M. T. CICERONIS
ORATIONES
Quædam SELECTÆ,

CUM

Interp. & Notis quas in Usum

SERENISSIMI DELPHINI

Edidit *P. Carolus Meroüville* S. J.

Quibus præfigitur

VITA CICERONIS

Per Annos Consulares digesta.

HIS

Adjiciuntur in Tres Orationes NOTÆ quædam non inutiles ex Asconio, P. Manutio, *&c. decerptæ.*

Huic Editioni accesserunt Dialogi de *Senectute* & de *Amicitia.*

CANTABRIGIÆ,

Ex Officina *Johan. Hayes*, Celeberrimæ *Academiæ* Typographi. MDCXCIX.

Impensis *Rob. Clavell*, *Sam. & Johan. Sprint*, *Sam. Smith* & *Benj. Walford*, Bibliopol. *Londinens.*

re

M. T. CICERONIS
ORATIONES
Quædam SELECTÆ,

CUM

Interp. & Notis quas in Usum

SERENISSIMI DELPHINI

Edidit *P. Carolus Merouillius* S. J.

Quibus præfigitur

VITA CICERONIS

Per Annos Consulares digesta.

HIS

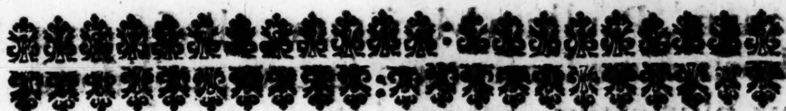
Accesserunt in hac Editione NOTÆ *quædam, a Q.* Asconio, P. Manutio, *&c. acceptæ.*

Huic Editioni accesserunt Dialogi de *Senectute* & de *Amicitia.*

CANTABRIGIÆ,

Ex Officina *Joann. Hayes*, Celeberrimæ *Academiæ* Typographi. MDCXCIX.

Impensis *Rob. Clavel*, [illegible] *Johan. Sprint*, Sam. Smith & *Benj. Walford*, Bibliopol. *Londinens.*

AD LECTOREM.

UM Ciceronis Orationes univerſæ in Sereniſſimi Delphini uſum illuſtratæ, non niſi ingenti pecunia comparandæ fuerint; non ingratum fortaſſis videatur, frugi Lector, ſelectas quaſdam eaſque præclaras in uſus etiam tuos, leviori impenſa accommodaſſe. Quid, præter cæteros, Gallicus hic Interpres præſtiterit, ſcire ſi velis, pro me reſpondeant Montauſerii Dux, Epiſcopus Condomienſis, atque Huetius, Operis hujus fautores adjutoreſque eximii. Hoc proculdubio egregie præſtitit; quod cum plerique aut variis Lectionibus, non raro ineptis, quandoque etiam confictis; aut perexiguis iiſque ſæpe frivolis Logicorum Rhetorumque topicis atque tropis laborioſiſſime inſudaverint; Gallicus hic Aſconium Pedi-

anum, Paullum Manutium, aliosque melioris notæ Interpretes secutus, utilissima, ut plurimum, rerum ipsarum verborumque Expositione Lectoribus prodesse maluit. Quid autem a nobis præstitum fuerit paucis accipe. Habes imprimis, Lector, Librum hunc nostrum, licet non Emendatissimum, Parisiensi tamen longe emendatiorem. Habes etiam Divinationem, C. Rabirium, Muræнam, Cœlium atque Pisonem, Orationes admodum jucundas & semper & multum laudatas, quæ tamen nunquam antehac inter selectas positæ fuerant. Cæterum cum in Divinatione, Pisone atque Milone pulcherrima multa, quædam autem paulo difficiliora occurrant, in iisque explicandis felicissime elaboraverit Asconius, Interpretum omnium antiquissimus longe, clarissimusque; non inconsultum fore putavimus, ex eodem potissimum Asconio Notas quasdam perbreves in loca illa obscuriora adjunxisse, de quibus à Gallico Interprete aut nihil prorsus est dictum, aut saltem vix satis dilucide. Denique Milonis Argumentum Asconianum, cum plurima contineat quæ alibi frustra quæsiveris, non minus tamen ad

univer-

universſam eorum Temporum Hiſtoriam, quam Orationem iſtam illuſtrandam neceſſaria, integrum hic, prælongum licet, apponendum curavimus. Nihil reſtat, Lector, niſi forte Analyſin Pariſienſem tibi deeſſe conqueſtus fueris: Nos quidem ſumma rerum Capita perſtrinxiſſe contenti, Analyſin ipſam conſulto omiſimus, cum multo longior eſſet quam inſtituti noſtri Ratio ferebat.

Huic denique alteri editioni, quorundam amicorum rogatu, Dialogos de Senectute & de Amicitia, in uſum Scholarum adjecimus; in quibus Editionem Cl. Grævii ſecuti ſumus. Notas omnes, ne moles libri nimium creſceret, prorſus omiſimus: jucunda enim horum Dialogorum utilitas eos, abſque ope aliena, Studioſæ Juventuti facillimos intellectu Præſtabit.

Brevia-

Breviarium Vitæ *Ciceronis*, ex *Aurelio Victore*, sive ex ejus additamento, desumptum.

Arcus Tullius Cicero, genere Arpinas, Patre Equite Romano natus, genus à Tito Tatio Rege duxit. Adolescens Rosciano judicio Eloquentiam & Libertatem suam adversus Syllanos ostendit: ex quo veritus invidiam, Athenas studiorum gratia petivit: ubi Antiochum Academicum Philosophum studiosè audivit. Inde Eloquentiæ gratia Asiam, post Rhodum petivit, ubi Molonem Græcum Rhetorem tum disertissimum Magistrum habuit: qui flesse dicitur quòd per hunc Græcia eloquentiæ laude privaretur. Quæstor Siciliam habuit: Ædilis C. Verrem repetundarum damnavit: Prætor Ciliciam latrociniis liberavit: Consul conjuratos capite punivit. Mox invidiâ Publii Clodii, instinctúque Cæsaris & Pompeii, quos dominationis suspectos, eadem, qua quondam Syllanos, libertate perstrinxerat, sollicitatis Pisone & Gabinio Consulibus, qui Macedoniam Syriamque provincias in stipendium opera hujus acceperant, in Exilium actus; mox, ipso referente Pompeio, rediit; eumque civili bello secutus est. Quo victo veniam à Cæsare ultro accepit. quo interfecto, Augustum fovit, Antonium hostem judicavit. Et cùm III. Viros se fecissent Cæsar, Lepidus, Antoniusque, Concordia non aliter visa est inter eos jungi posse, nisi Tullius necaretur: qui, immissis ab Antonio percussoribus, cùm forte Formiis quiesceret, imminens exitium Corvi auspicio didicit: & fugiens occisus est: Caput ad Antonium relatum.

MARCI

MARCI TULLII CICERONIS

VITA

PER

ANNOS CONSULARES DIGESTA,

Partim ex

Plutarcho, partim ex Fabricio, Pighio, aliisque Scriptoribus collecta.

ANNUS URBIS CONDITÆ 647.

Coss. Q. Servilio Cæpione, C. Attilio Serrano, ante Christum natum 105.

CICERO Romanæ eloquentiæ princeps hoc anno Arpini, tertio Januarii natus est matre Helvia, patre M. Tullio ex equestri ordine, quem ex Regio Volscorum sanguine originem traxisse scribunt Plutarchus, & Silius Italicus lib. 8. hi genus illius ad Tullium Attium Volscorum regem referunt. At id ne cogitavisse quidem Cicero videtur, nè dum credidisse. Non enim ita laudum suarum abstinens fuit, ut id de se præterierit. Ex nomine avi, qui M. Tullius Cicero nuncupabatur, vocatus est, quo vivo, se, lib. 2. de legibus, natum ait. Pater ejus nullis dignitatum ornamentis domum suam illustravit; cum enim infirma valetudine esset, vitam privatam domi in literis egit, ubi fulloniam exercuisse dicitur. His ipsis Coss. & se natum esse, & L. Crassum legem Serviliam suasisse, in Bruto dicit, qua de communicandis cum Senatu & equitibus judiciis agebatur. Eodem anno novem mensibus post Ciceronem natus est Pompeius magnus, si D. Hieronymo apud Eusebium, & Velleio credamus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 648.

Coss. Pub. Rutilio Rufo, Cn. Mallio, ante Christum 104. *Ciceronis secundus.*

Hoc anno duplex bellum Romanis contigit, funestum utrumque, alterum in Lusitania, ubi cæsus est eorum exercitus; alterum Cimbricum, quod nec Consules sustinere potuerunt. Hinc magna Romæ exorta tre-

 pidatio,

pidatio, & seditiones, tum propter imminens periculum, tum propter imperium Q. Servilio Cæpioni abrogatum rogatione Norbani tribuni plebis.

ANNUS URBIS CONDITÆ 649.

Coss. C. Mario II. C. Flavio Fimbria, ante Christum 103. *Ciceronis tertius.*

Marius deportatis ex Africa legionibus, ipsis Kal. Januariis Consulatum iniit, & magnificentissimè triumphavit. quo in triumpho vinctum Jugurtham exhibuit. Longinus tribunus plebis leges contrarias nobilitati tulit, hanc præsertim, ne esset in Senatu, qui damnatus esset à populo, aut cui imperium esset abrogatum.

ANNUS URBIS CONDITÆ 650.

Coss. C. Mario III. L. Aurelio Oreste, ante Christum 102. *Ciceronis quartus.*

Hic annus consumptus est in belli apparatu, quod à Mario contra Cimbros susceptum est, & duce Athenione servile exortum fuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 651.

Coss. C. Mario IV. Q. Lutatio Catulo, ante Christum 101. *Ciceronis quintus.*

Ad Aquas Sextias Marius contra Teutonas pugnavit, quo in certamine hostium ducenta millia trucidasse ac nonaginta cepisse, dicitur. His Consulibus Archias Poeta Romam venit, quem in Oratione pro eodem dicit Cicero a prima pueritia principem & ad suscipiendam, & ad ingrediendam rationem suorum studiorum se habuisse.

ANNUS URBIS CONDITÆ 652.

Coss. C. Mario V. M. Aquilio, ante Christum 100. *Ciceronis sextus.*

Clarus hic annus fuit C. Marii & Catuli triumpho, nam utrique simul decretus est, cum ab eis centum quadraginta Cimbrorum millia aut in pugna, aut in fuga cæsa essent, & sexaginta capta millia. eodem anno M. Aquilius bellum servile confecit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 653.

Coss. C. Mario VI. L. Valerio Flacco, ante Christum 99. *Ciceronis septimus.*

Apuleius Saturninus iterum tribunus plebis legem Agrariam per vim tulit, & Q. Metello Numidico, qui in eam jurare noluit, diem dixit. At ille maluit urbe cedere, quam de sententia dimoveri. cum idem Saturninus Memmium candidatum Consulatus occidisset, effeceretque ut C. Servilius Glaucia Consul fieret, Senatusconsultum factum est, ut viderent Consules, nè quid detrimenti caperet Respub. Statim Satur-

ninus & Glaucia interfecti sunt. Saturnini caput Rabirius Senator per convivia circumtulit. Verum postea Cicerone Consule Rabirius perduellionis accusatus fuit à Labieno, cujus patruus Q. Labienus cum Saturnino occisus fuerat. Hoc eodem anno natus est Julius Cæsar, mense Julio, die duodecima.

ANNUS URBIS CONDITÆ 654.

Coss. M. Antonio, A. Posthumio Albino, ante Christum 98. Ciceronis octavus.

Summa totius populi consensione perhonorifice Metellus Numidicus revocatus est; & Furius, qui pertinaciter hujus reditui obsistebat, nè expectato quidem judicio, in quod à Canuleio tribuno plebis vocatus erat, à furente multitudine discerptus est. his Consulibus à Dolabella Lusitani subacti sunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 655.

Coss. Q. Cæcilio Metello Nepote, T. Didio, ante Christum 97. Ciceronis nonus.

Ab his Consulibus lata lex Cæcilia Didia, & ab iis sic nuncupata, qua sancitum est, nè de diversis rebus lex ferretur, ut leges trinundino promulgarentur. Hic porro Metellus pater illius Metelli fuit, qui cum Cicerone inimicitias habuit, & qui Consul cum eo rediit in gratiam.

ANNUS URBIS CONDITÆ 656.

Coss. Cn. Cornelio Lentulo, P. Licinio Crasso, ante Christum 96. Ciceronis decimus.

Hoc anno Antonius Censor imperatoriis manubiis rostra ornavit, ut scribit Cicero lib. 3. de Oratore: & superstitiosæ illæ religiones, S. C. sublatæ sunt, cum sacrificiis, in quibus homines immolabantur.

ANNUS URBIS CONDITÆ 657.

Coss. Cn. Domitio Ahenobarbo, Cassio Longino, ante Christum 95. Ciceronis undecimus.

Cicero pro Domo ait Cn. Domitium Consulem, Censorem, & Pontificem maximum se puerum vidisse. his Coss. Ptolemæus Cyrenarum rex cognomento Apio moriens populum Romanum hæredem reliquit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 658.

Coss. L. Licinio Crasso, Q. Mucio Scævola, ante Christum 94. Ciceronis duodecimus.

Duo illi Consules legem Muciam Liciniam tulerunt de redigendis in suas civitates sociis, qui se passim pro civibus Romanis gerebant. quæ

lex fomes fuit illius incendii civilis, quod post triennium exortum est. Gallia provincia Crasso obtigit, Asia Scævolæ, quam tanta abstinentia rexit, ut à Senatu in exemplum deinceps cæteris magistratibus proponeretur. At quia publicanis regere Asiam non permiserat, eorum conspiratione in judicium vocatus est, & ab equitibus, qui tum judicabant, condemnatus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 659.

Coss. Cælio Caldo, L. Domitio Ahenobarbo, ante Christum 93. Ciceronis decimus tertius.

Hoc anno nihil memorabile apud Romanos gestum est. Huic Consuli Caldi seu Candi, cognomen à ferventiori indole datum fuisse ait Cicero, lib. 2. de inventione.

ANNUS URBIS CONDITÆ 660.

Coss. C. Valerio Flacco, M. Herennio, ante Christum 92. Ciceronis decimus quartus.

Hic M. Herennius Philippum summa virum eloquentia & nobilitate in petitione Consulatus superavit. T. Didius de Celtiberis, P. Licinius Crassus de Lusitanis triumphavit. P. Rutilius vir summæ innocentiæ, qui à publicanorum insidiis Asiam liberaverat, invisus equestri ordini, repetundarum damnatus est, & in exilium ejectus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 661.

Coss. C. Claudio Pulchro, M. Perpenna, ante Christum 91. Ciceronis decimus quintus.

His Coss. nobilissima M. Curii, & M. Coponii causa apud centumviros à duobus Consularibus atque æqualibus L. Crasso, & Q. Scævola defensa est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 662.

Coss. L. Marcio Philippo, Sexto Julio Cæsare, ante Christum 90. Ciceronis decimus sextus.

Hoc anno, ætatis decimo sexto Cicero excessit è pueritia, in qua mira animi facilitate iis omnibus artibus instructus est, quibus per illam ætatem pueri ad humanitatem informari solent. incredibile est quantum ejus ingenium eluxerit, quantaque esset apud æquales in veneratione. Nam eum euntem ad ludum, & redeuntem honoris gratia medium deducebant. Delectabatur in primis poesi. Plutarchus scribit Pontium Glaucum tetrametris composuisse, atque eum sua ætate adhuc extitisse.

Juxta antiquum morem sumpta virili toga à parentibus in forum deductus est, ut esset auditor, & sectator judiciorum.

ANNUS URBIS CONDITÆ 663.

Coss. L. Julio Cæsare, P. Rutilio Lupo, ante Christum 89. *Ciceronis decimus-septimus.*

Hoc anno acriter bellum Italicum gestum est, in quo plures clades accepere, quam intulere Romani. cum itaque tota tumultibus repleta esset Italia, Senatus decreto judicia intermissa sunt. Quo tempore totum se eloquentiæ studio dedit. Nam quotidie & scribebat & legebat, & commentabatur quæ legerat, aliis verbis, & quæ fuerat commentatus, pronunciabat. Græcas summorum oratorum orationes latinè reddebat. Arati carmina de cœlo, stellisque lib. 2. de Nat. deor. refert se convertisse, & lib. 1. de leg. & 1. de divin. Marium scripsisse. Quoniam vero sumpta virili toga adolescentes ad aliquem virum præstantem à parentibus deducebantur, à patre Q. Mucio Scævolæ Auguri traditus est, cujus à latere nunquam se discessisse in Lælio asseverat. Huic igitur Mucio operam dedit, à quo tantum juris civilis accepisse se in Bruto ait, quantum satis esset oratori.

ANNUS URBIS CONDITÆ 664.

Coss. Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone, ante Christum 88. *Ciceronis decimus-octavus.*

L. Cæsar occisis octo millibus hostium ad Asculum, morbo periit. Hoc in bello Marsico Cicero aliquandiu sub Sylla militavit, apud quem se legatum fuisse lib. 1. de divinat. scribit, cum ante oppidum Nolam Samnitum castra diripuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 665.

Coss. L. Cornelio Sylla, Q. Pompeio Rufo, ante Christum 87. *Ciceronis decimus-nonus.*

Confectum est bellum Italicum seu Marsicum; cumque Sylla rebus proxime in Italia, nuper in Asia, & jamdudum in Gallia, Africaque gestis clareret, omnium suffragiis Consulatum obtinuit, eique bellum Mithridaticum cum Asia provincia sorte obtigit. Verum ei a Sulpicio tribuno plebis abrogatum est in gratiam Marii; quod cùm Sylla intellexisset, cum sex legionibus ad urbem venit, quam inita cum Marianis pugna victor occupavit, ac Marium profugere in oras Africæ extremas coegit, Sulpicio occiso, cujus caput pro rostris expositum est veluti fatale quoddam futuræ proscriptionis omen. Dum hæc in Italia geruntur, Mithridates rex Ponti Asiam intravit, ubi una die in urbibus uno nuncio & una significatione literarum cives Rom. omnes necandos imperavit.

Cum autem princeps Academiæ Philo cum Atheniensium optimatibus propter bellum Mithridaticum Romam profugisset, tum ei se Cicero tradidit, admirabili quodam ad Philosophiam studio incitatus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 666.

Coss. Cn. Octavio, L. Cornelio Cinna, ante Christum 86. Ciceronis vigesimus.

Cùm Cinna perniciosas leges per vim ferret, urbe à Cn. Octavio collega pulsus, corrupit exercitum Appii Claudii, quem in suam potestatem redegit. Redux statim ex Africa, ei Marius se adjunxit cum sex Hetruscorum millibus; atque ità isto agmine urbem obsident, & invadunt; quam captam cædibus & rapinis vastavere. Octavius Consul capite truncatur. Catulus, M. Antonius, C. Julius Oratores præstantissimi interficiuntur; M. Antonii caput in iis ipsis rostris exponitur, à quo erant multorum civium capita conservata. Hoc anno Cicero Moloni Rhodio Romæ operam dedit, & actori summo causarum, & magistro, ut ait in Bruto. Cum ille videret Ciceronem natum ad eloquentiam, mirum est quantum vir tantus ejus studia acuerit. Circa hoc tempus Cicero adolescens commentarios Rhetoricos de inventione inchoatos & rudes edidit, ut ipse initio libri 1. de Orat. significat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 667.

Coss. C. Mario VII. L. Cornelio Cinna, ante Christum 85. Ciceronis vigesimus primus.

Romæ Cinna & Marius sine comitiis semetipsos in sequentem annum Consules designarunt. Marius post multa crudeliter acta in civitate, decimo sexto sui consulatus die mortuus est. Cinna Valerium sibi collegam substituit, quem misit in Asiam, ut pro Sulla jam hoste declarato, provinciæ præesset, ac bellum contra Mithridatem gereret. Verum ei clausa est Asia, & à Fimbria suo legato anno sequente interfectus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 668.

Coss. L. Cornelio Cinna, Cn. Papirio Carbone, ante Christum 84. Ciceronis vigesimus secundus.

Cùm Cinna Romæ summum haberet imperium, se tertiùm Consulem creavit, assumpto sibi collega Carbone pro Valerio, qui occisus est. Fimbria crudelissimè sæviit in Asia contra Ilienses, qui ad Syllam confugerant. nam eorum urbem cædibus replevit. Sylla, deficientibus rebus omnibus ad bellum, hostis à populo Romano judicatus, pacem cum Mithridate facere coactus est, atque ita primo bello Mithridatico finis impositus, in quo à Sylla centum sexaginta hostium millia interfecta sunt: inita hac pace, contra Fimbriam Sylla profectus est, qui desertus a suis militibus, sibimet violentas manus in templo Æsculapii intulit.

ANNUS

ANNUS URBIS CONDITÆ, 669.

Coss. iisdem, ante Christum 83. Ciceronis vigesimus tertius.

Sylla, rebus compositis in Asia, civitates ejus in provincias descripsit, atque ibi Muræna relicto cum duabus Fimbriæ legionibus, ipse in Græciam, ac inde in Italiam trajecit, extortis antea per vim publicè privatimque pecuniis, quas partim sibi ad bellum assumpsit, partim militibus distribuit. Cum autem hostiliter ad urbem veniret, missos à Senatu legatos non audivit: ac cum ei Cinna vellet occurrere, à suis confossus est. Reliquo anno solus Carbo consulatum gessit. Totum autem hoc triennium, quo ab armis cessavit civitas, noctes & dies in omni doctrinarum meditatione versatus est Cicero, ut ait in Bruto: erat cum Stoico Diodoto, qui apud eum habitavit, & apud eum mortuus est. Ejus artibus variis ita erat deditus, ut ab oratoriis exercitationibus nullus dies vacuus esset. Commentabatur declamitans sæpe cum Pisone, & cum Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie, idque faciebat multum etiam latinè, sed græcè sæpius, tum quia græca oratio plura ornamenta suppeditabat, & similiter dicendi consuetudinem afferebat: tum quia arbitrabatur quòd à Græcis summis Doctoribus, nisi Græcè diceret, neque corrigi posset, neque doceri. Aratum versibus hexametris edidit, Xenophontis œconomicum e Græco sermone in Latinum, ut scribit Hieronymus in præfatione in Eusebii Chronica, Platonis libros aliquos, & Protagoram convertit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 670.

Coss. L. Cornelio Scipione Asiatico, C. Norbano Flacco, ante Christum 82. Ciceronis vigesimus quartus.

Consules unaque Carbo contra Syllam cum suis copiis profecti sunt. ac licet ipse se æquis conditionibus descensurum ad pacem testaretur, contra Consules pugnavit, & utrumque profligavit. Carbo ad urbem rediit, effecitque, ut Sylla, & qui ejus à partibus stabant, hostes à Senatu judicarentur. Hoc eodem tempore Capitolium incensum fuit annis fere viginti ante Catilinæ conjurationem.

ANNUS URBIS CONDITÆ, 671.

Coss. Cn. Papirio Carbone, Cn. Mario Gratidiano, ante Christum 81. Ciceronis vigesimus quintus.

Carbo tertiùm factus est Consul cum Mario Gratidiano, quem Marius septies Consul adoptavit. Is parum feliciter cum Sylla pugnavit, rebusque desperatis, sibi ipsi manus intulit. Inde ad urbem Sylla contendit, ubi commisso prælio, octoginta hominum millia cecidit, & duodecim millia se victori dederunt. Fuso Carbonis exercitu, victor urbem

urbem ingreditur, advocata statim concione, multa de se magnifice dixit, ac populi statum in melius se mutaturum. Tantam autem civium carnificinam edidit, ut nulla unquam major extiterit. Cn. Pompeius cum imperio missus in Siciliam, Carbonem interfecit. His peractis, Dictator creatus est ab interrege Flacco, qui tulit, ut quæcunque ille fecisset, essent rata, ut quem vellet civium, indicta causa impune posset occidere.

ANNUS URBIS CONDITÆ 672.

Coss. M. Tullio Decula, Cn. Cornelio Dolabella, ante Christum 80. Ciceronis vigesimus sextus.

Licet summum Reipublicæ teneret imperium Sylla, tamen ad speciem aliquam Reipublicæ retinendam permisit illos Consules creari: ei ut Dictatori viginti quatuor secures præferebantur, legibus aliis pro arbitrio latis, aliis antiquatis. denique de Mithridate jamdudum victo tertio Kalend. Febr. & Pompeius bello in Africa maximo confecto de Domitio & Hierta præter legitimam ætatem triumphavit. Hoc anno Sertoriani belli in Hispania initium fuit; causas etiam Cicero agere cœpit; nam pro Quinctio causam privatam apud Aquilium Gallum judicem dixit, & iterum se Moloni, qui legatus ad Senatum de Rhodiorum præmiis venerat, operam dedisse, in Bruto ait.

ANNUS URBIS CONDITÆ 673.

Coss. L. Cornelio Sylla II. Q. Cæcilio Metello Pio, ante Christum 79. Ciceronis vigesimus septimus.

Sextum Roscium Amerinum parricidii reum defendit Cicero, qua in causa Chrysogonum Syllæ libertum præpotentem invidiose insectatus est. Hæc actio prima illius publica fuit, in qua victor tantum commendationis habuit, ut nulla jam deinceps fuerit, quæ non ejus digna patrocinio videretur. Statim post hanc defensionem metu Syllæ quem perstrinxerat, Athenas secessit, unde tantum post triennium Romam redivit. Hoc anno M. Thermus Mitylenas expugnavit, & imperio Romano addidit. Deposuit quoque Sylla Dictaturam, & in Cumanum secessit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 674.

Coss. P. Servilio Vatia Isaurico, Appio Claudio Pulchro, ante Christum 78. Ciceronis vigesimus octavus.

Cicero causatus valetudinem hujus anni æstate Athenas profectus est. erat certe eo tempore in Cicerone summa gracilitas, & infirmitas corporis, procerum & tenue collum, qui habitus non procul abesse putatur à vitæ periculo, si accedit labor, & laterum contentio. Itaque cum eum amici & medici hortarentur, ut a causis agendis abstineret, ipse

ipse autem quodvis periculum adire, quam à sperata dicendi gloria discedere mallet, Athenas profectus est, ubi commutato genere dicendi vitavit periculum. nam temperantius sine illa summa vocis ac totius corporis contentione dixit. antequam discederet, Aretinæ mulieris causam defendit. Athenis sex menses cum Antiocho clarissimo Philosopho, studium Philosophiæ nunquam intermissum ab adolescentia renovavit. Epicureos Phædrum & Zenonem frequenter cum Attico audivit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 675.

Coss. M. Æmilio Lepido, Q. Lutatio Catulo; ante Christum 77. Ciceronis vigesimus-nonus.

Hoc anno pediculari morbo, in agro Cumano mortuus est Sylla, cujus cum mors Ciceroni renuntiata est, confirmata jam valetudine, & precibus amicorum, & Antiochi cohortatione Romam redire statuit, ut rempublicam capesseret. Athenis apud Demetrium non ignobilem dicendi magistrum exercebatur; post totam Asiam lustravit cum summis oratoribus. Audivit Menippum cognomento Catocam, nobilem oratorem; Xenoclem Adramyttenum, Æschylum Cnidium, assiduè autem fuit cum Cicerone Dionysius Magnes. Venit Rhodum, ubi iterum, quem jam Romæ Molonem audiverat, frequentavit, qui actor in veris causis, scriptorque nobilis, & in notandis corrigendisque vitiis, & instituendo, docendoque prudentissimus fuit. Is effecit ut Cicero redundantem nimis illam dicendi copiam reprimeret. Hic fertur rogasse Ciceronem Græcæ linguæ rudem, ut græce declamaret: paruit, ut ab eo emendaretur. Cum autem cæteri multa de Cicerone gloriosè prædicarent, nihil lætitiæ præ se tulit Molo: quod cum ægre Ciceronem ferre sensisset, exclamavit: *Te miror, Cicero, & laudo, sed me Græcorum fortunæ miseret, cum videam, doctrinæ & eloquentiæ laudem, quæ sola nobis restabat, per te ad Romanos translatum esse.*

ANNUS URBIS CONDITÆ 676.

Coss. D. Junio Bruto, Æmilio Lepido Liviano, ante Christum 76. Ciceronis trigesimus.

Hoc anno se Cicero recepit è Græcia, biennio postquam huc profectus erat, totus pene mutatus. Cùm autem summo studio raperetur ad gloriam, ardor ejus oraculo quodam repressus est: nam cum Delphis illud consuluisset, respondit suam ut naturam, non multitudinis opinionem ducem vitæ sequeretur: quare Romam reversus timidè vixit, & per contemptum Græculus appellatus est: sed partim patris, partim amicorum adhortationibus se totum patrociniis dedit, tanta porro felicitate, ut dicendi gloria reliquos oratores superarit. Hoc anno Pompeius privatus, & adhuc Eques pro Consule contra Sertorium missus est.

ANNUS

ANNUS URBIS CONDITÆ 677.

Coss. Cn. Octavio, C. Scribonio Curione, ante Christum 75. Ciceronis trigesimus primus.

Reversus è Græcia, cum annum in causis posuisset, ac maxime pro Roscio Comœdo dixisset, quæsturam petiit (cum Cotta Consulatum peteret,) quam omnibus suffragiis consecutus est. In Hispania adversus Sertorium acerrima illa prælia & maxima Sucronense & Duriense commissa sunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 678.

Coss. L. Octavio, C. Aurelio Cotta, ante Christum 74. Ciceronis trigesimus secundus.

Quæstor Cicero designatus, Siciliam, Sex. Peducæo Prætore, sortitus est. Cum autem duo Quæstores essent in ea provincia, Lilybætanus alter, alter Syracusanus, prior factus est. Verum cum in difficultate annonæ magnus frumenti numerus Romam mittendus esset, Siculos initio offendit: at postquam noverunt quam negotiatoribus comis, mercatoribus justus, municipibus liberalis, sociis abstinens, & in omni officio diligentissimus esset, majores illi honores quam ulli prætori reddiderunt. Eo tempore multi adolescentes Romani nobiles, cum apud prætorem intemperantiæ & neglectæ disciplinæ militaris essent accusati, magna eos commendatione Cicero defendit, & conservavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ. 679.

Coss. L. Licinio Lucullo, M. Aurelio Cotta, ante Christum 73. Ciceronis trigesimus tertius.

Cicero rediit è Sicilia, ac decedens habuit orationem Lilybæi, in qua omne genus officii Siculis promisit se præstiturum. Tum videbatur facultas illa sua dicendi esse perfecta, & maturitatem quandam suam habere. Antonius, qui pater fuit M. Antonii Triumviri, re male gesta contra Cretenses morbo periit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 680.

Coss. M. Terentio Varrone Lucullo, C. Cassio Varo, ante Christum 72. Ciceronis trigesimus quartus.

L. Lucullus, qui anno superiori Consul contra Mithridatem profectus erat, ad Cyzicum urbem exercitum ejus ferro & fame delevit: bellum quoque à gladiatoribus, duce Spartaco, excitatum est; quod Cicero Servile vocat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 681.

Coss. L. Gellio Poplicola, Cn. Cornelio Lentulo Clodiano, ante Christum 71. Ciceronis trigesimus quintus.

Hoc anno Lucullus Mithridatem in Pontum persecutus est, & eum legio-

legionibus Romanis patefecit, qui antè populo Romano ex omni aditu clausus fuerat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 682.

Coss. Cn. Aufidio Oreste, P. Cornelio Lentulo Sura, ante Christum 70. Ciceronis trigesimus sextus.

Hoc anno Servile bellum à Crasso Prætore sex mensibus confectum est, eique permissum, ut ovans urbem ingrederetur. Eodem tempore ex Hispania in Italiam Pompeius exercitum reduxit, & quinque millia fugitivorum, qui è prælio fugerant, interfecit. Ultimo hujus anni die, pridie quam consulatum iniret, Eques Romanus de Hispania præter morem, triumphavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 683.

Coss. M. Licinio Crasso, Cn. Pompeio Magno, ante Christum 69. Ciceronis trigesimus septimus.

Defunctus Quæstura Cicero, quinquennium fere in causis agendis versatus est summa cum admiratione, sed præcipue, quod ab iis, quos defendebat, nulla dona accipiebat. Hoc anno dixit pro M. Tullio & L. Vareno. Orationem utramque in lucem edidisse Ciceronem Quintiliani & Prisciani testimonio certum est: at utraque periit. Verrem quoque in judicium vocavit in gratiam Siculorum. Eodem anno tulit legem ad populum L. Aurelius Cotta Prætor, ut Senatores cum Equitibus & Tribunis ærariis judicarent.

ANNUS URBIS CONDITÆ 684.

Coss. Q. Hortensio, Q. Cæcilio Metello Cretico, ante Christum 68. Ciceronis trigesimus octavus.

Hoc anno Ædilis fuit Cicero, ipsique ludi sanctissimi maxima cum cæremonia Cereri, Libero, Liberæque faciendi fuerunt. Multa Siculi ex insula sua ad eum Ædilem attulerunt, quorum ille nihil ad suum quæstum contulit: tantum hominum liberalitate ad annonam levandam usus est. Lucullus Tigranocertam urbem ex imperio Tigranis cepit exigua manu, magno hostium numero profligato. M. Pupius Piso de Hispanis triumphavit. Cicero pro Fonteio dixit; fortasse etiam pro Cæcina: nam tempus incertum est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 685.

Coss. L. Cæcilio Metello, Q. Marcio Rege, ante Christum 67. Ciceronis trigesimus nonus.

Luculli exercitum Clodius sollicitavit, dum Nisibim oppugnabat, quam

quam frustra tota æstate oppugnatam, hieme cepit. Bellum Creticum publica authoritate à Q. Metello Proconsule renovatum est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 686.

Coss. Calpurnio Pisone, M. Acilio Glabrione, ante Christum 66. Ciceronis quadragesimus.

Triarius legatus Luculli à Mithridate victus est, & capta Romanorum castra. Pompeius bellum Piraticum confecit. Hoc anno licitum fuit Ciceroni præturam petere, nempe biennio post ædilitatem: licet multos haberet competitores, eosque viros illustres; tamen primus ex octo, qui tum fiebant, incredibili totius populi voluntate renuntiatus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 687.

Coss. M. Æmilio Lepido, L. Volcatio Tullo, ante Christum 65. Ciceronis quadragesimus primus.

Ad Kalendas Januarias præturam iniit Cicero, & quæstioni de pecuniis repetundis præfuit. Judicia castè integreque exercuit: cum enim Licinius Macer, qui multum in civitate poterat, apud eum esset accusatus de pecuniis repetundis, & Crasso patrono ille uteretur, omnium sententiis damnatus est. Quo ex judicio multò majorem fructum ex populi existimatione cepit, quam ex ipsius, si absolutus esset, gratia percepisset. Cum verò Manilius tribunus plebis legem promulgasset, ut bellum Mithridaticum Pompeio committeretur, eique adversarentur Q. Hortensius & Catulus, viri Consulares; Cicero prætor eam suasit hac oratione, quæ pro lege Manilia inscribitur. Defendit quoque Avitum Cluentium veneficii apud Volcatium prætorem. Dixit pro M. Fundanio, & Gallio. Licet verò prætura fungeretur, tamen scholam M. Antonii Gniphonis frequentavit. Extremo mense hujus anni, cùm Ciceroni jam biduum aut triduum præturæ superesset; Manilium quidam furti apud ipsum postulavit. Studebat Manilio populus, quòd propter Pompeium accusari videretur. Cum igitur Manilius unum diem petiisset, ac Cicero tantùm insequentem dedisset, populus indignè tulit: quod mos esset, ut decem minimum dies Prætores reis darent. Quare productus in concionem à tribunis plebis; ibique accusatus, cum rogasset ut audirent, dixit, se qui in reos semper, quantum leges permitterent, comis & humanis fuisset, indignum judicasse, non eundem se Manilio præstare: Itaque ei diem, quem unum Prætor in sua potestate haberet, dedita opera præfinivisse: cùm non sit ejus qui rei causam adjuvare velit, ad alium magistratum judicium rejicere. Hac oratione animi populi ita commutati sunt, ut Ciceronem totis acclamationibus prosecuti rogarent, ut Manilii patrocinium susciperet; quod ille præsertim ob Pompeium absentem cupidè recepit, magnaque vi orationis in studiosos potentiæ paucorum, & Pompeii invidos invectus est.

ANNUS

ANNUS URBIS CONDITÆ 688.

Coss. L. Aurelio Cotta, L. Manlio Torquato, ante Christum 64. Ciceronis quadragesimus secundus.

Hoc anno plura contigere prodigia, quæ versibus descripsit Cicero. Ex prætura in provinciam abire noluit; quia in annum sequentem de consulatu petendo cogitabat. Cornelium de majestate apud Q. Gallium Prætorem quatriduo defendit: sed illarum orationum reliquiæ quædam tantum extant apud Asconium.

ANNUS URBIS CONDITÆ 689.

Coss. L. Julio Cæsare, C. Marcio Figulo, ante Christum 63. Ciceronis quadragesimus tertius.

Cum annum quadragesimum tertium, qui consularis est, Cicero attigisset, consulatum petivit: in quo petendo cum sex competitores haberet, una voce populi Romani primus Consul renuntiatus est. Cum autem in dies licentia ambitus augeretur propter præcipuam Catilinæ & Antonii audaciam; censuerat Senatus, ut ad legem ambitus pœna gravior adderetur. Cui rei cum Q. Mucius Orestinus tribunus plebis intercessisset, graviter Senatu intercessionem ferente, Cicero surrexit, atque in coitionem Catilinæ & Antonii invectus est, habita oratione in toga candida, qua utebantur qui magistratus petebant. Hoc eodem anno Q. Gallium de ambitu defendit, quod Præturæ candidatus, gladiatorium munus dedisset.

ANNUS URBIS CONDITÆ 690.

Coss. M. Tullio Cicerone, C. Antonio, ante Christum 62. Ciceronis quadragesimus quartus.

Cum Kal. Januariis de more Consulatum Cicero iniisset, vidit nihil esse mali, quod non boni metuerent, & improbi expectarent. Eo enim tempore multa mali moliebantur, ac in primis Tribuni plebis Antonio freti, proscriptorum a Sylla liberos, qui petitione honorum privati erant, ad magistratus adducebant. Rullus legem ferebat de agris per Italiam dividendis: Labienus contra Rabirium tabulas proponebat: tumultus in Theatro contra Othonem & equites excitabatur, quibus lata lege fas erat, ut in quatuordecim gradibus in Theatro sederent: Catilina de evertenda Repub. cogitabat. At his omnibus tum mira animi fortitudine, tum admirabili eloquentia Cicero occurrit. Nam Antonium patientia & obsequio mitigavit, eique Macedoniam, quam sortitus erat, provinciam detulit, sibique Galliam assumpsit, quæ Antonio obvenerat: proscriptorum liberos suis inimicitiis, nulla Senatus mala gratia, magistratuum honore privavit, ne si

capesse-

capeſſerent, Reipub. ſtatus ab eis convelleretur; Rullo obſtitit, ac primam in eum, ſecundam, & tertiam orationem Conſularem habuit tum in Senatu, tum ad populum, effecitque ut Reſpub. magno largitionum metu liberaretur: Othonem populo conciliavit: nam ille veniens in Theatrum, cum partim ab equitibus ſummo plauſu, partim à plebe ſibilis & conviciis exciperetur, ac nihil prope abeſſet, quin cædes utrinque maxima fieret, Cicero Conſul, cujus erat ſaluti civium proſpicere, populum in concionem ad ædem Bellonæ convocavit, effecitque & reprehendendo, & paterne admonendo, ut univerſi ad Theatrum reverſi magno plauſu Othonem exciperent: apud populum vero Rabirium defendit, cui inſtigante C. Julio Cæſare, dies perduellionis à Labieno dictus erat.

At præſertim Catilinæ pernicioſiſſime omnium de Republ. cogitantis fregit audaciam, & compreſſit impetus. Cum enim ille vix ferret antepoſitum ſibi fuiſſe in Conſulatu petendo Ciceronem, arma per Italiam locis opportunis paraverat; quò, ac præſertim Fæſulas pecuniam ſua, aut amicorum fide ſumptam ad C. Manlium Centurionem portabat, multoſque ſibi cujuſvis generis homines adjungebat, quibus juvantibus Conſul in ſequentem annum aut deſignaretur, aut Rempub. perderet. id ubi compertum habuit Cicero, retulit ad Senatum, placuitque, ut ad pœnam, quæ ambitus crimini conſtituta erat, decem annorum exilium, lege lata ad populum adderetur. Ferebatur eadem lege, ne biennio, quo quis peteret magiſtratum, petiturusve eſſet, gladiatores daret niſi ex teſtamento præſtituta die. Cùm hac lege peti ſe Catilina arbitraretur, adjuncta ſibi ſceleratorum hominum manu interficere Ciceronem in campo conatus eſt, ut eo interfecto ſtatim Conſul deſignaretur. Sed cum pridie illius diei Catilinæ conſilia Cicero ad Senatum detuliſſet, factum eſt Senatuſconſultum, ne poſtero die comitia haberentur, ut de iis rebus agi poſſet in Senatu: itaque poſtridie frequenti Senatu Catilinam excitavit, juſſitque iis de rebus dicere, quæ ad ſe allatæ eſſent. Nihil diſſimulavit Catilina, dixitque duo corpora eſſe in Repub. unum debile infirmo capite, alterum firmum, ſine capite; huic, cum ita de ſe meritum eſſet, caput, ſe vivo non defuturum. Eo interim die, id eſt decimo octavo, antequam primam orationem Cicero contra Catalinam dixit, factum eſt Senatuſconſultum, ut viderent Conſules, nequid detrimenti caperet Reſpub. itaque Cicero res externas Q. Metello commiſit, ipſe vero urbis curam ſuſcepit. Cum autem ſciret homines conjuratos in campum ad comitia deduci, ipſe deſcendit ingenti lorica tectus, firmiſſimo hominum præſidio ſtipatus. Cæteri qui videbant Conſulem periclitari, ad ejus defenſionem concurrerunt, quare Catilinæ & Antronii copias, & conatum compreſſit, nullo tumultu excitato. His comitiis iterum Catilina repulſam tulit. Nam D. Junius Silanus, & L. Licinius Muræna Conſules deſignati ſunt. Verum cum videret Catilina ſuos conatus omnes inutiles fuiſſe, conjuratos nocte in M. Porcii Leccæ domum convocavit, ea videlicet, quæ poſterum diem nonarum Novemb.

conſe-

consecuta est. Hic Catilinæ dies exeundi, cum cæteris manendi conditio, cum descriptio per totam urbem cædis atque incendiorum constituta est. quin etiam ibi dixit Catilina paululum sibi esse etiam tum moræ, quod Cicero viveret. reperti sunt duo equites Romani, qui sese illa ipsa nocte paulo ante lucem Ciceronem in suo lectulo interfecturos polliciti sunt. Cum autem Cicero de dolo malo, qui parabatur, vix cœtu dimisso, per Fulviam certior factus esset, domum suam majoribus præsidiis munivit, nec eos admisit, quos Catilina salutationis causa miserat. VI. Idus Novemb. Senatum in Jovis Statoris ædem convocavit, quo etiam Catilina cum cæteris venire ausus est, sed ei assidere nemo voluit. eo viso, sive ejus aspectum Consul formidaret, sive ira commoveretur, hanc habuit in eum orationem, quæ prima ejus in Catilinam extat. perculsus hac oratione Catilina nocte cum trecentis armatis hominibus, lictoribus & fascibus imperii insignibus ex urbe in Manliana castra profectus est. Eo profecto, ad populum orationem habuit, in qua ei, & Reipub. gratulatus est, quod Catilina abiisset. Ubi Romæ cognitum est Catilinam ad Manliana castra profectum esse, eum cum Manlio Senatus hostem patriæ judicavit, edixitque Consulibus uti delectum haberent, Antonius cum exercitu Catilinam insequeretur, Cicero urbis præsidium susciperet. Cum autem in urbe de sociis Catilinæ nondum compertum esset, Cicero interim Murænam accusatum ambitus cum Hortensio defendit. Qua in defensione ei fuit inferior tum propter vigilias noctis, cujus nullam partem quieverat, tum propter curas, quibus continuis premebatur.

Forte illis temporibus legati Allobrogum Romam venerunt, ut de suorum magistratuum avaritia quererentur. Illi a Pub. Lentulo Sura sollicitati sunt, & ad suos remissi cum literis. Re cognita per Q. Fabium Sangam, qui Allobrogibus Romæ patrocinabatur, Cicero L. Valerio Flacco, & C. Pomptino Prætoribus imperavit, ut in Ponte Milvio legatos illos comprehenderent, quos summo mane ad Consulem cum literis deduxerunt. III. Nonas Cicero principes conjurationis ad se venire jussit, convocato in ædem Concordiæ Senatu, ubi T. Vulturcii, & Allobrogum indiciis omnis patefacta est conjuratio. Introducti sunt in Senatum, constitutique quatuor viri graves, qui omnia indicum dicta, interrogata, & responsa perscriberent. Tum Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, & Ceparius ex Senatusconsulto in custodiam traditi sunt. Eo die Senatus testimonium conservatæ Reipub. Ciceroni dedit, quod nemini hactenus concessum erat, & supplicationis genere singulari deorum templa patefecit. Sub noctem concionem habuit ad populum, qui frequens aderat, eique, quod in Senatu gestum erat, exposuit: a concione in domum suæ vicinam a populo deductus est, quia tunc in ejus ædibus matronæ & Vestales Bonæ Deæ sacra faciebant. Nonis Decembribus Consul admonitus est cogitare nonnullos de Lentulo, & Cethego eripiendis e carcere. De iis statim ad Senatum retulit. Rogati sunt sententiam Senatores. Silanus decrevit in eos ultimum supplicium.

Plures

Plures ejus sententiæ acquievere. Censuit T. Nero, ut in vinculis tenerentur; C. Cæsar, ut bonis eorum publicatis per municipia circumferrentur. Cicero in utramque partem disseruit, ac ita dixit, ut favere potius Silani quam aliorum sententiæ videretur. Et hæc quarta ejus in Catilinam oratio fuit. Reliqui Senatores Cæsari quidem assentiebantur; sed cum Cato Tribunus plebis sententiam rogatus esset, tanta contentione dixit, ut qui eos à morte eximerent, suspectos conjurationis redderet: tot laudibus sedulitatem, & virtutem Consulis extulit, ut ejus sententiam universi secuti sint. Itaque factum est Senatusconsultum in Catonis sententiam, quo Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, & Ceparius rei conjurationis morte multati sunt: atque ita Cicero sine tumultu, sine armis, sine exercitu, sublatis illis hominibus, internecione cives, urbem flammis, Rempub. perditione liberavit. Mirum autem fuit quo plausu sub vesperam in domum Cicero reductus est: nam alii eum patriæ liberatorem, alii conservatorem, alii conditorem vocabant. Crassus palam dixit, se, quod esset Senator, quod civis, quod liber, Ciceroni acceptum referre. E Syria decedens Pompeius pronuntiavit se Ciceronis beneficio patriam visurum esse, ac frustra se tertium triumphum deportaturum, nisi ejus beneficio Rempub. ubi triumpharet, esset habiturus. Q. Catulus Senatûs Princeps, aliique cum eo plurimi eum parentem patriæ nominarunt.

Non defuere qui gloriosissimum Ciceronis facinus in invidiam traxere, in primis Metellus & Bestia novi Tribuni plebis, sed Metellus præsertim, qui pridie Kal. Januarii eum abeuntem magistratu concionis habendæ potestate privavit. At id non modo non obfuit Ciceroni, ut etiam summæ ejus laudi cesserit. Nam cum ille tantum eum jurare permitteret, Rempublicam & urbem sua unius opera esse salvam juravit. Huic populus assensit. Nam magna voce eum vere jurasse juravit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 691.

Coss. Junio Silano, L. Licinio Muræna, ante Christum 61. Ciceronis quadragesimus-quintus.

4.

L. Catilina post detectam atque punitam in urbe conjurationem, cum exercitu, quem collegerat C. Manlius in Etruria, profugus, deficiscentibus multis, dum per tramites atq; invia conatur se proripere in Galliam Transalpinam, in agro Pistoriensi à C. Antonio, & Q. Metello Celere clausis itineribus obsessus, C. Antonii Procos. auspiciis à M. Petreio ejus legato uno conflictu victus, ipse cum suis omnibus fortissime dimicans cecidit. Metellus Tribunus plebis ad populum egit, tertio quoque suæ orationis verbo Ciceronem appellans, & arguens ei non licuisse Lentulum, Cethegum, & reliquos cives indicta causa necasse. Cicero forti animo ei restitit, & contra concionem Metelli scripsit, cùm ille prior scripsisset. Defendit circa idem tempus P. Cornelium Sullam, qui à L. Torquato de duplici conjuratione accusabatur. De priore

dixit Hortensius, de posteriore Cicero. Pompeius bellum Mithridaticum confecit. Clodius adolescens ad audendum projectissimus extremo hoc anno in operta Bonæ Deæ muliebri habitu irrepsit, & agnitus foras ejectus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 692.

Coss. M. Pupio Pisone, M Valerio Messala, ante Christum 60. Ciceronis quadragesimus-sextus.

Cum Clodius ab optimatibus propter violatam Bonæ Deæ religionem vocatus esset in judicium, contenderetque idem Clodius, se ea nocte non Romæ, sed Interamnæ apud Cassinium Scholam fuisse, productus testis est Cicero, qui dixit Clodium ad se domum venisse, & quibusdam de rebus una egisse. Et id quidem verum erat. Verum pecunia corruptis judicibus judicium Clodius evasit. Hinc fons odiorum Clodii in Ciceronem. Eodem anno pro Archia dixit Cicero, & Pompeius de Mithridate triumphavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 693.

Coss. Q. Cæcilio Metello Celere, L. Afranio, ante Christum 59. Ciceronis quadragesimus-septimus.

Primis hujus anni mensibus Cicero in urbe fuit, effecitque, ne Q. fratri in Asia succederetur. Clodius ut Tribunus plebis fieret, patriciatum ejuravit, & ad plebem transivit, statimque tribunatum petivit, sed ejus petitioni Metellus propinquus ejus obstitit. Cicero commentarium Consulatus sui Græcè compositum ad Atticum misit, & Rhodum ad Posidonium. scripsit quoque de Consulatu suo versibus tres libros. Post Idus Martii cum aliquando ruri fuisset, Romam è Pompeiano se recepit ad 4. Id. Maii. Kal. Junii Antium ivit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 694.

Coss. C. Julio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo, ante Christum 58. Ciceronis quadragesimus-octavus.

Antonium Collegam suum à Cœlio accusatum defendit Cicero, qui condemnatus in Cephalenia exulavit. Clodius verò beneficio Cæsaris ad plebem transivit, seque adoptari à Fonteio effecit, ut Tribunus plebis creatus certius Ciceroni noceret, licetque Pompeius eum omni cautione & fœdere devinxisset, nihil in tribunatu contra Ciceronem facturum esse, in fide tamen non mansit. Tullius porro mense Aprili & Maio extra urbem Antii, in Pompeiano, Formiano, & Arpinati in literis vixit, & Attico in Epirum profecto, se Romam recepit, ubi relictis omnibus consiliis publicis, totum se ad Forensem operam contulit: nam bis Thermum defendit, semel Valerium Flaccum, qui repetundarum

accusabatur. Invitatus circa illud tempus fuit à Cæsare Cicero, ut sibi esset legatus in Gallia, & mortuo Cosconio, esse vellet inter viginti viros agro Campano dividendo præpositos: sed utrumque, moleste id ferente Cæsare, repudiavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 695.

Coss. L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio, ante Christum 57. Ciceronis quadragesimus nonus.

Hoc anno Cicero à Clodio perditissimo Tribuno plebis in exilium actus est, atque ut citra populi offensionem eum opprimeret, multas leges populares quidem, sed Reipub. perniciosas tulit. Consules vero mercede provinciarum sibi devinxit. Nam Gabinio, Syriam, Babylonem, Persas: Pisoni Achaiam, Thessaliam, Græciam, Macedoniam, omnemque Bœotiam dedit. Tum tulit legem, ut, qui civem indemnatum interemisset, ei aqua & igni interdiceretur. Licet Cicero non nominaretur, solus tamen petebatur. Igitur Cicero reus vestem mutavit, & sordidatus populo supplicavit. Ei ubique Clodius nefariis stipatus hominibus occurrens, mutationem vestis objiciebat, ac luto & lapidibus in eum conjectis, ejus supplicationes impediebat. Cum Cicerone universus equester ordo vestem mutavit, quem adolescentes nobilissimi numero ad 20 millia ejus salutis deprecatores sordidati comitati sunt. Senatus vero frequens convenit, & tanquam in luctu publico vestem mutandam censuit, sed vetuere Consules. Equites in Capitolio adfuere, qui ad Consules, & ad Senatum legatos non solum ex suo ordine, verum etiam ex Senatorio Q. Hortensium, & C. Curionem miserunt, qui pro Cicerone deprecarentur; sed eos respuêre Consules; imò L. Ælius Lamia equestris ordinis princeps à Gabinio relegatus est. Itaque Cicero à Consulibus derelictus, proditus à Pompeio, cui toties faverat, urbe potius cedere, quam eam armatis hominibus objicere maluit. abeuntem omnes cum lacrymis prosecuti sunt cum publica ad reges principesque Senatus commendatione. Cæsar qui in Gallias proficisci cum imperio debebat, non prius ad exercitum abiit, quam Ciceronem per Clodium Italia expulisset. Nihil non in eum crudeliter egit Clodius; nam edictum proposuit, ut ei aqua & igni interdiceretur, & nè intra quingenta millia passuum ab Italia tecto reciperetur, & qui eum reciperent, impunè interficerentur. At pœnam illam omnes neglexere, nam eum & comiter omnes & benevole accipiebant, & prosequebantur. Clodii villas ejus incendit cum domo quæ erat in Palatio, aream in ædem Libertatis consecravit, reliqua bona hastæ subjecit: nemo tamen ad hastam accessit. Summo suo dolore profectus Cicero per Lucaniam, Siciliam versùs venit; hinc Vibonem, Brundusium; & inde Dyrrachio Thessalonicam ad Plancium profectus est, ubi ab eo septem menses detentus est. Interim Senatus frequens referente L. Mummio, nullo dissentiente de Ciceronis reditu decrevit. Pompeius, sive quod eum suæ perfidiæ puduisset, sive

ſive quod à Clodio offenſus eſſet, quia Tigranem Armeniæ regis filium captivum invito Pompeio muneribus corruptus liberaſſet, de illius reditu opera amicorum agere cœpit. Reſiſtente fruſtra Clodio, placuit Senatui, nihil in Repub. decernere, nulla de re agere, niſi prius Cicero ab exilio revocaretur. Quarto Kal. Novembris octo tribuni plebis de Ciceronis reditu legem promulgarunt; iiſdemque referentibus P. Lentulus Conſul deſignatus præſtantiſſimam ſententiam de Cicerone dixit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 696.

Coſſ. P. Cornelio Lentulo, Q. Cæcilio Metello Nepote, ante Chriſtum 56. Ciceronis quinquageſimus.

Non prius Lentulus cum Metello Conſulatum inivit, quam de Cicerone revocando agendum putavit. Itaque de illius reditu Senatores ſententiam rogati ſunt. Cotta dixit nihil jure actum eſſe de Cicerone, nihil more majorum, nihil legibus, ideoque lege non opus eſſe ut revocaretur; at cenſuit Pompeius, ut Senatûs authoritas beneficio populi firmaretur. res ſubito confecta eſſet, niſi Sextus Attilius e factione Clodii vir turbulentus, non auſus quidem intercedere, noctem ſibi ad deliberandum poſtulaſſet. Sed cum perſpecta eſſet Senatûs voluntas, cauſa ad populum viij Kal. Febr. delata fuit. Nihil non effecere Clodiani, ut Ciceronis reditum prohiberent. Ipſe Clodius acceptis à fratre Appio gladiatoribus, quos in funere Marci propinqui ſui daturus erat, in multitudinem impetum fecit. Multi cives cum Tribunis plebis vulnerati ſunt, multi occiſi. Q. Cicero inter cadavera tanquam occiſus jacuit. crudeliſſimæ in foro cædes factæ ſunt. Milo qui ſummo ſtudio Ciceronem proſequebatur, Clodium de vi poſtulavit. Verum in judicium non adductus eſt, quia creati nondum quæſtores erant, per quos ſortitio judicum fieri debebat. Quare cum Milo videret judicio locum non eſſe, ne omnia interim Clodius perturbaret, emptis gladiatoribus, ejus furores & conatus repreſſit.

Antequam autem de Ciceronis reditu ſententia ferretur, iis civitatibus gratias agendas eſſe Senatus cenſuit, quæ M. Tullium receperant: decrevit etiam, ut, qui provincias cum imperio obtinebant, ſalutem & vitam Ciceronis cuſtodirent, & cunctam in Italiam literæ Conſulares mitterentur, ut qui Remp. ſalvam eſſe vellent convocarentur, ut de Cicerone ageretur. Cum igitur ex omnibus Italiæ partibus tanta multitudo, quanta nunquam, Romam confluxiſſet, Lentulus Senatum in Capitolium convocavit. Adfuerunt Senatores quadringenti & amplius. Q. Nepos Conſul alter, qui Ciceroni erat inimicus, tum Senatus authoritate, tum Pub. Servilii gravitate dicendi permotus, cum M. Tullio abſens rediit in gratiam, ac pro eo mitiſſimam habuit orationem. Cn. Pompeius de ſcripto ſententiam dixit, uniq; Ciceroni Reipublicæ conſervatæ teſtimonium dedit. omnes Pompeii ſententiam ſecuti, excepto uno Clodio, ab exilio Ciceronem revocarunt. Senatûs illud Conſultum

summo totius populi plausu & clamore comprobatum est. Postridie in curia decretum fuit populi admonitu, ne quis de cœlo servaret, ne quis moram ullam afferret, si quis aliter fecisset, is eversor Reipub. haberetur. Legem magistratus promulgarunt, cui solus Appius Prætor, duoque Tribuni plebis Quinctius & Sex. Attilius adversati sunt, sed frustra. Nam pridie Non. Sext. cum comitia centuriata Lentulus Consul in campo Martio haberet, dissuadente Clodio, legem hanc suasit Pompeius, cui populus universus assensit. Statim autem atque cognovit Cicero ex literis Q. fratris mirifico omnium studio de reditu legem perlatam esse, Dyrrachio Brundusium venit, ubi ab honestissimis civibus ornatus est. Iter Appia via Romam versus fecit. Toto autem illo itinere incredibilis ad eum ex omnibus oppidis & coloniis concursus factus est, ut illi reditum gratularentur. Veniebant undique legati, & patres-familias cum conjugibus è domibus: tota passim Italia festi dies celebrabantur. Porro ad urbem ut venit, ad eum Senatus universus egressus est cum populo, ut conservatorem suum videret. Cum ad portam Capenam advenisset, qua Appia via ad urbem ducit, gradus templorum ab infima multitudine completi sunt, à qua maximus plausus datus est, & summa Ciceroni facta gratulatio. ita populo eum deducente ad Capitolium pervenit, unde inter acclamationes populi ad domum per forum reductus est.

Postridie in Senatum venit, ubi & Senatui, & populo gratias agit ea oratione, quæ post reditum in Senatu, & altera, quæ ad Quirites inscribitur. Hoc biduo cum summa esset annonæ caritas, tumultus à plebe concitatus est, quæ cædem & flammam Senatui, qui in Capitolio habebatur, minitata est. Cicerone suadente lex promulgata est, ut per quinquennium Cn. Pompeio rei frumentariæ potestas toto orbe terrarum decerneretur. Secuta est deinde magna contentio de Ciceronis domo, quæ à Clodio consecrata fuerat. Populus enim comitiis centuriatis eam eodem jure esse jusserat, quo fuisset. Senatus, ut de ejus religione ad Pontificum Collegium referretur, edixit. Egit causam suam tanta vi dicendi Cicero, ut vacuam omni religione domum ejus Pontifices judicarint, ea sumptibus publicis restituta est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 697.

Coss. Cn. Cornelio Lentulo Marcellino, L. Marcio Philippo, ante Christum 55. Ciceronis quinquagesimus-primus.

Initio hujus anni Cicero omni studio in id incubuit, ut Pub. Lentulo qui Ciliciam pro Consule obtinebat, Ptolemæi Regis reductio decerneretur. Pub. Sextius à M. Tullio Albinovano lege Lutatia de vi postulatus fuit, propter cædem quæ anno superiore, cum de Ciceronis reditu ageretur, in foro facta est; sed defensus fuit tum ab Hortensio, tum à Cicerone: cujus oratio pro Sextio extat. Cumque Vatinius maxime Sextium oppugnavisset, atque in illum testimonium dixisset, Cicero Vatinium testem perpetua interrogatione accusavit. Dixit eodem anno

pro

pro Bestia, de ambitu, apud Prætorem Cn. Domitium in foro medio, maximo conventu. Nonis April. factum fuit senatusconsultum in Ciceronis sententiam, ut de agro Campano frequenti senatu Idibus Maii referretur. Hoc eodem anno multa prodigia facta sunt, de quibus consulti Haruspices responderunt, quod loca sacra & religiosa, profana haberentur. Hinc occasionem nactus Clodius Ædilis vexandi Ciceronem, de sacris & religionibus concionem habuit; atque Ciceronis domum inter ea loca esse dixit, quæ consecrata profana haberentur. Itaque postridie Cicero defendens se in senatu, qui ex haruspicum responso decreverat, ut de locis sacris & religiosis Consules ad Senatum referrent, orationem habuit de haruspicum responsis; in qua omnia illa prodigia contra Clodium interpretatus est. Hoc tempore actum fuit in senatu de stipendio Cæsaris exercitus, quod non solùm Cicero decrevit, sed etiam ut & alii decernerent, laboravit. Decrevit quoque de decem legatis Cæsari dandis. Habuit etiam orationem in senatu de provinciis consularibus, in qua suadet ut Macedonia & Syria futuris Consulibus decernantur, & Galliæ Cæsari non adimantur. Cornelium Balbum, & Cœlium de vi accusatum defendit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 698.

Coss. Cn. Pompeio Magno secundùm, M. Licinio secundùm, ante Christum 54. Ciceronis quinquagesimus secundus.

Hoc anno dixit contra Pisonem; cùm enim ille, suadente Cicerone, è Macedonia revocatus esset, graviter de eo conquestus est in senatu. Cicero ei respondit. Hoc etiam tempore scripsit tres libros de Oratore.

ANNUS URBIS CONDITÆ 699.

Coss. L. Domitio Ahenobarbo, Ap. Claudio Pulchro, ante Christum 53. Ciceronis quinquagesimus tertius.

Cicero absentis Crassi caussam in senatu defendit; & Roma profectus, in Cumano & Pompeiano fuit: atque in Cumano scribere instituit de optimo statu civitatis, & optimo cive. Eductus à Reatinis in eorum agrum, apud Ap. Claudium cos. & decem legatos, eorum causas contra Interamnates egit. Hinc Romam rediit, ubi totus fuit in causis agendis. nam defendit Messium & Drusum; Vatinium dignitati suæ semper infestum duobus publicis judiciis tutatus est. Pro M. Æmilio Scauro, qui à Triario repetundarum postulatus est apud M. Catonem Prætorem dixit: Item pro Planco; Extremis anni mensibus, Pompeii rogatu, pro Gabinio, à quo Consule expulsus est, & pro Rabirio Posthumo.

ANNUS URBIS CONDITÆ 700.

Coss. Cn. Domitio Calvino, M. Valerio Messala, ante Christum 52. Ciceronis quinquagesimus quartus.

Hoc anno Cicero Augur factus est, quem à toto collegio expetitum Cn. Pompeius, & Q. Hortensius nominarunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 701.

Coss. Cn. Pompeio Magno tertium sine collega, ante Christum 51. Ciceronis quinquagesimus quintus.

Cum Clodium Milo interfecisset, postulatus in judicium, à solo Cicerone defensus est. at cum dicere inciperet, ita importunis Clodianorum clamoribus exceptus est, ut ea qua solitus erat constantia, non dixerit. quare eam quam habemus orationem Cicero postea scripsit, cum Milo Massiliæ esset, quo, statim post judicium, profectus fuerat in exilium. M. Saufeius, Cicerone defendente, absolutus est; & Sex. Clodius summo omnium consensu damnatus. Hoc anno fingitur habitus sermo de finibus bonorum & malorum, quem Cicero libris quinque postea perscripsit. T. Munacius Plancus Bursa à Cicerone accusatus est, & Pompeio defendente damnatus, quod curiam incendisset.

ANNUS URBIS CONDITÆ 702.

Coss. Ser. Sulpicio Rufo, M. Claudio Marcello, ante Christum 50. Ciceronis quinquagesimus sextus.

Post Clodii cædem Cicero de legibus scripsit: qua de re cum plures libros scripsisset, tres tantum ad nos, iique mutili pervenère. Cùm anno superiore factum esset senatusconsultum, nè quis Prætorius aut Consularis intra quinquennium in provinciam ire posset, hoc senatusconsulto ire in provincias coacti sunt, qui in eas ex prætura aut consulatu non iverant. In his fuit M. Tullius, cui Ciliciæ provincia Consularis obtigit cum exercitu peditum xii. mil. equitum duorum mil. & 600. Tenuit etiam Proconsul Cyprum insulam Ciliciæ oppositam, cum tribus diœcesibus Asiaticis Cybaritica, Synnadensi, & Apamensi. Maio ex urbe profectus est, & Brundusii aliquot diebus commoratus, Athenas 7. Kal. Sextil. ad castra venit ad 7. Kal. Sept. ad tertium vero apud Iconium exercitum lustravit. Ex his castris cum graves de Parthis nuncii venirent, perrexit in Ciliciam, per eam Cappadociæ partem, quæ provinciam illam attingit; eo consilio, ut Armenius Artavasdes & ipsi Parthi Cappadocia se excludi putarent. at certior factus, Parthos procul hinc abesse, & magis Ciliciæ imminere, confestim iter in eam fecit per Tauripylas. Tarsum venit ad 3. Non. Octob. inde ad Amanum montem plenum hostium contendit, ubi ad 3. Idus Octob. magnum eorum numerum cecidit, castella munitissima nocturno Pomptinii legati sui adventu, & suo matutino

tutino cepit, atque incendit; moxque Imperator est appellatus. Inde Pindenissum oppidum munitissimum, modis omnibus oppugnatum, post septimum & quinquagesimum diem deditione accepit. Tum in hyberna exercitum dimisit, eique Q. fratrem præfecit, qui & ipse in ejus legatis fuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 703.

Coss. L. Æmilio Paulo, C. Claudio Marcello, ante Christum 49. Ciceronis quinquagesimus septimus.

Ad hos Consules è Cilicia scripsit Cicero, petiitque ut quam honorificentissimum senatusconsultum de rebus à se gestis faciendum curarent. Ei revera pro re bene gesta supplicationes decretæ sunt. Nonis Januarii Tarso profectus fuit in Asiam, ut in suis diœcesibus jus diceret. Ex Asia in Ciliciam Nonis Maii perrexit: provincia decedens, C. Cælium Quæstorem suum ei præfecit: Athenas venit, inde Brundusium, unde Romam reversus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 704.

Coss. C. Claudio Marcello, L. Cornelio Lentulo Crure, ante Christum 48. Ciceronis quinquagesimus octavus.

M. Tullio Ciceroni pridie Non. Januar. ad urbem accedenti sic est obviam proditum, ut nihil fuerit magnificentius. at invenit plenam motibus internis Rempublicam, dissentientibus Pompeio & Cæsare. Dixit omnia, & fecit quæ ad concordiam pertinerent. Ad Cæsarem & Pompeium scripsit, ut utrumque placaret, attestatus nihil civili bello miserabilius esse in Republica. Cum itaque varias in partes Italia descripta esset, ut quisque suam partem defendendam susciperet, Capuam Cicero sumpsit. Roma igitur Capuam profectus est 14. Kal. Feb. lustratisque Formiis, iterum Capuam rediit, ubi triduum fuit. In Apuliam à Pompeio advocatus est. Sed cum in via Cæsar esset, Theani Sidicini mansit, unde Leptam cum literis ad Pompeium misit, reversusque Formias est. Pompeius vero Brundusium iter fecit, quo Ciceronem vocavit, sed mansit in Formiano. Cæsar interim Brundusio, quò ingressus erat postero die, quo Pompeius oppidum deseruerat, Romam reversus est. Eo in itinere Cicero illum convenit; deinde Arpinum profectus, ibi Tullio filio suo togam puram dedit, mansitque in villis mense Aprili & Maio, & 7. Idus Junii ad Pompeium in Græciam navigavit. Ejus adventus multis gratus fuit, sed non Catoni, à quo reprehensus est, quòd Pompeium secutus esset, neque mansisset in Italia, rebus prospecturus. Catonis verbis non mediocriter commotus est, eoque gravius, quod nulla ejus opera Pompeius utebatur. quare eum facti pœnituit non tam propter suum periculum, quam propter vitia multa, quæ ibi offendit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 705.

Coss. C. Julio Cæsare secundùm, P. Servilio Vatia Isaurico, ante Christum 47. Ciceronis quinquagesimus nonus.

Vicit Cæsar Pompeium ad Pharsaliam: in acie Cicero non fuit, sed in castris, propter valetudinem. Erant cum Cicerone M. Varro, & M. Cato; nam Cato Dyrrachii relictus est à Pompeio cum 15 cohortibus, ut impedimentis præsidio esset. Victo Pompeio, Cato, qui copias magnas, & classem ingentem Dyrrachii habebat, ad M. Tullium, qui Consularis erat, imperium deferre voluit. at cum illud recusaret, propius factum est nihil, quam ut occideretur, cùm & Pompeius filius, & amici eum proditorem appellarent, gladiosque stringerent; sed Cato resistens vix letho eum eripuit. quare Cicero cum multis aliis Senatoribus continuo Romam profectus est, & Brundusii moratus Cæsarem expectavit. Brundusium quoque M. Antonius post victoriam, cum legionibus venit, & Ciceroni pepercit. Scripsit tum Cæsar ad Antonium, prohibere omnes Italia, nisi quorum ipse causam cognovisset. quare cum Antonius petiisset à Cicerone per literas, ut sibi ignosceret, facere se non posse, quin Cæsaris literis pareret: misit ad eum Cicero L. Lamiam, qui demonstraret, Cæsarem Dolabellæ dixisse, ut ad Ciceronem scriberet, ut in Italiam quamprimum veniret. itaque Antonius edixit ita, ut M. Tullium exciperet nominatim. Vide epist. 7. lib. 11. ad Att.

ANNUS URBIS CONDITÆ 706.

Coss. Julio Cæsare secundùm Dictatore, M. Antonio Equitum Magistro, ante Christum 46. Ciceronis sexagesimus.

Constituerat Cicero filium suum Ciceronem cum Cn. Sallustio obviam Cæsari mittere: sed cum de ejus adventu nihil afferretur, consilium mutavit. Cicero literas a Cæsare accepit, quas ille ei ex Ægypto miserat, quibus petebat ut esset idem qui fuisset. Sed opinione citius Cæsar venit in Italiam, quod ubi Ciceroni perlatum est, & eum Tarentum navibus appulisse, atque inde Brundusium pedibus contendere, obviam illi processit. Cæsar, ut eum longe ante alios occurrere vidit, descendit, & cum eo solo colloquens, multa stadia processit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 707.

Coss. Julio Cæsare tertium Dictatore, M. Æmilio Lepido, ante Christum 45. Ciceronis sexagesimus primus.

Toto hoc anno bellum Africanum gestum est, ac ferè semper Romæ commoratus est Cicero, vel in villis; nec ferè exibat, propter varias hominum suspiciones. Totus fuit in studiis: eo enim tempore putatur scripsisse partitiones oratorias, & librum qui *Brutus* inscribitur, qui de claris Oratoribus est. Cato sibi Uticæ mortem conscivit. Cæsar Africano

cano bello confecto, Romam rediit, ubi ab eo honore Cicero afficiebatur. Scripsit vitam Catonis. Pepercit Marcello Cæsar, rogante Senatu. Cicero, qui silere in posterum statuerat, rogatus sententiam, amplissimis verbis Cæsari gratias egit: quæ oratio pro Marcello extat. Dixit quoque apud Cæsarem pro Ligario, quem crimine liberavit. Tullius cum Terentia divortium fecit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 708.

Coss. C. Julio Cæsare, quartum Dictatore sine collega, ante Christum 44. Ciceronis sexagesimus secundus.

Dimissâ Terentiâ, Cicero virginem quandam, nomine Publiliam, uxorem duxit, eamque divitem, ut æs alienum dissolveret. Non ita multò pòst Tullia ejus filia pariens apud Lentulum obiit. Mirum est quanto ejus desiderio exarserit. Plures viri graves eum litteris consolati sunt; M. Brutus, Lucceius & Cæsar, qui tum erat Hispali: sed cum omnem consolationem dolor vinceret, scripsit librum, quem *Consolationem* inscripsit. Dicitur paulò post Publiliam conjugem dimisisse, quòd morte Tulliæ visa esset lætari. Post illius mortem Cicero domo abfuit, atque in cæteris villis maximam anni partem in Philosophiæ studiis posuit. Hortensium scripsit; quo in libro Philosophiam ab Hortensio vituperatam defendit. Meminit hujus libri D. Augustinus, aitque, illius lectione ad Christianæ Philosophiæ contemplationem se incensum fuisse. Duobus libris Academicis posteriores duos adjecit: scripsit quoque libros de finibus, & laudationem Porciæ, sororis M. Catonis, & uxoris L. Domitii Ahenobarbi. Cæsar ex Hispania victor mense Octobri in urbem rediit, apud quem Cicero pro rege Dejotaro orationem habuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 709.

Coss. C. Julio Cæsare, M. Antonio, ante Christum 43. Ciceronis sexagesimus tertius.

Cicero, post quinque libros de finibus, quinque alios Tusculanarum quæstionum edidit. Initio hujus anni Romæ fuit, & Kal. Jan. in senatu adfuit, cùm Cæsar, resistente Antonio, Dolabellam subrogare sibi voluit. Idibus Martiis à conjuratis in Pompeii curia confossus est. sed quia eo interfecto Brutus pugionem extollens, Ciceronem exclamavit, illius conjurationis particeps creditus est: sed revera non fuit, ut Plutarchus scribit. Dio refert lib. 44. percussores Cæsaris, cum è curia in forum se conferrent, crebro Ciceronem exclamasse. cum illis Cicero se recepit in Capitolium, neque adduci potuit, ut ad Antonium iret. Post diem tertium in ædem Telluris venit, ubi Senatus habebatur, & ad pacem cives hortatus est Atheniensium exemplo: habuit quoque Antonius orationem de concordia. Cicero initio Aprilis ex urbe rus profectus est, villas suas lustraturus. In hac rusticatione tres libros de

natura,

natura Deorum scripsit; duos de divinatione, & dialogum de senectute, aut sane jam scriptum ad Atticum misit. Eodem tempore, cum omnes cogitationes suas defixas in concordia civium haberet, atque omnium, etiam Antonii amicitiam retinere vellet, scripsit Lælium, sive librum de amicitia. Circa illud tempus Octavius, qui Augustus dictus est, audita morte Cæsaris, qui magnus ejus avunculus erat, Apollonia in Italiam venit, & Neapolim transivit, ubi honorificè cum Cicerone fuit, & amicè. Hic postea mense Maio cum Hirtio cos. designato in Puteolano commoratus est, ubi de fato sermonem habuit. Extremo mense Maio Romam versùs profectus est, ut Kal. Junii in Senatu, sicut Antonius edixerat, adesset. Sed cùm ille se Romam stipatus armis retulisset, Senatores metu perterriti repente diffugerunt. iv. Nonas igitur Cicero ab urbe abfuit, nec in urbem rediisse, nisi pridie Kal. Septemb. videtur. Eo tempore de Officiis scribere aggressus est; & cum haberet jus legationis liberæ, iter in Græciam suscepit, ut Romæ adesset Kal. Januariis, quibus Hirtius & Pansa consulatum erant inituri. Veliam venit xiii. Kal. Sextil. ibique diem constitit. Veliâ proficiscens Topica ad Trebatium, in ipsa navigatione conscripsit. Miserat etiam paullo antè ad Atticum duos libros de gloria, quorum meminit lib. 2. de Officiis. Inde venit in Siciliam, Syracusas, & Leucopetram, ubi navim conscendit transmissurus in Græciam. Stadia trecenta circiter provectus, rejectus Austro vehementi est ad Leucopetram. Sed cum in villa P. Valerii maneret, ibique ventum commodum expectaret, Rhegini quidam viri illustres Roma huc redierunt, qui nuntiabant spem esse, fore ut Antonius cederet, res conveniret, Cæsaris interfectores redirent. Addebant etiam Ciceronem desiderari. Nihil moratus ille statim Veliam adductus est. Convenit Brutum, qui apud Hebetem fluvium circa Veliam cum navibus erat, atque inde in patriam omni festinatione properavit. Accedenti ad urbem tanta multitudo obviam venit, ut, dum ad portas cives Rom. ingredientem excipiunt, adventumque gratulantur, dies fere consumptus fuerit. Kalendis Sept. Antonius senatum habuit de supplicationibus Cæsari decernendis: Ciceronem in curiam vocavit; sed cum e via langueret, non adfuit, causatus valetudinem. Antonius id ægre ferens palam in senatu, nisi veniret, fabros se missurum, & domum ejus disturbaturum dixit. Adfuit postridie in senatu Cicero, sed Antonius abfuit. Cicero minus quidem liberè de republica dixit, quam sua consuetudo; liberiùs tamen, quam pericula minæque postulabant. Habuit in Senatu primam Philippicam, qua sic Antonius offensus est, ut inimicitias Ciceroni denuntiaverit. Itaque in Senatu eum adesse jussit xiii. Kal. Octob. ubi orationem contra Ciceronem absentem non tam dixit, quam furiosè evomuit. Ciceroni cupienti adesse in Senatu, per amicos non licuit, eo quòd Antonius a Cicerone cædis initium facturus putaretur. Antonio Tullius respondit nobili & divina suâ Philippica, in qua totam Antonii vitam excussit egregiè. Verùm non adfuit Antonius, quem tamen quasi præsentem alloquitur. obviam

nempe

nempe iverat legionibus quatuor, quæ in Macedoniam à Cæsare missæ, post ejus cædem in Italiam redierant, ut eas sibi pecunia conciliaret, & in urbem adduceret. Brundusium itaque venit vii. Idus Octob. Profecto Antonio, Octavianus primùm à Calatia, mox à Cassilino veteranos milites excivit, quorum alii secuti exemplum brevi exercitum conflaverunt. Cicero tum rusticabatur, & libros de officiis absolvebat. Sunt qui putent eo tempore paradoxa scripsisse. Cùm rediisset Romam Antonius, atque adesse jussisset Senatum in Capitolio, audivit legionem Martiam & quartam ad Octavianum transivisse. quare mente concidit, & statim in Galliam citeriorem paludatus properare decrevit, quam acceperat à populo. sed Brutus eum provincia exclusit, & edictum proposuit, quo promittebat se provinciam Galliam in Senatus populique Romani potestate retenturum. Cicero Romam reversus, cum audivisset decretum à Bruto propositum, venit in senatum, quo plures cum eo Senatores convenere. Retulerunt Tribuni plebis ad Senatum, de præsidio Consulum designatorum Pansæ & Hirtii, ut Senatus Kal. Jan. tuto haberi, & sententiæ de summa Repub. dici possent. Cicero suam rogatus, censuit ut præsidium decerneretur, & quæ Octavius Cæsar egisset, publica authoritate confirmarentur, &c. De his vide Philippicam tertiam. Factum est igitur in ejus sententiam senatusconsultum; & progressus in concionem, quid actum esset in senatu Philippicâ quartâ exponit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 710.

Coss. C. Vibio Pansa, A. Hirtio, ante Christum 42. Ciceronis sexagesimus quartus.

Kalendis Januariis Consules senatum habuerunt in Capitolio de Antonio, qui Mutinam obsidebat, & D. Brutum oppugnabat. Cicero id egit ut hostis Antonius judicaretur, alii ut legati ad eum mitterentur. Habuit igitur quintam Philippicam, in qua legationem dissuadet, contendit bello Antonium esse persequendum, honores esse decernendos iis, qui adversus eum Rempublicam defendunt. Judicatus fuisset hostis Antonius, nisi Salvius Tribunus plebis intercessisset. Decrevit tamen Senatus ut Brutus laudaretur, quod Antonio Galliam non concessisset; ut Cæsar Octavianus cum Pansa bellum gereret, sententiam loco consulari diceret, consulatum peteret decem annis prius quam lege fas esset. Decreti sunt itaque legati ad Antonium cum iis verbis quæ Cicero perscriberet. Quæ ad eam rem pertinent sextâ Philippicâ populo exposuit. Cùm interim legati expectarentur, veritus Cicero, ne ad pacem Senatus inclinaret, Philippicâ septimâ pacem dissuasit. at cùm plena superbiæ responsa retulissent, tumultus à Senatu decretus est, cùm belli nomen quibusdam non placeret: quod à Cicerone Philippicâ octavâ reprehensum est. Deinde cùm in senatu ageretur de ornando Ser. Sulpicio, qui in legatione obierat, Philippicam nonam habuit.

M. Bru-

M. Brutus anno superiore ex Italia in Græciam profectus, Athenas venit, ubi multos nobiles adolescentes sibi adjunxit. In his fuit M. Ciceronis filius, quem summis laudibus propter multas virtutes, ut scribit Plutarchus, Brutus efferebat. Hunc ille secum in Macedoniam duxit, quo legato usus multa feliciter gessit. Venit igitur Brutus in Macedoniam, cum C. Antonius Marci frater Q. Hortensio decedenti succederet. Sed Hortensius exercitum Bruto dedit. Legio vero, quam L. Piso Legatus Antonii ducebat, Ciceroni filio se tradidit; pars equitatûs, qui in Syriam ducebatur, ad Brutum se contulit: partem alteram ad se Cn. Domitius abduxit: P. Vatinius, qui Dyrrhachium occupaverat, portas Bruto aperuit, & exercitum tradidit. His de rebus Brutus literas publice misit, quas Pansa Consul, laudato Bruto, in Senatu recitavit. Q. Fusius rogatus sententiam, Brutum oppugnavit: contra quem Cicero Philippicam decimam dixit. C. Antonius qui se Apolloniam receperat cum septem cohortibus, Buthrotum contendens, tres amisit, quæ à Bruto concisæ sunt: verùm prælio cum Cicerone filio ad Byllidem commisso, victus in Bruti potestatem venit. Cum Antonius Apolloniam teneret, ante Kal. Apr. allatum fuit de morte Trebonii, quem Dolabella Smyrnæ verberibus in quæstione interfecit. Hostis Dolabella à Senatu judicatus est, & actum de imperatore deligendo. Cicero rogatus sententiam Philippicam undecimam dixit, censuitque ut Cassius bello Dolabellam persequeretur: cum autem pacis sermo ab amicis Antonii spargeretur, Senatus legatos ad eum, Ciceronem, & P. Servilium decrevit: sed habuit Cicero duodecimam Philippicam, qua inutilem illam esse legationem, seque minus idoneum esse legatum ostendit. Pansa initio mensis Aprilis ad bellum profecto, M. Æmilius Lepidus Romam ad Senatum misit, quem ad pacem cum Antonio faciendam cohortatus est. Multi pacem suaserunt, quod incertus belli exitus videretur. Tullius rogatus sententiam, Philippicam decimam tertiam dixit, cum Antonio, & Antonianis pacem esse non posse docens. Cum multi de Mutina desperarent, optatissimi nuntii, & literæ de victoria Mutinensi venerunt, quo tempore maximo concursu ad Ciceronem multitudo venit, à qua in Capitolium quasi triumphans deductus est, indeque in Rostris collocatus, & domum reductus est. Hæc exponit Cicero Philippica decimaquarta, in qua supplicationes Consulibus, & Cæsari decernit. Interim Antonius fuga transgressus Alpes spe primùm colloquii, repulsus est à Lepido; mox sæpius in conspectum militum veniens, à militibus receptus est. Sed tandem Lepidus se conjunxit cum Antonio. qua de causa Lepidus à Senatu hostis judicatus est, & cæteri qui cum eo à Repub. defecerunt. Illis tamen redeundi ad mentem ante Kal. Septemb. potestas fuit. Octavianus vero Cæsar, ut cognovit Antonium à Lepido receptum esse, atque ab ipso stare cæteros exercitûs duces, causam optimatum statim deseruit: tum inter eum & Antonium commercia epistolarum fuere, & conditionum facta mentio, ut milites inter se jurarent, cum nullo exercitu, qui Caii Cæsaris fuisset, bellum se gesturos.

ſturos. Quadringentos igitur milites Romam ad Senatum miſit, qui Conſulatum pro ſe nomine exercitûs peterent. Cum Senatus cunctari videretur, unus Centurio Cornelius nomine dicere non dubitavit, oſtendens gladii capulum, *hic faciet, vos ſi non feceritis*. Ferunt reſponſum dediſſe Ciceronem, *ſi ita petitis Conſulatum, eum accipiet*. Cùm re infecta milites illi abiiſſent ad Octavianum, ille Antonium & Lepidum in Italiam accerſivit, & legiones ad urbem hoſtiliter admovit. Cicero tunc ad Octavianum venit, & paullo poſt ex urbe fugit. Statim vero Octavianus Cæſar anno ætatis vigeſimo cum Q. Pedio Conſul factus eſt. In Conſulatu Octavianus tulit legem de quæſtione in eos habenda, quorum opera pater occiſus eſt: Pedius, ut, qui C. Cæſarem interfecerant, eis aqua & igni interdictum eſſet. Octavianus parum gratus in Ciceronem, eum valere juſſit. Facta cum Antonio & Lepido pace, in unum locum copias contraxerunt, & provincias imperii Romani tres illi inter ſe partiti ſunt. Cæſar utramque Africam cum Sicilia & Sardinia, Lepidus Hiſpanias & Galliam Narbonenſem, Antonius reliquas Gallias habuit. Addidere, ut ipſi triumviri per quinque annos eſſent, ut ſuos quiſque inimicos proſcriberet. Proſcribendis quidem civibus primùm Cæſar reſtitit; ſed cum incepiſſet, duobus Collegis acerbius egit. nam Ciceronem, qui de eo bene meritus fuerat, per ſummam perfidiam Antonii furori permiſit. Fugerat interim Cicero ex urbe, cum illi triumviri Romam venerunt, primo in Tuſculanum, inde tranſverſis itineribus in Formianum; cognitaque proſcriptione, cum Quinto fratre Aſturam in maritimum ſuum fundum proficiſci ſtatuit, atque inde in Macedoniam ad M. Brutum, de cujus victoria audierat, tranſire. Ferebantur lecticis confecti mœrore, & inter ſe caſum ſuum lamentabantur. Quintus magis angebatur animo propter inopiam, quia nihil ſecum domo extulerat. Marco perexiguum viaticum erat. Satius igitur affirmabat Marcum fuga antecedere, ſe convaſatum domum recurrere. Complexi inter ſe, multiſque lacrymis profuſis digreſſi ſunt. Quintus non ita multis diebus poſt à ſervis proditus una cum filio à percuſſoribus interfectus eſt. de utriuſque morte loquitur Dio lib. 47. Marcus Aſturam delatus navem ſtatim conſcendit, & oram legens, Circæum uſque vento pervenit. Inde ſolvere cum pararet, vel maris motu permotus, vel de Cæſaris fide non plane deſperans, in terram regreſſus eſt, habens in animo Romam, & domum Cæſaris clam ingredi, ſibique ante lares ejus manus inferre, ut in patria quam ſervaverat moreretur, & Cæſaris perfidiam argueret, à quo tam ignavè prodebatur. Sed cruciatuum metu depulſus, ſervis ſe ad Caietam deportandum navigio commiſit, ubi prædia habebat. Ad Ciceronis navem, quæ ad littus appellebatur, corvi confertim advolarunt, atque ex utraque parte antennæ inſidentes partim crocitarunt, partim rudentum capita roſtris tutuderunt. quod ſignum infauſtum omnibus viſum eſt. Cicero tamen egreſſus in villam ſe recepit, & quieti ſe dedit. ibi corvorum magna pars triſti voce ad feneſtram aſſedit, unus in lectum devolavit, & roſtro veſtem, qua Cicero tectus erat, paulatim ab ore ipſius removit. Servi cum id prodigii viderent,

ſuam

ſuam ignaviam ipſi damnaverunt, ſi herilis cædis ſpectatores eſſe ſuſtinerent, neque ipſum defenderent. partim igitur precibus, partim vi impoſitum lecticæ ad mare detulerunt. interim percuſſores advenere Herennius Centurio, & Popilius Tribunus militum, quem parricidii reum defenderat: qui nec unquam re, nec verbo à Cicerone læſus, hoc ſibi crudele liberatoris ſui interficiendi munus Antonium rogaverat.

Percuſſores cum fores clauſas inveniſſent, eas effregerunt; cumque Cicero non appareret, & ii, qui intus erant, ubi eſſet, ſcire ſe negaſſent, fertur Philologum quemdam Quinti fratris libertum, quem bonis artibus & diſciplinis ipſe Cicero inſtituerat, Tribuno dixiſſe, lecticam per ſilveſtres & opacas ambulationes ad mare deferri. Tribunus recta per eaſdem accurrens, Ciceronem eſt aſſequutus; at ubi illum vidit, Cicero ſervos lecticam ibi deponere juſſit, & paratos fortiter & fideliter ad dimicandum, quietos pati quod ſors iniqua cogeret. Cùm obſideri ſe armatis hominibus circumſpexit; ego verò conſiſto, inquit: & mentum, ut conſueverat, tangens, in percuſſoribus oculos conſtanter fixit, & extra lecticam cervicem immotam præbenti, caput à Popilio præciſum eſt, cum manibus, quibus Philippicas in Antonium ſcripſerat. Caput ſtatim ad Antonium Romam delatum eſt, quod poſt multa probra inter duas manus, in roſtris poſuit, ubi ille Conſul, ubi ſæpe Conſularis, ubi defenſor bonorum omnium, patriæ parens, urbis liberator, & conſervator civium, ea eloquentiæ admiratione, qua nulla unquam majore ante eum, nulla poſt eum auditus eſt.

IN

IN
Q. CÆCILIUM,

De Accusatore in C. Verrem constituendo, Oratio, quæ DIVINATIO dicitur.

ARGUMENTUM.

C. Verres per triennium Siciliæ præfuit; ubi cum avarè multa, crudeliter, & libidinosè gessisset; repetundarum à Siculis, exceptis Syracusanis & Mamertinis postulatus est. Illi sibi patronum ob eas causas, quæ in hac oratione exponuntur, Ciceronem delegerunt. Sed cum accusandi munus ad se potius pertinere Q. Cæcilius, qui Verris Quæstor fuerat, contenderet; orta contentione, Cicero hanc orationem habuit; quæ Divinatio dicitur, quòd judices, remotis testibus & tabulis, sola argumenta sequantur, & quasi divinent uter debeat accusare.

DE GENERE CAUSÆ.

Publica causa est, agitur enim de accusatore constituendo in publico crimine, quale est de repetundis. Genus est quidem judiciale, sed mixtum demonstrativo, & deliberativo, Quia versatur in vituperatione Cæcilii, & quæritur uter accusator eligendus sit, Cicero an Cæcilius.

PERSONÆ IN JUDICIO.

Actores Siculi, reus Caius Verres. Accusatoris munus sibi deposcunt Cicero & Q. Cæcilius natione Siculus, & Judaicæ superstitioni obnoxius, Verris antea quæstor in Sicilia.

JUDICES. M. Glabrio Prætor: aderant ei tunc in consilio iidem qui in causa Verris adfuerunt ex ordine Senatorio lectissimi quique viri, penes quos tunc judicandi potestas erat ex lege Syllæ.

PAR-

PARTES.

Partes quinque sunt. Exordium, Constitutio causæ, Confirmatio, Confutatio, Peroratio.

TEMPUS.

Habita est anno urbis conditæ 683. Marco Licinio Crasso, & Cn. Pompeio Consulibus, anno Ciceronis 37. cum ædilitatem peteret, tribus & amplius mensibus antequam à Cicerone Verres accusari cœperit.

LOCUS.

Habita est hæc Oratio in foro, audiente ac spectante Populo, quia est causa publica.

EVENTUS.

Victus est Cæcilius, & accusatio ad Ciceronem delata.

EXORDIUM,

In quo, causas affert quare nunc petit accusare Verrem, qui hactenus, plures defendit.

I. SI quis vestrûm, Judices, aut eorum qui adsunt, forte miratur, me, qui tot annos in caussis judiciisque publicis ita sim versatus, ut defenderim multos, læserim neminem, subito nunc mutata voluntate ad accusandum descendere: is, si mei consilii caussam rationemque cognoverit, una & id quod facio probabit, & in hac caussa profectò neminem præponendum esse mihi [a] actorem putabit. Cum quæstor in Sicilia fuissem, Judices, itaque ex ea provincia decessissem, ut Siculis omnibus jucundam, diuturnamque memoriam quæsturæ, nominisque mei relinquerem: factum est, uti cum summum

INTERPRETATIO.

[a] *accusatorem.*

NOTÆ.

1. *Eorum qui adsunt*] Aderant aut assessores, aut auditores ex Senatorio ordine sine potestate. Quia ad Magistratus non pertinebat judicare, sed tantum judices constituere.

2. *In causis judiciisque publicis*] Causæ aliæ fuerunt privatæ, quæ de controversiis, & quæ privatas tantum personas attingebant. aliæ publicæ, quæ de criminibus, & ad totam Rempub. pertinebant. unde Cic. pro Cæcinna, *omnia judicia aut distrahendarum controversiarum, aut puniendorum maleficiorum causa reperta sunt.*

4. *Ad accusandum descendere*] Excusat se quod illud accusandi munus suscipiat, quod erat tantum adolescentum. Certe illam ætatem sine ulla accusatione transegerat.

5. *Unà & id*] Id est, ille simul cum omnibus.

6. *Cum Quæstor*] Quæstor fuit Cicero ante annos abhinc quatuor, Prætore Sexto Pæduceo qui successorem habuit C. Sacerdotem, & ille Verrem. Duo autem fuerunt in Sicilia quæstores Lilybætanus alter, alter Syracusanus. Cicero Lilybætanus fuit.

in veteribus patronis multis, tum nonnullum etiam in me præsidium suis fortunis constitutum esse arbitrarentur: qui nunc populati, atque vexati, cuncti ad me [b] publice sæpe venerunt, ut suarum fortunarum omnium caussam, defensionemque susciperem: me sæpe esse pollicitum, sæpe ostendisse dicebant, si quod tempus accidisset, quo tempore aliquid à me requirerent, commodis eorum me non defuturum. venisse tempus aiebant, non jam ut commoda sua, sed ut vitam, salutemque totius provinciæ defenderem: sese jam ne Deos quidem in suis urbibus, ad quos confugerent, habere: quod eorum simulacra sanctissima C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset: quas res luxuries in flagitiis, crudelitas in suppliciis, avaritia in rapinis, superbia in contumeliis efficere potuisset, eas omneis sese hoc uno Prætore per triennium pertulisse: rogare & orare, ne illos supplices aspernarer, quos me incolumi, nemini supplices esse oporteret. Tuli graviter, & acerbè, Judices, in eum me locum adductum, ut aut eos homines spes falleret, qui opem à me atque auxilium petissent, aut ego, qui me ad defendendos homines ab ineunte adolescentia dedissem, tempore atque officio coactus ad accusandum traducerer. Dicebam, habere eos actorem Q. Cæcilium, qui præsertim Quæstor in eadem provincia post me Quæstorem fuisset. quo ego [c] adjumento sperabam hanc à me molestiam posse dimoveri, id mihi erat [d] adversarium maxime: nam illi multo mihi hoc facilius [e] remisissent, si istum non nossent, aut si iste apud eos quæstor non fuisset.

[b] *publice* consilio. [c] *excusatione.* [d] *contrarium.* [e] *concessissent.*

10. *In veteribus patronis*] Siculi veteres patronos habebant, Marcellum, quia primo illo Marcello natus est qui Syracusas cepit: Scipiones, propter Scipionem Africanum, qui excisa Carthagine rapta quondam à Pœnis Siciliæ sua ornamenta retulit: Metellos, qui Lepidum Quæstorem in illa Provincia accusarunt.

11. *Populati & vexati*] Avaritia Verris & crudelitate non mediocriter Siculi vexati sunt, ut patebit ex hac, & sequentibus orationibus.

12. *Ad me publicè*] Oratoriè omnes venisse dicit. nam neque Mamertini venerant, neque Syracusani.

17. *Ne deos quidem*] Per oxymoron odium in Verrem excitat qui ita omnia depopulatus est, ut, vel ipsa Deorum simulacra abstulerit.

19. *Ex delubris*] Inter delubra & templa Asconius id ponit discriminis, quod *templa sunt singulorum diis attributorum locorum: delubra multarum ædium sub uno tecto, à diluvio pluviæ munitarum.*

22. *Per triennium pertulisse*] Per tres annos Siculi Arrium quemdam Verri successorem expectabant. Nota autem Prætorias Provincias annuas quidem fuisse, sed si neque primo, neque secundo anno revocarentur Prætores, triennium eas administrasse.

Ib. Rogare & orare] *Rogantur homines, orantur dii,* inquit Pedianus.

23. *Nemini*] Omisit, *alteri*, ne hæc laus sibi usurpata superbissima videretur.

24. *Graviter & acerbe*] Graviter tulit Cicero, quod præter consuetudinem suam accusare cogeretur: *acerbè*, quod Siculorum calamitas eum moveret, qui pessimè à Verre tractabantur.

28. *Eos habere*] Indicat quod munus accusandi Verrem à se rejecerit.

29. *Post me*] Non proximè, nam Sext. Peduceo Prætore, Quæstor tantum fuit Cicero, at Cæcilius Verrè. Inter Peduceum autem & Verrem, Prætor in ea fuit Sacerdos.

32. *Non nossent*] Noverant Siculi Cæcilium, cum genere Siculus esset, & quia noverant eum ignarum & improbum, ei causam suam confidere ausi non sunt.

II. Adductus sum, Judices, officio, fide, misericordia, multorum bonorum exemplo, veteri consuetudine, institutoque majorum, ut onus hoc laboris atq; officii, non ex meo, sed ex meorum necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem. Quo in negotio tamen illa me res, Judices, consolatur, quod hæc quæ videtur esse accusatio mea, non potius accusatio, quam defensio est existimanda. Defendo enim multos mortales, multas civitates, provinciam Siciliam totam. Quamobrem si mihi unus est accusandus, propemodum manere in instituto meo videor, & non omnino à defendendis hominibus, sublevandisque discedere. Quod si hanc causam tam idoneam, tam illustrem, tam gravem non haberem: si aut hoc à me Siculi non petiissent, aut mihi cum Siculis causa tantæ necessitudinis non intercederet, & hoc, quod facio, me reipub. causa facere profiterer, ut homo singulari cupiditate, audacia, scelere præditus, cujus furta atque flagitia non in Sicilia solum, sed in Achaia, Asia, Cilicia, Pamphylia, Romæ denique ante oculos omnium maxima turpissimaque nossemus, me [a] agente in judicium vocaretur: quis tandem esset, qui meum factum aut consilium posset reprehendere? Quid est, pro Deum hominumq; fidem! in quo ego reip. plus hoc tempore prodesse possim? Quid est, quod

[a] *accusante.*

1. *Officio*] Cum Quæstor in Sicilia fuisset Cicero, petentibus Siculis officium denegare non debuit.

Ib. *Fide*] Cum promisisset se commodis eorum non defuturum, fidem præstare debuit.

Ib. *Misericordia*,] Cum crudeliter Siculi vexarentur, debuit eos sublevare.

2 *Exemplo*] Pub. Sulpitius C. Norbanum civem seditiosum in jus vocavit, L. Fusius Manilium accusavit. Vide lib. 2. Offic.

Ib. *Consuetudine*] Non adolescentes ut tunc temporis; sed ipsi viri graves accusare consueverant, cum de Repub. & patrocinio agebatur, nunc autem agitur de patrocinio Siculorum.

3. *Non ex meo sed*, &c.] Hotomanus docet hic tempus pro ratione negotiorum poni, id est commodo, vel incommodo recenti, cui ex tempore prospiciendum est.

Ib. *Necessariorum*] Cum Siculis amicitiam junxerat Cicero, in quos præter cæteros necessaria officia conferre debuit.

7. *Si mihi unus*] Is sensus est, etsi unum accusem, tamen hæc actio, non est dicenda accusatio, sed defensio, quia Siculos cum eorum civitatibus contra unum Verrem defendo.

8. *In instituto meo*] Gloriatur Cicero sæpe multos defendisse, neminem accusasse, vel paucos.

10. *Causam tam idoneam*] Oratori idonea est causa unde sibi multam laudem comparare potest.

Ib. *Tam illustrem*] Illustris est propter Quæstoris munus quod in ea gessit.

Ib. *Tam gravem*] Propter res momenti quas continet, gravis est.

13. *Reipub. causa*] Cicero *Nullis inimicitiis, nullis injuriis, nullo præmio, nulla denique alia re, quam utilitate communi adductus.* Verrem in judicium vocat. Nec quemquam alium advocasse ait, Ver. 5.

15. *Achaia, Asia*] Dolabellæ legatus Verres, & proquæstor multa in his provinciis flagitia commisit. *Achaia* vero Regio est Græciæ undique mari septa, præterquam à Septentrione, cujus Metropolis Corinthus. Plin. lib. 4. cap. 4.

15. *Cilicia*] Regio minoris Asiæ, Syriæ proxima. Vide Plin. lib. 5. cap. 26. hanc postea regendam Cicero sortitus est.

Ib. *Pamphylia*] Pamphylia Asiæ minoris Regio ad mare Mediterraneum sita

Ib. *Romæ*] Romæ Prætor Urbanus fuit Verres.

aut

aut populo Rom. gratius esse debeat, aut sociis, exterisque nationibus optatius esse possit, aut saluti, fortunisque omnium magis accommodatum sit? Populatæ, vexatæ, funditus eversæ provinciæ: socii stipendiariique populi Romani afflicti, miseri, jam non salutis spem, sed exitii solatium quærunt. Qui judicia manere apud ordinem Senatorium volunt, queruntur accusatores se idoneos non habere. qui accusare possunt, judiciorum severitatem desiderant. Populus Rom. interea, tametsi multis incommodis, difficultatibusque affectus est, tamen nihil æquè in repub. atque illam veterem judiciorum vim, gravitatemque requirit. Judiciorum desiderio, tribunitia potestas efflagitata est: judiciorum [b] levitate, ordo quoque alius ad res judicandas postulatur. Judicum culpa atque dedecore etiam censorium nomen, quod asperius antea populo videri solebat, id nunc poscitur: id jam populare, atque plausibile factum est. In hac libidine hominum nocentissimorum, in populi Rom. quotidiana querimonia, judiciorum infamia, totius ordinis offensione, cùm hoc unum

[b] improbitate.

20. *Aut sociis*] Tria erant Sociorum genera: alii victi bello, quibus leges imponebantur: alii qui bello pares æquo fœdere in amicitiam venerant: alii, qui nunquam hostes fuerant, sed Sociali fœdere amicitiam junxerant.

23. *Stipendiarii*] Stipendiarii illi populi dicebantur, qui certum vectigal Pop. Rom. aut in pecunia, aut in frumento pendebant.

24. *Qui judicia*] Ab Equitibus, ad Senatores judicia Sylla transtulit, quod Cinnam contra se adjuvissent. Sed cum infamia judicarunt; nam apud omnes invaluit hæc de iis opinio, hominem divitem, quantumvis sit nocens, damnari non posse.

25. *Accusatores idoneos*] Idonei non erant accusatores, aut quia rudes erant propter juniorem ætatem, aut quia pecunia corrupti. Unde metu accusationis audacia improborum civium non continebatur.

26. *Judiciorum severitatem*] Severitas judiciorum patet maxime in damnandis improbis, & bonis vindicandis.

27. *Multis incommodis, difficultatibusque*] Incommoda sunt rerum præteritarum quæ maxima Reipub. Sylla intulit, quia ab ipso Populus Rom. agris suis & jure Civitatis spoliatus est: difficultates vero sunt rerum præsentium; nulla autem jam integra judicia sunt.

28. *Judiciorum vim*] Equester ordo judicavit annos fere quinquaginta sine ulla, ne tenuissima quidem acceptæ pecuniæ suspicione, sed postea non minore infamia, quam Senatores judicia exercuit.

29. *Tribunitia potestas*] Ante Syllæ dictaturam, potestatem habebant Tribuni vocandi ad populi judicium quemlibet, non modo Senatorem, sed etiam Magistratum, qui pecuniam ob rem judicandam accepisset. Vide orat. Pro Cluentio. hanc autem potestatem paucis post mensibus Coss. Pompeius, & Crassus restituerunt, quam Sylla abstulerat.

30. *Ordo alius*] Equester nempe.

31. *Censorium nomen*] Censores quinto quoque anno creabantur, illi porro corrigendis civium moribus invigilabant. Si Senatorem notassent, è Senatu ejiciebatur: si equitem, equum amittebat: si Plebeium, in Cæritum tabulas referebatur, ut esset tantum Capite census, neque esset in albo Centuriæ suæ.

33. *Id nunc poscitur*] Petitur ut illa Censoria dignitas, quæ tam odiosa populo erat, restituatur. Enimvero restituta fuit illo tempore. nam Gellius & Lentulus facti Censores quatuor & sexaginta à Senatu removerunt.

35. *Ordinis*] Senatorius ordo graviter offensus est, quod nihil proprius esset, quam ut Aurelius Cotta legem ferret, ut iterum Equites cum Senatoribus, & Tribunis

unum his tot incommodis remedium esse arbitrarer, ut homines idonei, atque integri caussam reipub. legumque susciperent: fateor me salutis omnium caussa eam partem accessisse reipubl. sublevandæ, quæ maxime laboraret.

bunis ærariis unà judicarent, quam re-vera tulit aliquot post mensibus. Unde Verr. 7. *Itaque cum primo agere cœpimus, lex non erat promulgata.*

37. *Idonei*] Idonei sunt qui & authoritate & gravitate præstant adolescentibus.

Ib. *Integri*] Integri sunt qui pecunia non corrumpuntur, & possunt iis opponere se, quorum vitio judicia perdita sunt

PARTITIO sive CONSTITUTIO CAUSÆ.

III. Nunc, quoniam quibus rebus adductus ad caussam accesserim demonstravi, dicendum necessario est de contentione nostra, ut in constituendo accusatore, quod sequi possitis, habeatis. Ego sic intelligo, Judices, cum de pecuniis repetundis nomen cujuspiam deferatur, si certamen inter aliquos sit, cui potissimum [a] delatio detur, hæc duo in primis spectari oportere: quem maxime velint actorem esse ii, quibus factæ esse dicantur injuriæ: & quem minime velit is, qui eas injurias fecisse arguatur.

[a] *accusatio.*

4. *De pecuniis repetundis*] De repetundis, seu repetundarum judicium inde dictum est, quod eo judicio socii pecunias sibi contra leges ereptas repetebant.

Ib. *Nomen cujuspiam deferatur*] Deferre nomen non est tam accusare, quam apud Magistratum, vel judicem aliquem alicujus criminis reum denuntiare. Facta autem hac nominis delatione, sequebatur accusatio.

CONFIRMATIONIS PRIMA PARS.

Quod Siculi accusatorem Ciceronem, minime Cæcilium velint.

IV. In hac caussa, Judices, tametsi utrumque esse arbitror perspicuum: tamen de utroque dicam, & de eo prius, quod apud vos plurimum debet valere, hoc est, de voluntate eorum, quibus injuriæ factæ sunt: quorum caussa judicium de pecuniis repetundis est constitutum. Siciliam provinciam C. Verres per triennium depopulatus esse, Siculorum civitates vastasse, domos exinanisse, fana spoliasse dicitur. Adsunt, queruntur Siculi universi: ad meam fidem, quam habent spectatam jam & diu cognitam, confugiunt: auxilium sibi per me a vobis, atque à populo Romano legibus petunt: me defensorem calamitatum suarum, me ultorem injuriarum, me cognitorem juris sui, me actorem caussæ totius esse voluerunt. Utrum,

6. *Fana spoliasse*] Alii fanum dictum putant à Faunis, alii à fando, quia divina oracula ibi edere solebant: alii à Fauno qui Proco Authore, primus illorum locorum conditor fuit.

8. *Spectatam fidem*] Fides quæ publice cognita est, spectata dicitur.

10. *Me cognitorem*] *Cognitor* olim erat,

trum, Q. Cæcili! hoc dices, me non Siculorum rogatu ad caussam accedere? an optimorum fidelissimorumque sociorum voluntatem apud hos gravem esse non oportere? Si id audebis dicere, quod C. Verres, cui te inimicum esse simulas, maxime existimari vult, Siculos hoc à me non petiisse: primum caussam inimici tui [a] sublevabis, de quo non præjudicium, sed plane judicium jam factum putatur: quod ita percrebuit, Siculos omneis actorem suæ caussæ contra illius injurias quæsiisse. Hoc si tu inimicus ejus factum negabis quod ipse, cui maxime hæc res obstat, negare non audet; videto, ne nimium familiariter inimicitias exercere videare. Deinde sunt testes viri clarissimi nostræ civitatis, quos omneis à me nominari non est necesse: eos qui adsunt, appellabo, quos, si mentirer, testeis esse impudentiæ meæ minime vellem. Scit is, qui est in [b] consilio, C. Marcellus: scit is, quem adesse video, Cn. Lentulus Marcellinus: quorum fide, atque præsidio Siculi maxime nituntur, quòd omnino Marcellorum nomini tota illa provincia adjuncta est. Hi sciunt, hoc non modo à me petitum esse, sed ita sæpe, & ita vehementer esse petitum, ut aut caussa mihi suscipienda fuerit, aut officium necessitudinis repudiandum. Sed quid ego his testibus utor, quasi res dubia, aut obscura sit? Adsunt homines ex tota provincia nobilissimi, qui præsentes vos orant, atque obsecrant, Judices, ut in actore caussæ suæ deligendo, vestrum judicium à suo judicio ne discrepet. Omnium civitatum totius Siciliæ legationes adsunt, præter duas civitates: quarum duarum, si adessent, duo crimina vel maxima minuerentur, quæ cum his civitatibus, C. Verri communicata sunt. At enim cur à me potissimum hoc præsidium petiverunt? Si esset dubium, petissent à me præsi-

[a] *defendes.* [b] *in cœtu.*

rat, inquit Brissonius, *qui præsentis alterius causam tuebatur ut suam.* Nunc vero, inquit idem, *sumitur pro eo judice qui de negotio, causave disceptat, eamque cognoscit.*

17. *Non præjudicium*] Præjudicium, inquit Asconius, *dicitur res, quæ cum statuta fuerit, affert judicaturis exemplum, quod sequantur; judicium autem res, quæ causam, litemque determinat.*

21. *Ne nimium familiariter*, &c.] Ironia, id est videto ne te inimicum fingas, ut possis prævaricari.

22. *Sunt testes*] Sunt testes quorum testimoniis probatur Ciceronem à Siculis esse delectum accusatorem.

25. *Cn. Marcellus*] Judex sedebat ille Marcellus.

26. *Lentulus Marcellinus*] L. Marcellinus aderat advocatus, & Marcelli Gentilis. de quo ita loquitur in lib. de Clar. Orat. *Lent. Marcellinus nec unquam indisertus, & in Consulatu pereloquens visus est.* &c.

27. *Marcellorum nomini*] Propter Marcellum qui Syracusas cepit, & conservavit, Tota Marcellorum familia Siculis addicta fuit.

30. *Officium necessitudinis*] Officium necessitudinis non solum sanguine & affinitate, sed etiam beneficiis & benevolentia æstimatur.

35. *Præter duas civitates*] Syracusæ & Mamercum Verrem non accusabant, quia Mamercum erat illius furtorum receptaculum, Syracusæ libidinis domicilium.

dium nec-ne, dicerem cur petiissent. Nunc vero cum id ita perspicuum sit, ut oculis judicare possitis, nescio cur hoc mihi detrimento esse debeat, si id mihi objiciatur, me potissimum esse delectum. Verum id mihi non sumo, Judices, & hoc non modo in oratione mea non pono, sed ne in opinione quidem cujusquam relinquo, me omnibus patronis esse præpositum. Non ita est, sed uniuscujusque temporis, valetudinis, facultatis ad agendum, [c] ducta ratio est. Mea fuit semper hæc in hac re voluntas, & sententia, quemvis ut hoc mallem de iis, qui essent idonei, suscipere, quam me: me, ut mallem, quam neminem.

V. [a] Reliquum est jam, ut illud quæramus, cùm hoc constet, Siculos à me petiisse, ecquid hanc rem apud vos, animosque vestros valere oporteat: ecquid auctoritatis apud vos in suo jure repetundo socii populi Rom. supplices vestri habere debeant. De quo quid ego plura commemorem? quasi vero dubium sit, quin tota lex de pecuniis repetundis sociorum caussa constituta sit. Nam civibus cùm sunt ereptæ pecuniæ, civili ferè actione, & privato jure repetuntur. Hæc lex socialis est: hoc jus nationum exterarum est: hanc habent arcem minus aliquanto nunc quidem munitam, quam antea: verumtamen, siqua reliqua spes est, quæ sociorum animos consolari possit, ea tota in hac lege posita est: cujus legis non modo à populo Romano, sed etiam ab ultimis nationibus jampridem severi custodes requiruntur. Quis igitur est, qui neget oportere eorum arbitratu lege agi, quorum causa lex sit constituta? Sicilia tota, si una voce loqueretur, hoc diceret: Quod auri, quod argenti, quod ornamentorum in meis urbibus, sedibus, delubris fuit, quod in u-

[c] *habita.* [a] *restat.*

44. *Non ita*] Removet causam à se, & rejicit in circumstantias temporis, valetudinis, & facultatis.

Ib. *Temporis*] Affert rationes quare ad Marcellos non hæc sit delata accusatio. 1. Quia Marcellus judicabat. 2. Quia Marcellinus infirma erat valetudine. 3. Quia Marcellus alter non tam eloquens erat, quam juris civilis peritus.

48. *Quam neminem*] Maluerunt Siculi Ciceronem actorem habere, quam Cæcilium.

4. *Supplices vestri*] Id est Siculi qui vobis supplices sunt.

5. *Lex de pecuniis repetundis*] Lex illa à L. Pisone Tribuno plebis, qui frugi dictus est, ut Cic. lib. de Clar. Orat. ait, lata est primum L. Martio, & Manilio Coss. anno 604.

6. *Nam civibus*] Discrimen ponit inter legem civium & socialem: hæc erat nempe publica, illa privata.

7. *Civili actione*] Actio civilis seu forensis civium est propria, qua præcipuè, cives utuntur. Jus autem privatum illud est, cui urbis Prætor præerat, qui inter privatos jus dicebat.

8. *Socialis*] Instituta est ad tutandas sociorum fortunas lex de repetundis pecuniis, contra eos qui exteras nationes opprimebant. Qui enim in provinciis magistratus populi Rom. eorumve comites pecunias contra leges cepissent, eorum provinciarum homines judicio Romæ constituto, suas pecunias repetebant.

12. *Severi custodes*] Severi custodes dicuntur judices, quia leges vindicant, & tutantur.

14. *Lege agi*] Agere lege, est judicio secundum legem contendere: id lege autem repetundarum Siculi agere volebant contra Verrem.

naqua-

naquaque re beneficio Senatûs populique Romani juris habui, id mihi tu, C. Verres, eripuisti, atque abstulisti: quo nomine abs te sestertiûm millies ex lege repeto. Si universa, ut dixi, provincia loqui posset, hac voce uteretur. quoniam id non poterat, harum rerum actorem, quem idoneum esse arbitrata est, ipsa delegit. In hujusmodi re quisquam tam impudens reperietur, qui ad alienam causam, invitis iis, quorum negotium est, accedere aut aspirare audeat? Si tibi, Q. Cæcili. hoc Siculi dicerent; Te non novimus: nescimus quis sis: nunquam te antea vidimus: sine nos per eum nostras fortunas defendere, cujus fides est nobis cognita: non-ne id dicerent, quod cuivis probare deberent? nunc hoc dicunt: utrumque se nosse: alterum se cupere defensorem esse fortunarum suarum: alterum plane nolle. Cur nolint, etiamsi taceant, satis dicunt: verum non tacent. tamen his invitissimis te offeres? tamen in aliena caussa loquere? tamen eos defendes, qui se ab omnibus desertos potius, quam abs te defensos esse malunt? tamen his operam tuam pollicebere, qui te neque velle sua caussa, nec, si cupias, posse arbitrantur? Cur eorum spem exiguam reliquarum fortunarum, quam habent in legis, & judicii severitate positam, vi extorquere conaris? cur te interponi, invitissimis his, quibus maxime lex consultum esse vult? cur de quibus in provincia non optime es meritus,

17. *Beneficio Senatus*] Devictis nationibus vel novæ leges imponebantur à victoribus, vel antiquæ permittebantur. Senatus autem permiserat Siculis ut suis uterentur.

19. *Sestertium millies*] Concisum genus orationis: inquit Hotomannus, *quo veteres millies centena millia significabant* id est duos milliones & quinquaginta sestertios, qui efficiunt 250000 libras Gallicas. Ad plenam sestertiorum cognitionem quædam adnotanda sunt. 1° de pretio; nam sestertius apud Romanos nummus erat, qui duos asses & semissem valebat. 2. Observandum est quòd sestertia in numero plurali neutro enuntiata millenos sestertios continebant. quod tamen ab omnibus Authoribus non admittitur. 3. Quòd cum reperitur ista nota H-S, eam de nummis tantùm sestertiis intelligi. 4. Quòd, ut à nummis sestertiis ad sestertia transeundo numerus millies multiplicatur, ita cùm ad eam locutionem ventum est, quæ per adverbia numeralia nuntiatur, crescunt sestertia singula conduplicata: v. g. si centum sestertia dicam, intelligi debere centena millia sestertiûm: sic ubi centies sestertiûm dicitur, intelligenda sunt centies centena sestertia, sive centies centena millia sestertium. Hæc annotavit Balduinus in Comm. Inst. de Success. Libert. & Cujacius lib. 10. Observ. 37. Plures Authores sestertios ad nostram monetam Gallicam revocare conati sunt; inprimis Budæus, Abrahamus, Petavius, &c. quorum omnium una non est æstimatio quia ab eorum temporibus argenti pretium auctum est. Omnium recentissimus Pater Harduinus Societatis Jesu, sestertium ex pondere æstimavit; probatque in Commentariis, quos eruditissimos in Plinium scripsit, duobus nostris Gallicis assibus æquivalere. hunc Consule in lib. 33. cap. 3. nos ejus supputationi acquiescimus.

23. *Accedere aut aspirare*] Aspirare ad rem dicitur, qui tam prope accedit, ut halitum in eam immittere possit.

33. *Velle sua causa*] In plerisque Codicibus legitur, causam suam, subaudiendo inquiunt Interpretes nonnulli, *defendere*. Sed nihil mutandum videtur. *Velle enim sua causa*, perinde est, ac alteri studere, vel favere. Sic ipse Cic. Epis. ad Lent. *Regis causa si qui sint, qui velint*, &c.

eos nunc plane fortunis omnibus conaris evertere? cur his non modo persequendi juris sui, sed etiam deplorandæ calamitatis adimis potestatem? Nam, te actore, quem eorum affuturum putas, quos intelligis, non, ut per te alium, sed ut per aliquem te ipsum ulciscantur, laborare?

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS.

Quod Verres minime velit Ciceronem accusatorem, maxime Cæcilium.

VI. At enim solum id est, ut me Siculi maximè velint: alterum illud credo obscurum est, à quo Verres minimè se accusari velit. Ecquis unquam tam palàm de honore, tam vehementer de salute sua contendit, quàm ille, atque illius amici, ut ne hæc mihi [a] delatio detur? Sunt multa, quæ Verres in me esse arbitratur, quæ scit in te, Q. Cæcili, non esse: quæ cujusmodi in utroque nostrûm sint, paulo pòst commemorabo. Nunc tantum id dicam, quod tacitus, tu mihi assentiare, nullam rem in me esse, quam ille contemnat: nullam in te, quam pertimescat. Itaque magnus ille defensor, & amicus ejus, tibi Hortensius suffragatur, me oppugnat: apertè ab Judicibus petit ut tu mihi anteponare: & ait hoc se honestè sine ulla invidia, ac sine ulla [b] offensione contendere. Non enim, inquit, illud peto, quod soleo, cum vehementius contendi, impetrare, reus ut absolvatur: non peto: sed, ut ab hoc potius quam ab illo accusetur, id peto. Da mihi hoc: concede: quod facile est, quod honestum, quod non invidiosum: quod cum dederis, sine ullo tuo periculo, sine infamia illud dederis, ut is absolvatur, cujus ego caussa laboro. Et ait idem, ut aliquis metus adjunctus sit ad gratiam, certos esse in consilio, quibus ostendi tabellas velit: id esse perfacile; non enim singulos ferre sententias, sed universos constituere: cera-

[a] *accusatio.* — [b] *infamia postulare.*

9. *Magnus defensor*] Hortensius magnus defensor à Cicerone appellatur; non quia multos defendit, sed quia hunc præcipuè Verrem omni opera defendere conatur.

12. *Non enim, inquit, illud peto*] Ethopœia Hortensii ad illius improbitatem in judiciis corrumpendis ostendendam.

15. *Da mihi*] Fingit Cicero Hortensium id dicere, corruptis pecunia judicibus.

18. *Metus adjunctus sit*] Id agit corruptor, ut gratiosus judex non solum velit servare fidem suo corruptori, verum etiam aliquid habeat, cur vel invitus cogatur ad custodiendam pactionem promissæ à se gratiæ.

19. *Ostendi tabulas velit*] Hortensius voluit ut illi judices corrupti tabulas prius ostenderent, quam in urnas mitterent. Erat autem duplex ratio ferendæ sententiæ. Quando parva erat causa, ex tabulis suum judicium pronuntiabant. v. g. Si absolverent, imprimebant ceræ literam A: si damnarent, C. si ampliabant, N. L. nempe quod parum liqueret, & iterum agi causam optarent. Si vero magna esset causa & invidiosa, scribebant suas sententias, & cumulatim præconi dabant, qui in urnam eas conjiciebat.

tam

tam unicuique tabellam dari cera legitima, non illa infami ac nefaria. Atque is non tam propter Verrem laborat, quam quod eum minime res tota delectat. videt enim si à pueris nobilibus, quos adhuc elusit, si à quadruplatoribus, quos non sine caussa contemsit semper, ac pro nihilo putavit, accusandi voluntas ad viros forteis, spectatosque homines translata sit, se in judiciis dominari non posse.

VII. Huic ego homini jam ante denuntio, si à me caussam hanc vos agi volueritis, rationem illi defendendi totam esse mutandam, & ita tamen mutandam, ut meliore & honestiore conditione sit, quàm qua ipse esse vult: ut imitetur homines eos, quos ipse vidit amplissimos, L. Crassum, & M. Antonium; qui nihil se arbitrabantur ad judicia, caussasque amicorum præter fidem, & ingenium afferre oportere. nihil erit, quod, me agente, arbitretur judicium sine magno multorum periculo posse corrumpi. Ego in hoc judicio mihi Siculorum caussam receptam, populi Rom. susceptam esse arbitror: ut mihi non unus homo improbus opprimendus sit, id quod Siculi petiverunt: sed omnino omnis improbitas, id quod populus Rom. jam diu flagitat, extinguenda, atque delenda sit. In quo ego quid [b] eniti, aut quid efficere possim, malo in aliorum [c] spe relinquere, quam in oratione mea ponere. Tu vero, Cæcili! quid potes? quo tempore, aut qua in [d] re non modo specimen cæteris aliquod dedisti, sed tute tui periculum fecisti? in mentem tibi non

[a] *me accusante*, [b] *suscipere*. [c] *cogitatione*. [d] *causa*.

21. *Cera legitimâ*] Cera legitima erat in qua A. litera absolutionis, scripta erat, & quæ erat unius coloris.

Ib. *Non illa infami*] Per infamem, discolorem intelligit: in qua litera C. scripta erat, alludit autem ad judicium quod contra Varronem constitutum est, qui ab Hortensio defensus est, qui tabulas infames, varii nempe coloris protulit, cum Judicum metueret corruptionem.

23. *A pueris nobilibus*] Appium Claudium, & Cæsarem adhuc adolescentes significat, quorum alter Terentium Varronem, alter Dolabellam accusavit. at Hortensii fraude, qui discoloribus ceris usus est, liberati sunt.

24. *A Quadruplatoribus*] Quadruplatores delatores erant criminum publicorum: in qua re quartam partem bonorum ex sua delatione referebant.

26. *Spectatos*] Pungit Hortensium, cui dicit, non ei rem esse cum pueris & quadruplatoribus, sed cum viris generosis, qui virtutem amant.

Ib. *Dominari non posse*] Hortensius Rex fori dicebatur, iisque judiciis dominari, per judices, quos corrumpebat.

2. *Totam esse mutandam*] Acriter pungit Hortensium, ait enim ita corruptam ejus esse defendendi rationem, ut tota ei mutanda sit.

3. *Meliore conditione sit*] Optat ut melior sit Hortensius, cum possit, & debeat honeste agere, quod facilius est, quam judices corrumpere.

4. *Ipse vidit*] Superior erat ætate Tullio Hortensius, ideo vidit Crassum & M. Antonium, qui soli Oratores Romani à Cicerone laudati sunt, quosque ipse in lib. de Orat. introduxit. & quos majores Hortensio videtur indicare.

9. *Causam receptam*] Suscipimus nostra sponte, recipimus rogati.

16. *Periculum fecisti*] Id est tute ipse tentasti, quando te exercuisti, secreto, & remotus ab arbitris.

venit,

venit, quid negotii sit caussam publicam sustinere? vitam alterius totam explicare, atque eam non modo in animis Judicum, sed etiam in oculis, conspectuque omnium exponere? sociorum salutem, commoda provinciarum, vim legum, gravitatem judiciorum defendere? Cognosce ex me, quoniam hoc primum tempus discendi nactus es, quam multa esse oporteat in eo, qui alterum accuset: ex quibus si unum aliquod in te cognoveris, ego jam tibi ipse istuc, quod expetis, mea voluntate concedam. Primum integritatem, atque innocentiam singularem. nihil est enim quod minus ferendum sit, quam rationem ab altero vitæ reposcere eum, qui non possit suæ reddere.

VIII. Hic ego de te plura non dicam: unum illud credo omneis animadvertere, te adhuc ab nullis nisi à Siculis potuisse cognosci: Siculos hoc dicere, cum eidem sint irati, cui tu te inimicum esse dicis, sese tamen, te actore, ad judicium non affuturos. Quare negent, ex me non audies: hos patere id suspicari, quod necesse est. Illi quidem (ut est hominum genus nimis acutum & suspiciosum) non te ex Sicilia literas in Verrem deportare velle arbitrantur, sed cùm iisdem literis illius prætura & tua quæstura consignata sit, asportare te velle ex Sicilia literas suspicantur. Deinde accusatorem [a] firmum, verumque esse oportet. Eum ego si te putem cupere esse, facile intelligo esse non posse. Nec ea dico, quæ si dicam, tamen [b] infirmare non possis, te antequam de Sicilia decesseris, in gratiam rediisse cum Verre: Potamonem scribam, & familiarem tuum retentum esse à Verre in provincia, cum tu decederes: M. Cæcilium fratrem tuum lectissimum, atque ornatissimum adolescentem non modo non adesse, neque tecum tuas injurias persequi, sed esse cum Verre, cum illo familiarissime, atque amicissime vivere. Sunt

[a] *constantem & liberum.* [b] *negare.*

18. *Totum explicare*] Est accusatoris totam illius quem accusat, vitam explicare, at Verris crimina, quorum Cæcilius socius est, non aperiet.

23. *Ipse istuc*] Istuc pro istud ponitur, nam sæpe Romani, D. in C. mutabant.

2. *A Siculis*] Nulli certius Siculis norunt Cæcilium, quia Siculus est, & Verris Quæstor in Sicilia.

6. *Acutum*] Acuto ingenio Siculos extitisse Cicero ait in Bruto; idque ipsius Aristotelis testimonio.

7. *Literas in Verrem*] Per literas intelligit testimonia quæ in Verrem conscripta sunt.

9. *Asportare*] Cum quis accusator erat constitutus, huic à Prætore potestas dabatur omnia obsignandi, & deportandi Romam, quæ ad accusationem pertinebant. cum autem furtorum Verris Cæcilius conscius sit & particeps, non asportabit è Sicilia testimonia, quæ Verri nocere possunt.

10. *Eum ego*] Probat Cic. Cæcilium furem & prævaricatorem esse à multis signis, 1. rediit in gratiam cum Verre, antequam discederet ex Sicilia.

13. *Potamonem scribam*] Secundum signum, quia quasi communis amicus remansit in Sicilia, ubi non remansisset, si revera cognovisset intercedere Cæcilium inter & Verrem simultates. nam decedente Quæstore, discedebat etiam ejus scriba.

15. *Fratrem tuum*] Tertium signum, quod frater lectissimus propter judicium hominum, & ornatissimus propter dignitatem rei familiaris, remaneat cum Verre.

haec

hæc & alia in te falsi accusatoris signa permulta: quibus ego nunc non utor. hoc dico, te, si maxime cupias, tamen verum accusatorem esse non posse. video enim permulta esse crimina, quorum tibi societas cum Verre ejusmodi est, ut ea in accusando attingere non audeas. Queritur Sicilia tota, C. Verrem ab aratoribus, cum frumentum sibi in cellam imperavisset, & cum esset tritici modius H-S ii. pro frumento in modios singulos duodenos sestertios exegisse. Magnum crimen! ingens pecunia! furtum impudens! injuria non ferenda! ego hoc uno crimine illum condemnem necesse est.

IX. Tu Cæcili, quid facies? Utrum hoc tantum crimen prætermittes? an objicies? Si objicies, idne alteri crimini dabis, quod eodem tempore in eadem provincia tu ipse fecisti? audebis ita accusare alterum, ut quominus tute condemnere, recusare non possis? Sin prætermittes; qualis erit ista tua accusatio, quæ domestici periculi metu, certissimi, & maximi criminis non modo suspicionem, verumetiam mentionem ipsam pertimescat? Emptum est ex S. C. frumentum ab Siculis Prætore Verre, pro quo frumento pecunia omnis soluta non est. grave est hoc crimen in Verrem, grave me agente: te accusante nullum. eras enim tu quæstor: pecuniam publicam tu tractabas: ex qua etiamsi cuperet prætor, tamen ne qua deductio fieret, magna ex parte tua potestas erat. Hujus quoque igitur criminis, te accusante, mentio nulla fiet. Silebitur toto judicio de maximis & notissimis illius furtis & injuriis. Mihi crede, Cæcili, non potest in accusando socios vere defendere is, qui cum reo criminum societate conjunctus est. Mancipes à civitatibus pro frumento pecuniam exegerunt. Quid? hoc, Verre Prætore, factum est solum? non: sed etiam Quæstore Cæcilio. Quid igitur? [a] daturus es huic crimini, quod & potuisti prohibere ne fieret, & debuisti? an totum id relinques? Ergo id omnino Verres in judicio suo

[a] *objicies crimen huic* Verri.

20. *Video (permulta)* Quartum signum, quod, cum sit conjunctus cum reo affinitate criminum, non potest defendere socios, à quibus accusatur.

22. *Ab aratoribus*] Aratores erant, qui pop. Rom. agros conduxerant ad arandum.

23. *Cellam*] Cella vocatur quodlibet receptaculum rei domesticæ. hic vero intelligit annonam Prætoris, quæ in frumenti certo numero præbebatur à Siculis, à quibus Verres, & pecuniam pro frumento exegit, & eo pretio, ut pro duobus sestertiis duodenos per singulos modios exigeret, sexies plusquam merebatur. De sestertiis dictum est suprà.

7. *Emptum est*] Sicilia dabat decumanum fructum quod ab aratoribus exigebatur sine pretio; præter id emebatur aliud a Siculis pro quo ex Senatusconsulto pecunia solvebatur.

10. *Nullum*] Illius criminis nullam mentionem fecisset, si accusator constitutus fuisset Cæcilius.

12. *Deductio fieret*] Deductio est debitæ pecuniæ compensatio, cum pro re aliqua aliud compensatur, & detrahitur.

16. *Mancipes*] Mancipes erant publicanorum principes, qui vectigalia a populo redimebant.

non

non audiet, quod cum faciebat, quemadmodum defensurus esset, non reperiebat. Atque ego hæc, [b] quæ in medio posita sunt, commemoro. Sunt alia magis occulta furta, quæ ille, ut istius, credo, animos, atque impetus retardaret, cum quæstore suo benignissime communicavit. Hæc tu scis ad me esse delata: quæ si velim proferre; facile omnes intelligent, vobis inter vos non modo voluntatem fuisse conjunctam, sed ne prædam quidem adhuc esse divisam. Quapropter si tibi judicium postulas dari, quod tecum una fecerit; concedo, si id lege permittitur: sin autem de accusatione dicimus; concedas oportet iis, qui nullo suo peccato impediuntur, quo minus alterius peccata demonstrare possint. Ac vide, quantum interfuturum sit inter meam atque tuam accusationem. Ego, etiam quæ tu sine Verre commisisti, Verri crimini daturus sum, quod te non prohibuerit, cum summam ipse haberet potestatem: tu contra, ne quæ ille quidem fecit objicies, ne qua ex parte conjunctus cum eo reperiare. Quid illa, Cæcili? contemnenda-ne tibi videntur esse, sine quibus caussa sustineri, præsertim tanta, nullo modo potest? aliqua facultas agendi, aliqua dicendi consuetudo, aliqua in foro, judiciis, legibus, aut ratio, aut exercitatio?

X. Intelligo quam [a] scopuloso, difficilique in loco verser. nam cum omnis arrogantia odiosa est, tum illa ingenii, atque eloquentiæ multo molestissima. Quamobrem nihil dico de meo ingenio, neque est quod possim dicere, neque si esset, dicerem: aut enim id mihi satis est, quod est de me opinionis, quidquid est; aut si id parum est, ego majus id commemorando facere non possum. De te, Cæcili! jam mehercule, hoc extra hanc contentionem, certamenque nostrum familiariter tecum loquar. Tu ipse quemadmodum existimes, vide etiam atque etiam, & tu te collige, & qui sis, & quid facere possis considera. Putas-ne te posse de maximis, acerbissimisque rebus, cum caussam sociorum, fortunasque provinciæ, jus populi Rom. gravitatem judicii legumque susceperis, tot res, tam graveis, tam varias, voce, memoria, consilio, ingenio, sustinere? Putasne te posse, quæ C. Verres in quæstura, quæ in legatione, quæ in prætura, quæ Romæ, quæ in Italia, quæ in Achaia, Asia, Pamphyliaque patrarit, ea quemadmodum locis temporibusque divisa

[b] *quæ omnes sciunt.* [a] *periculoso.*

24. *Benignissime communicavit*] Cæcilium & Verrem fures esse designat, quasi tota ista Quæstura ad societatem furtorum non ad accusationem valeret.

1. *Scopuloso*] Metaphora sumpta à navigantibus, cum naufragium timent.

9. *Tute collige*] Id est ad te redi, & tanquam dispersum animum revoca, ut rectius cogites, & fortius agas.

14. *In Quæstura*] Quæstor fuit Verres Carbonis in provincia Consulari.

Ib. *In legatione*] Idem legatus fuit Cn. Dolabellæ in Asia.

15. *Quæ Romæ*] Prætor Urbanus Romæ.

Ib. *In Italia*] Præturam exercuit Verres in Italia & Romæ.

Ib. *In Achaia*, &c.] Ubi legatione functus est,

sint,

sint, sic criminibus, & oratione distinguere? Putas-ne te posse, id quod in ejusmodi reo maxime necessarium est, facere, ut, quæ ille libidinosè, quæ nefariè, quæ crudeliter fecerit, ea æque acerba, & indigna videantur esse iis, qui audient, atque illis visa sunt, qui senserunt? magna sunt ea, quæ dico, mihi crede; noli hæc contemnere: dicenda, demonstranda, explicanda sunt omnia: causa non solùm exponenda, sed etiam graviter, copioseque agenda est: perficiendum est, si quid agere aut perficere vis, ut homines te non solum audiant, verum etiam libenter studioseque audiant. In quo si te multum natura adjuvaret, si optimis à pueritia disciplinis, atque artibus studuisses, & in his elaborasses, si literas Græcas Athenis, non Lilybæi, Latinas Romæ, non in Sicilia didicisses; tamen esset magnum, tantam caussam, tam expectatam, & diligentia consequi, & memoria complecti, & oratione exponere, & voce, & viribus sustinere. Fortasse dices, Quid? ergo hæc in te sunt omnia? Utinam quidem essent: verumtamen ut esse possent, magno studio mihi à pueritia est elaboratum. Quod si ego hæc propter magnitudinem rerum, ac difficultatem assequi non potui, qui in omni vita nihil aliud egi, quam longe tu te ab his rebus abesse arbitrare, quas non modo antea nunquam cogitasti, sed ne nunc quidem, cum [b] in eas ingrederis, quæ & quantæ sint, suspicari potes? Ego, qui, sicut omnes sciunt, in foro judiciisque ita verser, ut ejusdem ætatis aut nemo, aut pauci plureis caussas defenderint, & qui omne tempus quod mihi ab amicorum negotiis datur, in his studiis [c] laboribusque consumam, quo paratior, ad usum forensem, promptiorque esse possim; tamen, ita Deos mihi velim propitios, ut cùm illius diei mihi venit in mentem, quo die, citato reo, mihi dicendum sit, non solum commoveor animo, sed etiam toto corpore perhorresco, jam nunc mente, & cogitatione prospicio, quæ tum studia hominum, qui concursus futuri sint, quantam expectationem magnitudo judicii sit allatura, quantam auditorum multitudinem C. Verris infamia concitatura, quantam denique audientiam orationi meæ improbitas illius

[b] *accedis ad eos.* [c] *defensionibus.*

27. *Athenis*] Athenis florebat sermonis puritas, & artium doctrina.

28. *Non Lilybæi*] Lilybæus ex tribus Siciliæ promontoriis unum in Libyam spectans, ut ait Polybius lib. 1. de Bello Punico primo.

Ib. *Non in Sicilia*] Imperitiam Cæcilii ridet, qui literas tam Græcas, quam Latinas in Sicilia didicit, ubi utraque lingua plane inculta erat.

38. *Ejusdem ætatis*] Juvenis licet Cicero jam sibi dicendi gloriam in foro fecerat, ad quam nemo suæ ætatis pervenerat.

42. *Ita Deos mihi*] Genus jurisjurandi, id est, tantum mihi faveat Deus, quantum verum est quod dico.

43. *Citato reo*] Vocato reo in judicium, dicere incipiens timebat Cicero. ut de se confitetur in Cluentiana: semper cum metu incipio dicere.

48. *Audientiam*] Audientia, novum tum fuit vocabulum, & à Cicerone inventum per quod attentionem significat.

factu-

factura sit. Quæ cum cogito, jam nunc timeo, quidnam pro offensione hominum, qui illi inimici, infensique sunt, & expectatione omnium, & magnitudine rerum dignum eloqui possim. Tu horum nihil metuis, nihil cogitas, nihil laboras; & si quid ex vetere aliqua oratione, JOVEM EGO OPTIMUM MAXIMUM: aut VELLEM, SI FIERI POTUISSET, JUDICES, aut aliquid ejusmodi ediscere potueris, præclare te paratum in judicium venturum arbitraris. Ac si tibi nemo responsurus esset, tamen ipsam caussam, ut ego arbitror, demonstrare non posses. Nunc ne illud quidem cogitas, tibi cum homine disertissimo, & ad dicendum paratissimo futurum esse certamen, [d] quicum modo disserendum, modo omni oratione pugnandum, certandumque sit? Cujus ego ingenium ita laudo, ut non pertimescam: ita probo, ut me ab eo delectari facilius, quam decipi putem posse. Nunquam ille me opprimet consilio; nunquam ullo artificio pervertet: nunquam ingenio me suo labefactare, atque infirmare conabitur: novi omneis hominis petitiones, rationesque dicendi: sæpe in iisdem, sæpe in contrariis caussis versati sumus. Ita contra me ille dicet, quamvis sit ingeniosus, ut nonnullum etiam de suo ingenio judicium fieri arbitretur.

XI. Te vero, Cæcili, quemadmodum sit elusurus, quàm omni ratione jactaturus, videre jam videor: quoties ille tibi potestatem optionemque facturus sit, ut eligas utrum velis, factum esse, necne; verum esse, an falsum: utrum dixeris, id contra te futurum. [a] qui tibi æstus, qui error, quæ tenebræ, Dii immortales, erunt, homini minime [b] malo? Quid? cum accusationis tuæ membra dividere cœperit & in digitis suis singulas parteis caussæ constituere? quid, cum unumquodque transigere, expedire, absolvere? ipse profecto metuere incipies, [c] ne innocenti periculum facesseris. Quid, cum

[d] *cum quo.* [a] *quæ conturbatio.* [b] *callido.* [c] *ne vocaveris innocentem in periculum capitis.*

53. *Jovem ego optimum*] Festive ridet Cæcilium, qui tam imperitus est Orator, ut aliquod tritum & vulgare Causidicis sit allaturus exordium, aut ab invocatione, aut à superioris temporis reprehensione.

58. *Disertissimo*] Disertus est qui natura, arte, usu, atque exercitatione paratus est ad dicendum.

59. *Modo disserendum, modo pugnandum*] Disserere est acute ac subtiliter dicere & argumentari, pugnare vero, vim & copiam Orationis exercere. hoc utrumque munus Oratori convenit maxime.

60. *Cujus ingenium*] Se parem hîc Hortensio Cicero significat, cum quo sæpe vel in contrariis causis versatus est, vel in iisdem: cum uterque defendit, & accusavit.

1. *Elusurus*] Metaphora à gladiatoribus sumpta, qui tela, & ictus motu corporis evitant.

2. *Optionem facturus*] Pergit in Metaphora, nam qui prævalebant in prælio, quærebant ab adversariis, an supra, vel intra, &c. feriri vellent.

7. *Et in digitis*] Ita insequitur Cæcilii imperitiam, ut rideat etiam Hortensium, qui orationis divisionem in digitos deductam habebat.

8. *Transigere*] In principio orationis transigimus cum adversario distinguendo, & explicando ejus argumenta.

Ib. *Expedire*] Expedimus in medium afferendo nostras argumentationes.

Ib. *Absolvere*] Absolvimus in fine amplificando & concludendo orationem.

com-

commiserari, conqueri, & ex illius invidia [d] deonerare aliquid, & in te trajicere cœperit? commemorare quæstoris cum prætore necessitudinem constitutam? morem majorum? sortis religionem? poteris-ne ejus orationis [e] subire invidiam? Vide modo, etiam atque etiam considera, mihi enim videtur periculum fore, ne ille non modo verbis te obruat, sed gestu ipso, ac motu corporis [f] perstringat aciem ingenii tui, teque ab institutis tuis, cogitationibusque abducat. Atque hujusce rei judicium jam continuo video futurum.

XII. Si enim mihi hodie respondere ad hæc, quæ dico, potueris: si [a] ab isto libro, quem tibi magister ludi, nescio quis, ex alienis orationibus compositum dedit, verbo uno discesseris: posse te, & illi quoque judicio non deesse, & caussæ atque officio tuo satisfacere arbitrabor. sin mecum in hac prolusione nihil fueris; quem te in ipsa pugna cum acerrimo adversario fore putemus? Esto: ipse nihil est, nihil potest: at venit paratus cum subscriptoribus exercitatis, & disertis. est tamen hoc aliquid: tametsi non est satis. omnibus enim rebus is, qui princeps in agendo est, ornatissimus & paratissimus esse debet. Veruntamen L. Apuleium esse video proximum subscriptorem, hominem non ætate, sed usu forensi, atque exercitatione tyronem. Deinde, ut opinor, habet Allienum: hunc tamen à subselliis: qui quid in dicendo posset, nunquam satis attendi: in clamando quidem video eum esse bene robustum, atque exercitatum, in hoc spes tuæ sunt omnes: hic, si tu eris actor constitutus, totum judicium sustinebit. Ac ne is quidem tantum contendet in dicendo quantum potest: sed consulet laudi & existimationi tuæ, & ex eo quod ipse potest in dicendo, aliquantum remittet, ut tu tandem ali-

[d] *cœperit diminuere aliquid, & in te deducere.* [e] *sustinere.* [f] *obtenebret.* [a] *ab illa oratione* composita.

12. *Morem majorum*] Majores vetabant à Quæstore Prætorem accusari.

Ib. *Sortis religionem*] Religio sortis sanctissima esse debebat, quia sorte ducebantur Magistratus.

15. *Gestu ac motu*] Ita laudat Hortensium, ut pungat etiam. cujus gestus plus habebat artis, quam erat satis Oratori.

2. *Isto libro*] Continens posuit pro contento, liber enim continet quod scriptum est.

Ib. *Ludi-Magister*] Ludi-Magister dicitur, qui primas literas docet. Ergo libellum aliquem obsoletum significat attulisse Cæcilium, unde Magister dictata pueris argumenta præbere solitus esset.

5. *In hac prolusione*] Nempe de constituendo Verris accusatore.

7. *Cum subscriptoribus*] Subscriptores erant, qui accusatori subscribebant. Nulli autem fas erat subscribere, nisi acceptâ a judicibus potestate.

9. *Qui princeps*] Id est, qui primas egit, & qui accusator dictus est. quatuor autem fuere ut plurimum.

10. *Apuleium*] Apuleius secundo loco accusator est, senex ille quidem, sed imperitus Orator.

12. *Allienum*] Allienus minoribus tantum judiciis interfuit. nam teste Nonnio, subsellia sunt Tribunorum, Quæstorum, & minorum Judicum, qui non in sellis curulibus, sed subselliis considebant.

14. *In clamando*] Habebat ille quidem naturam, sed non facultatem, ideoque erat imperitus Orator.

18. *Remittet*] Remittere est non agere ea diligentia, & studio quo par est.

quid esse videare. Ut in actoribus Græcis fieri videmus, sæpe illum qui est secundarum, aut tertiarum partium, cum possit aliquanto clarius [b] dicere, quam ipse primarum, multum summittere, ut ille princeps quam-maxime excellat: sic faciet Allienus: tibi serviet, tibi lenocinabitur, minus aliquanto contendet, quàm potest.

XIII. Jam hoc considerate, cujusmodi accusatores in tanto judicio simus habituri: cum & ipse Allienus ex ea facultate, si quam habet, aliquantum detracturus sit, & Cæcilius tum denique se aliquid futurum putet, si Allienus minus vehemens fuerit, & sibi primas in dicendo parteis concesserit. Quartum quem sit habiturus, non video: nisi quem forte ex illo grege Oratorum, qui subscriptionem sibi postularunt, [a] cuicumque vos delationem dedissetis: ex quibus alienissimis hominibus, ita paratus venis, ut tibi [b] hospes aliquis sit recipiendus. Quibus ego non sum tantum honorem habiturus, ut ad ea quæ dixerint, certo loco, aut singulatim unicuique respondeam. sic breviter, quoniam non consulto, sed casu, in eorum mentionem incidi, quasi præteriens satisfaciam universis. Tanta-ne vobis inopia videor esse amicorum, ut mihi non ex his, quos mecum adduxerim, sed de populo subscriptor addatur? vobis autem tanta inopia reorum est, ut mihi caussam præripere conemini potius, quam aliquos à columna Mœnia vestri ordinis reos reperiatis? Custodem, inquit, Tullio, me apponite. Quid? mihi quam multis custodibus opus erit, si te semel ad meas capsas admisero? qui non

[a] *quemcunque vos constituissetis accusatorem.* [b] *ignotus.*

19. *In actoribus*] Histrionibus nempe.

20. *Secundarum*] In fabulis primarum partium persona erat, quæ sæpius prodibat in scenam; secundarum, quæ minus, &c.

23. *Lenocinabitur*]. Lenocinari est gratiam sibi conciliare, nam lenonum est conciliare gratiam inter amatores.

6. *Ex illo grege*] Ad contemptum vocat gregem, nempe sordidum & abjectum genus Causidicorum, qui adhibebantur ad moram faciendam, dum meliores reperirentur.

7. *Ex quibus alienissimis*] Id est Oratores illi, sic explicat Hotomannus, qui subscriptionem sibi postularunt, nihilo magis versati sunt in judiciis quam tu aut Apuleius, adeoque à foro alieni sunt, & ignari disciplinæ, consuetudinisque forensis, ut, cum tu te speres posse ab iis usum, rationemque forensem addiscere, contra ipsi tibi docendi sint tanquam hospites & peregrini, qui nunquam in forum venerunt.

12. *Tantane vobis inopia*] Id est, ita destitutus gratia apud judices.

14. *Sed de populo subscriptor*] Amarulentè id dicit, quasi subscriptores ejusmodi in vulgò numerandi sint.

16. *Columna Mœnia*] Columna Mœnia erat in foro ad quam fures, & servi nequam puniebantur à Triumviris, & minoris notæ rei accusabantur, ad quam denique magnus vilissimorum hominum concursus fiebat. Porro cum Mœnius suam domum Catoni venderet, ut ibi Basilica ædificaretur, excepit jus sibi unius Columnæ, ut inde ludos ipse & posteri spectarent.

Ib. *Custodem*] Accusatoribus custodes apponebantur, ne ipsi corrumperentur, reis etiam fas fuit accusatoribus apponere, qui cuncta nossent, quæ accusator attentaret, ut nihil fraudis subesset in judicio.

18. *Ad meas capsas*] Capsa à capiendo dicitur, in iis capsis Literas, & tabulas ait se repositurum, quæ ex Sicilia afferentur, si Verrem accuset.

solum

ſolum ne quid enunties, ſed etiam ne quid auferas, cuſtodiendus ſis. Sed de iſto cuſtode toto ſic vobis breviſſime reſpondebo, non eſſe hos tales viros commiſſuros, ut ad cauſſam tantam à me ſuſceptam, mihi creditam, quiſquam ſubſcriptor, me invito, [c] aſpirare poſſit. Etenim fides mea cuſtodem repudiat, diligentia ſpeculatorem reformidat.

[c] *pervenire.*

39. *Ne quid enunties*] Ex Conſiliis, & ſecretis meis in Verrem.
43. *Speculatorem*] Id eſt, non opus habet ſpeculatore, cum fides nunquam in me defuerit.

CONFUTATIO.

XIV. Verum, ut ad te, Cæcili, redeam, quam multa te deficiant, vides: quam multa ſint in te, quæ reus nocens in accuſatore ſuo cupiat eſſe, profecto jam intelligis. Quid ad hæc dici poteſt? non enim quæro quid tu dicturus ſis. video mihi non te, ſed hunc librum eſſe reſponſurum, quem monitor tuus hic tenet: qui, ſi te recte monere volet, ſuadebit tibi, ut hinc diſcedas, neque mihi verbum ullum reſpondeas. Quid enim dices? an id quod dictitas, injuriam tibi feciſſe Verrem? arbitror. neque enim eſſet veriſimile, cum omnibus Siculis faceret injurias, te illi unum eximium, cui conſuleret, fuiſſe. Sed cæteri Siculi ultorem ſuarum injuriarum invenerunt: tu, dum tuas injurias per te, id quod non potes, perſequi conaris, id agis, ut cæterorum quoque injuriæ ſint impunitæ, atque inultæ: & hoc te præteriit, non id ſolum ſpectari ſolere, qui debeat, ſed etiam illud, qui poſſit ulciſci. in quo utrumque ſit, eum ſuperiorem eſſe: in quo alterum, in eo non quid is velit, ſed quid facere poſſit, quæri ſolere. Quod ſi ei potiſſimum cenſes permitti oportere accuſandi poteſtatem, cui maximam C. Verres injuriam fecerit: utrum tandem cenſes hos Judices gravius ferre oportere, te ab illo eſſe læſum, an provinciam Siciliam eſſe vexatam, ac perditam? Opinor, concedis, multo hoc & eſſe gravius, & ab omnibus ferri graviùs oportere. Concede igitur, ut tibi anteponatur in accuſando provincia. nam provincia accuſat, cum is agit cauſſam, quem ſibi illa defenſorem ſui juris, ultorem injuriarum, actorem totius cauſſæ adoptavit. At eam tibi ſe Verres fecit injuriam, quæ cæterorum quoque animos poſſet alieno incommodo commovere. minime. nam id quoque ad rem pertinere arbitror, qualis injuria dicatur, quæ cauſa inimicitiarum proferatur. Cognoſcite ex me. nam iſte eam profecto, [a] niſi plane nihil ſapit, nunquam proferet.

[a] *niſi ſit ſtultus.*

5. *Monitor tuus*] Subſcriptor tuus Allienus.
9. *Eximium*] Eximius dicitur, qui à reliquis ſegregatus eſt, propter dignitatis excellentiam.
14. *Utrumque*] Ut debeat & poſſit.

Agonis est quædam, Lilybætana, liberta Veneris Erycinæ: quæ mulier ante hunc quæstorem copiosa plane & locuples fuit. Ab hac præfectus Antonii quidam symphoniacos servos abducebat per injuriam, quibus se in classe uti velle dicebat. Tum illa, ut mos in Sicilia est omnium Venereorum, & eorum qui à Venere se liberaverunt, ut præfecto illi religionem Veneris, nomenque objiceret, dixit, & se, & omnia sua Veneris esse. Ubi hæc quæstori Cæcilio, viro optimo, & homini æquissimo, nuntiatum est; vocari ad se Agonidem jubet: judicium dat statim, SI PARERET, eam se, & sua Veneris esse dixisse, judicant recuperatores id, quod necesse erat. neque enim erat cuiquam dubium, quin illa dixisset. iste in possessionem bonorum mulieris mittit: ipsam Veneri in servitutem adjudicat: deinde bona vendit, pecuniam redigit. Ita dum pauca mancipia, Veneris nomine, Agonis, ac religione retinere vult, fortunas omneis, libertatemque suam, istius injuria perdidit. Lilybæum Verres venit postea; rem cognoscit; factum improbat: cogit quæstorem suum pecuniam quam ex Agonidis bonis redegisset, eam mulieri omnem annumerare, & reddere.

XV. Est adhuc, id quod vos omneis admirari video, non Verres, sed Q. Mucius. quid enim facere potuit elegantius ad hominum existimationem? æquius ad levandam mulieris calamitatem? vehementius ad quæstoris libidinem coercendam? Summe hæc omnia mihi videntur esse laudanda. Sed repente è vestigio ex homine

29. *Liberta*] Liberta dicitur quia defuncta erat sacerdotio Veneris, & se ejus religione liberaverat. *ut enim domini servos*, ita Dii homines religione sibi obstrictos habebant.

Ib. *Veneris Erycinæ*] Eryx collis Siciliæ est excellus, in quo Veneri sacrum est Templum; ubi illius ministerio dicatæ sunt mulieres plurimæ. Vide Strabonem lib. 6. Geographiæ.

31. *Præfectus Antonii*] Hic Antonius Curator fuerat oræ maritimæ ante Piraticum bellum: sed bello Cretensibus indicto, re male gesta, infeliciter periit.

Ib. *Symphoniacos servos*] Symphoniaci musici sunt, qui erant in classe, ut vel modulis remiges excitarent, vel ut pugnantibus classicum canerent, unde ipsi tubæ classis, est nomen positum Classicum. Vide Budæum in Annot. Pandect. Juris Civil.

33. *Omnium Venereorum*] Qui quæve consecrati erant Veneri, ii Venerei, & Venereæ dicebantur. Strabo enim scribit lib. Geog. 6. quod non tantum mulieres, sed etiam viri Veneri consecrati essent.

36. *Viro optimo*] Ironice.

37. *Judicium dat statim*] Prætores & Quæstores in provinciis judices in privatis causis constituebant.

38. *Judicant recuperatores*] Recuperatores judices erant ex Equestri aut Publicanorum ordine. illi autem à recuperando recuperatores dicti sunt; quod per eos jus suum quisque recuperare posset.

39. *In possessionem bonorum*] Id est, possessione bonorum mulierem privat, alteri data possessione.

41. *Mancipia*] Pueros symphoniacos intelligit.

1. *Non Verres, sed Q. Mutius*] Verres non provinciæ Prædo; sed Mutius singularis vir. probitatis & innocentiæ factus est. novem menses ille Consul Asiam tam sancte administravit, ut Asiani Diem festum in ejus honorem instituerint, quem Mutia nominaverunt.

5. *E vestigio*] Id est, brevissime, quantum tempus est in uno vestigio faciendo.

tan-

tanquam aliquo Circæo poculo factus est Verres: redit ad se, atque ad mores suos. nam ex illa pecunia magnam partem ad se vertit, mulieri reddidit quantulum visum est. Hic tu, si læsum te à Verre esse dices; patiar, & concedam: si injuriam tibi factam quereris; defendam & negabo. Deinde de injuria, quæ tibi facta sit, neminem nostrûm graviorem vindicem esse oportet, quam teipsum, cui facta dicitur. Si tu cum illo postea in gratiam redisti, si domi illius aliquoties fuisti, si ille apud te postea cœnavit, utrum te perfidiosum, an prævaricatorem existimari mavis? video esse necesse alterutrum. Sed ego tecum in eo non pugnabo, quominus utrum velis, eligas. [a] Quid, si ne injuriæ quidem, quæ tibi ab illo facta sit, caussa remanet? quid habes, quod possis dicere, quamobrem non modo mihi, sed cuiquam anteponare? nisi forte illud, quod dicturum te esse audio, Quæstorem illius fuisse: quæ caussa gravis esset, si certares mecum, uter nostrûm illi amicior esse deberet. In contentione suscipiendarum inimicitiarum, ridiculum est, putare caussam necessitudinis [b] ad inferendum periculum justam videri oportere. Etenim si plurimas à tuo Prætore injurias accepisses, tamen eas ferendo majorem laudem, quam ulciscendo mererere. Cùm vero nullum illius in vita rectius factum sit, quam id quod tu injuriam appellas; hi statuent hanc caussam, quam ne in alio quidem probarent, in te, justam ad necessitudinem violandam videri? qui si summam injuriam ab illo accepisti, tamen quoniam quæstor ejus fuisti, non potes eum sine ulla vituperatione accusare; si vero nulla tibi facta est injuria, sine scelere eum accusare non potes. Quare cùm incertum sit de injuria, quemquam esse horum putas, qui non malit te sine vituperatione, quam cum scelere discedere? At vide, quid [c] differat inter meam opinionem ac tuam. tu, cùm omnibus rebus inferior sis, hac una in re te mihi anteferri putas oportere, quod quæstor illius fueris: ego, si superior cæteris rebus esses, te hanc unam ob causam accusatorem repudiari putarem oportere. sic enim à majoribus nostris accepimus, prætorem quæstori suo parentis loco esse oportere: nullam neque justiorem, neque graviorem caussam necessitudinis posse reperiri, quam conjunctionem sortis, quam provinciæ, quam officii, quam publicam muneris societatem.

[a] *quid si ne ratio quidem remanet* conquerendi? [b] *ad accusandum.* [c] *distet.*

6. *Circæo poculo*] Poculum pro potione ponitur. Nempe alludit ad illud poculum quod hospitibus suis Circe offerebat, quo hausto, virga percussi statim in sues mutabantur; & alio uncti medicamento ad pristinam formam redibant. Vide Homer. lib. 10. Odyss.

Ib. *Factus est Verres*] Ludit in nomine, nam Verres porcum non sectum significat.

13. *Perfidiosum an prævaricatorem*] Perfidiosus est, qui amicum se simulat, cum sit inimicus. Si talis est Cæcilius, igitur non est ipsi credendum. Prævaricator est, qui se inimicum fingit, cum sit amicus. Si talis est Cæcilius, non est ei causa committenda.

22. *Necessitudinis*] Per necessitudinem sortem intelligit: quia Prætores, cæterique magistratus, qui in provincias

XVI. Quamobrem, si jure eum possis accusare, tamen, cum is tibi parentis [a] numero fuisset, id piè facere non posses: cum vero neque injuriam acceperis, & [b] prætori tuo periculum crees, fatearis necesse est, te illi injustum, impiumque bellum inferre conari. Etenim ista quæstura ad eam rem valet, ut elaborandum tibi in ratione reddenda sit, quamobrem eum, cui quæstor fueris, accuses: non, ut ob eam ipsam caussam postulandum sit, ut tibi potissimum accusatio detur. Neque ferè unquam venit in contentionem de accusando, qui quæstor fuisset, quin repudiaretur. Itaque neque L. Philoni in C. Servilium nominis deferendi potestas est data, neque M. Aurelio Scauro in L. Flaccum. neque Cn. Pompeio in T. Albucium: quorum nemo propter indignitatem repudiatus est: sed nè libido violandæ necessitudinis autoritate judicum comprobaretur. Atque ille Cn. Pompeius ita cum C. Julio contendit, ut tu mecum. quæstor enim Albucii fuerat, ut tu Verris. Julius hoc secum auctoritatis ad accusandum afferebat, quod ut hoc tempore nos ab Siculis, sic tum ille ab Sardis rogatus ad caussam accesserat. Semper hæc caussa plurimum valuit: semper hæc ratio accusandi fuit honestissima pro sociis, pro salute provinciæ, pro exterarum nationum commodis inimicitias suscipere, ad periculum accedere, operam, studium, laborem interponere. Etenim si probabilis est eorum caussa, qui injurias suas persequi volunt, qua in re dolori suo non reipub. commodis serviunt; quanto illa caussa honestior, quæ non solum probabilis videri, sed etiam grata esse debet, nulla privatim accepta injuria, sociorum atque amicorum populi Romani dolore, atque injuriis commoveri? Nuper, cum in P. Gabinium vir fortissimus L. Piso [c] delationem nominis postularet, & contra Q. Cæcilius peteret, isque se veteres inimicitias jamdiu susceptas persequi diceret: cùm autoritas, & dignitas Pisonis valebat plurimum, tum illa erat caussa justissima, quod eum sibi Achæi patronum adoptarant.

[a] *loco.* [b] *accuses tuum prætorem.* [c] *peteret accusationem ejus.*

mittebantur, sorte eligebantur. Unde necessitudo illa sortis fuit, non sanguinis.

4. *Injustum impiumque bellum*] Attingit hic veterum Rom. consuetudinem, qui bellum nullum inferebant, quin prius ab fecialium Collegio justum declaratum esset.

9. *Itaque neque*] Exempla Quæstorum affert, qui suos Prætores non permissi sunt accusare.

Ib. *Lucio Philoni*] Lucius Philo Quæstor fuit, alter Prætor.

11. *Pompeio*] Strabo ille Pompeius Pompeii magni parens fuit.

Ib. *T. Albucium*] Albucius post Præturam Sardiniæ præfuit. de quo in 1 il. & lib. 2. Offic.

14. *Cum Julio*] Julium hunc lepore & facetiis excelluisse, lib. 1. de Offic. ait. accusavit pro Sardis Albutium.

22. *Dolori suo serviunt*] Dolorem suum mitigant, quia homo affectus injuria facile hominis inimici supplicio lenitur.

26. *Pub. Gabinium*] Qui Achaiam administravit.

Ib. *L. Piso*] L. Piso causas egit. & Tribunus plebis legem tulit de repetundis. Cic. de Clar. Orator.

27. *Q. Cæcilius*] Non is, qui Verris accusationem postulat.

30. *Achæi*] Qui repetundarum Gabinium accusabant.

XVII. Ete-

XVII. Etenim, cum lex ipsa de pecuniis repetundis sociorum atque amicorum populi Romani caussa comparata sit; iniquum est, non eum legis, judiciique actorem idoneum maxime putari, quem actorem caussæ suæ socii defensoremque fortunarum suarum potissimum esse voluerunt. An quod ad commemorandum est honestius, id ad probandum non multo videri debet æquius? Utra igitur est splendidior? utra illustrior commemoratio? accusavi eum, quicum quæstor fueram, quicum me sors, consuetudoque majorum, quicum me Deorum hominumque judicium conjunxerat: an, accusavi rogatu sociorum, atque amicorum? delectus sum ab universa provincia, qui ejus jura, fortunasque defenderem. Dubitare quisquam potest, quin honestius sit, eorum caussa, apud quos quæstor fueris, quam eum, cujus quæstor fueris, accusare? Clarissimi viri nostræ civitatis temporibus optimis, hoc sibi amplissimum, pulcherrimumque ducebant, ab hospitibus, clientibusque suis, ab exteris nationibus, quæ in amicitiam populi Rom. ditionemque essent, injurias propulsare, eorumque fortunas defendere. M. Catonem illum sapientem, clarissimum, & prudentissimum, cum multis graveis inimicitias gessisse accepimus propter Hispanorum, apud quos Consul fuerat, injurias. Nuper Cn. Domitium scimus M. Syllano diem dixisse propter unius hominis Egritomari, paterni amici, atque hospitis injurias. neque enim magis animos hominum nocentium res unquam ulla commovit, quam hæc majorum consuetudo [a] longo intervallo repetita atque relata: sociorum querimoniæ delatæ ad hominem [b] non inertissimum: susceptæ ab eo, qui videbatur eorum fortunas fide, diligentiaque sua posse defendere. Hoc timent homines, hoc laborant: hoc instirui, atque adeo institutum referri, ac renovari moleste ferunt, putant fore, uti si paullatim hæc consuetudo serpere, ac [c] prodire cœperit, per homines honestissimos, virosque fortissimos, non imperitos adolescentulos, aut illiusmodi quadruplatores, leges judiciaque administrentur. Cujus consuetudinis, atque instituti patres majoresque

a *petito longo tempore* retrorsum. b *non imperitissimum*. c *progredi*.

8. *Sors*] Sorte obveniebant provinciæ.

9. *Deorum hominumque judicium*] Propter sortem hoc dicit, quæ quasi quoddam est deorum judicium. hominum vero, nempe Consulum, quia licet sorte, & divinitus obvenirent, tamen à Consulibus & à populo provinciæ decernebantur.

14. *Temporibus optimis*] Heroica illa tempora indicat quibus vigebat fides in Repub. & nulla lex erat adhuc instituta de repetundis.

17. *Marcum Catonem*] M. Cato accusavit Servium Galbam pro direptis Lusitanis, & Pub. Furium pro iisdem propter iniquam æstimationem frumenti.

20. *Cn. Domitium*] Domitius Marcum Syllanum virum Consularem accusavit propter Ægritomari Transalpini hospitis injurias.

Ib. *Diem dixisse*] Diem dicere, & accusare in hoc differunt, quod accusare privatorum hominum sit; diem dicere Magistratuum, ut videre licet ubique apud Cicer.

nostros non pœnitebat tum, cum P. Lentulus, is qui princeps Senatus fuit, accusabat M. Aquilium, subscriptore C. Rutilio Rufo, aut cum P. Africanus homo virtute, fortuna, gloria, rebus gestis amplissimus, posteaquam bis Consul & Censor fuerat, L. Cottam in judicium vocabat. Jure tum florebat populi Romani nomen; jure auctoritas hujus imperii, civitatisque majestas gravis habebatur. nemo mirabatur in Africano illo, quod in me nunc homine parvis opibus, ac facultatibus prædito simulant sese mirari, cum moleste ferant. Quid sibi iste vult? accusatorem-ne se existimari, qui antea defendere consueverat? nunc præsertim, ea jam ætate, cum ædilitatem petat? Ego vero, & [d] ætatis non modo meæ, sed multo etiam superioris, & honoris amplissimi puto esse, & accusare improbos, & miseros, calamitososque defendere. Et profecto aut hoc remedium est ægrotæ, ac prope desperatæ reipub. judiciisque corruptis, ac contaminatis paucorum vitio ac turpitudine, homines ad legum defensionem, judiciorumque autoritatem, quam honestissimos & integerrimos diligentissimosque accedere: aut si ne hoc quidem prodesse poterit, profecto nulla unquam medicina his tot incommodis reperietur. Nulla salus reipubl. major est, quam eos, qui alterum accusant, non minus de laude, de honore, de fama sua, quam illos qui accusantur, de capite ac fortunis suis pertimescere. Itaque semper illi diligentissime, laboriosissimeque accusarunt, qui se ipsos in discrimen existimationis venire arbitrati sunt.

PERORATIO.

XVIII. Quamobrem hoc statuere, Judices, debetis, Q. Cæcilium, de quo nulla unquam [a] opinio fuerit, nullaque in hoc ipso judicio [b] expectatio futura sit, qui neque ut ante [c] collectam famam

[d] *senectutis.* [a] *existimatio* bona. [b] *nullatenus.* [c] *acquisitam.*

32. *Cum Pub. Lentulus*] Lentulus Lentuli Suræ pater, qui in carcere propter Catilinæ conjurationem strangulatus est.

Ib. *Princeps Senatus*] Princeps Senatus à Censoribus is legebatur, qui eorum vetustissimus erat.

33. *M. Aquilium*] Aquilius à Marco Antonio defensus est, aperta tunica, ut ejus cicatrices apparerent.

35. *L. Cottam*] Cotta à P. Africano post secundum Consulatum, & Censuram accusatus est: qui tamen teste Cicer. in Orat. pro Murena absolutus est, ne tanti adversarii potentia oppressus videretur.

40. *Quid sibi iste vult*] Calumniam improborum contra se exponit, qui moleste ferunt à Cicerone Verrem accusari, veriti ne deinceps ad homines probos accusandi consuetudo deveniat.

41. *Cum ædilitatem petat*] Ædilitas secundus erat magistratus, qui gerebatur in Repub. natus autem erat tum Cicero annos 36. hac autem ætas ædilitati legitima fuit.

42. *Sed multo etiam superioris*] Ostendit hic non solum ad adolescentes, sed etiam ad Viros pertinere munus accusandi, cum sublevandis miseris agitur, cum illud præsertim usurparint viri ætate provecti, & consulares.

43. *Honoris amplissimi*] Per honorem amplissimum consulatum intelligit, qui omnium magistratuum erat maximus.

45. *Ægrota*] Ægrota est Respub. cum malis civibus scatet; desperata est, cum ab iis opprimitur.

con-

conservet, neque uti reliqui temporis spem confirmet, laborat, non nimis hanc caussam severè, non nimis accuratè, non nimis diligenter acturum. habet enim nihil, quod in offensione [d] deperdat: ut turpissime, flagitiosissimeque discedat, nihil de suis veteribus ornamentis requiret. A nobis multos obsides habet populus Rom. quos ut incolumes conservare, tueri, confirmare, ac recuperare possimus, omni ratione erit dimicandum. habet honorem, quem petimus: habet spem, quam propositam nobis habemus: habet existimationem multo sudore, labore, vigiliisque collectam: ut, si in hac caussa nostrum officium, ac diligentiam probaverimus, hæc, quæ dixi, retinere per pop. Rom. incolumia ac salva possimus: si [e] tantulum offensum, titubatumque sit, ut ea, quæ singulatim, ac diu collecta sunt, uno tempore universa perdamus. Quapropter, Judices, vestrum est deligere, quem existimetis facillime posse magnitudinem caussæ, ac judicii sustinere fide, diligentia, consilio, autoritate. Vos si mihi Q. Cæcilium anteposueritis, ego me dignitate superatum non arbitrabor: populus Romanus ne tam honestam, tam severam, diligentemque accusationem, neque vobis placuisse, neque ordini vestro placere arbitretur, providete.

[d] *id amittet*, [e] *aliquantulum peccatum sit.*

6. *In offensione*] Ostendit qui ab officio suo accusatoris discedit minus recte, & sincere accusare.

7. *Veteribus ornamentis*] Vetera ornamenta dignitates sunt quibus aliquis defunctus est, quas nullas obtinuit Cæcilius,

8. *Multos obsides*] Habet vel uxorem, liberos, & amicos Cicero: vel potius ædilitatem quam tum temporis petebat. Unde dicit *habet honorem quem petimus*.

10. *Habet Spem*] Aspirabat ad Præturam & Consulatum.

11. *Existimationem*] Existimationem maximam sibi jam Cicero comparaverat in dicendo, quæ nulla erat in Cæcilio:

13. *Per Pop. Rom.*] Suis suffragiis Magistratus populus Rom. deferebat.

18. *Vos si*] Comminatur modeste judicibus indignationem pop. Rom. si sibi Cæcilium præferant, qui in omnibus Cicerone inferior est.

PRO
LEGE MANILIA.

ARGUMENTUM.

Diuturnum & grave bellum cum Mithridate rege Ponti, Romani gessere. Contra hunc primum missi sunt cum imperio Sylla, & post hunc L. Lucullus. hi duo quamquam magnis cladibus regem afficerent, stantem tamen, neque victum relinquere cogebantur. Sylla enim, Mariana factione Romæ sæviente, coactus est pacem facere cum Mithridate, & domum reverti, ut hanc compesceret. L. Lucullus cùm bello ita regem fatigasset, ut jam prope ad angustias redactus videretur; exorta inter milites seditione, delere eum prohibitus est. Adde quod Romæ nonnulli Lucullo infensi efficiebant, ut Lucullus Senatusconsulto à bello revocaretur. at eo revocato, ejusque exercitu dissipato, Mithridates hostis impunè grassabatur. quare C. Manilius tribunus-plebis legem tulit, ut Pompeius in provincias, quotquot Lucullus tenebat, succederet, & belli gerendi adversus Mithridatem & Tigranem Imperator extra ordinem mitteretur. ut hac lege Manilia potentia Pompeii crescere, & Lucullus rerum gestarum gloria privari videbatur, ita optimi quique rogationi huic obsistere statuebant, nè omnia ad unum Pompeium deferrentur. Verum nemo intercessit metu plebis, quæ Pompeio favebat. Solus Catulus & Hortensius legem dissuadebant, quibus hac oratione Cicero respondet, ostenditque bellum esse necessarium, ac difficile. nec alium imperatorem præter Pompeium inveniri, qui huic bello gerendo sit idoneus.

TEMPUS ET LOCUS.

Habita est hæc Oratio in rostris anno urbis conditæ 687. Ciceronis 41. cum Prætor esset, Coss. M. Æmilio Lepido, & Volcatio Tullo.

GENUS CAUSÆ.

Duobus generibus constat, deliberativo scilicet, & demonstrativo: deliberativum est, quia deliberatur an mittendus sit Pompeius Imperator: demonstrativum est, quia Cn. Pompeium summis laudibus extollit, ut illi bello præficiatur.

PARTES

Ejus quinque sunt, Exordium, Narratio, Propositio, Confirmatio, Peroratio.

EVEN-

EVENTUS.

Missus est Pompeius Imperator.

EXORDIUM.

I. Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo jucundissimus, hic autem locus [a] ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites! [b] tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas,

INTERPRETATIO.

[a] *Commodissimus ad tractanda negotia, pulcherrimus ad habendas orationes.*

[b] *Tamen non mea voluntas sed meum institutum vivendi inceptum ab adolescentia impedivit me quominus aspirarem ad hanc gloriam dicendi apud vos.*

NOTÆ.

1. *Hic autem locus*] Rostra intelligit quæ L. Furio Camillo, & C. Mœnio Coss. ex rostris navium Antiatum condita fuerunt. de quibus Livius lib. 8. *Naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ: rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuit, Rostráque id templum appellatum.* In rostris ferebantur leges, agebantur causæ & conciones habebantur ad populum.

2. *Amplissimus*] In Rostris nullis nisi viris amplissimis, & Magistratum gerentibus agere cum populo licebat. legitur quod Antonius occisi Ciceronis caput præcisum in Rostris poni curaverit, ubi ille Consul, ubi sæpe Consularis auditus erat.

3. *Ornatissimus ad dicendum*] In Rostris tantùm agebatur apud Populum. Neque autem eadem est dicendi apud eum, & apud judices ratio: cum populus delectari, & doceri vellet, ornatior & elegantior oratio esse debebat: cum judices doceri tantum, simplicior & severior. Observabis autem quod diversa sunt, *agere* & *dicere*. *Dicere* enim est simpliciter orationem habere ad populum. Sic apud Suetonium Cæsar dicitur adhuc junior defunctam uxorem Corneliam laudasse de more, pro Rostris. *Agere* autem ex Gellio l. 13. c. 15. est rogare aliquid *populum* quod *suffragiis suis aut jubeat, aut vetet.* Ex Festo, Agere, *est populum ad Concilium aut comitia vocare.* Quare agere autoritatem continet, & publicorum negotiorum tractationem quæ non potest absque autoritate haberi. tamen aliquando utrumque conjungitur, & sæpe actio significat Orationem, ut actiones in Verrem. sæpe *agere* significat etiam *dicere*, præsertim si cum autoritate dicatur, ut mox infra, *& ad agendum facultatis tantum, quantum*, &c.

Ib. *Quirites*] Quirites populi Romani appellatio est à Curibus Sabinis populis: qui cum ex fœdere Romulum inter ac Tatium eorum Regem constituto, post asperrima prælia Romam commigrarent; ita Rempublicam temperarunt ut commune regnum esset Romulo ac Tatio, & urbs à Romulo Roma vocaretur; cives à Curibus, *Quirites.* porro Cures ipsi nomen inde habuerunt quod bello ut plurimum hastati essent, hasta autem Sabinis, Festo teste, dicta est Curis sive Quiris. Hinc & Romulus *Quirinus* dicitur; vel quia pariter hasta seu curi armatus erat, vel quia Cures sibi adjunxerat; vel quia *Quiritum* id est Rex Romanorum erat: quia triplex sententia proponitur ab Ovidio Fast. 2. 435.

4. *Optimo cuique*] Fas erat unicuique

tas, sed meæ vitæ rationes ab ineunte ætate susceptæ prohibuerunt. Nam cum antea per ætatem [a] nondum hujus autoritatem loci contingere auderem; statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industria, afferri oportere: omne meum tempus amicorum temporibus [d] transmittendum putavi. Ita neq; hic locus vacuus unquam fuit ab iis qui [e] vestram caussam defenderent, & meus labor in privatorum periculis [f] caste integreq; versatus, ex vestro judicio fructú est amplissimú consecutus. Nam cum propter dilationem comitiorũ ter prætor primus cen-

[a] nondum auderem accedere ad dignitatem hujus loci propter ætatem juniorem. [d] tribuendum necessitatibus amicorum meorum. [e] tuerentur vestra commoda publica. [f] Versatus sine ullo accepto munere, sine ulla proditione in periculis propulsandis.

que Magistratum gerenti in superiorem locum ascendere, indeque concionari ad populum, non autem privato homini, nisi acceptâ ab aliquo magistratu potestate. Cic. ad Att. lib. 4. 2. de Clodio ad hæc privato. *Cum subito ille in concionem ascendit, quam Appius ei dedit.*

5. *Probibuerunt*] Licet Quæstor & ædilis fuisset Cicero, & annos natus viginti sex. Quinctium in privato judicio, & Amerinum in publico defendisset, nondum tamen in Rostris egerat, quo tantum Magistratibus licebat ascendere, ut nihil huc nisi perfectum ingenio & dignum amplitudine loci afferretur, quod hoc minore ætate dicit se præstare non potuisse.

8. *Temporibus*] Cum non posset adhuc per ætatem hanc juniorem vacare Reipub. amicis suis periclitantibus dedit operam. familiare enim est apud Ciceronem pro periculis usurpare tempora. Sic pro Mil. *Bona, fortunas meas, ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli.*

11. *Caste integrèque*] Integritatem suam & abstinentiam in caussis defendendis profert: nam lege Cincia jam inde lata ab anno U. C. 550. cautum erat, ne quis munus, aut pecuniam ob caussam orandam acciperet.

12. *Propter dilationem*] Abrumpebantur, & in alium diem differebantur comitia vel obnuntiatione, vel intercessione paris & majoris magistratus. obnuntiatione, cum quis Magistratus, dum comitia habebantur, nuntiabat, se cœli, vel avium signa deprehendisse. Sic Cic. lib. 3. ad Quintum fratrem, *comitiorum quotidie singuli dies tolluntur obnuntiationibus magna voluntate bonorum omnium.* Credebant videlicet dato à Jove signo fas non esse agere cum populo; intercessione vero, cum differebantur per Magistratus, & maxime per tribunos. Sic in lib. epist. ad Att. 4. scribit comitia quibus Pub. Clodius Præturam, & Milo Consulatum petebant, sæpius esse dilata, ea autem vel obnuntiatio vel intercessio fiebat in candidatorum gratiam: cum aliquis parari sibi repulsam videbat.

Ib. *Ter Prætor*] Plures fuere creati Prætores, unus tantum primis urbis temporibus; tum duo, ac tandem Syllæ dictatoris octo, deinde decem, crescente in dies imperii Romani magnitudine, ac civium numero. à populo jurisdictionem accipiebant sed incertam: designati enim conjectis in sortem jurisdictionibus, quam quisque sortiebatur, hanc exercebat. Ex illis prætoribus duo præerant privatis judiciis, urbanus alter qui civibus, peregrinus alter qui sociis & externis jus dicebat: et octo aliis, duo de sicariis decernebant, unus de repetundis quærebat, alius de peculatu, alius de ambitu, alius de falso, alius de majestate, alius de vi. ac tandem sub imperatoribus duo Cereales addici sunt, qui de fideicommisso jus dicebant, & ultimus tutelaris, cujus munus fuit, cogere tutores & satisdare rem pupilli salvam fore, & delatam tutelam accipere.

Ib. *Primus*] Non aliquem populus dignitatis gradum inter Prætores ponebat, sed qui omnium primus ab eo renuntiatus erat, præ cæteris populo placuisse videbatur. Certe Plutarchus in Ciceronis vita scribit multos maximæ dignitatis viros præturæ competitores habu-

centuriis cunctis [a] renuntiatus sum; facile intellexi, Quirites, & quid de me judicaretis, [b] & quid aliis præscriberetis. Nunc cum & autoritatis in me tantum sit, [c] quantum vos honoribus mandandum esse voluistis; & ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre: certe, & si quid autoritatis in me est, ea apud eos utar, qui eam mihi dederunt; & si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, [d] qui ei quoque rei fructum suo judicio tribuendum esse censuerunt. Atque in primis mihi lætandum jure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, caussa talis oblata est, in qua oratio nemini deesse potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute: hujus autem orationis difficilius est exitum, quam principium invenire. Itaque non mihi tam copia, quàm modus in dicendo quærendus est.

[a] *declaratus sum.* [b] *& quid desideraretis in aliis.* [c] *quantum voluistis a tribui præturæ & ædilitati.* [d] *qui suo suffragio judicaverunt præmium dandum esse huic etiam eloquentiæ.*

habuisse, hisque omnibus antepositum fuisse. Unde in lib. de claris Oratoribus de seipso ait, *atque ut multa omittam, in hoc spatio, & in his post ædilitatem annis, & prætor primus, & incredibili populari voluntate sum factus.*

13. *Centuriis cunctis*] Centuriatis comitiis creabantur Consules, Prætores, Censores; Proconsules interdum, Reges sacrorum, Tribuni militares consulari potestate, & decemviri legibus scribendis: Ædiles vero, tribuni-plebis, & minores aliqui, tantum tributis comitiis. Erant autem centuriata comitia quibus populus per classium centurias divisus suffragium ferebat: ita ut suffragia colligerentur centuriatim. Tributa vero sunt in quibus populus per curias divisus suffragium dicebat.

15. *Honoribus*] Familiare est Romanis autoribus honores vocare Magistratus, ut hic: sic & apud Hor. lib. 1. Od. 1.

Hunc si mobilium turba Quiritium
Certat tergeminis tollere honoribus, &c.

NARRATIO.

II. Atque ut inde Oratio mea [a] proficiscatur, unde hæc omnis caussa [b] ducitur; bellum grave, & periculosum vestris vectigalibus [c] atque sociis a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate, &

[a] *inchoetur.* [b] *incipit.* [c] *tributariis.*

5. *Potentissimis Regibus*] Reges illi sunt Mithridates & Tigranes, primum in Lucullo Cicero post Alexandrum Regum maximum nominavit. Nicomedem ille è Bithynia, Ariobarzanem è Capadocia expulit: alterum Regem Regum Plutarchus appellavit; qui tanta potentia vigebat, ut ab Asia Parthos arcens Græcas in ipsam Mediam civitates traduceret, & Syriæ & Palestinæ imperaret.

[illegible]] Mithridates ingenti clade accepta, cum nihil propius esset, quam ut caperetur à Lucullo, desertus est. causa fuit militum avaritia, qui fugientem insequi noluerunt, sed avidè se projecerunt in thesauros, quos de industria effundi per vias jusserat, ut

& Tigrane: quorum alter relictus, alter lacessitus, occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis honestissimis viris, afferuntur ex Asia quotidie literæ, [d] quorum magnæ res aguntur, in vestris vectigalibus exercendis occupatæ, qui ad me pro necessitudine, quæ mihi est cum illo Ordine, caussam reipublicæ, periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniæ, quæ nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complureis: regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: Lucullum magnis rebus gestis, ab eo bello discedere, huic qui [e] succurrerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum: unum ab omnibus sociis, & civibus ad id bellum imperatorem deposci, atque expeti, eundem hunc unum ab hostibus metui, [f] præterea neminem.

[d] *quorum magnis opibus agitur, quæ collocatæ fuerunt in colligendis vestris tributis.* [e] *successerit.* [f] *præter hunc.*

ut dum prædæ vacarent, ad Tigranem socerum suum confugiendi sibi tempus esset.

4. *Alter lacessitus*] Tigranem Lucullus provocavit, cum tradere Mithridatem recusasset; & ita provocavit, ut Tigranes certâ urbe ejus regiâ occupatâ, ingentes ejus copias parva manu bis profligaverit. quare rerum suarum desperatione coactus, relicto Mithridate fugere in extremam Armeniam compulsus est.

5. *Equitibus Romanis*] Provinciam illam ab annis 137. Cornelius Scipio Romano imperio adjunxerat, Antiocho Rege debellato.

Ib. *Equitibus Romanis*] Publicanos intelligit, qui ex genere equestri erant, ut ex testimonio Ciceronis patet in Oratione pro Posthumo. *Curius Princeps Equestris ordinis fortissimus & maximus Publicanus.* Conducebant autem illi quæstûs sui causâ publica vectigalia populi Romani à censoribus in foro, certa se obligantes pecunia, quam quæstoribus urbanis repræsentabant. Societatem illi conficiebant, cui qui præerat, Magister societatis dicebatur, penes quem erat, quasi sociorum reliquorum Senatum cogere, ad eos referre de societatis negotiis, curamque omnem tabularum & rationum suscipere, quæ undique ab aliis, qui publicanorum societati operam dabant, Romam mitterentur: Hic porro quemdam habuit pro Magistro in provincia quasi sui muneris vicarium & societatis præfectum, ad quem alii literas darent.

8. *Cum illo ordine*] Ex genere equestri Cicero fuit, quem ille Consul, ut Plinius lib. 33. scribit, senatui conciliando, & ex eo Ordine ortum se prædicando, maxime stabilivit.

9. *Bithyniæ*] Bithynia Asiæ minoris est regio ad Pontum sita, Thraciæ adversa, & Troadi finitima.

Ib. *Quæ nunc nostra*] Illius Bithyniæ Rex fuit Nicomedes, à qua, cum pulsus fuisset à Mithridate, in idem suum regnum à Sylla restitutus est. Sed demum ille paulo post moriens populum Romanum sui regni hæredem reliquit, quod à Republica in provinciæ formam redactum est.

10. *Provincia est*] Provincia sumitur quandoque pro regione, quam aut armis devictam, aut quocumque modo in potestatem adductam, ipse populi Romani Imperator administravit.

Ib. *Regnum Ariobarzanis*] Cappadociæ Rex ille fuit pop. Rom. amicus, qui ter à Mithridate regno cedere coactus, à Lucullo bis & tertium, devictis Mithridate & Tigrane, in idem suum à Pompeio restitutus est.

PRO

PROPOSITIO & DISTRIBUTIO.

III. [a] Caussa quæ sit, videtis: nunc quid agendum sit considerate. Primum mihi videtur de genere belli; deinde de magnitudine; tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est enim ejusmodi, quod maxime vestros animos excitare, atque inflammare debet: in quo agitur [b] populi Romani gloria, quæ vobis à Majoribus cùm magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est: agitur salus sociorum, atque amicorum, pro qua multa Majores vestri magna & gravia bella gesserunt: aguntur certissima populi Romani vectigalia, & maxima, quibus amissis, & pacis ornamenta, & subsidia belli [c] requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est & à vobis & ab [d] imperatoribus reipublicæ consulendum.

[a] *quæstio ea de qua debetis ferre suffragium.* [b] *agitur de salute.* [c] *desiderabitis.* [d] *moderatoribus.*

6. *In re militari*] Ita Romanum Imperium à Romulo ad Augustum usque Cæsarem gloria militari floruit, ut de eo ita loquatur Florus in Prologo Histor. *Ita latè per orbem terrarum arma circumtulit, ut qui res ejus legunt, non unius populi, sed generis humani facta discant.* & lib. 4. cap. 10. vel Parthorum testimonio victores gentium eos fama loquitur.

8. *Certissima vectigalia*] Duo erant genera tributorum, unum certum, seu ordinarium, & stipendiarium, quod in caput, atque in solum impositum quotannis exigebatur, qui porro hoc pendebant, tributarii seu stipendiarii nominati sunt. Aliud incertum sive extraordinarium, quod aut ex lege, aut Senatusconsulto pro usu provinciæ, vel imperii aliquando imperabatur, nec locare usquam nisi Romæ per Censores licebat.

9. *Pacis ornamenta*] Contra Rullum in Senatu vectigalia subsidia belli, & ornamenta pacis appellat.

11. *Imperatoribus Reipub.*] Non tam de iis qui ducebant exercitus Romanos hic loquitur, quam de iis, penès quos est Reipub. administratio, quos etiam lib. 2. de nat. Deor. *Rectores & moderatores, & tanquam architectos tanti operis, tantique muneris vocat.*

CONFIRMATIONIS

PRIMUM ARGUMENTUM.

Bellum Asiaticum genere suo grave & necessarium esse.

PARS PRIMA Argumenti primi.

Quia agitur gloria populi Rom.

IV. Et quoniam semper appetentes gloriæ præter cæteras genteis,

1. *Appetentes gloriæ*] Gloria militaris tanta fuit apud Romanos in commendatione, ut ab urbe fere condita ad usque interceptam à Gallis, id est per annos circiter trecentos quinquaginta nullo sumptu publico, sed sola gloriæ cupiditate stipendia fecerint.

atque

atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa [a] macula, Mithridatico bello superiore [b] suscepta, quæ penitus jam insedit, [c] atque inveteravit in populi Romani nomine: quod is, qui uno die, tota Asia, tot in civitatibus, uno nuntio, atque una literarum significatione civeis Roman. necandos, trucidandosque denotavit, non modo adhuc pœnam nullam suo dignam scelere [d] suscepit, sed ab illo tempore annum jam tertium, & vigesimum regnat; & ita regnat, ut se non Ponto, neque Cappadociæ latebris occultare velit; sed emergere è patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiæ luce versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia [e] victoriæ, non victoriam reportarint. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Muræna de Mithridate, duo fortissimi viri, & summi imperatores: sed ita triumpharunt, ut ille pulsus, superatusque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod [f] egerunt: venia danda, quod reliquerunt, propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam respub. Murænam Sulla revocavit. Mithridates autem omne reliquum tempus, non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit: qui, posteaquam maximas ædificasset, [g] ornassetque classeis, exercitusque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset, [h] comparasset, & se Bosphoranis, [i] finitimis suis, bellum in-

[a] *ignominiæ labes.* [b] *contracta.* [c] *adhærescit.* [d] *dedit.* [e] *decora.* [f] *de eo quod egerunt.* [g] *instruxisset.* [h] *collegisset.* [i] *vicinis suis.*

3. *Bello superiore*] Illum bellum superius instauratum est à Quinto Pompeio, & Lucio Sylla Coss. nam initio illius belli Q. Oppius sive Proconsul, sive Proprætor fuerit, in manus Mithridatis venit, à quo in vincula conjectus est. Ejusdem jussu Manius Attilius asino insidens Pergamum deductus est, ubi in os aurum liquefactum infundi per summam crudelitatem jussit.

4. *Uno die, &c.*] Mithridates ad omnes urbium Asiæ præfectos literas dedit, quibus imperabat ut trigesimo ab acceptis literis die, omnes tum Romani, tum Itali cum liberis & uxoribus trucidarentur, atque insepulti feris relinquerentur. Tanta fuit strages edita, ut uno die centum quinquaginta millia interfecta sint. de iis vide Appianum in libro, qui Mithridaticus inscribitur, & Plutarchum in vita Syllæ.

8. *Annum jam*] Totum bellum Mithridaticum per annos 40. gestum est, ut ex Floro lib. 3. patet.

12. *Insignia victoriæ*] Per insignia victoriæ triumphum intelligit, quem magnificentissimum duxit Lucullus; qualis antea nullus Romæ visus erat.

17. *Sullam in Italiam*] Cum iterum Romæ seditiones à Cinna, Carbone, Sertorio & Mario excitarentur, multique è Primoribus Reipublicæ trucidarentur, Sulla, factâ pace cum Mithridate, Romam, ad motus illos comprimendos revertitur jussu Senatûs, relicto Murænâ, ut reliqua Asiæ negotia componeret. Sed pacis conditiones vix ille tenuit; nam ductus triumphi cupiditate, statim leves contra Mithridaticos, deinde graviores expeditiones suscepit. Sulla verò arbitratus indignum esse Romanâ fide non stare pacis conditionibus, Murænam ab Asia revocavit.

21. *Quibuscunque ex gentibus*] Tam ingentem exercitum ex omnibus nationibus Mithridates comparavit, ut Romani peti se arbitrarentur; persuaserat sibi videlicet Rex ille, à se Romanos frangi posse, si contra eos variis ex variis partibus hostes suscitaret.

22. *Bosphoranis*] Bosphorani populi sunt, qui Bosphorum Thracium incolunt,

inferre simulasset; usque in Hispaniam legatos Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus: ut, cùm duobus in locis disjunctissimis, maximeque diversis, uno consilio, à binis hostium copiis bellum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione distracti, de [k] imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianæ atque Hispaniensis, quæ multò plus firmamenti, ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio, ac singulari virtute depulsum est: in altera parte ita res à L. Lucullo summo viro est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna atque præclara, non felicitati ejus, sed virtuti: hæc autem extrema, quæ nuper acciderunt, non culpæ, sed fortunæ tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, & ita dicam, Quirites! ut neque vera laus ei detracta oratione nostrâ, neque falsa afficta esse videatur. Sed pro vestri imperii dignitate, atque gloria, quoniam [l] is est exorsus orationis meæ, videte quem vobis animum suscipiendum putetis. Majores vestri sæpe mercatoribus, ac naviculatoribus injuriosius tractatis, bella gesserunt: vos tot civium Rom. millibus, uno nuntio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? legati quòd erant appellati superbiùs Corinthum patres vestri,

[k] *veniretis in discrimen amittendi imperii.* [l] *feci inde initium orationis meæ.*

lunt, cui ab Occasu Pontus finitimus est. His autem, cùm Sylla in Italiam reversus esset, bellum intulit Mithridates, quibus devictis, Macharem filium suum Regem dedit.

23. *Legatos*] L. Magium, & L. Fannium indicat, qui à Mario ad Mithridatem confugerant, ut in tertia Verrina ait Cicero.

Ib. *Ecbatanis*] Ecbatana caput erant Mediæ, quæ urbs ex Plinio, lib. 6. à Seleuco condita est.

24. *Ad eos duces*] Sertorium designat, & alios duces, quos Senatum ipse Sertorius appellabat.

25. *In locis disjunctissimis*] In Asia cum Mithridate, in Hispania cum Sertorio bello gerebat.

Ib. *Uno consilio*] Consilio Mithridatis & Sertorii, qui inter se fœdus inierant, adeo ut facile sibi persuaderent, quod conjuratos simul & irruentes Respublica non sustineret.

27. *Dimicaretis*] Romani in discrimen totius imperii veniebant, deliberando vel de ducibus quos adversus tantos hostes mittendos judicarent, vel ancipites hærendo, an Mithridates vel Sertorius imperaret.

28. *Sertorianæ atque*] Sertorius Marianas partes sequutus, cum Cinna, Syllâ redeunte, fugerat in Hispaniam, ubi cùm Hispanos sibi devinxisset, multas clades exercitibus Romanis intulit. Sed à Sylla proscriptus, à M. Antonio & M. Perpenna, aliisque conjuratis proditus, in convivio interfectus est anno urbis 681. Ita Florus, Plutarchus & Appianus.

31. *Initia*] Lucullus Consul cum Mithridate congressus supra sexaginta hostium millia interfecit, ac Regem usque in Armeniam fugavit.

32. *Extrema*] Cum Lucullus reliquit Mithridatem, nec fugientem eum insequutus est, detrectantibus ducis imperium militibus, quod non culpâ suâ, sed fortunæ casu accidit, quæ vel præstantissimis ducibus non semper favit.

38. *Naviculatoribus*] Naviculatores sunt qui per mare merces transvehunt.

41. *Appellati superbiùs*] Corinthus urbs Achaiæ ad Isthmum sita est, Peloponesum inter & Græciam, illis temporibus ditissima & potentissima, quæ à Leptine alter Græciæ oculus, & Athenæ alteræ appellata est. hæc anno ab urbe condita 607. post bellum Punicum tertium, & ante bellum Numantinum, à Ro-

stri, totius Græciæ lumen, extinctum esse voluerunt: vos eum Regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Rom. Consularem vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Rom. imminutam non tulerunt; vos vitam ereptam negligetis? Jus legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum populi Rom. omni supplicio interfectum, inultum relinquetis? Videte ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis imperii gloriam relinquere, sic vobis turpissimum sit, illud quod accepistis, tueri & conservare non posse.

à Romanis, duce Mummio, eversa est. Causa fuit Strabone teste, lib. 3. quòd Corinthii sordes è tectis in legatos pop. Rom. conjecerint: Livio & Asconio, quòd pulsaverint eos & violaverint: Cicerone, quòd eos superbius appellarint. Id dicit fortasse ut factum imminuat, & invidiam augeat in Mithridatem, qui tam crudeliter in virum Consularem desæviit. Tam sancta autem habebantur legatorum corpora, ut Sagmina seu Verbenas, quod herbæ sacræ genus est, gestarent, ne quis ea violare auderet.

43. *Legatum pop. Rom.*] Legatus ille Manius Attilius fuit, qui & illius legationis, & belli hujus auctor fuerat. De ejus supplicio jam superius, not. ad *l*.3. Livius scribit Aquillium fuisse. Certe cùm Cicero Consularem eum appellet, crediderim eum esse M. Aquillium, qui C. Marii collega in sexto illius Consulatu fuit, à quo servile bellum in Italia confectum est.

48. *Videte*] Complexio seu conclusio argumentationis: igitur bellum suscipiendum est in Asia.

Primi Argumenti SECUNDA PARS.

Quia agitur salus sociorum.

V. Quid, quòd salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? regno expulsus est Ariobarzanes Rex, socius populi Romani atque amicus: imminent duo Reges toti Asiæ non solùm vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Asia, atque Græcia vestrum auxilium exspectare propter periculi magnitudinem coguntur: Imperatorem à vobis certum deposcere, cùm præsertim vos alium miseritis, neque audent, neque se id facere summo sine periculo posse arbitrantur: vident, & sentiunt hoc idem, quod & vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, & eum prope [a] esse (quo [b] etiam carent ægrius)

[a] *non abesse longe.* [b] *quem magis desiderant cum summa autoritate.*

2. *Ariobarzanes*] De quo jam in narratione.

Ib. *Socius*] Tanto in honore habebatur inita à Pop. Rom. cum exteris Regibus & populis societas, ut bene meritis tantum de Repub. concederetur, in signum autem societatis aurea corona cum aurea patera, sella curuli, quam proximam Imperatori Romano habere poterant, & Scipione eburneo, toga picta, & palmata cum equitum turmâ custodiæ causâ mittebatur.

3. *Duo Reges.*] Mithridates, & Tigranes.

6. *Imperatorem certum*] Pompeium intelligit.

7. *Alium*] Acilium Glabrionem.

7. *Neque audent*] Veriti ne quid populum Rom. offendant.

9. *Unum virum*] Indicat quod ab omnibus Pompeius Imperator expetatur.

cujus

cujus adventu ipso, atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt, ac retardatos: Hi vos, quoniam liberè loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut cæterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis: atque hoc etiam magis quàm cæteros, quòd ejusmodi in provinciam homines cum imperio misimus, ut, etiam si ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbeis sociorum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc præsentem vident, tantà temperantià, tantà mansuetudine, tantà humanitate, [c] ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur. Quare si propter socios, nulla ipsi injuria lacessiti, Majores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolis, cum Pœnis bella gesserunt; quanto vos studio convenit injuriis provocatos, sociorum salutem unà cum imperii vestri dignitate defendere, præsertim cùm de vestris maximis vectigalibus agatur?

[c] supple *præditum*.

11. *Ad maritimum bellum*] Ingens piratarum multitudo effusa per mare commercium omne prohibebat: lege Gabiniâ missus est contra eos Pompeius, quos omnes trigesimo post bellum susceptum die, toto mari persecutus, ne unâ quidem ex suis navibus amissâ, expulit. De hoc bello Plutarchus in vita Pompeii.

12. *Repressos*] Hostes in Asia metu Pompeii repressi sunt.

13. *Libere loqui non licet*] Propter metum Proconsulis Acilii.

18. *Hostili expugnatione differant*] Avaritiam carpit aliorum qui missi sunt, quia non tam provinciam illam defenderunt, quam expoliarunt.

22. *Cum Antiocho*] Cum Antiochus Rex Syriæ fecisset societatem cum Ætolis, quibuscum fœderatas Græciæ civitates bello persequebatur, & maxime Lysimachiam urbem, quam repetebat; populus Rom, contra eos Glabrionem misit; unde primum bellum Punicum ortum duxit.

Ib. *Cum Philippo*] Philippus ille Macedoniæ Rex fuit, non quidem Alexandri pater; sed alter, qui multò pòst regnavit. Causa belli fuit, quòd Athenienses socios obsideret.

23. *Cum Pœnis*] Cum Pœni Messanam civitatem fœderatam, factâ cum Hierone Syracusarum Tyranno societate, oppugnarent, eis, Appio Claudio duce, bellum a Romanis illatum est. Observabis autem quòd hic ordo temporum à Cicerone non servetur, 1. enim bellum gestum fuit cum Pœnis, 2. cum Philippo, 3. cum Antiocho.

Ib. *Quanto vos*] Complexio hujus secundæ partis, cum transitione ad tertiam.

TERTIA PARS Argumenti primi.

Quia aguntur vectigalia maxima.

VI. Nam cæterarum provinciarum vectigalia, Quirites! [a] tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas, vix contenti esse possimus;

[a] *tam exigua sunt.*

mus: Asia verò tam opima est & fertilis, ut & ubertate agrorum, & varietate fructuum & magnitudine pastionis, & multitudine earum rerum quæ exportantur, facilè omnibus terris antecellat. Itaque hæc vobis provincia, Quirites, si & belli utilitatem, & pacis dignitatem sustinere vultis, non modo à calamitate, sed etiam à metu calamitatis est defendenda. Nam cæteris in rebus cùm venit calamitas, tum detrimentum accipitur: at in vectigalibus non solùm adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam cùm hostium copiæ non longe absunt, etiamsi irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal conservari potest. quare sæpe totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo esse existimatis, aut eos qui vectigalia vobis [b] pensitant, aut eos qui exercent atque exigunt, cùm duo Reges cum maximis copiis prope adsint? cnm una excursio equitatus perbrevi tempore totius anni vectigal auferre possit? cùm publicani familias maximas, quas in salinis habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatis-ne vos illis rebus frui [c] posse, nisi eos qui vobis fructuosi sunt, conservaveritis, non solùm (ut antè dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos?

b *qui solvunt.* c *fructum capere.*

3. *Vbertate agrorum*] Tria sunt vectigalium genera, ex quibus magnas opes colligebant Romani.

Primum *decumæ, sive decimæ.* exigebantur autem illæ ab civibus Romanis, vel Latini nominis sociis, qui in Italia, aut extra Italiam publicum agrum arabant, cum eo, ut frumenti decumas solverent. illæ verò potissimum colligebantur ex frumento, vino, oleo, & frugibus minutis.

Secundum, *scriptura*, & erat illud vectigal quod pendebatur ab iis qui sylvis & pascuis publicis fruebantur. inde autem scriptura vectigal illud dictum est, quòd de certo ære Publicanus conveniret cum Pastore, illudque describeret.

Tertium vectigal, *portoria.* Pecuniæ erant, quæ portitoribus pendebantur, id est, iis qui mercedes ex mercibus in portum devehendis exigebant.

14. *Ex scriptura*] Qui pascua publica locabant, pecuarii, eorumque rationes scripturæ dicebantur, unde scripturarius ager.

20. *In salinis habent*] Multi dubitant de hac voce *salinis.* nam certum est quòd ab Anco Martio, ut Plinius refert lib. 31. cap. 7. salinæ Romæ institutæ fuerint. Sed illud vectigal, ejectis Regibus, Senatus-consulto sublatum est, quod tandem Romæ iterum Censor Marcus Livius retulit, qui ob id Salinator dictus est. Certe nusquam legitur in Asia, aut ulla alia provincia impositum esse. adde quod Cicero de tribus tantum Tributorum generibus loquitur, de salinis nusquam. itaque mallem, sicut in multis codicibus legi, *salictis.* cum salicta ad pascua possent pertinere, quæ plerumque salicibus consita sunt.

23. *Conservaveritis*] Argumentationis brevis conclusio cum adhortatione ad eos conservandos.

QUAR-

QUARTA PARS Argumenti primi.

Quia aguntur fortunæ multorum civium.

VII. Ac ne illud quidem vobis negligendum eſt, quod mihi ego extremum propoſueram, cùm eſſem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet: quorum vobis pro veſtra ſapientia, Quirites, habenda eſt ratio diligenter. Nam & publicani homines & honeſtiſſimi, & ornatiſſimi, ſuas [a] rationes, & copias in illam provinciam contulerunt: quorum ipſorum per ſe res & fortunæ, curæ vobis eſſe debent. etenim ſi vectigalia nervos eſſe reipublicæ ſemper [b] duximus; eum certe ordinem qui [c] exercet illa, firmamentum cæterorum ordinum rectè eſſe dicemus. Deinde cæteris ex ordinibus homines [d] navi & induſtrii partim in Aſia negotiantur, quibus vos abſentibus conſulere debetis; partim ſuas, & ſuorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis veſtræ, magnum eorum civium [e] numerum calamitate [f] prohibere: ſapientiæ, videre multorum civium calamitatem à [g] republica ſejunctam eſſe non poſſe. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amiſſa vectigalia poſtea victoria recuperare. Neque enim iiſdem redimendi facultas erit propter calamitatem, neque aliis voluntas propter timorem: deinde quod nos eadem Aſia, atque idem iſte Mithridates initio belli Aſiatici docuit, id certe calamitate docti memoriâ retinere debemus. Nam tum, cum in Aſia res magnas permulti amiſerunt, ſcimus Romæ ſolutione impeditâ, fidem [h] concidiſſe. Non enim poſſunt una in civitate multi [i] rem atque fortunas amittere, ut [k] non plureis ſecum in ean-

[a] *qui detulerunt fortunas & pecunias.* [b] *existimavimus.* [c] *colligit.* [d] *diligentes & laborioſi.* [e] *multitudinem.* [f] *liberare.* [g] *à calamitate Reipub.* [h] *periiſſe.* [i] *divitias.* [k] *quin.*

5. *Suas rationes*] Id eſt, tanti vectigalia conducunt, ut omnes eorum fortunæ in vectigalibus collocatæ ſint: non enim intelligit literas & tabulas rationum, cum omnes eſſent Romæ, quò ad Magiſtrum ſocietatis mittebantur.

12. *Collocatas habent*] Cives quamplurimi ſuas fortunas collocatas habebant in ratione negotiatorum, quibus male cederet, ſi res ſuæ à negotiatoribus amitterentur. Scribit Plutarchus in Lucullo infinitam in Aſia Publicanorum ac negotiatorum multitudinem fuiſſe, qui miſerè provinciam illam vexarunt, eoſque, excepto Senatorio, ex omni ordinum genere, ſed potiſſimum equeſtri fuiſſe. ex eo enim decumani, aratores, publicani, paſcuarii, aliique quamplurimi extitere.

13. *Civium*] Qui etiam Romæ degebant, ſuas rationes cum iiſdem negotiatoribus communicatas habebant.

17. *Redimendi facultas*] Publicani dicuntur redimere vectigalia, cum ex pacto certæ pecuniæ ea à Cenſoribus conducunt, quæ poſtea ſuo, vel bono, vel incommodo ſunt exacturi. redimere enim & conducere idem ſunt.

19. *Initio belli*] Tempus illud intelligit, quo Mithridates per ſummam crudelitatem annis ante viginti tribus, tot civium Romanorum millia trucidavit. Vide parag. 4. l 4.

21. *Solutione impeditâ*] Cum illi Publicani,

eandem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete rempublicam, & mihi credite id, quod ipsi videtis, hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro versatur, implicita est [l] cum illis pecuniis Asiaticis, & cohæret. ruere illa non possunt, ut hæc non eodem labefactata motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum [m] incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunæ plurimorum civium cum republica defenduntur.

[l] *pecuniæ Asiaticæ.* [m] *applicare totos animos vestros.*

licani, qui occisi sunt in Asia solvere non potuissent suis creditoribus, etiam vicissim accidit ut illi Romæ, quibus pecuniam debebant, facere satis non potuerint. & ita fides periit, quæ nihil est aliud quàm dictorum conventorumque constantia, & veritas, quam Cicero lib. 2. de Offic. ait maximè in solutione rerum creditarum consistere.

25. *In foro versatur*] Qui argentariam exercebant, suas circa forum tabernas habebant.

27. *Quare videte*] Conclusio generalis primæ propositionis de genere belli per brevem argumentorum repetitionem.

SECUNDUM ARGUMENTUM.

Bellum Asiaticum esse magnitudine periculosum.

VIII. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum: non esse ita magnum, ut sit pertimescendum: in quo maximè laborandum est, ne forte à vobis quæ diligentissimè providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum [a] impertiri laudis, quantum forti viro & sapientissimo homini, & magno Imperatori debeatur: dico ejus adventu maximas Mithridatis copias, omnibus rebus ornatas, atque instructas, esse deletas, urbemque Asiæ clarissimam, nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso Rege maximâ multitudine, & oppugnatam vehementissimè: quam L. Lucullus [b] virtute, [c] assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberavit: ab eodem Imperatore classem magnam, & ornatam, quæ ducibus

[a] *tribuere.* [b] *magnitudine animi.* [c] *perseverantia.*

8. *Maximas Mithridatis copias*] Habuit ille Rex in armis peditum centum viginti millia, equitum decem & sex millia. Ita Plutarchus.

10. *Cyzicenorum*] Cyzicum, urbs Asiæ nobilissima, terrâ marique obsessa fuit à Mithridate cum variis machinamentis, tum lignea turri centum cubitorum altitudinis; sed omni commeatu à Lucullo interclusus, recedere ab obsidione coactus est.

13. *Classem magnam*] Classem habuit quinquaginta navium, ut volunt alii, alii quadraginta, quam ad Lemnum Lucullus superavit. ei præfuisse Varum Sertorii Legatum Appianus, Plutarchus Marium scribit cum Alexandro Paphlagonio, & Dionysio Eunucho, quos ei comites Mithridates adjunxerat neuter tamen illorum authorum in Italiam missam esse ait.

Serto-

Sertorianis ad Italiam [d] studio inflammato raperetur, superatam esse, atque depressam: magnas hostium præterea copias multis præliis esse deletas patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui antè populo Rom. ex omni aditu clausus esset. Sinopem atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia Regis, omnibus rebus ornata, atque referta, cæterasque urbeis Ponti, & Cappadociæ permultas uno aditu, atque adventu esse captas: Regem spoliatum regno patrio, atque avito, ad alios se Reges, atque alias gentes supplicem contulisse: atque hæc omnia, salvis populi Romani sociis, atque integris vectigalibus, esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis: atque ita reputo, ut hoc vos intelligatis, à nullo istorum, qui huic obtrectant legi, atque caussæ, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum. Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, cùm hæc ita sint, reliquum possit esse magnum bellum. cognoscite, Quirites: non enim sine caussa quæri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam pro-

[d] *odio maximo.*

15. *Multis prœliis esse deletas*] In pugna ad Rhyndacum fluvium, multis hostium trucidatis, sex equitum, quindecim virorum millia cepit. in altera pugna ad Granicum flumen, captis plurimis, viginti hostium millia occidit. In tertia pugna navali multi Barbari ceciderunt, & inter captivos Marius, qui missus fuerat à Sertorio, captus est, & postea necatus.

16. *Patefactum pontum*] Cum se in fugam Rex dedisset, in pontum ingressus est Lucullus, ubi paucis exceptis, omnes urbes sibi subjecit.

17. *Sinopem*] Sinope urbs est ad Pontum Euxinum sita, quæ Romanis primum obstitit, sed cum ad angustias redacta esset, cives navibus majoribus incensis, in leviores conscenderunt, ut fuga saluti consulerent; sed captam tandem Lucullus liberam civitatem fecit, quod per somnum, dum illam obsideret, visus est ab Antigono vocari, qui comes olim Herculis contra Amazonas hanc sibi delegerat.

Ib. *Amisum*] Amisum oppidum in confinio Paphlagoniæ & Cappadociæ, distans à Sinope 130 m. passus. Prima hac devicta, ad illam castra posuit: qua statim fugientibus civibus, potitus est. hanc tamen suis legibus Lucullus vivere permisit, quia olim Colonia ab Atheniensibus condita fuerat.

19. *Cappadociæ*] Cappadociam, pulso Nicomede, Mithridates occupavit.

20. *Regno patrio atque avito*] Mithridates primus fuit ortus è regio Persarum sanguine, qui cum paucis Equitibus fugiens Antigonum Syriæ Regem, à quo morti fuerat destinatus, venit in Cappadociam, ubi locum sibi munivit: ad eum multis convenientibus, Cappadociam tandem & finitimas Ponto nationes occupavit, & amplissimum liberis suis Imperium reliquit. quod ad hunc Mithridatem, qui ab primo sextus fuit, conservarunt.

21. *Ad alios Reges*] Ad Tigranem generum suum; & eo victo, ad Regem Parthorum, ad quem legatos misit auxilia petiturus, profugit.

22. *Salvis pop. Rom.*] Multis Regibus & populis pecuniam conferentibus Lucullo, nullâ ex ærario publico sumptâ suâ, ut Plutarchus refert, bellum gerebat.

25. *Qui obtrectant*] Perstringit Q. Hortensium & Q. Catulum, qui hanc legem dissuadebant, quam Manilius de mittendo Pompeio tulit.

29. *Medea illa*] Medea Æetam patrem Colchorum Regem ob proditionem, & raptum vellus aureum fugiens, ut ejus iram devitaret, Absyrti fratris, quem fugæ socium habebat, discerptum corpus & divulsa membra adventanti patri objecit, ejus persequendi celeritatem, filii luctu, ac lacerati corporis aspe-

profugisse dicitur: quam prædicant in fuga fratris sui membra in iis locis, [e] qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa, mœrorque patrius celeritatem persequendi retardaret. sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas à Majoribus acceperat, & ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. hæc dum nostri colligunt omnia diligentius, Rex ipse e manibus effugit. ita illum in persequendi studio mœror, hos lætitia retardavit. Hunc in illo timore, & fuga Tigranes rex Armenius excepit, diffidentemque rebus suis confirmavit, & afflictum erexit, perditumque recreavit. cujus in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatæ sunt. Erat enim metus injectus iis nationibus, quas numquam populus Romanus neque lacessendas bello, neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis, atque vehemens opinio quæ per animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi & religiosissimi diripiendi caussà, in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multæ, atque magnæ novo quodam terrore, ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Tigranis regno ceperat, & prœliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum, ac desiderio suorum commovebatur. Hîc jam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex iis locis à militibus nostris reditus magis maturus, quam processus longior quæreretur. Mithridates autem & suam manum jam confirmarat, & eorum, qui se ex ejus regno [f] collegerant, &

[e] *per quæ loca.* [f] *congregaverant.*

aspectu retardans. Vide Ovidium Eleg. 9. Trist. lib. 3.

33. *Sic Mithridates*] Similitudo, nam sicut Medea patrem, sic Mithridates Lucullum retardavit, dum thesauros ejus exercitui diripiendos objecit post cladem ad Cyzicum, ubi tanta hominum pecorumque strages facta est, ut Granicus & Asopus amnes cruenti sanguine fluxerint.

45. *Fani locupletissimi*] Fanum Cumanum significat, quod à Muræna spoliatum est, suadente quodam Archelao, qui à Mithridate defecerat. de quo Appianus in Mithrid. quid sit fanum dictum est in Div. par. 4. l. 6.

49. *Urbem*] Tigranocertam intelligit, quam Tigranes condidit, & suo nomine appellavit. ejus muros quinquaginta cubitis altos fecit, in quam totius sui Regni ditissimi quique, ut Regi gratificarentur, suos thesauros deportaverunt, in hac, inquit Plutarchus, præter multas opes talentorum octo millia Lucullus reperit. ad hanc urbem Mithridatis & Tigranis copias, in quibus erant ducenta quinquaginta peditum, & equitum quinquaginta millia, Lucullus parvo suorum numero superavit. Post hanc cladem duo illi Reges alium pararunt exercitum, in quo septuaginta peditum millia, & equitum triginta quinque numerabantur. hunc iterum Lucullus profligavit. Quare Tigranes in Armeniam interiorem, Mithridates in Pontum fugit.

50. *Longinquitate*] Occultat hic Luculli turpitudinem, qui hostem fugientem reliquit, & factum ejus excusat longinquitate locorum, aut potius seditione militum. Nam Valerianæ legiones detrectarunt imperia; quod sua stipendia implevissent. Plutarchus ait Luculli superbia & avaritia offensos fuisse milites, qui ad defectionem à Pub. Clodio sollicitati sunt.

magnis,

magnis adventitiis multorum regum & nationum copiis juvabatur. Hoc jam fere sic fieri solere accepimus, ut regum afflictæ fortunæ facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno; quod regale iis nomen magnum & sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam cum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut eam, posteaquam pulsus erat, terram umquam attingeret: sed in exercitum vestrum clarum, atque victorem impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites, (sicut poëtæ solent, qui res Romanas scribunt) præterire me nostram calamitatem: quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex prœlio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo gravissimaque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro jussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum, veteri exemplo putavistis, partem militum, qui jam stipendiis confecti erant dimisit, partem Glabrioni

55. *Adventitiis*] Mithridates novum in Ponto exercitum collegit.

Ib. *Regum & nationum*] Medorum, Adiabenorum, Gordyenorum, Arabum, Albanorum, Iberorum auxilium sibi comparavit.

59. *Sanctum*] Ulpianus sanctum illud esse dicit, quod nec sacrum est, nec prophanum, sed sanctione quadam confirmatum.

63. *In exercitum vestrum*] Mithridates cum rediisset in Pontum, Fabium superavit, quem ibi Lucullus reliquerat. Deinde temeritate Triarii legati, supra septem Romanorum millia, centuriones centum, & tribuni militum viginti quatuor occisi sunt.

64. *Sinite*] Occupatione utitur, qua simulat nolle se dicere quæ acciderunt, quo majora videantur, quam ille efficere dicendo possit: nam ait calamitatem istam tantam esse, ut eam ad aures Luculli non ex prælio nuntius, sed ex sermone rumor afferret.

Ib. *Sicut poetæ*] Poetæ res non quales gestæ sunt, exponunt; sed fingunt ad ingenii ostentationem.

66. *Ex prælio nuntius*] Elatè id dicit: nam ex prælio Triarius evasit cum aliquot militibus. hanc tamen omnium cladem maximam in hoc bello Romani passi sunt.

69. *Vestro jussu*] Populus jubebat, censebat Senatus: nam non penes Senatum, sed populum summa erat autoritas, unde hæc formula, *velitis, jubeatis Quirites.* Populus igitur imperium dabat aut adimebat: jubebat, & abrogabat leges: bella denuntiabat, aut dissolvebat.

Ib. *Diuturnitati imperii*] Lucullus Consul provinciam Asiam sortitus, bellum contra Mithridatem gerendum suscepit, quod omnino septem annos continuavit.

70. *Veteri exemplo*] Post ejectos Reges imperium Consulum annuum erat; quo finito, semper novi Consules creabantur. aliquando tamen ad tres annos, vel plures etiam pro rerum occasione concedebatur. Unde Livius lib. 4. *Maximam libertatis pop. Rom. custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent, & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset.*

71. *Stipendiis*] Confecisse stipendia veterani censebantur, cum novem annos militaverant. Hoc autem tempus ponere in castris, ab anno decimo sexto ad quadragesimum quintum, si Respubl. postulabat, tenebantur.

Ib. *Dimisit*] Lucullus Valerianos dimisit, qui sequi eum noluerunt, qui Fimbriani tunc dicebantur, quod duce Fimbria legato in ducem assumpto, Valerium Consulem ob avaritiam invisum occiderunt.

Ib. *Glabrioni tradidit*] Glabrio Bithyniæ in provinciam redactæ præerat, & jubente populo, Lucullo successit.

tradidit. Multa prætereo consultò: sed ea vos conjectura perspicitis, quantum illud bellum futurum putetis, quod conjungant reges potentissimi, renovent agitatæ nationes, suscipiant integræ gentes, novus imperator vester accipiat, vetere [s] expulso exercitu. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum. Restat ut de imperatore ad id bellum deligendo, ac tantis rebus præficiendo, dicendum esse videatur.

[s] *dimisso.*

70. *Multa prætereo*] Conclusio partis est, per repetitionem eorum quæ bellum illud grave, & periculosum reddunt. 1. quod Mithridates & Tigranes bellum conjunctim gerunt. 2. quod Ponti & Armeniæ nationes utrique Regi parent. 3. quod integræ gentes nondum à Romanis lacessitæ bellum suscipiant, quibus juvari Reges poterunt.

75. *Novus Imperator*] Auget denique periculum à novo Imperatore qui ad hoc bellum mittendus est, qui novum exercitum accepturus est, expulso vetere, qui exercitus & ad parendum longe promptissimus est, & ad pugnandum fortissimus.

77. *Restat*] Transitio ad aliam Orationis partem, in qua de Imperatore dicendum est.

TERTIUM ARGUMENTUM.

Cneius Pompeius est bonus Imperator, quia in eo sunt quatuor virtutes quæ bonum imperatorem commendant, scientia rei militaris, virtus, autoritas, felicitas.

PRIMA PARS,

In quà probatur Pompeii scientia rei militaris.

IX. Utinam, Quirites, virorum fortium, atque innocentium copiam tantam haberetis, ut hæc vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello præficiendum putaretis. Nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit; quæ res est, quæ cujusquam animum in hac caussa dubium [a] facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, autoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit, aut esse debuit? qui è [b] ludo, atque pueritiæ disciplina, bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris exer-

[a] *reddere.* [b] *schola.*

10. E *ludo*] Per ludum scholas intelligit, quas communi nomine, *ludum* Romani dixere, & *Ludi-Magistros*, qui eas docebant. Statim à Scholis causas egit in foro. de cujus eloquentia Cicero loquitur in lib. de Claris Oratoribus.

11. *Ad patris exercitum*] Magni Pompeii pater Cn. Pompeius Strabo exercitum

exercitum, atque in militiæ disciplinam profectus est. qui [c] extrema pueritia miles fuit summi imperatoris, ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator: qui sæpiùs cum hoste conflixit, quàm quisquam cum inimico concertavit, plura bella gessit, quàm cæteri legerunt, plureis [d] provincias confecit, quàm alii concupiverunt: cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis præceptis, sed suis imperiis: non [e] offensionibus belli, sed victoriis; non [f] stipendiis, sed triumphis est traducta. Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuit fortuna reipublicæ? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mistum ex civitatibus, atque

[c] *extrema parte pueritiæ.* [d] *subjugavit plures nationes.* [e] *jacturis.* [f] *non annis quos posuit in bello.*

citum contra Cinnam patriæ rebellantem duxit, quem filius in castra sequutus est anno ætatis suæ decimo septimo. Hic autem cùm Cinnam ab urbis mœnibus expelleret, cum pluribus aliis fulmine periit.

12. *Extrema pueritia*] In tres partes ait A. Gellius lib. 10. sic à Servio Tullio Romanorum rege ætatem divisam esse, adeo ut pueri essent usque ad annum decimum septimum, ad quadragesimum sextum juvenes, & ætate reliqua senes. hac prima ætate Syllæ imperatoris miles fuit Pompeius.

13. *Maximi exercitus*] Cum Cinna Consul occisus esset, qui bellum in Repub. concitarat, Carbo ejus collega contra Syllam profectus est, qui ex Asia victorem exercitum reduxerat. Pompeius vix annos natus viginti tres privatus adhuc tres legiones in agro Piceno conscripsit, tota sibi addita nobilitate. itaque florentissimum exercitum ad Syllam adduxit. in itinere multas Italiæ civitates confirmavit, multos ad suas, qui inimicorum Scipionis & Carbonis partes sequuti fuerant, adduxit, & utrumque prælio lacessivit. Cum ad Syllam Pompeius pervenisset, equo desiliens eum imperatorem salutavit, & à Sylla vicissim Pompeius imperator salutatus est, antequam admissus esset in Senatum: eum Sylla mox in Celtiberiam misit cum exercitu.

14. *Qui sæpius, &c.*] Hostes propriè tantum dicebantur, quibus per Feciales à populo Romano bellum indicebatur: inimici vero quibuscum privatæ simultates habebantur. utitur autem his verbis eleganti hyperbole ad extollendas Pompeii laudes.

16. *Plures provincias confecit*] Nationes plures, & populos subjecit, qui in Provincias pop. Rom. redacti sunt.

Ib. *Quam alii*] Sive Imperatores, sive alii Magistratus subjici Reip. concupiverunt.

18. *Suis imperiis*] Pompeio nemo ferè sæpius imperator fuit; ideoque non tam præceptis, & lectione bellorum scientiam militarem, quam usu proprio, & experientia assequutus est.

19. *Triumphis*] Ter Pompeius triumphavit, nempe ut ait Velleius Paterculus, de Africa, Europa, & Asia propter victorias, quas in illis tribus orbis partibus retulit, de quibus infra.

20. *Civile*] De civili bello loquitur quod in Republica cum Cinna & Carbone gestum. de quo infra.

21. *Africanum*] Africanum bellum cum Cn. Domitio, quem proscripti plerique ex Italia sequuti fuerant, & Hierica Numidiæ rege, qui & à Plutarcho Hiarba nominatur, gestum est: quos omnes adversus Syllam molientes uno prælio interemit. Hoc autem bellum intra dies quadraginta confecit, ac postea Romam rediit, ubi magnus à Sylla salutatus est, ipsique contigit, quod nulli antea, ut annos viginti quatuor natus, & tantum eques Rom. victor triumpharet.

Ib. *Transalpinum*] Quod gessit contra Gallos qui transeunti in Hispaniam exercitui Rom. iter prohibebant.

Ib. *Hispaniense*] In quo Sertorium jam ab annis octo contra Rempub. bellum agentem superavit.

Ib. *Mistum*] Dum bellum in Asia gereretur, exortum est civile ex gladiatoribus conflatum, qui Capuæ è Ludo Lentu-

que ex bellicosissimis nationibus servile, navale bellum, varia & diversa genera & bellorum, & hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, quæ hujus viri scientiam [s] fugere possit.

[s] *quæ possit ignorari ab hoc viro.*

Lentuli 74. eruperant, ex servis & ergastulis tanto numero, ut sexaginta millia numerarentur. Ducem illi Spartacum habuerunt cum Chryso & Granico. Sedem belli fecerunt Vesuvium montem. Claudium Pulchrum Legatum, & P. Vatinium Prætorem prælio vicerunt, sed demum à M. Crasso superati sunt, cæsis hostium duodecim millibus & trecentis; tribus vero millibus, ut Florus ait, à Pompeio qui è pugna evaserant. Idem bellum mistum appellatur, quod è Gallis, & Germanis bellicosissimis nationibus plurimi ad hunc fugitivorum exercitum confluxerant, quos ducem habuisse Granicum T. Livius lib. 97. commemorat.

22. *Navale*] Navale bellum cum Piratis gestum est, & post quatuor menses à Pompeio confectum.

Ib. *Varia genera*] Alia terrestria, alia maritima confecit.

23. *Et hostium*] Gessit bellum cum Regibus, cum exulibus, cum proscriptis, cum piratis & servis.

SECUNDA PARS,

In quà probatur Pomp. virtus Militaris.

X. Jam vero virtuti Cn. Pompeii quæ potest par oratio inveniri? quid est, quod quisquam aut dignum illo, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Non enim illæ sunt solæ virtutes imperatoriæ, quæ vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, [a] industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quæ tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus, aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sulla hujus virtute, & consilio confessus est liberatam: testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii [b] explicavit: testis est Africa, quæ magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit: testis est Gallia, per quam

[a] *perseverantia, vel assiduitas.* [b] *liberavit.*

8. *Testis est Italia*] Cum Carbo, & Perpenna multas clades accepissent à Sylla, & pulsi ex Italia in Siciliam confugissent, Senatusconsulto Pompeius cum exercitu in eam missus est. Fugit statim Perpenna, Carbo venit in Pompeii potestatem, à quo mori jussus est. Inde omnes ab ipsis occupatas civitates amicè recepit præter Messanam. de his vide T. Livium lib. 89. Plutarchum in Pomp. Florum. Appianum.

11. *Testis est Africa*] De qua jam superius paragr. IX. l. 21. ibi autem viginti hominum millia delevit, quorum tria tantum millia Pompeium effugerunt, omnes reliqui cum Domitio interfecti sunt, de quo Plutarchus in Pomp.

12. *Testis est Gallia*] De itinere suo in Galliam sic loquitur Pompeius, &c. In epistola sua ad Senatum apud Salustium: *Equidem fateor, me ad hoc bellum majore studio quam consilio profectum, quippe qui nomine modo imperii à vobis accepto, diebus XL. exercitum para-*

quam legionibus nostris in Hispaniam iter, Gallorum internecione, patefactum est: testis est Hispania, quæ sæpissime plurimos hosteis ab hoc superatos, prostratosque conspexit: testis est iterum, & sæpius Italia, quæ, cum servili bello tetro, periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum exspectatione Pompeii attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum, ac sepultum: testes vero jam omnes oræ, atque omnes exteræ gentes ac nationes: denique maria omnia, tum universa, tum in singulis oris omnes sinus, atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos, aut tam firmum habuit præsidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus ut lateret? quis navigavit, qui non se, aut mortis, aut servitutis periculo [c] committeret? cùm aut hieme, aut referto prædonum mari navigaretur. Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam latè divisum, atque dispersum, quis unquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? Quam provinciam tenuistis à prædonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui præsidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas, aut à prædonibus captas urbeis esse sociorum? Sed quid ego longinqua commemoro? fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani, longè à domo bellare, & [d] propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. sociis vestris ego mare clausum

[c] *exponeret.* [d] *viribus.*

paravi; hostesque in cervicibus jam Italiæ agentes, ab Alpibus in Hispaniam submovi, per eas iter aliud atque Annibal nobis opportunius patefeci; recepi Galliam, Pyrenæum (jacetaniam,) indigetes; & primum impetum Sertorii Victoris, novis quidem militibus, & multo paucioribus sustinui; biememque in castris inter sævissimos hostes, non per oppida, neque ex ambitione mea egi. Appianus iter ab eo patefactum in Alpibus inter Padi & Rhodani fontes fuisse ait. Unde Lucanus lib. 8.

Adde truces Lepidi motus, Alpinaq; bella,
Armaque Sertorii revocato consule victa.

14. *Testis est Hispania*] Plinius lib. 7. de Pompeio victore in Hispania sic loquitur. *Statim ad Solis occasum congressus excitatis in Pyrenæo trophæis oppida iↄcccclxxvi. ab Alpibus ad fines Hispaniæ ulterioris in ditionem redacta victoriæ suæ adscribit.*

19. *Testes omnes oræ*] Mithridates naves quasdam instituerat cum paucis hominibus in eis, ut Romanis navigantibus in Asiam iter clauderet. his ita se prædones & piratæ cum exulibus, & servis fugitivis adjunxerunt, ut mare non solum & insulas, & urbes omnes maritimas, sed etiam Italiam infestarent. Tanta autem facta est eorum multitudo ut naves mille haberent. Cilices porro dicti sunt, sive Cilices illi fuerint plerique, sive quod se in Ciliciam reciperent. Contra eos missus Pompeius imperator lege Gabinia statim bellum illud confecit. de hoc bello scripsere Appianus, Florus, &c.

25. *Hoc tantum bellum, &c.*] Bello hoc infestabatur totum mare mediterraneum, quod *turpe* appellat, quia in dedecus populi Rom. susceptum est: *vetus*, quia annis viginti tribus duravit, ab Octavii scilicet & Cinnæ Consulatu, ad Lepidi & Tulli Consulatum.

27. *Omnibus annis*] Florus tradit intra diem quadragesimum confectum fuisse à Pompeio.

32. *Captas urbes*] Plutarchus numerat quadringentas.

per

per hosce annos dicam fuisse, cum exercitus nostri Brundusio nunquam, nisi summa hieme, [e] transmiserint? Quid, ad nos cùm ab exteris nationibus venirent, captos querar, cum legati populi Romani redempti sint? mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cum duodecim [f] secures in prædonum potestatem pervenerint? Quid aut Colophonem aut Samum nobilissimas urbeis, innumerabilesque alias captas esse commemorem, cum vestros portus, atque eos portus, [g] quibus vitam & spiritum ducitis, in prædonum fuisse potestate sciatis? An vero ignoratis, portum Caietæ celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante prætore, à prædonibus esse direptum? Ex Miseno autem, ejus ipsius liberos, qui cum prædonibus antea ibi bellum gesserat, à prædonibus esse sublatos? Nam quid ego Ostiense [h] incommodum, atque illam labem, atque ignominiam reipublicæ querar, cum prope inspectantibus vobis, classis ea, cui consul populi Romani præpositus esset, à prædonibus capta, atque oppressa est? Pro dii immortales! tantamne unius hominis incredibilis, ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicæ potuit, ut vos, qui modò ante [i] ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium prædonum navem esse audiatis? Atque hæc qua celeritate gesta sint quamquam videtis, tamen à me in

[e] *transierint mare.* [f] *duo Prætores cum insignibus suis.* [g] *eas res quibus vita & spiritus continetur.* [h] *direptionem.* [i] *ante portum Ostiæ, qui est in ostio Tibris.*

37. *Brundusio*] Brundusium civitas Italiæ in Calabriæ portu nobilis, unde in Græciam trajicitur, & unde solvit Pompeius contra piratas ducturus exercitum. hanc oram circa Brundusium invaserant piratæ.

41. *Duodecim secures*] Insignia dignitatis pro ipsis Prætoribus ponit. illi fuerunt Sextilius, & Bilinus qui cum suis insignibus & lictoribus abducti sunt à Piratis, ut ait Plutarchus. quilibet autem Prætor sex Lictores habebat extra urbem qui præirent, in urbe vero tantum fasces præferebantur.

42. *Colophonem*] Colophon urbs Ioniæ celeberrima suis equitibus.

Ib. *Aut Samum*] Urbs ejusdem provinciæ.

44. *Spiritum*] Nulla jam frumenta ex Asia, Africa, Sicilia, & Sardinia Romam afferebantur : sicut & alia id genus, quæ ad vitam pertinent conservandam.

45. *Caietæ*] Caieta portus est in Campania à nutrice Æneæ sic dictus, quia ibi sepulta est, de qua Virg. sic 7. Æneid.

Tu quoque littoribus nostris Æneia nutrix
Æternam moriens famam Caieta dedisti.

46. *Inspectante prætore*] Quis fuerit ille Prætor non constat ex autoribus, nisi fortasse sit M. Antonius, qui ante Pompeium ad hoc bellum missus, pessime rem gessit, & ibidem periit. Certe Florus in epist. scribit filiam ejus à prædonibus raptam fuisse.

47. *Miseno*] Misenum Italiæ promontorium est ab Æneæ Comite sic appellatum. Virg. 6. Æneid.

49. *Ostiense incommodum*] Ostia urbs fuit condita ab Anco Martio rege in Ostiis Tiberinis. Tanta fuit piratarum audacia ut ad eam urbem appulerint, ibique Romanorum naves incenderint, omniaque diripuerint, imo quasi de reditu, non cogitarent, ibi morabantur, & omnes quos non occiderant, prædamque universam tanquam in sua civitate deposuerunt. de his vide Dionem lib. 26.

50. *Consul. pop. Rom.*] Nihil de illo Consule reperitur, ne nomen quidem.

54. *Ante Ostium*] Oceani ostium appellat,

in dicendo prætereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quæstus studio, tam brevi tempore, tot loca adire, tantos [k] cursus conficere potuit, quàm celeriter Cn. Pompeio duce, belli [l] impetus navigavit? qui, nondum tempestivo ad navigandum mari, Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit: atque hæc tria frumentaria subsidia reipublicæ firmissimis præsidiis, classibusque munivit. Inde se cùm in Italiam recepisset, duabus Hispaniis, & Gallia Cisalpina præsidiis, ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris & in Achaiam, omnemque Græciam navibus, Italiæ duo maria maximis classibus, firmissimisque præsidiis adornavit: ipse autem, ut à Brundusio profectus est, unde quinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adjunxit: omnes qui ubique prædones fuerunt, partim capti, interfectique sunt, partim unius hujus imperio ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus, cùm ad eum usque ad Pamphyliam legatos, [m] deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit, obsidesque [n] imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn.

[k] *navigationes.* [l] *classis Pompeii.* [m] *intercessores.* [n] *imperavit ut darent obsides.*

pellat, quâ Oceauus in mare, quod alii interius, alii Mediterraneum vocant, influit.

60. *Belli impetus*] Pompeii classis, in qua totius belli impetus consistebat.

61. *Siciliam adiit, &c.*] Siciliæ maxime prædones infesti erant, & frumenta Romam ex ea afferri prohibebant. unde porro illa provincia vulgo Reipub. horreum appellabatur, teste Livio.

63. *Inde cùm in Italiam se recepisset*] Gabinia lege imperium exercitûs in piratas Pompeio datum est. quare nihil habuit prius quàm ut statim eas suis legatis singulis maris partes assignaret, quas quique eorum defenderent.

64. *Duabus Hispaniis*] Hispaniarum altera cis est, altera ultra Iberum flumen. mari autem Hispanico Tiberium, Neronem, & Manlium Torquatum præfecit.

Ib. *Gallia Cisalpina*] Gallia Cisalpina est pars Italiæ ab Alpibus ad Rubiconem fluvium, quæ ab iis Gallis dicta est, qui Alpes transgressi, dimidiam prope Italiam occupaverunt. Hæc à Romanis Cisalpina, altera, unde venerant, Transalpina dicta est. Mari Gallico M. Pomponium præfecit.

65. *Illyrici maris*] Illyricum mare ab Illyrio denominatum est. pars est autem Europæ Pannoniam inter & mare Adriaticum. Huic præfecit sicut & Tyrrheno L. Gellium, & Cn. Lentulum.

66. *Omnemque Græciam*] Græciæ diversis oris præfecit Cinnam, L. Cullium, & Pisonem.

Ib. *Italiæ duo maria*] Adriaticum & Tyrrhenum.

67. *Ipse autem à Brundusio*] Cum sexaginta navibus profectus, piratas insequutus est, quos in Ciliciam redire compulit. suis autem omnibus legatis jusserat sua in statione remanere, nec hostes insequi, sed mutuis auxiliis se juvare, ut eos intercluderent.

71. *Idem Cretensibus*] Creta aliud fuit cum Cilicia piratarum receptaculum, quos ibi Metellus oppugnabat, quorum multos interemit.

Ib. *In Pamphyliam*] Pamphylia regio minoris Asiæ fuit, Ciliciam inter & Lyciam.

72. *Legatos deprecatoresque*] Territi Cretenses ne reliquos interficeret Metellus, miserunt legatos ad Pompeium, ut ei se potius quàm Metello dederent, rati videlicet quòd ab illo mitius secum ageretur. quare Pompeius, ut hanc laudem Metello præriperet, Octavium

Cn. Pompeius extremâ hyeme [o] apparavit, ineunte vere suscepit, mediâ æstate confecit. Est hæc divina atque incredibilis virtus Imperatoris. Quid cæteræ, quas paullo ante commemorare cœperam, quantæ, atque quàm multæ sunt? non enim solum bellandi virtus in summo atque perfecto Imperatore quærenda est: sed multæ sunt [p] artes eximiæ, hujus administræ, comitésque virtutis. Ac primum quantâ innocentiâ debent esse Imperatores? quantâ deinde omnibus in rebus temperantia? quantâ fide? quantâ facilitate? quanto ingenio? qnantâ humanitate? Quæ breviter, qualia sint in Cn. Pompeio consideremus, summa enim omnia sunt, Quirites! sed ea magis ex aliorum [q] contentione, quàm ipsa per sese cognosci, atque intelligi possunt. Quem enim possumus Imperatorem aliquo [r] in numero putare, cujus in exercitu [s] væneant centuriatus, atque vænierint? quid hunc hominem magnum aut amplum de republica cogitare, qui pecuniam ex ærario depromptam ad bellum [t] administrandum, aut propter cupiditatem provinciæ Magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romæ in quæstu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui hæc fecerint. Ego

[o] *præparavit.* [p] *virtutes quæ sunt famulæ & comites hujus virtutis militaris.* [q] *comparatione.* [r] *numerare in aliquo ordine Imperatorum.* [s] *vendantur.* [t] *gerendum.*

vium legatum suum Metello misit, ut ab obsidione cessaret: ipseque legatus præsidium contra Metellum Cretensibus tulit, quos tamen ad deditionem compulit Metellus, sumpto de iis supplicio: quod etsi turpe fuit Pompeio, tamen ejus laudi Cicero vertit.

75. *Ineunte vere*] Docent hoc bellum intra quatuor menses apparatum fuisse, susceptum & confectum: Livius lib. 99. prædones intra quadragesimum diem toto mari pulsos fuisse: Plutarchus intra tres menses, Appianus intra septuaginta dies omnes Piratarum naves, id est trecentas & amplius in Pompeii potestatem venisse: centum autem & viginti diebus cunctas illorum urbes, arces, perfugia & castella pop. Rom. cæsis ipsorum decem millibus subjecta fuisse.

78. *Quid cæteræ*] Illustris amplificatio per quam extollit egregiam & divinam Pompeii virtutem militarem, enumeratis aliis, quibus hæc prima maxime illustratur.

80. *Artes eximiæ*] Bellicas virtutes intelligit, quas lib. 2. de finibus, *maximas artes appellat.*

82. *Facilitate*] Non felicitate, ut in pluribus codicibus legitur. nam postea aget de ejus felicitate. adde quod hæc facilitas maxime ad Imperatoris humanitatem pertineat.

87. *Centuriatus*] Centuriatus munus est Centurionis, qui centum præest militibus. carpit autem hîc Imperatorum avaritiam, qui officia militaria vendebant, quæ virtuti militum concedi debent.

89. *Ex ærario deprompta*] Imperatoribus, qui mittebantur, concedebatur ex ærario publico pecunia, quæ vulgo attributa dicebatur, ut Varro probat.

90. *Propter cupiditatem provinciæ*] Seligebantur provinciæ à Senatu, quæ Consulibus, quæ Prætoribus darentur, quas postea vel sortitione obtinebant, vel à Senatu, vel aliquando à Tribunis plebis, quas illi per vim pecuniâ corrupti concedebant, ut avaritiæ vel Consulum, vel Prætorum satisfacerent.

91. *Admurmuratio*] Præmunitio, qua removet à se calumniæ suspicionem, quam ingeniosè detorquet, aut in ipsos auditores, qui Lucullum notare, aut in eos ipsos, qui irasci poterant. Consuetudo autem populi erat, ut, cum, quod sibi placeret, in concione audivisset, summissâ voce, alius alii bene dictum insusurraret: quod admurmuratio dicebatur.

autem neminem nomino. quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam Imperatorum quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus [a] ferant, quis ignorat? Itinera, quæ per hosce annos in Italia, per agros, atque oppida civium Romanorum nostri Imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius statuetis, quid apud exteras nationes fieri existimetis. utrùm plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbeis, an hibernis sociorum civitates esse deletas? neque enim potest exercitum is continere Imperator, qui se ipsum non continet: neque severus esse in judicando, qui alios in se severos esse judices non vult. Hîc miramur, hunc hominem tantùm excellere cæteris, cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modò manus tanti exercitûs, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Jam verò quemadmodum milites hibernent, quotidiè sermones ac literæ proferuntur: non modò, ut sumptum faciat in militem, nemini vis affertur; sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. hiemis enim, non avaritiæ perfugium Majores nostri in sociorum, atque amicorum tectis esse voluerunt. Age verò, cæteris in rebus quali sit temperantia, considerate. unde illam tantam celeritatem, & tam incredibilem cursum initum putatis? non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt; sed hæ res, quæ cæteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam revocavit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad

[a] *afferant.*

96. *Per hosce annos*] Tempus significat, quo ducti sunt exercitus contra Mithridatem, Piratas, Sertorium & Spartacum.

100. *Hibernis*] Hiberna dicuntur loca, ubi per hyemem exercitus manent.

105. *Manus tanti exercitûs*] Ita pervenerunt in Asiam legiones Pompeii ut non modò nihil rapuerint per viam, sed ne pedem quidem tulerint apud eum qui hostis non esset.

108. *Ut sumptum faciat*] Nemini vis infertur ut sumptus fiant erga milites, subministrando v. g. vestes, pecuniam, &c. Sed ne permittitur quidem, ut eos sumptus, vel ipsi Asiani sponte faciant.

110. *Majores nostri*] Censuerunt socios in hibernis non esse gravandos sumptibus. Itaque cum innocentia virtus sit, quæ nulli nocet, colligere facile licet quanta Pompeii sit, non modo qui nemini nocuit sua avaritia, sed ne nocere quidem vel leviter suis permisit.

111. *Age verò*] Nunc de temperantia Pompeii. est autem temperantia virtus, quæ ex recta ratione libidini, voluptati, & aliis pravis affectionibus dominatur.

115. *Remorari solent*] Avaritia Lucullum, à persequendo Mithridate retardavit.

117. *Non libido*] Eâ continentiâ fuisse Pompeium narrat Plutarchus, ut captis Mithridatis pellicibus, omnes salvas ad parentes remiserit.

118. *Nobilitas urbis*] Cum solvisset Brundusio, multas urbes pulcherrimas prætermisit, tantùm Athenas lustravit, ubi sacra fecit, habitâ oratione ad populum.

quie-

quietem: postremo signa & tabulas, cæteraque ornamenta Græcorum oppidorum, quæ cæteri [x] tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de cœlo delapsum intuentur: nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hac quondam abstinentiâ, quod jam nationibus exteris incredibile, ac falsò memoriæ proditum videbatur. nunc imperii nostri splendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt, non sine caussa Majores suos tum, cum hac temperantia Magistratus habebamus, servire populo Romano, quàm imperare aliis maluisse. Jam verò ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberæ querimoniæ de aliorum injuriis esse dicuntur, ut is qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur. Jam quantum consilio, quantùm dicendi gravitate, & copiâ valeat, in quo ipso inest quædam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso in loco sæpe cognostis. Fidem verò ejus inter socios quantam existimari putatis, quam hostes omnium gentium sanctissimam esse judicarint? Humanitate jam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem ejus pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit quin huic tantum bellum hoc [y] transmittendum sit, qui ad omnia vestræ memoriæ bella conficienda, divino quodam consilio natus esse videatur?

[x] *auferenda.* [y] *decernendum.*

119. *Signa & tabulas*] Si quæ statuæ & picturæ essent in urbibus devictis, ab Imperatoribus assumebantur, quas Romam mittebant, eorum autem usus immodicus fuit apud Romanos veteres, ex quo Asia devicta fuit. Certe M. Scaurus Ædilis tria signorum millia in scenam produxit.

124. *Fuisse Romanos*] Tanta abstinentiâ quondam apud veteres Romanos fuêre Curius Dentatus, Fabricius, ut oblata sibi munera repudiarent. Vide Valerium Max. lib. 4. cap. 3.

131. *Facilitate*] Facilitas virtus est, quâ quis aliis intempestive accedentibus, aut imprudenter interrogantibus obsequentem & blandum se exhibet.

138. *Et quisquam*] Conclusio, quâ concludit locum de virtute Pompeii.

TERTIA PARS,

In quâ probatur Pompeii autoritas in bellis administrandis.

XI. Et, quoniam autoritas multum in bellis quoque administrandis, atque imperio militari valet, certe nemini dubium est quin ea in re idem ille Imperator plurimum possit. vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de Imperatoribus vestris existiment, quis ignorat? cùm sciamus, homines in tantis rebus, [a] ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut a-

[a] *moveri opinione famæ, & certâ aliquâ ratione, ut aliquem contemnant aut metuant.*

ment,

ment, opinione non minus famæ, quàm aliquâ certa ratione commoveri. Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? cujus res gestæ pares? de quo homine vos, id quod maximè facit autoritatem, tanta, & tam præclara judicia fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quo non illius diei fama pervaserit, cùm universus populus Romanus referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune gentium bellum Cn. Pompeium Imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum hujus autoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui, quo die à vobis maritimo bello præpositus est Imperator, tanta repente vilitas annonæ ex summa inopia & caritate [b] rei frumentariæ consecuta est, unius spe & nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. Jam vero acceptâ in Ponto calamitate ex eo prælio, de quo vos paullo ante invitus admonui, cùm socii pertimuissent, hostium opes animique crevissent, cùm satis firmum præsidium provincia non haberet; amisissetis Asiam, Quirites, nisi ipsum [c] id temporis divinitùs Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Hujus adventus & Mithridatem insolitâ inflammatum victoriâ continuit, & Tigranem magnis copiis minitantem Asiæ retardavit. Et quisquam dubitabit quid virtute perfecturus sit, qui tantum autoritate perfecerit? aut quàm facile imperio atque exercitu socios & vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit? Age vero, illa res quantam declarat ejusdem hominis apud hosteis populi Romani autoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore omnes unà huic se dediderunt? quod Cretensium legati, cùm in eorum insula noster Imperator, exercitusque esset, ad

[b] *frumenti.* [c] *eo ipso tempore.*

10. *Præclara judicia*] Præclara judicia de Pompeio fecit populus Romanus, cum adhuc Equiti triumphus decretus est, & Quæstor tantum, cum imperio Proconsulis contra Sertorium missus est, & ante omnes gestos Magistratus, Consul declaratus est.

12. *Referto foro*] Locum Comitiorum pro foro ponit, quia ita foro propinquus erat, ut sæpe pro eo nominetur.

13. *Repletisque*] Circa forum templa fuisse quamplurima Asconius scribit.

14. *Commune gentium*] Bellum illud contra piratas commune idcirco fuit gentium omnium, quia illi omnibus nationibus erant infesti.

21. *Acceptâ calamitate*] Cùm Triarius à Mithridate victus est de quo supra.

25. *Ad eas regiones*] Pamphyliam & Ciliciam Asiæ minoris, aptissimas provincias ad bellum Piraticum gerendum, Pompeius adventu suo confirmavit.

27. *Insolita*] Vinci, non vincere solitus fuit Mithridates.

Ib. *Tigranem*] Tigranes sequutus est redeuntem in Pontum Mithridatem, adversus quem, cum Lucullus duceret exercitum, à Senatu revocatus est in Italiam.

31. *Age vero*] Comprobationem amplificat ab exemplis, ut certius Pompeii ostendat autoritatem.

35. *Noster Imperator*] Metellus intelligitur, qui contra Cretenses bellum gerebat.

Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem ipse Mithridates, nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eumque Pompeius legatum semper judicavit: ii quibus semper erat molestum, ad eum potissimùm esse missum, [d] speculatorem, quàm legatum judicare maluerunt. Poteſtis igitur jam constituere, Quirites, hanc autoritatem multis postea rebus gestis, magnisque vestris judiciis amplificatam, quantum apud illos Reges, quantum apud exteras nationes valituram esse existimetis.

[d] *exploratorem.*

36. *Eique omnes*] Non solùm illi Piratæ qui obsidebantur à Metello; sed omnes reliquæ totius insulæ civitates dedere se venienti Pompeio voluerunt. Legimus enimvero apud Livium, lib. 100. quòd Cretenses legatos miserint ad Pompeium, ut eorum civitates deditione reciperet.

39. *Ii quibus erat molestum*] Probabile est Metellum & Perpennam designari, quibus molestum erat, cum haberent exercitum in Hispania, non ad se, sed ad Pompeium legatos mitti.

40. *Speculatorem*] Credibile admodum est, potius speculatorem quàm legatum ad Metellum & Perpennam misisse, quia fœdus cum Sertorio Mithridates iniverat.

41. *Poteſtis constituere*] Complexio, quâ concludit ad illum bellum mittendum esse Pompeium, cùm tanta sit illius autoritas.

QUARTA PARS,

In quâ probatur Felicitas Pompeii.

XII. Reliquum est, ut de felicitate, quam [a] præstare de seipso nemo potest, meminisse, & commemorare de altero possumus; sicut æquum est homini de potestate deorum, timide & pauca dicamus. Ego enim sic existimo; Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, & cæteris magnis Imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, sæpius imperia mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quædam ad amplitudinem, & gloriam, & ad res magnas bene gerendas divinitus adjuncta fortuna. De hujus autem hominis felicitate, quo

[a] *prædicare.*

1. *Quam præstare*] Nihil humanâ felicitate inconstantius est. Unde Seneca in Agamem. *Nulla longi temporis felicitas.*

4. *Maximo*] Fabius Maximus, cunctando Annibalem superavit. Is Dictator, & quinquies Consul fuit.

Ib. *Marcello*] Marcellus quinquies Consul fuit, Gallos vicit, Insubres Reipub. subjecit, Annibalis exercitum ad Nolam fudit, Syracusas expugnavit.

Ib. *Scipioni*] Africanus annos natus viginti quatuor, in Hispaniam cum imperio Consulari missus est Africam vicit, & relatâ insigni victoriâ, redire in Africam Annibalem coegit. bis Consul fuit.

Ib. *Mario*] Marius Jugurtham Regem vicit, de quo triumphavit. Teutones, Ambrones, Cimbros funditus delevit, septies Consul fuit.

de

de nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius poteſtate fortunam poſitam eſſe dicam, ſed ut præterita meminiſſe, reliqua ſperare videamur: ne aut inviſa diis immortalibus oratio noſtra, aut ingrata eſſe videatur. Itaque non ſum prædicaturus, Quirites, quantas ille res domi, militiæque, terrâ, marique, quantaque felicitate geſſerit: ut ejus ſemper voluntatibus non modo cives aſſenſerint, ſocii obtemperarint, hoſtes obedierint, ſed etiam venti, [b] tempeſtateſque [c] obſecundarint. Hoc breviſſime dicam, neminem unquam tam impudentem fuiſſe, qui à diis immortalibus tot & tantas res tacitus auderet optare, quot & quantas dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum ſit, Quirites, cùm communis ſalutis atque Imperii, tum ipſius hominis cauſsâ, ſicuti facitis, velle & optare debetis. Quare cum & bellum ita neceſſarium ſit, ut negligi non poſſit; ita magnum, ut accuratiſſime ſit adminiſtrandum: & cum ei Imperatorem præficere poſſitis, in quo ſit eximia belli ſcientia, ſingularis virtus, clariſſima autoritas, egregia fortuna: dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod à diis immortalibus oblatum & datum eſt, in rempublicam conſervandam, atque amplificandam conferatis? Quod ſi Romæ Cn. Pompeius privatus eſſet hoc tempore; tamen ad tantum bellum is erat deligendus, atque mittendus: nunc cum ad cæteras ſummas utilitates hæc quoque opportunitas adjungatur, ut in iis ipſis locis adſit, ut habeat exercitum, ut ab iis qui habent, accipere ſtatim poſsit; quid expectamus? aut cur non, ducibus diis immortalibus, eidem cui cætera ſumma, cum ſalute reipublicæ commiſſa ſunt, hoc quoque bellum Regium committimus?

[b] *ſerenitates.* [c] *ſecundæ fuerint.*

12. *Aut inviſa*] Oratio inviſa diis eſſet, ſi fortunam in poteſtate Pompeii fuiſſe diceretur.

13. *Ingrata*] Si omitterentur beneficia quibus nos affecit.

17. *Venti*] Tam facile Piratas non ejeciſſet Pompeius, nec tam pauco tempore, niſi ventos ſecundos habuiſſet.

Ib. *Tempeſtates*] Sæpe pro ſerenitate tempeſtas uſurpatur. Sic Virgilius, Æneid. 7.

Unde hæc tam clara repente Tempeſtas.

23. *Quare cum*] Brevis velut peroratio, qua tum ex iis omnibus quæ attulit hactenus, tum ex Pompeii virtutibus concludit lege Manilia ad bellum Mithridaticum Imperatorem mittendum eſſe.

32. *In iis ipſis locis*] Erat tum Pompeius in Aſia contra prædones, ubi vicinus erat Mithridati.

Ib. *Ut habeat exercitum*] Integrum & florentem exercitum habebat.

Ib. *Ut ab iis*] Poterat habere exercitum, tum à Glabrione, cui Lucullus partem ſui dederat, tum ab aliis Romanis qui in viciniis provinciis erant cum imperio.

CONFUTATIONIS
PRIMA PARS,

In quâ confutat Hortensium, qui omnia tribuenda uni non censebat.

XIII. At enim vir clarissimus, amantissimus reipublicæ, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus; itemque summis ornamentis honoris, fortunæ, virtutis, ingenii præditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego autoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse & valere oportere confiteor: sed in hac caussa, tametsi cognoscitis autoritates contrarias fortissimorum virorum & clarissimorum; tamen omissis autoritatibus, ipsa re & ratione exquirere possumus veritatem, atque hoc facilius, quod ea omnia, quæ adhuc à me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, & necessarium bellum esse, & magnum, & in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? si uni omnia tribuenda sunt, unum dignissimum esse Pompeium: sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. [a] Obsolevit jam ista oratio, re multo magis, quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi, & in senatu contra virum fortem A. Gabinium graviter, ornateque dixisti, cum is de uno impera-

[a] *Jam non valet.*

1. *At enim*] Sic hanc refutationem aggreditur, ut incipiat à laude Hortensii & Catuli, quorum autoritatem & dignitatem amplificat, quo se facilius in animos audientium insinuet, & causæ suæ probet æquitatem.

2. *Beneficiis amplissimis*] Beneficiis amplissimis Catulus ornatus est, quia populo suffragante, factus est Consul cum M. Lepido.

Ib. *Summis ornamentis*] Per summa ornamenta Consulatus dignitatem qua non major erat in urbe, intelligit. Hortensius autem Consul cum C. Cæcilio Metello Consulatum gessit.

12. *Ad unum omnia*] Si Plutarcho credimus, Manilius legem ferebat, ut provincia tota, cui Lucullus præfuerat, omneque illius imperium Pompeio transmitteretur, adjungeretur etiam Bithynia, quæ Glabrioni obvenerat: totum bellum adversus Reges Mithridatem & Tigranem administraret; classem quoque, & copias omnes navales haberet, quas initio belli maritimi habuerat cum Phrygia, Lycaonia, Galatia, Cappadocia, Cilicia, Colchide superiore, Armenia, unà cum exercitu cui Lucullus præerat.

15. *Summa copia*] Idem Cicero scribit in Bruto Hortensium magna eloquentiæ laude floruisse, atque Asiaticæ dictionis studio in primis fuisse delectatum; eoque factum, ut adolescens in causis agendis magis, quam senior videretur.

Ib. *Contra virum fortem*] Cum Gabinius tribunus-plebis legem tulit de belli administratione Pompeio danda, L. Trebellius alter tribunus-plebis fortiter intercessit, & senatui promisit moriturum se potius, quam illa lex ferretur: cum autem sic perseveraret, Gabinius tribus intro vocare cœpit, ut Trebellio Magistratum abrogaret. Aliquandiu Trebellius ea re perterritus non adfuit; persistebat tamen in intercessione, sed posteaquam 7. & 10. tribus rogationem acceperunt, & una mens esset totius populi qui supererat, ut jussum

peratore contra prædones constituendo legem promulgasset: & ex hoc ipso loco permulta idem contra legem verba fecisti. Quid? tum, per deos immortaleis, si plus apud populum Romanum autoritas tua, quam ipsius populi Romani salus, & [b] vera caussa valuisset, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terræ imperium teneremus? an tibi tum imperium esse hoc videbatur, cum populi Romani legati, prætores, quæstoresque capiebantur? cum ex omnibus provinciis commeatu, & privato, & publico prohibebamur? cum ita clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem maritimam, neque publicam jam obire possemus? Quæ civitas antea unquam fuit, non dico Atheniensium, quæ satis late quondam mare tenuisse dicitur: non Carthaginiensium, qui permultum classe, maritimisque rebus valuerunt: non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis, & gloria remansit: quæ civitas antea unquam tam tenuis, quæ tam parva insula fuit, quæ non portus suos, & agros, & aliquam partem regionis, atque oræ maritimæ per se ipsa defenderet? At, hercle, aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Roman. cujus usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserat, magna, ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis, atque imperii caruit. Nos quorum majores Antiochum regem classe, Persenque supera-

[b] *bona.*

sum conficeret, remisit intercessionem Trebellius, atque ita lex à Gabinio de piratis persequendis lata est. ita Asconius. Vocat autem virum fortem Gabinium, quia contra Senatus voluntatem, & collegæ intercessionem hanc legem tulit.

17. *Ex hoc ipso loco*] In rostris tum orabat Cicero.

23. *Prætores*] Jam de his superius. paragr. iv. l. 43.

24. *Commeatu & privato*] Intelliguntur omnia cibaria, quæ ad victum sive exercitus, sive populi necessaria sunt. Appianus autem refert, antequam imperium belli piratici Pompeio decerneretur, summam fuisse rei frumentariæ caritatem, & inopiam.

25. *Clausa maria*] Clausum mare dicitur, cum aut propter tempestates, & frigus sæviens, aut propter Piratarum pericula tutò navigare non licet.

Ib. *Privatam rem neque publicam*] Neque mercatores navigare neque Magistratus in provincias proficisci audebant.

27. *Mare tenuisse*] Dionysius Hal. lib. 1. Antiquit. refert ita viribus navalibus valuisse Athenienses, ut per annos duodeseptuaginta maris imperium tenuerint.

28. *Carthaginiensium*] Appianus de iis in Libyco scribit magnam sibi maris partem subjecisse, & in Sicilia, Sardinia, aliisque insulis, quæ in illo mari sunt, ac in ipsa Hispania bellum gessisse, multa in loca colonias misisse, æquavisseque Græcorum potentiam.

29. *Non Rhodiorum*] Strabo lib. xi. de Rhodiis refert, res maritimas in primis curavisse, quare diu maris imperium tenuerunt, Piratas profligando.

35. *In navalibus pugnis*] Antiochi Regis legati à Romanis victi sunt, Livii testimonio, lib. 36. Carthaginienses in primo bello Punico, à Cneo Duellio, deinde ab Attilio Regulo.

36. *Utilitatis*] Quia vectigalia intercepta sunt.

Ib. *Dignitatis*] Captis legatis, & duodecim securibus de quibus tertium loquitur.

37. *Persenque superârunt*] Patet de Antiocho, ut jam diximus, sed non de Perse, quòd superatus sit: quare aut erra-

perarunt, omnibusque navalibus pugnis Carthaginienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos, paratissimosque vicerunt, iis nullo in loco jam prædonibus pares esse poteramus. Nos quoque, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omneis socios in ultimis oris autoritate nostri imperii salvos præstare poteramus, tum, cùm insula Delos tam procul à nobis in Ægæo mari [c] posita, quo omnes undique cum mercibus, atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro nihil timebat; iidem non modo provinciis, atque oris Italiæ maritimis, ac portubus nostris, sed etiam Appia jam via carebamus: & his temporibus non pudebat magistratus populi Romani, in hunc ipsum locum ascendere, cum eum vobis majores vestri exuviis nauticis, & classium spoliis ornatum reliquissent. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus & cæteros, qui, erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quæ sentiebatis: sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit, quam autoritati vestræ obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus, non modo nos illa miseria, ac turpitudine liberavit; sed etiam effecit ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terrà marique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur [d] obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam, an-ne Pompeio, an utrique (id quod est verius) ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti? Utrum ille qui postulat legatum ad tantum bellum, quem velit, idoneus non est qui impetret, cum cæteri ad expilandos socios, diripiendasque provincias, quos voluerunt legatos eduxerint? an ipse, cujus lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse de-

[c] *sita.* [d] *contradictum.*

erravit Cicero, aut de illa victoria omiserunt historici apud quos nulla illius mentio fit.

38. *Omnibus navalibus pugnis*] 1. Siciliam Carthaginiensibus Romani ademerunt. 2. Sardiniam. 3. Secundo bello Punico Hispaniam, atque per id tempus, dum Annibal Italiam, P. Scipio Libyam populabatur. adeo ut Romani stipendium Carthaginiensibus imperarint. tandem post annos quinquaginta postremum bellum exortum est, in quo Scipio minor Carthaginem evertit.

43. *Delos*] Delos mercibus celebris fuit, & commoda in Asiam ex Italia & Græcia navigantibus, ut Strabo scribit lib. Geogr. 10.

47. *Appia via*] Appia via ab Appio Claudio Censore dicta est, qui Cæcus nuncupatus est. à porta autem Capena usque ad urbem Capuam, ut ait Frontinus in libro de aquæ ductu, tum Brundusium usque lapidibus strata est. hac autem caruisse pop. Rom. dicit, quia ea pars quæ ad mare vergebat, prædonibus infestabatur.

48. *Hunc ipsum locum*] Id est in rostra, de quibus jam in Exordio. Porro Oratores ex rostris illis navium dicebant ad populum. Livius lib. 8. docet sub rostris partem inferiorem fuisse, unde privatis loqui fas erat.

58. *Ne legaretur Gabinius*] Postulavit sibi legatum Gabinium Pompeius, qui ipsi denegatus est. mittebantur autem legati vel à Senatu, vel à populo; quia sumptibus publicis mittebantur.

61. *Ad expilandos socios*] Eos designat, qui dividunt Magistratibus pecuniam, ut idonei sibi legati seligantur; nisi etiam Lucullum indicet, quem hic sæpe pungit..

bet

bet gloriæ ejus Imperatoris, atque ejus exercitûs qui consilio ipsius, atque periculo est constitutus? an Cn. Falcidius, Q. Metellus, Q. Cælius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omneis honoris caussâ nomino, cum Tribuni-pleb. fuissent, anno proximo legati esse potuerunt: in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabiniâ geritur, in hoc Imperatore, atque exercitu, quem per se ipse constituit, etiam præcipuo jure esse deberet? de quo legando spero Consules ad Senatum relaturos: qui si dubitabunt, aut [e] gravabuntur, ego me profiteor relaturum: neque me impediet cujusquam, Quirites, inimicum edictum, quo minus, fretus vobis, vestrum jus, beneficiumque defendam: neque præter intercessionem, quidquam audiam: de qua (ut arbitror) isti ipsi qui minantur, etiam atque etiam [f] quî id liceat considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi, rerumque gestarum autor, comes Cn. Pompeio adscribitur, propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter delatum, susceptumque confecit.

[e] *facient molesta.* [f] *quomodo.*

67. *Anno proximo*] Qui Tribuni fuerant, non poterant esse legati, nisi post annum iis Imperatoribus qui per eorum Tribunatum delecti fuerant. Probat tamen multorum exemplo, qui aliquando legati anno proximo iis Imperatoribus missi sunt, quos ipsi lege latâ mittendos esse censuerant?

72. *Ego me relaturum*] Non cuilibet jus erat habendi Senatum; sed tantum Dictatoribus, Consulibus, Prætoribus, Tribunis-plebis, urbis Præfecto; quamquam nec fas fuit illis minoribus Magistratibus petere, quando in urbe Consules aderant Vide A. Gellium, c.7.l.14.

74. *Vestrum jus, &c.*] Nam Tribuni-plebis, qui tulerant legem de imperio alicui committendo, postquam Magistratu suo defuncti erant, legati dari illi Imperatori solebant, qui populi beneficio ad hanc dignitatem evectus fuisset.

Ib. *Præter intercessionem*] Varro lib. 14. apud A. Gellium docet intercedendi ne Senatusconsultum fieret, jus fuisse iis solis qui eâdem potestate, quâ iis qui Senatusconsultum facere vellent, aut majore essent.

CONFUTATIONIS SECUNDA PARS,

In quâ confutat jam Cicero Q. Catulum, qui 1. dicebat niti in Pompeio totam Reipub. spem. 2. esse contra instituta Majorum, ut uni omnia concederentur.

XIV. Reliquum est, ut de Q. Catuli autoritate & sententia dicendum esse videatur: qui cum ex vobis quæreret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si [a] quid de eo factum esset, in quo spem essetis

[a] *si contingeret eum mori.*

3. *Si quid de eo factum*] Refert Plutarchus, cum Catulus multa honorifice de Pompeio apud populum, atque conservandum, nec temere periculis objiciendum esse talem virum diceret: quia neminem alium habebat quem mit-

setis habituri: cepit magnum suæ virtutis fructum, ac dignitatis, cum omnes prope una voce in eo ipso vos spem habituros esse, [b] dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit, ac tam difficilis, quam ille non & consilio regere, & integritate tueri, & virtute conficere possit. sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis respub. dum [c] per deos immortales licet, frui debet summi hominis vita atque virtute. At enim nihil novi fiat contra exempla, atque instituta Majorum. Non dico hoc loco Majores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse, semper ad novos casus temporum, novorum consiliorum rationes accommodasse: non dicam duo bella maxima, Punicū, & Hispaniense ab uno Imperatore esse confecta: duas urbes potentissimas, quæ huic imperio maxime minabantur, Carthaginem atque Numantiam ab eodem Scipione esse deletas: non commemorabo, nuper ita vobis, patribusq; vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Jugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Theutonis bellum administraret: in ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova, summaque Catuli voluntate constituta, recordamini. Quid enim tam novum, quàm adolescentulum privatum, [d] exercitum difficili reipublicæ tempore conficere? confecit. huic præesse? præfuit. rem optimè ductu suo gerere? gessit. Quid tam præter consuetudinem, quàm homini peradolescenti, cujus à Senatorio gradu ætas longe abesset, imperium atque exercitum dari? Sici-

b respondistis. c dum immortales dii permittunt. d cogere exercitum tempore bellorum civilium Reipub.

mitteret, si semel esset amissus, unâ voce respondisse, *teipsum*. quare destitisse Catulum.

12. *Semper in pace*] Refert de Mario Valerius Max. quòd, &c. cùm præter fœderis leges duas cohortes civitate donasset, atque propterea argueretur, responderet, se inter armorum strepitum verba juris civilis audire non potuisse.

15. *Punicum & Hispan.*] Pub. Scipio Æmilianus, cùm tantùm Ædilitatem peteret, & ante decem annos fieri Consul non posset, extra leges Consul factus est, & in Africam missus, ubi Carthaginem delevit. deinde à Senatu, populoque Rom. præter leges, quibus cautum erat ne quis ante decem annos post gestum Consulatum fieret Consul, iterum vel invitus creatus est & anno quartodecimo post excisam Carthaginem, Numantiam cepit.

18. *Ut in uno Mario*] Mario per plures annos prorogatus est Consulatus, nam septimum Consul fuit.

19. *Cum Jugurtha*] Jugurtham vicit Marius, & duxit in triumphum cum duobus filiis, qui omnes in carcere postea necati sunt.

Ib. *Cum Cimbris*] Cimbri sæpissimè Romanos exercitus vicerunt, captis eorum ducibus. at illos Marius tandem duobus præliis fudit, in quibus cæsa sunt hostium ducenta millia, & capta nonaginta.

20. *Cum Theutonis*] Theutonis post victoriam Cimbri se junxerunt; sed tam gloriosè eos Marius superavit, ut cæsa tradantur centum quadraginta millia, capta sexaginta.

23. *Adolescentulum*] Viginti tantum tres annos natus erat, cùm in agro Piceno tres comparavit legiones, de quo jam suprà.

27. *Ætas longe abesset*] De eo scribit Plutarchus, quòd facile in Senatum potuisset

Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in ea administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum [e] deportavit. Quid verò tam inauditum, quàm equitem Rom. triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modò vidit, sed etiam studio omni visendam putavit. Quid tam inusitatum quam ut, cùm duo Consules clarissimi fortissimique essent, Eques Rom. ad bellum maximum, formidolosissimumque pro Consule mitteretur? missus est. Quo quidem tempore, cùm esset non nemo in Senatu, qui diceret, Non oportere mitti hominem privatum pro Consule: L. Philippus dixisse dicitur, Non se illum sua sententia pro Consule, sed pro Consulibus mittere. Tanta in eo reipublicæ bene gerendæ spes constituebatur, ut duorum Consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare quàm ut ex Senatusconsulto legibus [f] solutus, Consul ante fieret, quàm ullum alium Magistratum per leges [g] capere licuisset? quid tam incredibile, quam ut iterum Eques Rom. ex s. c. triumpharet? quæ in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quàm hæc quæ in hoc uno homine vidimus. Atque hæc tot exempla, tanta ac tam nova profecta sunt in eumdem hominem à Q. Catulo, atque à cæterorum ejusdem dignitatis amplissimorum hominum autoritate. Quare videant, ne sit periniquum, & non ferendum, illorum autoritatem de Cn. Pompeii dignitate à vobis comprobatam semper esse, vestrum ab illis de eodem homine judicium, populique Rom. autoritatem improbari; præsertim cùm jam

[e] *conduxit.* [f] *dispensatus.* [g] *suscipere Magistratum gerendum.*

tuisset adscribi ante ætatem; sed sibi gloriosius duxisse, si tantum Eques triumpharet.

28. *Siciliam atque Africam*] De his jam superius parag. x.l.9.

31. *Triumphare*] Triumphavit idcirco, ut ex Floro patet, quòd in Africa Domitium proscriptum, & Hiericam Regem Numidarum victor interfecit.

32. *Non modò vidit*] Vidit rem in Pompeio novam prorsus, quod Eques eâ ætate triumpharet, cùm id gloriæ tantum aut Consuli, aut saltem Senatori deferretur.

34. *Duo Consules*] Appianus Lepidum & Catulum Consules nominat.

37. *Pro Consule*] Proconsules non ii tantum dicebantur, qui post gestum Consulatum in provincias summo cum imperio; sed etiam ii qui pro Consulibus mittebantur, unde illæ provinciæ Consulares appellatæ sunt, sive Prætoriæ, quando in easdem Prætores mittebantur.

Ib. *L. Philippus*] Philippus Senator fuit magnæ autoritatis.

42. *Ullum Magistratum*] Primus Magistratus Quæstura fuit; nam adolescentuli Quæstores fiebant, quare Cic. in lib. 2. Epist. *Quæstorem Cæcilium præposui provinciæ, puerum, inquis? at Quæstorem &c.*

44. *Iterum triumpharet*] De Sertorio triumphavit, cum priùs jam de Domitio & Hierica triumphasset.

48. *A Q. Catulo*] Catulus cum aliis Senatoribus Pompeium tantis his honoribus decorandum censuerat.

51. *A vobis comprobatam*] Comprobavit populus Rom. Senatusconsulta, quibus triumphus Pompeio decernebatur. Populus autem Rom. suos habebat Magistratus, nempe Tribunos, ad quos decreta Senatus examinanda de-

jam suo jure populus Romanus in hoc homine suam autoritatem vel contra omneis qui dissentiunt, possit defendere: propterea quod istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello prædonum præponeretis. Hoc si vos temere fecistis & reipublicæ parum consuluistis; rectè isti studia vestra suis consiliis regere conantur: sin autem vos plus tum in republica vidistis, vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis: aliquando isti principes, & sibi, & cæteris, populi Romani universi autoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico, & Regio, non solùm militaris illa virtus, quæ est in Cn. Pompeio singularis; sed aliæ quoque virtutes animi multæ & magnæ requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Lycia, Syria, regnisque exterarum nationum ita versari vestrum Imperatorem, ut nihil aliud quàm de hoste ac de laude cogitet: deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantià moderatiores, tamen eos esse taleis propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes propter eorum quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, injurias ac libidines. Quod enim fanum putatis in illis terris, nostris Magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? urbes jam locupletes ac copiosæ [h] requiruntur, quibus caussa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Libenter hæc coràm cum Q. Catulo & Q. Hortensio disputarem, summis & clarissimis viris. noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione, contra socios atque amicos? quæ civitas est in Asia, quæ non modò unius Imperatoris, aut Legati, sed unius Tribuni militum animos ac spiritus [i] capere possit? Quare, etiamsi quem habetis, qui [k] collatis signis, exercitus Regios superare posse videatur: tamen nisi erit idem, qui se à pecuniis sociorum, qui ab eorum conjugibus ac liberis, qui ab auro, gazaque regia, manus, oculos, animum cohibere

[h] *inquiruntur*, [i] *continere & satiare.* [k] *de pugna data.*

ferebantur; quæ si improbassent, rata non habebantur; sin autem aliter, admittebantur.

54. *Istis reclamantibus*] Cùm invito Senatu, lege Gabinia imperium belli contra prædones Pompeio delatum est, Hortensius, Catulus, aliique reclamarunt.

57. *Suis consiliis*] Jus suffragii Senatores non habebant, sed tantum orationes ad populum habere poterant, ut aliquid vel suaderent, vel dissuaderent. quare studia populi suis studiis regebant.

62. *Regio*] Gestum cum Mithridate & Tigrane bellum regium appellat.

70. *Quos ad eas*] Forte Glabrionem designat, qui Lucullo successit.

72. *Sanctam*] Sacræ res apud Jurisconsultos dicuntur, quæ ritè per Pontifices Deo consecratæ sunt, veluti ædes sacræ, donaria templis dicata, muri & portæ civitatis.

73. *Urbes jam locupletes*] Urbes ab avaris Magistratibus inquirebantur, ut belli occasionem haberent, & eas hostiliter diriperent.

84. *Gaza regia*] Mithridatis & Tigranis pecunias intelligit, monetque Impe-

bere possit, non erit idoneus qui ad bellum Asiaticum, Regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? ecquam esse locupletem, quæ istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solùm propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam [l] requisivit. videbat enim populum Romanum non locupletari quotannis pecunia publica, præter paucos: neque eos quidquam aliud assequi [m] classium nomine, nisi ut detrimentis accipiendis majore affici turpitudine videremur. Nunc quâ cupiditate homines in provincias, quibus jacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur. quasi verò Cn. Pompeium non cum suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare quin huic uni credatis omnia, qui [n] inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbeis suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod si autoritatibus hanc caussam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis autor vir bellorum omnium, maximarum rerum peritissimus P. Servilius: cujus tantæ res gestæ terrâ marique extiterunt, ut, cùm de bello deliberetis, autor vobis gravior esse nemo debeat; est C. Curio summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio & prudentià præditus: est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis: est C. Cassius integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte, num [o] horum autoritatibus, illorum orationi qui dissentiunt, respondere posse videamur.

[l] *quæsivit studosè.* [m] *quòd præfecti sint exercitui navali.* [n] *à tot annis.* [o] *per autoritates eorum.*

Imperatorem, qui ab iis animum avocare possit, seligendum esse, qualis est Pompeius.

90. *Non locupletari*] Pecunia ab hostibus detracta ab Imperatoribus in ærarium publicum deferebatur Romam; quare cum illis Quæstores mittebantur, ut rem pecuniariam administrarent, & prædam in publicas rationes referrent.

91. *Præter paucos*] Imperatores prædas illas & pecuniam sibi per summam rapinam vindicabant, cum in illas exteras regiones mittebantur.

96. *Tum alienis vitiis*] Summa laus Pompeii, qui continens est & innocens, ubi omnes alii, & avaritia, & continentia famosi sunt.

101. *P. Servilius*] Servilius post Antonium ad bellum Piraticum missus est contra prædones, quos non incruenta victoria superavit: sed nec eos mari submovisse contentus, validissimas urbes eorum, & diutinâ prædâ abundantes Phaselim, & Olympum, Isauronque ipsam arcem Ciliciæ evertit. Conscius sibi tam magni laboris, *Isaurici* cognomen adamavit. Vide Florum in Epist. Justin. lib. 40.

103. *Est C. Curio*] Curio fuit Consul cum Cn. Octavio, qui Proconsul Dardanos superavit.

105. *Cn. Lentulus* [Lentulus Luculli Collega in Consulatu cum Spartaco conflixit.

107. *Est Cassius*] Ad hunc Cassium Ciceronis Epistolæ sunt lib. 15.

PER-

PERORATIO.

XV. Quæ cum ita sint C. Manili, primùm istam tuam & legem, & voluntatem, & sententiam laudo, vehementissimeque comprobo: deinde te hortor ut autore populo Romano maneas in sententia, neve cujusquam vim, aut minas pertimescas. primùm in te satis esse animi, constantiæque arbitror: deinde cùm tantam multitudinem, cum tanto studio adesse videamus, quantam non iterum in eodem homine præficiendo vidimus: quid est, quod aut de re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani, atque hac potestate prætoria, quidquid autoritate, fide, constantia possum, id omne ad hanc rem conficiendam tibi & populo Romano polliceor & defero, testorque omneis deos, & eos maxime, qui huic loco, temploque præsident, qui omnium menteis eorum, qui ad rempubl. adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cujusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc caussam conciliari putem, neque quo mihi ex cujusquam amplitudine, aut præsidia periculis, aut adjumenta honoribus quæram: propterea quòd pericula facile, [a] ut hominem præstare oportet, innocentia tecti pellemus; honores autem, neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eadem nostra illa laboriosissima ratione vitæ, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem quidquid in hac causâ mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipublicæ causâ suscepisse [b] confirmo: tantumque abest ut aliquam bonam gratiam mihi quæsisse videar, ut multas etiam simultates partim obscuras, partim apertas, intelligam mihi non necessarias, vobis non inutiles suscepisse. Sed ego me hoc honore præditum tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, & reipublicæ dignitatem, & salutem provinciarum atque sociorum, meis omnibus commodis, & rationibus præferre oportere.

[a] *quatenus.* [b] *affirmo.*]

1. *Manili*,] Lex illa non parum displicuit viris bonis, tum quia publica libertas lædi videbatur, si uni totum imperium belli concederetur; tum quia Lucullus rerum gestarum suarum gloriâ privabatur. Multi quidem obsistere huic legi conabantur, sed plebis metu nemo præter Catulum intercessit. Plutarch. in vita Pomp.

12. *Huic loco*] Circa forum erant templa Jovis, Castoris, & Concordiæ.

Ib. *Temploque*] Quamvis templum sæpe pro curia dicatur, tamen aliquando pro foro nominatur. Sic Livius lib. 8. *Rostraque id templum appellatum.*

17. *Adjumenta honoribus*] Testatur Cicero hac defensione legis Maniliæ se non ad Consulatum, qui inter maximos honores habebatur, adjumenta & gratiam; sed Reipub. bonum quærere.

20. *Laboriosissima vitæ ratione*] In defensione privatorum multus labor insumendus est.

24. *Mihi non necessarias*] Facere sibi invidiam facile potuit apud Lucullum, & alios qui ad hoc bellum Asiaticum summo cum imperio missi fuerant.

25. *Vobis non inutiles*] Tacite hic insinuat, quod earum simultatum causâ, sit aperturus plurimas res ab iis in nos honeste gestas, quarum cognitio fortasse Reipub. utilis erit.

PRO

PRO
C. RABIRIO,
Perduellionis Reo,
AD QUIRITES.

ARGUMENTUM.

L. Apuleius Saturninus factus Tribunus-plebis, Glauciam suum satellitem, ut Plinius refert in vita Saturnini, Prætorem, Consulem, ut narrat Livius lib.69. facere volebat: C. Memmius ejus competitor obstabat. quare jubente & impellente Saturnino, Memmius in Comitiis Consularibus fustibus necatus est, & Comitia, non ferente tantum facinus populo, dissoluta sunt. Postridie, Senatusconsulto, Mario, & L. Val. Flacco Consulibus mandatum est ut viderent Consules nè quid detrimenti caperet Respub. Consules verò, qui salvam Rempub. esse vellet, arma capere, & se sequi jubent. obsidetur Capitolium, quò se Saturninus cum Glaucia, Saufeio, Æquitio & Labieno receperat. Illi aquâ defecti, in Marii fidem se dederunt, quos inclusit in curia, ubi furente multitudine, Saturninus lapidibus obrutus est, Glauciæ fracta cervix, Labienus interfectus. Dicitur Rabirius caput Saturnini in ludibrium per convivia circumtulisse.

PERSONÆ.

Accusator fuit T. Labienus, quem Cæsar subornavit, ut scribit Suetonius, ad Rabirium perduellionis accusandum, & cui sorte datus est judex, & à quo damnatus Rabirius provocavit ad populum.

Reus Rabirius, qui perduellionis accusatur, quod summum est imminutæ Majestatis crimen.

Patroni, Q. Hortensius, qui contendit Saturninum ab Rabirio occisum non esse: Cicero Consul, qui legitimè sumpta esse arma à Rabirio, interficiendi Saturnini causâ, disputavit, cùm omnes boni cives id fecerint.

LOCUS.

Acta fuit hæc causa in Comitio, de quo jam in Oratione pro lege Manilia.

QUÆ-

QUÆSTIO

Est in genere judiciali, an Rabirius, perduellionis reus sit absolvendus.

PARTES

Sunt quinque; Exordium, Distributio, Confutatio, Digressio, Confirmatio.

TEMPUS.

Quartam hanc Orationem Consul Cicero anno urbis conditæ 690. *habuit, à morte Saturnini* 37, *ætatis suæ* 44.

EVENTUS.

Narrat Dio nihil absuisse quin à populo Rabirius damnaretur; sed Metellum Celerem Prætorem & Augurem militare signum de Janiculo protulisse; quod cùm fieret, dissolvi Comitia antiquo more oportuisse: ac noluisse iterum Labienum restaurari Comitia, atque ita Rabirium servatum fuisse.

EXORDIUM,

In quo proponit caussas quibus adducitur ad Rabirium defendendum.

I. ETSI, Quirites, non est meæ consuetudinis, initio dicendi rationem reddere, qua de caussa quemque defendam, propterea quòd cum omnibus civibus in eorum periculis semper satis justam mihi caussam necessitudinis esse duxi: tamen in hac defensione [a] capitis, famæ, fortunarum omnium C. Rabirii, proponenda ratio videtur esse [b] officii mei: propterea quód, quæ justissima mihi caussa ad hunc defendendum esse visa est, eadem vobis ad absolvendum de-

INTERPRETATIO.

[a] *vitæ.* [b] *defensionis* hujus.

NOTÆ.

1. *Quirites*] Vide Orationem pro lege Manilia, ubi fusè de Quiritibus dictum est par. 1. l. 3. Nota porro in Comitiis, ubi judex erat populus, Oratores hac appellatione usos esse.

Ib. *Meæ consuetudinis*] Etsi dicat non esse consuetudinis suæ rationem reddere, cur aliquem defendat; tamen aliquando reddidit, ut patet ex Oratione pro Sylla & Archia Poeta.

4. *Necessitudinis*] Tenetur necessitudine defendere Rabirium: quos enim æquius est defendere, quàm quos amicos habemus?

bet videri. Nam me cùm amicitiæ vetustas, tum dignitas hominis, tum ratio humanitatis, tum meæ vitæ perpetua consuetudo, ad C. Rabirium defendendum est adhortata: tum vero ut id studiosissime facerem, salus reip. consulare officium, consulatus denique ipse mihi unà vobiscum cum salute reipubl. commendatus, coëgit. Non enim C. Rabirium culpa delicti, non invidia, vitæque turpitudo, non denique veteres, justæ, gravesque inimicitiæ civium, in discrimen capitis vocaverunt: sed ut illud summum auxilium Majestatis, atque imperii, quod nobis à Majoribus est traditum, de repub. tolleretur, ut nihil posthac autoritas senatûs, nihil consulare imperium, nihil consensio bonorum contra pestem, ac perniciem civitatis valeret; idcirco in his rebus evertendis unius hominis senectus, infirmitas [c] solitudoque tentata est. Quamobrem, si est boni consulis, cùm cuncta auxilia reipub. labefactari, convellique videat, ferre opem patriæ, succurrere saluti, fortunisque communibus, implorare civium fidem, [d] suam salutem posteriorem salute communi ducere: est etiam bonorum & fortium civium, qualeis vos omnibus reip. tem-

[c] *desertio.* [d] *pluris facere salutem civium quam suam.*

8. *Amicitiæ vetustas*] Vetustâ amicitiâ nulla certior est, quam ipse Cicero violaret, si periclitanti amico non adesset.

Ib. *Dignitas hominis*] Autore Dion. erat Rabirius Senator.

9. *Ratio humanitatis*] Humanitate instituimur ad sublevandam hominum calamitatem.

Ib. *Perpetua consuetudo*] Gloriatur sæpe Cicero se quamplurimos defendisse, & accusavisse neminem. quare Verrem accusaturus professus est id se fecisse potius, ut Siculis subveniret, quam ut eum accusaret.

11. *Salus Reipub.*] Agitur in hac causa de Reipub. salute, quam convellere seditiosi cives conati sunt olim in Saturnini tumultu, ut patet ex argumento Orationis.

Ib. *Consulare officium*] Cicero Consul hanc habuit Orationem. illius autem est tueri consulare imperium, quo Saturninus interfectus est.

Ib. *Consulatus denique*] Senatusconsulto Ciceroni, & Quiritibus mandatum fuerat ut Consulatus dignitatem in Rabirio defendendo tuerentur, quæ labefactaretur, si fas non esset Consulibus in seditiosos cives animadvertere.

13. *Culpa delicti*] Rabirius non ob crimina vocatur in judicium, sed quod Consuli paruerit, cùm ad arma cives vocaret, cui tum non obedire mali civis est.

15. *Summum auxilium*) Per summum auxilium intelligit illud Senatusconsultum, quod periclitante Repub. fieri solebat, cum exorta aliqua seditione, aut tumultu mandabatur ut viderent Consules *nequid detrimenti caperet Respub.* tum enim penes eos erat summum imperium cogendi exercitus, bellum gerendi, &c.

Ib. *Majestatis*] Majestas est amplitudo ac dignitas Reipub.

16. *Tolleretur*] Innuit quod nisi summum illud imperium penes esset Consules, brevi Reipubl. dignitas à seditiosis civibus tolleretur.

18. *Consensio bonorum*] Per bonorum consensionem Senatum intelligit, & qui partes & jussum Senatus secuti sunt, cum Saturninus egressus è Capitolio oppressus est.

Ib. *Contra pestem*] Scelerati & seditiosi cives Reipubl. pestes sunt.

19. *Hominis senectus*] Senex tum necessario Rabirius erat, cum à Cicerone defensus est: nam annis abhinc triginta sex Saturninum interfecerat, jam inter Senatores adscriptus, ideoque trigesimum annum agens.

20. *Solitudo*] Solitudo proprie de iis dicebatur, qui ab omnibus deserti erant, qualis sane non fuit Rabirius, cum à principibus civitatis defenderetur: sed Ora-

temporibus extitistis, intercludere omneis seditionum vias, munire præsidia reipubl. summum in consulibus imperium, summum in senatu consilium, putare; ea qui secutus sit, laude potius & honore quàm pœna & supplicio dignum judicare. Quamobrem labor in hoc defendendo præcipuè meus est: studium vero conservandi hominis, commune mihi vobiscum esse debebit. Sic enim existimare debetis, Quirites, [e] post hominum memoriam rem nullam majorem, magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam, neque à tribuno-pleb. susceptam, neque à consule defensam, neque ad populum Rom. esse delatam. Agitur enim nil aliud in hac caussà, Quirites, quàm ut nullum sit posthac in repub. publicum consilium, nulla bonorum consensio contra improborum furorem & audaciam, nullum extremis reip. temporibus perfugium, & præsidium salutis. Quæ cum ita sint, primum, quod in tanta dimicatione capitis, famæ, fortunarumque omnium fieri necesse est, ab Jove Optimo Max. cæterisque diis, deabusque immortalibus, quorum ope & auxilio multo magis hæc resp. quàm ratione hominum & consilio gubernatur, pacem ac veniam peto: precorque ab iis, ut hodiernum diem & ad hujus salutem conservandam, & ad rempubl. [f] constituendam, illuxisse patiantur. Deinde vos, Quirites, quorum potestas proximè ad deorum immortalium numen accedit, oro atque obsecro, quoniam uno tempore vita C. Rabirii, hominis miserrimi, atque innocentissimi, salus reip. vestris manibus, suffragiisque permittitur, adhibeatis in hominis fortunis misericordiam, in reip. salute sapientiam, quam soletis.

[e] *nunquam ullam rem.* [f] *stabiliendam.*

Oratorie id dixit ut commiserationem in eum populi excitaret.

25. *Seditionum vias*] Indicat seditionem quam Saturninus ante annos triginta sex excitavit: & quibus, si quæ novæ excitarentur, toto conatu senatus populusque debet obsistere.

26. *Summum in Consulibus imperium*] Magna & quasi regia fuit Consulum autoritas, si cum reliquis aliis magistratibus conferatur: & autoritate populi inferior, penes quem summa fuit.

27. *In Senatu consilium*] Pertinebat ad Senatum deliberare de Repub. sine cujus consilio nulla ejus est autoritas.

29. *Labor in defendendo*] Ait sæpe Cicero defendendi laborem, quàm accusandi majorem esse.

33. *A Tribuno plebis*] Loquitur de Labieno. Vide Orat. argum.

37. *Extremis Reipub. temporibus*] Extrema sunt Reipub. tempora, quibus periclitatur, & Consulibus præscribitur ut videant *nè quid detrimenti capiat Respub.*

39. *Ab Jove*] Non solis Oratoribus Græcis, sed Romanis etiam familiare fuit deorum numen initio dicendi implorare. Jupiter autem quasi juvans pater dictus est, maximus propter summam rerum omnium potestatem; optimus, quia omnibus prodesse potest.

42. *Pacem ac veniam*] Profitetur se deorum opem, & auxilium implorare. Propriè autem venia à diis petitur, cum iratos metuimus, & propitios nobis postulamus.

45. *Numen accedit*] Per numen deorum vulgo potestas intelligitur: unde in lib. de nat. deor. *Omnes naturæ numini divino parent.*

47. *Suffragiisque permittitur*] Agebatur hæc causa apud Populum de qua suis suffragiis ferre sententiam debebat.

CON-

CONFUTATIO,

Quam inchoat per apostrophen ad Labienum, conquerendo de semihoræ tantum spatio ad Rabirium defendendum, ac objecta ipsi crimina breviter diluit.

Deinde duo sibi ipsi objecta crimina diluit.

II. Nunc quoniam, T. Labiene, diligentiæ meæ, temporis angustiis obstitisti, meque ex comparato, & constituto spatio defensionis in semihoræ curriculum coegisti, parebitur, &, quod iniquissimum est, accusatoris conditioni, &, quod miserrimum, inimici potestati. Quamquam in hac [a] præscriptione semihoræ [b] patroni mihi parteis reliquisti, consulis ademisti, propterea quod ad defendendum propemodum satis erit hoc mihi temporis, verum ad conquerendum parum. Nisi forte de locis religiosis, ac de lucis, quos ab hoc violatos esse dixisti, pluribus verbis tibi respondendum putas. quo in crimine nihil est unquam abs te dictum, nisi a C. Macro objectum esse crimen id C. Rabirio: in quo ego demiror, meminisse te, quid objecerit C. Rabirio Macer inimicus, oblitum esse, quid æqui, & jurati judices judicarint. An de peculatu facto, an de tabulario incenso longa oratio est exponenda? quo in crimine propinquus C. Rabirii judicio clarissimo C. Curtius pro virtute sua est honestissime liberatus, ipse vero Rabirius non modo in judicium horum criminum, sed ne in tenuissimam quidem suspicionem verbo

[a] *definitione*; [b] *defensoris*.

1. *T. Labiene*] Tribunus plebis erat Labienus qui a Cæsare defecit ad Pompeium.

3. *Semihoræ*] Vox illa semel hic apud Ciceronem reperitur. Queritur autem hic quod tam breve temporis spatium sibi ad dicendum concedatur: cum accusatori vulgo horæ duæ, defensori tres permittantur.

8. *De locis religiosis*] Loca religiosa habebantur quo mortui fuerant illati, ita Marianus Jurisconf. lib. Digest. Vel etiam luci in fundi, villæque conspectu, in quibus lares certis diebus à dominis, & famulis colebantur.

Ib. *De lucis*] Luci nemora erant religiosis locis, aut delubris vicina, quæ alicui numini consecrabantur. Ita Virg. lib. 6. Æneid. *Unde etiam Triviæ templo, lucisque sacratis cornipedes arcentur equi.* possunt etiam intelligi arbores, quas ad tumulos soliti fuerant serere, quæ pro lucis habebantur.

10. *A Macro*] Macer in alia causa ejusdem criminis Rabirium insimulaverat, à quo judicum sententia liberatus est. Macer ille vir Prætorius fuit Calvi Oratoris pater: de eo meminit Cicero in Bruto.

13. *Jurati*] Solebant judices, antequam sententiam ferrent, se sincere judicaturos jurare.

Ib. *An de peculatu*] Peculatus furtum est pecuniæ publicæ aut sacræ: cujus fur dicitur peculator.

Ib. *Tabulario incenso*] Tabularium locus est ubi tabulæ, & civitatis scripta reponuntur. tale fuit Saturni, ac Libertatis templum. cum autem objiceretur Rabirio ab eo fuisse tabularium incensum, nondum id patebat; nam postea id se fecisse Q. Sosius Eques Rom. confessus est.

17. *Verbo*] Id est ne uno quidem verbo.

est unquam vocatus. An de sororis filio diligentius respondendum est; quem ab hoc necatum esse dixisti, cum ad judicii [c] moram familiaris funeris excusatio quæreretur? Quid enim est tam verisimile, quam chariorem huic sororis maritum quam sororis filium fuisse? atque ita chariorem, ut alter vita crudelissime privaretur, cum alteri ad prolationem judicii biduum quæreretur? An de servis alienis contra legem Fabiam retentis, aut de civibus Rom. contra legem Porciam verberatis, aut necatis, plura dicenda sunt, cum tanto studio C. Rabirius totius Apuliæ, singulari voluntate Campaniæ vicinitatis ornetur? cumque ad ejus propulsandum periculum non modo homines, sed prope regiones ipsæ convenerint, aliquanto etiam latius excitatæ, quam ipsius vicinitatis nomen, ac termini postulabant? Nam quid ego ad id longam Orationem comparem, quod est in eadem multæ irrogatione præscriptum, hunc nec suæ nec alienæ pudicitiæ pepercisse? Quinetiam suspicor, eo mihi semi-horam a Labieno præstitutam esse, ut ne plura de pudicitia dicerem. Ergo ad hæc crimina, quæ patroni diligentiam desiderant, intelligis mihi semihoram istam nimium longam fuisse. Illam alteram partem de nece Saturnini nimis exiguam atque angustam esse voluisti: quæ non Orationis ingenium, sed consulis auxilium implorat, & flagitat. Nam de perduellionis judicio, quod a me sublatum esse criminari soles, meum crimen est, non Rabirii. Quod utinam, Quirites, ego id aut primus, aut solus ex hac repub. sustulissem: uti-

[c] prolationem.

20. *Familiaris funeris*] Ulpianus Digest. lib. 2. ait non licuisse in jus eum vocari, qui funus duceret, aut justa mortuis faceret.

24. *Legem Fabiam*] Hac lege cavebatur ne quis hominem liberum pro servo, aut servum alienum pro suo vendat. Putant aliqui legendum esse legem Flaviam: cum illa de Plagio agat. is autem qui servos alienos sollicitat, vendit, emit, aut liberos pro servis, Plagiarius dicitur.

25. *Legem Porciam*] Hæc lex a Porcio Catone Trib. pleb. lata est Valerio & Appuleio Coss. anno urbis conditæ CDLIV. ne quis Magistratus civem Rom. virgis cæderet, necaretve: sed damnato exilium permitteretur, cum antea nudorum cervix insereretur furcæ, corpus virgis ad necem cæderetur.

26. *Totius Apuliæ*] Credibile est ex Apulia fuisse Rabirium, aut in ea magistratum gessisse. Veniebant enim ex provinciis vel urbibus legati, qui reum publica Oratione commendarent, cum periclitaretur in judicio.

Ib. *Campaniæ*] Rabirius fundos habuit in Campania, & domum Neapoli, ut ex ep. ad Attic. patet. Illic etiam homines liberos verberasse & occidisse ipsi objiciebatur.

31. *Multæ irrogatione*] Irrogatio lex est in aliquem lata. Multa porro a Mulgeo mulctum, dicta est, quod mulgeat, id est, exhauriat. in ea autem hæc observabantur: reo Magistratus diem dicebat: ter eum accusabat, tum rogabat populum ut certa bonorum parte mulctaretur. hæc irrogatio per trinundinum durabat, cum reus accusabatur.

38. *Nam de perduellionis judicio*] Hic rejicit quædam crimina quæ in eum Labienus jecerat, primum, quod summi supplicium de perduellionis condemnatis prohibuerat: alterum, Ciceronem crudelem esse, neque favere populo. perduelles vero dicebantur, qui nunc hostes a nobis appellantur.

nam,

nam, quod ille crimen esse vult, proprium testimonium meæ laudis esset. Quid enim optari potest, quod ego mallem, quam me in consulatu meo carnificem de foro, crucem de campo sustulisse? Sed ista laus primum est majorum nostrorum, Quirites, qui expulsis regibus, nullum in libero populo vestigium crudelitatis regiæ retinuerunt: deinde multorum virorum fortium, qui vestram libertatem non acerbitate suppliciorum [d] infestam, sed lenitate legum munitam esse voluerunt. Quamobrem uter nostrum tandem, Labiene, popularis est? tu-ne, qui civibus Roman. in concione ipsa carnificem, qui vincula adhiberi putas oportere? qui in campo Martio comitiis centuriatis, auspicato in loco, crucem ad civium supplicium defigi, & constitui jubes? an ego, qui funestari concionem contagione carnificis veto? qui expiandum forum populi Romani ab illis nefarii sceleris vestigiis esse dico? qui castam concionem, sanctum campum, inviolatum corpus omnium civium Rom. integrum jus libertatis defendo servari oportere? Popularis vero tribunus-pleb. custos, defensorque juris, & libertatis. Porcia lex virgas ab omnium civium Rom. corpore amovit: hic misericors flagella retulit. Porcia lex libertatem civium lictori eripuit: Labienus homo popularis, carnifici tradidit. C. Gracchus legem tulit, ne de capite civium Rom. injussu vestro judicaretur: hic popularis à Duumviris in-

[d] *vexatam.*

43. *Carnificem de foro*] Labienus carnificem in forum duxerat, cum Rabirii causa agebatur, ut damnatum eum inde in campum Martium abduceret, ut ibi in crucem paratam ageretur.

49. *Popularis est*] Popularis dicitur qui & verbis, & factis placere populo studet.

50. *In Campo Martio*] Campus Martius ager fuit Tarquiniorum Marti consecratus, quem Livius lib. 1. Martium appellatum fuisse narrat.

51. *Comitiis centuriatis*] Comitia centuriata omnium maxima habebantur, cum quia fiebant ex censu & ætate per centurias in quibus singulis centum cives erant: tum quia in eis Consules & majores Magistratus creabantur; tum quia in his de maximis solum criminibus agebatur.

Ib. *Auspicato in loco*] Auspicatus locus ille dicitur qui auspiciis Consularibus consecratur, neque enim illa comitia sine auspice, nec nisi in loco inaugurato haberi licuit.

52. *Funestari*] Existimabant pollui eum non modò qui attrectasset, sed etiam qui vidisset cadaver hominis mortui.

Ib. *Contagione carnificis*] Lex fuit ne carnifex impurus in concione quemquam attingeret, ne civis verberaretur.

54. *Nefarii sceleris*] Nefarium scelus erat si caperetur civis Romanus, & ad patibulum duceretur: quod tanquam, funestum aliquod piaculum expiandum erat.

Ib. *Castam*] Castum id dicitur quod purum est nec violatum; violabatur autem campus Martius & carnificis & crucis contagione.

56. *Popularis vero tribunus*] Iron ce hic ludit Labienum dissimili collatione civium popularium, quorum meminerat in Oratione sua Labienus.

61. *Injussu vestro*] Populus jubebat, censebat Senatus.

Ib. *A Duumviris*] Suetonius in vita Cæsaris refert Duumviros à Tullo Hostilio rege in causa Horatiorum fuisse primum constitutos, cum potestate tamen ad populum provocandi. Ista vero primum hæc Rabirii causa apud Duumviros fuit, & ab iis condemnatus ad populum appellavit.

 jussu

jussu vestro, non judicari de cive Rom. sed indicta caussa civem Roman. capitis condemnari coegit. Tu mihi etiam legis Porciæ, tu C. Gracchi, tu horum libertatis, tu cujusquam denique hominis popularis mentionem facis, qui non modo suppliciis inusitatis, sed etiam verborum inaudita crudelitate violare libertatem hujus populi, [e] tentare mansuetudinem, commutare disciplinam conatus es? Namque hæc tua, quæ te hominem clementem popularemque delectant: I LICTOR, [f] COLLIGA MANUS: quæ non modo hujus libertatis, mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem, aut Numæ Pompilii: sed Tarquinii superbissimi atque crudelissimi regis ista sunt cruciatus carmina: quæ tu homo lenis, ac popularis libentissime commemoras, CAPUT OBNUBITO ARBORI INFELICI SUSPENDITO. quæ verba, Quirites, jam pridem in hac repub. non solum tenebris vetustatis, verum etiam luce libertatis oppressa sunt.

III. An vero, si actio ista popularis esset, & si ullam partem æquitatis haberet, aut juris, C. Gracchus eam reliquisset? scilicet tibi graviorem dolorem patrui tui mors attulit, quam C. Graccho, fratris: & tibi acerbior ejus patrui mors est, quem nunquam vidisti, quam illi ejus fratris, quicum concordissime vixerat: & similis viri

[e] tollere. [f] liga.

62. *Indicta causa*] Nulla est audita Rabirii defensio: nam non dicunt caussam qui contra leges damnantur.

69. *I lictor, &c.*] Formula fuit judicii, quod, ferebatur à Duumviris in reos perduellionis.

70. *Romuli quidem aut Numæ*] Hi primi omnium Regum Romanorum fuerunt, iique clementissimi Principes.

71. *Sed Tarquinii*] Autor illius sententiæ fuit Tullus Hostilius in judicio Horatianorum, non Tarquinius, sed eam ei attribuit, quod eam per summam tyrannidem erga cives Rom. sæpe usurparet.

72. *Cruciatus carmina*] Id est, sunt voces, formulæ, & cantus. Carmen enim à canendo dictum est, imo leges & judicum sententiæ quæ per præconem denuntiabantur, carmen appellatæ sunt. Vide Livium lib. 1.

73. *Caput obnubito*] Id est vela, ne videlicet aspectu patibuli reus terreretur, aut in voces irrumperet: vel ut significarent luce indignum esse.

Ib. *Arbori infelici*] Per arborem crucem intelligit, quæ ex aliqua ligno vel arbore infelici componebatur; porro arbores infelices, autore Plinio cap. 27. lib. 16. illæ censebantur, & damnatæ religione, quæ neque seruntur unquam neque fructum ferunt, vel quæ Diis inferorum sacratæ sunt.

74. *Suspendito*] Funibus religabantur, qui in crucem suspendebantur.

75. *Tenebris vetustatis, luce libertatis*] Translata verba, illud à nocte, istud à die. vult autem indicare illas durissimas perduellionis leges latis novis & mitioribus, antiquatas esse.

1. *Actio ista*] Actionem intelligit quâ Rabirii civis Rom. mortem persequitur Labienus.

4. *Fratris*] Ex his verbis fas est conjicere Q. Labienum Titi patruum, tum Tribunum plebis fuisse, quando cum Saturnino occisus est, duo autem Gracchi fuerunt fratres, Tiberius & Caius uterque seditiosus, uterque Tribunus-plebis, primus cùm iterum Tribunus creari vellet, Nasica autore, alter à Lucio Opimio Consule interfectus est.

5. *Et similis*] Vox ista, *Et*, interrogativè ponitur. Sic apud Virg. *Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi?*

tu ulcisceris patrui mortem, atque ille persequeretur fratis sui, si ista ratione agere voluisset? & par desiderium sui reliquit apud populum Romanum Labienus iste, patruus vester, quisquis fuit, ac Tib. Gracchus reliquerat? An pietas tua major, quam Gracchi? an animus? an consilium? an opes? an autoritas? an eloquentia? quæ si in illo minima fuissent, tamen [a] præ tuis facultatibus maxima putarentur. Cum vero his rebus omnibus C. Gracchus omneis vicerit, quantum intervallum tandem inter te atque illum interjectum putas? Sed moreretur priùs acerbissima morte millies Gracchus, quam in ejus concione carnifex consisteret; quem non modo foro, sed etiam [b] cœlo hoc, ac spiritu censoriæ leges, atque urbis domicilio carere voluerunt. Hic se popularem dicere audet, me alienum à commodis vestris: cum iste omneis & suppliciorum, & verberum acerbitates, non ex memoria vestra, ac patrum vestrorum, sed ex annalium monumentis, atque ex regum commentariis conquisierit: ego omnibus meis opibus, omnibus consiliis, omnibus dictis, atque factis repugnarim, & restiterim crudelitati. Nisi forte hanc [c] conditionem vobis esse vultis, quam servi, si libertatis spem propositam non haberent, ferre nullo modo possent. Misera est ignominia judiciorum publicorum, misera [d] multatio bonorum, miserum exilium: sed tamen in omni calamitate retinetur aliquod vestigium libertatis. mors denique si proponitur, in libertate moriamur. carnifex vero & obductio capitis, & nomen ipsum crucis, absit, non modo à corpore civium Roman. sed etiam à cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum non solum eventus, atque perpessio, sed etiam conditio, expectatio, [e] mentio ipsa denique, indigna cive Romano, atque homine libero est. An vero servos nostros ho-

[a] *in comparatione facultatum tuarum.* [b] *aere.* [c] *hanc sortem.* [d] *publicatio.* [e] *cogitatio.*

7. *Desiderium*] Tanto dolore affectus est, de morte Gracchorum pop. Rom. ut Plutarchus asserat in eorum vita, erectas ipsis fuisse statuas in eodem loco ubi interfecti sunt.

10. *Eloquentia*] Cicero in Claris Oratoribus ait, *C. Graccho pleniorem & uberiorem ad dicendum Oratorem ante eum nullum fuisse.* Laudat vero Gracchum, quia libenter ejus laudes populus audiebat.

16. *Censoriæ leges*] Quibus cavebatur ne carnifex civis Rom. esset, ne in foro conspiceretur, neve in urbe domicilium haberet.

19. *Annalium monumentis*] Ex Cic. lib. 2. de Orat. erat aliud historia nihil, nisi Annalium confectio, rei memoriæque publicæ retinendæ causâ, ab initio rerum Rom. usque ad P. Mutium Pontificem Max. Pontifex enim Max. res omnes singulorum annorum mandabat literis.

20. *Ex Regum Commentariis*] Constat ex Livio, lib. 1. Reges Romanos de suis rebus gestis, aut constitutis commentarios scripsisse. in quo probabile est eos fuisse imitatum Cæsarem.

24. *Judiciorum publicorum*] In judiciis publicis de capite civium agebatur, & eorum executio cuique ex populo committebatur.

31. *Conditio*] Misera ista est conditio in qua aliquis ita vivit, ut in eum cadere supplicii Servilis nota possit.

runi suppliciorum omnium metu, dominorum benignitas una vindicta liberabit: nos à verberibus ab unco, à crucis denique terrore, neque res gestæ, neque acta ætas, neque nostri [f] honores vindicabunt? Quamobrem fateor, atque etiam, T. Labiene, profiteor, & [g] præ me fero, te ex illa crudeli, importuna, non tribunitia actione, sed Regia, meo consilio, [h] virtute, autoritate esse depulsum. Qua tu in actione, quanquam omnia exempla Majorum, omneis leges, omnem autoritatem senatus, omneis religiones, atque auspiciorum publica jura neglexisti: tamen à me hæc in hoc tam exiguo meo tempore non audies. liberum tempus nobis dabitur ad istam disceptationem: nunc de Saturnini crimine ac de clarissimi patrui tui morte dicemus.

[f] *magistratus.* [g] *non dissimulo.* [h] *fortitudine.*

33. *Una vindicta*] Vindicta erat virga quam Prætor vel Lictor servi capiti imponens, eundem servum in libertatem verba quædam solemnia proferens, vindicabat.

34. *Ab unco* [Unco recurvo quorumdam criminum damnati ad supplicium trahebantur.

39. *Exempla Majorum*] Majores nunquam carnifices, & crucem adhibuerunt in concione.

Ib. *Omnes leges Censorias*] Intelligit leges Censorias, quæ voluerunt carere foro carnifices.

40. *Omnes religiones*] Cum in campo Martio crucem defigi voluit, religiones & auspicia neglexit, quia observatum erat de cœlo, & Labieno obnuntiatum quod mala erant auspicia, non tamen ab actione destitit.

CONFIRMATIO,

In quâ duas affert rationes Cicero. primam, Rabirius non occidit Saturninum: secundam, Rabirius jure sumpsit arma contra Saturninum.

IV. Arguis occisum esse à C. Rabirio L. Saturninum: & id C. Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio copiosissimè defendente, ante falsum esse docuit. Ego autem, si mihi esset integrum, susciperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer. Utinam hanc mihi facultatem caussa concederet, ut possem hoc prædicare, C. Rabirii manu L. Saturninum hostem populi Romani interfectum. Nihil me clamor iste commovet, sed consolatur, cum indicat esse quosdam civeis imperitos, sed non multos. nunquam, mihi credite, pop. Rom. hic, qui silet, Consulem me fecisset, si vestro clamore perturbatum

4. *Susciperem hoc crimen*] Crimen hoc, licet à Rabirio non sit commissum, tamen ultrò commissum ab eo esse libenter ait se confessurum, & suum prædicaturum, quia crimen non est appellandum, quod reipublicæ causâ committitur.

5. *Causa*] Rabirius nolebat interfector Saturnini appellari.

7. *Clamor iste*] Si quid in concionibus dictum esset, quod populo placeret, acclamabatur; si quid verò displiceret, admurmurabat & obstrepebat.

iri

tri arbitraretur. Quanto jam levior est acclamatio! quin continetis vocem, indicem stultitiæ vestræ, testem paucitatis? Libenter, inquam, confiterer, si vere possem, aut etiam si mihi esset integrum, C. Rabirii manu L. Saturninum esse occisum: & id facinus pulcherrimum esse arbitrarer. sed quoniam id facere non possum, confitebor id quod ad laudem minus valebit, ad crimen, non minus. Confiteor interficiendi Saturnini caussa C. Rabirium arma cepisse, quid est, Labiene? quam à me graviorem confessionem, aut quod in hunc majus crimen exspectas? nisi vero interesse aliquid putas inter eum qui hominem occidit, & eum qui cum telo occidendi hominis caussa fuit. Si interfici Saturninum nefas fuit, arma sumpta esse contra Saturninum sine scelere non possunt: si arma jure sumpta concedis; interfectum jure concedas necesse est.

Pauca quædam deesse videntur.

V. FIT S.C. ut C. Marius, L. Valerius Consules adhiberent Tribunos-plebis & Prætores, [a] quos eis videretur: operamque darent, ut imperium populi Rom. majestasque conservaretur. adhibent omneis Tribunos-plebis, præter Saturninum, præter Glauciam: qui rempub. salvam esse vellent, arma capere, & se sequi jubent. Parent omnes. ex ædificiis, armamentariisque publicis arma populo Romano, C. Mario Consule distribuente, dantur. Hic jam, ut omittam cætera, de te ipso, Labiene, quæro: cùm Saturninus Capitolium teneret armatus, esset una C. Glaucia, C. Saufeius, etiam ille ex compedibus atque ergastulo, Gracchus: addam (quoniam ita vis) [b] eodem Q. Labienum patruum tuum: in foro autem C. Marius,

[a] *quos placeret sibi.* [b] *ad hos.*

11. *Libenter inquam*] Acclamatione & admurmuratione sedata, repetit suam propositionem.

15. *Ad laudem minus valebit*] Nam minor Rabirii laus est, quòd arma ceperit Saturnini occidendi caussa, quàm fuisset, si eum occidisset.

22. *Concedas necesse est*] Desiderantur hic omnia quæ de seditione Saturnini, & tumultu populi ad eam reprimendam dicta sunt.

1. *Fit S.C.*] Loquitur de Senatusconsulto, quo probat arma jure sumpta esse. Illud autem Senatusconsultum fuit ut Consules viderent ne quid detrimenti caperet Respub.

2. *Tribunos plebis*] Decem tum erant Tribuni-plebis.

4. *Glauciam*] Glaucia turpissimus vir fuit & levissimus, de quo Cicero lib. 3. de Oratore, loquitur; & quem tum Prætorem fuisse Livius lib. 69. refert.

6. *Armamentariis*] Armamentarium locus est ubi omnia armorum genera; armarium vero, ubi libri reponuntur.

8. *De te, Labiene*] Ostendit Labienum arma debuisse sumere, non domi latere, non cum Saturnino Capitolium occupare: nam foro pulsus illud Saturninus occuparat.

9. *C. Saufeius*] Is esse videtur Saufeius, quem C. Saffinium appellat Appianus, lib. 1. qui tum Censor fuit.

10. *Ergastulo*] Ergastulum locus est in quo vincti nequiores servi opus faciunt.

Ib. *Gracchus*] Equitius quidam se Gracchi filium finxit, ut sibi populum demereretur. apud quem valebat plurimum

rius, & L. Valerius Flaccus Coss. post cunctus Senatus, atque ille Senatus, quem etiam vos ipsi, qui hos P. conscriptos, qui nunc sunt, in invidiam vocatis, quo facilius de hoc Senatu detrahere possitis, laudare consuevistis: cùm equester ordo (at quorum equitum Roman. dii immortales! patrum nostrorum atque ejus ætatis, quæ tum magnam partem reipub. atque omnem dignitatem judiciorum tenebat) cùm omnes omnium ordinum homines, qui in salute reipub. salutem suam repositam esse arbitrabantur, arma cepissent; quid tandem C. Rabirio faciendum fuit? De te ipso, inquam, Labiene, quæro: cùm ad arma Consules ex S. C. vocavissent: cùm armatus M. Æmilius, princeps Senatûs, in comitio constitisset; qui, cùm ingredi vix posset, non ad insequendum sibi tarditatem pedum, sed ad fugiendum impedimento fore putabat: cùm denique Q. Scævola confectus senectute, præpeditus morbo, mancus & membris omnibus captus, ac debilis, hastili nixus, & animi vim & infirmitatem corporis ostenderet: cùm L. Metellus, Ser. Galba, C. Serranus, P. Rutilius, C. Fimbria, Q. Catulus, omnesque qui tum erant Consulares, pro salute communi arma cepissent: cùm omnes Prætores, cuncta nobilitas, ac juventus accurreret, C. & L. Domitius, L. Crassus, Q. Mucius, C. Claudius, M. Drusus: cùm omnes Octavii,

rimùm Gracchorum familia. Is cum Saturnino, Glaucia & Saufeio arma cepit. Vide Valerium. lib. 9.

17. *Omnem dignitatem judiciorum*] Lege Gracchi Equester Ordo judicia administrabat, quorum autoritas à Sylla devoluta est ad Senatores: sed tandem legem tulit Aurelius Cotta, ut cum Senatoribus Equites & Ærarii judicarent.

22. *M. Æmilius*] M. Æmilius Scaurus, cujus constantiam & gravitatem sæpe Cicero laudat, cum videret concitatum à Saturnino aliisque populum, Marium sextum Consulem hortatus est, ut libertatem Reipub. tueretur, atque ipse in summa senectute armatus, & innixus spiculo constitit ante Curiæ fores. Vide Val. lib. 3.

Ib. *In Comitio*] Comitium erat Curiæ proximum.

23. *Ingredi*] Ambulare propter summam senectutem vix poterat.

Ib. *Ad insequendum*] Putabat videlicet illam pedum tarditatem fore sibi impedimento, non ut fugeret; sed quominus seditiosos cives insequeretur.

24. *Q. Scævola*] Is Scævola cum L. Metello Dalmatico Consul fuerat, nam alter quinquennio post Marium & Flaccum Consules, qui Saturninum oppresserunt, Consulatum gessit.

25. *Præpeditus morbo*] Morbo pedum, seu podagra laborabat.

27. *L. Metellus*] Dalmaticus dictus est, & Consulatu functus anno urbis 636, censura, & triumpho de Dalmatis illustris fuit.

Ib. *Galba*] Galba Consul fuit cum M. Æmilio Scauro, cujus ex familia sex aut septem Consulares extitere.

Ib. *Serranus*] Serranus cum Q. Cæpione, Rutilius cum Cn. Manlio, Fimbria cum C. Mario, Q. Catulus cum eodem Mario Consulatum gesserunt.

30. *C. & L. Domitius*] Uterque Domitius Ahenobarbus, ut opinor, fratres, quorum primus cum Cassio Longino, alter cum Cælio Caldo Consul fuit.

Ib. *L. Crassus*] Crassus orator fuit, Mucius verò Pontifex Max.

31. *Claudius*] Claudius fuit Consul cum Perpenna.

Ib. *M. Drusus*] Drusus tribunus-plebis domi suæ interfectus est.

Ib. *Octavii*] Octavii tres Consulatum gesserunt.

Me-

Metelli, Julii, Cassii, Catones, Pompeii: cùm L. Philippus, L. Scipio, cùm M. Lepidus, cùm D. Brutus, cùm hic ipse P. Servilius quo tu imperatore, Labiene, ᶜ meruisti; cùm hic Q. Catulus admodum tum adolescens, cùm hic C. Curio cum denique omnes clarissimi viri cum Consulibus essent: quid tandem C. Rabirium facere convenit? utrum inclusum atque abditum latere in occulto, atque ignaviam suam tenebrarum, ac parietum custodiis tegere? an in Capitolium pergere, atque ibi se cum tuo patruo & cæteris ad mortem propter vitæ turpitudinem confugientibus congregare? an cum Mario, Scauro, Catulo, Metello, Scævola, cum bonis denique omnibus coire non modò salutis, verumetiam periculi societatem? Tu denique, Labiene, quid faceres tali in re ac tempore? cùm ignaviæ ratio te in fugam, atque in latebras impelleret; improbitas & furor Lucii Saturnini in Capitolium ᵈ arcesseret: Consules ad patriæ salutem ac libertatem vocarent: quam tandem autoritatem, quam vocem, cujus sectam sequi, cujus imperio parere potissimùm velles? Patruus, inquit, meus cum Saturnino fuit. Quid pater? quicum? quid propinqui vestri, Equites Romani? quid omnis præfectura, regio, vicinitas vestra? quid ager Picenus universus, utrùm Tribunitium furorem, an Consularem autoritatem secutus est?

VI. Equidem hoc affirmo, quod tu nunc de tuo patruo prædicas, neminem unquam adhuc de sese esse confessum. nemo est, inquam, inventus tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non modò ho-

ᶜ *militasti.* ᵈ *vocaret.*

32. *Metelli*] Q. Metellus Nepos Consul anno 655. fuit cum T. Didio. ob dissipatam rem domesticam, Nepos dictus est.

Ib. *Julii*] Sex. Julius Cæsar Consul cum Philippo, & L. Cæsar cum P. Rutilio Lupo.

Ib. *Cassii*] C. Cassius Varus Consul cum L. Gellio.

Ib. *Catones*] L. Porcius Cato Consul cum Cn. Pompeio Strabone.

Ib. *Pompeii*] Cn. Strabo Pompeius Consul fuit cum Porcio Catone, Q. Pompeius Rufus cum L. Sylla.

Ib. *Philippus*] Consul cum Sexto Julio Cæsare.

33. *L. Scipio*] Consul cum Norbano.

Ib. *M. Lepidus*] Lepidus cum Q. Catulo, Brutus cum Æmilio Lepido Liviano.

Ib. *P. Servilius*] Servilius qui Isauricus postea dictus est ab Isauris urbe Ciliciæ captis, cum Appio Pulchro Consul fuit.

34. *Imperatore*] Cùm bellum gereret in Cilicia, is primus omnium in Isauriam ingressus est; & triumphum, & Isaurici nomen adeptus est.

35. *C. Curio*] Curio pater ejus Curionis fuit, qui bello civili, pro Cæsare pugnans, periit in Africa.

43. *Ac tempore*] Quo Saturninus cum suis excitabat seditionem.

48. *Quid pater*] Videtur hîc significare Labieni patrem non cum seditiosis, sed cum Consulibus fuisse.

49. *Omnis Præfectura*] Præfecturæ in Italia eæ urbes dicebantur, in quibus & jus dicebatur, & nundinæ agebantur. in eas legibus Præfecti quotannis jus dicturi mittebantur. De his Festus.

50. *Ager Picenus*] Ager Picenus est Italiæ quinta regio trans Apenninum, ab ipsis montibus ad mare Adriaticum usq; extensus. Vide Strabonem lib. 5. Hodie Marchia Anconitana dicitur ab Ancona Emporio celeberrimo.

1. *Patruo prædicas*] Nemo est qui prædicet se cum Saturnino fuisse; Et tamen ea est impudentia Labienus, ut id de patruo suo jactet.

nesta-

nestate, sed etiam simulatione honestatis relictus, qui se in Capitolio fuisse cum Saturnino fateretur. At fuit vester patruus. fuerit, & fuerit nullâ desperatione rerum suarum, nullis domesticis [a] vulneribus coactus: induxerit eum L. Saturnini familiaritas, ut amicitiam patriæ præponeret: idcirco-ne oportuit C. Rabirium desciscere à republica? non comparere in illa armata multitudine bonorum? Consulum voci, atque imperio non obedire? Atqui videmus, hæc in rerum natura tria fuisse, ut aut cum Saturnino esset, aut cum bonis, aut lateret. Latere, mortis erat [b] instar turpissimæ: cum Saturnino esse, furoris & sceleris: virtus, & honestas, & pudor cum Consulibus esse cogebat. Hoc tu igitur in crimen vocas, quòd cum iis fuerit C. Rabirius, quos, amentissimus fuisset, si oppugnasset; turpissimus, si reliquisset. At C. Decianus, de quo tu sæpe commemoras, quia, cùm hominem omnibus insignem notis turpitudinis, P. Furium, accusaret, summo studio bonorum omnium, queri est ausus in concione de morte Saturnini, condemnatus est: & Sextus Titius, quòd habuit imaginem L. Saturnini domi suæ, condemnatus est. Statuerunt Equites Romani illo [c] judicio, improbum civem esse, & non retinendum in civitate, qui hominis hostilem in modum seditiosi imagine aut mortem ejus honestaret, aut desideria imperitorum misericordia commoveret, aut suam significaret imitandæ improbitatis voluntatem. Itaque mihi mirum videtur, unde hanc tu, Labiene, imaginem, quam habes, inveneris. nam Sex. Titio damnato, qui istam habere auderet, inventus est nemo. Quod tu si audisses, aut si per ætatem scire potuisses; nunquam profectò istam imaginem, quæ domi posita [d] pestem atque exilium Sex. Titio attulisset, in rostra, atque in concionem attulisses, nec tuos unquam rationes ad eos scopulos appulisses, ad quos Sex. Titii afflictam navem, & in quibus C. Deciani naufragium fortunarum videres. Sed

[a] *Incommodis.* [b] *imago.* [c] *consensu.* [d] *calamitatem & condemnationem.*

6. *Nullâ desperatione rerum*] Qui enim ære alieno tenebantur adstricti, utplurimum seditiosos cives sequebantur.

16. *At C. Decianus*] Hic ostendit à præjudiciis sive judicatis, Labienum potius quàm Rabirium perduellionis accusandum esse. Nam Decianus tantum damnatus est, quia de Saturnino questus est, cum Furium defendebat. Vide Val. Max. lib. 8. cap. 1.

19. *Sextus Titius*] Titius homo loquax & acutus, ut ait Cicero, licet innocens esset, & lege Agraria gratiosus populo, tamen condemnatus est, quia domi Saturnini imaginem habebat.

21. *Equites Rom.*] Qui soli tum judicabant.

23. *Imperitum*] Id est imperitæ multitudinis, quæ facile rebus ejusmodi ducitur.

28. *Istam imaginem*] Labienus produxerat imaginem L. Saturnini in concione, aut quam apud se Titius habebat, aut aliam huic certe similem.

30. *In rostra*] Ubi hæc causa acta est.

Ib. *Tuas rationes*] Quibus voluisti impellere pop. Rom. ad perdendum Rabirium.

31. *Afflictam navem*] Per navem intelligit familiam & domum. metaphora à nave sumpta, & naufragio.

in

in his rebus omnibus imprudentià [c] laberis: caussam enim suscepisti antiquiorem memorià tuà: quæ caussa ante mortua est, quàm tu natus esses. qua in caussa tute profectò fuisses, si per ætatem esse potuisses, eam caussam in judicium vocas. An non intelligis, primùm quos homines, & qualeis viros mortuos summi sceleris arguas? deinde quot ex iis qui vivunt, eodem crimine in summum capitis periculum arcessas? Nam si C. Rabirius [f] fraudem capitalem admisit, quod arma contra L. Saturninum tulit; huic quidem afferret aliquem deprecationem periculi ætas illa, qua tum fuit: Q. verò Catulum patrem hujus, in quo summa sapientia, eximia virtus, singularis humanitas fuit; M. Scaurum, illà gravitate, illo consilio, illà prudentià; duos Mucios, L. Crassum, M. Antonium, qui tum extra urbem cum præsidio fuit, quorum in hac civitate longe maxima consilia atque ingenia fuerunt: cæteros pari dignitate præditos, custodes, gubernatoresque reipub. quemadmodum mortuos defendemus? Quid de illis honestissimis viris, atque optimis civibus, equitibus Rom. dicemus, qui tum unà cum Senatu salutem reipub. defenderunt? quid de Tribunis ærariis, cæterorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro communi libertate ceperunt? Sed quid ego de iis omnibus, qui Consulari imperio paruerunt, loquor? de ipsorum Coss. fama quid futurum est? L. Flaccum hominem cùm semper in repub. tum in Magistratibus gerendis, in sacerdotio, cæremoniisque quibus præerat diligentissimum, nefarii sceleris, ac parricidii mortuum condemnabimus? adjungemus ad hanc labem, ignominiamque mortis, etiam C. Marii nomen? C. Marium, quem verè patrem patriæ, parentem, inquam, vestræ libertatis atque hujusce reip. possumus dicere, sceleris ac parricidii nefarii mortuum condemnabimus? Etenim si C. Rabirio, quòd iit ad arma, crucem T. Labienus in campo Martio defigendam putavit: quod tandem excogitabitur in eum supplicium, qui vocavit? ac si fides Saturnino

[c] *cadis sensim.* [f] *crimen.*

34. *Antiquiorem memoria tua*] Quia occisus est Saturninus annis sex & triginta ante hanc Rabirii accusationem. Labienus autem juvenis erat: nam Tribunatus anno ætatis vigesimo gerebatur.

41. *Ætas qua tum fuit*] Tunc enim erat adolescens Rabirius.

44. *Duos Mucios*] Scævolam utrumque Pontificem & Augurem.

Ib. *L. Crassum & Antonium*] Oratores, de quibus sæpe in libris Oratoriis.

50. *Tribunis ærariis*] Tribunis ærariis pecunia militaris erat credita.

53. *L. Flaccum*] Lib. I. de divinatione Flaccum Martialem Flaminem fuisse ait.

57. *Marium*] Appellat Marium hunc popularem suum Cicero patrem patriæ propter relatam de Cimbris victoriam: Quam laudem Q. Catulus Ciceroni omnium primo detulit.

58. *Vestræ libertatis*] Ille Marius contra Syllam patriæ libertatem defendit.

62. *Qui vocavit*]. Ad arma.

Ib. *Si fides Saturnino*] Cum in Capitolio Saturninus obsideretur, jussit Marius aquæductus rescindi: quare oppressus siti, coactus est se Mario in fidem dare. hunc occlusit in Curia, ubi irruptione facta, à multitudine cum sociis occisus est.

data

data eſt, quod abs te ſæpiſſimè dicitur; non eam C. Rabirius, ſed C. Marius dedit: idemque violavit, ſi in fide non ſtetit. Quæ fides, Labiene, quî potuit ſine Senatuſconſulto dari? adeo-ne, hoſpes hujuſce urbis, adeo-ne ignarus es diſciplinæ, conſuetudiniſque noſtræ, ut hæc neſcias? ut peregrinari in aliena civitate, non in tua Magiſtratum gerere videare? Quid jam iſta C. Mario, inquit, nocere poſſunt, quoniam ſenſu & vitâ caret? Itane verò? tantis in laboribus C. Marius, periculiſque vixiſſet, ſi nihil longius quàm vitæ termini poſtulabant, ſpe atque animo de ſe & gloria ſua cogitaſſet? At, credo, cùm innumerabileis hoſtium copias in Italia fudiſſet, atque obſidione rempub. liberaſſet, omnia ſua ſecum una moritura arbitrabatur. non eſt ita, Quirites, neque quiſquam noſtrûm in reipub. periculis cum laude ac virtute verſatur, quin [g] ſpe poſteritatis, fructuque ducatur. Itaque cùm multis aliis de cauſſis, virorum bonorum mentes divinæ mihi, atque æternæ videntur eſſe, tum maximè quòd optimi & ſapientiſſimi cujuſque animus ita præſentit in poſterum, ut nihil, niſi ſempiternum ſpectare videatur. Quapropter equidem & C. Marii, & cæterorum virorum ſapientiſſimorum, ac fortiſſimorum civium menteis, quæ mihi videntur ex hominum vita ad deorum [h] religionem, & ſanctimoniam demigraſſe, teſtor, me pro illorum fama, gloria, memoria, non ſecus ac pro patriis fanis, atque delubris propugnandum putare: ac ſi pro illorum laude mihi arma capienda eſſent, non minus ſtrenue caperem, quàm illi pro communi ſalute ceperunt. Etenim, Quirites, exiguum nobis vitæ curriculum natura circumſcripſit, immenſum gloriæ. Quare ſi eos, qui jam de vita deceſſerunt, [i] ornabimus; juſtiorem nobis mortis conditionem relinquemus. Sed ſi illos, Labiene, quos jam videre non poſſumus, negligis; ne his quidem, quos vides, conſuli putas oportere? neminem eſſe dico ex iis omnibus qui illo die Romæ

[g] *tangitur ſenſu poſteritatis.* [h] *acceſſiſſe ad numerum deorum.* [i] *laudabimus.*

65. *Sine Senatuſconſulto dare*] Arguit Labienus Marium, quod fidem Saturnino datam non ſervaverit. Reſpondet Cicero publicam non fuiſſe, nec valuiſſe ſine Senatus autoritate.

66. *Conſuetudiniſque noſtræ*] Conſuetudo non patitur fidem publicam valere ſine Senatus autoritate.

68. *Magiſtratum gerere*] Tribunatum plebis Magiſtratum appellat, quem Plutarchus non fuiſſe tradit, quia tribunis ejuſmodi nulla erant inſignia dignitatis.

72. *Innumerabiles*] Refert Eutropius lib. 5. trecenta quadraginta millia Cimbrorum, Theutonum, & Ambronum occidiſſe Marium.

78. *Præſentit*] Poſteritatis præſenſione & ſpe ducitur animus.

82. *Ad deorum religionem*] Colebant Romani non ſolum deos qui cælites dicebantur, verumetiam eos quos virtus ad cœlum extulerat. Unde ait Cicero omnium animos immortales eſſe, ſed fortium, bonorumque divinos.

89. *Mortis conditionem*] Contendit, ſi à nobis vivis celebrentur ii, qui priores nobis mortui ſunt, quod, & qui vivent poſt mortem noſtram, nos etiam honoribus proſecuturi ſint. ſecus autem, ſi eorum memoriæ injuriam facimus.

92. *Pubes*] Quando hoc verbum pubes ſubſtantive ſumitur, ſignificat propriè

mæ fuerint, quem tu diem in judicium vocas, pubesque tum fuerit, quin arma ceperit, quin Consules secutus sit. omnes ii, quorum tu ex ætate conjecturam facere potes, quid tum fecerint, abs te rei capitis, C. Rabirii nomine, citantur. At occidit Saturninum Rabirius. utinam fecisset. non [k] supplicium deprecarer, sed præmium postularem. Etenim si Scævæ, servo Q. Crotonis, qui occidit L. Saturninum, libertas data est; quod Equiti Rom. præmium dari par fuisset? &, si C. Marius, quod fistulas, quibus aqua suppeditabatur Jovis Optimi Maximi templis ac sedibus, præcidi imperarat, quod in clivo Capitolino improborum civium — — —

Desunt, ut videtur, non pauca.

[k] *pracarer ut parceretur ei.*

prie Lanuginem illam, quæ anno 14. genas vestit; quando adjective, eum designat, qui hanc ætatem attigit. ita pro Milone *omnem Italiæ pubem commiserat.*

99. *Fistulas*] Per fistulas plumbeas aqua è fontibus in loca quælibet ducuntur.

Ib. *Aqua suppeditabatur*] Anio fons primo in Capitolium deductus est anno urbis conditæ 627. à Cneo Servilio Cæpione, & L. Cassio Longino censoribus. Vide Frontinum de aquæductibus.

ORA

ORATIO PRIMA IN L. CATILINAM, habita in Senatu.

ARGUMENTUM.

CUM multa de hac conjuratione apud Sallustium, Plutarchum in vita Ciceronis, Appianum in lib. 2. de bell. civil. & Florum lib. 4. legi possint: afferam duntaxat, quæ ad rem nostram pertinent. Catilina & conjurati reliqui in domum M. Leccæ viii. Id. Novemb. nocte consequente convenerant, qua constitutum est ut Catilina ex urbe exiret, alii remanerent cædis atque incendiorum causâ. moræ paululum sibi Catilina depoposcit, quòd Cicero Consul viveret; ad quem C. Cornelium, & L. Vargunteium Equites Romanos paulo ante lucem præmisit, qui simulata honoris salutatione, in lecto eum occiderent. bujus consilii per Fulviam vilissimum scortum factus certior, præsidiis domum munivit. quare ab ingressu probibiti sunt. Eodem ipso die Cicero Consul in Jovis Statoris ædem Senatum convocavit, ut ad eum de tota conjuratione, & imminenti Reipub. periculo referret. Adfuit ipse Catilina, quem venientem nemo salutavit, cui nemo assedit, relictâ subselliorum parte, quam occupaverat. Cicero verò seu Catilinæ præsentiâ, seu irâ commoveretur, hanc habuit Orationem, quâ eum exbortatur vebementissimè, ut cum sociis ex urbe exeat in exilium, cùm jam nihil eos in urbe delectare possit, quem omnes boni cives metuunt & oderunt.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio in Senatu 6. Idus Novemb. in æde Jovis Statoris anno urbis conditæ 690. ætatis suæ quadragesimo quarto.

PARTES.

Tres sunt, Exordium, Contentio, & Peroratio.

EVEN-

EVENTUS.

Commovit totum Senatum, & Equites qui aderant; necnon Catilinam furiosum licet & audacem perterruit.

GENUS.

Assentior Mureto, qui contra alios benemultos Ciceronis Interpretes negat vel esse in genere judiciali, quia in Senatu judicia non exercebantur: vel in genere deliberativo. non enim deliberat Cicero, neque sententiam dicit, aut suadet quicquam, aut dissuadet; sed Catilinam exagitat, estque potius invectio vehemens, quam deliberatio, aut accusatio.

EXORDIUM

Abruptum est & inflammatum à Catilinæ persona & audacia.

CONTENTIO

Hanc facit quasi propositionem. Catilina debet ex urbe discedere vel in exilium, vel in castra Manlii, non jam interfici: 1. quia patet conjuratio, & totius vitæ ratio: 2. quia Catilinæ optandum esse debet ad castra Manlii proficisci: 3. quia Reipublicæ utile est eum non interfici.

1. QUOUSQUE tandem abutere, Catilina, a patientia nostra? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? b quem ad finem sese effrenata jactabit audacia? nihil-ne te nocturnum præ-

INTERPRETATIO.

a *tolerantia.* b *quo usque.*

NOTÆ.

1. *Quousque*] Incitatum & abruptum est hujus Orationis principium, ut suum in Rempub. amorem, & indignationem in Catilinam ostendat, quod tam nefarie de patria cogitans ausus sit præter spem venire in Senatum.

2. *Furor*] Furor est in patriam conspirare, quam viræ periculo tueri debemus.

1b. *Eludet*] Id est ludo finem imponet. quæ vox proprie gladiatorum est, cum vicerunt, ut notat Donatus in Eunuch. Terent. dicuntur etiam *eludere* ii qui per ridiculum alios contemnunt. Unde & perinde est ac si dicat, furiose nos contemnos, aut nobis quasi prostratis insultabis.

3. *Effrenata*] Translatio ab equis, qui cum sine freno sunt, retineri non possunt.

ſidium palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil conſenſus bonorum omnium, nihil hic munitiſſimus habendi ſenatûs locus, nihil horum ora vultuſque moverunt? patere tua conſilia non ſentis? conſtrictam jam omnium horum [c] conſcientia teneri conjurationem tuam non vides? quid proxima, quid ſuperiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid conſilii ceperis, quem noſtrum ignorare arbitraris? O tempora! ô mores! Senatus hoc intelligit, conſul videt, hic tamen vivit; vivit? imo vero etiam in ſenatum venit, fit publici conſilii particeps: notat, & deſignat oculis ad cædem unumquemque noſtrum. Nos autem viri fortes ſatisfacere reipublicæ videmur, ſi iſtius furorem, ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci juſſu conſulis jampridem oportebat: in te conferri peſtem iſtam, quam tu in nos omneis jamdiu machinaris. An vero

[c] *ſcientia.*

4. *Palatii*] Palatium à Palatino monte dictum eſt, ubi Evander, & Romulus habitarunt. Palatium autem erat quaſi arx civitatis, in qua, cum quis tumultus oriebatur, ſtatim præſidium collocabatur, quia inde facile erat toti urbi dominari.

Ib. *Urbis vigiliæ*] Saluſtius refert, audita conjuratione, decreviſſe Senatum, ut tota civitate vigiliæ haberentur, quibus minores Magiſtratus præeſſent.

Ib. *Nihil conſenſus*] In multis codicibus legitur *conventus*. Sed quoad ſenſum, eodem recidit utrumque verbum. Nam omnes boni & conſentiunt & conveniunt ad remp. contra Catilinæ furorem defendendam.

5. *Munitiſſimus*] Munitiſſimus nempe ad habendum Senatum. quia in Capitolio, in æde Jovis Statoris, non in curia, habebatur.

6. *Horum ora vultuſque moverunt*] Vereri debuerat Senatores, neque ſe tam temere in eorum conſpectum Senatorum, quos vereri debuerat, dare. tanta enim indignatione commoti ſunt in Catilinam ut venientem in Senatum nemo ſalutaverit; imo omnia ſubſellia omnes deſeruerint, ne hoſti patriæ aſſiderent.

7. *Conſtrictam*] Id eſt tuam ab omnibus conjurationem ita cognoſci, ut neminem prorſus fugiat. Metaphora à belluis deprehenſis, & in vincula conjectis.

8. *Quid proxima nocte*] In domo M. Porcii Leccæ fuerat. Catilina, cum aliis ſuæ conjurationis hominibus.

Ib. *Superiori nocte*] Quæ proximam præcedebat.

9. *Convocaveris*] Suæ ſeditionis participes & ſocios advocaverat, ut de interficiendo Conſule Cicerone & bello patriæ inferendo deliberarent.

10. *O tempora*] Teſte Priſco lib. 18. ô, Particula ibi indignantis eſt.

11. *Vivit*] Vivit Catilina cum ab eo jam repetere pœnas Reſpub. debuiſſet, ut qui hoſtis patriæ judicatus ſit.

12. *Fit publici conſilii particeps*] Auget indignationem Cicero, quod non venerit in Senatum Catalina, ut rogaret, & aliquid peteret, ut multi, ſed ut ipſe particeps eſſet conſiliorum, quæ à Senatu caperentur.

13. *Nos autem viri fortes*] Ironia, nam jam à nobis interfici Catilina debuerat.

14. *Tela*] Omne genus armorum intelligit, quibus meditabatur civitatem evertere.

Ib. *Ad mortem*] Propoſitio, qua proponit interficiendum eſſe Catilinam exemplo aliorum.

16. *Machinaris*] Metaphora ab Architectis deſumpta.

Ib. *An vero vir*] Argumentum à minore ad majus per comparationem.

vir ampliſſimus, P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum mediocriter labefactantem ſtatum reipublicæ privatus interfecit: Catilinam verò orbem terræ cæde, atque incendiis vaſtare cupientem nos conſules perferemus? nam illa nimis antiqua prætereo, quòd Q. Servilius Ahala Sp. Melium [c] novis rebus ſtudentem manu ſua occidit. Fuit, fuit iſta quondam in hac republica virtus, ut viri fortes acrioribus ſuppliciis civem pernicioſum, quàm acerbiſſimum hoſtem coërcerent. Habemus enim ſenatuſconſultum in te, Catilina, [f] vehemens, & gravè: non deeſt reipublicæ conſilium, neque autoritas hujus ordinis: nos, nos, dico aperte, conſules deſumus. Decrevit quondam ſenatus, ut L. Opimius Coſ. videret, ne quid reſpublica detrimenti caperet: [g] nox nulla interceſſit; interfectus eſt propter quaſdam ſeditionum ſuſpiciones C. Gracchus, clariſſimo patre natus, avis, majoribus: occiſus eſt cum liberis

[c] *affectantem regnum.* [f] *urgens & ſeverum.* [g] *eadem ipſa die.*

18. *P. Scipio*] Scipio Naſica qui Livio referente, lib. 49. vir optimus à Senatu judicatus eſt; filius Scipionis cenſoris, qui porticum in Capitolio extruxit.

Ib. *Tib. Gracchum*] Tiberius Gracchus largitione frumenti venit in regni affectati ſuſpicionem, & à Scipione interfectus eſt.

19. *Privatus*] Privatus is dicitur qui ſine imperio eſt, quales erant Sacerdotes, Præcones, aliique minimi Magiſtratus. Vide Ariſt. 4. Polit.

22. *Servilius Ahala*] Cum pop. Rom. fame premeretur, & Sp. Melius frumentum daret, venit ille in ſuſpicionem regni affectandi. Servilius Magiſter equitum eum imperio Dictatoris non obtemperantem interfecit anno urbis conditæ 315. Vide Livium lib. 4.

25. *Coercerent*] Magiſtratuum eſt, & eorum qui ſunt in imperio, coërcere eos qui Reipub. pernicioſi ſunt.

Ib. *Senatuſconſultum*] De hoc ita Saluſtius. *Hæc cum Ciceroni nuntiarentur, conſtitutus in dubio, neque expedire potuit quid eſſet faciendum Cicero, tamen ad Senatum retulit, qui decrevit ut Conſules viderent, ne quid Reſpub. detrimenti caperet,* ſcilicet C. Antonius & Cicero Conſules. *Permittitur cohibere milites, & ſocios, & ſummum jus tenere.* hæc autem poteſtas à ſolo populo concedebatur. Plutarchus in vita Ciceronis ait hoc Senatuſconſultum datum eſſe poſtquam C. Cornelius, & L. Varganteius opprimere Ciceronem Conſulem domi conati ſunt, ut ipſe poſtea declarabit.

26. *Reipub. conſilium*] Quo conſilio hæc autoritas Senatuſconſulti faciendi ſenatui data eſt.

27. *Nos, nos*] Diſtinguit autoritatem à perſona, quia ſi officio ſuo eſſet functus, juſſiſſet Catilinam ad mortem rapi. ſed noluit, tum ut fugâ Catilinæ pateret ejus conjuratio, tum ut urbs periculo liberaretur.

28. *L. Opimius*] Conſul fuit L. Opimius cum Q. Fabio Maximo urbis conditæ anno 633.

30. *C. Gracchus*] C. Gracchus filius fuit T. Sempronii Gracchi, qui bis Conſul fuit, & de Celtiberis triumphavit.

31. *Avis, Majoribus*] Gracchi multa rerum geſtarum gloria in Repub. claruerunt. Primus extitit ejus nominis cæterorum autor Tiberius Gracchus à quo prodiere Tiberii duo conſulatuum & victoriarum gloria illuſtres: quorum poſtremus ex Cornelia Africani majoris filia Tiberium & Caium ſuſcepit, in quibus ſummum fuit ingenium, & ſumma eloquentia. at cum uterque leges agrarias Tribunus-plebis promulgaſſet, interfectus eſt: Tiberius à Scipione Naſica in Capitolio, Caius ab Opimio in Aventino.

M. Fulvius, consularis. Simili senatusconsulto, C. Mario & L. Valerio Coss. permissa est respub. num unum diem postea L. Saturninum tribunum pleb. & C. Servilium [h] mors à reipub. pœna remorata est? At nos vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum autoritatis. habemus enim hujusmodi senatusconsultum, verumtamen inclusum in tabulis, tanquam gladium in vagina reconditum: quo ex senatusconsulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis, & vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.

II. Cupio, P. C. me esse clementem, cupio in tantis reipublicæ periculis non [a] dissolutum videri: sed jam me ipsum inertiæ nequitiæque condemno. Castra sunt in Italia contra rempubl. in Etruriæ [b] faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus, eorum autem imperatorem castrorum ducemque hostium intra mœnia, atque adeo in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicæ [c] molientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici jussero, credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius à me, quàm quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc, quod jampridem factum esse oportuit, certa de caussa nondum adducor, ut faciam. tum denique interficiam te, cum jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit qui te defendere audeat, vives: & vives ita, ut nunc vivis, multis meis, & firmis præsidiis obsessus, ne

[h] *nunquid interfecti sunt eodem die.* [a] *negligentem.* [b] *aditu.* [c] *patentem.*

32. *M. Fulvius*] M. Fulvius socius erat & particeps seditionis cum Caio Graccho, quare Senatus sententiâ ab Opimianis cum duobus filiis cæsus est. ejus domus eversa & publicata est, in qua porticum postea Catulus extruxit.

Ib. *Mario & Valerio*] Servilium Glauciam & Saturninum C. Marius sextum Consul in Curia Hostilia interfecit. Vide fusius in Oratione pro Rab. perduel. reo.

35. *Vigesimum jam diem*] Conqueritur Cicero, quod illi eodem ipso die interfecti sunt, quo Senatusconsultum datum est, & jam à viginti diebus, simile contra Catilinam datum est, neque tamen contra Catilinam usi sunt.

Ib. *Hebescere*] Metaphora à gladiis sumpta, quorum ut acies hebescit, & rubiginem contrahit, si diutius recondantur, ita vim amittet illud Senatusconsultum, nisi statim contra Catilinam exeratur.

3. *Castra sunt*] Cn. Manlius habebat tum exercitum Fæsulis prope Florentiam quem collegerat ex Veteranis Syllæ militibus, in cujus castris ille militaverat.

5. *Imperatorem eorum*] Catilina imperator erat illius exercitus, cujus Manlius Prætor fuit in castris.

8. *Credo, erit*] Ironia est, & sæpe per illud verbum usurpatur à Cicerone.

9. *Omnes boni*] Per bonos designat, qui salutis Reipub. studiosi sunt. Itaque totius illius sententiæ sensus est, si te interfici jussero, nemo bonorum civium, me id crudelius fecisse dicet; sed potius omnes dicent prius me id facere debuisse.

15. *Præsidiis obsessus*] Id est circumdatus: habebat enim Cicero multa tum ex Italiæ municipiis, tum ex urbe firmissima præsidia quæ in ea erant, contra Catilinæ impetus collocata.

commo-

commovere te contra rempublicam possis. multorum te etiam oculi & aures non [d] sentientem, sicut adhuc fecerunt, [e] speculabuntur, atque custodient. Etenim quid est, Catilina, quod jam amplius exspectes, si neque nox tenebris obscurare cœtus nefarios, nec privata domus parietibus continere vocem conjurationis tuæ potest? si [f] illustrantur, si erumpunt omnia? muta jam istam mentem: mihi crede: obliviscere cædis, atque incendiorum. teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia: quæ etiam mecum licet recognoscas. Meministi-ne me ante diem XII. Kalend. Novemb. dicere in senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus esset ante diem VIII. Kal. Novembris, C. Manlium audaciæ satellitem, atque administrum tuæ? num me fefellit, Catilina, non modò res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu, cædem te optimatum [g] contulisse in ante diem V. Kal. Novembris, tum, cum multi principes civitatis Româ, non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum caussâ profugerunt. num infitiari potes, te illo ipso die meis præsidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra rempublicam non potuisse? cùm tu discessu cæterorum, nostra tamen, qui remansissemus, cæde contentum te esse di-

[d] *cogitantem.* [e] *observabunt.* [f] *declarantur & patefiunt.* [g] *destinasse.*

16. *Commovere*] Hyperbole, significat enim Catilinam ita observari in Repub. ut nihil contra possit.

22. *Teneris undique*] Declarat quod omnia consilia Catilinæ patefacta sint.

24. *Licet recognoscas*] Ait quod si ipsi è memoria exciderunt, ea illi omnia revocabit.

Ib. *Ante diem* XII. *Kal.*] Ex Prisciano lib. 18. dicitur, tertium, & tertio Kal. vel Kalendarum. quod ad illum diem pertinet, primum scias in hunc edicta fuisse comitia consularia. Sed cum pridie ejus diei Cicero Catilinæ consilia ad Senatum detulisset, factum est S. C. ne postremo die comitia haberentur, ut de iis rebus in Senatu agi posset. Nam aliter comitiali die Senatus haberi non poterat. Postridie igitur, id est, ut ait Plutarchus, ipso comitiorum die, Cicero frequenti Senatu Catilinam excitavit. Tum Senatus decrevit, ut viderent Consules, ne quid detrimenti Resp. caperet. Cum igitur Asconius dicat, diem quo hæc habita est Oratio, à commissa Consulibus Repub. duodevigesimum fuisse, videbit profecto habitam fuisse VI. Id. Novemb.

27. *Num me fefellit*] Indicat Cicero Catilinæ, se ejus omnia acta rescire. Rescivit autem, teste Sallustio, ex Fulvia quam Curius quidam flagitiosus Senator conjurationis particeps adamabat, & cui ejusdem conjurationis omnia consilia patefecerat.

30. *In ante diem*] Id est, in die qui esset ante diem, in quem dilata fuerant comitia; tamen ait Sallustius *Caium arma cepisse cum multitudine ante sextum diem.*

32. *Reprimendorum causa*] Roma multi principes civitatis discesserant, ne à Catilina optimates, ut statuerat, cum Consule occiderentur: ex his dicitur fuisse M. Crassus, quem per literas Catilina monuerat ut abiret, sed ille literas ad Ciceronem detulit.

33. *Illo ipso die*] Id est ante diem quintum Calend. Novemb.

35. *Remansissemus*] *Nam alios*, ait Sallustius, *in alia loca Catilina misit, qui initium facerent, seque ad exercitum profecturum, si Ciceronem oppressissent.*

cebas. Quid? cùm te Præneſte Kalend. ipſis Novemb. occupaturum nocturno impetu eſſe confideres, ſenſiſti-ne illam coloniam meo juſſu, meis præſidiis, cuſtodiis, vigiliiſque eſſe munitam? nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo audiam, ſed etiam videam, planeque ſentiam. Recognoſce tandem mecum illam ſuperiorem noctem. jam intelliges multo me vigilare acrius ad ſalutem, quàm te ad perniciem reipublicæ. Dico te priori nocte veniſſe inter falcarios (non agam obſcurè) in M. Leccæ domum: conveniſſe eodem complureis ejuſdem amentiæ ſceleriſque ſocios. num negare audes? quid taces? convincam, ſi negas. video enim eſſe hîc in ſenatu quoſdam, qui tecum una fuere. O dii immortales! ubinam gentium ſumus? quam rempub. habemus? in qua urbe vivimus? hic, hic ſunt, in noſtro numero, P. C. in hoc orbis terræ ſanctiſſimo graviſſimoque conſilio, qui de meo, noſtrûmque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. hoſce ego video conſul, & de rep. ſententiam rogo: & quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuiſti igitur apud Leccam ea nocte, Catilina, diſtribuiſti parteis Italiæ: ſtatuiſti quo quemque proficiſci placeret: delegiſti quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres: deſcripſiſti urbis parteis ad incendia: [h] confirmaſti, te ipſum jam eſſe exiturum: dixiſti [i] paululum tibi eſſe etiam tum moræ, quòd ego viverem. Reperti ſunt duo equites Romani, qui te iſta cura liberarent, & ſeſe illa ipſa nocte

cte

[h] *affirmaſti.* [i] *nihil te morari niſi.*

36. *Præneſte*] Oppidum fuit in Italia, quod occupare Catilina conatus eſt, unde imminere urbi commodius poſſet.

37. *Illam Coloniam*] Gellius lib. 16. cap. 13. refert Prænestinos a Tiberio imperatore petiiſſe ut ex Colonia in municipii ſtatum redigerentur. eſt autem Præneſte urbs Latii 24. mil. Roma diſtans:

41. *Superiorem noctem*] Noctem dicit qua convenisti in domum Porcii Leccæ Senatoris cum cæteris conjuratis.

42. *Priori nocte*] Nempe ſuperiore, ea videlicet, quæ illum diem cum nocte proxima anteceſſerat, quo die hæc habita eſt Oratio.

43. *Inter falcarios*] Falcarii milites fuerunt qui falcibus erant armati. Vide Priſcianum lib. 8. forte etiam hic tranſlate loquitur appellando participes conjurationis, *Falcarios*, qui ferro & flamma demetere civitatem volebant, niſi forte vicus ſit Romæ ita appellatus, in quo M. Leccæ domus ſita erat.

44. *Complures*] Saluſtius nominat undecim Senatores.

49. *Graviſſimo conſilio*] Per conſilium Senatum intelligit cujus dignitatem extollit.

50. *Urbis atque adeo orbis*] Agnominatio, ſeu alluſio literæ unius mutatione.

52. *Voce vulnero*] Tranſlatio à telo.

53. *Diſtribuiſti partes Italiæ*] Saluſtius narrat Cn. Manlium Fæſulas, Septimum in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimiſiſſe.

54. *Romæ relinqueres*]Conſtituit Catilina, cum ab urbe diſcederet, ut Lentulus in urbe relinqueretur cum Caſſio qui incendiis, & Cethego, qui cædibus præeſſet.

55. *Urbis partes*] In duodecim partes urbs dividebatur, quarum incendiis Statilius, & Gabinius præfecti erant.

58. *Duo equites*] Ex Saluſtio C. Cornelius,

cte paullo ante lucem me in meo lectulo interfecturos pollicerentur. Hæc ego omnia, vix dum etiam cœtu vestro dimisso, comperi: domum meam majoribus præsidiis munivi, atque firmavi: exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent, quos ego jam multis viris ad me venturos id temporis esse prædixeram. Quæ cum ita sint, Catilina, perge quo cœpisti: egredere aliquando ex urbe: patent portæ, proficiscere: nimium diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant. educ tecum etiam omneis tuos; si minus, quamplurimos: purga urbem: magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit. nobiscum versari jam diutius non potes: non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis, quòd hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicæ pestem toties jam effugimus. non est sæpius in uno homine salus summa periclitanda reipublicæ. Quamdiu mihi, Consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me præsidio, sed privatâ diligentiâ defendi. cum proximis Comitiis Consularibus me Consulem in campo, & competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio & copiis, nullo tumultu publicè concitato: denique quotiescumque me petisti, per me tibi obstiti: quamquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate reipublicæ esse conjunctam. Nunc jam apertè rempublicam universam petis, tem-

nelius, & L. Vargunteius fuere: at Vargunteium Senatorem nominat: Dio quidem duos affirmat, sed ut Cicero, nullum nominat.

60. *Comperi*] Per Fulviam vile scortum, omnium certior factus fuerat Cicero.

61. *Exclusi*] Eos equites qui salutationis causâ Ciceronem convenire debebant, in domum suam non recepit. illi autem exclusi ita clamaverunt, ut rem prope proderent, ut ait Plutarchus.

68. *Murus intersit*] Muri & mœnia publica sunt, parietes privati.

70. *Jovi Statori*] In Jovis Statoris templo Senatus habebatur. Stator autem dictus est, quod precibus Romuli fœdam Romanorum à Sabinis profligatorum fugam stetisset. Vide Livium lib. 1.

72. *Tam infestam Reip. pestem*] Pestis vulgo à Cicerone appellatur quodcumque damnum maximum infert.

73. *In uno homine*] Id est, non est ferendus diutiùs ille homo, qui sæpius Rempub. perdere voluit. aliam enim jam conjurationem Catilina molitus fuerat.

75. *Privata diligentia*] Cum toties Ciceroni designato Consuli Catilina pararet insidias, noluit unquam publico se præsidio Cicero defendere, ne tyrannidem affectare in Repub. videretur.

76. *Proximis comitiis*] Quibus, Cicerone Consule, D. Syllanus & L. Muræna Consules designati sunt. anno superiore repulsam passus Catilina in hunc annum Consulatum petebat cum L. Antonio. quærebat autem Catilina Ciceronem ad necem, quia consiliis suis obsistebat.

Ib. *In campo*] Martio in campo, ubi Comitia habebantur.

78. *Amicorum præsidio*] Venit in campum stipatus amicorum præsidio, & loricâ tectus, ut boni videntes Consulis periculum, ad ejus defensionem excitarentur.

Ib. *Nullo tumultu*] Sine ullo bellico apparatu.

79. *Me petisti*] Metaphora à Gladiatoribus, quorum impetus, petitiones dicebantur.

pla deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam, ad exitium & vastitatem vocas.

III. Quare, quoniam id, quod primum, atque hujus imperii, disciplinæque Majorum proprium est, facere non audeo; faciam id quod est ad [a] severitatem lenius, ad communem salutem utilius. nam si te interfici jussero, residebit in republica reliqua conjuratorum manus: sin (quod te jamdudum hortor) exieris; exhaurietur ex urbe tuorum comitum, magna & perniciosa sentina reipublicæ. Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante, facere quod jam tuâ sponte faciebas? exire ex urbe Consul hostem jubet: interrogas me, num in exsilium? non jubeo: sed, si me consulis, suadeo. Quid enim, Catilina, est, quod te jam in hac urbe delectare possit, in qua nemo est [b] extra istam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat, nemo qui te non oderit? Quæ nota domesticæ turpitudinis non [c] inusta vitæ tuæ est? quod privatarum rerum dedecus non [d] hæret infamiæ? quæ libido ab oculis, quod facinus à manibus unquam tuis, quod flagitium à toto corpore abfuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris [e] irretisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem prætulisti? quid verò? nuper, cum morte [f] superioris uxoris, novis nuptiis domum vacuam fecisses, non-ne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego prætermitto, & facile patior silere, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut extitisse, aut non vindicata esse videatur. Prætermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omneis impendere tibi proximis Idibus senties. ad illa venio, quæ

[a] *minus severum.* [b] *exceptis tuis conjuratis.* [c] *infixa.* [d] *manet.* [e] *illexisses.* [f] *prioris.*

6. *Sentina*] Metaphora à navi ex qua quidquid aquæ & sordium est, in sentinam influit, ita quotquot improbi & scelerati fuerunt in civitate, ad Catilinam profecti sunt. Quint. lib. 8. laudat hanc Ciceronis metaphoram ad fœditatem hominum significandam.

9. *Non jubeo*] Non jubet ut abeat Catilina in exilium, sed suadet tantùm. id autem dicit, ut removeat à se invidiam; nam regium imperium præ se ferret, si juberet ire in exilium.

13. *Domesticæ turpitudinis*] Si Salustio, Plutarcho & Asconio credamus, Catilina fratrem occidit, & filium, ut Aureliam Orestillam uxorem duceret: & filiam denique suam violavit.

17. *Ad audaciam ferrum*] Id est, quos corruperat nefariè Catilina, eos vel ad arma, vel ad vim faciendam excitabat.

Ib. *Ad libidinem*] Scribit de eo Salustius, quòd juvenes sibi devinciebat, quos, secundum cujusque studium, accendebat ad vitia.

19. *Vacuam fecisses*] Domum vacuam fecit, necando filium quem ex superiore uxore habuerat.

Ib. *Incredibilii scelere*] Filiam quam ex adulterio susceperat, uxorem duxit.

23. *Proximis Idibus*] Idus Novembris notat, quo tempore usuram creditæ pecuniæ fœneratori solvere oportebat: unde Horatius, *Fœnerator Alpheus*, &c. *omnem relegit Idibus pecuniam, quærit Kalendis ponere.* Cùm autem eodem illo tempore multi ære alieno tenerentur, & in primis Catilina, & nemo debita solveret, eorum bona proscribenda censuit Cicero, ut creditoribus fieret satis. quare Catilina sibi fortunarum ruinam impendere sentiebat.

non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem; sed ad summam Reipublicæ, atque ad omnium nostrûm vitam salutemque pertinent. Potest-ne tibi hujus vitæ hæc lux, Catilina, aut hujus [g] cœli spiritus esse jucundus, cùm scias horum esse neminem, qui nesciat te pridie Kal. Januar. Lepido & Tullo Coss. stetisse in Comitio cum telo? [h] manum, Consulum & principum civitatis interficiendorum causâ, paravisse? sceleri, ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem tuum, sed fortunam Reipublicæ obstitisse? Ac jam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multò postea commissa. quoties tu me designatum, quoties me Consulem interficere conatus es? quot ego tuas [i] petitiones ita conjectas, ut vitari posse non viderentur, parvâ quadam declinatione, &, ut aiunt, corpore effugi? nihil agis, nihil assequeris, nihil moliris, quod mihi [l] latere valeat in tempore: neque tamen conari ac velle desistis. Quoties jam, quoties jam tibi extorta est sica ista de manibus? quoties verò excidit casu aliquo, & elapsa est? tamen ea carere diutiùs non potes: quæ quidem quibus abs te [m] initiata sacris ac devota sit, nescio, quòd eam necesse putas consulis in corpore defigere. Nunc verò, quæ tua est ista vita? sic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo; sed ut misericordia, quæ tibi nulla debetur. Venisti paulo ante in Senatum. quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis ac necessariis salutavit? si hoc post

[g] *respiratio aeris.* [h] *turbam* hominum. [i] *ictus.* [l] *incognitum esse.* [m] *dicata.*

29. *Tullo & Lepido Coss.*] Anno urbis conditæ 607. Catilina repetundarum reus factus à Clodio, à Consulatu petendo prohibitus est, quare odio incensus, de novis Consulibus interficiendis cogitavit.

Ib. *In Comitio cum telo*] Neque in Comitium, neque in Forum, neque in Curiam ferre telum fas fuit.

Ib. *Manum*] Socios conspirationis sibi Syllam & Antonium cum Crasso & Julio Cæsare adjunxerat.

31. *Non mentem*] Mens aliqua divina hoc consilium deterruit: neque enim Crassus adfuit, neque ipse Catilina signum, quod convenerat, dedit. quare res effecta non est, sed in Nonas Februarias dilata.

33. *Non multò postea*] Cum Antonius & Cornelius Sylla Consules designati ambitus pœnas dedissent, Consules Torquatus & Cotta in eum locum suffecti sunt, quos interficere conatus est Catilina. Post hos facti sunt L. Cæsar & C. Figulus. eis verò Coss. designati sunt Antonius & Cicero.

35. *Ego tuas petitiones*] Metaphora à Gladiatoribus, qui gladio corpus hominis petunt, ut illud vulnerent.

36. *Ut aiunt*] Proverbium tunc temporis usitatum. totâ hac metaphorâ significat se petitum fuisse sæpius à Catilina, & vitasse semper ejus insidias.

38. *In tempore*] Quo illud scire mihi utile fuit.

39. *Sica ista*] Sica à secando. genus est gladii parvi quod facile occultari potest.

41. *Initiata sacris*] Id est dicata. nam cultri quibus utebantur ad victimas jugulandas, sacri habebantur; neque eo uti in re profana fas erat. Vide Servium in lib. 6. Æneid. Objicit Catilinæ, ita se gerere illum solere, ut videatur divis vovisse se sica Consules interfecturum.

hominum memoriam contigit nemini, vocis exſpectas contumeliam, cùm ſis graviſſimo judicio taciturnitatis oppreſſus? Quid, quòd adventu tuo iſta ſubſellia vacua facta ſunt? quid, quod omnes conſulares, qui [n] tibi perſæpe ad cædem conſtituti fuerunt, ſimulatque aſſediſti, partem iſtam ſubſelliorum nudam, atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? ſervi, mehercle, mei, ſi me iſto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? &, ſi me meis civibus injuriâ ſuſpectum tam graviter atque infenſum viderem; carere me aſpectu civium, quam infeſtis oculis omnium conſpici mallem: tu cùm conſcientia ſcelerum tuorum agnoſcas odium omnium juſtum, & jam tibi diu debitum, dubitas, quorum menteis, ſenſuſque vulneras, eorum aſpectum, præſentiamque vitare? Si te parentes timerent, atque odiſſent tui, neque eos ullâ ratione placare poſſes; ut opinor, ab eorum oculis aliquò concederes: nunc te patria, quæ communis eſt omnium noſtrûm parens, odit ac metuit, & jamdiu de te nihil judicat, niſi de [o] parricidio ſuo, cogitare: hujus tu neque autoritatem verebere, neque judicium ſequere, neque vim pertimeſces? quæ tecum, Catilina, ſic [p] agit, & quodammodo tacita loquitur: Nullum jam tot annos facinus exſtitit, niſi per te: nullum flagitium ſine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque ſociorum impunita fuit, ac libera: tu non ſolùm ad negligendas leges & [q] quæſtiones, verum etiam ad evertendas, perfringendaſque valuiſti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc verò, me totam eſſe in metu propter te unum: quidquid increpuerit, Catilinam timeri: nullum videri contra me conſilium iniri poſſe, quod

[n] *à te.* [o] *interitu.* [p] *loquitur.* [q] *judicia.*

48. *Judicio taciturnitatis*] Silentium omnium, cum nemo Catilinam venientem in Senatum ſalutavit, tacitum quoddam fuit indicium, quantum ab illo abhorrerent univerſi.

49. *Conſulares*]. Conſulares, ut cæteris honoratiores ætate & dignitate, ſubſellia ſua vacua reliquerunt, ne huic ſcelerato & conjurato aſſiderent.

54. *Urbem*] Ait quòd, ſi ſervi ſui tanto ſe odio perſequerentur, quanto cives Catilinam, domum ſuam ſtatim relinqueret. quare infert ab eo ſibi relinquendam eſſe patriam.

65. *Autoritatem verebere*] Penes Magiſtratum eſt autoritas, videlicet, qui leges ferre poteſt, & cujus ſanctitatem vereri quiſque debet.

Ib. *Judicium ſequere*] Magiſtratui obedire par eſt, jubet ut abeat è patria Catilina.

65. *Neque vim pertimeſces*] Magiſtratum, qui gladium poteſt adhibere in rebelles & ſceleratos cives, pertimeſcere debet Catilina, ſi in urbe remaneat.

66. *Nullum jam tot annos*] Illuſtris proſopopœia patriæ alloquentis & objurgantis Catilinam.

67. *Nullum flagitium ſine te*] Syllam in crudeli illa proſcriptione ſequutus eſt, in qua multos cives interfecit, ut Dio lib. 37. teſtatur.

68. *Direptio*] Catilina Prætor Africam obtinuerat, à qua cum Romam rediſſet, Coſſ. Cotta & Torquato, à P. Clodio repetundarum accuſatus eſt, & abſolutus à Judicibus quos pecuniâ corruperat.

à tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe: si verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam. Hæc si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit? Quid, quòd tu te ipse in custodiam dedisti? quid, quòd vitandæ suspicionis caussâ, apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? à quo non receptus, etiam ad me venire ausus es, atque ut domi meæ te asservarem rogasti. Cùm à me quoque id responsum [r] tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem mœnibus contineremur; ad Q. Metellum Prætorem venisti; à quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum, demigrasti: quem tu videlicet & ad custodiendum te diligentissimum, & ad suspicandum sagacissimum, & ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quàm longè videtur à carcere atque à vinculis abesse debere, qui seipsum jam dignum custodia judicaverit?

IV. Quæ cùm ita sint, Catilina, dubitas, si hîc emori [a] æquo animo non potes, abire in aliquas terras, & vitam istam multis suppliciis justis debitisque ereptam, fugæ solitudinique mandare? Refer, inquis, ad Senatum (id enim postulas) &, si hic ordo sibi placere decreverit, te ire in exsilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam id quod abhorret à meis moribus: & tamen faciam, ut intelligas quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina, libera rempub. metu: in exsilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur: tacent. quid exspectas [b] autoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio, si fortissimo viro M. Marcello

[r] *accepisses.* [a] *quieto.* [b] *sententiam.*

84. *Sodalem tuam*] Sodalitates Romæ fuerunt, quæ legibus concedebantur hinc autem sodales dicti sunt, teste Festo *quòd unà sederent, essentque*: Marcus autem Marcellus unus ex sociis Catilinæ fuit; pro quo Cicero postea apud Cæsarem dixit.

3. *Fugæ solitudinique mandare*] Mandare se fugæ, id est profugere: & *mandare se solitudini*, est se occultare, & fugere hominum societatem.

Ib. *Refer, inquis, an Senatum*] Nullum unquam fiebat Senatusconsultum, quin prius à Consule referretur.

6. *Abhorret à meis moribus*] Cùm ab omni severitate & duritia Cicero alienus esset, videbatur contra suam naturam agere, si de Catilina referret ad Senatum, à quo procul dubio damnandus erat. quare nihil de eo retulit: igitur falsum est quod ait Dio, Senatusconsulto ex urbe abiisse Catilinam, quia nullum ferri potuit, nisi referente Cicerone Consule.

10. *Patiuntur*] Catilinam ire in exilium patientur facile Senatores.

Ib. *Tacent*] Tacendo approbant ejus profectionem.

11. *Tacitorum*] Id est, etsi taceant, tamen hoc suo silentio voluntatem illi suam satis aperiunt.

12. *Pub. Sextio*] Sextius hoc anno Quæstor Antonii Consulis erat pro quo Cicero orationem habuit.

Ib. *M. Marcello*] Is M. Marcellus fuit, quem Cicero defendit.

dixis-

dixissem, jam mihi Consuli hoc ipso in templo, jure optimo, Senatus vim & manus intulisset. de te autem, Catilina, cum quiescunt, probant: cum patiuntur, decernunt: cum tacent, clamant. neque hi solùm, quorum tibi autoritas est videlicet chara, vita vilissima; sed etiam illi Equites Rom. honestissimi, atque optimi viri, cæterique fortissimi cives, qui circumstant Senatum: quorum tu & frequentiam videre, & studia perspicere, & voces paulo antè exaudire potuisti, quorum ego vix abs te jamdiu manus ac tela contineo, eosdem facile adducam, ut te hæc, quæ jampridem vastare studes, relinquentem usque ad portas prosequantur. Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam [c] meditere? tu ullum ut exsilium cogites? utinam tibi istam mentem dii immortales darent. tametsi video, si meà voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiæ nobis, si minùs in præsens tempus, recenti memoriâ scelerum tuorum, at in [d] posteritatem impendeat. [e] Sed est mihi tanti, dummodo ista tua privata sit calamitas, & à reipub. periculis sejungatur. Sed ut vitiis tuis commoveare, ut legum pœnas pertimescas, ut temporibus reipub. [f] concedas, non est postulandum. neque enim, Catilina, is es, ut te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore revocarit. Quamobrem, ut sæpe jam dixi, proficiscere: ac, si mihi inimico, ut prædicas, tuo conflare vis invidiam, rectà perge in exsilium: vix feram [g] sermones hominum, si id feceris: vix [h] molem istius invidiæ, si in exsilium ieris jussu Consulis, sustinebo. sin autem servire meæ laudi & gloriæ mavis, egredere cum [i] importuna sceleratorum manu: confer te ad Manlium, concita perditos civeis, secerne te à bonis, infer patriæ bellum, exsulta impio latrocinio: ut à me non ejectus ad alienos, sed

[c] *cogites.* [d] *in futurum.* [e] *sed non tanti facio* eam. [f] *accommodes te.* [g] *famam.* [h] *onus.* [i] *crudeli.*

14. *Cum quiescunt*] Distributio elegans, ubi tribuitur unicuique quod proprium est.

16. *Videlicet* chara] Ironia: nam de morte eorum cogitaverat.

19. *Voces*] Quibus favebant Ciceroni contra Catilinam.

21. *Quæ jam pridem vastare studes*] Rempublicam & totam Italiam vastare cupiebat Catilina.

24. *Istam mentem*] Ut eundi in exsilium mentem immittant dii, Cicero apprecatur. arbitrabantur enimvero illi veteres omnium consiliorum autores deos existere.

26. *Tempestas invidiæ*] Translatio, nam invidiâ sæpiùs homines, non secus ac tempestate, ac vi ventorum ingruente obruuntur.

27. *In præsens tempus*] Id est in præsenti tempore: nam, ut notavit Priscianus lib. 18. Latini præpositionem *in* Accusativo sæpe adjungunt, loco Ablativi.

Ib. *Recenti memoriâ scelerum*] Id est, cùm adhuc erit recens scelerum memoria, quæ à Catilina patrata sunt.

28. *Est mihi tanti*] Id est tanti Reipub. interesse duco, te ex urbe exire, ut dum id fiat, non recusem omnem invidiam.

32. *Ut te pudor, &c.*] Figura quæ adjunctio dicitur.

40. *Latrocinio*] Bellum contra patriam susceptum, latrocinium vocat.

invi-

invitatus ad tuos isse videaris. Quamquam quid ego te invitem, à quo jam sciam esse præmissos, qui tibi ad Forum Aurelium præstolarentur armati? sciam pactam & constitutam esse cum Manlio diem? à quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido & funestam futuram, cui domi tuæ sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse præmissam? Tu [l] ut illa diutius carere possis, quam venerari ad cædem proficiscens solebas? à cujus altaribus sæpe istam dextram impiam ad necem civium transtulisti? Ibis tandem aliquando, quo te jam pridem tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat. neque enim tibi hæc res affert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem: ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. nunquam tu non modò otium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium, concupisti. nactus es ex perditis, atque ab omni non modò fortuna, verumetiam spe derelictis, conflatam improborum [m] manum. hîc tu quâ lætitiâ perfruere? quibus gaudiis exsultabis? quanta in voluptate bacchabere? cùm in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam, neque videbis? Ad hujus vitæ studium [n] meditati illi sunt, [o] qui feruntur, labores tui: jacere humi non modò ad obsidendum stuprum, verumetiam ad facinus obeundum: vigilare non solùm ad insidiandum somno maritorum, verumetiam bonis occisorum. Habes ubi ostentes illam præclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium, quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci tum, cùm te à Consulatu repuli, ut exsul potius [p] tentare, quàm Consul vexare

[l] *quomodo.* [m] *multitudinem.* [n] *exercitati.* [o] *dicuntur* vulgò. [p] *lacessere.*

42. *Ad forum Aurelium*] Tribunal fuit Romæ, ubi milites conscribebantur. fuit etiam oppidum haud procul ab urbe, unde Aurelia via dicta est: quâ profectus est Catilina in castra Manlii.

44. *Aquilam argenteam*] Aquila argentea signum fuit legionis, quod Marius bello Cimbrico in exercitu habuit. Vegetius autem refert Aquilam proprium signum fuisse Romanorum: cum autem legio quælibet in decem divideretur cohortes, primam cujusque legionis cohortem pro signo sumpsisse Aquilam.

46. *Sacrarium*] Sacrarium seu sacellum idem est. erat autem Aquila illa parvum quoddam sacellum, seu sacrarium, in quo inerat Aquilæ effigies aurea vel argentea, quæ hastæ erat imposita, quam qui portabat, Aquilifer dicebatur.

47. *Tu ut illa diutiùs carere possis*] Facilè accidit, ut qui spes suas in aliqua re collocarunt, ab ea difficilè dimoveantur.

50. *Cupiditas effrenata*] Metaphora ab equis indomitis.

52. *Natura peperit*] Compar seu dissolutum affert, cum membra paria sunt, nec juncta conjunctionibus.

57. *Bacchabere*] Bacchari verbum est voluptatis longè gravissimum, & est *furere.*

60. *Obsidendum stuprum*] obsidere stuprum, est expectare ut mariti dormiant, ut uxoribus eorum quis potiatur: quod tam familiare fuit Catilinæ, quàm insidiari divitum vitæ, ut eos occisos spoliaret.

65. *À Consulatu repuli*] Cicero Catilinam ambitûs accusavit, & effecit ne Consul esset. ejus quidem accusationis Oratio desideratur: at in eam tamen aliqui Asconii Commentarii sunt.

rem-

rempub. posses: atque ut id, quod esset à te scelerat è susceptum, latrocinium potiùs quàm bellum nominaretur.

V. Nunc ut à me, P. C. quandam prope justam patriæ querimoniam detester ac [a] deprecer; percipite, quæso, diligenter quæ dicam, & ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim si mecum patria, quæ mihi vita mea multò est charior, si cuncta Italia, si omnis respub. loquatur: M. Tulli, quid agis? tu-ne eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem exspectari Imperatorem in castris hostium sentis, autorem sceleris, principem conjurationis, evocatorem servorum & civium perditorum, exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? non-ne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? Quid tandem impedit te? mos-ne Majorum? at persæpe etiam privati in hac repub. perniciosos civeis morte multarunt. an leges, quæ de civium Romanorum supplicio rogatæ sunt? at nunquam in hac urbe ii qui à repub. defecerunt, civium jura tenuerunt. an invidiam posteritatis times? præclaram verò populo Rom. refers gratiam, qui te hominem per te cognitum, nullà commendatione Majorum, tam maturè ad summum imperium per omneis honorum gradus extulit, si propter invidiam, aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis. Sed si quis est invidiæ metus, num est vehementiùs severita-

[a] *depellam.*

66. *Latrocinium potiùs quàm bellum*] Pertinet bellum ad Magistratus denuntiare, non ad privatum. quare nominari debet, cum à privato declaratur, latrocinium: quia invadit in potestatem Magistratuum populi Rom.

3. *Etenim si mecum patria*] Elegans patriæ prosopopœia cum frequentatione & agnominatione.

8. *Evocatorem*] Is dicitur evocator, qui ad militiam per conquisitores servos advocat apertis ergastulis, ut iis contra patriam utatur, quos idcirco pileo seu libertate donat. quod tantum Sparitatis & seditiosis civibus usitatum legitur.

9. *Non emissus, sed immissus*] Annominatio quæ fit vel literæ diminutione, vel transpositione.

11. *Mactari*] Mactare verbum est sacrificiorum, cum sacrificatur pro avertendis malis. significat ergo sacrum hominem Catilinam, id est execrabilem, in quem totius urbis maledicta conjici debent.

12. *Mos-ne Majorum*] Majores nolebant civem interfici sine jussu pop. Rom.

Ib. *Etiam privati*] Sæpe privati de malis civibus vindictam sumpsêre. sic P. Scipio Nasica Gracchum novis rebus studentem interfecit.

13. *An leges, &c.*] Lex Sempronia tulit ne de civis capite injussu populi judicaretur qui indictâ causâ in civem Rom. animadvertisset, de eo populi quæstio constitueretur.

16. *Hominem per te cognitum*] Id est novum hominem qui Majores tuos illustrasti. in quo majus eluxit pop. Rom. beneficium in Ciceronem, pro quo jam invidiam improborum civium timere non debet.

17. *Tam maturè*] Eodem anno quo per ætatem licitum erat Consulatum gerere, hunc obtinuit; quod novo homini nunquam antè contigerat.

18. *Per omnes honorum gradus*] Per Quæsturam, Ædilitatem, Præturam, quos omnes Magistratus Cicero gesserat cum laude, ad Consulatum pervenit.

20. *Invidiæ metus*] In 4. Tuscul. Quæst.

ritatis ac fortitudinis invidia, quàm inertiæ, ac nequitiæ pertimescenda? an cùm bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiæ incendio conflagraturum? His ergo sanctissimis reipub. vocibus, & eorum hominum qui idem sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego si hoc optimum factu judicarem, P. C. Catilinam morte multari, unius [b] usuram horæ gladiatori isti ad vivendum non dedissem. etenim si summi viri, & clarissimi cives, Saturnini, & Gracchorum, & Flacci, & superiorum complurium sanguine non modò se non contaminarunt, sed etiam honestarunt, certe verendum mihi non erat ne quid, hoc parricidâ civium interfecto, invidiæ mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maximè impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam [c] virtute partam, gloriam, non invidiam putarem. Quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea quæ imminent, non videant; aut ea quæ vident, dissimulent: qui spem Catilinæ mollibus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem non credendo corroboraverunt: quorum autoritatem secuti multi, non solùm improbi, verumetiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter & regiè factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam: neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reip. pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se ejecerit, secumque suos eduxerit, & eòdem cæteros undique collectos naufragos aggregaverit, exstinguetur, atque delebitur, non modò hæc tam [d] adulta reipubl. pestis, verum-

[b] *tempus.* [c] *fortitudine.* [d] *matura.*

Quæst. lib. sic describit invidiam, *eam esse dicunt ægritudinem susceptam propter alterius res secundas, quæ nihil nocent invidenti.*

27. *Gladiatori*] Gladiator seu sicarius hîc dicitur, qui audax est, & assuefactus ad cædem hominum.

28. *Saturnini, Gracchorum &c.*] Vide Orat. pro Rabirio.

30. *Hoc parricida*] Cum patria sit communis omnium parens, fratres cives habendi sunt; quare qui unum interficit, parricida dicendus est. Inde Festus Pomponius ait quod Prisci Latini interfectorem quemlibet, parricidam vocabant.

31. *Redundaret*] Translatio à fluminibus, quæ aquis & imbribus redundant.

34. *In hoc ordine*] De Senatorio ordine loquitur.

35. *Qui spem Catilinæ*] De occupando Consulatu semper cogitaverat Catilina.

36. *Mollibus sententiis*] Blandiebantur Catilinæ quidam Senatores; dicebant enim fortasse veram non esse conjurationem istam, expectanda esse certiora illius signa.

43. *Reprimi, non comprimi*] Quintilianus, lib. 9. hoc inter utrumque verbum discrimen ponit. quod *reprimi* dicitur ad tempus: *comprimi* verò, omninò & in perpetuum.

44. *Quod si se ejecerit*] Id est, suâ sponte abierit ad castra Manliana. verbum translatum à naufragiis.

45. *collectos naufragos*] Per naufragos eos notat, qui per scelera & flagitia quasi in altum navigantes, sua omnia decoxerunt; & quasi patriâ amissâ, ejecti sunt ad littus. Egregia translatio

Ib. *Extinguetur atque delebitur*] Crebras

verumetiam ſtirps, ac ſemen malorum omnium. Etenim jamdiu, P.C. in his periculis conjurationis, inſidiiſque verſamur: ſed neſcio quo pacto omnium ſcelerum, ac veteris furoris & audaciæ maturitas in noſtri Conſulatûs tempus erupit. Quod ſi ex tanto latrocinio iſte unus tolletur, videbimur fortaſſe ad breve quoddam tempus curâ & metu eſſe relevati: periculum autem reſidebit, & erit incluſum penitus in venis, atque in viſceribus rei publicæ. Ut ſæpe homines ægri morbo gravi, [e] cum æſtu febrique jactantur, ſi aquam gelidam biberint, primo [f] relevari videntur, deinde multò graviùs vehementiùſque [g] afflictantur: ſic hic morbus, qui eſt in republica, relevatus iſtius pœnâ, vehementiùs, vivis [h] reliquis, ingraveſcet.

[e] *æſtuante febri.* [f] *convaleſcere.* [g] *ægrotant.* [h] *conjuratis.*

bras hic metaphoras affert, qualia ſunt iſta, peſtis, ſtirps, ſemen malorum omnium, &c.

49. *Veteris furoris*] Jam à duobus annis conceptam hanc conjurationem in ſuo Conſulatu dicit erupiſſe.

51. *Ex tanto latrocinio*] Per latrocinium conjuratorum & ſceleratorum civium turbam intelligit.

PERORATIO.

VI. Quare, P.C. ſecedant improbi, ſecernant ſe à bonis, unum in locum congregentur, muro denique, id quod ſæpe jam dixi, ſecernantur à nobis: deſinant inſidiari domi ſuæ conſuli, circumſtare tribunal prætoris urbani, obſidere cum gladiis curiam, malleolos & faceis ad incendendam urbem comparare: ſit denique inſcriptum in fronte uniuſcujuſque civis, quid de repub. ſentiat. Polliceor vobis hoc, P. C. tantam in nobis Coſſ. fore diligentiam, tantam in vobis autoritatem, tantam in equitibus Rom. virtutem, tantam in omnibus bonis conſenſionem, ut Catilinæ profectione omnia patefacta, illuſtrata, oppreſſa, vindicata eſſe videatis. Hiſce omnibus, Catilina, cum ſumma reip. ſalute, & cum tua peſte ac pernicie, cumque eorum exitio, qui ſe tecum omni ſcelere, parricidioque junxerunt, proficiſcere ad impium bellum, ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iiſdem, quibus hæc urbs, auſpiciis à Romulo es conſtitutus, quem Statorem hujus urbis, atque imperii vere nominamus, hunc, &

4. *Prætoris urbani*] L.Valerius Flaccus tunc erat Prætor urbanus, pro quo Cicero peroravit.

5. *Malleolos*] Malleoli ſunt jaculares ignes ad incendendas hoſtium munitiones comparati, ſparto & pice conflati.

6. *Inſcriptum in fronte*] Videatur in frontibus cujuſque, quid ſentiat; frons enim ſic dicta eſt, quod præ ſe ferat animi affectiones.

15. *Quem ſtatorem hujus urbis*] Jupiter Stator per quem ſtat hæc urbs & imperium. Vide ſuperius.

hujus ſocios à tuis aris, cæteriſque templis & tectis urbis, ac mœnibus, à vita, fortuniſque civium omnium [a] arcebis: & omneis inimicos bonorum, hoſteis patriæ, latrones Italiæ, ſcelerum fœdere inter ſe ac nefaria ſocietate conjunctos, æternis ſuppliciis vivos, mortuoſque mactabis.

[a] *repelles.*

17. *Aris*] Aras pro templis ſive partem pro toto poſuit.

ORATIO SECUNDA IN L. CATILINAM, Ad Quirites.

ARGUMENTUM.

PRima Ciceronis Oratione commotus Catilina ſuppliciter à Patribus petiit, ne quid de ſe temerè crederent, ſe ex ea natum eſſe familia, è qua multa in Rempub. beneficia profecta eſſent: ſed tum obſtrepere omnes dicenti, & hoſtem patriæ vocare. Quare omni ſpe abjecta, cum trecentis delectis hominibus ad Manliana Caſtra profectus eſt, relictis in urbe Cethego & Lentulo ad factionem confirmandam. Cicero poſtridie illius diei advocata concione, hanc habuit Orationem ad Quirites quos monet de fuga Catilinæ, à quo jam nihil timendum eſt. reſiduos vero in urbe conjuratos monet, ut ducem ſequantur ſuum, & tandem de tota conjuratione opprimenda conſilium ſuum aperit.

GENUS.

In eodem eſt genere quo ſuperior, cum nihil aliud agat, quam ut exponat populo quæ geſta ſunt, quem bene ſperare jubet.

PARTES.

PARTES.

Non tam habet Exordium hæc Oratio, quam propoſitionem à qua ſtatim incipit, tum Confirmationem, & Perorationem.

PROPOSITIONEM

Sic incipit Cicero. Abiit Catilina, liberati ſumus. Hanc propoſitionem amplificat à ſcelere Catilinæ, & periculi magnitudine, quo liberata eſt Reſpub. Paragr. 1.

CONFIRMATIO.

Propoſitio totius confirmationis hæc eſt. Utile eſt non interfici Catilinam, & ejus ſocios diſcedere: *Quia magis in urbe timendi ſunt, quàm foris.*

I. TANDEM aliquando, Quirites, L. Catilinam furentem audacia, ſcelus anhelantem, peſtem patriæ nefariè molientem, vobis atque huic urbi [a] ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel ejecimus, vel emiſimus, vel ipſum egredientem verbis proſecuti ſumus. abiit, exceſſit, evaſit, erupit. nulla jam pernicies à monſtro illo, atque prodigio mœnibus ipſis intra mœnia comparabitur. Atque hunc quidem unum hujus belli domeſtici ducem

INTERPRETATIO.

[a] *cædem & incendium.*

NOTÆ.

1. *Tandem*] Particula eſt tarditatem ſignificans, cum aliquid tardius dicitur, quod jam factum eſſe oportuit.

2. *Scelus anhelantem*] Scelus anhelat Catilina quia cupit conjurationem ſuam per ſcelera perficere, & omnes perdere.

4. *Ejecimus*] Ejicitur Catilina imperio Conſulis, & minis ejus reſiſtere non potuit, quem opprimere volebat.

Ib. *Vel emiſimus*] Emittitur, quia jam fugam ſuam meditans exire permittitur.

Ib. *Egredientem proſecuti*] Nulla vi adhibita volens exivit, cum nihil haberet optatius, quam ut eſſet in Manlii caſtris.

5. *Abiit, exceſſit, evaſit, erupit*] Verborum congregatione creſcit velut per gradus Oratio. *abiit* & *exceſſit* ejectus, *evaſit* emiſſus quaſi ex loco, ubi non erat in *tuto*, *erupit* ita coactus, ut, cum impetu quodam, & alacritate animi geſtientis ad Manlium abiret.

6. *A monſtro illo*] Monſtrum ſeu monſtroſum civem appellat, qui cum natura eſſet homo, & ortu civis Romanus, bellua erat animo, & revera hoſtis patriæ, & parricida, ut dixit ſuperiori Oratione. talis figura vocatur Hypallage.

ſine

ſine [b] controverſia vicimus. non jam inter latera noſtra ſica illa verſabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domeſticos parietes pertimeſcemus. loco ille motus eſt, cùm eſt ex urbe depulſus. palam jam cum hoſte, nullo impediente, bellum juſtum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificeque vicimus, cum illum ex occultis inſidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quòd vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quòd vivis nobis egreſſus eſt, quòd ferrum de manibus extorſimus, quòd incolumeis cives, quòd ſtantem urbem reliquit, quanto tandem illum mœrore afflictum eſſe & profligatum putatis? Jacet ille nunc proſtratus, Quirites, & ſe perculſum, atque abjectum eſſe ſentit, & retorquet oculos profectò ſæpe ad hanc urbem, quam ex ſuis faucibus ereptam eſſe luget: quæ quidem lætari mihi videtur, quod tantam peſtem evomuerit, foraſque projecerit.

II. At ſi quis eſt talis, qualeis eſſe omneis oportebat, qui hoc in ipſo, in quo exſultat, & triumphat oratio mea, me vehementer accuſet, quòd tam capitalem hoſtem non comprehenderim potius quam emiſerim: non eſt iſta mea culpa, Quirites, ſed temporum. Interemptum eſſe L. Catilinam, & graviſſimo ſupplicio affectum jampridem oportebat: idque à me & mos Majorum, & hujus imperii ſeveritas, & reſpub. poſtulabat. Sed quam multos fuiſſe putatis, qui,

[b] dubio.

8. *Sica illa*] De hac ſuperiori Oratione, Parag. III. not. ad lin. 39.

9. *In campo*] In campum Martium in Conſularibus comitiis venit loricâ tectus Cicero, quia ſibi à Catilina timebat.

Ib. *In foro*] Catilinâ præſente, non tuto exerceri judicia, & quæſtiones potuerunt.

Ib. *In curia*] Cùm ipſo veniente vacua ſubſellia facta ſunt, nemoque ei aſſidere voluit.

10. *Intra domeſticos parietes*] Intra domeſticos parietes voluit conſulem Ciceronem interficere in lectulo, præmiſſis ad cædem duobus ſicariis.

Ib. *Loco motus*] Metaphora à bello, ubi hoſtis loco motus, facilius ſuperatur.

11. *Bellum juſtum*] Bellum juſtum cum hoſte & patriæ proditore Catilina geretur.

13. *Ex occultis inſidiis*] Nocturno tempore de ſua proditione agebat cum conjuratis, quorum conſilia Cicero in lucem protulit.

14. *Non cruentum mucronem*] Indicat ſe non interfectum fuiſſe à Catilina; ut habebat in animo.

15. *Vivis nobis*] Dixerat in Leccæ domo ſe non prius ad exercitum profecturum, quam Ciceronem interfeciſſet.

16. *Quòd ſtantem urbem*] Urbem ferro & flamma perdere ſtatuerat.

18. *Perculſum*] Percellere eſt ad humum dejicere.

19. *Suis faucibus*] Metaphora à belluis immanibus.

21. *Evomuerit*] Metaphora ab ægrotis, qui ſæpe vomitu recreantur.

1. *Quales eſſe omnes oportebat*] Omnes interficiendum eſſe Catilinam debebant judicare.

2. *Triumphat Oratio*] Metaphora à triumphis, in quibus omnes lætantur, hoſte devicto.

6. *Hujus imperii ſeveritas*] Tanta autem fuit ſeveritas Conſularis imperii, ut eo ipſo die quo decretum fuerat à Senatu, ut viderent Conſules ne quid detrimenti caperet Reſpub. interempti ſint C. Gracchus, M. Fulvius, L. Saturninus ſeditioſi cives.

7. *Sed quam multos*] Multi non credebant Ciceroni, cùm de illa conjuratione

qui, quæ ego deferrem, non crederent? quam multos, qui propter [a] stultitiam non putarent? quam multos, qui etiam defenderent? quam multos, qui propter improbitatem faverent? Ac si, sublato illo, depelli à vobis omne periculum judicarem, jampridem ego L. Catilinam non modo invidiæ meæ, verumetiam vitæ periculo sustulissem. sed cum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritus, morte multassem, fore ut ejus socios invidia oppressus persequi non possem: rem huc deduxi, ut tum palàm pugnare possetis, cùm hostem aperte videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites, quàm vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quòd illud etiam moleste fero, quòd ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omneis secum suas copias eduxisset. Tongillum mihi eduxit, quem amare in prætexta cœperat: Publicium & Munatium, quorum æs alienum contractum in popina nullum reip. motum afferre poterat. Reliquit quos viros? quanto alieno ære? quam valenteis? quam nobileis? Itaque ego illum exercitum, & Gallicanis legionibus, & hoc dele-

[a] *simplicitatem.*

tione referret. 1. Quia putabant eum inimicum Catilinæ, quia Competitorem eum habuerat in petendo Consulatu. 2. Quia alii pericula non prospiciebant imminentia. 3. Quia multi Catilinæ favebant, quare illa pericula dissimulabant. Unde multi Ciceronem crudelitatis accusassent, si eum interfecisset.

13. *Ne vobis quidem omnibus*] Id est sed cum viderem ex vobis omnibus non paucos qui non crederent, tota conjuratione patefacta, si illum interficerem, ut meritus erat, fore ut possem persequi alios ejusdem conjurationis participes, propter invidiam quæ mihi subeunda erat, & cui mihi fuisset cedendum.

19 *Parum comitatus*] Trecenti duntaxat satellites eum ad Manlii castra secuti sunt.

20. *Tongillum mihi eduxit*] Ista vox *mihi*, ad sensum nihil, sed plurimum ad orationis venustatem facit. quæ dicendi ratio satis Ciceroni familiaris est. Tongillus, Publicius, & Munatius abjecti homines secuti sunt Catilinam, nobiles cum illo conjurati in urbe manserunt.

Ib. *In prætexta*] Pueri prætexta utebantur ad annum ætatis 17.

21. *Æs alienum*] Mutuam acceperat à Publicio & Munatio pecuniam, sed eam Catilina in popina & ganeis consumpsit. Nota autem, quod subauditur iterum *eduxit* Publicium & Munatium. Quare ex ea pecunia nihil mali Reipub. impendere potest.

22. *Reliquit, quos viros*] Ostendit longe magis esse ab eis pertimescendum, quos in civitate reliquit: quia nobiles sunt, quia ære alieno gravantur, & prompti manu sunt & audaces. putat hic aliquid omissum esse Muretus. crediderim vero enumerationem bonorum civium desiderari, qui opponere se Catilinariis possunt. quod ex sequenti oratione facile cognoscitur, ubi comparat utrumque exercitum.

24. *Itaque ego illum exercitum*] Ostendit contemnendum esse exercitum Catilinæ. 1. quia Resp. habet in suo legiones Gallicas quas quotidie comparat. 2. delectum, quem Metellus habuit in Piceno agro & Gallico. 3. copias quæ quotidie colliguntur per Italiam.

Ib. *Et Gallicanis legionibus*] Legunt aliqui. *Præ.* illæ vero sunt legiones quæ in Gallia Transalpina comparatæ sunt, ubi tum erant Boii.

ctu quem in agro Piceno & Gallico Q. Metellus habuit, & his copiis quæ à nobis quotidie comparantur, [b] magnopere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex [c] agresti luxuria, ex rusticis mendiculis, ex decoctoribus, ex iis qui vadimonia deserere, quam illum exercitum maluerunt: quibus ego non modo si [d] aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum prætoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem secum suos milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos.

III. Atque hoc etiam magis sunt timendi, quod, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit [e] attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis, atque incendiorum depoposcerit: omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt. patefeci in senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid exspectant? næ illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram. Quod exspecta-

[b] *nihil metuo.* [c] *agrestibus luxuriosis.* [d] *arma.* [e] *assignata.*

25. *Agro Piceno*] Picenum agrum vulgò nominant Marchiam Anconitanam ab urbe Ancona.

Ib. *Et Gallico*] Ager Gallicus is est, quam Lombardiam vulgo dicimus.

Ib. *Et his copiis quæ à nobis*] Decretum fuerat à Senatu, ut delectum haberent Consules.

27. *Senibus desperatis*] Desperati senes sunt à quibus nihil sperari potest propter debilem ætatem quam luxus & voluptas corrupit.

28. *Decoctoribus*] Decoctores ii dicuntur, qui in libidinibus & ganeis patrimonia consumunt.

Ib. *Vadimonia deserere*] Vadimonium sponsio est sistendi se, comparendique in judicio: qui porro vadimonium deserebat, infamis habebatur, & in ejus bona creditores à Prætore mittebantur.

30. *Edictum Prætoris*] Ex edicto Prætoris cognoscent se periclitari de fortunis omnibus amittendis ob deserta à se vadimonia.

Ib. *Concident*] Id est metu perterriti animum amittent.

31. *Volitare in foro*] Hic volitare in foro intelliguntur qui nihil aliud cogitant, quam ut acquirant pecuniam, quam in popinis consumant.

Ib. *Stare ad curiam*] Stant videlicet ut cognoscant, quid agatur novi.

32. *In Senatum venire*] Senatores undecim inter conjuratos reperti sunt.

Ib. *Nitent unguentis*] Parabant sibi certa medicamenta ad leniendam cutem, & faciem cohonestandam, quæ ab eis *unguenta* nominabantur.

Ib. *Fulgent purpura*] Solis Senatoribus purpurea tunica uti fas fuit.

2. *Cui Apulia*] Catilina distribuerat urbis partes & provincias, Apuliam C. Julio, Etruriam Manlio, agrum Picenum Septimio.

5. *Superioris noctis*] Non ait ultimam superiorem, sed illam noctem quæ superiorem illam antecessit: quod probant verba quæ proxime sequuntur: *patefeci hesterno die.*

7. *Hi*] Conjuratos indicat, qui in urbe remanserunt.

8. *Lenitatem perpetuam*] Cum vehemens, & grave Senatusconsultum contra conjuratos habuisset, tamen usus est erga Catilinam lenitate, ei fugam suadendo, non ipsum interficiendo.

9. *Quod exspectavi*] Expectabat ut fugeret, & sic omnibus pateret conjuratio.

vi, jam sum assecutus, ut vos omnes factam esse aperte conjurationem contra rempub. videretis: [b] nisi vero si quis est, qui Catilinæ simileis cum Catilina sentire non putet. Non est jam lenitati locus, severitatem res ipsa flagitat. unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere: demonstrabo iter: Aurelia via profectus est: si accelerare volent, ad vesperam consequentur. O fortunatam remp. si quidem hanc sentinam hujus urbis ejecerit! uno mehercule Catilina exhausto, relevata mihi & recreata resp. videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut excogitari potest, quod non ille [c] conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subjector, quis [d] circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quæ cædes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? Jam vero quæ tanta in ullo unquam homine juventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissimè serviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modo impellendo, verùm etiam adjuvando pollicebatur. Nunc vero quàm subito non solum ex urbe, verùm etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat? nemo non modo Romæ, sed nec ullo in angulo totius Italiæ oppressus ære alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris fœdus adsciverit. Atque ut ejus diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ

[b] *nisi quis est.* [c] *commiserit.* [d] *deceptor.*

14. *Tabescere*] Metaphora à tabidis, qui cum phthisi consumuntur proprie dicuntur tabescere.

Ib. *Aurelia via*] Vide primam Orat. Parag. iv. not. ad l. 42.

17. *Relevata mihi & recreata*] Hæret in sentinæ metaphora, qua navis premitur, quæ cum exhauritur, recreatur.

19. *Veneficus*] Qui veneno homines tollit, veneficus dicitur.

Ib. *Gladiator*] Gladiator exhibet pugnæ simulacrum, & alios gladiatoriam docet.

20. *Parricida*] Non hic sumitur parricida pro eo qui patrem interficit, sed qui adolescentes inducit ad interficiendos parentes.

Ib. *Testamentorum subjector*] Subjector testamentorum est sive testamentarius, qui pro veris falsa testamenta subjicit.

21. *Circumscriptor*] Circumscriptor dicitur qui inducendi aut circumveniendi homines artem docet.

Ib. *Quis ganeo*] Ganeo à ganeis dictus. Ganeæ vero loca sunt rei vinariæ & libidinibus apta.

Ib. *Quis Nepos*] Nepos luxuriosus & prodigus est, qui abliguriendo patrimonium dissipat. Vide Sallustium, à quo enumerantur omnes flagitiosi quos socios habebat.

25. *Jam vero quæ*] Enumerat omnia vitia, quæ singularia fuerunt in Catilina.

34. *In ludo gladiatorio*] Ludus gladiatorius ubi se exercent gladiatores.

esse

eſſe fateatur: nemo in ſcena levior & nequior, qui ſe non ejuſdem prope ſodalem fuiſſe commemoret. Atque idem tamen ſtuprorum & ſcelerum exercitatione aſſuefactus, frigore, & fame, & ſiti, ac vigiliis perferendis, fortis ab iſtis ſuis ſociis prædicabatur, cum induſtriæ ſubſidia, atque inſtrumenta [e] virtutis in libidinem, audaciamque conſumerentur. Hunc vero ſi ſui fuerint comites ſecuti, ſi ex urbe exierint deſperatorum hominum flagitioſi greges, ô nos beatos! ô rempubl. fortunatam! ô præclaram laudem conſulatus mei! Non enim jam ſunt mediocres hominum libidines, non humanæ audaciæ, ac tolerandæ: nihil cogitant, niſi cædes, niſi incendia, niſi rapinas: patrimonia ſua profuderunt, fortunas ſuas obligurierunt: res eos jampridem, fides deficere nuper cœpit; eadem tamen illa, quæ erat in abundantia, libido permanet. Quod ſi in vino & alea comeſſationes ſolùm, & ſcorta quærerent, eſſent illi quidem deſperandi, ſed tamen eſſent ferendi: hoc vero quis ferre poſſit, inerteis homines fortiſſimis viris inſidiari, ſtultiſſimos prudentiſſimis, ebrioſos ſobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, [f] confecti cibo, ſertis redimiti, unguentis obliti, debilitati ſtupris, eructant ſermonibus ſuis cædem bonorum, atque urbis incendia. quibus ego confido impendere fatum aliquod: & pœnas jamdiu improbitati, nequitiæ, ſceleri, libidini debitas, aut inſtare jam pla-

[e] *fortitudinis.* [f] *conferti.*

36. *Levior*] Gellius dicit hoc verbum non differre à nepote, & nequam.

37. *Sodalem*] Sodalis hic dici videtur pro ſocio in rebus levioribus & voluptuariis.

39. *Fortis ab iſtis ſuis ſociis*] Interdum abuſione nomina commutantur, ita ut fortis, audax: crudelis, ſeverus vocetur.

Ib. *Induſtriæ ſubſidia*] Habebat multa virtutis inſtrumenta, nobilitatem videlicet, vim corporis & animi: ſed his omnibus ad libidines & audaciam abuſus eſt.

40. *Audaciam*] Ad facinus obeundum, ad inſidiandum occiſorum bonis, & ad obſidenda ſtupra audax fuit.

45. *Obligurierunt*] Legunt aliqui *abligurierunt*] quæ vox frequentius reperitur; id eſt, bona ſua ſuavibus menſis, & cupediis conſumpſerunt

47. *Fides deficere*] Id eſt, fefeilerunt creditores, quare nemo eis amplius pecuniam credit.

48. *Libido permanet*] Hæc libido omnium peſſima eſt, quæ eadem poſt dilapidata bona permanet.

49. *Comeſſationes*] Ante prandium jentacula, poſt cœnam commeſſationes dicebantur.

51. *Inertes homines*] Contentio elegantiſſima. Per inertes exprimit molles & languidos.

52. *Ebrioſos*] Ebrioſi ſunt qui ad ebrietatem proclives ſunt, ebrii vero qui vino madent.

Ib. *Qui mihi accubantes*] Subjectionis exemplum nobiliſſimum.

53. *Vino languidi*] Metaphora ab herbis, quas languere dicimus, cum flaveſcere incipiunt.

54. *Sertis redimiti*] In conviviis maxime luxurioſis coronas & unguenta adhibere ſoliti erant veteres: ut videre ſæpius eſt apud Horatium.

55. *Eructant ſermonibus*] Tranſlatum verbum ab hominibus vino languidis, & cibo confectis.

56. *Fatum aliquod*] Fatum proſperum, & adverſum generaliter dicitur.

57. *Inſtare*] Inſtat quod quaſi præſens eſt.

ne, aut certe jam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit; non breve nescio quod tempus, sed multa sæcula propagarit reipublicæ. nulla est enim natio, quam pertimescamus; nullus rex, qui bellum populo Romano inferre possit, omnia sunt externa, unius virtute, terra marique pacata: domesticum bellum manet: intus insidiæ sunt; intus inclusum periculum est; intus est hostis: cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites; suscipio inimicitias hominum perditorum. quæ sanari poterunt, quacunque ratione sanabo; quæ resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manare. Proinde aut exeant, aut quiescant; aut, si & in urbe, & in eadem mente permanent; ea quæ merentur, exspectent. At etiam sunt, Quirites, qui dicant à me in exsilium ejectum esse Catilinam. quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos ejicerem, qui hæc loquuntur. homo enim videlicet timidus, & permodestus, vocem consulis ferre non potuit; simul atque ire in exsilium jussus est, paruit. Quid, quòd hesterno die cum domi meæ pene interfectus essem, senatum in ædem Jovis Statoris vocavi: rem omnem ad patres conscriptos detuli? quò cùm Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit ut perditum civem, ac non potius ut [s] importunissimum hostem? quin etiam principes ejus ordinis partem illam subselliorum ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt.

IV. Hic ego, vehemens ille Consul, qui verbo civeis in exsilium ejicio, quæsivi à Catilina, an nocturno conventu apud M. Lec-

s *perniciosissimum.*

58. *Appropinquare*] Appropinquat id, quod si non præsens est, at paulo post aderit. Vide igitur discrimen inter utrumque verbum, *instare* & *appropinquare*.

62. *Omnia sunt externa*] Nulla in Europa tunc temporis bella gerebat populus Rom.

Ib. *Terra marique*] Ubique vicit Pompeius: nam ejus virtute terrâ Mithridates victus est: & mari bellum piraticum confectum. Vide pro lege Man.

66. *Quæ sanari poterunt &c.*] Sumpta translatio à Medicis, & Chirurgis, qui quæ membra sanari non possunt, resecant, ne reliqua inficiantur.

69. *In eadem mente*] Id est, in eodem animo conjurationis.

Ib. *Exspectent*] Debitas suis sceleribus pœnas exspectent.

71. *Quod ego si verbo assequi possem*] Quod si verbo tantum valerem, ut eo possem civem ejicere, eos ipsos ejicerem, qui hæc de me loquuntur.

72. *Homo videlicet timidus*] Ironice Catilinam timidum vocat, quem jam toties ad omne scelus patrandum audacissimum appellavit.

74. *Hesterno*] Id est tertio abhinc die.

75. *Vocavi*] Pertinebat tantum ad Consules Senatum convocare.

76. *Catilina venisset*] Senator erat Catilina, ideoque venit in Senatum, licet contra patriam conjuraret. Vide super. Orat.

79. *Principes ejus ordinis*] Per principes viros Consulares intelligit, qui primi omnium sententiam rogabantur.

1. *Vehemens ille Consul*] Se vehementem Consulem appellat, quemadmodum à conjuratis appellabatur.

2, *Apud M. Leccam*] De Lecca superiori Oratione dixit Paragr. II. l.43.

cam fuisset, necne. cum ille homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset; patefeci cætera: quid ea nocte egisset, ubi fuisset, quid in proxima constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. cum hæsitaret, cum teneretur; quæsivi quid dubitaret eo proficisci, quo jam pridem pararat: cum arma, cum secures, cum fasces, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. In exsilium ejiciebam, quem jam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Manlius iste, centurio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit: & illa castra nunc non Catilinam ducem expectant: & ille ejectus in exsilium, se Massiliam, ut aiunt, non in hæc castra conferet. O conditionem miseram non modo administrandæ, verum etiam conservandæ reipublicæ! nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus, ac debilitatus, subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciundi abjecerit, ex hoc cursu sceleris & belli, iter ad fugam atque exsilium converterit; non ille à me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens in exsilium ejectus à consule, vi & minis esse dicetur: & erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum; me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint. [a] Est mihi tanti, Quirites, hujus invidiæ falsæ atque iniquæ tempestatem subire, dummodo à vobis hujus horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane ejectus esse à me, dummodo eat in exsilium. sed mihi credite, non est iturus. Nunquam ego a Diis immortalibus optabo, Quirites, invidiæ meæ levandæ caussa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis [b] volitare au-

[a] *non recuso.* [b] *exultare.*

5. *Quid in proxima*] Legit proximam Muretus, eam nempe, qua exire constituerat Catilina.

6. *Descripta*] Sic descripserat totam belli rationem, ut alios cædibus, alios incendiis, alios variis urbis partibus præfecerit.

Ib. *Cum teneretur*] Sic convictus est manifestis signis, quæ à Cicerone prolata sunt, ut nihil contra proferre ausus sit Catilina.

8. *Secures, cum fasces*] Secures & fasces insignia sunt Consulum, quæ sibi sumpsit Catilina ad castra Manlii proficiscens.

9. *Aquilam argenteam*] Vide superiorem Orationem, parag. iv. l. 44.

10. *In exsilium ejiciebam*] Purgat se Cicero, quod ejecerit in exilium Catilinam, ut vulgo à fautoribus conjuratorum dicebatur, cum in patriam bellum suscepturus, ad castra profectus esset.

11. *Etenim credo*] Ironia.

14. *Massiliam ut aiunt*] Sallustius refert, optimo cuique literas dedisse Catilinam, se falsis criminibus circumventum, quoniam eorum factionibus resistere non potuerat, Massiliam in exilium proficisci, non quòd se tanti sceleris conscium reputaret; sed ne qua ex sua contentione seditio oriretur. Est autem Massilia Galliæ Narbonensis urbs præclara & nobilis, in qua cives literis & moribus præcellebant, de quorum fidelitate lege Cic. lib. 2. de officiis.

diatis: sed [c] triduo tamen audietis: multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim potius, quam quod ejecerim. Sed cum sint homines qui illum, cum profectus sit, ejectum esse dicant; iidem, si interfectus esset, quid dicerent? Quanquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quam verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quam ad Massilienses ire malit. Ille autem, si, mehercules, hoc, quod agit, nunquam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quam exsulem vivere; nunc vero, cum ei nihil adhuc [d] præter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis, Roma profectus est; optemus potius, ut eat in exsilium, quàm queramur. Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, & de eo hoste qui jam fatetur se esse hostem, & quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de his qui dissimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri posset, non tam [e] ulcisci studeo, quam sanare, & ipsos placare reipub. neque, id quare fieri non possit, si me audire voluerint, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copiæ comparentur: deinde singulis medicinam consilii, atque orationis meæ, si quam potero, afferam. Primum genus est eorum, qui [f] magno in ære alieno majores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima: sunt enim locupletes: voluntas vero, & caussa impudentissima. Tu agris, tu ædificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus & copiosus sis, & dubites aliquid de possessione detrahere, ac fidem acquirere? quid enim exspectas? bellum? quid? ergo in vastatione omnium, tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? an tabulas novas? errant qui istas à Catilina exspectant. meo beneficio tabulæ novæ proferentur, verum auctionariæ,

[c] intra *tres dies*. [d] *contra*. [e] *punire*. [f] *debentes multa*.

39. *Hoc quod agit*] Nempe patriæ bellum inferre.

40. *Latrocinantem*] Id est, patriæ bellum inferentem.

54. *Dissolvi*] Dissolvitur æs alienum, cum creditoribus fit satis.

58. *Detrahere*] Detrahitur aliquid de possessionibus, cum quis vendit aliquid ex eis, ut ære alieno liberetur.

Ib. *Fidem acquirere*] Fidem amittit debitor, qui æs alienum non dissolvit.

59. *Sacrosanctas*] Sacrosanctum est quod nemo violare audet. Sic sacrosancti Tribuni plebis dicebantur. Vide Livium, lib. 2.

60. *Tabulas novas*] Cum quis ære alieno oppressus erat, aut Senatusconsulto, aut Imperatoris decreto, tabulæ novæ in foro proponebantur, quibus credita debitoribus pecunia condonabatur. pollicebatur autem Catilina se publice incensurum omnes argentariorum tabulas, ita ut nemo, quod æris alieni antea contraxisset, persolvere cogeretur. Sallust.

61. *Auctionariæ*] Tabulæ auctionariæ sunt quæ in auctione proferuntur, cum nempe publica bonorum venditio fit, & res ei addicitur, qui majus pretium obtulerit.

Neque

Neque enim isti qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si s maturius facere voluissent, neque (id quod stultissimum est) certare cum usuris fructibus prædiorum, locupletioribus his, & melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt, aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra remp. quam arma laturi. Alterum genus est eorum, qui, quanquam premuntur ære alieno, dominationem tamen expetunt: rerum potiri volunt: honores, quos, quieta repub. desperant, perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum videtur, unum scilicet & idem, quod cæteris omnibus, ut desperent se id quod conantur, consequi posse: primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere reipub. deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem: magnas præterea copias militum: deos denique immortaleis huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimæ urbi, contra tantam vim sceleris, præsentes auxilium esse laturos. Quod si jam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti; num illi in cinere urbis, & sanguine civium, quæ mente conscelerata ac nefaria concupierunt, se consules ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros? non vident id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse?

V. Tertium genus est ætate jam confectum, exercitatione robustum: quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina successit. Hi sunt homines ex his coloniis, quas Fesulis Sulla constituit: quas ego universas civium esse optimorum, & fortissimorum virorum sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentinisque pecuniis sumptuosiùs insolentiùsque jactarunt. hi dum ædificant tanquam beati, dum prædiis, lecticis, familiis magnis, conviviis, ap-

s *citius.*

62. *Salvi*] Non possunt aliter ære alieno liberari.

64. *Certare cum usuris fructibus*] Id est, putare fructus prædiorum usuris majores esse.

69. *Rerum potiri volunt*] Discrimen est inter illa verba, *potiri rebus*, & *rerum potiri*. *Potiri rerum* de iis dicitur, qui dominantur, & principatum tenent: *potiri rebus* de iis qui fruuntur voluptate, pecunia, &c.

1. *Ætate confectum*] In conjuratione Catilinæ multi erant Syllani milites fugitivi per Italiam, & bellicosi, quos spe prædæ & rapinarum ad se Catilina adduxerat.

2. *Ipse Manlius*] Manlius in castris Syllæ militaverat.

3. *Ex his coloniis*] 47 Colonias deduxit Sylla post victoriam, suisque militibus civium domos & agros largitus est.

Ib. *Fesulis*] Politianus lib. 1. epist. ait Fesulas ab Atlante conditas, easque Fesulas à filia sua Fessula appellasse.

6. *Jactarunt*] Hi milites deducti in Colonias, divitias suas ostentabant, sumptuose eas profundendo.

7. *Lecticis*] Lecticis utebantur ægroti & senes, mulieres, & homines delicatuli.

para-

paratibus delectantur, in tantum æs alienum [a] inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sulla sit iis [b] ab inferis excitandus. qui etiam nonnullos agresteis homines tenueis atque [c] egenteis in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere prædatorum, direptorumque pono. Sed eos hoc moneo, desinant furere, & proscriptiones, & dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor [d] inustus est civitati, ut jam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passuræ esse videantur. Quartum genus est sane varium & mistum, & turbulentum, qui jampridem premuntur: qui nunquam emergent: qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus, in vetere ære alieno vacillant: qui vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti & ex urbe, & ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acreis, quàm insidiatores lentos esse arbitror. qui homines primum si stare non possunt, corruant: sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint: aut cur minore dolore perituros se cum multis, quàm si soli pereant, arbitrentur. Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego à Catilina non revoco. nam neque divelli ab eo possunt: & pereant sane in latrocinio: quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit. Postremum autem genus est, non solum numero, verum etiam genere ipso, atque vitâ, quod proprium est Catilinæ, de ejus delectu, immo verò de [e] complexu ejus ac sinu: quos

[a] *contraxerunt tantum æs alienum.* [b] *revocandus ad vitam.* [c] *mendiculos* [d] *allatus.* [e] *de familiarissimis ipsi & intimis.*

11. *Rapinarum veterum*] Spe rapinarum attraxerunt, quales factæ sunt temporibus Syllæ.

13. *Proscriptiones*] Homines ejusmodi tenues & egeni non debent sperare fore ut Dictatorem se constituat Catilina, & similis sit Syllæ, qui eorum omnium bona proscripsit, quos suis partibus contrarios habuit.

17. *Et turbulentum*] Aliud hominum genus, qui Catilinam sequuntur, turbulentum est & seditiosum, ex turba & multitudine, & veluti colluvione hominum conflatum.

Ib. *Nunquam emergent*] Translatio sumpta ab aquis, ex quibus dicitur quis emergere tanquam ex naufragio. Significat verò homines ejusmodi nunquam divites fore, quia ære alieno nunquam liberabuntur.

19. *Vadimoniis*] Vadimonia sunt sponsiones sistendi se in judicio, quibus si quis deest, adversus eum judicium datur, & creditor in ejus possessiones mittitur.

21. *In illa castra*] Fæx illa hominum ad castra Manlii confluebat.

22. *Insidiatores lentos*] Multi legunt *inficiatores*, id est homines exercitatos ad negandum quibus debent.

23. *Corruant*] Si in suis bonis stare illi non possunt, semetipsos interficiant. nam ipsis honestius est pacifice, quam tumultuose, & cum Reipublicæ periculo mori.

30. *In latrocinio*] Bellum illud contra patriam latrocinium semper nominavit, quia conjuratis non indictum fuerat.

pexo

pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis, manicatis & talaribus tunicis, velis amictos, non togis: quorum omnis industria vitæ, & vigilandi labor, in antelucanis cœnis expromitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes † impuri, impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati, non solum amare, & amari, neque cantare, & saltare, sed etiam sicas vibrare, & spargere venena didicerunt: qui nisi exeunt nisi pereunt, etiam si Catilina perierit, scitote hoc in repub. seminarium Catilinarium futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his præsertim jam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas ac niveis perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod in conviviis nudi saltare didicerunt. O bellum magnopere pertimescendum, cum hanc sit habiturus Catilina scortatorum cohortem prætoriam! Instruite nunc, Quirites, contra has tam præclaras Catilinæ copias vestra præsidia, vestrosque exercitus: & primum gladatori illi confecto & saucio consules, imperatoresque vestros opponite: deinde contra illam naufragorum ejectam ac debilita-

tam

† *improbi.*

34. *Pexo capillo*] Jam eorum mollitiem describit, qui Catilinam sequuntur.

Ib. *Aut imberbes*] Imberbes, vel pueri & adolescentes, vel molles & effœminati sunt.

Ib. *Aut bene barbatos*] Bene barbati sunt qui comptam & delibutam unguentis barbulam fovent. Romanis mos fuit, ut barbam alerent; sed anno urbis conditæ quadringentesimo quinquagesimo quarto, adductis è Sicilia à P. Lucino Meno in urbem Tonsoribus, radi barba cœpta est. Vide Plinium, lib. 8.

Ib. *Manicatis*] Tunica vestis Romanorum interior fuit. quam habere talarem ac manicatam, flagitium veteres existimabant. solis enim mulieribus permissum id erat.

35. *Velis amictos*] Vel tenuitatem togarum, vel laxitatem arguit.

36. *Antelucanis*] Cœnas eorum arguit, quæ à prima nocte usque ad auroram producebantur.

38. *Tam lepidi*] Ironia.

40. *Sicas vibrare*] Sciunt sicas in civium corpora adigere.

Ib. *Spargere venena*] Veneno homines tollere.

41. *Seminarium*] Seminarium est locus subactus, in quo cum semina fruticum, arborumve excreverunt, in viretum aut arbustum trasferuntur. Est autem translatum quod pro principio & origine sumitur.

44. *His noctibus*] Cum ad sextum Idus Novembris hanc Orationem haberet, frigidiores jam & longiores noctes erant.

45. *Apenninum*] Mons Apenninus mediam Italiam dividit, quem Livius ait vento & frigore biduum Annibali obstitisse.

47. *O bellum magnopere*] Ironia egregia, & comparatio exercitus Catilinarii cum præsidiis pop. Rom.

48. *Cohortem Prætoriam*] Dicitur Prætoria cohors, quæ nunquam discedit à Prætore vel Consule. hanc primùm instituit Scipio Africanus: in eam autem assumpsit ex toto exercitu fortissimum quemque militem.

51. *Gladiatori confecto*] Gladiator confectus idem est ac graviter vulneratus. Sic lib. Tuscul. 3. confectos vocat gravissime vulneratos Gladiatores, ad quos maxime videtur verbum *conficere*, pertinere.

52. *Naufragorum*] Naufragos conjura-

tam manum, florem totius Italiæ ac robur educite. Jam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinæ cumulis silvestribus. neque vero cæteras copias, ornamenta, præsidia vestra, cum illius latronis inopia atque egestate debeo conferre. Sed si, omissis his rebus omnibus, quibus nos superamus, eget ille, senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, ærario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus: si, inquam, his rebus omissis, ipsas caussas, quæ inter se confligunt, [a] contendere velimus, ex eo ipso, quàm valde illi jaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudo: hinc continentia, illinc libido: denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus: postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. In hujuscemodi certamine ac prœlio, nonne, etiamsi hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogent ab his præclarissimis virtutibus tot & tanta vitia superari?

[a] *comparare.*

juratos vocat, quia cum fortunarum omnium naufragium fecissent, & eversi funditus essent, ad Manlii castra confugerunt. Translatio à naufragantibus.

54. *Urbes coloniarum, &c.*] Id est Coloni & municipes resistent multitudini rusticorum & sylvestrium hominum, à quibus ordo nullus in pugna servatur.

55. *Cæteras copias, ornamenta*] Per copias & ornamenta intelligit Senatum, Equites Rom. ærarium, eaque omnia, quibus munitur, ornatur & corroboratur Respublica.

72. *Dii ipsi*] Dii justis causis favere solent.

PERORATIO.

VI. Quæ cum ita sint, Quirites; vos, quemadmodum jam antea dixi, [a] vestra tecta custodiis vigiliisque defendite: mihi, ut urbi sine vestro motu ac sine ullo tumultu, satis esset præsidii, consultum ac provisum est. Coloni omnes, municipesque vestri certiores à me facti de hac nocturna excursione Catilinæ, facile urbeis suas, finesque defendent: gladiatores, quam sibi ille maximam manum, & certissimam fore putavit, quanquam meliore animo sunt,

[a] *vestras domos.*

quam

quam pars Patriciorum, poteſtate tamen noſtra continebuntur. Q. Metellus, quem ego proſpiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumque præmiſi, aut opprimet hominem, aut omneis ejus motus conatuſque prohibebit. reliquis autem de rebus conſtituendis, [b] maturandis, agendis, jam ad ſenatum referemus, quem vocari videtis. Nunc illos qui in urbe remanſerunt, atque adeo qui contra urbis ſalutem, omniumque veſtrum, in urbe à Catilina relicti ſunt, quanquam ſunt hoſtes, tamen quia nati ſunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc ſi cui [c] ſolutior viſa eſt, hoc exſpectavit, ut id quod latebat, erumperet. Quod reliquum eſt, jam non poſſum oblivisci, meam hanc eſſe patriam, me horum eſſe conſulem: mihi aut cum his vivendum, aut pro his eſſe moriendum. nullus eſt portæ cuſtos, nullus inſidiator viæ: ſi qui exire volunt, conſulere ſibi poſſunt: qui vero in urbe ſe commoverit, cujus ego non modo factum, ſed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, ſentiet, in hac urbe eſſe conſuleis vigilantes, eſſe egregios magiſtratus, eſſe fortem ſenatum, eſſe arma, eſſe carcerem: quem vindicem nefariorum ac manifeſtorum ſcelerum majores noſtri eſſe voluerunt. Atque hæc omnia ſic agentur, Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula ſumma nullo tumultu, bellum inteſtinum ac domeſticum, poſt hominum memoriam crudeliſſimum ac maximum, me uno togato duce & imperatore ſedetur. Quod ego ſic adminiſtrabo, Quirites, ut, ſi ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quiſquam in hac urbe pœnam ſui ſceleris ſufferat. Sed ſi vis manifeſtæ audaciæ, ſi impendens patriæ periculum me neceſſariò de hac animi lenitate deduxerint, illud profecto perficiam, quod in tanto & tam inſidioſo bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus intereat, paucorumque pœna vos omnes jam ſalvi eſſe poſſitis. Quæ quidem ego neque mea prudentia, neque humanis conſiliis fretus polliceor vobis,

[b] *accelerandis.* [c] *major.*

8. *Quam pars*] E patricio genere quidam ſequuti ſunt Catilinam. Certe multos è Senatoribus Salluſtius nominat, qui in conjuratione fuerunt.

9. *Q. Metellus*] Is Metellus Celer fuit, cui ſe dare voluit in cuſtodiam Catilina, ſed quem repudiavit.

15. *Nati ſunt cives*] Inter conjuratos alii erant nati cives, alii civitate donati.

17. *Latebat*] Conjuratio latebat, ſed à Cicerone aperta eſt.

20. *Inſidiator*] Nullus eſt qui in via illos qui ad Catilinam proficiſcuntur, ad mortem rapiat.

25. *Carcerem*] Ulpianus ait carcerem ædificatum fuiſſe non ad plectendos cives improbos, ſed reprimendos: tamen hic Cicero manifeſte indicat ad eos etiam puniendos fuiſſe inſtitutum. refert autem Livius, lib. 1. media in urbe foro imminentem fuiſſe.

29. *Togato*] Toga Romani in pace, in bello ſagis: ſed toga ſemper Conſules utebantur.

Qui-

Quirites; sed multis, & non dubiis deorum immortalium [d] significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus: qui jam non procul, ut quondam solebant, ab extero hoste atque longinquo, sed hîc præsentes suo numine atque auxilio sua templa, atque urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis: ut quam urbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis terrâ marique superatis, à perditissimorum civium nefario scelere defendant.

[d] *indiciis.*

39. ***Deorum immortalium significationibus***] Plutarchus narrat in vita Ciceronis, cùm in ejus domo Virgines Vestales pro salute populi sacra facerent, ex ara flammam erupisse.

41. ***Ut quondam***] Abesse quondam dii videbantur à Romanis, cum videlicet bello Senonico, & bello Punico secundo superati sunt.

ORA-

ORATIO TERTIA IN L. CATILINAM, Ad Quirites.

ARGUMENTUM.

Detectâ totâ conjuratione, comprehensis conjuratis, & convictis in Senatu, quem ad ædem Concordiæ Cicero Consul convocaverat, prodit eodem ipso die in concionem, & populum Rom. docet ea quæ acta & comperta sunt: excitatque omnes ad celebrandam cum uxoribus & liberis supplicationem; deinde declarat in quanto urbs periculo fuerit: ac tandem conservatæ à se Reipub. memoriam postulat sempiternam.

TEMPUS.

Constat hanc habitam Orationem fuisse Nonis Decemb. anno Urbis conditæ septingentesimo.

PARTES

Tres habet, quarum prima non tam Exordium quàm Propositio dicenda est: secunda est Narratio, tertia Peroratio.

PROPOSITIO

Continet beneficii commemorationem, & diei consecrationem, quia hodiè Cicero Rempub. servavit. parag. 1.

REMPUBLICAM, Quirites, vitamque omnium vestrûm, bona, fortunas, conjuges, liberosque vestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem,

NOTÆ.

1. *Bona*] Bona sunt genera rerum, *fortunæ* verò pecuniæ sunt.

2. *Domicilium imperii*] Roma domicilium imperii dicitur, quia dominabatur toti imperio, quod ab ea Romanum dictum est.

hodi-

hodierno die, deorum immortalium summo ergo vos amore, laboribus, consiliis, periculisque meis, ex flamma atque ferro, ac pæne ex faucibus fati ereptam, & vobis conservatam ac restitutam videtis. [a] Et, si non minus nobis jucundi atque illustres sunt ii dies quibus conservamur: quam illi quibus nascimur; quod salutis certa lætitia est, nascendi incerta conditio; & quod sine sensu nascimur, cum voluptate conservamur: profecto, quoniam illum qui hanc urbem condidit, Romulum ad deos immortales benevolentia, famaque sustulimus: esse apud vos, posterosque vestros in honore debebit is qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit. nam totius urbis templis, delubris, tectis ac mœnibus subjectos prope jam igneis, circundatosque restinximus: iidemque gladios in rempub. districtos retudimus, mucronesque eorum a jugulis vestris rejecimus. Quæ quoniam in senatu illustrata, patefacta, compertaque sunt per me, vobis jam exponam breviter, Quirites, ut & quanta, & quam manifesta, & qua ratione investigata & comprehensa sint, vos, qui ignoratis, ex actis scire possitis.

[a] *quod si.*

6. *Ex faucibus fati*] Metaphora à belluis ferocibus. Fatum sumebatur à Stoicis pro serie quadam immutabili rerum omnium, quæ homini cuilibet evenire ita necessariò debebant, ut ne quidem à Deo possent immutari. Quod autem fatum pro interitu sæpe ab iis sumeretur, hinc factum est, ut crederent illi veteres, quo temporis momento quis nasceretur, eo ipso fataliter de illius morte, atque de interitu constitui. Quod Seneca satis indicat his verbis, *primusque dies dedit extremum.*

8. *Quibus nascimur*] Celebrabant Romani diem suum natalem, & amicorum.

Ib. *Quod salutis certa lætitia est*] Cum conservamur, de salute nostra dubitare non possumus, ideoque dies ille nobis felix est & lætus. at cum nascimur, incertum est an bona, malane sit futura vitæ nostræ conditio. Etenim quotocuique vita misera & infelix contingit? certe extitêre populi qui, cum quis nasceretur, miseram illius conditionem lamentabantur.

11. *Romulum ad deos*] Sic refert de eo Aurelius Victor, cap. 2. de Viris Illust. *Cum ad Capreæ paludem exercitum lustraret, nusquam comparuit. unde inter patres & populum seditione orta, Julius Proculus vir nobilis, in concionem processit, & jurejurando firmavit, Romulum à se in colle Quirinali visum augustiore forma, cum ad deos abiret; eundemque præcipere ut seditionibus abstinerent, virtutem colerent; futurum ut omnium gentium domini existerent. Hujus authoritati creditum est, ædes in colle Quirinali Romulo constituta, ipse pro deo cultus, & Quirinus est appellatus.*

13. *Debebit is*] Significat se tum apud cives, tum apud posteros in honore debere esse, quòd Consul hanc urbem ab incendio servavit: unde se tacite cum Romulo confert.

14. *Templis, delubris*] *Templa dicuntur singulorum locorum diis attributorum.* Delubra *verò multarum ædium sub uno tecto, à diluvio pluviæ munitarum, &c.* Ita Festus.

NARRATIO.

Narratio hæc, seu expositio, duas veluti partes complectitur, quarum est hæc

hæc prima: Consilio ac mea diligentia Catilinæ conjurationem comperi & extinxi.

Secunda. Non sine singulari mea prudentia, ac Deorum beneficio sine civium sanguine extinxi.

II. Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, cùm sceleris sui socios, & hujusce nefarii belli acerrimos duces Romæ reliquisset, semper vigilavi, & providi, Quirites, quemadmodum in tantis & tam absconditis insidiis salvi esse possemus. Nam tum, cum ex urbe Catilinam ejiciebam (non enim jam vereor hujus verbi invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vivus egressus est) sed tum, cum illum exterminari volebam ; aut reliquam conjuratorum [a] manum simul exituram, aut eos, qui remansissent, infirmos sine illo, ac debileis fore putabam. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore & scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse, & Romæ remansisse: in eo omneis dies noctesque consumpsi, ut quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem ; ut, quoniam auribus vestris, propter incredibilem magnitudinem sceleris, minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis salutique vestræ provideretis, cùm oculis [b] maleficium ipsum videretis. Itaque ut comperi legatos Allobrogum, belli Transalpini, & tumultus Gallici excitandi caussa, à P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos civeis, eodem itinere cum literis mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque iis adjunctum Vulturcium, atque huic datas esse ad Catilinam literas : [c] facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam à diis immortalibus, tota res non solum à me, sed etiam à senatu, & à vobis manifestò deprehenderetur. I-

[a] *turbam.* [b] *conjurationem.* [c] *occasionem.*

16. *Comperi*] Per Pangam amicum Allobrogum totam conjurationem comperit.

Ib. *Allobrogum*] Allobroges Populi Galliæ fuerunt juxta Rhodanum, nunc Sabaudi & Delphinates, tunc autem socii pop. Rom. populi fortes & generosi, qui à conjuratis vocati sunt.

Ib. *Transalpini*] In ulteriore Gallia bellum dicebatur, & tumultus in citeriore: in eo verò differt tumultus à bello, quòd bello latius sit nomen, nec tam grave quam tumultus. Tumultus enim perturbatio tanta est, ut timorem longe maximum excitet, quia vel in Italiæ sinu, vel in Galliis Italiæ proximis excitabatur. De utroque, sic Cicero in Philippica 8. *Potest enim esse bellum sine tumultu, tumultus esse sine bello non potest. Quid est enim aliud tumultus nisi perturbatio tanta ut major timor oriatur? unde etiam nomen dictum est tumultus. itaque majores nostri tumultum Italicum quod erat domesticus: tumultum Gallicum quod erat Italiæ finitimus: præterea nullum tumultum nominabant*, &c.

18. *Cum literis mandatisque*] Legati Allobrogum ad Catalinam cum literis & mandatis missi sunt, quibus videlicet significabatur, ut fides eis haberetur, Gallice dicimus *des lettres de creance*.

taque hesterno die L. Flaccum, & C. Pontinum prætores, fortissimos, atque amantissimos reipublicæ viros, ad me vocavi: rem omnem exposui: quid fieri placeret, ostendi. Illi autem qui omnia de republ. præclara atque egregia sentirent, sine recusatione, ac sine ulla mora negotium susceperunt, & cum advesperasceret, occulte ad pontem Milvium pervenerunt: atque ibi in proximis villis ita bipartiti fuerunt, ut Tiberis inter eos, & pons interesset. [d] eodem autem & ipsi, sine cujusquam suspicione, multos forteis viros eduxerunt; & ego de præfectura Reatina complureis delectos adolescenteis, quorum opera utor assidue in reipublicæ præsidio, cum gladiis miseram. Interim tertia fere vigilia exacta, cum jam pontem cum magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unaque Vulturcius, fit in eos impetus: educuntur & ab illis gladii, & à nostris: res erat prætoribus nota solis: ignorabatur à cæteris. Tum interventu Pontini, atque Flacci, pugna, quæ erat commissa, sedatur: literæ, quæcunque erant in eo comitatu, [e] integris signis prætoribus traduntur: ipsi comprehensi, ad me, cum jam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum [f] machinatorem Cimbrum Gabinium, statim ad me nihildum suspicantem vocavi. Deinde item accersitur P. Statilius, & post eum Cethegus: tardissime autem Lentulus venit, credo, quod literis dandis præter consuetudinem proxima nocte vigilarat. Cum vero summis ac clarissimis hujus civitatis viris, qui, audita re, frequentes ad me mane convenerant, literas à me prius aperiri, quam ad senatum referri placeret, ne, si nihil esset inventum, [g] temere à me tantus tumultus injectus civitati videretur: negavi me esse facturum, ut de periculo publico, non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quæ erant ad me delata, reperta non essent: tamen ego non arbitrabar in tantis reip. periculis esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coëgi. atque interea statim, admonitu Allobrogum, C. Sulpitium prætorem, fortem virum misi, qui ex ædibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret: ex quibus ille maximum sicarum numerum, & gladiorum extulit. Introduxi Vul-

[d] *huc.* [e] *non apertis.* [f] *autorem.* [g] *imprudenter.*

24. *L. Flaccum*] L. Flaccum postea Cicero repetundarum reum in judicio defendit.

29. *Pontem Milvium*] Pons Milvius extra urbem est, versus Hetruriam, supra Tyberim, sexdecim stadiis ab urbe Roma.

32. *Præfectura Reatina*] Reate Sabinarum est oppidum, Varronis patria. hic nundinæ habebantur, & ibi Magistratus Rom. jus dicebat.

34. *Tertia vigilia*] Nox in quatuor vigilias divisa erat, & vigilia quælibet in tres horas.

44. *Lentulus venit*] Is erat Prætor, vir pinguis, & obesus, & somnolentus.

54. *Admonitu Allobrogum*] Ex hoc loco patet Allobrogum legatos conscios fuisse conjurationis.

57. *Sicarum*] De his I. Orat. Pag. 111. l. 39.

turcium sine Gallis: fidem ei publicam jussu senatus dedi: hortatus sum, ut ea quæ sciret, sine timore indicaret. Tum ille dixit, cùm vix se ex magno timore recreasset, à P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata, & literas, ut servorum præsidio uteretur, & ad urbem quamprimum cum exercitu accederet: id autem eo consilio, ut, cùm urbem omnibus ex partibus, quemadmodum [b] descriptum, distributúmque erat, incendissent, cædemque infinitam civium fecissent, præsto esset ille qui & fugienteis [i] exciperet, & se cum his urbanis ducibus conjungeret. Introducti autem Galli jusjurandum sibi, & literas à P. Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem datas esse dixerunt: atque ita sibi ab his & à L. Cassio esse præscriptum, ut equitatum in Italiam quamprimum mitterent, pedestreis sibi copias non defuturas: Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis Sibyllinis, haruspicúmque responsis, se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum urbis hujus, atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se, & Sullam fuisse: eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum hujus urbis atque imperii, qui esset decimus annus post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vicesimus. hanc autem Cethego cum cæteris controversiam fuisse dixerunt, quod, cùm Lentulo, & cæteris, Satur-

[b] *partitum & divisum.* [i] *reciperet & occideret.*

58. *Fidem publicam*] Id est impunitatem ex fide publica pollicitus est Vulturcio. nam sine autoritate Senatus, etiam à Consule data non valebat.

61. *Mandata*] Vulturcius habebat mandata, quæ à P. Lentulo, ore proferret ad Catilinam.

66. *Ducibus*] Conjuratos, qui in urbe relicti fuerant à Catilina, duces urbanos nominat.

Ib. *Introducti Galli*] Profert jam Allobrogum indicium, quod actis & scriptis primum exponit.

71. *Ex fatis Sibyllinis*] Fata Sibyllina vaticinia sunt Sibyllarum, quæ, quia fata comprehendunt, fata, & casus, & interitus fatales vulgo vocabantur.

Ib. *Haruspicumque responsis*] Haruspex, seu Aruspex hinc dici putatur, quia in ara exta animalium inspicit. Aliter censet Donatus, quod nempe *Haruspex, ab haruga nominatur. nam Haruga dicitur hostia ab hara, in qua concluditur & servatur. Hara autem est, in qua pecora includuntur.*

Ib. *Tertium Cornelium*] Dicebat Lentulus ex libris Sibyllinis tertium se esse Cornelium cui regnum portendebatur. Scriptum enim erat in illis carminibus; tria K. K. K. pessima: quod Græci ad Cappadoces, Cilices, & Cretenses referebant; Romani vero ad tres Cornelios, Cinnam, Syllam, & Lentulum.

74. *Fatalem hunc*] Ut ipse accepisse se dicebat ab Haruspicibus hunc fatalem annum advenisse, qui cruentus Reipub. portendebatur.

75. *Post virginum absolutionem*] Fabia Vestalis virgo non multo ante hanc conjurationem incesti causam dixit. ei Catilina objectus est. Fuit autem absoluta, quia soror erat Terentiæ Ciceronis uxoris, ut scribit Asconius.

Ib. *Capitolii incensionem*] L. Scipione & C. Norbano Coss. custodum negligentiâ Capitolium conflagravit, paulo ante Syllæ tempora. quod à Q. Catulo postea Hortensio & Metello Coss. restitutum est.

77. *Saturnalibus*] Diem Saturnalium, qui in diem decimum quartum Februarii incidebat; seligere volebant, ad cædem faciendam. quo tempore tota civitas omni generi lætitiæ, & voluptatibus dedita erat.

nalibus cædem fieri, atque urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videretur. Ac, ne longum sit, Quirites, [l] tabellas proferri jussimus, quæ à quoque dicebantur datæ. primum ostendimus Cethego signum: cognovit. nos linum incidimus: legimus. erat scriptum ipsius manu, Allobrogum senatui & populo, sese, quæ eorum legatis confirmasset, esse facturum: orare, ut item illi facerent, quæ sibi legati eorum [m] præcepissent. Tum Cethegus, qui paulo antè aliquid de gladiis ac sicis, quæ apud illum itidem erant deprehensæ, respondisset, dixissetque se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse: recitatis literis debilitatus atque abjectus, conscientia convictus repente conticuit. Introductus Statilius, cognovit manum & signum suum. recitatæ sunt tabellæ in eandem fere sententiam: confessus est. tum ostendi tabellas Lentulo, & quæsivi, cognosceretne [n] signum. annuit. est vero, inquam, signum quidem notum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam, & civeis suos: quæ quidem te à tanto scelere etiam muta revocare debuit.

III. Leguntur eadem ratione ad senatum Allobrogum, populumque literæ. si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille quidem primo negavit: post autem aliquanto, toto indicio exposito atque edito, surrexit: quæsivit à Gallis, quid sibi esset cum iis, quamobrem domum suam venissent; itemque à Vulturcio. qui cùm illi breviter, constanterque respondissent, per quem ad eum, quotiesque venissent: quæsissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus: tum ille subitò, scelere [a] demens, quanta vis conscientiæ esset, ostendit. nam cum id posset inficiari: repente præter opinionem omnium confessus est: ita eum non modo ingenium illud, & dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed e-

[l] *literas.* [m] *exposuissent.* [n] *imaginem.* [a] *attonitus.*

81. *Cethego signum*] Antequam literæ reserarentur, cum quis ex eis convincendus erat, signum quo signatæ erant cognoscere jubebatur.

Ib. *Cognovit*] Id est agnovit signum suum, sive sigillum, & confessus est.

Ib. *Linum incidimus*] Lineo filo literæ vinciebantur, ne apertæ essent omnibus.

Ib. *Legimus*] Præsente Senatu, & Cethego lectæ sunt illæ literæ.

86. *Ferramentorum*] Ferramenta dicuntur ferrea instrumenta. Posuit hic per Metonymiam *ferramenta*, pro quolibet armorum genere.

89. *In eandem fere sententiam*] Id est quæ fere conveniebant cum illis rebus, quæ in Cethegi tabulis continebantur.

92. *Avi*] Avus illius fuit P. Lentulus qui Gracchum seditiosum interfecit, & grave vulnus accepit, ne quid de summa Reipub. dignitate minueretur. Nota autem quod sæpe in annulis sculpta clarorum virorum capita haberent.

4. *Surrexit*] Lentulus sedebat, quia Senator.

Ib. *Quæsivit à Gallis*] Ab Allobrogibus quæsivit, quos non credebat fore se prod.turos.

6. *Respondissent*] Semper asserendo Allobroges responsum dedere, Vulturcium cum eis egisse.

Ib. *Per quem*] Per P. Umbrenum.

7. *Ab eo*] A Lentulo scilicet.

11. *Ingenium illud*] Acutum & excellens fuit ejus ingenium, sed statim defecit.

tiam

tiam propter vim ſceleris manifeſti atque deprehenſi, impudentia, qua ſuperabat omneis, improbitaſque defecit. Vulturcius vero ſubitò proferri literas, atque aperiri juſſit, quas ſibi à Lentulo ad Catilinam datas eſſe dicebat. Atque ibi vehementiſſime perturbatus Lentulus, tamen & ſignum & manum ſuam cognovit. erant autem ſcriptæ ſine nomine, ſed ita: QUI SIM, EX EO, QUEM AD TE MISI, COGNOSCES. CURA UT VIR SIS, ET COGITA, QUEM IN LOCUM SIS PROGRESSUS: ET VIDE, QUID JAM TIBI SIT NECESSE. CURA UT OMNIUM TIBI AUXILIA ADJUNGAS, ETIAM [b] INFIMORUM. Gabinius deinde introductus, cùm primò impudenter reſpondere cœpiſſet, ad extremum nihil ex iis, quæ Galli inſimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, cum illa certiſſima ſunt viſa argumenta atque indicia ſceleris, tabellæ, ſigna, manus, denique uniuſcujuſque confeſsio: tum multo illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas. ſic enim obſtupuerant, ſic terram intuebantur, ſic furtim nonnunquam [c] inter ſe aſpiciebant, ut non jam ab aliis indicari, ſed ipſi à ſe viderentur. Indiciis expoſitis atque editis, Quirites, ſenatum conſului de ſumma reipub. quid fieri placeret. dictæ ſunt à principibus acerrimæ ac fortiſsimæ ſententiæ, quas ſenatus ſine ulla varietate eſt conſecutus. Et quoniam nondum eſt perſcriptum S.C. ex memoria vobis, Quirites, quid ſenatus cenſuerit, exponam. Primum mihi gratiæ verbis ampliſsimis aguntur, quod virtute, conſilio, prudentia mea reſpub. periculis ſit maximis liberata: deinde L. Flaccus & C. Pontinus prætores, quod eorum opera forti fidelique uſus eſſem, merito ac jure laudantur: atque etiam viro forti, collegæ meo, C. Antonio laus impertitur, quòd eos, qui hujus conjurationis participes fuiſſent, à ſuis & reipublicæ conſiliis removiſſet. atque ita cenſuerunt, ut P. Lentulus, cùm ſe prætura abdicaſſet, tum in cuſtodiam traderetur: itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes præſentes erant, in cuſtodiam traderentur:

[b] *ſervorum.* [c] *aſpiciebant ſe mutuo,*

14. *Aperiri juſſit*] Nihil renuit ille Vulturcius, quia impunitas ei promiſſa erat.

31. *A principibus*] Primus dicebat ſententiam, quem Cenſores Senatus principem legerant. tum ſequebantur viri Conſulares. denique reliqui Senatores. Vide lib. 14. cap. 7. quid de ea re ſcripſerit Gellius autore Varrone.

33. *Ex memoria*] Id eſt exponam, quantum meminiſſe potero.

38. *Antonio*] L. Antonius collega fuit in Conſulatu Ciceronis, ſive Conſul ſecundus, qui primo quidem Catilinæ ſtuduerat, ſed per Ciceronem à conjuratione revocatus eſt. Vide Salluſt.

40. *Se Prætura abdicaſſet*] Privabantur ſuis honoribus ſcelerati cives, antequam Reipub. pœnas darent, quia ſacroſancti habebantur Magiſtratus.

41. *In cuſtodiam*] Non in publicam cuſtodiam dati ſunt, ſed apud aliquos è civibus; ubi laterent incogniti detenti, ne aliquo plebis tumultu educerentur.

rentur: atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendæ urbis depoposcerat: in M. Cæparium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam esse attributam, erat indicatum: in P. Furium, qui est ex his colonis quos Fesulas L. Sulla deduxit: in Q. Magium Chilonem, qui unà cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus: in P. Umbrenum, libertinum hominem, à quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea lenitate senatus est usus, Quirites, ut ex tanta conjuratione, tantaque vi ac multitudine domesticorum hostium, novem hominum perditissimorum pœna, republ. conservata, reliquorum menteis sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio diis immortalibus pro singulari eorum merito, meo nomine decreta est, Quirites: quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit: & his decreta verbis est, QUOD URBEM INCENDIIS, CÆDE CIVEIS, ITALIAM BELLO LIBERASSEM. Quæ supplicatio si cum cæteris conferatur, Quirites, hoc interfit, quod cæteræ bene gesta, hæc una, conservata repub. constituta est. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est: nam P. Lentulus, quanquam patefactus indiciis, confessionibus suis, judicio senatus non modo prætoris jus, verum etiam civis amiserat: tamen magistratu se abdicavit: ut quæ religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, prætorem occideret, ea nos religione, in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

IV. Nunc, quoniam, Quirites, sceleratissimi, periculosissimique belli nefarios duces captos jam, & comprehensos tenetis; existima-

53. *Supplicatio*] Supplicatio ex Senatus decreto tum decernebatur, cum quis imperator rem feliciter in bello gesserat. ibant ad templa, & ad omnia deorum pulvinaria gratias acturi.

56. *Togato contigit*] Hic honos maximus habebatur, & nulli antea *togato* & in urbe manenti decretus erat.

59. *Quod cæteræ bene gesta*] Id est, cæteris supplicatio decernebatur, qui feliciter pugnaverant in bello: at Ciceroni, quod sua industria à Repub. bellum propulsarit, & hostes sine armis expulerit. Cotta vir summo ingenio, & bene de Repub. meritus, assentientibus omnibus, hujus decernendæ supplicationis autor fuit.

63. *Magistratu se abdicavit*] Plutarchus de eo ait, posuisse vestem purpuream in medio Senatu, qua indutus erat, & assumpsisse suæ fortunæ congruam.

Ib. *Quæ religio*] Commendat suum illud factum comparatione illius quod à Mario factum est; nam nihil moratus est ille, quo minus Glauciam interficeret, qui Saturninum tribunum plebis contra Remp. molientem sequutus fuerat. Nulla autem religione tenebatur sic agere: at ipse Cicero religione obstringebatur, quia decretum non solum fuit à Senatu ut viderent Consules, nequid Respub. detrimenti caperet, verum etiam, ut Lentulum in custodiam traderent. At Marius tantum jussus est à Senatu Rempub. conservare, neque ei quicquam de Glaucia demandatum fuerat.

66. *In privato Lentulo*] Cum Magistratum deposuisset, privatus censebatur. est autem argumentum à minore ad majus.

re debetis, omneis Catilinæ copias, omneis ſpes, atque opes, his depulſis urbis periculis, concidiſſe. Quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina, nec mihi eſſe P. Lentuli ſomnum, nec L. Caſſii adipem, nec C. Cethegi furioſam temeritatem pertimeſcendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, ſed tamdiu, dum mœnibus urbis continebatur. omnia norat; omnium aditus tenebat: [a] appellare, tentare, ſollicitare poterat, audebat: erat ei conſilium ad facinus aptum: conſilio autem neque lingua, neque manus deerat. jam ad cæteras res conficiendas certos homines, delectos ac [b] deſcriptos habebat: neque vero cum aliquid mandaverat, confectum putabat: nihil erat, quod non ipſe obiret, occurreret, vigilaret, laboraret: frigus, ſitim, famem ferre poterat. Hunc ego hominem tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in ſcelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, niſi ex domeſticis inſidiis in [c] caſtrenſe latrocinium compuliſſem (dicam id, quod ſentio, Quirites) non facile hanc tantam [d] molem mali a cervicibus veſtris depuliſſem. non ille vobis Saturnalia conſtituiſſet, neque tanto antè exitium, ac fati diem reipubl. denuntiaſſet; neque commiſiſſet, ut ſignum, ut literæ ſuæ, teſtes denique manifeſti ſceleris deprehenderentur. quæ nunc, illo abſente, ſic geſta ſunt, ut nullum in privata domo furtum unquam ſit tam palam inventum, quam hæc tanta in rempub. conjuratio manifeſto inventa atque deprehenſa eſt. Quòd ſi Catilina in urbe ad hanc diem remanſiſſet, quanquam quoad fuit, omnibus ejus conſiliis occurri atque obſtiti, tamen, ut leviſſime dicam, dimicandum nobis cum illo fuiſſet: neque nos unquam, dum ille in urbe hoſtis fuiſſet, tantis periculis rempublicam tanta pace, tanto otio, tanto ſilentio, liberaſſemus. Quanquam hæc omnia, Quirites, ita ſunt à me adminiſtrata, ut deorum immortalium nutu atque conſilio, & geſta & proviſa eſſe videantur. idque cum conjectura conſequi poſſumus, quòd vix videtur humani conſilii tantarum rerum gubernatio eſſe potuiſſe: tum vero ita præſentes his temporibus opem

[a] *ſalutare.* [b] *diſpoſitos.* [c] *bellum & caſtra.* [d] *magnitudinem.*

6. *Lentuli ſomnum*] Adducit in contemptum, conjurationis ſocios. De Lentulo paulo ante dictum eſt.

Ib. *Caſſii adipem*] Caſſius erat obeſo corpore, ac animo ſtolido.

Ib. *Cethegi furioſam temeritatem*] Cethegus cædi præpoſitus fuerat, & damnarat ſæpe ſociorum ignaviam, & tarditatem ad facinus obeundum.

7. *Ille erat*] Catilina maxime omnium formidandus erat, utpote qui norat rationem alloquendi omnes, & ſollicitandi.

9. *Tentare*] Tentabat & explorabat Catilina, quis cujuſque eſſet animus vel pro Republ. vel contra Rempub.

10. *Ad facinus*] Seu bonum, ſeu malum obeundum.

20. *Saturnalia conſtituiſſet*] Saturnalium diebus urbem incendere, & occidere cives ſtatuerat.

27. *Ut leviſſime dicam*] Id eſt, ne gravioribus & atrocioribus verbis utar. nam bellum civile cum ipſo gerendum fuiſſet.

& auxilium nobis tulerunt, ut eos pene oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab Occidente faceis, ardoremque cœli, fulminum jactus; ut terræ motus, cæteraque quæ tam multa, nobis consulibus, facta sunt, ut hæc quæ nunc fiunt, [e] canere dii immortales viderentur; hoc certe, Quirites, quod sum dicturus, neque prætermittendum, neque relinquendum est. Nam profecto memoria tenetis, Cotta & Torquato COSS. complureis in Capitolio turreis de cœlo esse percussas, cum & simulacra deorum immortalium depulsa sunt, & statuæ veterum hominum dejectæ, & legum æra liquefacta. Tactus est etiam ille qui hanc urbem condidit, Romulus, quem inauratum in Capitolio parvum atque lactantem, uberibus lupinis inhiantem fuisse meministis. Quo quidem tempore, cum haruspices ex tota Etruria convenissent, cædeis atque incendia & legum interitum, & bellum civile ac domesticum, & totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi dii immortales omni ratione placati [f] suo numine prope fata ipsa flexissent. Itaque ex illorum responsis tunc & ludi decem per dies facti sunt, neque res ulla quæ ad placandum deos pertineret, prætermissa est, iidemque jusserunt simulacrum Jovis facere majus, & in excelso collocare, & contra atque ante fuerat, ad Orientem convertere: ac se spera,

[e] *prænuntiare.* [f] *sua potestate,*

35. *Ut eos*] Id est, deos videre possemus; licet videri non possint. Id dicit propter prodigia quæ his diebus visa sunt, quæ portendere aliquid Reipub. videbantur.

36. *Ab occidente faceis*] Apparuerunt stellæ crinitæ, quæ cometæ vulgò dicuntur. stellæ autem ejusmodi aliud nihil sunt quam aër accensus, qui varias figuras exhibet.

37. *Fulminum jactus*] Varguntius Pompeius de cœlo exanimatus est.

Ib. *Terræ motus*] Terræ motu Spoletum totum concussum est, & quædam ædificia corruerunt. Vide lib. I. de Divinatione, ubi omnia hæc prodigia versibus Cicero persecutus est.

41. *Cotta & Torquato Coss.*] Anno urbis conditæ 688. quo tempore prior conjuratio facta est, de qua Sallustius.

42. *Complures in Capitolio*] Arx munitissima erat in saxo Tarpeio, in qua arce plures erant turres.

43. *Statuæ*] Statuæ olim ad æternam posteritatis memoriam ibi erectæ fuerant.

44. *Legum æra*] Legum æra significant duodecim tabularum leges, quas in ære descriptas fuisse narrat T. Livius lib. 3.

45. *Romulus*] Per Romulum, Romuli statuam intellige.

46. *Lactantem*] Romulus sugens lac Lupæ, & aperto ore captans repræsentabatur.

47. *Haruspices ex tota Etruria*] Aruspicinæ præ cæteris dediti fuerunt Hetrusci, apud quos Tages, ejus disciplinæ inventor extitit. imo ex senatus authoritate quondam decretum est, ut sex filii principum singulis Etruriæ populis hac disciplina instituendi traderentur, ne ars illa vilescere.

51. *Prope fata*] Decreta divina, seu fata, immutari non possunt: at secundum Tagem, tantum decem annos differri potuerunt.

52. *Ludi decem per dies*] O cæcitatem hominum! quasi ludis ejusmodi dii placarentur!

se

re dixerunt, ſi illud ſignum quod videtis, ſolis ortum, & forum, curiamque conſpiceret, fore, ut ea conſilia quæ clam eſſent inita contra ſalutem urbis atque imperii, illuſtrarentur, ut à S. P. Q. R. perſpici poſſent. Atque illud ita collocandum conſules illi ſtatuerunt: ſed tanta fuit operis tarditas, ut neque à ſuperioribus conſulibus, neque à nobis ante hodiernum diem collocaretur. Hic quis poteſt eſſe, Quirites, tam [g] averſus à vero, tam præceps, tam mente captus, qui neget hæc omnia quæ videmus, præcipueque hanc urbem deorum immortalium nutu atque poteſtate adminiſtrari? Etenim cum eſſet ita reſponſum, cædeis, incendia, interitumque reipublicæ comparari, & ea à perditis civibus; quæ tum propter magnitudinem ſcelerum nonnullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata à nefariis civibus, verum etiam ſuſcepta eſſe ſenſiſtis. Illud vero nonne ita præſens eſt, ut nutu Jovis optimi maximi factum eſſe videatur, ut, cùm hodierno die mane per forum meo juſſu & conjurati, & eorum indices in ædem Concordiæ ducerentur, eo ipſo tempore ſignum ſtatueretur: quo collocato, atque ad vos ſenatumque converſo, omnia & ſenatus, & vos, quæ erant contra ſalutem omnium cogitata, illuſtrata & patefacta vidiſtis? Quo etiam majore ſunt iſti odio ſupplicioque digni, qui non ſolum veſtris domiciliis atque tectis, ſed etiam deorum templis atque delubris ſunt funeſtos ac nefarios igneis inferre conati: quibus ego ſi me reſtitiſſe dicam, nimium mihi [h] ſumam, & non ſim ferendus: ille, ille Jupiter reſtitit; ille Capitolium, ille hæc templa, ille hanc urbem, ille vos omneis ſalvos eſſe voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque ſuſcepi, atque ad hæc tanta indicia perveni. Jam vero illa Allobrogum ſollicitatio, ſic à Lentulo, cæteriſque domeſticis hoſtibus, tanta res, tam dementer credita & ignotis & barbaris, commiſſæque literæ nunquam eſſent profecto, niſi à diis immortalibus [i] huic tantæ audaciæ con-

[g] *perverſus.* [h] *arrogabo.* [i] *tam audacibus.*

59. *Conſules illi*] Cotta & Torquatus.

60. *Superioribus conſulibus*] L. Cæſar & C. Figulus conſules ante Ciceronem fuêre.

72. *In ædem Concordiæ*] In æde Concordiæ Cicero ſenatum habiturus erat. Tria fuerunt Romæ templa Concordiæ; unum in area Vulcani, aliud in arce, tertium in foro.

Ib. *Signum ſtatueretur*] Jovis ſimulacrum.

79. *Non ſim ferendus*] Prædicat ſummum deorum beneficium, quo ab incendio templa & urbs liberata eſt, quod ſibi arrogare ſine ſumma impietate non poſſet.

84. *Tanta res, tam dementer*] Tanta conjuratio & bellum tam perniciosum excogitatum, ſine ſumma dementia non potuit committi ignotis & barbaris hominibus, id eſt Allobrogibus. nota autem quod *Barbaros* externos omnes appellabant Romani.

filium

ſilium eſſet ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quæ gens una reſtat quæ populo Rom. bellum facere & poſſe, & non nolle videatur, ſpem imperii, & rerum ampliſſimarum ultro ſibi à patriciis hominibus oblatam negligerent, veſtramque ſalutem ſuis opibus anteponerent: id nonne divinitus factum eſſe putatis? præſertim qui nos non pugnando, ſed tacendo ſuperare potuerunt.

87. *Ex civitate male pacata*] Videntur habuiſſe civitatem, quæ Allobrogum diceretur. quæ male pacata appellatur, quòd moleſtiſſime ferrent imperium pop. Rom. ex quo victi ſunt à Q. Fabio, qui Allobrogicus dictus eſt.

89. *A patriciis*] Quidam erant è conjuratis patricii.

PERORATIO.

V. Quamobrem. Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria ſupplicatio decreta eſt, celebratote illos dies cum conjugibus ac liberis veſtris. Nam multi ſæpe honores diis immortalibus juſti habiti ſunt ac debiti, ſed profecto juſtiores nunquam. Erepti enim ex crudeliſſimo ac miſerrimo interitu, & erepti, ſine cæde, ſine ſanguine, ſine exercitu, ſine dimicatione: me uno togato duce & imperatore viciſtis. Etenim recordamini, Quirites, omneis civileis diſſenſiones, neque ſolum eas quas audiſtis, ſed & has quas voſmetipſi meminiſtis & vidiſtis. L. Sulla P. Sulpicium oppreſſit, ex urbe ejecit C. Marium cuſtodem hujus urbis; multoſque forteis viros partim ejecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius cos. armis ex urbe collegam ſuum expulit: omnis hic lo-

1. *Ad omnia pulvinaria*] Pulvinaria erant lecti qui ſternebantur in templis, cum diis convivium apponebatur, quod ſacrificii genus lectiſternium dicebatur, aut epulum.

2. *Celebratote illos dies*] Ibant per urbem redimiti pueri, matronæ, virgines, canebantque hymnos compoſitos in laudem deorum.

3. *Juſti*] Juſti ſunt honores qui rependuntur diis immortalibus, pro acceptis ab ipſis beneficiis.

9. *Sulpicium oppreſſit*] Cum Syllæ decretum eſſet à ſenatu bellum Mithridaticum, egit Marius cum Sulpicio Tribuno plebis, ut ea ſibi provincia pop. Rom. ſuffragiis decerneretur. Sylla interim ſimulans profectionem ad bellum, exercitum Romam convertit; pugnat in urbe cum Mario & Sulpicio; Sulpicius occiditur, & Marius fugit in Africam. Appianus lib. 1. bell. civil.

10. *Cuſtodem hujus urbis*] Vere Marius urbis Romæ cuſtos fuit, propter confectum à ſe bellum Cimbricum. Is Arpinas & Ciceronis popularis fuit, quem ſemper laudat.

11. *Cn. Octavius*] Cn. Octavius habuit collegam Cornelium Cinnam. Octavius partes Syllæ ſequutus eſt. Expulit autem Cinnam propter leges quaſdam Reipub. pernicioſas, quas Octavius ferri noluit. Sic expulſus, conſulatu abdicatus eſt, & hoſtis patriæ judicatus. Marius rediens ex Africa, cum Cinna ſe conjungit, Romam obſident, capiunt, eamque civium nobiliſſimorum ſanguine & cædibus replent.

cus acervis corporum & civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario. tum vero clarissimis viris interfectis, lumina civitatis exstincta sunt. Ultus est hujus victoriæ crudelitatem postea Sulla: ne dici quidem opus est, quanta diminutione civium, & quanta calamitate reipub. Dissensit M. Lepidus à clarissimo & fortissimo viro Q. Catulo. attulit non tam ipsius interitus reipub. luctum, quam cæterorum. Atque illæ dissensiones erant hujusmodi, Quirites, quæ non ad delendam, sed ad commutandam rempub. pertinerent. non illi nullam esse rempub. sed in ea quæ esset, se esse principes; neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere, voluerunt. Atque illæ tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium reipub. quæsivit, ejusmodi fuerunt, ut non reconciliatione concordiæ, sed internecione civium [a] dijudicatæ sint. In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello (quale bellum nulla unquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex hæc fuit à Lentulo, Catilina, C. Cassio, Cethego constituta, ut omneis qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero [b] ducerentur) ita me gessi, Quirites, ut omnes salvi conservaremini: & cum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, [c] quantum infinitæ cædi restitisset: tantum autem urbis, quantum flamma [d] obire non potuisset: & urbem, & civeis integros incolumeisque servavi. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego à vobis præmium virtutis, nullum [e] insigne honoris, nullum monumentum laudis postulo, præterquam hujus diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omneis triumphos me-

[a] *terminatæ.* [b] *haberentur.* [c] *reliquum fuisset* facta *cæde infinita.* [d] *attingere.* [e] *nullum triumphum.*

14. *Lumina*] Interfecti sunt Q. Catulus, Merula, Crassus, Scævola, M. Antonius, & C. Cæsar, præstantissimi Oratores. Vide Livium, lib. 79.

16. *Quanta diminutione civium*] Appianus refert, ex equestri ordine duo millia & sexcentos, senatores nonaginta, consulares quindecim occidisse; & Tit. Livius lib. 88. Italiam universam cædibus replevisse, unde à Suffidio admonitus dicitur, ut aliquos vivere sineret, ut essent quibus imperaret.

17. *Dissensit M. Lepidus*] Dissensit in eo M. Lepidus, tum quia impediebat ne Syllæ demortui corpus in campo Martio sepeliretur, qui honos antea tantum Regibus concessus fuit, tum quia ejus acta rescindere conabatur.

18. *Q. Catulo*] Hic Catulus Ciceronem patrem patriæ nominavit.

Ib. *Ipsius interitus*] Pugnavit Lepidus cum Catulo in campo Martio, ubi multa suorum clade victus, fugit in Sardiniam, ibique morbo periit.

19. *Cæterorum*] Multi cum eo cæsi sunt.

22. *Neque hanc urbem conflagrare*] Ii omnes de quibus dixit, volebant aut commutare Reipub. statum, aut in ea dominari tantum; sed Catilina funditus flammis illam delere voluit.

36. *Nullum monumentum*] Hominibus de patria bene meritis statuæ in rostris collocabantur.

os,

os, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriæ, laudis insignia, condi & collocari volo. nihil me mutum poteſt delectare, nihil tacitum, nihil denique hujuſmodi, quod etiam minus digni aſſequi poſſint. Memoria veſtra, Quirites, noſtræ res alentur, ſermonibus creſcent, [f] literarum monumentis inveteraſcent & corroborabuntur: eandemque diem intelligo, quam ſpero æternam fore, & ad ſalutem urbis, & ad memoriam conſulatus mei propagatam: unoque tempore in hac republica duos civeis exſtitiſſe, quorum alter fineis veſtri imperii, non terræ, ſed cœli regionibus terminaret; alter ejuſdem imperii domicilium ſedemque ſervaret. Sed quoniam earum rerum quas ego geſſi, non eſt eadem fortuna atque conditio, quæ illorum qui externa bella geſſerunt: quod mihi vivendum ſit cum illis quos vici ac ſubegi; iſti hoſteis aut interfectos, aut oppreſſos reliquerunt: veſtrum eſt, Quirites, ſi cæteris recta ſua facta proſunt, mihi mea ne quando obſint, providere. mentes enim hominum audaciſſimorum ſceleratæ ac nefariæ ne vobis nocere poſſent, ego providi: ne mihi noceant, veſtrum eſt providere. Quanquam, Quirites, mihi quidem ipſi nihil jam ab iſtis noceri poteſt. magnum enim eſt in bonis præſidium, quod mihi in perpetuum comparatum eſt: magna in republica dignitas, quæ me ſemper tacita defendet; magna vis eſt conſcientiæ, quam qui negligent, cum me violare volent, ſe ipſi indicabunt. Eſt etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciæ cedamus, ſed etiam omneis improbos ultro ſemper laceſſamus. Quod ſi omnes impetus domeſticorum hoſtium depulſi à vobis ſe in me unum converterint; vobis erit providendum, Quirites, qua conditione poſthac eos eſſe velitis, qui ſe pro ſalute veſtra obtulerint invidiæ, periculiſque omnibus. Mihi quidem ipſi quid eſt quod jam ad vitæ fructum poſſit acquiri? præſertim cum neque in honore veſtro, neque in gloria virtutis quidquam videam altius, quò quidem mihi libeat aſcendere. Illud perficiam profecto, Quirites, ut ea quæ geſſi in conſulatu, privatus tuear, atque ornem: ut, ſi qua eſt invidia in conſervanda republica ſuſcepta, lædat invidos, mihi valeat ad gloriam. denique ita me in republica [g] tractabo, ut me-

[f] *hiſtoriis.* [g] *geram.*

40. *Me mutum*] Teſtatur ſe rebus mutis non delectari, quales ſunt ſtatuæ, nec tacitis, quales ſunt triumphi.

56. *Duos cives*] Se & Pompeium notat: Pompeius enim eodem fere tempore pirat cum bellum & Mithridaticum confecit: ipſe verò civitatem incendio, cives cæde liberavit.

53. *Mea obſint*] Poterat obeſſe Ciceroni invidia, quam ſubibat à conjuratis qui ſupererant.

60. *Magna vis eſt conſcientiæ*] Locus communis de conſcientia, qua nulla major vis eſt.

69. *Videam altius*] Populi beneficio conſul erat, qua dignitate nulla fuit illuſtrior in Repub.

mine-

minerim ſemper quæ geſſerim, curemque ut ea, virtute, non caſu geſta eſſe videantur. Vos, Quirites, quoniam jam nox eſt, veneramini illum Jovem cuſtodem hujus urbis, ac veſtrum; atque in veſtra tecta diſcedite; & ea, quanquam jam periculum eſt depulſum, tamen æque ac priori nocte feciſtis, cuſtodiis vigiliiſque defendite. Id ne vobis diutius faciendum ſit, atque ut in perpetua pace eſſe poſſitis, providebo.

75. *Jam nox eſt*] Patet ſub noctem habitam hanc fuiſſe orationem; quod & Plutarchus teſtatur.

76. *Illum Jovem*] Hortatur ad venerationē Jovis Statoris, cujus in templo primam Orationem in Catilinam habuit.

80. *Providebo*] De ſenatuſconſulto pro puniendis conjuratis habendo, proviſurum ſe ac exſecuturum quamprimum pollicetur.

ORATIO QUARTA IN L. CATILINAM, In Senatu.

ARGUMENTUM.

CUM Cicero audiviſſet opifices, alioſque è fæce populi à conjuratorum clientibus & amicis ſollicitari, ad eos per vim ex carcere extrahendos, diſpoſitis undequaque præſidiis, Nonis Decembris ſenatum in curiam convocavit, retulitque, quid fieri de iis placeret, qui traditi erant in carcerem. Syllanus Conſul deſignatus, prior rogatus ſententiam, morte eos mulctandos eſſe pronuntiavit. Cæſar vero, remota mortis ſententia, cæteras omnium ſuppliciorum acerbitates amplexus eſt. Cicero in utramque ſententiam ita diſſeruit, ut inclinaret potius in Syllani ſeveriorem. Itaque totum hujus Orationis argumentum in duabus illis excutiendis ſententiis verſatur: quare ad genus deliberativum pertinet

hæc

hæc Oratio; suadet enim ut Syllani potius quam Cæsaris sententiam Patres Conscripti sequantur.

PARTES

Sunt quatuor, Exordium, Propositio, Contentio, & Peroratio.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio Nonis Decembribus, ut ipse lib. 2. ad Atticum scribit.

EVENTUS.

Morte puniti sunt in carcere Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius & Ceparius conjurati.

EXORDIUM,

Sic hortatur senatum Cicero de conjuratorum pœna ferre sententiam fortiter, ut tacite eos occidendos esse suadeat.

I. VIDEO, P.C. in me omnium vestrûm [a] ora atque oculos esse conversos: video vos non solum de vestro ac reipublicæ, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi jucunda in [b] malis, & grata in dolore, vestra erga me voluntas: sed eam, per deos immortales quæso, deponite, atque obliti salutis meæ, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem si hæc conditio consulatus data est, ut omnes acerbitates, omneis dolores cruciatusque perferrem; feram non solum fortiter, sed etiam libenter, dummodo meis laboribus vobis populoque Romano dignitas salusque pariatur. Ego sum ille consul, P. C. cui non forum, in quo omnis æquitas continetur; non campus, consularibus auspi-

INTERPRETATIO.

[a] *vultus.* [b] *periculis.*

NOTÆ.

7. *Data est*] Quasi fato & deorum decreto, datum sibi esse consulatum dicit, ut multa perferat.

10. *Non forum*]. In foro creatum est ei periculum a Catilina.

11. *In quo omnis æquitas*]. In foro judicia exercebantur, ubi regnare debet æquitas.

Ib. *Non campus*] In campo Martio, captatis auguriis, magistratus creabantur. nam huc se conferre debuit lorica tectus, uti priore oratione dictum est.

ciis consecratus; non curia, summum auxilium omnium gentium; non domus, commune perfugium; non lectus ad quietem datus; non denique hæc sedes honoris, sella curulis, unquam vacua mortis periculo, atque insidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi. Nunc si hunc exitum consulatus mei dii immortales esse voluerunt, ut vos, P. C. populumque Romanum ex cæde misera, conjuges liberosque vestros, virginesque Vestaleis ex acerbissima vexatione; templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma; totam Italiam ex bello, & vastitate eriperem; quæcunque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim si P. Lentulus suum nomen, inductus à vatibus, fatale ad perniciem reipublicæ fore putavit; cur ego non læter, meum consulatum ad salutem reipublicæ prope fatalem extitisse. Quare, P. C. consulite vobis, prospicite patriæ; conservate vos, conjuges, liberos, fortunasque vestras; populi Romani nomen salutemque defendite, [c] mihi parcere, ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare, omneis de-

[c] *misereri mei.*

12. *Non curia*] In curia Ciceroni minatus est Catilina: refert enim Plutarchus tum dixisse Catilinam, duo esse in Repub. corpora, quorum alterum caput haberet, sed ægrum; alterum sine capite, sed potens & validum, cui se ipse caput adjungeret.

13. *Commune perfugium*] Plutarchus in vita Gracchorum refert, quod apud Romanos veteres, ne in capitali quidem causa reum domi licebat facere, sed ante domum consistens præco, tuba eum citabat.

Ib. *Non lectus ad quietem*] Equites duo præmissi fuerant à conjuratis, ut mane Ciceronem in lecto suo intericerent. quare ne in lecto quidem quietus fuit.

14. *Sella curulis*] Curules Magistratus erant Consules, Censores, Prætores & Ædiles, hinc autem appellati, ut Festus ait, quia curru vehebantur, in quo erat sella eburnea, vel saltem ebore tecta, pedibus incurvis, cui insidebant illi Magistratus.

17. *Exitum Consulatus*] Quia tonis Decembris hanc habuit Orationem Cicero, & Calendis Januariis designati Consules Magistratum inire debebant, exitus ejus Consulatus imminebat.

19. *Vestales*] Vestales inde dictæ sunt, quod Vestæ sacra, & ignem ejus perpetuum curarent. Longe ante Romam conditam eorum fuit institutio, si quidem Æneas condito Lanuvio, ibi Vestæ ædem extruxerit. Dionysius ait Numam Pompilium primum omnium Vestales virgines Romæ instituisse.

Ib. *Templa atque delubra*] Templa (ex Donato) loca sunt notata ab augure, & diis consecrata: delubra vero, ubi simulacra Deorum ponuntur.

22. *Subeatur*] Proponit sibi omnia perferenda fortiter & generose, quæ erunt pro patriæ defensione subeunda.

23. *Suum nomen*] Nomen nempe Cornelii de quo superiori orat. Paragr. II. not ad l. 71. Hic autem locus est à dissentaneis. Lentulus enim velut hostis patriæ, Ciceroni patriæ servatori opponitur.

Ib. *A vatibus*] Per vates, aruspices, & versus Sibyllarum intelligit. De quibus, vide superiorem orationem Paragr. II. not. ad l. 71.

25. *Fatalem exstitisse*] Stoicorum more loquitur, qui omnia fato advenire volebant. quasi in fatis esset, ut per ipsum Respub. conservaretur.

os,

os, qui huic urbi præsident, pro eo mihi ac mereor, relaturos gratiam esse: deinde si quid obtigerit, æquo animo paratoque moriar. neque enim turpis mors forti viro potest accidere, neque immatura consulari, nec misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi, atque amantissimi præsentis mœrore non movear, bonorumque omnium lacrymis, à quibus me [d] circumsessum videtis: neque meam mentem non domum sæpe revocat exanimata uxor, abjecta metu filia, & parvulus filius, quem mihi videtur amplecti respublica tanquam obsidem consulatus mei; neque ille, qui exspectans hujus exitum diei astat in conspectu meo gener. moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, ut salvi sint vobiscum omnes, etiam [e] si vis aliqua me oppresserit, potius quam ut & illi, & nos unà cum repub. pereamus. Quare, P. C. incumbite ad reipub. salutem: circumspicite omnes procellas, quæ impendent, nisi providetis. non Tib. Gracchus, qui iterum tribunus plebis fieri voluit; non C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est: non L. Sa-

[d] *circumdatum.* [e] *pereundum esset mihi.*

29. *Urbi præsident*] Credebant illi veteres urbem quamlibet suos habere Deos tutelares. Vide Macrobium lib.3. Saturn. Unde Romani urbem obsessuri, prius Deos ejus tutelares sibi propitios invocabant,

Ib. *Relaturos gratiam*] Referre gratiam dii dicuntur, cum suis cultoribus bene faciunt.

31. *Turpis mors*] Turpis mors ea dicitur, quæ ob turpem causam accidit, at gloriosa erit Ciceroni, si in defendenda patria moriatur.

Ib. *Immatura Consulari*] Immatura mors est, quæ ante cursum gloriæ peractum accidit. cum igitur ad consulatum, maximam omnium dignitatem, pervenerit Cicero, jam ei mors evenire immatura nequit.

32. *Misera sapienti*] Stoici etiam in tormentis beatum esse censebant sapientem.

33. *Fratris carissimi*] Frater ipsius Quintus, cognati reliqui, ac propinqui aderant, ut viderent quem exitum res habitura esset, & an morte mulctarentur conjurati. refert Plutarchus Quintum non mediocriter Ciceronem impulisse ad sumendum de conjuratis supplicium.

35. *Exanimata uxor*] Terentiam uxorem metu & pavore consternatam esse ait.

35. *Filia*] Tullia Ciceronis filia nominabatur, quæ forma, moribus, & doctrina excellens fuisse dicitur.

Ib. *Parvulus filius*] Filius Ciceronis à patre Marco Marcus dictus est. is post mortem patris, Augusti Cæsaris in Consulatu collega fuit, ut Plutarchus refert.

37. *Tanquam obsidem*] Obsides quidem ii dicuntur, qui à victis victori dantur: sed hic obses ponitur pro sponsore Consulatus Ciceronis. Nam cum unice à Cicerone filius diligeretur, confirmabat nihil suscepturum patrem, nisi quod saluti Reipub. foret; quia salus liberorum & incolumitas à salute & incolumitate Reipub. dependet.

38. *Gener*] Tullia filia Ciceronis tres habuit maritos, ex primo matrimonio Crassipedem, ut ex lib. 1. Epist. famil. patet, ex secundo Dolabellam, et tertio Pisonem. hic de Calp. Pisone agitur.

42. *Omnes procellas*] Per procellas intelligit omnia pericula. translatio à maris tempestate.

43. *Tiberius Gracchus*] Tiberius cum fieri vellet Tribunus plebis, occisus est à Scipione Nasica. ut refert Livius lib. 58.

44. *Agrarios*] Seditiosos illos notat, qui legi Agrariæ favebant, nempe ut agri sibi distribuerentur.

turni-

turninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod, atque in vestræ severitatis judicium adducitur: sed tenentur ii, qui ad urbis incendium, ad vestrûm omnium cædem, ad Catilinam accipiendum Romæ [f] restiterunt. tenentur literæ, signa, manus, denique uniuscujusque confessio: sollicitantur Allobroges: [g] servitia excitantur: Catilina accersitur: id est initum consilium, ut interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem reip. nomen, atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur. Hæc omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis jam judiciis judicavistis: primum, quod mihi gratias egistis singularibus verbis, & mea virtute atque diligentia perditorum hominum patefactam esse conjurationem decrevistis: deinde, quod P. Lentulum, ut se abdicaret prætura coëgistis: tum, quod eum, & cæteros, de quibus judicavistis, in custodiam dandos censuistis: maximeque, quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini: postremò, hesterno die præmia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio dedistis amplissima. quæ sunt omnia ejusmodi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione à vobis damnati esse videantur.

[f] *remanserunt.* [g] *servi.*

45. *Memmium occidit*] Saturninus Tribunus pleb. Memmium candidatum Consulatus ac suum competitorem, quem suis actionibus adversarium timebat, interfecit.

49. *Sollicitantur Allobroges*] Sollicitabantur Allobroges à Catilinariis, ut ex eorum patet literis, quas ad Allobrogum Senatum dederant. Vide superiorem orationem, ubi fuse de his, & aliis sequentibus dictum est.

63. *Damnati esse videantur*] Ex Sallustio habemus, Senatum judicavisse hos conjuratos fecisse contra Rempub.

PROPOSITIO

Proponit conjuratos morte mulctandos esse; primum ambigue; & celeriter, propter imminens periculum.

II. Sed ego institui referre ad vos, P. C. tanquam integrum, & de facto, quid judicetis, & de pœna, quid censeatis. illa [a] prædicam, quæ sunt consulis. Ego magnum in republica versari furorem, nova quædam misceri & concitari mala jampridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi conjurationem à civibus nunquam putavi. Nunc quidquid est, quocunque vestræ mentes inclinant atque sententiæ, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad nos delatum sit, videtis: huic si paucos putatis [b] affineis

[a] *præmonebo.* [b] *conscios.*

esse, vehementer erratis. Latiùs opinione disseminatum est hoc malum: manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes, & [c] obscure serpens multas jam provincias occupavit. Id opprimi [d] sustentando, ac prolatando nullo pacto potest. quacunque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

[c] *latentur.* [d] *ferendo & differendo*

PARTITIO & CONTENTIO.

Proponit utramque sententiam, ac ita discutit, ut Cæsaris quasi popularem laudet, sed Silani, in quam inclinat, latius explicet.

III. Video duas adhuc esse sententias: unam D. Silani. qui censet eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse mulctandos: alteram C. Cæsaris, qui mortis pœnam removet, cæterorum suppliciorum omneis acerbitates amplectitur. Uterque & pro sua dignitate, & pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omneis, qui populum Romanum vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen exstinguere, puncto temporis frui vita & hoc communi [a] spiritu non putat oportere: atque hoc genus pœnæ sæpe in improbos cives in hac republ. esse usurpatum recordatur. Alter intelligit, mortem à diis immortalibus non esse supplicii caussa constitutam, sed aut necessitatem naturæ, aut laborum ac miseriarum quietem esse. itaque eam sapientes nunquam inviti, fortes etiam sæpe libenter oppetiverunt. [b] vincula vero, & ea sempiterna, certe ad singularem pœnam nefarii sceleris inventa sunt, itaque municipiis dispertiri jubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis: difficultatem, si rogare: decernatur tamen, si placet. Ego enim [c] suscipiam, &, ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium caussa statueritis, non putet esse suæ dignitatis recusare. Adjungit gravem pœnam municipibus, si quis eorum vin-

[a] *aere.* [b] *perpetuus carcer.* [c] *recipiam* in me.

1. *Silani*] Silanus & Cæsar viri Consulares, primi suas sententias protulerunt, quas passim reliqui sequuti sunt.

11. *Necessitatem naturæ*] Cum quis extrema senectute, aut morbo periit, dicitur necessitate naturæ mori, quia omnia occidant necesse est.

12. *Quietem est*] Cum quis sibi mortem inferebat, tunc mors ab illis quies dicebatur. quare enim mori vult, nisi ut quietem ab aliquo incommodo sibi quærat?

15. *Municipiis*] Municipia, liberæ erant civitates.

Ib. *Habere videtur, &c.*] Dilemma hic facit Cicero, aut illa municipia rogare, aut iis imperare oportet, ut accipiant illos conjuratos: quod utrumque refellit.

16. *Decernatur*] Id est decernatur à Senatu ut per municipia distribuantur, nemoque audeat eos sublevare.

cula

tula ruperit: horribileis custodias circumdat, & digna scelere hominum perditorum sancit; ne quis eorum pœnam, quos condemnat, aut per senatum, aut per populum levare possit: eripit etiam spem, quæ sola hominem in miseriis consolari solet: bona præterea publicari jubet: vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multas uno dolore animi ac corporis, & omneis scelerum pœnas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos ejusmodi quædam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt: quod videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam. Nunc, P. C. ego [d] mea video quid intersit. si eritis secuti sententiam C. Cæsaris, quoniam hanc is in republica viam, quæ popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt, hoc monitore, & autore hujusce sententiæ, mihi [e] populares impetus pertimescendi: sin illam alteram secuti eritis; nescio an amplius mihi negotii contrahatur, sed tamen meorum periculorum rationes utilitas reipublicæ vincat. Habemus enim à C. Cæsare, sicut ipsius dignitas, & majorum ejus amplitudo postulabat, sententiam, tanquam obsidem perpetuæ in rempublicam voluntatis: intellectum est quid intersit inter lenitatem concionatorum, & animum vere popularem, saluti populi consulentem. Video de istis, qui se populareis haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. is & nudiustertius in custodiam civeis Romanos Cethegum, & P. Lentulum dedit, & supplicationem mihi decrevit, & indices hesterno die maximis præmiis affecit. Jam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quæsitori gratulationem, indici præmium decrevit, quid de tota re

[d] *video quam utile sit mihi.* [e] *popn'i.*

22. *Levare possit*] Nisi velit se hostem patriæ profiteri.

25. *Uno dolore animi & corporis*] Si vita conjuratis adempta esset, ab omni corporis & animi dolore vacui essent. loquitur autem ex sententia Cæsaris, qui censebat animam cum corpore extingui.

27. *Apud inferos*] Inferos negat esse Cicero lib. 1. Tuscul. quæst. quos nos Christiani & credimus, & formidamus.

32. *Hoc monitore*] Cæsare.

33. *Illam alteram*] De Silani Consulis designati sententia loquitur.

34. *Negotii contrahatur*] Non minus periculi sibi incumbere declarat si Silani, quam si Cæsaris sententiam sequantur.

37. *Tanquam obsidem*] Laudat Cæsaris sententiam, tanquam is bene de Repub. sentiret: nam revera multi eum favere conjuratis suspicabantur: alii molliore hac pœna, sibi apud populum dominatum affectare.

38. *Concionatorum*] Per concionatores vel illos tribunos plebis, qui conciones apud populum seditiosas habebant, vel eos, qui omnes concionum ventos colligebant, indicat.

40. *Non neminem*] Carpit aliquem incognitum, è Senatorum numero, qui ut popularis haberetur, eo die venire noluit in senatum. Huic anteponit Cæsarem, qui revera popularis est, & salutis publicæ studiosus.

45. *Quæsitori*] Se quæsitorem vocat, quia conjurationem detexit.

Ib. *Gratulationem*] Loquitur de supplicatione, quæ decreta fuit à Senatu, vide orat. superiorem Paragr. III. not. ad l. 53.

& caussa judicarit. At vero C. Cæsar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem reipub. sit hostis, eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem legis Semproniæ, jussu populi pœnas reip. dependisse. idem etiam ipsum largitorem Lentulum, & prodigum, non putat, cum de pernicie reip. & exitio hujus urbis tam acerbe tamque crudeliter cogitarit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum [f] æternis tenebris vinculisque mandare: & sancit in posterum, ne quis hujus supplicio [g] levando se jactare, & in perniciem reipub. posthac popularis esse possit. adjungit etiam publicationem bonorum, ut omneis animi cruciatus, & corporis, etiam egestas ac mendicitas consequatur. Quamobrem sive hoc statueritis; dederitis mihi comitem ad concionem populo Romano carum atque jucundum: sive illam Silani sententiam sequi malueritis; facile me, atque vos à crudelitatis vituperatione defendetis: atque obtinebo eam multo leviorem fuisse. Quanquam, P. C. quæ potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? Ego enim de meo sensu judico. Nam ita mihi salva rep. vobiscum perfrui liceat, ut ego quòd in hac caussa vehementior sum, non atrocitate animi moveor, (quis enim est me mitior?) sed singulari quadam humanitate, & misericordia. Videor enim mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum, atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem: cerno animo sepulta in patria miseros, atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi, & furor in vestra cæde bacchantis. Cum verò mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se fatis sperasse confessus est; purpuratum esse hunc Gabinium, cum exercitu venisse Catilinam: tum lamentationem matrumfamilias, tum fugam virginum, atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium perhorresco: & quia mihi vehementer hæc videntur misera atque miseranda, idcir-

[f] *detrudere in perpetuum carcerem.* [g] *minuendo.*

46. *Legem Semproniam.*] Lege lata à C. Graccho cautum est, ne injussu pop. Rom. quisquam civis Rom. morte plectatur. at lex hæc non favet conjuratis nam hostes illi judicati non jure civium gaudent amplius.

49. *Dependisse*] Interfectus est Gracchus ab Opimio Consule, tanquam perniciosæ legis autor, atque ita Reipub. pœnas dedit.

50. *Largitorem & prodigum*] Largitor is dicitur, qui spe dignitatis largitur & effundit pecunias in populum: *prodigus* vero qui in societatibus sua bona profundit.

66. *Videor enim mihi*] Mirifica descriptio seu subjectio malorum impendentium à conjuratis.

67. *Arcem omnium gentium*] Romam arcem omnium gentium appellat, quia ad eam omnes nationes confugiunt. alludit autem ad Asylum Romuli, de quo Livius lib. I.

71. *Purpuratum Gabinium*] Purpura signum fuit regiæ potestatis: quare Consules Rom. gerebant fasciam quandam purpuream in togis, qua Magistratus sui autoritatem ostenderent.

75. *Misera atque miseranda*] Cælius sic ait duo illa verba inter se differre, quod *miser* sit qui meritis pœnis afficitur, *miserandus* vero, qui immeritus patitur.

co

co in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque præbeo.

VI. Etenim quæro, si quis paterfamilias, liberis suis à servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servo non quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac misericors, an inhumanus & crudelissimus esse videatur? mihi vero [a] importunus ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis, suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui conjuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt, qui singulas uniuscujusque nostrûm domos, & hoc universum reipublicæ domicilium delere conati sunt, qui id egerunt ut gentem Allobrogum in vestigiis hujus urbis, atque in cinere deflagrati imperii collocarent, si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur: si remissiores esse voluerimus, summæ nobis crudelitatis in patriæ civiumque pernicie fama subeunda est. Nisi vero cuipiam L. Cæsar, vir fortissimus, & amantissimus reipub. crudelior nudiustertius est visus, cum sororis suæ, feminæ lectissimæ, virum præsentem & audientem vita privandum esse dixit; cum avum jussu coss. interfectum, filiumque ejus impuberem legatum à patre missum, in carcere necatum esse dixit. Quorum quod simile fuit factum? quod initum delendæ reip. consilium? Largitionis voluntas tum in republica versata est, & par-

[a] *crudelis.*

1. *Etenim quæro*] Argumentum affert ab exemplo ficto, sic autem illud profert. non est crudelitas interfici servum à patrefamilias, qui uxorem ejus & liberos interfecit; ergo neque conjuratos, qui servi patriæ, eam perdere voluerunt.

5. *Dolorem*] Dolorem conceptum videlicet ex uxore & liberis interfectis, & incensa domo.

9. *Gentem*] Gens Allobrogum semper infensissima fuit pop. Rom.

10. *Si vehementissimi*] Ait quod summa sit misericordia in patriam si plectantur conjurati, at summa inhumanitas si ipsis parcatur.

13. *Nisi vero*] Probat ab exemplo L. Cæsaris, crudeliter non agi cum conjuratis si interficiantur; siquidem dixit Lentulum principem conjurationis, & sororis suæ virum, quem præsentem & audientem videbat in Senatu, sibi morte dignum videri.

14. *Sororis suæ*] Lucii Cæsaris soror, & uxor Lentuli Julia vocabatur, & ex priori matrimonio illius M. Antonii mater, qui postea triumvir fuit. Ex hoc autem Lentuli supplicio, ut refert Plutarc. in vita Ant. fons inimicitiarum, quæ Ciceronem inter & Antonium intercesserunt, redundavit.

16. *Cum avum*] Jam confirmat quod dixit Cæsar, videlicet Lentulum morte afficiendum esse; quod avus ejus longe minori scelere infectus, tamen jussu Opimii Consulis interfectus fuisset. avus porro maternus L. Cæsaris fuerat M. Fulvius Flaccus: nam ejus filiam L. Cæsar hujus Lucii pater, in matrimonio habuerat.

Ib. *Filiumque ejus impuberem*] Habebat filium vix annos natum viginti, quem mittebat ut pacis tantum conditiones proponeret, adolescentem ornatissimum, cujus frater major in acie perierat, qui tamen in carcere necatus est.

18. *Quorum quod simile factum*] Nullum tantum illi facinus conceperant, quantum Lentulus ille seditiosorum princeps; ergo longe acerbiore morte dignus est.

19. *Largitionis voluntas*] Volebat Gracchus tenuioribus civibus agros largiri,

partium quædam contentio. Atque illo tempore hujus avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus, & grave tum vulnus accepit, ne quid de summa dignitate reipub. minueretur: hic ad evertenda fundamenta reip. Gallos accersivit, servitia concitavit, Catilinam evocavit, attribuit nos trucidandos Cethego, cæteros civeis interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinæ. Vereamini, censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefario, nimis aliquid severe statuisse videamini: cùm multo magis sit verendum, ne remissione pœnæ crudeles magis in patriam, quàm ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamini. Sed quæ exaudio, P.C. dissimulare non possum. jactantur enim voces, quæ perveniunt ad aureis meas, eorum, qui vereri videntur, ut habeam satis præsidii ad ea, quæ vos statueritis hodierno die, [b] transigenda. Omnia provisa, parata, & constituta sunt, P. C. cùm mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam majore populi Romani ad summum imperium retinendum, & communeis fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique ætatum: plenum est forum; pleni omnes aditus hujus loci ac templi. Caussa enim est, post urbem conditam, hæc inventa sola, in qua omnes sentirent unum atque idem, præter eos, qui,

[b] *exequenda.*

giri, dare vestimenta militibus sine stipendiorum diminutione &c. his largitionibus veniebat tantum in suspicionem imperii affectandi.

20. *Partium quædam contentio*] Contendebant inter se tantum populus, & Senatus sui patricii.

Ib. *Hujus avus Lentuli*] In illa seditione, ut his verbis refert Valer. Max. lib. 5. cap. 5. *P. Lentulus* hujus seditiosi Lentuli avus, *clarissimus & amantissimus civis Reipub. in Aventino C. Gracchi nefarios conatus & aciem pia ac forti pugna magnis vulneribus exceptis* fugavit.

23. *Hic ad evertenda fundamenta*] Argumentatur jam à minori ad majus. nam si morte dignus propter suspicionem Gracchus judicatus est, aut quia visus solum est minuere dignitatem populi; graviori morte dignus judicari debet, qui fundamenta Reipub. evertere voluit: quod probat amplificatione per distributionem.

Ib. *Gallos accersivit*] Allobroges sunt, quos nomine Gallorum exprimit ad invidiam conciliandam, quia Galli infensissimi erant Romanis.

24. *Attribuit nos*] Cuique conjuratorum suum munus attributum erat, ut sæpe jam in istis orationibus dictum est; at Cethego ut Ciceronem & Senatores interficeret.

26. *Vereamini, censeo*] Ironia. non enim dubitandum est de morte ipsis inferenda.

30. *Sed quæ exaudio*] Occupatione utitur, ut eos præveniat, qui satis non esse præsidii Ciceroni dicere potuissent ad eos morte afficiendos, si ita de iis Senatus decerneret.

38. *Plenum est forum*] Habebatur hæc oratio in foro Romano, quod erat in Capitolio, quod omnium nobilissimum fuit.

Ib. *Hujus loci ac templi*] Varia templa fuerunt circa forum, per quæ in caussa Milonis præsidia Pompeius disposuit. vel templum ait, quia in loco sacro semper Senatus habebatur.

40. *In qua omnes sentirent*] In aliis contentionibus suas quisque partes sequebatur; ut in tumultibus civilibus, nobiles Syllæ, plebeii Mario adhærebat. at in hac causa nemo præter conjuratos paucos Catilinæ & Lentulo favit.

cùm

cùm sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius, quam soli perire voluerunt. hosce ego homines excipio, & secerno libenter. neque enim in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Cæteri, vero dii immortaleis! qua [c] frequentia, quo studio, qua virtute ad communem dignitatem, salutemque consentiunt? Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore reip. certent: quos ex multorum annorum dissensione ad hujus ordinis societatem concordiamque revocatos, hodiernus dies vobiscum atque hæc caussa conjungit. quam conjunctionem si in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republica tenuerimus, [d] confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam reipub. partem esse venturum. Pari studio defendendæ reipub. convenisse video tribunos ærarios fortissimos viros, scribas item universos: quos cùm casu hic dies ad ærarium frequenteis advocasset, video ab exspectatione sortis ad commuem salutem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam [e] tenuissimorum. Quis est enim cui non hæc templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique hæc ipsa, & hoc commune patriæ solum, cùm sit carum, tum vero dulce atque jucundum? [f] Operæpretium est, P. C. libertinorum hominum studia cognoscere, qui sua virtute ac fortuna, civitatis jus

[c] *multitudine, desiderio, fortitudine.* [d] *promitto.* [e] *pauperrimorum.* [f] *est res digna.*

42. *Hosce homines*] Secernit conjuratos viros impios & infames à cæteris civibus.

45. *Ad communem dignitatem*] Per communem dignitatem, libertatem intelligit, qua nihil homini melius est.

47. *Summam ordinis*] Per summam ordinis, summum imperium seu primas reipub. partes accipit, quas ita proprias senatui esse concedit, ut tamen nullis concedant equites amore in rempub.

48. *Multorum annorum dissensione*] Tulerat Sempronius Tribunus pleb. Q. Cæcilio, T. Quinctio coss. anno urbis sexcentesimo trigesimo, ut judicia quæ penes senatum fuerant, ad solos equites transferrentur. Hinc semper dissenserunt senatores ab equitibus. Postea à Sylla ab equitibus ad senatores translata sunt anno sexcentesimo septugesimo tertio. denique anno sexcentesimo octogesimo tertio, à Cotta senatoribus, equitibus & tribunis ærariis communicata sunt: atque ita omnes ordines ad concordiam revocati sunt.

54. *Tribunos ærarios*] Tribunos ærarios dicimus *receptores generales*, quibus etiam cum senatu & equestri ordine Aurelius Cotta prætor lege lata, judicandi potestatem fecit.

Ib. *Scribas*] Scribarum ordo honestus erat, eorum erat munus acta publica scribere. Vide actionem quintam in Verrem, ubi fuse de iis loquitur Cicero.

55. *Expectatione sortis*] Sorte ministeria ad ærarium præstabant Scribæ; imo eorum sortitio fiebat, qui in provincias sequerentur magistratus.

56. *Ingenuorum*] Ingenui dicuntur qui statim ac nascuntur, liberi sunt. Vide Cic. lib. 1. de Inventione, ubi de iis agit.

60. *Libertinorum hominum*] Libertini dicuntur, qui ex justa servitute manumissi sunt; & qui probitate & fortitudine sua bene merendo de dominis, libertate & civitate donati sunt.

consecuti, hanc vere suam patriam esse judicant: quam quidam hinc nati, & summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium esse judicaverunt. Sed quid ego hujusce ordinis homines commemorem, quos privatæ fortunæ, quos communis respublica, quos denique libertas ea, quæ dulcissima est, ad salutem patriæ defendendam excitavit? servus est nemo, qui modo tolerabili conditione sit servitutis, qui non audaciam civium perditorum perhorrescat, qui non obstare cupiat, qui non tantum quantum audet, & quantum potest, conferat ad communem salutem, voluntatis. Quare si quem vestrûm fortè commovet hoc quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperantem sollicitari posse animos egentium atque imperitorum: est id quidem cœptum atque tentatum: sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri, aut voluntate perditi, qui non ipsum illum sellæ atque operis, & quæstus quotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non [g] cursum hunc otiosum vitæ suæ salvum esse velint. Multo verò maxima pars eorum qui in tabernis sunt, immo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc universum amantissimum est [h] otii. Etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quæstus, frequentia civium sustinetur, alitur otio: quorum si quæstus, occlusis tabernis, minui solet, quid tandem incensis futurum est?

[g] *hanc brevitatem vitæ pacatam.* [h] *pacis.*

62. *Hinc nati*] Lentulum & Cethegum intelligit, qui nati Romæ, eam quasi urbem hostium ferro flammaque delere voluerunt.

67. *Tolerabili conditione*] Tolerabili conditione servus esse dicitur, qui dominos crudeles & duros non habet.

68. *Obstare cupiat*] Illorum conjuratorum civium audaciæ nemo non resistere vult.

72. *Concursare*] Sallustius refert quod Lentuli clientes & liberti diversis itineribus per urbem opifices & servitia concitare conati sunt, ut vi eum ex carcere extraherent.

75. *Sellæ atque operis*] Sella seu officina locus est, ubi opifices suas operas faciunt. A Sella vero Sellularii illi dicti sunt.

76. *Cubile ac lectulum*] Utrumque videtur distinguere Cicero. fortè vilius fuit cubile quam lectus, cum illud talpis & corvis à Virgilio, lib. Georg. I. assignetur.

78. *In tabernis sunt*] In tabernis res vendendæ proponuntur à Propolis. Sumitur etiam *taberna* pro *caupona*, ubi pretium hospitii solvitur.

PERORATIO.

In hac peroratione postulat, & hortatur senatum, ut Silani sententiam sequatur, cui se obtemperaturum profitetur.

V. Quæ cum ita sint, P.C. vobis populi Rom. præsidia non desunt: vos ne populo Rom. deesse videamini, providete. Habetis

tis consulem ex plurimis periculis & insidiis, atque ex media morte, [a] non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum: omnes ordines ad conservandam rempub. mente, voluntate, studio, virtute, voce consentiunt: obsessa facibus & telis impiæ conjurationis, vobis supplex [b] manus tendit patria communis: vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis [c] arcem & Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestæ perpetuum ac sempiternum, vobis omnia templa deorum atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Præterea de vestra vita, de conjugum vestrarum ac liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris hodierno die vobis judicandum est. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui: quæ non semper facultas datur: habetis omneis ordines, omnes homines, universum populum Romanum (id quod in civili caussa hodierno die primum videmus) unum atque idem sentientem. Cogitate quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox pene delerit. Id ne unquam posthac non modo confici, sed ne cogitari quidem possit, vobis hodierno die providendum est. Atque hæc, non ut vos, qui mihi studio pene [d] præcurritis, excitarem, locutus sum, sed ut mea vox, quæ debet esse in republica [e] princeps, officio functa consulari videretur. Nunc antequam ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta [f] manus est conjuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video; sed eam esse judico turpem & infirmam, contemptam & abjectam. Quòd si aliquando alicujus furore & scelere concitata manus ista plus [g] valuerit quam vestra ac reipublicæ dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum nunquam P.C. pœnitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitæ tamen laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est assecutus. Cæteris enim semper bene gestæ, mihi uni conservatæ reipublicæ gratulationem decrevistis. Sit Scipio clarus, ille, cujus consilio atque virtute Hannibal in Afri-

[a] *non ut vivat sibi.* [b] *precatur.* [c] *arcem Capitolinam.* [d] *prævenitis.* [e] *prima.* [f] *multitudo.* [g] *potuerit.*

8. *Penatium*] Penates dii selecti sunt duodecim, qui & dii patrii dicebantur, seu domestici, quod penes nos nati sunt, sive penitus insident, vel per quos spiramus.

9. *Ignem Vestæ*] Ignis erat in ara perpetuus, quem curabant virgines Vestales.

10. *Delubra*] Delubra sacella sunt in templis.

12. *De focis*] Focus locus est, ubi ignis fovetur, & ubi putabant deos Penates & domesticos Lares residere.

19. *Una nox*] Saturnalium nocte cædem facere cogitabant conjurati.

27. *Sed eam*] Multitudinem eam dicit conflatam è vili plebecula, à qua nihil formidandum.

33. *Bene gestæ*] Bene gesta Respub. tum dicebatur, cum hostes devicti erant.

35. *Sit Scipio clarus*] Scipio Africanus

Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est: ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbeis huic imperio infestissimas, Carthaginem Numantiamque delevit: habeatur vir egregius, L. Paullus ille, cujus currum rex potentissimus quondam & nobilissimus Perses honestavit: sit in æterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione & metu servitutis liberavit: anteponatur omnibus Pompeius, cujus res gestæ, atque virtutes iisdem, quibus Solis cursus, regionibus ac terminis continentur: erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostræ gloriæ: nisi forte majus est, patefacere nobis provincias, quo exire possimus, quam curare, ut etiam illi qui absunt, habeant quò victores revertantur. quanquam est uno loco, conditio melior externæ victoriæ quam domesticæ: quòd hostes [h] alienigenæ aut oppressi serviunt, aut recepti in amicitiam beneficio se obligatos putant: qui autem ex numero civium dementia aliqua depravati, hostes patriæ semel esse cœperunt, eos, cum à pernicie reipublicæ repuleris, neque vi coercere, neque beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis civibus æternum bellum susceptum esse video: quod ego vestro bonorumque omnium auxilio, memoriaque tantorum periculorum, quæ non modo in hoc populo, qui servatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper hærebit, à me, atque à meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur quæ conjunctionem vestram equitumque Romanorum, & tantam conspirationem bonorum omnium perfringere & labefactare possit. Quæ cum ita sint, patres conscripti,

[h] *externi.*

nus major anno 15. secundi belli Punici, traduxit exercitum in Africam: quare Annibal decedere ex Italia, & subvenire patriæ coactus est. Vide Livium, lib. 30.

36. *Ornetur alter*] Minor Africanus, filius Pauli adoptatus est à superioris Africani filio. Vide Flor. lib. 2. cap 1. & 18.

38. *Carthaginem*] Carthago fuit urbs Africæ celeberrima & Romæ æmula, à Didone condita septuagesimo post Romam anno: à Scipione deleta fuit cum Carthagine nova in Hispania Bætica

Ib. *Numantiam*] Numantia urbs fuit Hispaniæ Tarraconensis, à Romanis obsessa & victa.

39. *Paullus ille*] Hujus vitam scripsit Plutarchus.

Ib. *Cujus currum*] Cum triumphabant victores, ante eorum currum victi duces duci solebant in pompam.

40. *Marius*] Marius Teutones & Ambrones duobus prœliis ad Aquas Sextias in Provincia, & Cimbros eorum socios in agro Claudio superavit, cæsis eorum ducentis millibus, & captis nonaginta. Vide Plutarchum in vita Marii.

42. *Pompeius*] De eo fuse in Oratione pro lege Manil.

46. *Quò victores revertantur*] Debent habere victores urbem quo revertantur, ut ibi debitum suæ virtuti triumphum referant. unde lib. 1. Offic. refert ipse Cicero de Pompeio, quod sibi dixerit, *frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in Rempub. beneficio, ubi triumpharet, habiturus esset.* Cum autem arderet hæc conjuratio, tum in Asia Pompeius cum Mithridate bellum gerebat.

48. *Recepti*] Qui se dedunt, recipiuntur in populi Rom. amicitiam.

pro

pro imperio, pro exercitu, pro provincia quam neglexi,pro triumpho cæterisque laudis insignibus, quæ sunt à me propter urbis, vestræque salutis custodiam repudiata, pro clientelis, hospitiisque provincialibus, quæ tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quàm comparo: pro his igitur omnibus rebus, & pro meis in vos singularibus studiis, proque hac, quam conspicitis, ad conservandam rempublicam diligentia, nihil aliud à vobis, nisi hujus temporis, totiusque mei consulatus memoriam postulo: quæ dum erit vestris mentibus infixa, firmissimo me muro septum esse arbitrabor. Quod si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium, cui profectò satis erit præsidii, non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si ejus, qui hæc omnia suo solus periculo conservaverit, illum esse filium memineritis. Quapropter de summa salute vestra, populique Romani, P. C. de vestris conjugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis ac templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio, de libertate, de salute Italiæ, deque universa rep. decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis enim consulem, qui & parere vestris decretis non dubitet, & ea quæ statueritis, quoad vivet, defendere, & per se ipsum præstare possit.

61. *Pro imperio*] Consulibus provinciæ administrandæ decernebantur, dabantur exercitus, & re bene gesta triumphus decernebatur, quo nihil apud Romanos ad gloriam fuit illustrius.

63. *Pro clientelis*] Clientes dicebantur qui patronos honorabant. nam Romulus, cum patres plebeiosque discrevisset, ne qua inter eos esset dissensio, permisit unicuique plebeio, ut quemcunque è patribus vellet, patronum sibi compararet. hunc autem, honoris causa, domo deducebant in Senatum, &c. Vide Sigonium, lib. 1. cap. 7.

Ib. *Hospitiisque provincialibus*] Hospitia multa sibi in provincia Siciliæ comparavit Cicero.

71. *Meum filium*] M. Ciceronem filium Senatui commendat, cui postea scripsit libros de Officiis, & qui legitima ætate collega Octavii Augusti Cæsaris in consulatu, Antonii statuas dejecit, qui interficiendum Ciceronem patrem curaverat.

79. *Parere vestris decretis*] Pollicetur se obtemperaturum esse senatus decretis, si velit conjuratos morte mulctari.

80. *Per se ipsum præstare*] Pollicetur iterum se statuta à senatu, sine cujusquam alterius ope & periculo præstiturum.

PRO

PRO
L. MURÆNA.

ARGUMENTUM.

L. Icinius Muræna plebeio genere natus, patrem habuit L. Murænam, qui in prætura cum adolescente filio de Mithridate triumphavit. Acta sub patre adolescentia, mox Quæstor unà cum Ser. Sulpitio factus est; deinde legatus L. Lucullo in Asiam contra Mithridatem, ubi singulari fide ac diligentia, industriam suam Imperatori probavit. Ædilitatem deinde & Præturam obtinuit, quam primùm Romæ in jure dicendo, deinde in Gallia Cisalpina gessit. Inde petiit Consulatun cum Syllano, L. Catilina, & Servio Sulpitio. Is cum Syllano Consul designatus, à Sulpitio de ambitu accusatus est. Tria fuerunt accusationis capita; unum in mores Murenæ, quod in Asia fuerit, quodque saltaverit; alterum in genus, quia Sulpitius dignitate Murenâ superior est, quod Patricius, quod juris civilis peritus, quod in quæstura, quod in prætura prior renuntiatus: Muræna vero, quod Plebeio, aut equestri saltem genere natus est, & in exercitu fere semper fuit. Tertium ambitus fuit, quod contra legem Calphurniam & senatusconsultum, multi candidato Murænæ obviam venissent; quod multi sectati sint; quod ad spectandos gladiatores tributim locum dederit; quod ad prandia vulgo invitarit.

PERSONÆ.

Tres fuerunt accusatores Murænæ; Sulpitius, qui competitor illius fuerat, & repulsam tulerat; Cn. Posthumius adolescens, M. Porcius Cato, quem, in ejus vita, scripsit Plutarchus, jurasse se eum accusaturum quem pecuniam populo dare cognovisset. Defenderunt vero Murænam Q. Hortensius, M. Crassus, & M. Cicero; qui, cum Hortensium eloquentiæ laude tum florentem superare contenderet, nullam partem noctis conquievit, usque eo, ut nimiis curis & vigiliis afflictus, inferior quam ille in actione visus fuerat.

TEMPUS.

Acta fuit hæc causa sub finem anni urbis conditæ 690. ipso Cicerone & Antonio Coss. antequam Muræna magistratum iniret.

EVEN-

EVENTUS

Felix fuit Ciceroni & Murænæ, quandoquidem anno proximo sequenti consulatum gessit.

PARTES

Sunt Exordium, Propositio cum distributione, Contentio, Peroratio.

EXORDIUM.

Exordium duas partes habet. Prima precationem continet, quam fecit de more pro felici Murænæ consulatu, qua eidem sibique judicum benevolentiam conciliat, eorum extollendo potentiam, quam à diis translatam habent.

Secunda pars continet excusationem apud Catonem & Sulpitium, duos Murænæ accusatores.

I. QUÆ precatus sum à diis immortalibus, Judices, more institutoque majorum, illo die quo auspicatò comitiis centuriatis L. Murænam consulem [a] renuntiavi, ut ea res mihi [b] magistra-

INTERPRETATIO.

[a] *declaravi.* [b] *consulatui.*

NOTÆ.

1. *More*] Julius Festus, lib. 13. de verborum significatione, *Mos est*, inquit, *institutum patrium pertinens ad religiones, cæremoniasque majorum.*

2. *Institutoque*] Ex Macrobio, lib. 3. cap. 8. Saturn. *institutum certi authoris est*, quod vulgus laudabilem consuetudinem appellat.

Ib. *Auspicatò*] Id est, captatis auspiciis, sine quibus nihil prorsus vel publice, vel privatim apud Romanos agebatur.

Ib. *Comitiis*] Comitia fuerunt populi cœtus quem Magistratus legitime convocabat, ut aliquid suo suffragio vel juberet vel prohiberet. Eorum vero tria genera extiterunt, Curiata, Centuriata, & Tributa. *Curiata* Romulus, *Centuriata* Ser. Tullius, *Tributa* Tribuni plebis in Remp. intulerunt. *Curiata* dicta sunt cùm populus in Curias, *Centuriata* cum in Centurias, *Tributa* cum in Tribus descriptus suffragium tulit. Curiæ porrò triginta fuerunt illæ partes in quas Romulus populum Rom. distribuit; Centuriæ vero sunt illi Conventus populi ad Concilia per Centenas turbas ex censu & ætate divisi: Tribus denique sunt tres illæ partes in quas primum Populus Rom. descriptus est à Romulo (inquit Dionysius) ubi primum ab agresti illa Albanorum, Convenarumque multitudine Rex declaratus est.

Ib. *Centuriatis*] Centuriata comitia fuerunt maxima & justa, in quibus consul & majores magistratus creabantur à popoulo ex singulis centuriis secundum censum ordinis & ætatis descripto. Curiata verò minora fuere, quibus ex generibus omnium ætatum, ordinum promiscua multitudine populus de

gistratuique meo, populo, plebique Romanæ bene atque feliciter eveniret: eadem precor ab iisdem diis immortalibus ob ejusdem hominis consulatum unà cum [c] salute obtinendum, & ut vestræ mentes atque sententiæ cum populi Rom. voluntate, suffragiisque consentiant, eaque res vobis populoque Rom. pacem, tranquillitatem, otium, concordiamque afferat. Quod si illa solemnis comitiorum precatio consularibus auspiciis consecrata, tantam habet in se vim & religionem, quantam reipublicæ dignitas postulat: idem ego sum precatus, ut eis quoque hominibus, quibus hic consulatus, me rogante, datus esset, ea res fauste, feliciter, prospereque eveniret. Quæ cum ita sint, Judices, & cum omnis deorum immortalium potestas, aut translata sit ad vos, aut [d] certe communicata vobiscum: idem consul eum vestræ fidei commendat, qui antea diis immortalibus commendavit: ut ejusdem hominis voce & declaratus consul, & defensus, beneficium populi Rom. cum vestra atque omnium civium salute tueatur. Et quoniam in hoc officio studium meæ defensionis ab accusatoribus, atque etiam ipsa susceptio caussæ reprehensa est; antequam pro L. Muræna dicere insti-

[c] *absolutione.* [d] *saltem.*

de minoribus magistratibus, & rebus militaribus suffragium ferebat. Tributis etiam minores Magistratus creabantur atque in iis etiam agebatur de legibus ferendis quas plebs Magistratu publico rogante, constituebat. Nota autem quòd etiam Comitia Calata nominantur, non autem proprium & peculiare genus efficiunt; nam omnia primum Calata Comitia dicta sunt, quia per præcones Patres vocabantur, plebeii vero per cornicines. hâc autem voce *Calare* id est, vocare dicta sunt. Cùm vero verbum hoc desiisset in usu esse, retentum est nomen Calatorum Comitiorum in his tantum quæ pro Collegio Pontificum, aut Regis sacrorum aut Flaminum inaugurandorum, vel Testamentorum Condendorum Causâ fiebant. De his omnibus Comitiis fusè tractat Rosinus lib. 6. hunc Consule.

4. *Populo plebique*] Plebs à populo eo differt, quo species à genere: nam appellatione populi, universi cives significantur, connumeratis etiam Patriciis & Senatoribus. Plebis autem appellatione, sine Patriciis & Senatoribus cæteri cives significantur. Hinc plebiscitum definitur lex quam plebs, non populus accipit. Ad plebem autem pertinere censebantur opifices, Rustici qui agros colebant, & denique hominum genus abjectum quod vitam laboribus propter inopiam tolerabat.

7. *Suffragiis*] Populi suffragiis consules eligebantur, iisque consul Muræna factus est.

9. *Quòd si illa solemnis*] Auget illam ipsam sententiam: si qua vis est in precatione, quod ad publicum jus attinet, eandem esse ait in privato. cum igitur facta sit pro toto pop. Rom. etiam facta est pro Muræna.

12. *Eis quoque hominibus*] Syllano & Murænæ fausta precatus est, cum pro toto populo preces fecit.

13. *Me rogante*] Vel ait se præfuisse comitiis centuriatis, in quibus Muræna creatus est vel se populum rogavisse, ut Murænam consulem eligeret. Sic autem Consul rogabat, *velitis, jubeatis, Quirites, hunc aut illum Consulem fieri.*

18. *Beneficium pop. Rom.*] Consulatum beneficium populi vocat, quia à populo Romano suffragiis Murænæ & consuli cuivis concedebatur.

19. *Et quoniam*] Altera pars Exordii, in qua objectis sibi criminibus respondet.

tuo,

tuo, pro me ipso pauca dicam: non quo mihi potior hoc quidem in tempore sit officii mei, quam hujusce salutis defensio: sed, ut, meo facto vobis probato, majore auctoritate ab hujus honore, fama, fortunisque omnibus, inimicorum impetus propulsare possim. Et primum M. Catoni, vitam ad certam rationis normam dirigenti, & diligentissime perpendenti momenta officiorum omnium, de officio meo respondebo. Negat fuisse [e] rectum Cato, me & consulem, & legis ambitus latorem, & tam severe gesto consulatu, caussam L. Murænæ attingere. cujus reprehensio me vehementer movet, non solum ut vobis, Judices, quibus maxime debeo, verum etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. A quo tandem, M. Cato, est æquius consulem defendi, quam à consule? Quis mihi in repub. potest aut debet esse conjunctior, quam is cui respub. à me uno traditur sustinenda, magnis meis laboribus & periculis sustentata? Quod si in iis rebus repetendis, quæ mancipi sunt, is periculum judicii præstare debet, qui se nexu obligavit: profecto etiam rectius in judicio consulis designati, is potissimum consul, qui consulem declaravit, [f] auctor beneficii populi Rom. defensorque periculi esse debebit. Ac

[e] *justum.* [f] *testis.*

26. *M. Catoni*] Sic & Philosophum Catonem, & Stoicum significat. Ut Stoicus omnia ad certam rationis normam dirigebat. est autem insignis translatio proverbialem figuram complectens, quali & Græci uti solent, cum maximam curam & exquisitiorem significare volunt. Norma enim est, quam veteres Κανόνα dixêre, quæ constituit rectum angulum. Ut Philosophus, omnia officiorum genera & veluti particulas perpendebat, ne quid insidiosè, simulatè aut fallaciter diceretur.

29. *Legis ambitus latorem*] Ambitus & ambitio differunt hoc, quòd prior appellatio sit criminis, posterior cupiditatis. Ambitus autem committebatur, cum benigne quis per Tribus appellabat populum, & suffragia corrogabat. Verum cum profusione & largitionibus corrumpebat populum, & suffragia mercede comparabat reus ambitûs dicebatur, & lege lata puniebatur. Refert Dio hujus legis authorem, & suasorem Ciceronem fuisse.

Ib. *Severe gesto*] Consulatum severe gessit, præcipue in Catilinam, & alios ejusdem conjurationis socios & participes, qui morte mulctati sunt.

32. *Ipsi Catoni*] Laudat Catonem, ne virum tantæ virtutis apud Rom. sibique amicum lædere videatur, cujus consilio ipse consul Rempub. administravit, & reliquâ vitâ semper observavit, ut notat in Cat. Plutar.

33. *A quo tandem*] Affert rationes quibus honeste adductus est ad Murænam defendendum.

35. *A me uno*] Suas vices imperii habebant consules in comitiis. iis igitur præerat Cicero, cum Muræna consul designatus est.

37. *Quæ mancipi sunt*] Omnes res quæ abalienari possunt, id est quæ à nostro ad alterius transire dominium possunt, mancipi dictæ sunt. est autem vocabulum factum à manus capione, ne quid is, qui emit, damni patiatur.

38. *Qui se nexu obligavit*] Id est qui vendidit, efficere debet, ut venditio rata sit. nexus autem solennitas quædam juris fuit, ut adhibitis quinque testibus, & libri pende, homo, seu res ei daretur mancipio: hoc est, potestati illius traderetur, qui suum emptionis coram iis testibus fecisset.

si

si, ut nonnullis in civitatibus fieri solet, patronus huic caussæ publice constitueretur, is potissime [g] honore affecto defensor daretur, qui eodem honore præditus non minus afferret ad dicendum auctoritatis quam facultatis. Quod si è portu solventibus ii qui jam in portum ex [h] alto invehuntur, præcipere summo studio solent, & tempestatum rationem, & prædonum, & locorum: quod natura affert ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur: quo tandem me animo esse oportet, prope jam ex magna jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas reip. tempestates esse subeundas? Quare, si est boni consulis non solum videre quid agatur, verum etiam providere quid futurum sit: ostendam alio loco, quantum salutis communis intersit, duos consules in republica Kalendis Januariis esse. Quod si ita est; non tam me officium debuit ad hominis amici fortunas, quàm respublica consulem ad communem salutem defendendam vocare. Nam quod legem de ambitu tuli, certe ita tuli, ut eam, quam mihimetipsi jampridem tulerim de civium periculis defendendis, non abrogarem. Etenim si largitionem factam esse confiterer, idque recte factum esse defenderem; facerem improbe, etiam si alius legem tulisset. cum vero nihil commissum contra legem esse defendam, quid est, quod meam defensionem latio legis impediat?

II. Negat esse ejusdem severitatis Cato, Catilinam, exitium reipub. intra mœnia molientem, verbis, & pene imperio urbe expulisse; & nunc pro L. Muræna dicere. Ego autem has parteis lenitatis & misericordiæ, quas me natura ipsa docuit, semper egi libenter: illam vero gravitatis, severitatisque personam non appetivi, sed ab repub. mihi impositam sustinui, sicut hujus imperii dignitas in summo periculo civium postulabat. Quod si tum, cum resp. vim & severitatem desiderabat, vici naturam, & tam vehemens fui, quàm cogebar, non quàm volebam: nunc, cùm omnes me caussæ ad misericordiam, atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturæ meæ consuetudinique [a] servire? Ac de officio

[g] *gerenti Magistratum.* [h] *mari.* [a] *obedire.*

49. *Ex magna jactatione terram videntem*] Allegorice loquitur de Consulatu suo, qui Calendis Januariis proximis finiri debebat, quem variis agitatum fuisse tempestatibus ait propter Catilinæ conjurationem.

53. *Duos Consules*] D. Syllanus & Muræna, Ciceroni & Antonio in Consulatum successerunt.

Ib. *Kalend. Januariis esse*] Calendis Januariis jam designati Magistratum inibant.

56. *Legem de ambitu*] Tulit Cicero Consul legem, ut Senatoribus ambitus damnatis aqua & igni interdiceretur ad annos decem, & ut in plebem pœna gravior esset, quàm lege Calphurnia fuisset. Itaque respondet Catoni, quod priorem hac ambitus lege imposuerit, cives videlicet defendere: 2. huic posteriori priorem non obstare in hac causa, quia nulla largitio à Muræna facta est.

1. *Negat esse ejusdem severitatis*] Tertia Catonis objectio, qua Cato inconstantiæ arguere Ciceronem videbatur,

officio defensionis meæ, & de ratione accusationis tuæ, fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit. Sed me, Judices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi Ser. Sulpicii conquestio, quàm Catonis accusatio commovebat: qui gravissime & acerbissime se ferre dixit, me familiaritatis necessitudinisque oblitum, caussam L. Murænæ contra se defendere. Huic ego, Judices, satisfacere cupio, vosque adhibere arbitros. Nam cùm grave est vere accusari in amicitia, tum, etiam si falso accuseris, non est negligendum. Ego Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia, atque officia pro nostra necessitudine, & debuisse confiteor, & præstitisse arbitror. nihil tibi consulatum petenti à me defuit, quod esset aut ab amico, aut à gratioso, aut à consule postulandum. abiit illud tempus: mutata ratio est: sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem L. Murænæ, quantum tu à me postulare ausus sis, tantum debuisse: contra salutem, nihil debere. Neque enim si tibi tum, cum peteres consulatum, affui, idcirco nunc, cùm Murænam ipsum petas, adjutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modo non laudari, sed nec concedi quidem potest, ut amicis nostris accusantibus, non etiam alienissimos defendamus. Mihi autem cùm Muræna, Judices, & vetus, & magna amicitia est, quæ in capitis dimicatione à Ser. Sulpicio non idcirco obruetur, quòd ab eodem [b] in honoris contentione superata est. Quæ si caussa non esset: tamen vel dignitas hominis, vel honoris ejus, quem adeptus est, amplitudo summam mihi superbiæ crudelitatisque [c] famam inussisset, si hominis & suis, & pop. Rom. ornamentis amplissimi caussam tanti periculi repudiassem. Neque enim jam mihi licet, neque est integrum, ut meum laborem [d] hominum periculis sublevandis

[b] *in petitione consulatus.* [c] *attulisset infamiam.* [d] *defendendis reis.*

batur, quod severus antea in Catilinæ causa, jam lenis sit in Murænæ defensione.

20. *In petitione*] Sulpicius cum Muræna petebat Consulatum.

Ib. *Studia*] Testatur Cicero se studuisse & favisse Sulpicio consulatum petenti. per illud suum studium propensionem in illum, per officium voluntatem significat.

23. *Gratioso*] Gratiosus est, qui multa gratia valet apud multos potentes.

24. *Me tibi contra honorem*] Ostendit sibi fas esse Murænam defendere, quia non de petendo honore seu Consulatu, sed de perdendo illo Sulpicius meditatur. at amicis subvenire in periculo par est.

30. *Alienissimos*] Qui nullo modo sunt amici, alienissimi sunt.

32. *In capitis dimicatione*] Dimicatio capitis sumitur pro causa capitali. Capitis autem causa ea est, cum reo capitis pœna infertur, ad quam pœnam non tantum ultimum supplicium, sed etiam exilium pertinet, quo civis eximitur à numero civium.

33. *Quæ si caussa non esset*] Hujus Murænæ defensionis causa est amicitia, quæ jubet præsto nos esse amicis.

36. *Ornamentis amplissimi*] Habet domestica ornamenta Muræna, nobilitatem generis, & familiæ Quæstoriæ & Prætoriæ, virtutem, scientiam rei militaris: populi vero Rom. gestos honores Ædilitatis, Præturæ, & nunc renunciati Consulatus.

non impertiam. Nam cum præmia mihi tanta pro hac industria sint data, quanta antea nemini: labores, per quos ea ceperis, cum adeptus sis, deponere, esset hominis & astuti, & ingrati. Quod si licet desinere, si te auctore possum, si nulla inertiæ, nulla superbiæ turpitudo, nulla inhumanitatis culpa suscipitur, ego vero libenter desino. Sin autem fuga laboris, desidiam; repudiatio supplicum, superbiam; amicorum neglectio, improbitatem coarguit: nimirum hæc caussa est ejusmodi, quam nec industrius, nec misericors, nec officiosus deserere possit. Atque hujusce rei conjecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis. Nam si tibi necesse putas etiam adversariis amicorum tuorum de jure consulentibus respondere; &, si turpe existimas, te advocato, illum ipsum, quem contra veneris, [e] caussa cadere: noli tam esse injustus, ut, cum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros rivulos etiam amicis putes clausos esse oportere. Etenim si me tua familiaritas ab hac caussa removisset, & si hoc idem Q. Hortensio, M. Crasso clarissimis viris, si item cæteris, à quibus intelligo tuam gratiam magni æstimari, accidisset: in ea civitate consul designatus defensorem non haberet, in qua nemini unquam infimo majores nostri patronum deesse voluerunt. Ego vero, judices, ipse me existimarem nefarium, si amico; crudelem, si misero; superbum, si consuli defuissem. Quare, quod dandum est amicitiæ, large dabitur à me; ut tecum agam, Servi, non secus, ac si meus esses frater, qui mihi est carissimus: isto in loco quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerint me contra amici studium, pro amici periculo dicere.

[e] *perdere litem.*

39. *Præmia tanta*] Videtur hic indicare Cicero propter defendendi studium & labores se factum Consulem fuisse.

41. *Astuti & ingrati*] Astutus & ingratus est, qui frustratur populum Rom. & tantum ad tempus illi inservit commodi sui causa, affertque ipsius Sulpicii exemplum ad excusandam defensionem suam, qui jurisconsultus sæpe respondere inimicis suis tenetur de jure, cur igitur etiam orator amicos non defendet?

50. *Te advocato*] Advocatus dicitur, aut qui in judicio jus suggerit, aut amico suam præsentiam commodat, hic priori significatione sumitur.

Ib. *Quem contra veneris*] Nempe adversarium amici tui, contra quem alio tempore, in alio judicio veneris.

52. *Fontes vel inimicis tuis pateant*] Tam sancta fuit apud illos veteres juris professio, ut ne quidem inimicis jurisconsulti responsum negarent.

PARTITIO

Tres habet partes. 1a *Muræna non est reprehendendus.* 2a *Non est inferior Sulpitio dignitate.* 3a *Non est ambitûs reus.*

CON-

CONTENTIO

Tres partes continet: prima vitæ reprehensionem. 2ª Contentionem dignitatis. 3ª Crimen ambitus.

PRIMA PARS,

De vitæ reprehensione.

III. Intelligo, Judices, treis totius accusationis parteis fuisse, & earum unam in reprehensione vitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam.

IV. Atque harum trium partium prima illa, quæ gravissima esse debebat, ita fuit infirma & levis, ut illos [a] lex magis quædam accusatoria, quam vera maledicendi facultas de vita L. Murænæ dicere aliquid coëgerit. Objecta est enim Asia, quæ ab hoc non ad voluptatem & luxuriam expetita est, sed in militari labore peragrata. qui si adolescens, patre suo imperatore, non [b] meruisset; aut hostem, aut patris imperium timuisse, aut à parente repudiatus videretur. an, cum sedere in equis triumphantium prætextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus communiter gestis penè simul cum patre triumpharet? Hic vero, Judices, & fuit in Asia, & viro fortissimo, parenti suo, magno adjumento in periculis, solatio in laboribus, gratulationi in victoria fuit. Et si habet Asia suspicionem luxuriæ quandam, non Asiam nunquam vidisse, sed in A-

[a] *consuetudo.* [b] *militasset.*

4. *Asia*] T. Livius lib. 34. Asiam ait omnibus libidinum illecebris repletam fuisse, & inde Romanam luxuriam ortam fuisse, & lib. 39. Luxuriæ peregrinæ originem ab exercitu Asiatico invectam in urbem fuisse.

6. *Patre suo imperatore*] L. Muræna illius parens in Asia in bello Mithridatico Syllæ legatus fuit. is cùm Sylla icto fœdere cum Mithridate civilium contentionum causâ Romam revertisset, cum Mithridate bellum renovavit. Nam ut reliquam Asiam componeret cum duabus legionibus relictus est.

8. *Prætextati potissimum filii*] Primus omnium Tarquinius Priscus de Sabinis triumphans filium annos 14. natum, quòd hostem in eo bello percusserat, & pro concione laudavit, & bulla aurea, prætextaque donavit. Prætextati autem à prætexta dicti sunt. Fuit autem illa toga quidem alba, sed quæ in ora habebat purpuram. Hac utebantur pueri, Magistratus, Sacerdotes & ii, qui publicum munus curabant. Hinc, & qui in ætate essent prætexta-ta, id est puerili,& qui in Magistratu; prætextati dicti sunt.

9. *Donis militaribus*] Dona militaria dicebantur, quæ virtutis ergo ab imperatore triumphaturo militibus dabantur, ut Coronæ, Torques, Armillæ, Hastæ puræ, Phaleræ, Cornicula, &c.

10. *Fugiendum fuit*] Ironia. quasi propter vitam in Asia turpiter actam fugiendum fuisset Murænæ, ne parentis triumphum decoraret. pater enim ejus post Sullam de Mithridate triumphavit.

ſia continenter vixiſſe, laudandum eſt. Quamobrem non Aſiæ nomen objiciendum Murænæ fuit, ex qua laus familiæ, memoria generi, honos, & gloria nomini conſtituta eſt: ſed aliquod aut in Aſia ſuſceptum, aut ex Aſia deportatum flagitium, ac dedecus. Meruiſſe vero ſtipendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modo maximum, ſed etiam ſolum gerebat, [c] virtutis: patre imperatore libentiſſime meruiſſe, pietatis: finem ſtipendiorum patris victoriam ac triumphum fuiſſe, felicitatis fuit. Maledicto quidem idcirco nihil in hiſce rebus loci eſt, quòd omnia laus occupavit. Saltatorem appellat L. Murænam Cato. maledictum eſt, ſi vere objicitur, vehementis accuſatoris: ſin falſo, maledici conviciatoris. Quare, cùm iſta ſis autoritate, non debes, M. Cato, arripere maledictum ex trivio aut ex ſcurrarum aliquo convicio, neque temere conſulem populi Romani ſaltatorem vocare, ſed conſpicere, quibus præterea vitiis affectum eſſe neceſſe ſit eum, cui vere iſtud objici poſſit. Nemo enim fere ſaltat ſobrius, niſi forte inſanit, neque in ſolitudine, neque in convivio moderato atque honeſto. [d] Intempeſtivi convivii, amœni loci, multarum deliciarum comes eſt extrema, ſaltatio. Tu mihi arripis id, quod neceſſe eſt omnium vitiorum eſſe poſtremum: relinquis illa, quibus remotis, hoc vitium omnino eſſe non poteſt. nullum turpe convivium, non amor, non comeſſatio, non libido, non ſumptus oſtenditur. Et cùm ea non reperiantur, quæ voluptatis nomen habent, quæque vitioſa ſunt: in quo ipſam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriæ reperturum putas? Nihil igitur in vitam L. Murænæ dici poteſt? nihil, inquam, omnino, Judices. ſic à me conſul deſignatus defenditur, ut ejus nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum in vita proferatur. Bene habet: jacta ſunt fundamenta defenſionis. nondum enim noſtris laudibus, quibus utar poſtea, ſed prope inimicorum confeſſione, virum bonum, atque integrum hominem defendimus. Quo conſtituto, facilior eſt mihi aditus ad contentionem dignitatis, quæ pars altera fuit accuſationis.

[c] *fortitudinis.* [d] *immoderati.*

19. *Non modo maximum*] Bellum Mithridaticum, quod etiam in orat. pro lege Manil. maximum vocat, ubi fuſe de eo dictum eſt.

20. *Sed etiam ſolum*] Nondum bellum Sertorii exarſerat in Hiſpania, quod ante fuit exortum, quam Lucullus contra Mithridatem proficiſceretur.

22. *Maledicto*] Maledictum nihil habet propoſiti præter contumeliam, quæ ſi petulantius jactatur, convicium; ſi facetius, urbanitas vocatur.

24. *Saltatorem*] Turpe fuit & indecorum apud Romanos ſaltare.

27. *Ex trivio*] Maledictum ex trivio ſeu fæce populi. cujus mos eſt, ut cum quis cui conviciatur, eum ſaltatorem vocet.

Ib. *Scurrarum*] Moriones à Græcis ſcurræ dicuntur, leve hominum genus, & ridiculum.

34. *Vitiorum eſſe poſtremum*] Reprehendit Catonem, quod cum mores Murænæ reliqui honeſti ſint, quos non reprehendit, extremum convicium, & omnium turpiſſimum arripiat.

SECUN-

SECUNDA PARS,

De contentione dignitatis.

Hæc pars tres complectitur alias. 1am *Murænam esse parem genere Sulpitio.* 2am *Parem Quæstura.* 3am *Arte superiorem.*

V. Summam video esse in te, Ser. Sulpici, [a] dignitatem generis, integritatis, industriæ, cæterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad consulatus petitionem aggredi par est. paria cognosco esse ista in L. Muræna, atque ita paria, ut neque ipse dignitate vinci potuerit, neque te dignitate superarit. Contempsisti L. Murænæ genus, extulisti tuum. Quo loco si tibi hoc [b] sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum: facis ut rursus plebs in Aventinum sevocanda esse videatur. Sin autem sunt amplæ & honestæ familiæ plebeiæ; & proavus L. Murænæ, & avus prætores fuerunt; & pater, cùm amplissime atque honestissime ex prætura triumphasset, hoc faciliorem huic gradum consulatus adipiscendi reliquit, quòd is jam patri debitus, à filio petebatur. Tua vero nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus literatis, & historicis est notior, populo verò, & suffragatoribus obscurior. Pater enim fuit equestri loco, avùs nulla illustri laude celebratus. itaque non ex sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate eruenda est memoria nobilitatis tuæ. Quare ego te semper in nostrum numerum aggregare soleo, quod virtute, industria-

[a] *nobilitatem,* [b] *arrrogas.*

7. *Patricius*] Patricii dicebantur, qui ex primis illis Senatoribus, quos Romulus instituit, genus ducebant.

8. *In Aventinum*] Romæ factæ sunt tres plebis successiones, una in Montem sacrum, altera in Aventinum; tertia in Janiculum. Libido App. Claudii Decemviri, qui in Virginii filiam exarserat, secessionem hanc in Aventinum excitavit, propter quam Decemviti Magistratu abdicare se coacti sunt. Vide Liv. lib. 3.

10. *Ex Prætura*] Muræna pater in Prætura Asiæ multa præclare gessit: nam in ea Mithridate debellato triumphum obtinuit: ut ipse Cicero dixit in orat. pro lege Manilia.

12. *Patri debitus*] Ob triumphum debitus fuerat Murænæ patri Consulatus. ideoque petenti filio facilius fuit eum obtinere.

14. *Populo & suffragatoribus obscurior*] Etiamsi nobiliori ex genere natus sit Sulpitius, tamen ejus non tam fuit nota populo, quam Murænæ nobilitas, cujus patrem proximè viderat triumphantem.

15. *Pater fuit equestri loco*] Dixit mox ante Sulpitium Patricium fuisse. ex quo licet conjicere, nonullos equestri genere natos, esse Patricios. Patricii autem proprie sunt illi nobiles, qui à Senatoribus à Romulo constitutis oriundi sunt.

16. *Ex annalium vetustate*] Cicero lib. de clar. orat. anno decimo post exactos reges Ser. Sulpitium cum M. Tullio Consulem fuisse scribit, adeoque Sulpitiorum familia antiquissima fuit. videtur autem indicare Cicero ab illo tempore neminem ex ista Sulpitiorum familia rebus gestis illustrem extitisse.

que perfecisti, ut cum equitis Rom. esses filius, summa tamen [c] amplitudine dignus putarere. nec mihi unquam minus in Q. Pompeio novo homine, & fortissimo viro, virtutis esse visum est, quam in homine nobilissimo M. Æmilio. Etenim ejusdem animi atque ingenii est, posteris suis, quod Pompeius fecit, amplitudinem nominis, quam non acceperit, tradere; &, ut Scaurus, memoriam prope intermortuam generis sui, virtute renovare. Quanquam ego jam putabam, Judices, multis viris fortibus ne ignobilitas objiceretur generis, meo labore esse perfectum: qui non modo Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis, fortissimis viris, novis hominibus, sed his recentibus Mariis & Didiis & Cœliis commemorandis jacebant. Cum ego verò tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud majores nostros fuit, non magis nobilitati, quam virtuti, pateret: non arbitrabar, cum ex familia vetere & illustri consul designatus ab equitis Romani filio, consule, defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam; quod si id crimen homini novo esse deberet, profecto mihi neque inimici,

[c] *consulatu.*

20. *In Quinto Pompeio*] Q. Pompeius cum L. Cornelio Sylla Consul fuit, anno ab urbe condita *666*. & altero post Consulatum anno, cum Italicis copiis præfectus esset, odio & invidia interfectus est.

22. *M. Æmilio*] Æmilius Scaurus humili vita & genere ad summos honores elatus est, de quo ita Asconius scribit: *M. Scaurus ita fuit Patricius, ut tribus supra ætatibus jacuerit domûs ejus fortuna, nam neque pater, neque avus, neque etiam proavus, ut puto, propter tenues opes, & nullam vitæ industriam, honores adepti sunt. Itaque M. Scauro æque ac novo homini laborandum fuit.* Cicero pro Deiot, *M. Scaurum principem civitatis appellat.*

27. *Curiis*] M Curius Dentatus ter triumphavit, 1. de Samnitibus, deinde de Sabinis, postremo de Pyrrho.

Ib. *Catonibus*] M. Porcius Cato referente Plutarcho, se quidem hominem novum, quo ad honores & æstimationem attineret, rebus autem gestis, & majorum virtute, perantiquum dicebat.

29. *Mariis*] Marius Arpinate ex humili loco natus, multas victorias retulit, & septies Consulatum adeptus est.

Ib. *Didiis*] Didius Prætor fuit post Cimbricum, & Teutonicum bellum, sub quo Tribunus militum Sertorius fuit. Vide Plut. in Sert.

Ib. *Cœliis*] T. Livius lib. 73. scribit in Gallia Salvios à Cœlio victos esse.

Ib. *Jacebant*] Hominum eorum majores ad honores, & Consulatum non evehebantur, quibus posteri eorum potiti sunt.

30. *Tanto intervallo*] Indicat Cicero se novum hominem primum post C. Cœlium factum esse Consulem.

Ib. *Claustra nobilitatis*] Claustrum à claudo dicitur. significat autem penes se quasi inclusum Consulatum habuisse nobiles, & eum locum, quem nobilitas firmatum præsidiis & omni ratione vallatum tenebat, se ducem rescidisse.

35. *Ut cum duobus Patriciis*] Cum Catilina & Galba è Patricio genere, Cicero Consulatum petebat.

38. *Homini novo.*] Se novum hominem Cicero dicit, quia ex ejus familia nemo Consul factus erat, quamvis ex eadem aliqui jam Prætores extitissent.

mici, neque invidi defuissent. Omittamus igitur de genere dicere, cujus est magna in utroque dignitas; videamus cætera. Quæsturam unà petiit, & sum ego factus prior. non est respondendum ad omnia. neque enim quemquam vestrûm fugit, cum multi pares dignitate fiant, unus autem primus solus possit obtinere, non eundem esse ordinem, dignitatis, & renuntiationis; propterea quod renuntiatio gradus habeat, dignitas autem sit persæpe eadem omnium. Sed quæstura utriusque propemodum pari momento sortis fuit. habuit hic lege Titia provinciam [d] tacitam & quietam: tu illam, cui cum quæstores sortiuntur, etiam acclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam & illustrem quàm negotiosam & molestam. [e] consedit utriusque nomen in quæstura, nullum enim vobis sors campum dedit, in quo excurrere virtus, cognoscique posset. Reliqui temporis spatium, quod in contentionem vocatur, ab utroque dissimillima ratione tractatum est. Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi, plenam sollicitudinis ac [f] stomachi, secutus est: jus civile didicit: multum vigilavit: laboravit: præsto multis fuit: multorum stultitiam perpessus est: arrogantiam pertulit: difficultatem [g] exsorbuit: vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. magna laus, & grata hominibus, unum homi-

[d] *pacatam.* [e] *jacuit.* [f] *molestiæ.* [g] *exhausit.*

40. *Quæsturam unà petiit*] Affert contentionem dignitatis ex paribus honoribus, quam Cicero per prosopopœiam Sulpitii gloriantis exprimit. Primum de Quæstura loquitur, in qua ita Competitores Sulpitius, & Muræna fuerunt, ut Sulpitius priori loco renuntiatus sit, unde Sulpitius præstantiam dignitatis suæ demonstrabat.

44. *Renuntiatio*] Jam contendit Cicero in appellatione seu nominatione eorum qui alicujus sunt dignitatis, non posse omnes esse primos, quare necesse est ut hic sit primus, ille secundus, &c.

46. *Sed quæstura*] Quæstura primus omnium magistratus gerebatur, deinde ædilitas, tum prætura, ac tandem consulatus.

Ib. *Pari momento sortis fuit*] Id est, eodem fere temporis puncto facta est quæsturarum sortitio, utra utri provincia obveniret. Nam solebant qui quæstores designati erant, sortiri provincias in quas proficiscerentur.

47. *Lege Titia*] De illa lege Titia nihil reperitur, nec quo tempore lata sit. Credunt aliqui senatusconsultum aliquod fuisse à Porcio & Decio coss. quo latum est, ut quæstores, sicut alii magistratus, provincias sortirentur.

Ib. *Provinciam tacitam*] Provincia tacita & quieta est, in qua nulla est belli perturbatio.

48. *Ostiensem*] Difficilis fuit & negotiosa, propter Salinas, Ostiensis provincia; quare qui eam sortiebatur, populi acclamationibus, vel in signum approbationis, si vir negotiosus esset & strenuus, vel indignationis, si deses & languidus, excipiebatur.

49. *Gratiosam*] Gratiosa provincia dicitur, à qua multam sibi gratiam conciliat qui eam administrat.

50. *Campum dedit*] Nulla sors provinciam dedit Sulpitio, in qua laudem colligeret, quemadmodum colligitur ex provinciis in quibus bellum geritur.

51. *Reliqui temporis*] Sequitur studiorum comparatio, in qua primò utriusque studii dignitatem, ita per congeriem partium amplificat: ut tamen ex ipsarum partium in ea se collatione appareat, L. Murænæ studium Sulpitiano anteferri.

nem elaborare in ea scientia, quæ sit multis profutura. Quid Muræna interea? fortissimo & sapientissimo viro, summo imperatori legatus L. Lucullo fuit: qua in legatione duxit exercitum: signa contulit: manum conseruit: magnas copias hostium fudit: urbes partim vi, partim obsidione cepit: Asiam istam refertam, & eandem delicatam sic obiit, ut in ea neque avaritiæ, neque luxuriæ vestigium reliquerit: maximo in bello sic est versatus, ut hic multas res & magnas sine imperatore gesserit, nullam sine hoc imperator. Atque hæc, quanquam præsente L. Lucullo loquar, tamen ne ab ipso propter periculum nostrum concessum videamur habere licentiam fingendi, publicis literis testata sunt omnia: quibus L. Lucullus tantum laudis impertit, quantum neque [h] ambitiosus imperator, neque invidus tribuere alteri in communicanda gloria debuit. Summa in utroque est honestas, summa dignitas: quam ego, si mihi per Servium liceat, pari atque eadem in laude ponam. sed non licet. [i] agitat rem militarem: insectatur totam hanc legationem. assiduitatis, & operarum harum quotidianarum putat esse consulatum. apud exercitum mihi fueris, inquit, tot annos? forum non attigeris? abfueris tamdiu? &, [l] cùm longo intervallo veneris, cum iis qui in foro habitarunt, de dignitate contendas? Primum ista nostra assiduitas, Servi, nescis, quantum interdum afferat hominibus fastidii, quantum satietatis. mihi quidem vehementer expediit, positam [m] in oculis esse gratiam: sed tamen ego mei satietatem magno meo labore superavi; & tu idem fortasse; verum tamen utrique nostrûm [n] desiderium nihil obfuisset.

[h] *cupidus* gloriæ. [i] *vituperat.* [l] *post longum spatium.* [m] *ante oculos beneficium esse.* [n] *absentia.*

63. *Refertam & delicatam*] Asia plena opibus, & luxui dedita fuit.

67. *Præsente Lucullo*] Lucullus, qui imperator fuerat in Asia contra Mithridatem, judex erat in hac causa.

68. *Periculum nostrum*] Periculum Murænæ intelligit, ne videlicet damnetur à judicibus.

72. *In utroque*] In Muræna & Sulpitio summa est dignitas, propter gestos ab utroque magistratus, non propter generis nobilitatem; quia Sulpitius patricius erat, Muræna plebeius. Contendit tamen Murænam superiorem esse dignitate propter rem militarem, quam cognitioni juris civilis anteponit.

75. *Assiduitas*] Assiduitas de iis dicitur, qui proprie resident: unde assiduus dicitur qui residet.

Ib. *Operarum harum quotidianarum*] Sulpitius consulatum tantum ad eos pertinere putabat, qui Romæ sunt assidui; adeoque se Murænæ anteponendum, qui sæpe aberat propter bellicas expeditiones.

76. *Apud exercitum mihi fueris*] *Mihi* ad venustatem orationis ponitur; id est, fueris in exercitu. Hoc autem, & quæ sequuntur, quasi per indignationem refert Sulpicius.

78. *Ista nostra*] Respondet Cicero Sulpicio, ejus, & suam assiduitatem in foro & in causis, utrique eorum molestam fuisse.

81. *Positam esse gratiam*] Innuit Cicero plus revera valere, ad honores assequendos, esse domi quam foris: quia populus plus oculis quam auribus prospicit: quare cum e quæstura Siciliensi rediit, statuit assidue Romæ versari.

82. *Labore superavi*] Hanc urbis satietatem & fastidium reorum defensione superavit.

VI. Sed ut, hoc omisso, ad studiorum atque artium contentionem revertamur: quî potest dubitari quin ad consulatum adipiscendum multo plus afferat dignitatis res militaris, quam juris civilis gloria. Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas: ille, ut quo intendit, mature cum exercitu perveniat. te gallorum, illum buccinarum cantus exsuscitat. tu actionem instituis, ille aciem instruit. tu caves ne tui consultores, ille ne urbes aut castra capiantur. Ille tenet, & scit ut hostium copiæ, tu ut aquæ pluviæ arceantur. ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis. Ac nimirum (dicendum est enim quod sentio) rei militaris virtus præstat cæteris omnibus. Hæc nomen populo Romano, hæc huic urbi æternam gloriam peperit: hæc orbem terrarum parere huic imperio coegit: omnes urbanæ res, omnia hæc nostra præclara studia, & hæc forensis laus, & industria, latent in tutela ac præsidio bellicæ virtutis. simulatque increpuit suspicio tumultus, artes illico nostræ conticescunt. Et quoniam mihi videris istam scientiam juris tanquam filiolam osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tantopere didicisti, præclarum aliquid esse arbitrere. Aliis ego te virtutibus, continentiæ, gravitatis, justitiæ, fidei, cæteris omnibus, consulatu & omni honore semper dignissimum judicavi: quod quidem jus civile didicisti, non dicam, operam perdidisti: sed illud dicam, nullam esse in illa disciplina munitam ad consulatum viam. omnes enim artes, quæ nobis populi Romani studia conciliant, & admirabilem dignitatem, & pergratam utilitatem debent habere. Summa dignitas est in iis qui militari laude antecellunt. omnia enim quæ sunt in imperio, & in statu civitatis, ab iis defendi & firmari putantur. summa etiam utilitas; siquidem eorum consilio & periculo, cùm republica, tum etiam nostris rebus perfrui possumus. gravis etiam illa est & plena dignitatis dicendi facultas, quæ sæpe valuit in consule deligendo, posse consilio atque oratione, & senatus, & populi, & eorum qui res judicant, mentes permovere. Quæritur consul, qui dicendo nonnunquam comprimat tribunitios furores, qui concitatum populum flectat, qui largitioni resistat. Non mirum si ob hanc facultatem homines sæpe etiam [a] non nobiles consulatum consecuti sunt: præ-

[a] *homines novi.*

1. *sed ut, hoc omisso*] Transit ad contentionem artium quas uterque factitavit.

8. *Aquæ pluviæ*] Aqua pluvia ea dicitur quæ de cœlo cadit, & imbre excrescit, sive illa noceat, sive cum alia mixta sit.

9. *Tu in regendis*] Fines regi dicuntur, cum propriis ager quisque finibus terminantur. Hinc finium regundorum, vel finibus regundis judicium est, quod inter confines redditur, ut lines agrorum vicinorum dirigantur.

15. *Increpuit suspicio tumultus*] Id est, insonuit, metaphora sumpta à tubis. suspicio tumultus, belli videlicet Italici aut Gallici: hæc enim duo bella tumultus nomine significabantur.

sertim

sertim cùm hæc eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat, quorum in isto vestro artificio, Sulpici, nihil est. primum dignitas in tam tenui scientia quæ potest esse? res enim sunt parvæ, prope in singulis literis, atque [b] interpunctionibus verborum occupatæ. Deinde, etiam si quid apud majores nostros fuit in isto studio admirations, id enuntiatis vestris mysteriis, totum est contemptum & abjectum. Posset [c] agi lege, necne, pauci quondam sciebant. fastos enim vulgo non habebant: erant in magna potentia qui consulebantur: à quibus etiam dies tanquam à Chaldæis petebantur. inventus est scriba quidam Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit, & singulis diebus ediscendos fastos populo proposuerit, & ab ipsis cautis jurisconsultis eorum sapientiam [d] compilarit. Itaque irati illi, quòd sunt veriti ne dierum ratione pervulgata & cognita, sine sua opera lege posset agi, [e] notas quasdam composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent. cùm hoc fieri bellissime posset: Fundus Sabinus meus est: immo meus: deinde judicium: noluerunt. FUNDUS, inquit: QUI EST IN

[b] *distinctionibus.* [c] *litigari.* [d] *furatus sit.* [e] *formulas.*

41. *Vestris mysteriis*] Proverbium translatum ex arcanis sacris Græcorum, in quibus Eleusinia fuêre præcipua, quæ enuntiare, id est, profanis prodere, capitale fuit.

42. *Pauci*] Pauci sciebant quibus diebus fas erat litigari; sed tandem à jurisconsultis omnes edocti sunt.

43. *Fastos enim non habebant*] Fasti nihil aliud sunt quam distinctio quædam anni, & mensium dierumque descriptio, festorum & profestorum notatio, & sacrorum publicorum quasi indicatio. Fasti autem & nefasti dies à Numa Pompilio instituti sunt; quos Ovidius, lib. Fast. 1. sic explicat:

Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur;
Fastus erit per quem lege licebat agi.

Tria illa erant verba, *Do*, *Dico*, *Addico*; id est, nefastis illis diebus uon fas erat prætori agere, & illa verba pronuntiare sine piaculo: fastis autem fas fuit, qui idcirco à fando dicti sunt. Lege plura apud Macrobium, lib. 1. cap 16.

45. *A Chaldæis*] Chaldæi pro Astrologis dicuntur, quia apud populos illos floruit ars divinandi. Genethliaci quoque dicti sunt, quòd die notato quo quisque in lucem prodierit, de vitæ fortuna, & exitu prædicere soleant.

Ib. *Cn. Flavius*] De Flavio sic scribit Livius lib. 9. dec. 1. *fuisse callidum virum & facundum, & jus civile repositum in Pontificum penetralibus evulgasse.* Non pauci sunt, authore Cic. in epist. ad Att. lib. 6. qui credunt hunc fastos protulisse, actionesque composuisse.

46. *Qui cornicum oculos*] Cornicum oculos configere, est proverbium quod de iis dicitur, qui callidos & prudentes cavere & sciunt, & debent, fallunt ac circumveniunt. Nam Cornix cum aliorum animalium oculos potissimum appetat, ipsam scilicet suis maxime prospicere oportet: unde proverbialiter dicitur unam Cornicem alterius oculos non confodere.

51. *Fundus Sabinus*] Ostendit Cicero, facilius esse de aliquo fundo contendere sine formulis jurisconsultorum, quam eas adhibere, quia per eas tota ratio judiciorum intricatur. sufficit enim ut petitor dicat: *Ille fundus Sabinus meus est*; & respondeat defensor, *meus est*; deinde uterque ad judicium veniat, & auditis utriusque partis rationibus, Judex decidat.

52. *Inquit*] At Jurisconsultus qui suas notas composuit, alias verborum ambages proponit, nempe, *fundus qui est in agro Sabino, &c.*

AGRO

AGRO QUI SABINUS VOCATUR. Satis verbose: cedo quid postea? EUM EGO EX JURE QUIR. MEUM ESSE AIO. Quid tum? INDE EGO TE EX JURE MANU CONSERTUM VOCO. Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde petebatur, non habebat. Transit idem jurisconsultus tibicinis Latini modo, UNDE TU ME, inquit, EX JURE MANU CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO. Prætor interea, ne [f] pulchrum se ac beatum putaret, atque aliquid ipse sua sponte loqueretur, ei quoque [g] carmen compositum est, cùm cæteris rebus absurdum, tum verò nullo usu: UTRISQUE SUPERSTITIBUS PRÆSENTIBUS: ISTAM VIAM DICO: INITE VIAM. præsto aderat sapiens ille, qui inire viam doceret: REDITE VIAM. eodem duce redibant. Hæc jam tum apud illos barbatos ridicula, credo, videbantur: homines, cum recte atque in loco constitissent, juberi abire, ut, unde abissent eodem statim redirent. Iisdem ineptiis fucata sunt illa omnia, QUANDO TE

[f] *ne putaret se optima esse conditione.* [g] *formula.*

53. *Satis verbose*] Ridet has verborum tricas Cicero.

54. *Jure Quir.*] Quiritium jus dicebatur, quod civium Rom. causa proprie constitutum erat, ut peregrini omnes ejus plane expertes essent.

55. *Ex jure manu*] Ut conserere manum vel manu cum hoste, sic ex jure manu vel manum conserere dicitur, cum quis judicio contendit. Solebant autem quodam ritu glebam attingere, & testari se velle de hoc bono litigare.

57. *Unde petebatur*] Per illas voces, *unde petebatur*, intelligitur debitor seu defensor. Modus autem ille loquendi usitatus fuit apud veteres.

Ib. *Tibicinis Latini modo*] Tibicinis Latini modo is transire dicitur, qui petitoris & defensoris causam agit, vel probationes invenit. Tibicines vero Latini dicebantur, quorum usus erat in feriis Latinis, qui præludebant jam huic jam alteri choro. De his vide Liv. lib. 4. ait autem Jurisconsultos veluti Tibicines illos modo petitoris, modo defensoris notas componere, ut uterque jus suum tueri possit.

59. *Ibi te revoco*] Postquam Jurisconsultus docuit petitorem quid dicere debet, jam docet defensorem quid dicat; nempe ut eadem formula utatur, qua prior petitor usus est. *Ibi* autem dicitur pro *ad eum locum*, quod usitatum satis fuit veteribus. Sic Plautus: *Pergam in ædibus nunc jam.*

61. *Sua sponte loqueretur*] Ipsis prætoribus verba præripuêre Jurisconsulti, iisque propria verba assignarunt, seu formulas, quibus in pronuntianda sua sententia uterentur.

62. *Utrisque superstitibus*] Superstitibus, id est salvis, & ob eam causam præsentibus, qui enim morbo sontico laborabant, lege excusabantur à judicio.

63. *Inite viam*] Litigantibus decernebat Prætor, ut viam consuetam, præscriptam nempe à Jurisconsultis, sequerentur.

Ib. *Præsto aderat sapiens ille*] Ironice sapiens vocatur ille Jurisconsultus, quia in iis ineptiis fere tota ejus sapientia posita est.

65. *Redite viam*] Idem Jurisconsultus qui viam qua eundem erat, qua quoque redeundum erat, docebat; idem ait quod superius not. ad lin. 59. dictum est.

Ib. *Apud illos barbatos*] Id est, apud illos veteres graves & sapientes, qui prolixa barba erant.

66. *Homines*] Petitorem & reum intelligit, qui ad fundum, de quo erat controversia, ire jubebantur, & inde statim ad Prætorem redire.

68. *Fucata sunt*] Fucata dicuntur quæ alieno colore picta sunt. Jam novam aliam Jurisconsultorum formulam tam ridiculam, quam superiores profert.

IN JURE CONSPICIO. & hæc, SED ANNE TU DICIS CAUSA VINDICAVERIS? quæ dum erant occulta, necessario ab eis qui ea [h] tenebant, petebantur: postea vero pervulgata, [i] atque in manibus jactata, & excussa, inanissima prudentiæ reperta sunt; fraudis autem & stultitiæ plenissima.

VII. Nam cum permulta præclare legibus essent constituta, ea jureconsultorum [a] ingeniis pleraque corrupta ac depravata sunt. Mulieres omnes propter infirmitatem consilii majores in tutorum potestate esse voluerunt: hi invenerunt genera tutorum, quæ potestate mulierum continerentur. sacra interire illi noluerunt: horum ingenio senes ac coemptiones faciendas interimendorum sacrorum caussa, reperti sunt. in omni denique jure civili æquitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt: ut, qui in alicujus libris, exempli caussa, id nomen invenerant, putarunt omnes mulieres, quæ coemptionem facerent, Caias vocari. Jam illud mihi quidem mirum videri

[h] *intelligebant.* [i] *propius considerata & cognita.* [a] *inventionibus.*

69. *Quando te in jure*] Actionis formula est in authorem præsentem. hæc autem ita exponitur à Valerio Probo, *quando te in jure conspicio, postulo an suas author.*

Ib. *Sed anne tu dicis causa*] Vox ista, *dicis*, jurisconsultorum est, &, ut explicat Hotomanus, perinde significat ac, *simulandi causa*, vel *per simulationem.* Eustachius vero putat, *dicis*, sumi pro more & consuetudine. Varro lib. 5. de LL. pro eo quod non serio, sed perfunctorie fit. Itaque varius esse potest sensus hujus sententiæ, *anne tu dicis causa vindicaveris?* quasi diceret, *anne tu simulandi causa tuum illud ac proprium asseruisti*; vel *pro more & consuetudine*; vel, *non serio, sed perfunctorie.* Sane cum truncatæ sint & mutilatæ sententiæ ex veteribus jurisconsultis, quæ non extant amplius, eas ad verum sensum explicare quis possit? cum in istis tantum nugetur Cicero.

3 *In tutorum potestate*] Antiquo jure mulieres sub perpetua tutela erant; neque ratum id habebatur quod à muliere sine tutoris authoritate gestum erat. Id autem à legibus Atheniensium ad Romanos translatum fuit.

5. *Potestate mulierum continerentur*] Andreas Alciatus hanc potestatem sic explicat, aitque *mulieres servos suos actori publico concessisse; & postquam publici effecti essent, procurasse uti sibi in tutores darentur. Etenim tales hodie quoque non plane servi sunt, nec magis à tutela rejici, quam cæteri tabularii possunt; & tamen nec omnino liberi videntur, & propter reliquias prioris dominii aliquo modo possunt dici potestate mulierum contineri.*

Ib. *Sacra interire*] Præter sacra publica, erant etiam privata in familiis quæ perpetua conservabantur.

Ib. *Horum*] Jurisconsultorum ingenio & argutiis extinguendorum sacrorum ratio inventa est.

6. *Ad coemptiones faciendas*] Per coëmptiones, matrimonia intelligit, quæ per coëmptionem fiebant. coemptio vero certis solemnitatibus peragebatur, & sese invicem communicando interrogabant: vir ita, an sibi mulier materfamilias esse vellet? illa respondebat velle. Item mulier interrogabat, an vir sibi paterfamilias esse vellet? ille respondebat velle. itaque mulier in manum viri conveniebat, & vocabantur hæ nuptiæ, *per coemptionem.*

Io. *Interimendorum sacrorum causa*] Nulla prole procreata, privata sacra interibant.

10. *Caias vocari*] Cum nubebant, sponsa ingrediendo sponsi domum dicebat, *Ubi tu Caius, ego Caia*: id est, *ubi tu dominus, ego hera.* quia vero Caia Cæciliana Tarquinii Prisci regis uxor præ cæteris celebrata est, & optima lanifica fuit; institutum fuit, ut novæ nuptæ ante januam mariti interro-

deri ſolet, tot homines, tam ingenioſos, per tot annos etiam nunc ſtatuere non potuiſſe, utrum diem tertium, an perendinum; judicem an arbitrum; rem an litem dici oporteret. Itaque (ut dixi) dignitas in iſta ſcientia conſularis nunquam fuit, quæ tota ex rebus fictis commentitiiſque conſtaret: gratiæ vero multo etiam minus. Quod enim omnibus patet, & æque promptum eſt mihi & adverſario meo; id eſſe gratum nullo pacto poteſt. Itaque non modò beneficii collocandi ſpem, ſed etiam illud quod aliquando fuit, LICET CONSULERE, jam perdidiſtis. Sapiens exiſtimari nemo poteſt in ea prudentia, quæ neque extra Romam uſquam, neque Romæ, rebus [b] prolatis, quidquam valet: peritus ideo haberi non poteſt, quòd in eo quod ſciunt omnes, nullo modo poſſunt inter ſe diſcrepare. difficilis autem res ideo non putatur, quòd & perpaucis, & minime [c] obſcuris literis continetur. Itaque ſi mihi homini vehementer occupato [c] ſtomachum moveritis, triduo me juriſconſultum eſſe profitebor. Etenim quæ de ſcripto aguntur, ſcripta ſunt omnia: neque tamen quidquam tam anguſte ſcriptum eſt, quò ego non poſſim, QUA DE RE AGITUR, addere. quæ conſuluntur autem, minimo periculo reſpondentur: ſi id quod oportet, reſponderis; idem videare reſpondiſſe quod Servius: ſin aliter; etiam controverſum jus noſſe, & tractare videare. Quapropter non ſolum illa gloria militaris veſtris formulis atque actionibus anteponenda eſt, verum etiam dicendi conſuetudo longe, & multum iſti veſtræ exercitationi [e] ad honorem antecellit. Itaque mihi viden-

[b] *patefactis.* [c] *præceptis perſpicuis.* [d] *irritaveritis me, &c.* [e] *præſtat ad magiſtratum.*

terrogatæ de nomine, ſe Caias dicerent.

11. *Per tot annos*] Cn. Flavius jus civile ante bella Punica, aliquot annis ante Pyrrhi in Italiam adventum pervulgavit.

12. *An perendinum*] Perendinus dies dicitur, cum judex ſtatuit, aut cum inter partes convenit, ut omne litis inſtrumentum, aut acta utrinque proferantur intra triduum. tunc lis & res comperendinari dicitur, quaſi judex poſt tertium diem, aut etiam die tertio ſententiam laturus ſit.

Ib. *Judicem an arbitrum*] Diſcrimen intercedit arbitrum inter & judicem, quòd per judicem aut tota cauſa obtineatur, aut amittatur: per arbitrum vero, ut neque nihil, neque tantum quantum poſtulatur, obtineatur.

19. *Licet conſulere*] Conſulere licet, dicebant, vel qui juriſconſultos volebant conſulere; vel ipſi juriſconſulti dicebant, cum conſulebantur, conſulere autem licet, nempe *libros Faſtorum*.

26. *Quæ de ſcripto aguntur*] Agi de ſcripto, aut, per ſcriptum, idem eſt. Bipartita porro eſt juriſconſultorum profeſſio; nam aut actiones & formulas judiciorum tradunt, quæ omnes ſunt perſcriptæ, & verſantur in tractatione aperti & uſitati juris, legum & edictorum; aut de jure reſpondent, quod eſt opus prudentiæ & intelligentiæ ipſorum, cum de voluntate & ſcientia legis, aut omnino de juris ratione dubitatur & quæritur.

27. *Anguſte ſcriptum eſt*] Anguſte ſcribere, eſt verſiculis proximis, & quaſi conſtrictis compreſſiſque, & non latis & amplis ſcribere, quo plus labor ſit inſumptum videatur, pluſque pecuniæ colligatur.

31. *Controverſum*] Jus controverſum dicitur, de quo videlicet inter utramque partem controvertitur.

tur

tur plerique initio multò hoc maluisse: post, cum id assequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi: ut aiunt in Græcis artificibus, eos [f] aulœdos esse, qui citharœdi fieri non potuerint: sic nonnullos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, eos ad juris studium [g] devenire. Magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa etiam gratia. Etenim à vobis salubritas quædam, ab iis qui dicunt, salus ipsa petitur. Deinde vestra responsa atque decreta & evertuntur sæpe dicendo, & sine defensione Oratoris firma esse non possunt. In qua re si satis profecissem, parcius de ejus laude dicerem: nunc nihil de me dico, sed de iis qui in dicendo magni sunt, aut fuerunt. Duæ sunt artes, quæ possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis; una imperatoris, altera oratoris boni. Ab hoc enim pacis ornamenta retinentur; ab illo belli pericula repelluntur. Cæteræ tamen virtutes ipsæ per se multum valent, justitia, fides, pudor, temperantia, quibus te, Servi, excellere omnes intelligunt: sed nunc de studiis ad honorem [h] dispositis, non de insita cujusque virtute disputo. Omnia ista nobis studia de manibus [i] excutiuntur, simulatque aliquis motus novus bellicum canere cœpit. Etenim, ut ait ingeniosus Poeta, & auctor valde bonus, præliis promulgatis, TOLLITUR E MEDIO non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiæ, sed etiam illa ipsa domina rerum SAPIENTIA: VI GERITUR RES. SPERNITUR ORATOR non solum odiosus in dicendo, ac loquax, verum etiam BONUS: HORRIDUS MILES AMATUR. Vestrum vero studium totum jacet. NON EX JURE MANU CONSERTUM, SED MAGE FERRO, inquit, REM REPETUNT. Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, otium mili-

[f] *tibicines.* [g] *pervenire.* [h] *ordinatis.* [i] *auferentur.*

35. *Multò hoc maluisse*] Ut eloquentes fierent.

36. *Istuc potissimum*] Quod fieri oratores non possunt, fiunt jurisconsulti.

40. *Salubritas*] Salubre id dicitur quod salutem aut sanitatem affert. A jurisconsultis petitur quidem in rebus capitalibus consilium, quod reo periclitanti absolutionem afferat; sed ab oratoribus dicendo salus affertur, dum efficiunt ut reus absolvatur.

47. *Pacis ornamenta*] Leges, judicia, religio, concordia civium, &c. pacis ornamenta dicuntur, quia tunc potissimum florent.

53. *Bellicum canere*] Bellicum, ut author est Servius, nomen est soni ad dandum tubâ pugnæ signum.

Ib. *Ingeniosus Poeta*] Ennius ingeniosus est ille Poeta qui anno 515. urbis conditæ natus, & 585. mortuus est; cujus à Gellio, lib. 20. cap. 10. referuntur versus:

Tollitur è medio sapientia, vi geritur res,
Spernitur orator bonus, horridus miles amatur,
Haud doctis dictis, certantes, sed maledictis,
Miscent inter sese inimicitias agitantes.
Non ex jure manu consertum, sed mage ferro
Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solida vi.

tiæ,

tiæ, ſtylus gladio, umbra ſoli: ſit denique in civitate ea prima res, propter quam ipſa eſt civitas omnium princeps.

VIII. Verum hæc, Cato, nimium nos noſtris verbis magna facere demonſtrat, & oblitos eſſe, bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis eſſe geſtum. quod ego longe ſecus exiſtimo, Judices; deque eo pauca diſſeram. neque enim cauſſa in hoc continetur. Nam ſi omnia bella, quæ cum Græcis geſſimus, contemnenda ſunt: derideatur de rege Pyrrho triumphus M. Curii: de Philippo T. Flaminii: de Ætolis M. Fulvii: de rege Perſe L. Paulli: de Pſeudophilippo Q. Metelli: de Corinthiis L. Mummii. ſin hæc bella graviſſima, victoriæque eorum bellorum graviſſimæ fuerunt; cur Aſiaticæ nationes, atque ille à te hoſtis contemnitur? Atqui ex veterum rerum monumentis, vel maximum bellum populum Roman. cum Antiocho geſsiſſe video: cujus belli victor L. Scipio, parta cum Publio fratre gloria, quam laudem ille, Africa oppreſſa, cognomine ipſo præ ſe ferebat, eandem hic ſibi ex Aſiæ nomine aſſumpſit. Quo quidem in bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui. Quo ille, cum eſſet, ut ego mihi ſtatuo, talis, qualem te eſſe video, nunquam cum Scipione eſſet profectus, ſi cum mulierculis bellandum eſſe arbitraretur. Neque vero cum P. Africano ſenatus egiſſet, ut legatus fratri proficiſceretur, cum ipſe paullo ante

6. *Mar. Curii*] M. Curius de Pyrrho triumphavit, cum iterum ille ex Sicilia in Italiam rediret, ex qua prorſus eum expulit. Vide Livium lib. 14.

Ib. *De Philippo T. Flaminii*] Poſt bellum Punicum ſecundum Philippus Rex Macedoniæ bellum cum Pop. Rom. renovavit, quod à T. Flaminio confectum eſt. Vide Livium lib. 32. & duobus ſequentibus.

7. *De Ætolis*] Fulvius Nobilior Conſul ſubactis Ambracienſibus Ætolos vicit, & Reipub. pacem dedit. ob idque triumphavit.

Ib. *De Rege Perſe*] Perſes ille Philippi regis Macedoniæ filius à Paullo victus, & captus eſt cum filiis: qui ante ejus currum per triumphum ducti ſunt.

Ib. *Pſeudophilippo*] Pſeudophilippus primum Andriſcus appellatus eſt, & ſe filium Perſei finxit. Hic occupata Macedonia à Q. Cæcilio Metello victus eſt, & captus. Liv. lib. 49. & 50.

8. *De Corinthiis*] Vide orat pro leg. Manil. Parag. iv. l. 41.

12. *Cum Antiocho*] Antiochus pacis conditionibus à Pop. Rom. coactus eſt ab Europa abſtinere, & omni Aſia, quæ cis Taurum montem eſt decedere. Vide Liv. lib. 35. 36. 37. & 38.

Ib. *L. Scipio*] L. qui Aſiaticus nominatus eſt.

13. *Cum Publio fratre*] Is eſt Pub. Scipio Africanus major, qui fratri Conſuli legatus profectus eſt in Aſiam, ad bellum Antiochi.

14. *Cognomine ipſo*] Lucius ille Scipio primus omnium imperatorum devictæ à ſe nationis nomine inſignitus eſt.

15. *M. Catonis*] M. Cato in bello Antiochi cum duobus millibus militum miſſus ab imperatore ſuo Flaminio, Calidromum, unum ex Thermopylarum jugis, occupavit. Vide Livium lib. 36.

16. *Proavi tui*] Cato minor pronepos fuit Majoris, ut refert Gell. lib. 13. cap. 19.

18. *Cum P. Africano*] Libro 37. Livius narrat contentionem fuiſſe inter L. Scipionem & C. Lælium Conſules de Græcia, quam uterque ſibi decerni poſtulabat bellum gerendi cauſa cum Antiocho. Verum cum Pub. Scipio Africanus dixiſſet, ſi Lucio fratri ſuo daretur illa, ſe legatum cum illo profecturum; hæc vox magno aſſenſu audita, certamen omne ſuſtulit.

Hanni-

Hannibale ex Italia expulso, ex Africa ejecto, Carthagine oppressa maximis periculis rempub. liberavisset, nisi illud grave bellum, & vehemens putaretur. Atqui, si diligenter, quid Mithridates potuerit, & quid effecerit, & qui vir fuerit, consideraris; omnibus regibus, quibuscum populus Rom. bellum gessit, hunc regem nimirum antepones. Quem L. Sulla maximo & fortissimo exercitu, pugna exercitatum, non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, cum bello invectum totam in Asiam, cum pace dimisit: quem L. Muræna, pater hujusce, vehementissime vigilantissimeque vexatum, repressum maxima ex parte, non oppressum reliquit: qui rex sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas rationes, & copias belli, tantum ipse opibus conatuque invaluit, ut se Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum suis conjuncturum putaret. Ad quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur: alterius res & terra & mari calamitosæ, vehementer & opes regis & nomen auxerunt: L. Luculli vero res tantæ exstiterunt, ut neque majus bellum commemorari possit, neque majore consilio, & virtute gestum. Nam cum totius impetus belli ad Cyzicenorum mœnia constitisset, eamque urbem sibi Mithridates Asiæ januam fore putavisset, qua effracta & revulsa, tota pateret provincia: perfecta ab Lucullo hæc sunt omnia, ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur: ut omnes copiæ regis diuturnitate obsidionis consumerentur. Quid? illam pugnam navalem ad Tenedum, cùm contento cursu, acerrimis ducibus, hostium classis Itali-

20. *Hannibale ex Italia expulso*] Annibal primum ad Nolam à Marcello victus est, postea à Sempronio Graccho magna suorum clade repulsus, navali pugna ad Eumenem victus venit. Deinde Carthaginem rediit, ut eam à P. Scipione obsessam liberaret, ubi toto ejus fere deleto exercitu victus est.

22. *Atqui si diligenter*] Postquam Cicero Asiaticorum bellorum magnitudinem declaravit, jam ostendit belli cum Mithridate gesti gravitatem, quæ quidem ex ipsius Mithridatis potentia, rebus gestis, & authoritate plane summa fuisse intelligitur. His enim consideratis facile conjicere licet Mithridatem omnibus regibus, quibuscum Pop. Rom. bellum gessit, anteponendum esse.

25. *Quem L. Sulla*] De his omnibus quæ gesta sunt in Asia tum à L. Sulla, tum ab aliis imperatoribus cum Mithridate, fusè jam diximus in oratione pro lege Manilia, quæ facile repetet lector.

31. *Oceanum*] Elate dicit conjuncturum Oceanum cum Ponto, ut ostendat, suas copias conjungere voluisse cum Sertorianis quæ erant in Hispania, quæ ex maxima parte Oceano alluitur.

Ib. *Sertorii* copias] Cum Sertorius Syllanis temporibus proscriptus fuisset, bellum ingens in Hispania ulteriore excitavit, quod non tam virtute, quam fraude eo interfecto Romani absolverunt. Vide orat. pro lege Manil. Paragr. iv. l. 25.

32. *Consulibus*] L. Lucullus & M. Aurelius Cotta, Urbis conditæ anno 679. fuere Consules.

34. *Alterius res*] Aurelius Cotta à Mithridate, irruptione facta in Bithyniam, superatus est.

38. *Cyzicenorum*] Urbem Cyzicenorum cum obsessam teneret Mithridates, à Lucullo liberata est.

42. *Ad Tenedum*] Tenedos insula est in mari Ægæo extra Hellespontum Sigæo littori adjacens. Hic Mithridates pugna navali à Lucullo victus est.

am

am ſpe atque animis inflata, peteret; mediocri certamine, & parva dimicatione commiſſam arbitraris? Mitto prælia: prætereo oppugnationes oppidorum. expulſus regno tandem aliquando, tantum tamen conſilio atque auctoritate valuit, ut ſe, rege Armeniorum adjuncto, novis opibus copiiſque renovarit. Ac ſi mihi nunc de rebus geſtis eſſet noſtri exercitus imperatoriſque dicendum, plurima & maxima prælia commemorare poſſem. Sed non id agimus: hoc dico; ſi bellum hoc, ſi hic hoſtis, ſi ille rex contemnendus fuiſſet; neque tanta cura ſenatus, & populus Rom. ſuſcipiendum putaſſet, neque tot annos geſſiſſet, neque tanta gloria L. Luculli, neque vero ejus belli conficiendi curam tanto ſtudio populus Romanus ad Cn. Pompeium detuliſſet: cujus ex omnibus pugnis, quæ ſunt innumerabiles, vel acerrima mihi videtur illa, quæ cum rege commiſſa eſt, & ſumma [a] contentione pugnata. Qua ex pugna cùm ſe ille eripuiſſet, & Boſphorum confugiſſet, quo exercitus adire non poſſet, etiam in extrema fortuna & fuga, nomen tamen retinuit regium. Itaque ipſe Pompeius, regno poſſeſſo, ex omnibus oris, ac notis ſedibus hoſte pulſo, tamen tantum in unius [b] anima poſuit, ut, cùm omnia, quæ ille tenuerat, adierat, ſperarat, victoria poſſideret; tamen non ante, quàm illum vitâ [c] expulit, bellum confectum judicarit. Hunc tu hoſtem, Cato, contemnis, quocum per tot annos, tot præliis, tot imperatores bella geſſerunt? cujus expulſi & ejecti vita tanti æſtimata eſt, ut morte ejus nuntiata, tum denique bellum confectum arbitraretur? Hoc igitur in bello L. Murænam legatum fortiſſimi animi, ſummi conſilii, maximi laboris cognitum eſſe defendimus; & hanc ejus operam non minus ad conſulatum

[a] *ſummo labore.* [b] *vita.* [c] *coegit mori.*

47. *Rege Armeniorum*] Tigranes gener fuit Mithridatis & Rex Armeniæ, qui noluerat ſocietatem inire cum ſocero, ne ſuis viribus auctus nimium creſceret, at afflicto adfuit.

55. *Quæ ſunt innumerabiles*] Plinius lib. 7. cap. 26. dicit Pompeium æquaſſe non modo Alexandri magni rerum fulgorem, ſed etiam Herculis prope ac Liberi patris.

58. *Boſphorum*] Boſphorus eſt angustum fretum, per quod Mœotis Palus in Pontum influit, appellaturque Cimmerius ad diſtinctionem Thracii ad Calchedonem & Byzantium. Boſphorus autem à bovis meabili tranſitu nominatus eſt. *Boſphorus* etiam urbis nomen eſt in Thracio littore ubi mare non excedit latitudine ſua ſpacium quingentorum paſſuum.

63. *Vita expulit*] Sic de Mithridatis morte ſcribit Appianus. *Extremâ fortunâ exagitatus Mithridates, venenum temperavit, quod in gladii capulo aſſidue gerebat, eo autem extingui non potuit, & quod continuo ambulabat, & quod medicaminibus ad prohibenda venena aſſuetus erat, quæ ab eo hac quoque ætate, Mithridatica appellantur. fortem igitur & ſtrenuum Celtarum ducem Bithium rogat, ut illam poſtremam ſibi præſtet operam, ut ſe interficeret, ne vivus in manus Romanorum veniens, ad triumphum ſervaretur. illacrymans Celta Mithridatem gladio necavit.*

65. *Tot imperatores*] Ad illud bellum imperatores profecti ſunt L. Sylla, L. Muræna hujus pater, L. Lucullus, & Cn. Pompeius.

adipiscendum, quam hanc nostram forensem industriam dignitatis habuisse.

IX. At enim in præturæ petitione prior renuntiatus est Servius. Pergitisne vos, tanquam ex syngrapha, agere cum populo, ut quem locum semel honoris cuipiam dederit, eundem reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes, & quantos æstus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut nox interposita sæpe perturbat omnia: & totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris. Sæpe etiam sine ulla aperta caussa fit aliud atque existimamus, ut nonnunquam ita factum esse etiam populus admiretur, quasi vero non ipse fecerit. Nihil est incertius vulgo, nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. Quis L. Philippum summo ingenio, opibus, gratia, nobilitate à M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum humanitate, sapientia, integritate antecellentem à Cn. Manlio? quis M. Scaurum hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum senatorem, à Q. Maximo? non modo horum nihil ita fore putatum est, sed ne cùm esset factum quidem, quare ita factum esset, intelligi potuit. Nam ut tempestates sæpe certo aliquo cœli signo commoventur, sæpe improviso nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex caussa excitantur: sic in hac comitiorum tempestate populari, sæpe intelligas, quo signo commota sit: sæpe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur. Sed tamen, si est reddenda ratio, duæ res vehementer in prætura desideratæ sunt,

1. *At enim in Præturæ* petitione] Sulpicius se digniorem Consulatu judicabat, quod Murænâ prior præturam obtinuerat. Id modo à Cicerone refutatur. 1. à populi inconstantia, deinde ab exemplis.

4. *Quod enim fretum*] Fretum teste Varrone, & Servio, à fervore æstus marini nomen accepit.

Ib. *Quem Euripum*] Euripi dicebantur alvei magnifico opere aquas in morem fluviorum deducentes. Maxime tamen nobilis est Euripus inter Eubœam & Bœotiam, qui Calchidicus & Euboicus, & simpliciter *Euripus* nominatur. is, ut Pomponius Mela lib. II. cap. 7. author est, *septies die atque septies nocte, fluctibus invicem versis adeo immodice fluit, ut ventos etiam ac plenis velis navigia frustretur.* Strabo septies tantum viginti quatuor horarum spatio reciprocare vult.

12. *L. Philippum*] De Philippo sic Cicero in Bruto loquitur. *Eodem tempore M. Herennius, in mediocribus oratoribus, Latine & diligenter loquentibus numeratus est: qui tamen summa nobilitate hominem, cognatione, sodalitate, collegio, summa etiam eloquentia L. Philippum in Consulatus petitione superavit.* Fuit autem hic Philippus cum Sexto Julio Cæsare Consul anno urbis conditæ 648. & Herennius cum L. Valerio Flacco 661.

14. *Q. Catulum*] Manlius Maximus fuit Consul cum Publio Rutilio anno urbis conditæ 618. Q. Catulus cum Mario nepote anno 652.

15. *M. Scaurum*] Q. Maximus cum C. Licinio Geta Consul fuit anno 638. & anno sequenti cum M. Cæcilio M. Scaurus, quem Cicero passim laudat, ac potissimum lib. off. 1. ubi sic de eo loquitur. *Mihi quidem neque pueris nobis M. Scaurus C. Mario, neque cum versaremur in Repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur.*

quæ ambæ in consulatu tum Murænæ profuerunt: una, expectatio muneris, quæ & rumore nonnullo, & studiis, sermonibusque competitorum creverat: altera, quod ii, quos in provincia, ac legatione, omnis & liberalitatis & virtutis suæ testeis habuerat, nondum decesserant. Horum utrumque ei fortuna ad consulatus petitionem reservavit. Nam & L. Luculli exercitus, qui ad triumphum convenerat, idem comes L. Murænæ præsto fuit, & munus amplissimum, quod petitio præturæ desiderabat, prætura restituit. num tibi hæc parva videntur adjumenta & subsidia consulatus? voluntas militum? quæ cùm per se valet multitudine, tum apud suos gratia, tum verò in consule declarando multum etiam apud universum populum Rom. auctoritatis habet: suffragatio militaris? Imperatores enim comitiis consularibus, non [a] verborum interpretes deliguntur. Quare gravis est illa oratio: Me saucium recreavit: me præda donavit: hoc duce castra cepimus, [b] signa contulimus: nunquam iste plus militi laboris imposuit, quam sibi sumpsit ipse, cùm fortis, tum etiam felix. hoc quanti putas esse ad famam hominum, ac voluntatem? etenim si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc semper omen valuerit prærogativum: quid mirum est, in hoc felicitatis famam, sermonemque valuisse? Sed si hæc leviora ducis, quæ sunt gravissima, & hanc urbanam suffragationem militari anteponis; noli ludorum hujus elegantiam, & scenæ magnificentiam valde contemnere, quæ huic admodum profuerunt. Nam quid ego dicam populum ac [c] vulgus imperitorum, ludis magnopere delectari? minùs est mirandum: quanquam huic caussæ satis est. Sunt enim populi, ac multitudinis comitia. Quare si populo ludorum magnificentia voluptati est, non

[a] *non jurisperiti.* [b] *commisimus prælium.* [c] *imperitam multitudinem.*

24. *Expectatio muneris*] Favit Murænæ Ludorum expectatio; ut enim in honorem Apollinis munificentissimos in Prætura dederat, ita tales ab eo in Consulatu à plebe expectabantur, quæ virtutes ejus celebrabat.

26. *Legatione*] Cum Lucullo Legatus esset Muræna, multi ipsi favebant, virtutis ejus testes, qui nondum ab urbe in provinciam decesserant, à qua redierant ut Luculli triumphum honestarent.

28. *Decesserant*] Ex civitate Romana.

Ib. *Ad consulatus petitionem reservavit*] Tum ei exercitus Luculli, tum memoria ludorum quos exhibuerat in Prætura, profuerunt ei ad Consulatus petitionem.

31. *Quod petitio Præturæ desiderabat &c.*] Non ludos Muræna exhibuerat cum ab eo Prætura petebatur, vel cum Ædilis erat; hos autem dedit in Prætura.

36. *Gravis est illa oratio*] Multam vim habet hæc oratio, quæ nempe ab unoquoque milite de suo duce habetur, & in qua multi commemorant quid ab eo obtinuerint, quid cum eo gesserint.

40. *Ac voluntatem*] Ea enumerat quæ ad voluntatem sibi conciliandam militum potentissima sunt, quæ de Sulpicio dici non possunt.

41. *Omen prærogativum*] Centuriæ prærogativæ dicebantur, quæ sorte eductæ primum rogabantur; eæque velut omen comitiorum fuerunt, quia sæpe reliquæ primarum suffragia sequebantur.

45. *Et scenæ magnificentiam*] Scenam illam quam paulo post argenteam fuisse dicet. cujus etiam meminit Plinius lib. 33. cap. 3.

est mirandum, eam L. Murænæ apud populum profuisse. Et, si nosmetipsi, qui & ab delectatione omni, negotiis impedimur, & in ipsa occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur, & ducimur: quid tu admirere de multitudine indocta? L. Otho, vir fortis, meus necessarius, equestri ordini restituit non solum dignitatem, sed etiam voluptatem. itaque lex hæc, quæ ad ludos pertinet, est omnium gratissima: quod honestissimo ordini cum splendore fructus quoque jucunditatis est restitutus. Quare delectant homines, mihi crede, ludi, etiam illos, qui dissimulant, non solum eos, qui fatentur: quod ego in mea petitione sensi. nam nos quoque habuimus scenam competitricem. Quod si ego, qui trinos ludos ædilis feceram, tamen Antonii ludis commovebar: tibi qui casu nullos feceras, nihil hujus istam ipsam, quam irrides, argenteam scenam adversatam putas? Sed hæc sane sint paria omnia: sit par forensis opera militari: sit par militari suffragatio urbana: sit idem, magnificentissimos, & nullos, unquam fecisse ludos: quid? in ipsa prætura nihilne existimas inter tuam & istius sortem interfuisse? hujus sors ea fuit, quam omnes tui necessarii tibi optabamus, juris dicundi: in qua gloriam conciliat magnitudo negotii, gratiam æquitatis largitio: qua in sorte sapiens prætor, qualis hic fuit, offensionem vitat æquabilitate decernendi, benevolentiam adjungit lenitate audiendi. Egregia & ad consulatum apta provincia: in qua laus æquitatis, integritatis, facilitatis, ad extremum, ludorum voluptate concluditur. Quid tua sors? tristis, atrox, quæstio peculatus;

54. *L. Otho vir fortis*] L. Roscius Otho Tribunus plebis legem tulit, ut apud Asconium legitur, ut equitibus Romanis in Theatro quatuordecim gradus proximi assignarentur. quo facto odium multitudinis in eum concitatum est, quod Cicero Consul restinxit habita concione ad pop. in templo Bellonæ. eadem lege Roscia decoctoribus certus locus in Theatro constitutus est, ut dicitur in Phil. 2.

60. *Scenam competitricem*] Significat Cicero habuisse se in petitione Consulatus Competitores, qui ludos populo dederant, adeo ut scena illa petere pro eis Consulatum videretur. Scena autem locus erat in Theatro ubi histriones & actores agebant.

Ib. *Trinos ludos*] Trinos ludos Cicero exhibuit populo cum Ædilis erat.

61. *Antonii ludis*] Ludos fecit Antonius cùm Ædilitate fungeretur, cujus in petitione Consulatus competitor fuit. hos autem dedisse in scena argentea refert Plinius lib. 33. cap. 3. quod & de Muræna etiam commemoratur, qui scenam exhibuit in qua fuere argenti pondo centum viginti quatuor.

63. *Sed hæc sane*] Transit ad comparationem Præturæ, eamque ita tractat, ut si forte priora non ejusmodi esse videantur, quæ tantum honorem præ Sulpicio Murænæ conciliare deberent, ipsa tamen Prætura facile ad hoc fastigium extulerit. estque in hoc concessio quædam, de illis omnibus quæ valde probare studuit.

68. *Juris dicundi*] Inter Prætores alii præerant in urbe causis privatis, alii publicis, alii civilibus, alii criminosis. Muræna sortitus est causas privatas, Sulpicius publicas. ait autem Cicero quod Sulpicio utpote Jurisconsulto omnes sortem Murænæ, id est privatis causis præesse, optavissent.

Ib. *Gratiam æquitatis largitio*] Sæpe quod jus negat, æquitas largitur.

73. *Quæstio peculatus*] Quæstio peculatus judicium publicum est de peculatu, hoc est de furto publicæ vel sacræ pecuniæ. hic commemorat omnia incom-

tus, ex altera parte lacrymarum, & ſqualoris, ex altera plena catenarum, atque indicum: cogendi judices inviti, retinendi contra voluntatem: ſcriba damnatus, ordo totus alienus: Sullana gratificatio reprehenſa: multi viri fortes, & prope pars civitatis offenſa eſt: lites ſevere æſtimatæ; cui placet, obliviſcitur: cui dolet, meminit. Poſtremo tu in provinciam ire noluiſti. non poſſum id in te reprehendere, quod in me ipſo & prætor, & conſul probavi: ſed tamen L. Murænæ provincia multas bonas gratias cum optima exiſtimatione attulit: habuit proficiſcens delectum in Umbria: dedit ei facultatem reſpubl. liberalitatis: qua uſus, multas ſibi tribus, quæ municipiis Umbriæ conficiuntur, adjunxit. ipſe autem in Gallia, ut noſtri homines deſperatas jam pecunias exigerent, æquitate, diligentiaque perfecit. Tu interea Romæ ſcilicet amicis præſto fuiſti. fateor: ſed tamen illud cogita, nonnullorum amicorum ſtudia minui ſolere in eos, à quibus provincias contemni intelligant. Et quoniam oſtendi, Judices, parem dignitatem ad conſulatus petitionem, diſparem fortunam provincialium negotiorum in Muræna, atq; in Sulpicio fuiſſe: dicam jam apertius, in quo meus neceſſarius fuerit inferior Servius: & ea dicam vobis audientibus, amiſſo jam tempore, quæ ipſi ſoli, re integra, ſæpe dixi.

X. Petere conſulatum neſcire te, Servi, perſæpe dixi: & in iis rebus ipſis, quas te magno & forti animo, & agere, & dicere videbam, tibi ſolitus ſum dicere, magis te fortem ſenatorem mihi videri, quàm ſapientem candidatum. Primùm accuſandi terrores, &

incommoda quæ ex judiciis publicis Prætori obvenire poſſunt.

74. *Squaloris*] Rei in judicium veniebant mutata veſte, barba, capilloque neglecto, ad miſerationem erga ſe judicum excitandam.

Ib. *Plena catenarum*] Oratorie dicit catenas pro vinculis & carcere, quibus rei mancipantur.

75. *Cogendi judices inviti*] Ex Decuria judicum ea, cujus erant quolibet tempore judicandi vices, etiam contra voluntatem ſuam judices citabantur à Prætore, & ex iis poſt ſortitionem ſubſortitionemque factam, ſelecti jurabant in legem, & referebantur in libellum publicum, nequis corruptus ſupponi poſſet. Hi poſtea religione obſtricti ſententiam ferre de civibus cogebantur.

76. *Scriba damnatus*] Si quis ſcriba damnatus eſt, totum ordinem ſibi infenſum habet Prætor. Certe Sulpicius unum ſcribam peculatu damnaverat, indeque factum eſt, ut in Comitiis omnes ſcribæ contra Sulpicium Murænæ faverint.

Ib. *Sullana gratificatio reprehenſa*] Sylla victor multas largitiones de bonis proſcriptorum fecerat, eo mortuo plures eorum qui hæc bona acceperant, repetundarum accuſati, & damnati ſunt.

78. *Lites æſtimatæ*] Æſtimatio litis eſt, cum quantum ſolvere, aut quid ſufferre damnatum oporteat, ſtatuitur.

81. *Murænæ provincia*] Galliæ Tranſalpinæ ſortitione poſt præturam præpoſitus eſt.

82. *Habuit delectum*] Militum.

Ib. *In Umbria*] Umbri antiquiſſimi totius Italiæ populi habiti ſunt: quos ab Umbris Græciæ populis profectos eſſe putant, quod inundatione terrarum imbribus ſuperfuiſſent. ὄμβρος enim pluvia, ὄμβριος pluvialis eſt. V. de Plin. lib. 3. cap. 14.

85. *Noſtri homines*] Publicanos dicit, qui in Gallia negotiantur.

4. *Primum accuſandi terrores*] Profert cauſas Cicero cur Sulpicio antepoſitus fuerat Muræna. 1. ejus fuit accuſandi conſuetudo, quæ hominum benevolentiam avertit.

minæ, quibus tu quotidie uti solebas, sunt fortis viri; sed & populi opinionem à spe adipiscendi avertunt, & amicorum studia debilitant. nescio quo pacto semper hoc fit: neque in uno, aut altero animadversum est, sed jam in pluribus: simulatque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperasse videatur. Quid ergo? acceptam injuriam persequi non placet? immo vehementer placet: sed aliud tempus est petendi, aliud persequendi. petitorem ego, præsertim consulatus, magna spe, magno animo, [a] magnis copiis & in forum, & in campum deduci volo. non placet mihi inquisitio candidati, prænuntia repulsæ; non testium potius, quàm suffragatorum comparatio: non minæ magis, quam blanditiæ: non declamatio potius, quam salutatio: præsertim cùm jam hoc novo more, omnes fere domus omnium concursent, & ex vultu candidatorum conjecturam faciant, quantum quisque [b] animi, & facultatis habere videatur. Videsne tu illum tristem, demissum? jacet, diffidit, abjecit hastas. serpit hic rumor. Scis tu illum accusationem cogitare? inquirere in competitores? testes quærere? alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat. Ejusmodi candidatorum amici intimi debilitantur, studia deponunt, aut testatam rem abjiciunt, aut suam operam & gratiam judicio & accusationi reservant. Accedit eodem, ut etiam ipse candidatus totum animum, atque omnem curam

[a] *magno comitatu.* [b] *fiduciæ.*

11. *Tempus petendi &c.*] Non debet accusare qui ad Magistratum aliquem aspirat, sed in aliud tempus accusationem differre.

13. *In campum*] Qui candidatus est Consulatus, debet magna hominum multitudine stipari cum in forum, aut in campum Martium ad comitia venit. hinc enim patet populi in eum benevolentia, penes quem est decernere Magistratus.

Ib. *Inquisitio candidati*] Inquisitio dicitur de testibus qui comparantur ab accusatore contra reum. Odiosum autem est candidato contra suos Competitores testes ejusmodi quærere.

15. *Non minæ magis &c.*] Profert res multas quæ candidatis nocent, quales sunt minæ, quæ offendunt animos; blanditiæ, quæ suspectum hominem reddunt: declamatio qua quis se comparat contra competitorem ad dicendum; assidua enim meditatione, quæ dicturi erant in foro præparabant: salutatio denique, quæ cum nimia videretur, facile in suspicionem ambitus veniebant.

16. *Novo more*] Priscis temporibus non hæc invaluerat consuetudo, ut domos perituri Magistratus concursarent, sed sese populi judicio sua sola virtute freti permittebant. Sed hunc morem mutavit ambitio.

19. *Videsne illum tristem*] Prosopopœiam elegantem subjicit, per quam exhibet judicium, quod ab unoquoque fit de candidatis ex eorum vultu.

20. *Abjecit hastas*] Proverbiali figura hastas abjicere dicebantur, qui de dignitate obtinenda desperabant, sumpta metaphora à militibus qui metu perterriti vel à certamine fugiunt relictis armis, aut victori se dedunt.

21. *Alium faciam*] Cum populus videt hunc de Magistratu suo desperantem, alium seligit.

22. *Ejusmodi candidatorum*] Jam aliam rationem cur non electus sit Sulpicius, affert, quia aversis ab eo studiis populi propter accusationes, amicorum conatus debilitati sunt, seque reservarunt, ut ipsi præstarent opem, si quem accusaret.

24. *Accedit eodem*] Tertiam rationem

curam, operam diligentiamque suam in petitione non possit ponere. Adjungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium maxima. Magnum est enim te comparare ea, quibus possis hominem è civitate, præsertim non inopem, neque infirmum, exturbare; qui & per se, & per suos, & vero etiam per alienos defendatur. omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus: & qui non aperte inimici sumus, etiam alienissimis, in capitis periculis, amicissimorum officia & studia præstamus. Quare ego expertus, & petendi, & defendendi, & accusandi molestiam, sic intellexi; in petendo studium esse acerrimum, in defendendo officium, in accusando laborem. Itaque sic statuo, fieri nullo modo posse, ut idem accusationem, & petitionem consulatus diligenter adornet atque instruat. unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. Tu, cum de [c] curriculo petitionis deflexisses, animumque ad accusandum transtulisses, existimasti te utrique negotio satisfacere posse? vehementer errasti. quis enim dies fuit, posteaquam [d] in istam accusandi denuntiationem ingressus es, quem tu non totum in ista ratione consumpseris? Legem ambitus flagitasti, quæ tibi non deerat. erat enim severissime scripta Calpurnia. [d] gestus est mos & voluntati & dignitati tuæ. Sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset: petitioni vero [f] refragata est. pœna gravior in plebem tua voce efflagitata est: commoti animi tenuiorum. exsilium in nostrum ordinem: concessit senatus postulationi tuæ: sed non liben-

[c] *cursu.* [d] *suscepisses accusationem.* [e] *obeditum est.* [f] *nocuit.*

nem profert ab imminutione diligentiæ in petendo Consulatu quæ tanto major est, quanto difficilior accusatio.

28. *Comparare ea*] Multis rebus opus est, ut quis accusatione dejiciatur à Magistratu: oportet enimvero inquirere crimina, comparare testes, subscriptores, advocatos, &c.

29. *Exturbare*] Exturbare aliquem e civitate, est eum compellere in exilium: qui enim suæ causæ diffidebant, non expectato judicio, abibant in exilium.

33. *Quare ego expertus*] Difficultatem in accusando a sua persona assumit.

38. *De curriculo*] Ostendit quod Sulpicius petitioni consulatus, & accusationi simul non poterit satisfacere.

44. *Scripta Calpurnia*] Tulit C. Calpurnius Piso Consul cum M. Gabrione, anno urbis 686. ut ambitus damnati, omnis honoris petitione prohiberentur, certaque pecunia mulctarentur. Sed cum hæc lex non satis Sulpicio gravis videretur, ipso annitente Cicero aliam tulit, qua majores pœnas addidit; nempe ut sena oribus ambitus damnatis, aqua & igni ad annos decem interdiceretur.

45. *Tota illa lex*] Objicit quidem Sulpicio quod legem ambitus habet, qua possit accusare, sed non habere nocentem reum. reus autem dicitur qui defendit & propulsat actionem: nocens vero qui objecti criminis convincitur.

46. *Petitioni vero refragata est*] Hæc lex ambitus, qua uti voluit Sulpicius ad accusandum Murænam, contraria est petitioni consulatus.

Ib. *Pœna gravior*] Exilio, quo damnabat ambitiosos, voluit Sulpicius ut multa pecuniaria adjiceretur. quare non mediocriter offensi sunt plebeii & viles homines.

47. *Exsilium in nostrum ordinem*] Petiit etiam ut aliis pœnis adderetur exilium in Senatores.

ter duriorem fortunæ communi conditionem, te auctore, constituit. Morbi excusationi pœna addita est: voluntas offensa multorum, quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est, aut incommodo morbi etiam cæteri vitæ fructus relinquendi. quid ergo? hæc quis tulit? is qui auctoritati senatus, voluntati tuæ paruit; denique is tulit, cui minime proderant. Quid? illa quæ mea summa voluntate senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? confusionem suffragiorum flagitasti, prorogationem legis Maniliæ, æquationem gratiæ, dignitatis, suffragiorum. Graviter homines honesti, atque in suis civitatibus & municipiis gratiosi tulerunt, à tali viro esse pugnatum, ut omnes & dignitatis, & gratiæ gradus tollerentur. Idem edititios judices esse voluisti, ut odia occulta civium, quæ tacitis nnnc discordiis continentur, in fortunas optimi cujusque erumperent. Hæc omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi [g] obsepiebant. Atque ex omnibus [h] illa plaga est injecta petitioni tuæ, non tacente me, maxima: de qua ab homine ingeniosissimo & copiosissimo, Hortensio, multa gravissime dicta

[g] *occludebant.* [h] *me dicente tibi; id nocuit maxime tibi.*

49. *Duriorem fortunæ communi conditionem*] Licet Calpurnia lege gravis pœna sancita esset, tamen adhuc gravior huic adjecta est.

50. *Morbi excusationi*] Additum est legi, ut reis morbum excusantibus pœna certa esset.

52. *Cæteri vitæ fructus*] Grave quidem est morbo affligi: at quanto gravius est jure suffragii propter eundem morbum privari, & carere civitate.

53. *Is qui authoritati senatus*] Hæc quidem lex à Cicerone lata est; sed hanc severitatem excusat à senatus authoritate, & voluntate Sulpicii, qui legem tam severam ferri à senatu obtinuit.

56. *Confusionem suffragiorum*] Confusio suffragiorum est, cum in comitiis centuriatis non servatur ordo classium nec centuriarum; sed confuse omnes ferunt suffragium. quinque enim in classes totus populus distributus erat, & classes in centurias. Prima classis hominum maximi census erat; secunda, secundi census; tertia, inferioris; quarta, minoris; quinta, omnium infimi. Porro omnes istæ classes centum nonaginta tres centurias efficiebant. in ferendis suffragiis primæ classis centuriæ vocabantur. Si autem in ea classe multis candidatis suffragarentur, secundæ classis centuriæ vocabantur; & sic de tertiæ classis centuriis, quoad nonaginta septem centuriæ, quæ earum major pars est, alicui uni candidato fuissent suffragatæ. Postulabat Sulpicius ut totus ille ordo ferendorum suffragiorum confunderetur.

Ib. *Prorogationem legis Maniliæ*] Petebat quoque Sulpicius, ut nova lege lex Manilia continuaretur, qua nempe Manilius Tribunus plebis tulit, ut libertinis in omnibus tribubus jus suffragiorum esset.

57. *Æquationem gratiæ*] His omnibus adjiciebat Sulpicius, ut non majorem gratiosi homines, & principes civitatis, quam abjectissimi quique authoritatem haberent, sed tota ratio suffragiorum æquaretur.

58. *Et municipiis*] Municipes & rustici in comitiis jus habebant suffragiorum.

60. *Edititios*] Edititii judices dicuntur, quos una pars eligit.

62. *Hæc omnia*] Hæc omnia quæ hactenus commemorata sunt, adjumento fuere Sulpicio, ut accusaret; at impedimento ne consul eligeretur.

65. *Hortensio*] Hortensius & Crassus priores dixere pro Muræna, ultimus verò Cicero. De Hortensio jam sæpe dictum: Crassus vero insignis fuit Orator

dicta sunt: quo etiam mihi durior locus est dicendi datus: ut, cum ante me & ille dixisset, & vir summa dignitate & diligentia, & facultate dicendi M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem caussæ, sed de tota re dicerem, quod mihi videretur. Itaque in iisdem rebus fere versor, &, [1] quod possum, Judices, occurro vestræ satietati. Sed tamen, Servi, quam te securim putas injecisse petitioni tuæ, cum tu populum Romanum in eum metum adduxisti, ut pertimesceret, ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparares, deposita atque abjecta petitione? Etenim te inquirere videbant tristem ipsum: mœstos amicos, observationes, testificationes, seductiones testium, secessionem subscriptorum animadvertebant: quibus rebus certe ipsi candidatorum vultus obscuriores videri solent; Catilinam interea alacrem atque lætum, stipatum [1] choro juventutis, vallatum indicibus atque sicariis, inflatum cùm spe militum, tum collegæ mei, quemadmodum dicebat ipse, promissis, circumfluente colonorum Aretinorum & Fesulanorum exercitu. quam turbam dissimillimo ex genere, distinguebant homines perculsi Sullani temporis calamitate. Vultus erat ipsius plenus furoris, oculi sceleris, sermo arrogantiæ, sic, ut ei jam exploratus, & domi conditus consulatus videretur. Murænam contemnebat;

[1] *quantum possum præverto vestrum tædinm.* [1] *comitatu.*

tor Hortensii æqualis, qui in principibus patronis aliquot annos fuit. Vide Cicer. in clar. orat.

74. *Te inquirere videbant*] Describit Sulpitium meditantem & comparantem accusationem contra Catilinam, dum uterque peteret consulatum.

76. *Testificationes*] Testificatio signatum testimonium est, quod ab absente missum est.

Ib. *Seductiones testium*] Qui testes producturus erat, eos domum advocabat, ac variis percontationibus explorabat.

Ib. *Secessionem subscriptorum*] Subscriptores dicebantur, qui accusatori, qui rei nomen detulerat, subscribebant. hi porro secedebant, ut meditarentur qua ratione Sulpicii accusationem adjuvarent.

77. *Vultus obscuriores*] Ex vultu obscuriori & tristiori, non qualem debent habere candidati, qui bene sperant, videbatur de consulatu obtinendo desperare.

78. *Catilinam interea*] Describit qualis extiterit Catilina in petitione consulatus, quem competitorem Sulpicius habuit, & quam ex alacritate sua obtinendi consulatum, spem præ se ferret.

79. *Vallatum indicibus*] Non debere legi *judicibus* videtur, sed potius *audacibus*, quibus stipatum fuisse sæpe dixit Cicero in Catilinariis orationibus.

80. *Collegæ mei*] Antonius collega erat Ciceronis in consulatu, qui primum Catilinæ favere visus est; sed quem ab eo abstraxisse in orationibus aliquando dicit.

81. *Aretinorum & Fesulanorum*] Aretium & Fesulæ in Etruria populi Romani coloniæ erant, quarum coloni Catilinæ studebant: unde tanto numero ex iis locis Romam ad comitia venerunt, ut exercitus crederetur.

83. *Perculsi Syllani temporis calamitate*] In illa perdita hominum turba præcipue notabantur qui à Sylla proscripti fuerant.

Ib. *Vultus erat*] Describit habitum Catilinæ, qualis fere à Salustio describitur.

85. *Domi conditus*] Tam certus de consulatu, ac si eum in sua potestate haberet, Catilina sibi videbatur.

Sul-

Sulpicium accusatorem suum numerabat, non competitorem: ei vim denuntiabat: reipublicæ minabatur. Quibus rebus, qui timor bonis omnibus injectus sit, quanta desperatio reipublicæ, si ille factus esset, nolite à me commoneri velle: vosmetipsi vobiscum recordamini. meministis enim cùm illius nefarii [m] gladiatoris voces percrebuissent, quas habuisse in concione domestica dicebatur, cùm miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse, nisi eum, qui ipse miser esset: integrorum & fortunatorum promissis, saucios & miseros credere non oportere. Quare qui consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet: minime timidum, & valde calamitosum esse oportere eum qui esset futurus dux & signifer calamitosorum. Tum igitur, his rebus auditis, meministis fieri senatusconsultum, referente me; ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in senatu agere possemus. Itaque postridie frequenti senatu Catilinam excitavi, atque eum de his rebus jussi, si quid vellet, quæ ad me allatæ essent, dicere. Atque ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit, atque induit. Tum enim dixit, duo corpora esse reip. unum debile, infirmo capite; alterum firmum sine capite: huic, cum ita de se meritum esset, caput, se vivo, non defuturum. Congemuit senatus frequens, neque tamen satis severe pro rei indignitate decrevit. Nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant, partim quia timebant. Tum erupit è senatu triumphans gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat: præsertim cum idem ille in eodem ordine paucis diebus ante, Catoni, fortissimo viro, judicium minitanti, ac denuntianti respondisset: Si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina restincturum. His tum rebus commotus, & quod homines jam tum conjuratos cum gladiis in campum deduci à Catilina sciebam, descendi in campum cum firmissimo præsidio fortissi-

[m] *Catilinæ.*

83. *Si ille factus esset*] Permittit judicibus cogitare de malis quæ Reipub. obvenissent, si Catilina factus esset consul.

102. *Atque ille*] Ex Plutarcho Cicero ipso comitiorum die retulit ad senatum de iis quæ audiverat de Catilinæ conjuratione. Cum autem Catilina crederet multos esse in senatu, qui rebus novis studerent, atque ut audaciam ostentaret, mollissime Ciceroni hæc respondit: *Quid pecco, si duorum corporum, quorum alterum caput habebat, sed ægrum & pertenue; alterum sine capite, sed validum & prægotens: huic me caput adjicio?* Allegorice videbatur senatum intelligere per primum corpus, cujus Cicero, quasi consul, caput erat. Per secundum, populum, cui se caput adjungere velle significabat.

114. *Sed ruina*] Minari videbatur Catilina, fore ut, si quid contra se tentaretur, omnia ultima experiretur.

115. *Descendi in campum*] Cum sibi aliquid metueret à Catilina Cicero, venit in campum Martium ad comitia stipatus magno juvenum agmine, & thorace indutus, qua sibi periculum imminere declarabat, unde indignati cives, in Catilinam commoti, ad Ciceronem animum adjecerunt, atque in comitiis iterum Catilina repulsus est, & Sylla-

tissimorum virorum, & cum illa lata insignique lorica, non quæ me tegeret (etenim sciebam Catilinam non latus, aut ventrem, sed caput & collum solere petere,) verum ut omnes boni animadverterent, & cum in metu & periculo consulem viderent, id quod est factum, ad opem præsidiumque meum concurrerent. Itaque cum te, Servi, [a] remissiorem in petendo putarent, Catilinam & spe, & cupiditate inflammatum viderent, omnes qui illam ab repub. pestem depellere cupiebant, ad Murænam se statim contulerunt. Magna est autem comitiis consularibus repentina voluntatum inclinatio: præsertim cum incubuit ad virum bonum, & multis aliis adjumentis petitionis ornatum. Qui cùm honestissimo patre atque majoribus, modestissima adolescentia, clarissima legatione, prætura probata in jure, grata in munere, ornata in provincia, petisset diligenter, & ita petisset, ut neque minanti cederet, neque cuiquam minaretur; huic mirandum est, magno adjumento, Catilinæ subitam spem consulatûs adipiscendi fuisse?

[a] *negligentiorem.*

Syllanus & Muræna consules electi sunt.

117. *Non latus, aut ventrem*] Indicat quod non abjectos, sed præcipuos cives Catilina aggrediatur: vel potius alludit ad illud ejus facinus, cum in proscriptione Syllæ Marii Gratidiani collum secuit, & caput à Janiculo ad ædem Apollinis ad Syllam suis ipse manibus detulit.

120. *Itaque cum te, Servi*] Concludit totam hanc partem ab improbis Catilinæ conatibus, & à comparatione Sulpicii cum Muræna, hujus virtutes, & alterius remissionem animi proferendo.

TERTIA PARS,

De crimine ambitûs.

L. Muræna nihil commisit contra legem ambitûs.

XI. Nunc mihi tertius ille locus est orationis de ambitus criminibus, [a] perpurgatus ab iis qui ante me dixerunt; à me, quoniam ita Muræna voluit, [b] retractandus. Quo in loco, Postumio, familiari meo, ornatissimo viro, de divisorum indiciis, & de deprensis pecuniis: adolescenti ingenioso & bono, Ser. Sulpicio, de equitum cen-

[a] *defensus.* [b] *tractandus* iterum.

2. *Qui ante me dixerunt*] Hortensius & M. Crassus jam pro Muræna dixerant.

4. *Divisorum indiciis*] Divisores dicuntur, qui pecuniam per tribus dividebant populo ad corrumpenda suffragia: qui & Curiarum magistri dicebantur.

5. *Adolescenti Sulpicio*] Sulpicius filius est alterius Sulpicii Murænæ competitoris.

Ib. *Equitum centuriis*] Sulpicius ille centurias pecunia corruptas à Muræna esse

centuriis: M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatusconsulto, de repub. respondebo. Sed pauca quæ meum animum repente moverunt, prius de L. Murænæ fortuna conquerar. Nam cum sæpe antea, Judices, & ex aliorum miseriis, & ex meis curis, laboribusque quotidianis fortunatos eos homines judicarem, qui remoti à studiis ambitionis, otium ac tranquillitatem vitæ secuti sunt: tum vero in his L. Murænæ tantis tamque improvisis periculis ita sum animo affectus, ut non queam satis neque communem omnium nostrûm conditionem, neque hujus eventum fortunamque miserari: qui primum dum ex honoribus continuis familiæ, majorumque suorum, unum ascendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne & ea quæ relicta, & hæc quæ ab ipso parta sunt, amittat: deinde propter studium novæ laudis, in veteris fortunæ discrimen adducitur. quæ cum sunt gravia, Judices, tum illud acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderent. Nam ut omittam Ser. Sulpicium, quem intelligo non injuria L. Murænæ, sed honoris contentione permotum; accusat paternus amicus, Cn. Postumius, vetus, ut ait ipse, vicinus, ac necessarius, qui necessitudinis caussas complures protulit, [c] simultatis nullam commemorare potuit: accusat Ser. Sulpicius, sodalis filii, cujus ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant; accusat M. Cato, qui quanquam à Muræna nulla re unquam alienus fuit, tamen ea conditione nobis erat in hac civitate natus, ut ejus opes & ingenium præsidio multis etiam alienissimis, vix cuiquam inimicus esse deberet. Respondebo igitur Postumio primum, qui nescio quo pacto mihi videtur prætorius candidatus in consularem quasi desultorius in quadrigarum curriculum incurrere. Cujus competitores, si [d] nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, cum petere destitit: sin autem eorum aliquis largitus est, expetendus amicus est, qui alienam potius injuriam quàm suam persequatur.

[c] *inimicitiæ.* [d] *non commiserunt* ambitum.

esse dicebat. Nota autem quod Ser. Tullius omnem populum Rom. in sex classes distribuit; classes autem in centum tres ac nonaginta centurias. In classibus autem & centuriis describendis censum secutus est; qui, ut in quoque variatus est, sic varios ille fecit classium gradus: nam in primam qui centum millium æris, aut majorem censum haberent, conjecit.

17. *Quæ relicta*] De iis honorum insignibus loquitur, quæ ei à patre relicta sunt.

26. *Sodalis filii*] Sodales dicuntur qui in aliquo Ordine aut Collegio conjuncti sunt: unde & sodalitates, & sodalitia.

33. *Desultorius*] Desultorius dicitur qui ne cursum interrumpat, ab uno equo in alium insilit; sive qui relicto equestri certamine, confert se in certamen curule: nam licet non petat consulatum, tamen accusat consulem. debebat potius ambisse præturam quàm consulatum.

Ib. *In quadrigarum curriculum*] Alludit ad Olympicum studium, ubi de Quadrigarum celeritate certabatur.

Ea

Ea omnia quæ & Postumio & Ser. Sulpicio adolescenti responsa sunt desiderantur.

XII. Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum ac robur totius accusationis: qui tamen ita gravis est accusator, & vehemens, ut multo magis ejus auctoritatem quàm criminationem pertimescam. In quo ego accusatore, Judices, primum illud deprecabor, ne quid L. Murænæ dignitas illius, ne quid exspectatio tribunatus, ne quid totius vitæ splendor & gravitas noceat: denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quæ ille adeptus est, ut multis prodesse posset. Bis consul fuerat P. Africanus, & duos terrores hujus imperii, Carthaginem, Numantiamque deleverat, cum accusavit L. Cottam. Erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta, quanta in homine quoquam, in ipso imperio populi Romani, quod illius opera tenebatur. Sæpe hoc majores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam dignitatem plurimum L. Cottæ profuisse. Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam judicabant, ita quemquam [e] cadere in judicio, ut nimiis adversarii viribus abjectus videretur. Quid? Ser. Galbam (nam traditum memoriæ est) nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni, incumbenti ad ejus perniciem populus Romanus eripuit? Semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus & populus universus, & sapientes ac multum in posterum prospicientes judices restiterunt. Nolo accusator in judicium potentiam afferat, non vim majorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam. valeant hæc omnia ad salutem innocentium, ad opem [f] impotentium, ad auxilium calamitosorum: in periculo verò, & in pernicie civium repudientur. Nam si quis hoc fortè dicet, Catonem descensurum ad accusandum non fuisse, nisi prius de caussa judicasset:

[e] *condemnari.* [f] *inopum.*

6. *Exspectatio tribunatus*] Cum Cato Murænam accusavit, erat Tribunus plebis designatus.

8. *Bis Consul*] Æmilianus Scipio primum fuit Consul tempore tertii belli Punici, iterum bello Numantino. hic in Africa Carthaginem, in Hispania Numantiam, æmulas Romæ, evertit.

9. *L. Cottam*] Cum septies ejus causa ampliata fuisset, octavo tandem judicio absolutus est Cotta, ne dignitas accusatoris obesse ei videretur.

10. *Summa eloquentia*] Lib. 1. Offic. ait, *ab hoc Scipione bellicam gloriam, quam à patribus acceperat, eloquentia cumulatam esse.*

16. *Ser. Galbam*] Cum à Libone Tribuno plebis, apud populum Galba accusaretur, quod præter fidem datam publicam, magnam Lusitanorum manum interfecisset prætor in Hispania, is nil excusans se, parvulos liberos flens commendare cœpit. Eo facto mitigatus populus, ipse judicio liberatus est. Vide Val. Max. lib. 8.

18. *Incumbenti*] Incumbere in perniciem, est anniti ut Galba damnaretur.

26. *De causa judicasset*] Id est, Cato tantæ vir probitatis est, ut non accusaret Murænam, nisi prius eum dignum condemnatione judicasset: nam condemnatio sequitur judicium.

ini-

iniquam legem, Judices, & miseram conditionem instituet periculis hominum, si existimabit judicium accusatoris in reum pro aliquo præjudicio valere oportere. Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tua virtute judicium vituperare non audeo: nonnulla in re forsitan [g] conformare, & leviter emendare possim. Non [h] multa peccas, inquit ille fortissimo viro senior magister: sed si peccas, te regere possum. At ego te verissime dixerim peccare nihil, neque ulla in re te esse hujusmodi, ut corrigendus potius quàm leviter inflectendus esse videare. [i] Finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, justitiam, ad omnes denique virtutes, magnum hominem & excelsum. Accessit his tot doctrina non moderata, nec mitis, sed, ut mihi videtnr, paullo asperior & durior, quàm aut veritas, aut natura patiatur.

XIII. Et quoniam non est nobis hæc oratio habenda, aut cum imperita multitudine, aut in aliquo conventu agrestium, audacius paullo de studiis humanitatis, quæ & mihi, & vobis nota & jucunda sunt, disputabo. In M. Catone, Judices, hæc bona, quæ videmus divina & egregia, ipsius scitote esse propria: quæ nonnunquam [a] requirimus; ea sunt omnia non à natura, sed à magistro. Fuit enim quidam summo ingenio vir, Zeno, cujus inventorum æmuli Stoici nominantur. Hujus sententiæ sunt, & præcepta ejusmodi: Sapientem [b] gratia nunquam moveri, nunquam cujusquam delicto ignoscere: neminem misericordem esse, nisi stultum & levem; viri non esse neque exorari, neque placari: solos sapientes esse, si [c] distortissimi sint, formosos: si [d] mendicissimi, divites; si servitutem serviant, reges: nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exsules, hosteis, insanos denique esse dicunt: omnia peccata esse pa-

[g] vulgo *reformare.* [h] *multum.* [i] *perfecit.* [a] *desideramus.* [b] *nunquam facere gratiam* alicui. [c] *deformissimi.* [d] *pauperrimi.*

32. *Senior magister*] Chiron fortasse intelligitur à Cicerone, aut Phœnix ille qui Achilli præceptor à patre datus est.

38. *Doctrina non moderata*] Per doctrinam non moderatam, Stoicam intelligit quam ab Antipatro Tyrio, Philosopho Stoico accepit.

4. *In M. Catone*] Digreditur ad reprehensionem doctrinæ Stoicorum, ut Catonis authoritatem extenuet.

7. *Zeno*] Zeno Citicus, ex Cypro cum venisset Athenas, negotiandi gratia, Philosophiæ operam dedit; & audivit Cynicum Crateta, & mox Polemonem Academicum. Illius durior disciplina fuit, cujus sectatores Stoici dicti sunt à Porticu ubi ille docuit.

8. *Hujus sententiæ sunt & præcepta*] Præcepta Stoicorum enumerat, quæ & dicta sunt vulgo paradoxa, à communi captu & sensu hominum abhorrentia; quæ Cicero ad quemdam absurditatis modum exponit, ut Catonis authoritatem diminuat.

10. *Misericordem esse*] *Misericordia* ex Stoicorum definitione, *est ægritudo ex miseria alterius injuria laborantis*: volebantque misericordem hominem esse inconstantem, rudem, imperitum, & hebetem ingenio. unde Seneca epist. ad Lucil. sic ait: *Stultitia est, cui nihil constat, nihil diu placet.*

ria :

fiat: omne delictum scelus esse nefarium: nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum, qui patrem suffocaverit: sapientem nihil opinari, nullius rei poenitere, nulla in re falli, sententiam mutare nunquam. Hæc homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus eruditissimis inductus, arripuit, neque disputandi caussa, ut magna pars, sed ita vivendi. Petunt aliquid publicani? cave quidquam habeat momenti gratia. Supplices aliqui veniunt miseri, & calamitosi? sceleratus & nefarius fueris, si quidquam misericordia adductus feceris. Fatetur aliquis se peccasse, & ejus delicti veniam petit? nefarium est facinus ignoscere. At leve delictum est: omnia peccata sunt paria. Dixisti quippiam? * fixum & statutum est. Non re ductus es, sed opinione? sapiens nihil opinatur. Errasti aliqua in re? male dici putat. Hac ex disciplina nobis illa sunt. Dixi in senatu, me nomen consularis candidati delaturum. iratus dixisti. nunquam, inquit, sapiens irascitur. at temporis caussa. improbi, inquit, hominis est mendacio fallere: mutare sententiam, turpe est: exorari, scelus: misereri, flagitium. Nostri autem illi (fatebor enim, Cato, me quoque in adolescentia diffisum ingenio meo quæsisse adjumenta doctrinæ) nostri, inquam, illi à Platone, & Aristotele moderati homines, & temperati, aiunt apud sapientem valere aliquando gratiam: viri boni esse misereri: distincta genera esse delictorum, & dispares poenas: esse apud hominem constantem ignoscendi locum: ipsum sapientem sæpe aliquid opinari, quod nesciat: irasci nonnunquam: exorari eundem, & placari: quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare: de sententia decedere aliquando: omnes virtutes mediocritate quadam esse mo-

* *stabile & firmum.*

15. *Omne delictum*] Volebant Stoici delictum omne, quantumcunque minimum aliis videatur, crimen esse maximum.

17. *Nihil opinari*] Opinari est incertæ, aut parum cognitæ, vel etiam rei prorsus falsæ assentiri. cum autem ex Stoicorum sententia neque capi, neque falli possit sapiens, opinari etiam non potest.

20. *Ita vivendi*] Non disputat de illis dogmatis Stoicorum Cato, sed ex iis vitam suam instituit.

21. *Publicani*] Si illi qui vectigalia conducunt, petunt ut aliquid sibi remittatur vel propter bellum, vel propter coeli injurias, non audiunt Stoici.

26. *Non re*] Id est ipsa rei veritate & scientia.

29. *Sapiens irascitur*] Plutarchus in Catone ait, eum temere non irasci, sed si quando irascebatur, implacabilem esse solitum fuisse.

33. *Quæsisse adjumenta doctrinæ*] Cicero licet nulli philosophorum sectæ addictus fuerit, visus est tamen Academicos sequi.

34. *Illi à Platone & Aristotele*] Platonis & Aristotelis præcepta Academici & Peripatetici secuti sunt, quæ contraria fuisse Stoicis ostendit.

Ib. *Moderati hominis & temperati*] Doctrina Stoicorum durior fuit, ut antea Cicero dixit, & mitior Academicorum & Peripateticorum.

38. *Irasci nonnunquam*] Aristoteles lib. 3. ethic. iram cotem fortitudinis nominat.

40. *Mediocritate esse moderatas*] Virtus ita in mediocritate sita est, ut si quid nimis excedat, virtus non sit.

dera-

deratas. Hos ad magistros si qua te fortuna, Cato, cum ista natura detulisset; non tu quidem vir melior esses, nec fortior, nec temperantior, nec justior (neque enim esse potes,) sed paullo ad lenitatem propensior: non accusares nullis adductus inimicitiis, nulla lacessitus injuria pudentissimum hominem, summa dignitate, atque honestate præditum: putares, cùm in ejusdem anni custodia te, atque L. Murænam fortuna posuisset, aliquo te cum hoc reipub. vinculo esse conjunctum. quód atrociter in senatu dixisti, aut non dixisses, aut si potuisses, mitiorem in partem interpretarere. Ac te ipsum (quantum ego opinione auguror) nunc & animi quodam impetu concitatum, & vi naturæ atque ingenii elatum: & recentibus præceptorum studiis flagrantem jam usus flectet, dies leniet, ætas mitigabit. etenim isti ipsi videntur vestri præceptores, & virtutis magistri fines officiorum paullo longius quam natura vellet, protulisse: ut, cùm ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi oporttet, consisteremus. nihil ignoveris: immo aliquid, non omnia. nihil gratiæ caussa feceris: immo resistito gratiæ, cùm officium & fides postulabit. misericordia commotus ne sis: sed tamen est, etiam in dissolvenda severitate, laus aliqua humanitatis. in sententia permaneto: enimvero nisi sententia alia vicerit melior. Hujuscemodi Scipio ille fuit, quem non pœnitebat facere idem, quod tu: habere eruditissimum hominem, & pene divinum domi: cujus oratione & præceptis, quanquam erant eadem ista, quæ te delectant, tamen asperior non est factus, sed (ut accepi à senibus) lenissimus. Quis vero C. Lælio comior? quis jucundior, eodem ex studio isto? quis

46. *Cum in ejusdem anni custodia*] Eodem anno Tribunus plebis Cato, & Muræna Consul designati sunt, iisque Reip. cura commissa est.

48. *Atrociter in Senatu dixisti*] Dixerat Cato in Senatu se quemcunque candidatum Consulatus vocaturum in judicium, si aliqua in eo suspicio ambitûs resideret.

51. *Recentibus præceptorum studiis*] Excusat Catonem à præceptis quibus recens imbutus erat, quæ facile cum maturior erit ætas corriget.

54. *Fines officiorum*] Fines officiorum dicuntur ea quæ extrema sunt & ultima in quaque re seu virtute; translatione sumpta à terminis agrorum, aut regionum, quibus illorum spatia terminantur. At illi Stoici fines gratiæ, misericordiæ, clementiæ, cæterarumque virtutum non tantum protulerunt, sed etiam ita prætergressi sunt, ut sustulisse omnem humanitatem videantur.

55. *Ut cum ad ultimum*] Id est quamvis ad ultimum officiorum finem pervenire contenderet quis, tamen ibi hæreret, ubi natura pateretur.

56. *Non omnia*] Utile est aliquando non omnia remittere, ne sint audaciores ad peccandum impii,

57. *Resistito gratiæ*] Resistere gratiæ, est nihil gratiæ causa facere. quod tum maxime fieri debet, cum quis jurejurando obstringitur. Hicque elegans est dialogismus.

60. *Scipio ille fuit*] Non est dubium quin Cicero de Æmiliano Scipione loquatur, cui comes fuit Panætius in illa illustri legatione, quam ante censuram obiit, cum a Senatu tertium missus est, ut populorum ac civitatum leges, tanquam sanctioris disciplinæ arbiter & restaurator inspiceret. Vide Cic. lib. 4. Acad. Quæst.

65. *C. Lælio comior*] Lælius Scipionis Africani amicissimus fuit, de quo Hor. Ser. 2. Sat. 1.

illo

illo gravior? sapientior? Possum de L. Philippo, de C. Gallo dicere hæc eadem: sed te domum jam deducam tuam. Quemquamne existimas Catone proavo tuo commodiorem, comiorem, moderatiorem fuisse ad omnem rationem humanitatis? de cujus præstanti virtute cum vere graviterque diceres, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum. Est illud quidem exemplum tibi propositum domi: sed tamen naturæ similitudo illius ad te magis qui ab illo ortus es, quam ad unumquemque nostrûm pervenire potuit: ad imitandum vero tam mihi propositum exemplar illud est, quam tibi. Sed si illius comitatem, & facilitatem tuæ gravitati severitatique asperseris, non ista quidem erunt meliora, quæ nunc sunt optima, sed certe condita jucundius.

XIV. Quare, ut ad id quod institui revertar, tolle mihi è caussa nomen Catonis: remove, ac prætermitte auctoritatem,ᵃ quæ in judiciis aut nihil valere, aut ad salutem debet valere: congredere mecum criminibus ipsis. Quid accusas, Cato? quid affers in judicium? quid arguis? ambitum accusas? non defendo. me reprehendis quod idem defendam, quod lege puniverim? punivi ambitum, non innocentiam: ambitum vero ipsum vel tecum accusabo, si voles. Dixisti senatusconsultum, me referente, esse factum, Si mercede corrupti obviam candidatis issent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus vulgo locus tributim, & item prandia si vulgo essent data; contra legem Calpurniam factum videri. Ergo ita senatus judicat, contra legem facta hæc videri, si facta sint: decernit, quod nihil opus est, dum candidatis morem gerit. nam factum sit, necne, vehementer quæritur: si factum sit, quin contra legem sit, dubitare ne-

ᵃ *auctoritatem.*

66. *L. Philippo*] Philippus ille Græcis literis excelluit, ut dicit Cic. in Bruto.

Ib. *De C. Gallo*] De Gallo loquitur etiam in Bruto. Astrologiæ peritissimus fuit. Hic de Liguribus triumphavit.

77. *Condita*] Condita, à condiendo.

1. *Quare ut ad id quod institui*] Redit ad rem, petitque ut ab hac causa Catonis removeatur authoritas, quæ plus Murænæ, quam objecta ipsi crimina quæ nulla sunt, nocere potest.

2. *Quæ in judiciis*] In judiciis non debet attendi accusatoris authoritas, ut quis damnetur, sed potius absolvatur.

6. *Punivi ambitum*] Cicerone referente ad Senatum, Senatusconsultum factum est de ambitu, contra quem legem tulit Cicero, cujus sequentibus proxime verbis puncta quælibet explicat.

9. *Conducti sectarentur*] Homines pecunia corrupti honoris causa candidatos, cum in campum Martium veniebant, sequebantur ut inde appareret populo, quam digni essent Magistratu.

Ib. *Gladiatoribus*] Vetabat illa lex ne quis munus gladiatorium biennio quo Magistratum petierat, petiturusve erat, ederet, nisi ex testamento præstituta die.

11. *Legem Calpurniam*] De hac lege jam dictum est.

12. *Contra legem videri*] Si hæc omnia à Muræna commissa sunt, quæ vetat lex, non est dubium quin contra legem peccaverit. at hæc, aut eorum aliqua fecisse, probare debent adversarii.

mo potest. Est igitur ridiculum, quod est dubium, id relinquere incertum: quod nemini dubium potest esse, id judicare. Atque id decernitur omnibus postulantibus candidatis: ut ex S.C. neque cujus intersit, neque contra quem sit, intelligi possit. Quare doce, à L. Muræna illa esse commissa: tum egomet tibi contra legem commissa esse concedam. Multi obviam prodierunt de provincia decedenti, consulatum petenti, solet fieri. eccui autem non proditur revertenti? quæ fuit ista multitudo? primum, si tibi istam rationem non possim reddere, quid habet admirationis, tali viro advenienti, candidato consulari, obviam prodisse multos? quod nisi esset factum, magis mirandum videretur. quid si etiam illud addam, quod à consuetudine non abhorret, rogatos esse multos? num aut criminosum sit aut mirandum, qua in civitate rogati [b] infimorum hominum filios [c] prope de nocte ex ultima sæpe urbe deductum venire soleamus, in ea non esse gravatos homines prodire hora tertia in campum Martium, præsertim talis viri nomine rogatos? Quid, si omnes societates venerunt, quarum ex numero multi hic sedent judices? quid, si multi homines nostri ordinis honestissimi? quid, si illa officiosissima, quæ neminem patitur non honeste in urbem introire, tota natio candidatorum? si denique ipse accusator noster Postumius obviam cum bene magna caterva sua venit: quid habet ista multitudo admirationis? omitto clientes, vicinos, tribules, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat. hoc di-

[b] *obscurorum.* [c] *paulo ante lucem.*

15. *Quod est dubium, id relinquere incertum*] Dubium est utrum Muræna quid contra legem fecerit; id autem non debet relinqui incertum, sed probari. Deinde nemini dubium est, quin ex lege Calpurnia decretum contra ambitiosos latum sit à Senatu, ergo de eo judicare non est opus, sed judicare utrum contra illud Muræna peccaverit?

20. *Multi obviam prodierunt*]. Proponit argumenta quibus Cato utebatur ad ostendendum peccasse contra legem Murænam. 1. Quod multi obviam ivissent Murænæ. at refutat Cicero, quia non corrupti pecunia venerunt, sed de more, ut fit honoris & amicitiæ causa, iis qui redeunt è provinciis.

26. *Rogatos esse multos*] Secundum argumentum refutat; quod multi videlicet rogati sunt Murænam deducere in campum Martium; at id quotidie evenit, ut vel ipsos filios candidatos ipsorum hominum abjectorum prima luce, ex extrema urbis parte rogati deducant plerique, cur non etiam à rogatis homo magnæ authoritatis deducetur.

29. *Hora tertia*] Hora tertia à Romanis dicebatur quæ media est inter solem nascentem & meridiem.

30. *Quid, si omnes societates*] Refutat à concursu hominum ex omnibus ordinibus quorumdam suorum judicum, imo etiam Postumii accusatoris, quid igitur accusant si istorum exemplo tanta multitudo populi ad illum convenerit?

34. *Tota natio candidatorum*] Omnes qui aspirabant ad Magistratus quasi unam nationem propter multitudinem efficere videbantur.

36. *Omitto clientes*] Reliquos citat qui honestatis & honoris causa adesse Murænæ debuerunt.

Ib. *Clientes*] Clientes sunt qui in tutela alicujus sunt, & quem patronum habent.

Ib. *Tribules*] Tribules sunt, qui sunt ex eadem tribu.

co, frequentiam in isto officio gratuitam non modo dignitati ullius unquam, sed ne voluntati quidem defuisse. At sectabantur multi. doce, mercede: concedam esse crimen. hoc quidem remoto, quid reprehendis? Quid opus est, inquit, sectatoribus? a me tu id quæris, quid opus sit, eo, quo semper usi sumus? Homines tenues unum habent in nostrum ordinem aut promerendi aut proferendi beneficii locum, hanc in nostris petitionibus operam, atque assectationem. neque enim fieri potest, neque postulandum est a nobis, aut ab equitibus Romanis, ut suos necessarios candidatos sectentur totos dies, à quibus si domus nostra [d] celebratur, si interdum ad forum deducimur, si uno basilicæ spatio honestamur, diligenter observari videmur & coli: tenuiorum & non occupatorum amicorum est ista assiduitas, quorum copia bonis & beneficis deesse non solet. Noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum fructum officii, Cato: sine eos, qui omnia à nobis sperant, habere ipsos quoque aliquid, quod nobis tribuere possint. si nihil erit præter ipsorum suffragium, tenue est; si, ut suffragantur, nihil valent gratia. ipsi denique, ut solent loqui, non dicere pro nobis, non spondere, non vocare domum suam possunt: atque hæc à nobis petunt omnia: neque ulla re alia, quæ à nobis consequuntur, nisi opera sua, compensari putant posse. Itaque & legi Fabiæ, quæ est de numero sectatorum, & S. C. quod est L. Cæsare consule factum, restiterunt. nulla est enim pœna, quæ possit observantiam tenuiorum ab hoc vetere instituto officiorum excludere. At spectacula sunt tributim data, & ad prandium

[d] *frequentatur.*

38. *Gratuitam*] Tota hæc frequentia quæ convenit, nulla mercede vel pecunia conducta venit.

42. *Eo, quo semper usi sumus*] Non debet reprehendere Cato, quod semper factum est, neque inde arguere Murænam hominem ambitiosum.

47. *Si interdum ad forum deducimur*] Varia commemorat officia quibus homines tenues suos patronos aut primates viros prosequebantur, quæ ipsis crimini verti non debent.

48. *Si uno Basilicæ spatio*] Id est si deducimur per spatium tam longum, quam Basilica est. Basilica porro foro adjuncta fuit, à Catone amb[ul]iata & Porcia cognominata, ad instar regiæ domus.

58. *Legi Fabiæ*] Fabia lex de ambitu tulit ut certus numerus sectatorum esset, id est eorum qui candidatos in campum deducerent. Sed huic legi & Senatusconsulto L. Cæs. tanto studio plebs restitit, ut nulla prorsus pœna ab hoc affectationis officio removeri potuerit, quia vetus erat institutum.

Ib. *Et senatusconsulto*] Quo anno cœpit Catilinæ conjuratio Consules erant L. Cæsar, & C. Figulus. Cicerone vero petente Consulatum, cum in dies ambitus furor augeretur propter Catilinam & Antonium, paucis diebus ante comitia censuit Senatus, ut lex ambitus addita majori pœna ferretur. Huic cum intercederet Senatusconsulto Q. Mutius Orestinus: Cicero in gratiam Senatus contra Catilinæ & Antonii concionem invectus est, suasitque ut sectatorum numerus definiretur, sed per eundem tribunum plebs legi obstitit.

61. *At spectacula sunt tributim data*] Objectioni novæ Cicero respondet, nempe Murænam suis tribulibus ad spectacula locum dedisse, & vocasse ad convivia. Id autem ab omni memoria factum esse contendit. Porro spectacula loca erecta sunt, quæ a Græcis the-

dium vulgo vocati. Etsi hoc factum à Muræna omnino, Judices, non est: ab ejus amicis autem more & modo factum est: tamen admonitus reipsa, recordor quantum hæ quæstiones in senatu habitæ punctorum nobis, Servi, detraxerint. Quod enim tempus fuit aut nostra, aut patrum nostrorum memoria, quo hæc, sive ambitio est, sive liberalitas, non fuerit, ut locus & in circo, & in foro daretur amicis, & tribulibus? hæc homines tenuiores primum, ne dum qui ea suis tribulibus vetere instituto assequebantur. *

Deest nonnihil.

XV. Præfectum fabrûm semel locum tribulibus suis dedisse: quid statuent in viros primarios, qui in Circo totas tabernas tribulium caussa compararunt? hæc omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum item crimina à multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, conjecta sunt: in quibus tamen Muræna ab senatus auctoritate defenditur. Quid enim? senatus num obviam prodire crimen putat? non: sed mercede: convince. num sectari multos? non: sed conductos: doce conductos. num locum ad spectandum dare, aut ad prandium invitare? minime: sed vulgo passim. quid est vulgo? universos. non igitur; si L. Natta summo loco adolescens, qui, &

atra dicuntur, ex quibus ludi spectabantur.

63. *More & modo factum est*] Fatetur quidem concessa fuisse hæc spectacula ab amicis Murænæ: sed id neque repugnante more, neque immoderate factum esse.

65. *Punctorum*] Puncta suffragia sunt, hinc dicta, quod in tabulis notarentur.

67. *Locus in circo*] Qui loca habebant in circo, ea quandoque amicis benevolentia concedebant, ut inde ludos spectarent, qui à circo Circenses dicti sunt.

Ib. *In foro*] In foro ludi gladiatorii dabantur.

1. *Præfectum Fabrûm*] Præfectus Fabrorum dicebatur, qui Fabris lignariis, Carpentariis, Ferrariis, &c. præerat.

2. *Tabernas tribulium*] Tabernæ extructæ erant in circo maximo, quo commodius ludi spectarentur. eæ porro locabantur pecunia, quandoque etiam liberaliter à dominis tribulibus suis concedebantur. Plutarchus una nocte à Graccho sublatas esse scribit.

4. *Crimina à multitudine*] Cicero objicit Servio, credere multitudinem, quod nimia quadam accusandi cupiditate hæc omnia levissima ab ipso collecta quasi tot crimina in Murænam conjiciantur.

6. *Senatus non obviam*] Ait Cicero, prodire obviam, sectari &c. nunquam Senatum pertinere ad crimen judicavisse, nisi qui prodeunt & sectantur, mercede corrumpantur.

9. *Sed vulgo passim*] Non est crimen dare locum ad spectandum, invitare multos ad prandium, verbi gratia tribules suos: sed crimen est, universos invitare, quod Muræna non fecit.

10. *Si L. Natta*] Non debet accusari Muræna ambitus, si Natta privignus ejus aliquem locum vel convivium centuriis dederit, quod non tam dedit, ut Murænæ faveret, quam ut ipse suis tribulibus gratiosus esset.

Ib. *Summo loco adolescens*] Natta ille ex familia Pinariorum fuit nobilissima & antiquissima apud Romanos, siquidem jam Evandri temporibus celebris erat. Virg. Æneid.

quo

quo animo jam sit, & qualis vir futurus sit, videmus, in equitum centuriis voluit esse, & ad hoc officium necessitudinis, & ad reliquum tempus gratiosus, id erit ejus vitrico fraudi, aut crimini; nec, si Virgo Vestalis hujus propinqua, & necessaria, locum suum gladiatorium concessit huic, non & illa pie fecit, & hic à culpa est remotus. omnia hæc sunt officia necessariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

XVI. At enim agit mecum austere, & Stoice Cato: negat [a] verum esse, allici benevolentiam cibo: negat judicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo, ad cœnam petitionis caussa si quis vocat, condemnetur. quippe, inquit, tu mihi summum imperium, summam auctoritatem, tu gubernacula reipub. petas fovendis hominum sensibus & deliniendis animis, & adhibendis voluptatibus? utrum lenocinium, inquit, à [b] grege delicatæ juventutis, an orbis terrarum imperium à populo Romano petebas? horribilis oratio: sed eam [c] usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. Neque tamen Lacedæmonii auctores istius vitæ, atque orationis, qui quotidianis epulis in robore accumbunt: neque vero Cretes, quorum nemo gustavit unquam cubans, melius quam Romani homines, qui tempora voluptatis, laborisque dispertiunt, respublicas suas retinuerunt: quorum alteri uno adventu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperii præsidio disciplinam

[a] *justum.* [b] *multitudine juventutis luxuriosæ.* [c] *consuetudo.*

11. *In equitum centuriis*] Centuriæ equitum à Romulo institutæ sunt. quæ appellatio aucto postea numero à Tarquinio Prisco conservata est. voluit autem ut mille trecenti equites in tribus centuriis essent.

14. *Virgo Vestalis*] Vestales habebant locum distinctum, unde ludos gladiatorios spectare possent.

3. *Magistratibus mandandis*] Mandare honores dicitur populus Rom. cum suo suffragio alicui Magistratum concedit.

4. *Petitionis causa*] Reponit Cicero Catoni non fas esse aliquem ad convivium vocare, ut quid ab eo petatur, si nefas est sibi benevolentiam voluptatibus conciliare. hoc autem per Dialogismum tractat ad Catonem irridendum.

9. *Horribilis oratio*] Ironia qua fidem tam asperæ Catonis orationi detrahit simulatione quadam assentationis, ac quasi concepti metus, & horroris.

Ib. *Sed eam usus*] Hanc vitam asperam alienam à moribus Romanis esse contendit, utiturque dissimilium exemplorum collatione, Lacedæmoniorum videlicet & Cretensium, qui non melius quam Romani Respub. suas conservarunt.

11. *Quotidianis epulis*] Lacedæmonii præter quotidianas epulas convivia publica celebrabant, quæ Phiditia dicebantur quæ non fiebant impensis publicis, sed ad quæ suam quisque partem conferebat. De his loquitur Cic. Tusc. Quæst. 5.

Ib. *In robore accumbunt*] Lacedæmonii non in lectulis, ut mos erat reliquorum Græcorum, sed in dura quapiam materia ac ligno accumbebant. per robur enim lignum intelligit.

12. *Gustavit unquam cubans*] Cretes nequidem in epulis accubabant.

15. *Nostri exercitus*] Cretenses à Q. Metello victi sunt, & iis leges imposuit. ab hac victoria Creticus dictus est.

Ib. *Disciplinam suam*] Cretenses à Lycurgo disciplinam suam acceperunt. quanquam Plutarchus ait Lycurgum à Creta ad suos leges detulisse.

suam, legesque conservant. Quare noli, Cato, majorum instituta, quæ res ipsa publica, quæ diuturnitas imperii comprobat, nimium severa oratione reprehendere. Fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros, & honestus homo & nobilis, Q. Tubero: is, cum epulum Q. Maximus Africani patrui sui nomine populo Rom. daret, rogatus est à Maximo, ut [d] triclinium sterneret, cum esset Tubero ejusdem Africani sororis filius. atque ille, homo eruditissimus, ac Stoicus, stravit pelliculis hœdinis lectulos Punicanos, & exposuit vasa Samia: quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus, & non divini hominis Africani mors honestaretur: quem cùm supremo ejus die Maximus laudaret, gratias egit diis immortalibus, quod ille vir in hac republica potissimum natus esset: necesse enim fuisse, ibi esse terrarum imperium, ubi ille esset. Hujus in morte celebranda graviter tulit populus Rom. hanc perversam sapientiam Tuberonis. itaque homo integerrimus, civis optimus, cum esset L. Paulli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius, his hœdinis pelliculis prætura dejectus est. Odit populus Rom. privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit. non amat profusas epulas: sordes, & inhumanitatem multo minus. Distinguit rationem officiorum ac temporum, vicissitudinem laboris ac voluptatis. Nam quod ais, nulla re allici hominum mentes oportere ad magistratum mandandum, nisi dignitate: hoc tu ipse, in quo summa est dignitas, non servas. cur enim quemquam, ut [e] studeat tibi, ut te adjuvet, rogas? rogas tu me, ut mihi præsis, ut committam ego me tibi. quid tandem? istuc me rogari oportet abs te, an te potius à me, ut pro mea salute laborem periculúmque suscipias? Quid, quod habes

[d] *cœnaculum.* [e] *faveat.*

18. *Eodem ex studio*] Eandem doctrinam Stoicorum sequutus est Q. Tubero, de quo loquitur lib. de claris orat. quem fuisse nepotem L. Pauli ait. fuit autem Scipio Africanus minor, filius Pauli Æmilii, hujus nepos Maximus. ita Maximus hic habuit patruum Scipionem, id est, fratrem patris sui Pauli.

20. *Cum epulum*] Tubero publicum convivium in funere Scipionis dedit.

23. *Lectulos Punicanos*] Lectuli Punicani viles sunt & abjecti, qualibus utebantur Africani olim, & Carthaginienses.

24. *Vasa Samia*] Vasa Samia fictilia sunt, quæ in insula Samo fiebant.

Ib. *Diogenes Cynicus mortuus*] Diogenes patria Sinopensis fuit, Antisthenis discipulus, qui abjecta omni sollicitudine cibum suum in singulos dies emendicabat. habitavit in portarum vestibulis; cumque se contorqueret in dolio, volubilem se habere domum jocabatur, & se cum temporibus immutantem. Obiit ferme nonagenarius.

25. *Supremo ejus die*] Ultimus vitæ dies supremus dicitur.

26. *Maximus laudaret*] Fabius Maximus, Scipionis frater oratione funebri Africanum laudavit. Orationes autem ejusmodi à propinquis vulgo habebantur.

29. *Perversam sapientiam*] Illam austeram Stoicorum sapientiam seu Philosophiam perversam vocat, quia omnis humanitatis expers videbatur.

32. *Prætura dejectus est*] Tubero in petitione Præturæ repulsam passus est à po-

habes nomenclatorem? in eo quidem [f] fallis, & decipis. Nam si nomine appellari abs te civeis tuos honestum est; turpe est eos notiores esse servo tuo quam tibi: sin etiam si noris, tamen per monitorem appellandi sunt, cur ante petis quam insusurravit? aut quid, cum admoneris, tamen quasi tute noris, ita salutas? quid, posteaquam es designatus, multo salutas negligentius? hæc omnia ad rationem civitatis si dirigas, recta sunt: sin perpendere ad disciplinæ præcepta velis, reperiantur pravissima. Quare nec plebi Romanæ eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum: quæ omnia majores nostri comparaverunt: nec candidatis ista benignitas adimenda est, quæ liberalitatem magis significat, quàm largitionem.

XVII. At enim te ad accusandum respub. adduxit. Credo, Cato, te isto animo, atque ea opinione venisse: sed tu imprudentia laberis. Ego quod facio, Judices, cùm amicitiæ, dignatisque L. Murænæ gratia facio; tum me pacis, otii, concordiæ, libertatis, salutis, vitæ denique omnium vestrûm caussa facere clamo atque obtestor. Audite, audite consulem, Judices, nihil dicam arrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctes de republica cogitantem. Non usque eo L. Catilina rempublicam despexit atque contempsit, ut ea copia, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur. latius patet illius sceleris contagio, quàm quisquam putat: ad plures pertinet: intus, intus, inquam, est equus Trojanus, à quo nunquam, me consule, dormientes opprimemini. Quæris à me, quid ego Catilinam metuam? nihil: & curavi ne quis metueret: sed copias illius, quas hîc video, dico esse metuendas: nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinæ, quàm isti qui illum exercitum deseruisse dicuntur. Non enim deseruerunt; sed ab illo in speculis atque insidiis relicti, in capite atque in cervicibus nostris restiterunt. hi & integrum consulem, & bonum imperatorem, & natura, & fortuna cum reipub. salute conjunctum, dejici de urbis præ-

[f] *falleris & deciperis.*

à populo propter illas sordes & avaritiam.

42. *Nomenclatorem*] Nomenclator est is qui subjicit nomina civium ignotorum: quem tamen habuisse Catonem negat Plutarchus, cum etiam lege vetitum esset ne petitores haberent nomenclatorem.

46. *Tute*] Id tu ipse per te, & non per alium noris.

1. *At enim*] Jam aggreditur eam partem refutare, in qua dixerat Cato se Reipub. causa Murænam accusare: cui Cicero respondet, se eum & ipsius, & Reipub. causa defendere.

11. *Est equus Trojanus*] Equi Trojani egregie describitur historia apud Virg. lib. 2. Æneid. ideoque nota omnibus. Sed tantum vult ostendere, non ab iis qui Catilinam sequuti sunt, sed ab iis qui in civitate remanserunt, pertimescendum esse.

17. *In speculis*] Speculæ loca sunt editiora, e quibus venientes prospiciuntur.

18. *Integrum consulem*] Integer vitæ dicitur qui nulla labe sceleris infectus est.

sidio, & de custodia civitatis vestris sententiis deturbari volunt. quorum ego ferrum & audaciam rejeci in campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meæ sæpe, Judices, his vos si alterum consulem tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis quàm suis gladiis consecuti. Magni interest, Judices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Januar. in repub. duos consules. nolite arbitrari, mediocribus consiliis, aut usitatis viis, aut lege improba, aut perniciosa largitione auditum aliquando aliquod malum reipub. quæri. Inita sunt in hac civitate consilia, Judices, urbis delendæ, civium trucidandorum, nominis Romani exstinguendi. atque hæc cives, cives, inquam, (si eos hoc nomine appellari fas est) de patria sua & cogitant, & cogitaverunt. horum ego quotidie consiliis occurro, audaciam debilito, sceleri resisto. sed vos moneo, Judices: in exitu est jam meus consulatus: nolite mihi subtrahere [a] vicarium meæ diligentiæ: nolite adimere eum, cui remp. cupio tradere incolumem ab his tantis periculis defendendam. Atque ad hæc mala, Judices, quid accedat aliud, non videtis? te, te appello, Cato: nonne prospicis tempestatem anni tui? jam enim hesterna concione innotuit vox perniciosa designati tribuni collegæ tui: contra quem multum tua mens, multum omnes boni providerunt, qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt. Omnia, quæ per hoc triennium agitata sunt jam ab eo tempore, quo à L. Catilina, & Cn. Pisone initum consilium senatus interficiendi scitis esse, in hos dies, in hos menses, in hoc tempus erumpunt. Qui locus est, Judices? quod tempus? qui dies? quæ nox? cum ego non ex istorum insidiis ac mucronibus non solum meo, sed multo etiam magis divino consilio eripiar atque evolem? neque isti me meo nomine

[a] *successorem.*

21. *Rejeci in campo*] In campo Martio rejecit impetus conjuratorum, quando in comitiis lorica tectus venit, & omnes se consuli adjunxerunt.

Ib. *Debilitavi in foro*] Debilitavit in foro, cum tam vehementer concionatus est apud populum in Catilinam.

22. *Compressi domi meæ*] Compressit domi, cum Cornelius eques Rom. & L. Vargunteius missi à Catilina sunt, quasi eum salutaturi; sed ut eum revera interficerent. Vide orat. in Catil.

Ib. *Alterum consulem*] Muræнam.

24. *Multis repugnantibus*] Catilina & cæteri conjurati nolebant esse consules Kalendis Januariis.

33. *In exitu est jam meus consulatus*] Proximis Kalendis Januariis consulatum deponebat Cicero.

38. *Designati Tribuni*] Metellus Nepos conjuratis favebat.

40. *Te ad Tribunatus petitionem vocaverunt*] Plutarchus scribit in vita Catonis, hunc ad sua prædia in Lucaniam, per ocium, rusticationis gratia euntem, hoc consilio statim ante vesperam ejus diei quo fuerat egressus, monentibus & rogantibus amicis, ex ipso itinere Romam revertisse, ut huic sese Metello & ejus furiosis consiliis opponeret, quem hoc ipso in itinere ad petitionem Tribunatus Romam properare, primum resciverat.

41. *A L. Catilina & Cn. Pisone*] Loquitur de prima conjuratione quæ Lepido & Volcatio coss. facta est. Vide Sallust.

interfici, ſed vigilantem conſulem de reip. præſidio demovere volunt: nec minus vellent, Cato, te quoque aliqua ratione, ſi poſſent, [b] tollere: id quod, mihi crede, & agunt, & moliuntur. vident quantum in te ſit animi, quantum ingenii, quantum auctoritatis, quantum reipub. præſidii: ſed cùm conſulari auctoritate, & auxilio ſpoliatam vim tribunitiam viderint, tum ſe facilius inermem & debilitatum te oppreſſuros arbitrantur. nam ne ſufficiatur conſul, non timent: vident in tuorum poteſtate collegarum fore: ſperant ſibi Silanum, clarum virum, ſine collega, te ſine conſule, rempub. ſine præſidio objici poſſe. His tantis in rebus, tantiſque in periculis, eſt tuum, M. Cato, qui non mihi, non tibi, ſed patriæ natus es, videre quid agatur, retinere adjutorem, defenſorem, ſocium in republica conſulem non [c] cupidum, conſulem (quod maxime tempus hoc poſtulat) fortuna conſtitutum ad amplexandum otium, ſcientia ad bellum gerendum, animo & uſu, ad quod velis negotium. quanquam hujuſce rei poteſtas omnis in vobis ſita eſt, Judices: totam rempub. vos in hac cauſſa tenetis, vos gubernatis. Si L. Catilina cum ſuo [d] conſilio nefariorum hominum, quos ſecum eduxit, hac de re poſſet judicare, condemnaret L. Murænam: ſi interficere poſſet, occideret. petunt enim rationes illius, ut orbetur auxilio reſp. ut minuatur contra ſuum furorem imperatorum copia: ut major facultas Tribunis plebis detur, depulſo adverſario, ſeditionis ac diſcordiæ concitandæ. idemne igitur delecti ampliſſimis ex ordinibus honeſtiſſimi atque ſapientiſſimi viri judicabunt, quod ille importuniſſimus gladiator, hoſtis reipub. judicaret? Mihi credite, Judices, in hac cauſſa non ſolum de L. Murænæ, verum etiam de veſtra ſalute ſententiam feretis. in diſcrimen extremum venimus: nihil eſt jam unde nos reficiamus, aut ubi lapſi reſiſtamus. non ſolum minuenda non ſunt auxilia quæ habemus; ſed etiam nova, ſi fieri poſſit, comparanda. hoſtis eſt enim non apud Anienem, quod bello Punico graviſſimum viſum eſt; ſed in urbe,

[b] *occidere.* [c] *avarum.* [d] *cœtu.*

52. *Spoliatam vim Tribunitiam*] Periculum Catonis cum Murænæ periculo conjungit. nam ſi damnetur Muræna, dabitur occaſio Catilinariis Catonem opprimendi: nam ipſi conſul non aderit; nam in locum Murænæ nullus ſubſtituetur alius invitis Tribunis, quia interceſſione ſua comitia impedient, & ſic Syllano, ſibi ſumendi collegam, poteſtatem auferent.

66. *Petunt enim*] Conjurati conantur perdere eum, & fortunas, & dignitatem.

68. *Tribunis plebis*] Tribuni plebis, qui ſeditiones moliuntur, facilius ad exitum pernicioſa ſua conſilia perducent, ſi Murænam a conſulatu removeant.

76. *Apud Anienem*] Bello ſecundo Punico, cum Capuam M. Fulvius obſideret, Annibal, ut eum caſtra movere cogeret, ſubito conſilium cepit ad urbem exercitum adducendi. itaque caſtra locavit ad fluvium Anienem, ad tertium ab urbe lapidem. Vide Livium, lib. 26.

in foro: (dii imortales! sine gemitu hoc dici non potest:) non nemo etiam in illo sacrario reipub. in ipsa, inquam, curia non nemo hostis est. Dii [e] faxint, ut meus collega, vir fortissimus, hoc Catilinæ nefarium latrocinium armatus opprimat: ego togatus, vobis, bonisque omnibus adjutoribus, hoc quod conceptum respublica periculum parturit, consilio discutiam & comprimam. Sed quid tandem fiet, si hæc elapsa de manibus nostris in eum annum, qui consequitur, redundarint? Unus erit consul, & is non in administrando bello, sed in sufficiendo collega occupatus. hunc jam qui impedituri sint, * * Illa pestis immanis, importuna, Catilinæ prorumpet, qua poterit: & jam populo Romano minatur: in agros suburbanos repente advolabit: versabitur in castris furor, in curia timor, in foro conjuratio, in campo exercitus, in agris vastitas: omni autem in sede ac loco ferrum flammamque metuemus: quæ jam diu comparantur, eadem ista omnia, si [f] ornata suis præsidiis erit respub. facile & magistratuum consiliis, & privatorum diligentia opprimentur.

[e] *faciant.* [f] *instructa.*

78. *Non nemo hostis est*] Quis fuerit non indicatur, certum est quosdam tum e Senatoribus, tum ex equitibus inter conjuratos fuisse, quos Sallustius nominat.

79. *In illo sacrario Reipub.*] Loquitur de curia quæ in loco sacrato semper habebatur propter sanctitatem consiliorũ.

85. *Unus erit consul*] P. Syllanus solus erit consul, si Muræna damnatur, quare non tam in reipub. administratione occupabitur, quàm in consule altero sufficiendo: quia Tribuni plebis seditiosi ipsi obsistent.

PERORATIO.

Peroratio in motibus commiserationis excitandis tota versatur.

XVIII. Quæ cum ita sint, Judices, primum reipub. caussa, qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos pro mea summa & vobis cognita in rempub. diligentia moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitæ vestræ & cæterorum civium consulatis: deinde ego fidem vestram vel defensoris & amici officio adductus, oro atque obsecro, Judices, ut ne hominis miseri, & cum corporis morbo, tum animi dolore confecti, L. Murænæ recentem gratulationem nova lamentatione obruatis. modò maximo beneficio populi Rom. ornatus, fortunatus videbatur, quòd primus in familiam veterem, primus in

8. *Recentem gratulationem*] Gratulatio ipsi facta est, cum e bello Mithridatico proxime rediit.

9. *Maximo beneficio*] Consulatu ornatus est à populo.

muni-

municipium antiquissimum, consulatum attulisset: nunc idem squalore sordidus, confectus morbo, lacrymis ac mœrore perditus, vester est supplex, Judices, vestram [a] fidem obtestatur, misericordiam implorat, vestram potestatem ac vestras opes intuetur. Nolite, per deos immortales, Judices, hac eum re, qua se honestiorem fore putavit, etiam cæteris ante partis honestatibus, atque omni dignitate fortunaque privare. Atque ita vos Muræna, Judices, orat atque obsecrat, si injuste neminem læsit, si nullius aureis voluntatemve violavit, si nemini, ut levissime dicam, odio nec domi, nec militiæ fuit, sit apud vos modestiæ locus, sit [b] demissis hominibus perfugium, sit auxilium pudori. Misericordiam spoliatio consulatus magnam habere debet, Judices: una enim eripiuntur cum consulatu omnia. invidiam vero his temporibus habere consulatus ipse nullam potest. objicitur enim concionibus seditiosorum, insidiis conjuratorum, telis Catilinæ: ad omne denique periculum, atque omnem invidiam solus opponitur. Quare quid invidendum Murænæ, aut cuiquam nostrûm sit in hoc præclaro consulatu, non video, Judices: quæ vero miseranda sunt, & ea mihi ante oculos versantur, & vos videre & perspicere potestis. Si (quod Jupiter omen avertat!) hunc vestris sententiis [c] afflixeritis, quo se miser vertet? domumne? ut eam imaginem clarissimi viri, parentis sui, quam paucis antè diebus laureatam in sua gratulatione conspexit, eandem deformatam ignominia, lugentemque videat? an ad matrem, quæ misera modo consulem osculata filium suum, nunc cruciatur, & sollicita est, ne eundem paullo post spoliatum omni dignitate conspiciat? Sed quid ego matrem aut domum appello? quem nova pœna legis & domo & parente, & omnium suorum consuetudine conspectuque privat? Ibit igitur in exsilium miser? quo? ad Orientisne parteis, in quibus annos multos legatus fuit, & exercitus duxit, & res maximas gessit? at [d] habet magnum dolorem, unde cum honore decesseris, eodem cum ignominia reverti. An se in contrariam partem terrarum abdet, ut Gallia Transalpina, quem nuper summo cum imperio libentissime viderit, eundem lugentem, mœrentem, exsulem videat? in ea porro provincia, quo animo C. Murænam fratrem suum aspiciet?

[a] *auxilium.* [b] *supplicibus.* [c] *damnaveritis.* [d] *id affert, &c.*

11. *Municipium antiquissimum*] Lanuvium pagus erat in via Appia, at olim municipium à Diomede post eversam Trojam conditum, è quo prodiit Muræna.

32. *Laureatam*] Qui triumphabant, lauro coronabantur: cum autem fuisset Luculli legatus, ut illius victoriæ, sic & gratulationis etiam, & gloriæ particeps esse debuit; ideoque *Laureatam* ejus imaginem vocat.

36. *Nova pœna legis*] Exilium significat, quo, nova lege lata præter alias pœnas mulctantur, qui ambitûs crimine convincuntur.

38. *Orientis partes*] In Asiam, quæ in parte Orientali sita est, legatus Luculli fuit.

41. *In contrariam partem*] Pars Orienti contraria Occidentalis est. in hac autem parte fuit Gallia, quò prætorem ivisse superius dixit.

ciet? qui hujus dolor? qui illius mœror erit? quæ utriusque lamentatio? quanta autem [e] perturbatio fortunæ atque sermonis, quòd, quibus in locis paucis antè diebus factum esse consulem Muræнam nuntii literæque celebrassent, & unde hospites atque amici gratulatum Romam concurrerint, repente eò accedat ipse nuntius suæ calamitatis? Quæ si acerba, si misera, si luctuosa sunt, si alienissima à mansuetudine & misericordia vestra, Judices: conservate populi Romani beneficium: reddite reipub. consulem; date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi & familiæ, date etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac caussa frequens mœstumque vidistis: nolite à sacris patriis Junonis Sospitæ, cui omnes consules facere necesse est, domesticum & suum consulem potissimum avellere. Quem ego vobis, si quid habet, aut momenti commendatio, aut auctoritatis [f] confirmatio mea, consul consulem, Judices, ita commendo, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic conjurationi, quæ nunc rempublicam labefactat, futurum esse promittam & spondeam.

[e] *commutatio.* [f] *affirmatio.*

53. *Lanuvio*] In caussis reorum veniebant è municipiis & è provinciis legati, ut pro reo deprecarentur.

55. *Junonis Sospitæ*] Sospita Juno à servando dicta est. Hæc in primis Lanuvii colebatur magna religione, ut docet Livius. Simulacrum fingebatur cum pelle caprina, hasta, & scutulo, & cum calceolis repandis. Hanc Junonem, cujus Lanuvii ædes erat, Romani etiam colebant. unde sæpe Romanos apud Livium legitur misisse Lanuvium, qui sacrificio Junonem Sospitam placarent.

Ib. *Facere necesse est*] Facere, est sacrum facere: faciebant autem cum magistratum consules inibant Lanuvii Junoni Sospitæ.

PRO A. LICINIO Archia Poeta.

ARGUMENTUM.

Syllanus & Carbo legem tulerant, ut ii cives Romani haberentur, qui fœderatis civitatibus adscripti essent, & domicilium in Italia tum cum lex ferebatur, habuissent, ac intra sexaginta dies apud Prætorem professi essent. Hac lege adductus Gracchus quidam Archiam Poetam in judicio accusavit, quod in urbe se pro cive gereret, cum non esset civis. Negavit enim Archiam adscriptum esse fœderatis civitatibus, & latæ legis tempore in Italia domicilium habuisse, ac apud Prætorem professum esse. Cicero cùm maxime Archiam diligeret, hac oratione ipsum defendit. Ac primum ostendit Archiam civem legitimum esse, cum Heracleæ, & aliis civitatibus adscriptus sit; qui in Italia domicilium habuerat, quando lata lex est: ac denique apud Prætorem professus erat. In hac oratione multa dicit de studiis literarum, & de Archiæ laudibus, persuadetque judicibus, etiamsi non esset civis, tamen propter eruditionem inter cives adscribendum esse.

PERSONÆ.

Gracchus accusator est, Cicero defensor, Prætor Judex.

GENUS CAUSÆ.

In genere judiciali est hæc causa. Quæritur enim an civis sit Romanus Archias. tamen secundum aliquam sui partem pertinere potest ad genus demonstrativum, cum Archias commendetur, & Poeticum nomen extollatur. sed cum omnia referantur ad Archiæ defensionem, potissimum in genere judiciali esse dicenda est. quare probabile est habitam fuisse in foro, ubi publica judicia exercebantur.

TEM-

TEMPUS.

Habita est anno urbis conditæ 692. *M. Pupio Pisone, & M. Val. Messala Consulibus, annum agente Cicerone quadragesimum sextum.*

PARTES

Quatuor sunt, Exordium, Narratio, Confirmatio, Peroratio.

EXORDIUM.

1. *Ab officio Cicero exorditur, quo obstringitur Archiam defendere.*
2. *Deprecatur, ut sibi fas sit, novo dicendi modo uti.*

I. SIquid est in me ingenii, Judices, quod sentio quàm sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum; aut si [a] hujusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis, & disciplinâ profecta, à qua ego nullum confiteor ætatis meæ tempus abhorruisse: earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum à me repetere prope suo

INTERPRETATIO.

[a] dicendi.

NOTÆ.

1. *Si quid est in me ingenii*] Nihil potentius est ad conciliandos auditorum animos oratori, quàm modesta de se commemoratio; nec ad alienandos, quam vana de se ostentatio; hæc autem singularis fuit in Cicerone modestia, ut in plerisque ejus orationibus, ac præcipue pro Quinctio, Cor. Balbo, &c. videre est.

5. *Ætatis meæ tempus*] Bonarum artium studiis deditus semper ut qui maxime fuit Cicero. Adolescens Philosophiæ operam dedit Romæ, seseque tradidit Philoni erudiendum, *admirabili quodam ad Philosophiam studio concitatus*, ut ipse in Bruto ait. Certe de eo scribit Plutarchus in discendo ejus ingenium ita eluxisse, tantumque sibi nominis & gloriæ inter pueros fecisse, ut parentes, eum videndi gratia, commemoret, ad Ludum venisse solitos. quod philosophandi desiderium semper habuit: posteaquam enim ad Remp. accessit, quod eam superarat, philosophiæ dabat: & cum Respubl. perturbata Cæsaris dominatione fuit, dum silebant oratores, iterum philosophiæ vacavit.

Ib. *Earum rerum omnium*] Si quid ingenii, & exercitationis, rationis, & artis in Cicerone fuit, id totum acceptum ad Archiam refert.

6. *Prope suo jure debet*] Archias ille præceptor fuit Ciceronis. puer autem Cicero, cum imprimis poësi delectaretur, Pontium Glaucum tetrametris composuit, quem sua etiam ætate extitisse Plutarchus ait.

jure debet. Nam quoad longiſſime poteſt mens mea reſpicere ſpatium præteriti temporis, & pueritiæ memoriam recordari ultimam, inde uſque repetens, hunc video mihi [b] principem, & ad ſuſcipiendam, & ad ingrediendam rationem horum ſtudiorum exſtitiſſe. Quod ſi hæc vox hujus hortatu, præceptiſque [c] conformata, nonnullis aliquando ſaluti fuit: à quo id accepimus, quo cæteris opitulari, & alios ſervare poſſemus, huic profecto ipſi, quantum eſt ſitum in nobis, & opem & ſalutem ferre debemus. Ac ne quis à nobis hoc ita dici forte miretur, quòd alia quædam in hoc facultas ſit ingenii, neque hæc dicendi ratio aut diſciplina: ne nos quidem huic cuncti ſtudio penitus unquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quæ ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, & quaſi cognatione quadam inter ſe continentur. Sed ne cui veſtrum mirum eſſe videatur, me in quæſtione legitima, & in judicio publico; cum res agatur apud prætorem populi Romani, lectiſſimum virum, & apud ſeveriſſimos judices, tanto conventu hominum, ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modo à conſuetudine judiciorum, verum etiam à forenſi ſermone abhorreat: quæſo à vobis, ut in hac cauſſa mihi detis hanc [d] veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum ſpero, non moleſtam, ut me pro ſummo poëta, atque eruditiſſimo homine di-

[b] *authorem.* [c] *formata.* [d] *poteſtatem.*

9. *Ad ſuſcipiendam & ad ingrediendam*] Suſcepit ductus conſiliis Archiæ, & ingreſſus eſt labore & exercitatione continua ſtudium literarum.

13. *Alios*] Ait ſe edoctum fuiſſe ab Archia eloquentiam, qua eos ſublevavit qui ſuo patrocinio indigebant.

15. *In hoc facultas*] Archias cum poëta ſit, alia facultate præditus eſt: nam ab oratore differt Poëta. quare alia in eo fuit dicendi ratio.

16. *Ne nos*] Oratores.

17. *Cuncti*] Aptius, *uni*, legeretur, & ita reponendum Lambinus cenſet.

19. *Continentur*] Omnes artes inter ſe uniri contendit, & loquitur de hac omnium diſciplinarum Encyclopædia, quam ex ſententia Platonis exponit ſic lib. 3. de Orat. *Eſt etiam illa Platonis vera, & tibi, Catule, certe non inaudita vox, omnem doctrinam harum ingenuarum & humanarum artium uno quodam ſocietatis vinculo contineri. ubi enim perfecta vis eſt rationis ejus, qua cauſæ rerum, atque exitus cognoſcuntur, mirus quidam omnium quaſi conſenſus doctrinarum, concentuſque reperitur.*

20. *In quæſtione legitima*] Quæſtio legitima ea cauſa dicitur, quæ legibus conſtituta eſt, & quæ quærendi, & vocandi quempiam in judicium poteſtatem facit.

21. *In judicio publico*] Publica judicia dicta ſunt, quæcunque aut Magiſtratus ipſi jus dicentes decreverunt, aut judices à Magiſtratu jus dicente dati de jure ſtatuerunt. quoniam autem jus aliud privatum fuit, aliud publicum, propterea judicia alia privata, alia publica extiterunt: privata quidem de controverſiis inter cives; publica vero de criminibus agebant.

Ib. *Apud Prætorem*] De numero Prætorum, & de eorum poteſtate jam dictum eſt in Orat. pro lege Manil. Parag. I. not. ad lin. 11. loquitur de urbano, apud quem de controverſiis civium agebatur.

22. *Severiſſimos judices*] Dabantur judices à prætore, apud quos nullus miſericordiæ & lenitatis locus eſt.

centem,

centem, hoc concursu hominum literatissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique prætore exercente judicium, patiamini de studiis humanitatis ac literarum paullo loqui liberius: & in [e] ejusmodi persona, quæ propter otium ac studium [f] minime in judiciis periculisque tractata est, uti prope novo quodam & inusitato genere dicendi. Quod si mihi à vobis tribui concedique sentiam; perficiam profecto, ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, cùm sit civis, à numero civium; verum etiam si non esset, putetis asciscendum fuisse.

[e] *tali.* [f] *nunquam habuit experientiam judiciorum.*

28. *Hominum literatissimorum*] Convenerant ad illud judicium fere omnes illi qui bonarum literarum studiis erant dediti, quod non solum Archiæ, verum etiam literarum, literatorumque omnium causâ agi videretur.

NARRATIO.

In hac narratione describit vitam Archiæ à quinque capitibus: 1. à studiis: 2. à patria: 3. à fama: 4. ab adventu ejus in urbem, & familiaritate cum viris clarissimis: 5. à civitate.

II. Nam ut primum ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit: primum Antiochiæ (nam ibi natus est, [a] loco nobili, & celebri quondam urbe, & copiosa, atque eruditissimis hominibus, liberalissimisque studiis affluenti) celeriter antecellere omnibus ingenii gloriâ contigit. post in cæteris Asiæ partibus, cunctæque Græciæ, sic ejus adventus celebrabatur, ut famam ingenii exspectatio hominis; exspectationem, ipsius adventus, admiratioque superaret. Erat Italia tunc plena Græcarum artium ac disciplinarum: studiaque hæc & in Latio vehementius tum colebantur,

[a] *genere.*

1. *Iis artibus*] Grammatica, Rhetorica, Poesis, Historia, Geographia, artes sunt, quibus ad humanitatem excoluntur animi, & quasi novam formam accipiunt.

3. *Antiochiæ*] Antiochia urbs Syriæ metropolis, quam Strabo, lib. 16. à Seleuco Nicanore conditam ait.

9. *Græcarum artium*] Ex Græcia in Italiam, tanquam ex fonte omnes artes liberales profluxerunt; sed maxime post eversam Carthaginem.

10. *In Latio*] Ante sociale bellum, literæ in Latio floruerunt. Latium separatum fuit ab Italia: nam universa Italia sic dividebatur, ut ejus proprie pars Latium diceretur, à Tiberi usque L. millium pass. longitudine, quâ in parte Roma fuit. Altera pars nomen universale retinuit, & Italia dicta est. Hinc alii Latini, alii Italici. Tertia, Gallia citerior in provinciæ formam redacta. Hinc jura quatuor, Provincialium, Italicorum, Latinorum, Quiritium, sive civium Rom.

bantur, quàm nunc iisdem in oppidis: & hìc Romæ propter tranquillitatem reipub. non negligebantur. Itaque hunc, & Tarentini, & Rhegini, & Neapolitani civitate cæterisque præmiis donarunt: & omnes, qui aliquid de ingeniis poterant judicare, cognitione, atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate, cum esset jam absentibus notus, Romam venit Mario consule, & Catulo; nactus est primùm consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cùm res gestas, tum etiam studium atque aureis adhibere posset. statim Luculli, cùm prætextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed enim hoc non solum ingenii ac literarum, verum etiam naturæ atque virtutis fuit, ut domus, quæ hujus adolescentiæ prima fuerit, eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis jucundus Q.

11. *Romæ propter tranquillitatem*] Primi Romani literas neglexerunt, sed Poëtas præcipue, uni arti militari dediti. Unde Cato in oratione M. Nobiliori, tanquam probrum objecit, quod in provinciam Poëtas duxisset. at cùm tranquillior facta est Respub. contulerunt se Romani ad disciplinas excolendas, quas à Græcis acceperunt.

12. *Tarentini, &c.*] Tarentini populi sunt in majore Græcia, id est in Calabria & Campania ad oram maritimam, Siciliam versus, ubi sita Neapolis est.

13. *Civitate donarunt*] Ex jure Romano, nemo duarum civitatum civis esse poterat. de quo vide orat. pro Cæcinna. At inter alias civitates quisque diversarum jure gaudere poterat. Tarentini vero, Rhegini & Neapolitani erant civitate donati.

15. *Hospitio*] Mos invaluerat illis temporibus, ut urbium diversarum cives jus inter se privati hospitii contraherent. Hospitii autem necessitudo tum inter privatos, tum inter populos contrahebatur: neque id quidem modo, sed etiam inter singulos, privatosque homines, & civitates. Quod inter populos Latini hospitium publicum, Græci προξενίαν: quod inter privatos & singulos privatum, Græci ἰδιοξενίαν vocaverunt, hujus erat nota pignusque tessera hospitalis. unde apud Plautum in Pœnul. *Deum hospitalem & tesseram mecum fero.*

16. *Mario consule & Catulo*] Anno urbis conditæ 651. Marius & Catulus coss. fuerunt.

17. *Quorum alter*] Marius quartum jam consulatum agebat, & capto Jugurtha, devictis Cimbris, Teutonis & Ambronibus, scribendi maxima argumenta dederat. De rebus ejus gestis vide Plutarchum in ejus vita.

18. *Alter cum res gestas*] De Catulo magnifice loquitur, tum in libro de claris Oratoribus, tum in lib. 3. de orat.

19. *Luculli*] Lucius & Marcus Lucullus fratres fuère. Lucius autem de Mithridate & Tigrane, Marcus vero de Macedonia triumphavit. De Lucio scribit Plutarchus, plurimos pulcherrimosque coëgisse libros, & studioso cuique bibliothecam suam perpetuo aperuisse, ibique loquendo, legendo, disputando, diem jucunde Græcos posuisse, quos fovebat, colebat, conviviis excipiebat: denique proprios lares, liberam Græcorum, qui Romam veniebant, aulam fecisse.

Ib. *Prætextatus*] Vestis fuit puerorum nobilium & ingenuorum apud Romanos *prætexta*, qua utebantur ad annum decimum quintum. Credibile est provectiori ætate fuisse Archiam at dici à Cicerone *Prætextatum*, quòd, licet juvenis, tamen propter ingenium & doctrinam, apud Lucullos receptus est, & donatus civitate.

23. *Familiarissima senectuti*] Vult ostendere Cicero tanta fuisse probitate Archiam, ut eandem laudem, quam sibi juvenis vindicaverat, ad extremam usque senectutem retinuerit.

Ib. *Illis jucundus*] Multa grata sunt, quæ non sunt jucunda, at nihil jucundum esse potest, quod non sit gratum.

Metello illi Numidico, & ejus Pio filio: audiebatur à M. Æmilio: vivebat cum Q. Catulo, & patre & filio: à L. Crasso colebatur: Lucullos vero, & Drusum, & Octavios, & Catonem, & totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cùm teneret, afficiebatur summo honore, quòd eum non solum colebant, qui aliquid percipere aut audire studebant, verum etiam, si qui forte simulabant. [b] Interim satis longo intervallo, cùm esset cum L. Lucullo in Ciliciam profectus, & cùm ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam. Quæ cùm esset civitas æquissimo jure ac fœdere, ascribi se in eam civitatem voluit: idque, cùm ipse per se dignus putaretur; tum auctoritate, & gratia Luculli ab Heracliensibus impetravit. Data est civitas Silani lege, & Carbonis, SI QUI FOEDERATIS CIVITATIBUS ASCRIPTI FUISSENT: SI TUM, CUM LEX FEREBATUR, IN ITALIA DOMICILIUM HABUISSENT: ET SI SEXAGINTA DIEBUS APUD PRÆTOREM ESSENT PROFESSI. Cum hic domicilium Romæ multos jam annos haberet, professus est apud prætorem Q. Metellum, familiarissimum suum.

[b] *postea.*

24. *Metello Numidico*] Q. Cæcilius Metellus Numidicus appellatus est, quòd consul duobus præliis Jugurtham fuderit, & totam Numidiam vastaverit. Hic, Plutarcho referente, Lucullorum avunculus fuit.

Ib. *Pio filio*] Q. Metellus, Numidici filius, Pius dictus est, quod precibus suis reditum ab exilio patris obtinuerit.

Ib. *M. Æmilio*] Æmilius Scaurus princeps senatus fuit, & magnæ vir apud Romanos auctoritatis.

25. *Q. Catulo*] Orator fuit & consul Q. Catulus.

Ib. *L. Crasso*] Lucius Crassus magnus orator fuit, quem in lib. de Orat. loquentem inducit Cicero.

26. *Drusum*] M. Catonis is Drusus avunculus fuit, quem Tribunum plebis initio belli socialis, domi interfectum fuisse Velleius scribit.

Ib. *Octavios*] Tres fuère Octavii, Cnæus, qui cum Cinna Consul fuit, & quem leges perniciosas molientem ex urbe expulit. alter Cnæus, non eodem patre natus, qui Curionis in consulatu collega fuit. Lucius Cnæi frater, qui cum Cotta consul fuit.

Ib. *Catonem*] Hic Cato pater Uticensis fuit, qui semetipsum interfecit.

31. *Ciliciam profectus*] L. Lucullus quæstor in Asiam profectus est, & prætor Siciliam, ac consul Asiam obtinuit; eum Archias in eas provincias secutus est.

32. *Heracleam*] Heraclea civitas Italiæ in Campaniæ finibus fuit, ubi Tarentum, Rhegium, aliæque civitates, de quibus supra. Strabone teste, primum Troja, sed postea inductis Tarentinorum coloniis, Heraclea dicta est. cum autem haberet jus civitatis Romanæ hæc urbs Heraclea, atque inter ejus cives adscriptus esset Archias, certe jure civitatis Romanæ fruebatur. nam fœderatæ civitates eodem quo Romani privilegio utebantur.

33. *Æquissimo jure ac fœdere*] Fœdus illud cum Heraclea sancitum est Pyrrhi temporibus, Fabricio Consule, anno U. C. 475.

35. *Silani lege & Carbonis*] Cn. Pompeio Strabone, & L. Porcio Carbone coss. M. Plautius Silanus, & Cn. Papirius Carbo Tribuni plebis legem tulêre de peregrinis, ut hic subjacet, *si qui fœderatis*, &c.

38. *Sexaginta diebus*] Tria legis capita fuerunt, si quis fœderatæ civitati adscriptus esset, si in Italia domicilium haberet, si sexaginta diebus censum apud prætorem professus esset, id est, intra diem sexagesimum post latam legem professus esset, se civem Romanum esse.

CON-

CONFIRMATIO

Duas habet partes, quarum hæc prima est, Civis Romanus est Archias.

III. Si nihil aliud, nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius: caussa ª dicta est. Quid enim horum infirmari, Gracche, potest, Heracleæne esse eum ascriptum negabis? adest vir summa auctoritate, & religione, & fide L. Lucullus, qui se non opinari, sed scire: non audivisse, sed vidisse: non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines, qui hujus judicii caussa cum mandatis, & cum publico testimonio venerunt, qui hunc adscriptum Heracliensem dicunt. Hic tu tabulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello, incenso tabulario, interisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea quæ habemus, nihil dicere; quærere quæ habere non possumus: & de hominum memoria tacere, literarum memoriam flagitare: &, cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii jusjurandum, fidemque, ea quæ depravari nullo modo possunt, repudiare; tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. An domicilium Romæ non habuit is, qui tot annis ante civitatem datam, sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romæ collocavit? At non est professus. immo vero iis tabulis professus, quæ solæ ex illa pro-

ª *defensa.*

5. *Non opinari*] Leviter aliquando opiniones à rei veritate alienæ concipiuntur. Affert testimonium Luculli.

6. *Adsunt Heraclienses legati*] Locus à testibus, in quo multum roboris & firmamenti est.

8. *Tabulas publicas*] In tabulis publicis omnia acta publica civitatis, & omnium civium nomina continebantur.

9. *Italico bello*] Spe civitatis obtinendæ, Italiæ populi dejecti, tandem facta conspiratione, populo Rom. bellum intulerunt, quod & sociale dictum est, & Marsicum, quod à Marsis primum sit excitatum.

Ib. *Incenso tabulario*] Tabularium locus est ubi servabantur tabulæ publicæ.

11. *Quærere quæ habere non possumus*] Ostendit ridiculum esse tabulas quærere quæ perierunt, quæque duntaxat proferuntur, ut per eas præteritorum memoria conservetur, cum præsertim recens sit memoria Archiam esse civitate donatum; & habeantur testimonia Luculli, Heracliensium, &c.

13. *Religionem*] Per religionem intelligit juramentum quia juratus testis dicebat testimonium, quod tunc religiosum putabatur.

Ib. *Municipii*] Municipium oppidum est jure civitatis Romanæ donatum, quod alio nomine Plinius oppidum civium Romanorum appellavit.

16. *Sedem omnium rerum*] Constituit vivere & mori Romæ Archias. argumentatur à domicilio sive loco.

18. *Iis tabulis professus*] Curavit nomen suum in eas tabulas referri, sicut lex præscribebat; non in eas tabulas, quæ negligentius asservabantur à prætore, & in quibus plures sæpe nomina sua furtim inscribebant; sed in eas tabulas quæ à Metello viro sanctissimo asservatæ sunt. probat autem tabulis professum esse Archiam.

feſſione, collegioque prætorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. Nam cum Appii tabulæ negligentius aſſervatæ dicerentur; Gabinii, quamdiu incolumis fuit, levitas; poſt damnationem, calamitas, omnem tabularum fidem reſignaſſet; Metellus, homo ſanctiſſimus modeſtiſſimuſque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum prætorem, & ad judices venerit, & unius nominis litura ſe commotum eſſe dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licinii videtis. Quæ cum ita ſint, quid eſt quod de ejus civitate dubitetis, præſertim cùm aliis quoque in civitatibus fuerit adſcriptus? Etenim cum mediocribus multis, & aut nulla, aut humili aliqua arte præditis, gratuito civitatem in Græcia homines impertiebantur; Rheginos credo, aut Locrenſeis, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod ſcenicis artificibus largiri ſolebant, id huic ſumma ingenii prædito gloria, noluiſſe? Quid? cum cæteri non modo poſt civitatem datam, ſed etiam poſt legem Papiam, aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepſerint, hic, qui nec utitur quidem illis, in quibus eſt ſcriptus, quòd ſemper ſe Heracli-enſem eſſe voluit, rejicietur? Cenſus noſtros requiris ſcilicet. Eſt enim obſcurum, proximis cenſoribus, hunc cum clariſſimo impera-

20. *Appii tabulæ*] Appius & Gabinius prætores fuerunt, cum Archias profeſſus eſt.

21. *Incolumis fuit*] Qui nondum condemnatus in judicio eſt, dicitur incolumis.

Ib. *Poſt damnationem*] Bis quidem vocatus fuit in judicium Gabinius. 1. à Pub. Sylla de ambitu, ſed abſolutus: 2 quòd Ptolemæum in regnum reduxiſſet. cujus cauſam egit Cicero.

22. *Reſignaſſet*] Tabulæ evulgatæ ſunt poſt damnationem & calamitatem Gabinii. quia antea erant tabulæ ejuſmodi prætoris annulo obſignatæ.

Ib. *Metellus*] Apud Metellum prætorem Archias profeſſus eſt.

24. *Unius nominis litura*] In iis tabulis unius tantum nominis litura reperta eſt, qua ſe commotum Metellus dixit: at in Archiæ nomine nulla erat.

28. *Cum mediocribus multis*] Argumentum à minore ad majus facit. ſi civitate donati ſunt levioris artis homines: certe & ea donatus eſt Archias, qui præſtantiſſimis artibus ornatus eſt.

29. *Gratuito*] Sine merito, & artis alicujus gloria civitatem concedebant: quidni concedetur tam inſigni viro?

Ib. *In Græcia*] Magnam Græciam intelligit, quæ pars erat Italiæ, cujus initium erat à Latii finibus, & ad Tarentum uſque & Cumas extendebatur.

30. *Locrenſeis*] A Locrenſibus etiam civitate donatus eſt Archias. populi autem illi ſunt in extrema Italiæ ora, quæ magna Græcia dicta eſt.

31. *Scenicis artificibus*] Artes intelligit viles & abjectas. argumentatur à minori ad majus.

33. *Poſt legem Papiam*] Primùm lege à Petronio latum erat, ut omnes peregrini jure civitatis carerent. hanc iterum Papius Tribunus plebis, coſſ. Cotta & Manlio, anno urbis conditæ 688. reſtauravit. De utraque lib. 3. Offic. loquitur.

34. *In tabulas irrepſerint*] Cum aliqui curaverint, ut nomen ſuum vel prætorum negligentiâ, vel fraude in tabulis publicis latenter inſcriberetur; cur non obtinebit Archias, &c.

36. *Cenſus noſtros requiris*] Negabat adverſarius à Cenſoribus Archiam cenſum eſſe. mos enim fuit apud Romanos, ut quinto quoque anno capita civium Romanorum cenſerentur. Reſpondet autem Cicero ideo cenſum non eſſe, vel quia Româ aberat, quando cenſebatur populus, vel quia eo præſente cenſendi ratio neglecta eſt, cenſus autem non confirmat jus civitatis, hoc eſt, non facit neque confirmat civem, ſed tantummodo indicat eum qui ſit cenſus.

tore

tore L. Lucullo apud exercitum fuisse: superioribus, cum eodem quæstore fuisse in Asia: primis, Julio & Crasso, nullam populi partem esse censam. Sed quoniam census non jus civitatis confirmat, ac tantummodo indicat, eum, qui sit census, ita se jam tum gessisse pro cive: iis temporibus, quæ tu criminaris, ne ipsius quidem judicio eum in civium Rom. jure esse versatum: & testamentum sæpe fecit nostris legibus, & adiit hæreditates civium Rom. & in beneficiis ad ærarium delatus est à L. Lucullo prætore, & consule. Quære argumenta, si qua potes: nunquam enim hic neque suo, neque amicorum judicio [b] revincetur.

[b] *convincetur.*

38. *Superioribus*] L. Martius Philippus & M. Perpenna, tertio post anno lustrum 66. fecerunt, quo tempore in Asia Archias fuit cum Lucullo quæstore. Censura deinde intermissa fuit usque ad annum sexcentesimum septuagesimum tertium, quo L. Gellius, Cn. Lentulus censores lustrum sexagesimum septimum fecerunt, cum Lucullus in Asia bellum contra Mithridatem administrabat, & hi sunt quos Cicero *proximos* appellat.

39. *Julio & Crasso*] L. Julius Cæsar, P. Licinius Crassus censores fuere, Cn. Pompeio & Porcio Catone coss. anno urbis 664.

41. *Gessisse pro cive*] Gerit se pro cive, qui jure civitatis utitur, sive civis sit, sive non sit.

42. *Ipsius*] Archiæ judicio contendebat adversarius eum non esse civem Romanum.

43. *Testamentum fecit*] A testamento facto, ab adita hæreditate, & à delatione ad ærarium, probat Archiam civem esse Rom. Porro tantum testamentum facere ad cives, & accipere quid testamento, pertinebat; utroque jure peregrini privabantur.

44. *Adiit hæreditates*] Licebat quemlibet, modò civis Romanus esset, hæredem facere.

Ib. *In beneficiis ad ærarium*] Archias delatus est inter eos qui beneficium aliquod accipere debebant, id enim moris fuit, ut milites propter rem bene gestam ab imperatore ad ærarium deferrentur, & aliquod suæ generositatis præmium acciperent.

46. *Quære argumenta*] Ita fidit suæ caussæ Cicero, ut moneat adversarium nunquam posse inveniri argumenta satis valida, quibus persuadeat Archiam Poetam civem non esse.

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS.

Etiamsi Archias civis Romanus non esset, asciscendus fuit.

Propositionem hoc syllogismo complectitur: Poetæ docti & ingeniosi, propter suæ doctrinæ fructum, delectationem & dignitatem, inter cives asciscendi sunt; Archias talis est: igitur est asciscendus inter cives.

IV. Quæres à nobis, Gracche, cur tantopere hoc homine delectemur? quia suppeditat nobis, ubi & animus ex hoc forensi strepitu reficiatur, & aures convicio defessæ conquiescant. An tu existimas, aut suppetere nobis posse, quod quotidie dicamus in tanta

1. *Quæres à nobis*] Occupatione transit ad Archiæ commendationem, cum digressione in laudem literarum.

3. *Convicio*] Convicium proprie maledictum illud est, quod accusator reo objicit præter crimen quod causæ proprium est, & quod nihil habet propositum præter contumeliam.

 vari-

varietate rerum, nisi animos nostros doctrinâ excolamus: aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrinâ eadem relaxemus? Ego vero fateor, me his studiis esse deditum: cæteros pudeat, si qui ita se literis abdiderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem efferre fructum, neque in aspectum lucemque proferre. Me autem quid pudeat, qui tot annos ita vixi, Judices, ut ab illis nullo me unquam tempore, aut commodum, aut otium meum abstraxerit, aut voluptas avocarit, aut denique somnus retardarit? Quare quis tandem me reprehendat, aut quis mihi jure succenseat, si, quantum cæteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates, & ad ipsam requiem animi & corporis conceditur temporis: quantum alii tribuunt intempestivis conviviis, quantum denique aleæ, quantum pilæ: tantum mihi egomet ad hæc studia [a] recolenda sumpsero? Atque hoc adeo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis, hæc quoque crescit oratio, & facultas: quæ quantacunque in me est, nunquam amicorum periculis defuit. Quæ si cui levior videtur; illa quidem certe, quæ summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam nisi multorum præceptis, multisque literis mihi ab adolescentia suasissem, nihil esse in vita magnopere expetendum, nisi laudem atque honestatem; in ea autem [b] persequenda omneis cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exsilii parvi esse ducenda: nunquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes, atque in hos [c] profligatorum hominum quotidianos impetus objecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenæ sapientum voces, plena exemplorum vetustas: quæ jacerent in tenebris omnia, nisi li-

[a] *repetenda.* [b] *inquirenda.* [c] *perditorum.*

11. *Ut ab illis nullo me*] Locum depravatum putat Petrus Victorius lib. 2. Varia. lect. cap. 9. & sic reponendum esse, *ut à nullius unquam me tempore, aut commodo, aut otium meum abstraxerit, &c.* ostendit enim quòd literis incubuerit, & nemini obfuerit: nec se esse è genere illorum hominum, qui his studiis vehementer delectati, cuncta officia & publica & privata deserunt; sed semper se præsto fuisse iis qui opera sua uti vellent, & temporibus commodisque eorum diligenter serviisse, nec à muneribus illis potuisse aut otio evelli, aut voluptate avocari, aut somno retardari; quare liberum esse omni culpa.nam quod tempus poneret in literis, bonisque artibus perdiscendis, statim accuratè docet, atque id cum sua magna laude, turpique nota eorum qui longe aliam vitam, quam describit, sequerentur.

17. *Intempestivis conviviis*] Intempestiva seu immoderata convivia hic appellat, quæ ad voluptatem & luxuriam præter valetudinis leges celebrantur.

Ib. *Aleæ*] Alea vulgo dicitur quicquid fortunæ committitur.

20. *Crescit oratio*] Quintilianus lib. 10. cap. 1. ait Poetarum lectionem Oratoribus conferre plurimum. Ostendit autem hic à causis efficientibus eloquentiam literis instrui, & vitam institui.

27. *Tantas dimicationes*] Intelligit dissensiones quæ illi fuerunt in Reipub. administratione, cum Catilina, & cum cæteris conjuratis.

29. *Sed pleni*] A testimoniis per traductionem idem de literis probat.

tera-

terarum lumen accederet. Quàm multas nobis [d] imagines, non ſolum ad intuendum, verum etiam ad imitandum fortiſſimorum virorum [e] expreſſas ſcriptores & Græci, & Latini reliquerunt? quas ego mihi ſemper in adminiſtranda repub. proponens, animum, & mentem meam [f] ipſa cogitatione hominum excellentium conformabam. Quæret quiſpiam, quid? illi ipſi ſummi viri, quorum virtutes literis proditæ ſunt, iſtane doctrina, quam tu laudibus effers, eruditi fuerunt? difficile eſt hoc de omnibus confirmare: ſed tamen eſt certum, quid reſpondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuiſſe, & ſine doctrina, naturæ ipſius habitu prope divino, per ſeipſos & moderatos, & graveis exſtitiſſe fateor: etiam illud adjungo, ſæpius ad laudem atque virtutem naturam ſine doctrina, quam ſine natura valuiſſe doctrinam. atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atque illuſtrem acceſſerit ratio quædam conformatioque doctrinæ, tum illud neſcio quid præclarum ac ſingulare ſolere [g] exſiſtere. Ex hoc eſſe hunc numero, quem patres noſtri viderunt, divinum hominem, Africanum: ex hoc C. Lælium, L. Furium, modeſtiſſimos homines, & continentiſſimos: ex hoc fortiſſimum virum, & illis temporibus doctiſſimum, M. Catonem illum ſenem: qui profecto, ſi nihil ad percipiendam colendamque virtutem literis adjuvarentur, nunquam ſe ad earum ſtudium contuliſſent. Quòd ſi non hic tantus fructus oſtenderetur, & ſi ex his ſtudiis delectatio ſola peteretur: tamen, ut opinor, hanc animi remiſſionem, humaniſsimam, ac liberaliſsimam judicaretis. Nam cætera, neque temporum ſunt, neque ætatum omnium, neque locorum: hæc ſtudia adoleſcentiam alunt, ſenectutem oblectant, ſecundas res ornant, adverſis perfugium ac ſolatium præbent: delectant domi, non impediunt foris: pernoctant nobiſcum, peregrinantur,

[d] *exempla.* [e] *veras.* [f] *cogitando de hominibus excellentibus.* [g] *apparere.*

31. *Lumen accederet*] Multa illuſtrata literis ſunt, quæ vindicantur ab oblivione.

36. *Virtutes*] Per virtutes, res geſtas, & egregia fortitudinis facinora intelligit, quæ paſſim a Cicerone virtutis nomine exprimuntur.

47. *Africanum*] Pauli Æmilii filius minor Africanus dictus eſt. is, ut ait Cicero lib. 1. de Offic. *Eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam.*

Ib. *C. Lælium*] Hic Lælius ſapiens nominatus eſt, quem in libro de claris orat. Scipione illuſtriorem eloquentiâ fuiſſe ait.

48. *L. Furium*] Eodem lib. de claris orat. ait Cicero quod *L. Furius perbene latine loqui putabatur, literatiuſque quam cæteri.*

49. *M. Catonem*] Cato vir graviſſimus, fortiſſimuſque fuit. in extrema ſenectute literis Græcis operam dedit, & latinas pene ſenex didicit. de illius eloquentia pluribus agit Cic. in claris oratoribus, & in libro de ſenect.

54. *Liberaliſſimam*] Delectatio ex ſtudiis digniſſima eſt homine liberaliter educato.

Ib. *Nam cætera*] Alia ſtudia non pertinent ad omnia tempora, neque ad omnes ætates, & omnia loca; at ſtudia poetica hæc univerſa complectuntur.

rusticantur. Quod si ipsi hæc neque attingere, neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cùm in aliis videremus. Quis nostrûm tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui, cùm esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem, ac venustatem, videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat à nobis omnibus: nos animorum incredibileis motus, celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi, Judices, (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter [h] attenditis,) quoties ego hunc vidi, cum [i] literam scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de his ipsis rebus, quæ tum agerentur, dicere ex tempore? quoties revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis? quæ vero accurate, cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent.

V. Hunc ego non diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atqui sic à summis hominibus, eruditissimisque accepimus, cæterarum rerum studia, & doctrina, & præceptis, & arte constare; poëtam natura ipsa valere, & mentis viribus excitari, & quasi divino quodam spiritu afflari. Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poëtas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, Judices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poetæ nomen, quod nulla unquam barbaria violavit. Saxa & solitudines voce respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur, atque consistunt;

[h] *auditis.* [i] *nihil omnino scripsisset.*

62. *Roscii*] Is est Roscius comœdus ille, pro quo Cicero dixit: & quem Q. Catulus vir ille gravissimus, oriente Sole pulchriorem judicabat, licet oculis perversissimis esset.

63. *Venustatem*] Habuit hanc venustatem in motibus corporis, quos adeo eleganter exprimebat, ut, qui in aliquo artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur, vide Cic. lib. 1. de orat.

71. *Revocatum*] Postulatus Archias, ut aliter diceret, tam facile alia verba & sententias proferebat, ut non aliter res scripta fuisse videretur.

4. *Poetam natura ipsa valere*] Affert Cicero quod vulgo celebratur de poetis, *poetam nasci, oratorem fieri*: Certe idem Cic. lib. 1. Tusc. Quæst. poetam grave plerumque carmen sine cœlesti aliquo mentis instinctu fundere non putat.

6. *Sanctos appellat poetas*] Plato poetas deorum filios, & interpretes vocat.

9. *Saxa & solitudines*] Cum agat in hac oratione pro poeta Cicero, poetice etiam loquitur. nam si oratorie loqueretur, vitiosa hæc haberetur oratio, utpote parum veritati conformis.

Ib. *Voce respondent*] Saxa scilicet per Echo respondent; cum enim vox in aliquod corpus solidum & concavum vehementius impulsa est, eadem remittitur, & eundem nostris auribus sonum reddit.

10. *Bestiæ cantu flectuntur*] Alludit ad Orphei fabulam, quem poetæ dixerunt tigres, leones, sylvas, arbores suæ testudinis sono demulsisse. quo figmento voluerunt indicare, quanta sit poeseos suavitas ad demulcendos hominum vel agrestissimorum animos.

nos

nos instituti rebus optimis non poetarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vendicant, Salaminii repetunt, Smyrnæi vero suum esse confirmant; itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt: permulti alii præterea pugnant inter se, atque contendunt. Ergo illi alienum, quia poeta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui & voluntate, & legibus noster est, repudiabimus? præsertim cum omne olim studium, atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam, laudemque celebrandam. nam & Cimbricas res adolescens attigit, & ipsi illi C. Mario, qui durior ad hæc studia videbatur, jucundus fuit. Neque enim quisquam est tam aversus à Musis, qui non mandari versibus æternum suorum laborum facile præconium patiatur. Themistoclem illum summum Athenis virum, dixisse aiunt, cum ex eo quæreretur, quod acroama, aut cujus vocem

12. *Colophonii*] Colophon, unde Colophonii dicti sunt, urbs fuit Ioniæ, celebris Apollinis oraculo, & Nicandri poetæ patria.

Ib. *Chii suum vendicant*] Chios insula fuit maris Ægæi, & nobilissima, si Stephano credimus, Ionum urbs.

13. *Salaminii*] Salaminii populi in Cypro insula.

Ib. *Smyrnæi*] Smyrna urbs Ioniæ fuit.

Omnes illi quidem populi civem suum Homerum esse contendunt, at eum Chii cæteris æquius sibi vendicare debent, vel vetustissimorum scriptorum testimonio. Certe Plato in Ione apud Chios Homeridas ab ipsa Homeri stirpe fuisse commemorat, &, quod scite Homerum exposuerit, se vel hoc uno nomine dignum ait, qui ab Homeridis aurea corona donetur. Huic consentit Strabo lib. 14. huic Ptolemæus Hephæstio in excerptis apud Photium, qui ex Hypermone historico refert Homeri servum à Chiis mille drachmis multatum fuisse, quòd mortuum Homerum non exussisset. Julius Pollux lib. 9. cap. 6. ait apud Chios monetam fuisse, cui nomen Homerus, & illorum numisma ex una parte Homeri effigie, & ex alia Sphinge expressum esse. in eadem sunt sententia Simonides, Pindarus, Theocritus, Euthymenes, Constantinus imperator, Themistius, Claudianus, Paulus Silentiarius, qui Homerum vatem Chium appellarunt; quorum omnium testimonia fuse prosecutus est Leo Allatius vir doctissimus in libello quem de Homeri patria conscripsit.

Hinc forte nata est de Homero inter civitates contentio, quod varii variis temporibus fuerint Homeri, omnes quidem, aut literis, aut arte aliqua conspicui. Nam præter hunc nostrum Homerum duo floruerunt apud Chios, Medicinæ scientia alter, alter magica clarus. apud Salaminos quartus institoria arte vir ditissimus, quintus Pictura apud Colophonios, sextus Juris civilis scientia, septimus Musica apud Athenienses, octavus apud Mæonios Græcarum linguarum peritia floruit.

15. *Ergo illi alienum*] Isti populi Homerum licet externum post mortem habere quasi civem suum voluerunt, igitur Romani Archiam qui legibus Romanis utitur civem repudiare non debent.

19. *Cimbricas res attigit*] Bella contra Cimbros gesta descripsit: in quo gloriam Romani nominis extulit.

20. *Mario*] Hic Archias Mario gratus & jucundus extitit, qui ab hoc genere studiorum abhorrere videbatur: & ab ipsa illa lingua Græca, qua utebatur Archias, & studio & voluntate alienissimus fuit, ut refert de eo Sallustius.

21. *Neque enim*] Reddit rationem cur grati sint Poetæ, quia videlicet versibus suis clarorum virorum gloriam æternæ hominum memoriæ commendant.

23. *Themistoclem*] Themistocles dux Atheniensis fuit tantus, ut nemo ei Græcorum anteferatur, pauci pares putentur, ut de eo Nepos scripsit.

24. *Acroama*] Acroama vox, narratio & recitatio est, quæ instrumentis musicis

cem libentissime audiret: Ejus, à quo sua virtus optime prædicaretur. Itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit, cujus ingenio putabat ea, quæ gesserat, posse celebrari. Mithridaticum vero bellum magnum atque difficile, & in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modo L. Lucullum fortissimum & clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrant. Populus enim Rom. aperuit, Lucullo imperante, Pontum, & regiis quondam opibus & ipsa natura regionis vallatum: populi Romani exercitus eodem duce, non maxima manu, innumerabileis Armeniorum copias fudit: populi Rom. laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum ejusdem consilio ex omni impetu regio, ac totius belli ore ac faucibus ereptam esse, atque conservatam: nostra semper feretur & prædicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis, & incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt tropæa, nostra monumenta, nostri triumphi. Quare quorum ingeniis hæc feruntur, ab iis populi Rom. fama celebratur. Carus fuit Africano superiori noster Ennius. itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus è marmore. Ac iis laudibus certe non solum ipsi, qui

sicis permixta est, tuncque à voce distinguitur.

26. *Plotium*] Plotius à Suetonio inter claros Rhetores numeratur. alius est etiam Plotius Poëta & Philosophus non ignobilis.

27. *Mithridaticum bellum*] De hoc bello fuse in orat. pro lege Manil. dictum est.

29. *Expressum est*] Ab hoc poëta carmine descriptum fuit illud bellum.

31. *Lucullo imperante*] De eo in orat. pro lege Manil. & de Ponto Mithridatis regno dictum est.

33. *Non maxima manu*] Cum Tigranes maximo instructus exercitu venientem cum longe inferiori Lucullum vidisset, dixisse fertur, si legati venirent, satis quidem multos, si vero pugnaturi, paucos admodum esse.

34. *Armeniorum*] Armeniorum rex erat Tigranes. de copiarum ejus internecione dictum est in orat. pro lege Manil.

35. *Urbem Cyzicenorum*] Vide orat. pro lege Manil. parag. viii. not. ad l. 10.

36. *Belli ore ac faucibus*] Elegans metaphora, à feris animantibus ducta quarum in fauces incidere extremi est periculi. Hanc autem civitatem cum sibi Mithridates Asiæ januam fore putaret, quâ [effractâ) tota provincia pateret, eò omnem belli impetum converterat.

39. *Apud Tenedum*] Vide orat. pro Muræna parag. viii. l. 42.

40. *Quorum ingeniis*] Hinc concludit quanto in honore habendus sit Archias & cæteri viri ingeniosi & eruditi, qui Romanorum ducum res gestas, & populi Romani gloriam celebrant.

42. *Noster Ennius*] Ennius antiquus poëta Rudiis Calabriæ oppido natus, carmine Annalium libros, atque alia multa scripsit, quæ omnia præter aliqua eorum fragmenta, temporum vetustate perierunt. de eo sic cecinit Horatius lib. 2. epist.

Ennius ipse pater nunquam nisi potus ad arma
Prosiluit dicenda.

Is autem carus fuit imprimis Scipioni Africano: nam ut Valerius Max. lib. 8. cap. 1. ait, *superior Africanus*, qui ab Africa devicta dictus est, *Ennii poetæ effigiem in monumentis Corneliæ gentis collocari voluit, quod ingenio ejus opera sua illustrata judicaret.* Huic consentit Ovidius cum canit

Ennius emeruit Calabris in montibus ortus,
Contiguus poni, Scipio magne, tibi.

Ib. *In sepulcro*] Sepulcrum Africani erectum erat in via Appia intra primum ab urbe lapidem.

laudan-

laudantur, sed etiam populi Rom. nomen ornatur. In cœlum hujus proavus Cato tollitur: magnus honos populi Rom. rebus adjungitur. omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrûm laude decorantur. Ergo illum, qui hæc fecerat, Rudium hominem majores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate ejiciemus? Nam si quis minorem gloriæ fructum putat ex Græcis versibus percipi, quam ex Latinis, vehementer errat: propterea quod Græca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Quare, si res hæ, quas gessimus, orbis terræ regionibus definiuntur; cupere debemus, quo minus manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare: quod cùm ipsis populis, de quorum rebus scribitur, hæc ampla sunt; tum iis certe, qui de vita gloriæ caussa dimicant, hoc maximum & periculorum incitamentum est, & laborum.

VI. Quam multos scriptores rerum suarū magnus ille Alexander secum

44. *Hujus proavus*] Designatur aliquis forte ex iis qui huic causæ aderant aut patroni aut Judices. Hic autem est Cato major in quo Livius ait tantam vim animi ingeniique fuisse, ut nulla ars neque privata, neque publica rei gerendæ ei defuerit. in bello summus Imperator fuit, in pace juris peritissimus, in causis orandis eloquentissimus.

46. *Illi Maximi, &c.*] Loquitur de illis qui bello Punico secundo victoriis insignes fuere, quosque suis carminibus mirifice Ennius celebravit. hi fuere præsertim Q. Fabius Maximus qui cunctando restituit rem. M. Claudius Marcellus qui docuit Annibalem vinci posse. Q. Fulvius Flaccus qui Capuam illustri victoria recepit.

48. *Rudium hominem*] Rudiæ porro sitæ sunt in Calabria in Salentinis, civitas à Græcis condita, Ennii patria. quia autem hic præclarissima ducum illorum facinora versibus suis conscripserat, donatus est civitate, an igitur par est ejici Roma Archiam, &c.

Ib. *In civitatem receperunt*] Ennius donatus est civitate Romana à Filio M. Fulvii, quem contra Ætolos bellum gerentem secutus erat.

49. *Multis civitatibus expetitum*] Superius vidimus a Rheginis, Locrensibus, Neapolitanis, &c. civitate donatum fuisse Archiam, à quibus summe expetitus fuerat.

50. *Nam si quis minorem*] Occupatio est, qua docet eos errare, qui minorem putabant ex Græcorum, quàm Latinorum scriptis gloriam colligi, ideoque minoris faciendum Archiam, qui Græce scripsit.

52. *Leguntur in omnibus gentibus*] Græca lingua ubique erat in usu. certe Diodorus Siculus, & Cæsar in commentariis docent, à Gallis ipsis auditam fuisse, cum Latina illis adhuc esset ignota. Sed crescente in dies imperio Romano, illa tandem, inquit Plinius, *una cunctarum gentium in toto orbe patria facta est.*

55. *Quo minus manuum*] Videtur, tollendam esse hanc particulam *minus*, quæ sensui officit. Sic itaque argumentatur Cicero; cum constet Græcam linguam magis patere quàm Latinam, nostraque arma factaque pervagata sint universum orbem, optare debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam, famamque penetrare. hoc eximie præstare potest Græcus sermo: Latinus minime. Quare fovendus est omnique honore afficiendus Licinius, qui ea lingua poema scribit, ac fortia Romanorum facta celebrat.

1. *Secum habuisse dicitur*] Probat quanto in honore apud magnos viros poëtæ fuerint, exemplo Alexandri Magni, qui licet habuerit secum multos poëtas, & impolitos quidem, tamen eorum

cum habuisse dicitur? Atque is tamen cùm in Sigæo ad Achillis tumulum astitisset, O fortunate, inquit, adolescens, qui tuæ virtutis Homerum præconem inveneris! & vere. nam nisi Ilias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus ejus contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adæquavit, nonne Theophanem Mitylenæum, scriptorem rerum suarum, in concione militum civitate donavit? & nostri illi fortes viri, sed rustici & milites, dulcedine quadam gloriæ commoti, quasi participes ejusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt. Itaque, credo, si civis Rom. Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sulla cum Hispanos & Gallos donaret, credo, hunc petentem repudiasset: quem nos in concione vidimus, cum ei libellum malus poeta [a] de populo subjecisset, quod epigramma in eum fecisset tantummodo alternis versibus longiusculis, statim ex iis rebus quas tunc vendebat, jubere ei præmium tribui sub ea conditione, ne quid postea

[a] *vulgaris.*

rum scriptis ita delectabatur, ut eos muneribus cumularet, unde Horatius de eo canit

Gratus Alexandro regi magno fuit ille
Chœrilus incultis qui versibus, & male natis
Rettulit acceptos regale numisma Philippos.

2. *Atque is*] Alexander Magnus gratulatus fuit Achilli felicitatem suam, cum ad Sigæum Promontorium Trojæ venisset ubi dicitur fuisse illius sepuchrum.

3. *O fortunate adolescens*] Duabus de causis quidem felix fuit, 1° propter virtutem suam egregiam. 2. quod virtutem illam egregiam Homerus prædicavit, cujus beneficio apud posteros perpetua futura est, ut sequentia verba indicant.

4. *Ilias illa*] Ilias opus Homeri nobilissimum fuit, ab eo dicta, quod bellum contineat apud Ilium, quod inter Græcos gestum est & Trojanos ob raptam Helenam.

6. *Noster hic Magnus*] Probat 2. ab exemplo Pompeii magni, qui cum in Hispaniam ad periculosissimum bellum proficisceretur, lege lata à L. Gellio Publicola & Cn. Cornelio Lentulo, potestatem obtinuit donandi civitate, qui bene se strenueque gessissent in bello.

7. *Theophanem Mitylenæum*] Theophanes ille fuit Historicus & poeta, qui res gestas à Pompeio versibus celebravit. à quo communi militum consensu jus civitatis obtinuit.

9. *Sed rustici & milites*] Ex Catone in libro de Re rustica, ex agricolis viri fortissimi & strenuissimi milites fiunt, ut pote qui magis quam urbani laboribus tolerandis assueti sunt.

11. *Itaque, credo*] Ironia. Si enim Archias donatus non fuisset civitate, id facile beneficium ab aliquo imperatore, Metello nempe obtinuisset, cui familiaris fuit, vel à Sylla qui etiam in malos poetas liberalis fuit.

13. *Hispanos & Gallos donaret*] Probat exemplo Syllæ, qui cum milites Gallos & Hispanos quorum erat usus in bellis opera, civitate donarit, haud dubie Archiam civitate donavisset, si hanc ab illo gratiam Archias petivisset; quod confirmat exemplo mali poetæ, &c.

15. *Alternis versibus longiusculis*] Id est hexametris & pentametris, vel illis versibus quales ab Horatio plurimi scripti sunt.

16. *Quas tunc vendebat*] Dedit illi ex bonis civium Rom. quæ sub hasta vendebat in foro, quod Marii partibus studuissent. id invidiose contra Syllam dicit.

scri-

ſcriberet. Qui [b] ſedulitatem mali poetæ duxerit aliquo tamen præmio dignam; hujus ingenium, & virtutem in ſcribendo, & copiam non expetiſſet? Quid? à Q. Metello Pio, familiariſſimo ſuo, qui civitate multos donavit, neque per ſe, neque per Lucullos impetraviſſet? qui præſertim uſque eo de ſuis rebus ſcribi cuperet, ut etiam Cordubæ natis poetis pingue quiddam ſonantibus, atque peregrinum, tamen aureis ſuas [c] dederet. Neque enim eſt hoc diſſimulandum, quod obſcurari non poteſt, ſed præ nobis ferendum: trahimur omnes laudis ſtudio, & optimus quiſque maxime gloria ducitur. Illi ipſi Philoſophi, etiam in illis libellis, quos de contemnenda gloria ſcribunt, nomen ſuum inſcribunt: in eo ipſo, in quo prædicationem, nobilitatemque deſpiciunt, prædicari ſe, ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, ſummus ille vir, & imperator, Attii, amiciſſimi ſui carminibus, templorum ac monumentorum aditus exornavit ſuorum. Jam vero ille, qui cum Ætolis, Ennio comite, bellavit Fulvius, non dubitavit [d] Martis manubias Muſis conſecrare. Quare in qua urbe imperatores prope armati poetarum nomen, & Muſarum delubra coluerunt, in ea non debent togati Judices à Muſarum ho-

[b] *diligentiam.* [c] *accommodaret.* [d] *belli.*

22. *Qui præſertim*] Probat Archiam potuiſſe obtinere civitatem à Metello, qui cum ſumma laudis cupiditate flagraret, incultos poetas ad res ſuas celebrandas aſſumpſit.

23. *Cordubæ natis*] Corduba urbs in Hiſpania Bætica, in qua nati ſunt plures eruditione viri clariſſimi, inter quos potiſſimum duo Senecæ & Lucanus commendantur.

Ib. *Pingue quiddam ſonantibus & peregrinum*] Imperitiam illorum poetarum carpit, quorum ſtylus indoctus &, ut vulgo dicitur, pingui Minerva elaboratus, neque Latinus ſatis eſt, quia in eo peregrina quædam vocum expreſſio reperitur, quæ Romanæ linguæ puritatem non ſapit. certe in iis ſupra memoratis authoribus quidam ſtylus eſt turgidus, & inflatus, quem facile hinc eſt obſervare à temporibus Ciceronis ad ætatem uſque Senecarum, & Lucani in Cordubenſibus viguiſſe.

30. *D. Brutus*] D. Brutus Conſul fuit cum Scipione anno v. c. 616. & in Hiſpaniam cum imperio profectus ſexaginta Gallæciorum millia oppreſſit. Unde Gallæcius dictus eſt. Vide Paterculum, & Strabonem.

31. *Attii*] Attius ſive Accius ſcriptor tragœdiarum fuit, cujus meminit Horatius Serm. 1. Sat. 10. *Nil comis tragici mutat Lucilius Acci.*

33. *Bellavit Fulvius*] Cum Fulvius Nobilior bellum illaturus in Ætoliam profectus eſt, duxit ſecum Ennium, quod authore Cicerone lib. 1. Tuſcul. quæſt. à Catone Fulvio tanquam probrum objectum eſt.

34. *Manubias*] Manubiæ appellantur pecuniæ à Quæſtore ex venditione prædæ redactæ.

34. *Quare in qua urbe, &c.*] Concluſio à majore, ſic profertur. cum imperatores bellicis laboribus impediti poetas ita coluerint, ut eorum alii templorum ac monumentorum ſuorum aditus carminibus exornarint, alii ſecum comites duxerint, ac Muſis belli manubias conſecrarint: nos certe qui togati ſumus, & in otio cum dignitate vivimus, & ad hæc ſtudia excolenda, & ad honorandos poetas, eoſque conſervandos invitamur. certe Brutus monumenta ſua Attii carminibus exornavit: Ennium Fulvius voluit habere comitem.

nore,

nore, & à poetarum salute abhorrere. Atque ut id libentius faciatis, jam me vobis, Judices, indicabo, & de meo quodam amore gloriæ nimis acri fortasse, verumtamen honesto, vobis confitebor. Nam quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute hujus urbis atque imperii, & pro vita civium, proque universa republ. gessimus, attigit hic versibus, atque inchoavit: quibus auditis, quod mihi magna res & jucunda visa est, hunc ad perficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum, periculorumque desiderat, præter hanc laudis & gloriæ: qua quidem detracta, Judices, quid est quod in hoc tam exiguo vitæ curriculo, & tam brevi, tantis nos in laboribus [e] exerceamus? Certe si nihil animus præsentiret in posterum, &, si quibus [f] regionibus vitæ spatium circumscriptum est, [g] eisdem omneis cogitationes terminaret suas; nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis, vigiliisque angeretur, nec toties de vita ipsa dimicaret. [h] Nunc insidet quædam in optimo quoque virtus, quæ nocteis & dies animum gloriæ [i] stimulis concitat: atque admonet, non cum vitæ tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandam. An vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in repub. atque in his vitæ periculis laboribusque versamur, ut cum usque ad extremum spatium, [l] nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An cum statuas & imagines non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerint, consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniis expressam & politam? Ego vero omnia, quæ gerebam, jam tum in gerendo spargere me, ac disseminare arbitrabar in orbis terræ memoriam sempiternam. Hæc vero sive à meo sensu post

[e] *fatigemus.* [f] *terminis.* [g] *& interiret cum corpore.* [h] *sed.* [i] *cupiditate.* [l] *nunquam tranquille & otiose vixerimus.*

40 *Pro salute hujus urbis*] Cicero fatetur eodem desiderio laudis se teneri, quo alii, qui poetas secum habuerunt, adeoque exhortatum fuisse Archiam ut, quod opus de se propter conjurationem extinctam inchoaverat, perficeret.

48. *Animus præsentiret in posterum*] Docet quod nisi animus immortalem se futurum præsentiret, non tot se laboribus & curis torqueret.

51. *De vita ipsa demicaret*] Dimicare de vita animus, qui immortalis est, non potest: quare per animum, ipsum hominem intelligit.

56. *Tam parvi animi*] Parvi est animi cum sciamus omnia esse interitura, hoc parvum vitæ spatium assiduis laboribus & periculis conterere.

59. *An cum statuas & imagines*] Ostendit, si statuas homines ambiant, quæ vetustate collabuntur, optare potius debere consiliorum suorum & virtutum imagines, quæ per poetas ad perpetuam nominis gloriam exprimuntur.

64. *Spargere me*] Metaphora sumpta ab Agricolis qui semina spargunt, ut metant.

65. *Sive à meo sensu*] Videtur hic dubitare Cicero de animorum immortali

post mortem abfutura sunt, sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebunt, nunc quidem certe cogitatione quadam, speque delector.

nitate, atque sive animo suo extincto penitus non sentiat, sive senserit post mortem, se res præclaras gessisse, se tamen nunc recordatione earum consolari.

66. *Sapientissimi homines*] Pythagoras, Socrates, atque omnes magnæ Græciæ sapientes animos hominum divinos esse senserunt, iisque cum ex corpore abiissent, optimis quibusque patere aditum ad cœlum.

67. *Ad aliquam animi partem*] Partes esse varias animorum crediderunt quidam è veteribus illis, quarum aliæ alia multa in æternitate contemplabantur, aliæ respiciebant quæ præclare quondam in hac vitæ mortalitate gesserant. Plato vero ait tres animæ partes esse, unam, qua homo discit: alteram, qua irascitur; tertiam, qua voluptatum cupiditate ducitur: duas illas posteriores cum corpore perire; primam in qua ratio inest, remanere cum animo.

68. *Cogitatione quadam*, &c.] Dum cogitat animum suum esse immortalem, sperat futurum, ut post mortem sentiens quæ præclare gessit, eorum recordatione consolationem aliquam percepturus sit Cicero.

PERORATIO.

VII. Quare, conservate, Judices, hominem pudore eo, quem amicorum studiis videtis comprobari, tum dignitate, tum etiam venustate: ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis: caussa vero ejusmodi, quæ beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quæ cum ita sint, petimus à vobis, Judices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis negotiis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis, æternum se testimonium laudum daturum esse profitetur, quique est eo numero, qui semper apud omneis sancti sunt habiti atque dicti,

2. *Amicorum*] Maximos, & authoritate præstantes, quales sunt Luculli, Metelli, amicos habuit Archias.

Ib. *Venustate*] Laudat Archiam à venustate personæ, & ingenio: quo probari à viris maximis, & expeti potuit.

4. *Summorum hominum*] Maximo vir ingenio Archias habendus est, quod Mariis, Lucullis, Metellis his tantis viris placere potuit.

5. *Beneficio legis*] Probat valere illius causam tum à beneficio legis quæ à Syllano & Carbone lata est; tum authoritate municipii Heracliensis; tum testimonio Luculli, qui non opinari se, sed scire, &c. dicit: tum Metelli tabulis, apud quem professus est.

7. *Si qua non modo humana*, &c.] Affirmativè hæc particula. *Si*, ponitur. adeo ut sit ille sensus, quandoquidem Archias vestros imperatores, &c. semper ornavit, dignus est qui vobis non modo ab hominibus, sed ab ipsis diis commendetur.

10. *His recentibus periculis*] Pericula illa sunt quibus à Catilina Respub. exposita fuit.

sic

sic in vestram accipiatis ᵃ fidem, ut humanitate vestra levatus potius, quàm acerbitate violatus esse videatur. Quæ de caussa, pro mea consuetudine, breviter simpliciterque dixi, Judices, ea confido probata esse omnibus: quæ non fori, neque judiciali consuetudine, & de hominis ingenio, & communiter de ipsius studio locutus sum, ea, Judices, à vobis spero esse in bonam partem accepta: ab eo, qui judicium exercet, certe scio.

ᵃ *tutelam.*

14. *Violatus*] Violari acerbo aliquo judicio non debet Archias, quia sanctum est nomen Poëtæ.

16. *Non fori consuetudine*] Cicero postulaverat à Judicibus, ut novo quodam & inusitato dicendi genere sibi fas esset uti in defensione Archiæ.

17. *Communiter*] Tractavit locum communem de studio poëtico.

19. *Qui judicium exercet*] Prætor exercebat illud judicium, de cujus nomine nihil reperitur.

PRO
M. COELIO.

ARGUMENTUM.

M. Cœlius Rufus, eques Romanus, ingenio ac formâ liberali, cum adolescentiam in domo ac familiaritate Ciceronis egisset, postea vixit liberiùs, ac venit in familiaritatem Clodiæ uxoris Q. Metelli, quæ soror erat Clodii, ac quæ parum pudica mulier habebatur. cumque Cœlius illa familiarius uteretur, & forte auri certum numerum ab ea mutuo accepisset, indicatum est Clodiæ, venenum sibi parari à Cœlio, per Licinium quendam, qui pecuniâ servum ejus ad perficiendam rem aggressus erat. Itaque accusatur à Clodiæ, amicis Cœlius, ac potissimum à L. Atratino adolescente, cujus patrem Cœlius eodem tempore de ambitu accusabat. Alia præterea Cœlio crimina objecta sunt; v. g. patrem male tractasse; municipibus Puteolanis non probatum esse; Catilinæ fuisse familiarem; matronas attrectasse; Senatorem pulsasse; seditionem Neapoli concitasse; Pallæ bona invasisse; legatis Alexandrinorum necem intulisse.

PERSONÆ.

Accusatores Cœlii fuerunt Clodia, Atratinus, Herennius, & Balbus. Reus M. Cœlius. Patroni Cœlii M. Crassus, & Cicero. Prætor Domitius.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio anno urbis conditæ 697. Cornelio Lentulo & L. Martio Coss. ut existimare licet ex eo quod Dio scribit, legatos illos interfectos fuisse; agente verò Cicerone annum 51.

STATUS CAUSÆ

Conjecturalis est; 1. an aurum mutuum Cœlius sumpserit à Clodia: 2. an venenum paraverit. Genus autem judiciale est.

PARTES

Tres sunt; Exordium, Confutatio, & Peroratio.

EVENTUS.

Vicit Cicero, & absolutus Cœlius, postea præturam adeptus est, & interfectus civili bello Cæsarem inter & Pompeium.

EXORDIUM.

I. SI quis, Judices, forte nunc adsit ignarus legum, judiciorum, consuetudinis nostræ: miretur profecto, quæ sit tanta atrocitas hujusce caussæ, quod diebus festis, ludisque publicis, omnibus negotiis forensibus intermissis, unum hoc judicium [a] exerceatur: nec dubitet quin tanti facinoris reus [b] arguatur, ut, eo neglecto, civitas stare non possit: idem, cum audiat esse legem quæ de

INTERPRETATIO.

[a] *fiat.* [b] *accusetur.*

NOTÆ.

1. *Ignarus legum*] Hic Cicero per istas leges, Plautiam intelligit, quæ lata est à M. Plautio Tribuno-plebis, Cn. Pompeio Strabone, & L. Porcio Catone Coss. anno urbis 664. ut de iis qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur.

2. *Consuetudinis*] Consuetudo fuit Romanorum, ut primo quoque tempore seditiones vindicarentur: alioquin enim diebus festis judicia non exercebantur.

3. *Diebus festis*] Dies festi diis dedicati habebantur: quare ab omni opere alio abstinendum fuit: neque his Prætori licebat fari tria hæc verba, *do, dico, addico*. Dies autem alii *Festi* dicti sunt apud Romanos, alii *Profesti*, alii *Intercisi*. *Festi* dies Diis dicati erant: *Profesti* hominibus ad administrandam rem privatam publicamque concessi: *Intercisi* deorum hominumque erant communes. Festis inerant sacrificia, epulæ, ludi, feriæ: Profestis fasti comitiales, comperendini, stati, præliares. Intercisi, in se non in alios dividebantur: illorum enim dierum quibusdam horis fas erat, quibusdam fas non erat jus dicere. *Fasti* dies erant quibus licebat fari Prætori tria verba *do, dico, addico*: His contrarii *Nefasti*. Porro comitiales erant, quibus cum populo agi licebat: & feriis quidem lege agi poterat, cum populo agi non poterat; Comitialibus utrumque poterat. Comperendini, quibus vadimonium licebat dicere. Stati denique qui judicii causa cum peregrino instituebantur. Vide Macrobium lib. Sat. 1. cap. 15.

Ib. *Ludisque publicis*] Romæ feriebantur, dum ludi publici habebantur: quare causæ intermittebantur, & clausis tabernis forum exornabatur. Nota porro quòd per lucos in plurali spectacula Cicero intelligat; sic in epist. ad Q. fratrem, *Scripsi quo die ludi committebantur*. ludus verò in singulari de privatis dicitur, & de omni exercitatione gymnastica, cùm præceptor solus multos docet. Ita Pedianus.

6. *Esse legem*] De vi publica tulit legem Q. Lutatius Catulus, Consul cum C. Mario anno urbis 651. ut de seditiosis consceleratisque civibus qui armati senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rempublicam oppugnarint, quotidie, etiam diebus festis, ludisque publicis quæreretur.

sedi-

seditiosis consceleratisque civibus, qui armati senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rempublicam oppugnarint, quotidie quæri jubeat: legem non improbet, crimen, quod versetur in judicio, [c] requirat. cum audiat nullum facinus, nullam audaciam, nullam vim in judicium vocari; sed adolescentem illustri ingenio, industriâ, gratiâ, accusari ab ejus filio, quem ipse in judicium & vocet, & vocarit; oppugnari autem hunc opibus meretriciis: Atratini illius pietatem non reprehendat, muliebrem libidinem comprimendam putet; vos laboriosos existimet, quibus otiosis ne in communi quidem otio liceat esse. Etenim si attendere diligenter, existimare vere de omni hac caussa volueritis: sic [d] constituetis, Judices, nec descensurum quenquam ad hanc accusationem fuisse, cui, utrum vellet, liceret; nec, cum descendisset, quidquam habiturum spei fuisse, nisi alicujus intolerabili libidine, & nimis acerbo odio niteretur. sed ego Atratino, humanissimo atque optimo adolescenti, meo necessario, ignosco, qui habet excusationem vel pietatis, vel necessitatis, vel ætatis. si voluit accusare, pietati tribuo: si jussus est, necessitati: si speravit aliquid, pueritiæ: cæteris non modo nihil ignoscendum, sed etiam acriter est resistendum.

[c] *inquirat.* [d] *decernetis.*

12. *Ab ejus filio*] Cœlius accusabat iterum Polam Atratinum, qui fuerat jam absolutus, & Polæ Atratini filius adolescens Cœlii accusatione, paternum dolorem ulciscebatur, quod non tam veri criminis, quàm recriminationis locus videri judicibus debebat.

13. *Opibus meretriciis*] Id est, opibus Clodiæ, quæ propter incestum cum fratre Clodio pessimè audiit, & quæ hanc accusationem Cœlio conflavit.

14. *Muliebrem libidinem*] Hæc Clodia ex quo mortuus est Q. Metellus, cui nupserat, effudit se in omnem libidinem: imo ejus cum hoc Cœlio consuetudo suspecta fuit, quem illa, verso amore in odium, tandem accusavit.

15. *Laboriosos*] Laboriosos appellat suos judices, quod laborem sumant eodem ipso tempore quo vacare, & ludis publicis interesse deberent cum cæteris.

19. *Cui, utrum vellet, liceret*] Id est, cui liceret vel accusare, vel non accusare. Indicat autem, coactum fuisse Atratinum opibus illis meretriciis Clodiæ Cœlium accusare.

Ib. *Descendisset*] Vox hæc, *descendere ad judicium* Ciceroni familiaris est & usitata: opinor, quia fere omnes magnates Romæ in collibus habitabant. vel est metaphora sumpta ab illis qui pugnant, qui descendere vulgo in certamen dicuntur.

23. *Pietati*] Pietati paret Atratinus, quia patrem defendit, Cœlium accusando.

24. *Necessitati*] Jubenti parenti pareat necesse est filius.

Iq. *Pueritiæ*] Præceps est hæc ætas, & facile spe vanâ deluditur. quibus his tribus sic excusat Atratinum, ut judicii invidiam in alios accusatores ad Herennium, Balbum & Clodium rejiciat.

CONFUTATIO.

Duas partes continet ista Confutatio. Prior varia crimina complectitur, quæ in Cœlium conjecta sunt, ut citata in argumento hujus

 Oratio-

Orationis. Secunda pars complectitur aurum, quod aiebant accusatores Cœlium sumpsisse à Clodia; deinde venenum quod ei paratum à Cœlio dicebatur.

PRIMA PARS,

In quâ varia Cœlio objecta crimina diluit.

II. Ac mihi quidem videtur, Judices, hic introitus defensionis, adolescentiæ M. Cœlii maxime convenire, ut ad ea quæ accusatores, deformandi hujus caussa, detrahendæ, spoliandæque dignitatis gratiâ dixerunt, primum respondeam. Objectus est pater varie, quod aut parum splendidus ipse, aut parum pie tractatus à filio diceretur. De dignitate, Cœlius notis, ac majoribus natu, etiam sine mea oratione, tacitus facile ipse respondet. quibus autem propter senectutem, quod jam diu minus in foro nobiscum versatur, non æque est cognitus; hi sic * habeant: quæcunque in equite Romano dignitas esse possit, quæ certe potest esse maxima, eam semper in M. Cœlio habitam esse summam, hodieque haberi, non solum à suis, sed etiam ab omnibus, quibus potuerit aliqua de caussa esse notus. Equitis autem Romani esse filium, criminis loco poni ab accusatoribus, neque his judicantibus oportuit, neque defendentibus nobis. Nam quod de pietate dixistis, est quidem ista nostra existimatio, sed judicium certe parentis. quid nos opinemur, audietis ex juratis: quid parentes sentiant, lacrymæ matris, incredibilisque mœror, squalor patris, & hæc præsens mœstitia, quam cernitis,

* *intelligant.*

5. *Parum splendidus*] Arguerant adversarii Cœlii patrem indignum fuisse qui cum illustribus viris versaretur, propter vitæ sordes.

6. *Cœlius*] Pater hujus Cœlii, qui adest huic judicio, hoc maledictum facile potest diluere apud eos quibus notus est & cognitus; & iis qui eum ætate superant.

13. *Criminis loco*] Non quidem adversarii criminis reum esse arguebant, quod eques esset Romanus; sed quòd non tantâ nobilitate præditus, minus tolerabilis ejus videretur audacia.

14. *Neque his judicantibus, neque defendentibus nobis*] Sedebant judices equites Romani cum Senatoribus, & defendebat Cicero reum ipse quidem Senator, sed ex equestri genere natus. Itaque parum erat honestum accusatoribus coràm illis judicibus equestrem ei ordinem quasi vilem objicere.

15. *Est quidem nostra existimatio*] De ejus pietate existimabimus quidem ut nobis videbitur, sed de ea judicabit pater. *Existimatio* porrò est opinatio & conjectura. *judicium* verò est sententia, quæ re cognitâ pronunciatur.

16. *Quid nos opinemur*] Ex auditis testibus, quid oporteat de illo judicare constabit.

17. *Ex juratis*] Jurati testes dicuntur, quia antequam ad judicium producerentur, jurabant se veritatem dicturos. Venerant autem isti testes Puteolis advocati ad testimonium dicendum.

18. *Præsens mœstitia*] Sedebant in subselliis affines & propinqui sordidati & atrati ad misericordiam judicum excitandam. qui quonam affectu essent erga Cœlium, facile ex eorum lacrymis existimari poterat.

Luctus-

luctusque declarat. Nam, quod est objectum, municipibus esse adolescentem non [b] probatum suis: nemini unquam præsenti Puteolani majores honores habuerunt, quam absenti M. Cœlio: quem & absentem in amplissimum ordinem cooptarunt, & ea non petenti detulerunt, quæ multis petentibus denegarunt: iidemque nunc lectissimos viros, & nostri ordinis, & equites Romanos, cum legatione ad hoc judicium, & cum gravissima atque ornatissima laudatione miserunt. Videor mihi jecisse fundamenta defensionis meæ: quæ firmissima sunt, si nitantur judicio suorum. neque enim vobis satis [c] commendata hujus ætas esse posset, si non modo parenti tali viro, verum etiam municipio tam illustri ac tam gravi displiceret. Equidem, ut ad me revertar, ab his fontibus profluxi ad hominum famam: & meus hic forensis labor, vitæque ratio dimanavit ad existimationem hominum paullo latius commendatione, ac judicio meorum. Nam quod objectum est de pudicitia, quodque omnium accusatorum non criminibus, sed vocibus maledictisque celebratum est, id nunquam tam acerbe feret M. Cœlius, ut [d] eum pœniteat non deformem esse natum. sunt enim ista maledicta pervulgata in omneis, quorum in adolescentia forma & species fuit liberalis. Sed aliud est maledicere, aliud accusare. accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, hominem ut notet, argumento probet, teste confirmet: ma-

[b] *gratum.* [c] *placere.* [d] *ille doleat.*

19. *Municipibus*] Municipes dicebantur, qui in civitatem Romanam recepti muneris publici participes fiebant; sed tandem abusive municipes dicti sunt suæ cujusque civitatis cives. Ita Ulpianus.

20. *Puteolanis*] Puteoli civitas Campaniæ propter aquas calidas, à multitudine puteorum nominata.

22. *In amplissimum ordinem*] Amplissimus ordo fuit Senatorius, major ab hoc equester, & infimus plebeius. amplissimus autem ordo in municipiis *Curia* dicebatur, Romæ verò *Senatus*, & qui Romæ *Senatores*, in municipiis *Decuriones* dicebantur. at hic Cœlius ita se suis probavit, ut in illum ordinem cooptarint.

23. *Lectissimos viros*] Soliti erat Romanorum socii Romam legatos mittere, qui pro reis testimonium dicerent, qui se laudabiliter in provincia gesserant, vel pro eis nomine totius municipii deprecarentur.

24. *Nostri ordinis*] Non miserunt tantum Puteolanos Senatores, sed etiam Romanos. quanquam Senatores Romæ domicilium haberent, tamen cum erant in municipiis unde orti erant, legati decurionum decreto mittebantur.

27. *Nitantur judicio suorum*] Legunt alii, *nitatur*, referendo ad vocem defensionis. adeo ut ille sit sensus. firmissima fundamenta sunt, si judicio suorum municipum Cœlii defensio nitatur.

30. *Ab his fontibus*] Probat exemplo Cicero, se sibi ab hac eadem popularium suorum commendatione fecisse famam apud homines.

31. *Forensis labor*] Per forensem laborem, industriam qua valet in causis perorandis in foro, significat.

34. *Vocibus maledictisque*] Convicia & voces sæpe idem significant. Certe Ulpianus vult *convicium* appellari, quasi *convocium*, hoc est à collatione vocum, cum in unum complures voces conferuntur. Hic autem Cœlium ab impudicitia excusat.

38. *Rem ut definiat*] Qui accusat, debet certum crimen afferre, v.g. furtum, sacrilegium, cædem, &c. quod lege judiciorum aliquâ vindicetur.

ledictio autem nihil habet propositi, præter contumeliam: quæ si petulantius jactatur, convicium; si facetius, urbanitas nominatur. Quam quidem partem accusationis admiratus sum, & moleste tuli potissimum esse Atratino datam: neque enim decebat, neque ætas illa postulabat: neque id quod animadvertere poteratis, pudor patiebatur optimi adolescentis, in tali illum oratione versari. Vellem aliquis ex vobis robustioribus hunc maledicendi locum suscepisset: aliquanto liberius, & fortius, & magis more nostro refutaremus istam maledicendi licentiam. tecum, Atratine, agam lenius, quod & pudor tuus [e] moderatur orationi meæ: & meum erga te, parentemque tuum beneficium tueri debeo. Illud tamen te esse admonitum volo: primum qualis es, talem te esse existimes: ut quantum à rerum turpitudine abes, tantum te à verborum libertate sejungas: deinde ut ea in alterum ne dicas, quæ cum tibi falsò responsa sint, erubescas. quis est enim, cui via ista non pateat? qui isti ætati non possit, quam velit petulanter, etiam si sine ulla suspicione, at non sine argumento maledicere? Sed [f] istarum partium culpa est eorum qui te agere voluerunt: laus pudoris tui, quod ea te invitum dicere videbamus: ingenii, quod ornate politeque dixisti. Verum ad [g] istam omnem orationem brevis est defensio. nam quòd ætas M. Cœlii dare potuit isti suspicioni locum, fuit primum ipsius pudore, deinde etiam patris diligentia, disciplinaque munita: qui ut huic virilem togam dedit, nihil dicam hoc loco de me: tantùm sit, quantum vos existimatis: hoc dicam, hunc à patre continuo ad me esse deductum. nemo hunc M. Cœlium in illo ætatis flore vidit, nisi aut cum patre, aut mecum, aut in M. Crassi castissima domo: cùm artibus honestissimis erudiretur.

III. Nam quod Catilinæ familiaritas objecta Cœlio est, longe ab

[e] *reprimit orationem.* [f] *istius defensionis.* [g] *istas omnes objectiones.*

45. *In tali oratione versari*] Non debebat adolescens, qualis est Atratinus, versari in ea oratione, in qua agitur de impudicitia.

46. *Ex vobis robustioribus*] Robustiores vocat accusatores qui aliquâ sunt jam ætate provecti, quales sunt Herennius & Balbus.

50. *Beneficium tueri*] Hoc ait, quia aliquando defenderat Polam accusatum de ambitu.

51. *Qualis es, talem te esse existimes*] Monet ut nihil suâ virtute, formâ, ætate indignum faciat, aut loquatur; quemque ita moneat amicè, ut etiam modestè carpat.

62. *Virilem togam*] Positâ prætextâ & bullâ, virilem togam sumebant Romani anno ætatis decimo septimo, ut ex Suetonio licet conjicere.

64. *Ad me deductum*] Assumptâ virili togâ, statim adolescentes bonis moribus imbuendi, alicui claro viro à parentibus tradebantur. Sic Cicero deductum se ad Scævolam ait lib. de amicitia.

1. *Catilinæ familiaritas*] Purgat Cœlium, eumque Catilinæ familiarem non fuisse ostendit.

illa suspicione abhorrere debet. hoc enim adolescente, scitis consulatum mecum petisse Catilinam, ad quem si accessit, aut si à me discessit unquam, (quamquam multi boni adolescentes illi homini nequam atque improbo studuerunt:) tum existimetur Cœlius Catilinæ nimium familiaris fuisse. At enim postea scimus & vidimus esse hunc in illius amicis. Quis negat? sed ego illud tempus ætatis, quod ipsum sua sponte infirmum, aliorum libidine infestum est, id hoc loco defendo. fuit assiduus mecum, prætore me: non noverat Catilinam: Africam tum prætor ille obtinebat: secutus est annus: caussam de pecuniis repetundis Catilina dixit: mecum erat hic: illi ne advocatus quidem venit unquam. deinceps fuit annus, quo ego consulatum petivi: petebat Catilina mecum: nunquam ad illum accessit, a me nunquam recessit. Tot igitur annos versatus in foro sine suspicione, sine infamia, studuit Catilinæ iterum petenti. quem ergo ad finem putas custodiendam illam ætatem fuisse? Nobis quidem olim annus erat unus, ad cohibendum brachium toga, constitutus, & ut exercitatione ludoque campestri tunicati uteremur: eademque erat, si statim mereri stipendia cœperamus

2. *Consulatum mecum petisse*] Catilina contra Ciceronem petivit consulatum: sed cum eligi se statim sperasset, propter ambitionis suspicionem rejectus est, & ejus loco Cicero cum Antonio Consul creatus est. Vide Appianum lib. 2. bell. civil. tunc autem admodum erat adolescens Cœlius.

8. *Infestum*] Is infestus appellatur, teste Gellio, lib. 9. cap. 12. qui malum infert cuipiam.

9. *Assiduus mecum*] Catilinæ non potuit studere Cœlius, quia semper Ciceroni sic adhæsit, ut nunquam à latere ejus discederet.

10. *Africam Prætor obtinebat*] Pedianus in orat. in toga candida sic ait de illo: *Catilina ex prætura Africam obtinuit, quam cum graviter vexasset, legati Africani in senatu, jam tum absente illo, questi sunt, multæque graves sententiæ in senatu de eo dictæ sunt.*

11. *Causam de pecuniis repetundis dixit*] Causam dicere, authore Budæo, est subire judicium. Cum rediisset igitur ex Africa Catilina, Torquato & Cotta Coss. accusatus est repetundarum, & defensus à Cicerone, ut ait Fenestella, & accusatus à Pub. Clodio, qui Ciceronis postea fuit inimicus.

12. *Ne advocatus*] Advocatus ibi sumitur pro eo qui suam præsentiam amico commodat in judicio. etenim moris erat in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes advocare, quorum authoritate moveri posse judices putabantur.

15. *Studuit Catilinæ iterum petenti*] Petivit iterum consulatum Catilina, cum Silanum & Murænam competitores haberet. Sed iterum repulsam ille passus, præ iracundia cœpit perniciose de patria cogitare.

17. *Ad cohibendum brachium*] De hoc Seneca, lib. declam. 5. *Apud patres nostros qui forensia stipendia auspicabantur, nefas putabant brachium extra togam exerere: nam in toga pars quædam in dextra parte excurrebat, quæ sinus dicebatur, & in dextrum humerum ita rejiciebatur, ut illud obvolveret.*

18. *Ludoque campestri*] Exercitatione militari juvenes exercebantur ad bellum in Campo Martio; sed cursu potissimum, luctâ, saltu, jaculatione, equitatu, saltatione, &c.

Ib. *Tunicati*] Ita se exercebant adolescentes in illo campo, ut tunicâ semper ad majorem pudicitiam uterentur. Tunica porrò vestis brevior apud Romanos fuit, & sine manicis, quæ propriè viris conveniebat, & sub longiore veste induebatur.

19. *Statim mereri stipendia*] Stipendium dicitur æs militare, seu præmium quod militibus datur. Merentur autem stipendia qui milites fiunt.

[a] castrensis ratio ac militaris. quâ in ætate, nisi qui se ipse suâ gravitate, & castimoniâ, & cum disciplinâ domesticâ, tum etiam [b] naturali quodam bono defenderat; quoquo modo à suis custoditus esset, tamen infamiam veram effugere non poterat. Sed qui prima illa initia ætatis integra atque inviolata [c] præstitisset: de ejus famâ ac pudicitiâ cum is jam se [d] corroboravisset, ac vir inter viros esset, nemo loquebatur. Studuit Catilinæ, cum jam aliquot annos esset in foro Cœlius, & multi hoc idem ex omni ordine atque ex omni ætate fecerunt. habuit enim ille, sicuti meminisse vos arbitror, permulta maximarum non [e] expressa signa, sed [f] adumbrata virtutum. utebatur hominibus improbis multis, & quidem optimis se viris deditum esse simulabat. erant apud illum illecebræ libidinum multæ: erant etiam industriæ quidam stimuli ac laboris. flagrabant vitia libidinis apud illum: vigebant etiam studia rei militaris. neque ego unquam fuisse tale monstrum in terris ullum puto, tam ex contrariis diversisque inter se pugnantibus naturæ studiis, cupiditatibusque conflatum. Quis clarioribus viris quodam tempore jucundior? quis turpioribus conjunctior? quis civis [g] meliorum partium aliquando? quis [h] tetrior hostis huic civitati? quis in voluptatibus inquinatior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate avarior? quis in largitione effusior? Illa verò, Judices, in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitiâ, tueri obsequio, cum omnibus communicare quod habebat, [i] servire temporibus suorum omnium, pecuniâ, gratiâ, labore corporis, scelere etiam, si opus esset, & audacia: [l] versare suam naturam, & regere ad tempus, atque huc & illuc torquere & flectere; cum tristibus severè, cum remissis jucundè, cum senibus graviter, cum juventute comiter, cum facinorosis audacter, cum libidinosis luxuriosè vivere. Hac ille tam variâ multiplicique naturâ, cùm omneis omnibus ex terris homines improbos audaceisque collegerat, tum etiam multos forteis viros, & bonos specie quadam virtutis assimulatæ tenebat. neque unquam ex illo delendi hujus imperii tam sceleratus impetus exstitisset, nisi tot vitiorum tanta immanitas quibusdam facilitatis, & patientiæ radicibus niteretur. Quare ista conditio, judices, respuatur, nec Catilinæ familiaritatis crimen hæreat. est enim commune cum multis, & cum quibusdam etiam bonis. me ipsum, me, inquam, quondam pene ille decepit: cum & civis mihi bonus, & optimi cujusque cupidus, & firmus amicus, ac fide-

[a] *disciplina militaris.* [b] *probitate naturæ.* [c] *servasset.* [d] *grandior factus esset.* [e] *declarata.* [f] *ficta.* [g] *qui plures habuit fautores.* [h] *pejor.* [i] *subvenire periculis omnium.* [l] *mutare.*

26. *Studuit Catilinæ*] Studuit Catilinæ, cum secundò consulatum petivit.

54. *Conditio respuatur*] Ista objectio rejiciatur; respuere enim significat repudiare, & quasi cum sputo per contemptum rejicere.

lis

lis videretur. cujus ego facinora oculis prius, quam opinione, manibus ante, quam suspicione, deprehendi. cujus in magnis catervis amicorum si fuit etiam Cœlius, magis est, ut ipse moleste ferat errasse se, sicut & nonnunquam in eodem homine me quoque erroris mei pœnitet, quàm ut istius amicitiæ crimen reformidet. Itaque à maledictis pudicitiæ ad conjurationis invidiam oratio est vestra delapsa. posuistis enim, atque id tamen titubanter, & strictim, conjurationis hunc, propter amicitiam Catilinæ, participem fuisse: in quo non modo crimen non hærebat, sed vix diserti adolescentis cohærebat oratio. Qui enim tantus furor in Cœlio? quod tantum aut in moribus, naturaque vulnus, aut in re, atque fortuna? ubi denique est in ista suspicione Cœlii nomen auditum? Nimium multa de re minime dubia loquor: hoc tamen dico, non modo si socius conjurationis, sed nisi inimicissimus istius sceleris fuisset, nunquam conjurationis accusatione adolescentiam suam potissimum commendare voluisset: quod, haud scio, an de ambitu, & de criminibus istius sodalium ac sequestrium, quoniam huc incidi, similiter respondendum putem; nunquam enim tam Cœlius amens fuisset, ut, si se isto infinito ambitu commaculasset, ambitus alterum accusaret: neque ejus facti in altero suspicionem quæreret, cujus ipse sibi perpetuam licentiam optaret; nec si sibi semel periculum ambitus subeundum putaret, ipse alterum iterum ambitus crimine arcesseret, quod quanquam nec sapienter, & me invito facit, tamen est ejusmodi cupiditatis, ut, magis insectari alterius innocentiam, quam de se timide cogitare videatur. Nam quod æs alienum objectum est, sumptus reprehensi, tabulæ flagitatæ: videte quam pauca respondeam. Tabulas, qui in patris potestate est, nullas conficit. Ver-

58. *Oculis prius quàm opinione*] Prius patuerunt oculis crimina Catilinæ, quàm eorum reus crederetur: per Fulviam enim conjurationem accepit, antequam conjuratorum literæ in ponte Milvio fuissent deprehensæ.

60. *Si fuit etiam Cœlius*, &c.] Si inter tot Catilinæ amicos fuit Cœlius, longè justiùs conqueri debet, se in fraudem inductum fuisse, ut Cicero sæpenumero conquestus est, quàm vereri ne istius Catilinæ amicitia crimini sibi vertatur.

74. *Sequestrium*] Sequestres vel sunt authore Budæo, interpretes ambitus, & corrumpendarum tribuum authores, vel qui se tanquam mediatores ad populi gratiam pro candidatis aucupandam interponunt.

79. *Arcesseret*] Jam supra notatum est Cœlium ambitus crimine L. Atratinum semel accusasse, eundemque absolutum iterum accusasse.

80. *Quod quanquam*] Dicit Polam patrem Atratini immerito fuisse accusatum ut judicum vitet offensionem, quibus charus erat fortasse Pola.

83. *Sumptus reprehensi*] Valerius testatur eos, qui maximos sumptus fecissent, aut ingrati fuissent, aut æs alienum contraxissent, gravissimis suppliciis apud Romanos affectos fuisse.

Ib. *Tabulæ flagitatæ*] Moris fuit apud Romanos ut patresfamilias, quæcunque per singulos dies, aut acciperent, aut expenderent, ea primum properè ac festinanter in codicem memoriæ causâ paratum referrent, quæ adversaria dicebantur; deinde per ocium in aliis tabulis ordine, & accurate perscriberent. Eas tabulas *accepti & expensi*, nominabant.

84. *Qui in patris potestate est*] Filius-familias tabulas non conficit, quia præter

versuram nunquam omnino fecit ullam. Sumptus unius generis objectus est, habitationis: triginta millibus dixistis eum habitare. nunc demum intelligo, P. Clodii insulam esse venalem, cujus hic in ædiculis habitet, decem, ut opinor, millibus: vos autem, dum illi placere vultis, ad tempus ei mendacium vestrum accommodavistis.

IV. Reprehendistis, à patre quod semigrarit: quod quidem jam in hac ætate minime reprehendendum est. qui, cùm & [a] ex reip. caussa esset mihi quidem molestam, sibi tamen gloriosam victoriam consecutus, & per ætatem magistratus petere posset, non modo permittente patre, sed etiam suadente, ab eo semigravit. &, cum domus patris a foro longe abesset, quo facilius, & nostras [b] obire domos, & ipse à suis coli posset, conduxit in Palatio non magno domum. Quo loco possum dicere id, quod vir clarissimus M. Cras-

[a] *propter Rempub.* [b] *adire.*

præter peculium nihil habet: peculii tamen rationes conficere solitos & filiosfamilias, & servos satis constat ex titulo Digest. Pecul.

85. *Versuram nunquam*] Versura proprie fieri dicitur, 1. cum creditoris conversio quædam & mutatio fit, id est cum quis alii ut solvat, ab alio pecuniam mutuatur. 2. aliquando versuram facere simpliciter significat æs alienum contrahere, ut ex hoc Ciceronis loco patet. 3. Versuram facere dicitur is, qui æs alienum ex ære alieno solvit 4. Dicitur etiam versuram facere, cum minore fœnore acceptam quis pecuniam majore occupat.

86. *Triginta millibus eum habitare*] Objectum est conduxisse domum triginta sestertium millious ad habitandum, id est tribus librarum millibus.

87. *Insulam Clodii*] Insula, inquit, Festus, dicta proprie, quæ non jungitur communibus parietibus cum vicinis, sed circuitu publico aut privato cingitur: à similitudine videlicet earum terrarum, quæ fluminibus ac mari imminent, suntque in solo. ait autem Plinius lib. 36. cap. 15. quod Pub. Clodius sestertium centies, & quadragies octies habitaret.

88. *Millibus*] Centum libris nostratibus.

1. *A patre semigrarit*] Filii-familias adolescentes cum parentibus habitabant, à quibus discedere non potuerunt absque probro.

3. *Victoriam consecutus*] Cœlius accusavit Antonium affinem fuisse conjurationis Catilinariæ, atque adeo eum in exilium abire compulit: quod permolestum fuit Ciceroni, quia eum, sibi collegam in Consulatu, defenderat.

4. *Per ætatem Magistratus petere*] L. Villius Tribunus-plebis L. Manlio, & Q. Fulvio Coss. anno urbis 624. legem tulit, ut annus Quæsturæ non esset ante vigesimum septimum: Tribunatus ante trigesimum: Ædilitatis ante trigesimum septimum: Præturæ quadragesimum: Consulatus quadragesimum tertium: Et quod de quæstura dictum est, congruit cum eo, quod Polybius lib. 6. scribit, legem fuisse, ne quis Magistratum urbanum gereret, nisi decem stipendia confecisset. annus autem ad militandum legitimus fuit decimus-septimus.

8. *M. Crassus*] M. Crassus prior Cœlium defendit. Eum autem defendens optabat ut nunquam Ptolemæus venisset Romam, citatis ex Medea Ennii Poetæ versibus, quibus ancilla queritur Argo navem fuisse fabricatam, qua Jasone in Colchida devecto, Medea amore ejus capta fuerit. quos ille versus cum allegorice ad Ptolemæum accommodasset, Cicero eodem modo festive ad Cœlium & Clodium accommodat, dolens Cœlium in Palatium, ubi habitat Clodia, commigrasse, quod ei initium malorum fuit.

sus,

ſus, cum de adventu regis Ptolomæi quereretur, paullo ante dixit, *Utinam ne in nemore Pelio.* Ac longius quidem mihi contexere hoc carmen liceret: *Nam nunquam hera errans* hanc moleſtiam nobis exhiberet, *Medea animo ægra, amore ſævo ſaucia.* Sic enim, Judices, reperietis (quod, cum ad id loci venero, oſtendam) hanc Palatinam Medeam, migrationemque huic adoleſcenti cauſſam ſive malorum omnium, ſive potius ſermonum fuiſſe. Quamobrem illa, quæ ex accuſatorum oratione præmuniri jam, & fingi intelligebam, fretus veſtra prudentia, Judices, non pertimeſco. Aiebant enim fore teſtem ſenatorem, qui ſe Pontificiis comitiis [c] pulſatum à Cœlio diceret. à quo quæram, ſi prodierit, primum cur ſtatim nihil egerit? deinde, ſi id queri, quam agere maluerit, cur productus à vobis potius quam ipſe per ſe? cur tanto poſt potius, quam continuo, queri maluerit? ſi mihi ad hæc acute, arguteque reſponderit; tum quæram denique, ex quo iſte fonte ſenator emanet? nam ſi ipſe orietur & naſcetur ex ſeſe, fortaſſe ut ſoleo, commovebor. ſin autem, ut rivulus, arceſſitus, & ductus ab ipſo capite accuſationis veſtræ: læ-

[c] *verberatum.*

9. *Regis Ptolemæi*] Ptolemæus Rex Alexandrinus pulſus à ſuis venit Romam ut à Senatu populoque Romano reſtitueretur. eodem tempore legati Alexandrini contra eum venerunt: quorum Ptolemæus magnam partem per inſidias ſuſtulit, in iis principem legationis Dionem Academicum. Objecerant autem accuſatores Puteolis à Cœlio pulſatos fuiſſe.

10. *Utinam ne in nemore Pelio*] Verſus deſumpti ſunt ex Ennii Medea. Hæc autem cum propter Glaucam Creontis regis filiam, ſe à Jaſone contemptam cerneret, noctu regiam ingreſſa, radice à Circe inventa, ea virtute ut ignis extingui non poſſet, eandem incendit. Fertur autem Jaſonem protinus regiâ incensâ aufugiſſe, Creontem vero, & Glaucam igne fuiſſe conſumptos. Vide Diodorum lib. 5.

Ib. *Pelio*] Pelion mons eſt Theſſaliæ frequenti pinu referta. Ubi navis Argo, qua Jaſon vectus eſt, confecta fuit.

11. *Hera errans*] Clodia offenſa nunquam hac calumnia Cœlium afficeret.

12. *Medea*] Sub Medea Clodiam ſignificat, quæ inſanum ſuum amorem in Cœlium, in odium & iram convertit.

13. *Palatinam Medeam*] Clodia habitabat in monte Palatino, indeque eam Palatinam vocat.

18. *Pontificiis comitiis*] Pontificia comitia dicebantur, in quibus Pontifices creabantur. Tulit autem legem Cn. Domitius Ahenobarbus Trib. pleb. Cn. Mario & L. Aurelio Coſſ. anno urbis 650. ut non ſacerdotum collegia, ut antea, quem vellent cooptarent: ſed populi id beneficium eſſet. Cum autem populus per religionem ſacerdotia mandare non poſſet, rogavit ut minor pars populi, id eſt tribus ſeptemdecim vocarentur; & ab ea parte qui eſſet factus, is à collegio cooptaretur.

19. *Primum cur ſtatim*] Probat non pulſatum fuiſſe illum Senatorem à Cœlio, idque ex conjecturæ locis per interrogationem.

23. *Ex quo iſte fonte emanet*] Quærit Cicero an Senator ille ſponte ſua, an adverſariorum precibus adductus fuerit ad ferendum contra Cœlium teſtimonium.

25. *Ductus ab ipſo capite*] Si autem ille Senator corruptus eſt à Clodia, ut hanc accuſationem ſuſciperet, & contra Cœlium ferret teſtimonium, erit ſane quod lætetur Cicero, quod unus tantum ille reperiatur, qui Clodiæ cauſæ ſervire voluerit. hic metaphora ab aquis elegans eſt.

tabor,

tabor, cùm tanta gratia, tantiſque opibus accuſatio veſtra nitatur, unum ſenatorem ſolum eſſe, qui vobis gratificari vellet, inventum. Nec tamen illud genus alterum nocturnorum teſtium pertimeſco. eſt enim dictum ab illis, fore, qui dicerent, uxores ſuas à cœna redeunteis attrectatas eſſe à Cœlio. graves erunt homines, qui hoc jurati dicere audebunt: cum ſit his confitendum, nunquam ſe ne congreſſu quidem, & conſtituto cœpiſſe de tantis injuriis experiri. Sed totum genus oppugnationis hujus, judices, & jam [d] proſpicitis animis, &, cum inferetur, propulſare debebitis. non enim ab iiſdem accuſatur M. Cœlius, à quibus oppugnatur. palam in eum tela jaciuntur, clam ſubminiſtrantur. Neque id ego dico, ut invidioſum ſit in eos, quibus glorioſum hoc etiam eſſe debet. funguntur officio: defendunt ſuos: faciunt quod viri fortiſſimi ſolent: læſi dolent, irati efferuntur, pugnant laceſſiti. ſed veſtræ ſapientiæ tamen eſt, Judices, non, ſi cauſſa juſta eſt viris fortibus oppugnandi M. Cœlium, ideo vobis quoque vos cauſſam putare eſſe juſtam, alieno dolori potius quam veſtræ fidei, conſulendi. Quæ ſit multitudo in foro, quæ genera, quæ ſtudia, quæ varietas hominum, videtis. ex hac copia, quam multos eſſe arbitramini, qui hominibus potentibus gratioſis, diſertis, cum aliquid eos velle arbitrentur, ultro ſe offerre ſoleant, operam navare, teſtimonium polliceri. Hoc ex genere ſi qui ſe in hoc judicium forte projecerint, [e] excluditote eorum cupiditatem, Judices, ſapientia veſtrà: ut eodem tempore hujus ſaluti, & religioni veſtræ, & contra periculoſiſſimas hominum potentias conditioni omnium civium providiſſe videamini. Equidem vos ab-

[d] intelligitis. [e] rejicite.

28. *Nocturnorum teſtium*] Ridicule jocatur in teſtes, quos idcirco nocturnos vocat, ad eorum obſcuritatem alludens, quia noctu commode videri non poterant.

30. *Attrectatas*] Ita à mulieribus contrectandis abſtinebant Romani, ut à Magiſtratu matronæ ne quidem ſubmoverentur, ut Feſtus refert, ne pulſari ſubmoverive viderentur.

Ib. *Jurati*] Qui teſtimonium erant laturi, jurabant; quare religione verum dicere tenebantur.

31. *Congreſſu & conſtituto*] Moris fuit antequam ad judicem provocarent, ut domi apud amicos communes experirentur, ſi forte ſedari ab iis controverſia poſſet. *experiri* autem, vel *experiri jus*, lege agere eſt; inde deducto verbo, quod qui rem aliquam judicio petunt, ii, quod juris ſe habere ad eam rem petendam arbitrantur, id ad judices tentandi, & experiundi cauſâ exponunt.

35. *Palam tela jaciuntur*] Oſtendit quod alii, ut Herennius, Atratinus, Balbus ſe palam accuſatores profiteantur, ſumpta à militibus metaphora, quorum alii ſagittas evibrant, alii ſuppeditant.

42. *Quam veſtræ fidei*] Per hanc vocem, *fidei*, religionem atque innocentiam, quam vulgo conſcientiam dicimus, ſignificat. cum enim judices jurarent, nihil contra fidei ſuæ ſanctitatem præſtare debebant.

45. *Gratioſis*] Gratioſi vulgo dicuntur, qui amicis abundant.

46. *Teſtimonium polliceri*] Pollicemur ſponte, promittimus rogati, inquit Servius. hic autem invidiam ex potentia, adverſariis conciliat.

ducam

ducam à testibus, neque hujus judicii veritatem, quæ mutari nullo modo potest, in voluntate testium collocari sinam: quæ facillime effingi, nullo negotio flecti, ac detorqueri potest. argumentis agemus: signis omni luce clarioribus crimina refellemus: res cum re, caussa cum caussa, ratio cum ratione pugnabit.

V. Itaque illam partem caussæ facile patior graviter, & ornate à M. Crasso peroratam, de seditionibus Neapolitanis, de Alexandrinorum [a] pulsatione Puteolana, de bonis Pallæ. vellem dictum esset ab eodem etiam de Dione: de quo ipso tamen quid est, quod exspectetis, quod is qui fecit, aut non timet, aut etiam fatetur? Etenim reus, qui dictus est, & adjutor fuisse & conscius, P. Ascitius, is judicio est liberatus. Quod igitur est hujusmodi crimen, ut, qui commisit, non neget: qui non negavit, absolutus sit: id hic pertimescat, qui non modo à facto, verum etiam à conscientiæ suspicione abfuit? & si Ascitio caussa plus profuit, quam nocuit invidia; huic oberit tuum maledictum, qui istius facti non modo non suspicione, sed ne infamia quidem est [b] aspersus? At prævaricatione est Ascitius liberatus. Perfacile est isti loco respondere mihi præsertim, à quo illa causa defensa est. sed Cœlius optimam caussam Ascitii esse arbitratur: cujusmodi autem sit, à sua putat esse sejunctam: neque solum Cœlius, sed etiam adolescentes humanissimi, & doctissimi, rectissimis studiis, atque optimis artibus prædití, Titus, Caiusque Coponii; qui ex omnibus maxime Dionis mortem doluerunt: qui cum doctrinæ studio, atque humanitatis, tum etiam hospitio Dionis [c] tenebantur. habitabat is apud L. Luccejum, ut audistis: fuerat ei cognitus Alexandriæ. quid aut hic, aut summo splendore præditus, frater ejus, de M. Cœlio existimet, ex ipsis, si producti erunt, audietis. Ergo hæc removeantur, ut aliquando, in quibus caussa nititur, ad ea veniamus. Animadverti enim, judices, audiri à vobis meum familiarem L. Herennium perattente, in quo etsi magna ex parte ingenio ejus, & dicendi genere quodam tenebamini: tamen nonnunquam verebar ne illa subtiliter ad crimi-

[a] *cæde.* [b] *notatus.* [c] *delectabantur.*

2. *De seditionibus Neapolitanis*] Exortæ quædam fuerant Neapoli seditiones, quibus cum nequidem interfuisset Cœlius, tamen quasi earum author à Clodia accusatus est.

Ib. *Neapolitanis*] Neapolis Italiæ civitas nobilissima, quæ & Parthenope dicta est.

3. *De bonis Pallæ*] Hæc falsò erepta à Cœlio dicebantur.

4. *De Dione*] Fuit hic Dio Alexandrinorum legatus, quem Pub. Ascitius interfecit: qui tamen judicio absolutus est. Unde crimen illud in Cœlium derivandum non est.

11. *Huic oberit*] Cœlio non debet obesse interfecti Dionis crimen, cum illius author illud ipsum non neget.

12. *Prævaricatione*] Prævaricatione utitur, qui prodita causa sua diversam partem adjuvat.

22. *Si producti erunt*] Id est si ad testimonium dicendum advocati sint omnes illi qui Dionis erant amici, hanc ejus criminis suspicionem a Cœlio removebunt.

nandum

nandum inducta oratio ad animos vestros sensim, ac leniter accederet. dixit enim multa de luxuria, multa de libidine, multa de vitiis juventutis, multa de moribus; &, qui in reliqua vita mitis esset, & in hac suavitate humanitatis, qua prope jam delectantur homines, versari perjucunde soleret, fuit in hac caussa pertristis quidam patruus, censor, magister: objurgavit M. Cœlium, sicut neminem unquam parens: multa de incontinentia, intemperantiaque disseruit. Quid quæritis, judices? ignoscebam vobis attente audientibus, propterea quod egomet tam triste illud, & tam asperum genus orationis horrebam. Ac prima pars fuit illa, quæ me minus movebat, fuisse meo necessario Bestiæ Cœlium familiarem, cœnasse apud eum, ventitasse domum, studuisse præturæ. Non me hæc movent, quæ perspicue falsa sunt. etenim eos una cœnasse dicit, qui aut absunt, aut quibus necesse est idem dicere. Neque vero illud me commovet, quod sibi in Lupercis sodalem esse Cœlium dixit. fera quædam sodalitas, & plane pastoritia, atque agrestis [a] germanorum Lupercorum: quorum coitio illa silvestris ante est instituta, quam humanitas, atque leges: siquidem non modo nomina deferunt inter se sodales, sed etiam commemorant sodalitatem in accusando, ut ne quis, si id forte nesciat, timere videatur. Sed hæc omittam: ad illa, quæ me magis moverunt, respondebo. Deliciarum objurgatio fuit longa, & ea lenior: plusque disputationis habuit quam atrocitatis: quo etiam audita est attentius. Nam P. Clodius amicus meus, cùm se gravissime, vehementissimeque jactaret, & omnia inflammatus ageret tristissimis verbis, voce maxima: tametsi probabam ejus eloquentiam, tamen non pertimescebam. aliquot enim in caussis

[a] *verorum.*

32. *Pertristis quidam patruus*] Id est Severus censor; qua significatione vox ista sumitur ab Horatio Sat. 3. lib. 2. *Sive ego pravè, seu rectè hoc volui, ne sis patruus mihi.*

38. *Necessario Bestiæ*] Bestia hic ambitus accusatus est, sed defensus à Cicerone fuit; cujus ipse meminit epist. 7. ad Q. Fratrem; arguebatur autem cœlius habuisse cum Bestia familiaritatem.

39. *Studuisse Præturæ*] Opem tulisse Bestiæ in petitione Præturæ, & sæpius in ejus venisse domum objiciebatur.

40. *Aut quibus necesse est idem dicere*] Intelligit amicos Clodiæ qui eadem dicere cum illa debebant.

42. *In Lupercis*] Lupercalia erant dies festi qui Februario mense Pani dedicati peragebantur, quorum sacerdotes Luperci nudi subligaculis subcincti per urbem vagabantur quasi lupos arcerent. Ita Varro, Plinius, & Servius. Luperci porro cum Potitiis Herculis sacerdotibus antiquissimi omnium fuerunt, jam inde ab Evandro ipso ante Æneæ in Italiam adventum instituti.

Ib. *Sodalem*] Sodales sunt, inquit Caius, qui ejusdem collegii sunt. lib. 4. D. de colleg. & corp.

Ib. *Fera quædam Sodalitas*] Feram vocat sodalitatem propter ejus antiquitatem, ut pote quæ condita sit ante Romam.

50. *Clodius amicus meus*] Ironia. Certe olim summa fuerat Ciceronem inter & Clodium amicitia; sed ab eo tempore quo contra eum testatus est Cicero, quod sacra bonæ Deæ violasset, summa fuit inimicitia: tunc autem maxime cum hanc orationem habuit.

eum

cum videram frustra litigantem. tibi autem, Balbe, respondebo, primum precario, si licet, si fas est, defendi à me eum, qui nullum convivium [e] renuerit, qui unguenta sumpserit, qui Baias viderit. Equidem multos & vidi in hac civitate, & audivi, non modo qui primoribus labris gustassent genus hoc vitæ, & extremis, ut dicitur, digitis attigissent: sed qui totam adolescentiam voluptatibus dedidissent, emersisse aliquando, & se ad frugem bonam, ut dicitur, recepisse, graveisque homines, atque illustreis fuisse. Datur enim concessu omnium huic aliquis ludus ætati, & ipsa natura profundit adolescentiæ cupiditates: quæ si ita erumpunt, ut nullius vitam [f] labefactent, nullius domum evertant, faciles & tolerabiles haberi solent. Sed tu mihi videbare ex communi infamia juventutis aliquam invidiam Cœlio velle [g] conflare. itaque omne illud silentium, quod est orationi tributum tuæ, fuit ob eam caussam, quod uno reo proposito, de multorum vitiis cogitabamus. Facile est accusare luxuriem: dies jam me deficiet, si quæ dici in eam sententiam possunt, coner expromere. de corruptelis, de adulteriis, de protervitate, de sumptibus, immensa oratio est: ut tibi reum neminem, sed vitia proponas, res tamen ipsa & copiose, & graviter accusari potest. Sed vestræ sapientiæ est, judices, non abduci ab reo: nec quos aculeos habeat severitas, gravitasque vestra, cum eos accusator [h] erexerit in rem, in vitia, in mores, in tempora, emittere in hominem, & in reum: cum is non suo crimine, sed multorum vitio sit in quoddam odium injustum vocatus. Itaque severitati tuæ, ut oportet, ita respondere non audeo: erat enim meum deprecari [i] vacationem adolescentiæ, veniamque petere: non, inquam, audeo: perfugiis non utor ætatis: concessa omnibus jura dimitto: tantum peto, ut, si qua est invidia communis hoc tempore æris alieni, petulantiæ, libidinum juventutis, quam video esse magnam, ne huic a-

[e] *vitaverit.* [f] *contaminent.* [g] *parare.* [h] *defixerit.* [i] *immunitatem.*

54. *Frustra litigantem*] Sæpe causa ceciderat Clodius, imo videtur Cicero latenter indicare prævaricationis fuisse suspectum.

55. *Primum precario*] Respondet jam Balbo alteri accusatori, cui cum bona ejus venia se responsurum dicit.

56. *Unguenta sumpserit*] Unguenta odores sunt, quibus deliciosi homines utebantur: Id autem arguebat in Cœlio Balbus.

Ib. *Baias viderit*] Baiæ aquæ calidæ sunt in Campania Puteolos inter & Misenum, tam opportunæ voluptatibus corporis, quam morbis depellendis.

57. *Primoribus labris gustassent*] Proverbium est ductum ab iis, qui cibum aut potum tenuiter degustant, nihil inde in stomachum transmittentes.

58. *Extremis digitis*] Proverbium ejusdem significationis cum superiore.

66. *Omne illud silentium*] Auditus quidem est Clodius attente, non quia unum Cœlium accusabat, sed quia universim corruptos juventutis mores oratione sua describebat. Hinc autem nihil in Cœlium efficiebat, quia nihil eorum in eo fuisse probabat.

70. *De protervitate*] Budæus hunc locum explicans, ait protervum eum dici, qui sibi circa libidines temperare non potest.

liena

liena peccata, ne ætatis ac temporum vitia noceant. Atque ego idem, qui hæc postulo, quin criminibus, quæ in hunc propriè conferuntur, diligentissimè respondeam, non recuso.

SECUNDA PARS CONFUTATIONIS.

De auro & veneno.

Ostendit in hac parte Cicero, totum crimen veneni & auri confictum esse à Clodia muliere impudica, quam sprevit Cœlius.

VI. Sunt autem duo crimina, auri, & veneni: in quibus una, atque eadem persona versatur. Aurum sumptum à Clodia, venenum quæsitum, quod Clodiæ daretur, dicitur. omnia sunt alia, non crimina, sed maledicta, jurgii petulantis magis, quàm publicæ quæstionis. adulter, impudicus, sequester, convicium est, non accusatio. nullum est enim fundamentum horum criminum, nulla sedes. voces sunt contumeliosæ, temere ab irato accusatore, nullo auctore, emissæ. Horum duorum criminum video fontem, video auctorem, video certum nomen, & caput. auro opus fuit; sumpsit à Clodia, sumpsit sine teste, habuit quamdiu voluit. maximum video signum cujusdam egregiæ familiaritatis. necare eandem voluit, quæsivit venenum, sollicitavit quos potuit, paravit locum, constituit, attulit. magnum rursus odium video cum crudelissimo discidio extitisse. Res est omnis in hac caussa nobis, Judices, cum Clodia, muliere non solùm nobili, sed etiam nota: de qua ego nihil dicam, nisi depellendi criminis caussa. sed intelligis pro tua præstanti prudentia Cn. Domiti, cum hac sola rem esse nobis: quæ si se aurum Cœlio commodasse non dicit, si venenum ab hoc sibi paratum esse non arguit; petulanter facimus, si matremfamilias secus, quam matronarum sanctitas po-

2. *Persona*] Clodius accusavit Cœlium de auri & veneni crimine.

5. *Sequester*] Sequester hic dicitur de eo qui adulteria conciliat.

9. *Certum nomen*] Per illas voces, *certum nomen*, crimen intelligit, de quo lex aliqua judiciorum perlata erat quod tum *certum nomen* habere dicebatur: de quo autem nulla erat lex, *incertum* habebatur. Vide Cic. 3. de inventione.

15. *Sed etiam nota*] Nota, id est famosa libidinum suarum nomine.

Ib. *Depellendi criminis causâ*] Depellendi à Cœlio, qui falsò accusatur.

17. *Aurum Cœlio commodasse*] Probabile est aurum illud signatum non fuisse; (creditum enim aut mutuò datum dixisset) sed aurum solidum & factum, id est aliquod ornamentum, ut statua, aut quid ejusmodi quod amico pro tempore commodatur, & recipitur postea.

19. *Matremfamilias*] In Pandectis matremfamilias & matronam pro eadem usurpari legimus; hoc est pro muliere pudica & honesta, sive vidua sit, sive nupta. Festus vult appellari matronas, quibus habendi stolas jus erat. Patet autem ex hoc Ciceronis textu promiscuè verbum utrumque usurpari.

stulat,

stulat, nominamus: sin istâ muliere remotâ, nec crimen ullum, nec opes ad oppugnandum Coelium illis relinquentur, quid est aliud quod nos patroni facere debeamus, nisi ut eos, qui insectantur, repellamus? quod quidem facerem vehementiùs, nisi intercederent mihi inimicitiæ cum istius mulieris viro: fratrem volui dicere: semper hîc erro. nunc agam modice, ne longius progrediar, quam me mea fides, & caussa ipsa coget. neque enim muliebreis unquam [a] inimicitias mihi gerendas putavi, præsertim cum ea, quam omnes semper amicam omnium potiùs, quàm cujusquam inimicam putaverunt. sed tamen ex ipsâ quæram prius, utrum me secum severe, & graviter, & prisce agere malit; an remisse, ac leniter, & urbane. si illo austero more ac modo: aliquis mihi ab inferis [b] excitandus est, ex barbatis illis, non hac barbulâ, quâ ista delectatur: sed illâ horridâ, quam in statuis antiquis & imaginibus videmus, qui objurget mulierem, & pro me loquatur, ne ista mihi forte succenseat. Existat igitur ex hac ipsa familia aliquis, ac potissimum Cæcus ille. minimum enim dolorem capiet qui istam non videbit. qui profecto si exstiterit, sic aget, & sic loquetur: Mulier, quid tibi cum Coelio? quid cum homine adolescentulo? quid cum alieno? cur aut tam familiaris huic fuisti, ut aurum commodares; aut tam inimica, ut venenum timeres? non patrem tuum videras, non patruum, non avum, proavum, atavum audieras consules fuisse? non denique modo te Quinti Metelli matrimonium tenuisse sciebas, clarissimi & fortissimi viri, patriæque amantissimi, qui simul ac [c] pedem limine extulerat, omneis prope civeis virtute, gloriâ, dignitate superabat? cui cum ex amplissimo ge-

[a] *habendas controversias.* [b] *revocandus.* [c] *exiverat de civitate.*

24. *Istius mulieris viro*] P. Clodium festivè designat, quem Plutarchus incestam cum tribus suis sororibus consuetudinem habuisse scribit.

28. *Inimicam putaverunt*] Ironicè alludit ad meretriciam Clodiæ familiaritatem.

31. *Ex barbatis illis*] Teste Plinio, tonsoribus usi non sunt Romani ante annum 454. & primus omnium instituit radi Africanus.

32. *Hac barbula*] Pungit Clodiam, quæ barbatulo amatore, & fratre suo maxime tenebatur.

34. *Ne isto*] Clodia.

35. *Cæcus ille*] Appius Clodius abavus ipsius Clodiæ, Cæcus dictus est, quia longam annorum seriem orbatus luminibus egit, ut refert Valerius lib. 8. cap. 14. Stemma Clodianum descriptum habet Nic. Abrahamus in Orat. pro Coelio Num. xxxiii. Not. 5.

37. *Mulier, quid tibi cum Coelio?*] Prosopopœia elegans, quâ in persona Cæci Clodiam carpit.

39. *Non patrem tuum videras*] Appius Claudius Pulcher, Clodiæ parens, Consul fuit cum Pub. Servilio Isaurico, anno urbis conditæ 674. Suetonius in Tib. cap. 1. refert, Claudios duodetriginta consulatus, quinque dictaturas, censuras septem, triumphos sex, duas ovationes obtinuisse.

41. *Q. Metelli*] Q. Metellus Celer, qui fuit Consul anno urbis 693. Clodiam uxorem habuit.

44. *Ex amplissimo genere*] Ex familia Clodiana Patricia transiverat in familiam Metellorum, quia Metello Celeri nupserat. Amplissima tum Clodiorum, tum Metellorum familia fuit, cum hoc discrimine, quòd Clodii illi patricii, Metelli plebeii fuerint. E gente autem Cæciliâ, fuerunt Metelli, sic dicti à voce militari, quæ Mercenarium significat.

nere in familiam clarissimam nupsisses, cur tibi Cœlius tam conjunctus fuit? cognatus? affinis? viri tui familiaris? nihil horum. quid igitur fuit, nisi quædam temeritas ac libido? nonne te, si nostræ imagines viriles non commovebant, ne progenies quidem mea, Q. illa Clodia, æmulam domesticæ laudis in gloria muliebri esse admonebat? non virgo illa Vestalis Claudia, quæ patrem complexa triumphantem ab inimico tribuno-plebis de curru detrahi passa non est? cur te fraterna vitia potius, quàm bona paterna, & avita, & usque à nobis cùm in viris, tum etiam in fœminis repetita, moverunt? Ideo-ne ego pacem Pyrrhi diremi, ut tu amorum turpissimorum quotidie fœdera ferires? ideo aquam adduxi, ut ea tu [d] incestè uterere? ideo viam munivi, ut eam tu alienis viris comitata [e] celebrares? sed quid ego, Judices, ita gravem personam induxi, ut & verear, ne se idem Appius repente convertat, & Cœlium incipiat accusare illâ suâ gravitate censoriâ? Sed videro hoc posterius, atque ita, Judices, ut vel severissimis disceptatoribus M. Cœlii vitam me probaturum esse confidam. Tu modo, mulier, (jam enim ipse tecum nulla persona introducta loquor) si ea quæ facis, quæ dicis, quæ [f] insimulas, quæ moliris, quæ arguis, probare cogitas: rationem tantæ familiaritatis, tantæ consuetudinis, tantæ conjunctionis reddas, atque exponas necesse est. Accusatores quidem libidines, amores, adulteria, Baiis acta convivia, comessationes, can-

[d] *impurè.* [e] *frequentares.* [f] *accusas.*

47. *Nostræ imagines viriles*] Imagines intelligit eorum qui in hac Clodiorum familiâ claruerunt. Hæ autem imagines in domum aliquando maritorum ab uxoribus transferebantur.

48. *Illa Clodia*] Hæc Clodia, quòd elegantiori veste indueretur, parum pudica habita est: sed deæ Cybeles testimonio id falsum deprehensum est, cum illius Clodiæ operâ Cybeles simulacrum in urbem delatum est, quod vado Tiberino adhærescens cingulo suo ad littus extraxit.

50 *Virgo Vestalis*] Hæc Vestalis patrem triumphantem, injussu populi, ascenso simul curru usque in Capitolium prosecuta est, ne vetare aut interdicere cuiquam Tribunorum fas esset. De hac Vestali loquitur Suetonius in Tib. & Val. lib. 5.

51. *Tribuno-plebis*] Tribuni-plebis intercedere poterant, ne quis triumpharet. Sic apud Livium, lib. 39. M. Albutius tribunus plebis M. Fulvii triumpho obstitit.

54. *Pacem Pyrrhi*] Post devictam à se Italiam, quatuor annos cum Tarentinis bella acerbissima Romani gesserunt, & Pyrrhum Regem Epirotarum in auxilium vocaverunt, & pacem cum Tarentinis inire deliberarunt. Sed Appius Cæcus lectica delatus in senatum, magnâ voce & firmis lateribus eam dissuasit. Vide Ciceronem in Catone.

55. *Fœdera ferires*] Alludit ad fœderis faciendi verbum, in quo porca feriebatur.

Ib. *Aquam adduxi*] Appius ille Cæcus aquam Anienem in urbem induxit anno urbis 441.

56. *Viam munivi*] Via hæc Appia ab urbe Roma, sive à porta Capena ad urbem usque Capuam, eaque strata lapidibus pertinuit; sed quæ postea à Julio vel Augusto Cæsare Brundusium usque perducta est.

60. *Disceptatoribus*] Disceptator appellatur à Cicerone in Partitionibus, qui rei & sententiæ moderator est.

66. *Baiis*] De his dictum est parag. v. not. ad l. 56.

Ib. *Comessationes*] Comessationes convivia

cantus, symphonias, navigia jactant: iidemque significant, nihil se, te invitâ, dicere. quæ tu, quoniam mente nescio qua [g] effrenata, atque [h] præcipiti in forum deferri, judiciumque voluisti, aut diluas oportet, & falsa esse doceas, aut nihil neque [i] crimini tuo, neque testimonio credendum esse fateare.

VII. Sin autem urbaniùs me agere mavis; sic agam tecum. removebo illum senem durum, ac pene agrestem: ex hisque tuis sumam aliquem, ac potissimum minimum fratrem tuum, qui est in illo genere urbanissimus, qui te amat plurimum; qui propter nescio quam, credo timiditatem, & nocturnos quosdam inaneis metus, tecum semper pusio cum majore sorore cubitavit. eum putato tecum loqui: Quid tumultuaris, soror? quid insanis? quid clamore exorsa, verbis parvam rem magnam facis? vicinum adolescentulum aspexisti: candor hujus te, & proceritas, vultus, oculique [a] perpulerant: sæpius videre voluisti: fuisti nonnunquam in iisdem hortis visa nobilis mulier: illum filiumfamilias patre parco ac tenaci, habere tuis [b] copiis devinctum non potes; calcitrat, respuit, non putat tua dona esse tanti. confer te alio. habes hortos ad Tiberim: ac diligenter eo loco præparasti, quo omnis juventus natandi caussa venit. hinc licet conditiones quotidie legas. cur huic qui te spernit, molesta es? Redeo nunc ad te, Cœli, vicissim, ac mihi auctoritatem patriam, severitatemque suscipio: sed dubito, quem patrem potissimum sumam. Cæcilianum-ne aliquem, vehementem atque durum? *Nunc enim demum mihi animus ardet, nunc meum cor cumulatur ira*: an illum, *ô infelix! ô sceleste!* Ferrei sunt isti patres. *Ego-ne quid dicam? ego-*

[g] *immodesta.* [h] *iracunda.* [i] *accusationi.* [a] *allexerunt.* [b] *divitiis.*

vivia sunt. & serotinæ compotationes, quæ post cœnam fiunt. Unde Suetonius in Vitellio refert, quòd ille epulas trifariam semper, aliquando quadrifariam divideret, in jentacula, prandia, cœnas, & comessationes.

67. *Symphonias*] Symphonia, teste Isidoro, lib. 11. cap. 19. *Modulationis temperamentum est ex gravi & acuto sono concordantibus sonis, sive in voce, sive in flatu, sive in pulsu.*

Ib. *Navigia*] Juxta Baias cives Romani delicati lacus in hortis suis habebant ex aquæ-ductibus derivatos, in quibus animi & deliciarum causâ natabant: eosque *Baias* appellabant.

2. *Senem durum*] Appium illum Clodiū Censorem intelligit, de quo jam supra.

6. *Pusio cum sorore*] Incesti Clodiam arguit. Verum Pusio parvus puer dicitur, frequentius tamen masculum scortum. antiqui enim *pusium* & *pusillam* pro puello & puella dicebant.

12. *Calcitrat*] Calcitrat, id est, rebellis est, translatio ab equis, qui pedibus feriunt, cum repugnant.

14. *Hinc licet conditiones*] Monet ex juvenibus illis, qui quotidie confluunt ad hortos quos Tiberi vicinos habet natandi causâ, posse sibi aliquem eligere, qui cupiditati ejus serviat.

18. *Cæcilianum-ne*] Cæcilius Poeta Comicus fuit, qui sæpe senes morosos & graves inducit.

19. *An illum*] Subauditur potissimum sumam, nempe hunc alium qui à Poeta plenus iracundiâ in filium effertur.

Ib. *O infelix, ô sceleste*] Prosopopœia duri patris & severi Cœlium objurgantis.

20. *Ferrei sunt isti patres*] Verba Ciceronis sunt ista. ferreos autem vocat, quia nulla benevolentiæ & amoris significatione ducuntur.

Ib. *Ego-ne quid dicam*] Verba citat ex Poeta Cæcilio desumpta.

ne quid velim? quæ tu omnia tuis fœdis factis facis, ut [c] *ne quidquam velim.* Vix ferenda diceret talis pater, Cur te in istam vicinitatem meretriciam contulisti? cur illecebris cognitis, non refugisti? cur alienam ullam mulierem nosti? * *dide ac diffice*, per me licebit, si egebis, tibi dolebit: mihi sat est, [d] qui ætatis quod reliquum est oblectem meæ. Huic tristi ac decrepito seni responderet Cœlius, se nulla cupiditate inductum de via decessisse: quid signi? nulli sumptus, nulla jactura, nulla versura. At fuit fama. quotusquisque ista effugere potest in tam maledica civitate? vicinum ejus mulieris miraris male audisse, cujus frater germanus sermones iniquorum effugere non potuit? Leni verò & clementi patri, cujusmodi ille est: *Fores effregit? restituentur: discidit vestem? resarcietur:* Cœlii caussa est [e] expeditissima. Quid enim esset, in quo se non facile defenderet? Nihil jam in istam mulierem dico: sed si esset aliqua dissimilis istius, quæ se omnibus pervulgaret, quæ haberet palam [f] decretum semper aliquem, cujus in hortos domum, Baias jure suo libidines omnium [g] commearent, quæ etiam aleret adolescenteis, & parsimoniam patrum suis sumptibus sustentaret: si vidua libere, proterva petulanter, dives effuse, libidinosa meretricio more viveret: adulterum ego putarem, si quis hanc paullo liberius salutasset? Dicet aliquis, Hæc igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescenteis? ob hanc caussam tibi hunc puerum parens commendavit, & tradidit, ut in amore & voluptatibus adolescentiam suam collocaret: & hanc tu vitam, atque hæc studia defenderes? Ego, si quis, Judices, hoc robore animi, atque hac indole virtutis ac continentiæ fuit, ut respueret omneis voluptates, omnemque vitæ suæ cursum in labore corporis, atque in animi contentione [h] conficeret: quem non quies, non remissio, non æqualium

[c] *frustra.* [d] *quo.* [e] *optima.* [f] *certum* sibi. [g] *congrederentur.* [h] *contereret.*

22. *Vicinitatem*] Semigrarat à paternis ædibus Cœlius ad Palatinum montem, ubi Clodia habitabat.

24. *Dide ac diffice*] Id est, dissipa ac disperde rem familiarem, per me licebit. verba sunt poetæ.

26. *Decrepito seni*] *Decrepitus senex*, ut Festus ait, *est desperatus jam vita: ut crepusculum, extremum diei tempus: sive decrepitus dictus, quia propter senectutem, nec movere se, nec ullum facere potest crepitum.* Scaliger verò in conjectaneis, senes ait dici *decrepitos*, translatione petitâ à lucernis, quæ *decrepare* dicuntur, cum expirantes *crepitum edunt.*

27. *De via discessisse*] De via discedere, metaphora est à viatoribus, quâ significat se non à virtute aberravisse. probat autem quia nullos sumptus, nullam jacturam bonorum fecit, nec mutuatus est, ut debitum aliud dissolveret.

32. *Fores effregit*] Verba sunt patris senis erga filium, qualis describitur à Terentio in Adelph.

34. *Sed si esset aliqua*] Præteritione Clodiæ mores describit.

37. *Baias*] Baiæ lacus fuerunt in Romanorum hortis.

45. *Ego si quis.*] Optimum vitæ cursum describit.

studia

studia, non ludi, non convivia delectarent: nihil in vita expetendum putaret, nisi quod esset cum laude & cum dignitate conjunctum; hunc mea sententia divinis quibusdam bonis instructum atque ornatum puto. Ex hoc genere illos fuisse arbitror Camillos, Fabricios, Curios, omneisque eos qui hæc ex minimis tanta fecerunt. Verum hæc genera virtutum non solùm in moribus nostris, sed vix jam in libris reperiuntur. chartæ quoque, quæ illam pristinam severitatem continebant, obsoleverunt: neque solum apud nos, qui hanc sectam, rationemque vitæ re magis quàm verbis secuti sumus; sed etiam apud Græcos doctissimos homines, quibus, cùm facere non possent, loqui tamen, & scribere honeste & magnifice licebat. Alia quædam, mutatis Græciæ temporibus, præcepta exstiterunt. Itaque alii voluptatis caussâ omnia sapienteis facere dixerunt: neque ab hac orationis turpitudine eruditi homines refugerunt. alii cum voluptate dignitatem conjungendam putaverunt, ut res maxime inter se repugnanteis dicendi facultate conjungerent. Illud unum ad laudem cum labore directum iter qui probaverunt, prope jam soli in scholis sunt relicti. multa enim nobis blandimenta natura ipsa genuit, quibus [k] sopita virtus conniveret: & interdum multas vias adolescentiæ [l] lubricas ostendit, quibus illa insistere, aut ingredi sine casu aliquo aut prolapsione vix posset: & multarum rerum jucundissimarum varietatem dedit, qua non modo hæc ætas, sed etiam jam corroborata caperetur. Quamobrem si quem forte inveneritis, qui aspernetur oculis pulchritudinem rerum, non odore ullo, non tactu, non sapore capiatur, excludat auribus omnem suavitatem: huic homini ego fortasse & pauci deos propitios, plerique autem iratos putabunt. Ergo hæc deserta [m] via, & inculta, atque [n] interclusa jam frondibus &

[k] *obruta assentiret.* [l] *periculosas.* [m] *ratio vivendi.* [n] *impedita.*

52. *Camillos*] Camillus ejectus in exilium à suis, succurrit ingratæ patriæ, cum urbs à Gallis esset occupata, & Capitolium obsessum. Plut. in ejus vita.

Ib. *Fabricios*] Fabricius oblatum sibi a Pyrrho aurum repudiavit. Is in tanta paupertate vixit, ut decreto senatûs, publicis sumptibus funus ejus curatum sit.

53. *Curios*] Curius de Samnitibus triumphavit. quaterna agri jugera populo viritim distribuit, totidem sibi deinde constituit, neminem esse existimans debere, cui non tantum sufficeret.

Ib. *Qui hæc ex minimis, &c.*] Hi clari viri gloriam hujus urbis, & populi Romani tantum extulerunt.

56. *Obsoleverunt*] Obsoleverunt, id est, ab usu recesserunt, & quasi defecerunt.

Ib. *Qui hanc sectam*] Philosophicam nempe.

57. *Re. magis*] Romani factis virtutem professi sunt, at verbis tantum Græci, de qua solum magnifice scripserunt.

59. *Alia quædam*] Mutatis antiquæ Græciæ temporibus, præcepta quædam molliora scilicet & accommodata voluptatibus data sunt.

61. *Sapientes*] Stoïcos Philosophos intelligit, qui omnia ad virtutis normam dirigebant.

62. *Alii*] Epicureos Philosophos denotat, qui virtutes famulari voluptati volebant.

vir-

virgultis relinquatur: detur aliquid ætati: sit adolescentia liberior; non omnia voluptatibus denegentur: non semper superet vera illa & directa ratio: vincat aliquando cupiditas, voluptasque rationem; dummodo illa in hoc genere præscriptio, moderatioque teneatur; parcat juventus pudicitiæ suæ, ne spoliet alienam, ne effundat patrimonium, ne fœnore trucidetur, ne incurrat in alterius domum, atque famam: ne probrum castis, labem integris, infamiam bonis inferat; ne quem vi terreat; ne intersit insidiis: scelere careat: postremò cum paruerit voluptatibus, dederit aliquid temporis ad ludum ætatis, atque ad inaneis hasce adolescentiæ cupiditates: revocet se aliquando ad curam rei domesticæ, rei forensis, reipublicæ: ut ea quæ ratione antea non perspexerat, satietate abjecisse, experiendo contempsisse videatur. Ac multi & nostra, & patrum, majorumque memoria, Judices, summi homines, & clarissimi cives fuerunt, quorum cùm adolescentiæ cupiditates ° deferbuissent, eximiæ virtutes, firmata jam ætate, exstiterunt: ex quibus neminem mihi necesse est nominare; vosmet vobiscum recordamini. nolo enim cujusquam fortis, atque illustris viri, ne minimum quidem erratum cum maxima laude conjungere. quod si facere vellem, multi à me summi, atque ornatissimi viri prædicarentur, quorum partim nimia libertas in adolescentia, partim profusa luxuries, magnitudo æris alieni, sumptus, libidines nominarentur: quæ multis postea virtutibus ‡ obtecta, adolescentiæ, qui vellet, excusatione defenderet. At verò in M. Cœlio (dicam enim jam confidentius de studiis ejus honestis; quoniam audeo quædam fretus vestra sapientia liberè confiteri) nulla luxuries reperietur, nulli sumptus, nullum æs alienum, nulla conviviorum ac lustrorum libido. quod quidem vitium ventris & gutturis non modo non minuit ætas hominibus, sed etiam auget. Amores autem, & hæ delitiæ quæ vocantur, quæ firmiore animo præditis diutius molestæ non solent esse (maturè enim & celeriter deflorescunt) nunquam hunc occupatum, impeditumque tenuerunt. Audistis cum pro se diceret: audistis antea, cum accusaret: defendendi hæc caussa, non gloriandi loquor. genus orationis, facultatem, copiam sententiarum atque verborum, quæ vestra prudentia est, perspexistis. Atque in eo non solum ingenium elucere ejus videbatis; quod sæpe etiamsi industria non alitur, valet tamen ipsum suis viribus: sed inerat (nisi me propter benevolentiam forte fallebat) oratio & bonis artibus instituta, & curâ, & vigiliis elaborata.

° *refriguissent.* ‡ *obscurata.*

92. *Cujusquam fortis*] Catulum & Cæsarem forte intelligit, quorum multis vitiis junior ætas inquinata fuit; virili tamen claruerunt.

102. *Lustrorum libido*] Lustra loca sunt, ubi turpiter ventri & voluptatibus cæteris indulgent.

107. *Cum accusaret*] Cœlius Pallam accusavit, ut jam in orationis argumento dictum est.

VIII. At-

3 VIII. Atque scitote, judices, eas cupiditates quæ objiciuntur Cœlio, atque hæc studia, de quibus disputo, non facile in eodem homine esse posse. fieri enim non potest, ut animus libidini deditus, amore, desiderio, cupiditate, sæpe nimia copia, inopia etiam nonnunquam impeditus, hoc quidquid est, quod nos facimus in dicendo, non modo agendo, verumetiam cogitando possit sustinere. An vos aliam caussam esse ullam putatis, cur in tantis præmiis eloquentiæ, tanta voluptate dicendi, tanta laude, tanta gloria, tanto honore, tam sint pauci, semperque fuerint, qui in hoc labore versentur? Omittendæ sunt omnes voluptates; relinquenda studia delectationis: ludus, jocus, convivium, sermo etiam pene omnium familiarium deserendus: quæ res in hoc genere homines à labore, studioque dicendi deterret, [a] non quò aut ingenia deficiant, aut doctrina puerilis. An hic, si sese isti vitæ dedisset, consularem hominem admodum adolescens in judicium vocavisset? hic, si laborem fugeret, si obstrictus voluptatibus teneretur, in hac acie quotidie versaretur? appeteret inimicitias? in judicium vocaret? subiret periculum capitis? ipso inspectante populo Romano, tot menses aut de salute, aut de gloria dimicaret? Nihil igitur illa vicinitas redolet? nihil hominum fama? nihil Baiæ denique ipsæ loquuntur? illæ vero non loquuntur solum, verumetiam personant, huc unius mulieris libidinem [b] esse prolapsam, ut ea non modo solitudinem, ac tenebras, atque hæc flagitiorum [c] integumenta non quærat, sed in turpissimis rebus frequentissima celebritate, & clarissima luce lætetur. Verum si quis est, qui etiam meretriciis amoribus interdictum juventuti putet, est ille quidem valde severus, negare non possum: sed abhorret non modo ab hujus seculi licentia, verumetiam à majorum consuetudine, atque [d] concessis. quando enim hoc non factum est? quando reprehensum? quando non permissum? quando denique fuit, ut, quod licet, non liceret? Hic ego jam rem definiam, mulierem nullam no-

[a] *non quia.* [b] *devenisse.* [c] *occultationes.* [d] quæ *conceduntur,*

1. *Eas cupiditates*] Voluptates & libidines non possunt esse cum iis studiis quæ ad Rhetoricam & eloquentiam pertinent.

13. *Doctrina puerilis*] Per doctrinam puerilem aut ipsas Rhetoricæ præceptiones, vel ipsam Grammaticam intelligit, quas necesse est à pueritia comparari, ut quis Orator evadat.

14. *Consularem hominem*] M. Antonium, qui Ciceronis in Consulatu collega fuit, Cœlius vocavit in judicium.

16. *In hac acie*] Id est, judiciis & caussis forensibus. translatio à gladiatoribus.

Ib. *Appeteret inimicitias*] Subibant accusatores potentium inimicitias, cum eos in judicium vocabant.

17. *Subiret periculum capitis*] Subire capitis periculum dicitur accusator, qui calumniæ periculum subit, nam calumniæ damnatos sequitur infamia.

Ib. *Ipso inspectante populo Rom.*] In foro habebatur hoc judicium, ubi frequens adesse populus solebat.

19. *Nihil igitur illa vicinitas redolet*] Id est, non debet venire in suspicionem libidinis Cœlius, licet vicinus Clodiæ in Palatio habitaverit.

20. *Nihil Bajæ*] Navigationes in hortis cum Clodia.

minabo: tantum in medio relinquam. Si qua non nupta mulier domum suam patefecerit omnium cupiditati, palamque sese in meretricia vita collocarit, virorum alienissimorum conviviis uti instituerit: si hoc in urbe, si in hortis, si in Baiarum illa celebritate faciet; si denique ita sese geret, non incessu solum, sed, ornatu, atque comitatu; non flagrantia oculorum, non libertate sermonis, sed etiam complexu, osculatione, aquis, navigatione, conviviis, ut non solum meretrix, sed etiam procax videatur: cum hac si quis adolescens forte fuerit, utrum hic tibi, L. Herenni, adulter an amator, expugnare pudicitiam, an explere libidinem voluisse videatur? Obliviscor jam injurias, Clodia: depono memoriam doloris mei: quæ abs te crudeliter in meos, me absente, facta sunt, negligo. ne sint hæc in te dicta quæ dixi. sed ex te ipsa requiro, quoniam & crimen accusatores abs te, & testem ejus criminis te ipsam dicunt se habere: si qua mulier sit hujusmodi, qualem ego paullo ante descripsi, tui dissimilis, vita, institutoque meretricio, cum hac aliquid adolescentem hominem habuisse rationis, num tibi perturpe, aut perflagitiosum esse videatur? Ea si tu non es, sicut ego malo; quid est quod objiciant Cœlio? sin eam te volunt esse, quid est, cur nos crimen hoc, si tu contemnis, pertimescamus? Quare nobis da viam, rationemque defensionis. nam aut pudor tuus defendet, nihil à Marco Cœlio petulantius esse factum: aut impudentia & huic, & cæteris magnum ad se defendendum facultatem dabit.

IX. Sed quoniam emersisse jam è vadis, & scopulos prætervecta videtur oratio mea, perfacilis mihi reliquus cursus ostenditur. Duo sunt enim crimina una in muliere summorum facinorum; auri, quod sumptum à Clodia dicitur: & veneni, quod ejusdem Clodiæ necandæ causâ parasse Cœlium criminantur. Aurum sumpsit, ut dicitis, quod L. Lucceii servis daret, per quos Alexandrinus Dio, qui tum apud Lucceium habitabat, necaretur. Magnum crimen vel in legatis insidiandis, vel in servis ad hospitem domi necandum sollicitandis: plenum sceleris consilium, plenum audaciæ. Quo quidem in crimine primum illud requiram, dixerit-ne Clodiæ, quam ad rem aurum tum sumeret, an non dixerit. si non dixit, cur dedit? si di-

31. *In medio relinquam*] Unicuique permittit ut de ea ad arbitrum suum judicet.

32. *In meretricia vita collocaret*] Nemini mulieri quæstum suo corpore facere licuit, nisi quæ licentiam stupri apud Ædiles vulgasset. Vide Tacitum suo finem 2. lib. Ann. ea autem ipsis conditio imposita fuit, ut jure cederent & dignitate matronarum. inducit autem exemplum hypotheticum, quo meretricem describit.

39. *Herenni*] Herennius unus fuit ex accusatoribus Cœlii.

41. *Quæ abs te*] Familia Ciceronis misere à Clodianis vexata est, cum ipse in exilium abiit. Vide orat. pro domo.

46. *Tui dissimilis*] Ironice loquitur.

1. *Emersisse è vadis*] Allegoria sumpta à navigantibus.

6. *Lucceii*] Lucceius ille fuit historicus ad quem extat Ciceronis epistola.

Ib. *Alexandrinus Dio*] De hoc dictum est parag. v. l. 4.

xit

xit, eodem se conscientiæ scelere devinxit. Túne aurum ex armario tuo promere ausa es? tu-ne Venerem illam tuam spoliatricem spoliare ornamentis? cæterùm cùm scires, quantum ad facinus aurum hoc quæreretur, ad necem scilicet legati, ad L. Lucceii sanctissimi hominis, atque integerrimi labem sceleris sempiterni: huic facinori tanto tua mens liberalis conscia, tua domus popularis ministra, tua denique hospitalis illa Venus adjutrix esse non debuit. Vidit hoc Balbus: facinoris tantum celatam esse Clodiam dixit, atque ita Cœlium ad illam attulisse, se ad ornatum ludorum aurum quærere. Si tam familiaris erat Clodiæ, quàm tu esse vis, cum de libidine ejus tam multa dicis: dixit profectò, quo vellet aurum: si tam familiaris non erat, non dedit. Ita, si verum tibi Cœlius dixit, ô immoderata mulier, sciens tu aurum ad facinus dedisti: si non est ausus dicere, non dedisti. Quid ego nunc argumentis huic crimini, quæ sunt innumerabilia, resistam? possum dicere mores M. Cœlii longissime à tanti sceleris atrocitate esse disjunctos: minime esse credendum homini tam ingenioso, tamque prudenti, non venisse in mentem, rem tanti sceleris ignotis, alienisque servis non esse credendam. Possum etiam illa & cæterorum patronorum, & mea consuetudine ab accusatore perquirere, ubi sit congressus cum servis Lucceii Cœlius? qui ei fuerit aditus? si per se, qua temeritate? si per alium, per quem? possum omneis latebras suspicionum peragrare dicendo: non caussa, non locus, non facultas, non conscius, non perficiendi, non occultandi maleficii spes, non ratio ulla, non vestigium maximi facinoris reperietur. Sed hæc, quæ sunt oratoris propria, quæ mihi non propter ingenium meum, sed propter hanc exercitationem, usumque dicendi fructum aliquem ferre potuissent, cùm à me ipsa laborata proferri viderentur, brevitatis caussâ relinquo omnia. Habeo enim, judices, quem vos socium vestræ religionis, jurisque jurandi facile esse patiemini, L. Lucceium, sanctissimum hominem, & gravissimum testem: qui tantum facinus in famam, atque fortunas suas neque non audisset illatum à Cœlio, neque neglexisset, neque tulisset. An ille vir, illa humanitate præditus, illis studiis, artibus atque doctrina, illius ipsius periculum,

13. *Illam Venerem*] Clodia simulacrum Veneris aureum habere dicebatur, quam ut meretrix, & impudica mulier colebat.

16. *Spoliatricem*] Spoliatricem appellat quia Veneris auxilio multos adolescentes patrimonio Clodia spoliaverat.

17. *Popularis*] Populare dicitur vel quod commune est populo, vel quod illi gratum est & jucundum.

18. *Hospitalis*] Propter simulachrum quod in suis ædibus Clodia asservabat, hospitalis dicitur.

19. *Vidit hoc Balbus*] Balbi testimonium allatum ab accusatoribus irritum facit.

22. *Quo vellet*] In quem usum aurum illud insumere vellet, Cœlius Clodiæ dicit.

31. *Ubi sit congressus*] Excutit omnes circumstantias tum a loco præcipue, & facultate, & falsa esse demonstrat, quæ Cœlio objecta sunt.

41. *Juris jurandi*] Judices & testes jurabant, se nihil contra justitiam acturos, vel dicturos esse.

quem

quem propter hæc ipsa studia diligebat, negligere potuisset? & quod facinus in alienum hominem illatum severe [a] acciperet, id omisisset curare in hospite? quod, per ignotos actum cùm comperisset, doleret, id à suis tentatum esse negligeret? quod in agris, locisve publicis factum reprehenderet, id in urbe, ac suæ domi cœptum esse leviter ferret? quod in alicujus agrestis periculo non prætermitteret, id homo eruditus in insidiis doctissimi hominis dissimulandum putaret? Sed cur diutius vos, Judices, teneo? ipsius [b] jurati religionem, auctoritatemque percipite, atque omnia diligenter testimonii verba cognoscite. Recita testimonium Lucceii. TESTIMONIUM LUCCEII. Quid exspectatis amplius? an aliquam vocem ipsam pro se caussam, & veritatèm posse mittere? hæc est innocentiæ defensio, hæc ipsius caussæ oratio, hæc una vox veritatis. in crimine ipso nulla suspicio est, & in re [c] nihil est argumenti: in negotio, quod actum esse dicitur, nullum vestigium sermonis, loci, temporis: nemo testis, nemo conscius nominatur: totum crimen profertur ex inimica, ex infami, ex crudeli, ex facinorosa, ex libidinosa domo. domus autem illa, quæ tentata scelere isto nefario dicitur, plena est integritatis, officii, religionis: ex qua domo recitatur vobis jurejurando devincta auctoritas: ut res minime dubia in contentione ponatur, utrum temeraria, procax, irata mulier finxisse crimen, an gravis, sapiens, moderatusque vir religiose testimonium dixisse videatur.

X. Reliquum est igitur crimen de veneno: cujus ego neque principium invenire, neque evolvere exitum possum. Quæ fuit enim caussa, quamobrem isti mulieri venenum vellet dare Cœlius? ne aurum redderet? num petivit? [a] ne crimen hæreret? num quis objecit? num quis denique fecisset mentionem, si hic nemini nomen detulisset? Quin etiam Herennium dicere audistis, verbo se molestum non futurum fuisse Cœlio, nisi iterum eadem de re suo familiari absoluto nomen hic detulisset. Credibile est igitur, tantum

[a] *animadverteret.* [b] *testis.* [c] *nulla est probatio.* [a] *accusaretur illius criminis.*

46. *Hæc ipsa studia*] Humanitatis & eloquentiæ studia intelligit.

52. *Doctissimi hominis*] Dio legatus Alexandrinus omni eruditione florebat.

55. *Recita testimonium Lucceii*] Aberat ab hoc judicio Lucceius, sed testimonium suum misit, quod à scriba recitatum est.

62. *Libidinosa domo*] Loquitur de domo Clodii ex qua verum testimonium proferri non potest, quia infamis est, & libidinosa.

63. *Domus autem illa*] Lucceii domus cum plena sit integritatis, inde prolatum testimonium valere debet.

Ib. *Scelere*] In illa Lucceii domo dicebatur interfectus fuisse Dio princeps Alexandrinæ legationis.

5. *Nomen detulisset*] Deferre nomen, non est proprie accusare: sed apud Magistratum & Judicem, de aliquo crimine ante accusationem denunciare, & alium in capitis discrimen rapere.

8. *Familiari absoluto*] Polam Atratinum intelligit, de quo vide argumentum orationis.

faci-

facinus nullam ob caussam esse commissum? & vos non videtis fingi sceleris maximi crimen, ut alterius caussa sceleris suscipiendi fuisse videatur? Cui denique commisit? quo adjutore usus est? quo socio? quo conscio? cui tantum facinus, cui se, cui salutem suam credidit? servis-ne mulieris? sic enim objectum est. & erat tam demens hic, cui vos ingenium certe tribuitis, etiamsi cætera inimica oratione detrahitis, ut omnes suas fortunas alienis servis committeret? at quibus servis? refert enim magnopere idipsum; his-ne, quos intelligebat non communi conditione servitutis uti, sed licentius, liberius, familiarius cum domina vivere? quis enim hoc non videt, judices, aut quis hoc ignorat, in ejusmodi domo, in qua mater-familias metricio more vivat: in qua nihil geratur, quod foras proferendum sit: in qua lustra, libidines, luxuries, omnia denique inaudita vitia atque flagitia versentur; hic servos non esse servos? quibus omnia committantur, per quos gerantur, qui versentur iisdem in voluptatibus, quibus occulta credantur, ad quos aliquantum etiam ex quotidianis sumptibus, ac luxuria redundet. Id igitur Cœlius non videbat? si enim tam familiaris erat mulieris, quam vos vultis; istos quoque servos familiareis esse dominæ sciebat. sin ei tanta consuetudo, quanta à vobis inducitur, non erat, quæ cum servis potuit familiaritas esse tanta? Ipsius autem veneni quæ ratio fingitur? ubi quæsitum est? quemadmodum paratum? quo pacto? cui? quo in loco traditum? habuisse aiunt domi, vimque ejus esse expertum in servo quodam ad rem ipsam parato, cujus [b] perceleri interitu esse ab hoc comprobatum venenum. Prò dii immortales! cur interdum in hominum sceleribus maximis, aut connivetis, aut præsentis fraudis pœnas in diem reservatis? Vidi enim, vidi; & illum hausi dolorem vel acerbissimum in vita, cum Q. Metellus abstraheretur è sinu gremioque patriæ; cumque ille vir, qui se natum huic imperio putavit, tertio die post, quam in curia, in rostris, in repub. floruisset, integerrima ætate, [c] optimo habitu, maximis viribus eriperetur indignissime bonis omnibus, atque universæ civitati. quo quidem tempore ille moriens, cum jam cæteris

[b] *morte subita.* [c] *optima sanitate.*

11. *Cui denique commisit*] Affert Cicero omnes circumstantias quibus probet Cœlium veneni crimen non admisisse. à personis exorditur, ac 1° à servis Clodiæ quibus committere tuto illud facinus non potuit, quia liberius in illa domo plena libidinis vivebant.

30. *Ubi quæsitum est*] 2. Probat Cœlium non parasse venenum à circumstantiis loci & auxiliorum.

33. *Prò dii immortales*] Vehementi exclamatione à proposito digressus in Clodiam invehitur, quæ audeat veneni Cœlium insimulare, cum ipsa venerit in suspicionem veneno maritum sustulisse: cujus ipse laudes mire prosequitur.

36. *Metellus abstraheretur*] Propter Metellum sublatum ab uxore Clodia, ipsa dicta est Clytæmnestra, ut ait Fabius lib. 8. cap. 6. quod ut illa ferro virum suum Agamemnonem, sic ista Metellum veneno interfecerat.

ex partibus oppressa mens esset, extremum sensum ad memoriam reip. reservabat: cum me intuens flentem significabat interruptis, atque morientibus vocibus, quanta impenderet procella urbi, quanta tempestas civitati: & cum parietem sæpe feriens eum, qui cum Q. Catulo fuerat ei communis, crebro Catulum, sæpe me, sæpissime rempublicam nominabat: ut non tam se emori, quam spoliari suo præsidio cum patriam, tum etiam me doleret. Quem quidem virum si nulla vis repentini sceleris sustulisset; quonam modo ille furenti fratri suo patrueli consularis restitisset, qui consul incipientem furere, atque conantem, sua se manu interfecturum, audiente senatu, dixerit? Ex hac igitur domo progressa ista mulier de veneni celeritate dicere audebit? nonne ipsam domum metuet, ne quam vocem eliciat? non parietes conscios, non noctem illam funestam ac luctuosam perhorrescet? Sed revertar ad crimen. etenim hæc facta illius clarissimi ac fortissimi viri mentio, & vocem meam fletu debilitavit, & mentem dolore impedivit. Sed tamen venenum unde fuerit, quemadmodum paratum sit, non dicitur. datum esse hoc aiunt P. Licinio, [a] pudenti adolescenti, & bono, Cœlii familiari: constitutum factum esse cum servis, ut venirent ad balneas Xenias: eodem Licinium esse venturum, atque iis veneni pyxidem traditurum. Hic primum illud requiro, quid attinuerit illud ferri in eum locum constitutum? cur illi servi non ad Cœlium domum venerint? si [e] manebat tanta illa consuetudo Cœlii cum Clodia, tantaque familiaritas, quid suspicionis esset, si apud Cœlium mulieris servus visus esset? sin autem jam suberat simultas, exstincta erat consuetudo, discidium exstiterat: hinc illæ lacrymæ nimirum, & hæc causa est horum omnium scelerum, atque criminum. Immo, inquit, cum servi ad dominam rem istam, & maleficium Cœlii detulissent, mulier ingeniosa præcepit suis ut omnia Cœlio pollicerentur: sed ut venenum, cum à Licinio traderetur, manifesto comprehendi posset, con-

[a] *verecundo.* [e] *erat.*

40. *Fratri suo patrueli*] Significat Q. Cæcilium Metellum Nepotem Consularem. Nam is Consul cum P. Cornelio Lentulo fuit anno urbis DCXCVII. *Patrueles fratres vel sorores sunt*, ait Caius *qui, quæve ex duobus fratribus progenerantur.*

57. *Unde fuerit*] Unde sit sumptum illud venenum dici non potest.

59. *Constitutum cum servis*] Verbum istud *constitutum* est verbum juris, cum & dies & locus inter quosdam præstitutus est, in quem conveniant.

60. *Balneas Xenias*] Balneæ Xeniæ solis peregrinis concedebantur. Xeniæ autem quasi hospitales dictæ sunt.

61. *Pyxidem*] Pyxis vasculum est, in quo unguenta, & res ejusmodi asservabantur, ἀπὸ τῆς πύξου hoc est buxo sic dicta, quod primum ex illa arbore pyxides confectæ sint.

67. *Hinc illæ lachrymæ*] Causam aperit unde ita exarserit in Cœlium Clodia, ut adduceret eum in suspicionem veneni, quòd nempe ab illa recesserat.

70. *Omnia Cœlio pollicerentur*] Voluit Clodia ut servi pollicerentur Cœlio suam operam ad dominam suam Clodiam interficiendam.

stita

stitui locum jussit balneas Xenias, ut eo mitteret amicos, qui delitescerent : deinde repentè, cum venisset Licinius, venenumque traderet, prosilirent, hominemque comprehenderent. Quæ quidem omnia, Judices, [f] perfacilem rationem habent reprehendendi. cur enim balneas publicas potissimum constituerat ? in quibus non invenio quæ latebra togatis hominibus esse possit : nam si essent in vestibulo balnearum, non laterent : sin se in intimum conjicere vellent, nec satis commode calceati & vestiti id facere possent, & fortasse non reciperentur : nisi forte mulier potens quadrantaria illa permutatione familiaris facta erat balneatori. Atque equidem vehementer exspectabam, quinam isti viri boni, testes hujus manifesto deprehensi veneni dicerentur. nulli enim sunt adhuc nominati. sed non dubito quin sint pergraves, qui primum sint talis fœminæ familiares : deinde eam provinciam susceperint, ut in balneas [g] contruderentur : quod illa nisi à viris honestissimis, ac plenissimis dignitatis, [h] quàm velit, sit potens, nunquam impetravisset. Sed quid ego de dignitate istorum testium loquor ? virtutem eorum, diligentiamque cognoscite. in balneis delituerunt. testeis egregios ! deinde temere prosiluerunt. homines gravitati deditos ! sic enim fingunt, cum Licinius venisset, pyxidem teneret in manu, conaretur tradere, nondum tradidisset, tum repente evolasse istos præclaros testeis sine nomine : Licinium autem, cum jam manum ad tradendam pyxidem porrexisset, retraxisse, atque illo repentino hominum impetu se in fugam conjecisse. O magna vis veritatis, quæ contra hominum ingenia, calliditatem, solertiam, contraque fictas omnium insidias facile se per seipsam defendat ! Verum hæc tota fabella veteris, & plurimarum fabularum poëtriæ, quàm est sine argumento ? quam nullum invenire exitum potest ? Quid enim isti tot viri (nam necesse est fuisse non

[f] *possunt facile refutari.* [g] *conjicerentur.* [h] *quantamcunque habeat potestatem.*

77. *Togatis hominibus*] Qui toga vestiuntur.

Ib. *In vestibulo*] Vestibulum non erat in ipsis ædibus nec pars ædium, sed locus ante januam vacuus, areaque per quam à via publica accessus erat ad ædes. Hic autem locus erat statio salutatorum.

80. *Quadrantaria*] Teste Plutarcho in Cicerone Clodia *quadrantaria* appellata fuit, à quadrante exiguo numismate, quod adolescens quidam, qui eam deperibat, pro aureis nummis in loculos ejus conjecerat. Quadrans autem quartam partem assis valebat. Quod monetæ precium ab ingredientibus balneum balneatori seu balnearum magistro persolvebatur. Quadrantariam autem hic Clodiam appellavit per contemptum, ut turpe familiaritatis ejus cum balneatore commercium ostenderet.

82. *Isti viri boni*] Ironia.

84. *Sint pergraves*] Ironia.

86. *Honestissimis*] Perseverat in Ironia.

92. *Evolasse*] Id est ex insidiis apparuisse.

97. *Verum hæc tota fabella*] Aggreditur jam ostendere quam inique superior illa narratio conficta sit.

98. *Poetriæ*] Clodiam poetriam appellat, quæ sæpe in mendaciis fingendis versata est.

pau-

paucos, ut & comprehendi Licinius facile posset, & res multorum oculis esset testatior) cur Licinium de manibus amiserunt? qui minus enim Licinius comprehendi potuit, cum se retraxit, ne pyxidem traderet, quàm si non retraxisset? erant enim illi positi, ut comprehenderent Licinium, ut manifesto Licinius teneretur, aut cum retineret venenum, aut cum tradidisset. hoc fuit totum consilium mulieris, hæc istorum provincia, qui rogati sunt: quos quidem tu quamobrem temere prosiluisse dicas, atque ante tempus, non reperio. fuerant hoc rogati: fuerant ad hanc rem collocati, ut venenum, ut insidiæ, facinus denique ipsum ut manifesto comprehenderetur. potuerunt-ne [i] meliori tempore prosilire, quam cum Licinius venisset? cum in manu teneret veneni pyxidem? quæ si cum jam erat tradita servis, evasissent subito ex balneis mulieris amici, Liciniumque comprehendissent: imploraret hominum fidem, atque à se illam pyxidem traditam pernegaret. quem quomodo illi reprehenderent? vidisse se dicerent? primum [l] ad se revocarent maximi facinoris crimen: deinde id se vidisse dicerent, quod, [m] quo loco collocati fuissent, non potuissent videre. Tempore igitur ipso se ostenderunt, [n] cum Licinius venisset, pyxidem expediret, manum porrigeret, venenum traderet. Mimi ergo est jam exitus, non [o] fabulæ: in quo cùm clausula non invenitur, fugit aliquis è manibus, deinde scabella concrepant, aulæum tollitur.

XI. Quæro enim, cur Licinium titubantem, hæsitantem, cedentem, fugere conantem, mulieraria manus ista de manibus emiserit? cur non comprehenderint? cur non ipsius confessionem multorum oculis, facinoris denique voce, tanti sceleris crimen [a] expresserint? an timebant, ne tot unum, valentes imbecillum, alacres perterritum superare non possent? Nullum argumentum in re, nulla suspicio in caussa, nullus exitus criminis reperietur. Itaque hæc caussa

[i] *commodiori.* [l] *facerent se reos illius maximi facinoris.* [m] *ex loco quo positi fuissent.* [n] *quo.* [o] *comœdiæ.* [a] *extorserint.*

106. *Qui rogati sunt*] A Clodia videlicet rogati sunt.

114. *Quomodo illi reprehenderent*] Id est quomodo eum dedisse hanc pyxidem veneno plenam arguerent.

119. *Mimi*] Sumitur *mimus* pro actione Histrionica turpissimorum facinorum imitatrice. Unde Ovidius *Scribere si fas est imitantes turpia mimos.* Horum autem nulla erat clausula, ut in comœdiis, sed abrumpi strepitu & tumultu aliquo solebant.

120. *Clausula non invenitur*] Clausula finis est, & conclusio alicujus materiæ. Ita Cicero in Philip. 13. Veniamus aliquando ad clausulam.

121. *Scabella concrepant*] Id est scabella in quibus sedent spectatores pulsantur. Putant alii cum Salmasio scabellum fuisse ligneum instrumentum scabelli instar, quod ab Histrionibus ad numerum pede pulsabatur cum solea lignea, vel ferrea, ut major crepitus ederetur.

Ib. *Aulæum tollitur*] Aulæa tapetia erant, quibus scenæ ornabantur.

2. *Mulieraria manus*] Designat istam mollem & effeminatam amicorum Clodiæ catervam.

ab argumentis, à conjectura, ab iis signis, quibus veritas illustrari solet, ad testeis tota traducta est. Quos quidem ego testeis, Judices, non modo sine ullo timore, sed etiam cum aliqua spe delectationis exspecto. prægestit animus jam videre, primum [b] lautos juvenes, mulieris beatæ ac nobilis familiareis, deinde forteis viros, ab imperatrice in insidiis, atque in præsidio balneorum locatos: ex quibus requiram, quonam modo latuerint, aut ubi: alveus-ne ille an equus Trojanus fuerit, qui tot invictos viros, muliebre bellum gerenteis, tulerit, ac texerit. Illud verò respondere cogam, cur tot viri, ac tales, hunc & unum, & tam imbecillum, quàm videtis, non aut stantem comprehenderint, aut fugientem consecuti sint, qui se nunquam profecto, si istum in locum processerint, explicabunt. quàm volent in conviviis faceti, dicaces, nonnunquam etiam ad vinum diserti sint: alia fori vis est, alia triclinii: alia subselliorum ratio, alia lectorum: non idem judicum, comessatorumque conspectus; lux denique longe alia est solis, & lychnorum. Quamobrem [c] excutiemus omneis istorum delicias, omneis ineptias, si prodierint. sed, si me audiant, navent aliam operam, aliam ineant gratiam, in aliis se rebus ostentent: [d] vigeant apud istam mulierem venustate, dominentur sumptibus, hæreant, jaceant, deserviant: capiti verò innocentis, & fortunis parcant. At sunt servi illi de cog-

[b] *elegantes.* [c] *scrutabimur.* [d] *gratiosi sint isti mulieri.*

11. *Prægestit animus*] Gestire est gestus edere, qui animi affectum indicent.

12. *Forteis*] Ironia.

13. *Imperatrice*] Clodiam imperatricem vocat, quia ubique servos disposuerat.

14. *Alveus-ne ille*] Alveus locus est concavus, per quem rivi & flumina profluunt. hic tamen videtur intelligi labrum balnearum.

15. *Equus Trojanus*] Cum Græci urbem Trojam capere non possent, Epeus Coquus equum ligneum ingenti magnitudine confecit, qui fraude Sinonis in urbem invectus est; unde eo inclusi Græci erumpentes, urbem ceperunt. Vide librum 2. Æneid. Ridet hic Cicero consilium adversariorum, qui ita se abdiderunt, ut Licinium comprehenderent.

Ib. *Muliebre bellum*] Respicit iterum ad Græcos, qui propter raptam Helenam, bellum Trojanis intulêre.

21. *Triclinii*] Triclinium cœnaculum est à tribus lectis, qui sternebantur nuncupatum. Veteres enim illi, qui jacendo cœnabant, tres mensas seu lectos adhibebant.

Ib. *Subselliorum*] Subsellia hæc pro judiciis ponuntur, quia judices in aliis, in aliis rei, in aliis patroni, & oratores sedebant.

23. *Lux alia solis*] Judicia exercebantur sub dio in rostris. Contra verò convivia in cœnaculis ad faces celebrabantur.

25. *Navent aliam operam*] Alterius sibi quam Clodiæ gratiam mercari debent: aut in rebus aliis amicitiam sibi Clodiæ conciliare.

27. *Dominentur sumptibus*] Id est, ejus gratiam sumptibus & muneribus aucupentur.

Ib. *Hæreant, jaceant*] Eam semper comitentur, eique assideant ubique.

28. *At sunt servi, &c.*] Occurrit objectioni Cicero, nempe authoritate & consilio cognatorum Clodiæ, in fidei suæ mercedem à domina manumissos fuisse.

nato-

natorum sententia nobilissimorum & clarissimorum hominum manumissi. Tandem aliquid inveniemus, quod ista mulier de suorum propinquorum fortissimorum virorum sententia atque auctoritate fecisse dicatur. Sed scire cupio, quid [e] habeat argumenti ista manumissio: in qua aut crimen est Cœlio [f] quæsitum, aut quæstio sublevata, aut multarum rerum consciis servis, cum [g] caussa præmium persolutum. At propinquis placuit. cur non placeret, cum rem [h] tu-te ad eos non ab aliis tibi allatam, sed à te ipsa compertam deferre diceres? Hic etiam miramur, si illam commentitiam pyxidem obscœnissima sit fabula consecuta? Nihil est quod in ejusmodi mulierem non cadere videatur. audita, & pervulgata, & percelebrata sermonibus res est. Percipitis animis, Judices, jamdudum quid velim, vel potius, quid nolim dicere. Quod etiam si est factum, certè à Cœlio non est factum: quid enim attinebat? est enim ab aliquo fortasse adolescente non tam [i] insulso, quam non verecundo. Sin autem est fictum: non illud quidem modestum, sed tamen non est infacetum mendacium. Quod profecto nunquam hominum sermo, atque opinio comprobasset, nisi omnia, quæ cum turpitudine aliqua dicerentur, in istam apte quadrare viderentur.

[e] *quid probet.* [f] *conflatum.* [g] *ratione.* [h] *tu ipsa.* [i] *stolida.*

29. *Manumissi*] Non licebat mulieribus, servos manumittere apud Romanos sine cognatorum sententia. manumissi autem fuerant, ne de iis quæstio haberetur, quia liberi apud Romanos non torquebantur, ut ex Cicerone patet in Partitionibus.

33. *Aut quæstio sublevata*] Tormenta servis adempta sunt, quæ ipsis in quæstione infligebantur.

38. *Obscœnissima fabula*] Ex illa pyxide rumores sparsi sunt, de turpissima vita illius mulieris.

PERORATIO.

XII. [a] Dicta est à me caussa, Judices, & perorata. jam intelligitis, quantum judicium sustineatis, quanta res sit commissa vobis. de vi quæritis, quæ lex ad imperium, ad majestatem, ad statum patriæ, ad salutem omnium pertinet: quam legem Q. Catulus armata dissensione civium, reipublicæ pene extremis temporibus tulit: quæque lex, sedata illa flamma consulatûs mei, fumantis reliquias conjurationis exstinxit. Hac enim lege Cœlii adolescentia non ad

[a] *defensa.*

4. *Quam legem*] De ista lege dictum est initio hujus orationis, paragr. I. l. 1.

6. *Sedata flamma consulatûs mei*] Catilina, Cicerone Consule, statuerat urbem ferro flammaque delere.

7. *Non ad Reipublicæ pœnas*] Cœlius lege Plautiâ reus non est; sed reus est, quia effrenatæ mulieris libidini satisfacere noluit.

reipub-

reipublicæ pœnas, ſed ad mulieris libidines & delicias depoſcitur. Atque hoc etiam loco M. Camurti, & Ceſerni damnatio prædicatur. O ſtultitiam! ſtultitiam-ne dicam, an impudentiam ſingularem? audetis-ne cum ab ea muliere veniatis, facere iſtorum hominum mentionem? audetis-ne excitare tanti flagitii memoriam, non extinctam illam quidem, ſed repreſſam vetuſtate? Quo enim illi crimine, peccatoque perierunt? nempe, quod ejuſdem mulieris dolorem & injuriam Vettiano nefario ſunt ſtupro [b] perſecuti. Ergo ut audiretur Vettii nomen in cauſſa, ut illa vetus Afrania fabula refricaretur, idcirco Camurti & Ceſerni cauſſa eſt renovata? qui quanquam lege de vi certe non tenebantur, eo maleficio tamen erant implicati, ut ex nullius legis laqueis emittendi viderentur. M. vero Cœlius cur in hoc judicium vocatur? cui neque proprium quæſtionis crimen objicitur, nec vero aliquid ejuſmodi, [c] quod ſit à lege ſejunctum, & cum veſtra ſeveritate conjunctum. cujus prima ætas dedita diſciplinis fuit, iiſque artibus, quibus inſtruimur ad hunc uſum forenſem, ad [d] capeſſendam rempublicam, ad honorem, gloriam, dignitatem: [e] iis autem fuit amicitiis majorum natu, quorum imitari induſtriam, continentiamque maxime velit: iis æqualium ſtudiis, ut eundem, quem optimi, ac nobiliſſimi, petere curſum laudis videretur. Cum autem paullum jam roboris acceſſiſſet ætati, in Africam profectus eſt, Q. Pompeio Proconſuli contubernalis, caſtiſſimo viro, atque omnis officii diligentiſſimo: in qua provincia cum [f] res erant, & poſſeſſiones paternæ, tum etiam uſus quidam provincialis non ſine cauſſa à majoribus huic ætati tributus. Diſceſſit illinc Pompeii judicio probatiſſimus, ut ipſius teſtimonio

[b] *ulti ſunt violatâ pudicitiâ Vettii.* [c] *quod non licet per legem.* [d] *gubernandam.* [e] *habuit eas amicitias cum ſenioribus.* [f] *facultates.*

9. *Camurti & Ceſerni damnatio*] Videntur hi damnati, quòd ex iis fuerint, qui legatos Alexandrinos interfecêre, ut placet Hotomano. Sed aliis videtur fuiſſe damnatos, quòd Vettio cuidam adoleſcenti vim intuliſſent, ut Clodiæ facerent ſatis, à qua ejus pudicitia non potuit oppugnari.

16. *Ut illa vetus Afrania fabula refricaretur*] Videtur hoc facinore renovari memoria flagitii ſimilis illis flagitiis, de quibus Afranius poeta, qui togatas turpiſſime ſcripſit: niſi fortaſſe deſignet Caiam Afraniam impudentiſſimam fœminam, poetriam, & multarum fabularum inventricem, de qua loquitur Val. Max, lib. 8. cap. 3.

18. *Lege de vi non tenebantur*] Tenebantur de vi quidem, non quòd armis rempublicam turbaſſent: ſed quia vim intulerant juvenis ſanctiſſimi pudicitiæ, quod quidem ad vim publicam pertinere videbatur.

27. *Nobiliſſimi*] Eundem vitæ curſum tenuit Cœlius, quem nobiliſſimi quique ſemper tenuerunt.

29. *Proconſuli*] Proconſules dicti ſunt, quod pro Conſulibus ad adminiſtrandas provincias mitterentur.

Ib. *contubernalis*] Contubernales milites dicebantur, qui decem ſub uno papilione degebant.

31. *Uſus quidam provincialis*] Romani ſolebant adoleſcentes ad provincias cum præſidibus mittere, ut paratiores ad rempublicam adminiſtrandam accederent. unde hic uſus pro experientiâ ponitur.

cognoscetis. voluit vetere instituto, eorum adolescentium exemplo, qui post in civitate summi viri, & clarissimi cives exstiterunt, industriam suam, à populo Romano ex aliqua illustri accusatione cognosci. Vellem aliò potius eum cupiditas gloriæ detulisset. sed abiit hujus tempus querelæ, accusavit C. Antonium, collegam meum: cui misero præclari in rempublicam beneficii memoria nihil profuit, nocuit opinio maleficii cogitati. Postea nemini concessit æqualium, plus ut in foro, plus ut in negotiis versaretur, caussisque amicorum, plus ut valeret inter suos gratia. quæ nisi [g] vigilantes homines, nisi sobrii, nisi industrii consequi non possunt, omnia labore & diligentia est consecutus. In hoc flexu quasi ætatis (nihil enim occultabo, fretus humanitate, ac sapientia vestra) fama adolescentis paullum hæsit ad metas notitiâ nova mulieris, & infelici vicinitate, & [h] insolentiâ voluptatum. Quæ cum inclusæ diutius, & prima ætate compressæ, & constrictæ fuerunt, subito se nonnunquam profundunt, atque ejiciunt universæ. qua ex vita, vel dicam, quo ex sermone, (nequaquam enim tantum erat, quantum homines loquebantur) verùm ex eo, quidquid erat, emersit, totumque se ejecit atque extulit: tantumque abest ab illius familiaritatis infamia, ut ejusdem nunc ab sese inimicitias, odiumque propulset. Atque ut iste interpositus sermo deliciarum, desidiæque [i] moreretur (fecit me hercule invito, & multum repugnante, sed tamen fecit) nomen amici mei de ambitu detulit: quem absolutum insequitur, revocat: nemini nostrûm obtemperat: est violentior quàm vellem. Sed ego non loquor de sapientia, quæ non cadit in hanc ætatem: de impetu animi loquor, de cupiditate vincendi, de ardore mentis ad gloriam: quæ studia in

[g] *studiosi.* [h] *novitate.* [i] *auferretur.*

34. *Vetere instituto*] Apud veteres concessum adolescentibus fuit, in accusationibus eorum qui gesseran magistratum, præbere ingenii sui specimen.

36. *Illustri accusatione*] Cœlius Antonium consularem ambitûs accusavit, Cicerone defendente.

39. *Beneficii memoria*] Bene meritus de patria fuerat, cum Catilinæ delevit exercitum.

40. *Opinio maleficii*] Primò fuerat Antonius in conjuratione Catilinæ; sed ab eâ, Cicerone suadente, revocatus est.

Ib. *Postea*] Cœlius post accusationem Antonii, ita superavit æquales, ut nemo plus valeret in foro, &c.

45. *Paullum hæsit ad metas*] Respicit ad curulia certamina, in quibus metas circumagi oportebat, priusquam vinceretur; idque erat periculosum, ne quis impingeret. Ait igitur Cicero, quòd cum Cœlius cursum adolescentiæ confecisset, in voluptatis licentiam delapsus est, & aliquantisper immoratus: perinde ac solent qui in meta non flectentes cursum insistunt, nec finem præmiumque laboris assequuntur.

55. *Nomen amici mei*] Cœlius Polam Servium Atratini patrem ambitûs accusavit. Vocat autem eum amicum, ne causæ noceat: nam lib. 2. ad Q. fratrem, Polam illum tetrum & ferum hominem vocat.

56. *Absolutum insequitur*] Absolutus fuerat Pola, sed secundâ eum actione ad judicium Cœlius revocavit.

Ib. *Nemini nostrum obtemperat*] Patri videlicet, Crasso & Ciceroni, quibus erat assiduus, non in eâ re obtemperat, quia ipsis dissuadentibus, iterum Polam agit in judicium.

his

his jam ætatibus nostris [l] contractiora esse debent: in adolescentia vero, tanquam in herbis, significant, quæ virtutis maturitas, & quantæ fruges industriæ sint futuræ. Etenim semper magno ingenio adolescentes refrenandi potius à gloria, quàm incitandi fuerunt: amputanda plura sunt illi ætati (si quidem efflorescit ingenii laudibus) quàm [m] inserenda. Quare si cum nimium [n] efferbuisse videtur hujus vel in suscipiendis, vel in gerendis inimicitiis vis, ferocitas, pertinacia; si quem etiam minimorum horum aliquid offendit, si [o] purpuræ genus, si amicorum catervæ, si splendor, si nitor: jam ista deferbuerint, ætas omnia, jam ista dies mitigarit. Conservate igitur reipublicæ, Judices, civem bonarum artium, bonarum partium, bonorum virorum. promitto hoc vobis, & reipublicæ spondeo, si modo nos ipsi reipublicæ satisfecimus, nunquam hunc à nostris rationibus sejunctum fore. quod cum fretus nostra familiaritate promitto, tum quod durissimis se ipse legibus jam obligarit. Neque enim potest, qui hominem consularem, quod ab eo rempublicam violatam diceret, in judicium vocarit; ipse esse in republica civis turbulentus: non potest, qui ambitu ne absolutum quidem patitur esse absolutum, ipse impune unquam esse largitor. Habet à M. Cœlio respublica, Judices, duas accusationes vel obsides periculi, vel pignora voluntatis. Quare oro, obtestorque vos, Judices, ut qua in civitate paucis his diebus Sext. Clodius absolutus sit, quem vos per biennium aut ministrum seditionis, aut ducem vidistis, qui ædeis sacras, qui censum populi Romani, qui memoriam publicam suis ma-

[l] minus *ardentia*. [m] *concedenda*. [n] *flagrasse*. [o] *elegantia ornatûs*.

61. *Tanquam in herbis*] Proverbium & metaphora sumpta à segetibus teneris, teste Erasmo, de quibus nihil certi sibi potest sperare agricola, donec ad maturitatem pervenerint.

68. *Jam ista deferbuerint*] Jam ista ornamenta deserere debuit aut potuit.

75. *Hominem consularem*] Antonium Consularem vocavit in judicium, ut jam sæpius dixit.

Ib. *Violatam diceret*] Quia Antonius visus est studuisse Catilinæ, propterea dicit ab eo violatam esse Rempublicam.

77. *Absolutum*] De Pola loquitur, de quo jam sæpe.

79. *Obsides periculi*] Ostendit, nihil esse periculi metuendum à Cœlio, quia duas illas accusationes tanquam fidei suæ obsides erga Rempublicam dedit.

81. *Sext. Clodius*] Sextus Clodius fuit Pub. Clodii familiarissimus & scriba, cui quidem ejus omnia flagitia tribuit Cicero, quia in iis patrandis eo usus est adjutore. Hunc Sextum Clodium mirè describit in orat. pro Domo. Locum consule.

82. *Per biennium*] Ab eo tempore quo transiit ad plebem, ad reditum usque Ciceronis biennium fuit, quo toto tempore Clodius seditiones in Republica excitavit.

Ib. *Ædeis sacras*] Ædes ait elate, nam solum Nympharum templum incendit. Cum urbs variis incendiis obnoxia esset, crediderunt ope tantum illarum iis ignibus posse subvenire, utpote quæ aquis præessent: quare iis ædem consecrarunt.

83. *Censum populi Rom.*] In æde Nympharum publicæ tabulæ, in quibus tum nomina Romanorum, tum uniuscujusque census describebatur, asservabantur.

nibus incendit, hominem sine [p] re, sine fide, sine spe, sine sede, sine fortunis; ore, linguâ, manu, vitâ omni inquinatum: qui Catuli monumentum afflixit, meam domum diruit, mei fratris incendit: qui in palatio atque in urbis oculis servitia ad cædem, & inflammandam urbem incitavit: in ea civitate ne patiamini illum absolutum muliebri gratiâ, M. Cœlium libidini muliebri condonatum: ne eadem mulier cum suo conjuge, & fratre, turpissimum latronem eripuisse, & honestissimum adolescentem oppressisse videatur. Quod cum hujus vobis adolescentiam proposueritis, constituitote vobis ante oculos hujus etiam miseri senectutem, qui hoc unico filio nititur, in hujus spe requiescit, hujus unius casum pertimescit: quem vos supplicem vestræ misericordiæ, servum potestatis, abjectum non tam ad pedes, quàm ad mores, sensusque vestros, vel recordatione parentum vestrorum, vel liberorum jucunditate sustentate: ut in alterius dolore, vel pietati, vel indulgentiæ vestræ serviatis. Nolite, Judices, aut hunc jam natura ipsa [q] occidentem velle maturiùs extingui vulnere vestro, quàm suo fato: aut hunc nunc primum florescentem firmata jam stirpe virtutis, tanquam turbine aliquo aut subita tempestate pervertere. Conservate parenti filium, parentem filio, ne aut senectutem jam prope [r] desperatam contempsisse, aut adolescentiam plenam spei maximæ non modo non aluisse vos, sed etiam [s] perculisse atque afflixisse videamini. Quem si vobis, si suis, si reipublicæ conservatis, addictum, debitum, obstrictum vobis, ac liberis vestris habebitis: omniumque hujus [t] nervorum, ac laborum vos potissimum, Judices, fructus uberes diuturnosque capietis.

[p] *bonis.* [q] *morientem.* [r] *mortuam.* [s] *evertisse.* [t] *virium.*

85. *Catuli monumentum*] Catuli monumentum Porticus fuit in Palatio.

86. *Meam domum diruit*] Clodius, dum Cicero exularet, domum ejus Libertati consecravit.

88. *Muliebri gratia*] Si Clodiæ causa Sextus Clodius absolutus est, non debet propter eam Cœlius ad damnationem & supplicium tradi.

89. *Mulier cum sua conjuge*] Pungit Clodium, qui infamis fuerat incestu cum illa sua sorore Clodia.

90. *Turpissimum latronem*] Sextum Clodium latronem vocat, qui Clodiæ beneficio, judicio liberatus est.

92. *Hujus miseri*] Hæc verba pronuntiando Cœlii patrem demonstrabat, qui atratus & sordidatus judicio aderat, movendæ judicum misericordiæ causâ.

100. *Jam stirpe*] Comparatio à ventis & tempestate: & metaphora ducta à teneris arboribus.

IN

IN L. CALPURNIUM PISONEM.

ARGUMENTUM.

CUM Piso, ex sententia Ciceronis, revocatus esset à provincia Macedonia, quam Proconsul administrabat, graviter in Ciceronem invectus est. Hac oratione Pisoni Cicero respondet, quam in Senatu habuit loco sententiæ, ut testatur Quintilianus, lib. 3. cap. 9.

TEMPUS.

Paucis antè diebus habita est hæc oratio, quàm Pompeius ludos faceret, anno urbis conditæ 698. ipso Cn. Pompeio & M. Licinio Crasso secundùm Consulibus, Ciceronis 52.

GENUS CAUSÆ

Demonstrativum est; exagitat enim tota hac oratione Pisonem.

PARTES

Tres sunt; Exordium, Insectatio, Peroratio.

EXORDIUM.

I. JAMNE vides, bellua, jamne sentis, ᵃ quæ sit hominum querela frontis tuæ? nemo queritur Syrum, nescio quem, de grege novi-

INTERPRETATIO.

ᵃ *quantum homines querantur de fronte tua.*

NOTÆ.

1. *Jamne vides bellua*] Crediderunt nonnulli nihil in hoc exordio desiderari, sed abruptum & inflammatum esse; verum aliter sentiunt bene multi, adducti authoritate Asconii Pediani antiquissimi interpretum, qui Ciceronem commenti sunt. citat enim vir eruditus fragmenta quædam illius exordii, è quibus conjicitur tantùm secundam illius partem restare.

Ib. *Jamne sentis*] Pisonis stupiditatem indicat, qui belluarum instar tantum videt & sentit; quo gemino sensu imprimis illæ præditæ sunt.

2. *Frontis tuæ*] Frons index est severitatis & clementiæ; quam Genio olim dedicatam fuisse Alexander ab Alexandro scribit.

Ib. *Syrum, nescio quem*] Servis sæpe nomina nationum suarum imponebant, ut

novitiorum, factum esse consulem. non enim nos color iste servilis non pilosæ genæ, non dentes putridi deceperunt: oculi, supercilia, frons, vultus denique totus, qui sermo quidam tacitus mentis est, hic in errorem homines impulit; hic eos, quibus eras ignotus, decepit, fefellit, in fraudem induxit. Pauci ista tua lutulenta vitia noveramus; pauci tarditatem ingenii, stuporem, debilitatemque linguæ. nunquam erat audita vox in foro; nunquam periculum factum consilii: nullum non modo illustre, sed ne notum quidem factum, aut militiæ, aut domi. [b] obrepsisti ad honores errore hominum, commendatione fumosarum imaginum: quarum simile habes nihil præter colorem. Is mihi etiam gloriabitur se omneis magistratus sine repulsa assecutum? mihi ista licet de me vera cum gloria prædicare. omneis enim [c] honores populus Romanus mihi ipsi, homini novo, detulit. Nam tu cum quæstor es factus, etiam qui te nunquam viderant, tamen illum honorem nomini [d] mandabant tuo. Ædilis es factus;

[b] *pervenisti* clam. [c] *magistratus.* [d] *concedebant.*

ut Strabo ait lib. 7. & præ cæteris nationibus nati fuerunt ad servitutem Syri, Judæi, & Cappadoces, ut dixit orat. de provinc. Consul. censent aliqui hic Gabinium designari, qui Syriæ præerat.

3. *Novitiorum.*] Loquitur de venalibus illis servis, qui recentes nondum per annum servierant.

Ib. *Color iste servilis*] Atrum colorem indicat, quo maxime fuerunt Syri.

4. *Oculi*] Oculi quasi nuntii sunt animi; ex iis enim iratus, lætus, &c. conjicitur.

Ib. *Supercilia*] Fastum & superbiam supercilia denotant: quæ deflexa sunt, austeros; inflexa, irrisores; demissa, malevoles arguunt.

7. *Lutulenta vitia*] Vitia omnium turpissima in Pisone reprehendit, quibus, quasi sus luto delectabatur.

9. *Audita vox in foro*] Stupiditatem hominis describit, quæ tanta fuit, ut nunquam in foro auditus fuerit sive in accusando, sive in defendendo quoquam.

Ib. *Periculum factum consilii*] Piso non modo nunquam fuerat auditus in foro, sed ne quidem in Senatu cum de Repub. agebatur. hac enim Romæ duplici re commendabantur.

11. *Aut militiæ*] Romani vel domi eloquentiæ, vel militiæ, rebus præclare gestis gloriam sibi ac nomen faciebant.

Ib. *Commendatione fumosarum imaginum*] Suam nobilitatem commendabant Romani ostensione imaginum, quas suorum majorum asservabant in ædium atriis. *fumosas* vero appellat, aut quia antiquitate nigredinem, aut quia ignibus coram iis accensis fuliginem contraxerant. Soliti enim Romani diebus festis ante eas thus & cereos accendere, ut dicitur à Cic. lib. 3. Offic.

13. *Is mihi etiam gloriabitur*] Piso contra Ciceronem dixerat se omnes magistratus adeptum esse; sed illi reponit Cicero hanc gloriam non sua, sed majorum suorum causa illi, at sibi propter se delatam esse.

15. *Mihi homini novo*] Novus homo dicitur, quem ante nemo in familia magistratum obtinuerat, sed qui sua virtute sibi adeptus est.

16. *Quæstor*] Quæstores, ut ait Varro, à quærendo dicti sunt: quia conquirebant pecunias publicas. Regibus primum Romæ imperantibus instituti sunt, & postea populi suffragio creati, sicut reliqui Magistratus.

17. *Nomini*] Piso erat ex illustrissima familia Pisonis Frugi, cujus magna & præclara extiterant in Rempub. officia: hujus meminit Cicero in orat. pro Fonteio. quare ad contemptum Pisonis contra quem agit, non tam illi quam nomini suo delatam fuisse præturam contendit.

Ib. *Ædilis es factus: Piso*] Ædiles alii plebeii fuerunt, alii curules. Curulium

ctus: Piso est à populo Romano factus, non iste Piso. Prætura item majoribus delata est tuis. noti erant illi mortui: te vivum nondum noverat quisquam. me, cum quæstorem imprimis, ædilem priorem, prætorem primum, cunctis suffragiis populus Romanus faciebat, homini ille honorem, non generi; moribus, non majoribus meis; virtuti perspectæ, non auditæ nobilitati, deferebat.

rulium autem triplex fuit procuratio: Primum ut ludos curarent; deinde ut ædes sacras, publicasque, item vias publicas tuerentur; postremo, ut ne in mancipiorum venditione, & mensuris fraus admitteretur. Plebeiorum vero quadruplex fuit, ex Dionys. Hal. 1. ut essent Tribunor. administri. 2. ut curarent plebeios ludos. 3. ut cloacas tuerentur. 4. ut annonæ præessent. Hi omnes à populo creabantur, & magistratum Kal. Januar. inibant.

18. *Non iste Piso*] Pisonem intelligit, qui Frugi cognominatus est; vir tanta virtute, atque integritate, ut optimis iis temporibus, cum inveniri nemo bonus posset, solus tamen frugi vel ab inimicis vocaretur.

20. *Me, cum quæstorem*] Jam se confert cum Pisone Cicero, atque ejus honorem extenuat, dum se superiorem in assequendis magistratibus ostendit, quia sibi, non majoribus delati sunt.

21. *Prætorem primum*] De Prætoribus & eorum numero dictum est in orat. pro lege Manil. parag. I. not. ad l. 12.

INSECTATIO PISONIS.

Illa Pisonis insectatio duas partes complectitur: in prima agit de publicis Pisonis flagitiis, in secunda de privatis.

PRIMA PARS.

Hæc prima pars tres alias continet. In prima agit de Consulatu Pisonis, quem impie ille gessit. In secunda, de provincia, quam nefarie administravit. In tertia de ejus reditu.

II. Nam quid ego de consulatu loquar? [a] parto vis, anne gesto? Miserum me! cum hac me nunc peste, atque labe confero? sed nihil comparandi caussa loquar; ac tamen ea quæ sunt longissime disjuncta comprehendam. Tu consul es renuntiatus (nihil dicam gravius, quam quod omnes fatentur) impeditis reipublicæ temporibus, dissidentibus Coss. Cæsare & Bibulo, cùm hoc non recusares, quin

[a] *quomodo pepererim, aut gesserim*

2. *Miserum me*] Retractatio qua se reprehendit, quod se cum Pisone comparet.

4. *Tu Consul renuntiatus*] Vel præconis, vel ipsius Consulis voce Magistratus renuntiabantur.

6. *Impeditis Reipub. temporibus*] Loquitur de civili dissidio, quod tum exortum est, quando Bibulus obstitit Cæsari, qui ut egentium sibi voluntates devinciret, rogationem de coloniis deducendis, & agris dividendis tulit. Plutar. in Pomp.

ii, à quibus dicebare consul, te luce dignum non putarent, nisi nequior, quam Gabinius, exstitisses: me cuncta Italia, me ordines, me universa civitas non prius tabella quam voce, priorem consulem declaravit. Sed omitto, ut sit factus uterque nostrûm: sit sane fors domina campi. magnificentius est dicere, quemadmodum gesserimus consulatum, quam quemadmodum ceperimus. Ego Kalendis Januar. senatum, & bonos omneis, legis agrariæ, maximarumque largitionum metu liberavi. Ego agrum Campanum, si dividi non oportuit, conservavi; si oportuit, melioribus auctoribus reservavi. Ego in C. Rabirio perduellionis reo XL. annis ante me consulem, interpositam senatus auctoritatem sustinui contra invidiam, atque defendi. Ego adolescenteis bonos, & forteis, sed usos ea conditione fortunæ, ut si essent magistratus adepti, reipub. statum [b] convulsuri viderentur, meis inimicitiis, [c] nulla senatûs mala gratia, comitiorum ratione privavi. Ego Antonium collegam cupidum provinciæ, multa in republica molientem, patientia atque obsequio meo mitigavi. ego

[b] *perdituri.* [c] *nullo odio concepto in senatum.*

7. *Nequior quam Gabinius*] Gabinius ille, ut dicit Cicero in orat. post reditum in Sen. prima ætatis suæ tempora ad omnes, libidines divulgavit, & egestatem, & luxuriam domestico lenocinio sustentavit: & ut Plutarchus, inter omnes Pompeii Scurras assentator fuit.

9. *Tabella, quam voce*] Declarabant quem eligebant vel scripto, vel voce: Cicero communi omnium voce Consul declaratus est.

11. *Domina campi*] Fortuna & casus sæpius regebant comitia quæ in campo Martio habebantur, quam consilium & ratio.

12. *Kalend. Januariis*] Initio Januarii Consules magistratum inibant. quod manifeste docet Ovidius lib. 4. de Ponto.

Ergo ubi Iane biceps longum reseraveris annum,
Pulsus & à Sacro menseDecember erit;
Purpura Pompeium summi velabit honoris,
Ne titulis quicquam debeat ille suis.

13. *Legis Agrariæ*] Cassio & Proculo Coss. primum lata est lex Agraria, & magnis postea rerum motibus per annos fere triginta jactata, & restaurata à Rullo Tribuno plebis, qua Campanum agrum populo dividebat; sed hanc legem sustulit Cicero statim atque Consul renuntiatus est. Vide orat. pro lege Agraria.

15. *Melioribus auctoribus*] Pompeio & Cæs.

16. *In Rabirio perduellionis reo*] Rabirius cùm telo fuerat in collisione Saturnini oppressi, qui seditionem tribunus plebis excitaverat: deinde ejus caput per ludibrium circumtulerat. Triginta sex annis post à Labieno tribuno plebis in judicium Rabirius, apud populum, perduellionis reus vocatus est, & defensus à Cicerone Consule. Vide ejus orat.

18. *Adolescenteis bonos*] Tulit legem Cornelius Sylla, ut proscriptorum liberi honorum petendorum potestate privarentur: Cum tamen petere vellent, Cicero contra eos orationem habuit. Vide Plin. lib. 7.

21. *Cupidum provinciæ*] Obtigerat Macedonia Ciceroni in sortitione provinciarum, & Antonio Gallia. Cum optaret Macedoniam Antonius, quia opulentior, cum eo Galliam commutavit Cicero, & sic pactione provinciæ eum ad Remp. revocavit.

22. *In republica molientem*] Favere Antonius Catilinæ non obscure videbatur, ut se ære alieno liberaret.

pro-

provinciam Galliam senatus auctoritate, exercitu, & pecunia instructam & ornatam, quam cum Antonio communicavi (quod ita existimabam tempora reipubl. ferre) in concione deposui, reclamante populo Romano, ego L. Catilinam, cædem senatus, interitum urbis, non obscure, sed palam molientem, egredi ex urbe jussi: ut, a quo legibus non poteramus, mœnibus tuti esse possemus. ego tela extremo mense consulatus mei intenta jugulis civitatis de conjuratorum nefariis manibus extorsi. ego faceis jam accensas ad hujus urbis incendium comprehendi, protuli, exstinxi. Me Q. Catulus princeps hujus ordinis, & auctor publici consilii frequentissimo senatu parentem patriæ nominavit. mihi hic vir clarissimus, qui propter te sedet, L. Gellius, his audientibus, civicam coronam deberi a repub. dixit. mihi togato senatus, non, ut multis, bene gestæ, sed ut nemini, conservatæ reipublicæ singulari genere supplicationis deorum immortalium templa patefecit. Ego cum in concione abiens magistratu dicere a tribuno plebis prohiberer, quæ constitueram: cumque is mihi tantummodo ut jurarem, permitteret: sine ulla dubitatione juravi,

23. *Provinciam Galliam*] Deposuit Galliam, quia sibi ita expedire Reipub. videbatur; & ait Famil. lib. 5. epist. 11. eam fratri suo tradere voluisse.

Ib. *Senatus auctoritate*] Pertinebat ad Senatum provincias decernere, quas sine ejusdem authoritate deponere nemini fas fuit.

26. *L. Catilinam*] Vide orationes in Catilinam, ubi de tota hujus conjurationis serie fusius dictum est.

27. *Jussi*] Jussit exire Catilinam non propria sua authoritate Consulari, sed authoritate Senatusconsulti.

28. *Ego tela*] A Catilina imperium interficiendi Ciceronis C. Cornelio, & M. Cethego datum fuerat. Sed horum insidias, qui per salutationes, & officii speciem interfecturi Consulem fuerant, prodidit Fulvia noctu ad Ciceronem profecta.

Ib. *Extremo mense*] Nonis Decembribus, quia novi Kal. Jan. inibant magistratum.

30. *Faceis jam accensas*] Significat se per Flaccum Prætorem in Ponte Milvio literas conjuratorum comprehendisse, quas publice legit in Senatu, quibus omnia conjuratorum consilia detecta sunt.

31. *Q. Catulus*] Q. Catulus Senator magnæ authoritatis in Senatu, patrem patriæ Ciceronem nuncupavit, quæ appellatio nemini antea fuerat decreta. Plut. in vita Cat.

34. *L. Gellius*] Vir Censorius.

Ib. *Civicam coronam*] Ex Gellio lib. 5. cap. 6. *Civica corona appellatur, quam civis civi, a quo servatus est in prælio, testem vitæ salutisque perceptæ dat. ea fit ex fronde querna; quoniam cibus, victusque antiquissimus quernus capi solitus sit.*

35. *Non, ut multis, bene gestæ, &c.*] Gloriatur hic Cicero honorem, qui nemini antea concessus fuerat, sibi decretum esse. Nam vulgo supplicationes eis decernebantur, qui bene rem in bello gesserant. at sibi, propter conservatam Rempub. delatæ sunt, quando sine ferro, sine armis a Catilinæ conjuratione Rempub. vindicavit.

37. *Supplicationis*] De his supplicationis honoribus dictum est fuse in oratione in Catil. 3. parag. in. l. 53.

38. *A tribuno plebis*] Mos fuit, ut cum deponerent magistratum, se nihil contra leges fecisse jurarent. At cum Cicero concionem tunc apud populum habere vellet, a Q. Metello Nepote prohibitus est, qui pro rostris subsellia collocavit, ne conscenderet: sed tantum permisit, ut ex inferiori loco magistratum ejuraret quæ non usitata, sed nova jurisjurandi formula est, ait Plutar. in Cic. Timebant vero Tribuni plebis, ne qua populi seditio concitaretur.

rem-

rempubl. atque hanc urbem mea unius opera esse salvam. Mihi populus Romanus universus illa in concione non unius diei gratulationem, sed æternitatem, immortalitatemque donavit, cum meum jusjurandum tale atque tantum, juratus ipse, una voce, & consensu approbavit. Quo quidem tempore is meus domum fuit è foro reditus, ut nemo, nisi qui mecum esset, civium esse in numero videretur. Atque ita est à me consulatus peractus, ut nihil sine consilio senatus, nihil non approbante populo Romano egerim: ut semper in rostris curiam, in senatu populum defenderim; ut multitudinem cum principibus, equestrem ordinem cum senatu conjuxerim.

III. Exposui breviter consulatum meum. Aude nunc, ô furia, de tuo dicere: cujus fuit initium ludi Compitalitii, tum primum facti post L. Metellum, & Q. Marcium coss. contra auctoritatem hujus ordinis: hos Q. Metellus (facio injuriam fortissimo viro mortuo, qui illum, cujus paucos pares hæc civitas tulit, cum hac importuna bellua conferam,) sed ille designatus consul, cum quidam tribunus pleb. suo auxilio magnos ludos contra senatusconsultum facere jussisset, privatus fieri vetuit: atque id, quod nondum potestate poterat, obtinuit auctoritate. Tu, cum III. Kal. Januar. Compitalitiorum dies incidissent, Sex. Clodium, qui nunquam antea prætextatus fuisset, ludos facere, & prætextatum volitare passus es, hominem impurum, atque non modo facie, sed etiam oculo tuo, dignissimum. Ergo his fundamentis positis consulatus tui, triduo post, in-

43. *Juratus ipse*] Audito Ciceronis juramento, quo se leges & Rempub. servavisse testabatur, populus vicissim juravit ita esse, & illius opera conservatam fuisse Rempub.

44 *E foro reditus*] Sæpe honoris causa viros Principes & bene meritos de Repub. honoris causa populus redeuntes è foro vel senatu domum deducebant, & comitabantur. quod præcipue Ciceroni contigit, cum conjuratos jussit in carcere trucidari. Vide Plutar. in vita Cic.

45. *Atque ita est*] Brevem quasi gesti sui Consulatus epilogum subjicit, ad aliam partem transiturus.

1. *Aude nunc*] Jam aggreditur de Pisonis Consulatu dicere, cujus indignitatem ostendit in hunc modum: pertinet ad Consulem Senatusconsulta tueri, at contrà Piso ludos fieri, leges convelli, & alia ejusmodi passus est: Metellus designatus Consul obtinuit ne ludi spectarentur, contrà Piso Consul fecit, &c.

2. *Ludi Compitalitii*] Ludi Compitalitii dicti sunt à compitis, ubi in Larium honorem celebrabantur. nullus eis dies certus præfinitus erat, sed non longe à Saturnalibus fuisse celebratos Dionysius lib. 4. testatur. Hi primum à Servio Tullo instituti sunt, sed sublatis collegiis aboliti sunt.

3. *L. Metellum. Q. Marcium*] Consules fuerant novem abhinc annis.

6. *Quidam tribunus*] Herennius, vel Mummius.

7. *Magnos ludos*] Videtur hæc vox, *magnos*, corrigenda; & loco ejus *Magistros*, repetendum.

8. *Privatus*] Designatus quidem Consul erat, sed tunc tantum privatus.

Ib. *Potestate poterat*] Potestas respicit magistratum, & authoritas personam.

9. *Kal. Jan. dies incidissent*] Paucis diebus post Saturnalia, incidebat iste dies compitalitiorum, quæ Decembri mense celebrabantur. Compitalibus vero publice servi authoritatem, & Saturnalibus domi authoritatem habebant.

10. *Prætextatus*] Prætextæ tantum jus habuere Magistratus, & qui ludis præerant.

spectan-

spectante & tacente te, à P. Clodio, fatali portento, prodigioque reipublicæ, lex Ælia, & Fufia eversa est, propugnacula murique tranquillitatis, atque otii. Collegia non ea solum, quæ senatus sustulerat, restituta sunt, sed innumerabilia quædam nova ex omni fæce urbis, ac servitio constituta. Ab eodem homine in stupris inauditis, nefariisque versato, vetus illa magistra pudoris & modestiæ severitas censoria sublata est: cum tu interim, bustum reipubl. qui te consulem tum Romæ dicis fuisse, verbo nunquam significaris sententiam tuam tantis in naufragiis civitatis. Nondum quæ feceris, sed quæ fieri passus sis, dico: neque vero multum interest, præsertim in consule, utrum ipse perniciosis legibus, improbis concionibus rempubl. vexet, an alios vexare patiatur. An potest ulla esse excusatio, non dicam male sentienti, sed [a] sedenti, cunctanti, dormienti in maximo reipub. motu consuli? centum prope annos legem Æliam & Fufiam tenueramus: quadringentos judicium, notionemque censoriam: quas leges ausus est nonnemo improbus, potuit quidem nemo unquam, convellere: quam potestatem minuere, quominus de moribus nostris quinto quoque anno judicaretur, nemo tam effuse petulans conatus est. Hæc sunt, ô carnifex, in gremio sepulta consulatus tui. Persequere connexos his funeribus dies, [b] Pro Aurelio tribunali, ne connivente quidem te, quod ipsum esset

[a] *oscitanti.* [b] *prope.*

15. *Lex Ælia & Fufia*] Legem tulit de Comitiis Q. Ælius Cos. cum M. Junio an. DXXCVI. ut quoties cum populo ageretur, augures de cœlo servarent; Magistratus, & abnunciandi, id est denunciandi agi per Jovem non licere, & legislationi intercedendi potestatem haberent. Nam cum Lex ferretur, augures de cœlo servabant: Magistratus, siquid observatum erat quo impediri Comitia possent nunciabant. Tulit P. Furius sive Fufius Consul cum Sexto Attilio, anno urbis 616. ut certis diebus, qui tamen fasti essent, agi cum populo non liceret.

16. *Collegia*] Collegia dicebantur sodalitates & conventus certorum hominum artem aliquam certam factitantium, ut Pistorum, Sutorum, &c. Ea autem instituta fuisse à Numa Pompilio scribit Plutar. in ejus vita. Hæc quidem Senatusconsulto sublata erant propter seditiones, at lege Clodia restituta sunt, ut comparatos sibi homines ad seditiones faciendas haberet.

19. *Vetus illa censoria*] Censores per quinque annos suum gerebant Magistratum. eorum erat civium familias & facultates describere, invigilare moribus civitatis, populum in tribus partiri, legere tum senatûs, tum equestris ordinis principem, cives improbos notare ignominia, &c. Tulit autem legem Clodius ne quem Censores in legendo præterirent, neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus, & utriusque Censoris sententia damnatus esset.

20. *Bustum*] Bustum nunc exustum cadaver, nunc & sepulcrum significat.

23. *Præsertim in Consule*] Consul invigilare debet patriæ, & seditiones, & injuriam omnem à civibus amovere.

29. *Nonnemo improbus*] Gabinium designat Pisonis collegam.

33. *Connexos his funeribus*] Perturbationem totius Reipub. & civium vexationem, quæ Clodio Tribuno facta est, funera appellat.

scelus

scelus, sed etiam hilarioribus oculis, quam solitus eras, intuente, delectus servorum habebatur ab eo, qui nihil sibi unquam nec facere, nec pati turpe esse duxit: arma in templo Castoris, ô proditor templorum omnium, vidente te, constituebantur ab eo latrone, cui templum illud fuit, te consule, arx civium perditorum, receptaculum veterum Catilinæ militum, castellum forensis latrocinii, bustum legum omnium, ac religionum. Erat non solum domus mea, sed totum Palatium senatu, equitibus Romanis, civitate omni, Italia cuncta refertum: cum tu non modo ad eum Ciceronem (mitto enim domestica, quæ negari possunt: hæc commemoro, quæ sunt palam:) non modo inquam, ad eum, cui primam comitiis tuis dederas tabulam prærogativæ, quem in senatu sententiam rogabas tertium, nunquam aspirasti: sed omnibus consiliis, quæ ad me opprimendum parabantur, non interfuisti solum, verum etiam crudelissime præfuisti. Mihi vero ipsi coram genero meo, propinquo tuo, quæ dicere ausus es? egere, foris esse Gabinium: sine provincia stare non posse: spem habere à tribuno plebis, si tua consilia cum illo conjunxisses: à senatu quidem desperasse: hujus te cupiditati obsequi, sicuti ego fecissem in collega meo: nihil esse quòd præsidi-

um

34. *Aurelio*] Tribunal illud ab Aurelio Cotta Aurelium dictum est. De hoc vide orat. pro Sextio.

36. *Delectus habebatur*] Deligebantur servi, qui omnium essent aptissimi ad cædem faciendam.

37. *In templo Castoris*] Templum Castori victis Latinis, ob beneficium victoriæ A. Posthumius dictator anno 258. in foro Romano posuit, quod longo post tempore victis Dalmatis, Metellus Dalmaticus ex hostium manubiis collapsum restituit.

Ib. *Proditor templorum*] Elate id dicit, neque enim ulla templa violaverat Piso, sed templum Castoris, & ædem Nympharum incendi à Publio Clodio impune permiserat.

39. *Cui templum illud fuit*] Egregia amplificatio, ut pluribus verbis rei indignitatem ostendat.

45. *Comitiis tuis*] Id est comitiis aliquibus, quibus Piso præfuit.

46. *Dederas tabulam prærogativæ*] Hoc est, feceras potestatem Magistratum eligendi quem vellem. Est enim *prærogativa* quædam antelatio. Unde tribus prærogativæ dicebantur, quæ primæ omnium sententiam rogabantur.

Ib. *Rogabas tertium*] Pompeium 1°, deinde Crassum, tum Ciceronem.

47. *Nunquam aspirasti*] Desidiam notat Pisonis; cum enim ipse Cicero ab inimicis appeteretur, nunquam Piso Consul conatus est ei opem ferre.

48. *Parabantur*] Quæ à Clodio tribuno plebis contra Ciceronem parabantur, vidente Pisone facta sunt.

49. *Coram genero meo*] Gener Ciceronis Piso Crassipes fuit, qui Tulliam Ciceronis filiam uxorem duxerat, quam, mortuo illo suo marito, Lentulo dedit pater Cicero.

50. *Egere, foris esse Gabinium*] Abrahamus illas voces de ære alieno, in quo erat Gabinius, intelligit: quia facile latitant debitores, & abesse se fingunt.

51. *Spem habere à Tribuno plebis*] Sperabat Gabinius se provinciam obtenturum à populo, rogante & intercedente pro eo Publio Clodio tribuno plebis; cum aliter liberare se ære alieno non posset.

52. *A Senatu quidem desperasse*]. Non potuit Senatus ei provinciam denegare, nam legibus populi Rom. designatis Consulibus decernendæ erant provinciæ. Quare hoc potius ad ornamenta provinciarum pertinet, veluti ad exercitum & pecuniam.

53. *In Collega meo*] Antonium Collegam

um consulum implorarem: sibi quemque consulere oportere. Atque hæc dicere vix audeo. vereor ne qui sit, qui istius insignem nequitiam, frontis involutam integumentis, nondum cernat. dicam tamen: ipse certe agnoscet, & cum aliquo dolore flagitiorum suorum recordabitur. Meministi-ne, cœnum, cùm ad te quinta fere hora cum C. Pisone venissem, nescio quo è gurgustio te prodire, involuto capite, soleatum? &, cùm isto ore fœtido teterrimam nobis popinam inhalasses, excusatione te uti valetudinis, quod diceres, vinolentis te quibusdam medicaminibus solere curari? quam nos caussam cum accepissemus (quid enim facere poteramus?) paullisper stetimus in illo ganearum tuarum nidore, atque fumo: unde tu nos cum improbissimè respondendo, tum turpissimè eructando ejecisti. Idem illo fere biduo productus in concionem ab eo, cui sic æquatum præbebas consulatum tuum, cum esses interrogatus, quid sentires de consulatu meo; gravis auctor, Calatinus credo aliquis, aut Africanus, aut Maximus, & non Cæsonius semiplacentinus Calventius,

gam suum Cicero mitigavit, cedendo ei Macedoniam, quam sortitus erat.

58. *Cœnum*] Jam sordes & perfidiam Pisonis exponit, à quo Clodianorum furoribus expositus est. Vocat autem illum cœnum, quasi tanta esset vitiorum fœditas, ut non tam cœnosus quam cœnum esse videretur.

Ib. *Quinta fere hora*] Id est, quatuor ferè horis ante solitum, cum tantum horâ nonâ soliti essent mensis accumbere, juxta illud Martialis,

Imperat extructos frangere nona toros.

59. *Cum Pisone*] Hic C. Piso Crassipes dicebatur, Ciceronis gener, & hujus Pisonis propinquus.

Ib. *E gurgustio*] Festus ait, gurgustium est genus habitationis angustum, arundine & straminibus compositum.

Ib. *Involuto capite*] Caput involvebant Romani libidini & crapulæ se daturi. Vide Hor. lib. 2. Sat. 6. *Turpis odoratum caput obscurante lacerna.*

60. *Soleatum*] Soleæ erant calceamenta, quibus plantarum calces tantum infimæ tegebantur, & quæ teretibus habenis vincta erant. quod calceamenti genus maxime ad fœminas pertinebat, & indecens viris habebatur. His tamen in conviviis utebantur, ut ante accubitum facilius eas deponerent. Vide Horat. in citata superiùs Sat.

Ib. *Teterrimam popinam*] Per Metonymiam odorem popinæ significat, in qua ebrietati vacabant.

64. *Ganearum tuarum*] Ganeæ loca sunt abdita, ac veluti defossa, ubi libidinibus & crapulæ indulgebant.

66. *Productus in concionem*] Vocatus est Piso in concionem à Clodio tribuno plebis, ut suam sententiam de Ciceronis consulatu diceret.

68. *Gravis auctor*] Ironia.

Ib. *Calatinus*] De authoritate Calatini loquitur Cicero in lib. de senect. & de ejus paupertate Valer. Max lib. 4. cap. 4. cujus attritæ manus rustico opere salutem publicam stabiliverunt.

69. *Africanus*] P. Africanum à Numantia redeuntem, ab ipsa pene porta in rostra perductum, quid de Titi Gracchi morte, cujus sororem in matrimonio habebat, sentiret, interrogavit; ut auctoritate clarissimi viri, inchoato incendio, multum incrementi adjiceret: respondit jure eum cæsum videri. cui cum succlamassent, non efficietis, inquit, ut solutos verear, quos alligatos adduxi. Vide Val. lib. 6. cap. 2.

Ib. *Maximus*] Q. Fabius Maximus, qui Fabiæ genti rebus præclare gestis, Maximi cognomen adeptus est, dictaturâ, consulatibus quinque, tribus triumphis celeberrimus, &, ut ait Cic. lib. de senectute, cujus *non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat authoritas.*

Ib. *Semiplacentinus*] Semiplacentinus appellatur Piso, quia ex gen re materno Placentinus erat. Calventius verò,

ventius, respondes, altero ad frontem sublato, altero ad mentum depresso supercilio, crudelitatem tibi non placere. Hic te ille homo dignissimus tuis laudibus collaudavit. Crudelitatis tu, furcifer, senatum consul in concione condemnas? non enim me, qui senatui parui. nam delatio illa salutaris & diligens fuerat consulis: animadversio quidem, & judicium, senatûs: quæ cum reprehendis, ostendis, qualis tu, si ita forte accidisset, fueris illo tempore consul futurus. stipendio, mehercule, & frumento Catilinam esse putasses juvandum. quid enim interfuit inter Catilinam, & eum, cui tu senatûs auctoritatem, salutem civitatis, totam rempub. provinciæ præmio vendidisti? Quæ enim L. Catilinam conantem consul prohibui, ea P. Clodium facientem consules adjuverunt. voluit ille senatum interficere, vos sustulistis: leges incendere, vos abrogastis: interire patriam, vos adjuvistis. Quid est vobis coss. gestum sine armis? incendere illa conjuratorum manus voluit urbem, vos ejus domum, quem propter urbs incensa non est. Ac ne illi quidem, si habuissent vestri similem consulem, de urbis incendio cogitassent. non enim se tectis privare voluerunt: sed his stantibus nullum domicilium sceleri suo fore putaverunt. cædem illi civium, vos servitutem expetistis. His vos etiam crudeliores. huic enim populo ita fuerat ante hos coss. libertas insita, ut emori potiùs quàm servire præstaret.

IV. Illud verò [a] geminum consiliis Catilinæ & Lentuli, quod

[a] *simillimum.*

rò, quia Calventius, maternus avus Placentiæ præco fuerat. De Pisonis genere dictum est in orat. pro Sext.

70. *Altero ad frontem*] Hyperbolicè describit Pisonis habitum ac deformitatem.

71. *Crudelitatem*] Quasi crudelis visus esset Cicero, cum conjuratos morte affecit.

Ib. *Ille homo*] Clodius.

72. *Furcifer*] Furciferi servi dicebantur à furca, quòd ob commissum aliquod facinus, furcam collo gestarent. Donatus.

73. *Qui senatui parui*] Nam senatûs decreto morte condemnati fuerant illi conjurationis Catilinariæ socii.

74. *Nam delatio*] Cicero consul conjurationem à se detectam senatui tantum detulit.

82. *Vos sustulistis*] Cum senatusconsultum factum esset, ut propter Ciceronem senatus vestem mutaret, consules prohibuêre. Imò dixit Gabinius, *errare homines, si etiam tum senatum aliquid in Republica posse arbitrarentur.* Pro Sext..

Ib. *Vos abrogastis*] Abrogarunt leges Gabinius & Piso, cum Clodio non obstitêre, qui rogatione sua legem Æliam & Fusiam abrogabat.

84. *Vos ejus domum*] Ciceronis domum incendit, qui detexit consilium conjuratorum, qui urbem incendendam destinarant.

86. *De urbis incendio cogitassent*] Volebant Catilinariæ conjurationis affines urbem incendere, ut in illa urbis perturbatione Ciceronem consulem interficerent, de quo interficiendo nunquam cogitassent, si Pisoni aut Gabinio in gerendo consulatu par fuisset. Vide Salust. in Catil. bell.

87. *Sed his stantibus*] Non parietes significat, sed Patres conscriptos, quasi diceret, quandiu tales consules & senatores, quales isti sunt, permanebunt.

88. *Illi*] Conjurati.

1. *Illud verò geminum*] Id est, effecistis aliquid simillimum ejus quod Catilina & Lentulus effecere.

me

me [b] domo mea expulistis, Cn. Pompeium domum suam compulistis. neque enim, me stante & manente in urbis vigilia, neque resistente Cn. Pompeio, omnium gentium victore, unquam se illi rempublicam delere posse duxerunt. à me quidem etiam pœnas expetistis, quibus conjuratorum manes mortuorum [c] expiaretis: omne odium inclusum nefariis sensibus impiorum, in me profudistis: quorum ego furori nisi cessissem, in Catilinæ busto vobis ducibus mactatus essem. Quod autem majus indicium exspectatis, nihil inter vos & Catilinam interfuisse, quàm quod eandem illam manum ex intermortuis Catilinæ reliquiis concitastis? quod omneis undique perditos collegistis? quod in me carcerem effudistis? quod conjuratos armastis? quod eorum ferro meum corpus, atque omnium bonorum vitam objicere voluistis? Sed jam redeo ad præclaram illam concionem tuam. Tu es ille cui crudelitas displicet? cui, cum senatus luctum ac dolorem suum vestis mutatione declarandum censuisset, cum videres mœrere rempublicam amplissimi ordinis luctu, ô noster misericors, quid facis? quod nulla in barbaria quisquam tyrannus. omitto enim illud, consulem edicere, ut senatus senatusconsulto ne obtemperet: quo fœdius nec fieri, nec cogitari quidquam potest. ad misericordiam redeo ejus, cui nimis videtur senatus in conservanda patria fuisse crudelis. Edicere est ausus cum illo suo pari, quem tamen omnibus vitiis superare cupiebat, ut senatus, contra quàm ipse censuisset, ad vestitum rediret. quis hoc fa-

b *misistis iu exilium.* c *placaretis.*

2. *Cn. Pompeium*] Domi se suæ continere Pompeius coactus est, quia deprehensus fuerat servus Clodii cum sica, ut Pompeium interficeret.

6. *Manes*] Manes veteribus mortuorum animæ dicebantur. Festus autem scribit, manes deos ab Auguribus invocari, quod ii per omnia ætheria, terrenaque manare credebantur: item deos inferos atque superos dici, quos ideò invocabant Augures, quòd hi existimabantur vitæ hominum favere.

8. *Mactatus essem*] Respicit ad antiquum morem, quando ad busta mortuorum humanæ victimæ mactabantur.

12. *Carcerem effudistis*] Ex ergastulis servi & scelerati homines educti sunt, ut seditio concitaretur.

16. *Senatus luctum*] Cum lata fuisset lex à Clodio, ut Cicero abiret in exilium, reus Cicero, ut Plutarchus scribit, vestem mutavit, & sordidatus populo supplicavit. cum Cicerone omnis primum ferè equester ordo vestem mutavit: eumque nobilissimi adolescentes numero ad viginti millia sordidati, deprecatores illius salutis, comitabantur. Deinde cum senatus frequens convenisset, ut vestem tanquam in publico luctu mutandam censeret, idque consules Piso & Gabinius vetarent, & Clodius cum armis ad Curiam versaretur, Senatores non pauci e senatu, vestibus discissis, & clamore sublato, se proripuerunt.

19. *Consulem edicere*] Absente Pisone. cum senatus in æde Concordiæ haberetur, omnes boni, veste mutata, se pro Ciceronis capite, ad pedes Gabinii projecerunt. quorum precibus ab illo repudiatis, L. Mummius ad senatum de Republica retulit, senatusque frequens vestem pro Ciceronis salute mutandam censuit. sed consules edixerunt, ut ad suum vestitum Senatores redirent.

23. *Suo pari*] Pisone.

cit

cit ulla in Scythia tyrannus, ut eos, quos luctu afficeret, lugere non ſineret? mœrorem relinquis, mœroris aufers inſignia: eripis lacrymas, non conſolando, ſed minando. Quod ſi veſtem non publico conſilio Patres conſcripti, ſed privato officio, aut miſericordia mutaviſſent: tamen id iis non licere per [d] interdicta crudelitatis tuæ, poteſtatis erat non ferendæ. Cum verò id ſenatus frequens cenſuiſſet, ordines reliqui jam ante feciſſent: tu ex tenebricoſa popina conſul extractus, cum illa ſaltatrice tonſa, ſenatum populi Romani occaſum, atque interitum reipublicæ lugere vetuiſti. At quærebat etiam paullo ante de me, quid ſuo mihi opus fuiſſet auxilio? cur non meis inimicis, meis copiis, reſtitiſſem? quaſi verò non modò ego, qui multis ſæpe auxilio fuiſſem, ſed quiſquam tam inops fuerit unquam, qui iſto non modò propugnatore tutiorem ſe, ſed advocato, aut adſtipulatore paratiorem fore putaret. Ego iſtius pecudis, aut putidæ carnis conſilio ſcilicet aut præſidio niti volebam? ab hoc ejecto cadavere quidquam mihi aut opis, aut [e] ornamenti exſpectabam? Conſulem ego tum requirebam: conſulem, inquam, non illum quidem, quem in hoc animali invenire non poſſem, qui tantam reipub. cauſſam gravitate, & conſilio ſuo tueretur: ſed qui, tanquam truncus atque ſtipes, ſi ſtetiſſet modo, poſſet ſuſtinere tamen titulum conſulatûs. Cùm enim eſſet omnis cauſſa illa mea conſularis & ſenatoria, auxilio mihi opus fuerat & conſulis, & ſenatûs: quorum alterum etiam ad perniciem meam erat à vobis conſulibus converſum; alterum reipublicæ penitus ereptum. At-

[d] *edicta.* [e] *gloriæ.*

25. *Scythia*] Scythia provincia Aſiæ gemina fuit, cujus olim populi nullas urbes habuêre, nulla mœnia, domos ſuas ſecum ferentes, unde ab Horatio *profugi* dicuntur.

26. *Mœrorem relinquis*] Summo dolore totam Rempublicam affecit Ciceronis exilium.

32. *Illa ſaltatrice*] Gabinium in fœminino genere ſaltatricem appellat, propter mores ejus effœminatos. Saltatricem porrò vocat, quia poſt ejectum Ciceronem dicitur in convivio nudus ſaltaviſſe.

Ib. *Tonſa*] Tonſum eſſe ante paucos annos in deliciis haberi cœperat, cum antea ad urbis conditæ annum quinquageſimum quartum ſupra quadringenteſimum populus Rom. intonſus fuiſſet.

37. *Sed advocato*] Aſconius Verrin. I. advocatum in judicio dicit eum eſſe, qui vel jus ſuggerit, vel præſentiam ſuam amico commodat. Etenim moris erat in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes advocare, quorum authoritate moveri judices putabantur.

38. *Adſtipulatore*] Adſtipulator dicitur qui vadimonii teſtis adhibetur.

Ib. *Iſtius pecudis*] De Piſone loquitur, à quo auxilium non petiit, quia propter ſtoliditatem nihil agere in Republica poterat.

40. *Ejecto cadavere*] Propriè ejectum cadaver de eo dicitur, quod fluctibus agitatum ad terram ejicitur: vel de eo etiam cadavere, cui honos ſepulturæ non redditur, quod ſummè ignominioſum fuit apud veteres.

46. *Conſularis & Senatoria*] Cicero fuerat Conſul, & tum erat Senator.

48. *A Conſulibus converſum*] Non potuit Cicero expectare auxilium à Conſulibus Piſone & Gabinio, quia ambo ſe Ciceronis inimicos declaraverant.

Ib. *Ereptum*] Ab iiſdem Conſulibus tota

Attamen si consilium exquiris meum; neque ego cessissem; & me ipsa suo complexu patria tenuisset, si mihi cum illo bustuario gladiatore, & tecum, & cum collega tuo decertandum fuisset. Alia enim caussa præstantissimi viri Q. Metelli fuit: quem ego civem meo judicio cum deorum immortalium laude conjungo: qui C. illi Mario fortissimo viro, & cos. & sextùm consuli, & ejus invictis legionibus, ne armis confligeret, cedendum esse duxit. Quod mihi igitur certamen esset hujusmodi? cum C. Mario scilicet, aut cum aliquo pari; an cum altero barbato Epicureo, cum altero Catilinæ laternario? quos neque hercule ego, neque supercilium tuum, neque collegæ tui cymbala ac crotala fugi: neque tam fui timidus, ut qui in maximis turbinibus ac fluctibus reipublicæ navem gubernassem, salvamque in portu collocassem, frontis tuæ nubeculam, tum collegæ tui contaminatum spiritum pertimescerem. alios ego vidi ventos: alias prospexi animo procellas, aliis impendentibus tempestatibus non cessi, sed his unum me pro omnium salute obtuli. Itaque discessu tum meo omnes illi nefarii gladii de manibus crudelissimis exciderunt: cum quidem tu, ô vecors & amens, cum omnes boni abditi inclusique mœrerent, templa gemerent, tecta ipsa ur-

tota authoritas senatui erepta fuerat. Unde nihil ab eo auxilii sperare potuerat Cicero.

49. *Neque ego cessissem*] Maluit Cicero cedere ei, & abire in exilium, quàm certando cum Consulibus Pisone & Gabinio, & Clodio tribuno plebis, exponere seditionibus Rempublicam.

50. *Bustuario gladiatore*] Clodium significat, qui, ut scribit Dio lib. 39. cum lex ad populum de revocando Cicerone ferretur, acceptis à fratre Appio gladiatoribus, quos ille in funere Marci propinqui sui daturus erat, impetu in multitudinem facto, multos vulneravit, multosque occidit. Bustuarius porro dicitur à busto, ubi scilicet mortuorum cadavera comburebantur.

51. *Alia enim causa*] Reddit jam rationem, quare noluerit Clodio resistere.

52. *Q. Metelli*] Metellus maluit abire in exilium, quàm in Gracchorum leges jurare, cum Apuleius Saturninus Mario Consule confisus, minatus est se interdicturum aqua & igne, qui juramentum retractarent. Vide Plutarchum in Mario.

57. *Cum altero barbato Epicureo*] Pisonem intelligit, qui Epicuri sectæ adhærebat. Barbatum verò vocat, quia Prisci illi philosophi barbam alebant ad severitatis ostensionem.

Ib. *Catilinæ laternario*] Gabinium denotat, qui comes Catilinæ nocturno tempore ibat ad stupra. unde orat. 1. in Catil. sic ait de eo, *cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem prætulisti?* Alibi Gabinii virum Catilinam appellavit. videturque hic etiam eandem obscœnitatem significare. Appellat igitur *Laternarium*, quod ut heri pueros, qui laternas gestant, à tergo sequuntur, sic Catilina Gabinio adolescenti quasi laternario perpetuo à tergo affixus esset.

59. *Cymbala*] Cymbalum genus est instrumenti Musici ex ære, concavum illud, & quod ad saltandum pulsabatur, quo in deorum Matris sacris, & in bello Arabes utebantur.

Ib. *Crotala*] Crotalum musicum instrumentum est, quod pulsum in sono vocem Ciconiæ imitatur: ipsa enim apud Ægyptios Crotalus appellatur.

60. *Maximis turbinibus*] Per metaphoram intelligit Catilinæ conjurationem, quam extinxit.

62. *Contaminatum spiritum*] Vult significare libidines obscœnas Gabinii.

66. *Cum omnes boni*] Hyperbolicè crudelitatem Pisonis describit.

bis lugerent, complexus es illud funestum animal ex nefariis stupris, ex civili cruore, ex omnium scelerum importunitate & flagitiorum impunitate concretum, atque eodem in templo, eodem & loci vestigio, & temporis, arbitria non mei solùm, sed patriæ funeris abstulisti.

V. Quid ego illorum dierum epulas, quid lætitiam & gratulationem tuam, quid cum tuis sordidissimis gregibus intemperantissimas perpotationes prædicem? quis te illis diebus sobrium, quis agentem aliquid quod esset libero dignum, quis denique in publico vidit? cum collegæ tui domus cantu & cymbalis personaret: cumque ipse nudus in convivio saltaret: in quo ne tum quidem, cum [a] illum suum saltatorium versaret orbem, fortunæ rotam pertimescebat. Hic autem non tam concinnus heluo, nec tam musicus, jacebat in suo Græcorum fœtore atque vino. quod quidem istius in illis reipublicæ luctibus, quasi aliquod Lapitharum, aut Centaurorum convivium ferebatur: in quo nemo potest dicere, utrum iste plus biberit, an vomuerit, an effuderit. Tu etiam mentionem facies consulatûs tui? aut te fuisse Romæ consulem dicere audebis? quid? tu in lictoribus, in toga & prætexta esse consulatum putas? quæ ornamenta etiam in Sex. Clodio, te Consule, esse voluisti, hujus tu, Clodiani canis, insignibus consulatum declarari putas? animo consulem esse oportet, consilio, fide, gravitate, vigilantiâ, curâ, toto denique munere consulatûs, omni officio. ego consulem esse putem, qui senatum esse in republica non putavit? & sine eo consilio consulem numerem, sine quo Romæ ne reges quidem esse potuerunt?

[a] *converteret se in orbem saltando.*

68. *Funestum animal*] Clodium intellige, qui incestum cum sororibus commisit, & mulieris habitu in operta bonæ Deæ stupri causâ ingressus est.

69. *Ex civili cruore*] Clodii factionibus multi cives interfecti sunt, cum de exilio & reditu Ciceronis actum est.

70. *Eodem in templo*] Castoris.

71. *Arbitria funeris*] Arbitria funeris dicebantur ea, quæ pro mercede Libitinariorum, & eorum omnium qui funera curabant, decernebantur.

2. *Sordidissimis gregibus*] Videtur designare Epicureos, quibuscum intemperantissime Piso vivebat.

8. *Hic autem*] Piso.

10. *Lapitharum*] Lapithæ populi Thessaliæ sunt, qui Pindum & Othryn montes habitant.

Ib. *Centaurorum*] Centauri populi sunt in Thracia, circa Pelion montem, qui primi equos domuêre. hi cum in nuptiis Pirithoi vino pleni, sponsam rapere conati essent, à Theseo & Lapithis partim cæsi, partim fugati sunt.

14. *Lictoribus*] Affert magistratûs consularis insignia, quæ fuêre prætexta, sella curulis eburnea, fasces securibus ornati, qui duodecim ipsis præferebantur.

Ib. *Quæ ornamenta*] Ornamenta consularia Piso permisit Sexto Clodio, cum ludos exhibere compitalitios ei concessit. De his ludis dictum est.

16. *Clodiani canis*] Intelligit Sextum Clodium, qui perpetuò fidus comes Publio Clodio in vexanda Republica adhæsit.

20. *Ne reges quidem esse potuerunt*] Romulus senatum instituit, qui centum senatoribus conflatus est, quos sibi consiliarios in administrando imperio cooptavit, ut lib. 1. scribit Livius.

Ete-

Etenim illa jam omitto: cum ſervorum delectus haberetur in foro, arma in templo Caſtoris, luce & palam comportarentur: id autem templum ſublato aditu, revulſis gradibus à conjuratorum reliquiis, atque à Catilinæ prævaricatore quondam, tum ultore, armis teneretur: cum equites Romani relegarentur, viri boni lapidibus è foro pellerentur, ſenatui non ſolùm juvare rempublicam, ſed ne lugere quidem liceret: cum civis is quem hic ordo, aſſentiente Italia, cunctiſque gentibus, conſervatorem patriæ judicarat, nullo judicio, nulla lege, nullo more, ſervitio atque armis pelleretur, non dicam auxilio veſtro, quod verè licet dicere, ſed certè ſilentio: tum Romæ fuiſſe conſules quiſquam exiſtimabit? Qui latrones igitur, ſi quidem vos conſules? qui prædones, qui hoſtes, qui proditores, qui tyranni nominabuntur? Magnum nomen eſt, magna ſpecies, magna dignitas, magna majeſtas conſulis. non capiunt anguſtiæ pectoris tui, non recipit levitas iſta, non egeſtas animi; non infirmitas ingenii ſuſtinet, non [b] inſolentia rerum ſecundarum tantam perſonam, tam gravem, tam ſeveram. Seplaſia, mehercule, ut dici audiebam, te, ut primum aſpexit, Campanum conſulem repudiavit. Audierat Decios Magios, & de Taurea illo Jubellio aliquid acceperat: in quibus ſi moderatio illa, quæ in noſtris ſolet eſſe conſulibus, non fuit; at fuit pompa, fuit ſpecies, fuit inceſſus, ſaltem Seplaſia dignus, & Capua. Gabinium denique ſi vidiſſent duumvirum veſtri illi unguentarii; [c] citius agnoviſſent. erant illi compti capilli, &

[b] *novitas.* [c] *vidiſſent lubentius.*

21. *Servorum delectus*] Non fas fuit ad arma ferenda ſervos colligere.

24. *Prævaricatore*] Prævaricator dicitur qui diverſam partem adjuvat, ſuâ causâ proditâ. Talis autem fuit Clodius, cum Catilinam accuſare repetundarum ſimulavit; qui, corruptis ab eodem Clodio judicibus, abſolutus eſt, ut Plutarchus & Aſconius Pedianus referunt.

25. *Equites Rom. relegarentur*] Elate hoc dicit; nam ſolus Lamia princeps equeſtris ordinis relegatus eſt à Gabinio, cum pro Cicerone intercedere voluit.

29. *Nulla lege, nullo more*] Mos Majorum legis vim obtinebat. vide orat. pro Sext.

32. *Qui prædones*] Propriè prædones dicuntur, qui cum bellum non indixerint, tamen hoſtiliter graſſantur.

37. *Seplaſia*] Seplaſia platea fuit ſive vicus Capuæ, ubi unguentarii negotiabantur.

38. *Campanum conſulem*] Cum Cæſar conſul coloniam Capuam deduxiſſet, Duumviros ei Piſonem ſocerum, & Pompeium generum præfecit. Sibi autem Piſo conſulis nomen arrogavit. ſenſus igitur eſt, ſtatim atque te Duumvirum aſpexit Seplaſia, te incultum ac ſordidum, atque hoc quaſi indignum munere aſpernata eſt.

39. *Decios Magios*] Exempla confert eorum qui olim Capuæ magnâ tum ingenii, tum rerum geſtarum gloriâ floruerunt. Decius ille Magius à Velleio, lib. 2. princeps Campaniæ nominatur.

Ib. *Taurea illo Jubellio*] Taureas Jubellius vir inter Campanos fortiſſimus fuit. qui ſingulari certamine Aſellium Romanum ſuperavit.

madentes cincinnorum fimbriæ, & fluentes, ceruſſatæque buccæ, dignæ Capua: ſed illa vetere. nam hæc quidem, quæ nunc eſt, ſplendidiſſimorum hominum, fortiſſimorum virorum, optimorum civium, mihique amiciſſimorum multitudine redundat: quorum Capuæ te prætextatum nemo aſpexit, qui non gemeret deſiderio mei: cujus conſilio, cum univerſam rempublicam, tum illam ipſam urbem meminerant eſſe ſervatam. me inaurata ſtatua donarant: me patronum unum aſciverant: à me ſe habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur: me & præſentem contra latrocinium tuum ſuis decretis legatiſque defenderant, & abſentem, principe Cn. Pompeio referente, & de corpore reipub. tuorum ſcelerum tela revellente, revocarant. An tu eras conſul, cum in Palatio mea domus ardebat, non caſu aliquo, ſed ignibus injectis, inſtigante te? Ecquod in hac urbe majus unquam incendium fuit, cui non conſul ſubvenerit? At tu illo ipſo tempore apud ſocrum tuam prope à meis ædibus, cujus domum ad meam exhauriendam pateſeceras, ſedebas, non exſtinctor, ſed auctor incendii; & ardentes faces furiis Clodianis pene ipſe conſul miniſtrabas. An verò reliquo tempore conſulem te

44. *Madentes cincinnorum fimbriæ*] Gabinius gerebat capillos vibratos in cincinnos & velut fimbrias promiſſos, unguentis delibutos. Per unguenta verò intelligit liquores pretioſos & odoratos, quibus caput ad faſtum delicatum aſpergebant.

Ib. *Fluentes buccæ*] Fluebant buccæ Gabinii, fortaſſe propter balbutiem quam affectabat venuſtatis cauſâ: nam, ut ait Ovid. 3. de arte,

In vitio decor eſt, quædam malè reddere verba:
Diſcunt poſſe minus quàm potuère loqui.

Ib. *Ceruſſatæ*] Ceruſſatæ, id eſt tinctæ ceruſſa. Porro ceruſſa fuit genus quoddam pigmenti, quo ſe ad candorem ſibi adhibendum, illinibant.

45. *Sed illa vetere*] Capuæ olim luxus & ſuperbia longe potentius dominabantur, quam iſtis Ciceronis temporibus.

48. *Prætextatum*] Duumviri illi Magiſtratus apud Capuanos jus habebant prætextæ.

Ib. *Deſiderio mei*] Ciceronem optabant Duumvirum Campani, non Piſonem.

50. *Inaurata ſtatua*] Campani inauratâ ſtatuâ, Ciceronem donaverunt, propter aliquod haud dubie beneficium, quod ab illo acceperant; ſed quale illud fuerit nuſquam reperitur.

51. *Patronum*] Ex Romuli inſtituto, permiſſum eſt plebeiis ex patriciis ſibi aſſumere quos vellent, qui ipſorum cauſas ſuſciperent: ex quo illi quidem patroni, hi verò clientes dicebantur. Hoc idem jus poſtea ad civitates tranſmiſſum eſt, quibus liberum fuit ſibi patronos Romæ aſciſcere, qui eas defenderent.

52. *Et præſentem*] Cenſet Abrahamus, veniſſe Capuam Ciceronem, cum abiret in exilium, & communi totius civitatis voce Romam legatos miſſos eſſe, qui pro eo deprecarentur.

53. *Abſentem*] Cum Cicero ab Capuanis profectus fuiſſet in exilium, Pompeius, qui tunc duumvir erat apud illos, de Cicerone in eorum ſenatu retulit.

54. *Tuorum ſcelerum tela*] Metaphora ſumpta à vulneribus, quaſi grave aliquod vulnus inflictum fuiſſet Reipublicæ à Piſone, cum abire in exilium Ciceronem permiſit.

58. *Apud ſocrum tuam*] Quæ fuerit illa, ignoratur, quia authores Romani vix in familiis fœminarum nomina appellarunt.

60. *Furiis Clodianis*] Intelligit viros ſeditioſos, qui à Clodio concitati ſunt.

quiſ-

quiſquam duxit? quiſquam tibi paruit? quiſquam in curiam venienti adſurrexit? quiſquam conſulenti reſpondendum putavit? numerandus eſt ille annus denique in republica, cum obmutuiſſet ſenatus, judicia conticuiſſent, mœrerent boni, vis latrocinii veſtri tota urbe volitaret, neque civis unus ex civitate, ſed ipſa civitas tuo & Gabinii ſceleri furorique ceſſiſſet? At ne tum quidem emerſiſti, lutulente Cæſonine, ex miſerrimis naturæ tuæ ſordibus: cum experrecta tandem virtus clariſſimi viri, celeriter & verum amicum, & optime meritum civem, & ſuum priſtinum morem requiſivit: neque eſt ille vir paſſus, in ea republica quam ipſe decorarat atque auxerat, diutius veſtrorum ſcelerum peſtem morari: cum tamen ille, qualiſcunque eſt, qui eſt ab uno te improbitate victus, Gabinius, collegit ipſe ſe vix, ſed collegit tamen: & contra ſuum Clodium primùm ſimulatè, deinde non libenter; ad extremum tamen pro Cn. Pompeio verè vehementerque pugnavit. Quo quidem in ſpectaculo mira populi Romani æquitas erat: uter eorum periſſet, tanquam laniſta, in ejuſmodi pari, lucrum fieri putabat: immortalem verò quæſtum, ſi uterque cecidiſſet. Sed ille tamen agebat aliquid: tuebatur auctoritatem ſummi viri: erat ipſe ſceleratus, erat gladiator: cum ſcelerato tamen, & cum pari gladiatore pugnabat. Tu ſcilicet homo religioſus & ſanctus, fœdus, quod meo ſanguine in pactione provinciarum iceras, frangere noluiſti. caverat enim ſibi ille ſororius adulter, ut, ſi tibi provinciam, ſi exercitum, ſi pecuniam ereptam ex reipublicæ viſceribus dediſſet, omnium ſuo-

62. *Venienti adſurrexit*] Venientibus conſulibus, equo obvii equites deſcendebant, caput detegebant, de via cedebant, aſſurgebant; minores Magiſtratus faſces ſubmittebant.

69. *Clariſſimi viri*] De Pompeio loquitur, qui viſus primum fuerat Ciceronem deſeruiſſe, cum à Clodianis oppreſſus eſt; ſed, qui facti pœnitens, de illius reditu, amicorum adjutus opera egit, ut Plutarchus ſcribit.

Ib. *Verum amicum*] Cicero Pompeio ſemper ſtuduerat.

75. *Ad extremum*] Scribit Dio lib. 38. Tigranem juniorem, qui in vinculis apud Lucium Flavium tenebatur à Clodio pecuniâ corrupto emiſſum fuiſſe. Quod cum Pompeius & Gabinius moleſtè ferrent, Clodius eos conviciis affecit: imò, quos ſecum comites habebant, vulneribus affecit, conſulis faſces fregit, & ejus bona conſecravit. Iratus Pompeius, de revocando Cicerone cogitavit, referente ad populum Mummio tribuno plebis.

78. *Laniſta*] Laniſta dicebatur qui gladiatores ad mutuam lanienam inſtituebat. Vult igitur ſignificare Cicero, populi Romani non interfuiſſe, ſive Clodius, ſive Gabinius in illa diſſenſione periiſſet, cum par lucrum ex unius morte, & ex utriuſque quæſtum immortalem conſecutus eſſet. Alludit autem ad Laniſtas, qui lucrum ſe facere putant, cum ex duobus gladiatoribus alter occiditur, quia ejus alendi & docendi munere liberantur.

79. *Sed ille tamen*] Id eſt Gabinius.

80. *Summi viri*] Pompeii.

82. *Homo religioſus*] Ironia.

83. *In pactione provinciarum*] Clodius, ut ſæpe dictum eſt, pollicitus fuerat, ſe Piſoni Macedoniam provinciam, & Gabinio Syriam daturum, ſi à ſe ejici in exilium Ciceronem paterentur.

84. *Sororius adulter*] Clodius cum ſorore inceſtum commiſerat.

85. *Ex Reipub. viſceribus*] Ærarium publicum intelligit, unde pecuniam Clodius extraxit.

rum scelerum socium te, adjutoremque præberes. itaque in illo tumultu fracti fasces, ictus ipse; quotidie tela, lapides, fugæ: deprehensus denique cum ferro ad senatum is, quem ad Cn. Pompeium interimendum collocatum fuisse constabat. Et quis audivit non modo actionem aliquam, aut relationem, sed vocem omnino, aut querelam tuam? consulem tu te fuisse putas, cujus in imperio, qui rempublicam senatûs auctoritate servarat, idemque in Italia qui omneis omnium gentium parteis tribus triumphis devinxerat, is se in publico tutò statuit esse non posse? An tum eratis consules, cùm, quacunque de re verbum facere cœperatis, aut referre ad senatum, cunctus ordo reclamabat, ostendebatque nihil esse vos acturos, nisi prius de me retulissetis? cum vos, quanquam fœdere obstricti tenebamini, tamen cupere vos diceretis, sed lege impediri? quæ lex privatis hominibus esse lex non videbatur, inusta per servos, incisa per vim, imposita per latrocinium, sublato senatu, pulsis è foro bonis omnibus, capta republica, contra omneis leges, nullo scripta more: hanc qui se metuere dicerent, consules, non dicam animi hominum, sed fasti ulli ferre possunt? Nam si illam legem non putabatis, quæ erat contra omnes leges, indemnati civis, atque integri capitis, bonorumque tribunitia proscriptio; hac tamen obstricti pactione tenebamini; quis vos non modo consules, sed liberos fuisse putet, quorum mens fuerit oppressa præmio, lingua astricta mercede? sin illam vos soli legem putabatis, quisquam vos consules, tunc fuisse, aut nunc esse consulareis putet, qui ejus civitatis, in qua in principum numero vultis esse, non leges, non instituta, non mores, non jura noritis?

87. *Fracti fasces*] Vide superius, not. ad l. 75.

Ib. *Ictus ipse*] Gabinius.

Ib. *Deprehensus cum ferro*] Servus Clodii ad interficiendum Pompeium.

92. *Omneis omnium gentium partes*] Pompeius. 1. Ex Africa. 2. Ex Europa. 3. Ex Asia triumphavit. Vide Plinium lib 8. cap. 16.

97. *Fœdere obstricti*] Privata pactione tenebantur obstricti Consules Clodio favere pro Cicerone ejiciendo.

102. *Nullo scripta more*] Moris erat, ut lex, quam ferri volebant tribuni, per trinundinum scripta populo proponeretur.

104. *Integri capitis*] Integrum caput in jure dicitur, quod diminutum non est. diminutus autem quis capite dicitur, cum ordine ac jure sibi proprio movetur, in quo caput, sive numerum obtinebat.

105. *Obstricti pactione*] Macedoniam provinciam Pisoni, Syriam Gabinio, Clodius promiserat, si Cicero ejiceretur.

SECUN-

SECUNDA PARS.

Piso nefariè provinciam suam administravit.

VI. An, cum proficiscebamini paludati in provincias vel emptas, vel ereptas, consules vos quisquam putavit? Itaque credo, si minus frequentia sua vestrum egressum ornando, atque [a] celebrando: at ominibus saltem bonis, ut consules, non tristissimis, ut hosteis, aut proditores prosequebantur. Tu ne etiam, immanissimum ac fœdissimum monstrum, ausus es meum discessum illum, testem sceleris, & crudelitatis tuæ, maledicti & contumeliæ loco ponere? Quo quidem tempore cepi, P. C. fructum immortalem vestri in me & amoris, & [b] judicii: qui non admurmuratione, sed voce & clamore, abjecti hominis & semivivi furorem petulantiamque fregistis. Tu luctum senatus, tu desiderium equestris ordinis, squalorem Italiæ, tu curiæ taciturnitatem annuam, tu silentium perpetuum judiciorum ac fori, tu cætera illa in maledicti loco pones, quæ meus discessus republicæ vulnera inflixit? qui si calamitosissimus fuisset; tamen misericordia dignior, quàm contumelia, & cum gloria

[a] *frequentando atque honestando.* [b] *æstimationis.*

1. *Paludati*] Cum qui mittebantur in provinciam Senatusconsulto, atque in ea imperium lege obtinuerant, tum vero aut sponte sua, aut Senatusconsulto paludati exibant, nuncupatis prius votis in Capitolio pro Repub. Tum paludamento, lictoribus, insignibusque imperii cæteris assumptis, recto itinere ibant ad urbis portam, ad quam veteri instituto salutati, inde ut continuo amicis officii causa aliquanto viæ spatio prosequentibus, ac bene ominantibus in provinciam iter ingrediebantur. Paludamentum autem vestis imperatoria fuit, cocco, purpura, & auro distincta, qua Consules, & Prætores in provinciam exeuntes amicti fuere. Vide Varronem lib. 6. de lingua Latina.

Ib. *Vel emptas*] Suas provincias Piso & Gabinius à Clodio emerant, ea conditione, ut eum in perdendo Cicerone adjuvarent.

2. *Vel ereptas*] Ereptæ sunt Senatui illæ provinciæ, quia non tam Senatûs authoritate, (ad quem pertinebat provincias dare) quam improbitate Clodii illis Consulibus decretæ sunt.

4. *Ominibus bonis*] Exeuntibus in provincias Consulibus fausta omnia cives & amici precabantur. At tantum abfuit, ut populus faustis precationibus quasi bonos Consules, ut velut hostes & Reip. proditores execrationibus eos prosequeretur.

9. *Admurmuratione*] Admurmuratione id est tacito murmure quod inter audientes sic excitatur ut inde quid approbent, quid improbent, liceat conjicere.

12. *Luctum Senatus*] Senatus vestem mutandam pro exilio Ciceronis censuit, ut sit in luctu.

Ib. *Desiderium equestris ordinis*] Totus fere equester ordo cum Cicerone vestem mutavit.

12. *Curiæ taciturnitatem*] Placuit Senatui, nihil in Repub. decernere, nulla de re agere, nisi Cicero ab exilio revocaretur.

13. *Cætera illa*, &c.] Id est cætera illa vulnera quæ meus discessus &c. sunt enim illa omnia Reipub. quidem vulnera, quæ discessus Ciceronis imposuit, sed agente, & feriente Pisone Consule. Sic interpretatur Hotomanus.

potius esse conjunctus, quàm cum probro putaretur: atque ille, dolor meus duntaxat, vestrum quidem scelus ac dedecus haberetur. Cum verò (forsitan hoc, quod dicturus sum, mirabile auditu esse videatur: sed certè id dicam, quod sentio) cùm tantis à vobis, P. C. beneficiis affectus sim, tantis honoribus; non modo illam calamitatem esse non duco: sed si quid mihi potest à repub. esse sejunctum, quod vix potest, privatim ad meum nomen augendum, optandam duco mihi fuisse illam, expetendamque fortunam. Atque ut tuum lætissimum diem cum tristissimo meo conferam, utrum tandem bono viro & sapienti optabilius putas, sic exire è patria, ut omnes sui cives salutem, incolumitatem, reditum precentur, quod mihi accidit: an, quod tibi in provinciam proficiscenti evenit, ut omnes exsecrarentur, male precarentur, unam tibi illam viam, & perpetuam esse vellent? mihi medius fidius in tanto omnium mortalium odio, justo præsertim & debito, quævis fuga, quàm ulla provincia esset optatior. Sed perge porro: nam si illud meum turbulentissimum tempus profectionis, tuo tranquillissimo præstat, quid conferam reliqua, quæ in te dedecoris plena fuerunt, in me dignitatis? Me Kalendis Januar. qui dies post obitum occasumque nostrum, reipublicæ primus illuxit, frequentissimus senatus concursu Italiæ, referente clarissimo atque fortissimo viro P. Lentulo, consentiente populo Romano atque una voce revocavit. me idem senatus exteris nationibus, me legatis, magistratibusque nostris auctoritate sua, consularibus literis, non, ut tu Insuber dicere ausus es, orbatum patria, sed ut senatus illo ipso tempore appellavit, civem conservatorem reipublicæ commendavit: ad meam unius hominis salutem senatus auxilium omnium civium cuncta ex Italia, qui rempub. salvam esse vellent, consulis voce, & literis implorandum putavit: mei capitis servandi caussa Romam uno tempore, quasi signo dato, Italia tota convenit: de mea salute P. Lentuli, præstantissimi viri, atque optimi consulis, Cn. Pompeii, clarissimi atque invictissimi civis, cæterorumque principum civitatis celeberrimæ & gratissimæ conciones fuerunt. de me senatus ita decrevit,

29. *Medius fidius*] Vide orat. pro Milone parag. xvii. not. ad l. 8. ubi de ea voce plura.

34. *Kalendis Jan.*] P. Lentulus simul ac de solemni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de Cicerone agendum judicavit.

35. *Frequentissimus Senatus*] Adfuerunt in Capitolio quadringenti & decem Senatores, qui Ciceronem revocandum censuerunt.

38. *Exteris nationibus*] Plutarchus in Cicerone refert scripsisse Senatum ut exteræ civitates laudarentur, quæ Ciceronem exceperant.

45. *Quasi signo dato*] Respicere videtur ad populi Romani morem, qui in maximis Reipub. motibus vexilla è Capitolio proferebat, quorum altero purpureo pedites, altero cæruleo equites ex agris, locisque finitimis convocabantur.

Ib. *Italia tota convenit*] Decrevit Senatus, ut iis, qui ex tota Italia salutis M. Tullii causa convenerant, gratiæ agerentur.

Cn. Pom-

Cn. Pompeio auctore, & ejus sententiæ principe, UT, SI QUIS IMPEDISSET REDITUM MEUM, IN HOSTIUM NUMERO PUTARETUR: iisque verbis eadem senatus auctoritas declarata est, ut nemini sit triumphus honorificentiùs, quam mihi salus restitutioque [c] perscripta. de me cum omnes magistratus promulgassent, præter unum prætorem, à quo [d] non fuit postulandum, fratrem inimici mei, præterque duos de lapide emptos tribunos plebis; legem comitiis centuriatis tulit P. Lentulus consul de collegæ Q. Metelli sententia: quem mecum eadem respublica, quæ in tribunatu ejus disjunxerat, in consulatu virtute optimi ac justissimi viri, sapientiaque conjunxit. Quæ lex quemadmodum accepta sit, quid me attinet dicere? ex vobis audio, nemini civi ullam, quo minus adesset, satis justam excusationem esse visam: nullis comitiis unquam, neque multitudinem hominum tantam, neque splendorem fuisse. hoc certe video, quod indicant tabulæ publicæ, vos rogatores, vos diribitores, vos custodes fuisse tabularum: &, quod in honoribus vestrorum propinquorum non facitis, vel ætatis excusatio-

[c] *decreta.* [d] *nihil fuit sperandum.*

49. *Sententiæ principe*] Princeps sententiæ dicitur, qui primus eam aperuit, quam pars maxima reliquorum sequitur. Censuit vero Pompeius Ciceronem tum Senatus, tum populi authoritate revocandum esse.

53. *Omnes Magistratus promulgassent*] Promulgare aliud nihil est, quam legem per trinundinum publice legendam populo proponere. tantum autem ad Prætores, & tribunos legem promulgare pertinuit.

54. *Unum Prætorem*] Appium Clodium fratrem Pub. Clodii.

55. *Præterque duos*] Sextum Attilium Serranum, & Num. Quinctium.

Ib. *De lapide emptos*] Id est corruptos pecunia, alludit autem ad illos præcones, qui in lapide stantes, auctiones proclamabant, vel ad illos servos venalitios, qui in illo lapide insidebant.

56. *Comitiis centuriatis*] Comitia centuriata dicebantur, in quibus populus in centum turmas divisus ex sexu & ætate suffragium ferebat.

Ib. *Q. Metelli*] Metellus ille affinis Clodio, cum tribunus esset, legem tulit de revocando in Italiam Pompeio cum exercitu, sed huic obstitit Cicero Consul. Inde exortæ inimicitiæ.

58. *Virtute optimi*] Publius Servilius Metellum cum Cicerone adhuc exulante reconciliavit.

59. *Quæ lex*] Lex de suo reditu, quam tulit P. Lentulus. de ea fuse dictum est in oratione pro Sextio.

Ib. *Quid me attinet dicere*] Certius de iis quæ pro eo revocando facta sunt, dici ab aliis, quam ab eo potest, cum absens exularet.

61. *Nullis comitiis unquam*] Ex oratione pro domo sua constat, *Nullis unquam comitiis campum Martium tanta celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, ætatum, ordinum floruisse.*

63. *Tabulæ publicæ*] Referebantur in tabulas quæcunque gesta essent in comitiis. eæque, tanquam publicæ fidei instrumenta, asservabantur.

Ib. *Vos rogatores*] Rogatores appellat qui Ciceronis reditum populum rogaverunt.

64. *Diribitores*] Diribitores dicuntur, qui tabulas suffragiorum populo per centurias divisa distribuunt.

Ib. *Custodes*] Custodes seu observatores illi sunt, qui actiones notant, animadvertunt, quasique speculantur, ne quid fraudis admittatur in suffragiorum distributione.

ne,

ne, vel honoris, id in salute mea, nullo rogante, vos vestra sponte fecistis.

VII. Confer nunc, Epicure noster, ex hara producte, non ex schola, confer, si audes, absentiam tuam cum mea. Obtinuisti provinciam consularem finibus iis, quos lex cupiditatis tuæ, non quos lex generi tui pepigerat. nam lege Cæsaris justissima atque optima, populi liberi, plane & vere erant liberi: lege autem ea, quam nemo legem, præter te, & collegam tuum, putavit, omnis erat tibi Achaia, Thessalia, Athenæ, cuncta Græcia addicta: habebas exercitum tantum, quantum tibi non senatus, aut populus Romanus dederat, sed quantum tua libido conscripserat. ærarium exhauseras. Quas res gessisti imperio, exercitu, provincia consulari? quas res gesserit, quæro? qui ut venit statim, (nondum commemoro rapinas, nondum exactas pecunias, non captas, non imperatas, non neces sociorum, non cædem hospitum, non perfidiam, non immanitatem, non scelera prædico: mox, si videbitur, ut cum fure, ut cum sacrilego, ut cum sicario disputabo: nunc meam spoliatam fortunam conferam cum florente fortuna imperatoris.) quis unquam provinciam cum exercitu obtinuit, qui nullas ad senatum literas miserit? tantam vero provinciam cum tanto exercitu, Macedoniam præsertim, quam tantæ barbarorum gentes attingunt, ut semper Macedonicis imperatoribus iidem fines provinciæ fuerint, qui gladiorum atque pilorum:

1. *Confer nunc*] Nunc suum exilium cum Pisonis absentia confert.

Ib. *Ex hara producte*] Ex hara productum, proverbiali figura dicitur Erasmo teste, si quid indoctum notetur. *Hara* porro stabulum porcorum est.

2. *Provinciam*] Consularis provincia dicebatur, quæ Consulibus decernebatur, qualis tum fuit Macedonia.

4. *Generi tui*] Pisonis Cæsar gener fuit: nam filiam ejus Calpurniam uxorem acceperat.

5. *Populi liberi*] Tulit C. Julius Cæsar Consul cum Bibulo anno urbis conditæ 693, ut Achaia, Thessalia, cuncta Græcia liberæ essent, neque Magistratibus populi Romani jus dicere liceret.

Ib. *Lege autem ea*] Tulit legem Clodius Tribunus plebis, ut Gabinio Syria, Babylon, Persæ: Pisoni Macedonia, Achaia, Thessalia, Græcia, omnisque Bœotia Proconsulari imperio mandaretur; iisque cum exercitu in eas provincias ituris pecunia ex ærario attribueretur.

10. *Imperio*] Imperium jus fuit habendi exercitum, gerendi bellum, & totam rem bellicam administrandi, ut testatur Sigonius lib. 2. de antiquo jure provinc. cap. 6.

12. *Non neces sociorum*] Rabocentum principem Bessicæ gentis, trecentis talentis Piso Regi Cotto cum aliis legatis venditum securi percussit. de hoc inferius.

13. *Cædem hospitum*] Platorem suum hospitem apertis venis mori imperavit.

16. *Imperatoris*] Pisonem ironice imperatorem nominat.

19. *Barbarorum gentes attingunt*] Macedoniam à Septentrione Thraces finitimam habent, qui teste Herodoto post Indos numerosissimi sunt populi, & Thucydide longe cædibus omnium deditissimi.

20. *Qui gladiorum atque pilorum*] Vult indicare, quod Macedonia, ab eo tempore, quo in eam Romani imperatores missi sunt, non aliis limitibus, quam eorum armis circumscripta fuit.

Ib. *Pilorum*] Pilum genus quoddam armorum fuit quod ut hastile, ad medium usque quadratum erat, & quod ferro quadrato præfigebatur. Vide Lips. lib. de Milit. Rom.

ex

ex qua aliquot prætorio imperio, conſulari quidem nemo rediit, qui [a] incolumis fuerit, quin triumpharit. eſt hoc novum: multo iſlud magis. appellatus eſt hic vulturius, illius provinciæ (ſi diis placet) imperator. ne tum quidem, Paulle noſter, tabulas Romam cum laurea mittere audebas? miſi, inquit. quis unquam recitavit? quis, ut recitarentur, poſtulavit? nihil enim mea jam refert, utrum tu, conſcientia oppreſſus ſcelerum tuorum, nihil unquam auſus ſis ſcribere ad eum ordinem, quem deſpexeras, quem afflixeras, quem deleveras: an amici tui tabulas abdiderint, iidemque ſilentio ſuo temeritatem atque audaciam tuam condemnarint. Atque haud ſcio, an malim te videri nullo pudore fuiſſe, in literis mittendis, an amicos tuos plus habuiſſe & pudoris, & conſilii, quam aut te videri pudentiorem fuiſſe, quam ſoles, aut tuum factum non eſſe condemnatum judicio amicorum. Quod ſi non tuis nefariis in hunc ordinem contumeliis in perpetuum [b] tibi curiam præcluſiſſes; quid tandem erat actum, aut geſtum in illa provincia, de quo ad ſenatum cum gratulatione aliqua ſcribi abs te oporteret? vexatio Macedoniæ? an oppidorum turpis amiſſio? an ſociorum direptio? an agrorum depopulatio? an munitio Theſſalonicæ? an obſeſſio militaris viæ? an exercitus noſtri interitus, ferro, fame, frigore, peſtilentia? Tu vero, qui ad ſenatum nihil ſcripſeris, ut in urbe nequior inventus es, quam Gabinius, ſic in provincia paullo tamen quam ille demiſſior. nam ille gurges, atque heluo natus abdomini ſuo, non laudi, atque gloriæ, cum equites Rom. in provincia, cum publicanos nobiſcum & voluntate & dignitate conjunctos, omneis fortunis, multos fama, vitaque privaſſet; cum egiſſet aliud nihil illo exercitu,

[a] *indemnatus.* [b] *alienaſſes à te Senatum.*

23. *Vulturius*] Vulturium Cicero Piſonem invidioſo vocabulo nominat, quaſi rapacem, & illius provinciæ direptorem, ſumpta à vulture metaphora ave rapaciſſima.

Ib. *Si diis placet*] Ironia.

24. *Paulle noſter*] L. Paulus de Macedonia triumphavit, iterum Conſul anno urbis conditæ 585. qui literas laureatas ſeu lauro involutas miſerat ad Senatum.

28. *Ad eum ordinem*] Ad Senatum.

29. *Tabulas abdiderint*] Mittebantur ad amicos literæ quas tum vel abdebant, ſi ita viſum eſſet, aut perferebant ad Senatum, ubi legebantur.

30. *Atque haud ſcio, an malim*] Sic hujus orationis ſenſus dilemmate explicatur. literæ tuæ vel ſunt miſſæ, vel non miſſæ: ſi miſſæ ſunt, multos eas damnaviſſe oportuit: ſi non ſunt miſſæ, in cauſa fuit ſcelerum tuorum conſcientia. Ejuſdem igitur ſceleris eſt, aut impudentem te in literis mittendis fuiſſe, aut pudentem in ſupprimendis.

39. *Theſſalonicæ*] Vide orat. de provinciis coſſ.

43. *Natus abdomini ſuo*] Nati abdomini dicuntur, qui voluptatibus irretiti ſeſe in omnem libidinem effundunt.

44. *Publicanos*] Publicani dicebantur qui præſenti pecunia vectigalia populi Rom. à Cenſoribus redimebant ut poſtea ſuis commodis ſervirent. Hi erant ex equeſtri ordine. vide orat. pro lege Manil. parag. ii. not. ad l. 5.

Ib. *Nobiſcum & voluntate & dignitate conjunctos*] Cicero Conſul Publicanos, qui omnes ex equitibus aſſumebantur, cum Senatoribus diſſentientes conciliavit.

nisi

nisi ut urbeis depopularetur, agros vestaret, exhauriret domus: ausus est (quid enim ille non audeat?) à senatu supplicationem per literas postulare. O dii immortales! tune etiam, atque adeo, vos geminæ voragines, scopulique reipublicæ, vos meam fortunam deprimitis? vestram extollitis? cum de me ea senatusconsulta absente facta sint, eæ conciones habitæ, is motus fuerit municipiorum & coloniarum omnium, ea decreta publicanorum, ea collegiorum, ea denique generum, ordinumque omnium, quæ ego non modo optare nunquam auderem, sed cogitare non possem: vos autem sempiternas fœdissimæ turpitudinis notas subieritis? An ego, si te, & Gabinium cruci suffixos viderem, majore afficerer lætitia ex corporis vestri laceratione, quam afficior ex famæ? nullum est supplicium putandum, quo affici casu aliquo etiam boni viri fortesque possunt. Atque hoc quidem etiam isti tui dicunt voluptarii Græci: quos utinam ita audires, ut erant audiendi: nunquam te in tot flagitia ingurgitasses: verùm audis in præsepibus, audis in stupris, audis in cibo & vino. sed dicunt ipsi, qui mala dolore, bona voluptate definiunt, sapientem etiam si in Phalaridis tauro inclusus succensis ignibus torreatur, dicturum tamen, suave illud esse, seseque ne tantulum quidem commoveri. tantam virtutis esse vim voluerunt, ut non posset unquam esse vir bonus non beatus. quæ est igitur pœna? quod supplicium? id mea sententia, quod accidere nemini potest, nisi nocenti: suscepta fraus, impedita & oppressa mens conscientià, bonorum odium, nota inusta à senatu, amissio dignitatis. Nec mihi ille M. Regulus, quem Carthaginienses resectis palpebris, illigatum in machina, vigilando necaverunt, supplicio videtur affectus: nec C. Marius, quem Italia servata ab illo,

48. *Supplicationem*] Id est preces publicas, quæ in ejus gratiam diis immortalibus fierent, quasi rem bene gessisset.

52. *Municipiorum*] Municipia ea hominum genera dicuntur, qui cum Romam venissent neque cives Romani essent, participes tamen fuerant omnium rerum ad munus fungendum una cum Rom. præterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo.

60. *Voluptarii Græci*] Intelligit Philosophos illos, aut certe Epicureos, qui summum bonum in voluptate ponebant.

62. *In præsepibus*] Per præsepia hic intelligit lupanaria & popinas. ubi porcorum instar voluptuosi homines obscenis se vitiis immergunt.

64. *Phalaridis tauro*] Phalaris Agrigentinorum tyrannus, in Tauro æneo, quem ei Perillus quidam ædificaverat, novo supplicii genere sontes concremabat.

69. *Suscepta fraus*] Suscipere fraudem, est scelus animo concipere, quod dignum pœna sit.

70. *Nota inusta*] Inusta nota dicitur, quæ infamiam notat.

71. *M. Regulus*] M. Regulus captus à Pœnis, legatus de permutandis captivis Romam missus, data fide, ut si non impetrasset, rediret, permutationem illam in senatu dissuasit, & invitis liberis & uxore, reversus, à Carthaginiensibus in muscipulam aculeis undequaque munitam conjectus est. Vide Cic. paradoxa.

73. *C. Marius*] Septies consul fuit Marius. magnis motibus sæpe rempublicam liberavit, ac demum, ut Syllæ victoris sævitiam evitaret, mortem sibi properavit.

demer-

demerſum in Minturnenſium paludibus; Africa devicta ab eodem, expulſum & naufragum vidit. fortunæ enim iſta tela ſunt, non culpæ: ſupplicium autem eſt pœna peccati. neque verò ego ſi unquam vobis mala precarer, quod ſæpe feci, in quo dii immortales meas preces audierunt, morbum, aut mortem, aut cruciatum precarer. Thyeſtea iſta exſecratio eſt poetæ, vulgi animos, non ſapientum moventis: *Ut tu naufragio expulſus, uſpiam ſaxis fixus aſperis, Eviſceratus latere penderes* (ut ait ille) *ſaxa ſpargens tabo, Sanie & ſanguine atro.*

VIII. Non ferrem omnino moleſtè, ſi ita accidiſſet: ſed id tamen [a] eſſet humanum. M. Marcellus, qui ter conſul fuit, ſumma virtute, pietate, gloriâ militari, periit in mari: qui tamen ob virtutem gloriâ & laude vivit. in fortuna quadam eſt illa mors, non pœna, putanda. Quæ eſt igitur pœna? quod ſupplicium? quæ ſaxa? quæ cruces? eſſe duos duces in provinciis populi Rom. habere exercitus, appellari imperatores: horum alterum ſic fuiſſe infirmatum conſcientia ſcelerum, & fraudum ſuarum, ut ex ea provincia, quæ fuerit ex omnibus una maxime triumphalis, nullas ſit ad ſenatum litteras mittere auſus. ex qua provincia modo vir omni dignitate ornatiſſimus L. Torquatus, magnis rebus geſtis, me referente, abſens imperator eſt appellatus. unde his paucis annis Cn. Dolabellæ, C. Curionis, M. Luculli juſtiſſimos triumphos vidimus, ex ea, te imperatore, nuntius ad ſenatum allatus eſt nullus: ab altero allatæ literæ, recitatæ, relatum ad ſenatum. Dii immortales!

[a] *poſſet accidere* omnibus *hominibus.*

74. *Demerſum*] Cum Syllam Marius fugeret, delituit in Minturnenſium paludibus, ut mortem evitaret.

Ib. *Africa*] Cum trajeciſſet in Africam Marius, pauperem vitam in tugurio ruinarum Carthaginenſium toleravit.

79. *Thyeſtea*] Thyeſtes Pelopis filius fuit.

Ib. *Poetæ*] Ennius hæc carmina conſcripſit.

2. *M. Marcellus*] Marcellus ille nepos ejus fuit, qui bello Punico ſecundo Syracuſas vicit, & quinque conſulatus adeptus eſt. Hic autem Marcellus naufragio ad ipſam Africam periit, paulò ante cœptum bellum Punicum tertium.

5. *Quæ ſaxa*] Homines liberi, qui aliquo inſigni crimine rei habebantur, è ſaxo Tarpeio dejiciebantur.

6. *Quæ cruces*] Servi rei in crucem agebantur.

Ib. *Duos duces*] Gabinium & Piſonem.

11. *Me referente*] Cum Conſul erat Cicero, retulit ad ſenatum, ut Imperatoris nomine Torquatus ille ornaretur, quo jam fuerat ab exercitu decoratus.

12. *Cn. Dolabellæ*] Cn. Dolabella dicitur à Gellio Aſiæ proconſul fuiſſe.

13. *C. Curionis*] C. Curio filius fuit Curionis tribuni pleb. Is ſemper Cæſaris partes ſecutus eſt, vir luxu & audacia ſingulari.

Ib. *M. Luculli*] M. Lucullus de Macedonia triumphavit.

Ib. *Juſtiſſimos triumphos*] Ut juſtus triumphus haberetur, requiſitum fuit, ut 1. rem ſuis auſpiciis in provincia geſſiſſent: 2. ut auctum eſſet imperium, non recuperatum: 3. ut ſaltem quinque hoſtium millia fuſa eſſent: 4. ut de hoſtibus, non de civibus eſſet relata victoria.

14. *Ab altero*] Gabinio.

idne ego optarem, ut inimicus meus, ea, qua nemo unquam ignominia notaretur? ut ſenatus is, qui in eam jam benignitatis conſuetudinem venit, ut eos, qui bene rempublicam geſſerint, novis honoribus afficiat, & numero dierum, & genere verborum, hujus unius literis nuntiantibus non crederet, poſtulantibus denegaret? His ego rebus paſcor, his delector, his perfruor: quod de vobis hic ordo opinatur non ſecus, ac de teterrimis hoſtibus: quod vos equites Rom. quod cæteri ordines, quod cuncta civitas odit: quod nemo bonus, nemo denique civis eſt, qui modo ſe civem eſſe meminerit, qui vos non oculis fugiat, auribus reſpuat, animo aſpernetur, recordatione denique ipſa conſulatus veſtri perhorreſcat. Hæc ego ſemper de vobis expetivi, hæc optavi, hæc precatus ſum. plura etiam acciderunt, quam vellem. nam ut amitteretis exercitum, nunquam, mehercule, optavi. illud etiam accidit præter optatum meum, ſed valde ex voluntate. mihi enim non venerat in mentem, furorem & inſaniam optare vobis, in quam incidiſtis: atqui fuit optandum. me tamen fugerat, deorum immortalium has eſſe in impios & conſceleratos pœnas certiſſimas conſtitutas. Nolite enim putare, P. C. ut in ſcena videtis, homines conſceleratos impulſu deorum terreri furiarum tædis ardentibus: ſua quemque fraus, ſuum facinus, ſuum ſcelus, ſua audacia de ſanitate ac mente deturbat. hæ ſunt impiorum furiæ, hæ flammæ, hæ faces. Ego te non vecordem, non furioſum, non mente captum, non tragico illo Oreſte, aut Athamante dementiorem putem, qui ſis auſus primùm facere (nam id eſt [b] caput,) deinde paullo ante, Torquato, graviſſimo & ſanctiſſimo viro [c] premente, confiteri, te provinciam Macedoniam, in quam tantum exercitum tranſportaſſes, ſine ullo milite reliquiſſe? Mitto de amiſſa maxima parte exercitus: ſit hoc infelicitatis tuæ: dimittendi verò exercitus quam potes afferre cauſſam? quam poteſtatem habuiſti? quam legem? quod ſenatuſconſultum? quod jus? quod exemplum? quid eſt aliud furere, niſi non cognoſcere homines, non cognoſcere leges, non ſenatum, non civitatem? cruentare corpus ſuum leve eſt, major hæc eſt vitæ, famæ, ſalutis ſuæ

[b] *præcipuum.* [c] *urgente.*

19. *Et numero dierum*] Indictæ ſunt primò ſupplicationes ad deorum pulvinaria per unum diem, deinde per duos, 3. per tres, quatuor, quinque, & plures etiam, quin & per quinquaginta.

Ib. *Hujus unius*] Gabinii.

38. *Oreſte*] Oreſtes Agamemnonis & Clytæmneſtræ filius fuit. Is matrem interfecit, & in pœnam ſceleris furiis agitatus eſt.

39. *Athamante*] Athamas Rex Thebanorum fuit, qui duos filios ex Nephele uxore ſuſcepit, quos accuſationibus novercæ oppreſſos abire compulit. hinc irata Juno Furias in Athamantem immiſit.

Ib. *Primùm facere*] Primò Piſo dimiſit exercitum, & ſine ullo milite provinciam ſuam Macedoniam reliquit.

47. *Cruentare*] Oſtendit quod cruentare corpus ſuum furioſi quidem hominis ſit, ſed furioſi magis in ſuam famam, quàm in corpus ſævire.

vul-

vulneratio. si familiam tuam dimisisses, quod ad neminem, nisi ad ipsum te, pertineret, amici te tui constringendum putarent: præsidium tu reipublicæ, custodiam provinciæ, injussu populi senatusque dimisisses, si tuæ mentis compos fuisses? Ecce tibi alter, effusa jam maxima præda, quam ex fortunis publicanorum, ex agris urbibusque sociorum exhauserat, cum partim ejus prædæ profundæ libidines devorassent, partim nova quædam & inaudita luxuries, partim etiam in his locis, ubi omnia diripuit, emptiones, partim permutationes, ad hunc Tusculani montem exstruendum, cum jam egeret, cum illa ejus intermissa & intolerabilis ædificatio constitisset: seipsum, fasceis suos, exercitum populi Romani, numen, [d] interdictumque deorum immortalium, responsa sacerdotum, auctoritatem senatûs, jussa populi, nomen ac dignitatem imperii regi Ægyptio vendidit. cum fineis provinciæ tantos haberet, quantos voluerat, quantos optaverat, quantos mei capitis pretio periculoque emerat; his se tenere non potuit. exercitum eduxit ex Syria. quî licuit extra provinciam? tribuit se mercenarium comitem regi Alexandrino. quid hoc turpius? in Ægyptum venit: [e] signa contulit cum Alexandrinis. quando hoc bellum, aut hic ordo, aut populus susceperat? cepit Alexandriam. quid aliud exspectamus a furore ejus, nisi ut ad senatum tantis de rebus gestis literas mittat? hic si mentis esset [f] suæ, nisi pœnas patriæ, diisque immortalibus eas quæ gravissimæ sunt, furore atque insaniâ penderet; ausus esset (mitto exire de provincia) educere exercitum, bellum sua sponte gerere,

[d] *prohibitionem.* [e] *dimicavit.* [f] *compos mentis.*

49. *Familiam dimisisses*] Intelligit servos, & argumento à minori utitur: nam si furor est servos suos, longe major est, totum exercitum dimittere.

50. *Constringendum*] Ait quòd Pisonis bonis à prætore interdicendum esset, & illi constituendus curator ex amicorum sententia.

52. *Ecce tibi alter*] Jam aggreditur Gabinium, qui alio furoris genere correptus videtur, pecuniis profundendis ad suas libidines satiandas.

53. *Fortunis publicanorum*] Vide orat. de provinc. Consularibus, non longè ab initio.

54. *Partim ejus prædæ*] Significat eas pecunias partim in libidinibus consumpsisse, &c. sæpe autem *partim* cum genitivo ponitur.

58. *Ad hunc Tusculani montem*] Gabinius extruxit villam tam excellam in Tusculano agro, ut monti potius alteri, quàm villæ similis videretur.

59. *Numen interdictumque deorum*] In Sibyllinis oraculis scriptum erat, ne unquam ad Regem Ægypti exercitus subsidii causâ mitteretur. Luc. lib. 8.

60. *Responsa sacerdotum*] Illos sacerdotes, seu Aruspices intelligere hic videtur Cicero, qui ea de re juxta oraculi responsum consulti sunt.

61. *Regi Ægyptio*] Ptolemæus pulsus à suis, Romam contra suos auxilium à senatu populoque Romano petiturus venerat; quod cum non obtinuisset, Gabinium corrupit pecuniâ, à quo in regnum restitutus est.

64. *Quî licuit extra provinciam*] Non fas erat proconsulibus esse extra suas provincias.

65. *Mercenarium*] Ab eo Rege Ptolemæo pecuniâ corruptus fuerat, ut ei opem contra Alexandrinos ferret.

67. *Aut hic ordo*] Penes senatum fuit belli suscipiendi authoritas.

in

in regnum injussu populi aut senatus accedere? quæ cùm plurimæ leges veteres, tum lex Cornelia majestatis, Julia de pecuniis repetundis planissimè vetant. sed hæc omitto: ille si non acerrimè fureret, [g] auderet; quam provinciam P. Lentulus, amicissimus huic ordini, cum & auctoritate senatûs, & sorte haberet, interposita religione, sine ulla dubitatione deposuisset, eam sibi tum asciscere, cum, etiamsi religio non impediret, mos majorum tamen, & exempla, & gravissimæ legum pœnæ vetarent?

[g] *auderet sumere sibi provinciam quam Lentulus, &c.*

73. *In regnum*] In externum regnum sine potestate senatûs ire non potuit.

74. *Lex Cornelia majestatis*] Tulit legem Cornelius Sylla, ne qui cum imperio provincias obtinerent, populi senatusve injussu exercitum de provincia deportarent, bellumve suâ sponte gererent.

Ib. *Julia de pecuniis*] Caius Julius Cæsar tulit, ne cui, qui in provincia cum potestate imperiove esset, pecuniam capere, conciliare liceret: extra quàm, si ad templum, monimentùmque capiat.

76. *Lentulus*] Lentulus Spinther in sortitione provinciam Ciliciam obtinuit: quâ obtentâ, à senatu jussus est reducere Ptolemæum in Ægyptum, quæ Ciliciæ erat proxima.

78. *Sine ulla dubitatione deposuisset*] Cum Lentulus ille intellexit, vetari Sibyllinis oraculis, ne Rex Ægyptius in regnum à Romanis restitueretur, hoc munus recusavit.

De reditu Ciceronis & Pisonis.

IX. Sed quoniam fortunarum [a] contentionem facere cœpimus, de reditu Gabinii omittamus: quem etsi sibi ipse præcidit, ego tamen, [b] os ut videam hominis, exspecto. Tuum, si placet, reditum cum meo conferamus. Ac meus quidem is fuit, ut à Brundisio usque Romam agmen perpetuum totius Italiæ viderit. neque enim regio fuit ulla, neque municipium, neque præfectura, aut colonia, ex qua non publicè ad me venerint gratulatum. Quid dicam adventus meos? quid effusiones hominum ex oppidis? quid

[a] *comparationem.* [b] *impudentiam.*

4. *Brundisio*] Brundisium urbs est Calabriæ, ad mare Adriaticum sita, via Appia eo usque perducta, & portu celebris, unde in Græciam olim Romani frequentissimè trajiciebant.

6. *Municipium*] Municipium id hominum genus dicitur, qui cum Romam venissent, neque cives Rom. essent; participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unà cum Romanis civibus, præterquam de suffragio ferendo, aut Magistratu capiendo.

Ib. *Præfectura*] Præfecturæ oppida dicebantur quorum incolæ cives Romani erant: hoc tamen à municipiis differebant, quòd non suis legibus utebantur, nec ullos è suo corpore Magistratus, ut Coloni, creare poterant; sed à Magistratibus qui Romam quotannis mittebantur, Romanis legibus regebantur. ii Magistratus Præfecti dicebantur, unde nomen præfecturæ.

Ib. *Colonia*] Colonia oppidum fuit, quo populus Romanus cives suos ad incolendum deduxit.

concursum ex agris patrumfamilias cum conjugibus ac liberis? quid eos dies, qui, quasi deorum immortalium festi, atque sollemnes, sunt apud omneis adventu meo redituque celebrati? unus ille dies mihi quidem immortalitatis instar fuit, cùm in patriam redii, cùm senatum egressum vidi, populumque Romanum universum: cum mihi ipsa Roma prope convulsa sedibus suis ad complectendum conservatorem suum progredi visa est. quæ me ita accepit, ut non modo omnium generum, ætatum, ordinum omnes viri ac mulieres, omnis fortunæ ac loci: sed etiam mœnia ipsa viderentur, & tecta urbis, ac templa lætari. Me consequentibus diebus in ea ipsa domo, qua tu me expuleras, quam expilaras, quam incenderas, pontifices, consules, patres conscripti collocaverunt: mihique (quod ante me nemini) pecunia publica ædificandam domum censuerunt. Habes reditum meum. confer nunc vicissim tuum: quandoquidem, amisso exercitu, nihil incolume domum, præter os illud pristinum tuum retulisti: qui primum qua veneris cum laureatis tuis lictoribus, quis scit? quos tu mæandros, dum omneis solitudines persequeris, quæ diverticula flexionesque quæsisti? quod te municipium vidit? quis amicus invitavit? quis hospes aspexit? non-ne tibi nox erat pro die? non solitudo pro frequentia? caupona pro oppido? non ut redire ex Macedonia nobilis imperator, sed ut mortuus infamis referri videretur? Romam verò ipsam fœdavit adventus tuus. O familiæ non dicam Calphurniæ, sed Calventiæ, neque hujus urbis, sed Placentini municipii: neque paterni generis, sed braccatæ cognationis dedecus! quemadmodum venisti? quis tibi, non dicam horum, aut civium cæterorum, sed tuorum legatorum obviam venit? mecum enim L. Flaccus, vir tua legatione indignissimus, atque iis consiliis quibus mecum in consulatu meo conjunctus fuit, ad conservandam rempublicam dignior, mecum fuit tum, cùm te quidam non longe à porta cum lictoribus errantem visum esse narraret. Scio i-

13. *Senatum egressum*] Obviam triumphantibus veniebat Senatus.

20. *Quod ante me nemini*] Diruta Ciceronis domus, combusta, ac consecrata, publicis sumptibus ædificata est.

24. *Laureatis tuis lictoribus*] Cum quis dux exercitûs victoriam retulerat, suffragio militum ei fasces laurea involuti à lictoribus præferebantur.

25, *Quos tu Mæandros*] Id est flexus, qui Mæandri à fluvio Mæandro flexuoso dicti sunt.

31. *Calphurniæ*] Calphurnii, licet plebeii, à Calpo Numæ Pompilii filio, originem deducebant. Ex ea familia multi Consules extitêre.

Ib. *Calventiæ*] Ab illa familia ex materno genere traxit originem Piso. maternus enim ejus avus Calventius fuit præco Placentinus, ut dicet infra.

32. *Placentini municipii*] Placentia urbs in Gallia togata ad Padum. Placentini cum prius in coloniam deducti essent, jus municipii consecuti sunt

Ib. *Braccatæ*] Braccata dicta est Gallia, quòd braccis uterentur Galli.

35. *L. Flaccus*] Is indignus erat, qui Pisoni legatus esset, quia vir erat fortis & sapiens: & deprehendendis Allobrogum legatis, qui conjuratorum literas deferebant, Ciceroni Consuli adfuit.

38. *Errantem*] Quærebat Piso vias ignotas & diverticula, ut in urbem silentio ingressus videretur.

tem virum fortem in primis, belli, ac rei militaris peritum, familiarem meum, Q. Marcium, quorum tu legatorum prœlio imperator appellatus eras, cum longe abfuisses, adventu isto tuo domi fuisse otiosum. Sed quid ego enumero, qui tibi obviam non venerint? cui dico venisse pene neminem, ne de officiosissima quidem natione candidatorum, cùm ° vulgo essent & illo ipso, & multis ante diebus admoniti & rogati. togulæ lictoribus ad portam præsto fuerunt: quibus illi acceptis, sagula rejecerunt, & catervam imperatori suo novam præbuerunt. sic iste à tanto exercitu, tanta provincia, triennio post Macedonicus imperator in urbem se intulit, ut nullius negotiatoris obscurissimi reditus unquam fuerit desertior. in quo me tamen, qui esset paratus ad se defendendum, reprehendit. cum ego Cælimontana porta introisse dixissem, sponsione me, ni Esquilina introisset, homo promptissimus lacessivit: quasi vero id aut ego scire debuerim, aut vestrûm quisquam audierit, aut ad rem pertineat, qua tu porta introieris; modo ne triumphali: quæ porta Macedonicis semper proconsulibus ante te patuit. tu inventus es, qui consulari imperio præditus ex Macedonia non triumphares.

X. At audistis, P. conscripti, philosophi vocem. negavit se triumphi cupidum unquam fuisse. O scelus! ô pestis! ô labes! cum exstinguebas senatum, vendebas auctoritatem hujus ordinis, addicebas tribuno pleb. consulatum tuum, rempub. evertebas, prodebas

° *passim.*

40. *Quorum tu legatorum*] Refundit victoriam, ob quam Piso Imperator salutatus est, in Flaccum, & Q. Marcium suos legatos. hic autem Marcius inimicorum invidiâ à triumpho prohibitus est.

41. *Domi fuisse otiosum*] Cum advenit in urbem Piso, ejus legatus Marcius, qui prius advenerat, ne quidem honoris causâ ei venit obvius: ita suum proconsulem contemnebat.

43. *Officiosissima natione candidatorum*] Candidati dicebantur qui ad dignitates aspirabant, à toga candida sic appellati, quòd ea induti, in campum honores petituri descenderent. eos porro appellat officiosos, quòd omni officiorum genere sibi populum demereri conarentur.

45. *Togulæ lictoribus*] Ut videretur Piso cum dignitate & comitatu in urbem ingredi, & ire ad Capitolium diis acturus gratias, jussit ut ad urbis portam, depositis sagulis, togulas assumerent, quasi ex urbe ipsi obviam procederent, eum deducendi causâ.

46. *Sagula*] Sagum, sive sagulum, vestis genus est brevius, quo milites & cives belli tempore induebantur.

47. *Triennio post*] Per tres annos Macedoniam provinciam Proconsul tenuit.

51. *Cælimontana*] Cælimontana porta urbis Romæ fuit, quam nonnulli volunt hodie Sancti Joannis appellari.

Ib. *Sponsione*] Sponsio sumitur pro certatione pignorum, ni ita se res habeat, ut affirmat qui deponit. Voluit autem Piso certare cum Cicerone se per Esquilinam portam transivisse, non per Cælimontanam, ut Cicero dixerat; in quo ridet hominis stupiditatem.

Ib. *Esquilina*] Esquilina fuit porta urbis Romæ, quæ à Procopio *Prænestina* dicitur, hodie Sancti Laurentii.

54. *Triumphali*] Porta triumphalis dicebatur, qua transibant soli qui in urbem triumphantes ingrediebantur.

4. *Tribuno plebis*] Clodio.

caput & salutem meam una mercede provinciæ: si triumphum non cupiebas, cujus tandem rei te cupiditate arsisse defendes? sæpe enim vidi, qui & mihi, & cæteris cupidiores provinciæ viderentur, triumphi nomine tegere atque celare cupiditatem suam. hoc modo D. Silanus consul in hoc ordine, hoc meus etiam collega dicebat. neque enim quisquam potest exercitum cupere, aperteque petere, ut non prætexat cupiditatem triumphi. Quod si te senatus, si populus Romanus, aut non appetentem, aut etiam recusantem, bellum suscipere, exercitum ducere coegisset: tamen erat angusti animi atque demissi, justi triumphi honorem atque dignitatem contemnere. nam, ut levitatis est, inanem aucupari rumorem, & omneis umbras etiam falsæ gloriæ consectari: sic levis est animi, lucem, splendoremque fugientis, justam gloriam, qui est fructus veræ virtutis honestissimus, repudiare. Cum verò, non modò non postulante atque cogente, sed invito atque oppresso senatu, non modò nullo populi Romani studio, sed nullo ferente suffragium libero, provincia tibi ista manupretium fuerit eversæ per te, & perditæ civitatis: cumque omnium tuorum scelerum hæc pactio exstiterit, ut si totam rempublicam nefariis latronibus tradidisses, Macedonia tibi ob eam rem, quibus tu finibus velles, traderetur: cum exhauriebas ærarium, cum orbabas Italiam juventute, cum mare vastissimum hieme transibas, si triumphum contemnebas, quæ te, prædo amentissime, nisi prædæ ac rapinarum cupiditas tam cæca rapiebat? Non [a] est integrum Cn. Pompeio consilio jam uti tuo. erravit enim. non gustarat istam tuam philosophiam. ter jam homo stultus triumphavit. Crasse, pudet me tui: quid est quod confecto formidolosissimo bello, coronam illam lauream tibi tantopere decerni volueris à senatu? P. Servili, Q. Metelle,

[a] non licet.

9. *D. Silanus*] Post Ciceronem ille Silanus consulatum gessit anno urbis 691. & missus est cum exercitu contra Hispanos, qui tumultus excitabant; à quo devicti sunt.

Ib. *Collega*] Antonius.

20. *Ferente suffragium libero*] Oratorie id dicit, nam paucos dicit legi Curiatæ ferendæ præter servos & mancipia interfuisse.

Ib. *Manupretium*] Manupretium dicitur, inquit Asconius, ubi non tam materiæ ratio, quam manus atque artis ducitur. utitur autem hac voce in contemptum Pisonis.

22. *Latronibus*] Pisoni & Gabinio, cæterisque Clodii asseclis.

29. *Ter jam homo stultus triumphavit*] De tribus orbis partibus Pompeius triumphavit.

Ib. *Crasse*] M. Crassus bellum Spartacum confecit. unde Plutarchus scribit, fas ei fuisse ovantem in urbem introire, quasi indignum esset de servis triumphare.

30. *Illam lauream*] Cum ei permissum fuisset à senatu myrto tantum redimitum introire, insolenter hanc coronam repudiavit, obtinuitque à senatu, ut laureâ coronatus incederet. Vide Plin. lib. 15.

31. *Servili*] Servilius de Isauris et Cilicia triumphavit, unde Isaurici nomen obtinuit.

Ib. *Metelle*] Metellus de Cretensibus triumphavit; unde Creticus appellatus est.

C. Curio, P. Africane, cur non hunc audistis tam doctum hominem, tam eruditum, prius quàm in istum errorem induceremini? C. ipsi Pontinio, necessario meo, jam non est integrum: religionibus enim susceptis, impeditur. O stultos Camillos, Curios, Fabricios, Calatinos, Scipiones, Marcellos, Maximos! ô amentem Paullum! rusticum Marium! nullius consilii patres istorum amborum consulum, qui triumpharint! Sed quoniam præterita mutare non possumus, quid cessat hic [b] homulus ex argilla, & luto fictus, Epicureus, dare hæc præclara præcepta sapientiæ clarissimo & summo imperatori, genero suo? fertur ille vir, mihi crede, gloria: flagrat, ardet cupiditate justi & magni triumphi: non didicit eadem ista, quæ tu. mitte ad eum [c] libellum. & si jam ipse coram [d] congredi poteris, meditare quibus verbis incensam illius cupiditatem comprimas, atque restinguas. valebis apud hominem [e] volitantem gloriæ cupiditate vir moderatus & constans, apud indoctum eruditus, apud generum socer. dices enim, ut es homo facetus, ad persuadendum concinnus, perfectus, politus è schola: Quid est, Cæsar, quod te supplicationes toties decretæ tot dierum, tantopere delectent? in quibus homines errore ducuntur: quas dii negligunt; qui (ut noster ille

[b] *homuncio.* [c] *literas.* [d] *venire.* [e] *abreptum.*

32. *C. Curio*] De Macedonia triumphavit.

Ib. *Africane*] De hoc Africano non constat. suspicatur Abrahamus socerum fuisse Pompeii. cum enim hic agat de triumphalibus viris, qui viverent, non est credibile de illis antiquis Africanis loqui.

33. *Ipsi Pontinio*] Pontinius ille Prætor fuit Cicerone Consule. missus in Allobroges, quos superavit.

35. *Camillos*] M. Furius Camillus quater triumphavit; 1. de Veientibus, 2. de Gallis, 3. de Volscis, Æquis, Etruscis, 4. de Gallis Senonibus.

Ib. *Curios*] Curius Dentatus quater triumphum duxit, de Samnitibus, deinde de Sabinis, iterum de Samnitibus, tandem de Rege Pyrrho.

Ib. *Fabricios*] Bis; 1. de Etruscis & Gallis, 2. de Lucanis, Brutis, Tarentinis & Samnitibus.

Ib. *Calatinos*] M. Attilius Calatinus primo bello Punico de Sicilia triumphavit.

36. *Scipiones*] Ex illa familia septem triumpharunt.

Ib. *Marcellos*] M. Claudius Marcellus quater, semel de Gallis, ter de Syracusanis.

Ib. *Maximos*] Q. Fabius Maximus Verrucosus de Liguribus, Æmilius Paulus bis de Liguribus, & de Macedonia & Rege Perseo.

Ib. *Rusticum Marium*] Rusticum appellat, quia rure inter agricolas juventutem egerat. Hic tamen triumphavit bis de Numidis, & rege Jugurtha, de Cimbris, Teutonibus.

37. *Istorum amborum*] Ambo illi sunt Pompeius Magnus, & Crassus, quibus Coss. habita est hæc oratio. Pater Pompeii de Picentibus, pater Crassi de Lusitanis triumphavit.

39. *Ex argilla & luto*] Appellat Pisonem hominem ex argilla & luto fictum, propter ejus sordes, & voluptatum turpitudinem.

40. *Genero suo*] Gener Pisonis fuit Julius Cæsar.

42. *Mitte ad eum*] Tunc erat in Gallia Cæsar.

49. *Tot dierum*] Quindecim dierum supplicationes illi decretæ fuerant.

divi-

divinus dixit Epicurus) neque propitii cuiquam esse solent, neque irati. Non facies fidem scilicet, cum hæc disputabis: tibi enim & esse, & fuisse deos videbis iratos. vertes te ad alteram scholam: disseres de triumpho. Quid tandem habet iste currus? quid vincti ante currum duces? quid simulacra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis & tribuni? quid clamor militum? quid tota illa pompa? inania sunt ista, mihi crede, delectamenta pene puerorum, captare plausus, vehi per urbem, conspici velle. quibus ex rebus, nihil est quod solidum tenere, nihil quod referre ad voluptatem corporis possis. quin tu me vides, qui ex qua provincia T. Flamininus, L. Paullus, Q. Metellus, T. Didius, innumerabiles alii, levi cupiditate commoti triumpharunt, ex ea sic redii, ut ad portam Esquilinam, Macedonicam lauream conculcarim; ipse cum hominibus quindecim male vestitis ad portam Cælimontanam sitiens pervenerim? quo in loco mihi libertus, præclaro imperatori, domum [f] ex hac die biduo ante conduxerat: quæ vacua si non fuisset, in campo Martio mihi tabernaculum collocassem. [g] nummus interea

[f] *biduo ante adventum meum.* [g] *pecunia.*

51. *Divinus Epicurus*] Epicurus Deus ab antiquis habitus est, ut testatur Lucretius lib. 5. de nat. rerum, & Plin. lib. 35. cap. 2.

Ib. *Neque propitii cuiquam*] Censebat Epicurus Deos humanas res non curare, ideoque neque iratos, neque propitios esse hominibus.

53. *Ad alteram scholam*] Id est ad eam, quæ omnia ad voluptatem corporis refert.

54. *Iste currus*] Vehebantur curru triumphantes, & illo quidem eburneo, vel ex aliqua alia pretiosa materia, & in turris speciem efformato, ut à Zonara libro secundo scriptum est.

Ib. *Quid vincti ante currum duces*] Ducebantur ante currum vincti hostium duces ad triumphi pompam. Verum ubi triumphator flectere in Capitolium incipiebat, more plane crudeli & barbaro, abripiebantur illi in carcerem, ubi securi feriebantur. Vide Zonar. lib. 1.

55. *Simulacra oppidorum*] Lignea illa, vel eburnea, vel etiam argentea captarum urbium in triumpho præferebantur.

Ib. *Quid aurum? quid argentum*] Ferebatur tum aurum collectum ex manubiis, tum coronarium, tum aureæ coronæ, vel argenteæ, quæ cum legatis in præmium victoriæ à variis civitatibus missæ fuerant.

56. *Quid legati in equis & tribuni*] Honestabant illi triumphi pompam.

Ib. *Quid clamor militum*] His vulgo vocibus utebantur milites, *Io triumphe.* juxta illud Ovid. 4. Trist. eleg. 2. *Ioque, miles Io, magna voce, triumphe, canet.* refert tamen in Libycis Appianus, fas fuisse militibus, aliis imperatorem laudibus, aliis cavillis, aliis vituperiis prosequi.

60. *Quin tu me vides*] Ridicule hic fingit à Pisone Cæsarem edoceri triumphorum contemptum.

61. *T. Flamininus*] T. Quinctius Flamininus ex Macedonia, & Philippo rege triumphavit anno urbis 559.

Ib. *L. Paullus*] L. Paulius de Macedonia & rege Perse triumphavit anno urbis 586.

Ib. *Q. Metellus*] Q. ille Metellus Macedonicus dictus est à devicta Macedonia anno 607.

Ib. *T. Didius*] T. Didius è Macedonia Thraces expulit.

63. *Conculcarim*] Lauream illam quam obtinuerat a militibus appellatus imperator contempto triumpho abjecit, neque deferre voluit ad Capitolium, more triumphantium, ut eam in sinu Jovis deponeret.

mihi, Cæsar, neglectis triumphalibus [h] ferculis domi manet, & manebit. rationes ad ærarium retuli continuo, sicut tua lex jubebat: neque alia ulla in re legi tuæ parui. quas rationes si cognoris, intelliges nemini plus, quam mihi literas profuisse: ita enim sunt perscriptæ [i] scite, & literate, ut scriba, ad ærarium qui eas retulit, perscriptis rationibus, secum ipse caput sinistra manu perfricans commurmuratus sit, Ratio quidem hercle apparet, argentum [l] οἴχεται. Hac tu oratione non dubito, quin illum jam ascendentem in currum possis revocare. O tenebræ, ô lutum, ô sordes, ô paterni generis oblite, materni vix memor! ita nescio quid istuc fractum, humile, demissum, sordidum, inferius etiam est, quam ut Mediolanensi præcone, avo tuo dignum esse videatur. L. Crassus homo sapientissimus nostræ civitatis, spiculis prope scrutatus est Alpeis: ut, ubi hostis non erat, ibi triumphi caussam aliquam quæreret. Eadem cupiditate vir summo ingenio præditus C. Cotta, nullo certo hoste flagravit. eorum neuter triumphavit, quòd alteri illum honorem collega, alteri mors ademit. Irrisa est abs te paullo ante M. Pisonis cupiditas triumphandi, à qua te longe dixisti abhorrere. qui etiamsi minus magnum bellum gesserat, ut abs te dictum est, tamen istum honorem contemnendum non putavit. Tu eruditior quam Piso, prudentior qnam Cotta, abundantior consilio, ingenio, sapientia, quam Crassus, ea contemnis, quæ illi idiotæ, ut tu appellas, præclara duxerunt. Quòd si reprehendis, quòd cupidi laureæ fuerint, cum bella aut parva, aut nulla gessissent: tu tantis nationibus subactis,

[h] *ornamentis.* [i] *callide.* [l] *periit.*

69. *Tua lex jubebat*] Tulit legem Julius Cæsar Consul cum Bibulo, ut duabus in civitatibus provinciæ suæ Magistratus decedentes rationes suas relinquerent. Easdemque totidem verbis ad ærarium referrent.

73. *Perscriptis rationibus*] Id est qui eas descripsit, ut secundum consuetudinem in ærario servarentur.

78. *Mediolanensi præcone*] Mediolanum caput Insubriæ fuit, in qua fuit Placentia ex qua avus maternus ejus fuit. Unde nobiliorem civitatem ipsius regionis sumit pro minus nobili, ut ironice eum extollat.

79. *L. Crassus*] L. Crassus collegam habuit Q. Scævolam Pontificem: qui cum animadvertisset Crasso, propter summam ejus in Repub. potentiam ac dignitatem, Senatum in decernendo triumpho gratificari, non dubitavit Reipub. magis, quàm collegæ habere rationem: ac, ne fieret Senatusconsultum, intercessit. Sed idem provinciam, cujus cupiditate plerique etiam viri boni delinquebant, deposuerat, ne sumptui esset ærario. Ita Ascon. Pedian.

82. *C. Cotta*] Cotta orator fuit, de quo Cicero sæpe in libris de Orat. qui decreto sibi triumpho, ante diem triumphi mortuus est, cum cicatrix illius vulneris, quod ante plures annos in prælio acceperat, rescissa est repente.

84. *M. Pisonis*] Pupius Piso eisdem temporibus quibus Cicero vixit, sed tamen eo senior, ad quem pater Ciceronem puerum deducebat, quod in eo & antiquæ vitæ similitudo, & multæ erant literæ. Proconsul triumphavit de Hispanis, Q. Hortensio & Q. Metello Cretico Coss.

89. *Idiotæ*] Homines omni Philosophiæ cognitione destituti, *idiotæ* dicuntur. ita Lucilius.

91. *Tu tantis nationibus*] Ironia.

tantis

tantis rebus gestis, minime fructum laborum tuorum, præmia periculorum, virtutis insignia contemnere debuisti. neque vero contempsisti, licet Themista sapientior, si os tuum ferreum senatus convicio verberari noluisti. Jam vides, (quandoquidem ita mihimet fui inimicus, ut me tecum compararem) & digressum meum, & absentiam, & reditum ita longe tuo præstitisse, ut mihi illa omnia immortalem gloriam dederint, tibi sempiternam turpitudinem inflixerint.

94. *Themista*] Themista mulier fuit studio Philosophiæ nobilis, quam Lactantius citat de falsa sapientia 3. cap. 25. Lipsius lib. 1. variarum lect. cap. 18. reponit, *Themis*, quam deam putabant esse, quæ docebat petere, id quod fas esset, & quod liceret. jocatur enim Cicero Pisonem, qui triumphum scelerum suorum conscientiâ ab irato Senatu petere ausus non erat, & ipsa Themi sapientiorem fuisse dicit, ac longe melius providisse quid expediret sibi petere aut non petere, quàm Dea illa ipsa, quæ mentem hominibus dat justa & æqua petendi, suadere potuisset. acute enim Piso, quoniam neque triumphum meruisset, & si maxime meruisset, repulsam tamen à Senatu accepturum se certum providebat, omnino petere triumphum destitit, ut videretur eum potius consequi noluisse, quam non potuisse.

ALTERA PARS INSECTATIONIS.

De privatis flagitiis.

Hæc pars tres continet alias partes, quarum prima vitam Pisonis privatam seu domesticam continet: Secunda confutationem, quòd objiciebatur à Pisone Ciceroni quod versu Pompeium & Cæsarem offendisset: Tertia enumerationem scelerum, quæ Piso in provinciæ administratione commisit.

XI. Nunc etiam in hac quotidiana, assidua, urbanaque vita splendorem tuum, gratiam, celebritatem domesticam, operam forensem, consilium, auxilium, auctoritatem, sententiam senatoriam nobis, aut, ut verius dicam, cuiquam es infimo ac desperatissimo antelaturus? Age, senatus odit te, quod eum tu facere jure concedis, afflictorem & perditorem non modo dignitatis & auctoritatis, sed omnino ordinis ac nominis sui: videre equites Romani non possunt, quo ex ordine vir præstantissimus, L. Ælius est, te consule, relegatus: plebs Romana perditum cupit, in cujus tu infamiam ea, quæ per latrones & per servos de me egeras, contulisti: Italia cuncta exsecratur, cujus idem tu superbissime decreta, & preces repudiasti. [a] Fac hujus

[a] *Experire tantum odium.*

2. *Celebritatem domesticam*] Clientes frequentes aderant mane apud magnates, ut patronos suos salutarent.

Ib. *Operam forensem*] Vel ipsi viri potentissimi civitatis defendere in judicio cives gloriæ ducebant.

8. *L. Ælius*] L. Ælius Lamia Pisone Consule relegatus est. Equestris ordinis princeps fuit. de eo dictum est in orat. pro Sext.

11. *Et preces repudiasti*] Repudiavit preces totius Italiæ, quæ pro Ciceronis salute Pisoni & Gabinio Coss. factæ sunt.

odii tanti, ac tam universi periculum, si audes. instant post hominum memoriam apparatissimi, magnificentissimique ludi, quales non modo nunquam fuerunt, sed ne quomodo fieri quidem posthac possint, possum ullo pacto suspicari. [b] da te populo, committe ludis. sibilum metuis? ubi sunt vestræ scholæ? ne acclametur? ne id quidem est curare Philosophi. manus tibi ne afferantur, times. dolor enim est malum, ut disputas: existimatio, dedecus, infamia, turpitudo, verba sunt atque ineptiæ. sed de hoc non dubito. nam non audebit accedere ad ludos. convivium publicum non dignitatis caussa inibit (nisi forte, ut cum P. Clodio, hoc est, cum amoribus suis cœnet,) sed plane animi sui caussa. ludos nobis idiotis relinquet. solet enim in disputationibus suis oculorum & aurium delectationi, abdominis voluptates anteferre. nam quod vobis iste tantummodo improbus, crudelis olim furunculus, nunc vero etiam rapax, quod sordidus, quod contumax, quod superbus, quod fallax, quod perfidiosus, quod impudens, quod audax esse videatur: nihil scitote esse luxuriosius, nihil libidinosius, nihil protervius, nihil nequius. luxuriam autem in isto nolite hanc cogitare. est enim quædam, quanquam omnis est vitiosa atque turpis, tamen ingenuo ac libero dignior. nihil apud hunc lautum, nihil elegans, nihil exquisitum (laudabo inimicum;) ne magnopere quidem quidquam, præter libidines, sumptuosum: toreuma nullum: maximi calices; & hi, ne con-

b *offer.*

13. *Magnificentissimi ludi*] Spectacula intelligit quæ data sunt à Pompeio cum constructum est ab eo Theatrum. De his agit epistola 1. lib. 7. ad Marium.

16. *Sibilum metuis*] Quos populus oderat, venientes ad ludos sibilis excipiebat: contra vero sibi gratis applaudebat.

Ib. *Vestræ Scholæ*] Epicurei, quorum sectabatur Piso doctrinam, dedecus contemnebant. Quare non est quod infamia notari timeat in ludis.

Ib. *Ne acclametur*] Timebat Piso ne sibi acclamaretur faustis apprecationibus. Sic enim viri populo grati vulgo excipiebantur, ut epist. 29. Seneca refert.

17. *Dolor est malum*] Sententiam profert Epicureorum, de qua fusius in Tuscul. Quæst. agit.

20. *Convivium publicum*] Indicat illud convivium, quod à Pompeio in celebratione ludorum illorum datum est.

21. *Cum amoribus suis*] Vocat Clodium amores suos, quia pari libidinum, & voluptatis fœdissimæ desiderio tenebantur. amant vero pares esse cum paribus.

23. *Abdominis voluptates*] Fœdissimas omnium tum gulæ, tum luxuriæ voluptates intelligit.

25. *Furunculus*] Furunculus dicitur qui occulte furatur, qualis erat antequam provinciam obtinuisset.

Ib. *Rapax*] Rapax est apertus & publicus latro, qui provinciam suam latrociniis & rapinis diripuit.

33. *Toreuma*] Toreumatis nomine vas quodlibet intelligitur, quod artis elegantia exculptum est.

Ib. *Maximi calices*] Vasa plerumque fictilia, quibus tenuioris fortunæ homines utebantur, ut patet ex Martiali lib. 14. Epig. 110. *Vilia sutoris calicem monumenta, Vatinii accipe.*

tem-

temnere suos videatur, Placentini: exstructa mensa, non conchyliis, aut piscibus, sed multa carne subrancida. servi sordidati ministrant: nonnulli etiam senes: idem coquus, idem atriensis: pistor domi nullus, nulla cella: panis, & vinum à propola, atque de cupa: Græci [c] stipati, quini in lectulis, sæpe plures: ipse solus: bibitur usque eo, dum de solio ministretur: ubi galli cantum audivit, avum suum revixisse putat: mensam tolli jubet. Dicet aliquis: Unde tibi hæc nota sunt? non, mehercule, contumeliæ caussa describam quemquam, præsertim ingeniosum hominem, atque eruditum, cui generi esse ego iratus, ne si cupiam quidem, possum. Est quidam Græcus, qui cum isto vivit, homo, vere ut dicam (sic enim cognovi) humanus, sed tamdiu, quamdiu cum aliis est, aut ipse [d] secum. is cum istum adolescentem jam tum cum hac diis irata fronte vidisset, non fugit ejus amicitiam, cum esset præsertim appetitus: dedit se in consuetudinem, sic, ut prorsus unà viveret, nec fere ab isto unquam discederet. Non apud indoctos, sed, ut ego arbitror, in hominum eruditissimorum & humanissimorum cœtu loquor. audistis profecto dici, philosophos Epicureos omneis res, quæ sunt homini expetendæ, voluptate metiri. recte an [e] secus, nihil ad nos: aut si ad nos, nihil ad hoc tempus. sed tamen lubricum genus orationis adolescenti non acriter intelligenti est sæpe præceps. Itaque admissarius iste, simulatque

[c] *compressi.* [d] *solus.* [e] *male.*

34. *Placentini*] Ad contemptum Pisonis loquitur; quasi materni generis memor vilioribus ejusmodi calicibus uteretur. nam avus ejus maternus præco Placentinus fuit.

Ib. *Conchyliis, aut piscibus*] Mensas suas Romani delicatissimis conchyliis, & piscibus longius asportatis ad fastum extruebant. Unde Plinius lib. nat. Hist. 9. cap. 34. hanc luxuriam conchyliorum censoriis legibus authore M. Scauro fuisse prohibitam scribit.

35. *Carne subrancida*] Intellige carnem salitam, & jam putidam ad acuendam sitim.

36. *Atriensis*] Atrienses sive Atriarii illi servi dicuntur, quibus atrii cura commissa erat, quique venientes excipiebant, & ad dominum intromittebant.

Ib. *Pistor*] Pistor panem conficit.

37. *Propola*] Propola is est, qui mercatur à mercatoribus, quod statim vendit, Cic. 1. Off.

Ib. *De cupa*] Cupa vas vinarium est, in quo musta coquuntur, & deferuntur. Ulpianus lib. 15.

38. *Quini in lectulis*] Reddit rationem quare compressi illi fuerint, quia vulgo in lectulis, tres tantum mensæ accumbebant, ut videre est apud Horatium lib. 2. Sat. ult.

39. *Dum de solio*] Festus ait *Solia* dici *alveos lavandi causa institutos, quo singuli descendunt*, seu vasa, in quo lavabantur sedentes.

Ib. *Ubi Galli cantum audivit*] Ubi totam noctem traduxit Piso in compotationibus, aut audit Galli cantum, tum meminit avi sui materni Calventii Galli, qui præco fuit Placentinus, seu Mediolanensis.

43. *Est quidam Græcus*] Asconius Pedianus Philodemum Philosophum Epicureum significari arbitratur, cujus obscœna fuerunt carmina.

46. *Jam tum*] In adolescentia sua jam tum severitatis quadam specie, multa vitia contegebat Piso.

47. *Appetitus*] Philodemum optabat Piso habere vitæ comitem.

53. *Adolescenti*] Adolescentes non satis distingunt, cum de voluptate, utrum de corporis, an animi agatur.

54. *Admissarius iste*] Pisonem admissarium vocat, quia omni mulierculárum impu-

latque audivit à philosopho voluptatem tantopere laudari, nihil [f] expiscatus est: sic suos sensus voluptarios omneis incitavit, sic ad illius hanc orationem adhinniit, ut non magistrum virtutis, sed auctorem libidinis à se illum inventum arbitraretur. Græcus primo distinguere, atque dividere illa, quemadmodum dicerentur. iste claudus (quomodo aiunt) pilam retinere: quod acceperat [g] testificari, tabulas obsignare velle, Epicurum [h] disertum decernere: & tamen dictum opinor, se nullum bonum intelligere posse, demptis corporis voluptatibus. Quid multa? Græcus facilis, & valde venustus, nimis pugnax contra senatorem populi Romani esse noluit. est autem hic, de quo loquor, non Philosophia solum, sed etiam literis, quod fere cæteros Epicureos negligere dicunt, perpolitus. Poema porro facit ita festivum, ita concinnum, ita elegans, nihil ut fieri possit argutius. [i] in quo reprehendat eum licet, si qui volet, modo leviter, non ut impurum, non ut improbum, non ut audacem, sed ut Græculum, ut assentatorem, ut poetam. devenit, aut potius incidit in istum eodem deceptus supercilio Græcus atque advena, quo tam sapiens & tanta civitas. revocare se non poterat, familiaritate implicatus: & simul inconstantiæ famam verebatur: rogatus, invitatus, coactus, ita multa ad istum de isto quoque scripsit, ut omneis hominis libidines, omnia stupra, omnia cœnarum, conviviorumque genera, adulteria denique ejus delicatissimis versibus expresserit: in quibus si quis velit, possit istius tanquam in speculo vitam intueri: ex quibus multa à multis lecta, & audita recitarem, nisi vererer ne hoc ipsum genus orationis, quo nunc utor, ab hujus loci more abhorreret: & simul de ipso, qui scripsit, detrahi nihil volo: qui, si fuisset in discipulo comparando meliore fortuna, fortasse austerior & gravior esse potuisset: sed eum [l] casus in hanc consuetudinem scribendi induxit, philosopho valde indignam. siquidem philosophia, ut fertur,

[f] *examinavit.* [g] producere *testes.* [h] *distincte locutum.* [i] *si qui volet reprehendere eum, reprehendat leviter.* [l] *necessitas.*

impudicarum libidini se exposuerat, sumpta allegoria ab equo, qui fœturæ supplendæ causa in equarum armenta adducitur.

57. *Adhiniit*] Remanet in eadem allegoria.

59. *Iste claudus*] Proverbium quod de illis dicitur, qui, quod acceperunt à præceptoribus, sive illud doctum sit, sive indoctum, mordicus tenent.

60. *Retinere*] Supple incœpit.

Ib. *Tabulas obsignare velle*] Voluit ut præceptor ille scripto obsignaret, quod de voluptate protulerat.

65. *Quod fere cæteros*] Cicero loquens de Epicuro lib. de finibus, ait non satis iis artibus non modo politum fuisse, quas qui tenent, eruditi appellantur, sed etiam deterruisse alios à studiis.

69. *Græculum*] Græci male audiebant apud Romanos propter adulationem.

70. *Poetam*] Poëtæ assentationibus suis placere volunt, ideoque figmentis sæpe veritatem dissimulant.

74. *Ad istum de isto scripsit*] Id est multa carmina de Pisone scripsit, sed illa impudica, ut pote quibus ejus infames libidines describebantur.

76. *In quibus*] Versibus scilicet.

79. *Ab hujus loci more*] In Senatu opor-

tur, virtutis continet, & officii, & bene vivendi disciplinam; quam qui profitetur, gravissimam mihi sustinere personam videtur.

XII. Sed idem casus illum ignarum quid profiteretur, cùm se philosophum esse diceret, istius impurissimæ atque intemperantissimæ pecudis cœno & sordibus inquinavit: qui modo cum res gestas consulatus mei collaudasset (quæ quidem laudatio hominis turpissimi mihi ipsi erat pene turpis:) Non illa tibi, inquit, invidia nocuit, sed versus tui. Nimis magna pœna, te consule, constituta est, sive malo poetæ, sive libero. scripsisti enim versus, CEDANT ARMA TOGÆ. quid tum? hæc res tibi fluctus illos excitavit. At hoc, nusquam, opinor, scriptum fuisse in illo elogio, quod te consule, in sepulcro reipublicæ incisum est, VELITIS, JUBEATIS, UT, non quod Marcus Cicero versum fecerit, sed quod vindicarit. Verumtamen, quoniam te non Aristarchum, sed Phalarim grammaticum habemus, qui non notam apponas ad malum versum, sed poetam armis persequare; scire cupio, quid tandem isto in versu reprehendas, CEDANT ARMA TOGÆ? Tuæ dicis, inquit, togæ summum imperatorem esse cessurum. quid nunc te, asine, literas doceam? non opus est verbis, sed fustibus: non dixi hanc togam, qua sum amictus, nec arma, scutum & gladium unius imperatoris: sed, quod pacis est insigne & otii, toga: contra autem arma tumultus atque belli: more poetarum locutus, hoc intelligi volui, BELLUM AC TUMULTUM PACI ATQUE OTIO CONCESSURUM. Quære ex familiari tuo, Græco illo poeta: probabit genus ipsum, & agnoscet, neque te nihil sapere mirabitur. At in il-

oportet agere de rebus seriis, & gravioribus.

1. *Sed idem casus*] Id est eadem necessitas, quæ Philodemum impulit ad scribendas Pisonis libidines, iisdem eum flagitiis inquinavit.

3. *Pecudis*] Pisonem intelligit.

5. *Erat pene turpis*] Turpe est laudari à turpi viro, & honorificum à laude digno.

Ib. *Inquit*] Piso videlicet.

7. *Scripsisti enim versus*] Piso in sua oratione Ciceroni objecerat, quod versus de suo consulatu scripsisset, quibus offensus ei fuerat Pompeius.

Ib. *Cedant arma togæ*] Versus à Cicerone editus.

9. *Illo elogio*] Elogia, & tituli sepulcrorum, inscriptiones dicebantur.

10. *Velitis, jubeatis*] Formulam fingit Cicero, quâ à Pisone ejectus est in exilium.

11. *Sed quod vindicarit*] Non quòd scripserit Cicero versus, ejiciebatur à Pisone, sed quòd vindicarit rempublicam à conjuratione. eaque de causa à nefario consule igni & aqua interdicebatur.

12. *Aristarchum*] Aristarchus Grammaticus fuit, qui quos versus non probabat, Homericos non esse contendebat, eosque litura, vel stellula notabat.

Ib. *Phalarim*] Tyrannus Agrigentinorum fuit, qui æneo Tauro ignibus subjecto morte damnatos includebat, in quo ipse combustus est.

19. *Quod pacis est insigne*] Romani pacis tempore togis utebantur.

Ib. *Tumultus atque belli*] Supple, belli sunt insignia, & seditionum.

22. *Genus ipsum*] Nempe dicendi poeticè.

23. *At in altero*] In altera hujus carminis parte difficultatem reperire Pisonem significat.

lo altero, inquit, hæres, [a] CONCEDAT LAUREA LINGUÆ. Immo mehercule habeo tibi gratiam. hærerem enim, nisi tu me expedisses. nam cum tu timidus ac tremens tuis ipse furacissimis manibus detractam è cruentis fascibus lauream ad portam Esquilinam abjecisti: indicasti non modo amplissimæ, sed etiam minimæ laudi lauream concessisse. Atque ista ratione hoc tamen intelligi, scelerate, vis, Pompeium inimicum mihi isto versu esse factum, ut, si versus mihi nocuerit, ab eo, quem is versus offenderit, videatur mihi [b] pernicies esse quæsita. Omitto, nihil istum versum pertinuisse ad illum: non [c] fuisse meum, quem, quantum potuissem, multis sæpe orationibus scriptisque decorassem, hunc uno violare versu. Sed sit offensus. primo, non-ne compensabit cum uno versiculo tot mea volumina laudum suarum? Quod si est [d] commotus, [e] ad perniciem-ne, non dicam amicissimi, non ita de sua laude meriti, non ita de republica, non consularis, non senatoris, non civis, non liberi: in hominis caput ille tam crudelis propter versum fuisset? tu quid, tu apud quos, tu de quo dicas, intelligis? complecteris amplissimos viros ad tuum, & Gabinii scelus: neque id occulte. nam paulo ante dixisti, me cum iis confligere, quos despicerem; non attingere eos, qui plus possent, quibus iratus esse deberem: quorum quidem (quis enim non intelligit quos dicas) quanquam non est una caussa omnium, tamen est omnium mihi

[a] *victoria cedat eloquentiæ.* [b] *infortunium comparatum.* [c] *me voluisse.* [d] *iratus.* [e] *tam crudelis fuisset, ut perderet propter versum, non dicam amicissimum, non ita meritum de Repub. &c. sed hominem.*

25. *Hærerem*] Fatetur Cicero se reperire in hoc carmine difficultatis aliquid, nisi eum ab ea liberasset Piso.

26. *Ac tremens*] Timebat Piso ne repetundarum accusaretur propter furta sua & rapinas in provincia.

27. *Lauream abjecisti*] Cum Romam ingrederetur, ad portam Esquilinam fasces suos laureatos abjecit, ne provincialium sanguine cruentati viderentur.

Ib. *Lauream concessisse*] Ait revera lauream linguæ concessisse, cum timuit in judicio accusari.

34. *Orationibus decorassem*] Neminem frequentius Pompeio laudat Cicero, ut videre est in orat. pro lege Manil.

36. *Tot mea volumina*] Sæpissime de Pompeio loquitur in orationibus suis Cicero, quem ubique triumphasse commemorat. Porro volumina à volvendo dicta sunt; neque enim pluribus paginis & quaternionibus olim libri compingebantur, sed spiræ instar convolvebantur.

40 *Complecteris amplissimos viros*] Adjungere dicit Pompeium & Cæsarem, ut videantur illius & Gabinii sceleris participes.

42. *Quos despicerem*] Piso objecerat Ciceroni eum aggredi se, & Gabinium, quos suadebat è suis provinciis esse revocandos, quia eos non metuebat utpote debiles & infirmos hostes.

43. *Qui plus possent*] Significabat Pompeium & Cæsarem, quorum longè major erat authoritas & potentia in Republica.

45. *Non est una causa omnium*] Pompeii causam ab aliorum causa distinguit.

pro-

probata. me Cn. Pompeius, multis obsistentibus ejus erga me studio atque amori, semper dilexit, semper sua conjunctione dignissimum judicavit, semper [f] non modo incolumem, sed etiam amplissimum atque ornatissimum voluit esse: vestræ fraudes, vestrum scelus, vestræ criminationes insidiarum mearum, illius periculorum, nefarie fictæ, simul eorum, qui familiaritatis licentia suorum improbissimorum sermonum [g] domicilium in auribus ejus impulsu vestro collocaverunt, vestræ cupiditates provinciarum, effecerunt ut ego excluderer, omnesque qui me, qui illius gloriam, qui rempublicam salvam esse cupiebant, sermone atque aditu prohiberentur. Quibus rebus est perfectum, ut illi planè [h] suo stare judicio non liceret: cum certi homines non studium ejus à me alienassent, sed auxilium retardassent. Non-ne ad te L. Lentulus, qui tum erat prætor, non Q. Sanga, non L. Torquatus pater, non M. Lucullus venit? qui omnes ad eum, multique mortales, oratum in Albanum obsecratumque venerant, ne meas fortunas desereret cum reipublicæ salute conjunctas: quos ille ad te & ad tuum collegam remisit, ut caussam publicam susciperetis, ut ad senatum referretis: se contra armatum tribunum pleb. sine consilio publico decertare nolle; consulibus ex S. C. rempublicam defendentibus, se arma sumturum. Ecquid infelix recordaris, quid responderis? in quo illi omnes quidem, sed Torquatus præter cæteros, furebat contumacia responsi tui: te non esse tam fortem quàm ipse Torquatus in consulatu fuisset, aut ego: nihil opus esse armis, nihil contentione: me posse iterum

[f] *non modò optavit meam salutem, sed etiam amplitudinem & gloriam.* [g] *obsederunt aures improbissimis sermonibus.* [h] *manere in sua voluntate erga me.*

46. *Multis obsistentibus*] Piso, Gabinius, Clodii, aliique omnes Clodiani Pompeium abalienare à Cicerone conati sunt.

50. *Criminationes insidiarum*] Ciceronem illi detulerunt ad Pompeium, quasi ejus vitæ insidias collocasset. de quibus fusè loquitur pro Sextio.

53. *Ego excluderer*] Affert per conglobationem, omnes rationes quibus conati sunt à familiaritate Pompeii Ciceronem excludere.

58. *L. Lentulus*] Hic anno primo belli civilis Consul fuit.

59. *Q. Sanga*] Q. Fabius Sanga is fuit qui indicia conjurationis Catilinariæ ad Ciceronem detulit.

Ib. *L. Torquatus pater*] Torquatum patrem nominat, ad filii discrimen, qui tum florebat in Republica.

60. *In Albanum*] Fundus Albanus pertinuit ad Pompeium, quò secessisse de industria scribit Plutarchus, ut cum ad eum Cicero venisset, sese per posticum subduceret.

64. *Armatum tribunum*] Cum Clodio decertare, & venire in contentionem noluit Pompeius.

65. *Coss. ex senatusconsulto*] Senatûs illud consultum fuit cum dicebat Senatus, *Videant Consules ne quid detrimenti capiat Respublica.* quo versiculo ait Cicero, satis armatos fuisse Consules.

68. *Torquatus in consulatu*] Fuit ille quidem agresti vir ingenio, quo Consule erupit prima Catalinæ conjuratio, in qua eum cum Cotta collega suo interficere volebant socii conjurationis Cn. Piso, Catilina, & Antonius.

69. *Aut ego*] Cicero alteram conjurationem oppressit, de qua dictum est in orat. contra Catilinam.

rem-

rempub. ſervare, ſi ceſſiſſem: infinitam cædem fore, ſi reſtitiſſem: deinde ad extremum, neque te, neque generum, neque collegam tuum, tribuno plebis defuturum. hic tu hoſtis, ac proditor aliis me inimiciorem quàm tibi, debere eſſe dicis?

XIII. Ego C. Cæſarem non eadem de republica ſenſiſſe, quæ me, ſcio: ſed tamen, quod jam de eo, his audientibus ſæpe dixi, me ille ſui totius conſulatûs, eorumque honorum, quos cum proximis communicavit, ſocium eſſe voluit, detulit, invitavit, rogavit. non ſum ego propter nimiam fortaſſe conſtantiæ cupiditatem adductus ad cauſſam: non poſtulabam ut ei cariſſimus eſſem, cujus ego beneficiis quidem ſententiam meam tradidiſſem. Adducta res in certamen, te conſule, putabatur, utrum quæ ſuperiore anno ille geſſiſſet, manerent, an reſcinderentur. quid loquar plura? ſi tantum ille in me eſſe uno roboris & virtutis putavit, ut ea quæ ipſe geſſerat, conciderent, ſi ego reſtitiſſem; cur ei non ignoſcam, ſi antepoſuit ſuam ſalutem meæ? Sed præterita omitto. me ut Cn. Pompeius omnibus ſuis ſtudiis, laboribus, vitæ periculis complexus eſt, cum municipia pro me adiret, Italiæ fidem imploraret, P. Lentulo conſuli auctori ſalutis meæ, frequens aſſideret, ſenatui ſententiam præſtaret, in concionibus non modo ſe defenſorem ſalutis meæ, ſed etiam ſupplicem pro me profiteretur: hujus voluntatis, eum quem multum poſſe intelligebat, mihi non inimicum eſſe cognorat, ſocium ſibi & adjutorem C. Cæſarem adjunxit. Jam vides, me tibi non inimicum, ſed hoſtem; illis quos deſcribis, non modo non iratum, ſed etiam amicum eſſe debere? quorum alter, id quod meminero ſemper, æque mihi fuit amicus ac ſibi: alter, id quod obliviſcar aliquando, ſibi amicior quàm mihi. Deinde hoc ita ſit, ut viri fortes, etiam ſi ferro inter ſe cominus decertarint, tamen illud contentionis odium ſimul cum ipſa pugna, armiſque ponant. Atqui me ille odiſſe nunquam potuit, ne tum quidem cum diſſidebamus. habet hoc virtus, [a] quam tu ne de facie quidem noſti, ut vi-

[a] *cujus ne noſti quidem faciem externam.*

70. *Si ceſſiſſem*] Tempori videlicet, & armis Clodianorum.

71. *Neque te*] Polliciti fuerant Piſo, Cæſar, & Gabinius ſuam opem Clodio, ſi quid à Cicerone ſuſceptum fuiſſet pro Republica contra furioſum illum tribunum plebis.

1. *Non eadem de repub.*] Cicero reſtitit Cæſari, quando tulit legem de dividendo agro Campano.

3. *Cum proximis*] Duumviros creavit Piſonem ſocerum ſuum, & generum Pompeium; unde eum, ut ait orat. de provinciis coſſ. rogavit ut quinqueviratum acciperet, & in tribus ſibi conjunctiſſimis conſularibus eſſe vellet.

9. *Reſcinderentur*] Prætores Mummius & Domitius volebant abolere omnia Cæſaris acta in conſulatu.

11. *Si antepoſuit ſuam ſalutem meæ*] Maluit Cæſar, ut abiret in exilium Cicero, quàm acta ſua reſcinderentur.

15. *Auctori ſalutis meæ*] Lentulus conſul retulit ad ſenatum de Cicerone revocando.

Ib. *Sententiam præſtaret*] Id eſt, cum eſſet paratus ad ſententiam de me libere dicendam.

23. *Sibi amicior quàm mihi*] Loquitur de Cæſare.

ros forteis species ejus & pulchritudo etiam in hoste posita delectet. Equidem dicam ex animo, P. C. quod sentio, & quod, vobis audientibus, sæpe jam dixi: Si mihi nunquam amicus C. Cæsar fuisset, sed semper iratus, si aspernaretur amicitiam meam, seseque mihi implacabilem, [b] inexplicabilemque præberet: tamen ei, cum tantas res gessisset, gereretque quotidie, non amicus esse non possem. cujus ego imperio non Alpium vallum contra ascensum, transgressionemque Gallorum, non Rheni fossam gurgitibus illis redundantem, Germanorum immanissimis gentibus objicio & oppono. perfecit ille, ut, si montes [c] resedissent, amnes exaruissent, non naturæ præsidio, sed victoria sua, rebusque gestis Italiam munitam haberemus. Sed cum me expetat, diligat, omni laude dignum putet; tu me à tuis inimicitiis ad simultatem revocabis? sic tuis sceleribus reipublicæ præterita fata [d] refricabis? quod quidem tu, qui bene nosses conjunctionem meam, & Cæsaris, eludebas, cum à me trementibus omnino labris, sed tamen, cur [e] tibi nomen non deferrem, requirebas. quanquam, quod ad me attinet, [f] *Nunquam istam imminuam curam infitiando tibi:* tamen est mihi considerandum, quantum illi tantis reipublicæ negotiis, tantoque bello impedito, ego homo amicissimus, sollicitudinis atque oneris imponam: nec despero tamen, quanquam languet juventus, nec perinde, atque debeat, in laudis & gloriæ cupiditate versatur, futuros aliquos qui abjectum hoc cadaver consularibus spoliis nudare non nolint, præsertim tam afflicto, tam infirmo, tam enervato reo: qui te ita gesseris, ut timeres ne indignus beneficio videreris, nisi ejus, à quo missus eras, simillimus exstitisses.

XIV. An verò tu parum putas investigatas esse à nobis labes imperii tui, stragesque provinciæ? quas quidem nos non vestigiis odorantes

[b] *inexorabilem.* [c] *plani essent.* [d] *renouabis.* [e] *non facerem te reum.* [f] *nunquam liberabo te ab hac cura.*

34. *Alpium vallum*] Italia Alpibus tanquam vallo munitur; quod ei à natura concessum est.

35. *Rheni fossam*] Galli à Germanis per Rhenum fluvium separantur.

44. *Requirebas*] Credebat Piso, Ciceronem metu generi sui Cæsaris deterritum fuisse à suo nomine deferendo.

45. *Infitiando tibi*] Versus est Accii Poëtæ in Atreo.

46. *Tantoque bello*] Bellum tunc in Gallia contra Britannos & Germanos gerebat Cæsar.

48. *Languet juventus*] Accusabant potissimum juvenes, in quibus hæc laus jam frigere videbatur.

50. *Consularibus spoliis nudare*] Minatur judicium repetundarum pecuniarum quas Piso Proconsul ex Macedonia abstulit.

52. *Indignus beneficio*] Macedonia provincia Pisoni decreta fuit à Clodio, quasi beneficium & merces, pro Ciceronis exilio.

Ib. *Nisi ejus*] Non decrevisset Pisoni Clodius Macedoniam, nisi ei suis sceleribus simillimus fuisset,

1. *An verò tu parum*] Ostendit jam Cicero, non deesse crimina propter quæ possit in judicium appellari.

Ib. *Investigatas*] Innuit satis esse cognita Pisonis scelera, ob quæ comparari contra eum possit accusatio.

2. *Vestigiis odorantes*] Metaphora à bel-

rantes ingressus tuos, sed totis volutationibus corporis, & cubilibus persecuti sumus. Notata à nobis sunt & prima illa scelera in adventu, cum, accepta pecunia à Dyrrhachinis ob necem hospitis tui Platoris, ejus ipsius domum evertisti, [a] cujus sanguinem addixeras, eumque servis symphoniacis, & aliis muneribus acceptis, timentem, & multum dubitantem confirmasti, & Thessalonicam fide tua venire jussisti. quem ne majorum quidem more supplicio affecisti, cum miser ille securibus hospitis sui cervices subjicere gestiret: sed ei medico, quem tecum eduxeras, imperasti, ut venas hominis incideret; cum equidem [b] tibi etiam accessio fuit ad necem Platoris, Pleuratus ejus comes, quem necasti verberibus, summa senectute confectum. Idemque tu Rabocentum, Bessicæ gentis principem, cùm te trecentis talentis regi Cotto vendidisses, securi percussisti: cum ille ad te legatus in castra venisset, & ibi magna præsidia & auxilia à Bessis peditum equitumque polliceretur; neque eum solum, sed etiam cæteros legatos, qui simul venerant: quorum omnium capita regi Cotto vendidisti. Denseletis, quæ natio semper obediens huic imperio, etiam in illa omnium barbarorum defectione Macedonica C. Sestium prætorem tutata est, nefarium bellum & crudele intulisti: eisque cùm fidelissimis sociis uti posses, hostibus uti acerrimis maluisti. Ita perpetuò defensores Macedoniæ, vexatores, ac perditores effecisti. vectigalia nostra perturbarunt, urbes ceperunt, vastarunt agros, socios nostros in servitutem abduxerunt, familias arripuerunt, pecus abegerunt, Thessalonicenseis, cùm oppido desperassent, munire arcem coëgerunt. A te Jovis Urii fanum antiquissimum barbarorum, sanctissimumque direptum est. tua scelera dii im-

[a] *cujus vendideras vitam.* [b] *adjunxisti ad mortem Platoris, mortem Pleurati.*

belluis, quæ ex vestigiis & volutationibus suis deprehenduntur.

3. *Cubilibus*] Cubilia dicuntur illa loca ubi delitescunt belluæ, & quasi stabulantur.

5. *Dyrrhachinis*] Dyrrhachium urbs in Macedonia ad mare Adriaticum, unde solvitur in Italiam. olim *Epidamnus* vocabatur, nunc *Durazzo*; ubi Cicero tempore sui exilii commoratus est, donec senatusconsulto revocaretur.

6. *Platoris*] De hoc dictum est in orat. de Harusp. responsis.

7. *Servis symphoniacis*] Servos illos acceperat à Platore.

8. *Thessolonicam*] Thessalonica urbs Macedoniæ, olim sedes Proconsulis.

10. *Securibus hospitis*] Supplicia hæc consueta apud Romanos fuere, crux, securis, & dejectio de rupe.

Ib. *Ei medico*] Medicum pro Chirurgo dicit.

15. *Regi Cotto*] Cottus, aut Cotys, nomen fuit Regum Thraciæ, ut Arsaces Persarum, teste Livio.

19. *Denseletis*] Denseleti cùm initio pacem ingenti pecunia emissent à Romanis, bello lacessiti, acerrime sese ulti sunt.

20. *Barbarorum*] Cum Thraces in Macedoniam incurrissent, atque eam essent populati, Sentium, ut Sigonius ait, non Sextium tutati sunt, à quibus illi Barbari superati sunt.

27. *Jovis Urii*] Jupiter Urius à secundo vento dictus est, cui in faucibus ponti Euxini templum positum fuisse scribit Turnebus advers. lib. 21. cap. 15.

mor-

mortales in nostros milites expiaverunt. qui cùm uno genere morbi affligerentur, neque se recreare quisquam posset qui semel incidisset; dubitabat nemo, quin violati hospites, legati necati, pacati atque socii nefario bello lacessiti, bona vexata, hanc tantam efficerent vastitatem. Cognoscis ex particula parva, scelerum & crudelitatis tuæ genus universum. Quid avaritiæ, quæ criminibus infinitis implicata est, summam nunc explicem? generatim ea quæ maximè nota sunt, dicam. nonne sestertiûm centies & octogies, quod, quasi vasarii nomine, in venditione mei capitis ascripseras, ex ærario tibi attributum Romæ in [c] quæstu reliquisti? nonne cum CC talenta tibi Apolloniatæ Romæ dedissent, ne pecunias creditas solverent, ultro Fufidium equitem Romanum, hominem ornatissimum, creditorem debitoribus suis addixisti? nonne hiberna cùm legato præfectoque tradidisses, evertisti miseras funditus civitates? quæ non solùm bonis sunt exhaustæ, sed etiam nefarias libidinum contumelias, turpitudinesque subierunt. Qui modus tibi fuit frumenti æstimandi? qui honorarii? si quidem potest vi & metu extortum honorarium nominari. quod cum pleræque omnes, tum acerbissimè Bœotii, & Byzantii, Cherronenses, Thessalonica sensit. unus tu dominus, unus æstimator, unus venditor tota in provincia per triennium frumenti omnis fuisti. Quid ego [d] rerum capitalium quæstiones, reorum pactiones, redemptiones, acerbissimas damnationes, libidinosis-

[c] *fœnore.* [d] *judicia capitalia.*

31. *Violati hospites*] Plator, ut superius dictum est, ab eo interfectus est, in eoque jus hospitii à Pisone violatum est, hospites autem violare, summum apud veteres scelus fuit.

36. *Sestertiûm centies & octogies*] Quadringenta quinquaginta millia aureorum, quorum quilibet valet sexaginta duodenarios.

37. *Vasarii nomine*] Ea omnia *vasarii* nomine dicebantur, quæ Magistratibus in provinciam ituris, ad eorum usus domesticos ex ærario concedebantur.

Ib. *In venditione mei capitis*] Pactionem fecerat cum Pisone Clodius, ut si perderet Ciceronem, pecunia illa ex ærario in sumptum exercitus attribueretur.

38. *CC. talenta*] Gallicorum nummorum millia centum viginti efficiunt.

39. *Apolloniatæ*] Apollonia urbs est Illyrici.

41. *Addixisti*]. Addici propriè bona dicuntur, cum Prætor aut secundo decreto bonorum possessionem largitur, hoc est, possidere jubet: aut cum ejus bona, qui judicatum facere non potest, petitori attribuit. At Piso non creditoribus bona debitorum, sed creditorum bona debitoribus addixit, quia milites ad domum Fufidii, ab hyberna missi sunt.

45. *Honorarii*] Honorarium frumentum intelligit, quod gratis & honoris causa prætoribus provinciarum dabatur.

46. *Bœotii*] Bœotii populi olim stupiditate suâ malè audierunt: à Bœotia regione in finibus Græciæ dicti, & hæc à bove, cujus ductu huc Cadmus pervenit.

47. *Byzantii*] Byzantii à Byzantio Thraciæ civitate sic dicti; quæ Constantinopolis à Constantino postea nuncupata est.

Ib. *Cherronenses*] Cherronesus hæc in Thracia fuit ad Pontum Euxinum, inter Apolloniam & Thyrriadem.

49. *Reorum pactiones*] Conveniebat cum reis de pecunia quâ se redimerent à judicio.

ſimas liberationes proferam? tantùm locum aliquem cum mihi notum eſſe ſenſeris, tecum ipſe licebit, quot in eo genere, & quanta ſint crimina, recordere. Quid? illam armorum officinam ecquid recordaris? cùm omni totius provinciæ pecore [e] compulſo, pellium nomine omnem quæſtum illum domeſticum paternumque renovaſti? videras enim grandis jam puer, bello Italico repleri quæſtu veſtram domum, cum pater armis faciendis tuus præfuiſſet. quid? vectigalem provinciam, ſingulis rebus, quæcunque venirent, certo portorio impoſito, ſervis tuis publicanis à te factam eſſe meminiſti? quid? centuriatus palam venditos? quid? per tuum ſervulum ordines aſſignatos? quid? ſtipendium militibus per omnes annos à civitatibus, menſis palam propoſitis, eſſe numeratum? quid illa in Pontum profectio, & conatus tuus? quid debilitatio atque abjectio animi tui, Macedonia prætoria nuntiata; cum tu non ſolum, quòd tibi ſuccederetur, ſed quòd Gabinio non ſuccederetur, exſanguis & mortuus concidiſti? quid quæſtor ædilitius rejectus? præpoſitus legatorum tuorum turpiſſimus? optimus abs te quiſque violatus? tribuni militum non recepti? M. Bæbius, vir fortis, interfectus juſſu tuo? quid quod tu toties diffidens ac deſperans rebus tuis, in ſordibus, lamentis luctuque jacuiſti? quod populari illi ſacerdoti ſexcentos ad beſtias amicos ſocioſque miſiſti? XV. Quid,

[e] *coacto.*

54. *Pellium nomine*] Pellibus Officinæ, in quibus arma fiebant, tegebantur, ſicut etiam papiliones, loricæ, clypei.

55. *Paternumque renovaſti*] Initio hujus orationis vocat eum furaciſſimi hominis filium.

56. *Bello Italico*] Bellum illud Italicum Marſicum, ſeu Sociale dictum eſt, quod à populis anno urbis 663. excitatum eſt, petentibus jus civitatis.

58. *Vectigalem provinciam*] Macedonia provincia libera erat & immunis, & eam reddidit vectigalem Piſo.

Ib. *Certo portorio*] Portorium vectigal dicitur, quod pro exportandis mercibus ſolvitur. Unde qui hoc vectigal publicani redemerunt, portitores dicebantur.

60. *Centuriatus*] Arguit Piſonem, quòd dignitates militares, quæ militum virtuti gratis dabantur, vendiderit. Centuriones verò ſex in qualibet erant cohorte; cohortes verò decem in legione.

Ib. *Per tuum ſervulum*] Piſo dedit ſervo ſuo poteſtatem ordines aſſignandi, quæ tantum penes tribunos eſſe debuit.

61. *Stipendium militibus*] Stipendium militum ex ærario accipiebatur, quod ſibi retinuit Piſo: & aliud militibus perſolvi imperabat.

62. *Menſis propoſitis*] Menſas argentariorum proponi in foris & locis publicis juſſit, ut militibus ſtipendium numeraretur.

63. *In pontum profectio*] Irruptionem in Pontum, ad prædandam illam provinciam, fecit; unde turpiter cum multa ſuorum clade repulſus eſt.

64. *Macedonia prætoria*] Ut ab hac provincia revocaretur Piſo, facta eſt prætoria: ut ſtatim in illam illius anni prætores proficiſcerentur.

66. *Quæſtor ædilitius rejectus*] Piſo rejecit quæſtorem, qui ædilis fuerat, & ei prætulit unum ex legatis, qui omnium eſſet turpiſſimus, & quem ſibi quæſtorem eſſe, quàm illum ædilitium maluit. licet autem ſorte quæſtores obvenirent, ſi grati proconſulibus non eſſent, ab eis tamen rejici poterant.

70. *Populari illi ſacerdoti*] Sacerdotem Clodium vocat, quia in operta Bonæ Deæ irrepſerat veſtitu muliebri, ubi matronæ pro pop. Rom. facere ſacra conſueverant.

Ib. *Ad beſtias*] Piſo è ſua provincia mul-

XV. Quid, quòd cùm sustentare vix posses mœrorem tuum, doloremque decessionis, Samothraciam te primùm, inde Tharsum cum tuis teneris saltatoribus, & cum Autobulo, Athamante & Timocle, formosis fratribus, contulisti? quid, quòd cum inde te recipiens, in villa Euchadiæ, quæ fuit uxor Exegisti, jacuisti mœrens aliquot dies; atque inde [a] obsoletus Thessalonicam, omnibus inscientibus, noctuque venisti? qui cum concursum plorantium, ac tempestatem querelarum ferre non posses, in oppidum devium Beroeam perfugisti. quo in oppido cum tibi spe falsa, quod Q. Ancharium non esse successurum putares, animos rumor inflasset; quo te modo ad tuam intemperantiam, scelerate, innovasti? Mitto aurum coronarium, quod te diutissime torsit: cùm modo velles, modo nolles. lex enim generi tui & decerni, & te accipere vetabat, nisi decreto triumpho. in quo tu, accepta tamen, & devorata pecunia Utinachorum, centum talenta evomere non poteras: vocabula tantum pecuniarum, & genera mutabas. Mitto diplomata tota in provincia passim data: mitto numerum navium [b] summamque prædæ: mitto rationem exacti imperatique frumenti: mitto ereptam libertatem populis, ac singulis, qui erant affecti præmiis nominatim: quorum nihil est, quod non sit lege Julia, ne fieri liceat, sancitum diligenter. Ætoliam, quæ procul à barbaris disjuncta gentibus, in sinu pacis posita, medio fere Græciæ gremio continetur (ô pœna, ô furia sociorum!)

[a] *fordidus.* [b] *magnamque prædam.*

multos misit, qui cum bestiis pugnarent in iis ludis, quos Publii Clodii amici populo præbebant. Arguit autem Pisonem crudelitatis & perfidiæ, quod ad id & socios & amicos populi Romani miserit.

2. *Samothraciam*] Samothracia insula est in mari Ægeo juxta Lemnon.

Ib. *Tharsum*] in eodem mari Ægeo insula.

7. *Concursum plorantium*] Eos designat qui vexati fuerant à Pisone.

8. *Beroeam*] Beroea Macedoniæ urbs, Thraciæ Thessalonicæ proxima.

9. *Ancharium*] Ancharius successor Pisonis in provincia Macedonica.

11. *Aurum coronarium*] Aurum coronarium dicitur, quod à victis gentibus datur. imponebant autem illud imperatores propter concessam vitam, vel ut ait Gellius lib. 5. cap. 6. *Triumphales coronæ sunt aureæ, quæ imperatoribus ob honorem triumphi mittuntur. Hæ antiquitus è lauro erant, postea fieri ex auro cœptæ.*

12. *Lex enim generi tui*] Lex Julia lata à Julio Cæsare vetabat, ne cui, qui in provincia cum potestate imperiove esset, pecuniam capere, conciliare liceret: extra quam si ad monumentum, templumve capiat.

14. *Utinachorum*] Non reperio geographum aliquem aut historicum qui de illis populis mentionem faciat. putat Turnebus *Achæorum* legendum esse. Certe in Oratione de provinciis num. 5. ait *Achæos ingentem pecuniam Pisoni pendere quotannis.*

15. *Evomere non poteras*] Metaphora, id est rependere illam pecuniam quam à provincia abstulerat.

Ib. *Vocabula tantum*] Pecuniam acceptam non coronarium aurum, sed alio nomine appellabat.

16. *Mitto diplomata*] Diplomata edicta sunt & mandata principum regio signo sancta. Nos vulgo dicimus patentes literas.

18. *Imperatique frumenti*] Frumentum imperabantur dare provinciales ad alendum exercitum Proconsulis.

20. *Ætoliam*] Ætolia Achaiæ regiuncula est, Epiro, Acarnaniæ, & Locris finitima.

decedens miseram perdidisti. Arsinoën, Stratum, Naupactum, ut modo tute indicasti, nobileis urbeis, atque plenas, fateris ab hostibus esse captas quibus autem hostibus? nempe iis, quos tu Ambraciæ sedens, primo tuo adventu ex oppidis Agrinarum atque Dolopum demigrare, & aras & focos relinquere coegisti. Hoc tu in exitu, præclare imperator, cum tibi ad pristinas cladeis accessio fuisset Ætoliæ repentinus interitus, exercitum dimisisti: neque ullam pœnam, quæ tanto facinori deberetur, non maluisti subire, quam numerum tuorum militum, reliquiasque cognoscere. Atque ut duorum Epicureorum similitudinem in re militari imperioque videatis: Albucius cum in Sardinia triumphasset, Romæ damnatus est: hic cum similem exitum spectaret, in Macedonia tropæa posuit: eaque, quæ bellicæ laudis, victoriæque omnes gentes insignia & monumenta esse voluerunt, noster hic præposterus imperator, amissorum oppidorum, cæsarum legionum, provinciæ præsidio & reliquis militibus orbatæ, ad sempiternum dedecus sui generis & nominis funesta indicia constituit. idemque, ut esset, quod in basi tropæorum incidi, inscribique posset: Dyrrhachium ut venit, decedens, obsessus est ab iis ipsis militibus, quos paullo ante Torquato respondit beneficii caussa abs se esse dimissos. quibus cum juratus affirmasset, se, quæ deberentur, postero die persoluturum, domum se abdidit: inde nocte intempesta, crepidatus, veste servili, navem conscendit, Brundisiumque vitavit, & ultimas Hadriani maris oras petivit: cum interim Dyrrhachii milites domum, in qua istum esse arbitrabantur, obsidere cœperunt, & cum latere hominem putarent, igneis circumdederunt. quo metu commoti Dyrrhachini, pro-

23. *Arsinoen*] Ætoliæ oppidum est Arsinoë.

Ib. *Stratum*] Urbs Acarnaniæ, quam & Stratopolim Diodorus nominat.

Ib. *Naupactum*] Naupactum seu Naupactus urbs Ætoliæ, & regionis caput in ora sinus Corinthiaci.

25. *Ambraciæ*] Ambracia civitas Thesprotiæ, quam Augustus Nicopolim à victoria nominavit, quando vicit Antonium.

26. *Agrinarum*] Turnebus Agrianum legit. po, uli, qui & Agræi dicuntur in Pœonia.

Ib. *Dolopum*] Dolopes Thessaliæ populi, ut vult Stephanus: Plinius eos Ætoliæ annumerat, & Epiro Ptolemæus.

31. *Duorum Epicureorum*] Intelligit Albutium & Pisonem. de Albutio vide orat. de provinciis Consul.

34. *Tropæa posuit*] Tropæa quædam erant virtutis bellicæ monimenta, quæ vel fusis vel fugatis hostibus ad gloriam victorum erigebantur. primis temporibus fuerunt arborum trunci hostilibus armis vestiti, deinde è lapidibus excitata sunt. ultimis vero Romanorum temporibus, quibus floruit imperatorum nomen & gloria, pro tropæis arcus magnifici insculptis undequaque eorum victoriis erecti sunt.

42. *Beneficii caussa abs se esse dimissos*] Quadruplex fuit missio, honesta, ignominiosa, gratiosa, causaria. honesta, quæ emeritis stipendiis datur: ignominiosa, quæ datur in pœnam: gratiosa, quæ beneficii loco: causaria, quæ ob morbum.

44. *Crepidatus*] Græci crepidis utebantur.

45. *Hadriani maris*] Adrianum sive Adriaticum mare ad septentrionem Italiam alluit, inferum sive Tyrrhenum ad meridiem.

fugisse

fugisse noctu crepidatum imperatorem indicaverunt. illi autem statuam istius persimilem, quam stare celeberrimo in loco voluerat, ne suavissimi hominis memoria moreretur, deturbant, affligunt, comminuunt, dissipant. sic odium, quod in ipsum attulerant, id in ejus imaginem ac simulacrum profuderunt.

PERORATIO.

Peroratio conficitur brevi enumeratione eorum omnium quæ per totam orationem sparsa sunt.

XVI. Quæ cum ita sint, non dubito, quin, cum hæc, quæ excellunt, me nosse videas, non existimes, mediam illam partem, & turbam flagitiorum tuorum mihi esse inauditam. nihil est, quod me hortere: nihil est quod invites. admoneri me satis est. admonebit autem nemo alius, nisi reipublicæ tempus: quod mihi quidem magis videtur, quam tu unquam arbitratus es, appropinquare. Ecquid vides, ecquid sentis, lege judiciaria lata, quos posthac judices simus habituri? non æque legetur quisquis voluerit: nec, quisquis noluerit, non legetur. nulli conjicientur in illum ordinem, nulli eximentur: non ambitio ad gratiam, non iniquitas ad simulationem connitetur: judices judicabunt ii, quos lex ipsa, non quos hominum libido delegerit. Quod cum ita sit, mihi crede, neminem invitum invitabis: res ipsa, & reipublicæ tempus aut me ipsum, quod nolim, aut alium quempiam, aut invitabit, aut dehortabitur. Equidem, ut paullo ante dixi, non eadem supplicia esse in hominibus existimo, quæ fortasse plerique, damnationes, expulsiones, neces: de-

3. *Nihil est, quod me hortere*] Ostendit Cicero nihil esse, quod Piso eum hortetur, ut ipsi litem intendat, Nondum tempus esse, quia fortasse Cæsar offensus esset, qui tunc gravissimis bellis in Gallia detinebatur.

7. *Lege judiciaria*] Legem judiciariam ante aliquot annos, quibus temporibus accusatus est Verres à Cicerone, tulit Aurelius Cotta Prætor, qua communicata sunt judicia Senatui, & equitibus Rom. & Tribunis ærariis. rursus deinde Pompeius in Consulatu secundo, quo hæc oratio dicta est, promulgavit, ut amplissimo ex censu ex centuriis aliter, quam antea lecti judices, æquè tamen ex illis tribus ordinibus, res judicarent.

8. *Non æque legetur*] Pompeius legi huic superiori addidit, ut quinque & septuaginta judicarent, & ex censu legerentur, adeo ut nemo posset se eximere à judicio, nec per gratiam, aut fraudem se immittere.

10. *Ad simulationem connitetur*] Translatum ab eo more, quo lecti per gratiam, aut probitatis simulationem judices conjiciebantur in numerum, id est decuriabantur. quare aberit à judiciis omnis fraus quæ specie probitatis & justitiæ committebatur.

12. *Invitum invitabis*] Id dicit, quia Piso quamquam invitus, Ciceronem invitabat ut ei litem intenderet.

13. *Quod nolim*] Cicero non vult intendere Pisoni litem, ne Cæsari displiceat, quia socer ejus erat Piso.

16. *Quæ fortasse plerique*] Subauditur existimant. damnationes, expulsionesque revera non sunt supplicia, quia viris bonis possunt accidere.

nique nullam mihi pœnam videtur habere id, quod accidere innocenti, quod forti, quod sapienti, quod bono viro, & civi potest. Damnatio ista, quæ [a] in te flagitatur, obtigit P. Rutilio; quod specimen habuit hæc civitas innocentiæ. Major mihi judicum, & reipublicæ pœna illa visa est, quàm Rutilii. L. Opimius ejectus est à patria, is qui prætor, & consul maximis rempubl. periculis liberarat. non in eo, cui facta est injuria, sed in iis, qui fecerunt, sceleris ac conscientiæ pœna remansit. At contra bis Catilina absolutus: emissus etiam ille auctor tuus provinciæ, cum stuprum Bonæ deæ pulvinaribus intulisset, quis fuit in tanta civitate, qui illum incesto liberatum, non eos, qui ita judicarunt, pari scelere astrictos arbitraretur? An ego exspectem, dum de te quinque & septuaginta tabellæ diribeantur, de quo jampridem omnes mortales omnium generum, ætatum, ordinum judicaverunt? quis enim te aditu, quis ullo honore, quis denique communi salutatione dignum putet? omnes memoriam consulatus tui, facta, mores, faciem denique ac nomen à republica detestantur. Legati, qui unà fuere, alienati; tribuni militum inimici: centuriones, & si qui ex tanto exercitu reliqui milites exsistunt, non demissi abs te, sed dissipati te oderunt, tibi [b] pestem exoptant, te exsecrantur. Achaia exhausta: Thessalia vexata: laceratæ Athenæ: Dyrrhachium, & Apollonia exinanita: Ambracia direpta: Parthini & Bulienses illu-

[a] *quæ exigitur in te.* [b] *mortem.*

19. *P. Rutilio*] Rutilius ab Equitibus de repetundis pecuniis damnatus est, qui gravissime in eum erant offensi quod Q. Mucii quæstor in Asia, provinciam à Publicanorum fraudibus vindicaverat. Cicero in Bruto.

21. *L. Opimius*] L. Opimius Prætor Fregellas cepit: quo facto cæteros nominis Latini socios male animatos repressit. Consul Fulvium Flaccum Consularem & triumphalem, & C. Gracchum tribunum optimatibus infensos oppressit. quod indigne ferentes equites, eum accusatum in exilium ejecerunt. Ita Asconius Pedian.

24. *Bis Catilina absolutus*] Catilina repetundarum à Clodio adolescente accusatus est, cum rediit ex Africa, & incestûs cum Fabia Vestali.

Ib. *Emissus etiam*] Clodius evasit etiam judicium, à quo Piso Macedoniam obtinuit.

28. *Quinque & septuaginta*] Lege Pompeia latum est, ut quinque & septuaginta judices causam cognoscerent, & sententiam ferrent tabulâ.

Ib. *Diribeantur*] Id est distribuantur sive separentur; quod verbum non tantum in comitiis, sed etiam in judiciis usurpabatur. diribebant vero in comitiis, quando suffragantes tabulas à refragantibus, & in judiciis, cum condemnantes ab absolventibus separabant.

32. *Detestantur*] Omnes Pisonem tanquam malum auspicium detestabantur.

35. *Achaia*] Achaia Græciæ regio est, quæ à septetrione Thessalia terminatur.

36. *Thessalia*] Thessalia regio & pars Macedoniæ est, cum ejusdem nominis oppido.

Ib. *Athenæ*] Athenæ Græciæ civitas inter Macedoniam & Achaiam in ea litorali regione, quæ olim Acta, deinde Attica dicta est.

Ib. *Dyrrhachium*] Dyrrhachium urbs est Macedoniæ mari Adriatico incumbens.

37. *Apollonia*] Apollonia quæ Taulantinorum dicitur, in Macedonia oppidum est ad Ionicum mare. Ptol.

Ib. *Ambracia*] De ea superiùs dictum.

Ib. *Parthini*] Populi Macedoniæ. Plinius l. 3. cap. 23.

Ib. *Bulienses*] Macedoniæ populi non procul ab Apollonia, quorum urbs Bulis dicitur in ea parte quâ mari Adriatico adjacet.

si;

si; Epirus exscissa: Locri, Phocii, Bœotii exusti: Acarnania, Amphilochia, Perrhæbia, Athamanumque gens vendita: Macedonia [c] condonata barbaris: Ætolia amissa: Dolopes finitimique montani oppidis atque agris exterminati: cives Rom. qui in iis locis negotiantur, te unum, solum, suum [d] depeculatorem, vexatorem, prædonem, hostem, venisse senserunt. Ad horum omnium judicia tot atque tanta, domesticum judicium accessit sententiæ damnationis tuæ: occultus adventus, furtivum iter per Italiam, introitus in urbem desertus ab amicis, nullæ ad senatum è provincia literæ, nulla ex trinis æstivis gratulatio, nulla triumphi mentio: non modo, quid gesseris, sed ne quibus in locis quidem fueris, dicere audes. Ex illo fonte, & seminario triumphorum cùm arida folia laureæ retulisses, cùm ea abjecta ad portam reliquisti, tum tu ipse de te FECISSE VIDERI pronuntiavisti. qui si nihil gesseras dignum honore, ubi exercitus? ubi sumptus? ubi imperium? ubi illa uberrima supplicationibus triumphisque provincia? sin autem aliquid sperare volueras, si cogitaras id, quod imperatoris nomen, quod laureati fasces, quod illa tropæa plena dedecoris & risus, te [e] commentatum esse declarant: quis te miserior? quis te damnatior, qui neque scribere ad senatum à te bene rempublicam esse gestam, neque præsens dicere ausus

[c] *concessa.* [d] *latronem.* [e] *cogitavisse.*

38. *Epirus*] Epirus regio est Græciæ finitima, Acheloo fluvio ad ortum terminata, ad occasum Acroceraunijs montibus, ad septentrionem Macedonia, ad meridiem Ionio mari.

Ib. *Locri*] Locri isti Achaiæ populi sunt, qui à Pausania Ozolæ nominantur.

Ib. *Phocii*] Achaiæ populi Bœotiam inter & Ætoliam.

Ib. *Bœotii*] De his dictum est.

Ib. *Acarnania*] Acarnania regiuncula & pars Epiri est, mersa medio sinu Ambracio. Vide Plinium lib. 2. cap. 92.

Ib. *Amphilochia*] Amphilochia urbs in Acarnania, vel in Ætolia ut placet Straboni.

39. *Perrhæbia*] Perrhæbe vicus Thessaliæ unde populi Perrhæbi, qui Lapitharum potentia fracti fugerunt in Ætoliæ montana Pindo monti proxima. quæ regio ab ipsis Perrhæbia dicta est. Ita Steph.

Ib. *Athamanum gens*] Athamanes ex Plinio lib. 4. cap. 2. Ætoliæ populi sunt.

40. *Finitimique montani*] Mœsiâ montanâ à septentrione Macedonia terminatur.

44. *Domesticum judicium*] Judicium intelligit, quo se Piso condemnavit cum sine comitatu &c. in urbem introivit.

47. *Trinis æstivis*] Per hos voces designat tres annos, quibus Piso Macedoniam administravit sine ulla laude victoriæ.

50. *Fecisse videri*] Verba sunt judicum, qui condemnabant. Non enim cum reus damnabatur ab eis, fecisse dicebant, sed fecisse videri, Cicer. ad Att. lib. 4.

55. *Tropæa plena dedecoris*] De tropæis superius dictum est, Paragr. xv. not. ad l. 34. plena autem, quæ sibi Piso erexit, dedecoris dicit, quia non victoriarum, quas reportavit, sed perditarum urbium fuêre monumenta.

57. *Bene rempub. esse gestam*] Formula fuit supplicationis aut decernendæ aut petendæ, vel etiam triumphi.

Ib. *Præsens dicere*] Non solum imperatores absentes missis ad Senatum literis laureatis, verum etiam præsentes in Senatu extra pomœrium antequam triumphantes urbem ingrederentur, triumphum, aut supplicationes sibi decerni petebant. Vide Livium lib. 48.

 es?

es? An tu mihi, cui semper ita persuasum fuerit, non eventis, sed factis cujusque fortunam ponderari, neque in tabellis paucorum judicum, sed in sententiis omnium civium famam nostram, fortunamque pendere: te indemnatum videri putas, quem socii, quem fœderati, quem liberi populi, quem stipendiarii, quem negotiatores, quem publicani, quem universa civitas, quem legati, quem tribuni militares, quem reliqui milites, qui ferrum, qui famem, qui mortem effugerunt, omni cruciatu dignissimum putant? cui non apud senatum, non apud ullum ordinem, non apud equites Romanos, non in urbe, non in Italia maximorum scelerum venia ulla ad ignoscendum dari possit? qui seipsum oderit, qui metuat omnes, qui suam caussam nemini committere audeat, qui se ipsum condemnet? Nunquam ego sanguinem expetivi tuum; nunquam illud extremum, quod posset esse improbis & probis commune supplicium, legis ac judicii: sed abjectum, contemptum, despectum à cæteris, à te ipso desperatum, & relictum, circumspectantem omnia, quidquid increpuisset pertimescentem, diffidentem tuis rebus, sine voce, sine libertate, sine auctoritate, sine ulla specie consulari, horrentem, trementem, adulantem omnibus, videre te volui; vidi. Quare si tibi evenerit, quod metuis, ne accidat; equidem non moleste feram: sin id tardius forte fiet, fruar tamen tua indignitate: nec minus libenter metuentem videbo, ne reus fias, quam reum: nec minus lætabor, cum te semper sordidum, quam si paullisper sordidatum viderem.

61. *Socii*] Socii illi populi dicebantur, quibuscum æquis conditionibus, & æquo jure se Romani adstringebant.

Ib. *Fœderati*] Fœderati non distinguntur à sociis, nisi quod aliquid ex fœdere populo Romano deberent. Verbi gratia mittebant auxilia, eaque sumptu proprio cum res exigebat.

62. *Liberi*] Liberi populi erant, qui neque leges accipiebant à populo Rom. quibus neque populus Rom. jus dicebat.

Ib. *Stipendiarii*] Stipendiarii populi dicti sunt, qui aliquid populo Romano pendebant.

80. *Semper sordidum*] Sordidum hic intelligit, qui in lamentis & luctu semper jacet.

Ib. *Sordidatum*] Sordidatum vero intelligit, qui obsoletis vestibus reus amictus est ad misericordiam in se excitandam.

PRO

PRO T. ANNIO MILONE.

ARGUMENTUM.

Summæ erant inimicitiæ Titum Annnium Milonem inter, & Publium Clodium, utrumque civem Romanum. Odii Clodiani in Milonem hæc causa fuit, quod Milo peteret Consulatum eo anno, quo Clodius Præturam. Itaque Clodius summa vi, ac studio nitebatur, ne Milo eo anno Consul esset. quod cum impedire non posset, Milo enim omnium voce Consul futurus pronuntiabatur, Clodius de Milone interficiendo cagitavit. Egressus urbem, in villam quandam in Albano se recepit: unde vesperi rediens, obvium in via Appia Milonem habuit penulatum cum uxore, ancillis & pueris. ibi ante fundum Clodianum orta inter servos rixa, & impetu in Milonem facto, Clodius occiditur. Reus cædis Milo in jus vocatur, qui plura volet, consulat Asconium Pedianum, qui rem fusissime pertractat.

PERSONÆ.

Reus cædis Milo. accusatores Appius Major, M. Antonius, & P. Valerius Nepos. Patronus solus Cicero. Quæsitor extra ordinem populi suffragio creatus L. Domitius Ahenobarbus: judices quinquaginta & unus, Senatores nempe octodecim, Equites septemdecim, Tribuni ærarii sexdecim.

TEMPUS.

Habita est hæc oratio III. *Idus April. Pompeio magno tertium Consule sine collega, anno urbis conditæ* 701, *Ciceronis ætatis* 54. *qui cum incipere diceret, Clodianorum clamoribus exceptus est, unde non ea libertate, & vi, qua solitus erat, pronuntiavit.*

LOCUS.

LOCUS.

Acta fuit in foro, quod dispositis armatis militibus complevit Pompeius; ipse vero cum præsidio ad ærarium stabat.

CAUSA

Publica est de vi, & in genere judiciali; & quia non ambiguum erat, quin à Milone Clodius interfectus fuisset, quæritur uter utri insidias fecerit.

PARTES.

Illius orationis partes sunt Exordium, Propositio cum distributione, Confutatio, Narratio, Constitutio causæ, Confirmatio, Peroratio.

EVENTUS.

Triginta & octo judicum suffragiis damnatus est Milo. Sciebant illi quidem inscio Milone Clodium vulneratum esse, sed comperer ant, inquit Asconius Pedianus, postquam vulneratus esset jussu Milonis interfectum fuisse. Statim atque condemnatus est Milo, in exilium Massiliam profectus est, quo cum ei delata fuisset hæc oratio tantâ ingenii subtilitate elaborata, dixisse fertur; si sic egisses, M. Tulli, barbatos pisces Milo non ederet.

EXORDIUM.

Exorditur Cicero ab adjunctis hujus judicii.

I. ETSI vereor, Judices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem, timere; minimeque [a] deceat, cum T. Annius Milo ipse magis de reipublicæ salute, quàm de sua perturbetur, me

INTERPRETATIO.

[a] *decorum sit.*

NOTÆ.

3. *Quàm de sua perturbetur*] Moris fuit, ut quicunque in judicium vocaretur, sordidatus veniret. Cum autem non minus splendide vestitus Milo staret coram judicibus, periculum erat, ne illi offenderentur. Quare ut hanc ab illo invidiam removeret, eique benevolos suos judices conciliaret, ait eum non tam de sua, quam de totius Reipubl. salute perturbari. verebatur enimvero, ne quid sua causa tumultûs in civitate nasceretur.

ad ejus caussam parem animi magnitudinem afferre non posse: tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos: qui, quocunque [b] inciderint, veterem consuetudinem fori, & pristinum morem judiciorum minime vident. non enim coronâ consessus vester cinctus est, ut solebat: non usitata frequentia stipati sumus. nam illa præsidia quæ [c] pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non afferunt tamen oratori aliquid, ut in foro & in judicio, quanquam præsidiis salutaribus & necessariis septi sumus, tamen [d] ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. quæ si opposita Miloni putarem, cederem tempori, Judices, nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse. sed me recreat, & reficit Cn. Pompeii, sapientissimi & justissimi viri, consilium: qui profecto nec justitiæ suæ putaret esse, quem reum sententiis judicum tradidisset, eundem telis militum [e] dedere: nec sapientiæ, [f] temeritatem concitatæ multitudinis auctoritate publica armare. Quam-

[b] *respexerint.* [c] *in.* [d] *ne possimus quidem audere sine aliquo timore.* [e] *exponere.* [f] *audaciam commotæ plebis.*

5. *Novi judicii*] Judicium illud novum vocat, quia insuetum fuit; 1. quia lex nova lata est à Pompeio præter morem, ut de morte Clodii quæreretur, cui factas fuisse insidias à Milone Appius Claudius adolescens dixerat centesimo & altero die post cædem Clodii. 2. quia tulerat, ut priusquam causa hæc ageretur, testes per triduum audirentur, & dicta eorum judices consignarent; quarta die adesse omnes in posterum diem juberentur, & coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina judicum inscripta essent, æquarentur; deinde rursus postero die sortitio fieret unius & 80. qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent: tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque illo eodem die judicaretur. Prius autem quàm sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret: ita ut numerus judicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta & unus: ita Asconius in Milonianæ argumento. 3. quia quæsitor fuit, non prætor de more, sed L. Domitius Abenobarbus, vir consularis creatus populi suffragiis.

Ib. *Nova forma*] Nova judicii forma fuit, quia Pompeius exercitum in foro & in omnibus templis armatos homines collocaverat.

7. *Non enim corona*] Quando caussæ agebantur, confluebat ut plurimum magna civium multitudo, qui in morem coronæ circumstabant judicum subsellia, tum ut oratores, tum ut exitum judicii audirent.

9. *Contra vim*] Ut conciliet Pompeium sibi & Miloni, ait, hæc præsidia esse dispósita ad tutelam, contra vim quæ à Clodianis huic judicio inferri posset.

10. *Non afferunt tamen oratori aliquid*] Corrigit se, aitque non tamen efficere, ut orator non timeat, etiamsi ipsi non timendi causa sit.

12. *Sine aliquo timore*] Plutarchus de Cicerone scribit, dicere incipientem semper timuisse. quare cum ipse Milo vereretur ne Cicero militum armatorum præsentia percelleretur; ei suasit, ut lectica delatus in forum, quiesceret quoad judices convenissent: visis verò militibus armatis, quibus undequaque forum cingebatur, tanto timore correptus est, ut trepide admodum inceperit. Itaque sic attentos facit judices, ut ex causis suum metum excutiet.

18. *Auctoritate publica*] Authoritas penes Pompeium erat, quia consulatum gerebat. qua, ut sibi faventem Pompeium reddat, testatur, illum abuti nolle ad Milonem opprimendum.

obrem

obrem illa arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, sed præsidium denuntiant: neque solum, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur: neque auxilium modo defensioni meæ, verum etiam silentium pollicentur. Reliqua verò multitudo, quæ quidem est civium, tota nostra est: neque eorum quisquam, quos undique intuenteis ex hoc ipso loco cernitis, unde aliqua pars fori aspici potest, & hujus [g] exitum judicii exspectanteis, non cùm virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die [h] decertari putat. Unum genus est adversum, infestumque nobis, eorum quos P. Clodii furor rapinis & incendiis, & omnibus exitiis publicis pavit: qui hesterna etiam concione incitati sunt, ut vobis voce [i] præirent, quid judicaretis. quorum clamor si quis forte fuerit, admonere vos debebit, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum, clamoresque maximos pro vestra salute neglexit. Quamobrem adeste animis, Judices, & timorem, si quem habetis, deponite. Nam si unquam de bonis & fortibus viris, si unquam de bene meritis civibus potestas vobis judicandi fuit, si denique unquam [l] locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ubi sua studia erga forteis & bonos civeis, quæ vultu & verbis sæpe significassent, re & sententiis declararent: hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrum nos, qui semper vestræ auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus: an diu vexati à perditissimis civibus, aliquando per

[g] *eventum.* [h] *contendi.* [i] *præscriberent.* [l] *occasio.*

19. *Centuriones*] Centuriones singulis centuriis præerant.

Ib. *Cohortes*] In cohorte sexcenti erant milites.

22. *Quæ quidem est civium*] Tria aderant huic judicio hominum genera: milites, quos apposuit Pompeius; cives, ut exitum hujus judicii viderent: & Clodiani, ut Miloni nocerent. Porro cives compellat, ut eos à Clodianis separet, qui cives non sunt, quia seditiosi.

28. *Rapinis*] Malos cives rapinis sibi Clodius devinxerat: nam Pisoni & Gabinio vendidit provincias consulares, cum eis partitus est ærarium, & Brogitaro Pessinuntem vendidit.

Ib. *Incendiis*] Idem Clodius Quinti Ciceronis. & Marci Ciceronis domum cum prædiis, & Nympharum templo incendit.

29. *Exitiis*] Exitiosus fuit Reipublicæ Clodius, quando sæpius seditiones excitavit in foro, ac maxime cum de reditu Ciceronis actum est: immisit enim gladiatores, à quibus multi interfecti sunt, ut in Sextiana dictum est.

Ib. *Hesterna etiam concione*] Munatius Plancus, tribunus plebis, pridie quàm hæc haberetur oratio, in concione populum adhortatus est, ne Milonem elabi pateretur, ut refert Asconius.

35. *Amplissimorum ordinum*] Selecti sunt judices à Pompeio ex senatorio & equestri ordine, & ex tribunis ærariis, quibus nunquam sanctiores & clariores selectos fuisse Asconius scribit.

39. *Ut statuatis*] Videlicet in ferenda sententia statuere debebant, utrum boni cives ab improbis semper opprimendi aut liberandi sint.

40. *Vestræ auctoritati dediti fuimus*] Cicero semper addictus fuit senatui, & equestri ordini, cujus utriusque semper authoritatem ubique defendit contra seditiones Clodianorum.

vos, ac vestram fidem, virtutem sapientiamque recreemur. Quid enim nobis duobus, Judices, laboriosius? quid magis solicitum, magis exercitum dici aut fingi potest? qui spe amplissimorum præmiorum ad rempublicam adducti, metu crudelissimorum exitiorum carere non possumus. Equidem cæteras [m] tempestates & procellas in illis duntaxat [n] fluctibus concionum semper putavi Miloni esse subeundas, quod semper pro bonis contra improbos senserat: in judicio verò & in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri judicarent, nunquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad ejus non salutem modo [o] exstinguendam, sed etiam gloriam per taleis viros [p] infringendam.

[m] *contentiones.* [n] *commotionibus.* [o] *perdendam.* [p] *minuendam.*

42. *Ac vestram fidem*] Per fidem intelligit juramentum, quo se judices adstringebant se sanctè judicaturos. inde post juramentum adstricti religione tenebantur.

Ib. *Quid enim nobis duobus, &c.*] Excitat in se & in Milonem judicum commiserationem à laboribus, quibus uterque à Clodianis exercitatus est.

44. *Spe amplissimorum præmiorum*] Honores notat seu magistratus, quos sua virtute Milo obtinuit: nam tribunus fuerat, & modo consulatum petebat.

45. *Crudelissimorum exitiorum*] Conatus fuerat semper Clodius Miloni nocere, & eo jam mortuo, Clodiani ejus furoris hæredes de Milonis pernicie cogitant.

PROPOSITIO

Proponit quòd jure Milo occidit Clodium; 1. quia Clodius fuit insidiator; 2. quia perniciosus fuit Reipublicæ civis.

II. Quanquam in hac caussa, Judices, T. Annii tribunatu, rebusque omnibus pro salute reipublicæ gestis, ad hujus criminis defensionem non [a] abutemur, nisi oculis videritis insidias Miloni à Clodio factas: nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis multa propter præclara in rempublicam merita [b] condonetis: nec postulaturi, ut si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius quàm populi Romani felicitati assignetis. sed si illius insidiæ clariores hac luce fuerint: tum denique obsecrabo obtestaborque vos, Judices, si cætera amisimus, hoc saltem no-

[a] *utemur.* [b] *remittatis.*

1 *Quanquam in hac caussa*] Æquitatem suæ causæ prædicat, eamque totam informat.

Ib. *Annii tribunatu*] Anno sequenti, post tribunatum Clodii, Milo tribunus factus est.

Ib. *Rebusque*] Compescuit excitatas à Clodio seditiones tribunus Milo, & revocandum Ciceronem ab exilio curavit.

bis

bis ut relinquatur, ab inimicorum audacia telisque vitam ut impune liceat defendere.

CONFUTATIO.

Continet hæc refutatio tria præjudicia, quæ contra Milonem à Clodianis jactabantur. Primum, nefas esse ei vivere, qui à se hominem interfectum esse fatetur. Secundum, Milonem jam damnatum esse senatûs judicio. Tertium, eundem Milonem esse damnatum sententiâ Cn. Pompeii.

III. Sed antequam ad eam orationem venio, quæ est propria nostræ quæstionis, videntur ea esse refutanda quæ in senatu ab inimicis sæpe jactata sunt, & in concione ab improbis, etiam paullo ante ab accusatoribus, ut omni errore sublato, rem plane, quæ venit in judicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui à se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii, fortissimi viri: qui nondum libera civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur. An est quisquam qui hoc ignoret, cum de homine occiso quæratur, aut negari solere omnino esse factum, aut recte, ac jure factum esse defendi? Nisi verò existimetis dementem P. Africanum fuisse, qui cum à C. Carbone tribu-

1. *Nostræ quæstionis*] Judicium publicum quæstio vocatur, quoniam in ea reus in judicium vocatur, & quæritur utrum nocens sit, an innocens.

5. *Negant*] Clodiani, & inter eos Munatius Plancus, & Q. Pompeius tribuni plebis, volunt Milonem morte damnari. Primum autem est præjudicium, quo illi contra Milonem utebantur. præjudicium verò propriè est prius judicium quo sequens aliqua controversia, jam tum quodammodo judicata & terminata sit. Primum autem istud præjudicium refutat argumento petito ab authoritate, exemplo, & Majorum instituto.

8. *Horatii fortissimi viri*] Tullo Hostilio regnante, cum tres Curiatii duos Horatios occidissent, ipseque M. Horatius solus superesset, occidit tres Curiatios. Redeunte igitur Horatio à tanta victoria, obviam venit ejus soror, quæ nupserat uni à Curiatiis, quæ triumphanti occurrit, flens, & querens de suo marito, & dolens ob victoriam Romanorum. Indignatus frater eam occidit, ob eam rem captus, & cum ad populum provocasset, absolutus est.

Ib. *Nondum libera civitate*] Id facinus patratum est Tullo Hostilio regnante, cum nondum per Consules & populum Roma regebatur.

9. *Populi Rom. Comitiis*] Comitia nihil aliud fuere quàm populi Romani conventus, qui in urbe prope forum & curiam fiebant: qui locus inde Comitium dictus est, ubi etiam conciones ad populum habebantur. Comitia verò pro creandis Magistratibus, fiebant in campo Martio.

13. *Dementem Pub. Africanum*] Factum id exponit T. Liv. epit. lib. 58. *Tiberius Gracchus, post multas excitatas seditiones, cum iterum tribunus plebis creari vellet, authore Pub. Cornelio Nasica, in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primùm fragmentis subselliorum; & inter alios qui in eadem seditione occisi erant, insepultus, est in flumen dejectus.*

Ib. *Carbone tribuno*] Cùm post Numan-

tribuno plebis in concione seditiose interrogaretur, quid de Tiberii Gracchi morte sentiret, respondit, jure cæsum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut, me consule, senatus non nefarius haberi, si sceleratos civeis interfici nefas esset. Itaque hoc, Judices, non sine caussa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi caussa matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum humana, sed etiam deæ sapientissimæ sententia liberatum. Quod si duodecim tabulæ nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem, si se telo defenderit, interfici impune voluerunt; quis est qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet, cum videat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus? Atqui si tempus est ullum jure hominis necandi, quæ multa sunt, certe est illud non modo justum, ve-

mantiam deletam *Carbo tribunis plebis legem tulisset, ut eundem tribunum plebis, quoties quidem vellet, creari liceret, rogationem ejus P. Africanus gravissima oratione dissuasit, in qua dixit, Tib. Gracchum jure cæsum videri.* Liv. epit. lib. 59.

14. *Seditiosè interrogaretur*] Interrogabat seditiosè, quia sperabat eum aliter responsurum, quòd Semproniam Gracchi sororem in matrimonio haberet.

16. *Ahala ille Servilius*] Ex Epitome Liv. lib. 4. *Cum fame populus Romanus laboraret, Spurius Melius eques Romanus frumentum populo sua impensa largitus est: & ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans, à C. Servilio Ahala magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati Dictatoris, occisus est* anno urbis 314.

Ib. *Aut P. Nasica*] Cum Tiberius Gracchus in tribunatu profusis largitionibus, favore populi occupato, Rempublicam oppressam teneret, in ædem Fidei convocatus Senatus à consule Mutio Scævola, jussit ut consul armis Rempublicam tueretur. Scævola negante, Scipio Nasica se ducem obtulit; atque eo proclamante, *Qui salvam Rempublicam esse volunt, me sequantur.* Gracchus cum sua factione interemptus est anno urbis 620. Valer. Maxim. lib. 3. cap. 2.

Ib. *L. Opimius*] Opimius C. Gracchum Tiberii fratrem novas seditiones excitantem occidit anno urbis 632.

17. *C. Marius*] C. Marius Saturninum interfecit. Vide orat. pro Rabirio perduellionis reo, ubi fuse id agitur.

Ib. *Aut me Consule.*] Cicero consul, jubente Senatu, Lentulum & Cethegum cum aliis conjuratis Catilinariæ seditionis interfecit.

20. *Qui patris*] De Oreste loquitur, qui matrem Clytæmnestram occiderat, quæ patrem ipsius Agamemnonem interfecerat. cum in judicium adductus esset, variatis judicum sententiis, deorum quæstio constituta est, eum Minerva absolvendum judicavit.

Ib. *Variatis hominum sententiis*] In Areopago à sexdecim judicibus Orestes damnabatur, & à quindecim absolvebatur: accessit. Minervæ calculus, atque ita exæquatis sententiis liberatus est.

21. *Deæ sapientissimæ*] Minerva Dea sapientiæ fingebatur.

22. *Quid si duodecim tabulæ*] Leges duodecim tabularum illæ sunt, quæ à decemviris perlatæ sunt, & in duodecim tabulis æreis incisæ. Hæc autem de furto lex perlata est, de qua Macrobius lib. 1. Saturn. *Si nox furtum factum sit, si im aliquis occisit, jure cæsus esto.* Prisco autem idiomate hæc verba posita sunt, id est enim, *nocte, eum, occidit.*

24. *Quoquo modo*] Sive se telo defenderit, sive non, sine exceptione licet occidere. hic autem telum sumitur pro pugione, aut parvo aliquo gladio.

26. *Ab ipsis porrigi legibus*] Dicuntur leges porrigere, cum aliquid nobis permittunt.

rum

rum etiam necessarium, cùm vi vis illata defenditur. Pudicitiam cùm eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus ejus imperatoris; interfectus ab eo est, cui vim afferebat. facere enim probus adolescens periculose, quàm perpeti turpiter maluit. Atque hunc ille vir summus scelere solutum periculo liberavit. insidiatori verò & latroni, quæ potest afferri injusta nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est enim hæc, Judices, non scripta, sed nata lex; quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti; non instituti, sed imbuti sumus: ut si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, in tela, aut latronum, aut inimicorum incidisset: omnis honesta ratio esset [a] expediendæ salutis. Silent enim leges inter arma, nec se exspectari jubent, cum ei qui exspectare velit, aut injusta pœna [b] luenda sit, aut justa repetenda. Etsi persapienter, & quodammodo tacite dat ipsa lex potestatem defendendi; quæ non hominem [c] occidi, sed esse cum telo hominis occidendi caussa vetat: ut, cùm caussa, non telum quæreretur, qui sui defendendi caussa telo esset usus, non hominis occidendi caussa habuisse telum judicaretur. Quapropter hoc maneat in caussa, Judices. non enim dubito quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis quod oblivisci non potestis, insidiatorem jure interfici posse.

[a] *vitæ liberandæ.* [b] *patienda.* [c] *occidere.*

28. *Pudicitiam cum eriperet*] Cum Caius Luscius, sive Lusius, sororis Marii filius, Trebonium quemdam militem stupri causâ sæpe appellasset, noctu in tabernaculum vocavit ad se: morem gerit tribuno, sed Lusium vim adhibentem stricto gladio confodit. Is Mario mortis causam aperit, testes producit. Laudatus is à Mario, & corona donatus liberatur. Hæc æquitas Marii tertium ei consulatum promeruit. Vide Plutarchum in Mario, & Val. Max. lib. 6. cap. 1.

31. *Periculose*] Impendebat militi periculum, quòd imperatoris propinquum, quòd indemnatum, quòd tribunum suum miles occidisset.

35. *Est enim hæc*] Amplificatio egregia legis naturæ, ubi vis ejus & facultas exprimitur. quem ipse locum Cicero laudat in Oratore ad Brutum.

42. *Aut justa repetenda*] Scilicet ut vi legis scriptæ supplicio afficiatur.

43. *Etsi*] Correctio est oratoria, quasi diceret, *etsi quid dico leges silere inter arma, cum lex dat facultatem se defendendi.*

Ib. *Lex*] Intelligit legem Corneliam de sicariis, quæ lata est à L. Cornelio Sylla Dictatore.

45. *Ut, cum causa, &c.*] Sensus satis implicatus sic videtur explicandus: Non homines condemnantur, cum justa de causa gestant arma; neque præsumitur, eum qui ea gestat, ut se defendat, idcirco ea gestare, ut homines occidat. Lex enim Cornelia non de gestatione, sed de fine gestationis teli vel ensis agit. quare non reus est qui gerit telum vel ensem, sed qui eo consilio gerit ad interficiendum hominem sine causa.

47. *Hoc maneat in caussa*] Id est, hoc constans & fixum maneat in ista causa, licere aliquando hominem interficere impune, insidiatorem videlicet.

IV. Se-

IV. Sequitur illud, quod à Milonis inimicis ſæpiſſime dicitur, Cædem, qua P. Clodius occiſus eſt, ſenatum judicaſſe, contra rempublicam eſſe factam. Illam verò ſenatus, non ſententiis ſuis ſolum, ſed etiam ſtudiis comprobavit. Quoties enim eſt illa cauſſa à nobis acta in ſenatu? quibus aſſenſionibus univerſi ordinis? quàm nec tacitis, nec occultis? Quando enim frequentiſſimo ſenatu quatuor, ad ſummum quinque ſunt inventi, qui Milonis cauſſam non probarent? declarant hujus ambuſti tribuni plebis illæ intermortuæ conciones, quibus quotidie meam potentiam invidioſe criminabatur, cùm diceret, Senatum non quod ſentiret, ſed quod ego vellem, decernere. Quæ quidem ſi potentia eſt appellanda potius, quàm, propter magna in rempublicam merita, mediocris in bonis cauſſis auctoritas, aut, propter officioſos labores meos, nonnulla apud bonos gratia: appelletur ita ſane, dummodo ea nos utamur pro ſalute bonorum contra amentiam perditorum. Hanc vero [a] quæſtionem, etſi non eſt iniqua, nunquam tamen ſenatus conſtituendam putavit: erant enim leges, erant quæſtiones vel de cæde, vel de vi: nec tantum mœrorem, ac luctum ſenatui mors P. Clodii afferebat, ut nova quæſtio conſtitueretur. Cujus enim ſenatui de illo inceſto

[a] *judicium.*

1. *Sequitur illud*] Aggreditur convellere ſecundum præjudicium. dicebant enim adverſarii, Senatum Pub. Clodii cædem contra Rempub. factam judicaſſe. Ubi autem Senatus audivit cædem factam fuiſſe in Appia via, fecit quod in magnis periculis fieri ſolebat, ut viderent conſules, ne quid detrimenti Reſpublica caperet. Erat autem hoc quaſi præjudicium, quia tali decreto Senatûs interfectus eſt & condemnatus Saturninus. Sed reſpondet Cicero, hoc tantum voluiſſe decreto Senatus, ut animadverterent uter utri inſidias fecerat.

4. *Quoties enim illa cauſa acta eſt*] Poſt interfectum Clodium pene jam centum dies effluxerant.

8. *Ambuſti tribuni plebis*] Munatius Plancus, & Pompeius Rufus, tribuni plebis, concionibus ſuis plebem in Milonem accenderunt. itaque orta ſeditione, cum Clodii corpus cremaretur, curia incenſa eſt; nec prius deſtiterunt, quàm ejus incendii flamma è concione fugati ſunt.

Ib. *Intermortuæ conciones*] Cœlius interpretatur futiles, vanas, & nullius momenti; Manutius verò interruptas incendio curiæ.

13. *Officioſos labores*] Officioſi labores dicuntur, qui ad innocentes defendendos ſuſcipiuntur.

17. *Erant leges, erant quæſtiones*] Veteres leges erant, & quæſtiones de cæde, vel de vi, quibus ſummi Prætores & Quæſtores præerant, quibuſque reus poſtulari Milo poterat. Erat lex Cornelia de ſicariis, erat lex Q. Catuli de vi. ſed his omiſſis legibus, & judiciorum conſuetudine, nova lex, nova quæſtio contra Milonem à Pompeio ſancita fuit, & novus quæſitor Cn. Domitius Ahenobarbus populi ſuffragio creatus eſt.

19. *De illo inceſto ſtupro*] Sententia eſt; erepta eſt, Q. Fuſii interceſſione, Senatui poteſtas decernendi quæſtionem novam de ſtupro inceſto Clodii: quis credat, de ejus interitu judicium novum conſtituendum, Senatum putaſſe?

Ib. *Inceſto ſtupro*] Per inceſtum ſtuprum, illud facinus intelligit quod admiſſum eſt à Clodio, cum veſte muliebri indutus, in ſacra bonæ Deæ irrepſit, quæ à mulieribus celebrabantur, ut ſtuprum uxori Cæſaris inferret. a quo tamen ſcelere abſolutus eſt corruptis pecuniâ judicibus.

ſtupro judicium decernendi poteſtas eſſet erepta; de ejus interitu, quis poteſt credere judicium novum conſtituendum putaſſe? Cur igitur incendium curiæ, oppugnationem ædium M. Lepidi, cædem hanc ipſam, contra rempub. ſenatus factam eſſe decrevit? Quia nulla vis unquam eſt in libera civitate ſuſcepta inter civeis, non contra rempublicam. Non enim eſt ulla defenſio contra vim unquam optanda, ſed nonnunquam eſt neceſſaria. niſi vero aut ille dies, in quo Tiberius Gracchus eſt cæſus, aut ille quo Caius, aut quo arma Saturnini oppreſſa ſunt, etiamſi è republ. remp. tamen non vulnerarunt. Itaque ego ipſe decrevi, cum cædem in Appia factam eſſe conſtaret, non eum, qui ſe defendiſſet, contra rempubl. feciſſe, ſed,

22. *Cur igitur incendium curiæ, &c.*] Hanc totam actionem Aſconius Pedianus ſic exponit. *Poſt biduum medium quam Clodius occiſus erat, interrex primus proditus eſt M. Æmilius Lepidus. non fuit autem moris, ab eo qui primus interrex proditus erat, comitia haberi: ſed Scipionis & Hypſæi factiones, quia recens invidia Milonis erat, cum contra jus poſtularent ut interrex ad comitia conſulum creandorum deſcenderet; idque ipſe non faceret, domum ejus per omnes interregni dies (fuerant autem ex more quinque) obſederunt: deinde omni vi janua expugnatâ, & imagines majorum dejecerunt, & lectulum adverſum uxoris ejus Corneliæ, cujus caſtitas pro exemplo habita eſt, fregerunt; itemque telas quæ ex vetere more in atrio texebantur, diruerunt. Poſtque ſupervenit Milonis manus, & ipſa poſtulans comitia: cujus adventus fuit ſaluti Lepido: in ſe enim ipſa converſæ ſunt factiones inimicæ, atque ita oppugnatio domus interregis omiſſa eſt.*

Ib. *Incendium curiæ, oppugnationem ædium*] Hæc tria ſimul complectitur, quæ uno Senatuſconſulto facta ſunt, quia videlicet non fas fuit eodem die plura Senatuſconſulta fieri.

23. *Quia nulla vis unquam*] Reddit rationem cur Senatus judicarit cædem Clodii factam eſſe contra Rempub. quia vis omnis ſemper contra eam eſt, licet qui eam fecerit, non ipſe fecerit contra Rempub. quando nempe vis illata vi repellitur.

27. *Tiberius Gracchus*] Gracchus ille cæſus eſt authoritate Scipionis Naſicæ anno urbis 620. de eo dictum eſt Paragr. III. l. 16.

Ib. *Caius Gracchus*] Repulſam in petitione tertii Tribunatus plebis tulit, ac cum videret plures leges ſuas Senatu applaudente abrogandas eſſe, deque ea re L. Opimium Conſulem referre velle: ipſe vim parans, cum M. Fulvio Flacco collega in Triveiratu Agrario, & ſeditionis altero capite, concionis diſturbandæ cauſa venit armata manu in Capitolium. Ubi cum quidam Conſulis miniſter in turba à Gracchanis occideretur, orto tumultu Gracchani diffugiunt, eoque die de legibus nihil actum amplius. Interim Conſul Opimius nocte Capitolium præſidio firmat: indictoque prima luce per viatorem Senatu, de cæde facta ſtatuque rerum urbano refert. Jubet Senatus videre Conſulem, ne quid Reſpub. detrimenti capiat. L. Opimius cum Senatu, atque equitibus armatis in forum deſcendit, Gracchus & Flaccus cum ſuis item armatis Aventinum occupant. Citati mox per Conſulem ad cauſam dicendam, cum non parerent, à Conſule atque optimatibus armata manu Aventino pulſi, in fuga trucidati ſunt.

28. *Saturnini*] Marius anno urbis 653. Saturninum interfecit civibus ad arma convocatis. Vide orat. pro Rab. perd. reo.

29. *Ego ipſe decrevi*] Cicero judicavit cædem illam Clodii non eſſe contra Remp. nam Senator erat Cicero, & erat in Senatu cum de illa cæde ad Senatum relatum eſt.

Ib. *In Appia via*] Appia via ab Appio Clodio Cæco dicta eſt, quam ille ſtravit à porta Capena uſque ad urbem Capuam.

cum

cum inesset in re vis, & insidiæ, crimen judicio reservavi, [b] rem notavi. Quod si per furiosum illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quæstionem nunc nullam haberemus. decernebat enim, ut veteribus legibus tantummodò extra ordinem quæreretur. divisa sententia est postulante nescio quo. nihil enim necesse est omnium flagitia proferre. sic reliqua auctoritas senatus, empta intercessione, sublata est.

V. At enim Cn. Pompeius rogatione sua & de re, & de caussa judicavit. tulit enim de cæde, quæ in Appia via facta esset, in qua P. Clodius occisus fuit. quid ergo tulit? nempe, ut quæreretur. quid porro quærendum est? factumne sit? at constat. à quo? at patet. vidit etiam in confessione facti, juris tamen defensionem suscipi posse. quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur: cum videret nos fateri; neque quæri unquam jussisset, nec vobis tam salutarem hanc in judicando literam, quam illam tristem dedisset.

b *condemnavi crimen.*

31. *Judicio reservavi*] Sensit Cicero pertinere ad judices inquirere uter utri fecisset insidias.

32. *Quod si per furiosum*] Cum prius decrevisset Senatus, ut de cæde Clodii veteribus legibus quæreretur, quanquam extra ordinem, tamen, id ubi promulgandum fuit, intercessit Munatius Plancus, atque ita coactus est Senatus contra omnium sententiam hoc facere decretum de nova quæstione: erat quippe ea tribunorum plebis auctoritas, ut nullum posset confirmari Senatus consultum, quod illi non approbassent.

Ib. *Furiosum*] Furiosus dicitur is, qui nimium popularis Senatui non paret, sed seditionem per populum excitat.

34. *Extra ordinem*] De causa quæri extra ordinem dicitur, cum non servata juris formula, nec ordine judiciario in causa proceditur.

35. *Divisa sententia est*] Cùm aliquis in dicenda sententia duas, pluresve res esset complexus, eæ si non omnes probarentur, postulari solitum fuit à quovis sedente, ut divideret, id est, ut de singulis rebus referretur.

Ib. *Postulante nescio quo*] Is fuit Q. Fusius Senator qui à Munatio Planco pecunia corruptus fuit, quem non appellat, quia Senator erat.

1. *At enim Cn. Pompeius*] Jam tertium præjudicium refutandum aggreditur, quod jactabatur ab adversariis, Milonem videlicet sententia Cn. Pompeii damnatum esse.

Ib. *Rogatione sua*] Rogatio sic dicta est, quod populus Romanus per trinundinum, ab aliis qui rogandi potestatem habebant, rogaretur; vellet, juberetne talem fieri legem, ratamque habere.

Ib. *De Re*] Res hic sumitur pro generali quæstione cædis.

4. *At patet*] Nempe à Milone cædem factam esse. Id enim Milo non negabat.

5. *Vidit etiam*] Probat Cicero ex vi legis à Pompeio latæ, eum causæ Milonis favere, quia Miloni factam à se cædem confitenti Pompeius fecit potestatem sui defendendi. quam potestatem nunquam dedisset, cum fateretur Milo se, & Cicero cum ipso, Clodium occidisse.

8. *Salutarem hanc in judicando literam*] Salutaris litera fuit A, quæ apponebatur in tabula, quam à Prætore accipiebant judices, ac in urnam projiciebant si absolverent. Unde *salutaris* dicitur à Cicerone.

Ib. *Illam tristem*] Litera C. tristis dicitur, quia illa quoque in tabula judicibus dabatur, quam in urnam projiciebant, si condemnarent. Has autem literas Pompeius judicibus non dedisset, nisi Milonem absolvi posse judicasset, igitur damnandi & absolvendi eum potestatem judicibus dedit.

Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem judicasse, sed etiam statuisse videtur, quid vos in judicando spectare oporteret. nam qui non pœnam confessioni, sed defensionem dedit, is caussam interitus quærendam, non interitum putavit. Jam illud dicet ipse profecto, quod sua sponte fecit, P. ne Clodio tribuendum putet, an tempori. Domi suæ nobilissimus vir, senatûs propugnator, atque illis quidem temporibus pene patronus, avunculus hujus nostri judicis, fortissimi viri, Catonis, tribunus pleb. M Drusus occisus est. nihil de ejus morte populus consultus, nulla quæstio [a] decreta à senatu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse à nostris patribus accepimus, cùm P. Africano domi suæ quiescenti illa nocturna vis esset illata? quis tum non gemuit? quis non arsit dolore, quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, ejus ne necessariam quidem expectatam esse mortem? Num igitur ulla quæstio de Africani morte lata est? certe nulla. Quid ita? quia non alio facinore clari homines, alio obscuri necantur.

[a] *constituta.*

9. *Mihi vero*] Interpretatur Pompeii mentem in lege sua ferenda: ea enim voluit eum defendi, non ergo condemnari. hoc est igitur quod sequi judices debent. non enim tantum debent attendere, quod Milo occidit Clodium, sed ulterius debent pergere, & attendere ad causam propter quam à Milone interfectus est.

12. *Jam illud dicet*] Pompeius dicet nec Senatu nec populo postulante se illam legem tulisse.

13. *Pub. ne Clodio tribuendum putet*] Ostendit Cicero non propter Clodium Pompeium legem tulisse, sed ut tempori serviret, ne videlicet lætari de morte Clodii videretur, quo cum paucis diebus ante fuerat reconciliatus.

14. *Domi suæ*] Probat Pompeii legem seu rogationem novam esse, & inauditam comparatione clarissimorum hominum, de quibus nulla lata lex est. Id autem facit, ut ostendat inique hanc tulisse Pompeium, aut tempori serviisse.

16. *Nobilissimus vir*] M. Livius Drusus, quem virum nobilissimum, potentissimum, eloquentissimum nominat Velleius lib. 2. & quem Plutarchus tunc principem Senatus fuisse ait, cum videret Senatum totum seditiosis Tiberii Gracchi legibus oppressum, cupiens eum ad pristinam dignitatem revocare contra Equestris ordinis potentiam, ad quem tota Senatorii ordinis authoritas devoluta erat, se popularem simulavit, ac Latinis omnibus jus civitatis promisit, quod cum differret, instabant acriter, ut promissis staret. Tandem cum intelligeretur à populo simulare egisse, in ædibus ab ignota multitudine occisus est. Vide Liv. lib. 71.

15. *Avunculus hujus nostri judicis*] Judex sedebat M. Cato, qui dictus est Uticensis, cujus mater Livia M. Drusi soror fuit, apud quem educatus est. Val. Max. lib. 3. cap. 1.

17. *Populus consultus*] Consuli populus dicebatur Romæ, cum lex rogabatur, hac scilicet formula, *Velitis, jubeatis, Quirites.*

19. *P. Africano*] Africanus minor cum adversaretur C. Graccho, Cn. Fulvio, & Cn. Carboni triumviris agros dividere conantibus, seque domum fortis & validus pridie à Senatu recepisset, mane in cubiculo mortuus inventus est. Appianus. de tanti viri morte nulla quæstio lata est.

22. *Ejus ne necessariam*] Omnes singulari dolore affecti sunt, quod naturalem vitæ cursum non attigerit, nam occisus est anno ætatis suæ 56. ut Cicero in Somnio Scipionis dicit.

inter-

intersit inter vitæ dignitatem summorum, atque infimorum: mors quidem illata per scelus iisdem pœnis teneatur, & legibus; nisi forte magis erit parricida, si quis consularem patrem, quam si quis humilem necaverit: aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis majorum suorum sit interfectus. hoc enim sæpe ab istis dicitur: perinde quasi Appius ille Cæcus viam munierit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui posteri latrocinarentur. Itaque in eadem ista Appia via cum ornatissimum equitem Rom. M. Papirium occidisset, non fuit illud facinus puniendum. homo enim nobilis in suis monumentis equitem Roman. occiderat. Nunc ejusdem Appiæ nomen quantas tragœdias excitat? quæ cruentata antea cæde honesti, atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, posteaquam latronis, & parricidæ sanguine imbuta est. Sed quid ego illa commemoro? comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocarat. extorta est confitenti sica de manibus. caruit foro postea Pompeius, caruit senatu, caruit publico: janua se, ac parietibus, non jure legum judiciorumque texit. num quæ rogatio lata? num quæ nova quæstio decreta est? atqui si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certe hæc in illa caussa summa omnia fuerunt. insidiator erat in foro collocatus, atque in vestibulo ipso senatûs: ei viro autem mors parabatur, cujus in vita nitebatur salus civitatis: eo porro reipub. tempore, quo si unus ille occidisset, non hæc solum civitas, sed gentes omnes concidissent. nisi forte, quia perfecta res non est, non fuit punienda. perinde quasi exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur. minus dolendum fuit, re non perfecta, sed puniendum certe nihilominus. Quo-

26. *Nisi forte magis erit parricida*] Loquitur Cicero ex mente Stoicorum, qui omnia peccata æqualia esse contendebant. Neque enim ea ex rerum eventu, sed ex vitiis hominum metiebantur.

28. *Aut eo mors atrocior*] Objectio Clodianorum, quam refutat Ironice.

29. *In monumentis*] Monumentum dicitur non tantum sepulchrum, sed quicquid etiam, rei alicujus conservandæ gratia extructum est. Per illa vero monumenta Appiam viam intelligit, quam Appius Claudius censor, qui postea Cæcus dictus est, lapidibus sternendam curavit.

33. *M. Papirium occidisset*] Tigranis filius Romæ apud Valerium Equitem Romanum servabatur. Petiit eum à Flavio inter epulas Clodius, huncque catenis solvit, ac mari commisit, sed relatus est tempestate. Cum igitur Sexto Clodio reducendus ad Pompeium, à quo repetebatur, datus esset, Flavius ad diripiendum Tigranem profectus est. ad quartum ab urbe lapidem pugna commissa est, in qua Papirius Eques Romanus interfectus est. Alcon.

37. *Latronis*] Clodium latronem vocat, quia ex improviso Milonem aggressus est.

38. *In templo Castoris*] Templum Castoris foro & curiæ proximum fuit.

40. *Extorta est confitenti sica*] Servum Clodius in insidiis collocaverat ut Pompeium interficeret.

42. *Num quæ rogatio*] Clodium in odium adducit, & novam illam rogationem arguit exemplo, & amplificat ab adjunctis & à persona Pompeii.

ties ipse, Judices, ex cruentis ejus manibus effugi? ex quibus si me non mea, vel reipub. fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quæstionem tulisset? Sed stulti sumus, qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmetipsos, cum P. Clodio conferre audeamus. tolerabilia fuerunt illa. P. Clodii mortem æquo animo nemo ferre potest: luget senatus: mœret equester ordo: tota civitas confecta [b] senio est: squalent municipia: afflictantur coloniæ: agri denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant. Non fuit ea profecto caussa, Judices, non fuit, cur sibi censeret Pompeius quæstionem ferendam: sed homo sapiens, & alta quadam mente præditus, multa vidit: fuisse sibi illum inimicum, familiarem Milonem: in communi omnium lætitia si etiam ipse gauderet, timuit ne videretur infirmior fides reconciliatæ gratiæ: multa etiam alia vidit, sed illud maxime, quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter judicaturos. Itaque delegit e florentissimis ordinibus ipsa lumina: neque vero, quod nonnulli dictitant, secrevit in judicibus legendis amicos meos. neque enim hoc cogitavit vir justissimus, neque in bonis viris legendis id assequi potuisset, etiamsi cupiisset: non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quæ late patere non possunt, propterea quod consuetudines victûs non possunt esse cum multis. sed si quid possumus, ex eo possumus, quod respublica nos conjunxit cum multis. ex quibus ille cum optimos viros legeret, idque maxime ad fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quæstioni præesse maxime voluit, nihil quæsivit aliud, nisi justitiam, gravitatem, humanitatem, fidem. tulit, ut consularem necesse esset: credo, quod principum munus esse ducebat resistere & levitati multitudinis, & perditorum temeritati. ex consularibus te creavit potissimum. dederas enim, quam contemneres populareis insanias, jam ab adolescentia documenta maxima. Quamobrem, Judices (ut ali-

b *ægritudine.*

64. *Infirmior fides, &c.*] Ex hoc loco patet simultates fuisse Clodium inter & Pompeium, sed eas reconciliatione gratiæ fuisse sopitas, & ne ejus parum fida crederetur reconciliatio, gaudere noluit Pompeius.

66. *E florentissimis ordinibus*] E Senatorio videlicet, equestri, & ex tribunis ærariis judices selecti sunt.

71. *Consuetudines victus*] Patet familiares eos dici proprie, inter quos victus consuetudo intercedit. hic autem subtiliter Pompeium, & judices sibi conciliat.

73. *Optimos viros legeret*] Pompeius optimos omnium ordinum viros legit, qui postea sortiti sunt, ut eorum numerus, qui judicarent, compleretur.

75. *Domiti*] Domitius Ænobarbus quæsitor huic causæ præpositus fuit, cujus à laudatione captat benevolentiam.

79. *Perditorum*] Clodianos intelligit.

80. *Contemneres populareis insanias*] Cn. Manlius Tribunus plebis legem ferebat seditiose, ut libertini in omnibus tribubus suffragium ferrent. Cumque per vim Capitolium occupasset, à Cn. Domitio Prætore dejectus fuit, multis è Manliana seditione interfectis.

quando

quando ad caussam, crimenque veniamus) si neque omnis confessio facti est inusitata, neque de caussa quidquam nostra aliter, ac nos vellemus, à senatu judicatum est; & lator ipse legis, cum esset controversia nulla facti, juris tamen disceptationem esse voluit: & electi judices, & isti præpositus quæstioni, qui hæc juste sapienterque disceptet: reliquum est, Judices, ut nihil jam aliud quærere debeatis, nisi uter utri insidias fecerit: quod quo facilius argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quæso diligenter attendite.

82. *Si neque omnis confessio*] Breviter repetit Cicero, quæcunque in illa refutatione præjudiciorum dicta sunt, primum quod adversarii jactabant fas non ei esse intueri lucem, &c. Secundum, cædem, qua Clodius occisus est, Senatum judicasse contra Rempub. Tertium, voluisse Pompeium, ut Milo jus suum tueretur.

86. *Præpositus quæstioni*] Domitius quæsitor datus est.

NARRATIO.

Tria capita continet hæc narratio. 1. *Clodii Consilia.* 2. *Profectionem.* 3. *Pugnam.*

VI. P. Clodius cum statuisset omni scelere in prætura vexare rempub. videretque ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses præturam gerere posset: qui non honoris gradum spectaret, ut cæteri, sed & L. Paullum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, & annum integrum ad dilacerandam rempubl. quæreret: subito reliquit annum suum, seque in annum proximum transtulit, non religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad præturam gerendam, hoc est, ad evertendam rempubl. plenum annum, atque integrum. occurrebat, mancam, ac debilem præturam suam futuram, consule Milone: eum porro summo consensu populi Romani consulem fieri videbat. contulit se ad ejus com-

2. *Ita tracta esse comitia*] Ita dilata fuerunt comitia propter insanas candidatorum contentiones, ut septimo fere tantum mense Domitius Calvinus, & Valerius Messala Consulatum inierint.

4. *L. Paullum*] L. Paulus vir fuit singularis,& ad conservandam Rempub. natus, inquit Cicero in Vatinium. Hunc propter summam probitatem collegam habere Clodius nolebat.

5. *Annum integrum*] Propter dilata comitia medium tantum annum habere poterat, cum circa fere septimum mensem inierint Magistratum Consules.

6. *Reliquit annum suum*] Annus suus dicebatur, quo quis honorem petere ex lege poterat: ut Præturam post ædilitatem, post Præturam Consulatum. Requirebatur autem, ut quis Prætor fieret, ut annum ætatis nonum & trigesimum ageret.

9. *Mancam*] Mancus dicitur cui altera manus inutilis est, sumpta metaphora à corpore ad magistratum.

11. *Ejus competitores*] Petebant cum Milone *Consulatum P. Plautius Hypsæus, & Q. Metellus Scipio, non solum largitione palam profusa sed etiam factionibus armatorum succincti.* Pedianus.

 petitores,

petitores, ſed ita, totam ut petitionem ipſe ſolus etiam, invitis illis, gubernaret: tota ut comitia ſuis, ut dictitabat, humeris ſuſtineret. convocabat tribus: ſe interponebat: coloniam novam, delectum perditiſſimorum ſcribebat civium. quanto ille plura [a] miſcebat, tanto hic magis in dies convaleſcebat, ubi vidit homo ad omne facinus paratiſſimus fortiſſimum virum, inimiciſſimum ſuum, certiſſimum conſulem, idque intellexit non ſolum ſermonibus, ſed etiam ſuffragiis populi Rom. ſæpe eſſe declaratum: palam agere cœpit, & aperte dicere, occidendum Milonem. ſervos agreſteis & barbaros, quibus ſilvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis. res erat minime obſcura. etenim palam dictitabat, conſulatum Miloni eripi non poſſe, vitam poſſe. ſignificavit hoc ſæpe in ſenatu, dixit in concione: quin etiam Favonio, fortiſſimo viro, quærenti ex eo, qua ſpe fureret Milone vivo; reſpondit triduo illum, ad ſummum quatriduo periturum. quam vocem ejus ad hunc M. Catonem ſtatim Favonius detulit. Interim cum ſciret Clodius (neque enim erat difficile ſcire) iter ſolemne, legitimum, neceſſarium ante diem XIII. Kalend. Febr. Miloni eſſe Lanuvium ad Flaminem [b] prodendum, quod erat dicta-

[a] *perturbabat.* [b] *nominandum.*

14. *Convocabat tribus*] Primum totus populus Romanus in tres partes eſt diviſus, unde tribus dictæ ſunt. Sed poſtea creſcente populo ad triginta quinque ſervato priori nomine pervenerunt. Porro illæ in curias diviſæ ſunt, in quibus tanquam in ſeptis unaquæque tribus continebatur tempore comitiorum. At Clodius agebat cum curiis ut rejecto Milone, Metellum, vel Hypſæum Coſ. renuntiarent.

Ib. *Coloniam novam ſcribebat*] Clodius pollicebatur ſe deducturum coloniam novam, ſi Præturam aſſequeretur. Id autem dicebat, ut ad ſuas partes pauperes adduceret, eorumque ferret ſuffragia, ſpe agrorum, ſi ipſi deducerentur.

15. *Scribebat civium*] Eos porro ſcribebat non tam ad ferendum ſuffragium, quam ad vim faciendam.

16. *Hic*] Milo certior Conſulatus fiebat.

20. *Servos agreſtes*] Fuit Romanorum divitum conſuetudo, ut multos ſervos in agris alerent, & ſæpe ſuis in prædiis decem eorum millia haberent.

Ib. *Barbaros*] Qui convocabantur ex aliis nationibus barbari dicebantur, vel quia peregrina lingua utebantur, vel quia moribus erant immanes.

21. *Silvas publicas depopulatus erat*] Invidioſe in Clodium loquitur, utpote qui illorum ſervorum numero ad perniciem Reipub. abutebatur.

Ib. *Ex Apennino*] Mons eſt Apenninus perpetuo fere dorſo Italiam in duas partes dividens.

25. *Favonio*] Favonius vir fuit amiciſſimus Catoni, & ejus conſtantiæ & doctrinæ æmulus.

27. *Ad hunc Catonem*] Is eſt Cato qui poſtea Uticenſis dictus eſt, & tum judex ſedebat.

28. *Iter ſolemne*] Solemne dicitur quod certis temporibus fit.

29. *Legitimum*] Legitimum eſt quod lege fit & more, ideoque neceſſarium cenſetur,

Ib. *Ante diem xiii Kal. Feb.*] Id eſt diem Januarii vigeſimam.

30. *Lanuvium*] Lanuvium municipium fuit quod diſtat ab urbe Roma ſtadia fere centum, quod à Diomede poſt everſam Trojam in Italiam advecto conditum eſt, ut refert Appianus lib. 2. bell. civil. ibi erat Junonis ſoſpitæ templum celeberrimum, cui à dictatore ſingulis annis ſacerdos conſtituebatur.

Ib. *Flaminem*] Flamen nomen commune fuit ſacerdotum, nam flamen erat

dictator Lanuvii Milo: Romà subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (quod re intellectum est) Miloni insidias collocaret. atque ita profectus est, ut concionem turbulentam, in qua ejus furor [c] desideratus est, quæ illo ipso die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, nunquam reliquisset. Milo autem cum in senatu fuisset eo die, quoad senatus dimissus est, domum venit: calceos & vestimenta mutavit: paullisper dum se uxor (ut fit) comparat, commoratus est: deinde profectus est [d] id temporis, cum jam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. obviam fit ei Clodius expeditus, in equo, nulla rheda, nullis impedimentis; nullis Græcis comitibus, ut solebat: sine uxore, quod nunquam fere: cum hic insidiator, qui iter illud ad cædem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda penulatus, vulgi magno impedimento, ac muliebri, & delicato ancillarum, puerorumque comitatu. fit obviam Clodio ante fundum ejus hora fere undecima, aut non multo secus. statim complures cum telis

[c] *necessarius erat.* [d] *eo tempore.*

rat Dialis, flamen Martialis, Quirinalis, Junonis. Porro flamen dictus est, inquit Vossius à *flameo*, hoc est velamento capitis quo utebantur. *Flameum* autem vocatum est à flammeo colore. Putant alii quam plurimi quod dictus sit flamen, quasi filamem a *filo* quod vel pileo sacerdotis erat annexum, vel quod æstu urgente solo filo caput cingebat. ita Priscianus, lib. 4.

31. *Dictator*] In municipiis dictator dicebatur, qui nunc Magister civitatis dicitur.

32. *Suum fundum*] Fundus in jure proprie ager cum ædificio dicitur.

Ib. *Quod re intellectum est*] Id est eventu pugnæ, quæ hic commissa est.

33. *Concionem turbulentam*] Eodem die quo Clodius occisus est C. Salustius & Q. Pompeius Tribunus plebis, & Milonis inimici concionati sunt, inquit Asconius, sed potissimum Q. Pompeius, qui omnium seditiosissimus fuit.

37. *Calceos & vestimenta*] Senatores calceis utebantur auratis. Penula autem vestimentum itinerarium fuit contra frigus & pluviam.

38. *Commoratus est*] Nihil tumultuose, nihil festinanter Milo fecit, sed pacato & tranquillo animo.

40. *Expeditus*] Id est paratus ad pugnam.

Ib. *Nulla rheda*] Rheda vehiculi genus est.

41. *Nullis impedimentis*] Impedimenta sarcinæ sunt, quæ ad viam necessariæ sunt.

Ib. *Nullis Græcis comitibus*] Comites illi Græci vel sunt Musici, vel Philosophi, quos ut plurimum ditiores Romani alebant apud se eruditionis causa, ut Cicero orat. in Pisonem notavit.

42. *Sine uxore*] Clodius Fulviam uxorem habuit, quæ postea nupsit Antonio, quæque caput Ciceronis demortui sputis fœdavit, & linguam acu perforavit.

Ib. *Cum hic insidiator*] Milonem ironice insidiatorem vocat, quia nihil in eo est quod cædis suspicionem movere possit.

43. *Cum uxore*] Milo Faustam Syllæ dictatoris filiam uxorem habuit.

44. *Ancillarum*] Ancillas secum uxor ducebat.

45. *Puerorum*] Per pueros intelligit juniores servos.

Ib. *Comitatu*] Delicatum appellat hunc comitatum, quia tum ancillæ, tum illi pueri ad certamen erant inepti.

Ib. *Fundum ejus*] Fundus ille fuit in Albano.

46. *Hora fere undecima*] Romani horas duodecim ab oriente ad occidentem solem numerabant, quæ proinde vel longiores,

telis in hunc faciunt de loco superiore impetum: adversi rhedarium occidunt. cum autem hic de rheda, rejecta penula, desiluisset, seque acri animo defenderet: illi, qui erant cum Clodio, gladiis [e] eductis partim recurrere ad rhedam, ut à tergo Milonem adorirentur; partim, quod hunc jam interfectum putarent, cædere incipiunt ejus servos, qui post erant: ex quibus, qui animo fideli in dominum, & præsenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad rhedam pugnari viderent, & domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, & ita esse putarent; fecerunt id servi Milonis (dicam enim non derivandi criminis caussa, sed ut factum est) neque imperante, neque sciente, neque præsente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

[e] *evaginatis.*

giores, vel breviores fuere secundum longitudinem vel brevitatem dierum. Primam autem ab ortu solis numerabant, & sic de reliquis. cum autem commissa fuerit hæc pugna die Januarii vicesimo; hæc hora undecima fere tertiæ nostræ pomeridianæ cum dimidia respondet.

47. *In hunc*] In Milonem.

Ib. *De loco superiore*] Superior locus aptior est ad pugnandum.

Ib. *Adversi*] Illi videlicet qui erant ex parte adversa opposita aurigæ Milonis.

48. *Hic*] Milo quem aggrediebantur.

56. *Derivandi criminis*] Derivari crimen dicitur, cum culpam qua quis tenetur, in alium, in quo non est, rejicitur.

CONSTITUTIO CAUSÆ.

VII. Hæc, sicut exposui, ita gesta sunt, Judices: insidiator superatus, vi victa vis, vel potius, oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid respublica consecuta sit, nihil quid vos, nihil quid omnes boni: nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin unà rempublicam, vosque servaret. si id jure non posset; nihil habeo quod defendam. sin hoc & ratio doctis, & necessitas barbaris, & mos gentibus, & feris natura ipsa præscripsit, ut omnem semper vim, quacunque ope possent, à corpore, à capite, à vita sua propulsarent: non potestis hoc facinus improbum judicare, quin simul judicetis, omnibus qui in latrones inciderint, aut illorum telis, aut vestris sententiis esse pereundum. Quod si ita putasset, certe optabilius Miloni fuit dare [a] jugulum P. Clodio,

[a] *se jugulandum.*

7. *Et mos gentibus*] Alludit ad jus gentium, quæ ad Romanum imperium non pertinebant.

Ib. *Et feris natura*] Loquitur de jure naturæ, nam feræ naturaliter se defendunt, ut corpus tueantur.

dio, non semel ab illo, neque tum primùm petitum, quam jugulari à vobis, qui se illi non jugulandum tradidisset. sin hoc nemo vestrûm ita sentit: illud jam in judicium venit, non, occisus ne sit, quod fatemur: sed, jure, an injuria: quod multis antea in caussis jam quæsitum est. Insidias factas esse constat: & id est quod Senatus contra rempublicam factum judicavit: ab utro factæ sint, incertum est. de hoc igitur latum est ut quæreretur. Ita & Senatus [b] rem, non hominem notavit, & Pompeius de jure, non de facto, quæstionem tulit. Nunquid igitur aliud in judicium venit, nisi uter utri insidias fecerit? profecto nihil. si hic illi; [c] ut ne sit impune: si ille huic; tum nos scelere [d] solvamur.

[b] *insidias.* [c] *ut puniatur.* [d] *liberemur.*

19. *Ut quæreretur*] Hac de re Pompeius tulit legem, de qua dictum est.

22. *Si hic*] Milo videlicet.

23. *Ille*] Clodius.

CONFIRMATIO.

Duas partes continet hæc Confirmatio. In prima ostendit, insidias fecisse Clodium Miloni. In secunda gloriosum Miloni fuisse Clodium interfecisse. Primam partem tractat 1. *per conjecturam, ab antecedentibus, sive personis:* 2. *à concomitantibus, sive ab ipsis facti circumstantiis:* 3. *à confutatione quorundam quæ ab adversariis objiciuntur:* 4. *à consequentibus.*

PRIMA PROBATIO

Ab antecedentibus: *non Milonem Clodio, sed Clodium Miloni struxisse insidias.*

VIII. Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria bellua docere, magnam ei caussam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, [a] CUI

[a] *quis percipit utilitatem.*

2. *Nefaria bellua*] Clodium belluam appellat invidioso nomine.

4. *Illud Cassianum*] *Cassius*, inquit Asconius, *vir fuit summæ severitatis. quoties quæsitor alicujus judicii esset, in quo quæreretur de homine occiso, suadebat, atque etiam præcipiebat judicibus hoc quod Cicero nunc admonet, ut quæreretur, cui bono fuisset perire eum, de cujus morte quæreretur.* Valerius lib. 3. cap. 7. ait quod *ejus tribunal, propter nimiam severitatem, scopulus reorum dicebatur.*

BONO

BONO FUERIT, in his personis valeat. etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi sæpe parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc assequebatur, non modo ut prætor esset non eo consule, quo sceleris nihil facere posset: sed etiam ut his consulibus prætor esset, quibus si non adjuvantibus, at [b] conniventibus certe sperasset se posse rempublicam [c] eludere in illis suis cogitatis furoribus. cujus illi conatus, ut ille ratiocinabatur, nec si possent, reprimere cuperent, cum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur: &, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam jam vetustate audaciam. An vero, Judices, vos soli ignoratis: vos hospites in hac urbe versamini: vestræ peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges, (si leges nominandæ sunt, ac non faces urbis, & pestes reipublicæ) fuerit impositurus nobis omnibus, atque inusturus? Exhibe, quæso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse è domo, & ex mediis armis, turbaque nocturna, tanquam Palladium, sustulisse, ut præclarum inde

[b] *permittentibus.* [c] *fallere.*

7. *Ut prætor esset*] De prætoribus fuse dictum est in orat. pro lege Manil. Parag. I. not. ad lin. 12.

8. *His consulibus*] Plautius Hypsæus & Q. Metellus Scipio designantur, qui cum Milone petebant consulatum.

10. *Cogitatis furoribus*] Statuerat Clodius in prætura totam Remp. evertere.

12. *Tantum beneficium*] Consules Hypsæus & Metellus Scipio nunquam ausi fuissent Rempublicam contra Clodii conatus defenderet, quia ejus beneficio consulatum fuissent adepti.

14. *Corroboratam vetustate audaciam*] Metaphora sumpta ab arboribus, quæ, quo vetustiores, eo duriores sunt, ut quercus.

16. *Peregrinantur aures*] Videtur quasi ignorantiæ arguere judices: peregrinari enim dicuntur qui domi non sunt: & peregrini sæpe rerum ignari sunt, quæ in eo loco ubi sunt, geruntur.

18. *Atque inusturus*] Vel respicit ad incendium quo curia deflagravit, cum Clodii cadaver ambustum est; vel ad ipsius Clodii tyrannidem, qui leges odiosas omnibus imposuisset, si præturam fuisset assecutus; sumpta metaphora à servis, qui ferro candenti inurebantur.

19. *Sexte Clodi*] Sextus ille Clodius Clodii fuit consanguineus, quem ejus scribam sæpe vocat Cicero, & quem Asconius ait Clodii cadaver in curiam intulisse.

Ib. *Librarium*] Id est codicem, in quo acta omnia describuntur.

20. *Turbaque nocturna*] Postquam interfectus est Clodius, Romam, ut refert Pedianus, perlatum est ejus cadaver ante primam noctis horam: infimæque plebis, & servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domûs positum cicumstetit.

21. *Palladium*] Palladium simulacrum fuit Palladis, quod, Ilo avo Priami regnante apud Trojanos, è cœlo decidit. Delato in urbem simulacro, Ilus Apollinem consuluit, qui incolumem Trojam fore respondit, dum illud in Ilio conditum servaretur. Alii ferunt Diomedem, Ulyssem alii abstulisse. Hoc illud ipsum simulacrum Romam pervenit, à quo perlatum fuerit non constat. Cedrenus à Diomede petenti Æneæ redditum fuisse scribit, à quo in Italiam perlatum est. at certum est, Romæ in æde Vestæ repositum fuisse; quod cum arsisset, ab incendio Metellus pontifex eripuit.

munus,

munus, ac instrumentum tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. Et aspexit me quidem illis oculis, quibus tum solebat, cum omnia omnibus minabatur. movet me quippe lumen curiæ. Quid? tu me iratum, Sexte, putas tibi, cujus tu inimicissimum multo crudelius etiam punitus es, quam erat humanitatis meæ postulare? Tu, P. Clodii cruentum cadaver ejecisti domo: tu in publicum ejecisti: tu spoliatum imaginibus, exsequiis, pompa, laudatione, infelicissimis lignis [d] semiustulatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. quam rem etsi necessario fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem [e] exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo.

[d] *semiustum.* [e] *ostendisti.*

22. *Instrumentum*] Instrumentum hic sumitur pro iis quas Cicero literas publicas appellat: hoc est, quod vel à persona publica, veluti scriba magistratus, vel tabellione scriptum est.

24. *Omnia omnibus minabatur*] Sextus ille Clodius scriba fuit Pub. Clodii, (de quo in oratione pro domo sua) qui quo anno Publius gessit consulatum, potentissimus fuit, & ejus furoris administer.

25. *Movet me quippe lumen curiæ*] Jocatur hic ambiguè Cicero: videtur enim indicare incendium curiæ, & per ironiam Sextum Clodium senatorem amplissimum.

Ib. *Quid? tu me iratum*] Digreditur à continua oratione ad Sextum illum Clodium; cui iratum non esse se profitetur, cum longe gravius sævierit in Clodium amicum & consanguineum suum, quam ipse Cicero in hostem agere voluisset.

26. *Punitus es*] Ut impertio & impertior, ita punio & punior in eadem significatione à Cicerone dictum est.

27. *Cruentum cadaver*] Exponit figillatim quid à Sexto Clodio actum est in Publii cadaver, quod cum cruentum esset à recenti cæde, nequidem illud lavandum curavit. moris enim fuit apud illos veteres, ut mortui lavarentur, & ungerentur. unde Ennius, *Tarquinii corpus bona fœmina lavit, & unxit.*

28. *Ejecisti domo*] In odium Sexti Clodii, ait, *ejecisti*: quia viri consanguinitate propinquiores solebant multo honore efferre. ejecit autem Sextus quasi ea quæ invisa sunt.

Ib. *In publicum ejecisti*] Asconius Pedianus scribit vulgus imperitum corpus nudum, discalceatum, sicut in lectulo erat positum; ut vulnera videri possent, in forum detulisse, & in rostris posuisse.

Ib. *Spoliatum imaginibus*] Plinius lib. 35. cap. 2. refert, atria nobilium virorum plena fuisse ceratis imaginibus; & si quando sepeliendus esset aliquis è familia, tum ferri omnes eas imagines eorum qui in familia vixerant.

29. *Exsequiis*] Servius in lib. 2. Æneid. sic scribit: *Funus, ardens cadaver: dum portabatur, exequias; dum crematum est, reliquias & bustum; dum conditum est, sepulcrum dici.*

Ib. *Laudatione*] Ex nobili & illustri familia si quis excederet è vita, tum aliquis è propinquis assumebatur, qui mortuum laudaret. hinc orationes funebres habendi consuetudo defluxit.

Ib. *Infelicissimis lignis*] Pedianus ait quod *Sexto Clodio duce, populus corpus Pub. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum; quo igne & ipsa curia flagravit, & item Porcia Basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est.* Infelicissima autem hæc ligna appellat, quòd in funeribus illustrium virorum vulgo amomo, balsamo, &c. urerentur.

30. *Nocturnis canibus*] Canes intelligit, qui noctu vagantur, neque certas domos habent.

Ib. *Quam rem etsi necessariam*] Coactus est Sextus Clodius statim effugere & relinquere semiustum illud corpus, propter periculum incensæ curiæ.

P. Clo-

P. Clodii præturam non sine maximo rerum novarum metu proponi, & solutam fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem esse cum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo, se metu, periculo rempublicam liberare? At non, P. Clodio remoto, [f] usitatis jam rebus obtinendum est Miloni ut tueatur dignitatem suam. singularis illa huic uni concessa gloria, quæ quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, jam morte Clodii cecidit. vos adepti estis, ne quem civem metueretis: hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriæ suæ perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio [g] labefactari non poterat, mortuo denique, [h] tentari cœptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor injuriæ, punitor doloris sui. quid, si hæc, non dico majora fuerunt in Clodio quàm in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiam suæ gloriæ, præter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? ille erat ut odisset, primum defensorem salutis meæ: deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum; postremo etiam accusatorem suum. [i] reus enim Milonis lege Plotia fuit Clodius, quoad vixit. quo tandem animo hoc tyran-

[f] *certandum more solito.* [g] *certissimus erat.* [h] *concuti.* [i] *Milo enim potuit accusare Clodium.*

33. *Clodii præturam*] Post digressionem, redit ad præturam quam Clodius petebat.

Ib. *Rerum novarum*] Vulgo per res novas seditiones & motus intelligunt Historici, quibus veteres leges infringuntur. Ad hoc autem maxime Pub. Clodius spectabat, cum prætor fieri voluit.

35. *Eum Milonem*] Totus populus Romanus optabat Milonem fieri Consulem, quasi is unus esset qui Clodio posset resistere.

37. *At non, P. Clodio*]. Objectionem proponit Cicero, & ostendit, Clodii mortem nihil utilem Miloni fuisse.

42. *Fontem perennem*] Locum hunc citat Quintilianus lib. 8. ubi de egregiis metaphoris loquitur.

45. *At valuit odium*] Occurrit objectioni, quæ informari sic ab adversariis poterat: si Milo non oderat Clodium, sed Clodius oderat Milonem, credibilius videtur quod Milo Clodio, non Clodius Miloni struxerit insidias. At hanc objectionem solvit à causis, quia nemo odit eum, à quo ei accrevit gloria; at maxima frangendis Clodii furoribus Miloni accrevit gloria.

49. *Præter hoc civile*] Ait Milonem non alio odio fuisse Clodium prosecutum, quam quo omnes naturali quadam propensione oderunt improbos.

50. *Ille erat ut odisset*] Jam causas profert quare Clodius odisset Milonem. Prima causa est, quia tribunus plebis Milo studuerat Ciceroni ab exilio revocando. Secunda, quia sæpius Rempublicam vexaverat Clodius, cujus Milo sæpius arma impedivit. Tertia, quia Clodium accusaverat Milo.

53. *Lege Plotia*] Tulit M. Plotius Sylvanus tribunus plebis, Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone Coss. anno urbis conditæ 664. secundo anno belli Italici, cum equester ordo in judiciis dominaretur, ut de iis qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur. Certe Cicero lib. 4. epist. ad Att. ait quod ausus est Milo reum

tyrannum tulisse creditis? quantum odium ipsius, & in homine injusto, quam etiam justum esse? 55

IX. Reliquum est, ut jam illum natura ipsius, consuetudoque defendat, hunc autem hæc eadem coarguant. nihil per vim unquam Clodius: omnia per vim Milo. Quid ergo, Judices? cùm mœrentibus vobis urbe cessi, judicium-ne timui? non servos, non arma, non vim? quæ fuisset igitur caussa restituendi mei, nisi fuisset, injusta ejiciendi? [a] Diem mihi, credo, dixerat, multam irrogarat, actionem perduellionis intenderat. & mihi, Judices, in caussa aut vestra mala, aut mea nec præclarissima, etiam judicium timendum fuit. servorum & egentium civium, & facinorosorum armis meos civeis, meis consiliis periculisque servatos, pro me objici nolui: vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen & ornamentum

[a] *vocaverat me in jus.*

reum Clodium de vi lege Plotia facere, quod impressionem fecisset in fabros Ciceronis domum ædificantes, quæ publicâ pecuniâ restaurabatur, & quam ipse Clodius, dum Cicero exularet, diruendam curaverat.

54. *Tyrannum*] Clodium tyrannum vocat.

Ib. *In homine injusto*] Id est in Clodio, cujus, licet ille injustus esset, caussæ tamen odii in Milonem accusatorem suum, justæ erant.

1. *Reliquum est, ut jam illum natura*] Hactenus Cicero usus est argumentis sumptis à conjecturis, nunc ab natura & consuetudine desumit. incipit autem ab Ironia, qua pungit Clodium.

Ib. *Illum*] Clodium ait, cujus mores, naturam, & anteactam vitam considerat.

2. *Hunc*] Milonem.

Ib. *Nihil per vim unquam*] Clodius nihil per vim egisse Ironicè dicit.

3. *Mœrentibus vobis*] Senatores qui in suis periculis vestem nunquam mutabant, in Ciceronis periculo mutaverunt. Hic autem vim factam à Clodio describit.

4. *Urbe cessi*] Pridie quam Clodius rogaret suum privilegium, abiit Cicero in voluntarium exilium: atque adeo dicit se urbe cessisse, cum injuste exularet.

Ib. *Non servos, non arma*] Cum Cicero reus factus est à Clodio, mutata veste sordidatus populo supplicavit; tum Clodius illi omnibus vicis occurrebat stipatus hominibus contumeliosis, qui petulanter mutationem vestis, & ejus habitum exagitantes, multisque locis luto & lapidibus in eum conjectis, supplicationes impediebant. Ita Dio lib. 38.

5. *Quæ fuisset igitur*] Argumentum à repugnantibus, quia Cicero non fuisset restitutus, nisi per vim improbe ejectus esset.

6. *Multam irrogarat*] Multam irrogare, est rogare populum, ut multam alicui velit imponere.

7. *Perduellionis*] *Perduelles dicebantur ab antiquis, quos nos hostes appellamus*, inquit Caius in lib. de verb. signif. Perduellionis autem crimen in eos cadebat, qui summam Reipublicæ labefactare conati erant.

Ib. *Intenderat*] Intendere seu intentare verbum est juris, & nihil aliud notat, quàm crimen in adversarium jacere. hinc intentio criminis, cui opponitur recusatio.

Ib. *Et mihi, in causa aut vestra mala*] Ironia, dicit causam judicum fuisse, cum punivisset Lentulum & Cethegum, qui in conjuratione Catilinæ fuissent; idque ex jussu populi & Senatûs.

9. *Servorum & egentium*] Suadebant multi Ciceroni, antequam cederet in exilium, rem ipsam contra Clodium armis experiri, & vim vi repellere: sed maluit abire in exilium, quàm cives suos in periculum adducere.

11. *Q. Hortensium*] Cum factus fuisset

tum reipublicæ, pene interfici servorum manu, cum mihi [b] adesset: qua in turba C. Vibienus senator, vir optimus, cum hoc cùm esset una, ita est [c] mulctatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quam à Catilina acceperat, conquievit? hæc intentata nobis est: huic ego vos objici pro me non sum passus: hæc insidiata Pompeio est: hæc istam Appiam viam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit: hæc, hæc eadem longo intervallo conversa rursus est in me: nuper quidem, ut scitis, me ad regiam pene confecit. Quid simile Milonis? cujus vis omnis hæc semper fuit, ne P. Clodius cum in judicium [d] detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret. quem si interficere voluisset, quantæ, quoties occasiones, quam præclaræ fuerunt? potuit-ne cum domum, ac deos penates suos, illo oppugnante, defenderet, jure se ulcisci? potuit-ne, cive egregio, & viro fortissimo P. Sextio, collega suo, vulnerato? potuit-ne Q. Fabricio, viro optimo, cum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro cæde facta? potuit-ne L. Cæcilii, justissimi, fortissimique prætoris, oppugnata domo? potuit-ne illo die, cum est lata lex de me? cum totius Italiæ concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam libens agnovisset:

[b] *patrocinaretur.* [c] male *tractatus.* [d] *pertrahi.*

isset Cicero reus à Pub. Clodio, voluit Senatus decernere, ut populus Rom. vestem mutaret. sed contra sentiebant Consules Piso & Gabinius. Clodius paludatus circa curiam cum satellitibus vagabatur. è senatu prorupere quidam senatores, qui laceratis vestibus, tumultûs speciem dedere, ut Plut. refert in Cic. In eo tumultu Hortensius & Vibienus aliquid à militibus passi sunt.

15. *A Catilina*] Catilinæ Clodius amicus fuit.

Ib. *Conquievit*] Non eo facinore conquievit furor Clodii, sed erupit semper ulterius: Ciceronem enim & Pompeium persecutus est.

17. *Pompeio*] Collocaverat Clodius sicarium in insidiis ad Pompeium occidendum. de quo sæpe Cicero.

18. *Nece Papirii*] De hoc superius.

19. *Me ad regiam pene confecit*] Lib. 4. ad Att. sic ait: *Cum sacra via descenderem, insecutus est me cum suis: clamor, lapides, fustes, gladii, hæc improvisa omnia.* Est autem Regia locus in via sacra extra Romam, ubi Numa Pompilius Rex Romanorum secundus habitavit. Regia enim Regis domus dicitur.

20. *Quid simile Milonis*] Jam confert Milonem cum Clodio.

23. *Domum, ac deos penates*] Lib. 4. epist. ad Attic. sic ait: Milonis domum, meamque in Ceramio pridie Idus Novembris expugnare & incendere ita conatus est, ut palam hora quinta cum scutis homines eductis gladiis, alios cum accensis facibus adduxerit. Ipse domum P. Syllæ pro castris ad eam oppugnationem sumpserat, tum ex Anniana Milonis domo Q. Flaccus eduxit viros acres, occiditque homines ex omni latrocinio Clodiano notissimos. ipsum cupivit, sed ille se in interiorem partem ædium abdidit.

25. *P. Sextio, collega*] Milo & Sextius tribuni plebis fuerunt anno post Clodium proximo. In oratione pro Sextio dicit eum viginti accepisse vulnera, & mortem evasisse, se mortuum simulando.

26. *Q. Fabricio*] Fabricius tribunus plebis cum Sextio, octavo Kalendas Februarii armatos homines in templum Castoris deduxit.

27. *L. Cæcilii*] De eo Cæcilio nihil loquitur Asconius, de eo tamen loquitur Cicero in oratione post reditum in senatu.

ut,

ut, etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vendicaret? Atqui erat id temporis clarissimus & fortissimus consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator senatûs, defensor vestræ voluntatis, patronus illius publici consensus, restitutor salutis meæ: septem prætores: octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei: Cn. Pompeius auctor, & dux mei reditus, illius hostis: cujus sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam & ornatissimam secutus est: qui populum Romanum cohortatus est, qui, cum de me decretum Capuæ fecisset, ipse cunctæ Italiæ cupienti, & ejus fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent. omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei: quem qui tum interemisset, non de impunitate ejus, sed de præmiis cogitaretur. Tamen se Milo continuit, & P. Clodium ad judicium bis, ad [e] vim nunquam vocavit. Quid? privato Milone, & reo [f] ad populum, accusante P. Clodio, cum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est: quæ tum non modo occasio, sed etiam caussa illius opprimendi fuit? Nuper vero cum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus reipubl. partem fortissime suscepisset, atque illam belluam, judicii laqueos declinantem,

[e] *arma.* [f] *apud.*

31. *Eam laudem*] Intelligit eam laudem quam sibi Milo peperit ob interfectum Clodium.

32. *Fortissimus consul*] Lentulus Spinther.

35. *Septem prætores*] Omnes illi prætores volebant Ciceronem revocari.

36. *Cn. Pompeius auctor*] Pompeius cum M. Crasso & Julio Cæsare gloriæ Ciceronis invidebat, quia summa auctoritate apud omnes valebat ob extinctam Catilinæ conjurationem. Qua de caussa passus est Pompeius ut in exilium à Clodio pelleretur, cui obsistere facile Pompeio fuisset. Verum cum intellexisset Pompeius, hinc sibi succensere Senatores & Equites universos, quod non opem & homini de se, & de tota Repub. bene merito tulisset, & idem sibi periculum à Clodio impendere, primus omnium, licet Clodii lege cautum esset, nequis Prætor, Tribunus aut alius quispiam de Ciceronis reditu mentionem faceret, retulit ad Senatum de Cicerone revocando, cujus laudes mirifice prædicavit.

39. *Decretum*] Capuani decretum fecerunt, ut Cicero restitueretur. Ex tota Italia venerunt legati ad Pompeium, quibus imperavit venire Romam, idque à Senatu petere.

40. *Signum dedit*] Verbum militare. Id est cohortatus est, quemadmodum miles dat tesseram, quando ineundum est certamen.

45. *Privato Milone*] Qui functus fuerat Magistratu, privatus dicebatur; dum quem gereret, accusare nemo poterat.

46. *In Cn. Pompeium impetus*] Cum Pompeius incepit pro Milone dicere, Clodiani clamorem sustulere. Idque ei perpetua oratione contigit, non modo ut acclamaretur, sed etiam ut convicio, & maledictis impediretur. Sed à dicendo non est deterritus, sex enim horas dixit.

48. *M. Antonius*] M. Antonius insecutus est Clodium, ut eum interficeret, remque transegisset, nisi ille se sub scalas tabernæ librariæ conjecisset, hisque oppilatis impetum Clodii compressisset. Is autem Antonius fuit, qui postea civile bellum cum Augusto gessit, prius quidem amicus Ciceronis, postea vero hostis capitalis, & ejus necis auctor.

50. *Illam belluam*] Clodium intelli-

tem, jam irretitam teneret: qui locus, quod tempus illud, dii immortales, fuit? cum se ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nulla sua invidia, Antonii vero maxima gloria? Quid? comitiis in campo quoties potestas fuit? cum ille vi in septa irruisset, gladios distringendos, lapides jaciendos curasset, deinde subito, vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos, & omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti [g] virtute sua liberet. Quem igitur cum omnium gratia noluit; hunc voluit cum aliquorum querela? quem jure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus: hunc injuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis non dubitavit occidere? præsertim, Judices, cum [h] honoris amplissimi contentio, & dies comitiorum [i] subesset; quo quidem tempore (scio enim [l] quam timida sit ambitio, quantaque, & quam sollicita cupiditas consulatus) omnia non modo quæ reprehendi palam, sed etiam quæ obscure cogitari possunt, timemus: rumorem, fabulam fictam, falsam perhorrescimus: [m] ora omnium, atque oculos intuemur. nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos, sensusque civium: qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in recte factis sæpe fastidiunt. Hunc diem igitur [n] campi speratum, atque exoptatum sibi proponens Milo; cruentis manibus scelus & facinus præ se ferens, & confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? quam hoc non credibile in hoc? quam idem in Clodio non dubitandum, quin se ille, interfecto Milone, regnaturum putaret? Quid? quod caput audaciæ est, Judices: quis ignorat, maximam illecebram esse peccandi, impunitatis spem? in utro igitur hæc fuit? in Milone? qui etiam nunc reus

[g] *fortitudine.* [h] *consulatus.* [i] *instaret.* [l] *quàm timidi sint ambientes.* [m] *vultus.* [n] *comitiorum.*

git & allegoria utitur ducta à belluis, quæ venatorum laqueos devitant.

54. *In campo*] Martio videlicet, ubi comitia habebantur.

55. *In septa*] Cum comitia celebrabantur, populus quibusdam septis, seu ligneis repagulis concludebatur.

57. *Fugeret ad Tiberim*] Tiberis campum Martium præterfluebat.

58. *Quem igitur cum omnium*] Aliam interficiendi Clodii opportunitatem ostendit, qua cum non sit usus, manifeste patet eum non habuisse voluntatem occidendi; tum enim Clodium occidere summa omnium gratia ac summo jure potuisset. Adverte alias loci, temporis, &c. circumstantias, quibus suum firmat argumentum.

69. *Candidatorum*] Qui petebant magistratum candida veste utebantur, ut omnibus viderentur.

70. *Sæpe fastidiunt*] Id est cum fastu quodam irascuntur.

73. *Augusta centuriarum auspicia*] Id est ad comitia centuriata, quibus Consules fiebant. de his comitiis dictum est, pro Rabirio Perd. reo. Parag. II. l. 51. Augusta porro dicuntur, quia sancta, quod Augurio consecrata essent. De Auguriis illis captandis fusissime loquitur Abrahamus in hac oratione pro Milone num. 44.

74. *In hoc*] Milone videlicet.

77. *Impunitatis spem*] A spe jam impunitatis probat Clodium Miloni struxisse insidias; quam spem longe majorem

reus est facti aut præclari, aut certe necessarii: an in Clodio? qui ita judicia pœnamque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset, aut per leges liceret.

X. Sed quid ego argumentor? quid plura disputo: te, Q. Petilli, appello, optimum & fortissimum civem: te, M. Cato, testor: quos mihi divina quædam sors dedit Judices: vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, & audistis, vivo Clodio, periturum Milonem triduo: post diem tertium gesta res est, quam dixerat: cum ille non dubitaret aperire, quid cogitaret; vos potestis dubitare, quid fecerit? Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? dixi equidem modo. dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse, negotii nihil erat. vidit, necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die: itaque antevertit. at quo die? quo, ut ante dixi, insanissima concio ab ipsius mercenario tribuno plebis est concitata: quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperaret, nunquam reliquisset. Ergo illi ne caussa quidem itineris, etiam caussa manendi: Miloni manendi nulla facultas, exeundi non caussa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid, si, ut ille scivit Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? Primum quæro, qui scire potuerit? quod vos idem in Clodio quærere non potestis. ut enim neminem alium, nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit, illo ipso die Lanuvii a dictatore Milone prodi flaminem necesse esse. sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset, omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quæsivit? quæsierit sane. Videte, quid vobis largiar, servum etiam, ut Arrius, meus amicus

jorem in Clodio quàm in Milone fuisse contendit tum ex judiciis, tum ex pœnis quas contempsit.

78. *Aut præclari*] Præclarum esse contendit Cicero Clodium interfecisse, quia perturbator erat Reipub.

Ib. *Aut necessarii*] Coactus fuit Milo Clodium interficere, ut vitam suam tueretur.

79. *Qui ita judicia*] Cum accusatus est sacrilegii, quod in sacris bonæ Deæ, veste muliebri irrepserat, pecunia judices corrupit: deinde cum de vi à Milone vocatus est in judicium, illud auctoritate declinavit.

80. *Per naturam fas esset*] Per summum nefas sororem suam Clodius constupravit.

Ib. *Per leges liceret*] Vetabant leges nè quis vir adesset illis sacrificiis, quæ à Matronis Romanis in honorem Bonæ Deæ celebrantur.

1. *Sed quid ego argumentor*] Jam probat Cicero consilium habuisse Clodium Milonis interficiendi ab ipsius testimonio. Suam enim palam voluntatem declaravit. Idque efficit tum ab antecedentibus, tum à consequentibus.

5. *Triduo*] Id est intra triduum. ea fere omnia quæ sequuntur, exposita sunt in narratione. Hanc consule.

11. *Mercenario*] Mercenarius hic sumitur pro eo, qui pecunia corruptus est. Is autem fuit Quintus Pompeius, qui quo die Pub. Clodius occisus est, turbulentam concionem habuit, in qua multa contumeliose tum contra Milonem, tum contra Ciceronem dixit.

19. *T. Patinam*] Patinas ille Lanuvinus fuit Clodii familiaris, à quo potuit edoceri Milonem Lanuvium venturum esse.

20. *Flaminem*] De eo dictum est in narratione. parag. vi. l. 30.

23. *Arrius*] De hoc Arrio loquitur in orat. contra Vatinium.

dixit, corruperit. Legite testimonia testium vestrorum. dixit C. Cassinius, cognomento Schola, Interamnis, familiaris meus, & idem comes P. Clodii: cujus jampridem testimonio Clodius eadem hora Interamnæ fuerat, & Romæ, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse: sed subito ei esse nuntiatum, Cyrum architectum esse mortuum: itaque Romam repente constituisse proficisci. dixit hoc comes item P. Clodii, C. Clodius. Videte Judices, quantæ res his testimoniis sint confectæ. Primum certe liberatur Milo, non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio: quippe qui ei obvius futurus omnino non erat. deinde (non enim video, cur non meum quoque agam negotium) scitis, Judices, fuisse, qui in hac rogatione suadenda dicerent, Milonis manu cædem esse factam, consilio vero majoris alicujus. Videlicet me latronem, ac sicarium abjecti hominis & perditi describebant. [a] Jacent suis testibus ii, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro auditum esset, rediturum fuisse. Respiravi: liberatus sum: non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. Nunc persequar cætera. nam occurrit illud: ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus, si quidem exiturus ad cædem è villa non fuisset. video enim illum, qui dicitur de Cyri morte nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem appropinquare. nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquerat morientem?

[a] *convincuntur.*

24. *Legite testimonia*] Testimonia sunt testium dicta, quæ sæpe in judiciis à scribis legi jubebantur. Et hic lecta sunt.

25. *Interamnis*] Interamnis gentile fuit nomen, ab Interamna Umbriæ civitate: dicta porro est quasi inter amnes.

27. *Interamnæ fuerat & Romæ*] Cicero ostendit non esse credendum hujus Cassinii testimonio: dixerat enim, se tum cum Clodio fuisse, cum occisus est à Milone. Nam qua hora Clodius deprehensus est Romæ habitu muliebri in sacris bonæ Deæ, eum fuisse Interamnæ dixit juratus testis.

Ib. *In Albano mansurum*] In agro Albano villam habuit Clodius. Porro Albanus ager ab Alba urbe dictus est, & hæc ab alba sue, quam Ascanius, cum eam conderet, invenisse dicitur. Tenuit illa imperium 330 annis, antequam Roma conderetur.

28. *Cyrum architectum*] Illius Cyri meminit Cicero ad Quintum fratrem, & ad Atticum. Is autem fuit ædificandi magister.

30. *C. Clodius*] C. Clodius, Publii frater fuit, cujus filios duos accusatores fuisse Milonis Asconius tradit.

Ib. *Videte, Judices*] Concludit Cicero Milonem non fecisse insidias Clodio, idque adversariorum testimonio: quia nemo ei insidiatur, quem nescit sibi obviam futurum; id autem scire Milo non potuit.

36. *Majoris alicujus*] Ciceronis nempe, qui cum esset Consularis, majori dignitate Miloni præstabat.

37. *Abjecti hominis*] Clodii.

41. *Clodius quidem de insidiis cogitavit*] Dicebant Clodiani quod ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quia eo die remansurus erat in Albano. At ex eo exivisse, ut Romam rediret, quia ei de morte Cyri nuntiatum est. At id Cicero refellit, quia efflantem eum animam reliquerat. Non igitur ei de Cyro, sed de Milonis adventu renuntiatum est.

una

una fui: testamentum simul obsignavi cum Clodio: testamentum autem palam fecerat, & illum hæredem,& me scripserat. quem pridie hora tertia animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie hora decima denique ei nuntiabatur? [b] Age, sit ita factum: quæ caussa cur Romam properaret? cur in noctem se conjiceret? quid afferebat festinationem? quod hæres erat? primum erat nihil, cur properato opus esset: deinde, si quid esset, quid tandem erat, quod ea nocte consequi posset: amitteret autem, si postridie mane Romam venisset? Atque ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius, quam expetendus fuit: sic Miloni, cum insidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat, subsistendum atque exspectandum fuit.

[b] *esto.*

46. *Testamentum simul obsignavi*] In testamentis faciendis septem testes debebant adesse, deinde hæredes subscribebant, & obsignabant testamentum. Poterat autem quis hæres testis esse, ut ex hoc Ciceronis loco colligitur.

48. *Hora tertia*] Id est nona nostra.

49. *Hora decima*] Nostra quarta serotina.

50. *Cur in noctem*] Id est cur viæ se committeret hora quarta, duabus ante noctem.

52. *Deinde, si quid esset*] Nihil tunc Romæ noctu aut de hæreditate, aut apud Senatum agere poterat.

56. *Subsistendum*] Id est in aliquo loco furtim manendum, & expectandum in insidiis, quoad Clodius veniret.

SECUNDA PROBATIO

A concomitantibus, sive ab ipsis facti circumstantiis.

XI. Noctu, invidioso, & pleno latronum in loco occidisset. nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum, etiam confitentem, volunt. [a] Sustinuisset hoc crimen primum ipse ille latronum occultator, & receptator locus, dum neque muta solitudo indicasset, neque cæca nox ostendisset Milonem: deinde [b] ubi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi etiam hæc timentes in suspicionem caderent; tota denique rea citaretur Etruria. Atque

[a] *occultasset.* [b] *quia.*

4. *Et receptator locus*] In via Appia monumentum est Basilii. qui locus latrociniis fuit infamis, ut refert Asconius Pedianus. Vocat autem receptatorem locum, quia eo se recipere ad latrocinandum fures solebant, metaphora sumpta ab iis qui latrones, & eorum furta recipiunt, & apud se recondunt.

Ib. *Muta solitudo*] Muta solitudo dicitur, quod facinus taceat, ut cæca nox, quæ id occultat: tanquam hæc non videat, illa non loquatur.

6. *Ab illo*] Clodio.

7. *Etruria*] Etruscos sæpe Clodius armis pellere suis possessionibus conatus erat. Etruria porro est Italiæ regio, quæ Tyrrheno mari incumbit, & ad primam usque Tyberis ripam protenditur.

illo die certe Aricia rediens divertit Clodius ad Albanum. quod nisi sciret illum Milo Ariciæ fuisse, suspicari tamen debuit, eum, etiam si Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quæ viam tangeret, diversurum. cur neque ante occurrit, ne in villa resideret; nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset? Video adhuc constare omnia, Judices; Miloni etiam utile fuisse, Clodium vivere; illi ad ea quæ concupierat, optatissimum interitum Milonis fuisse; odium fuisse illius in hunc acerbissimum, in illum hujus nullum: consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda; hujus tantum in repellenda: mortem ab illo denuntiatam palam Miloni, & prædicatam; nihil unquam auditum ex Milone: profectionis hujus diem illi notum; reditum illius etiam potius alienum: hunc præ se tulisse illo die Roma exiturum; illum eo die se dissimulasse rediturum: hunc nullius rei mutasse consilium; illum caussam mutandi consilium finxisse: huic, si insidiaretur, nocte prope urbem expectandum: illi, etiam si hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum. Videamus nunc id, quod caput est: locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id vero, Judices, etiam dubitandum, & diutius cogitandum est? ante fundum Clodii: quo in fundo propter [c] insanas illas substructiones facile mille hominum versabatur valentium. edito atque excelso loco superiorem se fore putabat Milo, & ob eam caussam eum locum ad pugnam potissimum delegerat? an in eo loco est potius exspectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur, Judices, ipsa: quæ semper valet plurimum. si hæc non gesta audiretis, sed picta videretis: tamen appareret, uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali; cum alter veheretur in rheda penulatus, una sederet uxor. quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minus promptum ad pugnam? cum penula irretitus, rheda impeditus, uxore pene constrictus esset. Videte nunc illum, primum egredientem e villa subito. cur vesperi? quid necesse est tarde? qui convenit, præsertim id temporis?

[c] *magna ædificia.*

8. *Aricia*] Clodius redibat Aricia quando Miloni obvius factus est, ubi Aricinorum decuriones allocutus fuerat. Aricia porro Latii oppidum est in via Appia.

12. *Subsedit*] Id est furtim sedit in insidiis.

27. *Ante fundum*] Fundus dicitur in jure proprie ager cum ædificio. nam *omnino fundus integrum aliquid est*, inquit Ulpianus.

28. *Mille hominum*] Non fabros intelligit, sed operas quas multas habebat in hoc fundo Clodius, ut margines & ripas defenderet, & reficeret.

Ib. *Edito atque excelso loco*] Objectio adversariorum, qui volebant Milonem editum & superiorem locum occupasse ad Clodium interficiendum. Sed respondet Cicero potius ibi a Clodio Milonem expectatum fuisse.

34. *Penulatus*] Penula vestis est, quæ supra tunicam accipitur, quam sumebant viatores, ut se contra vim imbrium & frigoris tegerent.

39 *Id temporis*] Mense Februario.

Diver-

Divertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? ſciebat in Alſienſi eſſe. villam ut perſpiceret? millies in ea fuerat. quid ergo erat moræ,& tergiverſationis? dum hic veniret, locum relinquere noluit. Age: nunc iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore; tum ſine ea: nunquam non in rheda; tum in equo: comites Græculi, quocunque ibat,etiam cum in caſtra Etruſca properabat; tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui nunquam, tum caſu pueros ſymphoniacos uxoris ducebat, & ancillarum greges. ille qui ſemper ſecum [d] ſcorta, ſemper exoletos, ſemper [e] lupas ducebat: tum neminem, niſi ut virum à viro lectum eſſe diceres. Cur igitur victus eſt? quia non ſemper viator à latrone, nonnunquam etiam latro à viatore occiditur: quia, quanquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros. [f] nec vero ſic erat unquam non paratus Milo contra illum, ut non ſatis fere eſſet paratus. ſemper ille, & quantum intereſſet P. Clodii ſe perire & quanto illi odio eſſet, & quantum ille auderet, cogitabat. quamobrem vitam ſuam, quam maximis præmiis propoſitam, & pene [g] addictam ſciebat, nunquam in periculum ſine præſidio, & ſine cuſtodia projiciebat. Adde caſus, adde incertos exitus pugnarum, [h] Martemque communem: qui ſæpe ſpoliantem jam, & exſultantem evertit, & perculit ab abjecto. adde inſcitiam [i] pranſi, poti, oſcitantis ducis: qui cum à tergo hoſtem interclusum reliquiſſet, nihil de ejus extremis comitibus cogitavit: in quos incenſos ira, vitamque domini deſperanteis cum incidiſſet, [l] hæſit in his pœnis, quas ab eo ſervi fideles pro domini vita expetiverunt.

[d] *impudicas mulieres.* [e] *meretrices.* [f] *neque vero tam parum paratus erat Milo contra Clodium, quin ſatis eſſet ſemper.* [g] *deſtinatam.* [h] *pugnam ancipitem.* [i] *ſaturi, ebrii, negligentis.* [l] *dedit has pœnas.*

40. *Alſienſi eſſe*] Alſium oppidum eſt ad oſtia Tiberina.

45. *Comites Græculi*] Aſiaticos ſervos notat, quorum alii muſici fuerunt, alii ad voluptatem comparati.

Ib. *In caſtra Etruſca properabat*] Commemorat Tullius conjurationem Catilinæ, ut in odium judicum Clodium adducat, utpote quondam illius conjurationis ſocium. voluit enim ſe Catilinæ adjungere præ metu Ciceronis Conſulis, atque adeo ſe in Catilinæ caſtra qui tum Feſulis erat in Etruria, conferebat: cum eum in itinere pœnituit, ac Romam reverſus eſt. Ita Aſconius.

46. *Nugarum*] Tum Clodius neque ſecum ancillas, neque pueros ad nugas & delectationem comparatos habuit.

47. *Pueros ſymphoniacos*] Habebat Milo ſecum muſicos, qui cantu uxorem ſuam Fauſtam oblectarent.

48. *Exoletos*] Illud verbum *Exoletus* ſubſtantive ſumptum, ut docet Valla, ſcortum eſt maſculum, proprie tamen adultæ ætatis.

49. *Virum à viro*] Moris olim fuit apud Romanos, ut militibus poteſtas fieret, ut ſinguli ſingulos ſibi notos deligerent, cum majus aliquod ſibi periculum imminere proſpicerent. Vide T. Livium lib. 9.

52. *Mulier inciderat in viros*] Vocat mulierem Clodium, quia vir fuit effœminatus, qui à Milone viro forti facile potuit ſuperari.

60. *Perculit ab abjecto*] Sæpe accidit in certaminibus, ut qui proſtratus eſt, ſurgat & vincat jam ſuperantem.

TERTIA PROBATIO,

Ubi refutantur quæ de ſervis objiciebantur.

XII. Cur igitur eos manumiſit? metuebat ſcilicet ne indicarent: ne dolorem perferre non poſſent: ne tormentis cogerentur, occiſum eſſe à ſervis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. Quid opus eſt tortore? quid quæris? occideritne? occidit. jure, an injuria? nihil ad tortorem. facti enim in equuleo quæſtio eſt, juris in judicio. quod igitur in cauſſa quærendum eſt, id agamus hic: quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu vero cur miſerit, ſi id potius quæris, quàm cur parum amplis affecerit præmiis; neſcis inimici factum reprehendere. dixit enim hic idem, qui omnia ſemper conſtanter & fortiter, M. Cato: dixitque in turbulenta concione, quæ tamen hujus auctoritate placata eſt, non libertate ſolum, ſed etiam omnibus præmiis digniſſimos fuiſſe, qui domini caput defendiſſent. Quod enim præmium ſatis magnum eſt tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus ſervis, propter quos vivit? etſi id quidem non tanti eſt, quam quod propter eoſdem non ſanguine, & vulneribus ſuis crudeliſſimi inimici mentem oculoſque ſatiavit. quos niſi manumiſiſſet, tormentis etiam dedendi fuiſſent, conſervatores domini, ultores ſceleris, defenſores necis. Hic vero nihil habet in his malis, quod minus moleſte ferat, quam, etiam ſi quid ipſi accidat, eſſe tamen illis meritum præmium perſolutum. Sed quæſtiones urgent Milonem, quæ ſunt habitæ nunc in atrio Libertatis. quibuſnam de ſervis?

1. *Manumiſit*] Manumitti ſervus dicebatur, cum dominus ejus aut caput ejuſdem ſervi, aut aliud membrum tenens dicebat, *hunc hominem liberum eſſe volo*: & eum emittebat manu. Poſtero enim die quo occiſus eſt Clodius, Milo ex ſervis ſuis duodecim manumiſit.

3. *Tortore*] Tortor is vulgo dicebatur, qui torquebat in equuleo, non qui interficiebat.

5. *In equuleo*] Equuleus genus eſt tormenti in quo ad inveniendam alicujus facti veritatem ſervi aut malefici torquebantur. Equuleus autem Cataſta fuit lignea, cochleata ad intendendum ac remittendum apta. Cataſtæ huic ubi brachia, pedeſque nervis quibuſdam, quæ fidiculæ dicebantur, alligaverant; tum cataſtâ intentâ, atque in altum erectâ, ut ex ea quaſi ex cruce quadam, miſer ille penderet; primum compagem ipſam oſſium ejus divellebant; deinde candentibus ejuſdem corpori laminis admotis, atque biſulcis ungulis ferreis lateribus laniatis, doloris acerbitatem augebant. Sozomenus, Hiſt. Ecc. lib. 5.

10. *M. Cato*] Judex in hac cauſa erat M. Cato.

16. *Crudeliſſimi inimici*] Clodii.

20. *Sed quæſtiones urgent Milonem*] Cum ſervi Milonis manumiſſi fuiſſent ab eo, non potuerunt quæſtioni ſubjici. Appius Clodius, qui erat filius C. Clodii, illius Clodii de quo hic agitur, frater, poſtulavit ut patrui ſui ſervi quæſtioni ſubjicerentur.

21. *In atrio Libertatis*] Juxta templa atria fuerunt, ubi ſæpe vel exercebantur judicia, vel ſenatus habebatur, quia alibi quam in loco ſacro haberi nefas fuit.

Ib. *Libertatis*] Veteres Romani Libertatem pro Dea coluerunt, ut Cicero ſcri-

vis? rogas? de P. Clodii. quis eos postulavit? Appius. quis produxit? Appius. unde? ab Appio. Dii boni, quid potest agi severius? de servis nulla quæstio est in dominum, nisi de incestu, ut fuit in Clodium. proxime deos accessit Clodius, propius quam tum, cum ad ipsos penetrarat: cujus de morte, tanquam de cæremoniis violatis quæritur. Sed tamen majores nostri in dominum de servo quæri noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse, & domini morte ipsa tristius. in reum de servis accusatoris cum quæritur, verum inveniri potest? Age vero, quæ erat, aut qualis quæstio? heus ubi Ruscio, ubi Casca? Clodius insidias fecit Miloni? fecit: certa crux. nullas fecit: sperata libertas. Quid hac quæstione certius? subito arrepti in quæstionem, tamen separantur à cæteris, & in arcas conjiciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. hi centum dies [a] penes accusatorem cum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. quid hac quæstione dici potest integrius? quid incorruptius?

[a] *apud.*

scribit lib. 2. de natura Deorum. Huic Sempronius Gracchus, Gracchorum pater in Aventino monte ædem ex multatitia pecunia extruendam curavit. T. Liv. lib. 24.

23. *Dii boni*] Severitatem accusatorum arguit, quia non Clodii servi, sed rei Milonis accusari debuerant. neque enim audiuntur in judicio servi contra dominum, nisi accusetur incestûs, ut aliquando in Clodium actum est, cum de incestu cum sorore commisso accusatus est.

26. *Cum ad ipsos penetrarat*] Clodius, ut sæpe dictum est à Cicerone, veste muliebri irrepsit in locum abditum, ubi mulieres sacra Bonæ Deæ faciebant, quæ tum in domo Cæsaris utpote consulis per uxorem ejus, & virgines Vestales peragebantur. Ad ea sacra nequidem imprudenti viro accedere fas fuit: quod ita religiose observatum est, ut ab omni memoria his adfuisse per summum nefas unus Clodius legatur.

Ib. *Tanquam de cæremoniis violatis*] Jocatur hic Cicero, dum ait, de ejus servis quæri, perinde ac si deorum cæremoniæ violatæ essent.

31. *Heus ubi Ruscio, ubi Casca*] Servorum nomina sunt, qui appellantur ab Appio, prius interrogante, quam eos quæstioni subjiciat.

32. *Insidias fecit Miloni?*] Interrogatio Appii.

Ib. *Fecit*] Responsio servi.

Ib. *Certa crux*] Minatur Appius crucem servo, quo vulgò supplicio servi afficiebantur.

Ib. *Nullas fecit*] Servus respondet. metu crucis, nullas fecisse.

Ib. *Sperata libertas*] Respondet Appius, huic esse servo sperandam libertatem, ne ille vacillet in responsionibus.

33. *Quid hac quæstione certius*] Ironia.

Ib. *Arrepti*] A tortore.

34. *In arcas conjiciuntur*] Arcæ fossæ sunt separatæ, quas jurisconsulti, ut refert Hotomanus, *malas mansiones* appellant. tormentorum autem ad exprimendam veritatem, genera hæc fuerunt, ignis, rota, flagella, equuleus, aculeus, fidiculæ.

35. *Hi centum dies*] Intercessêre centum dies à tempore quo Clodius interfectus est, ad hoc usque tempus quo in jus vocatus est Milo.

QUARTA PROBATIO

A consequentibus, Milonem non fecisse insidias.

XIII. Quodsi nondum satis cernitis, cum res ipsa tot, tam claris argumentis, signisque luceat, pura mente atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum Romam revertisse: recordamini, per deos immortaleis, quæ fuerit celeritas reditûs ejus: qui ingressus in forum ardente curia: quæ magnitudo animi: qui vultus: quæ oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam senatui commisit: neque senatui modo, sed etiam publicis præsidiis, & armis: neque his tantum, verum etiam ejus potestati, cui senatus totam rempublicam, omnem Italiæ [a] pubem, cuncta populi Rom. arma commiserat. cui se nunquam profecto tradidisset, nisi caussæ suæ confideret; præsertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiæ, Judices, & magna in utramque partem: ut neque timeant qui nihil commiserint, & pœnam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Neque vero sine ratione certa, caussa Milonis semper à senatu probata est, videbant enim sapientissimi homines facti rationem, [b] præsentiam animi, defensionis constantiam. An vero obliti estis, Judices, recenti illo nuncio necis Clodianæ, non modo inimicorum Milonis sermones, & opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum, qui negabant eum Romam esse rediturum? Sive enim illud animo irato ac [c] percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum; arbitrabantur eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut æquo animo patria careret, cùm sanguine inimici explesset odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem vi-

[a] *juventutem.* [b] *securitatem.* [c] *commoto.*

5. *Celeritas reditus illius*] Qua nocte incensa fuit curia, eadem Milo Romam rediit, ut ait Asconius, licet arbitrarentur bene multi, eum abiisse in exilium.

6. *Ardente curia*] His verbis docet nos Asconius: *Populus, duce Sexto Clodio Scriba, corpus Pub. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum, quo in igne & ipsa quoque curia flagravit; & item Porcia Basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est.*

7. *Neque se populo solum, sed etiam senatui*] Populus Rom. ferebat aliquando judicium, ut videre est in causa Rabirii perduellionis rei: & senatus in rebus atrocioribus, ut in causa eorum qui Catilinam secuti sunt; tum denique consules, cum decreto Senatûs eis mandatum est, ut viderent ne quid detrimenti caperet Respub.

9. *Ejus potestati*] Pompeium significat, cui consuli Senatus omnem potestatem commiserat, ut videret ne quid detrimenti caperet Respublica, vel propter Milonis potentiam, vel ob Clodianorum factiones.

rum,

rum, quin, cùm suo periculo salutem reipublicæ attulisset, cederet æquo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, nobis hæc fruenda relinqueret, quæ ipse servasset. Multi etiam Catilinam, atque illa portenta loquebantur: ERUMPET, occupabit aliquem locum, bellum patriæ faciet. miseros interdum civeis optime de republica meritos, in quibus homines non modo res præclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur! Ergo illa falsa fuerunt: quæ certe vera exstitissent, si Milo admisisset aliquid quod non posset honeste vereque defendere. Quid, quæ postea sunt in eum congesta? quæ quemvis etiam mediocrium delictorum conscientia [a] perculissent, ut sustinuit, dii immortales! sustinuit? immo vero ut contempsit, ac pro nihilo putavit! quæ neque maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus vir, negligere potuisset. scutorum, gladiorum, frenorum, sparorum, pilorumque etiam multitudo deprehendi posse judicabatur: nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant, in quo Miloni non esset conducta domus: arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi: domus in clivo Capitolino scutis referta: plena omnia malleolorum ad urbis incen-

[a] *permovissent.*

26. *Cederet æquo animo legibus*] Id est, pareret legibus quæ jubent eum exulare, qui civem interfecerit.

28. *Multi etiam Catilinam*] Credebant aliqui quòd Catilinæ similis bellum inferret patriæ.

29. *Atque illa portenta*] Intelligit perniciosos illos cives qui Catilinam ducem sequuti sunt, quales fuerunt Lentulus, Cethegus, aliique quamplurimi, de quibus in orat. contra Catil. loquitur.

30. *Miseros interdum civeis*] Exclamatio est, quâ concludit, hanc brevem narrationem. hos porro miseros dicit, quod licet de Repub. bene meriti sint, tamen ab ipsis collata Reipub. beneficia facile populus obliviscitur, & mala de iis sæpe suspicatur.

35. *In eum congesta*] Id est, tot de eo dicta sunt, ex quo Romam rediit, ut si mediocrium etiam delictorum sibi conscius fuisset, horum conscientia exagitatus statim se proripuisset ex urbe, ut Catilinæ contigit, qui oratione Ciceronis perculsus, noctu, statim Roma abiit.

39. *Frenorum*] De frenis illis nihil constat, sive illis frenentur equi, sive quædam instrumenta, & obices ad sistendos hostium impetus sint.

Ib. *Sparorum*] Sparus genus est exigui teli rustici, à spargendo dictum quod inter hostes spargeretur.

Ib. *Pilorum*] Pilum telum missile est, quo pedites in exercitu utebantur. Pilum verò, ut scribit Vegetius aliud majus fuit, quod erat septem pedum & semis, habens ferrum novem unciarum: minus autem trium pedem & semis fuit. hoc armorum genere Romani potissimum usi sunt.

40. *In urbe vicum*] Tria in urbe sunt viarum genera, ut Varro scribit. vici quæ viæ latiores sunt, cum exitu ab omni parte: fundulæ, quæ exitu carent.

41. *Angiportum*] Angiportus sunt angustiores viæ, ita dictæ, quòd per eas non agi possit quicquam ad portum, non jumentum, non currus.

42. *Ocriculanam*] Ocricula, sive Ocriculum, urbs est in Umbria, versus Etruriam, prope Tyberim, ubi Milo domum habuit.

43. *Malleolorum*] Ex Nonio, *Malleoli manipuli spartei pice contecti, qui incensi, aut in muros; aut in testudines jaciuntur.* Malleolus quandoque generaliter sumitur pro omni alia materia quæ celerrime ignem corripit.

dia,

dia comparatorum. Hæc non delata ſolum, ſed pene credita: nec ante [c] repudiata ſunt, quàm quæſita. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii: ſed dicam, ut ſentio, Judices: nimis multa audire coguntur, neque aliter facere poſſunt ii quibus tota commiſſa eſt reſpublica. quin etiam audiendus ſit Popa Licinius, neſcio quis, de Circo maximo: ſervos Milonis apud ſe ebrios factos, ſibi confeſſos eſſe, de interficiendo Cn. Pompeio conjuraſſe: deinde poſtea ſe gladio percuſſum eſſe ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos nuntiavit. arceſſor in primis. de amicorum ſententia rem defert ad ſenatum. non poteram in illius mei, patriæque cuſtodis tanta ſuſpicione non metu exanimari: ſed mirabar tamen, credi Popæ: ebrioſorum confeſſionem ſervorum audiri: vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. Verum tamen, ut intelligo, cavebat magis Pompeius, quam timebat, non ea ſolum quæ timenda erant, ſed omnino omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus C. Cæſaris, clariſſimi & fortiſſimi viri, per multas noctis horas nuntiabatur: nemo audierat tam celebri loco, nemo ſenſerat: tamen audiebatur. non poteram Cn. Pompeium, præſtantiſſima virtute civem, timidum ſuſpicari: diligentiam, tota republica ſuſcepta, nimiam nullam putabam. Frequentiſſimo ſenatu nuper in Capitolio ſenator inventus eſt, qui Milonem cum telo eſſe diceret, nudavit ſe in ſanctiſsimo templo, quoniam vita talis & civis, & viri, fidem non faciebat, niſi, eo tacento,

[c] *rejecta.*

45. *Quam quæſita*] Illa arma non inventa ſunt, licet multa uſi ſint inquiſitione Clodiani.

48. *Popa*] Popa ſacrificulus ille eſt, qui victimas impacto in frontem malleo cædit. Poparum etiam munus fuit domos funeſtas purgare: credebant quippe veteres unius morte totam familiam inquinari.

49. *De Circo maximo*] Id eſt de plebe ſacrificorum. ſic enim ſolebant de vilioribus hominibus loqui. Certe Suetonius refert, apud circum maximum fuiſſe collegium hominum perditiſſimorum, ex quibus fortaſſe fuit ille Licinius. Tres porro fuerunt circi, quorum unus Maximus appellatus eſt, inter Palatinum & Aventinum montem: alter circus Apollinaris: tertius in Vaticano.

Ib. *Apud ſe ebrios*] Licinius ille popinam habuit in circo maximo, & ibi vinum vendidit.

50. *Sibi confeſſos eſſe*] Infirmat Cicero illorum ſervorum teſtimonium, quaſi ebriis hominibus habenda fides eſſet.

56. *Acu punctum*] Hyperbolica diminutio, quod nempe leve vulnus inflictum acu, pro maximo vulnere, eoque à gladiatore illato habeatur.

57. *Cavebat magis Pompeius*] Mitigat hic animum Pompeii, dum eum ait retuliſſet ad Senatum, non quòd timeret, ſed ut omnes metu liberaret.

61. *Tam celebri loco*] Erat illa domus Cæſaris in via ſacra, ubi maxima erat populorum frequentia; tum quia hic multi fructus vendebantur; tum quia non longe erat à foro.

64. *Senator*] Narrat Aſconius hunc ſenatorem fuiſſe P. Cornificium, aitque tunc Ciceronem exclamaſſe, *Talia omnia ſunt crimina de Milone perlata.*

65. *Nudavit ſe in ſanctiſſimo templo*] Senatum ſignificat, quia nunquam Senatus, niſi in loco auguriis conſecrato habebatur.

66. *Quoniam vita talis, &c.*] Reputabant

cente, res ipsa loqueretur. omnia falsa, atque insidiose ficta comperta sunt.

XIV. Quod si tamen metuitur etiam nunc Milo, non hoc jam Clodianum crimen timemus, sed tuas Cn. Pompei (te enim jam appello ea voce, ut me audire possis) tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie, aut nunc cogitare, aut molitum aliquando aliquid putas, si Italiæ [a] delectus, ut nonnulli conquisitores tui dictitant, si hæc arma, si Capitolinæ cohortes, si excubiæ, si vigiliæ, si delecta juventus, quæ tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt: magna in hoc certe vis, & incredibilis animus, & non unius viri vires, atque opes judicantur, siquidem in hunc unum & præstantissimus dux electus, & tota respublica armata est. Sed quis non intelligit, omneis tibi reipublicæ parteis ægras & labanteis, ut eas his armis sanares, & confirmares, esse commissas? Quod si Miloni locus datus esset, probasset profecto tibi ipsi, neminem unquam hominem homini cariorem fuisse, quàm te sibi: nullum se unquam periculum pro tua dignitate fugisse: cum illa ipsa teterrima [b] peste sæpissime pro tua gloria contendisse: tribunatum suum ad salutem meam, quæ tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum: se à te postea defensum in periculo capitis, adjutum in petitione præturæ: duos se habere semper amicissimos sperasse, te tuo beneficio, me suo. quæ si non probaret: si tibi ita penitus [c] insedisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset: si denique Italia à delectu, urbs ab armis, sine Milonis clade, nunquam esset conquietura: næ iste haud dubitans cessisset patria, is, qui ita natus est, & ita consuevit:

[a] *collecti milites.* [b] *Clodio.* [c] *infixa esset.*

tabant Romani pro maximo crimine, si quis se nudasset, sed illius improbitate senatoris Milo coactus est, ut à se tanti sceleris suspicionem removeret.

2. *Clodianum crimen*] Crimen Clodianum dicit, quod objicitur de cæde Clodii, qui cum justissime occisus sit, nihil est quod Milo vereatur.

4. *Perhorrescimus*] Cicero non timet Miloni propter interfectum à se Clodium, sed propter suspiciones quas Pompeius habuit, à Milone paratas sibi insidias fuisse.

6. *Conquisitores tui*] Conquisitores illi sunt, sive lictores, sive satellites, sive exploratores, quibus aliquid muneris aut à consule, aut ab aliquo magistratu commissum est.

7. *Capitolinæ cohortes*] Cohortes in Capitolio ponebantur ad urbis præsidium, cum seditionis periculum erat aliquod.

14. *Quod si Miloni*] Milo voluit venire ad Pompeium, in hortis, periculi caussa, commorantem: sed per propinquum nuntiavit ei, ne ad se veniret, ut refert Asconius.

20. *Defensum*] De vi accusatus Milo à Clodio, post suum tribunatum à Pompeio defensus est; in quem dicentem à Clodianis impetus factus est.

21 *Te tuo*] Pompeius beneficio sibi Milonem devinxerat, cum eum defendit.

Ib. *Me suo*] Pompeius beneficio Ciceronem affecerat, quia eum in urbem revocavit.

te,

te, Magne, tamen attestaretur; quod nunc etiam facit. Vide quam sit varia vitæ commutabilisque ratio, quam vaga volubilisque fortuna, quantæ infidelitates in amicis, quam ad tempus [d] aptæ simulationes, quantæ in periculis fugæ proximorum, quantæ timiditates! erit, erit illud profecto tempus, & illucescet aliquando ille dies, cum tu salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse [e] motu aliquo communium temporum immutatis (qui quam crebro accidat, experti debemus scire) & amicissimi benevolentiam, & gravissimi hominis fidem, & unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres. Quanquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, juris publici, moris majorum, rei denique publicæ peritissimum, cum senatus ei commiserit, ut videret, NE QUID RESPUBLICA DETRIMENTI CAPERET, ([f] quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt, etiam nullis armis datis) hunc exercitu, hunc delectu dato, judicium exspectaturum fuisse in ejus consiliis vindicandis, qui vel judicia ipsa tolleret? satis judicatum est à Pompeio, falsò ista conferri in Milonem, qui legem tulit, qua, ut ego sentio, Milonem absolvi à vobis oporteret; ut omnes confitentur, liceret. Quod vero in illo loco, atque in illis [g] publicorum præsidiorum copiis circumfusus sedet; satis declarat, se non terrorem inferre vobis (quid enim illo minus dignum quam cogere ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere ipse, & more majorum, & suo jure posset?) sed præsidio esse: ut intelligatis, contra hesternam concionem illam licere vobis quod sentiatis libere judicare.

[d] *accommodatæ.* [e] *discordia civili.* [f] *quæ dicto.* [g] *militum.*

26. *Te attestaretur*] Id est, suæ innocentiæ te testem adhiberet.
42. *Legem tulit*] Tulit legem Pompeius, ut de cæde Clodii quæreretur.
48. *Suo jure posset*] Cum consul esset Pompeius pro data sibi potestate, ne quid detrimenti caperet Respublica, poterat sine judicio Milonem opprimere.
49. *Contra hesternam concionem*] Pridie quàm hoc judicium haberetur, seditiosam concionem habuit Munatius Plancus tribunus plebis, quâ populum cohortatus est, ut frequens sequenti die huic adesset judicio, nec pateretur elabi Milonem. qua concione videbatur præscribere judicibus sententiam. cum vero Pompeius metueret ne quid seditiose à populo fieret, à Cicerone dicitur præsidia hæc constituisse.

SECUNDA PARS CONFUTATIONIS.

Gloriosum Miloni fuisse Clodium interfecisse.

XV. Nec vero me, Judices, [a] Clodianum crimen movet: nec

[a] *cædes Clodii.*

tam

tam sum demens, tamque [b] vestri sensûs ignarus atque expers, ut nesciam quid de morte Clodii sentiatis. de qua si jam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impune Miloni palam clamare, atque mentiri gloriose liceret: Occîdi, occîdi non Sp. Melium, qui annona levanda, jacturisque rei familiaris, quia nimis [c] amplecti plebem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi: non Tiberium Gracchum, qui [d] collegæ magistratum per seditionem abrogavit: quorum interfectores implerunt orbem terrarum nominis sui gloria: sed eum (auderet enim dicere, cum patriam periculo suo liberasset) cujus nefarium adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimæ fœminæ comprehenderunt: eum, cujus supplicio senatus solemneis religiones expiandas sæpe censuit: eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus juratus se, quæstionibus habitis, dixit comperisse: eum, qui civem, quem senatus, quem populus, quem omnes gentes, urbis, ac vitæ civium conservatoré judicabant, servorú armis [e] exterminavit: eum, qui regna dedit, ademit, orbem

[b] *sententiæ vestræ.* [c] *amare.* [d] *collegam deposuit magistratu.* [e] *expulit.*

5. *Mentiri gloriose*] Non Milo, sed servi Milonis Clodium occiderant.

Ib. *Non Sp. Melium*] Argumento Cicero utitur à minori ad majus: majorem enim sibi gloriam peperit Milo interficiendo Clodium, quam Hala Sp. Melium. Melius enim cum videret annonæ caritatem, privata sua pecunia frumentum emit, & illud in capita civium largitus est: unde venit in suspicionem regni affectati. qua de causa jussu Quintii Dictatoris ab Hala Servilio magistro equitum occisus est.

6. *Annona levanda*] Annona proprie pro re frumentaria sumitur; promiscue vero pro quolibet alimentorum genere.

8. *Tiberium Gracchum*] Gracchus magistratu privavit Octavium collegam suum, quoniam suis rogationibus intercedebat. volebat enim leges Agrarias ferre, quibus publicos agros dividere populo intendebat. Cum nemo obsisteret Consulum vel Tribunorum, Scipio Nasica, qui longe omnium optimus habebatur, irruens in concionem, Tiberium Gracchum interfecit.

11. *Cujus nefarium adulterium*] Opponit jam flagitia Clodii, seu violatam religionem, illorum criminibus: nam si illi, quia tantùm in suspicionem venerunt criminis, occisi jure existimantur; quanto æquius Clodius, qui & sacrificia infami libidine polluit, & deprehensus est.

Ib. *In pulvinaribus*] Id est, in ipsis penetralibus delubri Deæ Cybeles. in templis enim erant pulvinaria sive lectuli, ubi Deorum simulacra reponebantur.

12. *Nobilissimæ fœminæ*] Calpurniæ videlicet uxoris Cæsaris, ubi sacra peragebantur.

14. *L. Lucullus*] Lucullus in jus vocatus, ut testimonium diceret de vita Clodii, dixit se per tormenta ab ancillis suis comperisse, Clodium nefarium stuprum, cum sua sorore, quæ ipsi Lucullo nupta erat, commisisse.

16. *Conservatorem*] Semetipsum Cicero nominat, qui urbis conservator dictus est, quia eam à conjuratione Catilinæ vindicavit.

17. *Regna dedit*] Cicero de Aruspicum responsis, ait Pessinuntem, sedem & domicilium Cybeles, Brogitaro Gallogræco impurissimo homini vendidisse, & eum regem jussisse appellari.

Ib. *Ademit*] Tulit legem Clodius, ut Cyprus insula in provinciæ formam redigeretur, & ut Ptolemæus rex Cypri sedens cum purpura & sceptro, & illis insignibus regiis præconi publico subjiceretur, & cum bonis omnibus publicaretur: & ut M. Cato cum jure Prætorio adjecto etiam quæstore mittere-

orbem terrarum, quibuscum voluit, partitus est: eum, qui pluribus cædibus in foro factis, singulari virtute & gloria civem domum vi & armis compulit: eum, cui nihil unquam nefas fuit nec in facinore, nec in libidine: eum, qui ædem Nympharum incendit, ut memoriam publicæ recensionis tabulis publicis [f] impressam exstingueret: eum denique, cui jam nulla lex erat, nullum civile jus, nulli possessionum termini, qui non calumnia litium, non injustis vindiciis ac sacramentis alienos [g] fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat: qui non solum Etruscos (eos enim penitus contempserat,) sed hunc Cn. Pompeium, virum fortissimum, atque optimum civem, judicem nostrum pellere possessionibus, armis, castrisque conatus est: qui cum architectis, & decempedis villas multorum, hortosque peragrabat: qui Janiculo, & Alpibus spem

[f] *descriptam.* [g] *possessiones.*

teretur in insulam Cyprum, & regiæ gazæ vendendæ, & pecuniæ deportandæ præficeretur, ut qui Byzantii rerum capitalium damnati exularent, populi Rom. nomine in eandem civitatem reducerentur.

18. *Quibuscum voluit, partitus est*] Elatè hoc dicit, quia Macedoniam Pisoni, Syriam Gabinio decrevit.

19. *In foro*] Id est templo Castoris, quod erat foro vicinum, quo in templo Clodius servum collocarat, cui ex manibus extorta sica est, & delata ad Gabinium. interrogatus servus respondit sibi à Clodio imperatum fuisse, ut Pompeium occideret. qua de causa se domi continuit Pompeius. Asconius.

21. *Ædem Nympharum*] Iis Nymphis, quæ fontibus præsunt, Romæ fuit ædificatum templum, ut essent adversus incendia propitiæ, quod à Clodio incensum est. Vide orat. de Arusp. resp.

22. *Ut memoriam publicæ recensionis*] Solebant Censores singulis lustris omnes tribus censere, & tabulas habere, in quibus scelera omnium civium notabantur. Cum autem non ignoraret Clodius sua flagitia in acta publica referri, ibique asservari, incendit illud templum, ut eorum memoria deleretur.

24. *Calumnia*] Calumnia est callida & malitiosa juris interpretatio. Vide Dig. l. 2.

Ib. *Injustis vindiciis*] Ex Festo lib. ult. *vindiciæ appellantur res eæ, de quibus controversia est.* Vindiciæ vero jus est lis vindicandæ possessionis apud Prætorem: Sed quoniam in hac lite deponebatur summa quædam pecuniæ; & qui veniebat, auferebat partem pecuniæ: & qui vincebatur, ejus pecunia deponebatur in ærariū, tanquam res sacra esset; inde sacramentum alibi dicitur, ex sponsione litigare, ex sponso agere, & sacramento litigare, quæ eadem sunt.

26. *Etruscos*] Dixit superius Clodium Etruscorum sylvas depopulatum esse, quibus jam tanquam hostibus bellum intulisse conqueritur.

27. *Cn. Pompeium*] Non est dubium quin ille Cn. Pompeius alius sit à Pompeio magno, neque enim Magnus Pompeius fuit in hac causa judex, quia tum Consul erat. Nisi forte sit Q. Pompeius, quem licet Milonis inimicum appellat, ut eidem eum devinciat.

29. *Decempedis*] Decempeda proprie dicitur pertica decem pedibus longa, qua architecti, fabri, mensores agrorum uti solent, aliquando etiam sumitur pro ipsis mensoribus, ut hic à Cicerone videtur sumi.

30. *Janiculo*] Janiculum urbs erat olim Etruriæ in ripa citeriore Tyberis, sic dicta ea pars urbis, quod à Jano antiquissimo Italiæ Deo condita sit, cum totam Italiam cum Saturno divisisset, qui ultra Tyberim etiam urbem ædificavit, quæ ab eo Saturnia dicta est, ut ex Virg. lib. 8. Æneid. habemus. vult autem indicare Cicero, quod à Janiculo sive urbe Roma ad Galliam usque omnes possessiones vindicare sibi voluerit.

Ib. *Alpibus*] His montibus Italia à Gallia separatur.

possess-

possessionum terminabat suarum: qui cum ab equite Romano splendidissimo, & forti viro Tito Pacavio non impetrasset, ut [a] insulam in lacu Pretio venderet, [b] repente lintribus in eam insulam materiam, calcem, cæmenta atque arenam convexit: dominoque trans ripam inspectante, non dubitavit ædificium exstruere in alieno: qui huic T. Furfanio, cui viro, dii immortales! (quid enim de muliercula Scantia? quid de adolescente Apronio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessisset) sed ausus est Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum ejus illaturum; qua invidia huic esset tali viro conflagrandum: qui Appium fratrem, hominem mihi conjunctum fidissima gratia, absentem de possessione fundi dejecit: qui parietem sic per vestibulum sororis instituit [c] ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu, & limine.

XVI. Quanquam hæc quidem jam tolerabilia videbantur: etsi [d] æquabiliter in remp. in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat: sed nescio quomodo jam usu obduruerat, & percalluerat civitatis incredibilis patientia. Quæ vero aderant jam, & impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis, aut ferre, imperium si id ille nactus esset? Omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas. vota enim feceratis, ut in eos se potius mitteret, quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias: pecunias dico? à liberis medius fidius, & conjugi-

[a] *insulam.* [b] *subito.* [c] *ædificante.* [d] *æqualiter.*

33. *In lacu Pretio*] Lacus Pretius appellatus Romam inter & Viterbium est.

Ib. *Lintribus*] Lintres naves parvæ sunt quibus utuntur piscatores.

36. *Furfanio*] Furfanius amicus fuit Ciceronis, ad quem Prætorem scripsit, ut patet ex libro sexto Epist. ad Famil.

40. *Mortuum se in domum illaturum*] Minatus est Clodius Furfanio se in ejus domum mortuum illaturum, ut cædis reus haberetur, quasi in sua domo eum interemisset; vel quia mortuo illato religiosa domus fiebat, & jus ejus domino peribat, quia res religiosæ nullius juri subjectæ sunt. Vide Caium Jurisc. lib. Pandect. 11. tit. de religiosis locis.

41. *Appium fratrem*] Appius Claudius frater Pub. Clodii Pulcher dictus est, ad quem plures Ciceronis literæ leguntur, & qui paulo post cum Pisone censor fuit.

43. *Vestibulum*] Vestibulum locus vacuus est ante domus januam, per quem à via aditus & accessus est ad ædes.

4. *Percalluerat*] Translatio sumpta à manibus & pedibus, quibus assiduo labore callus obducitur.

6. *Socios*] Socii dicebantur, qui à populo Romano victi aliquod tributum & ex agris suis decimas pendebant, tamen suis legibus utebantur.

7. *Tetrarchas*] Principes sunt Tetrarchæ, qui quartam tantum regni partem occupabant.

9. *Medius fidius*] Medius fidius vel tres sunt voces; vel unica, non duæ, ut putant aliqui. nam ut dicimus *me hercule*, ita & *medius fidius*; ac ut oque per Herculem juratur: ut indicat Tertull. lib. de Idolo cap. 22. Festus vult ea voce significari *Jovis filium* id est *Herculem*, quod *Jovem* Græci Δία appellent; *fidium* autem apponi pro *filio*, quod sæpe antiqui pro L. litera D

ute-

jugibus vestris nunquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi hæc putatis, quæ patent, quæ nota sunt omnibus, quæ tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rempub. resque privatas omnium possideret. Quamobrem si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius, ADESTE, quæso, atque audite, cives: P. Clodium interfeci: ejus furores, quos nullis jam legibus, nullis judiciis frenare poteramus, hoc ferro, & hac dextera a cervicibus vestris repuli: per me unum effectum est, ut jus, æquitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent: esset vero timendum, quonam modo id factum ferret civitas: nunc enim quis est, qui non probet? qui non laudet? qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum reipublicæ profuisse, maxima lætitia populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omneis affecisse, & dicat, & sentiat? Nequeo vetera illa populi Romani quanta fuerint gaudia judicare. multas tamen jam summorum imperatorum clarissimas victorias ætas nostra vidit, quarum nulla neque tam diuturnam attulit lætitiam, nec tantam. Mandate hoc memoriæ, Judices. spero multa vos, liberosque vestros in republica bona esse visuros. in his singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio, nihil horum vos visuros fuisse. in spem maximam, &, quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc summo viro consule, compressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus & judiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quæ tenetis, privata, atque vestra, dominante homine furioso, quod jus perpetuæ possessionis habere potuissent? Non timeo, Judices, ne odio inimicitiarum mearum inflammatus, libentius hæc in illum evomere videar, quam verius. etenim etsi præcipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio, pene æqualiter versaretur odium meum. Non potest dici satis, nec cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, Judices. nempe hæc est quæstio de interitu P. Clodii. fingite animis (liberæ enim sunt cogitationes nostræ, & quæ volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quæ videmus;) fingite igitur cogitatione imaginem hujus conditionis meæ: si possim efficere, ut Milonem absolvatis; sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimuistis? quonam modo ille vos vivus afficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui

utebantur. Porro illud *me* quod in *medius fidius*, primum locum obtinet, nonnullis placet esse pronomen, pro ita me Deus fidius amet. Volunt alii denique, *me* esse adverbium, atque idem significare, quod *per*, unde *me hercule*, per Herculem. Vide Vossium lib. Etymol.

25. *Summorum*] Hac ætate extitere Sylla & Marius.

31. *Summo viro consule*] Pompeio.

47. *Quonam modo*] Argumentum a mino-

ea virtute, ea sapientia est, ut ea potuerit semper, quæ nemo præter illum: si is, inquam, potuisset, ut quæstionem de morte P. Clodii ferre, sic ipsum ab inferis excitare: utrum putatis facturum fuisse? etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis revocare, propter rempub. non fecisset. Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis: & de ejus nece lata quæstio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex nunquam esset. Hujus ergo interfector non esset etiam confitendo ab iis impetraturus, ne pœnam timeret, quos liberavisset? Græci homines deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quæ ego vidi Athenis? quæ aliis in urbibus Græciæ? quas res divinas talibus institutas viris? quos cantus? quæ carmina? prope ad immortalitatem, & religionem & memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem, non modo honoribus nullis afficietis, sed ad supplicium rapi etiam patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, & magno animo, & libenter, se fecisse libertatis omnium caussa: quod ei certe non confitendum modo fuisset, verum etiam prædicandum. Etenim si id non negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur: dubitaret id fateri, ex quo etiam præmia laudis essent petenda? nisi vero gratius putat esse vobis sui se capitis, quam vestri ordinis defensorem fuisse: cum præsertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores assequeretur amplissimos: sin factum vobis non probaretur, (quanquam qui poterat salus sua cuique non probari?) sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata [b] cecidisset; magno animo, constantique cederet ex ingrata civitate. nam quid esset ingratius, quam lætari cæteros, lugere eum solum, propter quem cæteri lætarentur? Quanquam hoc animo semper fuimus in patriæ proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque & invidiam nostram putaremus. nam quæ mihi contribuenda laus esset ipsi, cum tantum in consulatu meo pro vobis, ac liberis vestris ausus essem, si id, quod conabar, sine [c] maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? quæ mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non auderet, si periculum non timeret? Proposita invidia, morte, pœna, qui nihilo segnius rempub. defendit, is vir vere putandus est. Populi grati

[b] *fuisset.* [c] *periculo & invidia.*

minori, & enthymemata non solum ex comparatione, sed etiam a contrariis.

50. *Quæstionem*] Id est judicium, in quo habetur quæstio.

60. *Res divinas*] Intelligit statuas, monumenta, columnas, quæ in Deorum honorem erecta sunt.

61. *Religionem*] Iis habebantur ceremoniæ, quasi inter deos essent.

62. *Ultorem*] Milo interficiendo Clodio ultus est religionem, quam violavit ille cum in sacra bonæ Deæ se intulit.

80. *Ausus essem*] Loquitur de Catilinæ conjuratione a se oppressa.

est, præmiis afficere bene meritos de republica civeis: viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse pœniteat. Quamobrem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmetipsi: & si grata respublica esset, lætaretur: si ingrata, tamen in gravi fortuna, conscientia sua niteretur. Sed hujus beneficii gratiam, Judices, fortuna populi Romani, & vestra felicitas, & dii immortales sibi deberi putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam [d] vim cœlestem existimat, numenve divinum: quem neque imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec cœli, signorumque motus, nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque id, quod maximum est, majorum nostrorum sapientia; qui sacra, qui cæremonias, qui auspicia & ipsi sanctissimi coluerunt, & nobis suis posteris prodiderunt. Est, est profecto illa vis: neque in his corporibus, atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam quod vigeat, & sentiat, & non inest in hoc tanto naturæ, tam præclaro motu: nisi forte idcirco esse non putant, quia non apparet, nec cernitur: proinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua hæc ipsa agimus, ac dicimus, videre, aut plane qualis, aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis, ea est igitur; quæ sæpe incredibileis huic urbi felicitates, atque opes attulit: quæ illam perniciem exstinxit, ac sustulit; cui primum mentem injecit, ut vi irritare, ferroque lacessere fortissimum virum auderet, vinceretur que ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem & licentiam sempiternam. Non est humano consilio, ne mediocri quidem, Judices, deorum immortalium curâ res illa perfecta: religiones, mehercule, ipsæ, aræque, cum illam belluam cadere viderunt, commovisse se videntur, & jus in illo suum retinuisse. vos enim jam Albani tumuli, atque luci, vos, inquam, imploro, atque obtestor, vosque

[d] *naturam divinam.*

87. *Qua Ahala*] De eo dictum est, aliisque superius.

88. *Qua nosmetipsi*] Indicat conjurationis participes Lentulum, & Cethegum, quos Consul Senatûs decreto interfecit.

89. *Conscientia*] Nempe præclari sui facinoris.

90. *Fortuna populi Romani*] Plutarchus in lib. de fortuna Romanorum, eorum imperii initia & incrementa vi fortunæ facta esse scribit, eaque de causa plurima Fortunæ templa in urbe dedicata fuisse.

105. *Illam perniciem*] Perniciem appellat Clodium, quod suis sceleribus, & impietate Reipub. perniciem afferebat.

110. *Religiones*] Religiones vocat ipsas cæremonias, quibus in suis sacrificiis utebantur. Religiones autem à relegendo dictæ sunt. Unde qui diligenter observant, quæ ad cæremonias pertinent, religiosi dicuntur.

112. *Albani tumuli*] Vel colliculi sunt, & loci eminentiores in quibus aræ quibusdam numinibus dedicatæ fuerunt vel etiam sepulcra, & monumenta veterum Albanorum, qui ibi ante urbem conditam sepulti sunt.

113. *Luci*] Luci nemora opaca sunt, & densa, quæ numinibus consecrata censebantur, ut ex multis Virgilii locis licet colligere. Luci autem dicti sunt vel per antiphrasim, quod minime lu-

tuque Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ, & æquales, quas ille præceps amentia, cæsis prostratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis ᵃ molibus oppresserat: vestræ tum aræ, vestræ religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat: tuque ex tuo edito monte Latiali, sancte Jupiter, cujus ille lacus, nemora, finesque sæpe omni nefario stupro, scelere macularat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti: vobis illæ, vobis vestro in conspectu seræ, sed justæ tamen, & debitæ pœnæ solutæ sunt.

XVII. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicimus, ut ante ipsum sacrarium bonæ Deæ, quod est in fundo T. Sextii Galli, in primis honesti & ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, bonam Deam, cum prælium commisisset, primum illud vulnus acceperit, quo ᵃ teterrimam mortem obiret: ut non absolutus judicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem pœnam reservatus. Nec vero non eadem ira deorum hanc ejus satellitibus injecit ᵇ amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu, sine ludis, sine exsequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, ᶜ oblitus cruore & luto, spoliatus

ᵃ *ædificiis.* ᵃ *turpissimam.* ᵇ *furorem.* ᶜ *sordidus.*

cerent propter opacitatem, vel quod etiam cereis, & ignibus qui in Deorum honorem accendebantur, collucerent.

114. *Sacrorum pop. Rom. sociæ*] Illa sacra sacrificia sunt, quæ Latinis cum populo Romano communia fuerunt, & quæ olim à Tarquinio superbo instituta sunt; eadem illa sacra feriæ Latinæ dictæ sunt. celebrantur autem quotannis à Latinis civitatibus septem & quadraginta, quæ cum populo Rom. in Albanum montem conveniebant ad Taurum Jovi Latiali sacrificandum, cujus partem uniuscujusque civitatis populus accipiebat. Vide Dionys. Halicar. lib. 4.

118. *Latiali*] Id est Albano; quia mons ille in Latio fuit, ubi feriæ illæ Latinæ, de quibus supra, celebrabantur.

119. *Ille lacus*] Tres fuerunt lacus in Latio, unus Nemorensis, alter Juturnæ, tertius & omnium celeberrimus Albanus.

121. *Seræ*] Seras ait pœnas persolvisse Clodium, quia Dii tardi sunt ad puniendum.

2. *Sacrarium bonæ Deæ*] Prope eum locum in quo bonæ Deæ sacellum est, obvius Miloni Clodius factus est, ut refert Asconius, & vulneratus; quasi ipsa bona Dea violatæ à Clodio suæ religionis pœnas sumeret.

5. *Absolutus judicio illo*] Ob violatam illam religionem Clodius in judicium vocatus fuerat, à quo eum pecunia corrupti judices liberaverunt.

7. *Satellitibus*] Per illos satellites designat Sextum Clodium, & Munatium Plancum, & alios Clodianæ factionis homines.

8. *Sine imaginibus*] In funeribus imagines eorum, qui in familia claruerant, deferebantur.

Ib. *Sine cantu*] Tibiæ & cantus in funeribus apud Romanos adhibebantur; qui mos etiam apud Judæos usurpatus est.

Ib. *Sine ludis*] Gladiatorii ludi, qui funebres dicebantur, in funeribus clarorum virorum apud Romanos fieri soliti sunt, ut sanguine eorum manes placarentur.

Ib. *Exequiis*] Per exequias intelligitur ille comitatus hominum, qui funus prosequuntur.

Ib. *Sine lamentis*] Lamentum fletus est sive planctus, quem mulier, quæ *præfica* dicebatur, incipiebat, dum corpus cremaretur, cui reliqua turba respondebat simili lamentatione.

9. *Laudationibus*] Priusquam corpus ureretur, suscipiebatur mortui laudatio, quæ funebris oratio dicebatur.

Ib. *Sine funere*] Per funus exprimitur

atus illius supremi diei celebritate, quam concedere etiam inimici solent, ambureretur abjectus, non fuisse credo fas, clarissimorum virorum [d] formas illi teterrimo parricidæ aliquid decoris afferre, neque ullo in loco potius mortem ejus lacerari, quam in quo vita esset damnata. Dura mihi medius fidius jam fortuna populi Romani & crudelis videbatur, quæ tot annos illum in hanc rempubl. insultare videret, & pateretur. polluerat stupro sanctissimas religiones: senatûs gravissima decreta perfregerat: pecunia se palam à judicibus redemerat: vexarat in tribunatu senatum: omnium ordinum consensu pro salute reipublicæ gesta resciderat: me patria expulerat: bona diripuerat: domum incenderat: liberos, conjugem meam vexaverat; Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat: magistratuum, privatorumque cædeis effecerat: domum mei fratris incenderat: vastarat Etruriam: multos sedibus, ac fortunis ejecerat: instabat, urgebat; capere ejus amentiam civitas, Italia, provinciæ, regna non poterant; incidebantur jam domi leges, quæ nos nostris [e] servis addicerent; nihil erat cujusquam, quod quidem ille adamasset, quod

[d] *imagines.* [e] *libertinis.*

mitur funebris pompa, cum nempe accensis facibus cadaver efferebatur. Unde Virg. *Funereas rapuere faces.*

13. *Mortem lacerari*] Id est ejus cadaver semiustulatum à nocturnis canibus lacerari, ut dictum est.

Ib. *Vita esset damnata*] Multis Senatus-consultis Clodius confixus fuit.

16. *Sanctissimas religiones*] Id est cæremonias bonæ Deæ, de quibus sæpe dictum.

17. *Senatûs gravissima decreta*] Censuerat Senatus ejus morte violatas religiones esse expiandas, & de ejus sacrilegio habendam esse quæstionem; sed evasit judicium corruptis pecunia judicibus.

18. *Vexarat in tribunatu Senatum*] Tribunus contra Senatus authoritatem Gabinio & Pisoni provincias decrevit, ut perniciem Ciceronis mercaretur.

19. *Gesta resciderat*] Abrogavit Clodius omnia Senatus acta, cum exilium Ciceroni machinatus est propter interfectos Lentulum & Cethegum, aliosque conjurationis Catilinariæ socios; licet illud factum Senatus populusque Romanus approbasset.

20. *Bona diripuerat*] V. or. pro Dom. ad Pontif. circa medium.

Ib. *Liberos, conjugem*] Vide eandem orat. ad Pontifices.

21. *Cn. Pompeio bellum indixerat*] Non bellum quidem indixit Clodius Pompeio, sed eum interficere in insidiis voluit, cùm ea de causa servus cum sica, in templo Castoris comprehensus est.

Ib. *Magistratuum*] Non legitur Magistratus occidisse, sed tantum Sextium, Q. Fabricium, & M. Cispium ferro appetivisse.

22. *Cædeis effecerat*]. Cum de Cicerone revocando actum est, multi partim vulnerati sunt, partim elisi, partim occisi à Clodianis.

Ib. *Domum mei fratris incenderat*] Lib. 4. ad Att. epist. 3.

25. *Incidebantur*] Cogitabat Clodius, si Prætor esset, ut scribit Asconius, de hac lege ferenda, ut libertini in urbanis tribubus suffragia ferre possent, quod tantum ab ingenuis præstari poterat. Exitiosa in primis lex illa erat Reip. dabat enim illa occasionem tribunis plebis corrumpendi suffragia, & excitandarum seditionum contra Senatores, & optimates. Utitur vero hac voce, *incidebantur*, quia olim leges omnes in tabulis æneis signabantur.

non hoc anno suum fore putaret: obstabat ejus cogitationibus nemo, præter Milonem illum ipsum, qui poterat obstare: Cn. Pompeium novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur: Cæsaris potentiam, suam potentiam esse dicebat: bonorum animos etiam in [f] meo casu contempserat: Milo unus [g] urgebat. Hic dii immortales, ut supra dixi, mentem dederunt illi perdito, ac furioso, ut huic faceret insidias: aliter perire pestis illa non potuit: nunquam illum resp. suo jure esset ulta. Senatus, credo, prætorem eum [h] circumscripsisset. ne cum solebat quidem id facere in privato eodem hoc, aliquid profecerat. An consules in prætore coercendo fortes fuissent? primum, Milone occiso, habuisset suos consules; deinde quis [i] in eo prætore consul fortis esset, per quem tribunum, virum consularem crudelissime vexatum esse meminisset: omnia possideret, teneret: lege nova, quæ est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset. postremo, nisi eum dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effœminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie rempubl. nullam haberetis. An ille prætor, ille vero consul, si modo hæc templa, atque ipsa mœnia stare, eo vivo, tamdiu, & consulatum ejus exspectare potuissent, ille denique vivus, mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis satellitibus Sex. Clodio duce, curiam incenderit? quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius? vidimus templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo Romano concessam huic ordini, inflammari, exscindi, funestari? neque id fieri à multitudine imperita, (quanquam esset miserum id ipsum) sed ab uno, qui cum tantum ausus sit ultor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimum [l] abjecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus ever-

[f] *meo exilio.* [g] *resistebat.* [h] *coercuisset.* [i] *ei prætori.* [l] *intulit.*

28. *Cn. Pompeium*] Nolebat Clodio Pompeius obsistere, quia novo reditu erat in gratiam.

33. *Ut huic*] Miloni.

35. *Ne cum solebat quidem*] Sensus est, cum Senatus volebat coërcere Clodium privatum, nihil efficiebat; quid igitur efficere poterit, cum Prætor erit. est argumentum à minori.

37. *Habuisset suos consules*] Optabat Clodius Consules habere Hypsæum & Scipionem.

38. *Per quem tribunum*] Clodius Tribunus vexavit Ciceronem virum Consularem.

40. *Lege nova*] Multæ leges, quas tulisset Prætor Clodius, post ejus mortem inventæ sunt. Inter quas hæc fuit inventa, ut Rusticanæ tribus in Consulibus creandis: & libertini in tribubus urbanis jus suffragiorum haberent.

45. *Hæc templa*] Loquitur de foro, & de curia, ubi hæc oratio habebatur. Hostilia autem ab Hostilio rege à quo condita est, curia dicebatur, in qua erant rostra.

50. *Portum*] Reges & populi exteri ad senatum Rom. tanquam ad refugium confugiebant.

52. *Funestari*] Id dicit, quia in ea combustum est cadaver Clodii, quo curia & forum polluta sunt.

terat. Et sunt, qui de via Appia querantur, taceant de curia? Ecqui ab eo [a] spirante forum putent potuisse defendi, cujus non restiterit cadaveri curia? Excitate, excitate eum, si potestis, ab inferis: frangetis impetum vivi, cujus vix sustinetis furias insepulti? nisi vero sustinuistis eos qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro [b] volitarunt. Cædi vidistis populum Romanum, concionem gladiis disturbari, cum audiretur silentio M. Cœlius tribunus plebis, vir & in repub. fortissimus, & in suscepta causa firmissimus, & bonorum voluntati, & auctoritati senatûs deditus, & in hac Milonis sive invidia, sive fortuna, singulari, divina & incredibili fide.

[a] *vivo.* [b] *discurrerunt.*

56. *De via Appia querantur*] In via Appia occisus est Clodius.

61. *Falcibus*] Falces militares, non messorias intelligit. de quibus Vegetius.

62. *Cum audiretur M. Cœlius*] Cum Romam rediisset Milo nocte qua curia incensa est, Cœlius tribunus plebis, concione advocata eorum qui favebant Miloni, oratione exposuit omnia quæ scelerate à Clodio commissa sunt. Verum reliqui tribuni plebis cum armata multitudine in forum irrumpunt. Cœlium ipsum & Milonem interemissent, nisi servorum indumentis vestiti, fugâ consuluissent saluti. Multos cives trucidaverunt, eos præsertim qui habitu vestituque se divites ostendebant. Prætextu quærendi Milonem, multas domos invadunt, easque diripiunt. Ita Asconius, qui Cæcilium, non Cœlium legit.

64. *In suscepta caussa firmissimus*] Obstitit ille firmissime legibus Cn. Pompeii, quibus ferebat, ut in hac causa eodem die actor & reus orarent, ut actori horæ duæ, reo tres essent. Agebat videlicet Cœlius privilegium in Milonem ferri, & judicia præcipitari: & cum pertinacius legem ille vituperaret, eò processit iræ Pompeius, ut diceret, si coactus esset, armis se Rempublicam defensurum. Ita Asconius.

PERORATIO.

Tota hæc peroratio ad misericordiam comparata est.

XVIII. Sed jam satis multa de caussa: extra caussam etiam nimis fortasse multa. Quid restat? nisi ut orem, obtesterque vos, Judices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat: ego autem, repugnante hoc & imploro, & exposco. Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrymam aspexistis Milonis, si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem, ac non mutatam videtis, hoc ei minus parcere: atque haud scio an multo etiam sit adjuvandus magis. Etenim si in gladiatoriis pugnis, &

1. *Extra caussam*] Cicero vagatus est extra causam, cum tam fuse de Clodii vitiis & sceleribus dixit.

3. *Quam ipse non implorat*] Id dicit, ut placet judices, qui potuissent offendi, quod neque sordidatus venerit ad hoc judicium Milo, neque supplex ad eorum pedes deprecaturus acciderit.

insi-

infimi generis hominum conditione atque fortuna, timidos, & supplices, &, ut vivere liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus: forteis, & animosos, & se acriter ipsi morti offerenteis servare cupimus: eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? Me quidem, Judices, exanimant & interimunt hæ voces Milonis, quas audio assiduè, & quibus intersum quotidie. Valeant, inquit, valeant cives mei; sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet hæc urbs præclara, mihi patria carissima, [a] quoquo modo merita de me erit: tranquilla repub. cives mei (quoniam mihi cum illis non licet) sine me ipsi, sed per me tamen, perfruantur: ego cedam, atque abibo. si mihi republica bona frui non licuerit, at carebo mala: &, quamprimum [b] tetigero bene moratam, & liberam civitatem, in ea conquiescam. O frustra, inquit, suscepti mei labores! ô spes fallaces! ô cogitationes inanes meæ! ego, cum tribunus pleb. repub. oppressa, me senatui dedissem, quem exstinctum acceperam; equitibus Romanis, quorum vires erant debiles; bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abjecerant, mihi unquam bonorum præsidium defuturum putarem? Ego cum te (mecum enim sæpissime loquitur) patriæ reddidissem, mihi non futurum in patria putarem locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi equites Romani illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiæ voces? ubi denique tua, M. Tulli, quæ plurimis fuit auxilio, vox, & defensio? mihi ne ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest opitulari? Nec vero hæc, Judices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis. negat enim se, negat ingratis civibus fecisse, quæ fecerit: timidis, & omnia [c] circumspicientibus pericula, non negat. plebem, & infimam multitudinem, quæ, P. Clodio duce, fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vita vestra, suam se fecisse commemorat; ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret: nec timet, ne, cum plebem muneribus placarit, vos

[a] *sive me damnet, sive liberet.* [b] *pervenero.* [c] *providentibus.*

24. *Ego, cum tribunus plebis*] Respicit Cicero ad illud tempus quo ab exilio revocatus est; ad quem revocandum, non mediocrem operam tulit Sextius, qui tum tribunus erat: in quo consensit cum senatoribus, quibus fere semper tribuni plebis infensi fuerunt.

25. *Vires erant debiles*] Debiles fuerunt propter Clodium, à quo illi vexati sunt.

30. *Tui*] Cicero ex equestri ordine erat, ex quo ad senatorium transivit.

35. *Negat*] Excusat hic cives, quos non ingratos esse ait, sed timidos.

39. *Tribus patrimoniis*] Milo habuit tria patrimonia; paternum, maternum, & illud quod à C. Annio avo materno, à quo fuerat adoptatus, acceperat. Hæc autem omnia patrimonia largitionibus, & impensis ludorum impenderat: ob quas, ut ait Asconius, Milo postero die reus ambitus factus, absens damnatus est. sed has largitiones eo consilio à Milone factas esse ait Cicero in populum, ut divites à direptione liberaret.

non conciliarit meritis in rempublicam singularibus, senatus erga se benevolentiam temporibus his ipsis sæpe esse perspectam: vestras vero, & vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcunque cursum fortuna dederit, secum se ablaturum esse dicit. Meminit etiam sibi vocem præconis [d] modo defuisse, quam minime desiderarit: populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum. nunc denique, si hæc arma contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. Addit hæc, quæ certe vera sunt, FORTEIS ET SAPIENTEIS VIROS non tam præmia sequi solere recte factorum, quam ipsa recte facta: se nihil in vita, nisi præclarissime, fecisse: siquidem nihil sit præstabilius viro, quam periculis patriam liberare: beatos esse, quibus ea res honori fuerit à suis civibus: nec tamen eos miseros, qui beneficio civeis suos vicerint. Sed tamen ex omnibus præmiis virtutis, si esset habenda ratio præmiorum, amplissimum esse præmium gloriam: esse hanc unam, quæ brevitatem vitæ posteritatis memoria consolaretur: quæ efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus: hanc denique esse, cujus gradibus etiam homines in cœlum videantur ascendere. [e] De me inquit, semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla unquam obmutescet vetustas. quin hoc tempore ipso, cum omnes à meis inimicis faces invidiæ meæ subjiciantur, tamen omni in hominum cœtu, gratiis agendis, & gratulationibus habendis, & omni sermone celebramur. Omitto Etruriæ festos, & actos, & institutos dies: centesima [f] lux est hæc ab interitu P. Clodii: &, opinor, ultra quam fines imperii populi Romani sunt, non solum fama jam de illo, sed etiam lætitia peragravit. Quamobrem ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris & jam versatur, & semper habitabit nominis mei gloria. Hæc tu mecum sæpe, his absentibus: sed iisdem audientibus, hæc ego tecum, Milo. Te quidem, quod isto animo es, satis laudare non possum: sed quo est illa magis divina virtus, eo majore à te dolore divellor. Nec vero si mihi eripueris, reliqua est illa tamen ad consolandum querela, ut his irasci possim, à quibus tantum vulnus accepero. non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissi-

[d] *tantum.* [e] in me. [f] *dies.*

43. *Occursationes*] Id est, obvias salutationes, quæ honoris & benevolentiæ causa fiunt.

Ib. *Sermones*] Qui nempe de Milone absente circumferuntur.

45. *Vocem præconis*] Licet maxima pars suffragiorum in aliquem incumberet, neque posset in comitiis ignorari, quis consul esset designatus; tamen ille præconis voce renunciabatur, à quo laudibus efferebatur.

64. *Etruriæ festos*] Hæc regio plane inimica Clodio. Cum autem audivisset, eum à Milone interfectum fuisse, festos dies in honorem Milonis instituit.

74. *Non enim inimici mei*] Ait quod sibi amicissimi, hujus tanti mali erunt authores, quibus irasci, aut de iis queri lex amicitiæ vetat. Loquitur autem de judicibus, quos dixit sibi esse amicissimos.

mi:

mi: non male aliquando de me meriti, sed semper optime. Nullum unquam, Judices, mihi tantum dolorem [g] inuretis (etsi, quis potest esse tantus?) sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis; quæ si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis, cur non id [h] meo capite potius luitur, quam Milonis? Præclare enim vixero, si quid mihi acciderit prius quam hoc tantum mali videro. Nunc me una consolatio sustentat, quod tibi, O T. Anni, nullum à me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi: ego meum sæpe corpus & vitam objeci armis inimicorum tuorum: ego me plurimis pro te supplicem abjeci: bona, fortunas meas, ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli: hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua dimicatio capitis futura, deposco. Quid jam restat? quid habeo quod dicam: quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quæcunque erit tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo: vosque obsecro, Judices, ut vestra beneficia, quæ in me contulistis, aut in hujus salute augeatis, aut in ejusdem exitio occasura esse videatis. His lacrymis non movetur Milo: est quodam incredibili robore animi; exilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus: mortem naturæ finem esse, non pœnam. Sit hic ea mente, qua natus est. quid vos, Judices? quo tandem animo eritis? memoriam Milonis retinebitis, ipsum ejicietis? & erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quam hic, qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro republica sanguinem effudistis; vos in viri, & in civis invicti appello periculo, centuriones, vosque milites: vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis, & huic judicio præsidentibus, hæc tanta virtus ex hac urbe expelletur? exterminabitur? ejicietur? ô me miserum! ô me infelicem! revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos: ego te in patria per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Q. frater, qui nunc abes, [i] consorti mecum temporum illorum? me non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? at in qua caussa non potuisse? quæ est grata gentibus. à quibus non potuisse? ab iis, qui maxime P. Clodii morte acquierunt. quo deprecante? me. Quodnam concepi tantum scelus? aut quod in me tantum facinus ad-

[g] *inferetis.* [h] *mea morte.* [i] *socio meæ calamitatis.*

78. *Offendistis*] Id est, aliquid invenistis offensionis.

83. *Inimicitias potentium*] Tanta fuit Ciceronis in Milonem amicitia, ut neque Clodiani, neque Pompeius, qui infensus erat Miloni, deterrere eum potuerint ab hac Milonis defensione suscipienda.

84. *Armis*] Cicero semper adfuit Miloni in petitione consulatús, licet sæpius à Clodio armis fuerit Milo appetitus.

86. *Temporum*] Cicero significat, communicare secum omnes suas fortunas Milonem voluisse.

misi,

misi, Judices, cum illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, exstinxi? omnes in me, meosque redundant ex illo fonte dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut, inspectante me, expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati, mihi acerbiorem reditum esse, quam fuerit ille ipse discessus. Nam qui possum putare me restitutum esse, si [l] distrahor ab iis, per quos restitutus sum? Utinam dii immortales fecissent (pace tua, patria, dixerim: metuo enim ne scelerate dicam in te, quod pro Milone dicam pie) ut P. Clodius non modo viveret, sed etiam prætor, consul, dictator esset, ante quam hoc spectaculum viderem. O dii immortales! fortem, & à vobis, Judices, conservandum virum. Minime, inquit. immo vero pœnas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hiccine vir patriæ natus, usquam nisi in patria morietur? aut, si forte pro patria hujus vos [m] animi monumenta retinebitis, corporis in Italia nullum sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisquam sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum à vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit! hanc ingratam, si ejecerit! miseram, si amiserit! Sed finis sit. neque enim præ lacrymis jam loqui possum: & hic se lacrymis defendi vetat. vos oro obtestorque, Judices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, justitiam, fidem (mihi credite) is maxime probabit, qui in judicibus legendis optimum & sapientissimum quemque legit.

[l] *separor.* [m] *memoriam generositatis.*

111. *Illa indicia*] Catilinæ conjurationem indicat, qui urbem ferro flammaque delere constituerat.

112. *Ex illo fonte dolores*] Cicero ejectus in exilium à Clodio est, quia Lentulum & Cethegum, conjurationis socios, interfecerat in carcere: & quia Milo studuit, ut qui maxime, ut ab exilio Cicero revocaretur, hinc Clodiũ inter & Milonem odia gravissima exarserunt.

121. *Minime, inquit*] Inducit jam Milonem loquentem.

132. *Is probabit*] Pompeium significat, qui cum sapientissimos illos judices ex omnibus ordinibus selegerit, probabit eorum sententias. Id autem dicit, ut amoveat suspicionem odii, quo in Milonem Pompeius ferebatur.

PRO

PRO
M. MARCELLO.

ARGUMENTUM.

M. Claudius Marcellus civis Romanus & Consularis, singulari vir eruditione, cum in Consulatu ante annos quinque Cæsarem palam oppugnavisset, in dissensione civili fuit cum Pompeio, cum multis aliis Senatoribus. Confecto bello Cæsar victor multos ex inimicis suis, Pompeiique fautoribus in patriam, & pristinam dignitatem restituit. Cum autem in Senatu à L. Pisone mentio facta esset de Marcello, qui Mitylenas concesserat, C. Marcellus Claudii frater se supplex ad Cæsaris pedes abjecit cum universo Senatu rogante Marcelli reditum. Cæsar multa acerbe de eo questus est, ac se propter injurias & suspiciones, quibus in futurum carere non posset, suo jure contra illum uti posse; se tamen satis vel naturæ, vel gloriæ vixisse. Deinde præter omnium spem dixit se Senatui roganti de Marcello, ne ominis quidem causa negaturum. Itaque cum omnes ante Ciceronem rogati, gratias egissent Cæsari, Cicero rogatus, ei enim ab universo Senatu partes illæ fuerant demandatæ, omnium nomine hac oratione Cæsari gratias egit.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio anno urbis conditæ 707. C. Julio Cæsare tertium, M. Æmilio Lepido Consulibus.

PARTES

Tres habet; Exordium, Contentionem, & Perorationem.

GENUS.

Hæc oratio est in genere demonstrativo: tota enim versatur in laude Cæsaris.

STYLUS.

Stylus elegans est, ornatus, & aureo quodam orationis flumine temperatus.

EXORDIUM.

I. DIUTURNI silentii, P. C. quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundia, finem hodiernus dies attulit: [a] idemque initium, quæ vellem, quæque sentirem, meo pristino more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam, inauditamque clementiam, tantum in summa potestate rerum omnium [b] modum, tam denique incredibilem sapientiam, ac pene divinam tacitus nullo modo præterire possum. M. enim Marcello vobis, P. C. reique publ. reddito, non solum illius, sed meam etiam vocem & auctoritatem, & vobis & reipublicæ conservatam ac restitutam puto. Dolebam enim, P. C. ac vehementer

INTERPRETATIO.

[a] *loquendi pristino meo more ea quæ vellem, & quæ sentirem.* [b] *mediocritatem.*

NOTÆ.

1. *Diuturni silentii*] Diu siluerat Cicero propter illud bellum civile quod Pompeium inter & Cæsarem exarserat. alii enim in alias urbes se Senatores receperant; alii secuti fuerant Pompeium, ut ipse Cicero, cum multis è primoribus: quare Romæ nullus tunc Senatus habebatur. Deinde cum ipse à Cæsare restitutus esset, statuit, neque sententiam dixit in senatu.

Ib. *Patres Conscripti*] Ordinum varietatem intulit Romulus in suam civitatem. Idem enim senatum, idem equites instituit; sed qui neque Senatores neque Equites, essent, eos in tertio Plebis ordine reliquit. Senatores autem nominavit, quos ad Consultationes de Repub. advocavit, quòd senes fere & majores natu acciverit, ad quos de summâ Repub. referret, atque ex eorum authoritate omnia ageret quæ publice sibi suscipienda existimaret. Eosdem etiam Patres appellavit, nempe à curæ similitudine, ut scripsit in Catilinæ conjuratione Sallustius. Unde procedentibus temporibus Patres Conscripti nominati sunt, qui in Novum Senatum erant lecti: quamvis postremò usus obtinuerit, ut omnes Senatores uno Patrum Conscriptorum nomine vocarentur.

2. *Non timore aliquo*] id dicit ad conciliandam Cæsaris sibi benevolentiam: quid enim ab eo timere poterat, à quo tam humaniter exceptus est, præcipue cum illi obviam venit redeunti ex Asia in Italiam. ut enim Plutarchus scribit in Cicerone, non prius Cæsar Tullium ante alios sibi occurrentem vidit, quàm descenderit, salutaverit, cumque eo sole colloquens multa stadia processerit. Adde quod singulari clementia, & animi lenitate præditus est Cæsar.

Ib. *Partim dolore*] Prima causa sui silentii dolor fuit, quem ex absentia & casu Marcelli percipiebat, quod cum in eadem causa fuisset, qua Cicero, non in eadem fortuna jam esset: Cicero pristinæ dignitati redditus est, & M. relictus.

Ib. *Partim verecundia*] Verecundia metus est infamiæ. pudebat autem Ciceronem sine Marcello sententiam dicere in senatu.

11. *In eadem causa*] Sequutus fuerat Marcellus Pompeium cum Cicerone contra Cæsarem.

ange-

angebar, cum viderem, virum talem, qui in eadem caussa, in qua ego, fuisset, non in eadem esse fortuna: nec mihi persuadere poteram, nec fas esse ducebam, versari me in nostro veteri curriculo, illo æmulo, atque imitatore studiorum ac laborum meorum, quasi quodam socio à me, & comite distracto. Ergo & mihi, & meæ pristinæ vitæ consuetudinem, C. Cæsar, interclusam aperuisti, & his omnibus ad bene de omni republica sperandum, quasi signum aliquod sustulisti. Intellectum est enim mihi quidem in multis, & maxime in me ipso, sed paullo ante omnibus, cum M. Marcellum senatui, populoque Romano, & reipublicæ concessisti, commemoratis præsertim offensionibus, te auctoritatem hujus ordinis, dignitatemque reipublicæ tuis vel [c] doloribus, vel suspicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis anteactæ vitæ hodierno die maximum cepit, cum summo consensu senatus, tum præterea judicio tuo gravissimo & maximo. ex quo profectò intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, cum in accepto tanta sit gloria. Est vero fortunatus ille, cujus ex salute non minor pene ad omneis, quam ad illum ventura sit, lætitia pervenerit. Quod ei quidem merito atque optimo jure contigit. quis enim est illo aut nobilitate, aut probitate, aut optimarum artium studio, aut innocentia, aut ullo genere laudis præstantior? Nullius tantum est [d] flumen ingenii, nulla dicendi aut scribendi tanta vis, tantaque copia, quæ non dicam exornare,

[c] *iræ tuæ.* [d] *ubertas.*

13. *Veteri curriculo*] Intelligit senatum, ubi sæpe cum Marcello sententiam dixit; metaphora sumpta à ludis, in quibus currus agi solebant.

14. *Illo æmulo*] Marcellus orator fuit insignis, qui cum Cicerone de laude eloquentiæ certabat. cujus lib. de claris oratoribus laudes prosequitur.

15. *Comite distracto*] Longe Marcellus & Cicero à se invicem distracti erant, nam Romæ Cicero tum erat: Marcellus verò Mitylenis exulabat.

17. *Signum aliquod sustulisti*] Translatio à bello, in quo dum signum fit, spes affulget victoriæ; & Cæsar, restituto Cicerone, & Marcello, significat, se Rempublicam nolle evertere.

21. *Offensionibus*] M. Marcellus Consul contendit, ut Cæsari in Galliis bellum agenti successor mitteretur; isque exercitum statim dimitteret, vel hostis patriæ declararetur. In oratione prædonem appellavit; imo decurionem Novicomi, quo coloniam Cæsar deduxerat, virgis cecidit, ut civem eum non esse ostenderet, & ita Cæsaris factum improbaret, eique plagarum suarum vestigia ostenderet.

22. *Suspicionibus*] Suspicabatur Cæsar, sibi à Marcello mortem intentari.

Ib. *Ille*] Marcellus.

24. *Summo consensu Senatus*] Senatus universus postulavit à Cæsare, ut ab eo revocaretur Marcellus, & in pristinam suam dignitatem restitueretur.

27. *Ad illum ventura*] Indicat maximam percepturum lætitiam Marcellum, cum audiet in exilio se à Cæsare revocari.

29. *Nobilitate*] Licet Marcellorum gens plebeia fuerit, tamen honoribus illustrissima & nobilissima extitit, utpote in qua tres fuere Consules, quorum unusquisque consulatibus alter tribus functus est.

30. *Optimarum artium studio*] Commentationibus quotidianis se exercuisse Marcellum ait Cicero lib. de claris oratoribus: unde nulla ei oratoris virtus defuit.

sed

sed enarrare, C. Cæsar, res tuas gestas possit? tamen hoc affirmo, & hoc [c] pace dicam tua, nullam in his esse laudem ampliorem quam eam quam hodierno die consecutus es.

[c] *dicam cum tua venia.*

CONFIRMATIO.

Duas partes habet Confirmatio. In prima parte laudat Cæsaris clementiam. In secunda diluit suspiciones insidiarum.

PRIMA PARS CONFIRMATIONIS,

In quâ laudat Cæsaris clementiam.

II. Soleo sæpe ante oculos ponere, idque libenter [a] crebris usurpare sermonibus, omneis nostrorum imperatorum, omneis exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omneis clarissimorum regum res gestas cum tuis, nec contentionum magnitudine, nec numero [b] præliorum, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine bellorum posse conferri: nec vero disjunctissimas terras citius cujusquam passibus potuisse peragrari, quàm tuis,

[a] *sæpe dicere.* [b] *expeditionum.*

1. *Soleo sæpe ante oculos ponere*] Illustri distributione comparat res gestas à Cæsare, cum aliorum imperatorum victoriis, quas longe ait superasse.

2. *Nostrorum imperatorum*] Ante Cæsarem claruerunt armorum gloriâ, Scævola, Mutius, Cincinnatus, Camillus, Torquatus, Manlius, Curius, Fabius Maximus, Decius, Regulus, Marcellus, Scipiones, Catones, Paullus Æmilius, Pompeius.

Ib. *Exterarum gentium*] Præ cæteris istæ gentes fortissimæ omnium habitæ sunt Persæ, Macedones, Thebani, Locrenses, Galli.

3. *Potentissimorum populorum*] Potentissimi olim fuerunt, ante Romanos, Scythæ, Athenienses, Lacedæmonii.

Ib. *Clarissimorum regum*] Hi reges cæteros vicerunt nominis gloria: Pyrrhus Rex Epirotarum, Syphax, Jugurtha, Massinissa, Bocchus, Alexander, Mithridates.

4. *Numero præliorum*] Cæsar quinquagies cum hoste signa contulit. Vide Plinium. lib. 7. cap. 26. Et præter civiles victorias undecies centum & nonaginta duo millia hominum præliis occîdit.

5. *Nec varietate regionum*] Bellum gessit Cæsar in Hispania, Britannia, Gallia, Ægypto, Germania, Asia, Africa, & Græcia. Pompeium in Africa ad Pharsaliam vicit, Ptolemæum in Ægypto, Pharnacem filium Mithridatis in Ponto, Scipionem & Jubam in Africa, Pompeii filios in Hispania.

Ib. *Nec celeritate conficiendi*] In Commentariis Cæsaris hoc de se frequenter ait: *Celerius opinione, hoc aut illud Cæsar fecit.* Et de Pharnace à se superato, *Veni, vidi, vici.*

6. *Disjunctissimas terras*] Vicit in Germania & Africa.

non dicam cursibus, sed victoriis [c] illustratæ sunt. Quæ quidem ego nisi ita magna esse fateor, ut ea vix cujusquam mens, aut cogitatio capere possit, amens sim. sed tamen sunt alia majora. Nam bellicas laudes solent quidam extenuare verbis, easque detrahere ducibus, communicare cum militibus, ne propriæ sint imperatorum. & certe in armis, militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus, multum juvant. maximam vero partem quasi suo jure fortuna sibi vindicat, & quidquid est prospere gestum, id pene omne ducit suum. At vero hujus gloriæ, C. Cæsar, quam es paullo ante adeptus, socium habes neminem; totum hoc quantumcunque est, quod certe maximum est, totum est, inquam, tuum. nihil ex ista laude centurio, nihil præfectus, nihil cohors, nihil turma

[c] *nobilitatæ.*

8. *Cursibus*] Hyperbole egregia: vix enim quis has regiones posset cursibus peragrare.

10. *Sunt alia majora*] Intelligit clementiam, quæ omnibus victoriis & rebus bellicis videtur anteponenda; quia tota est clementia Cæsaris: at victoriæ & res bellicæ ipsi sunt cum reliquis belli ducibus & militibus communes; unde sumunt nonnulli occasionem eas extenuandi.

13. *Imperatorum*] Imperator dictus est, qui suis auspiciis exercitum ducebat, & aliquot hostium millia in acie ceciderat. Suetonius scribit, Julium Cæsarem imperatoris prænomen perpetuum, & cognomen Patris patriæ à Senatu accepisse.

Ib. *Et certe in armis*] Causas profert, ex quibus victoria efficitur.

14. *Commeatus*] Per commeatum intelligit ea omnia quæ exercitui vel instruendo, vel alendo prorsus necessaria sunt.

15. *Fortuna*] Fortuna maxime in bellis anceps dicitur. quid enim victoria incertius?

17. *At vero hujus gloriæ*] Apponit dissimilitudinem, qua ostendit laudem clementiæ sibi propriam Cæsarem vindicare, restituendo Senatui Marcellum, quia ipsi unica est, nec communis cum aliis.

20. *Centurio*] Vegetius lib. 2. cap. 8. dicit fuisse *Centuriones, qui singulas centurias curabant, qui nunc centenarii nominantur.* Centurio vero equitum est. & præfectus peditum dux.

Ib. *Nihil præfectus*] Præfecti varii fuerunt, alii legionis, qui proprie judicabant & qui absentibus legatis, tanquam ipsorum Vicarii potestatem maximam retinebant. alii castrorum, ad quos castrorum positio, valli & fossæ destinatio pertinebat. Alii Annonæ, qui curabant Annonam, & ut equi & vestes semper militibus paratæ essent.

Ib. *Cobors*] Modestus & Vegetius in una legione Cohortes decem fuisse scribunt, quarum prima & numero & dignitate militum cæteris præstabat. Hæc autem suscipiebat Aquilam, quæ præcipuum Romanorum vexillum erat. Hæc habebat pedites mille centum & quinque, cum equitibus loricatis centum triginta duobus, & Cohors milliaria dicebatur, & princeps totius legionis erat, à qua, cum ad pugnam veniendum erat, prima acies instruebatur. 2. Secunda Cohors habebat pedites 555. & equites 66. & quinquagenaria dicebatur. Tertia tot numerabat pedites, & equites: in qua validiores probabantur, quia in media erat acie. Quarta pedites 600. & equites 66. Tot in quinta numerabantur: Sed strenuos quosque milites exigebat, quia sicut prima Cohors dextrum, sic illa sinistrum cornu tenebat. quinque porro illæ Cohortes in prima acie stabant.

Sexta Cohors habebat pedites 555. equites 66. illa autem in secunda acie post Aquilam ordinabatur. Septima pedites 555. cum equitibus 56. in secunda acie media consistebat. In octava, nona, & decima totidem erant milites.

turma [d] decerpit. quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina Fortuna in istius se societatem gloriæ non offert: tibi cedit: tuam esse totam, & propriam fatetur. nunquam enim temeritas cum sapientia commiscetur, nec ad consilium casus admittitur. Domuisti genteis immanitate barbaras, multitudine innumerabileis, locis infinitas, omni copiarum genere abundanteis. sed tamen ea vicisti, quæ & naturam, & conditionem ut vinci possent, habebant. nulla est enim tanta vis, tanta copia, quæ non ferro, ac viribus debilitari, frangique possit. animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute præstantem, non modo extollere jacentem, sed etiam amplificare ejus pristinam dignitatem: hæc qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum Deo judico. Itaque, C. Cæsar, bellicæ tuæ laudes celebrantur illæ quidem non solum nostris, sed pene omnium gentium literis atque linguis: neque [e] ulla unquam ætas de tuis laudibus conticescet. Sed tamen ejusmodi res, nescio quomodo, etiam dum audiuntur, aut dum leguntur, obstrepi clamore mili-

[d] *assumit.* [e] *ullum tempus.*

Hæc ultima in secunda acie sinistrum cornu possidebat. Licet illæ majores & præcipuæ legionis partes fuerint, nullæ tamen primis Romanorum temporibus extitere, ut Vegetius ait, cum nulla earum apud Livium mentio fiat. quare vulgo plerique credunt à Mario primum cohortes institutas fuisse.

21. *Turma*] Turma hinc dicta est, quod terdenis equitibus conflabatur. dividebatur autem in decurias, quæ nomen hinc traxit, quod decem equites unaquæque contineret.

23. *Temeritas*] Temeritas audacia sine consilio dicitur. in bellis autem sæpe temeritas & fortuna dominantur: at in clementia minime, tota enim ab animi consilio proficiscitur.

24. *Domuisti*] Redit Cicero ad enumerationem populorum, quos Cæsar superavit, adhibitaque comparatione cum venia quam Marcello dedit, longe hanc omnibus aliis præstantiorem suæ clementiæ victoriam extollit.

25. *Barbaras*] Tales fuerunt Afri, Ægyptii, Britanni, Galli, Germani, Sarmatæ. Dicuntur autem illi populi immanitate barbari, vel propter morum feritatem, vel corporis magnitudinem.

Ib. *Multitudine innumerabiles*] Legitur Cæsarem in sola Gallia vicisse populos quadringentos. sed nota per tot illos populos, eos nominari, qui ab urbe aliqua, vel breviori aliquo regionis tractu denominabantur, quales bene multi erant, in qualibet nunc Galliæ provincia.

Ib. *Locis infinitas*] Varias nationes in variis orbis partibus vicit Cæsar, ut dictum est superius.

26. *Copiarum genere*] Præ cæteris populis qui victi sunt à Cæsare, ditissimi fuere Galli, Alexandrini, & Hispani.

27. *Vinci possent*] Vicit Cæsar populos, qui vinci quidem, sed non sine maxima difficultate poterant. Neque enim omnino insuperabiles fuerunt.

29. *Animum vincere*] Redditio est dissimilitudinis. Nam si vincere, quæ non facile vincuntur, gloriosum est, longe est gloriosius animum vincere, &c.

30. *Adversarium*] Marcellum nempe, qui Philosophiæ studio vir fuit eximius.

Ib. *Virtute*] Vulgo nomine virtutis Romani intelligunt fortitudinem, quæ cum reliquis suum virtutis nomen communicat.

37. *Obstrepi clamore*] Obstrepi id est acclamatione probari. Solebant enim illi veteres, sive quæ belli, sive quæ domi res male vel bene gessæ videbantur, acclamatione vel probare, vel impro-

militum videntur, & tubarum ſono. At vero cum aliquid clementer, manſuete, juſte, moderate, ſapienter factum, in iracundia præſertim, quæ eſt inimica conſilio, & in victoria, quæ natura inſolens & ſuperba eſt, aut audimus, aut legimus; quo ſtudio incendimur, non modo in [f] geſtis rebus, ſed etiam in fictis? ut eos ſæpe, quos nunquam vidimus, diligamus. Te vero, quem præſentem intuemur, cujus mentem ſenſuſque, & [g] os cernimus, ut, quidquid belli fortuna reliquum reipub. fecerit, id eſſe ſalvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus ſtudiis proſequemur? qua benevolentia complectemur? parietes medius fidius, C. Cæſar, ut mihi videtur, hujus curiæ tibi gratias agere geſtiunt, quod brevi tempore futura ſit illa auctoritas in his majorum ſuorum, & ſuis ſedibus. Equidem cum C. Marcelli, viri optimi, & [h] commemorabili pietate ac virtute præditi lacrymas modo vobiſcum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoria [i] effodit. quibus tu etiam mortuis, M. Marcello conſervato, dignitatem ſuam reddidiſti, nobiliſſimamque familiam, jam ad paucos redactam, pene ab interitu [l] vindicaſti.

III. Hunc tu igitur diem tuis maximis, & innumerabilibus gratulationibus jure antepones. hæc enim res unius eſt propria Cæſaris; cæteræ, duce te, geſtæ, magnæ illæ quidem, ſed tamen multo, magnoque comitatu: hujus autem rei tu idem es & dux, & comes: quæ quidem tanta eſt, ut trophæis, monumentiſque tuis non ulla unquam allatura ſit finem ætas. nihil enim eſt opere, aut manu factum, quod aliquando non conficiat, & conſumat vetuſtas. at vero hæc tua juſtitia, & lenitas animi floreſcet quotidie magis, ita

[f] *rebus veris.* [g] *vultum.* [h] *commemoranda.* [i] *vulneravit.* [l] *liberaſti.*

probare. Nota vero quod illa vox *obſtrepi* paſſive ſumpta inſolens ac parum uſitata ſit.

44. *Quidquid belli*] Hic locus ab Ennio deſumptus eſt qui ſic cecinit, quorum virtuti belli fortuna pepercit. Id eſt, qui in bello non interierunt.

47. *Parietes*] Tranſlatio à rebus animatis, ad res inanimatas, quibus ſenſus ad lætitiam ſignificandam conceditur.

Ib. *Medius fidius*] De hoc dictum eſt pro Milone, parag. xvi. not. ad l. 8.

49. *Illa auctoritas*] Reſtituto Marcello à Cæſare reſtituitur priſtina Senatûs authoritas; quæ tempore bellorum civilium plane jacuerat.

50. *C. Marcelli*] Loquitur de Marcello fratre qui ſupplex ad Cæſarem venit, ut pro hoc Marcello deprecaretur.

1. *Hunc tu igitur diem*] Laudat Cæſarem à proprio clementiæ ſuæ facto, quod victoriis anteponendum eſt, quia multos comites victoriarum habet, nullos vero clementiæ, quæ ipſi tota eſt.

Ib. *Tuis gratulationibus*] Ante bella civilia pro rebus feliciter geſtis in Gallia dierum 25. gratulationes ſeu ſupplicationes Cæſari decreta ſunt, quod nulli ante contigerat, ut ipſe ait lib. 2. bell. civil. & confectis bellis civilibus dierum 40. ut Dio refert lib. 2.

5. *Trophæis*] De his dictum orat. in Piſonem paragr. xv. not. ad l. 34.

Ib. *Monumentiſque*] Monumentum generaliter res eſt memoriæ cauſa in poſterum prodita, in qua ſi corpus inferatur, fiet ſepulcrum; ſi nihil erit, monumentum memoriæ cauſa factum eſt.

8. *Hæc tua juſtitia, & lenitas*] U-

ta ut, quantum operibus tuis diuturnitas detrahet, tantum afferat laudibus. Et cæteros quidem omneis victores bellorum civilium jam ante æquitate & misericordia viceras, hodierno vero die te ipsum vicisti. Vereor, ut hoc, quod dicam, non perinde intelligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio: ipsam victoriam vicisse videris, cum ea ipsa, quæ illa erat adepta, victis remisisti. nam cum ipsius victoriæ conditione, jure omnes victi occidissemus, clementiæ tuæ judicio conservati sumus. recte igitur unus invictus es, à quo etiam ipsius victoriæ conditio, visque devicta est. Atque hoc C. Cæsaris judicium, P. C. quam late pateat, attendite. omnes enim, qui ad illa arma fato sumus nescio quo reipublicæ misero, funestoque compulsi, etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, à scelere certe liberati sumus. nam cum M. Marcellum deprecantibus vobis reipublicæ conservavit, memet mihi, & item reipublicæ nullo deprecante, reliquos amplissimos viros, & sibi ipsis, & patriæ reddidit: quorum & frequentiam, & dignitatem hoc ipso in [a] consessu videtis: non ille hosteis induxit in curiam, sed judicavit, à plerisque ignoratione potius, & falso atque inani metu, quam cupiditate aut crudelitate civile bellum esse susceptum. quo quidem in bello semper de pace agendum, audiendumque esse putavi; semperque do-

[a] *Senatu.*

traque hæc virtus Cæsaris elucet in moderatione animadvertendi.

9. *Operibus tuis*] Intelligit illa monumenta & trophæa, quæ opere & manu Cæsari erecta sunt.

10. *Omneis victores bellorum civilium*] Victores illi bellorum civilium fuêre Sylla, Marius, Octavius, Cinna, qui non contenti effuso civium sanguine in bellis, post victoriam multum iterum effuderunt.

11. *Te ipsum vicisti*] Vicit semetipsum Cæsar, cum odio deposito, quo in Marcellum exarserat, ei pepercit.

13. *Ipsam victoriam vicisse videris*] Ait Cicero Cæsarem vicisse victoriam, vel quia veniam eis concessit, in quos victoriæ jure animadvertere poterat, vel quia se victorem clementia & lenitate animi vicit.

18. *Atque hoc Cæsaris judicium*] Judicium exprimit, quo Marcellus à Cæsare restitutus est.

19. *Ad illa arma fato*] Ut illos excuset, qui arma Pompeii secuti sunt, fato causam adscribit, cui parere necessariò oportuit, juxta mentem illius temporis philosophorum, qui bellorum civilium discordias plerumque fato tribuebant, ut videre est apud Horatium Epod. 7. *Sic est, acerba fata Romanos agunt.*

20. *Erroris humani*] Excusat eos qui contra Cæsarem à Pompeio steterunt, quod arbitrarentur in fraudem inducti, cum aliquid contra Remp. moliri, cum unice Rempub. & suam dignitatem conservare, ac tueri conaretur.

22. *Memet mihi*] Cicero primum sequutus fuerat Pompeium contra Cæsarem, sed se restitutum putavit, cum Marcellum vidit Reipub. redditum: quin & omnes alii sese restitutos quoque putaverunt. quare omnes animum resumpserunt, atque iterum Reipub. consulere cœperunt.

25. *Non ille*] Ostendit judicium Cæsaris ex effectis & signis. Fuit autem judicium: quod putabat Cæsar eos non ex malitia, sed ex ignorantia peccasse, quia eos restituit in Senatum: quos nunquam restituisset, si eos hostes judicasset.

28. *Semper de pace agendum*] Semper pacis auctor fuit Cicero. Unde lib. Epist. 1. ad Att. *Pacem hortari non desisto, quæ vel injusta utilior est, quàm justissimum bellum in civibus.*

lui, non modo pacem, sed orationem etiam civium pacem efflagitantium repudiari. Neque enim ego illa, nec ulla unquam secutus sum arma civilia, semperque mea consilia pacis, & togæ socia, non belli, atque armorum fuerunt. hominem sum secutus privato officio, non publico: tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit, ut nulla non modo [b] cupiditate, sed ne spe quidem, prudens & sciens, tanquam ad interitum ruerem voluntarium. Quod quidem meum consilium minime obscurum fuit. nam & in hoc [c] ordine integra re, multa de pace dixi: & in ipso bello eadem etiam cum [d] capitis mei periculo sensi. Ex quo nemo erit tam injustus rerum [e] æstimator, qui dubitet, quæ Cæsaris voluntas de bello fuerit: cum pacis auctores conservandos statim censuerit, cæteris fuerit iratior. Atque id minus mirum videretur fortasse tum, cum esset incertus exitus, & anceps [f] fortuna belli. qui vero victor, pacis auctores diligit, is profecto declarat, se maluisse non dimicare, quam vincere. Atque hujus quidem rei M. Marcello sum testis. nostri enim sensus, ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant. quoties ego eum, & quanto cum dolore vidi, cum insolentiam certorum hominum, tum etiam ipsius victoriæ ferocitatem extimescentem? Quo gratior tua liberalitas, C. Cæsar, nobis qui illa vidimus, debet esse. non enim jam caussæ sunt inter se, sed vi-

ctoriæ

[b] *ambitione.* [c] *senatu.* [d] *vita meæ.* [e] *judex.* [f] *victoria dubia.*

30. *Repudiari*] Cæsar pacis cupidus fuit, Cicero suasor, hanc Pompeius semper repudiavit.

33. *Grati animi fidelis memoria*] Beneficio Pompeii revocatus fuerat ab exilio Cicero, unde eum Cicero sequutus est non odio Cæsaris, sed ut ait lib. 7. Epist. Fam. 3. *quia veritus sum deesse Pompeii saluti, cum ille aliquando non defuisset meæ.*

35. *Ad interitum ruerem voluntarium*] De Pompeii victoria nunquam bene Cicero ominatus est. Primum quia neque magnas copias, neque bellicosas: deinde excepto duce, paucisque principibus, reliquos in bello rapaces, & in oratione crudeles: deinde amplissimorum virorum æs alienum, nihil denique boni præter ipsam causam Pompeii invenit. Pompeius signa tyrone & collectitio exercitu cum Cæsaris legionibus robustissimis contulit. victus turpissime, amissis etiam castris solus fugit. Hæc Cicero scribit Mario lib. 7. Epist.

37. *Integra re*] Id est nondum divisa Repub. bellis illis civilibus.

38. *Ex quo*] Conclusio totius argumenti superioris, quam sic informat. is pacem amavit, qui præcipue pacis auctores conservavit, sed me pacis auctorem Cæsar conservavit, igitur pacem amavit.

46. *Insolentiam certorum hominum*] Certos dicit, quasi odiosum esset eos appellare, sed inter eos potissimum fuere L. Lentulus, L. Domitius Ænobarbus, Curius, Antonius, qui bellum suadebant pacis conditionibus repudiatis.

47. *Ferocitatem extimescentem*] Hic videtur indicare fuisse utilius Cæsarem, quàm Pompeium vicisse, propter eorum crudelitatem & cupiditatem, qui cum Pompeio erant.

49. *Non enim caussæ*] Sæpe Cicero cum multis historicis ac præcipue Velleio Paterculo l. 2. Pompeii causam multo meliorem fuisse asseverat. Verum hic non agitur de causa, sed de victoria; nam victoria Cæsaris longe moderatior extitit, quam quæ à Pompeio

ctoriæ comparandæ. Vidimus tuam victoriam prœliorum exitu terminatam, [g] gladium vagina vacuum in urbe non vidimus. quos amisimus civeis, eos Martis vis perculit, non ira victoriæ; ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Cæsar ab inferis excitaret; quoniam ex eadem acie conservat quos potest. Alterius vero partis, nihil amplius dicam, quam id, quod omnes verebamur, [h] nimis iracundam futuram fuisse victoriam. quidam enim non modo armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur; nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant: [i] ut mihi quidem videantur dii immortales, etiam si pœnas à populo Romano ob aliquod delictum expetiverint, qui civile bellum tantum, & tam luctuosum excitaverunt, vel placati jam, vel etiam satiati aliquando omnem spem salutis ad clementiam victoris, & sapientiam contulisse. Quare gaude tuo isto tam excellenti bono, & fruere cùm fortuna, & gloria, tum etiam natura, & moribus tuis: ex quo quidem maximus est fructus, jucunditasque sapienti. cætera cùm tua recordabere, etsi persæpe virtuti, tamen plerumque felicitati tuæ congratulabere; de nobis, quos in repub. tecum simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis, toties de incredibili liberalitate, toties de singulari sapientia tua cogitabis, quæ non modo summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere. tantus est enim splendor in [l] laude vera, tanta in magnitudine animi, & consilii dignitas, ut hæc à virtute donata, cæ-

[g] *vaginam vacuam gladio.* [h] *ferociorem.* [i] *ita ut.* [l] *virtute.*

peio fuisset relata, propter eorum superbiam & ferocitatem, quos secum habebat.

50. *Vidimus*] Probat ab effectu moderationem Cæsarianæ victoriæ, quia post eam nemo occisus est, sed suis hostibus pepercit Cæsar.

52. *Eos Martis vis perculit*] Si qui ceciderunt in victoria Cæsaris, ceciderunt illi armati. Non vero post prælium & victoriam interfecti sunt, ulciscente se victore.

55. *Alterius vero partis*] A parte Pompeii si stetisset victoria, plena illa fuisset crudelitatis; Pompeiani enim eos pro hostibus habebant, qui secum unà non essent, etiam si sequuti Cæsarem non essent. at Cæsar eos tantum oppugnabat, qui contra essent armati, ut dicetur in Ligariana. & patet ex Epist. 9. ad Marcellum hunc lib. 4. ad Fam.

57. *Otiosis*] Otiosos hic dicit, qui neutrius partis fuerunt.

62. *Ad clementiam victoris*] Mirifice hic adulatur Cæsari. Ait enim divina providentia factum esse, ut clementi victori victoria concederetur, tum ut populum Rom. ulcisceretur, tum ut Cæsaris clementiam dii nobilitarent.

63. *Excellenti bono*] Vocat Cæsaris clementiam bonum excellens.

65. *Cætera cùm recordabere*] Id est omnes victorias à te relatas, & populos subactos.

70. *Summa bona*] Summum & solum differunt; summum enim bonum in comparatione eorum dicitur, quæ minora sunt. Solum bonum sine comparatione dicitur. Alludit autem ad Peripateticorum, & Stoicorum dogmata. Peripatetici summum bonum in animi, corporis & fortunæ bonis, Stoici vero in una virtute collocabant.

72. *Donata*] Quæ donantur à virtute, non possunt eripi, quia virtus æterna est.

tera à fortuna commodata esse videantur. Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate præsertim, aut pravitate aliqua lapsis, sed [m] opinione officii, stulta fortasse, certe non improba, & specie quadam reipublicæ. non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt: contraque summa laus, quod plerique minime timendum fuisse senserunt.

[m] *errore.*

73. *Commodata*] Quæ commodantur, dantur tantum ad tempus, quia fluxa est fortuna, & caduca.

76. *Specie quadam Reipub.*] Credebant videlicet, qui Pompeium sequuti sunt, id ab eis exigere Reipub. conservandæ dignitatem; quia eam à Cæsare censebant oppugnari.

77. *Si te aliqui timuerunt*] Qui cum Pompeio fuerunt, timuerunt Cæsarem.

Ib. *Plerique*] Judicarunt fere omnes nihil post victoriam pertimescendum esse à Cæsare, cognita tanta illa clementia sua, & mansuetudine in condonandis injuriis.

SECUNDA PARS,

In quâ diluit insidiarum suspiciones.

IV. Nunc vero venio ad gravissimam querelam, & atrocissimam suspicionem tuam: quæ non tibi ipsi magis, quam cùm omnibus civibus, tum maxime nobis, qui à te conservati sumus, [a] providenda est. quam etsi spero esse falsam, nunquam tamen verbis extenuabo. tua enim cautio, nostra cautio est: ut, si in alterutro peccandum sit, malim videri nimis timidus, quam parum prudens. Sed quisnam est iste tam demens, qui scilicet tibi insidiaretur? de tuisne? tametsi qui magis sunt tui, quam quibus tu salutem insperantibus reddidisti? an ex eo numero, qui una tecum fuerunt? non est credibilis tantus in ullo furor, ut, quo duce omnia summa sit adeptus, hujus vitam non anteponat suæ. At si tui nihil cogitant sceleris: cavendum est, ne quid inimici. qui? omnes enim qui fuerunt, aut sua pertinacia vitam amiserunt, aut tua misericordia retinuerunt: ut aut nulli supersint de inimicis, aut qui superfuerunt, amicissimi sint. Sed tamen cum in animis hominum tantæ latebræ

[a] *cavenda.*

1. *Ad gravissimam querelam*] Cum se abjecit Marcelli frater Marcellus ad pedes Cæsaris, de ejusdem Marcelli acerbitate graviter conquestus est Cæsar, dixitque se aliquid ab eo insidiarum metuere.

5. *Tua enim cautio*] Dicit Cicero quod si diligenter sibi caverit Cæsar omnibus quoque eadem opera cavebit, & si illi aliquid mali acciderit, omnibus id quoque accidet.

Ib. *In alterutro*] In timore nempe, vel securitate.

sint, & tanti recessus, augeamus sane suspicionem tuam, simul enim augebimus & diligentiam. nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in repub. tam nihil unquam nec de sua, nec de communi salute cogitans, qui non intelligat tua salute contineri suam? & ex unius tui, vitam pendere omnium? Equidem de te dies nocteisque, ut debeo, cogitans, casus duntaxat humanos & incertos eventus valetudinis, & naturæ communis fragilitatem extimesco; doleoque cùm respublica immortalis esse debeat, eam in unius mortalis anima consistere. si vero ad humanos casus, incertosque eventus valetudinis, sceleris etiam accedat, insidiarumque consensio: quem deum, etiam si cupiat, opitulari posse reipublicæ credamus? Omnia sunt excitanda tibi, C. Cæsar, uni, quæ jacere sentis belli ipsius impetu, quod necesse fuit, perculsa atque prostrata; constituenda judicia, revocanda fides, comprimendæ [b] libidines, propaganda soboles: omnia quæ dilapsa jam fluxerunt, severis legibus [c] vincienda sunt. Non fuit recusandum in tanto civili bello, tantoque animorum ardore, & armorum, quin quassata respublica, quicunque belli eventus fuisset, multa perderet & ornamenta dignitatis, & præsidia stabilitatis suæ: multaque uterque dux faceret armatus, quæ idem togatus fieri prohibuisset. quæ quidem nunc tibi omnia belli vulnera curanda sunt, quibus præter te mederi nemo potest. Itaque illam tuam præclarissimam, & sapientissimam vocem invitus audivi; satis te diu vel naturæ vixisse, vel gloriæ. satis, si ita vis, naturæ fortasse: addo etiam, si placet, gloriæ; at, quod maximum est, patriæ certe parum. Quare omitte, quæso, istam doctorum hominum in contemnenda morte prudentiam. noli nostro periculo sapiens esse. sæpe enim venit ad aureis meas, te idem istud nimis crebro dicere, satis te tibi vixisse. cre-

[b] *improbitates.* [c] *firmanda.*

27. *Omnia sunt excitanda tibi*] Hic Cicero hortatur Cæsarem, ut Reipublicæ formam & dignitatem, restituat, quæ bellis civilibus tota jacuerat.

29. *Fides*] Id est creditæ pecuniæ solutio.

30. *Propaganda soboles*] Translatio sumpta à plantis. Curabant diligentissime Romani, ut soboles augeretur, ut civium multitudinem haberent.

33. *Quicunque belli eventus fuisset*] Sive Pompeius vicisset, sive Cæsar.

35. *Togatus*] Toga insigne fuit pacis.

36. *Belli vulnera*] Intelligit incommoda, quæ bellorum civilium tempore passa fuit Respub.

37. *Itaque illam tuam*] Venit ad secundam illam partem orationis quam habuit Cæsar in Senatu, ubi postquam conquestus est de Marcelli acerbitate, & de suspicione insidiarum, dixit demum vixisse se satis. hanc vero propositionem Cicero refellendam suscipit.

38. *Vel naturæ vixisse*] Jam quinquagesimum quartum ætatis annum agebat Cæsar.

41. *Istam doctorum hominum*] Non est dubium quin hic de Stoicis Philosophis loquatur, qui de contemnenda morte acriter disputant.

43. *Te tibi vixisse*] Suetonius cap. 86. in Julio refert Cæsarem suspicionem quibusdam suorum reliquisse, neque voluisse se diutius vivere, neque curasse, quod valetudine minus prospera uteretur.

do: sed tum id [d] audirem, si tibi soli viveres, aut si tibi etiam soli natus esses. nunc, cum omnium salutem civium, cunctamque rempublicam res tuæ gestæ complexæ sint, tantum abes à perfectione maximorum operum, ut fundamenta, quæ cogitas, nondum jeceris. Hic tu [e] modum tuæ vitæ non salute reipublicæ, sed æquitate animi definies? quid, si istud ne gloriæ quidem tuæ satis est? cujus te esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis. Parumne igitur, inquies, gloriam magnam relinquemus? immo vero aliis, quamvis multis, satis: tibi uni parum. quidquid enim est, quamvis amplum sit, id certe parum est tum cum est aliquid amplius. Quod si rerum tuarum immortalium, C. Cæsar, hic exitus futurus fuit, ut, devictis adversariis, rempublicam in eo statu relinqueres, in quo nunc est: vide quæso, ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura, quam gloriæ. si quidem gloria, est illustris ac pervagata multorum & magnorum vel in suos cives, vel in patriam, vel in omne genus hominum fama [f] meritorum. Hæc igitur tibi [g] reliqua pars est: hic restat actus: in hoc elaborandum est, ut rempublicam constituas, eaque tu in primis composita, summa tranquillitate, & otio perfruare. tum te, si voles, cum & patriæ, quod debes, solveris, & naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu vixisse dicito. Quid enim omnino hoc ipsum diu, [h] in quo est aliquid extremum? quod cum venerit, omnis voluptas præterita pro nihilo est, quia postea nulla futura sit. quanquam iste tuus animus nunquam [i] his angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit, semperque immortalitatis amore flagravit. Nec vero hæc tua vita dicenda est, quæ corpore & [l] spiritu continetur: illa, inquam, illa vita est tua, Cæsar, quæ vigebit memoria sæculorum omnium, quam posteritas alet, quam ipsa æternitas semper intuebitur. huic tu inservias, huic te ostentes oportet: quæ quidem quæ

[d] *crederem.* [e] *finem.* [f] *beneficiorum,* [g] *restat.* [h] *quod habet aliquem finem,* [i] *hac brevitate,* [l] *respiratione.*

56. *Admirationis plus, quam gloriæ*] Plus admirationis habebit Cæsar propter res feliciter ubique gestas, & triumphos ubique reportatos, minus vero gloriæ, quia Rempub. bellis civilibus labefactatam omnino pristinæ dignitati non restituit.

60. *Hic restat actus*] Verbum istud, *actus* translatum est à comœdia. Itaque hic restat actus tanquam catastrophe in comœdia, ut omnia restituas, & habeant lætum exitum.

63. *Satis diu*] Dixerat Cæsar in sua oratione satis se diu vixisse. jam hanc vocem refutat Cicero, & explicat ostendendo in hac voce *diu* errasse. quod enim habet finem non est diu, nihil autem est in rebus humanis, quod non habeat finem. ergo nihil est quod sit diu. Quare Cæsar dicere non potest satis diu vixisse.

65. *Pro nihilo est*] Voluptas præterita nullo loco habenda est, quia non sentitur.

72. *Huic tu inservias*] Significat Cæsari huic immortalitati comparandæ dare operam, Rempub. constituendo.

Ib. *Ostentes*] Debet Cæsar Ostendere æternitati, qualis, quantusque fuerit in Rempub. administranda.

mire-

miretur jampridem multa habet: nunc, etiam quæ laudet, exspectat. obstupescent posteri certe imperia, provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabileis, incredibileis victorias, monumenta, munera, triumphos audientes, & legentes tuos: sed nisi hæc urbs stabilita tuis consiliis, & institutis erit, vagabitur [m] modo nomen tuum longe atque late: sedem quidem stabilem, & domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio; cum alii laudibus ad cœlum res tuas gestas efferent, alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriæ restinxeris: ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam judicibus, qui multis post seculis de te judicabunt, & quidem [n] haud scio, an incorruptius, quam nos. Nam & sine amore, & sine cupiditate, & rursus sine odio, & sine invidia judicabunt. Id autem, etiam si tunc ad te, ut quidam falso putant, non pertinebit: nunc certe pertinet, te esse talem, ut tuas laudes obscuratura nulla unquam sit oblivio. Diversæ voluntates civium fuerunt, distractæque sen-

[m] *tantummodo.* [n] *ut arbitror, incorruptius.*

74. *Imperia*] Cæsar imperator fuit in Gallia, Britannia, Germania, & Africa, quo duxit exercitus.

Ib. *Provincias*] Cæsari decreta fuit Hispania post præturam: post Consulatum Gallia.

Ib. *Rhenum*] Primus Rhenum fluvium ponte commisit, & cum exercitu transivit, domuitque Germanos, quos hic alluit fluvius.

Ib. *Oceanum*] Primus cum classe transivit in Britanniam, quæ oceano continetur.

75. *Nilum*] Superavit regem Ptolemæum in Ægypto. Nilus autem alluit Ægyptum.

Ib. *Pugnas innumerabiles*] De his superius dictum parag. ii. l. 4.

Ib. *Incredibileis victorias*] Præter civiles victorias undecies centum & nonaginta duo millia hominum in præliis occidit. Sed nulla illustrior, quam quæ ab eo de Vercentorige ad Alexiam relata est, quem cum trecentis hominum millibus superavit.

Ib. *Monumenta*] Cæsari post civilem victoriam honores ut deo tributi sunt. Monumenta, & statuæ in templis posita sunt & locis publicis, per tribus, municipia, & regiones Romanis amicas. Vide Appianum lib. 2. de bello civili.

76. *Munera*] Post victoriam imperator militibus qui bene rem gesserant dabat munera, quæ congiaria dicebantur. Possunt etiam intelligi Epulæ, Venationes, Ludi Scenici, & Theatrales populo exhibiti, qui nomine munerum significabantur.

Ib. *Triumphos*] Quinquies Cæsar triumphavit de Gallia, de Ponto, Ægypto, Africa, Hispania. Vide Velleium Paterc. lib. 2.

83. *Ut illud fati fuisse*] Posteri fato Reip. hæc bella civilia tribuent.

Ib. *Hoc consilii*] Respub. restituta tribuetur Cæsaris prudentiæ.

Ib. *Iis judicibus*] Intelligit posteros, qui incorruptius judicabunt de Cæsare, quam qui illius ætate vivunt.

86. *Id autem*] Hic leviter perstringit Cæsarem, qui, ut testatur Salustius, non credidit post mortem hominum animos esse immortales.

87. *Non pertinebit*] Mortuo corpore, & animo nihil homines sentiunt. Loquitur ex mente Cæsaris.

89. *Diversæ voluntates civium*] In bellis civilibus alii Pompeium, alii Cæsarem sequuti sunt.

Ib. *Distractæ sententiæ*] Alii causam Cæsaris meliorem, alii Pompeii crediderunt.

tentiæ,

sentiæ. non enim consiliis solum, & studiis, sed armis etiam, & castris dissidebamus. Erat autem [o] obscuritas quædam, erat certamen inter clarissimos duces. multi dubitabant, quid optimum esset; multi, quid sibi expediret: multi, quid deceret: nonnulli etiam, quid liceret. [p] Perfuncta respublica est hoc misero fatalique bello: vicit is, qui non [q] fortuna inflammaret odium suum, sed bonitate leniret. neque omneis, quibus iratus esset, eosdem etiam exsilio, aut morte dignos judicaret. arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. ingratus est, injustusque civis, qui armorum periculo liberatus, animum tamen retinet [r] armatum: ut etiam ille sit melior, qui in acie cecidit, quam qui in caussa animam profudit. quæ enim pertinacia est quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. Sed quia jam omnis fracta dissensio est armis, & exstincta æquitate victoris: restat, ut omnes [s] unum velint, qui modo habent aliqnid non solum sapientiæ, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Cæsar, salvo, & in ista sententia, qua cum antea, tum hodie vel maxime usus es, manente, salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui [t] hæc salva esse volumus, & hortamur, & obsecramus, ut vitæ, ut saluti tuæ consulas: omnesque tibi (ut pro aliis etiam loquar, quod de me ipso sentio) quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modo excubias & custodias, sed etiam laterum nostrorum [u] oppositus, & corporum pollicemur.

[o] *error.* [p] *liberata est.* [q] *victoria.* [r] *hostilem.* [s] *consentiant.* [t] *Rempublicam salvam.* [u] *oppositiones.*

97. *Aut morte*] Faustum Sullæ filium, Afranium, & L. Cæsarem juvenem Cæsar ne volens quidem, interfecit.

Ib. *Arma ab aliis posita*] Victo Pompeio, alii omnino quieverunt; alii pertinaciter arma retinuerunt, & secuti sunt Catonem & Scipionem in Africam: quibus victis, arma detracta sunt.

100. *In caussa*] Id est, cum post victoriam res agitatur, & sontes puniuntur.

105. *Tum hodie*] Id est, hoc ipso die quo Marcellus à Cæsare Reipublicæ redditus est.

109. *Subesse aliquid*] Id est, aliquas tibi insidias obscure parari.

110. *Excubias & custodias*] Custodiæ ad diem, & excubiæ ad noctem pertinent, juxta illud Propertii: *Romulus excubias decrevit in otia solvi.*

Ib. *Laterum nostrorum*] Plutarchus in vita Cæsaris ait, obsecravisse eum amicos, ut præsidio corpus muniret: cumque ad id operam multi amicorum pollicerentur, facere noluisse. Dicebat enim satius esse mori semel, quàm assidua expectatione pendere.

PERORATIO.

Gratias agit Cæsari pro Marcello restituto; redditque rationes, cur cæteris tacentibus potissimùm ipse dixerit.

V. Sed ut unde est orsa, in eodem terminetur oratio mea, maximis

mas tibi gratias agimus, C. Cæsar, majores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt, quod ex omnium precibus & lacrymis [a] sentire potuisti. Sed quia non est astantibus omnibus necesse dicere, à me certe dici volunt, cui necesse est quodammodo, & quod volunt, & quod, M. Marcello à te huic ordini, populoque Romano & reipublicæ reddito, præcipue id à me fieri debere intelligo. nam lætari omneis, non ut de [d] unius solum, sed ut de communi omnium salute, sentio. quod autem summæ benevolentiæ est, quæ mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello optimo & amantissimo fratri, præter eum quidem cederem nemini: cum id solicitudine, cura, labore, tamdiu præstiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum: certe hoc tempore magnis curis, molestiis, doloribus liberatus præstare debeo. Itaque, C. Cæsar, sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus à te non conservato solum, sed etiam ornato, tamen ad tua innumerabilia in me unum merita, quod fieri jam posse non arbitrabar, maximus [c] hoc tuo facto cumulus accesserit.

[a] *videre.* [b] *Marcelli.* [c] *Marcello restituto.*

16. *Ornato*] Cæsar pristinam Ciceroni dignitatem restituerat.

PRO

PRO
Q. LIGARIO,
Ad C. Cæsarem.

ARGUMENTUM.

Quintus Ligarius, civis Romanus, cum C. Considio legatus in Africam fuerat profectus. Decedente provincia Considio, Ligarius invitus Africæ præfectus est. Bellum interim Cæsarem inter & Pompeium exarsit. A Pompeio verò Accius Varus missus est, ut Africam occuparet. Paulo post, dum in Africa Ligarius adhuc esset, L. Tubero, cum filio Q. Tuberone, in eam provinciam à Senatu, rei frumentariæ causa mittitur. Is à Q. Ligario, & Varo non recipitur, ita ut nec filium ægrotum in littore poni pateretur. Pulsus igitur Tubero in Macedoniam, ad Pompeium concessit, ubi etiam adversus Cæsarem arma tulit. Victo autem Pompeio, se ad Cæsarem adjunxit, eumque est ad bellum Alexandrinum & Africanum secutus. Itaque finitis bellis civilibus, cùm multis Cæsar pepercisset, duo Ligarii fratres, T. Procus ejus avunculus, & C. Pansa, aliique Ligarii propinqui & amici sæpe Cæsarem precati fuerant, ut Ligario ignosceret. Quod cum animadverteret Q. Tubero Lucii filius, cujus patri Cæsar pepercerat, injuriæ nondum oblitus, Ligarium in foro apud Cæsarem accusavit, ut ab eo Cæsaris clementiam averteret.

PERSONÆ.

Reus Q. Ligarius, accusator Q. Tubero, patronus Cicero, Judex Cæsar, apud quem causa agitur.

TEMPUS.

Habita est hæc oratio anno urbis conditæ 707. Julio Cæsare tertiùm, M. Æmilio Coss. Ciceronis vero 61.

GENUS CAUSÆ.

In genere judiciali est: accusatus enim defenditur à Cicerone Ligarius.

STY-

STYLUS

Acutus est & subtilis, & in mediocri dicendi genere. suavitate enim condita est hæc Oratio, & iis figuris quæ suavitatem afferunt.

PARTES

Quatuor sunt; Exordium, Narratio, Contentio, & Peroratio.

EVENTUS.

Plutarchus in Ciceronis vita refert, Cæsarem dixisse, cum Cicero Ligarii patrocinium suscepit, quid est causæ cur Ciceronem orantem non audiamus? nam reum quidem hominem improbum & hostem esse, jampridem certum est. Ubi verò Cicero ingressus est dicere, mirificos motus concitavit: nam oratio visa fuit tum affectibus varia, tum venustate admirabilis. Perspicue cognitum aiunt, varios colores Cæsaris vultum subiisse, ejusque animum omnibus modis fuisse commutatum: ac tandem cum Pharsalici prælii mentionem facere cœpisset, immodicis perturbationibus incitatum corpore contremuisse, & libellos quosdam è manu ejecisse. Victus igitur orationis vi, Ligarium crimine liberavit.

EXORDIUM.

Totum istud Exordium ironicum est.

I. NOVUM crimen, C. Cæsar, & ante hunc diem inauditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in

NOTÆ.

1. *Novum crimen*] Ironia est, ut vult Aquila, & cum eo fere Interpretes, qua videlicet Cæsar in rem minus novam, tanquam non novam se intenderet.

Ib. *Cai Cæsar*] Plutarchus quæst. Rom. 31. ait quod *Caius*, idem sit ac dominus, seu paterfamilias. Unde in matrimoniis quæ per coëmptionem fiebant, usitatum fuit, ut dicerent, ubi tu Caius, & ego Caia. quibus verbis, ut Plutarchus scribit, quasi paciscitur sibi commune cum viro dominium mulier, & par imperium domi; ac si diceret: *Ubi tu es familiæ princeps & dominus, ego familiæ princeps sum & domina.*

Ib. *Cæsar*] Cæsaris nomen à cæso matris utero dixit Accurs. in præfat. instit. dictione, *Imperator*: cui astipulatur Servius Virgilii interpres. Primum illud nomen datum est Scipioni Africano, ab Elephanto, quem occidit in prælio; qui linguâ Maurorum *Cæsa* dicitur: vel etiam quod matre mortua, cæso ventre, vel quod longa cæsarie sit natus: vel quod cæsios oculos habuerit, id est glaucos. Brissonius in Lex. L. Ælium Verum, primum eo nomine appellatum tradit, motus authoritate Spartiani, qui in vita ejus sic scribit: huic naturalis pater fuit L. Ælius Verus, *qui ab Hadriano adoptatus primus Cæsar dictus est.* Unde patet, non soli Juliæ genti hoc nomen proprium fuisse.

Ib. *Inauditum*] Inauditum dicit, quia novum, nam accusatores Ligarii factum tanquam grande & singulare aliquod scelus extulerant. ironice semper loquitur.

2. *Q. Tubero*] Tubero orator fuit: verùm

in Africa fuisse: idque C. Pansa, præstanti vir ingenio, fretus fortasse ea familiaritate quæ est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque quo me vertam nescio. paratus enim veneram, cum tu id neque per te scires, neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer. Sed quoniam diligentia inimici investigatum est, quod latebat, confitendum est, ut opinor: præsertim cum meus [a] necessarius C. Pansa fecerit, ut id jam integrum non esset: omissaque controversia omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, qua plurimi sunt conservati, cum à te non liberationem culpæ, sed [b] errati veniam impetravissent. Habes igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum: sed tamen ita confitentem, se in ea parte fuisse, qua te, Tubero, qua virum omni laude dignum, patrem tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis.

[a] *amicissimus.* [b] *imprudentiæ.*

verum cum victus à Cicerone in hac causa fuisset, ita laudem eloquentiæ desperavit, ut è foro se ad jus civile transtulerit. quæ fuerit autem cum Tuberonibus Ciceroni propinquitas, non apparet ex aliquo auctore.

3. *In Africa fuisse*] Hac voce, *fuisse*, utitur, ne offendat Cæsaris animum. De Juba Rege, & Afris tacet, quibus se contra Cæsarem adjunxerat.

Ib. *C. Pansa*] Hic Pansa celebris fuit orator, qui quondam apud Ciceronem declamaverat, & qui jam egerat pro Ligario. Is fuit summa auctoritate apud Cæsarem & quo, post Pharsalicam pugnam, multi qui Pompeium secuti fuerant, deprecatore usi sunt. Is postea anno urbis conditæ 709. Consul cum Hircio, in pugna Mutinensi interfectus est.

4. *Itaque quo me vertam*] Dubitatio Ironica, quâ conqueritur sibi rationem negandi facti ereptam esse, qua se uti voluisse simulat.

5. *Cum tu id*] Nesciebat Cæsar in Africa fuisse Ligarium.

7. *Inimici*] Id est Tuberonis, qui Ligarium accusavit. Ironia.

8. *Quod latebat*] Non latebat illud crimen, sed Tubero sibi persuadebat latere. pergit in Ironia.

9. *Integrum non esset*] Integrum id dicitur, quod jure hoc vel illo modo facere vel dicere quis potest.

10. *Controversia*] Controversia tunc esse dicitur, cum unus negat, & alter affirmat; aut jure factum esse dicitur, vel non. Si quis autem fateatur, aut deprecetur, jam omnis est sublata controversia. quare cum negari non posset à Cicerone, in Africa fuisse Ligarium, totam suam orationem ad misericordiam Cæsaris refert.

11. *Liberationem culpæ*] Multi qui Pompeium secuti fuerant, negare suum factum cum non possent, erratum confitendo, veniam obtinuerunt à Cæsare.

14. *Fuisse, qua te*] Ligarius necessitate coactus in Africa, ut dictum est in Argumento; at Tubero pater & filius voluntate remanserunt; in quo gravius peccaverunt.

NARRATIO.

II. Q. igitur Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio, lega-

legatus in Africam cum proconsule C. Considio profectus est: qua in legatione & civibus, & sociis ita se probavit, ut decedens Considius provincia, satisfacere hominibus non posset, si quemquam alium provinciæ præfecisset. Itaque Q. Ligarius, cum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus; cui sic præfuit in pace, ut & civibus, & sociis gratissima esset ejus [a] integritas, & fides. Bellum subito exarsit: quod, qui erant in Africa, ante audierunt geri, quàm parari: quo audito, partim cupiditate inconsiderata, partim cæco quodam timore, primo salutis, post etiam studii sui, quærebant aliquem ducem: cum Ligarius [b] domum spectans, & ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Accius Varus, qui prætor Africam obtinuerat, Uticam venit: ad eum statim concursum est. atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium: si illud imperium esse potuit, quod ad privatum, clamore multitudinis imperitæ, nullo publico consilio defe-

[a] *abstinentia.* [b] *cupiens domum* redire.

2. *Legatus*] Legatus, qui vices gereret Proconsulis, vel Prætoris, cum Proconsule & Prætore, mittebatur in provinciam.

Ib. *In Africam*] Cum Carthago à Scipione Africano Æmiliano deleta esset anno urbis conditæ 617. pars illa Africæ in provinciam redacta fuit, ut Velleius narrat; eique de more tributum à Romanis; & Romanæ leges impositæ sunt; & missus Prætor, & Proconsul qui eam regeret.

Ib. *Proconsule Considio*] Non legitur Considius consul fuisse. itaque intelligendum est hic, non quod consul fuerit, sed quod cum imperio consulari missus fuerit à Senatu in Africam. mittebantur enimvero non tantum consulares aut consules, sed & prætores, & prætorii cum imperio consulari in provincias. Sic Cicero lib. 1. de legibus, de L. Gellio ait, *proconsule ex prætura in Græciam venisse.*

3. *Civibus*] Intelligit hic nomine civium, illos Romanos qui in Africa negotiabantur.

Ib. *Sociis*] Socii dicebantur, qui communi fœdere cum Romanis jungebantur.

5. *Alium provinciæ præfecisset*] Si proconsules vel prætores provincia decederent antequam successor advenisset, tum legatum vel quæstorem provinciæ præficiebant, sed potius quæstorem, quia hæc alia dignitas superior erat.

8. *Bellum subito exarsit*] Utitur hac voce, *exarsit*, sumpta metaphora à flamma, quo melius illius belli civilis pernicies ostendatur, quod Cæsarem inter & Pompeium exortum est; & quidem tam subito, ut ne expectatis quidem transalpinis legionibus, cum quinque peditum millibus Rubiconem trajecerit.

10. *Studii sui*] Cum studio quodam inclinaret Ligarius in Pompeium, hunc ducem optabat; quia victo Cn. Domitio, quondam Africæ res composuerat.

13. *P. Accius Varus*] Accius Varus tum privatus, amissis suis ad Auximum cohortibus, ex fuga in Africam venit, & eam occupavit, quam paucis antè annis prætor obtinuerat.

Ib. *Uticam*] Utica Urbs est Africæ, quam Phœnices condidêre, quæ nunc Biserta dicitur; à qua Cato Uticensis dictus est, quod ibi violentas sibi manus intulit.

15. *Arripuit imperium*] Cum Uticam venisset Varus ille, ibi collegit exercitum, sibique imperium exercitus, & potestatem administrandi Africam vindicavit.

Ib. *Si illud imperium*] Dictum corrigit, quia imperium magistratus lege Curiata, privati senatusconsulto accipiebant.

reba-

rebatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paullum adventu Vari conquievit. Adhuc, C. Cæsar, Q. Ligarius omni culpa vacat: domo est egressus, non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli: legatus in pace profectus, in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere. num igitur remansio? multo minus. nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio etiam necessitatem honestam. Ergo hæc duo tempora carent crimine: unum, cum est legatus profectus: alterum, cum efflagitatus à provincia, præpositus Africæ est. Tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africa restitit. quod si est criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticæ potius quam Romæ; cum P. Accio, quam cum concordissimis fratribus; cum alienis esse, quam cum suis maluisset? cum ipsa legatio plena desiderii ac solicitudinis fuisset, propter incredibilem quendam fratrum amorem, hic æquo animo esse potuit, belli dissidio distractus à fratribus?

18. *Conquievit*] Non impulsus fuit deinceps ad accipiendum illius provinciæ imperium, quia sibi illud Varus assumpserat.

Ib. *Q. Ligarius omni culpa vacat*] Immiscet commonitionem Orator, ut Cæsar diligenter attendat & observet, nihil peccavisse Ligarium.

19. *Domo est egressus*] Id est, ex urbe Roma.

24. *Necessitatem honestam*] Habuit necessitatem Ligarius remanendi in Africa, tum quia jussus est à Considio, à quo illi provinciæ præfectus est; tum quia ab omnibus Afris petebatur.

Ib. *Duo tempora*] Primum est quo Roma profectus est; secundum, quo remansit in Africa.

CONTENTIO.

III. Nullum igitur habes, Cæsar, adhuc in Q. Ligario signum alienæ à te voluntatis. cujus ego caussam, animadverte, quæso, qua fide defendam, cum prodo meam. O clementiam admirabilem, atque omni laude, prædicatione, literis, monumentisque decorandam! M. Cicero apud te defendit, alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse, nec [a] tuas tacitas cogitationes extimescit, nec, quid [b] tibi de alio audienti de seipso occurrat, reformidat. Vide, quam non reformidem: vide, quanta [c] lux liberalitatis & sapientiæ tuæ mihi apud te dicenti oboriatur. quantum potero, voce

[a] *quid cogites de eo.* [b] *cum audies de alio.* [c] *laus.*

3. *Cum prodo meam*] Cicero fatetur se in eadem causa fuisse, qua Ligarius quem defendit.

4. *Monumentis*] In oratione pro Marcello dictum est, quid sit monumentum.

5. *Oboriatur*] Id est, ex insperato oriatur.

contendam, ut hoc populus Romanus exaudiat. Suſcepto bello, Cæſar, geſto etiam ex magna parte, nulla vi coactus, judicio meo ac voluntate ad arma profectus ſum, quæ erant ſumpta contra te. Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum qui, cum hoc ſciret, tamen me, antequam vidit, reipublicæ reddidit: qui ad me ex Ægypto literas miſit, ut eſſem idem qui fuiſſem: qui, cum ipſe imperator in toto imperio populi Romani unus eſſet, eſſe me alterum paſſus eſt: à quo, hoc ipſo C. Panſa mihi nuntium perferente, conceſſos faſceis laureatos tenui, quoad tenendos putavi: qui mihi tum denique ſe ſalutem putavit reddere, ſi eam nullis ſpoliatam ornamentis redderet. Vide, quæſo, Tubero, ut qui de meo facto non dubitem dicere, de Ligarii non audeam confiteri. Atque hæc propterea de me dixi, ut mihi Tubero, cum de ſe eadem dicerem, igno-

10. *Suſcepto bello*] Libere Cicero ſuum factum confitetur, ut inde clementiam Cæſaris extollendo, ejus animum Ligario concilier. cum enim jam ex magna parte bellum illud civile geſtum eſſet, pulſo ex Italia Pompeio, & profecto in Hiſpaniam Cæſare, Cicero trajecit in Græciam ad Pompeium, ut refert Plutar. & ut ex epiſt. Cic. ad Att. patet.

14. *Reipub. reddidit*] Victo debellatoque Pompeio, permiſit Ciceroni Cæſar ut rediret in patriam.

15. *Ex Ægypto literas miſit*] Cæſar, poſt victum Pompeium, venit in Ægyptum, ubi novem menſes fuit, teſte Appian. lib. 2. Hinc per Philotimum ſcripſit ad Ciceronem; cujus literas laudat lib. 14. famil. epiſt. ult. Oraverat autem Cicero Atticum per literas, ut ipſe ad Balbum, Panſam & Hirtium ſcriberet, ut pro ſe Cæſarem deprecarentur; quia apud eum valebant familiaritate.

Ib. *Ut eſſem idem qui fuiſſem*] Permiſit Cæſar ut Cicero ſuam priſtinam dignitatem, quam fuerat ante bellum aſſecutus, retineret.

Ib. *Qui, cum ipſe imperator*] Duces nomine imperatoris decorabantur ab exercitu, communi militum conſenſu, qui illos dignos imperio judicabant. Hæc autem appellationis dignitas iis concedebatur, qui decem hominum millia eeciſſent.

16. *Me alterum paſſus eſt*] Cicero, Ser. Sulpicio, & M. Marcello coſſ. in Ciliciam proconſul miſſus eſt; ubi vicit Armenios, & Pindenſſum urbem cepit. Geſſit etiam bellum cum latronibus, qui Amanum montem tenebant, qua de cauſa à militibus Imperator appellatus eſt. Anno ſequente, L. Paulo & C. Marcello coſſ. è provincia in Italiam reverſus eſt, & ad urbem acceſſit, cum jam Lentulo & Marcello coſſ. bellum civile conflatum eſſet. ſed quia non urbem ingreſſus eſt, imperium retinuit, & proconſul remanſit. Tamdiu enim imperium retinebant, quoad Romam ingreſſi eſſent. Habemus autem, ex lib. epiſt. ad Atticum nono, epiſtolam tempore belli civilis ſcriptam ad Ciceronem, cujus ſalutatio ſic inſcribitur: *L. Cornelius Balbus M. Tullio Ciceroni Imperatori ſalutem.* Et lib. 10. *Cæſar Imperator M. Tullio Ciceroni Imperatori ſalutem.*

18. *Faſceis laureatos*] Proconſules ſex lictores habuerunt: qui ipſis faſces cum ſecuribus præferebant, ſonteſque virgis cædebant, & ſecuri feriebant, ut refert Plutar. in Rom. Qui autem imperatores fuerant appellati, inſignia laureæ faſcibus adjungebant.

Ib. *Quoad tenendos putavi*] Tenuit ſuos lictores, Cicero uſque ad menſem Octobrem, Cæſare iterum dictatore, quo tempore ad portam eos abjecit; & urbem ingreſſus eſt, poſtquam eos cum imperio annos quatuor tenuiſſet.

20. *Vide quæſo, Tubero,*] Per epiphonema ad Tuberonem convertit orationem ſuam, & ait, ſi de ſuo facto non dubitat confiteri, & ipſi ignovit Cæſar, quidni Ligarii factum quoque auſit confiteri, ut eidem ignoſcat.

ſceret.

feret: cujus ego industriæ gloriæque faveo, vel propter propinquam cognationem, vel quod ejus ingenio studiisque delector, vel quod [d] laudem adolescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare. Sed hoc quæro, quis putet esse crimen, fuisse in Africa Ligarium? nempe is qui & ipse in Africa esse voluit, & prohibitum se à Ligario queritur, & certe contra ipsum Cæsarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, tuus ille districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo: commoveri videtur adolescens. ad me revertar. iisdem in armis fui. quid autem aliud egimus, Tubero, nisi, ut, quod hic potest, nos possemus? Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te [e] acuet oratio? Atque in hac caussa nonnihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris tui prudentiam desidero: quod homo cùm ingenio, tum etiam doctrina

[d] *ex laude percipere me aliquem fructum.* [e] *incitabit.*

23. *Vel propter propinquam cognationem*] Ex materno genere aliquam cum Cicerone cognationem habuit Tubero.

24. *Studiisque delector*] Studebat eloquentiæ Tubero, & causas agebat, quas victus à Cicerone deseruit.

Ib. *Vel quod laudem*] Cum Cicero & Tubero operam darent eloquentiæ, hac se mutua studiorum similitudine amabant.

26. *Sed hoc quæro*] Incipit jam criminationem refutare.

27. *Nempe is*] Tubero, in quem criminationem eandem rejicit, qui non solum in Africa fuit, sed & esse voluit; & prohibitum se fuisse queritur à Ligario portu & oppido, cum huc venit, rei frumentariæ causa missus à Senatu. quare Tubero pulsus à Ligario, venit in Macedoniam ad castra Pompeii.

29. *Quid enim, Tubero*] Confirmat Cicero criminationem in Tuberonem à fine & consilio armorum quæ cepit contra Cæsarem. Ita autem hac amplificatione Cæsaris animum permovit, ut Cæsar, quasi elatus iracundia contra Tuberonem, libellos quos in manu habebat, abjiciens, innuerit Ciceroni, quasi omnia daturus & concessurus quæ peteret pro Ligario.

Ib. *Districtus*] Contra Cæsarem nempe tunc pugnavit pro Pompeio.

30. *In acie Pharsalica*] Pharsalus Thessaliæ oppidum est à Pharsalo Acrisii filio denominatus. Hinc Pharsalicum prælium quod Cæsarem inter & Pompeium commissum est versus Enipeum fluvium. Vide Appianum, lib. 2.

Ib. *Cujus latus*] Cæsaris nempe. Nota porro quod punctim hostem ferire contendebant.

32. *Commoveri videtur adolescens*] Cum Cæsar commoveretur hac oratione, Cicero hanc commotionem transfert in Tuberonem.

33. *Iisdem in armis fui*] Fuit quidem in castris Pompeii Cicero, cum certatum est; sed non pugnavit, propter infirmam valetudinem, ut Plutarchus scribit, & ipse Cicero epist. 18. lib. 9.

34. *Quod hic potest*] Id est, nos in acie Pharsalica id egimus, ut Cæsarem possemus interficere: hic autem nunc nos potest.

35. *Quorum igitur*] Jam dirigit orationem ad Cæsarem.

37. *Patris tui prudentiam*] Arguit jam patris temeritatem in accusando Ligario, quæ utcunque ferenda esset in filio, quem junior ætas excusare potest.

38. *Doctrina excellens*] Excelluit Tubero filius juris doctrina; Tubero verò pater, historiæ cognitione, ut indicat Cicero in epist. ad Q. fratrem.

excellens, genus hoc caussæ quod esset, non viderit. nam si vidisset, quovis profectò, quam isto modo à te agi maluisset. arguis fatentem: non est satis. accusas eum qui caussam habet, aut, ut ego dico, meliorem quam tu: aut, ut tu vis, parem. Hæc non modo mirabilia sunt, sed prodigii simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur. hoc egit civis Romanus ante te nemo. externi isti mores usque ad [f] sanguinem incitare solent odium aut levium Græcorum, aut immanium barbarorum. Nam quid aliud agis? ut Romæ ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Brocho avunculo suo, ne cum ejus filio consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? num est? num potest magis carere his omnibus, quàm caret? Italia prohibetur, exsulat. Non tu ergo hunc patria privare, qua caret, sed vita, vis. At istud ne apud eum quidem dictatorem, qui omneis, quos oderat, morte multabat, quisquam egit isto modo, ipse jubebat occidi, nullo [g] postulante: præmiis etiam invitabat. quæ tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicata est. Ego vero istud non postulo, inquies. ita mehercule existimo, Tubero. novi enim te, novi patrem tuum, novi domum, nomenque vestrum: studia denique generis, ac familiæ vestræ, virtutis, humanitatis, doctrinæ, plurimarum artium, atque optimarum, nota sunt mihi omnia. itaque certo scio, vos non petere sanguinem: sed parum attenditis. res enim

[f] *mortem.* [g] *accusante.*

42. *Meliorem*] Melior fuit causa Ligarii, quàm Tuberonis; quia Ligarius invitus remansit in Africa, Tubero verò volens nec coactus.

44. *Condemnetur*] Condemnatio sumebatur pro quovis pœnæ genere, quo quis, excepta morte, multabatur.

45. *Externi isti mores*] Ostendit, Tuberonem longe abesse à moribus Romanorum, qui humanitate pleni sunt; sed eos sumpsisse à Græcis, qui & leves sunt, & crudeles; neque facile suis civibus parcunt.

48. *T. Brocho*] Brochus cognomen fuit Furiæ familiæ, ut observat Abrahamus; quod nomen inditum esse ait à vitio corporis, nempe ab ore producto, & dentibus prominentibus.

49. *Consobrino*] Consobrinus hic vocatur qui ex matris ejus fratre natus est. Natos autem ex fratre & sorore Jurisconsulti amitinos vocant: at Trebatius eos quoque consobrinos vocat ut scribit Paulus lib. D. ultimo, de gradibus.

52. *Dictatorem*] Syllam intelligit, qui post victoriam de Marianis, & finito C. Marii & Carbonis consulatu dictaturam invasit.

54. *Præmiis invitabat*] Multos proscripsit Sylla, & duo talenta pro morte cujusque proscripti proposuit.

55. *Ab hoc eodem*] Cæsar legem tulit, qua inter Sicarios haberentur illi, qui in proscriptione ob relata civium Romanorum capita pecunias ex ærario acceperant. Suetonius in Julio.

Ib. *Aliquot annis*] Annis 17.

57. *Mehercule*] Jurandi adverbium; id est, *per Herculem.*

58. *Generis*] Tuberones è genere sive gente Æliorum fuerunt, è qua extitere Pæti, Lamiæ, & Tuberones, qui præ cæteris eruditionis laude floruerunt quorum alii Philosophi, alii oratores, alii jurisperiti, alii historici fuerunt.

eo [h] spectat, ut ea pœna, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti. quæ est igitur alia præter mortem? si enim in exsilio est, sicuti est, quid amplius postulatis? an ne ignoscatur? hoc vero multo acerbius, multoque est gravius. quod nos domi petimus precibus & lacrymis, prostrati ad pedes, non tam nostræ caussæ fidentes, quam hujus humanitati: id ne impetremus [i] pugnabis? & in nostrum fletum irrumpes? & nos jacenteis ad pedes supplicum voce prohibebis?

IV. Si, cùm hoc domi faceremus, quod & fecimus, & ut spero, non frustra fecimus, tu derepente irrupisses, & clamare cœpisses, C. CÆSAR, cave credas, cave ignoscas, cave te fratrum pro fratris salute obsecrantium misereat: nonne omnem humanitatem exuisses? quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id à te in foro oppugnari? & in tali miseria multorum, perfugium misericordiæ tollere? Dicam plane, C. Cæsar, quod sentio. si in hac tua fortuna [a] lenitas tanta non esset, quantam [b] tu per te, per te, inquam, obtines, (intelligo quid loquar) acerbissimo luctu redundaret ista victoria. quam multi enim essent de victoribus, qui te crudelem esse vellent, cum etiam de victis reperiantur? quam multi, qui, cum à te nemini ignosci vellent, impedirent clementiam tuam, cum etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te in alios esse misericordem? Quod si probare Cæsari possemus, in Africa Ligarium omnino non fuisse: si honesto & misericordi mendacio, saluti civis calamitosi [c] consultum esse vellemus: tamen hominis non esset, in tanto discrimine, & periculo civis, refellere & coarguere nostrum mendacium: & si esset alicujus, ejus certe non esset, qui in eadem caussa & fortuna fuisset. Sed tamen aliud est, [d] errare Cæsarem nolle; aliud, nolle misereri. tum diceres, Cave, Cæsar, credas: fuit in Africa Ligarius: tulit arma contra te. nunc quid dicis? Cave ignoscas. Hæc nec hominis, nec ad hominem vox est: qua qui apud te, C. Cæsar, utetur, suam citius abjiciet humanitatem, quam extorquebit tuam. Ac primus aditus, & postu-

[h] *tendit.* [i] *impedies.* [k] *non permittes supplicare.* [a] *clementia.* [b] *natura tua.* [c] *consulere.* [d] *decipi.*

65. *Domi petimus*] Nempe primum in domo Cæsaris, deinde jam in foro, ubi hæc causa agitur.

1. *Si, cum hoc domi*] A minori amplificat inhumanitatem Tuberonis, atque ita concludit; si nos supplicare domi Cæsaris impedires, certe esses dicendus inhumanus: at in foro supplicantes oppugnas, ergo multo es inhumanior.

Ib. *Quod & fecimus*] Venerunt enim apud Cæsarem ut pro Ligario deprecarentur.

2. *C. Cæsar*] Prosopopœia.

6. *In tali miseria multorum*] Eos indicat qui Pompeium secuti sunt, quorum una spes est reditus in Cæsaris clementia.

10. *De victis*] Inter victos fuere Tuberones, nam erant in castris Pompeii: & est argumentum à minore ad majus.

23. *Ac primus aditus*] Postquam crudelitatem Tuberonis insequutus est, proponit crimen quod ab illo objectum est

postulatio Tuberonis hæc, ut opinor, fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere. non dubito, quin admiratus sis, vel quod de nullo alio quisquam, vel quod is qui in eadem caussa fuisset, vel quidnam novi facinoris adferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc caussa caruit: alii errorem appellant, alii timorem: qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam: qui gravissime, temeritatem: scelus, præter te, adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium & verum nomen nostri mali quæratur, fatalis quædam calamitas incidisse videtur, & improvidas hominum menteis occupavisse: ut nemo mirari debeat, humana consilia divina necessitate esse superata. Liceat esse miseros, quanquam hoc victore esse non possumus. sed non loquor de nobis: de illis loquor, qui [e] occiderunt. fuerint [f] cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris vero crimine, furoris, parricidii liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te, Cæsar, audivit, aut tua quid aliud arma voluerunt, nisi à te contumeliam propulsare? quid egit tuus ille invictus exercitus, nisi ut suum jus tueretur, & dignitatem tuam? quid? tu cum pacem esse cupiebas, id-ne agebas, ut

[e] *mortui sunt.* [f] *ambitiosi.*

est statim ab orationis principio, quam habuit contra Ligarium Tubero. Ostenditque crimen seu scelus non esse appellandum.

24. *Postulatio*] Antequam nomen alicujus deferretur, potestas à Prætore petebatur: atque hæc postulatio nominis delationem præcedebat. Unde Cicero in divinatione in Verrem, *Nuper cum in P. Vatinium vir fortissimus & innocentissimus L. Piso delationem nominis postularet.* Deferre vero nomen, est, reum aliquem facere.

25. *De nullo alio*] Qui nempe Pompeium secutus fuisset.

28. *Alii errorem*] Putabant bene multi specie Pompeii decepti, meliores esse partes Pompeii, quam Cæsaris.

Ib. *Alii timorem*] Verebantur alii ne nimia Cæsaris potentia in Tyrannidem deflecteret.

29. *Spem*] Nam alii certo certius sperabant fore ut Pompeius tot victoriis illustris nova potiretur.

Ib. *Cupiditatem*] Alii non dubitabant quin, si Pompeio studerent, multa bona & magistratus obtinerent.

Ib. *Odium*] Alii odio flagrabant in Cæsarem.

Ib. *Pertinaciam*] Quia cum semper in superioribus bellis Pompeio adhæsissent, nolebant jam ab eo recedere.

30. *Temeritatem*] Inconsulta belli gerendi cupiditate abripiebantur alii.

Ib. *Ac mihi quidem*] Postquam protulit, quid de illo bello civili homines judicarent, jam suum interponit judicium, & totam mali causam ad fatalem necessitatem refert. Nam ut dictum est in orat. pro Marcello, omnia bella civilia fatis adscribebant.

34. *Hoc victore*] Cæsare.

36. *Irati*] Cæsari videlicet.

37. *Parricidii*] Non reus tantum parricidii dicebatur, qui patrem interemisset, sed qualemcunque hominem, ut Festus ait.

39. *Contumeliam propulsare*] Contumelia triplici affectus est Cæsar, ut lib. 1. comment. ejus intelligitur. 1. quod cum per decennium ei fuisset administratio Galliarum credita, successor ei datus sit ante tempus. 2. quod decedenti Galliis & petenti Consulatum, ei denegatus sit. 3. quod recusato ei triumpho voluerit Senatus, ut suæ administrationis rationem redderet.

41. *Pacem esse cupiebas*] Semper ad pacem Cæsar inclinavit. Nam ante civile

ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? Mihi vero, Cæsar, tua in me maxima merita, tanta certe non viderentur, si me ut sceleratum à te conservatum putarem. Quomodo autem tu de republica bene meritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Cæsar, initio, non bellum: non hostile odium, sed civile dissidium: utrisque cupientibus rempub. salvam, sed partim consiliis, partim studiis à communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat pene par, non par fortasse eorum, qui sequebantur: caussa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior certe ea judicanda est, quam etiam dii adjuverint. cognita vero clementia tua, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo, nisi armatus.

V. Sed ut omittam communem caussam, veniamus ad nostram. Utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africa exire, an vos in Africam non venire? Poteramus-ne, inquies, cum senatus censuisset? si me consulis, nullo modo. sed tamen Ligarium senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cum parere

vile bellum eam petiit, ut ipse narrat lib. 3. de bello civili, & patet ex ejus epist. ad Oppium Cornelium, quæ extat lib. 9. ad Att. ep. 8. & ipse Cic. lib. 6. ad famil. ad Cæcinnam, ubi de Cæsaris & Pompeii bello loquitur: *Admirari soleo gravitatem, & justitiam, & sapientiam Cæsaris. qui nunquam nisi honorificentissime Pompeium appellat. at in ejus personam multa fecit asperius. armorum ista, & victoriæ facta sunt, non Cæsaris.*

42. *Ut tibi cum sceleratis*] A probitate Cæsaris, non scelus esse appellandum contendit, quia non esset passus sceleratos in urbe, multo minus cum iis pacem habuisset.

Ib. *Mihi vero*] Alia ratio cur scelus non est. Hanc à se desumit Cicero: quia si eum tanquam sceleratum conservasset; non tanti æstimaret Cæsaris in se merita.

46. *Secessionem*] Ex Budæo *dicitur in bello secessio, quod defectionem dicimus.*

47. *Non bellum*] Bellum proprie geritur contra externos hostes jure gentium.

Ib. *Dissidium*] Per hanc vocem *dissidium*, & animorum dissensio, & corporum disjunctio notatur.

Ib. *Utrisque*] Tum Pompeiani, tum Cæsariani salvam esse Remp. volebant.

49. *Principum dignitas*] Principes tunc erant in Repub. Pompeius & Cæsar. Pompeius dignitate & factis superior erat Cæsare, at Cæsar Pompeio æquitate causæ, siquidem eam dii victoria comprobarunt.

52. *Cognita vero clementia*] A clementia quam exhibuit Cæsar, commendat ejus victoriam.

1. *Communem caussam*] Intelligit eam causam, quæ ad omnes Pompeianos pertinet.

Ib. *Ad nostram*] Id est, ad Ligarii causam de qua nunc agitur.

2. *Utrum tandem*] Jam comparat Ligarii causam, cum causa Tuberonis: Utrum scilicet Ligarius meliorem habuerit causam in Africa manendi, quam Tubero in eam navigandi. Sic autem utramque comparat, ut justiorem fuisse Ligarii ostendat.

3. *Poteramus-ne*] Introducit loquentes duos Tuberones, qui dicebant se Senatus authoritate in Africam venisse.

5. *Senatus idem legaverat*] Id est Ligarius Senatusconsulto venerat legatus in Africam. etsi enim Proconsules sibi legatos assumerent, tamen de iis erat per unum Consulum referendum ad Senatum, qui constituebat, quid ea de re sibi placeret.

senatui necesse erat: vos tunc paruistis, cum paruit nemo qui noluit. Reprehendo igitur? minime vero. neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiæ, disciplinæ, sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. Tuberonis sors conjecta est ex S. C. cum ipse non adesset, morbo etiam impediretur: statuerat se excusare. Hæc ego novi propter communes necessitudines, quæ mihi sunt cum L. Tuberone: domi una eruditi, militiæ contubernales, pòst affines, in omni denique vita familiares, magnum etiam vinculum, quòd iisdem semper studiis usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse, sed ita quidam agebant, ita reipublicæ sanctissimum nomen opponebant, ut etiam si aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset. cessit auctoritati amplissimi viri, vel potius paruit: una est profectus cum iis, quorum erat [a] una caussa: tardius iter fecit: itaque in Africam venit jam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potius. nam si crimen est prohibere illum voluisse, non minus magnum est, vos Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad bellum contra hanc urbem gerendum, obtinere voluisse, quàm aliquem se imperatorem esse maluisse. Atque is tamen aliquis, Ligarius non fuit. Varus imperium se habere dicebat: fasceis certe habebat. Sed quoquo modo sese illud habet; hæc querela vestra,

[a] *eadem.*

7. *Neque enim licuit*] Non improbat Cicero quod Tuberones paruerint Senatui, sed probat justiorem habuisse causam Ligarium manendi in Africa, eos autem nullam Ligarium reprehendendi.

9. *Tuberonis sors*] Fatetur Tuberonem patrem non aliqua cupiditate aut ambitione obtinuisse Africam, sed sortitione juxta leges decernendi provincias. Hanc autem obtinere debuisse Tuberonem Cæsar ipse lib. 1. de bello civili declarat.

12. *Domi una eruditi*] Eruditi fuerunt Tubero, & Cicero in urbe Roma, in eadem schola.

13. *Contubernales*] Ex Vegetio lib. 2. de re milit. cap. 13. *Centuriæ in contubernia divisæ sunt, ut decem militibus sub uno papilione degentibus unus præesset decanus, qui caput contubernii nominatur.* Hinc autem inter milites familiaritates nascebantur. Contubernales autem fuerunt in bello Marsico, quod & Italicum & sociale dictum est. eo bello Cicero in exercitu Cn. Pompeii Strabonis Consulis tiro fuit, ut refert ipse Cic. Phil. 12.

Ib. *Post affines*] Affinitas per nuptias contrahitur, ut docet Modestinus in lib. 4. D. de gradibus. forte autem uxor Tuberonis è genere Tullio fuit.

16. *Sanctissimum nomen opponebant*] Excusat Tuberonem qui inductus fuit ad illud bellum specie Reipub. cujus jura defendere se Pompeiani jactabant.

18. *Amplissimi viri*] Pompeii partes Senatus tuebatur.

20. *Occupatum*] A Varo.

21. *Prohibere illum voluisse*] In argumento de hoc dictum.

22. *Arcem*] Aptissima fuit Africa ad inferendum populo Romano bellum; hinc enim tria bella Punica erupperunt.

25. *Fasceis certe habebat*] De fascibus dictum superius. Præferebantur dictatoribus, Consulibus, & Prætoribus, velut sui Magistratus insignia.

Tube-

Tubero, quid valet? recepti in provinciam non sumus. quid, si essetis? Cæsari-ne eam tradituri fuissetis, an contra eum retenturi? Vide quid licentiæ, Cæsar, nobis tua liberalitas det, vel potius audaciæ. Si responderit Tubero, Africam, quo senatus eum sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse: non dubitabo apud ipsum te, cujus id eum facere interfuit, gravissimis verbis ejus consilium reprehendere. non enim si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. Sed jam hoc totum omitto, non tam ut ne offendam tuas [b] patientissimas aureis, quam ne Tubero, quod nunquam cogitavit, facturus fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam provinciam, unam ex omnibus [c] huic victoriæ maxime infestam: in qua erat rex potentissimus, inimicus huic caussæ, aliena voluntas, conventus firmi atque magni. quæro, quid facturi fuissetis? quanquam quid facturi fueritis non dubitem, cum videam quid feceritis. Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere: & prohibiti, ut perhibetis, summa cum injuria. quomodo id tulistis? acceptæ injuriæ querelam ad quem detulistis? nempe ad eum, cujus auctoritatem secuti in societatem belli veneratis. Quod si Cæsaris caussa in provinciam veniebatis, ad eum profecto exclusi provincia venissetis. venistis ad Pompeium. quæ est ergo apud Cæsarem querela, cum eum accusatis, à quo queramini vos prohibitos contra Cæsarem bellum gerere? Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si vultis, gloriari per me licet, vos provinciam fuisse Cæsari tradituros, etiamsi à Varo & quibusdam aliis prohibiti essetis. ego autem confitebor, culpam esse Ligarii, qui vos tantæ laudis occasione privaverit. Sed vide quæso, C. Cæsar, constantiam ornatissimi viri L. Tuberonis: quam ego, quamvis ipse probarim, ut probo, tamen non commemorarem, nisi à te cognovissem inprimis eam virtutem solere laudari. Quæ fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia?

[b] *attentissimas.* [c] *Cæsaris.*

27. *Recepti in provinciam non sumus*] Querelam occupat Tuberonum, qui à Ligario aditu in Africam prohibiti sunt.

28. *Cæsari-ne*] Respondet autem jam orator, nempe quod illam provinciam Pompeio non Cæsari servassent, imo potius inde eum oppugnassent.

30. *Quo Senatus*] Id est, quò ex Senatusconsulto sortitione facta missus erat.

32. *Cujus id eum*] Id est, cui utile fuit Africam provinciam à Tuberone tradi.

Ib. *Ejus consilium*] Tradendi videlicet Cæsari provinciam, quam à Senatu acceperat.

38. *Rex potentissimus*] Juba Rex Numidiæ, devicto Pompeio, vicissim ipse in Africa superatus est. Is autem infensissimus erat dignitati Cæsaris.

39. *Conventus firmi*] Ita Festus de conventu. *Conventus uno modo intelligitur, cum à Magistratibus judicii causa populus congregatur.* Hi autem potissimum in Italiæ præfecturis, tum etiam in provinciis fiebant.

43. *Nempe ad eum*] Pompeio Africam tradere voluisse Tuberones constat.

constantiam dico? nescio an melius patientiam possem dicere. quotus enim istud quisque fecisset, ut, à quibus partibus in dissensione civili non esset receptus, essetque etiam cum crudelitate ejectus, ad eas ipsas rediret? magni cujusdam animi, atque ejus viri est, quem de suscepta caussa propositaque sententia, nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum posset depellere. Ut enim cætera paria Tuberoni cum Varo fuissent, honos, nobilitas, splendor, ingenium, quæ nequaquam fuerunt: hoc certe præcipuum Tuberonis fuit, quod justo cum imperio ex S. C. in provinciam suam venerat. hinc prohibitus, non ad Cæsarem, ne iratus: non domum, ne iners: non aliquam in regionem, ne condemnare caussam illam, quam secutus esset, videretur: in Macedoniam, in Cn. Pompeii castra venit, in eam ipsam caussam à qua erat rejectus cum injuria. Quid? cum ista res nihil commovisset [d] ejus animum, ad quem veneratis, languidiore, credo, studio in caussa fuistis. tantummodo in præsidiis eratis, animi vero à caussa abhorrebant: an, ut fit in civilibus bellis, nec in vobis magis, quam in reliquis, omnes vincendi studio tenebamur? pacis equidem semper auctor fui. sed tum sero: erat enim amentis, cum aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus; tu certe præcipue, [e] qui in eum locum venisses, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses: quanquam, ut nunc se res habet, non dubito, quin hanc salutem anteponas illi victoriæ. Hæc ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiæ vestræ, aut Cæsarem benefi-

[d] *Pompeii.* [e] *quoniam.*

63. *Justo cum imperio*] Justum imperium dicitur, quod ex Senatusconsulto datum est.

65. *Ad Cæsarem*] Tubero non venit ad Cæsarem ne iratus videretur Pompeio.

Ib. *Aliquam in regionem*] Qua in in regione nullus armorum tumultus, nullum bellum esset.

69. *Credo*] Ironice loquitur, neque enim coacti in castra Pompeii venerunt Tuberones, sed ira concitati, ut contra Cæsarem pugnarent.

70. *In præsidiis eratis*] Non ad castra profecti fuerant Pompeii Tuberones, ut tantum essent in illius præsidio, sed revera ut acie pugnarent.

72. *Pacis equidem semper auctor fui*] Argumento à minore ad majus & à se delumpto ostendit Cicero summam fuisse in Tuberone vincendi cupiditatem. Nam licet Cicero semper pacis auctor fuisset, tamen ardebat vincendi cupiditate, ergo majori Tuberones, qui tanto studio Pompeium adjuvabant. Quod autem pacem semper suaserit, patet tum ex Plutarcho, qui refert sæpius de pace scripsisse ad Cæsarem, sæpius Pompeium obsecrasse, ut eam acceptaret, sed incensis utrinque animis nihil effecisse. tum ex epist. lib. 7. tum ex 16. famil. ad Tironem, ubi testatur se omnia & fecisse & dixisse quæ ad pacem pertinerent.

73. *Tum sero*] Jam nulla pax fieri poterat cum instructa jam esset acies, & ad prælium expedita.

77. *Hanc salutem*] Loquitur de salute, quam ipse Cicero obtinuit à Cæsare post relatam ab eo victoriam.

78. *Beneficii sui*] Indicat beneficium salutis; quam ipsi Tuberones obtinuerunt à Cæsare, cum ipsis ignovit.

cl-

di sui pœniteret. Nunc quæro, utrum vestras injurias, an reipublicæ persequamini? si reipublicæ; quid de vestra in ea caussa perseverantia respondebitis? si vestras; videte ne erretis, qui Cæsarem vestris inimicis iratum fore putetis, cum ignoverit suis. Itaque num tibi videor, Cæsar, in caussa Ligarii [f] occupatus esse? num de ejus facto dicere? quicquid dixi, ad unam [g] summam referri volo, vel humanitatis, vel clementiæ, vel misericordiæ tuæ. Caussas, Cæsar, egi multas, & quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio bonorum tuorum: certe nunquam hoc modo; Ignoscite, Judices: erravit: lapsus est: non putavit: si unquam posthac. ad parentem sic agi solet. ad judices, Non fecit, non cogitavit, falsi testes, fictum crimen. Dic te, Cæsar, de facto Ligarii judicem esse: quibus in præsidiis fuerit, quære. taceo: ne hæc quidem colligo, quæ fortasse valerent etiam apud judicem: legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo non acerbus: tum etiam fuit totus animo & studio tuus. Ad judicem sic agi solet. sed ego ad parentem loquor, Erravi, temere feci, pœnitet: ad clementiam tuam confugio: delicti veniam peto: ut ignoscas oro. si nemo impetravit, arroganter: si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti.

[f] *laborare.* [g] *caput.*

79. *Vestras injurias*] Quænam istæ injuriæ? nisi quibus se affectos putaverunt Tuberones cum à portu prohibiti sunt à Ligario. Vide argumentum orat.

80. *In ea causa perseverantia*] Constantes illi Tuberones fuerunt in causa Pompeii usque ad Cæsaris victoriam: in quo si peccavit Ligarius, illi quoque peccaverunt.

83. *De ejus facto*] Id est, de facto Ligarii, de quo accusatus est à Tuberone, quod nempe in Africa fuerit.

85. *Egi causas tecum*] Antequam Prætor esset, multas causas egit Cæsar in foro, & orationes edidit in lucem, quas se Brutus legisse apud Ciceronem libro de claris oratoribus ait; & ibidem Cicero de eodem, negat videre se, cui Cæsar debeat cedere: atque eum elegantem, splendidam, magnificam ut generosam dicendi rationem tenere.

86. *Dum te in foro*] Ab anno ætatis suæ vigesimo primo, quo Dolabellam repetundarum accusavit, usque ad annum trigesimum nonum versatus est in foro Cæsar, & causas egit, ut refert Tacitus.

87. *Nunquam hoc modo*] Apud Judices non agitur deprecatione; cum ea tantum apud parentem, non apud judicem valere debeat. tacitè autem & assentatoriè Cæsarem patrem patriæ appellat.

90. *Quibus in præsidiis fuerit*] Nullas urbes contra Cæsarem defendit Ligarius.

PER-

PERORATIO.

Tota hæc peroratio in comparanda Cæsaris clementia posita est.

VI. An ſperandi Ligario cauſſa non ſit, cum mihi apud te ſit [a] locus etiam pro altero deprecandi? Quanquam neque in hac oratione ſpes eſt poſita cauſſæ, nec in eorum ſtudiis, qui à te pro Ligario petunt, tui neceſſarii. Vidi enim & cognovi, quid maxime ſpectares, cum pro alicujus ſalute multi [b] laborarent: cauſſas apud te rogantium gratiores eſſe, quam preces: neque ſpectare, quam tuus eſſet neceſſarius is qui te oraret: ſed quam illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi eſſe videantur interdum, qui tua liberalitate fruuntur, quam tu ipſe, qui illis tam multa concedis. Sed video tamen apud te cauſſas, ut dixi, rogantium valere plus, quam preces: ab iiſque te moveri maxime, quorum juſtiſſimum dolorem videas in petendo. In Q. Ligario conſervando multis tu quidem gratum facies, neceſſariis tuis: ſed hoc, quæſo, conſidera, quod ſoles. Poſſum fortiſſimos viros, Sabinos, tibi probatiſſimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiæ, robur reipublicæ proponere. noſti optime homines. animadverte horum omnium mœſtitiam & dolorem. hujus T. Brochi, de quo non dubito quid exiſtimes, lacrymas, ſqualoremque ipſius, & filii vides. Quid de fratribus dicam? noli, Cæſar putare, de unius [c] capite nos agere. aut tres tibi Ligarii in civitate retinendi ſunt, aut tres ex civitate exterminandi. quodvis exſilium his eſt optatius, quam patria, quam domus, quam dii penates, uno illo exſulante. Si fraterne, ſi pie, ſi cum dolore faciunt, moveant te horum lacrymæ, moveat pietas, moveat germanitas: valeat tua vox illa, quæ vicit. te enim dicere audiebamus, nos omneis adverſarios putare, niſi qui nobiſcum eſſent: te omneis, qui contra te non eſſent tuos. Videſ-ne igitur hunc ſplendorem, omnem hanc Brochorum domum, hunc L. Martium, C. Cæſetium, L. Corfidium, hoſce omneis

[a] *facultas.* [b] *ſolliciti eſſent.* [c] *ſalute.*

1. *Cum mihi*] Argumentum à difficiliori. difficilius enim fuit Ciceroni, qui Pompeium ſequutus erat, deprecari pro alio qui Pompeium quoque ſequutus eſt, quàm alium ſperare veniam à Cæſaris clementia.

3. *Nec in eorum ſtudiis*] Intelligit ſtudia eorum qui Cæſari neceſſitate conjuncti erant.

5. *Cauſſas rogantium*] Id eſt, eorum qui rogant pro aliorum ſalute.

15. *Sabinos*] Sabinus videtur fuiſſe Ligarius.

24. *Germanitas*] Germanitas eſt conjunctio inter germanos, qui ſunt quaſi ex eadem ſtirpe geniti.

27. *Brochorum domum*] Brochū patrē, & filium, qui Ligarii conſobrinus fuit.

28. *L. Martium*] Martius eques Romanus fuit, Ligarii affinis.

Ib. *Cæſetium*] Ille forte fuit Cæſetius, qui factus Tribunus plebis, ejectus eſt è tribunatu, quòd coronam lauream alba faſcia religatam ſtatuæ Cæſaris impoſitam detraxiſſet.

Ib. *L. Corfidium*] Fatetur Cicero his

neis equites Rom. qui adsunt veste mutata, non solum notos tibi, verum etiam probatos viros, tecum fuisse? Atque his maxime irascebamur, & hos [d] requirebamus, & his nonnulli etiam minabantur. Conserva igitur tuis suos: ut, quemadmodum cætera quæ dicta sunt à te, sic hoc verissimum reperiatur. Quod si penitus perspicere posses concordiam Ligariorum, omneis fratres tecum judicares fuisse. An potest quisquam dubitare, quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia futurus fuerit, in qua fratres fuerunt? quis est, qui horum consensum conspirantem, & pene conflatum; in hac prope æqualitate fraterna non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis prius futurum fuisse, quam ut hi fratres diversas sententias, fortunasque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt: tempestate [e] abreptus est unus: qui si consilio id fecisset, esset eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisti. Sed ierit ad bellum: dissenserit non à te solum, verum etiam à fratribus: hi te orant tui. Equidem cum tuis omnibus negotiis interessem, memoria teneo, qualis tum T. Ligarius quæstor urbanus fuerit erga te & dignitatem tuam: sed parum est me hoc meminisse: spero etiam te, qui oblivisci nihil soles, nisi injurias, quoniam [f] hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de hujus quæstoris officio cogitantem, etiam de aliis quibusdam quæstoribus reminiscentem recordari. Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud, (neque enim hæc divinabat) nisi ut tu eum [g] studiosum & bonum virum judicares, nunc à te supplex fratris salutem petit: quam hujus admonitus officio cùm utrisque his dederis, tres fratres optimos & integerrimos, non solum sibi ipsos, neque his tot ac talibus viris,

[d] *desiderabamus.* [e] *divisus est.* [f] *es hoc animo.* [g] *probum.*

hìc errasse, epist. 42. lib. 13. ad Att. *Brutus mihi T. Ligarii verbis nunciavit, quod appelletur L. Corfidius in oratione Ligariana, erratum esse meum, sed, ut aiunt μνημονικὸν ἁμάρτημα. sciebam Corfidium pernecessarium Ligariorum: sed eum video ante esse mortuum. Da igitur, quæso, negotium Pharnaci Antæo, Salvio, ut id nomen ex omnibus libris tollatur.*

29. *Adsunt veste mutata*] Non solum rei in judicio vestem mutabant, sed omnes etiam propinqui, & amici qui judicio aderant.

33. *Hoc verissimum*] Dixerat Cæsar, se suos omnes putare, qui contra se non fuissent. Cum igitur Ligarius contra eum arma non sumpserit, tanquam suum debet conservare.

34. *Omnes fratres tecum*] Duo alii Ligarii istius fratres Cæsarem secuti fuerant. Hic solus fuerat in Africa, qui, si Romæ fuisset cum fratribus, ab iis non recessisset.

37. *Conspirantem & pene conflatum*] Metaphoræ sumptæ à ventis.

45. *Qualis tum T. Ligarius quæstor urbanus*] Ligarius quæstor urbanus, Lentulo & Philippo Coss. cum stipendium Cæsari decretum est, cujus Cicero meminit lib. 1. ad famil. epist. 7. ei præstitit. quo tempore ipse Cicero stipendium se non solum ei decrevisse, sed etiam ut senatus decerneret, laborasse ait, orat. de provin. coss. Porro quæstores urbani curabant ærarium, ejusque pecunias expensas & acceptas in tabulas publicas referebant, ut docet Asconius Verr. 3.

neque

neque nobis necessariis suis, sed etiam reipublicæ condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobilissimo & clarissimo M. Marcello restituto fecisti nuper in curia, nunc quidem in foro de optimis, & huic omni frequentiæ probatissimis fratribus. ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo, cujus voluntatem carissimam semper habuisti. & si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit; noli, obsecro, dubitare, C. Cæsar, similem illi gloriæ laudem quàm sæpissime quærere. nihil est enim tam populare quam bonitas: nulla de virtutibus tuis plurimis nec gratior, nec admirabilior misericordia est. homines enim ad deos nulla re propius accedunt, quàm salutem hominibus dando. nihil habet nec fortuna tua majus, quam ut possis: nec natura tua melius, quam ut velis conservare quamplurimos. Longiorem orationem caussa forsitan postulat, tua certe natura breviorem. Quare, cum utilius esse arbitrer te ipsum, quam me, aut quenquam loqui tecum, finem jam faciam. tantum te ipsum admonebo, si illi absenti salutem dederis, præsentibus his omnibus te daturum.

56. *M. Marcello*] Pepercit M. Marcello Cæsar, licet infensissimo sibi. de hujus acerbitate palam in senatu conquestus fuerat.

57. *In foro*] In foro agebatur hæc Ligarii causa.

I N

IN
M. ANTONIUM PHILIPPICARUM
LIBER I.
SEU
PHILIPPICA Prima.

DE NOMINE.

Quintilianus lib. 10. ait Philippicas istas orationes in Antonium Ciceronem appellasse; Demosthenem imitatum, qui quatuor ejusdem nominis in Philippum Macedonum regem scripsit: eas tamen veterum aliqui, & in primis Aulus Gellius Antonianas suo nomine nonnunquam vocaverunt.

ARGUMENTUM PRIMÆ PHILIPPICÆ.

Cum videret Cicero post mortem Cæsaris ab Antonio ejusdem collega Rempublicam opprimi; Athenas ire statuit, dum Antonius Consulatu suo fungeretur, ut, cum Hircius & Pansa Consules designati suum Magistratum inissent, statim Romam rediret. Antonius interea factus audacior Dolabellæ alterius Consulis conjunctione, multos cives pessimos restituit, multis immunitates dedit, multorumque decretorum tabulas non tam ex actis Cæsaris, ut dicebat, quam ex libidine sua fecit. Profectus itaque Cicero, & in Siciliam delatus, profectione mutata Romam reversus est. Postridie vero illius diei Antonius Senatum convocavit de faciendis Cæsari suppli-

supplicationibus. Cicero non adfuit, amicorum consilio: iratus Antonius milites confestim misit, qui nisi in Senatum veniret, domum ejus demolirentur. Sed nec venit propterea in Senatum Cicero, nec id perfecit Antonius. Ægre tulit hanc injuriam Cicero, & sequenti die venit in Senatum, ubi suæ profectionis, & reversionis consilium exposuit, de hesterna injuria conquestus est: contra Antonii sententiam, de Cæsaris morte, de supplicationibus, & actis, multum disputavit. Postremo utrumque Consulem Dolabellam, qui tum præsens aderat, & Antonium, qui absens erat, commonuit, atque summa sapientia cum omnium admiratione reprehendit.

TEMPUS ET LOCUS.

Habitæ sunt hæ orationes partim in Senatu, partim ad populum; & hæc quidem prima Calendis Septembris Antonio & Dolabella Coss. urbis conditæ anno 709. Ciceronis vero 63.

GENUS & STYLUS.

Quæstio est in genere deliberativo, tenuis stylus, qualis esse debet in ejusmodi dicendi genere.

PARTES.

Quatuor sunt, Expositio suæ profectionis, & reversionis: Confirmatio, ubi docet acta Cæsaris esse servanda: Admonitio ad Consules, & brevis Peroratio.

PRIMA PARS.

In qua I. *exponit causas suæ profectionis & reversionis.*
II. *Exponit causas reversionis.*
III. *Queritur de Antonio.*

I. ANTEQUAM de republica, Patres conscripti, dicam ea quæ dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium & profectionis, & reversionis meæ. Ego cum sperarem [a] aliquando

INTERPRETATIO.

[a] *tandem.*

NOTÆ.

1. *Patres conscripti*] De his dictum est orat. Pro M. Marcello Paragr. I. l. 1. ad

ad vestrum consilium auctoritatemque rempublicam esse revocatam, manendum mihi statuebam, quasi in vigilia quadam consulari ac senatoria. nec vero usquam discedebam, nec à republica dejiciebam oculos ex eo die quo in ædem Telluris convocati sumus. in quo templo, quantum in me fuit, jeci fundamenta pacis, Atheniensiumque renovavi vetus exemplum: Græcum etiam verbum usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa erat civitas illa; atque omnem memoriam discordiarum oblivione sempiterna delendam censui. Præclara tum oratio M. Antonii: egregia etiam voluntas: pax denique per eum & per liberos ejus cum præstantissimis civibus confirmata est. Atque his principiis reliqua consentiebant, ad deliberationes eas, quas habebat domi de republica, principes civitatis adhi-

4. *Ad vestrum consilium*] Per Julium Cæsarem Patribus sublata fuerat authoritas administrandæ Reipublicæ: verum eo occiso, eis restituta est.

5. *In vigilia*] Metaphora sumpta est à militibus, qui in statione excubant. Hanc autem vocat *Consularem & Senatoriam*; quia Consul fuerat Cicero, & Senator erat, ad quos potissimum pertinet invigilare Reipublicæ.

6. *Usquam*] Per illam vocem ostendit, ita se invigilasse Reipublicæ conservandæ, ut nec in locum aliquem, nec ex aliquo loco discesserit, milites in statione sua imitatus.

7. *Ex eo die*] Decimo quinto Kalend. April. venit in ædem Telluris. Vide Epist. 11. & 16. lib. 14. ad Att.

Ib. *In ædem Telluris*] Post cædem Cæsaris, ab Antonio convocatus est Senatus in Telluris templum, quod ad forum Romanum, & viam sacram erat, non procul à Capitolio & Palatio. Huic ædi vicinior fuit ædes Antonii, ut ait Appianus; ibique potius quàm in curia senatum haberi voluit, quòd subjecta hæc erat Capitolio, unde facile à conjuratis ad cædem gladiatores evocari potuissent.

8. *Atheniensium*] Cum Athenienses victi essent à Lacedæmoniis, triginta rectoribus, qui tyranni dicti sunt, regendi dati sunt; qui cum tyrannidem in eos exercerent, tandem à Thrasybulo victi sunt & expulsi. restitutaque civitatis libertate, lex ab eodem lata est, ne quis rerum anteactarum accusaretur: ne qua præteritarum injuriarum mentio fieret, ne quis mulctaretur.

9. *Verbum usurpavi*] Legem illam Græci dixêre ἀμνηστίαν, id est oblivionem injuriarum. De hac lege loquitur Valer. Max. lib. 4. tit. de moderatione.

11. *Delendam censui*] Scribit Dio, ita à Cicerone permotum fuisse Senatum, ut senatusconsultum factum sit, ne quis acceptæ ab alio injuriæ in posterum meminisset.

12. *Oratio M. Antonii*] Antonius in æde Telluris de concordia habuit orationem.

13. *Per liberos ejus*] Plures pro uno sic reponit Cicero. unum enim tantum habuisse ex prima sua conjuge Fabia legitur. Cum interfectores Cæsaris in Capitolio tutius remanerent, non ausi ad senatum venire: parvum filium Antonius obsidem in Capitolium misit: &, ut Plutarchus in Bruto scribit; è Capitolio descenderunt; ac Brutus apud Lepidum, Cassius apud Antonium, cæteri apud alios cœnarunt. Postero die provinciæ eisdem in senatu decretæ, Bruto Creta, Cassio Africa, Trebonio Asia, Cimbro Bithynia, D. Bruto Gallia citerior. Sed cum Cæsar funere elatus, & à M. Antonio laudatus esset, plebs cum facibus ad domum Bruti, Cassii, & aliorum cucurrit, & ægre depulsa est. Cicero de his scribit lib. 14. ad Att. Tum M. Brutus & Cassius urbem reliquerunt. & Antium atque Lanuvium profecti, ibi otiosi fuerunt. lib. 14. & 15. ad Att.

bebat: ad hunc ordinem res optimas deferebat: summa cum dignitate & constantia ad ea, quæ quæsita erant, respondebat: nihil tum, nisi quod erat notum omnibus, in C. Cæsaris commentariis reperiebatur. Num qui exules restituti? unum aiebat, præterea neminem. Num immunitates datæ? nullæ, respondebat. Assentiri etiam nos Ser. Sulpicio, clarissimo viro, voluit, ne qua tabula post Idus Martias, ullius decreti Cæsaris, aut beneficii, figeretur. Multa prætereo, eaque præclara: ad singulare enim M. Antonii factum festinat oratio. Dictaturam, quæ vim jam regiæ potestatis [b] obsederat, funditus ex republica sustulit, de qua ne sententias quidem diximus. scriptum senatusconsultum, quod fieri vellet, attulit, quo recitato, auctoritatem ejus summo studio secuti sumus, eique amplissimis verbis per senatusconsultum gratias egimus. [c] Lux quædam videbatur oblata, non modo regno, quod pertuleramus, sed [d] etiam regni timore sublato: magnumque pignus ab eo reipublicæ datum, se liberam civitatem esse velle, cum dictatoris nomen,

[b] *obtinuerat.* [c] *felicitas.* [d] *sublata potestate regia.*

16. *Ad hunc ordinem*] Senatorium ordinem intelligit, ad quem res majoris momenti deferebantur. Inde autem sperabatur ut pristinæ libertati Respublica restitueretur ab Antonio.

18. *Cæsaris commentariis*] Commentaria, sive Commentarii, libri sunt, in quibus summa tantum capita, & velut initia describuntur.

19. *Unum aiebat*] Quis fuerit ille exul restitutus, non facile judicatur, nisi sit Sextus Clodius, Publii Clodii filius, qui Ciceroni fuit infensissimus. Certe id aperte testatur Antonius epistola quadam ad Ciceronem, lib. 14. ad Att.

20. *Immunitates datæ*] Dabatur alicui populo vel civitati immunitas, cum à tributo, quod populo Romano pendebant, liberabantur.

21. *Ser. Sulpicio*] Sulpicius Jurisconsultus fuit doctissimus & eloquentissimus. Is, cum videret multas immunitates tum civitatibus, tum hominibus qui Cæsari faverant contra Pompeium, ab eodem esse datas, atque illarum immunitatum edicta in tabulas æreas incidi, & in Capitolio figi ad memoriam sempiternam; senatusconsultum fieri obtinuit, ne id deinceps fieret.

Ib. *Ne qua tabula*] Leges, fœdera, & decreta quæ lata fuerant, in tabulis æreis incisa, in locis publicis, sed maxime in Capitolio, clavis ad parietes aut columnas figebantur.

24. *Dictaturam*] Dictator hinc dictus est, quod à Consule dicebatur. aliquando etiam à populo nominatus est: sed qui tamen à Consule diceretur, ut Livius observat lib. 27. quandoque verò ab interrege, ut à Valerio Flacco Cornelius Sylla, teste Appiano lib. 1. bell. civil. denique etiam à Senatu; sic enim Caius Julius Cæsar Dictator creatus est, ut Plutarchus in ejus vita scribit. Porro creabatur quando discordiæ civium graviores poscebant, ut notavit Cicero lib. 3. de legibus; vel crebra bella, eaque graviora à finitimis populis oriebantur. Tantum autem illius fuit imperium, ut eo creato, Magistratus omnes, præter Tribunos, authoritate sese abdicarent. haud amplius quam per sex menses sine provocatione, & majore quam Consules potestate imperabat. Primus omnium Sylla, deinde Cæsar perpetuam hanc sibi potestatem usurparunt. unde ait, Cæsarem usurpavisse sibi regiam potestatem, qua summa uti apud omnes videbatur.

29. *Non modo regno*] Intelligit dictaturam, quam perpetuam invaserat Cæsar.

quod

quod sæpe justum fuisset, propter perpetuæ dictaturæ recentem memoriam funditus ex republica sustulisset. Liberatum cædis periculo paucis post diebus senatum, uncus impactus est fugitivo illi, qui in C. Marii nomen invaserat. Atque hæc omnia communiter cum collega: alia porro propria Dolabellæ: quæ, nisi collega abfuisset, credo eis fuisse futura communia. Nam cum serperet in urbe infinitum a malum, idque manaret in dies latius: iidemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam effecerant: & quotidie magis magisque perditi homines, cum sui similibus servis, tectis, ac templis urbis minitarentur: talis animadversio fuit Dolabellæ, cum in audaceis sceleratosque servos, tum in impuros & nefarios liberos; talisque eversio illius exsecratæ columnæ, ut mirum mihi videatur, tam valde reliquum tempus ab uno illo die dissensisse. Ecce enim Kalend. Junii, quibus ut adessemus, edixerat, mutata omnia: nihil per senatum, multa & magna per seipsum & absente populo & invito. Consules designati se audere negabant in senatum venire:

a *seditio domestica.*

32. *Sæpe justum fuisset*] Dictatoris dignitas sæpe justa fuit cum legitime concedebatur á Consule, populo, vel Senatu; & post sex menses deponebatur.

Ib. *Recentem memoriam*] Antonius decreverat, ne quis deinceps Dictator crearetur, propter recentem illam dictaturam quam sibi Cæsar perpetuam vindicarat contra leges.

33. *Liberatus cædis periculo*] Periculum indicit, quod nasci poterat ex quodam fugitivo & incognito homine, qui à Livio epit. lib. 116. *Chamatius*, à Valerio lib. 9. cap. 15. *Herophilus equarius Medicus*; ab Appiano lib. 3. *Amatius* nominatur. Is itaque se filium C. Marii, & propterea Cæsaris affinem dictitabat, Hominem popularem & seditiosum Antonius, indicta causa, summa cum approbatione Senatûs, interfecit, & interfectus unco, ferreo ad Gemonias scalas, ad rupem Tarpeiam tractus est, unde in Tiberim fluvium damnati projiciebantur.

38. *Iidemque bustum*] Bustum proprie locus dicitur, ubi cadaver combustum est. Verum hic sumitur pro ipso monumento quod in honorem Cæsaris erectum est, & ad quod plurimæ ejus imagines appensæ sunt.

39. *Insepultam sepulturam*] Vocat Cæsaris sepulturam insepultam, quia quotidie novæ quædam imagines Cæsaris comburebantur, ut illius mortui ac sepulti memoria semper superesset.

42. *In audaceis sceleratosque*] Plebs solidam columnam, duce Amatio, prope viginti pedum lapidis Numidici in foro in busto Cæsaris statuerat, & inscripserat, *Parenti patriæ*; atque apud eandem sacrificabat, vota suscipiebat, & controversias quasdam, interposito per Cæsarem jurejurando, distrahebat, ut Suetonius scribit. Hanc Dolabella, Consulum alter, sustulit, & homines seditiosos, qui illam eversionem moleste ferebant, partim in crucem egit, partim de saxo dejecit. Vide epist. 17. lib. 14. ad Att. & epist. 14. lib. 9. ad famil.

43. *Exsecratæ columnæ*] Hanc eandem columnam bustum appellavit supra, quod Dolabella, absente collega Antonio, in foro evertit.

44. *Ab uno illo die*] Intelligit diem quo deprehensi scelerati sunt, & columna dejecta est a Dolabella.

45. *Edixerat*] Antonius consul edixit, ut Cicero, qui mense Aprili & Maio rure fuerat in villis suis, adesset in senatu Kal. Junii.

47. *Consules designati*] Hirtius & Pansa consules designati, inire proximo mense Januario consulatum debebant.

patriæ liberatores urbe carebant ea, cujus à cervicibus jugum servile dejecerant: quos tamen ipsi consules & in concionibus & in omni sermone laudabant. Veterani, qui appellabantur, quibus hic ordo diligentissime caverat, non ad conservationem earum rerum, quas habebant, sed ad spem novarum prædarum incitabantur. Quæ cum audire mallem, quam videre, haberemque jus legationis liberum, ea mente discessi, ut adessem Kalend. Januariis, quod initium senatus cogendi fore videbatur.

II. Exposui, P. C. profectionis consilium: nunc reversionis, quæ plus admirationis habet, breviter exponam. Cum Brundisium, iterque illud, quod tritum in Græciam est, non sine caussa vitavissem, Kalend. Sextilibus veni Syracusas, quod ab urbe ea * transmissio in Græciam laudabatur. quæ tamen urbs mihi conjunctissima, plus

* *trajectio.*

48. *Patriæ liberatores*] Qui Cæsarem interfecerant, M. Brutus, D. Brutus, Cassius, aliique: hos parentes patriæ nominat.

49. *Ipsi Consules*] Antonius & Dolabella publice quidem in concionibus liberatores illos patriæ laudabant, quos tamen ad mortem clam persequebantur.

50. *Veterani*] Milites veterani dicebantur, qui viginti annis stipendia fecerant: quibus confectis, mittebantur in colonias, eisque agri dividebantur. Cum autem se Romam retulisset Antonius, peragratis veteranorum illorum coloniis, multos secum ex eis adduxit: quod in causa fuit cur multi Senatores metu perterriti repente diffugerint.

Ib. *Quibus hic ordo*] Senatus prospexerat, ut omnibus veteranis militibus, ac iis maxime qui cum Cæsare fuerant, nihil deesset, ut commode & honeste vivere possent.

52. *Quas habebant*] Possessiones agrorum obtinuerant à Cæsare, dum viveret.

Ib. *Incitabantur*] Veterani illi milites ab Antonio & Lepido impellebantur ad bona civium interficiendorum diripienda.

53. *Legationis liberum*] Legatio libera dicebatur, quam Senatores privati negotii causa, à Senatu ad aliquod tempus impetrabant. Cicero has legationes annuas lege sua fecerat: sed postea (ut scribit lib. ad Att. 15.) lege Julia quinquennium iis præfinitum fuit. Qui libera legatione aberat, non habebatur Reipublicæ causâ abesse, sed suâ. Tribus autem de causis libera legatio dabatur; periculi vitandi causâ, voti solvendi, & hæreditatis nominumque persequendorum.

54. *Ut adessem Kalendis Jan.*] Cicero profectus fuerat Roma propter potentiam Antonii; qui omnia ad arbitrium gerebat, sine ulla Senatus authoritate. Sperabat autem se rediturum ad Kalendas Januarias, quibus novi consules magistratum Pansa & Hirtius inirent; à quibus Senatus cogeretur de rebus publicis deliberaturus.

2. *Brundisium*] Urbs est Calabriæ, portu suo celebris; unde solvebant Romani ituri in Græciam; quoque redeuntes in Italiam appellebant.

3. *Non sine caussa*] Brundisii multi erant è veteranis Cæsarianis milites, qui ab Antonio sollicitati erant, quos evitare voluit.

4. *Kalendis Sextilibus*] Kal. Sextilibus, id est, mense Augusto, qui olim Sextilis dicebatur, quique ab Augusto Cæsare Augustus, sicut Quintilis Julius à Julio Cæsare nominatus est.

Ib. *Syracusas*] Syracusæ urbs fuit Siciliæ amplissima, ab Archia Corinthio annis ante Christum plus septingentis condita.

5. *Conjunctissima*] Cum quæstor esset in Sicilia Cicero, omnes Siculos ita humanitate & abstinentia sua sibi devinxerat, ut deinceps Romæ eum patronum & defensorem habere voluerint.

una me nocte cupiens, retinere non potuit: veritus sum, ne meus repentinus ad meos necessarios adventus suspicionis aliquid afferret, si essem commoratus. Cum autem me ex Sicilia ad Leucopetram, quod est promontorium agri Rhegini, venti detulissent, ab eo loco conscendi, ut [b] transmitterem: nec ita multum provectus, rejectus Austro sum in eum ipsum locum, unde conscenderam. cumque intempesta nox esset, mansissemque in villa P. Valerii comitis & familiaris mei, postridieque apud eundem, ventum expectans, manerem, municipes Rhegini complures ad me venerunt, ex his quidam Roma, recentes: à quibus primum accipio M. Antonii concionem: quæ ita mihi placuit, ut ea lecta de reversione primum cœperim cogitare, nec ita multo post, edictum Bruti adfertur & Cassii. quod quidem mihi, fortasse quod eos etiam plus reipublicæ quàm familiaritatis gratia diligo, plenum æquitatis videbatur. Addebant præterea (fit enim plerumque, ut ii, qui boni quid volunt adferre, affingant aliquid, quo faciant id, quod nuntiant, lætius) rem conventuram: Kalend. Sextilibus senatum frequentem fore: Antonium, repudiatis malis suasoribus, remissis Galliis provinciis ad auctoritatem sena-

b *trajicerem.*

8. *Leucopetram*] Leucopetra Italiæ in Calabriæ finibus promontorium est, quod montis Apennini finis esse dicitur, ut vult Strabo lib. 6. quod à colore *Leucopetram*. id est, *saxum album* appellan.

9. *Rhegini*] Rhegium extremum agri Brutii oppidum est, nunc *Reggio*.

11. *Austro*] Auster ventus est meridionalis, contrarius iis qui è Sicilia in Græciam navigant.

Ib. *Intempesta nox*] Nox intempesta dicitur, in qua nullum est agendi tempus.

12. *Valerii comitis*] Valerius fuit Jurisconsultus, ad quem scribit Cic. lib. 1. ad familiares; qui cum eo profectus erat.

14. *Municipes*] Municipes sunt cives Romani, ex municipiis suo jure & legibus suis utentes, muneris tantum cum populo Romano honorarii participes; à quo munere capessendo appellati videntur, nullis necessitatibus, neque ulla populi Rom. lege adstricti.

15. *Recentes*] Id est, qui nuperrime Roma venerant.

Ib. *Antonii concionem*] Antonius concionem habuit in senatu pro Sexto Pompeio, Cn. Pompeii magni filio, qui tunc in Hispania bellum contra Cæsaris legatos gerebat. Hunc in patriam revocandum esse censuit, & pro patris bonis, quæ in æde Opis in publicum redacta erant, vigesies & quinquagies, decies mille drachmas Atticas restituit, & præsidium maris ei institui debere censuit. Ita vulgo omnes Ciceronis interpretes referunt; sed qua auctoritate fulti, non apparet. saltem credibile est multa bene de Republica dixisse, quæ spem quietis afferre videbantur.

17. *Edictum Bruti & Cassii*] Brutus & Cassius prætores urbani edictum tulerunt, ne cui intra vigesimum annum provincia obveniret.

21. *Rem conventuram*] Id est, Rempublicam redituram ad pacem, compositis inter se Cæsaris interfectoribus, & Antonio.

23. *Malis suasoribus*] Multi viri audaces, & parati ad prædam, Antonium in Rempublicam & cives accendebant; quales fuêre Capho, Saxa, Mustella, Tamisius.

Ib. *Remissis Galliis*] In sortitione provinciarum, Cisalpina D. Bruto, Transalpina Planco evenerat. Cisalpinam Macedoniæ loco, quæ ei obtigerat,

ſenatûs eſſe rediturum. Tum vero tanta ſum cupiditate incenſus ad reditum, ut mihi nulli, neque remi, neque venti ſatisfacerent: non quo me ad tempus occurſurum putarem, ſed ne tardius, quam cuperem reipublicæ gratularer. Atque ego celeriter Veliam devectus Brutum vidi, quanto meo dolore, non dico. turpe mihi ipſi videbatur, in eam urbem me audere reverti, ex qua Brutus cederet: & ibi tuto eſſe, ubi ille non poſſet. Neque vero illum ſimiliter atque ipſe eram, commotum eſſe vidi. erectus enim maximi ac pulcherrimi facti conſcientia, nihil de ſuo caſu, multa de noſtro querebatur. ex quo primùm cognovi, quæ Kalend. Sextilibus in ſenatu fuiſſet L. Piſonis oratio: qui quanquam parum erat (id enim ipſum à Bruto audieram) à quibus debuerat, adjutus: tamen & Bruti teſtimonio (quo quid poteſt eſſe gravius?) & omnium prædicatione, quos poſtea vidi, magnam mihi videbatur gloriam conſecutus. Hunc igitur ut ſequerer, properavi, quem præſentes non ſunt ſecuti: non ut proficerem aliquid (neque enim ſperabam id, neque præſtare poteram) ſed ut, ſi [a] quid mihi humanitus accidiſſet (multa autem impendere videbantur præter naturam etiam, præterque fatum) hujus diei vocem teſtem reipublicæ relinquerem meæ perpetuæ erga ſe voluntatis.

III. Quoniam [b] utriuſque conſilii cauſſam, Patres conſcripti probatam vobis eſſe confido, prius quam de republica dicere incipio,

[a] *ſi mors.* [b] *profectionis & reverſionis.*

rat, à Senatu Antonius poſtulabat, ut refert Appianus lib. 2. bell. civil. Cum autem fraudem Senatus ſuſpicaretur, ſcripſit ad D. Brutum, ut provinciam ſibi conſervaret, & exercitum compararet Antonio reſtiturus.

27. *Veliam*] Velia urbs eſt & portus in agro Lucano in Italia; quam à terra Phocide fugati ab Harpalo regis Cyri præfecto, condiderunt. Græci *Heliam* appellant, quoniam in paludibus ſita eſt, quas Ἕλη Græci dicunt. nunc autem *Baſilicata* ab Italis nominatur. Veliæ autem Cicero Brutum vidit, quò cum legatione libera venerat, quia vires ſuas confirmante Antonio, non tutum ſe Romæ arbitrabatur.

31. *Pulcherrimi facti conſcientia*] Laudat Brutum, quòd Cæſarem occiderit, & patriam ab ejus ſervitute liberaverit.

33. *L. Piſonis oratio*] L. Piſo ſocer fuit interfecti Cæſaris. Suadebat autem ille, quòd depoſitis armis, omnia ad Senatûs authoritatem eſſent deferenda; libertas eſſet conſervanda: Antonio eſſe obſiſtendum, eaque de cauſa advocandum eſſe Cn. Octavium, quem Julius adoptaverat.

41. *Præter naturam, præterque fatum*] Clariſſime omnium, meo judicio, hanc explicuit orationem Abrahamus, in eundem locum. ſic autem ait: Illa mors eſt ſecundum naturam, & ſecundum fata, quæ ex principiis naturæ intrinſecis, & ex pugna quatuor primarum qualitatum, una prævalente contingit. Illa præter naturam quidem, ſed tamen ſecundum fata, quæ ab externa cauſarum ſerie infertur; ut ſi quis incendio, vel naufragio, vel alio caſu pereat. Illa præter naturam, præterque fatum, quæ nec à principiis naturæ intrinſecis, nec à cauſis externis agendi neceſſitate conſtrictis, ſed ab hominis libertate dependet; ut cum quis mortem ſibi conſciſcit, vel alterius ſcelere occiditur.

pauca

pauca querar de hesterna M. Antonii injuria, cui sum amicus; idque me nonnullo ejus officio debere esse, præ me semper tuli. Quid tandem erat caussæ, cur in senatum hesterno die tam acerbe solus cogerer? solus-ne aberam? an non sæpe minus frequentes fuistis? an ea res agebatur, ut etiam ægrotos deferri oporteret? Annibal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace agebatur: ad quam caussam etiam Appium illum & cæcum, & senem delatum esse, memoriæ proditum est. De supplicationibus referebatur: quo in genere senatores deesse non solent. coguntur enim non pignoribus, sed eorum, quorum de honore agitur, [b] gratia: quod idem fit, cum de triumpho refertur. ita sine cura consules sunt, ut pene liberum sit senatori non adesse. qui cum mihi mos notus esset, cumque è via [c] languerem, & mihimet displicerem; misi pro amicitia, qui hoc ei diceret. At ille, vobis audientibus, cum fabris se domum meam venturum esse dixit. nimis iracunde hoc quidem, & valde intemperanter. cujus enim maleficii ista pœna est, ut dicere in hoc ordine auderet, se publicis [d] operis disturbaturum publice ex senatûs sententia ædificatam domum? quis autem unquam tanto damno senatorem coëgit? aut quid est ultra pignus, aut multam? qui si scisset, quam sententiam dictu-

[a] *causa.* [c] *fessus essem.* [d] *fabris.*

3. *Hesterna Antonii injuria*] Cum rescivisset Antonius Romam advenisse Ciceronem, neque adesse in senatu, minatus est se fabros, ad exturbandam ejus domum, & milites, qui eum vi adducerent, missurum.

4. *Nonnullo ejus officio*] Officium vocat, quòd ab Antonio Brundusii non sit occisus, ubi Ciceronem offendit, quò missus fuerat à Cæsare post pugnam Pharsalicam, ut Pompeianos aditu Italiæ prohiberet.

7. *Annibal, credo*] Ironice deprimit Antonii factum proferendo periculum quod ab Annibale Romæ creatum est, cum post Canensem pugnam, ad Anienem fluvium castra posuit, ad tertium ab urbe lapidem; & urbem obequitando, intra muros hastam injecit: quo tempore summa Romæ trepidatio fuit.

8. *Pyrrhi pace*] Pyrrhus Rex Epirotarum fuit, qui à Tarentinis advocatus contra Romanos bella gessit. Is ad vigesimum ab urbe lapidem castra posuit. cum de pace cum eo ageretur, Appius senex & cæcus lectica in senatum delatus, turpes conditiones dissuasit. Florus lib. 13. Epit.

10. *De supplicationibus*] Mos fuit apud Romanos ut à Senatu propter rem bene gestam, nomine imperatoris supplicationes ad Templa gratulationis causâ, per aliquot dies cum conjugibus & liberis celebrarent. Quoties autem de supplicationibus referendum erat, senatores convocabantur per amicos illius, cujus gratia illæ instituebantur.

11. *Non pignoribus*] Quotiescunque senatus habebatur, adesse senatores debebant, aut multâ cogebantur, nisi justa absentiæ causa subesset: quanquam non eadem pœna tenebantur, cum de supplicationibus aut triumpho agebatur.

12. *Cum de triumpho*] Idem fiebat ac de supplicationibus, cùm de triumpho decernendo agebatur.

13. *Sine cura*] Id est, non curant consules.

15. *Misi pro amicitia*] Tunc amicus erat Antonio Cicero.

19. *Ex senatûs sententia ædificatam*] Cum Clodius exulante Cicerone domum ejus incendisset, ex Senatûs decreto publicâ pecuniâ restituta est.

21. *Aut quid est ultra pignus, aut multam*] Pignus est contractus, quo res ali-

dicturus essem, remisisset aliquid profecto de severitate cogendi. An me censetis, P. C. quod vos inviti secuti estis, decreturum fuisse, ut parentalia cum supplicationibus miscerentur? ut inexpiabiles religiones in rempublicam inducerentur? ut decernerentur supplicationes mortuo? Nihil dico cui; fuerit ille L. Brutus, qui & ipso regio dominatu rempublicam liberavit, & ad similem virtutem, & simile factum, stirpem jam prope in quingentesimum annum propagavit: adduci tamen non possem, ut quenquam mortuum conjungerem cum deorum immortalium religione: ut, cujus sepulcrum usquam exstet, ubi parentetur, ei publice supplicetur. Ego vero eam sententiam dixissem, Patres conscripti, ut me adversus populum Romanum, si quis accidisset gravior reipublicæ casus, si bellum, si [e] morbus, si fames, facile possem defendere: quæ partim jam sunt, partim timeo ne impendeant. Sed hoc ignoscant dii immortales, [f] velim, & populo Romano, qui id non probat, & huic ordini, qui decrevit invitus. Quid, de reliquis reipublicæ malis? licet-ne dicere? mihi vero licet, & semper licebit, dignitatem tueri, mortem contemnere. potestas modo veniendi in hunc locum sit, dicendi periculum non recuso. Atque utinam, P. C. Kalendis Sextilibus adesse potuissem: non quo profici potuerit aliquid, sed ne unus modo consularis, quod tum accidit, dignus illo honore, dignus republica inveniretur. Qua quidem ex re magnum accipio dolorem, homines amplissimis populi Romani beneficiis usos, L. Pisonem, ducem optimæ sententiæ non secutos.

[e] *pestis.* [f] *utinam.*

aliqua creditori ea lege obligatur, ut in illa ipsa cum primum ei satisfactum erit, reddenda, dolum & levem culpam præstet. *Multa* vero species pœnæ est, pecuniaria duntaxat, quæ arbitrio ejus qui multam pro suo jure dicit, cum specialis pœna constituta non esset, imponitur.

24. *Parentalia cum supplicationibus*] Parentare, est manibus defunctorum parentum sacrificare: unde parentalia dicta sunt sacra, quæ diis manibus solvuntur.

Ib. *Inexpiabiles religiones*] Inexpiabiles religiones dicuntur, quæ nullo supplicio, nullo sacrificio purgari & lui possunt. Tales autem dicit supplicationes, quæ pro mortuo fiunt.

26. *Nihil dico cui*] Id invidiose dicit contra Cæsarem, quem tyrannum fuisse indicat; cuique opponit Brutum libertatis Romanæ assertorem, cujus nequidem ad sepulchrum fiunt supplicationes.

Ib. *L. Brutus*] Repone Junium Brutum, a quo Tarquinius Superbus cum filiis ejectus est.

28. *Stirpem propagavit*] Extendit stirpem suam in hæc Ciceronis tempora, ex qua extitit M. Brutus, qui Cæsarem interfecit, qui regium dominatum vindicare sibi volebat.

30. *Cum deorum immortalium religione*] Supplicationes ad deos pertinent, non ad mortuos; quibus tantum parentatur.

34. *Partim jam sunt*] Bellum gerebatur in Hispania contra filios Pompeii.

36. *Huic ordini*] Senatorio.

40. *Kal. Sextilibus*] Hoc tempore ab Antonio relatum est de supplicationibus, & parentalibus Cæsari decernendis.

41. *Unus modo consularis*] Piso; de quo supra, Paragr. II. l. 32.

44. *Ducem optimæ sententiæ*] Dux sententiæ dicebatur, qui primus eam aperu-

tutos. idcirco-ne nos populus Romanus consules fecit, ut in altissimo, amplissimoque gradu dignitatis locati, rempublicam pro nihilo haberemus? non modo voce nemo L. Pisoni consularis, sed ne vultu quidem assensus est. Quænam (malum) est ista voluntaria servitus? fuerit quædam necessaria. nec ego hoc ab omnibus iis desidero, qui sententiam loco consulari dicunt. alia caussa est eorum, quorum silentio ignosco: alia eorum, quorum vocem requiro; quos quidem doleo in suspicionem populo Romano venire, non metu, quod ipsum esset turpe, sed alium alia de caussa deesse dignitati suæ. Quare primum maximas gratias & habeo, & ago L. Pisoni, qui non, quid efficere posset in republica cogitavit, sed quid ipse facere deberet: deinde à vobis, P. C. peto, ut, etiamsi sequi minus audebitis orationem, atque auctoritatem meam, benigne me tamen, ut fecistis adhuc, audiatis.

aperuisset, Auctor autem fuerat Piso, ne parentalia & supplicationes Cæsari fierent.

48. *Malum*] Vox ista, *malum*, interjectio est indignantis hominis.

49. *Quædam necessaria*] Cæsar suâ potentiâ quandam tulerat in Rempub. servitutem.

53. *Alium alia de causa*] Multi, quia affecti fuerant beneficiis à Cæsare, tacuerunt.

SECUNDA PARS,

In quâ probat acta Cæsaris esse servanda.

IV. Primum igitur acta Cæsaris servanda censeo: non quo probem: quis enim id quidem potest? sed quia rationem habendam maxime arbitror pacis atque otii. Vellem adesset Antonius, modo sine advocatis. sed, ut opinor, licet ei minus valere; quod mihi heri per illum non licebat. doceret me, vel potius vos, P. C. quemadmodum

1. *Acta Cæsaris*] Actum est in senatu, utrum omnia Cæsaris acta rescinderentur, quibus aliis provincias, aliis alia beneficia conferebat. servanda Senatus decrevit, propter bonum pacis. Libellos ejus conjux Calpurnia detulit ad Antonium, verita ne bona fisco addicerentur. Antonius hæc acta Cæsaris ad arbitrium suum mutavit, ac universam Rempub. laceravit, Cæsaris nomen & auctoritatem prætexens.

4. *Sine advocatis*] Per advocatos milites illos veteranos intelligit, & fabros, quibus stipatus venit in Senatum; alludens ad consuetudinem Romanorum qui in judiciis tum privatis, tum publicis amicos omnes suos advocabant, quorum auctoritate moveri posse judices arbitrabantur.

Ib. *Licet ei minus valere*] Carpit Antonium quod abesset a Senatu, qui quidem utebatur excusatione valetudinis, quam excusationem non admisit erga Ciceronem, qui revera de via languebat.

5. *Doceret me*] Ostendit quod Antonius Cæsaris acta non servat, quia revera leges ejus non servat.

modum ipse Cæsaris acta defenderet. An in commentariolis & chirographis, & libellis se uno auctore prolatis, ac ne prolatis quidem, sed tantummodo dictis, acta Cæsaris firma erunt: quæ ille in æs incidit, in quo populi jussa, perpetuasque leges esse voluit, pro nihilo habebuntur? Equidem sic existimo, nihil tam esse in actis Cæsaris, quam leges Cæsaris. an, si cui quid ille promisit, id erit fixum? quod idem facere non potuit, ut multis multa promissa non fecerit, quæ tamen multo plura reperta sunt illo mortuo, quam vivo beneficia per omneis annos tributa, & data. sed ea non muto, non moveo, summo etiam studio præclara illius acta defendo. pecunia utinam ad Opis maneret; cruenta illa quidem, sed his temporibus, cùm iis, quorum est, non redditur, necessaria. quanquam ea quoque sit effusa, si ita in actis fuit. Ecquid est, quod tam proprie dici possit actum ejus, qui togatus in repub. cum potestate imperioque versatus sit, quam lex? quære acta Gracchi: leges Semproniæ proferentur: quære Sullæ, Corneliæ. quid? Cn. Pompeii tertius consulatus in quibus actis consistit? nempe in legibus. à Cæsare ipso si quæreres, quidnam egisset in urbe & in toga: leges multas responderet se & præclaras tulisse. chirographa vero aut mutaret, aut non daret: aut si dedisset, non istas res in actis suis [a] duceret. Sed ea ipsa conce-

[a] *existimaret* esse.

6. *Commentariolis*] Commmentarioli, libelli sunt, in quibus princeps eorum omnium nomina perscribit, quibus aliqua Reipub. procuratio commissa est.

Ib. *Chirographis*] Chirographum est privata cautio manu alicujus vel scripta, vel subscripta.

7. *Se uno auctore prolatis*] Solus Antonius hæc dicebat esse acta Cæsaris, quæ ab omnibus aliis ignorabantur.

8. *In æs incidit*] In æs incidebantur leges, ut perpetuæ servarentur.

9. *Populi jussa*] Plebis scita & leges intelligit. Nam lex est generale jussum populi rogante magistratu.

13. *Quæ tamen multo plura*] Carpit Antonii improbitatem, qui longe plura beneficia seu immunitates promisit, quam ipse Cæsar promiserit.

16. *Ad Opis*] Id est ad Opis ædem, ubi erat ærarium. Ops autem mater est Deûm, & Cybele dicitur, & bona Dea, & Matuta.

Ib. *Cruenta illa*] Mortuo Cn. Pompeio, & omnibus Pompeianis profligatis, bona eorum omnia in fiscum redacta sunt, & deportata ad ædem Opis, ut iis populus Romanus uteretur, si opus haberet.

17. *Ea quoque sit effusa*] Non conqueritur Cicero dissipatam esse pecuniam illam ab Antonio, si in actis Cæsaris reperiatur, ut in aliquos dissiparetur: quanquam grave scelus ab illo committitur, si ad arbitrium suum, & in quos voluerit dissipetur.

18. *Quod tam proprie dici possit actum*] Probat leges esse acta per inductionem.

19. *Qui togatus*] Per illam vocem *togatus* pacis tempus intelligit: quia tunc togis Romani utebantur, & sagis belli tempore.

20. *Acta Gracchi*] Leges latæ à Graccho acta ejus sunt, quæ ab ejus nomine Semproniæ dictæ sunt, non enim à prænomine, aut cognomine nominabantur.

22. *In quibus actis consistit*] Tertium Consul Pompeius multas leges tulit, quæ ejus acta appellantur.

24. *Chirographa*] Chirographa hic significant res promissas, & propria manu subscriptas.

do:

do: quibusdam in rebus etiam [b] conniveo: in maximis vero rebus, id est, legibus, acta Cæsaris dissolvi ferendum non puto. Quæ lex melior, utilior, optima etiam republ. sæpius flagitata, quam ne prætoriæ provinciæ plus quam annum, neve plus quam biennium consulares obtinerentur? Hac lege sublata, videnturne vobis acta Cæsaris servari? quid? ea lege, quæ promulgata est de tertia decuria, nonne omnes judiciariæ leges Cæsaris dissolvuntur? & vos acta Cæsaris defenditis, qui leges ejus evertitis? nisi forte si quid memoriæ caussa retulit in libellum, id numerabitur in actis, & quamvis iniquum & inutile sit, defendetur: quod ad populum centuriatis comitiis tulit, id in actis Cæsaris non habebitur. At quæ est ista tertia decuria? Centurionum, inquit. quid? isti ordini, [c] judicatus lege Julia, etiam antea Pompeia, Aurelia non patebat? Census præfiniebatur, inquit, non centurioni quidem solum, sed equiti etiam Romano. Itaque viri fortissimi atque honestissimi, qui ordines duxerunt, res & judicant & judicaverunt. Non quæro, inquit, istos:

[b] *consentio.* [c] potestas *judicandi.*

29. *Ne prætoriæ provinciæ*] Multas leges & egregias quidem tulerat Cæsar, sed hanc præcipue laudat; ne provinciæ Prætoriæ, ad quas nempe Prætores, plusquam annum; Consulares vero, ad quas nempe Consules mittebantur, ne plusquam biennium obtinerentur. Nam antea quandoque triennium, & quinquennium obtinebantur.

30. *Sublata*] Hanc legem sustulit Antonius, quia quotidie contrarium illi legi & suadet & facit.

31. *Promulgata est de tertia*] Tulit Cæsar ut judicia ad duo genera judicum redigerentur, equestris ordinis & Senatorii. Tribuni vero ærarii, quod erat tertium, tollerentur. Tertium genus seu decuriam judicum, centurionum nempe, adjicere voluit Antonius.

35. *Centuriatis comitiis*] Comitia centuriata curiatis honestiora fuêre. in illis enim per classes, & secundum dignitatem, honestatem & censum suffragia rogabantur: in his vero illud non fiebat; unde est comparatio de comitiis vide orat. pro Muræna Paragr. I. not. ad lin. 2. ubi fuse de comitiis dictum est.

37. *Centurionum*] Centuriones dicebantur qui certum militum numerum ducebant. Centuriones autem erant etiam equites Rom. quia vero Cæsar legem tulerat, ut equites Rom. judicarent, volebat Antonius ut Centuriones etiam judicarent.

38. *Lege Julia*] Lege lata à Julio Cæsare, de qua jam jam, soli Senatores, & equites: lege lata paulo ante à Pompeio, Senatores, equites, & ærarii tribuni: lege lata ab Aurelio Cotta ex tribus illis ordinibus selecti judices judicarunt.

Ib. *Census præfiniebatur*] Lege Pompeia præfiniebatur, ut ex iis ordinibus nemo judicaret, nisi qui amplissimo censu erat, & equestribus facultatibus: at Antonius tollebat hoc discrimen: volebat quippe, ut quicunque Centurio fuisset, quacunque fortunâ uteretur, posset judicare.

40. *Qui ordines duxerunt*] Ducere ordinem in militia dicuntur, qui Magistratum aliquem in ea gerunt, sive præsint vel decuriæ, vel centuriæ, manipulis, aut cohorti.

41. *Non quæro, inquit, istos*] Respondet Antonius non istos quidem quærere in judices, qui censum habent equestrem, vel qui in aliquo nominis splendore clari sunt, sed quicunque ordinem duxit, sive pauper, sive dives, &c. Id autem contendebat Antonius, ut omnes

sibi

istos: quicunque ordinem duxit, judicet. At si ferretis, Quicunque equo meruisset, quod est laudatius, nemini probaretis. In judice enim spectari & [d] fortuna debet, & dignitas. Non quæro, inquit, ista: addo etiam judices manipulares ex legione Alaudarum. aliter enim nostri negant posse se salvos esse. O contumeliosum honorem iis quos ad judicandum nec-opinanteis vocatis! hic enim est legis index, ut ii tres in tertia decuria judicent, qui libere judicare non audeant. in quo quantus est error, dii immortales, eorum, qui istam legem excogitaverunt? ut enim quisque sordidissimus videbitur, ita libentissime severitate judicandi [e] sordeis suas eluet: laborabitque, ut honestis decuriis potius dignus videatur, quam in turpes jure conjectus.

V. Altera promulgata lex est, ut & de vi, & de majestate damnati, ad populum provocent, si velint. hæc utrum tandem lex est, an legum omnium dissolutio? quis est hodie, [a] cujus intersit istam legem manere? nemo [b] reus est legibus illis; nemo est, quem futurum putemus. armis enim gesta, nunquam profecto in judicium vocabuntur. At res popularis. utinam quidem vellet is aliquid esse populare. omnes enim jam cives de reipub. salute, una & mente, & voce consentiunt. Quæ est igitur ista cupiditas legis ejus ferendæ, quæ turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? quid enim turpius, quàm qui majestatem populi Romani per vim minuerit, eum damnatum judicio, ad eam ipsam vim reverti, propter quam sit jure damnatus? Sed quid plura de lege disputo? quasi vero id agatur, ut quisquam provocet. id agitur, id fertur, ne quis omnino unquam istis legibus reus fiat. Quis enim aut accusator tam amens reperie-

[d] *census.* [e] *illustrabit suam obscuritatem.* [a] *cui sit utile.* [b] *accusatur.*

sibi militiæ duces addictos haberet, iisque uteretur ad arbitrium.

42. *At si ferretis*] Id est, si permittatis, ut quicunque eques est, & cujus gradus splendidior est, judicet, nemo vestram sententiam probabit. Porro *equo merere*, est equum habere ex publico. oportebat autem eum præsto esse cum equo, quoties Resp. ejus opera indigebat.

44. *Non quæro, inquit, ista*] Inducit semper respondentem Antonium, qui nec censum nec dignitatem in judicibus requirebat.

45. *Judices manipulares*] Volebat Antonius etiam legi judices ex iis, qui manipulos duxerant. erat vero manipulus parva militum manus ex viginti militibus conflata.

Ib. *Ex legione Alaudarum*] Cæsar dictator legionem unam ex transalpinis conscripsit, quam vocabulo quoque Gallico Alaudam appellavit: eamque postea universam disciplina cultuque Romano institutam & ornatam civitate donavit. Suetonius in Cæsare ait hinc dictam esse Alaudam, quod in galeis pro crista Alaudæ formam haberent.

46. *Aliter enim nostri*] Loquitur Antonius, aitque suæ factionis viros non posse salvos esse, neque evadere judicium, nisi homines ejusmodi judicent.

48. *Hic enim est legis index*] Antonius viros ad judicandum eligit ex lege sua, qui neque leges norunt, neque audent conscientia scelerum suorum constricti judicare.

tur,

tur, qui reo condemnato objici se multitudini conductæ velit? aut judex, qui reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercenarias statim protrahatur? Non igitur [c] provocatio ista lege datur: sed duæ maxime salutares leges, [d] quæstionesque tolluntur. Quid est igitur aliud, quam adhortari adolescenteis, ut turbulenti, ut seditiosi, ut perniciosi cives velint esse? quam autem ad pestem furor tribunitius impelli non poterit, his duabus quæstionibus, de vi, & de majestate sublatis? Quid, quod obrogatur his legibus Cæsaris, quæ jubent ei, qui de vi, itemque ei, qui majestatis damnatus sit, aqua & igni interdici? quibus cum provocatio datur, nonne acta Cæsaris [e] rescinduntur? Quæ quidem ego, P. C. qui illa nunquam probavi, ita conservandæ concordiæ caussa arbitratus sum, ut non modo, quas vivus Cæsar leges tulisset, infirmandas hoc tempore non putarem: sed ne illas quidem quas post mortem Cæsaris prolatas esse, & fixas videtis. De exsilio reducti à mortuo: civitas data non solum singulis, sed etiam nationibus & provinciis universis à mortuo: immunitatibus infinitis sublata vectigalia à mortuo. Ergo hæc, uno viro optimo auctore, domo prolata defendimus: eas leges, quas ipse vobis inspectantibus recitavit, pronuntiavit, tulit, quibus latis gloriabatur, iisque legibus rempublicam contineri putabat, de provinciis, de judiciis, eas inquam, Cæsaris leges nos, qui defendimus acta Cæsaris, evertendas putabimus? At de iis tamen legibus, quæ promulgatæ sunt, saltem queri possumus: de iis, quæ jam perlatæ dicuntur, ne illud quidem licuit. illæ enim nulla promulgatione, latæ sunt ante quam scriptæ. Quærunt quid sit, cur

[c] jus provocandi. [d] judicia. [e] tolluntur.

15. *Multitudini conductæ*] Per multitudinem conductam intelligit vilissimos è plebe, & mercenariis operis, aliosque seditiosos viros, qui pecunia corrumpentur, ut reum absolvant.

18. *Duæ maximæ salutares leges*] Leges de vi & majestate quas tulit Cæsar.

20. *Furor Tribunitius*] Fere per tribunos plebis omnes Romæ seditiones excitabantur: quare sæpe furiosi illi à Cicerone nominantur.

24. *Aqua & igni interdici*] Alicui interdicere aqua & igni, est illum prohibere ab usu aquæ & ignis, quibus duobus vita humana maxime continetur.

29. *Et fixas*] Leges in parietibus in æs incisæ figebantur, ut possent ab omnibus legi.

Ib. *De exsilio reducti à mortuo*] Pungit Antonium, qui multos ab exilio revocavit, multos civitate donavit, quasi ante mortem id Cæsar in commentariolis suis reliquisset. illi autem qui ab Antonio his affecti sunt beneficiis *Charonitæ* per jocum dicti sunt, quasi ab inferis transmissi à Charonte.

30. *Nationibus*] Nationes dicuntur homines, qui in aliquo loco nati sunt neque aliunde venerunt, quos indigenas dicimus.

32. *Uno viro optimo auctore*] Ironia in Antonium: quod enim ipse domi meditatus est, profert tanquam à Cæsare scriptum; & quod scriptum est à Cæsare, evertit.

38. *Nulla promulgatione*] Ut sæpe scripsimus in his orationibus, leges antequam ferrentur, promulgabantur, id est populo per trinundinum proponebantur: si placerent, permittebat populus; sin minus, intercedebant apud populum tribuni ne ferrentur.

aut

aut ego, aut quisquam vestrum, P. C. bonis tribunis plebis leges malas metuat: paratos habemus qui intercedant, paratos qui rempublicam religione defendant. vacui metu esse debemus. Quas tu mihi, inquit, intercessiones, quas religiones nominas? eas scilicet, quibus reipublicæ salus continetur. Negligimus ista, & nimis antiqua, & stulta ducimus. forum [f] sepietur: omnes claudentur aditus: armati in præsidiis multis locis collocabuntur. quid tum? quod erit ita gestum, id lex erit? & in æs incidi jubebitis? cedo, illa legitima; CONSULES POPULUM JURE ROGAVERUNT, (hoc enim à majoribus accepimus jus rogandi) POPULUSQUE JURE [g] SCIVIT. qui populus? isne, qui exclusus est? quo jure? an eo, quod vi & armis omne sublatum est? Atque hæc dico de futuris: quod est amicorum, ante dicere ea, quæ vitari possunt; quæ si facta non erunt, refelletur oratio mea. Loquor de legibus promulgatis, [h] de quibus est integrum vobis: demonstro vitia; tollite. denuncio vim, arma; removete.

[f] *circundabitur.* [g] *decrevit.* [h] *quas liberum est ferre.*

40. *Bonis tribunis*] Id est, cum sint in Repub. boni Tribuni, qui poterunt intercedere.

43. *Quas religiones*] Per religiones Auspicia intelliguntur, sine quibus lex nulla ferri poterat. Unde Augures, cum aliqua ferebatur, de cœlo servabant, & obnunciabant, si quid observatum erat, quo impediri comitia possent.

44. *Negligimus ista*] Antonius respondet à se omnes istas religiones Augurionum, & intercessiones negligi.

47. *Cedo, illa legitima*] Verba sunt Antonii, legitima autem dicuntur, quæ legibus fiunt & continentur.

50. *Qui populus*] Respondet Cicero, an ille sit populus qui seditiose partes Antonii; an ille qui partes Reipub. sequitur? cujus maxima pars exclusa est ab Antonio.

Ib. *Quo jure*] Negat jus esse, ubi armati homines dominantur.

53. *De legibus promulgatis*] Promulgabantur antequam ferrentur leges, & in æs inciderentur.

TERTIA PARS.

Ubi proponit quæ tum à Dolabella, tum ab Antonio facta sunt.

VI. Irasci te quidem mihi Dolabella, pro republica dicenti non oportebit, quanquam te quidem id facturum non arbitror: novi enim facilitatem tuam. Collegam tuum aiunt in hac sua fortuna, quæ

1. *Irasci*] Digreditur ad Dolabellam, qui præsens erat, & ad Antonium qui absens; quos tum vituperat, tum terret, ac demum dat illis consilium.

3. *Collegam tuum*] Antonium nominat, qui consul erat cum Dolabella, quique Cæsaris dominatum arripuerat.

bona ipsi videtur: mihi, ne gravius quippiam dicam, avorum & avunculi sui consulatum si imitaretur, fortunatior videretur: sed eum iracundum audio factum. Video autem, quam sit odiosum habere iratum eundem & armatum, cùm tanta præsertim ᵃ gladiorum sit impunitas. sed proponam ᵇ jus, ut opinor, æquum: quod M. Antonium non arbitror repudiaturum. Ego, si quid in vitam ejus aut in mores cum contumelia dixero, quo minus mihi inimicissimus sit, non recusabo. si consuetudinem meam, quam semper in republica habui, tenuero, id est, si libere, quæ sentiam, de republica dixero, primum deprecor ne irascatur: deinde, si hoc non impetro, peto, ut sic irascatur, ut civi. armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui defendendi caussa: iis qui pro republ. quæ ipsis visa erunt, dixerint, ista arma ne noceant. Quid hac postulatione dici potest æquius? Quod si, ut à quibusdam mihi ejus familiaribus dictum est, omnis eum, quæ habetur contra voluntatem ejus oratio, graviter offendit, etiamsi nulla inest, contumelia, feremus amici naturam. sed iidem illi ita mecum. Non idem tibi adversario Cæsaris licebat, quod Pisoni socero: & simul admonent quiddam, quod cavebimus: nec erit justior, P.C. in senatum non veniendi morbi caussa, quam mortis. Sed per deos immortaleis, te enim intuens, Dolabella, qui es mihi charissimus, non possum de utriusque vestrûm errore reticere. Credo enim vos homineis nobileis, magna quædam spectanteis, non pecuniam, ut quidam nimis creduli suspicantur, quæ semper ab amplissimo quoque, clarissimoque contempta est; non opes violentas, & populo Roman. minime ferendam potentiam, sed charitatem civium, & gloriam concupisse. ea autem est gloria, laus recte factorum, magnorumque in rempublicam meritorum: quæ cùm optimi cujusque, tum etiam multitudinis testimonio comprobatur. Dicerem, Dolabella, qui recte factorum fructus esset, nisi te præter cæteros paullisper esse expertum viderem. Quem potes recordari in vita tibi illuxisse diem lætiorem, quàm cùm, expiato foro, dissipato concursu impiorum, principibus sceleris pœna affectis, urbe incendio,

ᵃ armorum. ᵇ æquam conditionem.

4. *Avorum & avunculi*] M. Antonius orator ille celeberrimus, de quo tam sæpe Cicero, Avus fuit hujus Marci Antonii. Is partes Syllæ secutus est, & à Mario interfectus. Avunculus ejusdem fuit L. Cæsar, Juliæ frater, ex qua natus est hic Antonius qui Consul fuit vir magni nominis & integritatis in Repub.

19. *Feremus amici naturam*] Quandoque amici ferre debent amicorum iracundiam, & eam dissimulare, neque statim ab iis discedere.

Ib. *Sed iidem illi*] Id est, amici Antonii, ita mecum loquuntur.

21. *Pisoni*] Piso ille, de quo supra, socer fuit Cæsaris.

Ib. *Quod cavebimus*] Indicat tacite ab familiaribus Antonii fuisse admonitum quod sibi mortis periculum ab Antonio impenderet.

31. *Expiato foro*] Expiavit forum Dolabella cum columnam seu aram illam dejecit, quæ ab Amatio, de quo supra Paragr. I. not. ad l. 36. Cæsari erecta est post ejus mortem.

&

& cædis metu liberata, te domum recepisti? cujus ordinis, cujus generis, cujus denique fortunæ studia tum laudi, & gratulationi tuæ se non obtulerunt? Quin mihi etiam, quo [c] auctore te in iis rebus uti arbitrabantur, & gratias boni viri agebant, & tuo nomine gratulabantur. Recordare quæso, Dolabella, consensum illum theatri, cum omnes earum rerum obliti, propter quas tibi fuerant offensi, significarunt se beneficio novo memoriam veteris doloris abjecisse. Hanc tu potuisti, Dolabella, (magno loquor cum dolore) hanc tu, inquam, æquo animo potuisti tantam dignitatem deponere? Tu autem, M. Antoni, (absentem appello) unum illum diem, quo in æde Telluris senatus fuit, non omnibus iis mensibus, quibus te quidam, multum à me dissentientes, beatum putant, anteponis? quæ fuit oratio de concordia? quanto metu veterani, quanta solicitudine civitas tum à te liberata est? tuum collegam depositis inimicitiis, oblitus auspiciorum a teipso augure populi Romani nunciatorum, illo primum die collegam tibi esse voluisti: reipublicæ tuus parvulus filius in Capitolium a te missus pacis obses fuit. quo senatus die lætior? quo populus Romanus? qui quidem nulla in concione unquam frequentior fuit. tum denique liberati per viros fortissimos videbamur: quia ut illi voluerant, libertatem pax consequebatur. Proximo, altero, tertio, denique reliquis consecutis diebus non intermittebas quasi donum aliquod quotidie adferre reipublicæ: maximum autem illud, quod dictaturæ nomen sustulisti. hæc [d] inusta est à te, à te, inquam, mortuo Cæsari nota ad ignominiam sempiternam. Ut enim propter unius M. Manlii scelus, decreto gentis

[c] *suasore.* [d] *impressa.*

40. *Consensum illum theatri*] Cum post dejectam aram & columnam eversam Dolabella venisset ad theatrum, ei plausus ab omnibus datus est.

41. *Earum rerum obliti*]. Omnes fere offenderat Dolabella propter tribunatum seditiose gestum; nam promulgari legem, qua omne contractum æs alienum inter cives remittebatur. Hanc vero offensionem destructa illa execrata columna abolevit.

46. *Telluris senatus fuit*]. Tertio post Caii Cæsaris mortem die, Antonius Senatum in ædem Telluris convocavit.

Ib. *Omnibus iis mensibus*] Idibus Martiis Cæsar interfectus est, reliquis aliis mensibus summo cum imperio ad Calendas Septembres, quibus hæc habita fere est oratio, in Repub. dominatus est Antonius.

47. *Beatum putant*] Felicissimus suis amicis Antonius videbatur, quia mortis Cæsaris statim rerum potitus est.

48. *Quanto metu veterani*] Unice veterani, ne Cæsaris acta rescinderentur, timebant, quia in iis conferenda in ipsos beneficia continebantur.

51. *Collegam*] Cæsar profecturus in Parthos substituere sibi Consulem Dolabellam voluit, obnuntiavit Antonius captis auguriis. At interfecto statim Cæsare, eundem sibi Dolabellam collegam oblitus auspiciorum accepit.

52. *Obses fuit*] De hoc superius Paragr. I. not. ad l. 13.

54. *Per viros fortissimos*] Brutum & Cassium, qui Cæsarem interfecerunt.

60. *Manlii scelus*] Ab hoc Manlio obsessum a Gallis liberatum est Capitolium. At cum ipse liberasset omnes obæratos, venit in regni affectandi suspicionem, ideoque cum tota ejus familia e medio sublatus est.

Man-

Manliæ, neminem patricium M. Manlium vocari licet: sic tu propter unius dictatoris odium, nomen dictatoris funditus sustulisti. Num hujusce, cum pro salute reipublicæ tanta gessisses, fortunæ te, num amplitudinis, num claritatis, num gloriæ pœnitebat? Unde igitur subito tanta ista mutatio? non possum adduci, ut suspicer te pecunia captum. licet, quod cuique libet, loquatur. credere non est necesse. nihil enim unquam in te sordidum, nihil humile cognovi: quanquam nihil est tam sanctum, quod non soleant [e] domestici depravare nonnunquam: sed novi firmitatem tuam. atque utinam ut culpam, sic etiam suspicionem vitare potuisses. Illud magis vereor, ne ignorans verum iter gloriæ, gloriosum putes, plus te unum posse, quam omneis, & metui a civibus tuis, quam diligi malis. Quod si ita putas, totam ignoras viam gloriæ. Charum esse civem, bene de republica mereri, laudari, coli, diligi, gloriosum est. metui vero, & in odio esse, invidiosum, detestabile, imbecillum, caducum. Quod videmus etiam in [f] fabula, ipsi illi, qui *Oderint dum metuant* dixerit, perniciosum fuisse. Utinam, Antoni, avum tuum meminisses: de quo tamen multa audisti ex me, eaque sæpissime. Putasne illum immortalitatem mereri voluisse, ut propter armorum habendorum licentiam metueretur? illa erat vita, illa secunda fortuna, libertate esse parem cæteris, principem dignitate. Itaque, ut omittam res avi tui prosperas, acerbissimum ejus diem supremum malim, quam L. Cinnæ dominatum, a quo ille crudelissime est interfectus. Sed quid oratione te flectam? si enim [g] exitus C. Cæsaris efficere hoc non potest, ut malis charus esse, quam metui, nihil cujusquam proficiet, nec valebit oratio. quem qui beatum fuisse putant, miserrimi ipsi sunt. Beatus est nemo, qui ea lege vivit, ut non modo impune, sed etiam cum summa interfectoris gloria interfici possit. Quare flecte te, quæso, & majores tuos respice, atque ita guberna rempublicam, ut natum te esse cives tui gaudeant: sine quo nec beatus, nec clarus, nec auctus quisquam esse omni potestate potest. Et populi quidem Romani judicia multa ambo habetis, quibus vos non satis moveri permoleste fero. Quid enim gladiatoribus clamores innumerabilium civium? quid populi concursus? quid Pompeii statuæ plausus infiniti? quid duobus tribunis ple-
bis

[e] *familiares.* [f] *tragœdiis.* [g] *mors.*

76. *Oderint dum metuant*] Sententia ista usurpata fuit ab Accio poeta tragico.

77. *Avum tuum*] De hoc avo Antonii dictum est superius not. ad l. 4.

86. *Quem*] Cæsarem.

92. *Populi Romani judicia*] Multa judicia populus dedit, quibus mortem Cæsaris comprobavit.

93. *Quid enim gladiatoribus*] Id est per ludos gladiatorios, in quibus plura hominum paria decertant. de his ludis diximus sæpe.

95. *Quid Pompeii statuæ*] Interfecto Cæsare, posita est Pompeio statua a populo, quæ corona redimita reperta est.

Ib. *Quid duobus tribunis plebis*]

bis qui vobis adversantur? parum-ne hæc significant incredibiliter consentientem populi Romani universi voluntatem? Quid, Apollinaribus ludis plausus, vel testimonia potius, & judicia populi Romani vobis parva esse videbantur? O beatos illos, qui, cum adesse ipsis propter vim armorum non licebat, aderant tamen, & in medullis populi Romani ac visceribus hærebant! nisi forte Accio tum plaudi, & sexagesimo post anno palmam dari putabatis, non Bruto; qui suis ludis ita caruit, ut in illo apparatissimo spectaculo studium populus Romanus tribuerit absenti, desiderium liberatoris sui perpetuo plausu & clamore lenierit. Equidem is sum, qui istos plausus, cum à popularibus civibus tribuerentur, semper contempserim: idemque cum à summis, mediis, infimis, cum denique ab universis hoc idem fit; cumque ii, qui ante sequi populi consensum solebant, fugiunt: non plausum illum, sed judicium puto. Sed hæc leviora vobis videntur, quæ sunt gravissima: num etiam hoc contemnitis, quod sensistis tam caram populo Romano vitam A. Hirtii fuisse? satis enim erat probatum illum esse populo Romano, ut est: jucundum amicis, in quo vincit omneis: charum suis, quibus est ipse charissimus: tantam tamen sollicitudinem bonorum, tantum timorem omnium in quo meminimus? certe in nullo. Quid igitur? [b] hoc vos,

[b] *non expenditis quale sit judicium.*

Duo illi tribuni fuerunt Tiberius Canutius, & L. Nonius Aspernas. Dolabellæ sibi Syriam provinciam petenti obstitit Aspernas: Canutius vero contra Antonium, Octavium Cæsarem produxit in concionem. Appianus lib. 3.

97. *Apollinaribus ludis*] Apollinares ludi dicti sunt, quod in laudem Apollinis, ut volunt alii, pestis averruncatæ, alii victoriæ gratia celebrabantur. Cum autem Romæ tutò non esset Brutus post necem Cæsaris, in Asiam profectus est: & quia prætor tunc erat, prætor absens ludos facere curavit, qui summâ magnificentiâ ab Attico exhibiti sunt, cura ei à Bruto demandata, quibus per epistolam adesse Ciceronem rogavit. In his ludis Bruto, licet absenti, magnus plausus datus est.

99. *O beatos illos*] Beatos vocat Brutum & Cassium, quia, licet absentes, eos summo tamen amore populus Romanus prosequebatur. Id dicit in odium Cæsaris & Antonii.

101. *Nisi forte Accio*] Lucius Accius scriptor fuit Tragœdiarum, natus Mancino & Serrano Consulibus, Pisaurum ille cum colonis ex urbe deductus fuit, & fundum illic habuit, qui Accianus dictus est. non huic autem à populo, cum jam à sexagiata annis obiisset, sed absenti Bruto liberatori patriæ plaudebatur.

107. *A summis mediis & infimis*] Tres ordines distinguit, patricium seu senatorium, qui omnium nobilissimus erat; equestrem, clarum quidem illum & nobilem, plebeium inter & senatorium; infimum populo & plebe conflatum.

109. *Non plausum, sed judicium*] Quando applauditur ab omnibus ordinibus, non tam plausus est, quàm constans populi de alicujus virtute judicium.

111. *Caram pop. Rom. vitam Hirtii*] Designatus erat consul Hirtius, & inire magistratum mense Januario proximo debebat. cum autem in morbum incidisset, pro ejus incolumitate populus vota fecit; quia sperabatur Rejpublicæ consulturus & libertati.

per

per deos immortaleis, quale sit, non interpretamini? quid eos de vestra vita cogitare censetis, quibus eorum, quos sperant reipublicæ consulturos, vita tam chara sit?

PERORATIO.

VII. Cepi, P. C. reversionis meæ fructum: quoniam ea dixi, ut, quicunque casus consecutus esset, [a] exstaret conscientiæ meæ testimonium: & sum à vobis benigne ac diligenter auditus. Quæ potestas si mihi sæpius sine meo, vestroque periculo fiet, utar: si minus, quantum potero, non tam mihi me, quam reipublicæ reservabo. Mihi fere satis est, quod vixi, vel ad ætatem, vel ad gloriam: huic si quid accesserit, non tam mihi quam vobis, reique publicæ accesserit.

[a] *appareret.*

IN M. ANTONIUM PHILIPPICA II.

ARGUMENTUM.

Graviter offensus Antonius à Cicerone oratione prima, adesse eum in senatu jussit XIII. *Kalend. Octob. Ipse interea dies* 17. *de Cicerone in Tiburtino Scipionis declamitavit, &* XIII. *Kalend. in ædem Concordiæ venit, atque in Ciceronem absentem multa turpissime evomuit: venire enim Cicero ab amicis prohibitus est, eo quod Antonius à Cice-*

rone cædis initium quæreret, facturusque putaretur. Absenti quamvis, velut præsenti respondit hac divina oratione, in qua primò objecta sibi ab Antonio diluit: secundò vitam ejus insectatur.

GENUS.

Partim est in genere judiciali, partim demonstrativo. In judiciali, quia maledictis Antonii respondet: in demonstrativo, quia Antonium vituperat.

PARTES

Habet Exordium, Refutationem criminum, Confirmationem, & Perorationem.

TEMPUS.

Habita fuit hæc oratio eodem anno quo superior, Coss. Antonio & Dolabella, 13. Kal. Octob.

EVENTUS.

Hæc oratio Ciceroni mortem attulit: nam odio furens in eum Antonius, de eo interficiendo cogitavit.

EXORDIUM.

Exordium illud abruptum est & inflammatum, ideoque breve.

I. QUONAM meo fato, P. C. fieri dicam, ut nemo his annis viginti reipublicæ hostis fuerit, qui non bellum eodem tempore mihi quoque [a] indixerit? Nec vero necesse est à me quenquam no-

INTERPRETATIO.

[a] *denunciarit.*

NOTÆ.

1. *Meo fato*] Fata antiqui definiebant ex Augustino, lib. 5. de Civ. cap. 8. *omnium connexionem seriemque causarum, qua fit omne quod fit.*

Ib. *His annis viginti*] A Ciceronis consulatu, ad M. Antonii consulatum viginti anni effluxerunt.

minari : vobiſcum ipſi recordamini. [b] mihi pœnarum illi plus, quam optarem, dederunt. Te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorreſcere. Atque hoc in aliis minus mirabar. nemo illorum inimicus fuit voluntarius : omnes à me reipublicæ cauſſa laceſſiti. tu ne verbo quidem violatus, ut audacior quam L. Catilina, furioſior quam P. Clodius viderere, ultro maledictis me laceſſiſti, tuamque à me alienationem ad civeis impios tibi gloriæ fore putaviſti. quid putem? contemptum-ne me? non video nec in vita, nec in gratia, nec in rebus geſtis, nec in hac mea mediocritate ingenii quid deſpicere poſſit Antonius. An in Senatu facile de me detrahi poſſe credidit? qui ordo clariſſimis civibus bene geſtæ reipublicæ teſtimonium multis, mihi uni conſervatæ dedit. An decertare mecum voluit contentione dicendi? hoc quidem beneficium eſt. quid enim plenius, quid uberius, quam mihi & pro me, & contra Antonium dicere? Illud profecto eſt. non exiſtimavit, ſui ſimilibus probari poſſe, ſe eſſe hoſtem patriæ, niſi mihi eſſet inimicus.

[b] *puniti ſunt gravius quàm optaviſſem.*

6. *Exitus non perhorreſcere*] Catilina, qui contra Rempublicam & Ciceronem conſpiraverat, armatus in prælio contra patriam occiſus eſt. Socii illius conjurationis in carcere, Senatûs decreto interfecti ſunt. Cæſus à Milone Clodius eſt Ciceroni perinfenſus, qui eum in exilium factionibus ſuis ejecerat.

Ib. *In aliis*] Clodium, Catilinam, Vatinium, Piſonem & Gabinium intelligit, quos ipſe Cicero laceſſivit.

9. *Ultro maledictis*] Antonius prior Ciceronem aggreſſus eſt ſponte, cum minis intentatis eum venire in ſenatum, quamvis languentem ex itinere, compulit. Vide ſuperiorem orat.

12. *Gratia*]. Benevolentiam gratia ſignificat, quam populus in Ciceronem habuit : quæ tanta fuit, ut cum cedere ab urbe & in exilium per Clodium, & conſules Piſonem & Gabinium exire cogeretur, omnis fere equeſter ordo veſtem mutaverit, nobiliſſimi adoleſcentes ad viginti millia numero ſordidati deprecatores ejus comitati ſint; Senatus frequens veſtem, tanquam in publico luctu mutandam cenſuerit. Redeunti verò ab exilio egreſſus ſenatus ei obviam venit cum populo univerſo, à quo plauſu maximo à porta Capena uſque ad Capitolium, quaſi triumphans deductus eſt. Accedentem verò ad urbem poſt reverſionem è Græcia nuperam tanta multitudo convenit, ut dum ad portas ingredientem excipiunt, adventumque gratulantur, dies fere conſumptus fuerit. Vide Plutar. in Cicerone.

14. *Detrahi*] Antonius credidit habendo orationem illam plenam maledictis in Ciceronem, poſſe aliquid imminuere de gratia, qua valebat apud populum.

15. *Mihi uni conſervatæ dedit*] Cum Cicero Rempublicam à Catilinæ conjuratione vindicavit, ei ſupplicationem, quamvis togato, Senatus decrevit. M. Cato ea de re rogatus ſententiam, Ciceronem patrem patriæ nuncupavit. qui honos in libera civitate antea nemini datus fuerat.

REFUTATIO.

Tria potissimum Antonius objecerat Ciceroni; 1. violatas amicitiæ leges; 2. consulatum crudeliter gestum; 3. auctorem fuisse multorum criminum. Hæc tria refutat Cicero.

PRIMA PARS.

De violata amicitia.

II. Cui prius quam de cæteris rebus respondeo: de amicitia, quam à me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen judico, pauca dicam. Contra [a] rem suam venisse me, nescio quando, questus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari & necessario meo? non venirem contra gratiam, non virtutis [b] specie, sed ætatis flore collectam? non venirem contra injuriam, quam iste intercessoris nequissimi beneficio obtinuit, non jure prætorio? Sed hoc idcirco commemoratum à te puto, ut te infimo ordini commendares: cum omnes te recordarentur libertini generum, & liberos tuos, nepotes Q. Fadii, libertini hominis, fuisse. At enim te in disciplinam meam tradideras: (nam ita dixisti,) domum

[a] *me caussam ejus oppugnasse.* [b] *opinione.*

4. *An ego non venirem*] Venire, verbum est judiciale.

Ib. *Contra alienum pro familiari*] Quis ille fuerit Ciceronis familiaris, nec indicat, nec cognitum est. Quis autem fuerit alienus ille, nisi Q. Fundus Bambalio homo libertinus, cujus filiam uxorem duxit. Pro familiari illo suo Cicero venit advocatus in judicium contra Bambalionem, quo iratus Antonius, violatam amicitiæ fidem Ciceroni objecit.

5. *Contra gratiam*] Id est, contra Antonium hominem gratiosum, qui favore suo multum poterat.

6. *Sed ætatis flore collectam*] Statim à juventute sua gratiam multorum fuerat aucupatus Antonius, non tam virtute sua, quàm libidine, qua tum infamis fuit.

7. *Iste*] Socer Antonii Bambalio.

Ib. *Intercessoris nequissimi*] Aliquis tribunus plebis corruptus fuit ab Antonio, vel Bambalione, ut intercederet contra Ciceronis familiarem, ne reus causam diceret: quod prohiberi non potuit.

Ib. *Jure prætorio*] Jus prætorium est, quod prætores introduxerunt adjuvandi, vel supplendi, vel corrigendi juris civilis gratia propter utilitatem publicam: quod & honorarium dicitur, ad honorem prætorum sic nominatum, l. 7. De just. & jur.

8. *Infimo ordini*] Plebeium ordinem intelligit, vel saltem in plebeio ordine libertinos, qui neque aditum ad magistratus, vel ad curiam habebant. *Libertini* porro dicebantur, qui ex justa servitute manumissi sunt, lib. 5. D. de statu hom quanquam & Libertini etiam dicti sunt, non qui manumittebantur, sed ingenui ex eis procreati, ut Scribit Suetonius in Claudio.

11. *In disciplinam meam tradideras*] Sumpta virili toga adolescentes ad viros graves deducendi mos fuit, ut ab eis instituerentur ad honestam vivendi rationem.

meam

meam [c] ventitaras. [d] næ tu, si id fecisses, melius famæ, melius pudicitiæ tuæ consuluisses. sed nec fecisti, nec, si cuperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset. Auguratûs petitionem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem audaciam! ô impudentiam prædicandam! Quo enim tempore me augurem à toto collegio expetitum Cn. Pompeius & Q. Hortensius nominaverunt, (neque enim licebat à pluribus nominari) nec tu solvendo eras, nec te ullo modo, nisi eversa republica fore incolumem putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere, cum in Italia Curio non esset? aut tum, cum es factus, [e] unam tribum sine Curione ferre potuisses? cujus etiam familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi fuissent. At beneficio sum usus tuo. quo? quanquam illud ipsum, quod commemoras semper [f], præ me tuli. Malui me tibi debere confiteri, quam cuiquam minus prudenti non satis gratus videri. sed quo beneficio? quod me Brundusii non occideris? quem ipse victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire jussisset,

[c] *frequentaras.* [d] *certè.* [e] non *potuisses obtinere suffragium unius tribûs.* [f] *confessus sum.*

14. *Per Curionem*] Denotat Curionis filium, qui consuetudine Antonii ita perditus, & corruptus libidinibus evasit, ut grande æs conflaverit, quod cum Curio filius dissolvere conaretur, pater illius domo Antonium expulit: ex quo se Clodio adjunxit, cumque illi vis pararetur, in Asiam se contulit.

Ib. *Auguratûs*] Augurum collegium nobilissimum Romæ fuit, novem tunc auguribus conflatum, qui non solum è patriciis, sed è plebe assumebantur; quorum dignitas erat perpetua.

16. *Augurem à toto collegio*] Cum apud Parthos P. Crassus obiisset, in ejus locum augur suffectus est Cicero anno urbis septingentesimo, ætatis suæ 54.

18. *Nec tu solvendo eras*] Objecerat Ciceroni Antonius, desiisse se benevolentiæ causa, à petitione auguratûs, cum eum intellexisset à Cicerone postulari, at refutat Cicero, tum quod Antonius ære alieno opprimeretur; nam lege cautum fuit, ut qui de repetundis damnati essent, vel creditoribus non possent satisfacere, neque peterent auguratum, neque augures nominarent. tum quia Curio erat in Asia quæstor: cujus intercessionibus hanc potuisset dignitatem obtinere.

21. *Aut tum cum es factus*] Postea tamen factus est augur Antonius, acceptâ à Curione pecuniâ, ad obtinenda suffragia populi.

22. *Cujus etiam familiares*] Cum à Curione productus esset augur Antonius tribunus plebis, ejus amici propter seditionem in comitiis excitatam, de vi damnati sunt.

26. *Quod me Brundusii non occideris*] Post pugnam Pharsalicam, victo Pompeio, Cato Uticensis voluit Ciceroni persuadere navalis exercitûs imperium accipere, idque amicis rogantibus, & Cæsare postulante. Sed fugit Cicero, & Brundusium venit Italiam petiturus. Huc cum à Cæsare missus jam fuisset Antonius, potuisset hic Ciceronem ut Pompeianum, & Cæsaris detrectantem imperia interficere. Appian. lib. 2. bell. civil.

27. *Ipse victor*] Cæsar noluit ut Cicero interficeretur.

Ib. *Ex latronibus suis principatum*] Perstringit & Cæsarem & Antonium: indicat enim, illud bellum non tam legitimum fuisse, quàm latrocinium; quia contra patriam gerebatur; & in illo bello inter latrones alios, Antonium principatum tenuisse, qui ideo à Cæsare missus est in Italiam, ut eam subjectam armis suis & imperio teneret.

eum tu occideres? fac potuisse. quod est aliud, P. C. beneficium latronum, nisi ut commemorare possint, iis se vitam dedisse, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, nunquam ii, qui illum interfecerunt, à quo erant servati, quos tu ipse viros clarissimos appellare soles, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quod te abstinueris nefario scelere? qua in re non tam jucundum videri mihi debuit, non interfectum à te, quam miserum, id te impune facere potuisse. Sed sit beneficium, quandoquidem majus accipi à latrone nullum potuit. in quo potes me dicere ingratum? an de interitu reipublicæ queri non debui, ne in te ingratus viderer? An in illa querela misera quidem & luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me senatus populusque Romanus collocavit, necessaria, quid est dictum à me cum contumelia? quid non moderate? quid non amice? Et quidem cujus temperantiæ fuit, de M. Antonio querentem, abstinere maledicto? præsertim cum tu reliquias reipublicæ dissipavisses? cum domi tuæ turpissimo mercatu omnia essent venalia? cum leges eas, quæ nunquam promulgatæ essent, & de te, & à te latas confiterere? cum auspicia augur, intercessionem consul sustulisses? cum esses fœdissime stipatus armatis? cum omnes impuritates pudica in domo quotidie susciperes, vino lustrisque s confectus? At ego, tanquam mihi

s *consumptus.*

32. *A quo erant servati*] Bruto & Cassio exceptis, qui nunquam acquievere Cæsari, omnes reliqui ejus interfectores fuerant ab eo servati. Hos vide apud Appianum, lib. 2. bell. civil.

35. *Quam miserum*] Sane miserum est, Ciceronem bene de Republica meritum ab Antonio perditissimo cive impune interfici.

38. *De interitu Reipub.*] Rempublicam perdere voluit Antonius, quia non solum usurpatam à Cæsare summam potestatem sibi vindicare, sed ipsas latas à Cæsare leges evertere voluit. de quibus in Philippica prima dictum est.

40. *Pro hoc gradu*] Senator erat & consularis Cicero, quo honoris gradu nullus illustrior in Republica fuit.

44. *Reliquias Reipub.*] Vocat reliquias Reipublicæ, pecuniam publicam, quæ in Opis æde servabatur, quæque ex largitionibus Cæsaris supererat, at quam sibi Antonius vindicavit. vel etiam potest intelligere Cicero quatuor millia talenta, quæ à Calpurnia Cæsaris uxore accepit.

Ib. *Turpissimo mercatu*] Turpissime provincias, immunitates & magistratus vendebat Antonius. de quibus infra.

45. *Promulgatæ essent*] Antequam lex ferretur, proponebatur per trinundinum populo, cum his verbis, *Velitis jubeatis, Quirites, ut lex illa, &c.* Et tunc lex promulgari dicebatur. De legibus ab Antonio latis dictum est superiori orat. Parag. iv.

46. *De te*] Voluit Antonius pro arbitrio suo provinciam retinere.

Ib. *Auspicia augur*] Auspicia augur Antonius sustulit, licet pop. Rom. nihil nisi auspicato faceret.

47. *Intercessionem*] Cum fuit consul, tribunitiam intercessionem sustulit, quæ semper usurpata est in Republica.

48. *Omnes impuritates*] Impuritas nihil est aliud, quam libidinum intemperantia.

Ib. *Pudica in domo*] Id dicit propter majores, qui summa virtutis laude in Republica floruerant.

49. *Lustrisque*] Lustra propriè sunt ferarum in sylvis habitacula, quæ ad Lupanaria transferuntur, & loca sordida & occulta, ubi gulæ & luxuriæ, libidinosi & infames dant operam.

cum

cum M. Crasso contentio esset, quocum multæ & magnæ fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de rep. graviter querens, de homine nihil dixi. Itaque, hodie perficiam, ut intelligat, quantum à me tum beneficium acceperit. At etiam literas, quas me sibi misisse diceret, recitavit, homo & humanitatis expers, & vitæ communis ignarus. Quis enim unquam, qui paullum modo bonorum consuetudinem nosset, literas ad se ab amico missas, offensione aliqua interposita, in medium protulit, palamque recitavit? Quid est aliud, tollere è vita, vitæ societatem, quàm tollere amicorum colloquia absentium? quàm multa joca solent esse in epistolis, quæ prolata si sint, inepta esse videantur? quam multa seria, neque tamen ullo modo divulganda? Sit hoc inhumanitatis tuæ: stultitiam incredibilem videte. Quid habes, quod mihi opponas, homo diserte, ut Mustelæ Tamisio, & Tironi Numisio videris? qui cùm hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu Senatûs, ego quoque te disertum putabo, si ostenderis, quomodo sis eos inter sicarios defensurus. Sed quid opponas tandem, si negem me unquam istas literas ad te misisse? quo me teste convincas? an chirographo? in quo habes scientiam quæstuosam. quî possis? sunt enim librarii manu. Jam invideo magistro tuo, qui te tanta mercede, quantam jam proferam, nihil sapere docuit. Quid enim est minus non dico oratoris, sed hominis, quam id objicere adversario, quod ille si verbo negarit, longius progredi non possit qui objecerit? At ego non nego; teque in isto ipso convinco non inhumanitatis solum, sed etiam amentiæ. quod enim verbum in istis literis est non plenum humanitatis, officii, benevolentiæ? Omne autem crimen tuum est, quod de te in his literis non male existimem: quod scribam tanquam ad civem, tanquam ad bonum virum non tanquam ad sceleratum, & latronem. At ego tuas literas, etsi jure poteram à te lacessitus, tamen non proferam: quibus petis, ut tibi per me liceat quendam de exilio reducere: adjurasque id te invito me, non esse facturum: idque à me impetras. quid enim me in-

50. *Cum M. Crasso*] Cum illo Crasso homine ditissimo, qui periit in Parthis, multæ & graves fuerunt Ciceroni inimicitiæ; quia eum conjurationis cum Catilina insimulavit, sed tamen propter filium, qui studiorum causa Ciceronem affectabatur, cum eo reconciliatus est.

63. *Mustelæ Tamisio*] Erant hi adulatores Antonii, sicarii, indocti homines, quibus tantum doctus & disertus videri poterat.

67. *An chirographo*] Solent chirographũ appellare quidquid manu scribitur.

68. *Scientiam quæstuosam*] Id dicit propter acta Cæsaris, cujus manum imitatus multa proferebat Antonius tanquam à Cæsare scripta.

69. *Librarii manu*] Scripta erant à scriba, sive amanuensi.

Ib. *Jam invideo magistro tuo*] Hoc festive & mordaciter dicitur in Antoniũ.

80. *Quendam de exilio*] Exulabat tunc Sextus Clodius Publii filius, de quo credibile est loqui Ciceronem.

Ib. *Adjurasque*] Adjurare est juramento quid confirmare.

81. *Quid me interponerem*] Cicero petenti Antonio noluit resistere, quia sciebat ab eo reducendum esse Clodium, qui lege lata à Cæsare jam reducendus erat. quæ lex in ejus actis reperta est.

terpo-

terponerem audaciæ tuæ, quam neque auctoritas hujus ordinis, neque existimatio populi Romani, neque leges ullæ possent coercere? Verumtamen quid erat, quod me rogares, si erat is, de quo rogabas, Cæsaris lege reductus? sed videlicet [h] meam gratiam voluit esse: in quo ne ipsius quidem ulla esse poterat lege lata.

[h] *id debere mihi.*

REFUTATIONIS SECUNDA PARS.

Consulatum crudeliter gessisse.

III. Sed cum mihi, Patres conscripti, & pro me aliquid, & in M. Antonium multa dicenda sint: alterum peto à vobis, ut me pro me dicentem benigne; alterum ipse efficiam, ut contra illum cum dicam, attente audiatis. simul illud oro, si meam cum in omni vita, tum in dicendo moderationem, modestiamque cognostis, ne me hodie cum isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei. non tractabo ut consulem: ne ille quidem me ut consularem. etsi ille nullo modo consul, vel quod ita vivit, vel quod ita rempublicam gerit, vel quod ita factus est consul: ego sine ulla controversia consularis. Ut igitur intelligeretis, qualem ipse se consulem profiteretur, objecit mihi consulatum meum. qui consulatus, [a] verbo meus, P. C. re, vester fuit. quid enim constitui, quid gessi, quid egi, nisi ex hujus ordinis consilio, auctoritate, sententia? Hæc tu homo sapiens non solum eloquens, apud eos, quorum consilio sapientiaque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem meum consulatum, præter P. Clodium, qui vituperaret, inventus est? cujus quidem te fatum, sicuti C. Curionem, [b] manet; quoniam id domi tuæ est, quod fuit illorum utrique fatale. Non placet M. Antonio consulatus meus: at placuit P. Servilio, ut eum pri-

[a] *nomine.* [b] *impendet* tibi.

14. *Homo sapiens*] Ironia.

16. *Publium Clodium*] Hic infensissimus fuit Ciceroni, ut ex pluribus ejus orationibus colligere licet, & eum damnavit, quod cives indemnatos, ut dicebat, necavisset, eos videlicet, qui Catilinariæ conjurationis socii fuêre.

17. *Sicuti Curionem*] Docet Appianus, Curionem, cum duas legiones duceret in Libyam contra Varum, qui à partibus Pompeii stabat, & contra Jubam Mauritaniæ Regem, qui se Varo adjunxerat, ad Bagradam fluvium cum suis trucidatum esse.

18. *Utrique fatale*] Loquitur de Fulvia, quæ tres duxit nuptias; cum Clodio, qui à Milone occisus est; cum Curione, qui periit in Lybia interfectus à Pompeianis; jam denique cum Antonio, cui simile fatum afferet.

19. *Placuit Servilio*] Servilius ille Isauros domuit in Cilicia: unde Isaurici nomen sortitus est, & extrema senectute mortuus est, Cæsare quintum & Antonio coss.

mum nominem ex illius temporis consularibus, qui proxime est mortuus: placuit Q. Luctatio Catulo, cujus semper in hac republica vivet auctoritas: placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, M. Lepido, C. Pisoni, M. Glabrioni, L. Volcatio, C. Figulo, D. Syllano, L. Murænæ, qui tum erant consules designati. placuit idem, quod consularibus, M. Catoni: qui cum multa, vita excedens, [c] providit, tum quod te consulem non vidit. Maxime vero consulatum meum Cn. Pompeius probavit: qui ut me primum decedens ex Syria vidit, complexus, & gratulans, meo beneficio patriam se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? frequentissimo senatui sic placuit, ut esset nemo, qui mihi non ut parenti gratias ageret, qui non mihi vitam suam, liberos, fortunas, rempublicam referret acceptam. Sed quoniam illis, quos nominavi, tot & talibus viris respublica orbata est, veniamus ad vivos, qui duo è consulari numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio, summaque prudentia rebus iis gestis, quas tu re-

[c] *prospexit.*

21. *Q. Luct. Catulo*] Catulus ille fuit vir magnæ auctoritatis in Repub. qui Ciceronem patrem patriæ nominavit.

22. *Duobus Lucullis*] Lucius, & Marcus Luculli ambo Consulares fuerunt. Lucius, ætate Pompeio grandior, contra Mithridatem rem bene gessit: ditissimus fuit, cujus imprimis horti propter magnificentiam celebrati sunt.

Ib. *M. Crasso*] M. Licinius Crassus divitiis suis famosus, qui quantum Ciceronis Consulatum probaverit, intelliges ex ipso Cicerone ad Att. qui de illius Consulatu loquens, se, *quod esset Senator, quod civis, quod liber, quod viveret, mihi acceptum referre* dicebat. *quoties conjugem, quoties domum, quoties patriam videret, beneficium meum videre.*

Ib. *Q. Hortensio*] Post Ciceronem eloquentissimus oratorum habitus est Hortensius vir Consularis, cujus laudes ubique Cicero prædicat.

23. *C. Curioni*] De hoc Curione patre loquitur Cicero in lib. de claris oratoribus. tredecim annis ante Ciceronem Consul fuit.

Ib. *M. Lepido*] Lepidus Magister equitum Cæsaris fuit, & postea unus è triumviris.

Ib. *C. Pisoni*] Piso fuit frater Lucii Pisonis soceri Cæsaris.

Ib. *Glabrioni*] Quatuor annis ante Ciceronem Consul fuit, quem in epistolis ad Atticum inter eos nominat, qui sententiam in Catilinam dixere.

Ib. *L. Volcatio*] Consul fuit Volcatius tribus ante Ciceronem annis.

24. *Figulo*] Ad hunc Figulum scribit Cic. lib. 14. epist. vir fuit summæ conditionis & probitatis, qui quo Cicero anno Consul designatus est, ipse Consulatum gessit.

Ib. *D. Syllano*] Decius Junius Syllanus, & Muræna designati sunt Consules Cicerone Consule, quorum alterum defendit in judicio.

25. *M. Catoni*] M. Cato non gessit Consulatum, sed Præturam tantum: Vir summa innocentia & auctoritate apud Romanos, Stoicæ doctrinæ addictissimus, qui ne videret servientem Cæsari patriam Uticæ sibi violentas manus intulit, unde Uticensis dictus est.

26. *Te Consulem non vidit*] Ponit Cicero Antonii Consulatum inter Reipub. Rom. calamitates.

27. *Cn. Pompeius*] Statim atque ex Asia rediit Pompeius, gratias egit Ciceroni, affirmans frustra se triumphum petere, nisi urbs servata fuisset a Cicerone in qua posset triumphare.

34. *L. Cotta*] L. Aurelius Cotta vir summæ prudentiæ, & virtutis, duobus ante Ciceronem annis Consulatum gessit.

prehen-

prehendis, ſupplicationem decrevit verbis ampliſſimis: eique illi ipſi, quos modo nominavi, conſulares, ſenatuſque cunctus aſſenſus eſt. qui honos poſt conditam hanc urbem habitus eſt togato ante me nemini. L. Cæſar, avunculus tuus, qua oratione, qua conſtantia, qua gravitate ſententiam dixit in ſororis ſuæ virum, vitricum tuum? hunc tu cum auctorem, & præceptorem omnium conſiliorum, totiuſque vitæ debuiſſes habere, vitrici te ſimilem, quam avunculi eſſe maluiſti. hujus ego alienus conſiliis conſul uſus ſum: tu ſororis filius, ecquid ad eum unquam de republica retuliſti? ad quos refert, dii immortales? ad eos ſcilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi ſunt. hodie non deſcendit Antonius. cur? dat natalitia in hortis. cui? neminem nominabo. putate eum Phormioni alicui, tum Gnatoni, tum Ballioni. O fœditatem hominis flagitioſam! ô impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! tu cum principem ſenatorem, civem ſingularem, tam propinquum habeas, ad eum de republ. nihil refers: ad eos refers, qui ſuam rem nullam habent, tuam exhauriunt? Tuus videlicet ſalutaris conſulatus, pernicioſus meus. adeone pudorem cum pudicitia perdidiſti, ut hoc in eo templo dicere auſus ſis, in quo ego ſenatum illum, qui quondam florens, orbi terrarum præſidebat, conſulebam: tu homines perditiſſimos cum gladiis collocaviſti? At etiam auſus es (quid autem eſt, quod tu non audeas?) clivum Capitolinum dicere, me conſule plenum ſervorum armatorum fuiſſe. ut illa, credo, nefaria Senatuſconſulta tum fierent, vim adferebam Senatui. O miſerum, ſive illa tibi nota non ſunt (nihil enim boni noſti,) ſive ſunt, qui apud taleis viros tam impudenter loquare! Quis enim eques Romanus, quis præter te adoleſcens nobilis, quis ullius ordinis, qui ſe civem

36. *Supplicationem decrevit*] Vide orationem præcedentem Paragr. 3. not. ad lin. 10.

39. *L. Cæſar*] Is Lucius Cæſar ante Ciceronem proxime Conſul fuit.

Ib. *Avunculus*] Avunculus dicitur matris frater, & patris frater patruus.

40. *Vitricum tuum*] Vitricus dicitur matris vir, ex alio viro natus. Sive matris meæ vir, non pater meus.

42. *Vitrici*] Vitricus ille Lentulus Sura qui fuit, conjuratus cum Catilina in carcere necatus eſt.

43. *Avunculi*] Avunculus fuit L. Cæſar.

46. *Dies natales audiendi ſunt*] Dies natales apud Romanos maxima conviviorum magnificentia celebrabantur.

Ib. *Non deſcendit Antonius*] Antonius non venit in Senatum, quia conviviis ejuſmodi erat impeditus, non quæ propter ſua, ſed amici alicujus paraſiti natalitia celebrabat.

47. *Phormioni, &c.*] Hominum profert nomina, qui famoſi partim apud Terentium, partim apud Plautum paraſiti ſunt.

50. *Principem Senatorem*] L. Cæſarem avunculum habuit Antonius.

54. *In eo templo*] In Concordiæ templo, vel in curia quæ ſacra erat, ideoque ſæpe templi nomine appellatur, neque enim in alio loco, quam in ſacro haberi Senatum fas erat.

57. *Clivum Capitolinum*] Clivus Capitolinus collis fuit, cujus in ſupremo vertice Capitolium erat, ubi arx fuit, & Jovis templum.

58. *Nefaria Senatuſconſulta*] Ironice loquitur. intelligit enim ea Senatuſconſulta, quæ de conjuratis facta ſunt, quibus liberata eſt Reſpub. & illi patriæ proditores pœna affecti ſunt.

meminisset, cum senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit? quis nomen non dedit? quanquam nec scribæ sufficere, nec tabulæ nomina illorum capere potuerunt. Etenim cum homines nefarii de patriæ parricidio confiterentur, consciorum indiciis, sua manu, voce pene literarum coacti, se urbem inflammare, civeis trucidare, vastare Italiam, delere rempublicam consensisse: quis esset, qui ad salutem communem defendendam non excitaretur? præsertim cum senatus populusque Romanus haberet ducem, qualis si qui nunc esset, tibi idem, quod illis accidit, contigisset.

IV. Ad sepulturam corpus vitrici sui negat à me datum. Hoc vero ne P. quidem Clodius dixit unquam: quem, quia jure ei fui inimicus, doleo à te jam omnibus vitiis esse superatum. Quid autem tibi venit in mentem, [a] redigere in memoriam nostram, te domi P. Lentuli esse educatum? an verebare, ne non putaremus natura te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam disciplina? Tam autem eras [b] excors, ut tota in oratione tecum ipse pugnares: ut non modo non cohærentia inter se diceres, sed maxime disjuncta, atque contraria? ut non tanta mecum, quanta tecum, tibi esset contentio? Vitricum tuum in tanto fuisse scelere fatebare, pœna affectum querebare. Ita, quod proprie meum est, laudasti: quod totius senatûs est, reprehendisti. nam comprehensio sontium, mea; animadversio, senatûs fuit. homo disertus, non intelligit, eum, quem contra dicit, laudari à se: eos, apud quos dicit, vituperari. Jam illud cujus est non dico audaciæ (cupit enim se audacem dici,) sed quod minime vult, stultitiæ, qua vincit omneis; clivi Capitolini mentionem facere, cum inter subsellia nostra versentur armati? cùm in hac cella Concordiæ (ô dii immortales!) in qua, me consule, salutares sententiæ dictæ sunt, quibus ad hanc diem

[a] *revocare.* [b] *stultus.*

63. *Capitolino non fuit*] Statim atque periculum aliquod seditionis aut tumultûs oriebatur, pergebant Romani cives ad Capitolium, ut inde urbem defenderent.

64. *Quis nomen non dedit*] Milites dabant nomina, tum eorum delectus habebatur, & deinde militiæ sacramento obstringebantur.

66. *Consciorum indiciis*] Præter multos Ceparius quidam, fide publica interposita, totam conjurationem patefecit. quare, vel propria confessione convicti conjuratores condemnati sunt.

70. *Haberet ducem*] Detectam hanc conjurationem extinxit Consul Cicero, quem ducem tum cum omni Senatu populus sequutus est.

71. *Quod illis accidit*] Si quis jam Consul Ciceroni similis esset, Antonius eodem supplicio, quo Catilinarii conjuratores afficeretur.

1. *Ad sepulturam*] Objecit Antonius Ciceroni, quod sepeliendum Lentuli Suræ cadaver denegar t. Quod falsum fuisse docet Plutarchus in Antonio.

4. *Domi Lentuli*] Lentulus ille nobilis quidem fuit. sed omnibus flagitiis inquinatus. Vide Plutarc. in Cic.

18. *In hac cella Concordiæ*] Templum Concordiæ in clivo Capitolino fuit. cella vero pars erat templi, ubi res divina fiebat, & ubi numinis simulacrum.

vixi-

viximus, cum gladiis homines collocati stent? Accusa senatum: accusa equestrem ordinem, qui tum cum senatu copulatus fuit: accusa omneis ordines, omneis civeis, tum confiteare hunc ordinem, hoc ipso tempore ab Ithyræis circumsederi. Hæc tu non propter audaciam dicis tam impudenter, sed quia tantam rerum repugnantiam non videas. nihil profecto sapis. quid est enim dementius, quam cum ipse reipublicæ perniciosa arma ceperis, objicere alteri salutaria? At etiam quodam loco facetus esse voluisti. quam id te (dii boni) non decebat! in quo est tua culpa nonnulla. aliquid enim [c] salis ab uxore mima trahere potuisti. *Cedant arma togæ*, quid tum? nonne cesserunt? At postea tuis armis cessit toga. Quæramus igitur utrum melius fuerit, libertati populi Romani sceleratorum arma, an libertatem nostram armis tuis cedere? Nec vero tibi de versibus plura respondebo: tantum dicam breviter, neque illos, neque ullas te omnino literas nosse: me nec reipublicæ nec amicis unquam defuisse, & tamen omni genere monimentorum meorum perfecisse operis subsecivis, ut meæ [d] vigiliæ, meæque literæ & juventuti utilitatis, & nomini Roman. laudis aliquid adferrent.

[c] *facetiarum.* [d] *elucubrationes.*

23. *Ithyræis*] Ithyræi ab Ithyræa Palestinæ Judææ regione dicti, unde Antonius, cum ibi militaret Gabinio Proconsule, multos satellites abduxit.

29. *Uxore mima*] Antonius nobilis licet, mimam quandam nomine Hippiam uxorem accepit, quam Volumniam appellavit.

Ib. *Cedant arma togæ*] Versus à Cicerone editus de suo Consulatu, in quo licet togatus conjurationem excitatam à Catilina extinxit, & arma fregit. de quo versu multa in oratione in Pisonem dicta sunt. Parag. xiii. locum consule.

35. *Monimentorum meorum*] Monimentum id omne dicitur, quod memoriæ servandæ gratiâ existit. Quare cum ad posteritatem transmittenda essent, quæ in omni genere disciplinæ, & eruditionis à Cicerone scripta sunt, recte monimentorum nomine consignantur.

36. *Subsecivis*] Subseciva opera dicuntur; quæ à consuetis, & quotidianis detracta sunt.

TERTIA PARS.

Auctorem fuisse multorum scelerum Antonium.

V. Sed hæc non hujus temporis: majora videamus. P. Clodium meo consilio interfectum esse, dixisti. Quidnam homines putarent, si tum occisus esset, cum tu illum in foro, spectante populo Romano, gladio stricto insecutus es; negotiumque [a] transegisses, nisi ille

[a] *confecisses.*

se

se sub scalas tabernæ librariæ conjecisset, hisque [b] oppilatis impetum tuum [c] compressisset? Quod quidem ego favisse me tibi fateor, suasisse ne tu quidem dicis. at Miloni ne favere quidem potui. prius enim rem transegit, quàm quisquam eum id facturum suspicaretur. At ego suasi. scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse reipublicæ sine suasore non posset. At lætatus sum. quid ergo? in tanta lætitia cunctæ civitatis me unum tristem esse oportebat? Quanquam de morte P. Clodii fuit quæstio non satis prudenter illa quidem constituta. quid enim attinebat nova lege quæri de eo, qui hominem occidisset, cum esset legibus quæstio constituta? quæsitum est tamen. Quod ergo, cum res agebatur, nemo in me dixit; id tot annis post tu es inventus, qui diceres? Quod vero dicere ausus es, idque multis verbis, opera mea Pompeium à Cæsaris amicitia esse disjunctum, ob eamque causam mea culpa civile bellum esse natum: in eo non tu quidem tota re, sed, quod maximum est, temporibus errasti. Ego M. Bibulo, præstantissimo cive, consule, nihil prætermisi, quantum facere, enitique potui, quin Pompeium à Cæsaris conjunctione avocarem. in quo Cæsar fuit felicior. ipse enim Pompeium à mea familiaritate disjunxit. Postea vero quam se totum Pompeius Cæsari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere conarer? stulti erat sperare: suadere impudentis. Duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Cæsarem Pompeio suaserim: ea velim reprehendas, si potes: unum, ne quinquennii imperium Cæsari prorogaret: alterum, ne pateretur fieri, ut absentis ejus ratio haberetur. quorum si utrumvis persuasissem, in has miserias

[b] *clausis.* [c] *repressisset.*

12. *Fuit quæstio*] Legem tulit Pompeius ut de cæde in Appia via facta quæreretur. Vide orat. pro Mil. ubi ista fuse tractantur Paragr. v.

Ib. *Non satis prudenter*] Frustra nova quæstio de Clodii cæde lata est cum jam de morte civium lege 12. tabularum esset constituta.

19. *Non quidem tota re*] Equidem Pompeium abducere à Cæsare Cicero conatus est dum verebatur, ne conjunctis armis Reipubl. & Senatus auctoritatem convellerent; non vero cum bellum civile inter eos vidit exardere. Nam revera semper & auctor, & suasor pacis fuerat Cicero. Vide orat. pro Marcello. Paragr. iii. l. 28.

20. *M. Bibulo*] Marcus ille Bibulus Consul fuit cum Cæsare, qui sibi totius Consulatus potestatem arripuit, imo Bibulum collegam suum à Senatu prohibuit. Tunc inita est Cæsarem, Pompeium, & Crassum inter societas: adeo ut eorum arbitrio tota Respub. gubernaretur. Tunc autem temporis optabant omnes boni cives, ut Cæsar à Pompeio sejungeretur.

24. *Pompeius Cæsari tradidit*] Pompeius Juliam Cæsaris filiam uxorem duxit: ex quo matrimonio firmata est Cæsarem inter & Pompeium amicitia.

27. *Ne quinquennii imperium*] Galliam utramque cum Illyrico lege Vatinia Cæsar obtinuerat in quinquennium. Quo elapso effecit per Pompeium & Crassum iterum, ut per tot annos idem imperium sibi prorogaretur. Cui legi cum Cato adversaretur, à Trebonio tribuno plebis in vincula conjectus est.

28. *Absentis ejus ratio haberetur*] Cum unus esset tantum Consul Pompeius in Republ. post mortem Clodii, egit

as nunquam incidissemus. Atque idem ego, cum jam omnes opes & suas, & reipublicæ Pompeius ad Cæsarem detulisset, seroque eadem sentire cœpisset, quæ ego ante multo prævideram: inferrique patriæ bellum nefarium viderem: pacis, concordiæ, compositionis auctor esse non destiti: meaque illa vox est nota multis, UTINAM, Cn. Pompei, cum C. Cæsare societatem aut nunquam [d] coisses, aut nunquam diremisses. fuit alterum gravitatis, alterum prudentiæ tuæ. Hæc mea, M. Antoni, semper & de Pompeio, & de republica consilia fuerunt. quæ si valuissent, respublica staret: tu tuis flagitiis, egestate, infamia, concidisses. Sed hæc vetera: illud vero recens, Cæsarem meo consilio interfectum. Jam vereor, Patres conscripti, ne, quod turpissimum est, prævaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed etiam oneraret alienis. quis enim [e] meum in istius societate gloriosissimi facti nomen audivit? cujus autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? occultatum dico? cujus non statim divulgatum? citius dixerim jactasse se aliquos, ut fuisse in ista societate viderentur socii, cum socii non fuissent, quam ut quisquam celari vellet. Quam verisimile porro est, in tot hominibus partim obscuris, partim adolescentibus, neminem occultantibus, meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad liberandam patriam [f] desiderarentur illis auctoribus, Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem quotidie videret, alter etiam Ahalæ? Hi igitur his majoribus orti ab alienis potius consilium peterent, quàm à suis: & foris potius, quàm domo?

[d] *conjunxisses.* [e] *nominari me.* [f] *non essent.*

git Cæsar cum Tribunis plebis, ut ad populum referrent, ut sibi licet absenti Consulatus iterum decerneretur. quod neque Catoni, neque Ciceroni probatum est, qui Pompeium in lit. ad Att. provinciæ propagatorem, & absentis Cæsaris in omnibus adjutorem vocat.

30. *Opes & suas & Reipub.*] Pompeius duas leg ones ad Cæsarem in Galliam misit, ut Plutarchus refe t in Pomp.

36. *Alterum gravitatis*] Pertinuit ad gravitatem Pompeii initam societatem non dirimere; ad prudentiam, non fecisse, sed prævidisse mala ex ea secutura.

41. *Prævaricatorem*] Prævaricator dicitur, qui, quam causam defendit, corruptus prodit.

42. *Sed etiam alienis*] Brutus & Cassius & cæteri qui Cæsarem interfecerunt, singulari laude digni sunt, quia perturbatorem Reipub. sustulerunt, ejusdem laudis participem Antonius facere voluit Ciceronem, dum eum auctorem ejus cædis dixit.

50. *Brutos ego impellerem*] Vult ostendere Cicero non fuisse sibi opus Brutos ad cædem Cæsaris impellere, cum domesticos haberent impulsores. Nam habebat exemplum M. Brutus illius Junii Bruti, à quo ducebat originem, qui primis imperii Romani temporibus, Tarquinios ejecerat: & Ahalæ Servilii, à quo ex materno genere oriundus erat, qui Spurium Mellum largitione frumenti regnum affectantem in medio foro interfecit. quique ea de causa à Cincinnato dictatore summis laudibus cumulatus est.

53. *Quam domo*] Excitabatur ad id facinus ab ipsis suis majoribus Brutus, quorum imagines domi habebat. mos enim fuit apud Romanos ut majorum suorum imagines in atrio domûs apud se asservarent.

Quid?

Quid? C. Cassius in ea familia natus, quæ non modo dominatum, sed ne potentiam quidem cujusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit: qui etiam sine his clarissimis viris, hanc rem in Cilicia, ad ostium fluminis Cydni confecisset, si ille ad eam ripam, quam constituerat, non ad contrariam appulisset. Cn. Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors, non spoliatio dignitatis, ad recuperandam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? An C. Trebonio persuasi, cui ne suadere quidem ausus essem? quo etiam majorem ei respublica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiæ præposuit: depulsorque dominatûs, quàm particeps esse maluit. An L. Tullius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus, quàm facturum putavi: admiratus sum autem ob eam caussam, quod immemor beneficiorum, memor patriæ fuisset. Quid duos Servilios, Cascas dicam, an Ahalas? & hos auctoritate mea censetis excitatos potius, quam charitate reipublicæ? Longum est persequi cæteros: idque reipublicæ præclarum fuisse; tum multo ipsis gloriosius est. At quemadmodum me coarguerit homo acutus, recordamini. Cæsare interfecto, inquit, statim cruentum alte extollens M. Brutus pugionem, Ciceronem nominatim exclamavit, atque ei recuperatam libertatem est gratulatus. Cur mihi potissimum? [a] qui sciebam? Vide ne illa caussa fuerit appellandi me, quod cum rem gessisset consimilem rebus iis, quas ipse gesseram, me potissimum

[a] *quomodo noveram.*

54. *Cassius in ea familia natus*] Cassius habuit in sua familia Cassium illum, qui filium interemit, quod in suspicionem regni affectandi venisset, cujus bona Cereri consecravit. Vide Halicar. lib. 8.

56. *His clarissimis Viris*] Duos Brutos intelligit, qui cum eo Cæsarem interfecerunt in senatu.

Ib. *In Cilicia*] Cum post Pharsalicam pugnam fugientem Pompeium Cæsar sequeretur, ad Hellespontum pervenit, ubi ei Cassius obviam factus, ei septuaginta triremes dedit, cum antea de interficiendo eo Cassius cogitaret.

57. *Cydni*] Cydnus fluvius est in Cilicia, Tarsum urbem præterfluens; cujus aqua frigidissima est.

58. *Cn. Domitium*] Cn. Domitius adolescens in ea conjuratione fuit. ejus pater Pompeium secutus, in acie Pharsalica occubuit.

59. *Non avunculi mors*] Domitius ille junior avunculum habuit Catonem Uticensem, cujus sororem pater Domitius uxorem duxerat; alteram M. Bibulus.

61. *An C. Trebonio*] Trebonius stabat à partibus Cæsaris, eique amicissimus erat.

64. *L. Tullius Cimber*] Seneca in epistolis ad Lucilium ait, hunc Cimbrum violentum & ebriosum fuisse; huicque tamen de Cæsaris dictatoris cæde tam creditam rem esse, quàm Cassio, qui tota vita aquam bibit.

67. *Duos Servilios*] P. Servilius pater consul anno urbis 674. expugnatis Isaurorum oppidis triumphavit, & Isaurici nomen retulit. ejus filius bis consul fuit.

76. *Consimilem*] Cicero liberaverat patriam ab incendio, & à Catilinæ conjuratione; & Brutus à Cæsaris dominatu.

testatus est, se æmulum mearum laudum exstitisse. Tu autem, omnium stultissime, non intelligis, si id, quod me arguis, voluisse interfici Cæsarem, crimen sit: etiam lætatum esse morte Cæsaris, crimen esse? quid enim interest inter suasorem facti, & probatorem? aut quid refert, utrum voluerim fieri, an gaudeam factum? ecquis est igitur, te excepto, & qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit, aut factum improbarit? omnes enim in culpa. etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Cæsarem occiderunt: aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit; voluntas nemini. Sed stuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite. sic enim dixit: M. BRUTUS, QUEM EGO HONORIS CAUSSA NOMINO, CRUENTUM PUGIONEM TENENS, CICERONEM EXCLAMAVIT: EX QUO INTELLIGI DEBET, EUM CONSCIUM FUISSE. Ergo ego sceleratus appellor à te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris; ille qui [a] stillantem præ se pugionem tulit, is à te honoris caussa nominatur?

VI. Esto: sit in verbis tuis hic stupor. quanto in rebus sententiisque major? Constitue hoc consul aliquando: Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, Cn. Trebonii, reliquorum quam velis caussam esse: [a] edormi crapulam, inquam, & exhala. an faces admovendæ sunt, quæ te excitent tantæ caussæ indormientem? nunquam-ne intelliges, statuendum tibi esse, utrum illi, qui istam rem gesserunt, homicidii rei sint, an vindices libertatis? Attende enim paullisper, cogitationemque sobrii hominis punctum temporis suscipe. etenim ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut à te arguor, [b] socius, nego quidquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Romani, conservatoresque reipublicæ sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse: siquidem est atrocius patriæ parentem, quam suum occidere. Tu, homo sapiens & considerate, quid dicis? si parricidæ; cur honoris caussa à te sunt & in hoc ordine, & apud populum Roma-

[a] *cruentum.* [a] *concoque.* [b] *conscius.*

86. *Stuporem hominis*] Tam stupidus Antonius est, ut laudet Brutum auctorem mortis Cæsaris, & Ciceronem probatorem vituperet.

2. *Consul*] Quoniam consul erat Antonius, ad eum pertinebat de Republica primus vel sententiam dicere, vel rogare alios ut dicerent.

3. *Quam velis caussam esse*] Petit ab Antonio, ut statuat bona-ne sit caussa eorum qui interfecerunt Cæsarem, vel mala.

4. *Faces*] Olim Romani facibus utebantur metaphoricè, ut nos fustibus. perinde igitur est ac si diceret: *Tu diu nimium dormis, indiges baculo vel fuste ut exciteris.*

10. *Esse medium*] Nihil medium est parricidam inter & patriæ liberatorem.

12. *Sicarios*] Sicarii dicuntur qui sicam gestant.

13. *Atrocius patriæ parentem*] Atrocius est parentem patriæ, quàm proprium parentem interficere; quia si lædit tantùm & patrem, qui eum; at omnes cives, qui patriæ parentem necat.

num

num semper appellati? cur M. Brutus, te referente, legibus est solutus, si ab urbe plusquam decem dies abfuisset? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciæ Cassio, & Bruto datæ? cur quæstores additi? cur legatorum numerus auctus? Atque hæc acta per te: non igitur homicidæ. sequitur ut liberatores tuo judicio sint: quandoquidem tertium nihil potest esse. Quid est? num conturbo te? non enim fortasse satis, quæ distinctius dicuntur, intelligis. sed tamen hæc est summa conclusionis meæ: quoniam scelere a te liberati sunt, ab eodem te amplissimis præmiis dignissimi judicati sunt. Itaque jam [e] retexo orationem meam: scribam ad illos, ut, si qui forte, quod à te mihi objectum est, quærent, sit-ne verum: ne cui negent. etenim vereor, ne aut celatum me ab ipsis, illis non honestum: aut invitatum refugisse, mihi sit turpissimum. Quæ enim res unquam (pro sancte Jupiter!) non modo in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta major? quæ gloriosior? quæ commendatior erit hominum memoriæ sempiternæ? in hujus me consilii societatem, tanquam in equum Trojanum cum principibus includis? non recuso. Ago etiam gratias, quoquo animo facis. tanta enim res est, ut invidiam istam quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos à te prædicas & relegatos? qui locus est aut tam desertus, aut tam inhumanus, qui illos, quo accesserint, non affari, atque appetere videatur? qui homines tam agrestes, qui se, cum eos aspexerint, non maximum cepisse vitæ fructum putent? quæ vero tam immemor posteritas, quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ eorum gloriam non

[e] *muto.*

16. *Te referente*] Dicebatur is referre, qui primus sententiam rogabat.

Ib. *Legibus est solutus*] Cum legibus cautum esset, ne prætor abesset plus quam decem dies ab urbe; Antonius de Bruto retulit in senatu, ut liceret abesse, cum rei frumentariæ præfectus esset. ideoque legum necessitate liberatus est.

17. *Ludi Apollinares*] Illi ludi in honorem Apollinis celebrabantur, cum pestilentia Romæ grassabatur, illos laureatus populus spectabat.

18. *Cur provinciæ Cassio & Bruto*] Macedonia decreta jam Bruto fuerat; & Syria Cassio: sed cum Antonius Macedoniam, & Syriam Dolabella sibi assumpsissent, Creta Cassio, Bithynia Bruto data est.

19. *Quæstores additi*] Sequebantur quæstores in provinciam proconsules, ad pecunias administrandas.

Ib. *Legatorum numerus*] Legati erant proconsulum vicarii, vulgoque decem assignabantur, quibus legiones & auxilia obtemperabant.

26. *Scribam ad illos*] Hactenus negavit Cicero, se in ea fuisse conspiratione contra Cæsarem; nunc Ironice ait, in ea se fuisse, & scripturum ad Brutum & Cassium, ut rem totam aperiant.

32. *In equum Trojanum*] In equo ligneo inclusos fuisse Græcorum principes, scriptum est in Fabulis, indeque erupisse ad Trojam evertendam. Vide Virgil. lib. 2 Æneid. Hinc natum est illud proverbium. Plinius lib. 7. credit, equum Trojanum fuisse machinam muralem, quæ nunc aries appellatur; cujus Epeus fabricator est.

 immor-

immortalitatis memoria prosequantur? Tu vero adscribe me talem in numerum. Sed unam rem vereor, ne non probes. si enim fuissem, non solum regem, sed regnum etiam de republica sustulissem: & si meus [a] stylus ille fuisset (ut dicitur,) mihi crede, non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quanquam si interfici Cæsarem voluisse crimen est, vide quæso Antoni, quid tibi futurum sit, quem & Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est, & ob ejus consilii societatem, cum interficeretur Cæsar, tum te à Trebonio vidimus sevocari. Ego autem (vide quam tecum agam non inimice) quod bene cogitasti aliquando, laudo: quod non indicasti, gratias ago; quod non fecisti, ignosco; virum res illa quærebat. Quod si te in judicium quis adducat, usurpetque illud Cassianum, CUI BONO FUERIT: vide quæso ne [b] hæreas. quanquam quidem illud fuit, ut tu dicebas, omnibus bono, qui servire nolebant: tibi tamen præcipue, qui non modo non servis, sed etiam regnas: qui maximo te ære alieno ad ædem Opis liberasti: qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti: ad

[a] pugio. [b] vincaris.

43. *Non solum regem, sed regnum etiam*] Ait Cicero, si in illa fuisset conspiratione, non solum Cæsarem, sed Antonium etiam interfecturum fuisse: & id videtur innuere epist. 11. ad Cass. & epist. 8. 10. & 16. ad Att. lib. 14.

44. *Non solum unum actum, sed totam fabulam*] Respicit ad tragœdias, quæ vulgo quinque actibus perficiuntur. quare ait, si illius tragœdiæ scriptor fuisset, non eam imperfectam relicturum fuisse, sed eam ad ultimum usque actum completurum. completa autem fuisset fabula interfecto Antonio.

47. *Narbone*] Narbo qui Martius dictus est, Galliæ civitas antiquissima, à qua nomen provinciæ.

Ib. *Hoc consilium*] Cum inter se conjurati de interficiendo Cæsare deliberarent, inter illos actum est, an Antonium ad rem perficiendam invitarent. at contradixit Trebonius, caussatus se Antonii mentem exploratam habere, quem jam ad id excitarat, cum Cæsar ex Hispania reverteretur: at Antonium recusasse, nec tamen indicasse Cæsari, sed fideliter tacuisse. quare iterum ab eis deliberatum est, an cum Cæsare Antonium occiderent. sed id prohibuit Brutus. censuit enim rem, quæ pro legibus & libertate susciperetur, carere omni invidia debere.

49. *Sevocari*] Sevocant qui consilia privata & secreta communicant. cum actum esset à conjuratis de interficiendo Cæsare, Trebonio datum est negotium ut eo ingresso in senatum, Antonium extra moraretur, sevocaretque. verebantur enim in Antonio potestatem consularem.

51. *Virum res illa quærebat*] Ad id facinus audendum opus erat viro forti & probo, qualis non est Antonius, qui unice sibi studet, neglecta Repub.

53. *Cui bono fuerit*] De illo Cassiano dictum est in orat. pro Milone, Parag. VIII. lin. 4.

56. *Ad ædem Opis*] De ea æde seu templo in superiori oratione dictum est, ubi fuit ærarium populi Romani, quod prædatus est Antonius.

57. *Per easdem tabulas*] Aut intelligit tabulas Cæsaris, in quibus ejus acta continebantur: vel tabulas eorumdem creditorum, nam soluta pecunia veteri debita, priores tabulas cum iisdem creditoribus Antonius renovavit, rursus mutuatus ab eisdem pecunias, quas dissiparet.

quem è domo Cæsaris tam multa delata sunt: cujus domus quæstuosissima est falsorum commentariorum & chirographorum officina: agrorum, oppidorum, immunitatum, vectigalium flagitiosissimæ nundinæ. Etenim quæ res egestati, & æri alieno tuo præter mortem Cæsaris subvenire potuisset? Nescio quid conturbatus mihi esse videris. nunquid subtimes, ne ad te [f] hoc crimen pertinere videatur? libero te metu. nemo credet unquam: non est tuum de republica bene mereri: habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros respublica auctores: ego te dico tantum gaudere, fecisse non arguo. Respondi maximis criminibus: nunc etiam reliquis respondendum est.

VII. Castra mihi Pompeii atque omne illud tempus objecisti. quo quidem tempore si, ut dixi, meum consilium auctoritasque valuisset, tu hodie egeres, nos liberi essemus, respublica non tot duces & exercitus amisisset. Fateor enim, me, cum ea, quæ acciderunt, præviderem futura, tanta in mœstitia fuisse, quanta cæteri optimi cives, si idem prævidissent, fuissent. Dolebam, dolebam, P. C. rempublicam vestris quondam meisque consiliis conservatam, brevi tempore esse perituram. Neque vero eram tam indoctus, ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitæ cupiditatem, quæ me manens conficeret angoribus, dimissa molestiis omnibus liberaret. illos ego præstantissimos viros, lumina reipublicæ vivere volebam, tot consulares, tot prætorios, tot honestissimos senatores, omnem præterea florem nobilitatis ac juventutis, tum optimorum civium exercitus: qui si viverent, quamvis iniqua conditione pacis (mihi enim pax omnis cum civibus bello civili utilior videbatur) rempublicam hodie teneremus. Quæ sententia si valuisset, ac non ii maxime, quorum ego vitæ consule-

[f] *accusatio.*

58. *Ad quem è domo Cæsaris*] Mortuo Cæsare, omnes ejus amici ad Antonium confugerunt, ad quem & Calpurnia Cæsaris uxor relictam ab eo pecuniam detulit.

59. *Falsorum commentariorum*] Antonius adulteravit Cæsaris commentarios, quos ad arbitrium suum protulit.

65. *Clarissimos viros*] Brutum, Cassium, & alios conjurationis in Cæsarem auctores.

66. *Tantum gaudere*] Erat cur gauderet Antonius de morte Cæsaris, quia maximos ex ea fructus & utilitates perceperat. Hinc exhausit ærarium, adulteratis commentariis, dedit provincias quibus voluit, &c.

1. *Castra Pompeii*] Objecit Ciceroni Antonius, quòd Pompeium secutus, omnia in castris perturbasset: quod refutat.

3. *Nos liberi essemus*] Cum in castra Pompeii venisset Cicero, ibique omnia perturbatè agerentur, suasit pacem quâ compositâ, pristina Reipublicæ libertas restitueretur.

Ib. *Tot duces*] In illo civili bello præstantissimi viri perierunt; Pompeius scilicet, Cato, Petreius & Afranius.

10. *Præstantissimos viros*] De illis loquitur, qui in acie Pharsalica perierunt.

14. *Iniqua conditione pacis*] Operandum fuisset potius ad Cæsarem rem rediisse, quàm tot viros egregios periisse.

16. *Ac non ii maxime*] Pompeius & Cice-

fatebam, spe victoriæ elati obstitissent: ut alia omittam, tu certe nunquam in hoc ordine, vel potius nunquam in hac urbe mansisses. At vero Cn. Pompeii voluntatem à me abalienabat oratio mea. an ille quenquam plus dilexit? cum ullo aut sermones, aut consilia [a] contulit sæpius? quod quidem erat magnum, de [b] summa re dissentienteis, in eadem consuetudine amicitiæ permanere. sed & ego quid ille, & contra ille quid ego & sentirem, & spectarem videbat. ego incolumitati civium primum, ut postea dignitati possemus; ille præsenti dignitati potius consulebat: quod autem habebat uterque quid sequeretur, idcirco tolerabilior erat nostra dissensio. Quid vero ille consularis vir ac pene divinus de me senserit, sciunt qui eum de Pharsalica fuga Paphum persecuti sunt. nunquam ab eo mentio de me, nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii, cum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora: & ejus viri nomine me insectari audes, cujus me amicum, te sectorem esse fateare? Sed omittatur bellum illud, in quo tu nimium felix fuisti. Ne jocis quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti. erant quidem illa castra plena curæ: verumtamen homines quamvis in [c] turbidis rebus sint, tamen si modo homines sunt, interdum animis relaxantur. Quod autem idem mœstitiam meam reprehendit, idem jocum: magno argumento est, me in utroque fuisse moderatum.

[a] *communicavit.* [b] *pace.* [c] *tristibus.*

Cicero censebat bellum illud esse producendum; at obsistebant senatores, & equites fere universi, à quibus vel invitus Pompeius ad pugnam impulsus est. certissimam enim sibi victoriam promittebant.

19. *At vero Cn. Pompeii*] Objecerat Antonius Ciceroni, Pompeium in castris ab eo alieno fuisse animo, quod ne jocis quidem in exercitu abstinuisset. at Cicero Antonii calumniam diluit.

22. *Sed & ego quid ille*] Pompeius nullam pacem volebat cum Cæsare: eam verò Cicero suadebat. Pompeius suam unice dignitatem spectabat, quam armis tueri volebat, vel cum periculo Reipub. Cicero incolumitatem & dignitatem sine periculo.

27. *Consularis*] Pompeius Paphum fugit post Pharsalicam pugnam, oppidum Cypri, quod Agapenor condidit.

31. *Te sectorem*] Sector est æstimator ac redemptor bonorum damnati atque proscripti, qui spem sectans lucri sui, id est, secutus spem æstimationis suæ, bona omnia auctione vendit, & semel infert pecuniam vel ærario, vel sociis. Ita Pedianus. Cicero autem acerbe Antonium sectorem Pompeii appellat, quia sub hasta ea redemerat, cum nemo alius sat impudens repertus sit, qui ad illud facinus accederet.

32. *Ne jocis quidem*] Hilari quidem fuit animo Cicero, sed mordaci. itaque cum ei Pompeius objiceret: *Sero venis Cicero: Non sero*, inquit ille, *nihil enim video paratum.* Item cum ei dixisset Pompeius in sua manu esse victoriam; respondit, *si tibi negotium esset cum mulieribus.* Et cum post Pharsalicam pugnam Nonnius quidam retulisset, ad huc Aquilas septem, quæ sunt Romanorum signa, superesse, & ob id bono essent animo: *Rectè*, inquit, *admones, si adversus Graaculos pugnaremus.*

Hæ-

Hæreditates mihi negasti venire. Utinam hoc tuum verum [a] crimen esset; plures amici mei, & necessarii viverent. sed qui istuc tibi venit in mentem? Ego enim amplius H-S. ducenties acceptum hæreditatibus retuli. Quanquam in hoc genere fateor feliciorem esse te. me nemo, nisi amicus, fecit hæredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor jungeretur: te is, quem tu vidisti nunquam, L. Rubrius Cassinas fecit hæredem. & quidem vide, quam te amarit is, qui albus aterve fueris ignorans, fratris filium præteriit: Q. Furii honestissimi equitis Romani, suique amicissimi, quem palam hæredem semper factitarat, ne nomen quidem perscripsit: te quem nunquam viderat, aut certe nunquam salutaverat, fecit hæredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius qua facie fuerit, qua statura, quo municipio, qua tribu. nihil scio, inquies, nisi quæ prædia habuerit. igitur fratrem exhæredans te faciebat hæredem. In multas præterea pecunias alienissimorum hominum ejectis veris hæredibus, tanquam hæres esset, invasit. Quanquam hoc maxime admiratus sum, mentionem te hæreditatum ausum esse facere, cum ipse hæreditatem patris non adisses. Hæc ut colligeres, homo amentissime, tot dies, in aliena villa declamasti? quanquam tu quidem (ut tui familiarissimi dictitant) vini exhalandi, non ingenii acuendi

[a] *maledictum.*

38. *Hæreditates mihi negasti venire*] Aliud maledictum sibi objectum ab Antonio de hæreditatibus refellit, turpe enim fuit apud Romanos nullam habere hæreditatem in testamento amicorum.

Ib. *Utinam*] Optat Cicero, ut nulla sibi hæreditas obvenisset, quia ejus viverent amici.

40. *H-S.*] Id est, sestertia ducenta. De sestertiis dictum est orat in Cæcilium Paragr. V. l. 19. id est quinquies centena millia nummorum.

Ib. *Acceptum hæreditatibus*] Id est, ex hæreditatibus accepi. Expensum ferre, & acceptum referre, usitata locutio est apud Latinos. Expensa ferimus, quæ damus aliis; accepta referimus, quæ ab aliis accipimus. Hinc antiqui codicem accepti & expensi vocant, in quo accepta, & expensa perscribuntur.

41. *Quanquam in hoc genere*] Ostendit Cicero, amicitiam suam sibi hæreditates comparasse; Antonium autem in aliarum hæreditates involasse.

44. *Rubrius Cassinas*] Cassinum Campaniæ oppidum est, ubi Latina via cum Appia jungitur.

45. *Albus aterve*] Proverbialis locutio de homine, qui negligitur.

Ib. *Fratris filium præteriit*] Id est, cum hæredem non instituit, cum ab eo nominari debuisset.

48. *Quem nunquam viderat*] Cum non sit probabile ab eo Antonium fuisse nominatum hæredem quem nunquam viderat, probabilius certe est defuncti hominis bona invasisse.

51. *Nisi quæ prædia habuerit*] Illius Turselii se quoque falso hæredem scripsit Antonius, quem non tam novit, quam quæ prædia illius sibi vindicavit.

55. *Hæreditatem patris non adisses*] Non adiit Antonius patris hæreditatem, quia nullam ei reliquit; nam bona dilapidaverat.

56. *In aliena villa*] Ridet Antonium, qui, ut hæc maledicta in Ciceronem conjiceret, se per septemdecim dies in Tiburtino Scipionis recepit, ut ad illam se declamationem exerceret.

57. *Vini exhalandi*] In contemptum addu-

endi caussa declamitas. Et vero adhibes joci caussa magistrum suffragio tuo, & compotorum tuorum rhetorem: cui concessisti ut in te, quæ vellet, diceret. [e] salsum omnino hominem: sed materia facilis, [f] in te & in tuos dicta dicere. Vide autem, inter te & avum tuum quid intersit. ille sensim dicebat, quod caussæ prodesset: tu [g] cursim dicis aliena. At quanta merces rhetori data est? audite, audite, P.C. & cognoscite reipublicæ vulnera: duo millia jugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori assignasti, & quidem immunia, ut pro tanta mercede nihil sapere disceres. num etiam hoc, homo audacissime, ex Cæsaris commentariis? Sed dicam alio loco de Leontino agro, & de Campano: quos iste agros ereptos reipublicæ turpissimis possessoribus inquinavit. Jam enim, quoniam criminibus ejus satis respondi, de ipso emendatore & correctore nostro quædam dicenda sunt. nec enim omnia effundam, ut, si sæpius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam: quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum, peccatorumque largitur.

[e] *facetum.* [f] *jocari & mordere te & tuos.* [g] *temere.*

adducit Antonium, dicendo non se tam declamationis, quam crapulæ causa recepisse.

58. *Magistratum*] Assumpsit sibi magistrum declamandi Sextum Clodium.

59. *Rhetorem*] Rhetor vocabulum quidem Græcum est, & idem quod Sophista, qui dat præcepta Rhetorica; eo verò tanquam Latino Romani usi sunt. Orator verò diversus est à Rhetore, quod orator, nomen honoris fuit, utpote qui palam diceret; Rhetor verò, qui privatim suos exerceret.

61. *Et avum*] Avus Antonii fuit celeberrimus ille orator M. Antonius, de quo in lib. de orat.

64. *Duo millia jugerum*] Jugerum mensura agrestis fuit, quæ in longitudinem pedum 240. in latitudinem 120. extenditur. Vulgo dicimus arvipendium.

65. *Campi Leontini*] Leontium urbs est Siciliæ Septentrionalis, agris feracissima.

Ib. *Immunia*] Illa jugera nullum vectigal pendere voluit Antonius, contra leges Siculorum, quorum agri decumam pendebant.

67. *Ex Cæsaris commentariis*] Carpit Antonium, qui dicet haud dubie ex commentariis relictis à Cæsare huic Clodio hæc assignata fuisse jugera.

68. *De Campano*] Campanus ager publicus erat, quem Antonius largitus est.

CONFIRMATIO

Continet, quid egerit in pueritia, quid in magistratibus: ac 1. quid in tribunatu; 2. quid in equitum magisterio; 3. quid in privata vita; 4. quid in consulatu.

PRIMA PARS.

Quid egit Antonius in pueritia.

VIII. Visne igitur te inspiciamus à puero? sic opinor, à principio ordia-

ordiamur. Tenesne memoria prætextatum te decoxisse? patris, inquies, ista culpa est. concedo: etenim est pietatis plena defensio. Illud tamen audaciæ tuæ, quod sedisti in quatuordecim ordinibus, cum esset lege Roscia decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunæ vitio, non suo decoxisset. Sumpsisti virilem togam, quam statim muliebrem stolam reddidisti. primo vulgare scortum; certa flagitii merces, nec ea parva; sed cito Curio intervenit, qui te à meretricio quæstu abduxit: & tanquam stolam dedisset, in matrimonio stabili & certo locavit. Nemo unquam puer emptus libidinis caussa, tam fuit in domini potestate, quam tu in Curionis. quoties te pater ejus domo sua ejecit? quoties custodes posuit, ne limen intrares? cum tamen tu nocte socia, hortante libidine, cogente mercede, per tegulas dimitterere. quæ flagitia domus illa diutius ferre non potuit. Scisne me de rebus mihi notissimis dicere? recordare tempus illud, cum pater Curio mœrens jacebat in lecto: filius se ad pedes meos prosternens, lacrymans, te mihi commendabat: orabat ut te [a] contra suum patrem, si sestertium sexagies peteret, defenderem. tantum enim se pro te [b] intercessisse dicebat. Ipse autem amore ardens confirmabat, quod desiderium tui discidii ferre non posset, se in exsilium esse iturum. Quo ego tempore tanta mala florentissimæ familiæ sedavi, vel potius sustuli. patri persuasi, ut æs alienum filii dissolveret; redimeret adolescentem summa spe & animi, & ingenii præditum, rei familiaris facultatibus; eumque à tua non modo familiaritate, sed etiam congressione patrio jure, & potestate prohiberet. Hæc tu, cum per me acta meminisses, nisi illis, quos videmus, [c] gladiis confideres, maledictis me provocare ausus

[a] *apud.* [b] *spospondisse.* [c] *armatis.*

2. *Prætextatum*] Per prætextam ætas designabatur. Nam veste prætexta utebantur pueri ab anno septimo ad decimum sextum. Prætexta autem dicta est, quod limbo purpureo circumduceretur, etsi alterius esset coloris. eadem veste utebantur Romani nobiles.

Ib. *Decoxisse*] Decoquere dicuntur, qui diminuto patrimonio fluxa fide creditores fallunt, & circumscribunt.

Ib. *Patris*] Pater Antonii fuit ille M. Antonius Creticus, qui bona omnia abliguriyit.

3. *Pietatis plena defensio*] Ironia.

5. *Lege Roscia*] Tulit L. Roscius Otho Tribunus plebis L. Metello & Q. Martio Coss. anno urbis conditæ 682. ut in Theatro equitibus Rom. qui revera censum equestrem haberent, quatuordecim gradus spectandi gratia assignarentur: exceptis iis qui suo aut fortunæ vitio decoxissent.

7. *Muliebrem stolam*] Stola fuit vestis mulierum ad pedes usque dimissa. mordet hic Antonium quasi impudicum, & libidinibus infamem hominem.

Ib. *Vulgare scortum*] Subauditur, fuit: nam primam adolescentiam omnibus pro certa mercede prostituit Antonius.

9. *A meretricio quæstu*] Curio noluit Antonium prostitutum omnium fuisse libidini, quare eum sibi proprium voluit esse.

18. *Sestertium sexagies*] Id est sexagies centena, quæ efficiunt apud nos sexaginta librarum millia.

19. *Ipse*] Curio filius.

esses?

esses? Sed jam stupra, & flagitia omittam. sunt quædam, quæ honeste non possum dicere. tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quæ à verecundo inimico audire non posses. Sed reliquum cursum vitæ videte: quem quidem celeritate perstringam. ad hæc enim quæ in civili bello, in maximis reipubl. miseriis fecit, & ea quæ quotidie facit, festinat animus: quæ peto, ut quanquam multo notiora vobis, quam mihi sunt, tamen, ut facitis, attente audiatis. debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio. tametsi [d] incidamus oportet media, ne nimis sero ad extrema veniamus. Intimus erat in tribunatu Clodio; qui sua erga me beneficia commemorat: ejus omnium incendiorum fax: cujus etiam domi quiddam jam tum molitus est. quid dicam, ipse optime intelligit. Inde [e] itum Alexandriam contra senatûs auctoritatem, contra religionem. sed habebat ducem Gabinium, [f] quicum quidvis rectissime facere posset. Qui tum inde reditus, aut qualis? prius in ultimam Galliam ex Ægypto, quàm domum. quæ autem erat domus? suam enim quisque domum tum obtinebat, neque erat usquam tua. domum dico? quid erat in terris, [g] ubi in tuo pedem poneres, præter unum Misenum quod cum sociis tanquam Sisaponem tenebas? Venisti è Gallia ad quæsturam petendam. Aude

[d] *prætereamus.* [e] *ivit.* [f] *quocum.* [g] *cujus non arriperes possessionem.*

37. *Intimus erat in Tribunatu Clodio*] Antonius se addixit Clodio Tribuno plebis, sed cum videret multos ei esse inimicos, ab eo discessit, & in Græciam navigavit.

38. *Qui sua erga me beneficia commemorat*] Antonius sua in Ciceronem beneficia prædicare non debuit, si quidem Clodio infensissimo ejus inimico se adjunxit.

Ib. *Ejus omnium incendiorum fax*] Antonius fax fuit incendiorum, quæ Clodius excitavit. Per translationem intelligit turbas & seditiones, ad quas Clodium Antonius impulit.

39. *Cujus etiam domi*] Antonius Fulviæ Clodiæ uxoris pudicitiam tentavit, cui mortuo Clodio nupsit.

40. *Alexandriam*] Commemorat ea, quæ facta sunt pro Ptolemæo Ægypti rege, qui ab Alexandrinis ejectus Romam venit, ubi à Pompeio exceptus est, quo reduci in regnum vehementissime cupiebat; sed res demandata fuit Gabinio, quam suadente Antonio contra Senatus Auctoritatem suscepit.

41. *Contra religionem*] Antonius id persuasit Gabinio contra religionem, quia Sibyllinis oraculis scriptum erat, ne rex Ægyptius cum exercitu reduceretur. imo ea de re factum fuit Senatusconsultum, quo decretum est, ut nihil contra religionem oraculorum fieret.

42. *Qui tum inde reditus*] Rediens Antonius ex Ægypto, quò se cum Gabinio contulerat, nullum amicorum Romæ vidit, sed statim se contulit ad Cæsarem in Galliam transalpinam.

43. *Quæ erat domus*] Nullam habebat sibi propriam Antonius, quia jam ante juvenis decoxerat, expulsus paterna domo.

45. *Usquam tua*] Indicat furtum Antonii, qui mortuo Pompeio, domum ejus possedit.

46. *Præter unum Misenum*] Prædium unum in Campania ad Misenum Promontorium, prope Cumas, habuit Antonius, sed commune cum aliis parasitis vel creditoribus suis, qui partem ejus occupabant.

47. *Sisaponem*] Sisapo civitas est in Hispania, quam ait Plinius lib. 31. cap. 7. mi-

de dicere, te prius ad patrem tuum venisse, quàm ad me. acceperam enim jam ante Cæsaris literas, ut mihi satisfieri paterer à te. itaque ne loqui quidem sum te passus de [h] gratia: postea [i] cultus sum à te, tu à me observatus in petitione quæsturæ. quo quidem tempore P. Clodium approbante populo Romano in foro es conatus occidere. cumque eam rem tua sponte conarere, non impulsu meo: tamen ita prædicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, unquam mihi pro tuis in me injuriis satis esse facturum. in quo demiror, cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, cum te ultro mihi idem illud deferentem nunquam sim adhortatus. quanquam si in eo perseverares, ad tuam gloriam rem illam referri malebam, quàm ad meam gratiam. Quæstor es factus. deinde continuo sine senatusconsulto, sine sorte, sine lege ad Cæsarem cucurristi. id enim unum in terris egestatis, æris alieni, nequitiæ, perditis vitæ rationibus perfugium esse ducebas. Ibi te cum & illius largitionibus, & tuis rapinis explevisses (si hoc est explere, quod statim effundas) advolas egens ad tribunatum, ut in eo magistratu, si posses, viri tui similis esses.

[h] *reconciliatione.* [i] *tu me honorasti.*

7.miniario metallo abundare; quæ cum esset vectigalis populi Romani, à publicanis tenebatur. inde apparet, quare Misenum quasi Sisaponem habuerit Antonius, quia non solus prædium illud possidebat.

49. *Mihi satisfieri paterer*] Cum Antonius offendisset Ciceronem quia cum Clodio ejus inimico junxerat societatem, per literas Cæsar petiit à Cicerone, ut hanc Antonio veniam concederet. Timebat videlicet Antonius, ne sibi quæsturam petenti adversaretur Cicero.

51. *A me observatus*] Observabantur adolescentes à proceribus, qui in petitione magistratuum honoris & commendationis causa deducebantur.

59. *Quæstor es factus*] Quæstores, inquit Varro, à quærendo dicti sunt: quia conquirebant pecunias publicas, & eas asservabant. Ante omnes alios fere Magistratus creati sunt.

60 *Sine Senatusconsulto*] Objicit Antonio quod ad Cæsarem sine ullo Senatusconsulto profectus sit: quia nemo quæstor in provinciam proficiscebatur, nisi eam ex Senatusconsulto, & lege sortiretur.

62. *Perfugium esse ducebas*] Scribit Suetonius reorum, obæratorum, & prodigæ juventutis subsidium unicum, ac promptissimum, Cæsarem fuisse.

65. *Viri tui*] Curionem indicat qui circa id tempus tribunus plebis fuit.

Quid egit in Tribunatu Antonius.

IX. Accipite nunc, quæso, non ea, quæ ipse in se, atque in domesticum dedecus impure atque intemperanter, sed quæ in nos, fortunasque nostras, id est, in universam rempublicam impie ac nefarie fecerit. ab hujus enim scelere omnium malorum principium natum reperietis. Nam cum L. Lentulo, C. Mar-

Marcello consulibus, Kalend. Januar. labentem & prope cadentem rempublicam fulcire cuperetis, ipsique C. Cæsari, si sana mente esset, consulere velletis, tum iste venditum atque [a] emancipatum tribunatum, consiliis vestris opposuit, cervicesque suas ei subjecit [b] securi, qua multi minoribus in peccatis [c] occiderunt. In te autem, M. Antoni, id decrevit senatus, & quidem incolumis, nondum tot luminibus exstinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more majorum. & tu apud patres conscriptos contra me dicere ausus es, cum ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis reipublicæ judicatus? [d] Commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deléta. dum genus hominum, dum populi Romani nomen exstabit (quod quidem erit, si per te licuerit, sempiternum) tua illa pestifera intercessio nominabitur. Quid cupide a senatu, quid temere fiebat, cum tu unus adolescens universum ordinem decernere de salute reipublicæ prohibuisti? neque id semel, sed sæpius; neque tu tecum de senatus auctoritate [e] agi passus es: quid autem agebatur, nisi ne deleri & everti rempublicam funditus velles? cum te neque principes civitatis rogando, neque ma-

[a] *addictum.* [b] *pœnæ.* [c] *condemnati sunt.* [d] *mentio.* [e] *deliberari.*

6. *Labentem*] Ruinam metuebat Resp. propter summam Cæsaris potentiam.

9. *Consiliis vestris*] Deliberabatur à Senatu de revocando Cæsare, & de Repub. Pompeio demandanda, ne eam armis sibi Cæsar subjiceret. Sed Senatusconsulto intercessit Antonius Tribunus corruptus à Cæsare, quare uterque à Senatu hostis judicatus est.

12. *Tot luminibus extinctis*] Intelligit cives illos præstantissimos Catonem, Marcellum, Lentulum, Domitium, qui in bello civili perierunt.

Ib. *Hostem togatum*] Per hostem togatum intelligit domesticum & perduellem, qui cum talis judicatus esset à Senatu, more majorum Senatu & urbe ei interdicebatur. Cum autem Senatus ita decrevisset in Antonium, Curionem & Cassium tribunos plebis, qui patrocinium absentis Cæsaris acerrime suscipiebant; ad eum servili in veste, rheda meritoria, miserando habitu profugerunt. qua re perculsus Cæsar belli civilis occasionem nactus est.

14. *Ab hoc ordine*] Senatorio videlicet, ad quem pertinebat de bonis & malis civibus decernere.

17. *Si per te licuerit*] Objicit Antonio quod imperii nomen sempiternum futurum sit, nisi suis sceleribus ei exitium afferat.

18. *Pestifera intercessio*] Cum Marcellus Consul legiones Pompeio decerneret, tribunus Antonius intercessit, rogationem ferens, ut præsentes copiæ militares in Syriam mitterentur adversus Parthos. Deinde cum epistolas Cæsaris legi Senatus vetaret, eas ipse tribunitia potestate fultus recitavit, qua ex lectione multos sibi conciliavit. Quare cum hanc rogationem promulgasset, placeret-ne Cæsarem & Pompeium ab armis discedere, & exercitum dimittere, eam omnes probaverunt. Hortabanturque Antonium, ut eam legem ferret. At Consules vetuêre.

Ib. *Quid cupide*] Objecit Antonio Cicero, quod pro Cæsare contra Senatum egisset. At jam ostendit nihil à Senatu temere factum esse.

19. *Cum tu unus adolescens*] Antonium fuisse tyrannum probat, quia solus & adolescens annos natus tantum triginta, prohibuit Senatum agere de Reipub. libertate, cum huic ordini cedere debuisset.

jores

jores natu monendo, neque frequens senatus agendo, de vendita atque addicta sententia movere potuit. Tum illud, multis rebus ante tentatis, necessario tibi vulnus inflictum, quod paucis ante te, quorum incolumis fuit nemo. tum contra te [f] dedit arma hic ordo consulibus, reliquisque imperiis, & [g] potestatibus, quæ non effugisses, nisi te ad arma Cæsaris contulisses. Tu, tu, inquam, M. Antoni, [h] princeps C. Cæsari, omnia perturbare cupienti, caussam belli contra patriam inferendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat? quam caussam dementissimi sui consilii & facti afferebat, nisi quod intercessio neglecta, jus tribunitium sublatum, [i] circumscriptus à senatu esset Antonius? omitto quàm hæc falsa, quàm levia: præsertim cum omnino nulla caussa justa cuiquam esse possit contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Cæsare: tibi certe confitendum est caussam perniciosissimi belli [l] in persona tua constitisse. O miserum te, si intelligis: miseriorem, si non intelligis hoc literis mandari, hoc memoriæ prodi, hujus rei ne posteritatem quidem omnium sæculorum unquam immemorem fore, consules ex Italia expulsos, cumque his Cn. Pompeium, qui imperii populi Romani decus, ac lumen fuit: omneis consulareis, qui per valetudinem [m] exequi fugam illam cladem que potuissent, prætores, prætorios, tribunos plebis, magnam partem senatus, omnem sobolem juventutis, unoque verbo rempublicam expulsam, atque exterminatam suis sedibus. Ut igitur in seminibus caussa est arborum & stirpium: sic hujus luctuosissimi belli semen tu fuisti. Doletis tres exercitus populi Romani interfectos: interfecit Antonius. desideratis clarissimos civeis: eos

[f] *imperavit arma.* [g] *magistratibus.* [h] *primus.* [i] *illusus.* [l] *te fuisse.* [m] *fugere.*

24. *De vendita atque addicta*] Sententiam suam Antonius Cæsari vendidit, quasi ad eam emendam largius pretium obtulisset.

25. *Illud vulnus inflictum*] Ait esse tunc condemnatum Antonium. Nam hostis judicatus est, eique aqua, & igne interdictum est, & omnibus potestas facta est eum interficiendi.

Ib. *Quod paucis ante te*] Pauci ante Antonium simile judicium experti sunt, nisi Fimbria, Saturninus, & Gracchi. qui omnes interfecti sunt.

28. *Reliquisque imperiis*] Per imperia duces intelligit, qui à populo Romano in diversis urbis provinciis constituti erant, quos imperatores post relatas victorias appellabant.

32. *Intercessio neglecta*] Sacrosancta habebatur Tribunitia potestas & intercessio.

37. *O miserum te*] Per exclamationem incipit à conglobatis omnes calamitates recensere, quæ ex hoc bello civili, cujus causa extitit Antonius, sequutæ sunt.

40. *Consules*] Marcellus & Lentulus Consules, veniente cum exercitu ad urbem Cæsare profugerunt, & Pompeium sequuti sunt, qui jam Capuam ad exercitum profectus erat.

44. *Omnem sobolem juventutis*] Omnem juniorum multitudinem intelligit, in quibus spes est prolis suscipiendæ, & Reipub. propagandæ.

47. *Tres exercitus populi Romani*] In Pharsalia Pompeii & Senatûs exercitus deletus est: in Hispaniâ Petreii & Afranii: in Africa Scipionis & Jubæ regis.

48. *Clarissimos civeis*] Eos intellige, qui in illis exercitibus perierunt.

quo-

quoque eripuit vobis Antonius. auctoritas hujus ordinis afflicta est; afflixit Antonius. omnia denique, quæ postea videmus (quid autem mali non videmus?) si recte ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio. ut Helena Trojanis, sic iste huic reipublicæ caussa belli, caussa pestis atque exitii fuit. Reliquæ partes tribunatus principio similes. omnia perfecit, quæ senatus salva republica ne fieri possent, * perfecerat. cujus tamen scelus in scelere cognoscite. Restituebat multos calamitosos: in his patrui nulla mentio. si severus, cur non in omneis? si misericors, cur non in suos? sed omitto ceteros. Licinium Denticulam de alea condemnatum, collusorem suum, restituit: quasi vero ludere cum condemnato non liceret: scilicet ut, quod in alea perdiderat, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo Romano, cur eum restitui oporteret? absentem credo in reos relatum: rem indicta caussa judicatam; nullum fuisse de alea lege judicium; vi oppressum & armis: postremo, quod de patruo dicebatur, pecunia judicium esse corruptum. nihil horum. At vir bonus & republica dignus. nihil id quidem ad rem: ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, si ita esset, ignoscerem. hominem vero omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro alea ludere, lege, quæ est de alea, condemnatum qui in ° integrum restituit, is non apertissime studium suum ipse profitetur? In eodem vero tribunatu, cum Cæsar in Hispaniam proficiscens, huic ° con-

* *vetuerat ne fieret.* ° *pristinum statum.*

52. *Helena Trojanis*] Helena Tyndari filia rapta à Theseo est, & à suis fratribus recepta Menelao nupsit; verum iterum rapta à Paride filio Priami, belli Trojani occasionem dedit; ita Antonius pulsus è Curia & profectus ad Cæsarem totius belli civilis auctor fuit, seu potius Cæsari suam explendi dominatus cupiditatem dedit.

55. *Scelus in scelere*] Vocat tribunatum Antonii scelus, quia venditus fuerat, & partus scelere.

56. *Patrui nulla mentio*] C. Antonius collega Ciceronis in Consulatu, repetundarum condemnatus, in exilium abierat. hunc autem non restituit, sed Denticulam.

58. *Collusorem suum*] Cum Denticula Antonius alea solitus fuit ludere.

59. *Quasi vero*] Festive ridet Antonium, qui hominem nequam & scleratum ab exilio revocavit, ut cum eo luderet.

60. *Beneficio legis dissolveret*] Misericors fuit in Denticulam Antonius; nam idcirco legem de illius restitutione tulit, ut quod ille in alea perdidisset, iterum restitutus lucraretur.

61. *Absentem credo*] Fingit causas Ironice, cur absentem Denticulam restituerit. 1. Itaque causa fuit ejus absentia, neque enim quis absens damnabatur; 2. Causa non audita. 3. Lex nulla lata fuit ad eum accusandum & damnandum, neque enim sine lege quis accusari & damnari poterat.

68. *Lege, quæ est de alea*] L. Cornelius Sylla legem tulit, ne quis in pecuniam luderet, sponsionemve in ludo, nisi qui corporis exercendi causa susceptus esset, faceret; Veluti hasta, pilove jaciendo, currendo, saliendo, luctando, pugnando. Marcian. l. 3. D. de aleat.

70. *Cum Cæsar in Hispaniam*] Cæsar profecturus in Hispaniam, antequam Pompeium sequeretur ultra mare, Lepido Prætori urbem, Antonio tribu-

[a] conculcandam Italiam tradidisset: quæ fuit ejus peragratio itinerum? lustratio municipiorum? Scio me in rebus celebratissimis sermone omnium versari: eaque quæ dico, dicturusque sum, notiora omnibus esse, qui in Italia tum fuere, quam mihi, qui non fui. notabo tamen singulares res: etsi nullo modo poterit oratio mea satisfacere vestræ scientiæ. Etenim quod unquam in terris tantum flagitium extitisse auditum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus? vehebatur in essedo tribunus plebis: lictores laureati antecedebant: inter quos aperta lectica mima portabatur: quam ex oppidis municipales, homines honesti, obviam necessario prodeuntes, non noto illo & mimico nomine, sed Volumniam consalutabant. sequebatur rheda cum lenonibus: comites nequissimi: rejecta mater amicam impuri filii, tanquam nurum, sequebatur. O miseræ mulieris fœcunditatem calamitosam! [a] Horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, præfecturas, colonias, totam denique Italiam impressit. Reliquorum factorum ejus, P.C. difficilis est sane reprehensio, & [a] lubrica. versatus in bello est. saturavit se sanguine dissimillimorum sui civium: fuit felix, si potest ulla esse in

[a] *vexandam.* [a] *iste infixit in Italia memoriæ hominum sua flagitia.* [a] *anceps.*

tribuno plebis Italiam, & cætera præsidia commisit, ubi multa libidinose & contumeliose patravit. Cæsar tamen ex Hispania victor rediens, Antonii errata neglexit: gnarusque illum virum fortem esse, & manu promptum, ejus opera deinde in bello usus est.

74. *Qui non fui*] Post Cæsaris profectionem in Italiam, Cicero aliquo tempore in ea substitit.

78. *Essedo*] Essedum vehiculi genus est, quod apud Belgas Gallos primo inventum est.

Ib. *Lictores laureati*] Cæsar dedit lictores laureatos suis legatis in Italia, quos habere Antonius non poterat, quia tribunus plebis tantum erat, tribuno autem non concedebantur.

79. *Mima portabatur*] Citheris meretrix Antonii mulier Histrionica, quam Volumniam appellavit, quia Volumnii civis Romani liberta fuerat.

80. *Municipales*] Municipales hic accipiuntur pro rusticanis, qui rure habitant.

Ib. *Necessario prodeuntes*] Prodeunt vulgo honoris causa homines libere & volentes; at hi necessario, & inviti coacti ab Antonio.

82. *Rheda*] Rheda vehiculi genus, quo Galli utebantur.

Ib. *Cum lenonibus*] Lenones venditores sunt, & quasi mancipes meretricum.

Ib. *Rejecta mater*] Relicta Julia mater Antonii nobilissima fœmina sequebatur Citheridem illam mimam quasi nurum.

84. *Fœcunditatem*] Misera fuit hæc Julia, quod peperit filium Antonium tam nequam, & impudicum hominem.

85. *Omnia municipia*] Municipium id hominum genus est, qui cum Romam venissent, neque Romani cives essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum una cum Romanis civibus, excepto ferendo suffragio, aut capiendo Magistratu.

Ib. *Præfecturas*] Præfecturæ dicebantur in quibus jus dicebatur, & nundinæ agebantur, & erat quædam earum Resp. neque tamen suos magistratus habebant. sed in eas præfectus Romani mittebantur quotannis qui jus dicerent.

88. *Dissimillimorum*] Intelligit viros probos, qualis non fuit Antonius.

scele-

ſcelere felicitas. Sed quoniam veteranis cautum eſſe volumus, quanquam diſſimilis eſt militum cauſſa, & tua; illi ſecuti ſunt, tu quæſiſti ducem: tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de belli genere dicam. Victor è Theſſalia Brundiſium cum legionibus revertiſti: ibi me non occidiſti. magnum beneficium. potuiſſe enim fateor: quanquam nemo erat eorum, qui tunc tecum fuerunt, qui mihi non cenſeret parci oportere. tanta enim eſt charitas patriæ, ut veſtris etiam legionibus [f] ſanctus eſſem, quod eam à me ſervatam eſſe meminiſſent. ſed [g] fac id te dediſſe mihi, quod non ademiſti; meque à te habere vitam, quia à te non ſit erepta. licuitne mihi per tuas contumelias hoc beneficium ſic tueri, ut tuebar, præſertim cùm te hæc auditurum videres? Veniſti Brundiſium in ſinum quidem & complexum tuæ mimulæ. quid eſt? num mentior? quam miſerum eſt, id negare non poſſe, quod ſit turpiſſimum confiteri! ſi te municipiorum non pudebat; ne veterani quidem exercitûs? quis enim miles fuit, qui Brundiſii illam non viderit? quis, qui neſcierit veniſſe eam tot dierum tibi viam gratulatum? quis, qui non indoluerit, tam ſero ſe, quàm nequam hominem ſecutus eſſet, cognoſcere? Italiæ rurſus percurſatio, eadem comite mima: in oppida, militum crudelis & miſera deductio: in urbe auri & argenti, maximeque vini, fœda direptio.

[f] *Inviolabilis.* [g] *ponamus.*

89. *Veteranis cautum eſſe volumus*] Veterani dicuntur milites, qui ſtipendia militaria confecerunt. De quibus non vult hic agere Cicero, ne priventur militiæ commodis, quæ jam adepti ſunt à Cæſare.

90. *Diſſimilis militum cauſa*] Veterani ſequuti ſunt Cæſarem, qui eis datus fuerat dux jam antea à Senatu: Antonius verò ſuo ſibi arbitrio ducem quæſivit Cæſarem.

92. *Victor è Theſſalia*] In Theſſalia prælium Pharſalicum commiſſum eſt, in quo dextrum cornu ducens Domitium interfecit.

Ib. *Brundiſium*] Brundiſium Italiæ portus eſt quo Cæſar poſt Pharſalicum prælium miſit Antonium, ut tutaretur Italiam, dum ipſe Pompeium inſequeretur.

Ib. *Cum legionibus*] Legio à Romulo trium millium peditum, & trecentorum equitum numero inſtituta fuit: poſtea mille pedites additi ſunt. pulſis regibus peditum quatuor millium fuit: poſtea ex Senatus judicio modo quatuor, modo quinque, modo ſex millium peditum fuit. Peditibus ſex tribuni præerant, centuriones ſexaginta: equitibus triginta decuriones; quorum alii turmas ſingulas regebant, præfectus alam integram.

93. *Ibi me non occidiſti*] Cum videret Cicero nihil profeciſſe Pompeium, ſed quotidie illius partes imminui, poſt Pharſalicam pugnam; cui valetudinis cauſa non potuit intereſſe, rediit in Italiam & venit Brunduſium, ubi potuit ab Antonio facile interfici.

105. *Tot dierum viam*] Quatuordecim dierum itinere Roma Brunduſium diſtabat.

109. *In urbe*] Romæ Antonius avaritiæ ſe dedit & vino.

Quid

Quid egit Antonius in magisterio equitum.

X. Accessit, ut Cæsare ignaro, cum esset ille Alexandriæ, beneficio amicorum ejus magister equitum constitueretur. tum existimavit se suo jure cum Hippia vivere, & equos vectigaleis Sergio mimo tradere. tum sibi non hanc quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum ubi habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hæreditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? cogebat egestas: quo se verteret non habebat. nondum ei tanta à L. Rubrio, non à L. Turselio hæreditas venerat: nondum in Cn. Pompeii locum, multorumque aliorum, qui aberant, repentinus hæres successerat. erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset. Sed hæc, quæ robustioris improbitatis sunt, omittamus: loquamur potius de nequissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate, tantum vini in Hippiæ nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Rom. conspectu vomere postridie. O rem non modo visu fœdam, sed etiam auditu! Si inter cœnam in tuis [a] immanibus illis poculis hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? in cœtu verò populi Romani negotium publicum gerens, magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens, frustis esculentis vinum redolentibus, gremium suum, & totum tribunal implevit. Sed hoc ipse fatetur esse in suis sordibus: veniamus ad splendida. Cæsar Alexandriam se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur; meà autem sententià, si quis reipublicæ sit infelix, felix esse non po-

[a] *ingentibus,*

1. *Cæsare ignaro*] Cum Pharsalicam victoriam Cæsar retulisset, ad annum dictator creatus est, & Antonius magister equitum; non tamen ignaro Cæsare, ut ait Cicero, sed ipso eum seligente, ut Plutarchus indicat in Antonio.

2. *Magister equitum*] Nunquam creabatur dictator, quin ei magister equitum adderetur, qui summum in milites omnes jus habebat.

3. *Hippia*] Matrona fuit Romana, sed suis libidinibus infamis.

Ib. *Equos vectigales*] Equi vectigales erant, qui tributi nomine mittebantur.

4 *Non hanc*] Intelligit domum Pompeii quam invaserat, & quam filius ejus sibi repetebat.

9. *Repentinus hæres*] Repentinus hæres dicitur, qui fraude verum hæredem circumscripsit, & vi & fraude ad hæreditatem sibi non debitam pervenit.

13. *Tu istis faucibus*] Ratiocinatio egregia: habere magnas fauces & ampla latera, ventrem magnum, qui multum possit capere, & tum ita inebriari, ut quis evomat, hominis est intemperantis.

14. *In Hippiæ nuptiis*] Hippia reliquit primum suum maritum senatorem, & Sergio Mimo nupsit. tantum autem in eis nuptiis vini exhausit Antonius, ut firmis suis lateribus, & gladiatoria corporis firmitate coquere non potuerit.

19. *Esculentis*] Esculentum dicitur, quod esui aptum est.

 test,

test. hasta posita [b] pro æde Jovis Statoris, bona (miserum me! consumptis enim lacrymis, tamen infixus animo hæret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeii Magni, voci acerbissimæ subjecta præconis. una in illa re servitutis oblita civitas ingemuit: servientibusque animis cum omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit. exspectantibus omnibus, quisnam esset tam impius, tam demens, tam diis hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere, inventus est nemo, præter Antonium: præsertim cum tot essent circum hastam illam, qui alia omnia auderent. unus inventus est, qui id auderet, quod omnium fugisset, & formidasset audacia. Tantus igitur te stupor oppressit, vel, ut verius dicam, tantus furor, primum, ut, cum sector sis [c] isto loco natus, deinde cum Pompeii sector, non te execrandum populo Rom. non detestabilem, non omneis tibi deos, omneis homines, & esse inimicos, & futuros scias? At quam insolenter statim heluo invasit in ejus viri fortunas, cujus virtute terribilior erat populus Romanus exteris gentibus, justitia charior? In ejus igitur copias cum se subito [d] ingurgitavisset, exsultabat gaudio persona [e] de mimo, modo egens, repente dives. sed ut est apud poëtam nescio quem, *Male parta, male dilabuntur*. incredibile ac simile portenti est, quonam modo illa tam multa, quam paucis, non dico mensibus, sed diebus effuderit. maximus auri numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti, pretiosa vestis multa, & lauta supellex, & magnifica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis: horum paucis diebus nihil erat. Quæ Charybdis tam vorax? Charybdin

[b] *ante ædem.* [c] *ista familia.* [d] *immisisset.* [e] *histrionica.*

24. *Hasta posita*] Postquam totum bellum Alexandrinum confectum est à Cæsare, bona Pompeii proscripsit Antonius, quæ hastæ subjecta fuisse dicuntur, quia in eo loco ubi vendebantur, hasta figebatur.

Ib. *Jovis Statoris*] Jupiter à stando Stator dictus. cum enim bello Sabino Romulus suos fugientes videret, Jovi ædem vovit, si starent. Vide Liv. lib. 1.

30. *Illud scelus sectionis*] Id est, auctionis. Sectores autem dicti sunt, qui proscriptorum bona posita sub hasta redimunt.

32. *Hastam illam*] Intelligit hastam positam a Cæsare, sub qua Pompeianorum bona vendebantur.

Ib. *Alia omnia auderent*] Id est, qui auderent emere omnium aliorum bona, exceptis solius Pompeii bonis.

Ib. *Unus inventus est*] Solus Antonius inventus est, qui ea valuit audacia, ut Pompeii bona emeret.

38. *Heluo*] Heluonem veteres dixere, qui bona sua immoderate consumit, & gulæ indulget.

41. *Modo egens, repente dives*] Histriones modo divitum, modo egentium personas sustinent. Talis enim fuit Antonius.

42. *Male parta*] Res quæ voluptatibus & malis artibus comparatæ sunt, per easdem voluptates & malas artes effunduntur. Videtur autem illa Navii poëtæ sententia.

45. *Auri numerus*] Aurum & argentum usurpat pro vasis aureis & argenteis.

48. *Quæ Charybdis*] Hyperbole egregia. Charybdis autem vorago quædam fuit, seu potius mare verticibus suis

rybdin dico? quæ si fuit, animal unum fuit. Oceanus medius fidius vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum; nihil scriptum: apothecæ totæ nequissimis hominibus [f] condonabantur: alia mimi rapiebant, alia mimæ: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum: totos dies potabatur, atque id locis pluribus: [g] suggerebantur etiam sæpe (non enim semper iste felix) damna aleatoria: conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis lectos stratos videres. Quamobrem desinite mirari, hæc tam celeriter esse consumpta. non modo unius patrimonium, quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbes, & regna [h] tanta nequitia devorare potuisset. At idem ædeis etiam & hortos. O audaciam immanem! tu ingredi illam domum ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum ædium diis penatibus os importunissimum ostendere? Quam domum aliquando nemo aspicere poterat, nemo sine lacrymis præterire, hac te in domo tamdiu diversari non pudet? in qua, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest esse jucundum. An tu illa in vestibulo rostra, spolia, cum aspexisti, domum te introire putasti? fieri non potest. quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es: tamen & te, & tua, & tuos nosti. nec vero te unquam neque vigilantem, neque in somnis credo [i] mente posse consistere. Necesse est, quamvis sis, ut es, violentus & fu-

[f] *donabantur.* [g] *subjiciebantur.* [h] *tanta prodigalitate.* [i] *tranquillum esse.*

suis infame, naves submergens. at Poetæ monstrum fuisse quoddam immane fabulati sunt. Vide Virg. Æneid. 3.

49. *Medius fidius*] Vide orat. pro Mil. Paragr. XVI. Not. ad lin. 9.

52. *Apothecæ*] Apothecæ loca sunt, in quibus vinum, oleum, & alia id genus reponuntur.

56. *Damna aleatoria*] Antonius sæpe magnam pecuniæ jacturam aleæ ludis faciebat.

Ib. *Conchyliatis*] Ait Cicero conchyliatis peristromatis Cn. Pompeii lectos in servorum cellis stratos fuisse. Conchylia autem sunt conchæ marinæ genera quædam, quorum ex sanguine purpura tingebatur. Vide Plin. lib. 9.

Ib. *Peristromatis*] Peristromata aulæa sunt, & stragula vestimenta sunt.

60. *Ædeis & hortos*] Antonius nempe ingredi ausus est, & emere positos sub hasta.

61. *Sanctissimum limen*] Sanctum limen appellat, quia limina fingebant antiqui suum habere deum Limentinum, cui sacra erant.

62. *Diis penatibus*] Dii penates domestici fuerunt, ut ait Cic. (lib. 2. de Natura Deorum) ita dicti quod penes nos nati sint, vel quod non longe absint ab hac vita: sive quòd penitus insident.

62. *Os importunissimum*] Os pro vultu vel singulari quadam audacia & temeritate ponitur.

66. *Vestibulo*] Vestibulum sæpe sumitur pro loco ante ædes vacuo, per quem à via aditus accessusque ad ædes est; aliquando pro atrio etiam usurpatur.

Ib. *Rostra*] Rostra earum navium, quas bello Piratico ceperat, erant affixa in vestibulo domus; quæ tam religiose hic asservabantur, ut nec emptori eas tollere liceret. Plin. lib. 35. cap. 2.

68. *Te, & tua, & tuos*] Id est, nosti vitam tuam, res tuas & tuos necessarios: in quibus omnibus infamis est Antonius.

rens, cum tibi objecta sit [l] species singularis viri, perterritum te de somno excitari, furere etiam vigilantem. Me quidem miseret parietum ipsorum, atque tectorum. quid enim unquam domus illa viderat, nisi pudicum, nisi ex optimo more, & sanctissima disciplina? fuit enim ille vir, P. C. sicut scitis, cum foris clarus, tum domi admirandus: neque rebus externis magis laudandus, quam institutis domesticis. hujus in ædibus pro cubiculis stabula, pro tricliniis popinæ sunt: etsi jam negat. nolite, nolite quærere. [m] frugi factus est. mimam illam suam suas [n] res sibi habere jussit, ex duodecim tabulis: claves ademit, forasque exegit. quam porro spectatus civis, quam probatus: cujus ex omni vita nihil est honestius, quam quod cum mima fecit divortium?

[l] *imago Pompeii.* [m] *moderatus.* [n] *expulit.*

77. *Stabula*] Stabulum modo pro diversorio, modo pro lupanari sumitur.

Ib. *Tricliniis*] Triclinia loca sunt, in quibus habentur convivia: inde dicta, quòd in iis triplex esset lectus ad accumbendum mensis.

Ib. *Popinæ sunt*] Popinæ loca sunt, in quibus cibi concinnantur & venduntur; & diversorium est libidinis & gulæ.

78. *Etsi jam negat*] Antonius negat hæc omnia; quare non est de istis quærendum amplius.

79. *Suas res sibi habere jussit*] Indicat Cicero, inter Antonium & mimam Cytheridem factum esse divortium. nam hæc divortiorum formula fuit: *Res tuas tibi habeto.* Item, *Res tuas tibi agito.*

Ib. *Ex duodecim tabulis*] Ex lege duodecim tabularum ad faciendum divortium, causa erat exponenda, eaque justa.

80. *Claves ademit*] Cum primùm mariti domum mulieres ingrediebantur, iis à marito claves dabantur, quibus indicabatur eas domûs habere potestatem.

Quid egit Antonius in privata vita.

XI. At quam crebro usurpat, Et consul, & Antonius? hoc est dicere, & consul & impudicissimus: & consul, & homo nequissimus. quid enim est aliud Antonius? nam si dignitas significaretur in nomine, dixisset aliquando, credo, avus tuus, Et consul, & Antonius. nunquam dixit. dixisset etiam collega meus, patruus tuus: nisi tu solus es Antonius. Sed omitto ea peccata, quæ non sunt

1. *At quam crebro usurpat, Et Consul, & Antonius*] A notatione nominis in invidiam trahit Antonium, quoniam ipse nomen suum, & dignitatem in legibus & edictis usurpabat. non enim *Consul Antonius*, sed *Consul, & Antonius*, ad majorem sibi authoritatem conciliandam, apponebat.

3. *Si dignitas*] Si aliqua fuisset dignitas in Antonii nomine, avus ejus M. Antonius orator, qui consul fuit, dixisset se, & Consulem, & Antonium.

5. *Patruus*] C. Antonius, qui cum Cicerone consul fuit.

6. *Nisi tu solus es*] Id est, *nisi dicas solum te nominari Antonium.*

earum

earum partium propria, quibus tu rempublicam vexavisti: ad ipsas tuas parteis redeo, id est, ad civile bellum: quod natum, conflatum, susceptum operâ tuâ est. cur ei bello cum propter timiditatem tuam, tum propter libidines defuisti? [a] gustaras civilem sanguinem, vel potius [b] exsorbueras: fueras in acie Pharsalica antesignanus: L. Domitium nobilissimum & clarissimum virum occideras: multosque præterea, qui e prælio effugerant, quos Cæsar, ut nonnullos, fortasse servasset, crudelissime persecutus trucidaras. quibus rebus tantis, talibus gestis, quid fuit caussæ, cur in Africam Cæsarem non sequerere, cum præsertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Cæsarem post ejus ex Africa reditum obtinuisti? quo [c] numero fuisti? cujus tu imperatoris quæstor fueras, dictatoris magister equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, prædæ socius, testamento, ut dicebas ipse, filius: appellatus es de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro [d] sectione debebas. primo respondisti plane [e] ferociter: & (ne omnia videar contra te) propemodum æqua & justa dicebas. A me C. Cæsar pecuniam? cur potius, quàm ego ab illo? an ille sine me vicit? at ne potuit quidem. ego [f] ad illum belli civilis caussam attuli: ego leges perniciosas rogavi: ego arma contra consules, imperatoresque populi Romani, contra senatum populumque Romanum, contra deos patrios, arasque, & focos, contra patriam tuli. num sibi soli vicit? quorum facinus commune, cur non sit eorum præda communis?

[a] *effuderas.* [b] *exhauseras.* [c] *gradu.* [d] *emptione.* [e] *arroganter.* [f] *auctor ei fui belli civilis.*

7. *Earum partium*] Per illas partes, Cæsarianas intelligit, quas secutus est Antonius.

9. *Cur ei bello*] Confecto bello Alexandrino, quod à Cæsare post victoriam Pharsalicam susceptum est, novum contra Scipionem & Catonem in Africa suscepit quo non est secutus Cæsarem Antonius.

11. *Antesignanus*] Dicitur antesignanus qui ante signa pugnat. Vult autem significare, in sola pugna Pharsalica fuisse Antonium, ubi sinistrum cornu duxit.

12. *L. Domitium*] L. Domitius Ænobarbus, genere & rebus gestis vir clarissimus, jussus fuerat à Senatu Cæsari in Gallias succedere ante bellum civile.

20. *Testamento*] Jactabat Antonius se à Cæsare adoptatum.

Ib. *Appellatus es*] Appellare debitorem, pro eo quod crebrius dicitur interpellare, id est, ab eo id quod debet, reposcere. Itaque Antonius interpellatus est à Cæsare, ut pecuniam sibi debitam redderet pro Pompeii bonis.

23. *Cæsar pecuniam*] Nempe Cæsar potest à me pecuniam petere.

27. *Contra deos patrios*] Aut deos penates intellige, aut deos quos habebat domesticos patria.

28. *Focos*] Focos vocat res necessarias omnes, sine quibus vivere non possunt homines. vel etiam focum ubi æternus ille ignis à Vesta fovebatur.

29. *Quorum facinus commune*] Non solus bellum intulit patriæ Cæsar; sed Antonius, & reliqui qui cum illo erant; quare devictæ illius spolia ad eos omnes pertinere debeat.

Jus postulabas: sed quid ad rem? plus ille poterat. Itaque [g] excussis tuis vocibus, & ad te, & ad prædes tuos milites misit: cum repente à te præclara illa tabula prolata, qui risus hominum de te erat? tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus præter partem Miseni, nihil erat, quod is, qui auctionaretur, posset suum dicere. Auctionis vero miserabilis adspectus, vestis Pompeii non multa, eaque maculosa: ejusdem quædam argentea vasa [h] collisa, sordidata mancipia: ut doleremus, quidquam esse ex illis reliquiis, quod videre possemus. Hanc tamen auctionem hæredes L. Rubrii decreto Cæsaris prohibuerunt. [i] Hærebat nebulo: quo se verteret non habebat. Quin in his ipsis temporibus domi Cæsaris percussor ab isto missus, deprehensus dicebatur esse cum sica. de quo Cæsar in senatu, aperte in te invehens questus est. Proficiscitur in Hispaniam Cæsar, paucis tibi ad solvendum, propter inopiam tuam, prorogatis diebus. ne tum quidem, sequeris. tam bonus gladiator rudem tam cito accepisti? hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est, in [l] suis fortunis, tam timidus fuerit, pertimescat? Profectus est tamen aliquando in Hispaniam, sed tuto, ut ait, pervenire non potuit. quonam modo igitur Dolabella pervenit? aut non suscipienda fuit ista caussa, Antoni, aut, cum suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Cæsar cum civibus; in Thessalia, Africa, Hispania. omnibus affuit his pugnis Dolabella: in Hispaniensi etiam vulnus accepit. si de meo judicio quæris, nollem: sed tamen consilium à

[g] *examinatis.* [h] *attrita.* [i] *dubitabat.* [l] *quorum erat* justa *possessio.*

30. *Jus postulabas*] Ironia, quasi æqua, & sibi debita postularet Antonius.

31. *Et ad prædes*] Prædes in re nummeraria appellantur qui vades in re capitali sponsores dicuntur.

32. *Præclara tabula*] Tabulam intelligit bonorum Pompeii, quam obtulit Antonius, ut pretium sectionis dissolveret.

34. *Præter partem Miseni*] De hac re superius.

39. *Hæredes L. Rubrii*] Illi hæredes, decreto Cæsaris interposito, auctionem prohibuerunt, quia Antonius bona eorum acceperat.

40. *Nebulo*] Ex Pompeio Festo: *Nebulo est qui non pluris est quàm nebula: aut qui non facile prospici potest, qualis sit, nequam, & nugator.*

Ib. *Ipsis temporibus*] Quibus nempe hæc auctio fiebat.

41. *Ab isto missus*] Ab Antonio.

43. *Proficiscitur in Hispaniam*] Confecto bello Africano, profectus est Cæsar in Hispaniam, ubi filius Pompeii ingentem confecerat exercitum, ut patris mortem ulcisceretur.

45. *Tam bonus gladiator*] Vocat Antonium gladiatorem, quia civium sanguinem in bello civili effuderat.

Ib. *Rudem tam cito accepisti*] Rudis fœminino genere virga est, qua donati gladiatores emeriti erant, neque deinceps cogi ad prælium poterant.

49. *Ista caussa*] Cæsaris videlicet.

50. *Ter depugnavit Cæsar*] Primò pugnavit in Thessalia cum Pompeio ad Pharsalum: in Africa cum Scipione & Juba ad Thapsum: in Hispania cum liberis Pompeii ad Mundam.

52. *In Hispaniensi etiam*] Ad Mundam fluvium vulneratus est Dolabella, & desperatis fere rebus, de morte sibi violenta afferenda Cæsar cogitavit.

prin-

principio reprehendendum, laudanda constantia. Tu vero quis es? Cn. Pompeii liberi primum patriam repetebant. esto; fuerit partium hæc caussa communis. repetebant deos patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quæ tu invaseras. hæc cum repeterent armis ii, quorum erant legibus, (etsi in rebus iniquissimis quid potest esse æqui?) tamen erat æquissimum, contra Cn. Pompeii liberos Cn. Pompeii pugnare sectorem.

XII. An tu Narbone in mensas hospitum cum vomeres, Dolabella pro te in Hispania dimicaret? Qui vero Narbone reditus? & tamen quærebat, cur ego ipso cursu tam subito revertissem. Exposui nuper, P. C. caussam reditus mei. volui si possem, etiam ante Kalendas Januarias prodesse reipublicæ. nam quod quærebas quomodo redissem: primum luce, non tenebris; deinde cum calceis, & toga, nullis, nec Gallicis, nec lacerna. At etiam aspicis me, & quidem, ut videris, iratus. [a] næ tu mecum jam in gratiam redeas, si scias, quam me pudeat nequitiæ tuæ, cujus te ipsum, non pudet. Ex omnibus omnium flagitiis nullum turpius vidi, nullum audivi: qui magister equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum consulatum peteres, vel potius [b] rogares; is per municipia, coloniasque

[a] *certe.* [b] *flagitares.*

55. *Fuerit hæc*] Patria communis erat Pompeianis & Cæsarianis.

56. *Focos*] Ad focos sacra fiebant diis Laribus, quos præcipua religione familiæ venerabantur, iisque aras consecrabant.

56. *Tamen erat æquissimum*] Non iniquum esse videbatur, si pugnaret Antonius pro rebus non reddendis, quas sibi proprias vindicaverat, utpote quas à Cæsare redemerat in auctione.

1. *Narbone*] Narbo, qui olim Martius dictus est, Galliæ Braccatæ olim nobilissimum emporium, & colonia Romanorum.

2. *Pro te dimicaret*] Cum dimicaret Dolabella, ne Respublica & patrimonium suum direptum ab Antonio perderet, Antonius ipse Narbone crapulam sedabat.

Ib. *Qui vero Narbone reditus*] Arguerat reditum Ciceronis Romam Antonius; at ostendit, longe turpissimum ex Gallia Antonii fuisse. rediit enim Cicero ut patriæ consuleret in electione consulum: at Antonius rediit, quia audivit Cæsarem interfectum esse; & domum noctu venit veste servili indutus.

7. *Nec Gallicis*] Gallicæ fuerant soleæ, & calceamenta effœminatorum hominum quibus uti viros indecorum erat.

Ib. *Lacerna*] Lacerna idem est ac penula, & vestimenti genus brevius, quo milites utebantur. indecorum autem fuit senatorem cum lacerna & gallicis ad comitia consulatum petiturum venire.

11. *Magister equitum viderere*] Non sibi videri debet revera fuisse verus magister equitum Antonius, quia hanc dignitatem oppressa Republica obtinuit.

12. *Coloniasque Galliæ*] Cum audiit Antonius redire à Gallia Cæsarem in urbem, ad eum venit ille, ut favore municipiorum, & coloniarum quæ erant in Gallia, illius in consulatu collega fieret; nam municipia & coloniæ jus habebant civitatis, & dandi suffragii in comitiis consularibus; ad quæ cum gallicis & lacerna venit rogaturus, ut pro se apud Cæsarem intercederent. Id autem vehementer arguit Cicero quasi alienum à more consuetudineque Romanorum, qui non rogare, sed petere consulatum solebant à viris probis. peti quidem poterat, sed non erat precibus efflagitandus.

Galliæ, à qua nos tum, cum consulatus petebatur, non rogabatur, petere consulatum solebamus, cum gallicis, & lacerna cucurristi. At videte levitatem. Cùm hora diei decima fere ad Saxa rubra venisset, delituit in quadam cauponula, atque ibi se occultans, perpotavit ad vesperum. inde cisio celeriter ad urbem advectus, domum venit capite obvoluto. Janitor, Quis tu? A Marco tabellarius. Confestim ad eam, cujus caussa venerat, deducitur, eique epistolam tradit. quam cum illa legeret flens (erat enim amatorie scripta: [c] caput autem literarum, sibi cum illa mima posthac nihil futurum: omnem se amorem abjecisse [d] illinc, atque in hanc transfudisse) cum mulier fleret uberius: homo misericors ferre non potuit: caput [e] aperuit: in collum invasit. O hominem nequam! (quid enim aliud dicam? magis proprie nihil possum dicere) ergo ut te catamitum nec opinato cum ostendisses, præter spem mulier aspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti? & domi quidem caussam amoris habuisti, foris etiam turpiorem, ne L. Plancus prædes tuos venderet. productus autem in concionem à tribuno plebis, cum respondisses, te rei tuæ caussa venisse, populum [f] in te dicacem etiam reddidisti.

[c] *initium.* [d] *ab ea.* [e] *detexit.* [f] *conviciantem tibi.*

15. *Diei decima fere*] Romani veteres diem in horas duodecim, & noctem in totidem dividebant. quare horas inæquales, & æstate quidem diurnas longiores, breviores nocturnas, hieme contra, nocturnas longiores, breviores diurnas habuerunt. cum autem sol medium cursûs spatium confecerat, sextam horam numerabant. per decimam autem quarta nostra serotina intelligenda est.

Ib. *Ad saxa rubra*] Saxa rubra locus est in via Cassia inter urbem & Veios. Vide Livium, lib. 2. ibi ceciderunt Fabii trecenti.

17. *Inde cisio*] Cisium genus rhedæ celerrimum est.

18. *A Marco*] Id est à Marco Antonio tabellarius est.

19. *Ad eam*] Fulviam indicat.

21. *Illa mima*] Citheride, quam Volumniam nominaverat.

24. *O hominem nequam*] Nemo vir turpior effœminato; & nequam dicitur quasi nequicquam.

25. *Catamitum*] Catamitus dicitur puer meritorius, ut ait Servius ad Ecl. 8. qualis fuit Ganymedes.

27. *Terrore nocturno*] Cum fama fuit in urbem Antonium advenisse, crediderunt omnes mortuum fuisse Cæsarem.

29. *L. Plancus*] Is est Plancus Munatii Planci frater, Ciceroni amicissimus, ad quem plures sunt ejus epistolæ. Cum autem tum Reipub. tum Cæsari multas pecunias deberet Antonius, quibus impar erat solvendis, Plancus ille tribunus plebis sponsores Antonii se venditurum minatus est, à quo, cum urgeretur Antonius, dixit in concione se rediisse, ut rem suam ageret, cui dicenti non credidit populus persuasus ob mortem Cæsaris rediisse.

Quid egit Antonius in Consulatu.

XIII. Sed nimis multa de nugis. ad majora veniamus. Cæsari ex Hispania redeunti obviam longissime processisti. celeriter

[a]isti, & redisti, ut cognosceret, te, si minus fortem, attamen [b]strenuum. factus es ei rursus nescio quomodo familiaris. [c]habebat hoc omnino Cæsar: quem plane perditum ære alieno, egentemque, si eundem nequam hominem, audacemque cognoverat, hunc in familiaritatem libentissime recipiebat. His igitur rebus præclare commendatus, jussus es renunciari consul, & quidem cum ipso. nihil queror de Dolabella, qui tum est impulsus, elusus, inductus. Qua in re quanta fuerit uterque vestrûm perfidia in Dolabellam, quis ignorat? ille induxit, ut peteret: promissum & receptum intervertit, adseque transtulit: tu ejus perfidiæ voluntatem tuam [d]adscripsisti. Veniunt Kalendæ Januariæ: cogimur in senatum: invectus est copiosius multo in istum & paratius Dolabella, quam nunc ego. Hic, autem iratus, quæ dixit, dii boni? cum primum Cæsar ostendisset se, prius quam proficisceretur, Dolabellam consulem esse jussurum: quem negant regem, qui & faceret semper ejusmodi aliquid & diceret: sed cum Cæsar ita dixisset, tum hic bonus augur, eo se sacerdotio præditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire, vel vitiare posset. idque se facturum esse asseveravit. In quo primum incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. Quid enim? istuc,

[a] *ivisti.* [b] *promptum.* [c] *erat ea indole.* [d] *addidisti.*

8. *Cum ipso*] Cæsar quartum Consul factus est; sibique collegam assumpsit Antonium, ut postea Dolabellam sibi substitueret, quia abdicare se consulatu volebat Cæsar.

Ib. *Nihil queror de Dolabella*] Cum Antonius videret sibi dari collegam in Consulatu, Dolabellam inimicissimum, in eum vehementissime invectus est, & re infecta Senatus dimissus est. Cumque in eadem semper esset Cæsar voluntate, auguria Antonius objecit.

9. *Impulsus*] Dolabella ad petendum Consulatum à Cæsare impulsus fuerat. à quo postea deceptus est. Nam assumpsit collegam Antonium.

11. *Ille*] Cæsar.

Ib. *Intervertit*] Intervertere proprie est rem alicui promissam ad se transferre, & efficere malitiose, ne justo possessori restituatur.

13. *Kalend. Jan.*] His Kalendis inibant Magistratum consules, & Senatum boni ominis causa convocabant.

14. *In istum*] In Antonium invectus est Dolabella, cum non auderet in Cæsarem, à quo deceptus fuerat.

Ib. *Hic autem iratus*] Antonius,

16. *Prius quam proficisceretur*] Cæsar cogitabat de bello Parthis inferendo, & de substituendo sibi Dolabella Consule.

Ib. *Esse jussurum*] Invidiose hac voce *jussurum*, utitur quasi summum sibi Reip. dominatum Cæsar assumpsisset. Nam pertinebat tantum ad Consules interrogare, & ad populum jubere.

17. *Quem negant regem*] Dicebant illi Cæsarem non Regem esse, cum revera Rex esset, cum omnia ad arbitrium ageret in Repub.

18. *Bonus augur*] Ironia.

Ib. *Sacerdocio*] Auguratum intelligit, qui sacer habebatur.

19. *Comitia auspiciis*] Sicut intercedere tribuni poterant, ita Augures obnuntiare, ne cum populo ageretur.

20. *Vitiare*] Postquam habita erant comitia, poterant ostendere Augures in electione Consulum vitium aliquod, vel defectum fuisse, v. g. quod de cælo servatum non sit, quod tonuerit, pluerit, &c.

21. *Istuc*] Ostendit stultitiam Antonii, quia ignoravit quid sit augurium.

quod

quod te sacerdotii jure facere posse dixisti, si augur non esses, & consul esses, minus facere potuisses? vide ne etiam facilius. nos enim nuntiationem solum habemus: consules, & reliqui magistratus etiam inspectionem. Esto hoc imperite, (nec enim ab homine nunquam sobrio postulanda prudentia;) sed videte impudentiam. multis ante mensibus in senatu dixit, se Dolabellæ comitia aut prohibiturum auspiciis, aut id facturum esse, quod fecit. quisquamne [e] divinare potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de cœlo servare constituit: quod neque licet comitiis per leges; &, si qui servavit, non [f] habitis comitiis, sed prius quam habeantur, debet nuntiare: verum implicata inscitia impudentià est, si nec scit quod augurem, nec facit, quod pudentem decet. Atque ex illo die recordamini ejus usque ad idus Martias consulatum: quis unquam apparitor tam humilis, tam abjectus? nihil ipse poterat: omnia rogabat: caput in adversam lecticam inserens, beneficia, quæ venderet, à collega petebat. Ecce Dolabellæ comitiorum dies; sortitio prærogativæ; quiescit. renuntiatur: tacet. prima classis vocatur, renuntiatur: deinde,

inde,

[e] *prævidere.* [f] *completis.*

23. *Minus facere potuisses*] Id est multo plus impedire Consul comitia potuisses.

Ib. *Vide ne etiam facilius*] Id est multo facilius potuisses facere.

Ib. *Nos*] De se loquitur, quia inter Augures adscriptus fuerat.

24. *Nuntiationem*] Poterant tantum Augures obnuntiare quod tonuerit, quod pluerit, &c. At vero Senatus, & Consules inspicere & judicare an impediri possit, quod obnuntiatum est.

25. *Esto*] Concedit se Antonium imprudentiæ arguisse, quam jam in eo singularem esse confirmat. Nam multis ante mensibus Dolabellæ minatus erat, aut prohibiturum auspiciis comitia, aut per se prohibiturum.

29. *De cœlo servare*] Id est auspicia cœlum observando captare.

30. *Per leges*] Lex Ælia & Fusia vetabat de cœlo servare, dum agebatur cum populo, quia id ante fieri conveniebat.

32. *Implicata inscitia*] Implicatam inscitiam Antonii ait, quia admixtam habet impudentiam. inscitia illius singularis est, quia rationem auguriorum ignorat: impudentia vero, quia minatur se impediturum, quod sine causa prohibere non potest, & de futuris se divinaturum dixit.

34. *Ad idus Martias*] Hoc tempore Cæsar interfectus est.

Ib. *Quis unquam apparitor*] Apparitor dicitur, qui jussa principum, vel Magistratuum exequitur.

35. *Omnia rogabat*] Antonius omnia rogabat Cæsarem.

36. *In adversam lecticam*] Lectica qua Cæsar vehebatur, comitabatur Antonius.

Ib. *Quæ venderet*] Gratis accipiebat Antonius à Cæsare beneficia, quæ postea aliis vendebat.

37. *Ecce Dolabellæ comitiorum dies*] Cum Cæsar ad Parthos profecturus esset, proxime voluit Consulatum abdicare, & dari Dolabellæ. quare ad comitia populus convocatus est.

Ib. *Sortitio prærogativæ*] Supple *fit*. Duo fuerunt genera tribuum, quæ suffragium ferebant. alteræ prærogativæ dicuntur, alteræ jure convocatæ. Prærogativæ sunt, quæ primæ ferunt suffragium, aliæ quæ jure convocatæ sunt, secundo loco, quæ ex magna parte prærogativarum suffragium sequebantur in creandis Magistratibus.

38. *Quiescit*] Nihil agit Antonius.

Ib. *Renuntiatur*] Consul fit Dolabella: & nihil agit Antonius.

Ib. *Prima classis*] Prima classis vocatur per præconem ad ferendum suffragium. observa autem quasque tribus in quinque classes, classes vero in centurias fuisse distributas.

Ib. *Renuntiatur*] Id est, primæ classis

sis

inde, ut assolet, suffragia. tum secunda classis vocatur. quæ omnia citius sunt facta, quam dixi. [g] Confecto negotio. bonus augur, (Lælium diceres) ALIO DIE, inquit. O impudentiam singularem! quid videras? quid senseras? quid audieras? nec enim te de cœlo servasse dixisti, neque hodie dicis. id igitur obvenit vitium, quod tu jam Kalend. Januar. futurum esse prævideras, & tanto ante prædixeras. Ergo hercule magna ut spero, tua potius, quam reipublicæ calamitate, ementitus es auspicia: obstrinxisti populum Romanum religione: augur auguri, consul consuli obnuntiavisti. Nolo plura, ne acta Dolabellæ videar [h] convellere: quæ necesse est aliquando ad nostrum collegium deferantur. Sed arrogantiam hominis, insolentiamque cognoscite. quamdiu tu voles, vitiosus consul Dolabella: rursus cum voles, salvis auspiciis creatus. si nihil est, cum augur iis verbis nuntiat, quibus nuntiasti: confitere te, cum ALIO DIE, dixeris, sobrium non fuisse. sin est aliqua vis in istis verbis, ea quæ sit, augur à collega requiro.

XIV. Sed ne forte ex multis rebus gestis, M. Antonii rem unam

[g] *lato suffragio.* [h] *rescindere.*

sis suffragio Dolabella Consul renunciatur.

39. *Suffragia*] Nempe colliguntur de more suffragia.

40. *Bonus augur*] Antonium ironice comparat cum Lælio augure sapientissimo, cujus summa fuit nominis authoritas in Repub. de hoc Cic. in claris orat. loquitur.

41. *Alio die*] Cum vidit Antonius Dolabellam Consulem electum, tunc eligendum alio die dixit esse, quasi vitiose creatus esset.

42. *Quid videras*] Jam impudentiam Antonii vituperat, qui cum nec aves vidisset; nec sensisset pluvias, aut terræ motum; nec audivisset tonitru, ausus est tamen comitia illa Consularia, tanquam vitiosa reprehendere.

43. *Obvenit vitium*] Cum Cæsar sibi collegam Antonium assumpsisset, statuissetque statim Consulatum abdicare, renuntiari Consulem Dolabellam voluit: at Antonius objecit auguria, utpote offensus Dolabellæ, quem non posse Consulem fieri sine magna Reipub. calamitate dixit, neglecta præsertim auguriorum religione. Ait autem Cicero quod prævisum ab Antonio vitium evenerit, sed quod prædicta calamitas in eum potius, quam in Remp. recidet.

46. *Ementitus es auspicia*] Finxit auspicia Antonius, cum revera nulla essent, quibus à Consulatu Dolabella prohiberetur.

Ib. *Obstrinxisti populum Rom.*] Deorum metu, & ira populum Rom. perculit Antonius, cum dixit ab eo contra auspiciorum religionem Dolabellam renunciatum esse Consulem.

47. *Augur Auguri*] Antonius Augur erat, & Consul: & Cæsar Augur etiam, & Consul. Consules autem inter se & vitiare, & retinere auspicia poterant. Alii autem Magistratus inferiores obnuntiare Consulibus non poterant.

49. *Ad nostrum collegium*] Augurum collegium intelligit: ad quos videlicet pertinebat statuere de vitiis auspiciorum.

50. *Vitiosus Consul*] Vitiosus Consul dicitur, in cujus creatione vitium aliquod obvenit, cum aliquid animadversum est, ut cum pluit, vel fulgur visum est, vel aliquid ejusmodi evenit. Salva autem auspicia dicuntur, in quibus nihil tale accidit.

51. *Si nihil est*] Si nihil ab Augure servatum est.

53. *Sin est aliqua*] Si quid est servatum quod nuntiandum esset.

54. *Augur*] Ego qui sum augur.

[a] pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia veniamus. Non dissimulat, P. C. apparet esse commotum: sudat, pallet: quidlibet, modo ne [b] nauseet, faciat, quod in porticu Minucia fecit. quæ potest esse turpitudinis tantæ defensio? cupio audire, ut videam, ubi rhetoris tanta merces, ubi campus Leontinus appareat. Sedebat in rostris collega tuus, amictus toga purpurea, in sella aurea, coronatus: ascendis: accedis ad sellam: (ita eras Lupercus, ut te esse consulem meminisse deberes) diadema ostendis: gemitus toto foro. unde diadema? non enim abjectum sustuleras, sed attuleras domo meditatum & cogitatum scelus. Tu diadema imponebas cum [c] plangore populi: ille cum plausu rejiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es, qui, cum auctor regni esses, eum, quem collegam regni habebas, dominum habere velles: & idem [d] tentares, quid populus Romanus ferre & pati posset. At etiam misericordiam captabas: supplex te ad pedes abjiciebas: quid petens? ut servires? tibi uni peteres, qui ita à puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires: à nobis populoque Romano mandatum id certe non habe-

[a] *turpissimam.* [b] *evomat.* [c] *gemitu.* [d] *experireris.*

2. *Lupercalia*] Lupercalia sacra quædam fuerunt, quæ mense Februario à Lupercis, id est Sacerdotibus Panos, in ejus honorem celebrabantur. Nam ut ait Servius in lib. 8. Æneid. dum illa peragerentur quondam, pecora Romanorum subito à latronibus rapta sunt. Illi projectis vestibus, latrones persecuti sunt, quibus oppressis, ac receptis pecoribus, propter rem bene gestam à nudis, consuetudo invaluit, ut nudi Lupercalia celebrarent. Eorum primus institutor Romulus à Valerio Max. dicitur: Vultq; in memoriam Romuli & Remi nutritorum à Lupa celebrari.

4. *Porticu Minucia*] Porticus illa Minucia in nona urbis regione fuit, quæ Minucia vel à Porta dicta est, vel ab ara juxta illam, quæ Minucio sacra fuit, quem deum Romani colebant.

5. *Ubi rhetoris*] Sextium Clodium intelligit Rhetorem suum de quo supra.

7. *In rostris collega tuus*] Rostra erant in foro Rom. ubi habebantur conciones ad populum.

Ib. *Collega tuus*] Julius Cæsar in rostris sedebat. ad eos vero tantum pertinuit sedere, qui judicabant.

Ib. *Toga purpurea*] Toga purpurea Regum erat & triumphantium.

Ib. *In sella aurea coronatus*] Sella aurea Reges utebantur, quam etiam Cæsari Senatus decrevit, cum potestate perpetuo lauream coronam, auream in Ludis gestandi.

8. *Ascendis*] Ascendit ad rostra Antonius.

Ib. *Accedis ad sellam*] In qua sedebat Cæsar.

Ib. *Ita eras Lupercus*] Lupercus ab arcendis lupis dicitur: Consul vero à consulendo, quia patriæ consulere debet. Lupercorum autem proprium erat insolescere, Consulis autem gravitatem præ se ferre, à qua maxime alienus est Antonius.

9. *Diadema*] Diadema regum est insigne, & fascia quædam, quæ eorum capiti circumligatur. Corona etiam regum est, sed cum hoc discrimine, quod etiam privatis civibus ob rem bene gestam, & triumphantibus concederetur.

Ib. *Gemitus toto foro*] Id est gemitus in foro à toto populo factus est.

11. *Meditatum & cogitatum scelus*] Non ex improviso ostendit illud diadema quasi statim repertum, sed per summum scelus, meditatus domi fuerat Cæsari imponere, quo summum ejus in totum populum dominatum ostenderet.

16. *Tibi uni peteres*] Tolerabile fuisset, si petiisset, ut uni sibi servire licuisset.

bas. O præclaram illam eloquentiam tuam, cum es nudus concionatus! quid hoc turpius? quid fœdius? quid suppliciis omnibus dignius? num exspectas dum te stimulis fodiam? hæc te, si ullam partem habes sensus, lacerat, hæc cruentat oratio. Vereor ne imminuam virorum summorum gloriam: dicam tamen dolore commotus: quid indignius, quam vivere eum, qui imposuerit diadema, cùm omnes fateantur jure interfectum esse, qui abjecerit? At etiam adscribi jussit in fastis, ad Lupercalia, C. CÆSARI, DICTATORI PERPETUO, M. ANTONIUM CONSULEM POPULI JUSSU REGNUM DETULISSE, CÆSAREM UTI NOLUISSE. Jam minime miror, te otium perturbare: non modo urbem odisse, sed etiam lucem: cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus, & judiciis esse potest, quæ tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus: Sp. Cassius, Sp. Melius, M. Manlius necati, ut multis post seculis, à M. Antonio, quod fas non est, rex Romæ constitueretur? Sed ad auspicia redeamus. De quibus rebus idibus Martiis fuit in senatu Cæsar acturus, quæro tum tu quid egisses? Audiebam quidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus ta-

19. *Nudus concionatus*] Luperci nudi incedebant in Lupercalibus, & cum Lupercus esset Antonius, merito dicit nudum concionatum esse.

25. *Interfectum esse*] Cæsar interfectus fuit à Bruto & Cassio, cæterisque conjuratoribus, quia regium sibi dominatum vindicare videbatur, cujus tamen respuit insignia. At Antonius longe dignior morte fuit, qui ei illud voluit imponere.

26. *In fastis ad Lupercalia*] Fasti libri sunt, quibus anni totius descriptio continetur, & in quos acta Consulum referebantur.

Ib. *Ad Lupercalia*] Designat tempus, quibus hoc diadema ab Antonio Cæsari oblatum est. Sic in Epist. Cic. ad Brut. *Decrevi ut in fastis ad eum diem Bruti nomen adscriberetur.*

Ib. *Dictatori perpetuo*] Invidiose dicit inscripsisse, *Dictatori perpetuo*, quia Dictator in discordiis civium tantum ad sex menses creabatur.

27. *Populi jussu regnum detulisse*] Turpiter mentitur Antonius populum imperium regni Cæsari detulisse.

31. *De die in diem*] De die in diem vivere dicuntur, qui diei tantum præsentis rationem habent, & de crastino non cogitant: quod latrones & imprudentissimi quique faciunt.

33. *L. Tarquinius*] Is septimus & ultimus fuit regum Romanorum, qui à L. Bruto ejectus est.

34. *Sp. Cassius*] Cum ille Cassius pro frumento Siculo pecuniam acceptam populo dedisset, necatus est. Vide Liv. lib. 2.

Ib. *Sp. Melius*] Sp. Melius eques Rom. cum sua impensa populo frumentum largitus esset, atque ob id factum in regni affectandi suspicionem venisset, ab Hala Servilio equitum magistro jussu Cincinnati Dictatoris occisus est. Vide Liv. lib. 4.

Ib. *M. Manlius*] M. Manlius Capitolium contra Gallos defendit; cum vero multos ære alieno oppressos liberaret, affectandi regni crimine damnatus de rupe Tarpeia dejectus est: Et Senatusconsultum factum, ne quis de gente Manlia Marci cognomē assumeret.

37. *Cæsar acturus*] Agere debebat Cæsar de auspiciis ab Antonio nuntiatis contra Dolabellam, quem Cæsar profecturus brevi ad Parthos substituere sibi Consulem volebat.

38. *Ementitis*] Ementiri quis auspicia dicitur, qui falso obnuntiat, & se de cœlo observasse asserit, cum tamen non observarit.

men

men parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem [c] fortuna populi Romani: num etiam tuum de auspiciis judicium interitus Cæsaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, prævertendum est.

XV. Quæ tua fuga? quæ formido præclaro illo die? quæ propter conscientiam scelerum desperatio vitæ? cum ex illa fuga beneficio eorum, qui te si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti? O mea semper frustra verissima auguria rerum futurarum! dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, cum me ad te ire vellent, ut ad defendendam rempublicam te adhortarer: quoad metueres, omnia te promissurum: simulac timere desiisses, similem te futurum tui. Itaque cum cæteri consulares irent, redirent, in sententia mansi: neque te illo die, neque postero vidi: neque ullam societatem optimis civibus cum improbissimo hoste fœdere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in ædem Telluris, equidem invitus, cum omneis aditus armati obsiderent. qui tibi ille dies, M. Antoni, fuit? quanquam mihi subito inimicus extitisti, tamen me tui miseret, quod tibi invideris. Qui tu vir, dii immortales, & quantus fuisses, si illius diei [a] mentem servare potuisses? pacem haberemus, quæ erat facta per obsidem puerum nobilem, M. Antonii filium, M. Bambalionis nepotem. quanquam te bonum timor faciebat, non diuturni magister officii: improbum fecit ea, quæ dum timor abest, à te non discedit, audacia. etsi tum, cum optimum te putabant, me quidem dissentiente, funeri [b] tyranni, si illud funus

[c] *felicitas.* [a] *consilium.* [b] *Cæsaris.*

40. *Interitus Cæsaris*] Illo tempore Cæsar interfectus est.

41. *Incidi in id tempus*] Ait jam se nolentem, & præter consilium suum, in ea tempora incidisse, quæ mortem Cæsaris subsecuta sunt.

1. *Quæ tua fuga*] Non prius audivit mortem Cæsaris Antonius, quam abjectis consularibus insignibus, fugâ suæ saluti consuluerit.

2. *Beneficio eorum*] Brutus, Cassius, aliique qui Cæsarem occiderunt, sed Brutus præsertim, cum de Antonio quoque interficiendo ab iis deliberaretur, vetuit ne ille occideretur, ut Plutarchus refert.

4. *Frustra verissima*] Vera quidem erant auguria Ciceronis, quia ante & post civile bellum prænuntiavit quæ erant eventura, & revera evenerunt; sed quibus nec Cæsar, nec Pompeius, nec Brutus credere voluerunt. Persuaserat enim Cæsari & Pompeio, ut res inter se componerent, & Bruto, ut Antonio diffideret; sed nemo eorum eum dicentem audivit.

5. *Liberatoribus nostris*] Liberatores appellat Brutum, Cassium, aliosque conspiratores, qui, interfecto Cæsare, in Capitolium se receperunt.

11. *Post diem tertium*] Nempe à morte Cæsaris.

Ib. *Ædem Telluris*] De ea dictum est Phil. pp. I. Parag. I. not. ad l. 7.

12. *Obsiderent*] M. Lepidus, post cædem Cæsaris, per noctem forum militibus replevit.

16. *M. Antonii filium*] M. Antonius filium obsidem in Capitolium ad Brutum miserat. de quo Philip. I. Parag. I. not. ad l. 13

17. *Bambalionis*] De isto Bambalione dictum est. Philipp. II. Parag. II. not. ad l. 7.

18. *Non diuturni magister officii*] Timor homines in officio continet, sed non diu.

fuit,

fuit, sceleratissime præfuisti. tua illa pulchra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio: tu, tu, inquam, illas faces incendisti, & eas, quibus semiustulatus ille est, & eas, quibus incensa L. Bellieni domus deflagravit. tu illos impetus perditorum hominum, & ex maxima parte servorum, quos nos vi manuque repulimus, in nostras domos immisisti. Idem tamen quasi fuligine abstersa, reliquis diebus in Capitolio præclara senatusconsulta fecisti, ne qua post Idus Martias immunitatis tabula, neve cujusquam beneficii figeretur. meministi ipse de exulibus; scis de immunitate quid dixeris. optimum vero, quod dictaturæ nomen in perpetuum de republica sustulisti. quo quidem facto tantum te cepisse odium regni videbatur, ut ejus omnem, propter proximum dictatorem, tolleres metum. [c] constituta respublica videbatur aliis, mihi vero nullo modo, qui omnia, te gubernante, naufragia metuebam. Num me igitur fefellit? aut num diutius potuit sui esse dissimilis? inspectantibus vobis, toto Capitolio tabulæ figebantur: neque solum singulis [d] veniebant immunitates, sed etiam populis universis: civitas non jam sigillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque si hæc manent, quæ stante republica manere non possunt, provincias universas, P. C. perdidistis: neque vectigalia solum, sed etiam imperium populi Romani hujus domesticis [e] nundinis diminutum est. Ubi est septies millies sestertium, quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, patebat? funestæ illius

[c] *pacata.* [d] *vendebantur.* [e] *pactionibus.*

21. *Pulchra laudatio*] Ironia. Antonius orationem habuit ad populum de Cæsaris laudibus, in qua concitavit populum contra illius interfectores.

Ib. *Tua miseratio*] Populum non solum verbis, sed etiam ostensa Cæsar's imagine, quam ex cera confecerat, & tunicâ sanguine conspersâ, manibus accepta & explicata ad miserationem provocavit. Appianus & Plutarchus.

22. *Tua cohortatio*] Eadem oratione populum ad vindicandam Cæsaris mortem impulit.

Ib. *Illas faces incendisti*] Commota plebs Antonii oratione, facibus ex rogo Cæsaris acceptis, domum Bellieni senatoris combussit, & ad aliorum percussorum ædes occurrit, ad eas pariter incendendas; sed à Dolabella alio consule vix repulsa est.

26. *Fuligine*] Dum haberet Antonius suam orationem, à rogi fumo, in quo comburebatur Cæsaris cadaver fuliginosus factus est.

28. *Immunitatis tabula*] Multæ immunitates & vacationes à bello militibus datæ fuerunt à Cæsare, quas ultro conferre Antonius volebat; sed suadente Servio Sulpitio, senatusconsultum factum est, quo vetabatur, ne qua ejusmodi deinceps immunitas valeret.

Ib. *Figeretur*] Leges, decreta, & alia ejusmodi beneficia quæ concedebantur tabulis æreis incisa, in Capitolio & aliis locis publicis figebantur, ut omnibus innotescerent.

30. *Dictaturæ nomen*] Tulit, ne quis ullam ob causam de dictatore creando referret, neve dictaturam oblatam acciperet, qui secus faxit, eum ut necare jus fasque esset.

37. *Civitas*] Romana civitas singulis & privatis hominibus dabatur.

41. *Septies millies sestertium*] Id est, septemdecim milliones & quinquaginta millia aureorum nostratium.

42. *Quod in tabulis*] Loquitur de tabulis, in quibus summa pecuniarum continebatur descripta.

Ib. *Ad Opis*] Supple ædem Opis, ubi erat ærarium.

qui-

quidem pecuniæ, ſed tamen, ſi iis, quorum erant, non redderentur, quæ nos a tributis poſſent vindicare. Tu autem H-S. quadringenties, quod Idibus Martiis debuiſti, quonam modo ante Kalendas Aprilis debere deſiiſti? Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? ſunt ea quidem innumerabilia, quæ à diverſis emebantur [f] non inſciente te. ſed unum egregium de rege Dejotaro, populo Romano amiciſſimo, decretum in Capitolio fixum. quo propoſito, nemo erat, qui in ipſo dolore riſum poſſet continere. Quis enim cuiquam inimicior, quam Dejotaro Cæſar? æque atque huic ordini, ut Maſſilienſibus, ut omnibus, quibus rempublicam populi Romani charam eſſe ſentiebat. igitur à quo vivo, nec præſens, nec abſens quidquam æqui boni impetravit, apud mortuum factus eſt [g] gratus. Compellarat hoſpitem præſens, compu arat, pecuniam imperarat, in ejus tetrarchiam unum ex Græcis comitibus ſuis collocarat: Armeniam abſtulerat à ſenatu da-

[f] *te conſcio.* [g] *gratioſus.*

43. *Funeſtæ illius quidem pecuniæ*] Pecunias ait eſſe funeſtas, quia ex proſcriptione bonorum collectæ erant, qui Pompeio adhæſerant.

44. *Quæ nos à tributis*] Illæ pecuniæ, quanquam injuſtè collectæ ſint, poterant tamen privatos cives ab illis pecuniis eximere, quas ſolvere coguntur Reipub.

Ib. *H-S. quadringenties*] Id eſt, millionem unum auri Gallici.

46. *Debere deſiiſti*] Quærit quomodo æs diſſolverit Antonius tam ſubito. Ironicè loquitur, quia revera non ille diſſolverat, ſed jure quodam tyrannico ſibi vindicaverat.

Ib. *De commentariis infinitis*] De his dictum eſt Phil. 1. Parag. I. l. 18.

49. *De Rege Dejotaro*] Dejotarus Rex Gallogræciæ, amicus populi Romani, & Rex Armeniæ minoris à Senatu appellatus, cum Pompeio fuit in acie Pharſalica. at victo Pompeio à Cæſare, in regnum ſuum ſe recepit. ſatisfecit Cæſari, ad quem equites & pecuniam ab eodem Cæſare imperatam miſit; quem etiam ad bellum contra Pharnacem proficiſcentem in caſtello ſuo Luceio recepit. Is à ſuis accuſatus, quaſi Cæſarem apud ſe divertentem occidere voluiſſet, à Cicerone defenſus eſt; ſed tamen altera Gallogræciæ parte à Cæſare multatus eſt, & ablata data ei à Senatu Armenia, at interfecto Cæſare, quidquid ablatum fuit, ei redditum eſt. Verum Antonius legatis Regis, & hoſpitibus diſſuadentibus pollicitus eſt, ſi certam pecuniæ ſummam ei conferret Dejotarus, edictum ſe prolaturum, quo erepta à Cæſare ei reſtituerentur, quaſi illud in commentariis Cæſaris inveniſſet.

52. *Huic ordini*] Senatorio.

Ib. *Maſſilienſibus*] Amiciſſimi fuerunt ſemper populo Romano Maſſilienſes; quos tamen per legatos D. Brutum, & A. Trebonium expugnavit. Imo eorum urbs Maſſilia in triumpho ejus deportata eſt, ut refert lib. 2. de Officiis. infenſus autem illis fuit, quod Pompejo Senatuique faverint.

54. *Nec præſens*] Bis vidit Dejotarum Cæſar; cum nempe in Aſiam contra Pharnacem profectus eſt, & ex Aſia rediit.

Ib. *Nec abſens*] Bis defenſus eſt Dejotarus apud Cæſarem; Nicææ à M. Bruto, Romæ à Cicerone.

55. *Compellarat*] Dejotarum Cæſar compellarat de pecunia ſibi danda.

56. *Computarat*] Id eſt, rationes contulerat, quibus ſummam fecerat ejus pecuniæ, quam ex toto Dejotari regno colligere poterat, ut eam populis ſuis imperaret.

Ib. *Tetrarchiam*] Tetrarchia dicitur quarta regni pars.

tam.

tam. hæc vivus eripuit, reddidit mortuus. at quibus verbis? modo æquum sibi videri, modo non iniquum. [h] mira verborum complexio. at [i] ille nunquam (semper enim absenti affui Dejotaro) quidquam sibi, quod nos pro illo postularemus, æquum dixit videri.

XVI. Syngrapha H-S centies per legatos viros bonos, sed timidos & imperitos, sine Sexti, sine reliquorum hospitum regis sententia, facta in gynæceo: quo in loco plurimæ res [a] veniere & veneunt. qua ex syngrapha quid sis acturus, meditere censeo. Rex enim ipse sua sponte nullis commentariis Cæsaris, simul atque audivit ejus interitum, [b] suo Marte res suas recuperavit. sciebat homo sapiens, jus semper hoc fuisse, ut, quæ tyranni eripuissent, ea tyrannis interfectis, ii, quibus erepta essent, recuperarent. Nemo igitur jureconsultus, ne iste quidem, qui tibi uni est jureconsultus, per quem hæc agis, ex ista syngrapha deberi dicit pro iis rebus, quæ erant ante syngrapham recuperatæ. non enim à te emit: sed prius, quam tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit: nos quidem contemnendi: qui auctorem odimus, acta defendimus. Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam imitatores sunt, qui ea, tanquam gladiatorum libellos, palam venditent. Itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut jam [c] appendantur, non numerentur pecuniæ. At quam cæca avaritia est! nuper fixa tabula est, qua civitates locupletissimæ Cretensium vectigalibus liberantur: statuiturque, ne post M. Brutum proconsulem sit Creta provincia. tu mentis es compos? tu non constringendus? an Cæsaris decreto

[h] *confusa dispositio.* [i] *Cæsar.* [a] *venditæ sunt & venduntur.* [b] *per se.* [c] *ponderentur.*

1. *Syngrapha*] Syngrapha est formula obligationis, qua nos aliquid ab alio accepisse, & reddere promittimus.

Ib. *H-S.*] Ducenta quinquaginta millia scutatorum Gallicorum.

3. *Gynæceo*] Gynæceum locus est destinatus solis mulieribus.

9. *Ne iste quidem*] Intelligit Sextum Clodium Rhetorem & consultorem Antonii; quem ab exilio revocavit.

12. *Ille vir*] Dejotarum, qui fortiter egit recuperando sua bona, quæ Cæsar abstulerat.

13. *Auctorem*] Cæsarem, qui auctor fuit.

14. *Commentariis infinitis*] De istis commentariis dictum est superiori oratione, qui infiniti à Cicerone dicuntur quia nihil in eis certum.

15. *Imitatores*] Hic imitatores eos dicit, qui aliorum manus imitari poterant.

16. *Gladiatorum libellos*] Respicit ad morem gladiatorum: nam qui pugnam editurus erat, solebat proponere libellos, in quibus dies futuri muneris designarentur, in quibus item nomina & paria gladiatorum exponerentur. Vide Lipsium Saturn. lib. 2. cap. 18.

20. *Post M. Brutum*] Post mortem Cæsaris Creta provincia Bruto decreta est, quam per decretum liberavit ab onere provinciæ, cum abiit è vivis Brutus, neque enim ausus id ante fuerat, ne Brutum læderet. ait autem, fixam fuisse tabulam, quia in tabulis decreta & leges describebantur.

21. *Non constringendus*] Insaniæ accusat Antonium.

Creta post M. Bruti decessum potuit liberari, cùm Creta nihil ad Brutum, Cæsare vivo, pertineret? At hujus venditione decreti (ne nihil actum putetis) provinciam Cretam perdidistis. Omnino nemo ullius rei fuit emptor, cui defuerit hic venditor. Et de exsulibus legem, quam fixisti, Cæsar tulit? nullius insector calamitatem: tantum queror, primum eorum reditus inquinatos, quorum caussam dissimilem Cæsar judicaverit: deinde nescio, cur reliquis idem non tribuas. neque enim plus quam tres aut quatuor reliqui sunt, qui simili in calamitate sunt: cur tua misericordia simili non fruuntur? cur eos habes in loco patrui? de quo ferre, cùm de reliquis ferres, noluisti: quem etiam ad censuram petendam impulisti, eamque petitionem comparasti, quæ & risus hominum, & querelas moveret. Cur autem ea comitia non habuisti? an quia tribunus plebis sinistrum fulmen nuntiabat? cùm tua quid interest, nulla auspicia sunt: cùm tuorum, tum sis religiosus. quid? eundem in septemviratu nonne destituisti? intervenit enim. quid metuisti? credo, ne salvo capite negare non posses. omnibus eum contumeliis o-

22. *Creta nihil ad Brutum*] Cæsar in annum sequentem Cassio Syriam, & Bruto Macedoniam decreverat, ut refert Appianus lib. 3. de bell. civil.

25. *Hic venditor*] M. Antonius.

Ib. *De exsulibus*] Commentus est Antonius legem latam fuisse à Cæsare de exulibus revocandis, quam ad columnas appendi voluit.

27. *Reditus inquinatos*] Id est, reditus ignominia notatos, quod serius aliqui aliis restituerentur. legunt plerique *reditus æquatos*, quia quosdam restituit Antonius quorum causæ dissimiles erant: nam dissimilium dissimilis ratio esse debet, qui gravius peccarunt, gravius puniri par est. Eos autem æquavit Antonius, quia non ex Cæsaris mente, sed ex sua libidine restituit.

31. *In loco patrui*] C. Antonius olim in consulatu collega Ciceronis, patruus M. Antonii, accusatus à Cœlio de repetundis, ob Macedoniam ab eo expilatam, defensus à Cicerone, exilio damnatus fuerat. Sed licet Antonius multos ab exilio revocatos in pristinam dignitatem restitueret, de patruo suo nullam unquam mentionem fecit.

32. *Ad censuram petendam impulisti*] Cum Antonius postea fuisset restitutus, eum ad censuram petendam excitavit, subornavitque homines levissimos & abjectissimos, qui illius essent competitores, quod & risus hominum movit, & querelas, quòd homines ejusmodi fierent Censuræ candidati, & quòd vir nobilissimus sic ab Antonio luderetur.

34. *Comitia non habuisti*] Censores à consulibus comitiis centuriatis creabantur.

Ib. *An quia tribunus plebis sinistrum*] Ironicè ridet, quod fuerit prohibitus à comitiis habendis obnuntiatione alicujus tribuni, qui fulmen aliquod sinistrum viderat, quod vitiosum erat comitiis: nam tonante Jove & fulgurante, comitia haberi nefas.

36. *Religiosus*] Ironia. Augur autem erat Antonius, ideoque religiosus, unde suos auspiciis subesse non existimabat, & se ac suos extra omnia auspicia positos esse sibi persuadebat.

Ib. *Eundem in septemviratu*] Cum C. Antonius septemviratum peteret, ab Antonio rejectus est. Septemviri autem illi Epulones dicti sunt, quod epulas indicendi Jovi cæterisque diis potestatem haberent.

37. *Intervenit enim*] Id est, adfuit C. Antonius, quare absentiam causari non potuit Antonius.

38. *Ne salvo capite*] Sic interpretatur Maturatio: *Id est salva & integra fama C. Antonii, quem idcirco adesse voluit Antonius ut majori dedecore afficeretur, cum negare septemviratum ei integra fama posset.*

nerasti, quem patris loco, si ulla pietas in te esset, colere debebas. filiam ejus, sororem tuam [a] ejecisti, alia [b] conditione quæsita, & ante perspecta, non est satis. [c] probri insimulasti pudicissimam feminam. quid est, quod addi possit? contentus eo non fuisti. frequentissimo senatu Kalendis Jan. sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabella odii causam ausus es dicere, quod ab eo sorori, & uxori tuæ stuprum oblatum esse comperisses. Quis interpretari potest, impudentior-ne, qui in senatu: an improbior, qui in Dolabellam: an impurior, qui patre audiente: an crudelior, qui in illam miseram tam spurce, tam impie dixeris? Sed ad chirographa redeamus. [g] quæ fuit tua cognitio? acta enim Cæsaris pacis caussa confirmata sunt à senatu: quæ quidem Cæsar egisset, non ea, quæ Cæsarem egisse dixisset Antonius. Unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur? si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur [h] veneunt? At sic placuerat, ut ex Kalend. Juniis de Cæsaris actis cum consilio cognosceretis. Quod fuit consilium? quem unquam advocasti? quas Kalendas Junias exspectasti? an eas, ad quas te peragratis veteranorum coloniis, stipatum armis retulisti? O præclaram illam [i] percursationem tuam mense Aprili atque Maio, tum, cum etiam Capuam deducere coloniam conatus es! quemadmodum illinc abieris, vel potius pene non abieris, scimus. [l] cui tu urbi minitaris. utinam conere, ut aliquando illud PENE tollatur. At quam nobilis est tua illa peregrinatio! quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? tua ista detrimenta sunt, illa nostra. Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reipublicæ [m] vulnus putabamus: hunc tu compransoribus tuis, & collusoribus dividebas. mimos dico, & mimas, P. C. in agro Campano collocatos. Quid jam querar de agro Leontino? quandoquidem hæ quondam arationes Campani, & Leontini, in populi Romani patrimonio

[a] *repudiasti.* [b] *alia uxore.* [c] *stupri.* [g] *quæ tu solus cognovisti.* [h] *venduntur.* [i] *peragrationem.* [l] *quali.* [m] *damnum.*

40. *Sororem tuam*] Erat filia C. Antonii, qui patruus erat hujus Antonii. patrueles enim fratres, vel sorores sunt, ait Caius, qui, quæve ex duobus fratribus progenerantur.

48. *Ad chirographa redeamus*] Chirographum est privata cautio manu alicujus vel scripta, vel subscripta. Loquitur de chirographis hic, quæ falso Cæsaris nomine protulit.

53. *At sic placuerat*] Occupatio quæ fit ab ipso Cicerone.

58. *Capuam coloniam*] Ridet Antonium, qui cum Capuam coloniam deducere vellet ex veteranis militibus, à Capuanis prohibitus non solum, sed pene interfectus est.

60. *Pene tollatur*] Pene occisus est Capuæ Antonius, optat ut illud *pene* tollatur, sed interficiatur Antonius.

63. *Agrum Campanum*] Campanus ager publicus & vectigalis erat; quem tamen Antonius dividere militibus veteranis voluit, ut sibi addictos haberet.

67. *Agro Leontino*] Ager Leontinus est in Sicilia, quem Sexto Clodio suo dicendi magistro dedit.

68. *In pop. Rom. patrimonio*] Quamdiu illi agri in populi Rom. patrimonio fuerunt.

grandi fœnore, & fructuosæ ferebantur. Medico tria millia jugerum, quasi te sanum fecisset: Rhetori duo, quasi disertum facere potuisset.

XVII. Sed ad iter, Italiamque redeamus. Deduxisti coloniam Casilinum, quo Cæsar ante deduxerat. Consuluisti me per literas de Capua tu quidem: sed idem de Casilino respondissem: possene ubi colonia esset, eo coloniam novam jure deducere? negavi in eam coloniam, quæ esset auspicato deducta, dum esset [a] incolumis, coloniam novam jure deduci: colonos novos [b] adscribi posse rescripsi. tu autem, [c] insolentia elatus, omni auspiciorum jure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexillum videres, & aratrum circumduceres, cujus quidem vomere portam Capuæ pene perstrinxisti, ut florentis coloniæ territorium minueretur. Ab hac perturbatione [d] religionum [e] advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Cassinatem. quo jure? quo ore? eodem, inquies, quo in hæredum L. Turselii prædia, quo in reliquas innumerabileis possessiones. Et si ab hasta, valeat hasta, valeant tabulæ, modo Cæsaris, non tuæ; quibus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis quidem

[a] *integra.* [b] *adjungi.* [c] *superbia.* [d] *augurriorum.* [e] *invadis.*

69. *Grandi fœnore, & fructuosæ*] Id est, feracissimi illi agri, multos populo Rom. fructus referebant. In aliis codicibus legitur, *glandiferæ*, at ivos illa quercuum est, quæ steriles sunt: nisi forte velit Cicero glandibus hos agros ad sues pascendos abundare.

70. *Quasi disertum facere potuisset*] Rhetor ille Clodius operam in erudiendo Antonio declamationem perdiderat: cui tamen tria millia jugerum pro mercede rependit, at quam longe plura, si doctiorem reddidisset?

2. *Casilinum*] Casilinum oppidum est Campaniæ ad flumen Vulturnum, quo jam Cæsar confectis bellis civilibus, coloniam deduxerat.

5. *Auspicato deducta*] Nihil Romani suscipiebant, quin prius auspicia captassent.

9. *Ut vexillum videres*] Quia fere milites, confectis stipendiis, mercedis gratia in colonos assumebantur, illi sub vexillo in colonias deducebantur. quo cum pervenissent, vexillum figebatur. tam recens autem deducta fuerat illa colonia, ut pene vexillum adhuc videri posset.

Ib. *Aratrum circumduceres*] Agri qui cuilibet concedebantur, aratro designabantur.

10. *Portam Capuæ*] Spatium terræ Casilinensibus agris adjunctum, tam amplum fuit, ut pene ad portam urbis Capuæ pertineret.

12. *In M. Varronis*] Marcus ille Varro longe omnium togatorum sui temporis doctissimus Pompeium secutus fuerat. Eo mortuo invasit in ejus fundum Antonius, caussatus eum a Cæsare accepisse pecuniam.

15. *Et si ab hasta*] Concedit Antonio Cicero legitime illum agrum emisse, quia a Cæsare hastæ subjectus est.

Ib. *Non tuæ*] Id est falsæ, quia multas falsas tabulas, quasi a Cæsare scriptas proferebat.

16. *Quibus debuisti*] Proferebantur senatorum tabulæ, quibus patebat ingentem pecuniæ summam, de qua superius, Idibus Martiis debuisse.

Ib. *Non quibus tu te liberavisti*] Falsis nominibus tabulas Antonius proferebat, quibus se ære alieno liberabat.

Cassinatem fundum quis [f] venisse dicit? quis hastam istius venditionis vidit? quis vocem præconis audivit? misisse te dicis Alexandriam, qui emeret a Cæsare. ipsum enim exspectare magnum fuit. quis vero audivit unquam (nullius autem salus curæ pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quod si etiam scripsit ad te Cæsar ut redderes: quid satis potest dici de tanta impudentia? Remove gladios illos parumper, quos videmus, jam intelliges, aliam caussam esse hastæ Cæsaris, aliam confidentiæ & temeritatis tuæ. non enim te dominus modo illis sedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit. At quam multos dies in ea villa turpissime es perbacchatus? ab hora tertia bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera, quam dispari domino! quanquam quomodo iste dominus? sed tamen quam a dispari tenebantur! studiorum enim suorum M. Varro voluit esse illud, non libidinum diversorium. quæ in illa villa antea dicebantur? quæ cogitabantur? quæ literis mandabantur? jura populi Romani, monumenta majorum, omnis sapientiæ ratio, omnisque doctrinæ. At vero, te inquilino (non enim domino) personabant omnia vocibus ebriorum: natabant pavimenta vino: madebant parietes. ingenui pueri cum meritoriis, scorta inter matresfamilias versabantur. Cassino salutatum veniebant, Aquino, Interamna: admissus est nemo.

f *venditum esse.*

18. *Misisse te dicis Alexandriam*] Dicebat Antonius, subjecta hastæ fuisse, seu auctione vendita fuisse Alexandriæ à Cæsare Varronis bona, ad quæ emenda miserat.

19. *Magnum fuit*] Ironia. tanta enim avaritiæ cupiditate ducebatur Antonius, ut non potuerit expectare dum Cæsar Romam rediisset.

22. *Ut redderes*] Cæsar scripsit ad Antonium, ut Varroni suum fundum redderet Cassinatem.

23. *Remove gladios*] Ostendit quòd vi & armis obtinet istum fundum Varronis; & sejungit Cæsaris causam ab Antonii audacia.

25. *Non modo dominus*] Si destituatur armis Antonius, non modo Varro illius fundi dominus eum non recipiet; sed nemo erit qui non Antonium dejiciat ex illis possessionibus quas injuste sibi vindicavit.

27. *Es perbacchatus*] Id est, omni te libidinis insaniæ turpissime permisisti.

Ib. *Ab hora tertia*] Probabile est Ciceronem loqui de tertia noctis hora, & de illis antelucanis cœnis, quas frequentissime reprehendebat in Catilina.

31. *Diversorium*] Diversorium dicit, quia in villis tantum ad tempus, animi relaxandi causa, habitatur.

34. *Inquilino*] Inquilinus dicitur qui solus in ædibus conductis habitat, non autem cum domino, vel eo qui habitandi jus habet.

36. *Meritoriis*] Pueri meritorii dicuntur, qui suo corpore quæstum faciunt.

Ib. *Scorta*] Scortum mulier infamis est.

Ib. *Matresfamilias*] Materfamilias pro muliere pudica & honesta, sive vidua sit, sive nupta sumitur.

Ib. *Cassino*] Cassinum Campaniæ oppidum est.

27. *Aquino*] Aquinum oppidum est in Latio, ad fines Samnitum.

Ib. *Interamna*] Interamna Campaniæ oppidum est, non longe ab Aquino, quod sic dictum est, quia inter duos amnes in unum confluentes, Melpim & Lirim, interjacet. Strabo.

jure id quidem. In homine enim turpissimo [g] obsolebant dignitatis insignia. Cum inde Romam proficiscens ad Aquinum accederet, obviam ei processit (ut est frequens municipium) magna sane multitudo. at iste operta lectica latus est per oppidum, ut mortuus. Stulte Aquinates: sed tamen in via habitabant. quid Anagnini? qui cum essent [h] devii, obviam ei descenderunt, ut istum, tanquam si esset Consul, salutarent. incredibile dictu: sed tum nimis inter omneis constabat, neminem esse resalutatum; præsertim cum duos secum Anagninos haberet Mustelam & Laconem: quorum alter gladiatorum est princeps, alter poculorum. Quid ego illas istius minas, contumeliasque commemorem, quibus invectus est in Sidicinos? vexavit Puteolanos, quod C. Cassium, quod Brutos patronos adoptassent, magno quidem judicio, studio, benevolentia, charitate: non ut te, ut Basilium, vi & armis, & alios vestri simileis, quos clienteis nemo habere velit, non modo esse illorum cliens. Interea dum tu abes, qui dies ille collegæ tui fuit, cum illud, quod tu venerari solebas, bustum in foro evertit: qua re tibi nunciata, ut constabat inter eos, qui una fuerunt, concidisti. quid evenerit postea, nescio. metum credo valuisse, & arma. Collegam quidem de cœlo detraxisti: effecistique non tu quidem etiam nunc, ut sit similis tui, sed certe, ut dissimilis esset sui.

XVIII. Qui vero reditus inde Romam? quæ perturbatio totius urbis?

[g] *obscurabantur.* [h] extra *viam.*

42. *Stulte Aquinates*] Aquinates venerunt quidem obviam, quia habitant circa viam Latinam, per quam iter faciebat; sed stulte egerunt: neque enim dignus erat qui tanto in honore haberetur Antonius.

Ib. *Anagnini*] Anagnia oppidum est Campaniæ.

46. *Mustellam & Laconem*] De his loquitur lib. ad Att. 16.

48. *Sidicinos*] Sidicinum, sive Teanum, colonia & urbs Campaniæ fuit, Callinum versus.

49. *Puteolanos*] Puteoli maritimum oppidum est in Campania. Festus, *Puteolos dictos* putant *ab aquæ calidæ putore: quidam à multitudine puteorum earumdem aquarum gratia factorum.*

Ibid. *Brutos*] Invaluerat hæc consuetudo apud illos veteres, ut singulæ nationes Romæ patronos haberent, in quarum essent clientela.

51. *Basilium*] Basilius ille primo Pompeium, deinde Antonium secutus est.

53. *Collegæ*] Dolabellam dicit, qui bustum Cæsaris evertit; de quo dictum Philip. I. Parag. I.

55. *Concidisti*] Id est, metu exanimatus es.

56. *Metum credo, & arma*] Hic Cicero Dolabellam arguit, quod Reipublicæ partes deseruerit, non metu armorum Antonii, ut dicebat; sed quia ab eo pecunia corruptus est, ut eum sibi semper addictum haberet.

57. *De cœlo detraxisti*] De cœlo detrahere, sive disturbare, idem est, ac aliquem de maxima gloria dejicere, seu laudibus spoliare: nam quos laudamus, dicimur eos ad cœlum laudibus efferre.

Ib. *Effecisti*] Cum non tam esset improbus Dolabella, quam Antonius, effecit non ut sibi Antonio esset similis Dolabella; id est, tam sceleratus quam Antonius, sed saltem non tam probus quam antea fuisset.

urbis? memineramus Cinnam nimis potentem; Sullam postea dominantem, Cæsarem regnantem videramus: erant fortasse gladii, sed ii absconditi, nec ita multi: ista vero quæ & quanta barbaria est? agmine quadrato cum gladiis sequuntur milites: scutorum lecticas portari videmus. Atque his quidem jam inveteratis, P. C. consuetudine obduruimus. Kalend. Jun. cum in senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti repente diffugimus. at iste, qui senatu non egeret, neque desideravit quemquam, & potius discessu nostro lætatus est, statim illa mirabilia facinora effecit. qui chirographa Cæsaris defendisset lucri caussa, is leges Cæsaris easque præclaras, ut rempublicam concutere posset, evertit. numerum annorum provinciis prorogavit: idemque, cum actorum Cæsaris defensor esse deberet, & in publicis, & in privatis rebus acta Cæsaris rescidit. In publicis actis nihil est lege gravius: in privatis firmissimum est testamentum. Leges alias sine promulgatione sustulit: alias, ut tolleret promulgatas, promulgavit. Testamentum irritum fecit: quod etiam [b] infimis civibus semper [c] obtentum est. [d] signa, [e] tabulas, quas populo Cæsar una cum hortis legavit, eas hic partim in hortos Pompeii deportavit, partim in villam

[a] plenas *scutis*. [b] *abjectis*. [c] *ratum fuit*. [d] *statuas*. [e] *imagines*.

2. *Cinnam*] Cinna civis fuit Romanus, qui crudelitate sua Rempub. vastavit, & adversarios vocatis ad pileum servis vicit.

Ib. *Sullam*] Sylla Dictaturam invasit, in eaque summa crudelitate superatis partibus Marianis contra cives usus est.

3. *Gladii absconditi*] Cinna, Sylla, & Cæsar dominatum sibi quidem usurpabant, sed non aperte ut Antonius.

5. *Agmine quadrato*] Sequebantur Antonium milites quasi semper parati, ad prælium

7. *Obduruimus*] Obdurescere dicuntur qui callum obducunt.

Ib. *Kal. Jun.*] Kalendis Juniis rediit in urbem Antonius, quo tempore propter illius metum, nemo Senator in Senatum venire ausus est.

8. *At iste*] Antonius videlicet qui tyrannus erat, non indiguit ope Senatus; cum vellet Remp. ad arbitrium suum regere.

10. *Mirabilia facinora*] Per illa mirabilia facinora intelligit ea, quæ præter omnium admirationem fiunt. Ironia: nam postea exponit, quæ scelerate & ambitiose ab Antonio facta sunt.

11. *Chirographa*] Cæsaris chirographa valere quidem voluit Antonius, quia iis ad avaritiam suam, & libidinem abutebatur, sed non alias Cæsaris leges: quia Rempub. stabiliebant, quam evertere funditus volebat.

12. *Numerum annorum*] Tulerat Cæsar ne provinciæ prætoriæ plusquam annum, ne plusquam biennium Consulares obtinerentur. At eorum imperium ad plures annos prorogavit Antonius.

16. *Firmissimum est testamentum*] Ex Ulpiano *testamentum est mentis nostræ contestatio, in id solenniter facta, ut post mortem nostram valeat.* Quare firmissimum omnium, quæ fiunt à privatis, haberi debet.

Ib. *Sine promulgatione*] Lex promulgari tum dicebatur, cum populo proponebatur vel ferenda, vel abroganda. Ferre enim, vel abrogare legem sine jussu populi non licuit.

17. *Alias ut tolleret*, &c.] Veras leges quas tulerat Cæsar, sustulit: & falsas promulgavit, & exposuit populo.

20. *In hortos Pompeii*] Domum & hortos Pompeii Antonius emerat.

Ib. *Villam Scipionis*] Hæc villa erat in Tiburtino, quam ab hasta emit Antonius.

Scipionis. Et tu in Cæsaris memoria diligens? Tu illum amas mortuum? quem is [f] majorem honorem consequens erat, quam ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? est ergo flamen, ut Jovi, ut Marti, ut Quirino, sic divo Julio Marcus Antonius? quid igitur [g] cessas? cur non [h] inaugurare? sume diem: vide, qui te inauguret: collegæ sumus: nemo negabit. O detestabilem hominem, sive quod tyranni sacerdos es, sive quod mortui? Quæro deinceps. num hodiernus dies qui sit, ignores? nescis, heri quartum in Circo diem ludorum Romanorum fuisse? te autem ipsum ad populum tulisse, ut quintus præterea dies Cæsari tribueretur: cur non sumus prætextati? cur honorem Cæsari tua lege datum deseri patimur? an supplicationes addendo diem contaminari passus es? pulvinaria noluisti? aut undique religionem tolle, aut usquequaque conserva. Quæres placeatne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem? mihi vero nihil istorum placet. Sed tu, qui acta Cæsaris defendis, quid potes dicere, cur alia defendas, alia non cures? nisi forte vis fateri te omnia quæstu tuo, non illius dignitate [i] metiri. Quid ad hæc tandem? exspecto eloquentiam tuam.

[f] *poterat consequi majorem honorem.* [g] *differs.* [h] *consecraris.* [i] *æstimare.*

21. *Cæsaris memoria diligens*] Id est tu qui tam diligens es in honoranda memoria Cæsaris.

23. *Pulvinar, Simulacrum*] Pulvinar lectulus erat stratus in templis, sub quo numinis alicujus simulacrum reponebatur.

Ib. *Fastigium*] Fastigium moles quædam erat instar pyramidis in altum extructa, quam variis picturis ornatam in consecrationibus Deorum erigebant. alii per *fastigium* intelligunt dignitatem humana celsiorem.

Ib. *Est ergo flamen*] Flamen seu sacerdos divis assignabatur ut Jovi qui Dialis; Marti, qui Martialis; Romulo, qui Quirinalis dicebatur. Unde porro flamen dictus sit, jam exposuimus in orat. pro Mil. Parag. VI. l. 30.

24. *Divo Julio*] Divos appellabant eos homines, qui virtute cæteris superiores inter deos referebantur.

26. *Collegæ sumus*] Cicero & Antonius augures erant.

27. *Sive quod mortui*] Contendit non esse referendum in deos Cæsarem, tum quia tyrannus, tum quia occisus fuit. Homines autem ejusmodi plane indigni erant honoribus.

28. *Quæro deinceps*] M. Antonius tulerat ad populum, & populus comprobaverat, ut quinto ludorum die sacra Cæsari fierent: quod neglexit Antonius, & quod in eo jam carpit Cicero.

29. *Ludorum Rom.*] Illi ludi primum à Tarquinio Prisco instituti, hique Romani seu Circenses dicti sunt, quod in Circo maximo exhiberentur, in quibus pugiles, & equites decertabant.

31. *Cur non sumus prætextati*] Ex illo loco edocemur cum prætexta ludis adfuisse Romanos, quibus jus vestis illius erat. de hac dictum est sæpe.

32. *Supplicationes*] Antonius tulerat ut supplicationes mortuo Cæsari quasi Deo deferrentur.

33. *Pulvinaria noluisti*] Noluit Antonius ut pulvinaria Cæsaris statuæ collocarentur, ne qua forte injuria inferretur. At inde eum arguit Cicero, quia vel ei omnes honores divini exhibendi sunt, aut nullus.

34. *Pulvinar esse*] Quatuor hæc honorum genera ei, qui in deos referrebatur, conferebant, simulacrum sive statuam; pulvinar, in quo reponeretur ad populorum venerationem; fastigium; sacerdotem.

38. *Expecto eloquentiam*] Ridet Antonium, cujus nulla erat eloquentia, & dicendi usus, quem ironice confert cum avo suo disertissimo oratore, quem passim

am. disertissimum cognovi avum tuum: at te etiam apertiorem in dicendo. ille nunquam concionatus est nudus: tuum hominis simplicis pectus vidimus. Respondebisne ad hæc? aut omnino [l] hiscere audebis? ecquid reperies ex tam longa oratione mea, cui te respondere posse confidas? Sed præterita omittamus, hunc unum diem, hunc unum inquam, hodiernum diem, hoc [m] punctum temporis, quo loquor, defende, si potes. cur armatorum corona senatus septus est? cur me tui satellites cum gladiis audiunt? cur [n] valvæ Concordiæ non patent? cur homines omnium gentium maxime barbaros, Ityræos cum sagittis deducis in forum? Præsidii sui caussa se facere dicit.

[l] *aperire os.* [m] *momentum.* [n] *fores.*

sim laudat Cicero in libris de Oratore.

39. *Disertissimum*] Dicebat hic Antonius orator multos se disertos oratores, eloquentem neminem vidisse.

Ib. *At te etiam apertiorem*] Apertus & simplex idem significant. Amphibologice autem Antonium ridet, dum apertum & simplicem vocat, nam & ad corpus, & ad orationem hæc verba referri possunt. Nam cum esset Lupercus, nudus concionatus erat.

49. *Armatorum corona*] Quando Antonius primæ Ciceronis orationi respondit, omnia loca armatis militibus complevit.

47. *Concordiæ*] Id est templi Concordiæ.

48. *Ityræos*] De his supra. Parag. IV. l. 20.

PERORATIO.

In qua conatur Antonium ad meliorem frugem revocare, & ab ipsa scelerum suorum magnitudine, quæ diuturna esse non potest: Et ab exemplo Cæsaris eum confirmat, qui occisus est, cum longe Antonium superaret; denique ostendit quantum mortem contemnat, modo moriens populum Romanum liberum relinquat.

XIX. Nonne igitur millies perire est melius, quam in sua civitate sine armatorum præsidio non posse vivere? Sed nullum est istuc, mihi crede, præsidium. charitate, & benevolentia civium septum oportet esse, non armis. Eripiet, extorquebit tibi ista populus Romanus, utinam salvis nobis: sed quoquo modo nobiscum egeris, dum istis consiliis uteris, non potes esse, crede mihi diuturnus. etenim ista tua minime avara conjux, quam ego sine contu-

5. *Salvis nobis*] Exprobat tacite Antonio consilium de Cicerone interficiendo.

7. *Minime avara conjux*] Fulvia conjux Antonii, jam Clodio, & Curioni nupserat, duos illos posteriores ad seditiones excitandas impulerat. Quorum uterque, Clodius videlicet à Milone interfectus est. Curio a Juba rege Numidiæ cum suis copiis deletus est. Sperat

contumelia describo, nimium debet diu populo Romano tertiam * pensionem. Habet populus Romanus ad quos gubernacula reipublicæ deferat: qui ubicunque terrarum sunt, ibi est omne reipublicæ præsidium, vel potius ipsa respublica, quæ se adhuc tantummodo ulta est, nondum recuperavit. habet quidem certe respublica adolescenteis nobilissimos, paratos defensores. quam volent illi cedant, otio consulentes: tamen à republica revocabuntur. Et nomen pacis dulce est, & ipsa res salutaris. sed inter pacem & servitutem plurimum interest. pax est tranquilla libertas. servitus postremum malorum omnium, non modo bello, sed morte etiam repellendum. Quod si seipsos illi nostri liberatores è conspectu nostro abstulerunt: at exemplum facti reliquerunt. illi quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persecutus: qui tamen rex fuit, cum esse Romæ regem licebat. Sp. Cassius, Sp. Melius, M. Manlius propter suspicionem regni appetendi sunt necati. hi primi cum gladiis non in regnantem impetum fecerunt. quod cum ipsum factum per se præclarum atque divinum est, tum expositum ad imitandum: præsertim cum illi eam gloriam consecuti sint, quæ vix cœlo capi posse videatur. Etsi enim satis in ipsa conscientia pulcherrimi facti fructus erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror contemnendam. Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo dictaturam sustulisti: pone ante oculos lætitiam senatus, populique Romani: confer cum hac nummatione tua tuorumque; tum intelliges, quantum inter laudem & lucrum intersit. sed nimirum, ut quidam morbo aliquo, & sensûs stupore suavitatem cibi non sentiunt; sic libidinosi, avari, facinorosi veræ laudis gustum non habent. Sed si te laus allicere ad recte faciendum non potest: ne metus quidem à fœdissimis factis potest avocare? Judicia non metuis: si propter innocentiam, laudo: si propter vim, non

* *solutionem.*

rat quoque orator, & brevi Antonium interficiendum esse conjugis facinore.

9. *Ad quos*] Brutum & Cassium designat, qui Rempub. contra Tyrannos defendent, quam jam à Cæsaris invasione vindicarunt.

14 *Illi cedant*] Etiamsi Brutus & Cassius profecti fuissent in provincias post Cæsaris cædem, voluerunt illi cedere ad tempus, ut Reipub. otio consulerent. At illi facile revocabuntur, ut eandem Rempub. contra Antonii potentiam tueantur.

20. *Tarquinium Brutus*] Junius Brutus Tarquinium exegit Roma. de hoc dictum Phil. I. Parag. V. not. ad l. 50. Vide Livium lib. 1.

22. *Cassius, Melius, Manlius*] De his supra ibid. lin. 52.

24. *In regnantem*] Cæsarem.

32. *Nummatione*] Nummatio est magna vis pecuniæ.

intel-

intelligis, ei, qui isto modo judicia non timeat, quid timendum sit? Quod si non metuis viros fortes, egregiosque cives, quod à corpore tuo prohibentur armis: tui te, mihi crede, diutius non ferent. Quæ est autem vita, dies & noctes timere à suis? nisi vero aut majoribus habes beneficiis obligatos, quam ille quosdam habuit ex iis, à quibus est interfectus; aut tu es ulla re cum eo comparandus. Fuit in illo ingenium, ratio, memoria, literæ, cura, cogitatio, diligentia: res bello gesserat, quamvis reipublicæ calamitosas, attamen magnas: multos annos regnare, est meditatus: magno labore, magnis periculis, quod cogitaverat, effecerat: muneribus, [b] monumentis, congiariis, epulis multitudinem imperitam delenierat: suos præmiis, adversarios [c] clementiæ specie devinxerat. Quid multa? attulerat jam liberæ civitati partim metu, partim patientia, consuetudinem serviendi. Cum illo ego te dominandi cupiditate conferre possum: cæteris vero rebus nullo modo es comparandus. Sed ex plurimis malis, quæ ab illo reipublicæ sunt [d] inusta, hoc tamen boni est, quod didicit jam populus Romanus, quantum cuique crederet, quibus se committeret, à quibus caveret. Hæc igitur non cogitas? nec intelligis, satis esse viris fortibus didicisse, quam sit re pulchrum, beneficio gratum, fama gloriosum, tyrannum occidere? an cum illum homines non tulerint, te ferent? certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur, nec occasionis tarditas exspectabitur. Respice, quæso, aliquando rempublicam, M. Antoni. quibus ortus sis, non quibuscum vivas, considera: mecum, ut voles; cum republica redi in gratiam. Sed de te tu ipse videris: ego de me ipso profitebor: defendi rempublicam adolescens, non deseram senex: contempsi Catilinæ gladios, non pertimescam tuos. quin etiam corpus libenter obtulerim, si [e] repræsentari morte mea libertas civitatis potest; ut aliquando dolor populi Romani pariat, quod jam-

[b] *ædificiis.* [c] *clementia ficta.* [d] *illata.* [e] *restitui.*

41. *Tui te*] Ait, quod, quemadmodum ab hominibus amicis, & familiaribus occisus est Cæsar, ita à suis sit Antonius occidendus.

44. *Quosdam habuit*] Cæsar pluribus beneficiis multos ex suis interfectoribus affecerat, præcipue Decimum Brutum, quem in secundis hæredibus nominaverat. Marcus vero Brutus filius ejus creditus fuerat.

50. *Congiariis*] Congiarium munus significat, quod ab imperatore dabatur.

64. *Quibus ortus sis*] Habuit in familia M. Antonius illum M. Antonium oratorem celeberrimum, qui Consulatum gessit anno urbis 654. & Caium Antonium qui cum Cicerone Consul fuit.

70. *Pariat, quod jam diu parturit*] Parere dicitur qui fætum in lucem edit, parturire vero, qui parere desiderat.

diu

diu parturit. Etenim si abhinc annos prope viginti hoc in ipso templo negavi, posse mortem immaturam esse consuli, quanto verius nunc negabo seni? Mihi vero, P. C. jam etiam optanda mors est, perfuncto rebus iis, quas adeptus sum, quasque gessi. Duo modo haec opto: unum, ut moriens populum Romanum liberum relinquam: hoc mihi majus a diis immortalibus dari nihil potest: alterum, ut ita cuique eveniat, ut de republica quisque mereatur.

77. *Ut de Repub. quisque mereatur*] Optat ut bene iis, qui bene de Repub. ut male iis, qui male de Rep. meriti sunt, eveniat.

IN M. ANTONIUM PHILIPPICA IX.

ARGUMENTUM.

Lege cautum erat apud Romanos, ut qui in munere obeundo legati interfecti essent, eis statua erigeretur; quare cum in sua legatione ad Antonium Servius Sulpitius interiisset, actum est in Senatu de statua ei decernenda. in ea fuerunt opinione Pansa Consul & Cicero. P. Servilius eum quidem sepulcro, non statua honestandum censuit, utpote qui non ferro, sed tantum ex valetudine obiisset. Contendit Cicero & sepulcro, & statua ornandum esse, hac maxime fretus ratione; quod etsi non ex casu obierit, tamen ei legatio mortem attulerit, quia gravi affectus valetudine profectus ad Antonium est.

GENUS CAUSÆ.

In genere deliberativo est: agitur enim de statua legato erigenda, qui in legatione diem obiit.

STYLUS.

Stylus quidem mediocris est, versatur enim in legis & exemplorum interpretatione, & narrationibus; quandoque tamen subtilior, maxime cum Sulpitium laudat.

PARTES.

Hæc oratio Exordio constat, Narratione, Divisione, Confirmatione, & Peroratione.

EVENTUS.

Erecta est in Rostris Servio Sulpitio statua: ut refert Pomponius lib. Digest. 1. tit. de Orig. Juris.

EXOR-

EXORDIUM.

I. VEllem dii immortales fecissent, P. C. ut vivo potius Servio Sulpicio gratias ageremus, quam mortuo honores quæreremus. Nec vero dubito, quin, si ille vir [a] renuntiare legationem potuisset, reditus ejus & nobis gratus fuerit, & reipublicæ salutaris futurus: non quòd L. Philippo & L. Pisoni aut studium, aut cura defuerit in tanto officio, tantoque munere: sed cum Servius Sulpicius ætate illos anteiret, sapientia omnes, subito ereptus e caussa totam legationem orbam & [b] debilitatam reliquit.

INTERPRETATIO.

[a] *obire.* [b] *imperfectum.*

NOTÆ.

7. *Sapientia omnes.*] Ait Sulpicium superare omnes alios sapientia propter singularem ejus juris tum humani tum divini scientiam, qua excellebat. dicitur autem centum & octoginta libros reliquisse.

NARRATIO.

In quâ exponit nulli legato justiorem honorem decerni potuisse.

II. Quod si cuiquam justus honos habitus est in morte legato, in nullo justior, quam in Ser. Sulpicio, reperietur. Cæteri, qui in legatione mortem obierunt, ad incertum vitæ periculum, sine ullo mortis metu profecti sunt: Ser. Sulpicius cum aliqua perveniendi ad M. Antonium spe profectus est, nulla revertendi. qui cum ita [a] affectus esset, ut si ad gravem valetudinem labor viæ accessisset, [b] sibi ipse diffideret: non recusavit, quo minus vel [c] extremo spiritu, si quam opem reipublicæ afferre posset, [d] experiretur. Itaque non illum vis hyemis, non nives, non longitudo itineris, non asperitas viarum, non morbus ingravescens retardavit; cumque jam ad congressum, colloquiumque ejus pervenisset, ad quem erat missus; in ipsa cura

[a] *ægrotaret.* [b] *desperaret de vita sua.* [c] *agens animam.* [d] *tentaret.*

5. *Nulla revertendi*] Cum mala affectus valetudine, profectus fuisset legatus ad Antonium, non ei redeundi spes fuit.

9. *Longitudo itineris*] Mutina Româ distat itinere septem dierum.

&

& meditatione obeundi sui muneris excessit è vita. Ut igitur aliis, sic huic, C. Pansa, praeclare, quod nos ad ornandum Ser. Sulpicium cohortatus es, & ipse multa copiose de illius laude dixisti: quibus à te dictis, nihil praeter sententiam dicerem, nisi P. Servilio respondendum putarem, qui hunc honorem statuae nemini tribuendum censuit, nisi qui ferro esset in legatione interfectus. Ego autem, P.C. sic interpretor sensisse majores nostros, ut caussam mortis censuerint, non genus esse quaerendum.

13. *Ut igitur aliis*] Id est, ut multa solitus est Pansa dicere generose, tum generosissime dixit, cum exhortatus est Senatum, ut ornaret Sulpicium, quem tot laudibus extulit.

DIVISIO ET CONFIRMATIO.

Iniquè probat Servio Sulpicio in legatione sua mortuo statuam esse decernendam, quia in legatione obiit.

Digreditur etiam ad laudes Sulpicii celebrandas ab animi bonis, & juris scientia praesertim.

III. Etenim cui legatio ipsa morti fuisset, ejus monumentum extare voluerunt, ut in bellis periculosis obirent homines legationis munus audacius. Non igitur exempla majorum quaerenda, sed consilium est eorum, à quo ipsa exempla nata sunt, explicandum. Lartes Tolumnius rex Veientum, quatuor legatos populi Romani Fidenis interemit: quorum statuae in rostris steterunt usque ad nostram memoriam, justus honos: iis enim majores nostri qui ob rempublicam mortem obierant, pro brevi vita diuturnam memoriam reddiderunt. Cn. Octavii, clari viri & magni, qui primus in eam fami-

5. *Lartes Tolumnius*] Lartes Tolumnius augur fuit, qui pro Turno bellavit in Æneam. Vide Virg. lib. 12. *Expediuntque manus, primusque Tolumnius Augur.*

Ib. *Rex Veientum*] Veiens seu Veientorum urbs fuit ejus gentis primaria, quae Larthenianum antea dicta est, deinde à Romanis Veiens nuncupata.

6. *Fidenis*] Fidenae urbs fuit in Latio olim ampla, & Romanorum Colonia, cujus anno urbis conditae 327. populi ad Lartem Tolumnium defecere. Cum autem ad eos à Romanis quatuor legati missi essent, ut ab eis defectionis caussam sciscitarentur, Tolumnii imperio interfecti sunt.

9. *Cn. Octavii*] Octaviorum familia olim inter Patricias à Servio Tullio quidem adjecta est, sed post aliquot annos ad plebem transivit. Primus C. Octavius Rufus Quaestorius, Cn. & Caium procreavit, à quibus duplex Octaviorum familia defluxit diversa conditione, siquidem Cneius & qui ab eo posteri extitere, summis honoribus affecti sunt: at Caius, & qui ab eo prodierunt, in equestri ordine remanserunt usque ad Augusti patrem, qui functus praetura Macedoniam provinciam obtinuit. altera autem à Cneio familia tota periit, nam tantum ad perpetuam memoriam sola illius Cneii statua superstes fuit. Cum enim ille ad Sideream Demetrii filium, Antiochi magni nepotem missus esset, ac eum virgula circumscripsisset, neque cum exiturum è circulo nisi responso dato jurasset: Regis imperio inter-

familiam, quæ postea viris fortissimis floruit, attulit consulatum; statuam videmus in rostris. nemo tum novitati invidebat, nemo virtutem non honorabat. At ea fuit legatio Octavii, in qua periculi suspicio non subesset. Nam cum esset missus à Senatu ad animos regum perspiciendos, liberorumque populorum, maximeque ut nepotem Antiochi regis, qui cum majoribus nostris bellum gesserat, classeis habere, elephantos alere prohiberet; Laodiceæ in gymnasio a quodam Leptine est interfectus. Reddita est ei tum à majoribus statua pro vita, quæ multos per annos progeniem ejus honestaret: nunc ad tantæ familiæ memoriam sola restaret. Atqui & huic & Tullo Cluvio, & Lucio Roscio, & Sp. Antio, & C. Fulcino, qui à Veientium rege cæsi sunt, non sanguis, qui profusus est in morte, sed ipsa mors ob rempublicam obita, honori fuit. Itaque P. C. si Ser. Sulpicio casus mortem attulisset, dolorem quidem tanto reipublicæ vulnere, mortem vero ejus non monumentis, sed luctu publico esse honorandam putarem. Nunc autem quis dubitat, quin ei vitam abstulerit ipsa legatio? secum enim ille mortem extulit, quam, si nobiscum remansisset, sua cura, optimi filii, fidelissimæque conjugis diligentiâ vitare potuisset. At ille, cum videret, si vestræ auctoritati non paruisset, dissimilem se futurum sui: si paruisset, munus sibi illud pro republica susceptum, vitæ finem allaturum: maluit in maximo reipublicæ discrimine emori, quàm minus, quàm potuisset, videri reipublicæ profuisse. Multis illi in urbibus, quas iter faciebat, reficiendi se, & curandi potestas fuit: aderat & hospitum invitatio liberalis pro dignitate summi viri, & eorum hortatio, qui una erant missi, ad requiescendum, & vitæ consulendum. At ille properans, festinans, mandata vestra conficere cupiens, in hac constantia morbo adversante perseveravit. Cujus cùm adventu maxime perturbatus esset Antonius, quod ea, quæ sibi jussu nostro denuntiarentur, auctoritate erant & sententia Ser. Sulpicii constituta: declaravit quàm odisset senatum, cum auctorem senatus exstinctum, [a] læte atque insolenter tulit. Non igitur magis Octavium Leptines,

[a] *gavisus est insolenter.*

interfectus est, eique à Senatu in Rostris, id est in foro statua posita est.

16. *Laodiceæ*] Laodicea altera est in majori Phrygia, & illius maxima: Altera in Media. in ea occisus videtur; nam Media Syriæ provincia fuit ubi Antiochus dominabatur.

Ib. *Gymnasio*] Gymnasium locus est ubi vario ludorum genere juventus exercetur.

17. *Quodam Leptine*] Vir is fuit incognitus, qui vel odio Romani nominis vel imperio Regis legatum interfecit.

19. *Et huic*] Sulpicio vide ita.

29. *Dissimilem sui*] Cum semper diligentissime imperiis Senatus Sulpitius paruisset: paruit modo, vel vitæ periculo, cum legationem ad Antonium affecta jam valetudine sibi demandatam suscepit.

35. *Ad requiescendum*] Hortabantur Sulpitium, ut valetudinis causa quietem aliquam acciperet.

nec

nec Veientium rex eos, quos modo nominavi, quam Ser. Sulpicium occidit Antonius. Is enim profecto mortem attulit, qui caussa mortis fuit. Quocirca etiam ad posteritatis memoriam pertinere arbitror, exstare, quod fuerit de hoc bello judicium senatus. erit enim statua ipsa testis, bellum tam grave fuisse, ut legati interitus honoris memoriam consecutus sit. Quod si excusationem Ser. Sulpicii, P. C. legationis obeundæ recordari volueritis, nulla dubitatio relinquetur, quin honore mortui, quam vivo injuriam fecimus, sarciamus. Vos enim, P. C. (grave dictu est, sed dicendum tamen) vos, inquam, Ser. Sulpicium vita privastis. Quem cum videretis se magis morbo, quam oratione excusantem, non vos quidem crudeles fuistis (quid enim minus in hunc ordinem convenit?) sed cum speraretis nihil esse, quod non illius auctoritate, & sapientia effici posset, vehementius excusationi obstitistis: atque eum, qui semper vestrum consensum gravissimum judicavisset, [b] de sententia dejecistis. Ut vero Pansæ consulis accessit cohortatio gravior, quam aures Ser. Sulpicii ferre didicissent, tum vero denique filium, meque [c] seduxit, atque ita locutus est, ut auctoritatem vestram vitæ suæ se diceret anteferre. cujus nos virtutem admirati, non ausi sumus adversari voluntati. movebatur singulari pietate filius: non multum perturbationi ejus meus dolor concedebat: sed uterque nostrûm cedere cogebatur magnitudini animi, orationisque gravitati: cum quidem ille maxima laude, & gratulatione omnium vestrûm pollicitus est, se quod velletis esse facturum, neque ejus sententiæ periculum vitaturum, cujus ipse auctor fuisset. quem exequi mandata vestra properantem mane postridie prosecuti sumus. qui quidem discedens mecum ita locutus est, ut ejus oratio omen [d] fati videretur. Reddite igitur, P. C. ei vitam, cui ademistis. vita enim mortuorum in memoria vivorum est posita. perficite ut is, quem vos inscii ad mortem misistis, immortalitatem habeat à vobis. cui si statuam in rostris decreto vestro statueritis, nulla ejus legationem posteritatis obscurabit oblivio. Nam reliqua Ser. Sulpicii vita multis erit præclarisque monumentis ad omnem memoriam commendata. semper illius gravitatem, constantiam, fidem, præstantem in republica tuenda curam, atque prudentiam, omnium mortalium fama celebrabit. Nec vero silebitur admirabilis quædam, & incredibilis, & pene divina ejus in legibus interpretandis, æquitate explicanda, scientia. Omnes ex omni ætate, qui in hac civitate intelligentiam juris habuerunt, si unum in locum conferantur, cum Ser. Sulpicio non sunt comparandi. Neque enim ille magis juris consultus, quam justitiæ fuit.

[b] *coegistis mutare sententiam.* [c] *sevocavit.* [d] *mortis.*

81. *Magis juris consultus quam justitiæ*] Jus legibus continetur, justitia vero æquitate, quæ constans & perpetua voluntas est cuique jus suum tribuendi.

Ita quæ proficiscebantur à legibus, & à jure civili, semper [e] ad facilitatem, æquitatemque referebat: neque instituere litium actiones malebat, quam controversias tollere. Ergo hoc statuæ monumento non eget: habet alia majora. hæc enim statua mortis honestæ testis erit; illa, memoria vitæ gloriosæ: ut hoc magis monumentum grati senatûs, quam clari viri futurum sit. Multum etiam valuisse ad patris honorem pietas filii videbitur: qui quanquam afflictus luctu non adest, tamen sic [f] animati esse debetis, ut si ille adesset. est autem ita [g] affectus, ut nemo unquam unici filii mortem magis doluerit, quam ille mœret patris. Et quidem etiam ad famam Ser. Sulpicii filii arbitror attinere, ut videatur honorem debitum patri præstitisse. quanquam nullum monumentum clarius Ser. Sulpitius relinquere potuit, quam effigiem morum suorum, virtutis, constantiæ, pietatis, ingenii, filium: cujus luctus aut hoc honore vestro, aut nullo solatio levari potest. Mihi autem recordanti Ser. Sulpicii multos in familiaritate nostra sermones, gratior illi videtur, si quis est sensus in morte, ænea statua futura, & ea pedestris, quam inaurata equestris, qualis L. Syllæ prima statua est: magnifice enim Servius Sulpicius majorum continentiam diligebat: hujus seculi insolentiam vituperabat. Ut igitur si ipsum consulam, quid velit, sic pedestrem ex ære statuam, tanquam ex ejus auctoritate & voluntate decerno: quæ quidem magnum civium dolorem, & desiderium honore monumenti minuet, & leniet. Atque hanc meam sententiam, P.C. P. Servilii sententia comprobari necesse est, qui sepulcrum publice decernendum Ser. Sulpicio censuit, statuam non censuit. Nam si mors legati sine cæde, atque ferro nullum honorem desiderat, cur decernit honorem sepulturæ, qui maximus haberi potest mortuo? Sin id tribuit Ser. Sulpicio, quod non est datum Cn. Octavio, cur quod illi datum est, huic dandum esse non censet? Majores quidem nostri statuas multis decreverunt, sepulcra paucis. sed statuæ intereunt tempestate, vi, vetustate; sepulcrorum autem sanctitas in ipso solo est, quod nulla vi moveri neque deleri potest: atque ut cætera exstinguuntur, sic sepulcra sanctiora fiunt vetustate.

[e] *judicabat ex æquo jure.* [f] *affecti.* [g] *tristis.*

83. *Actiones*] Actio est jus suum persequendi judicio: lis autem est jurgium de re quapiam inter aliquos apud judicem institutum.

94. *Quam effigiem morum*] Filius imago & effigies patris esse debet, ejus virtutes referendo.

99. *L. Syllæ prima statua est*] Tres Syllæ Dictatori erectæ sunt statuæ, eæque in rostris positæ. Prima, referente Plinio lib. 34. ænea fuit, & pedestris: aliæ equestres.

113. *Sanctitas in ipso solo est*] Probat, gloriosius esse sepulcrum, quàm statuam decerni: quia pereunte statua, desinit locus ubi posita statua erat: at verò pereunte sepulcro, locus remanet religione sanctus, & in profanum usum assumi non potest: quia cum mortuus aliquis in locum aliquem illatus est, religiosus semper est.

Auge-

Augeatur igitur isto etiam honore is vir, cui nullus honor tribui non debitus potest: grati simus in ejus morte decoranda, cui nullam jam aliam [h] gratiam referre possumus: notetur etiam M. Antonii, nefarium bellum gerentis, scelerata audacia. his enim honoribus habitis Ser. Sulpicio, repudiatæ rejectæque legationis ab Antonio, manebit testificatio sempiterna.

[h] *gratitudinem.*

PERORATIO.

Peroratio complectitur honores, quibus in sepulcro & statua Servius Sulpicius ex mandato Consulum ornari debet.

IV. Quas ob res ita censeo: CUM Ser. Sulpicius, Q. F. Lemonia, Rufus, difficillimo reipublicæ tempore, gravi periculosoque morbo affectus, auctoritatem senatûs, salutemque populi Romani vitæ suæ præposuerit, contraque vim gravitatemque morbi contenderit, ut ad castra Antonii, quo senatus eum miserat, perveniret; isque cum jam prope castra venisset, vi morbi oppressus vitam amiserit in maximo reipublicæ munere, ejusque mors consentanea vitæ fuerit sanctissime honestissimeque actæ, in qua sæpe magno usui reipublicæ Ser. Sulpicius & privatus, & in magistratibus fuerit: cum talis vir ob rempublicam in legatione morbo obierit, senatui placere, Ser. Sulpicio statuam pedestrem æneam in rostris ex hujus ordinis sententia statui, circumque eam statuam locum gladiatoribus, ludisque, liberos, posterosque ejus quaquaversus pedes quinque habere, quod is ob rempublicam mortem obierit, eamque caussam in basi inscribi: utique C. Pansa, A. Hirtius consules, alter, ambove, si eis videbitur, quæstoribus urbanis imperent, ut eam basim, statuamque faciendam, & in rostris statuendam locent: quantique locarint, tantam pecuniam redemptori solvendam, attribuendamque curent: cumque antea senatus auctoritatem suam in virorum fortium funeribus ornamentisque ostenderit; placere, eum quam amplissime [a] supremo die suo efferri: & cum Ser. Sulpicius, Q. F. Lemo-

[a] *die funeris sui.*

1. *Cum Ser. Sulpicius*] Servius ille Sulpitius filius fuit Sulpitii Rufi, ex Lemonia Tribu, quæ Lemonia à Pago Lemonio appellata est, juxta portam Capenam, via Latina.

12. *Locum gladiatoribus*] Vult ut locus posteris Sulpitii detur in foro, unde spectent ludos qui à gladiatoribus exhibentur.

Ib. *Ludisque*] Hæc vox videtur abundare. nam ludi scenici non in foro, sed in theatro dabantur.

14. *In basi*] Basis est quod statuam, aut rem quamvis solo altius sustinet.

18. *Redemptori*] Redemptor dicitur, qui certo pretio opus aliquod faciendum suo periculo conduxit. Ulp. lib. 39. D. de rei vind.

nia, Rufus, ita de republica meritus sit, ut his ornamentis decorari debeat; senatum censere, atque è republica existimare ædileis curuleis edictum, quod de funeribus habeant, Ser. Sulpicii, Q. F. Lemonia, Rufi, funeri [b] mittere: utique locum sepulcro in campo Esquilino C. Pansa consul, seu quo in loco videtur, pedes triginta quoquoversus designet, quo Ser. Sulpicius inferatur; quod sepulcrum, ipsius, liberorum, posterorumque ejus sit, uti quod optimo jure sepulcrum publice datum est.

[b] *proponere.*

24. *Edictum quod de funeribus habeant*] Cicero decernit ut Consules jubeant Ædilibus, ut id curent ad Sulpitii memoriam exhiberi, quod in edictis & mandatis publicis de funeribus publicis ornandis præscriptum est à Republica. Ad Ædiles autem pertinuit, ludos funebres exhibere.

25. *Campo Esquilino*] Campus Esquilinus is erat, qui in urbe colli Esquilino subjectus erat: quanquam lege xii. tabularum cautum fuerit, ut nemo in urbe sepeliretur, tamen in ea viris claris, & bene de Republica meritis, sepultura concedebatur.

27. *Designet*] Id est, describat, seu assignet. hinc designatores dicti sunt sepulcrorum. Unde Horat. lib. 1. epist. *Designatorum decoret lictoribus atris.* atri porro dicuntur, propter atras vestes, quibus in funeribus utebantur.

Ib. *Quod sepulcrum*] Sepulcra alia familiaria dicebantur, quæ quis sibi, familiæque suæ constituit; alia hæreditaria, quæ quis sibi, hæredibusque suis constituit, vel quæ paterfamilias jure hæreditario acquisivit.

F I N I S.

NOTÆ

NOTÆ quædam in tres Orationes *Divinationem* nempe, *Pisonianam* & *Milonianam*, ex *Asconio*, *Manutio*, *N. Abrahamo* &c. decerptæ.

Argumentum in Orationem quæ *Divinatio* dicitur, ex *Asconio*.

CN. Pompeio primum & M Crasso Coss. C.Verres perfunctus Quæsturâ, Legatione, & Præturâ urbanâ, vivo patre C. Verre & Prætextato filio, ac filia nupta, uxorem habens, cùm successisset in Sicilia C. Sacerdoti Prætori, eámque non sibi succedente Arrio per triennium tenuisset, atque in ea fuisset libidinose, avare, crudelitérque versatus, succedente tandem in eadem provincia L. Metello; repetundarum reus ab Siculis postulatus est; qui omnes præter Syracusanos & Mamertinos, M. Tullium illo tempore florentem defensionibus amicorum, ad accusandum descendere compulerunt, jam pridem illis necessitudine copulatum, quòd Quæstor in Sicilia fuisset Prætore Sex. Peduceo, & quòd cùm decederet, in illa Oratione quam Lilybæi habuit multa iis benigne promisisset. Accessit his, non ignobilis futura de Verre victoria, quia à Metellis, Scipionibus & multis aliis Nobilibus viris, & præcipuè ab Hortensio ipso defenderetur; facile & Principe in Senatu propter nobilitatem & in foro ob eloquentiam rege causarum, & eodem Consule designato cum Q. Metello fratre Metellorum, alterius Prætoris Siculi, alterius Prætoris urbani.

His ita constitutis extitit Q. Cæcilius Niger, homo Siculus & Quæstor Verris, & ejusdem, ut ipse dicebat, inimicus, qui se potius accusatorem contenderet, constitui oportere, has afferens causas.

Unam, quòd ab eo læsus, & ob hoc jure illi sit inimicus, quare prævaricator esse non possit.

Alteram, quòd, cùm Quæstor ei tum fuerit, etiam ipse in quæstione crimina noverit Verris.

Tertiam, quòd Siculus pro Siculis agat.

Hujuscemodi propositionibus Cicero designatus Ædilis his sex capitibus respondet. Accusatorem eum esse opprtere: Qui invitus cogitur Religione

officii;

officii; rogatus ab omnibus Siculis: Qui pro Repub. agat: Quem volunt qui accusant: Quem metuit qui accusatur: Qui idoneus est facundia & innocentia: Qui hoc facit imitatione Majorum.

Divisio principalis una de seipso, altera de contentione sui & Cæcilii.

Divinatio dicitur hæc Oratio quia non de facto quæritur hæc Conjectura, sed de futuro. quæ est Divinatio uter debet accusare. Alii ideò putant Divinationem dici, quod injurati judices in hac causa sedeant, ut, quod velint præsentire de utroque possint. Alii quod res agatur sine testibus & sine tabulis, & his remotis argumenta sola sequantur judices, & quasi divinent. Agitur autem causa senatoriis Judiciis in invidia apud populum constitutis corruptione multorum, vexatis provinciis omnibus, ac sociis Populi Romani fessis toto orbe terrarum, libidine & iniquitate Romanorum Magistratuum, accusatoribus prævaricatione infamibus, flagitante Plebe judicia equestris Ordinis quæ fere ante annos X victor Sylla sustulerat, cognoscente de pecuniis repetundis M. Glabrione Prætore, & amplissimis quibusque senatorii Ordinis judicantibus summa expectatione cunctorum.

Genus causæ, Honestum. Status, Qualitas negotialis comparativa de constituendo accusatore, qui potissimum de duobus, aut qui solus accuset; dicit enim Cæcilius aut à se accusandum esse Verrem, aut à se quoque.

NOTÆ.

Pag. 2. *Eorum qui adsunt*] Coronam populi dicit, circum subsellia stantem. *Ascon.*

Ib. *Unà & id quod facio prob.*] Principalis divisio hujus causæ bipartita est, utrum rectè Cicero accuset, & utrum Cæcilio sit anteponendus. *Ascon.*

3 *Sese jamne Deos*] Mire imitatus est verba Siculorum, dolore Oxymora & inania: quasi Deos non habeant qui simulacra perdiderunt. *Ascon.*

Ib. *Rogare & orare*] Rogare ut hominem, orare ut Deos, jam enim *Deos* quibus id facerent, non habebant. *Ascon.*

5. *Exitii solatium.*] Quod solatium? ut condemnentur ii quorum scelere afflicti perdit que sunt. *Manut.*

Ib. *Difficultatibus*] Propter plebem rusticam, quæ, partim agros, partim jus civitatis amisit; partim omnino proscripta est victore Sylla, quod Plebs Romana de Marianis partibus fuerat. Difficultatem enim paupertatem significat. *Ascon.*

Ib. *Tribunitia potestas efflagitata est*] Primus Sicinius Tribunus plebis, nec multo post Quintius, & postremo Palicanus perfecerant ut Tribunitiam potestatem populo redderent Coss. Cn. Pompeius Magnus & M. Licinius Crassus. *Ascon.*

Ib. *Ordo quoque alius ad res*] C. Gracchus legem tulerat, ut Equites Romani judicarent. judicaverunt per annos XL, sine infamia. Pòst, victor Sylla leges tulerat, ut Senatorius ordo judicaret: & judicavit per decem annos turpiter. Nunc Aurelius Cotta legem fert, ut Senatores & Equites Romani ac Tribuni ærarii simul judicent, hoc est quod Tullius dicit offensione Senatorii ordinis fieri: & bene addit *quoque* ut simul judicaturos alios esse, monstraret. *Ascon.*

6. *Cognitorem juris sui*] Qui defendit alterum in judicio, aut Patronus dicitur si Orator est; aut Advocatus, si aut jus suggerit, aut præsentiam suam commo-

commodat amico; aut Procurator, si negotium absentis suscipit; aut Cognitor, si præsentis causam novit & sic tuetur ut suam. ergo, Cognitorem dixit modo, familiarissimum defensorem. *Ascon.*

8. *Quam neminem*] Ac per hunc neminem Cæcilium significat. *Ascon.*

9. *Accedere aut aspirare*] Accedere est proximum fieri: Aspirare, in eam partem, qua quid quæsitum est vultum & oculos ac spiritum oris advertere. *Ascon.*

10. *Aliquis metus adjunctus sit ad gratiam*] Id agit Corruptor ut gratiosus judex non solum velit servare corruptori suo fidem, verum etiam aliquid habeat, cur vel invitus cogatur ad custodiendam pactionem promissæ à se gratiæ. Quid autem est quod metum adjungat ad gratiam? scilicet, aut custos, aut signum, aut aliquid ejusmodi. *Ascon.*

Ib. *Certos*] Aut ob hoc, quod sententiam suam, cur quisque damnaret, aut cur quisque absolveret, prius dixisset: aut ideo *certos* quasi sequestres hujus rei inter judices se habere dicat Hortensius, quibus, antequam tabulas in unum omnes conjiciant atque confundant, furtim ostendant, quam quisque sententiam constituendo accusatori conscripserit. *Ascon.*

Ib. *Non enim singulos ferre sententiam* &c.] In Divinationibus & in aliis causis majoribus, universi judices in cistam tabulas simul conjiciebant suas; easque insculptas literas habentes: A, Absolutionis: C, Condemnationis: Cum de alicujus capite agebatur, N. L, Ampliationis. his enim literis significabant non Liquere. Vult ergo corruptionis tantam solicitudinem circa judices esse Tullius, ut, hac religione injectâ, pro se judicent.

Singuli autem sententiam de tabula pronunciabant in levioribus causis & ob id ipsum neque nota neque custode opus fuit, cur corruptor judicum adjungeret metum ad gratiam judicantis. *Constituere* autem, tabulas in cista ponere significat magis quam decernere.

11. *Ceratam unicuique tabellam dari &c.*] Terentius Varro frater C. Varronis Consobrini M. Tullii reus ex Asia, apud L. Furium Prætorem primo de pecuniis repetundis; deinde apud P. Lentulum Suram est accusatus: absolutusque est à Q. Hortensio, qui corruptis judicibus hunc metum adjunxit ad gratiam, ut discoloribus ceris insignitas judices tabellas acciperent, ut timeret unusquisque eorum, ne fidem pactionis non servasse videretur, si non in tabula quam unicuique datam meminisset Hortensius, ex nota ceræ scilicet discoloris, absolutum Varronem reperiret. *Ascon.*

Ib. *Non illa infami ac nefaria*] Mirè ex ipsius Hortensii persona hoc dicitur. quæ sæpe virtus maxima Ciceronis in hujusmodi allocutionibus invenitur. *Ascon.*

Ib. *Elusit*] Vide pag. 16. in verbo *elusurus.*

Ib. *Si à quadruplatoribus*] Quadruplatores delatores erant criminum publicorum: in qua re quartam partem de proscriptorum bonis, quos detulerant assequebantur. Alii dicunt, Quadruplatores esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ut aleæ, aut pecuniæ gravioribus usuris fœneratæ, quam pro consuetudine: aut ejusmodi aliorum criminum. *Ascon.*

Ib. *Omnis Improbitas*] Et corrupti judices, & Corruptores eorum & sequestres, & interpretes, & emissarii, & omne quod vitii est. *Ascon.*

12. *Ex Sicilia literas*] Id est instrumenta quæ in Verrem conscripta tibi darentur, si ejus accusator constitutus, in Sicilia ejus crimina inquireres. *Sylvius.*

Ib. *Deportare*] Asportare aliquid ut intereat: deportare ut mutet locum. *Ascon.*

Ib. *Illius Prætura & tua Quæstura*] Id est crimina quæ Verres Prætor & quæ tu Quæstor in Sicilia admisissetis iisdem literis conscripta essent. *Sylvius.*

Ib. *Asportare*] Ut perirent; id est, lacerare aut urere. *Sylvius.*

Ib. *Lectissimum adolescentem*] Vera laudatio. Vult enim illum non ut inimicum fratris contra germanitatis officium esse cum Verre, sed ideo quòd Cæcilius quoque Verri carior sit. *Ascon.*

Lectissimum atque ornatissimum adolescentem] Veram esse laudationem, Pedianus ait, quòd à fratre non dissentiat, quem sciat amicum esse Verri. Sed ea ne caussa esse debuit, cur lectissimus atque ornatissimus adolescens diceretur? quæ communis & ampla quædam laus est,

est, non ad germanitatis officium, ut existimasse videtur Asconius, proprie pertinet. Ego argumentum quidem agnosco de prævaricatione Cæcilii, quod ejus frater cum Verre sit: sed Ironiam abesse non arbitror, quum eum egregie laudet, qui cum homine perditissimo Verre, contra quem Sicilia tota testimonium dicat, familiarissime & amicissime vivat. P. *Manutius*.

13. *Frumentum sibi in cellam*] Annonas Prætoris dicit; quæ in frumenti certo numero præbebantur ab Siculis: in quibus Verres & pecuniam pro frumento exegit, & eo pretio, ut pro duobus sestertiis duodenos in modios singulos exegerit, sexies plus quam emebatur. *Ascon*.

Ib. *Emptum est ex S. C. frumentum ab Siculis*] Sicilia dabat decumanum frumentum, quod ab aratoribus exigebatur sine pretio. Dabat emptum pro quo ex S.C. pecunia solvebatur. Dabat æstimatum, quod decretum Prætor in cellam, hoc est in usus cellæ æstimare solebat, accipiens; cum interdum pro frumento pecuniam sumeret. *Ascon*.

Ib. *Pecuniam publicam tu tractabas*] Hæc erat prima Senatoris administratio, Quæstorem fieri, & in provincia curam gerere pecuniæ publicæ in usus diversos erogandæ. *Ascon*.

13. *Nequa deductio fieret*] Modo deductio dispendium significat, alias deductio imminutio est etiam justa. *Ascon*.

Deductio.] Diminutio, quæ facta est à Verre diversis nominibus, pro spectatione, pro collybo, pro nescio quo cerario, pro scriba, ut lib. 3. in Verrem. *Manut*.

Ib. *Mancipes à civitatibus*] Mancipes sunt Publicanorum Principes Romani homines. Qui quæstûs sui causâ, si decumas redimunt Decumani appellantur; Si portum aut pascua publica, Portitores aut Pecuarii: quorum ratio scriptura dicitur. Hi omnes exigenda à sociis suo periculo exigunt, & Reipublicæ repræsentant, providentes etiam in illa redemptione commodis suis. Licet autem, si moderatè fiat, æstimare in cellam Prætori frumentum. Mancipi pro frumento ab aratoribus pecuniam accipere non licet. *Ascon*.

14. *Quemadmodum defensurus esset*] Commune crimen erat inter Mancipes & Verrem. illi pro frumento pecuniam exigebant: quod non licebat: hic furtorum prædarumque particeps, permittebat iis, ut, quanti vellent decumanum frumentum æstimarent, id est, quantam vellent ab aratoribus pecuniam exigerent. *Manutius*.

Ib. *Judicium postulas*] Asconius legit, *Indicium*, & rectius. Certa sunt, in quibus impunitas indici datur, ut in causa proditionis, Majestatis & siquid hujusmodi est. Certæ etiam personæ sunt, quæ Indices fieri possunt: itaque neque repetundarum causa per indices agi solet; neque senatoria persona potest indicium profiteri salvis legibus. Index est autem, qui facinoris cujus ipse est conscius, latebras indicat impunitate proposita. Est autem sensus: Index potes esse; si tibi hoc licet: Accusator, de qua re agimus, esse non potes. Satis contumeliose tanquam levem hominem exagitavit Cæcilium. *Ascon*.

15. *Athenis non Lilybæi*; *Romæ, non in Sicilia*] Dicit illum Græcas literas simul & Latinas in Sicilia didicisse: in ea insula, quæ neutra lingua bene utatur. ita enim Plautus in Persa.

Dabuntur dotis inde sexcenti tibi logi:
Atque Attici omnes. Nullum Siculum acceperis. Ascon.

Ib. *Athenis, non*, &c.] Locum hunc Asconius interpretatur; tantum igitur in ejus sententiam Plauti verba ex Menæchmis subscribam: *Atque adeo hoc argumentum Græcissat, tamen non Atticissat, verum Sicilicissat*. Hotoman.

Ib. *Quo die, citato reo*] Nam apud veteres, ut alio quodam loco scribit Asconius, & judices & rei, & accusatores & defensores à præcone Prætoris citabantur. Plutarchus in Apophthegm. scribit, Ciceronem tanto in metu cujusdam agendæ causæ tempus expectasse, ut servum nomine Erotem libertate donarit, quod causam quam acturus erat in posterum diem dilatam nuntiasset. *Hotoman*.

16. *Omneis hominis petitiones*] Potest esse Metaphora à gladiatoribus sumpta, ut intelligas petitiones, insultus, subitos ictus & invasiones. ut enim gladiatores sic etiam Oratores se invicem petunt. *Toxita*.

17. *Subire invidiam*] *Invidiæ* legit Asconius, & addit exemplum; magno ponderi subire: quod proprium est: translatum autem invidiæ subire. *Manut*.

Ib. *In hac prolusione*] Prolusio est

id

id quod vulgo appellant præludium: ut qui serio lusuri sunt præmeditatione quadam ante se exercent, ut lusione concalescant. Servius exponens illud Virgilii lib. 12. Æneid. de Tauro ad pugnam se præparante.

Sparsâ ad pugnam proludit arenâ.

Ad pugnam proludit (inquit) id est præmeditatur. Cicero: si mecum in hac prolusione nihil fueris, id est, præmeditatione certaminis. *Sylvius.*

Ib. *Cum subscriptoribus*] Subscriptores dicuntur Causidici qui adjuvare Accusatorem solent: quos oportet summissius agere quam dicat ille quem sequuntur. *Ascon.*

Subscriptores] Minores actores causarum, qui acta observabant & notabant, & ex ipsis monebant accusatorem. *Toxita.*

Ib. *In clamando quidem*] Hujusmodi homines in libris de Oratore non declamatores sed clamatores idem Tullius vocat. *Ascon.*

18. *Quartum quem sit habiturus*] Subscriptorem scilicet à Cæcilio: is enim primus est, L. Apuleius secundus, Allienus tertius, quartum non nominat. *Toxita.*

Ib. *Ex illo grege Oratorum*] Non recessit à translatione Scenicorum, qui sunt tragici & comici, dicendo quartum actorem & gregem. Obturbatores quosdam sordidosque Causidicos significat, qui adhibebantur ad moram faciendam, dum meliores advocati recrearentur & se denuo compararent ad dicendum. *Ascon.*

Oratorum] Alii legunt *Moratorum*, Asconii verbis in eam opinionem adducti, quod equidem non improbo: necessaria tamen mutatio non videtur. *Manut.*

13. *Nunquam tales viros commissuros*] Male facturos, prave & iniqua ratione. Nam committi fraus dicitur atque peccatum. sum enim & fidelis & diligens: & ideo nec custode indigeo, & speculatorem esse inter mea secreta non patior. *Ascon.*

Ib. *Speculatorem*] Speculator est hostium, custos nostrorum. *Toxita.*

20. *Judicium dat statim si pareret*] Dat recuperatores in hæc verba, si *pareret eam se & omnia sua Veneris esse dixisse. dare judicium* veteres dicebant pro *judices dare*, certa quadam verborum formula à quâ discedere non liceret. Exemplum formulæ à Cæcilio datæ hoc est, *si pareret eam se, & omnia sua Veneris esse dixisse.* legendum autem, *si pareret* non *si pateret*: cum tamen sensus idem sit: sed multis in locis ubi *paret* fuit, repositum est *Apparet*, ignoratione veterum formularum in quibus *paret* fuisse pro *Comparet*, *Apparet*, author est Festus. *P. Manut.*

25. *Quod in offensione deperdat*] Quod amittat si offenderit, hoc est, si parum fœliciter accusarit seu parum prospere hæc accusatio ei processerit. *Lambin.*

Ib. *Ut turpissimè flagitiosissimeque discedat*] Quamvis in accusando Verre turpissime, id est, nullâ diligentiâ; & flagitiosissimè, id est, nullâ fide, se gesserit. *Manut.*

Ib. *Requiret*] Amissum sentiet, hoc est enim nihil requiret: non sentiet sibi deesse aliquid ex iis rebus quas nunquam habuit. *Ascon.*

In PISONEM.

Argumentum *P. Manutii.*

NEmini, qui paulo sit humanior & in hoc elegantioris doctrinæ studio vel minimum versatus, ignotæ sunt Ciceronis inimicitiæ cum L. Pisone & A. Gabinio, ortæ ex eo, quòd illi Consules, P. Clodio Tribuno pl. rogationem in Ciceronem iniquissimam ferente, non modo non obstiterant pro Consulari officio & potestate, verum etiam nefarios ejus conatus & exitiosa Reip. Consilia vehementer juverant. Abfuit Cicero Clodia lege pulsus

pulsus per sexdecim menses: restitutus præcipue Lentuli Consulis opera, memor injuriæ Pisonis & Gabinii, quum aliis locis acerbe eos accusavit, tum vero, referentibus Marcellino & Philippo Coss. de provinciis Consularibus lege Sempronia decernendis, summo studio egit in Senatu, (habita, quæ extat, Oratione de provinciis) ut Piso è Macedonia, Gabinius è Syria revocarentur: in quam sententiam senatusconsultum factum est. Piso prior, ut ex provincia quæ propius aberat, rediit: & ut hæc Oratio declarat, questus est graviter in senatu de sententia Ciceronis. ad eam querelam, nactus occasionem ulciscendi doloris sui, iracunde & acerbe hac Oratione Cicero respondit, Pompeio & Crasso II. Coss. quod Pedianus contra Fenestellam & sentit & probat.

NOTÆ.

Pag. 247. *Syrum nescio quem*] Nota singulorum verborum Energiam. *Syrum* ait, quod Syri essent ad servitutem nati. Subjungit majoris contemptûs causa *nescio quem*, eum Syrum appellat *de grege* & turba, unum de multis, vile mancipium neque de qualibet turba servorum, sed de *grege Novitiorum* qui ne ministeriis quidem servilibus & officiis instructi sunt. *Abrahamus.*

249. *Non iste Piso*] Non is qui es sed is quem decebat esse cui Pisoni nomen esset. *Manut.*

250. *Melioribus auctoribus*] Quam quos Rullus Tribunus pleb. lege sua decemviros creabat. utitur autem hac distinctione, *si dividi non oportuit*, *si oportuit*; ne Cæsarem offendat qui Consul partem agri Campani, lata lege, diviserat. *Manut.*

Ib. *Ego in C. Rabirio Perduellionis reo xl annis ante me* &c.] Possit aliquis credere lapsum memoria Ciceronem qui dicat, xl annis ante se Consulem factum esse S.C. adversus L. Apuleium Saturninum Tribunum plebis: cum xxxvi anni à C. Mario & L. Valerio Flacco Consulibus numerentur. sed hic non subtilis Computatio annorum facta est, verum summatim tempus comprehensum est: & perinde accipiendum ac si dixerit, *prope xl annis*, hæc enim consuetudo est ipsius Ciceronis. itaque diem in ea quoque, quam habuit in Catilinam in Senatu, cum octavus decimus dies esset posteaquam factum est S.C. ut viderent Consules nequid Resp. detrimenti caperet, dixit, *Vigesimum jam diem patimur hebescere* aciem horum auctoritatis. *Ascon.*

251. *Ego cum in Concione abiens*] Mirum fortasse quis existimet quid sit cur Cicero post Q. Catuli, L. Gellii, totius Senatus auctoritatem, sui etiam fecerit mentionem, quasi vero magni retulerit quid de seipso sentiret. Duæ fuerunt rationes. altera ut res à se gestas propriæ conscientiæ juramenti religione devinctæ testimonio, altera ut easdem universis populi suffragiis comprobaret. Ego, inquit, cum in rostris, populo ad concionem vocato, deponens consulatum, dicere à Qu. Metello Nepote Tribuno plebis prohiberer, cúmque idem Metellus tantummodo permitteret, ut secundum morem Majorum jurarem me nihil fecisse contra leges: non servavi consuetam jurandi formulam: sed ita mihi rerum à me gestarum conscius eram, ut sine ulla dubitatione juraverim mea unius opera Rempub. fuisse à conjuratione & interitu liberatam. *Abrahamus.*

252. *Sext. Clodium*] Omnium ferè P. Clodii scelerum conscium, Ministrum, adjutorem. itaque Clodianus canis infra vocatur. *Manut.*

253. *Ergo his fundamentis positis Consulatus tui* &c.] L. Pisone & A. Gabinio Coss. P. Clodius Tribunus Pl. quatuor leges Reip. perniciosas tulit: Annonianam, de qua Cicero hoc loco mentionem non facit, (fuit enim summè popularis, ut frumentum populo, quod antea semis æris ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis daretur.

Alte-

Alteram, nequis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de cœlo servaret. propter quam rogationem ait legem Fusiam & Æliam, propugnacula & muros tranquillitatis atque otii, eversam esse: obnunciatio enim, qua perniciosis legibus resistebatur quam Ælia lex confirmaverat, erat, sublata. Tertiam de Collegiis restituendis novisque instituendis, quæ ait ex servitiorum fæce constituta. Quartam, ne quem Censores in senatu legendo præterirent, neve quâ ignominia afficeren, nisi qui apud eos accusatus & utriusque Censoris sententia damnatus esset. Hac ergo ejus lege Censuram, quæ magistra pudoris & modestiæ est, sublatam ait. *Ascon.*

Ib. *Non nemo improbus*] Vatinium intelligit Abrahamus, allato etiam loco ex Oratione Vatinianâ, *Lex Ælia & Fusia, quæ leges sæpenumero Tribunitios furores debilitarunt & represserunt, quas contra præter te nemo unquam est facere conatus* &c.

254. *Bustum legum omnium*] In quo leges omnes conflagraverunt. *Manut.*

Ib. *Egere, foris esse Gabinium*] Manutius legendum putat, *ægre consistere posse Gabinium* & congruit cum verbo *stare* ut dicat; nunc quidem vix consistit Gabinius: sed nisi provinciam habeat, sine dubio corruet, ære scil. alieno oppressus. Hæc ille. —— Ego interpretor non esse in suis nummis sed in ære alieno, quòd qui sunt in ære alieno non possunt facile domi suæ conveniri, ut & illum lib. 4. ad Atticum epist. 16. locum intelligo. *Candidati consulares omnes rei ambitus: accedit etiam Gabinius quem P. Sylla non dubitans quin foris esset, postularet. Abrahamus.*

259. *Barbato Epicureo*] Deliciis & voluptatibus deditos Epicureos barba longior, severitatis index non decere videbatur. Piso tamen & Epicureus erat, ut infra ostenditur, & barbam alebat, ut gravitatem ac mores ab Epicureorum institutis discrepantes præ se ferens civitatem falleret. *Manut.*

260. *Arbitria non mei solum sed Patriæ*] Præmia mei funeris, provinciam scilicet Macedoniam; quam, prodito Cicerone accepit, lege Clodia tanquam præmium. Pro Sextio; *illo ipso die, dico: immo hora atque etiam puncto temporis eodem mihi reique pub. pernicies, Gabinio & Pisoni provincia rogata est.* Arbitria, i. e. præmia dixit in ea quoque post red. in Senatu, & pro domo. *Manut.*

Ib. *Fortunæ rotam*] Hoc ut juveniliter, sine decoro & gravitate dictum, reprehendi solere, Tacitus ait in Dialogo de Orat. *Manut.*

264. *Sed fasti ulli*] Adeo Consulis nomine sunt indigni ut ne fasti quidem sive annorum inscriptiones ferre possint annum horum Consulum nominibus inscribi. Multa exemplaria habent, *facti*, sed male. *Abrah.*

269. *Paule noster*] Confido vos intelligere, L. Paulum hunc significari, qui fuit Pater naturalis Africani posterioris, quique de Macedonia, atque ultimo ejus de rege triumphavit. Macedoniam autem Piso, in quem hæc oratio est, obtinuit. propter quod Paulum eum appellat; irridens eum, quod ibi se non prospere gessit. *Ascon.*

271. *M. Marcellus qui ter* &c.] Hic Marcellus cùm statuas sibi, ac patri itemque avo poneret in Monumentis avi sui ad Honoris & virtutis ædem, subscripsit, *III. Marcelli novies Coss.* fuerat autem avus quinquies, pater semel, ipse ter. itaque neque mentitus est, & apud imperitiores patris sui splendorem auxit. *Ascon.*

274. *Interposita religione*] Quam religionem incutiebat Sibyllinum Oraculum, vetans ne Rex Ægyptius, si unquam à Romanis auxilium petiisset, reduceretur. *Abrah.*

Ib. *Sibi ipse præcidit*] Effecit ipse suis sceleribus ne redire possit. *Manut.*

276. *Addicebas Tribuno Pleb.*] Ponebas pretium tuo Consulatui & eum P. Clodio Tribuno plebis ea conditione mancipabas, *Ut si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex Reipub. visceribus* dedisset, omnium ejus *scelerum socium te adjutoremque præberes.* supra. *Abrahamus.*

279. *Vertes te ad alteram scholam*] Ab ista Epicuri Theologia ad alteram ejus doctrinæ partem te convertes, quâ parte de finibus bonorum & malorum disputat & moralia complectitur. *Abrah.*

280. *Triumphalibus ferculis*] Ligneis instrumentis quibus & captorum oppidorum simulachra & reliqua triumphi pompa ferebatur. *Manut.*

Ib. *Ratio quidem hercle apparet* &c.]

Sena-

Senarius Plauti in Trinum. cujus imitatione dixit Terentius in Phorm. *Non ratio nobis sed argentum deerat.* Manut.

Ib. *O paterni generis oblite, materni vix memor*] Non solum à nobilissima Calpurniorum gente & paterno genere degeneras, verum ne maternæ quidem Calventiorum genti plane respondes. *Abrah.*

Ib. *Parva aut nulla*] *Parva* ad Cottam, *nulla* ad Crassum refertur. Nam Cotta si vixisset, triumphaturus erat, Auctore Pediano. *Manut.*

281. *Neque vero contempsisti* &c.] Non à petitione triumphi destitisti quòd eum triumphum contemneres: sed quia metuebas, ne, si triumphum petiisses, Senatus te cum indignatione & convitiis exploderet. *Abrah.*

Ib. *Os-- verberari*] Sic Q. Cicero ad Tironem: *Verberavi te cogitationis tacito duntaxat convicio.* & congruunt simul, *Os verberari, noluisti*, fore sciebas ut cum à Senatu triumphum peteres magnum tibi convitium fieret. *Manut.*

285. *Quære ex familiari tuo*] Philodemo, qui cum floreat poëticis studiis poterit certius de poësi judicare & germanum versus mei sensum exponere. *Abrah.*

287. *Cum certi homines non studium ejus*] Fictis sermonibus. Pro domo: *Hanc nostram conjunctionem, hanc conspirationem in Repub. bene gerenda, hanc jucundissimam vitæ atque officiorum omnium societatem, certi homines fictis sermonibus & falsis criminibus diremerunt: cùm iidem illum ut me metueret, me caveret, monerent: iidem apud me mihi illum esse uni inimicissimum dicerent.* Manut.

290. *Hospitis tui Platoris*] De Harusp. Respons. *Quis Platorem ex Orestide, quæ pars Macedoniæ libera est, hominem in illis locis clarum ac nobilem, legatum Thessalonicam ad nostrum (ut ipse appellavit) Imperatorem venisse nescit? quem ille, propter pecuniam quam ab eo extorquere non poterat, in vincula conjecit; & medicum intromisit suum, qui legato, socio, amico, libero fœdissime & crudelissime venas incideret.* Idem.

Ib. *Ut venas hominis incideret*] Ad exhauriendum omnem sanguinem è venis & lenta morte necandum hominem. *Abrah.*

291. *Quasi Vasarii nomine*] Quasi promissum à Vade P. Clodio, si meam illi salutem tradidisses. Vas est qui vadimonium pro altero promittit, inde Vasarium puto communiter ad omnia quæ promitterentur, esse deductum. Nec tamen ignoro, aliter ab aliis hunc locum accipi. *Manut.*

292. *Pellium nomine*] Prætextu Pellium ad loricas, clypeos, papiliones faciendos. qua ratione tantum lucratus est, quantum pater fuerat ante lucratus. *Abrah.*

294. *Præposterus Imperator*] amisit enim oppida, legiones perdidit & Imperator appellatur. *Manut.*

295. *Suavissimi hominis*] Ironia. Nam acerbissimus provinciæ fuerat. *Manut.*

298. *Videre te volui, vidi*] Et vim habet & elegantiam verbi repetitio. *Manut.*

Ib. *Evenerit*] Ut aliquis te accuset. *Idem.*

Ib. *Tua indignitate*] Cûm te sine ullâ dignitate, eum scilicet qui nunc es, videbo. *Manutius.*

Q. ASCONIUS PEDIANUS *in Orat.* *CIC.* *pro* A. MILONE.

HANC dixit Cn. Pompeio III. Consule, ad VI. Idus April. quod judicium cum ageretur, exercitum in foro & omnibus in templis, quæ circum forum sunt, collocatum à Cn. Pompeio fuisse, non tantum ex oratione, & annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui Ciceronis nomine inscribitur de optimo genere oratorum.

ARGU-

ARGUMENTUM.

Annius Milo, & P. Plautius Hypsæus, & Q. Metellus Scipio Consulatum petierunt, non solum largitione palam profusa, sed etiam factionibus armatorum succincti.

Miloni, & Clodio summæ erant inimicitiæ, quod & Milo Ciceronis erat amicissimus, in reducendoque eo enixe operam reipub. dederat, & P. Clodius restituto Ciceroni erat infestissimus, ideoque summe studebat Hypsæo, & Scipioni contra Milonem. ac sæpe inter se Milo & Clodius cum suis factionibus Romæ depugnaverant: & erat uterque audacia par: sed Milo pro melioribus partibus stabat.

Præterea in eundem annum Consulatum Milo, Clodius Præturam petebat: quam debilem futuram Consule Milone, intelligebat.

Deinde cum diu tracta essent comitia consularia, perficique ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones non possent, & ob id mense Januario nulli dum neque Consules, neque Prætores essent, traberetur que dies eodem quo antea modo, dum Milo quamprimum comitia confici vellet, conficeretque cum bonorum studiis, qui obsistebant Clodio, tum etiam populi, propter effusas largitiones, impensas quoque ludorum scenicorum ac gladiatorii muneris maximas, in quas tria patrimonia effudisse eum Cicero significat, competitores vero ejus trahere vellent, ideoque Pompeius gener Scipionis, & T. Munatius Tribunus pl. referri ad senatum de patritiis convocandis, qui Interregem proderent, non essent passi, cum Interregem prodere moris esset:

Ad xiii Cal. Feb. (acta etenim magis sequenda & ipsam orationem, quæ actis congruit, puto, quam Fenestellam, qui ad xiv Cal. Feb. tradit) Milo Lanuvium, ex quo erat municipio, & ibi tum Dictator, profectus est ad Flaminem prodendum postera die: occurrit ei circa horam nonam Clodius paulo ultra Bovillas, rediens ab Aricia, prope eum locum, in quo Bonæ deæ sacellum est. erat autem allocutus Decuriones Aricinorum. vehebatur Clodius equo. servi xxx. fere expediti, ut illo tempore mos erat iter facientibus, gladiis cincti sequebantur. erant cum Clodio præterea tres comites ejus, ex quibus Eques Romanus unus C. Cassinius Schola, duo de plebe novi homines, P. Pomponius, C. Clodius. Milo rheda vehebatur, cum uxore Fausta filia L. Syllæ Dictatoris, & M. Fusio familiari suo. sequebatur eos magnum servorum agmen: inter quos gladiatores quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus, & Birria. hi in ultimo agmine tardius euntes, cum servis P. Clodii rixam commiserunt. ad quem tumultum cum respexisset Clodius minitabundus, humerum ejus Birria romphæa trajecit. inde cum orta esset pugna, plures Miloniani accurrerunt. Clodius vulneratus in tabernam proximam Bovillano delatus est. Milo, ut cognovit vulneratum Clodium, cum sibi periculosius illud etiam vivo eo futurum intelligeret, occiso autem magnum solatium esset habiturus, etiam si subeunda esset pœna, exturbari tabernam jussit. fuit antesignanus servorum ejus M. Fustenus. atque ita Clodius latens extractus est, multisque vulneribus confectus. cadaver ejus in via relictum, quia servi Clodii aut occisi erant, aut graviter

saucii

saucii latebant. Sex. Tedius senator, qui forte ex rure in urbem revertebatur, sustulit, & lectica sua Romam ferri jussit. ipse rursus eodem, unde venerat, gressum recepit. perlatum est corpus Clodii ante primam noctis horam: infimæque plebis & servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum circumstetit. augebat enim facti invidiam uxor Clodii Fulvia, quæ cum effusa lamentatione vulnera ejus ostendebat. major postera die luce prima multitudo ejusdem generis confluxit, compluresque noti homines, elisi sunt, inter quos C. Vibienus senator. [erat domus Clodii, ante paucos menses empta de M. Scauro, in Palatio.] eodem Munatius Plancus frater L. Planci oratoris, & Q. Pompeius Rufus Syllæ Dictatoris ex filia-nepos, Tribun. pl. accurrerunt: eisque hortantibus vulgus imperitum corpus nudum calceatum, sicut in lecto erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulit, & in Rostris posuit. Ibi pro concione Plancus, & Pompeius, qui competitoribus Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt. populus, duce Sex. Clodio scriba, corpus P. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum. quo igne & ipsa quoque curia flagravit, & item Porcia basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est. domum quoque M. Lepidi interregis, (is enim magistratus curulis erat creatus) & absentis Milonis, eadem illa Clodiana multitudo oppugnavit. deinde sagittis repulsa est. tum fasces ex lecto Libitinæ raptos attulit ad domum Scipionis & Hypsæi, deinde ad hortos Cn. Pompeii, clamitans eum modo Consulem, modo Dictatorem.

Incendium curiæ majorem aliquanto indignationem civitatis moverat, quam interfectio Clodii.

Itaque Milo, quem opinio fuerat ivisse in voluntarium exilium, invidia adversariorum recreatus, nocte ea redierat Romam, qua incensa erat curia, petebatque nihilo deterius Consulatum, aperte quoque tributim in singulos millia assum dederat.

Concionem etiam ei post aliquot dies dedit M. Cælius Tribunus pl. & Manilius Canianus ejus collega, ipsiusque causam etiam ad populum probabant. dicebant utrique, Miloni à Clodio factas esse insidias.

Fiebant interea alii ex aliis Interreges, qui comitia consularia, propter eorum candidatorum tumultus & easdem manus armatas, habere non poterant: itaque primo factum erat S. C. ut Interrex & Tribuni pl. & Cn. Pompeius, qui pro Consule ad urbem erat, viderent ne quid detrimenti resp. caperet: delectus autem Pompeius tota Italia haberet. qui cum summa celeritate præsidium comparasset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item Faustæ uxoris ejus, exhibendam, duo adolescentuli, qui Appii Claudii ambo appellabantur, qui erant C Claudii filii, qui frater fuerat Clodii, & ob id illi patrui sui mortem, velut auctore fratre, persequebantur. easdem Faustæ & Milonis familias postulaverunt duo Valerii, Nepos, & Leo, & L. Herennius Balbus. P. Clodii quoque familiam, & comitium ejus postulavit eodem tempore Cælius: familiam Hypsæi, & Q. Metelli, Manilius Canianus ejus collega.

Affuerunt Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sylla. verba pauca Q. Hortensius dixit; quæ sunt,

liberos

liberos esse eos, qui pro servis postularentur: nam post recentem cædem manumiserat eos Milo sub hoc titulo, quod caput suum ulti essent.

Hæc agebantur mense intercalari: post diem trigesimum fere, quam erat Clodius occisus, Q. Metellus Scipio in senatu contra M. Cæpionem conquestus est, ac de cæde P. Clodii falsum esse dixit quod Milo sic se defenderet, & Clodium Aricinos Decuriones alloquendi gratia abiisse, profectum cum sex ac xx. servis: Milonem subito post horam quartam, senatu misso, cum servis amplius CCC. armatis obviam ei contendisse, & supra Bovillas inopinantem in itinere aggressum: ibi P. Clodium tribus vulneribus acceptis, Bovillas perlatum: tabernam, in quam profugerat, expugnatam à Milone: semianimem Clodium extractum, in via Appia occisum esse, annulumque ejus ei morienti extractum: deinde Milonem cum sciret in Albano parvulum filium Clodii venisse ad villam, & cum puer ante subtractus esset, de servo Alicore quæstionem ita habuisse, ut eum articulatim consecaret: villicum & duos præterea servos jugulasse: ex servis Clodii, qui dominum defenderint, undecim esse interfectos: Miloni duos solos saucios factos esse: ob quæ Milonem postero die xii. servos, qui ei maxime operam navassent, manumisisse, populoque tributim singula millia æris ad defendendos de se rumores dedisse.

Milo misisse ad Cn. Pompeium dicebatur, quod Hypsæo summe studebat, quod fuerat ejus Quæstor, desistere se petitione Consulatus, si ita ei videretur: Pompeium respondisse, nemini se neque petendi, neque desistendi auctorem esse, neque populi Romani potestatem, aut consilium, aut sententiam interpellaturum. deinde per C. Lucilium, qui propter M. Ciceronis familiaritatem amicus erat Miloni, egisse quoque dicebatur, ne se de hac re consulendo invidia oneraret.

Inter hæc cum crebresceret rumor, Cn. Pompeium creari Dictatorem, neque opportune aliter mala civitatis sedari posse: visum est optimatibus, tutius esse, eum Consulem sine collega creare: & cum tractata ea res esset in senatu, facto in M. Bibuli sententiam S. C. Pompeius, ab Interrege Ser. Sulpitio. v. Cal. Mart. mense intercalari, Consul creatus est, statimque Consulatum iniit.

Deinde post diem tertium de legibus novis ferendis retulit: duas ex S. C. promulgavit. Alteram de vi, qua nominatim cædem in Appia via factam, & incendium curiæ, & domum M. Lepidi Interregis oppugnatam comprehendit. Alteram de ambitu: pœnam graviorem, & formam judiciorum breviorem. Utraque enim lex prius testes dari per triduum, deinde uno die atque eodem & ab accusatore & ab reo perorari jubebat, ita ut duæ horæ accusatori, tres reo darentur.

His legibus obsistere M. Cælius Tribunus pl. studiosissimus Milonis conatus est, quod & privilegium diceret in Milonem ferri, & judicia præcipitari: & cum pertinacius legem Cælius vituperaret, eo processit iræ Pompeius, ut diceret, si coactus esset, armis se remp. defensurum: timebat autem Pompeius Milonem, seu timere se simulabat. plerumque non domi suæ, sed in hortis manebat, idque ipsum in superioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat, Senatum quoque semel in porticu suo habuerat Pompeius, quod diceret timere se adventum Milonis.

Dein

Dein proximo senatu P. Cornificius ferrum Milonem intra tunicam habere ad femur alligatum dixerat. postulaverat, ut femur nudaret: & ille sine mora tunicam levaverat. tum M. Cicero exclamaverat, omnia illi similia crimina esse quæ in Milonem dicerentur alia.

Deinde Munatius Plancus Tribunus pl. produxerat in concionem M. Æmilium Philemonem, notam hominem, libertum M. Lepidi. is se dicebat, pariterque secum quatuor liberos homines iter facientes supervenisse, cum Clodius occideretur, &, ob id cum proclamassent, abreptos, & perductos in villam Milonis, ibique per duos menses præclusos fuisse: eaque res, seu vera, seu falsa, magnam invidiam Miloni contraxerat. idemque Munatius & Pompeius Tribuni pl. in rostra produxerant Triumvirum capitalem, eumque interrogaverant, an Galatam Milonis servum cædes facientem deprehendisset. ille dormientem in taberna pro fugitivo deprehensum, & ad se perductum esse responderat: denunciaverant tamen Triumviro, ne servum remitteret. sed postera die Cælius Tribunus pl. & Manilius Canianus collega ejus ereptum è domo Triumviri servum Miloni reddiderunt.

Etsi nullum de his criminibus mentionem fecit Cicero: tamen, quia ita compereram, putavi exponenda.

Inter primos & Q. Pompeius, & C. Sallustius, & T. Munatius Plancus Tribuni pl. inimicissimas conciones de Milone habebant, invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem tanto studio defenderet. eratque maxima pars multitudinis infensa non solum Miloni, sed ipsi etiam, propter invisum patrocinium, Ciceroni.

Postea Pompeius & Sallustius in suspicione fuerunt, in gratiam redisse cum Milone, ac Cicerone. Plancus autem infestissime perstitit, atque in Ciceronem quoque multitudinem instigavit: Pompeio autem suspectum faciebat Milonem, ad perniciem ejus comparari vim vociferatus: Pompeiusque ob ea sæpius querebatur, fieri sibi quoque insidias, & id palam: ac majore manu se armabat. dicturum quoque diem Ciceroni Plancus ostendebat, postea autem Q. Pompeius idem minitatus erat. tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi à se alienatione, non Cn. Pompeii suspicionibus, non periculi futuri metu, si sibi dies ad populum diceretur, non armis, quæ palam in Milonem sumpta erant, deterreri potuerit à defensione ejus, cum posset omne periculum suum & offensionem inimicæ multitudinis declinare, redimere etiam Cn. Pompeii animum, si paulum ex studio defensionis remisisset,

Perlata deinde lege Pompeii, in qua id quoque scriptum erat, ut Quæsitor suffragio populi ex iis, qui Consules fuerant, crearetur, statim comitia habuit, creatusque erat L. Domitius Ænobarbus Quæsitor: Aliorum quoque judicum, qui de ea re judicarent, Pompeius tales proposuit, ut nunquam neque clariores viros, neque sanctiores propositos esse constaret.

Post quod statim nova lege Milo postulatus à duobus Appiis Clodiis adolescentibus, iisdem, à quibus antea familia ejus fuerat postulata, itemque de ambitu ab iisdem Appiis: & præterea de vi à Q. Petulcio, & L. Cornificio: de Sodalitiis à P Fulvio Nerato. postulatus autem erat & de Sodalitiis, & de ambitu ea spe, quod primum judicium de vi futurum apparebat, quo eum damnatum iri confidebant, nec postea responsurum.

Divina-

Divinatio de ambitu accusatorum facta est, Quæsitore A. Torquato: atque ambo Quæsitores, Torquatus & Domitius, pridie Nonas Apr. reum adesse jusserunt. quo die Milo ad Domitii tribunal venit, ad Torquati amicos misit ibi, postulante pro eo M. Marcello, obtinuit, ne prius causam de Ambitu diceret, quam de vi judicium esset perfectum.

Apud Domitium autem Quæsitorem major Appius postulavit à Milone servos exhiberi numero IV. & L. & cum ille negaret, eos, qui nominabantur, in sua potestate esse, Domitius ex sententia judicum pronunciavit, ut ex servorum eorum numero accusator quot vellet ederet.

Citati deinde testes, secundum legem, quæ, *ut supra diximus,* jubebat, ut prius, quam causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum judices consignarent, quarta die adesse omnes in diem posterum juberentur, ac coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina judicum inscripta essent, æquarentur: dein rursus postero die sortitio judicum fieret unius & lxxx: qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent: tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque eodem die illo judicaretur: prius autem quam sententiæ ferrentur quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret, ita ut numerus judicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta & unus.

Primo die datus erat in Milonem testis Cassinius Schola, qui se cum P. Clodio fuisse, cum is occisus est, dixit; atrocitatemque rei factæ, quam maxime potuit, auxit. quem cum interrogare M. Marcellus cœpisset, tanto tumultu Clodianæ multitudinis circumstantis exterritus est, ut vim ultimam timens in tribunal à Domitio reciperetur. quam ob causam M. Marcellus & ipse Milo à Domitio præsidium imploraverunt. sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad ærarium, perturbatusque erat eodem illo clamore: itaque Domitio promisit, se postero die cum præsidio descensurum, idque fecit: quare territi Clodiani, silentio verba testium per biduum audiri passi sunt. interrogaverunt eos M. Cicero, M. Marcellus, & Milo ipse. multi ex iis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt de iis, quæ ibi facta erant, cauponem occisum, tabernam expugnatam, corpus Clodii in publicum extractum esse. Virgines quoque Vestales dixerunt, mulierem ignotam venisse ad se quæ Milonis mandato votum solveret, quod Clodius occisus esset. ultimæ testimonium dixerunt Sempronia Tuditani filia, socrus P. Clodii, & uxor Fulvia, & fletu suo magnopere eos, qui adstabant, commoverunt. Dimisso circa horam decimam judicio, T. Munatius pro concione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset, & elabi Milonem non pateretur, judiciumque & dolorem suum ostenderet.

Euntibus ad tabellam ferendam postero die judicibus, qui fuit judicii primus ad iii. Idus Apr. clausæ fuerunt tota urbe tabernæ: præsidia in foro & circa omnes fori aditus Pompeius disposuit: ipse pro ærario, ut pridie, consedit, septus delecta manu militum. sortitio deinde judicum, ut primo die facta est, post, tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro posset.

Tum intra horam secundam accusatores cœperunt dicere, Appius major, & M. Antonius, & P. Valerius Nepos. usi sunt ex lege horis duabus.

Respondit his unus M. Cicero. & cum quibusdam placuisset, ita defendi crimen, interfici Clodium pro republica fuisse, quam formam M. Brutus secutus est in ea oratione, quam pro Milone composuit, & edidit, quamvis non egisset, Ciceroni id non placuit, quod, non qui bono publico damnari, idem etiam occidi indemnatus posset. itaque cum insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores, quia falsum id erat, (nam forte illa rixa commissa fuerat) Cicero apprehendit, & contra Clodium Miloni fecisse insidias disputavit: eoque tota oratio ejus spectavit. sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verum forte occurrisse, & ex ea rixa servorum ad eam cædem perventum. notum tamen erat, utrunque mortem alteri sæpe minatum esse: & sicut suspectum Milonem major, quam Clodii, familia faciebat, ita expeditior & paratior ad pugnam Clodianorum quam Milonis fuerat.

Cicero cum inciperet dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt: itaque non ea, qua solitus erat, constantia dixit.

Manet autem illa quoque excepta ejus oratio. scripsit vero hanc, quam legimus, ita perfecte, ut jure prima haberi possit.

NOTÆ.

Pag. 301. *Si opposita Miloni*] Dissimulat Orator ne Pompeium offendat: nam revera etsi multo magis à Clodianis, nonnihil tamen & à Milone Pompeius timebat. *Manutius.*

309. *Divisa sententia est postulante &c.*] Quid sit dividere sententiam explicat Asconius Pedianus, ex quo & Plinii Junioris lib. 9. Epistola nondum edita: verum ita obscure, (quod nec Ascon. integer eo loco & Plinii Epistola multis in locis corrupta sit) ut assequi nequeas veram ejus rei declarationem. verum quantum licuit in studiosorum gratiam hæc collegimus. Pompeius v. Cal. Mart. solus Consul ab Interrege Servio Sulpitio renunciatus post diem tertium de novis legibus ferendis retulit: quas binas ex S.C. promulgavit: Unam de vi: Alteram de Ambitu. his latis, Pompeius Comitia habuit: Populi suffragiis L. Domitius Ænobarbus, de vi factus est inquisitor; A. Torquatus de Ambitu. Pridie Kal. Mart. in Senatu dixit Hortensius (pro decreto, ut arbitror) veteribus ut extra ordinem legibus quæreretur. Huic sententiæ intercessit furiosus ille Trib. Pl. Munatius Plancus emptus à Clodianis: Quod innuit Cic. inquiens, *Reliqua senat. auctoritas empta intercessione sublata est.* Quare nova lege de vi ab Appiis adolescentibus Milo postulatus est apud L. Domitium. hac lege nova de vi, quæstionem habuit, quæ cum esset Multiplex, nempe de cæde facta in Appia Via, de incendio Curiæ, de Domo Lepidi Interregis oppugnata: eam dividi postulavit Q. Fufius Senator, id est, ut de rebus singulis actiones haberentur singulæ: & hoc est quod ait Cic. *Divisa sententia est postulante nescio quo*: itaque Milo jussus prid. Non. Apriles ad Comitii tribunal venit; à quo post triduum ex lege Pompeii testibus auditis, tertio Idus April. Judicum sortitio acceptis tabellis facta est. tum ad horam accusatores cœperunt dicere, Appius Major, M. Antonius, & A. Valerius Nepos: qui in agenda cæde Clodii duabus ex lege Pompeii horis usi sunt: his unus respondit M. Tull. Cicero. *Jac. Cruquius.*

312. *Sed stulti sumus qui*] Correctio Oratoris, recapitulatio, Ironia, quarum concentu, ut alias figuras omittam,

mitiam, miro Oratio temperatur. *Abra.*

Ib. *Dederas enim, quam contemneres populares*] Constantiam L. Domitii quam in Prætura præstitit, significat. Nam eo tempore, cum Cn. Manlius Tribunus Pl. subnixus libertinorum & servorum manu perditissimam legem ferret, ut libertinis in omnibus tribubus suffragium esset, idque per tumultum ageret, & Clivum Capitolinum obsideret, discusserat perruperatque Cœtum Domitius, ita ut multi Manlianorum interficerentur. quo facto & plebem infimam offenderat & Senatus magnam gratiam inierat. *Ascon.*

313. *Non religione aliqua*] Non ideo permotus est ad relinquendum eo anno Præturæ petitionem, quia viderat non semel inauspicatis avibus & aliis similibus auspiciis, Comitia prohiberi. *Abrah.*

322. *Quando illius postea sicu* &c.] Manifestum est pertinere ad id tempus, quo, post rogationem à Publio Clodio in eum promulgatam urbe cessit.

Quare dicat, *insidiata Pompeio est,* fortassis quæratis: Pisone & Gabinio Coss. pulso Cicerone in exilium, cum III. Idus Sext. Pompeius in Senatum venit, dicitur servo P. Clodii sicam excidisse, eâque ad Gabinium Consulem delata dictum est servo imperatum à P. Clodio, ut Pompeius occideretur. Pompeius statim domum rediit, et eo domi tenus obsessus est etiam à liberto Clodii Damione, ut ex actis ejus temporis cognovi: in quibus xv. Cal. Sept. L. Novius Tribunus Pleb. Collega Clodii cum Damio adversum Flavium Prætorem appellaret Tribunos, & Tribuni de appellatione cognoscerent, ita sententiam dixit: *Et hoc Apparitore P. Clodii vulneratus sum: & hominibus armatis præsidiis dispositis à Republica remotus sum. Cneius Pompeius obsessus est. cum appellet non utar ejus exemplo quem vitupero: & judicium tollam & reliqua de intercessione.* Ascon.

322. *Nec a Papirii cruentavit*] Pompeius post triumphum Mithridaticum, Tigranis filium in Catenis deposuerat apud Flavium senatorem: qui postea cum esset Prætor eodem anno quo Tribunus Pl. Clodius, petiit ab eo Clodius super cœnam, ut Tigranem adduci juberet ut eum videret. adductum collocavit in convivium: dein Flavio non reddidit. Tigranem dimisit & habuit extra catenas, nec repetenti Pompeio reddidit, postea in navem deposuit: & cum profugeret ille tempestate delatus est Antium: illico ut deduceretur ad se, Clodius Sext. Clodium misit qui eum reduceret. Flavius quoque re cognita ad diripiendum Tigranem profectus est. ad quartum lapidem ab Urbe pugna facta est: in qua multi ex utraque parte ceciderunt, plures tamen ex Flavii, inter quos & M. Papirius eques Romanus Publicanus, familiaris Pompeio. Flavius sine Comite Romam vix perfugit. *Ascon.*

Ib. *Potuitne L. Cæcilii justissimi fort.* &c.] L. Cæcilius Rufus, de quo dicitur, Prætor fuit P. Lentulo Spinthere, Q. Metello Nepote Coss. quo anno Cicero restitutus est. Is cum faceret ludos Apollinares, ita infima concitata multitudo annonæ caritate tumultuata est, ut omnes qui in theatro spectandi causa consederant pellerentur, de oppugnata domo nusquam adhuc legi. Pompeius tamen cum defenderet Milonem apud populum, de vi accusante Clodio, obstitit, & legimus apud Tironem Libertum Ciceronis in libro quarto de Vita ejus, oppressum à Clodio L. Cæcilium Prætorem. *Ascon. Pedianus.*

330. *Quibusnam de servis*] Hinc infirmatur fides quæstionis quod & essent servi Clodii, & e domo accusatoris producerentur & ipse accusator haberet quæstionem, *Abrah.*

331. *Quis eos postulavit? Appius.*] Non P. Clodii frater, sed Caii fratris ejus filius, Milonis accusator. Idem.

Ib. *Clodius insidias fecit Miloni*] Et hoc contra quæstionis morem, quam qui habebat, nullum debebat suggerere nominatim; deinde fas non erat minis aut promissis ad hoc potius quam illud dicendum eos qui torquebantur impellere. *Abrahamus.*

Ib. *Quid hac quæstione dici potest integrius?*] Ironia. *Idem.*

335. *Non jam hoc Clodianum crimen timemus*] Diximus in Argumento Orationis hujus, Cn. Pompeium simulasse se timere, seu plane timuisse Milonem, & ideo ne domi quidem suæ, sed in hortis superioribus, ante judicium mansisse ita ut villam quoque præsidio militum circundaret. Q. Pompeius Tribunus plebis, qui fuerat familiarissimus

mus omnium P. Clodio, & sectam suam sequi se palam profitebatur, dixerat in Concione paucis post diebus quam Clodius erat occisus: *Milo dedit quem in Curia cremaretis, dabo quem in Capitolio sepeliatis.* In eadem Concione idem dixerat (habuit enim eam ad vii Cal. Febr. Cum Milo pridie, id est viii. Cal. Febr. venire ad Pompeium in hortos ejus voluisset) *Pompeium ei per hominem propinquum misisse ne ad se veniret.* Prius etiam quam Pompeius tertium Consul crearetur, tres Tribuni, Q. Pompeius Rufus, C. Sallustius Crispus, T. Munatius Plancus, cum quotidianis concionibus suis magnam invidiam Miloni propter Clodium excitarent, produxerant ad populum Cn. Pompeium & ab eo quæsierant num ad eum delatum esset illud quoque indicium, suæ vitæ insidiari Milonem. Responderat Pompeius, Licinium quendam de plebe, sacrificulum, qui solitus esset familias purgare, ad se detulisse, servos quosdam Milonis, itemque liberos comparatos esse ad cædem suam: nomina quoque servorum edidisse: ad Milonem misisse, ut eos in potestate sua haberet: a Milone responsum esse, ex iis servis, quos nominasset, partim neminem se unquam habuisse, partim manumisisse. Dein, cum Licinium apud se haberet, Lucium quendam de plebe ad corrumpendum indicem venisse: qua re cognita, in vincula eum publica à se conjectum: decreverat enim Senatus ut cum Interrege & Tribunis plebis Pompeius daret operam, nequid Respub. detrimenti caperet. Ob has suspiciones Pompeius in superioribus hortis se continuerat. deinde ex S. C. delectu per Italiam habito, cum rediisset, venientem ad se Milonem unum omnium non admiserat. item cum Senatus in porticu Pompeii haberetur, ut Pompeius posset interesse, unum eum excuti prius quam in Senatum intraret, jusserat. Hæ sunt suspiciones, quas dicit se Cicero pertimescere. *Ascon.*

Ib. *Ea voce ut me audire*] Tam clara & elata ut me e Rostris dicentem, exaudire possis sedens, ex ipso vestibulo ærarii ut notat Ascon. *in argumento. Abrah.*

Ib. *Conquisitores tui*] Vulgo Commissarii, qui alterius nomine milites conquirunt conscribendos. *Abrah.*

341. *Vir vere*] Vere fortis & generosus. *Abrah.*

347. *Sed etiam tribus suis patrimoniis*] Milo ex familia fuit Papia, deinde adoptatus fuit à T. Annio avo suo materno. tertium patrimonium videtur significare Matris. aliud enim quod fuerit non invenio.

Peracta utrinque causa, singuli quinos accusator & reus Senatores, totidem Equites & Tribunos ærarios rejecerunt, ita ut unus & quinquaginta sententias tulerint. Senatores condemnaverunt XII. absolverunt VI. Equites condemnaverunt XIII, absolverunt IV. Tribuni Ærarii condemnaverunt XIII, absolverunt III. [*Hæc Pedianus. dubium tamen esse non potest, quin error in notas numerorum irrepserit. si enim unus & quinquaginta fuerint, oportet è singulis ordinibus septem & decem fuisse; quare fortasse sic legendum fuerit.* Senatores condemnaverunt XI. absolverunt VI. &c. Tribuni Ærarii condemnaverunt XIII, absolverunt IV. *Sed quis possit hæc divinare? Abrahamus. pergit Asconius*] Videbantur non ignorasse judices, inscio Milone vulneratum esse Clodium: sed compererant, postquam vulneratus esset, jussu Milonis occisum.

Fuerunt, qui crederent, M. Catonis sententia eum esse absolutum. nam & bene cum republica actum esse morte P. Clodii non dissimulaverat, & studebat in petitione Consulatus Miloni, & reo affuerat. Nominaverat quoque eum Cicero præsentem, & testatus erat, audisse eum à M. Favonio ante diem tertium quam cædes facta erat, Clodium dixisse periturum esse eo triduo Milonem. Sed Milonis quoque notam audaciam vindicare P. R. utile visum est: unde sciri unquam potuit utram sententiam tulisset? Damnatum autem opera maxima Appii Claudii, pronunciatum est.

Milo postero die factus reus Ambitus apud Manlium Torquatum absens damnatus est. illa quoque lege Accusator fuit ejus Appius Claudius. & cum ei præmium lege daretur, negavit ei. Subscripserunt & in ambitus judicio P. Valerius Leo, & Cn. Domitius, Cn. F. post paucos dies quoque Milo apud Favonium Quæstorem de Sodalitiis damnatus est, accusante P. Fulvio Nerato, cui lege præmium datum est. Deinde

apud

apud L. Fabium Quæstorem iterum absens damnatus est de vi. Accusavit L. Cornificius, & Q. Patulcius.

Milo in exilium Massiliam intra paucissimos dies profectus est. bona ejus propter alieni æris magnitudinem semuncia venierunt.

Post Milonem, eadem lege Pompeia, primus est accusatus M. Saufeius, M.F. qui dux fuerat in expugnanda taberna Bovillis & Clodio occ dendo. Accusaverunt eum L. Cassius, L. Fulcini s, C. F. C. Valerius. Defenderunt M. Cicero. M. Celius: obtinueruntque, ut una sententia absolveretur. Condemnaverunt Senatores X. absolverunt VIII. Condemnaverunt Equites Romani IX. absolverunt VIII. sed ex Tribunis ærariis decem absolverunt, VI condemnaverunt: manifestumque odium Clodii saluti Saufeio fuit, cum ejus vel pejor causa quam Milonis fuisset, qui aperte dux fuerat expugnandæ tabernæ repertus.

Deinde post paucos dies apud Considium Quæstorem lege Plautia de vi, subscriptione eadem accusatus est, quod loca occupasset, & cum telo fuisset antesignanus operarum Milonis. Accusaverunt C. Fidius, Cn. Aponius Cn.F. M. Seius Sex. F. Defenderunt M. Cicero, M. Terentius, Varro Gibba. absolutus est sententiis plenius, quam prius, graves habuit XIX, absolutorias II & XXX. Sed è contrario hoc, ac priore jud cio, accidit. Equites enim, ac Senatores eum absolverunt, Tribuni ærarii damnaverunt.

Sex. autem Clodius, quo auctore corpus Clodii in curiam illatum fuit, accusantibus C. Cesennio Philone, M. Aufidio, L. Aponio, magno consensu damnatus est, sententiis VI. & XL absolutorias V. omnino habuit, duas senatorum, tres Equitum.

Multi præterea, & præsentes, & cum citati non respondissent, damnati sunt, ex quibus maxima pars fuit Clodianorum. *Ascon.*

 M. TUL-

apud L. Fabium Quaestorem iterum ab-sens damnatus est de vi. Accusavit L. Cornificius & Q. Patulcius.

[illegible] in exilium Massiliam intra paucissimos dies profectus est. Bona ejus propter aeris alieni magnitudinem [illegible] pauca [illegible] venierunt.

Post Milonem, eadem lege Pompeia, primus est accusatus M. Saufeius, M. F. [illegible] qui dux fuerat in expugnanda taberna Bovillis & Clodio occidendo. Accusaverunt eum L. Cassius, L. [illegible], C. F. [illegible] Valerius. Defenderunt M. Cicero, M. [illegible] Caelius: obtinueruntque, ut una sententia absolveretur. Condemnaverunt Senatores X. absolverunt VIII. Condemnaverunt Equites Romani IX. absolverunt VIII. Sed ex Tribunis aerariis [illegible] condemnaverunt VI. eundem [illegible] odium Clodii [illegible] vel [illegible] Milonis [illegible] ex a-[illegible]

Post [illegible] paucos dies apud Con-

sidium Quaesitorem lege Plautia de vi, subscriptore eadem accusatus est, quod loca edita occupasset, & cum telo fuisset au-[illegible] operarum Milonis. Accusaverunt [illegible], Cn. Aponius [illegible] [illegible] Sextus [illegible] F. Defenderunt M. Cicero, M. [illegible], Varro Gibba. Absolutus est [illegible] plenius, quam pri-us. Graves habuit XIX. absolutorias [illegible] XXX. [illegible] contrario hoc, et prio-re judicio, accidit. Equites enim, Senatores eum absolverunt, Tribuni aerarii damnaverunt.

Sex. autem Clodius, quo auctore corpus Clodii in curiam illatum fuit, accusatoribus C. Caesennio Philone. M. Alfidio, [illegible] L. Aponio, magno consensu damnatus est, sententiis [illegible] & XL. absolutorias V. omnino habuit, duas Senatorum, tres Equitum.

Multi praeterea, & praesentes, & cum citati non respondissent, damnati sunt: ex quibus maxima pars fuit Clodianorum. [illegible]

M. TULLII CICERONIS
CATO MAJOR
SIVE
De SENECTUTE,
ET
LÆLIUS
SIVE
De AMICITIA.

M. TULLII CICERONIS

CATO MAJOR

SIVE

DE SENECTUTE,

ET

LÆLIUS

SIVE

DE AMICITIA.

M. TULLII CICERONIS
CATO MAJOR,

Ad T. Pomponium Atticum, Præfatio.

I. O *Tite, si quid ego adjuero curamve levasso,*
Quæ nunc te coquit & versat in pectore fixa,
Ecquid erit pretii?

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flamininum

Ille vir haud magna cum re sed plenus fidei.

quanquam certo scio, non, ut Flamininum,

Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque.

novi enim moderationem animi tui & æquitatem: teque non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem & prudentiam intelligo. & tamen te suspicor iisdem rebus, quibus meipsum interdum gravius commoveri: quarum consolatio & major est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est de senectute aliquid ad te conscribere. hoc enim onere, quod mihi commune tecum est, aut jam urgentis, aut certe adventantis senectutis, & te, & meipsum levari volo. etsi te quidem id modice ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse certe scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam & jucundam senectutem. numquam igitur satis laudari digne poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus. hunc librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristo Chius, parum enim esset auctoritatis in fabula: sed M. Catoni seni, quo majorem auctoritatem haberet oratio. apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat, iisque eum respondentem. qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attributo Græcis litteris, quarum constat eum perstudiosum fuisse in

in ſenectute. Sed quid opus eſt plura ? jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam.

II. *Scip.* Sæpenumero mirari ſoleo cum hoc C. Lælio, tum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque ſapientiam, tum vel maxime, quod numquam ſenectutem tibi gravem eſſe ſenſerim ; quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Ætna gravius dicant ſuſtinere. *Cato.* Rem haud ſane difficilem, Scipio & Læli, admirari videmini. quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis eſt ætas ; qui autem omnia bona à ſeipſis petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat. quo in genere in primis eſt ſenectus, quam ut adipiſcantur omnes optant : eandem accuſant adeptam : tanta ineſt inconſtantia ſtultitiæ atque perverſitas. Obrepere ajunt eam citius quam putaſſent. Primum, quis coegit eos falſum putare ? qui enim citius adoleſcentiæ ſenectus, quam pueritiæ adoleſcentia obrepit ? deinde, qui minus gravis eſſet iis ſenectus, ſi octingenteſimum annum agerent, quam octogeſimum ? præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem. Quocirca ſi ſapientiam meam admirari ſoletis, quæ utinam digna eſſet opinione veſtra, noſtroque cognomine, in hoc ſumus ſapientes, quod naturam optimam ducem, tamquam deum, ſequimur, eique paremus : à qua non veriſimile eſt, cum ceteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum actum, tamquam ab inerti poeta, eſſe neglectum. ſed tamen neceſſe fuit eſſe aliquid extremum, & tamquam in arborum baccis, terræque frugibus maturitate tempeſtiva, quaſi vietum & caducum : quod ferendum eſt molliter ſapienti. quid enim eſt aliud gigantum modo bellare cum diis, niſi naturæ repugnare ? *Læl.* Atqui, Cato, gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi, quoniam ſperamus, volumus quidem certe, ſenes fieri, ante multo à te didicerimus, quibus facillime rationibus ingraveſcentem ætatem ferre poſſimus. *Cat.* Faciam vero, Læli ; præſertim ſi utrique veſtrum, ut dicis, gratum futurum eſt. *Scip.* Volumus ſane, niſi moleſtum eſt, Cato, tamquam aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quo perveniſti, videre quale ſit.

III. *Cat.* Faciam, ut potero, Læli. ſæpe enim interfui querelis meorum æqualium, pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillime congregantur, quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus, homines conſulares, noſtri fere æquales, deplorare ſolebant : tum quod voluptatibus carerent, ſine quibus vitam nullam putarent : tum quod ſpernerentur ab iis, à quibus eſſent coli ſoliti. qui mihi non id videbantur accuſare, quod eſſet accuſandum. nam ſi id culpa ſenectutis accideret, eadem mihi uſu evenirent, reliquiſque omnibus majoribus natu : quorum ego multorum cognevi

novi senectutem sine querela: qui se & libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent, nec à suis despicerentur: sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. moderati enim, & nec difficiles, nec inhumani senes tolerabilem agunt senectutem. Importunitas autem & inhumanitas omni ætate molesta est. *Læl.* Est, ut dicis, Cato. sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes & copias, & dignitatem tuam, tolerabiliorem senectutem videri: id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est istuc quidem, Læli, aliquid; sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec hercule, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec tu si Atheniensis esses, clarus umquam fuisses. quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest, ne sapienti quidem: nec insipienti etiam in summa copia non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio, & Læli, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuque vixeris, mirificos efferunt fructus, non solum quia numquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, quamquam id maximum est, verum etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio, jucundissima est.

IV. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem. erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec senectus mores mutaverat. quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate provectum. anno enim post consul primum fuerat, quam ego natus sum: cumque eo quartum consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoque anno post ad Tarentum quæstor: deinde ædilis, quadriennio post factus sum prætor: quem magistratum gessi consulibus Tuditano & Cethego, cum quidem ille admodum senex, suasor legis Cinciæ de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens, cum plane grandis esset: & Annibalem juveniliter exsultantem patientia sua molliebat: de quo præclare familiaris noster Ennius:

Unus qui nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo magisque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinatori, qui amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti atque ita dicenti: Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti: Certe, inquit ridens: nam, nisi tu amisisses, numquam recepissem. Nec vero in armis præstantior, quam in toga: qui consul iterum, Sp. Carvilio collega quiescente, C. Flaminio tribuno pl. quoad potuit restitit, agrum Picentem & Gallicum viritim contra senatus auctoritatem dividenti: augurque cum esset,

dicere ausus est, *optimis auspiciis ea geri, quæ pro reip. salute gererentur: quæ contra remp. ferrentur contra auspicia ferri.* Multa in eo præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem M. filii tulit, clari viri, & consularis. est in manibus laudatio: quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modo, atque in oculis civium magnus: sed intus domique præstantior. qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurii? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ. omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella: cujus sermone ita tum cupide fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo exstincto, fore unde discerem neminem.

V. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesve pugnas, ut bella à se gesta, ut triumphos recordentur. est etiam quiete, & pure, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est. qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cujus magister Leontinus Gorgias, centum & septem complevit annos: neque umquam in suo studio atque opere cessavit. qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vita? Nihil habeo, inquit, quod incusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius,

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectu', quiescit.

Equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probe meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flamininus, & M. Acilius facti sunt: ille autem Cæpione & Philippo iterum consule mortuus est: cum ego quidem v & lx annos natus, legem Voconiam voce magna & bonis lateribus suasissem. Annos lxx natus, tot enim vixit Ennius, ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem & senectutem, ut eis pæne delectari videretur. Etenim, cum contemplor animo, reperio quatuor causas, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet à rebus gerendis: alteram, quod corpus faciat infirmius: tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus: quartam, quod haud procul absit à morte. Earum, si placet, causarum quanta quamque sit justa unaquæque, videamus.

VI. A rebus gerendis senectus abstrahit? Quibus? an iis, quæ in juventute geruntur & viribus? Nullæne igitur res sunt seniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur?

Nihil

Nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? ceteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum remp. consilio & auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cum sententia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius:

Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementes sese flexere via?

ceteraque gravissime: notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii exstat oratio. atque hanc ille egit septem & decem annos post alterum consulatum, cum inter duos consulatus anni decem interfuissent, censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sane fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant, similesque sunt iis qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam exhauriant: ille autem clavum tenens quietus sedeat in puppi. Non facit ea quæ juvenes. at vero multo majora & meliora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur: sed consilio, auctoritate, sententia: quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. nisi forte ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero. At senatui quæ sunt gerenda præscribo, & quomodo: Karthagini male jam diu cogitanti bellum multo ante denuntio: de qua vereri non ante desinam, quam illam excisam esse cognovero. quam palmam utinam dii immortales tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare: cujus à morte hic tertius & tricesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur: sed consilio, ratione, sententia. quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent Senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quod si legere, aut audire voletis externa, maximas resp. ab adolescentibus labefactas, à senibus sustentatas, & restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram remp. tantam amisistis tam cito? sic enim percontantur, ut est in Nævii ludo, respondentur & alia, & hæc in primis,

Proveniebant oratores novi stulti adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis; prudentia senescentis.

VII. At

VII. At memoria minuitur. credo, nisi eam exerceas, aut si sis natura tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem non modo eos novi, qui sunt; sed eorum patres etiam, & avos; nec sepulcra legens vereor, quod aiunt, ne memoriam perdam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum. nec vero quemquam senum audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset. omnia, quæ curant, meminerunt: vadimonia constituta: qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid jurisconsulti? quid pontifices? quid augures? quid philosophi senes? quam multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permaneat studium, & industria: nec ea solum in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit; quod propter studium cum rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum, quasi desipientem, à re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime scripserat, Oedipum Coloneum recitasse judicibus, quæsisseque, num illud carmen desipientis videretur. quo recitato, sententiis judicum est liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum, coegit in suis studiis obmutescere senectus? an non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos vicinos, & familiares meos, quibus absentibus, numquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis, non condendis fructibus. quamquam in illis minus hoc mirum. nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere: sed iidem elaborant in eis, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere.

Serit arbores, quæ alteri seculo prosint,

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec vero dubitet agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere: Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc à majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere.

VIII. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quam illud idem:

Ædepol senectus, si nihil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, cum advenis; unum id sat est,
Quod diu vivendo, multa quæ non vult videt.

sit multa fortasse quæ vult: atque in ea quidem, quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitiosius:

Tum equidem in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse se odiosum alteri.

Jucundum potius, quam odiosum. ut enim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non modo languida atque iners non sit, verum etiam sit operosa, & semper agens aliquid & moliens; tale scilicet, quale cujusque studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se quotidie aliquid addiscentem senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas litteras senex didici. quas quidem sic avide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud: discebant enim fidibus antiqui, sed in litteris certe elaboravi.

IX. Nec nunc quidem vires desidero adolescentis, is enim erat locus alter de vitiis senectutis, non plus, quam adolescens tauri, aut elephanti desiderabam. quod est, eo decet uti: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemtior quam Milonis Crotoniatæ? qui, cum jam senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, adspexisse lacertos suos dicitur, illachrymansque dixisse, at hi quidem jam mortui sunt. Non vero tam isti, quam tu ipse, nugator. neque enim ex te umquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sext. Ælius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanius: nihil modo P. Crassus: à quibus jura civibus præscribebantur: quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia. Orator metuo ne languescat senectute. est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam nescio quo pacto in senectute: quod equidem adhuc non amisi, & videtis annos. sed tamen est decorus sermo senis quietus & remissus, facitque persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis comta & mitis oratio. quod si ipse exsequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere & Lælio. Quid enim est jucundius senectute stipata studiis juventutis? An ne eas quidem vires seuectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi vero Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. nec ulli bonarum artium magistri non

beati

beati putandi, quamvis conſenuerint vires, atque defecerint. etſi iſta ipſa defectio virium adoleſcentiæ vitiis efficitur ſæpius, quam ſenectutis. libidinoſa etenim & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, cum admodum ſenex eſſet, negat ſe umquam ſenſiſſe, ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quam adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſſet, viginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit, ita bonis eſſe viribus extremo tempore ætatis, ut adoleſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt mihi de me ipſo dicere: quanquam eſt id quidem ſenile, ætatique noſtræ conceditur.

X. Videtiſne, ut apud Homerum ſæpiſſime Neſtor de virtutibus ſuis prædicet? jam enim tertiam ætatem hominum vivebat; nec erat ei verendum, ne vera de ſe prædicans nimis videretur aut inſolens aut loquax. etenim, ut ait Homerus, ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad ſuavitatem nullis egebat corporis viribus; & tamen dux ille Græciæ nuſquam optat, ut Ajacis ſimiles habeat decem, at ut Neſtoris: quod ſi acciderit, non dubitat quin brevi Troja ſit peritura. Sed redeo ad me. quartum annum ago & octogeſimum: equidem poſſe vellem idem gloriari, quod Cyrus: ſed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis eſſe viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæſtor eodem bello, aut conſul in Hiſpania fuerim, aut quadriennio poſt, cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M'. Acilio Glabrione conſule: ſed tamen, ut vos videtis, non plane me enervavit, nec afflixit ſenectus: non curia vires meas deſiderat, non roſtra, non amici, non clientes, non hoſpites. nec enim umquam ſum aſſenſus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, mature fieri ſenem, ſi diu velis eſſe ſenex. Ego vero me minus diu ſenem eſſe mallem, quam eſſe ſenem ante, quam eſſem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim occupatus. At minus habeo virium, quam veſtrum utervis. Nec vos quidem T. Pontii Centurionis vires habetis. num idcirco eſt ille præſtantior? moderatio modo virium adſit, & tantum, quantum poteſt quiſque, nitatur: næ ille non magno deſiderio tenebitur virium. Olympiæ per ſtadium ingreſſus eſſe Milo dicitur, cum humeris ſuſtineret bovem vivum. utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? denique iſto bono utare, dum adſit: cum abſit, ne requiras. niſi forte adoleſcentes pueritiam, paullum ætate progreſſi adoleſcentiam debeant requirere. Curſus eſt certus ætatis, & una via naturæ, eaque ſimplex: ſuaque cuique parti ætatis tempeſtivitas eſt data; ut & infirmitas puerorum, & ferocitas juvenum, & gravitas jam conſtantis ætatis, & ſenectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod ſuo tempore percipi debeat. Arbitror te

audi-

audire, Scipio, hospes tuus avitus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non adscendere: cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exsequi omnia regis officia & munera. Potest igitur exercitatio & temperantia etiam senectuti conservare aliquid pristini roboris.

XI. Non sunt in senectute vires. ne postulantur quidem vires à senectute. ergo & legibus & institutis vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. itaque non modo, quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exsequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quam fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit? quam tenui, aut nulla potius valetudine? quod ni ita fuisset, alterum ille exstitisset lumen civitatis. ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus. si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum Læli, & Scipio, senectuti est, ejusque vitia diligentia compensanda sunt. Pugnandum tamquam contra morbum, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis; utendum exercitationibus modicis. tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori soli subveniendum est, sed menti, atque animo multo magis. nam hæc quoque, nisi tamquam lumini oleum instilles, exstinguuntur senectute. & corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescunt: animi autem exercitando levantur. nam quos ait Cæcilius------*comicos stultos senes*, hos significat credulos, obliviosos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis: ut petulantia, ut libido, magis est adolescentium, quam senum: nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. Quattuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus. intentum enim animum, tamquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti. tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant servi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vigebat in illa domo patrius mos, & disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini emancipata est, si usque ad extremum spiritum vindicet jus suum. ut enim adolescentem, in quo senile aliquid: sic senem, in quo est adolescentis aliquid, probo: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo numquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta

menta colligo: causarum illustrium, quascumque defendi, nunc quam maxime conficio orationes; jus augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis litteris utor: Pythagoreorumque more exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis: in his desudans atque elaborans corporis vires non magnopere desidero: adsum amicis: venio in senatum frequens, ultroque affero res multum & diu cogitatas; easque tueor animi, non corporis viribus. quæ si exsequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed ut possim, facit acta vita. semper enim in his studiis, laboribusque viventi non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit: nec subito frangitur: sed diuturnitate exstinguitur.

XII. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, si quidem id aufert nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum! Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri; quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat à natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines temere, & effrenate ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerump. eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci; nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra vero, & adulteria, & omne tale flagitium nullis illecebris excitari aliis, nisi voluptatis. Cumque homini sive natura, sive quis deus nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil esse tam inimicum, quam voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse, neque omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere. quod quo magis intelligi posset, fingere animo jubebat, tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima. nemini censebat fore dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem: si quidem ea, cum major esset atque longior, omne animi lumen exstingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo, Caudino prœlio Sp. Postumius, T. Veturius, consules, superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Rom. permanserat, se a majoribus natu accepisse dicebat, cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis; quem Tarentum venisse, L. Camillo, Appio Claudio consulibus reperio. Quorsum hæc: ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientia non possemus, magnam haben-

dam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret. impedit enim consilium voluptas, rationi inimica est, ac mentis, ut ita dicam, præstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum e senatu ejicerem, septem annis post, quam consul fuisset: sed notandam putavi libidinem. Ille enim cum esset consul in Gallia, exoratus in convivio à scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. hic Tito fratre suo censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est: mihi vero & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus.

XIII. Sæpe audivi à majoribus natu qui se porro pueros à senibus audisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod cum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cynea, esse quendam Athenis, qui se sapientem profiteretur: eumque dicere, omnia quæ faceremus ad voluptatem esse referenda: quod ex eo audientes, M. Curium, & T. Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus, ipsique Pyrrho persuaderetur: quo facilius vinci possent, cum se voluptatibus dedissent. Vixerat M' Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro rep. quarto consulatu devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanius: qui cum ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant esse profecto aliquid natura pulchrum atque præclarum, quod sua sponte peteretur, quodque spreta & contempta voluptate optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat. caret epulis, extructisque mensis, & frequentibus poculis? caret ergo etiam vinolentia, & cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obsistimus, divine enim Plato escam malorum voluptatem appellat, quod ea videlicet homines capiantur, ut hamo pisces, quamquam immoderatis epulis careat senectus, modicis tamen conviviis delectari potest. C. Duillium, M. filium, qui Pœnos classe primus devicerat, redeuntem à cœna senem sæpe videbam puer, delectabatur crebro funali, & tibicine, quæ sibi nullo exemplo privatus sumserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertar. Primum habui semper sodales. sodalitates autem me quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ Matris acceptis. epulabar igitur cum sodalibus omnino modice, sed erat quidam fervor ætatis: qua progrediente, omnia fient indies mitiora. neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam cœtu amicorum & sermonibus metiebar. bene enim majores nostri accubitionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem

nem haberet, convivium nominarunt, melius, quam Græci; qui hoc idem tum compotationem, tum concenationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare videantur.

XIV. Ego vero propter sermonis delectationem tempestivis quoque conviviis delector, nec cum æqualibus solum, qui pauci admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum; habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est fortasse quidam naturalis modus, non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. Me vero & magisteria delectant à majoribus instituta: & is sermo, qui more majorum à summo adhibetur in poculis: & pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta atque rorantia, & refrigeratio æstate, & vicissim aut sol, aut ignis hybernus. quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo, quod ad multam noctem, quam maxime possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo: sed ne desideratio quidem. nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam affecto ætate quæreret, uteretur ne rebus venereis: Dii meliora, inquit. libenter vero istinc, tanquam à domino agresti ac furioso profugi. cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere. satiatis vero & expletis jucundius est carere, quam frui. quamquam non caret is, qui non desiderat. Ego hoc non desiderare dico esse jucundius. Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum parvulis fruitur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat: delectatur tamen etiam qui in ultima: sic adolescentia voluptates prope intuens magis fortasse lætatur: sed delectatur etiam senectus procul eas spectans tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum tamquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque, ut dicitur, vivere? si vero habet aliquod tamquam pabulum studii atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute jucundius. Mori videbamus in studio demetiendi pæne cœli, atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum mane cœpisset? quam delectabat eum defectiones solis, & lunæ multo ante nobis prædicere? Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! quam gaudebat bello suo Punico Nævius! quam Truculento Plautus! quam Pseudolo! Vidi etiam senem Livium; qui cum sex annos ante, quam ego natus sum, fabulam docuisset,

set, Centhone Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. quid de P. Licinii Crassi & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus, etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ, quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam, ut ante dixi, senescere se multa indies addiscentem: qua voluptate animi nulla certe potest esse major.

XV. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere. habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit, quod accepit: sed alias minore, plerumque majore cum fœnore. quamquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ vis ac natura delectat: quæ cum gremio mollito ac subacto semen sparsum excepit, primum id occæcatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore & compressu suo diffindit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem: quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur, e quibus cum emerserit, fundit frugem spici, ordine structam, & contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requietem oblectamentaque pernoscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur e terra: quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo aut ex ceterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur, eadem, ut se erigat claviculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu & erratico ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, exsistit tanquam ad articulos sarmentorum ea quæ gemma dicitur: à quo oriens uva sese ostendit: quæ & succo terræ, & calore solis augescens primo est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit, vestitaque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios solis defendit ardores, qua quid potest esse cum fructu lætius, tum adspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solum

lum, ut ante dixi, sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio & propagatio vitium; sarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes? quid fossiones agri, repastinationesque proferam, quibus fit multo terra foecundior? Quid de utilitate loquar stercorandi? dixi, in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante sæculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. Nec vero segetibus solum, pratis, & vineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed etiam hortis & pomariis: tum pecudum pastu, apium examinibus, florum omnium varietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil invenit agricultura sollertius.

XVI. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio longiora. Ignoscetis autem: nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est natura loquacior: ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumsit extremum tempus ætatis; cujus quidem villam ego contemplans, abest enim non longe à me, admirari satis non possum vel hominis ipsius continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. non enim aurum habere præclarum sibi videri dixit; sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à meipso recedam. In agris erant tum senatores, & iidem senes. siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum est, eum dictatorem esse factum; cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala Sp. Mælium regnum appetentem, occupatum interemit. a villa in senatum arcessebantur & Curius, & ceteri senes: ex quo, qui eos arcessebant, viatores nominati sunt. num igitur horum senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? Mea quidem sententia haud scio, an ulla beatior esse possit; neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris: sed & delectatione, quam dixi, & saturitate copiaque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent: ut, quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria est, villaque tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. Conditiora facit hæc supervacanei operis aucupium atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordini-

ordinibus, aut vinearum olivetorumque specie dicam? Brevi præcidam. Agro bene culto nil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allectat senectus. Ubi enim potest illa ætas aut calescere vel apricatione melius, vel igni: aut vicissim umbris aquisve refrigerari salubrius? Sibi igitur habeant arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, sibi pilam, sibi natationes & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant & tesseras: id ipsum utrum lubebit: quoniam sine his beata esse senectus potest.

XVII. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt. quos legite, quæso, studiose, ut facitis. quam copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Persarum, præstantem ingenio atque imperii gloria, cum Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona à sociis attulisset: & ceteris in rebus communem erga Lysandrum atque humanum fuisse, & ei quendam conseptum agrum, diligenter consitum ostendisse. cum autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam atque puram, & suavitatem odorum, qui afflarentur è floribus: tum dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam sollertiam ejus, à quo essent illa dimensa atque descripta: & ei Cyrum respondisse: Atqui ego omnia ista sum dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio; multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ. Tum Lysandrum intuentem ejus purpuram & nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro multisque gemmis, dixisse: Recte vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minus & ceterarum rerum, & inprimis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. Marcum quidem Valerium Corvum accepimus ad centesimum annum perduxisse, cum esset acta jam ætate in agris, eosque coleret: cujus inter primum & sextum consulatum sex & quadraginta anni interfuerunt. itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit. atque ejus extrema ætas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris vero minus. Apex autem senectutis est auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Atilio Calatino? in quem illud elogium unicum: *plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum.* notum est carmen incisum in sepulchro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper pontificem maximum, quem

postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum vidimus? Quid de Paullo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quam omnes adolescentiæ voluptates.

XVIII. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit, ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: *Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet.* non cani, non rugæ repente auctoritatem arripere possunt: sed honeste acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentissime observantur. Lysandrum Lacedæmonium, cujus modo mentionem feci, dicere ajunt solitum, Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis. nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum est, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consessu locum ei à suis civibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui cum legati essent, certo in loco consederant, consurrexisse omnes, & senem illum sessum recepisse. quibus cum à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara: sed hoc, de quo agimus, inprimis, quod, ut quisque ætate antecedit, ita sententiæ principatum tenet; neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec, tamquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes, si quærimus, etiam avari: sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. Ac morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur. contemni se putant, despici, illudi. præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est. quæ tamen omnia dulciora sunt & moribus bonis & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt. quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se res habet. ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit. severitatem in senectute probo, sed eam, sicut alia, modicam, acerbitatem nullo modo. avaritia vero senilis quid sibi velit non intelligo. potest enim quidquam esse absurdius, quam, quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere?

XIX. Quarta restat causa, quæ maxime angere atque sollicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certe à senectute non potest longe abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut plane negligenda est, si omnino exstinguit animum; aut etiam optanda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quamquam quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? quin etiam ætas illa multo plures quam nostra mortis casus habet. facilius in morbos incidunt adolescentes, gravius ægrotant; tristius curantur, itaque pauci veniunt ad senectutem: quod ni ita accideret, melius & prudentius viveretur. mens enim & ratio, & consilium in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? sensi ego cum in optimo filio meo, tum in exspectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. quid enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex ne quod speret quidem habet. At est eo meliore conditione quam adolescens, cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quamquam, ô dii boni! quid est in hominis vita diu? da enim supremum tempus; exspectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim, ut scriptum video, Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum. cum enim id advenit; tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute & recte factis consecutus sis. horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni: nec præteritum tempus umquam revertitur, nec quid sequatur sciri potest. quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus. neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula, modo, in quocumque fuerit actu, probetur: neque sapienti usque ad *plaudite* vivendum. breve enim tempus ætatis satis est longum ad bene honesteque vivendum. sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis suavitate, æstatem auctumnumque venisse. ver enim, tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus & percipiendis accommodata sunt. fructus autem senectutis est, ut sæpe dixi, ante partorum bonorum memoria & copia. Omnia vero, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. quid est autem tam secundum natu-

natu-

naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumtus ignis exstinguitur. & quasi poma ex arboribus, cruda si sint, vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidem tam jucunda est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus.

XX. Omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus: recteque in ea vivitur, quoad munus officii exsequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, & fortior. Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: cum illi quærenti, Qua tandem spe fretus, sibi tam audaciter obsisteret: respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum integra mente ceterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut navem, ut ædificium idem destruit facillime, qui construxit: sic hominem eadem optime, quæ conglutinavit, natura dissolvit. jam omnis conglutinatio recens ægre, inveterata facile divellitur. ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avide appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit: vetatque Pythagoras injussu imperatoris, id est, dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum & lamentis vacare. vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit.

Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Jam sensus moriendi aliquis esse potest, isque ad exiguum tempus, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione, tranquillo esse animo nemo potest. moriendum enim certe est: & id incertum, an eo ipso die. mortem igitur omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder, non solum Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duo Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt: non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non avum tuum L. Paullum, qui morte luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus qui-

quidem hostis honore sepulturæ carere passus est; sed legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum sæpe locum profectas alacri animo & erecto, unde se numquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino, ut mihi quidem videtur, studiorum omnium satietas vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia. num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ. num ea constans jam requirit ætas, quæ media dicitur? sunt etiam hujus ætatis. nec ea quidem quæruntur à senectute. sunt extrema quædam studia senectutis. ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. quod cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert.

XXI. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eo melius mihi cernere videor, quo ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clarissimos, mihique amicissimos, vivere arbitror: & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ æternitatique contrarium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque constantia. nec me solum ratio ac disputatio impulit, ut ita crederem: sed nobilitas etiam summorum philosophorum & auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas pæne nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, numquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. demonstrabantur mihi præterea quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque semper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia se ipse moveat, ne finem quidem habiturum esse motus, quia numquam se ipse sit relicturus. &, cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admistum dispar sui atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire: magnoque esse argumento, homines scire pleraque ante, quam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci, & recordari.

XXII. Hæc

XXII. Hæc Plato noster. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major, hæc dicit. Nolite arbitrari, ô mihi carissimi filii, me, cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore. nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis: sed eum esse in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur esse creditote, etiam si nullum videbitis. Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui tuerentur. Mihi quidem numquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cum exissent ex iis, emori: nec vero tum animum esse insipientem: cum ex insipienti corpore evasisset: sed cum omni admixtione corporis liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est quo quæque discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. Jam vero videtis, nihil esse morti tam simile, quam somnum. Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem suam. multa enim, cum remissi & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se plane corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ita sunt, sic me colitote ut deum. sin una est interiturus animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam nostri pie inviolateque servabitis.

XXIII. Cyrus quidem hæc moriens. Nos, si placet, nostra videamus. Nemo umquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut duos avos, Paullum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent: nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere. An censes, ut de me ipso aliquid more senum glorier, me tantos labores diurnos, nocturnosque domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam essem terminaturus? nonne melius multo fuisset, otiosam ætatem & quietam sine ullo labore & contentione traducere? sed nescio quomodo animus erigens se posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset è vita, tum denique victurus esset, quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maxime ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat & longius, videre se ad meliora proficisci: ille autem, cui obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi, neque vero eos solos convenire aveo, quos ipse cognovi; sed illos etiam, de

quibus audivi & legi, & ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit; neque tamquam Peliam recoxerit. & si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueriscam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec vero velim, quasi decurso spatio, ad carceres à calce revocari. quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? sed habeat sane. habet certe tamen aut satietatem, aut modum. non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi & ii docti sæpe fecerunt, neque me vixisse pœnitet; quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimem: & ex vita ita discedo, tamquam ex hospitio, non tamquam ex domo. commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi dedit. O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiscar, cumque ex hac turba & colluvione discedam! proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi: sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus à me corpus crematum est; quod contra decuit ab illo meum. animus vero non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendum. quem ego meum casum fortiter ferre visus sum: non quod æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans, non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, id enim te cum Lælio admirari solere dixisti, levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, lubenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo. sin mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam, non vereor ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant, quod si non sumus immortales futuri, tamen exstingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est tamquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjuncta satietate. Hæc habui de senectute quæ dicerem; ad quam utinam perveniatis; ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. TUL-

M. TULLII CICERONIS LÆLIUS SIVE DE *AMICITIA* DIALOGUS.

Ad T. Pomponium Atticum Præfatio.

I. QUINTUS Mucius augur multa narrare de C. Lælio, ſocero ſuo, memoriter & jucunde ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone appellare ſapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scævolam, ſumpta virili toga, ut, quoad poſſem & liceret, à ſenis latere numquam diſcederem. Itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa etiam breviter & commode dicta memoriæ mandabam: fierique ſtudebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum noſtræ civitatis & ingenio & juſtitia præſtantiſſimum audeo dicere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad augurem. Cum ſæpe multa, tum memini, domi in hemicyclio ſedentem, ut ſolebat, cum & ego eſſem una, & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore. meminiſti enim Attice, & eo magis, quod P. Sulpicio utebare multum, cum is tribunus pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat conſul, diſſideret, quocum conjunctiſſime & amantiſſime vixerat, quanta hominum eſſet vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipſam mentionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus poſt mortem Africani. Ejus deſputationis ſententias memoriæ mandavi, quas hoc libro expoſui meo arbitratu. quaſi enim ipſos induxi loquentes, ne, *inquam*, & *inquit* ſæpius interponerentur: atque

que ut tamquam à præsentibus coram haberi sermo videretur. Cum enim sæpe mecum ageres, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res cum omnium cognitione, tum nostra familiaritate visa est. Itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed, ut in Catone Majore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ ceteris floruisset: sic, cum accepissemus à patribus maxime memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Lælii persona visa est, quæ de amicitia ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo meminisset Scævola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate, & eorum illustrium, plus nescio quo pacto videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem. Sed ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis nemo prudentior: nunc Lælius & sapiens, sic enim est habitus, & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim animum à me parumper avertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem Africani. ab his sermo oritur: respondet Lælius: cujus tota disputatio est de amicitia, quam legens tu te ipse cognosces.

II. *Fannius.* Sunt ista Læli. nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. sed existimare debes, omnium oculos in te esse conjectos: unum te sapientem & appellant & existimant. tribuebatur hoc modo M. Catoni. scimus L. Atilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. sed uterque alio quodam modo: Atilius, quia prudens esse in jure civili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat: multa ejus & in senatu & in foro vel provisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acute ferebantur. propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. te autem alio quodam modo, non solum natura & moribus, verum etiam studio & doctrina esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in tota Græcia neminem. nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientium non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. itaque ex me quærunt, credo item ex te Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quod his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi causa, ut assolet, venissemus, tu non adfuisti: qui diligentissime semper illum diem, & illud mu-

munus solitus esses obire. *Scævola.* Quærunt quidem, C. Laeli, multi, ut est à Fannio dictum; sed ego id respondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amicissimi morte, ferre moderate: nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ. quod autem his Nonis in nostro collegio non adfuisses, invalitudinem causæ, non mœstitiam fuisse. *Lael.* Recte tu quidem Scævola, & vere. nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi cum valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii. Tu autem Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amice: sed, ut mihi videris, non recte judicas de Catone. aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim, ut alia omittam, mortem filii tulit? memineram Paullum, videram Gallum: sed hi in pueris; Cato in perfecto & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, ut jam cum utroque loquar, sic habetote.

III. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem, quam id recte faciam, viderint sapientes; sed certe mentiar. moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo umquam erit: &, ut confirmare possum, nemo certe fuit. sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore careo quo amicorum decessu plerique angi solent. nihil enim mali accidisse Scipioni puto. mihi accidit, si quid accidit. suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo vero quis neget actum esse præclare? nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuo adolescens incredibili virtute superavit. qui consulatum petivit numquam, factus est consul bis, primum ante tempus: iterum sibi suo tempore, reip. pæne sero: qui duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modo præsentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitia in omnes? nota sunt vobis: quam autem civitati carus fuerit, mærore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? senectus enim quamvis non sit gravis, ut memini Catonem anno ante, quam mortuus est, mecum, & cum Scipione disserere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiamnum erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. moriendi autem sensum celeritas abstulit. quo de

genere

genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrrimos lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, quo senatu dimisso, domum reductus ad vesperum est à patribus conscriptis, à P. R. sociis & Latinis, pridie quam excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur Deos potius, quam ad inferos pervenisse. neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri.

IV. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tum florebat, institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus qui non tum hoc, tum illud ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cum è corpore excessissent, reditum in cœlum patere, optimoque & justissimo cuique expeditissimum. quod item Scipioni videbatur, qui quidem quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Manilius adessent, & alii plures, tuque etiam Scævola mecum venisses, triduum disseruit de republica; cujus disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillime evolet tamquam è custodia vinculisque corporis, cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quam Scipioni? quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor ne invidi magis quam amici sit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat; ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali. sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum & nos gaudemus, & hæc civitas dum erit lætabitur. Quamobrem cum illo quidem, ut supra dixi, actum optime est; mecum incommodius: quem fuerat æquius, ut prius introieram, sic prius exire de vita. sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beate vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de re publica & de privata fuit, quocum & domus & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim, quam quod amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore. idque mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus sæculis vix tria aut quattuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor Scipionis & Lælii amicitiam notam posteritati fore. *Fann.* Istuc quidem, Læli, ita necesse est: sed, quoniam

amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles, de ceteris rebus, cum ex te quæruntur; sic de amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. *Scæv.* Mihi vero pergratum erit: atque, idipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit. quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris.

V. *Læl.* Ego vero non gravarer, si mihi ipse confiderem. nam & præclara res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi. sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis ponatur de quo disputent quamvis subito. Magnum opus est, egetque exercitatione non parva. Quamobrem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas, vel adversas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse: neque id ad vivum reseco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum. negant enim quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sane. sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. nos autem ea, quæ sunt in usu vitaque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, spectare debemus. numquam ego dicam, C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen & invidiosum & obscurum: concedantque, ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient. negabunt id nisi sapienti posse concedi. Agamus igitur pingui Minerva, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas; nec sit in illis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magna constantia, ut ii fuerunt, modo quos nominavi; hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; quia sequantur, quantum homines possunt, naturam, optimam bene vivendi ducem. sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proxime accederet. itaque cives potiores, quam peregrini; & propinqui, quam alieni. cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis. namque hoc præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest. sublata enim benevolentia amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest: quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est & adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur.

VI. Est

VI. Est autem amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia & caritate summa consensio: qua quidem haud scio, an, excepta sapientia, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum. divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. beluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit & continet: nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. jam virtutem ex consuetudine vitæ sermonisque nostri interpretemur: nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur; virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos. his communis vita contenta est. eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas oportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, cui potest esse vita vitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse, gauderet? adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. denique ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus fere singulis: divitiæ, ut utare, opes, ut colare, honores, ut laudere, voluptates, ut gaudeas, valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia res plurimas continet: quoquo te verteris, præsto est, nullo loco excluditur, numquam intempestiva, numquam molesta est. Itaque non aqua, non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quam amicitia, neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipsa & delectat, & prodest, sed de vera, & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & adversas partiens communicansque leviores.

VII. Cumque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod bonam spem prælucet in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum etiam amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui. quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant, & imbecilles valent, &, quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. ex quo illorum beata mors videtur: horum vita laudabilis. quod si exemeris ex natura rerum benevolentiæ junctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit: ne agri quidem cultus permanebit. id si minus intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæque sit, ex dissensionibus atque discordiis percipi potest.

test. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque dissidiis funditus possit everti? ex quo quantum boni sit in amicitia judicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt & re probant. Itaque, si quando aliquod officium exstitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cavea nuper in hospitis & amici mei, M. Pacuvii nova fabula, cum, ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur: Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura vim suam: cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor, de amicitia quid sentirem, potuisse dicere. siqua præterea sunt, credo autem esse multa, ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. *Fann.* Nos autem à te potius: quamquam etiam ab istis sæpe quæsivi, & audivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de Republica disputatum, affuisses, qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! *Fann.* Facile id quidem fuit justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facile ei, qui ob eam summa fide, constantia, justitiaque servatam, maximam gloriam ceperit?

VIII. *Læl.* Vim hoc quidem est afferre. quid enim refert, qua me rogatione cogatis? cogitis certe. studiis enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem, obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia: ut dandis recipiundisque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiæ; sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia caussa. amor enim, ex quo amicitia nominata, princeps est ad benevolentiam conjungendam. nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, & observantur caussa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; &, quidquid in ea est, id est verum & voluntarium. Quapropter à natura mihi videtur potius, quam ab indigentia orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest: quæ ex se natos ita amant ad quoddam

tempus,

tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat. quod in homine multo est evidentius. Primum ex ea caritate, quæ est inter natos & parentes: quæ dirimi nisi detestabili scelere non potest. Deinde, cum similis sensus exstitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur. nihil est enim amabilius virtute, nihil, quod magis alliciat ad diligendum: quippe cum propter virtutem & probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii, M' Curii non cum caritate aliqua benevola memoriam usurpet, quos nunquam viderit? quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Mælium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum, Pyrrho, & Hannibale. ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem semper hæc civitas oderit.

IX. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos numquam vidimus, vel, quod majus est, in hoste etiam diligamus, quid mirum si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum conjuncti esse possunt, virtutem & bonitatem perspicere videantur? Quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentiæ magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit, per quem quisque assequatur, quod desideret, humilem sane relinquunt, & minime generosum, ut ita dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. quod si ita esset; ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus. quod longe secus est. ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime virtute & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaque omnia in se ipse posita judicet, ita in amicitiis expetendis colendisque maxime excellit. Quid enim Africanus indigens mei? Minime hercle: ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe dissentiunt; nec mirum. nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemtam. quamob-

rem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, natura gigni sensum diligendi, & benevolentiæ caritatem, facta significatione probitatis; quam qui appetiverunt, applicant sese & propius admovent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore & æquales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur: & erit ejus ortus à natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior. nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid ad hæc forte vultis. *Fann.* Tu vero perge Læli. pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Recte tu quidem. quamobrem audiamus.

X. *Læl.* Audite ergo, optimi viri, ea quæ sæpissime inter me, & Scipionem de amicitia disserebantur. quamquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ permanere. nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe: vel ut de rep. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias adversis rebus, alias ætate ingravescente. atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quod summi puerorum amores sæpe una cum prætexta ponerentur. sin autem ad adolescentiam perduxissent; dirimi tamen interdum contentione vel uxoriæ conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset. quod si qui longius in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent: pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quam in plerisque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. magna enim dissidia, & plerumque justa nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur, ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriam. quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent; illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri, omnia se amici causa esse facturos. eorum querela inveteratas non modo familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni sempiterna. Hæc ita multa quasi fata impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis dicere sibi videri.

XI. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viscellinum amici regnum appetentem, num Sp. Mælium debuerunt juvare? Ti. quidem Gracchum remp. vexantem, à Qu.

Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blosius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cum ad me, qui aderam Lænati & Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Ti. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, si te in Capitolium faces ferre vellet? Numquam, inquit, voluisset id quidem. Sed si voluisset? Paruissem. Videtis, quam nefaria vox. & hercle ita fecit, vel plus etiam quam dixit. non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hac amentia, quæstione nova perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reip. graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaveris. nam cum conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis quidquid velint, vel impetrare ab iis quidquid velimus, perfecta quidem sapientia simus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt: & eorum quidem maxime, qui ad sapientiam proxime accedunt. Videmus Papum Æmilium C. Luscino familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis una consules, & collegas in censura: tum & cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse, M' Curium, & T. Coruncanium, memoriæ proditum est. igitur ne suspicari quidem possumus, quemquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra remp. esset. nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse; cum illi sanctissimi viri fuerint: æque autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At vero Ti. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimus tum quidem Cajus frater, nunc idem acerrimus.

XII. Hæc igitur lex in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. turpis enim excusatio est, & minime accipienda, cum in ceteris peccatis, tum si quis contra remp. se amici causa fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scævola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus reip. deflexit enim jam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo majorum. T. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile pop. R. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici & propinqui quid in P. Nasicam Scipionem effecerint, sine lachrymis non queo dicere. nam Carbonem quoquo modo potuimus, propter recentem pœnam T. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu, quid exspectem, non libet

libet augurari. serpit deinde res, quæ proclivius ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam ante quanta sit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem post, Cassia. Videre jam videor populum à senatu disjunctum: multitudinisque arbitrio res maximas agi. plures enim dicent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut, si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment, ita se alligatos, ut ab amicis magna aliqua re in temp. peccantibus non discedant: improbis autem pœna statuenda est: nec vero minor iis, qui secuti erunt alterum, quam iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cum imperator bello Persico servitute Græciam liberasset, propterque invidiam in exsilium pulsus esset, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idem quod xx annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adjutor contra patriam inventus est nemo. itaque mortem sibi uterque conscivit. Quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: ut ne quis sibi concessum putet amicum vel bellum patriæ inferentem sequi. quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. mihi autem non minori curæ est, qualis respub. post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit.

XIII. Hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus: nec exspectemus quidem, dum rogemur: studium semper adsit, cunctatio absit: consilium vero dare gaudeamus libere: plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas: eaque & adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit: & adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. sed nihil est quod illi non persequantur suis argutiis: partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus: satis superque esse sibi suarum cuique rerum: alienis nimis implicari molestum esse: commodissimum esse, quam laxissimas habenas habere amicitiæ; quas vel adducas cum velis, vel remittas. caput enim esse ad beate vivendum securitatem; qua frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt multo etiam inhumanius, quem locum breviter perstrinxi paullo ante, præsidii adjumentique causa, non benevolentiæ, neque caritatis, amicitias esse expetendas. itaque ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maxime. ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quam viri; & inopes, quam opulenti; & calamitosi, quam ii, qui putentur

beati,

beati. O præclaram ſapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: qua à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidem blanda, ſed reapſe multis locis repudianda. neque enim eſt conſentaneum, ullam honeſtam rem actionemve, ne ſollicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptam deponere. quod ſi curam fugimus, virtus fugienda eſt; quæ neceſſe eſt, cum aliqua cura res ſibi contrarias aſpernetur atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injuſtis juſtos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitioſis modeſtos. Ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem ſi cadit in ſapientem animi dolor, qui profecto cadit, niſi ex ejus animo exſtirpatam humanitatem arbitremur, quæ cauſa eſt, cur amicitiam funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? Quid enim intereſt, motu animi ſublato, non dico inter hominem & pecudem: ſed inter hominem & ſaxum, aut truncum, aut quidvis generis ejuſdem? neque enim ſunt iſti audiendi, qui virtutem duram, & quaſi ferream eſſe volunt, quæ quidem eſt cum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis: ut & bonis amici quaſi diffundantur, & incommodis contrahantur. Quamobrem angor iſte, qui pro amico ſæpe capiundus eſt, non tantum valet, ut tollat è vita amicitiam: non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas & moleſtias afferunt, repudientur.

XIV. Cum autem contrahat amicitiam, ut ſupra dixi, ſi qua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet & adjungat; id cum contingit, amor exoriatur neceſſe eſt. quid enim tam abſurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut veſtitu, cultuque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel, ut ita dicam, redamare poſſit, non admodum delectari? nihil eſt enim remuneratione benevolentiæ, nihil viciſſitudine ſtudiorum officiorumque jucundius. Quod ſi etiam illud addimus, quod recte addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem ullam tam illiciat & tam attrahat, quam ad amicitiam ſimilitudo: concedetur profecto verum eſſe, ut bonos boni diligant, adſciſcantque ſibi quaſi propinquitate conjunctos atque natura. nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, conſtat, ut opinor, bonis inter bonos quaſi neceſſariam benevolentiam eſſe: qui eſt amicitiæ fons à natura conſtitutus. ſed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. non eſt enim inhumana virtus, neque immunis, neque ſuperba: quæ etiam populos univerſos tueri, eiſque optime conſulere ſoleat; quod non faceret profecto, ſi à caritate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis cauſa fingunt

ani-

amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere. non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat: tumque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum studio est profectum: tantumque abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus & copiis, maximeque virtute præditi, in qua plurimum est præsidii, minime alterius indigeant, liberalissimi sint & beneficentissimi. Atque haud scio, an ne opus sit quidem, nihil umquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si numquam consilio, numquam opera nostra nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est.

XV. Non ergo erunt homines deliciis diffluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est, pro deum fidem atque hominum! qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? hæc enim est tyrannorum vita; in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita: nullus locus amicitiæ. quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, à quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione dumtaxat ad tempus. quod si forte, ut fit plerumque, ceciderint, tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. quod Tarquinium dixisse ferunt tum exsulantem, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos infidos, cum jam neutris gratiam referre posset. quamquam miror illa superbia & importunitate si quemquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque efferuntur illi fere fastidio & contumacia: neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, indulgere novis. Quid autem stultius, quam, cum plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, cetera parare, quæ parantur pecunia, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa: amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ, ut ita dicam, supellectilem? etenim cetera cum parant, cui parent, nesciunt, nec cujus causa laborent. ejus enim est istorum quidque, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio: ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus.

XVI. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini diligendi: de quibus tres video sententias ferri; quarum

quarum nullam probo: unam, ut eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmetipſos: alteram, ut noſtra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualiterque reſpondeat: tertiam, ut, quanti quiſque ſeipſe facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium ſententiarum nulli prorſus aſſentior. nec enim illa prima vera eſt, ut, quemadmodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus. quam multa enim, quæ noſtra cauſa numquam faceremus, facimus cauſa amicorum? precari ab indigno, ſupplicare; tum acerbius in aliquem invehi, inſectarique vehementius: quæ in noſtris rebus non ſatis honeſte, in amicorum fiunt honeſtiſſime: Multæque res ſunt, in quibus de ſuis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipſi fruantur. Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. hoc quidem eſt nimis exigue & exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par ſit ratio acceptorum & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur eſſe vera amicitia: nec obſervare reſtricte, ne plus reddat, quam acceperit. neque enim verendum eſt, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quiſque ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis. ſæpe enim in quibuſdam aut animus abjectior eſt, aut ſpes amplificandæ fortunæ fractior. non eſt igitur amici, talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt: ſed potius eniti & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque ſpem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi prius, quid maxime reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuiſſe reperiri, quam ejus, qui dixiſſet, ita amare oportere, ut ſi aliquando eſſet oſurus. nec vero ſe adduci poſſe, ut hoc, quemadmodum putaretur, à Biante eſſe dictum crederet, qui ſapiens habitus eſſet unus è ſeptem, ſed impuri cujuſdam, aut ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiam revocantis eſſe ſententiam. Quonam enim modo quiſquam amicus eſſe poterit, cui ſe putabit inimicum eſſe poſſe? quinetiam neceſſe erit cupere & optare; ut quam ſæpiſſime peccet amicus, quo plures det ſibi tamquam anſas ad reprehendendum: rurſum autem recte factis commodiſque amicorum neceſſe erit angi, dolere, invidere. quare hoc quidem præceptum, cujuſcumque eſt, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odiſſe poſſemus. quinetiam ſi minus felices in deligendo fuiſſemus, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum, putabat.

XVII. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſi-

conſiliorum, voluntatum, ſine ulla exceptione communitas: ut etiam ſi qua fortuna acciderit, ut minus juſtæ amicorum voluntates adjuvandæ ſint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum ſit de via, modo ne ſumma turpitudo ſequatur. eſt enim quatenus amicitiæ dari venia poſſit. nec vero negligenda eſt fama; nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet benevolentiam civium: quam blanditiis & aſſentando colligere turpe eſt. virtus, quam ſequitur caritas, minime repudianda eſt. Sed ſæpe, etenim redeo ad Scipionem, cujus omnis ſermo erat de amicitia, querebatur, quod omnibus in rebus homines diligentiores eſſent; ut capras, & oves quot quiſque haberet dicere poſſet: amicos quot haberet, non poſſet dicere: & in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes eſſe: nec habere quaſi ſigna quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes eligendi: cujus generis eſt magna penuria: & judicare difficile eſt ſane niſi expertum. experiendum autem eſt in ipſa amicitia judicium, tollitque experiendi poteſtatem. Eſt igitur prudentis ſuſtinere ut currum, ſic impetum benevolentiæ: quo utamur quaſi equis tentatis, ſic amicitiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam ſæpe in parva pecunia perſpiciuntur, quam ſint leves: quidam, quos parva movere non potuit, cognoſcuntur in magna. ſin vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ ſordidum exiſtiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes amicitiæ non anteponent? ut cum ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera jus amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam: quam etiam ſi neglecta amicitia conſecuti ſunt, obſcuratum iri ſe arbitrantur, quia non ſine magna cauſa ſit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus reque publica verſantur. Ubi enim iſtum invenias, qui honorem amici anteponat ſuo? Quid? hæc ut omittam, quam graves, quam difficiles pleriſque videntur calamitatum ſocietates? ad quas non eſt facile inventu qui deſcendant. Quamquam Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur:

tamen hæc duo levitatis & infirmitatis pleroſque convincunt: aut ſi in bonis rebus contemnunt, aut in malis deſerunt.

XVIII. Qui igitur utraque in re gravem, conſtantem, ſtabilem ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus, & pœne divino. Firmamentum autem ſtabilitatis conſtantiæque eſt ejus, quam in amicitia quærimus, fides. Nihil enim eſt ſtabile, quod infidum eſt. Simplicem præterea, & communem, & conſentientem, & qui rebus iiſdem moveatur, eligi par eſt: quæ omnia pertinent ad fidelitatem.

tem. neque enim fidum poteſt eſſe multiplex ingenium & tortuoſum: neque vero, qui non iiſdem rebus movetur, naturaque conſentit, aut fidus, aut ſtabilis poteſt eſſe. Addendum eodem eſt, ut ne criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, conſtantiam: Ita fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam, niſi inter bonos eſſe non poſſe. Eſt enim boni viri, quem eundem ſapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia: primum, nequid fictum ſit, neve ſimulatum: aperte enim vel odiſſe magis ingenui eſt, quam fronte occultare ſententiam: deinde, non ſolum ab aliquo allatas criminationes repellere, ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpicioſum, ſemper aliquid exiſtimantem ab amico eſſe violatum. Accedat huc ſuavitas quædam oportet ſermonum atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Triſtitia autem & in omni re ſeveritas, habet illa quidem gravitatem: ſed amicitia remiſſior eſſe debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatemque proclivior.

XIX. Exſiſtit autem hoc loco quædam quæſtio ſubdifficilis: num quando amici novi, digni amicitia, veteribus ſint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere ſolemus. Indigna homine dubitatio. non enim eſſe debent amicitiarum, ſicut aliarum rerum ſatietates. Veterrima quæque (ut ea vina, quæ vetuſtatem ferunt) eſſe debent ſuaviſſima: verumque illud eſt, quod dicitur, multos modios ſalis ſimul edendos eſſe, ut amicitiæ munus expletum ſit. novitates autem, ſi ſpem afferunt, ut tamquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non ſunt illæ quidem repudiandæ: vetuſtas tamen loco ſuo conſervanda. maxima eſt enim vis vetuſtatis & conſuetudinis. Quin ipſo equo, cujus modo mentionem feci, ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſuevit, libentius utatur, quam intractato & novo. Nec vero in hoc, quod eſt animal, ſed in iis etiam, quæ ſunt inanimata, conſuetudo valet: cum locis ipſis delectemur montuoſis etiam & ſilveſtribus, in quibus diutius commorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori. ſæpe enim excellentiæ quædam ſunt, qualis erat Scipionis in noſtro, ut ita dicam, grege. Numquam ſe ille Philo, numquam Rupilio, numquam Mummio anteposuit, numquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omnino ſibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tamquam ſuperiorem colebat; ſuoſque omnes per ſe eſſe ampliores volebat. Quod faciendum imitandumque eſt omnibus; ut, ſi quam præſtantiam virtutis, ingenii, fortunæ conſecuti ſunt, impertiant eam ſuis, communicentque cum proximis: ut, ſi parentibus nati ſint humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eiſque honori ſint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorationem ſtirpis & generis

in

in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus certisque faciendum. fructus enim ingenii & virtutis, omnisque præstantiæ, tum maximus capitur, cum in proximum quemque confertur.

XX. Ut igitur ii, qui sunt in amicitiæ conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores non dolere, se a suis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, si habere se putant, quod officiose, & amice, aut cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, summittere se debent in amicitia: sic quodam modo inferiores extollere. sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant: quod non fere contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modo verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum, primum, quantum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, sustinere. non enim tu possis, quamvis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos producere: ut Scipio P. Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam confirmatisque & ingeniis & ætatibus judicandæ sunt: nec, si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. isto enim modo nutrices, & pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo. aliter amicitiæ stabiles permanere non possunt. dispares enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorumque distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitiis, ne intemperata quædam benevolentia, quod persæpe fit, impediat magnas utilitates amicorum. nec enim, ut ad fabulas redeam, Trojam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire voluisset. & sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisque natura, & ob eam ipsam causam in amicitia parum justus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiare a te impetrari.

XXI. Est

XXI. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnumquam necessaria: jam enim à sapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ sunt remissione usus eluendæ, &, ut Catonem dicere audivi, dissuendæ magis, quam discindendæ: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio disjunctioque facienda sit. sin autem aut morum, aut studiorum commutatio quædam, ut fieri solet, facta erit, aut in reip. partibus dissensio intercesserit, loquor enim jam, ut paullo ante dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitiis, cavendum erit, ne non solum amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur. nihil enim est turpius, quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat, ut scitis, Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in repub. alienatus est à collega nostro Metello. utrumque egit graviter, auctoritate & offensione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera est, nequa amicorum discidia fiant: sin tale aliquid evenerit, ut exstinctæ potius amicitiæ, quam oppressæ esse videantur. Cavendum vero, ne etiam in graves inimicitias convertant se amicitiæ: ex quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. quæ tamen si tolerabilia erunt, ferenda sunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est, atque una provisio, ut ne nimis cito diligere incipiant, neve non dignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus, & quidem omnia præclara rara, nec quidquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tamquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. ita pulcherrima illa & maxime naturali carent amicitia, per se & propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat caritatis suæ, sed quod per se sibi quisque carus est. quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus numquam reperietur. est enim is, qui est, tamquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis, volucribus, nantibus, agrestibus, cicuribus, feris, primum ut se diligant ipsæ, id enim pariter cum omni animante nascitur: deinde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes: idque faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine sit natura,

tura, qui & se ipse diligit, & alterum anquirit, cujus animum ita cum suo misceat, ut efficiat pæne unum ex duobus?

XXII. Sed plerique perverse, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere. Equidem in talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiæ, confirmari potest: cum homines benevolentia conjuncti primum cupiditatibus iis, quibus ceteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate justitiaque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet: neque quidquam umquam nisi honestum & rectum alter ab altero postulabit: neque solum colent inter se ac diligent, sed etiam verebuntur. nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant, libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum amicitia adjutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta & consociata cum altera perveniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut &, cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est: sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. ea vero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca, dicendum est enim sæpius, cum judicaveris, diligere oportet: non cum dilexeris, judicare. sed cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis & deligendis & colendis. præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur vetere proverbio. Nam implicati ultro & citro vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus.

XXIII. Quo etiam magis vituperanda est rei maxime necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt. quamquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur. multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse levius existiment. itemque cetera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. de amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad rempub.

se

se contulerunt; & ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur: & ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremo ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam; si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. serpit enim nescio quomodo per omnium vitas amicitia, nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam si quis ea asperitate est & immanitate naturæ, congressus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atque hoc maxime judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet. quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum ergo illud est, quod à Tarentino Archyta, ut opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum: Si quis in cœlum ascendisset naturamque mundi, & pulchritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore; quæ jucundissima fuisset, si aliquem cui narraret habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tamquam adminiculum annititur; quod in amicissimo quoque dulcissimum est.

XXIV. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo; nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. est enim varius & multiplex usus amicitiæ, multæque causæ suspicionum offensionumque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, sapientis est. una illa sublevanda offensio est, ut & veritas in amicitia, & fides retineatur. nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amice, cum benevole fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus dicit:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Molesta veritas, si quidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiæ. sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri sinit. maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omni igitur hac in re habenda ratio & diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, deinde ut objurgatio contumelia careat: in obsequio autem, quoniam Terentiano verbo lubenter utimur, comitas adsit, assentatio, vitiorum adjutrix, procul amoveatur: quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures veritati clausæ sunt, ut ab amico verum audire

dire nequeat, hujus salus desperanda est. scitum est enim illud Catonis, ut multa; Melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur; illos verum sæpe dicere, hos numquam. Atque illud absurdum est, quod ii, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent vacare. peccasse enim se non anguntur, objurgari moleste ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, correctione gaudere.

XXV. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiæ: & alterum libere facere, non aspere; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quam adulationem, blanditiam, assentationem. quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa, tollit enim judicium veri idque adulterat, tum amicitiæ repugnat maxime: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiæ valere non potest. Nam cum amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, si ne in uno quidem quoque unus animus erit, idemque semper; sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modo sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego: ait? aio. postremo imperavi egomet mihi,
Omnia assentari,

ut ait idem Terentius, sed ille in Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes, cum sint loco, fortuna, fama superiores: horum est assentatio molesta, cum ad vanitatem accessit auctoritas. secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest, adhibita diligentia, quam omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem, & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. Quanta illa, dii immortales! fuit gravitas, quanta in oratione majestas! ut facile ducem pop. Rom. non comitem diceres. sed affuistis, & est in manibus oratio. itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. Atque, ut ad me redeam; meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur? cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit in forum versus agere cum populo. tamen illius vendibilem orationem

nem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. atque id actum est prætore me, quinquennio ante, quam consul sum factus. itaque re magis, quam auctoritate causa illa defensa est.

XXVI. Quod si in scena, id est, in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modo id patefactum & illustratum est, quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi, ut dicitur, apertum pectus videas, tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari; cum id, quam vere fiat, ignores. Quamquam ista assentatio quamvis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. Omnino est amans sui virtus. optime enim se ipsa novit, quamque amabilis sit intelligit. ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. virtute enim ipsa non tam multi prædit esse, quam videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad ipsorum voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant. nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas vero agere gratias Thais mihi?

Satis erat respondere, Magnas: *Ingentes*, inquit. semper auget assentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem, quanquam blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, ne callida assentatione capiantur. aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. callidus ille & occultus ne se insinuet, studiose cavendum est. nec enim facillime agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur: & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus vidisse videatur. quid autem turpius quam illudi? Quod ne accidat magis cavendum est, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissime.

Hæc enim etiam in fabulis stultissima persona est improvidorum & credulorum senum.

XXVII. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientium, de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse, ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsa concludamus aliquando. Virtus, virtus inquam, C. Fanni, & tu, Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. in ea est enim convenientia rerum, in

in ea stabilitas, in ea constantia: quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit agnovitque in alio; ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæsita. quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus sequutus sis. hac nos adolescentes benevolentia senes illos L. Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum, dileximus. hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium, vicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus; ut in vestra, ut in Q. Tuberonis; equidem etiam admodum adolescentis, P. Rutilii, A. Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est vitæ naturæque nostræ, ut alia ætas oriatur; maxime quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibus cum tamquam e carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui anquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. caritate enim benevolentiaque sublata, omnis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam est subito ereptus, vivit tamen, semperque vivet: virtutem enim amavi illius viri, quæ exstincta non est. nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara, & insignis. nemo umquam animo, aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de repub. consensus, in hac rerum privatarum consilium; in eadem requies plena oblectationis fuit. numquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil audivi ex eo ipse, quod nollem. una domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne otiosum tempus contrivimus? Quarum rerum recordatio & memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi atque amantissimi viri ferre nullo modo possem. sed nec illa extincta sunt, alunturque potius & augentur cogitatione & memoria mea: & si illis plane orbatus essem; magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium; diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de Amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut ea excepta, nihil amicitia præstabilius putetis.

HISTORIA succincta Rerum gestarum & Scriptorum M.T. Ciceronis, ex ejus Operum edit. *Lond.*

Anni Urbis Cond.	Anni ante Ordinat. Julianam labentes	Anni ætatis Tullii exacti	
647	62	—	M. Tullius Cicero Arpini natus iii. Non. Januar.
664	45	17	In Juris Civilis studio operam dedit Q. Mucio Scævolæ JC.
665	44	18	Philonem Philosophum Academicum, qui, Mithridate eo tempore in Græciam exercitum mittente, Athenis Romam profugerat, in Philosophia audivit.
666	43	19	Apollonio Moloni Rhodio Rhetori in Oratoria operam dedit.
672	37	25	P. Quinctium oratione privatim defendit coram M. Tullio & Cn. Dolabella Coss.
673	36	26	Sext. Roscium Amerinum ad L. Syllam & Q. Pium Coss. publicè defendit.
674	35	27	Suscepta peregrinatione Asiatica, Athenis Antiochum Academicum in Philosophia 6 menses audivit.
675	34	28	Asia & Rhodo peragrata Romam rediit à Molone Rhodio laudatus.
678	31	31	Prætor urbis primùm. Sex. Peducæi Prætoris Siciliæ Quæstor.
684	25	37	Ædilis Curulis Verrem accusavit. Pro Fonteio & pro Cæcina dixit.
687	22	40	Prætor Urb. iterum inter 8 primus, Orationes pro Lege Manilia & pro Cluentio habuit.
689	20	42	Filium Marcum ex Terentia Uxore suscepit.
690	19	43	Consul factus, Orationes 12 Consulares habuit, de L. Agraria 3. contra P. Servilium Rullum: pro C. Rabirio Perduellionis reo: pro Muræna: 4 in L. Catilinam, cujus Conjurationem in Senatum detexit fortiterque repressit: & tres alias quæ perierunt. Et ab hoc tempore, usque ad extremum vitæ 16 libros Epistolarum ad Atticum scripsit.
691	18	44	Consulatu abiens præter morem publico juramento affirmavit, sua unius opera remp. & urbem esse salvam. Frater ejus Q. Tullius Prætor Urbanus.
692	17	45	Asiæ Prætor per triennium.
694	15	47	Valerium Flaccum Oratione defendit.
695	14	48	Clodii furoribus cedens in Macedoniam exul abiit: & maximam rei familiaris jacturam fecit.
696	13	49	Romam honorificè ab exilio reductus Prid. Non. Septem. Orationes post reditum in Senatu: ad Quirites: pro Domo: de Harusp. Responsis habuit.

697	12	50	Acta Clodiana rescidit. Tulliam filiam Crassipedi desponsavit. Orat. pro Sextio habuit, & Interrogationem in Vatinium.
698	11	51	Scripsit libros 3. de Oratore: & 6. de Republica qui interierunt. Orationem habuit in Pisonem.
699	10	52	Cn. Plancium ambitûs reum defendit. Scripsit ad Lentulum longam illam Epistolam Lib. 1. Famil. itemque illas ad Trebatium. C. Rabirium Posthumum defendit.
700	9	53	Epistolas ad Curionem scripsit.
701	8	54	Orationem habuit pro T. Annio Milone.
702	7	55	Ariobarzanem juniorem Regem Cappadociæ restituit, Proconsul in provinciam Ciliciam profectus Parthos & Arabes ad Amanum Montem feliciter devicit, Imperator ab exercitu salutatus. Epistolæ primæ lib. 15. & Cælii ad Cic. lib. 8. & ad Cælium lib. 2. & ad Appium Pulchrum lib. 3. exaratæ.
703	6	56	Filiam suam Tulliam Viduam Dolabellæ desponsavit.
704	5	57	Proconsul Capuam atque oram Maritimam Campaniæ obtinuit. cùm Cæsar Hispaniis occupatis Massiliam expugnasset, Epistol. lib. 7, 8, 9, 10. ad Atticum scripsit.
705	4	58	Dyrrachii fuit cùm prælium Pharsalicum inter Cæsarem & Pompeium committeretur.
706	3	59	Brundusii Cæsarem Victorem ex Ægypto reducem exspectavit.
707	2	60	Ad Cæsarem Orationem habuit pro M. Marcello. Libros reliquos Oratorios scripsit: item illos de Finibus: Quæstiones Academicas & Tusculanas & de Natura Deorum. Epistolas scripsit ad Torquatum & Cæcinam. Cum Terentia divortium fecit.
708	1 An. ord. Jul.	61	Virginem nomine Publiliam uxorem duxit. Tulliam filiam amisit partu extinctam. Paulo pòst conjugem Publiliam dimisit. Orationes pro Ligario, & pro Rege Dejotaro habuit ad Cæsarem, qui sub id tempus anni formam ordinavit.
709	1	62	Post Cæsaris cædem Idibus Martiis factam, libros de Divinat. & de Fato scripsit. Athenas ad filium Marcum navigaturus, ventóque adverso in Italiam rejectus, in itinere confecit Epistolas ad Atticum lib. 16. itemque Topica ad Trebatium: Romamque reversus 3 libros de Officiis, cum ante hos librum quoque de Senectute ad Atticum scripsisset.
710	2	63	Philippicas in M. Antonium dixit. Epistolas ad Plancum lib. 10. famil. & ad D. Brutum lib. 2. & ad Cassium lib. 12. misit: sub finem anni à Cæsare Octavio fil. quem suis ante sententiis ornaverat, proscriptus: paulo pòst Antonii jussu per Popilium in fuga interfectus est.

INDEX

Rerum & Verborum quæ in Notis explicantur.

Corne-

Eupcator

N.

O.

P.

Q.

Quintus

FINIS.